CEMİL KOÇAK

Rejim Krizi

Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)

CİLT 3

iletişim

İletişim Yayınları 1918 • Araştırma-İnceleme Dizisi 322
ISBN-13: 978-975-05-1275-9 • ISBN-13: 978-975-05-0758-8 (Tk. No.)
© 2013 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2013, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Siyami Kuzu
DIZIN Birhan Koçak
BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 9

BİRİNCİ BÖLÜM

RECEP PEKER HÜKÛMETİ'NİN KURULUŞU 15

1. **DEMOKRAT PARTİ'NİN PARADOKSU** 16
2. **YENİ MECLİS** 23
3. **RECEP PEKER HÜKÛMETİ** 26

Peker Hükûmeti'nin programı 47

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-SOVYET NOTALAR SAVAŞI 55

1. **SOVYET NOTASI** 55

ARA EK I: **Boğazlar rejimi hakkında birinci Sovyet notası (7 Ağustos 1946)** 58

2. **TÜRK CEVÂBÎ NOTASI** 92

ARA EK II: **Boğazlar rejimi hakkında birinci Türk cevâbî notası (22 Ağustos 1946)** 93

3. **İKİNCİ SOVYET NOTASI** 114

ARA EK III: **Boğazlar rejimi hakkında ikinci Sovyet notası (24 Eylül 1946)** 115

4. İKİNCİ TÜRK CEVÂBÎ NOTASI 139

ARA EK IV: Boğazlar rejimi hakkında ikinci Türk cevâbî notası (18 Ekim 1946) 140

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MECLİSTE HARÂRET 179

1. '46 SEÇİMİNE DÂİR TARTIŞMALAR 179
2. İL GENEL MECLİSİ SEÇİMİ 200
3. MATBUAT KÂNUNU'NUN DEĞİŞTİRİLMESİ 202
4. TÜRK CEZÂ KÂNUNU'NUN 140 ve 159. MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ 222
5. SOL ÜZERİNE TERÖR (I): İNSAN HAKLARI CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE KAPATILMASI 228
6. İSMET İNÖNÜ'NÜN MECLİSİ AÇIŞ KONUŞMASI 239
7. SIKIYÖNETİMİN UZATILMASI 242
8. SOL ÜZERİNE TERÖR (II): SOL/SOSYALİST PARTİLERİN, SENDİKALARIN VE YAYIN ORGANLARININ SIKIYÖNETİM TARAFINDAN KAPATILMASI 247
9. SİYÂSÎ KRİZİN DORUK NOKTASI 251

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ KONGRESİ 261

ARA EK I: Demokrat Parti tüzüğü (1947) 273

ARA EK II: Demokrat Parti Birinci Büyük Kongresi'nde kabûl edilen ana dâvâlar komisyonu raporu: "Hürriyet Misâkı" 285

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİDAR, "CADI AVI" VE DEMOKRATLAR 305

1. SOL ÜZERİNE TERÖR (III): İÇİŞLERİ BAKANI ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER'İN KOMÜNİZM VE KOMÜNİST FAALİYETLERE İLİŞKİN AÇIKLAMASI VE DEMOKRAT PARTİ'NİN KOMÜNİSTLİKLE SUÇLANMASI 306

2. SOL ÜZERİNE TERÖR (IV): IRKÇILIK-TÛRANCILIK DÂVÂSININ RÖVANŞI OLARAK ÖNER-YÜCEL DÂVÂSI; KÖY ENSTİTÜLERİ İLE ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TÂRİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ'NE AYNI ANDA MİLLİYETÇİ VE ANTİ-KOMÜNİST BİR SALDIRI 312

Eskimiş, fakat unutulmamış bir dâvâ: Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının sonu 313

Üniversiteler ve komünizm 318

Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (I) 321

Sola ve sol yayınlara karşı saldırı dalgası 324

Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (II) 332

Köy Enstitüleri'ne yönelik eleştiriler ve saldırılar 337

Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (III) 342

DTCF hedef tahtasına yerleştiriliyor 343

Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (IV) 346

CHP 7. Kurultayı'nda milliyetçilik tartışmaları 363

DTCF'deki solcu hocaların tasfiye süreci 371

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE ZİRVE NOKTASI: TRUMAN DOKTRİNİ 413

1. TRUMAN DOKTRİNİ'NE DOĞRU 414
2. TRUMAN DOKTRİNİ'NİN İLÂNI 470
3. TRUMAN DOKTRİNİ SONRASI 482

YEDİNCİ BÖLÜM

SERTLEŞME 513

1. KÖYLERDE MUHTAR VE İHTİYAR HEYETİ SEÇİMLERİ 513

Arslanköy olayı 515

Senirkent olayı 516

2. MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMİ 516
3. KENT VE KASABALARDA MUHTAR VE İHTİYAR HEYETİ SEÇİMİ 525

4. İSKÂN KÂNUNU'NUN DEĞİŞTİRİLMESİ 527
5. SIKIYÖNETİMİN UZATILMASI 532

SEKİZİNCİ BÖLÜM

1940'LARIN İKİNCİ YARISINDA SOSYAL POLİTİKA: DEVLET, SINIFLAR, PARTİLER VE DAYANIŞMACI/VESÂYETÇİ İDEOLOJİ 539

1. TEK-PARTİ DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA 539
2. 1945–1950 DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA 550

Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu 551
İş Kazâları İle Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kânunu 552
İşçi Sigortaları Kurumu'nun kuruluşu 556
İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kuruluşu 558
Siyâsî partiler ve sosyal politika 560
İhtiyarlık Sigortası Kânunu 565
Hastalık ve Analık Sigortası Kânunu 567
İş Kânunu'nun değiştirilmesi 569
İş Mahkemeleri Kânunu 573
Siyâsî partiler, sendikalar ve grev hakkı sorunu: İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kânunu 574
İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kânunu 577

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER 593

DİZİN 597

GİRİŞ

Serinin bu üçüncü cildinde yaklaşık bir yıllık dönemi gözden geçireceğim. 1946 seçiminin hemen ardından 1947 yılının yaz başına kadar geçen sürede iktidârı ve muhalefeti yine birlikte ele alıyorum. DP'nin kuruluşundan beri izlediğimiz siyâsî anlaşmazlıklar ve çatışmalar, bu defâ "rejim krizi" olarak karşımıza çıkacak. Bu sırada çoktan Cumhuriyetin en uzun ömürlü muhalefet partisi ünvânını almış olsa da, DP'nin âkıbetinin ne olacağı hâlâ belirsizdi. Pek çok faktör bu sorunun yanıtının içini doldurmaya hazırlanıyordu. Rejimin sonu gelmiş miydi, yoksa kısa bir süre sonra gelecek miydi sorusu, bu bir yıllık dönemin en önemli ve can yakıcı sorusu olarak hâlâ yanıt bekliyordu. Bir yıl boyunca bu mesele gündemin ilk sırasında yer alacak ve ele alınam için gelecek cildi bekleyecek olan 12 Temmuz Beyannâmesi'ne giden süreç, hayli ağır, yoğun ve şiddetli çatışmalar içeren bir dönemi kapsayacaktır.

Şimdi bu ciltte karşılaşacağımız konulara ve meselelere kısaca bir göz atalım: DP, hatırlanacağı gibi, henüz kuruluşunun üzerinden altı ay kadar geçtikten sonra seçime katılmış ve karşılaştığı engeller sonucunda sâdece hayal kırıklığına uğramakla kalmamış, fakat iktidâra karşı güvenini de kaybetmişti. Bu durum, kamuoyunun da iktidâra yönelik tepkisini çoğaltacaktır. Hele tek-parti dö-

neminin ideolojik yapılanmasında önemli bir isim olarak tebârüz etmiş Recep Peker'in Başbakanlığa atanması, hiç kuşkusuz "rejim krizi"nin derinleşmekte olduğuna dâir önemli bir işâretti. Recep Peker'in Başbakanlığı muhakkak ki, muhalefetin olası sert ve radikal tutumuna karşı iktidârın ilk önlemi olarak görülebilirdi. İktidar, böylece DP karşısında hiç de yumuşama eğiliminde olmadığını belli etmişti.

DP'ye gelince; zâten muhalefet partisi içinde pek çok kişi, daha seçimlere katılma aşamasında bile, hatırlanacağı gibi, parti politikasıyla aynı görüşte olmadığını açık bir dille belirtmişti. DP'nin kuruluş aşamasından beri süren iç anlaşmazlıklarını bu dönemde de izlemeye devâm edeceğiz. Yine de Peker Hükûmeti, muhalefetin üzerine şiddetle gittikçe, muhalefet partisi ister istemez iç anlaşmazlıklarını ertelemek zorunda kalacaktır. Ama DP içinde de bir birikim olduğunu unutmamalıyız. Bu birikimin daha 1947 yılının hemen başında DP'nin ilk kongresinde ortaya çıkacağına da şâhit olacağız. Kongre atmosferi, bize muhalefet partisi içindeki ayrılığın öyle kolay kolay çözülemeyeceğini anlatacaktır. DP içinde krizin tohumları daha en baştan zâten atılmıştı; nasıl gelişmekte olduğunu bu ciltte yakından izleme fırsatı bulacağız.

Tıpkı DP'de olduğu gibi, CHP'de de fikir ayrılıkları belirginleşmeye başlıyordu. Sâdece görüş ayrılıkları değildi söz konusu olan; farklı görüşlere sâhip politikacılar arasında sertleşme eğilimi gösteren anlaşmazlıklar da yine bu dönemde kendisini göstermeye başlamıştı bile. CHP içinde de yönetim kademelerinde yeni rejimin âkıbeti konusunda olsun, muhalefete karşı izlenmesi gereken politika konusunda olsun birbirinden hayli uzak görüşleri, bu ciltte yakından tanıma fırsatımız olacak. Siyâsî görüş ayrılıkları, kişisel çatışmalarla da bütünleşme sürecine girmişti. İktidar partisi de homojen bir bütünlük içinde değildi. Zâten başından beri değildi, hiç de olmamıştı. Her iki parti de bu çalkantılardan uzak duramayacaktır. Bu bakımdan asıl gelecek ciltte göreceğimiz partiler içindeki krizleri, bu ciltte de hissetmemek mümkün değildir.

Yine de iktidarla muhalefet arasında ortak bir payda vardı; o da, dönemin milliyetçiliğine yaslanan anti-komünizm dalgasıydı. Bu dalga, bütün toplumu içine çekecektir. Burada tek ayrılık noktası,

kimin daha çok anti-komünist olduğu yolundaydı. İktidar da, muhalefet de birbirlerini komünist olmakla suçlarken, aslında açık artırmayı yükseltmekten başka bir şey yapmıyorlardı. Yine de iktidârın ithamlarının muhalefetçe nasıl usta bir manevra ile kendisine karşı kullanıldığını da izleyeceğiz.

Küçük bir solcu/komünist grubun nasıl ezildiğini hep birlikte görme fırsatımız olacak. Millî olmanın ve milliyetçilik dalgasının, bir anlamda 1944 Irkçılık-Türancılık dâvâsının rövanşı şeklinde alabildiğine yükseldiğini uzun uzun anlatmaya çalışacağım. Solun kendisini değil, esas olarak bu siyâsî atmosferin boğuculuğunda nasıl tırpanlandığını ve yeniden tamâmen tasfiye edildiğini göstermeye çalışacağım. Sözün kısası "cadı avı"nın bu bir yıl içinde de, sonrasında da alabildiğine nasıl ve niçin körüklendiğini uzun uzun anlatacağım. Köy Enstitüleri ile Ankara Üniversitesi Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi'ne yönelik milliyetçi ve anti-komünist saldırıların nasıl senkronize olarak gerçekleştiğine tanık olacağız. Sahnenin önünde Kenan Öner-Hasan Âli Yücel dâvâsı sürerken, bütün bu gelişmelerin neden ve nasıl bu dâvâya eklemlendiğini, dâvânın milliyetçi ve anti-komünist bir dalgayı nasıl körüklediğini ve bu dalganın bumerang gibi dâvânın seyrine nasıl yön verdiğini, sarmal bir kurgu içinde anlatmaya çalışacağım.

Elbette dış politikada bu havayı yaratan çok önemli gelişmeler sürüyordu: Türk-Sovyet ilişkileri, savaşa hayli yakındı; sinir savaşı çoktan notalar savaşına dönüşmüştü bile. ABD'nin bu aşamadaki kararları, sâdece Türkiye için değil, benzer durumdaki bütün ülkeler için istikâmet tâyin ediciydi. Bu bakımdan yine ABD Dışişleri Bakanlığı dökümanlarının ışığında Truman Doktrini'ne giden yolu ve hemen sonrasını gâyet ayrıntılı bir şekilde gözler önüne sermeye gayret edeceğim. Türkiye'nin dış politika seyriyle iç politikası arasındaki yakın ilişkileri bu sâyede irtibatlandırmak mümkün olacaktır. İktidarla muhalefet arasında ise dış politika çizgisine ilişkin herhangi bir tartışma yaşanmayacaktır. Bu alan da her ikisi arasında bir başka ortak paydayı oluşturuyordu.

Dönemin ideolojik ortak paydasını daha yakından görebilmek için bu ciltte sosyal politika alanındaki gelişmelere de bağımsız bir bütün hâlinde yer vermek istedim. Daha önce iki kez yayınlama

fırsatı bulduğum bu bölümü.[1] küçük eklemelerle okuyucunun yeniden dikkatine sunuyorum.

Dönemin tamâmına yayılmış ideolojik ekseni tam ve kesin olarak tanımlayabilmek için bu alan önemli bir fırsat sunmaktadır. Okuyucu, bu bölümde gerek iktidar, gerekse muhalefet partisinin devletçi, milliyetçi, anti-komünist, vesâyetçi ve dayanışmacı ideolojiyi nasıl ortaklaşa paylaştığına tanık olacaktır. Eğer bu bölüm bu seride yer almasaydı, bu türden bir ortaklığın yeterince vurgulanması da güç olurdu.

Yine bu bölümde dönemin diğer siyâsal partilerinin de sosyal meselelere ve özellikle de sosyal politikaya nasıl yaklaştıklarını görmek mümkün olacaktır. Şimdiye kadar gerek CHP'nin ve gerekse DP'nin özel olarak bu alandaki ideolojik ve siyâsî yaklaşımlarını ele alma fırsatımızın olmadığı hatırlanacak olursa, şimdi artık bunu gözden geçirmenin zamânıdır.

Bu alanda özellikle sendikalar yasası ile grev meselesi, partilerin bir başka ortak görüşünü yansıtması açısından da ele alınmayı gerekli kılar. İktidârın olsun, muhalefetin olsun, devletin vesâyetçi ağını kurmakta nasıl ortak bir anlayış içinde olduğu, toplumun dayanışmacı bir ideolojik kılıf içinde ele alınması gerektiğine ilişkin yine ortak anlayışları, sosyal politika alanında kendisini gösteren bütün gündem maddelerini derinden etkileyecektir.

Bütün bunları vurguladıktan sonra iktidarla muhalefetin ayrıştığı konuları da ele alacağımı belirtmek isterim. Elbette CHP ile DP'nin bütün görüşlerinin örtüştüğünü söylemek mümkün değildir. Farklılıklara özenle işâret etmeye çalışmakla birlikte; benzerliklerin öne çıktığını görmemek de imkânsızdır.

Bu bölümde ilk kez kronolojik bir kopma açıkça görülecektir. 1945 yılında başlayan sosyal politika meselelerini, bütünlüğünü hiç bozmadan 1950'ye kadar taşıyorum. Bir anlamda serinin ilk tematik bölümünü oluşturdum. Bu ciltte yer almasının nedeni ise, 1947 yılında gündeme gelen sendikalar yasasının tam da bu ciltte ele aldığım döneme oturmasıdır. Bu alandaki bütün gelişmelerin dönemin tamâmına yayıldığını ve 1945-1950 dönemi-

1 Cemil Koçak, "1940'ların İkinci Yarısında Sosyal Politika: Devlet, Sınıflar, Partiler ve Dayanışmacı/Vesâyetçi İdeoloji", **Osmanlı'dan Cumhuriyete: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar**, Târih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 222-271 ve **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 451-507.

ne ilişkin çerçeveyi bütünüyle kapsamaya gayret ettiğimi de eklemeliyim.

Burada inceleyeceğim bir yıla yakın sürenin "rejim krizi" ile başlayıp böyle devâm ettiği hatırlanacak olursa, hayli çatışmalı ve krizlerle dolu bir süreci mercek altına aldığım kolayca ortaya çıkar. Bir yandan iç ve bir yandan da dış politikayı ele alırken, zaman zaman kronolojik bakımdan zorunlu atlamalar yapmak zorunda kalmam, konuların ve temaların bütünlüğünü bozmamak endişesinden kaynaklandı. Üstelik zaman zaman da kurguyu sarmal bir eksende ele almak zorunda kaldım; pek çok faktörün aynı zaman diliminde, bir arada ve karşılıklı etkiler içinde ele alınması gereği, belki de sarmalın karmaşıklığını göstermek bakımından yararlı olacaktır.

Her ne olursa olsun meselelerin birbirleriyle temas çizgilerini gözden kaçırmamaya çalıştım. Temâsın çok boyutluluğu karşısında da sarmal çizgiye başvurdum. Bu açıdan bâzı olaylar, kendi karmaşıklığı içinde, birbirleriyle iç içe geçmiş, ama aynı zamanda da eş zamanlı olarak ele alındı. Sarmal kurgudan kasdım budur. Okuyucunun bu karmaşıklığı hissedeceğini, fakat yine de bütünsellik içinde her meselenin ya da olayın kendi iç akışını da rahatsızlık hissetmeden izleyebileceğini ümit ediyorum. Bunu sağlamak için zaman zaman daha çok alt başlık kullanmayı tercih ettim. Bütün bu önlemlerin metni okumayı olabildiğince kolaylaştıracağını umuyorum.

Şimdi artık "rejim krizi"nin bütün safhalarına bir göz atabiliriz demektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

RECEP PEKER HÜKÜMETİ'NİN KURULUŞU

Bu kısımda, önce "rejim krizi"ne yol açacak gelişmeleri ayrıntıları ile gözden geçirecek, krize giden yola döşenen taşları tek tek belirleyecek ve ardından krizin nasıl adım adım tırmandığını göreceğiz. Başbakan Recep Peker ve hükümeti, dönemin tamâmına hâkim olacaktır. Bu hâkimiyetin iktidar ve muhalefet ilişkilerini nasıl zehirlediğini ve siyâsî ortamı nasıl gerginleştirdiğini gözler önüne sererek, gerek iktidârın ve gerekse muhalefetin sonraki adımlarını açıklamaya çalışacağım. Bütün bu süreç bir yıldan biraz daha uzun bir zamâna yayılacaktır. Kısaca "rejim krizi" olarak tanımladığım dönem budur. Seçimlerden hemen sonra başlayan ve Recep Peker'in Başbakanlıktan düşmesine kadar gelişen olaylar, bu dönemin yapıtaşları sayılabilir. "Rejim krizi"nin son bulması için önemli bir sorunun yanıtlanmasında iktidar kanadının mutâbakata varması gerekiyordu: Tamam mı, yoksa devam mı sorusu nasıl yanıtlanacaktı? Bu sorunun yanıtlanması süreci, "rejim krizi" olarak tanımladığım dönemin bütününe yayılmış olan en önemli siyâsî meseledir. Bütün gelişmeler, bu soruya verilecek olan olası yanıta göre şekillenmiştir.

1. DEMOKRAT PARTİ'NİN PARADOKSU

DP, bu aşamada yeni bir siyâsî sorun ile karşı karşıya kalmıştı. DP, usûlsüz olduğunu ileri sürdüğü bir seçimden sonra oluşan Meclise katılmalı mıydı, ki bu türden bir girişim muhalefet partisinin seçimleri ve yeni Meclisi meşrû gördüğü anlamına gelebilirdi, yoksa daha radikal bir tutum takınarak Meclisi ve seçimleri protesto mu etmeliydi? Bu soruya verilecek yanıt, bu aşamadan sonraki siyâsî gelişmelerin yönünü tâyin edecekti ve DP içinde taraflar hemen hemen eşit ağırlıktaydı.

DP kurucuları Meclise katılmanın gerektiği kanısındaydılar. Aksi hâlde, son zamanlarda alınan siyâsî mesâfenin tamâmen kaybedilmesi bile mümkündü. İktidar, DP'nin sert siyâsî tutumu üzerine, partinin kapatılması da dâhil olmak üzere, son bir yıldan beri siyâsî alanda kat edilen mesâfeye artık son noktayı koymak isteyebilir ve yeni rejime son verebilirdi. Bu olasılık hâlâ gündemdeydi ve iktidârın inisiyatifinde olmaya devâm ediyordu.

Oysa DP örgütünün en azından hatırı sayılır bir kısmı bu türden bir uzlaşmaya ve ılımlı politikaya karşıydı. Pek çok DP örgütü ve üyesi için bu aşamada Meclise katılmak, hem usûlsüz bir seçimi ve hem de bu seçim sonucunda oluşmuş Meclisi kabûl etmek ve meşrûlaştırmak demekti. Bu türden bir politika ise, nihâyet CHP'nin dayattığı bir siyâseti kerhen de olsa onaylamak anlamına gelirdi. Bu uzlaşmacı ve ılımlı politika DP tabanında tepki yaratıyordu. Onlara göre, siyâsî literatürümüze işte tam da bu aşamada giren bir deyim olan "sine-i millet"e dönmek ve Meclisi boykot ederek, bir halk hareketi yaratmak gerekiyordu. Bu türden sert bir politikanın sonuçları ise, tam olarak anlaşılamıyor ve net olarak görülemiyordu. Ama neresinden bakılırsa bakılsın, bu yönde sert bir politika, bir halk ihtilâlini hedef alıyordu ve ne ölçüde başarılı olabileceği de tamâmen belirsizdi.

Nitekim bizzat Mükerrem Sarol, anılarında, bu konuda şunları yazıyor:

> "Bugün geriye bakarak düşünüyorum da, 'sine-i millete dönme' karârı alsaydık, acaba kaç milletvekili arkadaşımız Mecliste kalacak, kaçı sine-i millete dönmeye

râzı olacaktı? Doğrusu, pek bu taraflara girmek istemiyorum. Lâfla tutum arasında uzun bir köprünün olduğunu sonradan öğrenecektim."[1]

DP kurucuları, bu yönde bir politikayı engellemek gerektiğine iknâ olmuşlardı. Nitekim Celâl Bayar, yıllar sonra Metin Toker'e, bu aşamada iktidârın DP'yi rahatça, sâdece iki jandarma göndererek kapatabileceğini ve bu nedenle ülkede yaprak bile kımıldamayacağını söyleyecektir. Bayar, Toker'e şöyle diyordu: "İki jandarma eri gönderebilirler ve partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiçbir şey olmazdı."[2]

Nitekim Nâdir Nâdi de, Metin Toker'in yazdıklarına paralel olarak, "Çankaya'nın eteklerine kadar gelen" halk ihtilâlini gündeme getiren grubun, başta Zekeriyâ ve Sabiha Sertel olmak üzere Özdemir Evliyâzâde olduğunu belirtiyor.[3] Bu grup, özellikle Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak nezdinde etkili olmaya çalışıyordu.[4] Hatırlanacağı gibi, Çakmak artık milletvekiliydi de... Nitekim, gerek Zekeriyâ Sertel, gerekse Sabiha Sertel, anılarında, bu ilişkiyi anlatıyorlar. Sertel'lere göre, CHP iktidârına ve İnönü'ye karşı kitle muhalefeti o dereceye varmıştı ki, sorun yalnızca bu muhalefeti kanalize edebilecek bir önder bulmaktı. Sertel'lerin bu aşamada DP kurucularından ziyâde halk üzerinde daha derin etkisi olabilecek bir isim arayışı içinde oldukları görülüyor. Bu isim, nedense Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak olarak saptanmıştı.[5] Oysa Çakmak, muhafazakâr ve dindar bir kişi olarak tanınıyordu. Halk üzerindeki etkisi de, Sertel'lerin düşündüğü şekilde yüksek miydi, bu da pek belli değildi.

Bu süreçte, yâni Sertel'lerin ve onlar gibi düşünen DP'lilerin Meclisi boykot etme eğilimine karşı özellikle Adnan Menderes etkili olmaya çalışıyordu. Nitekim Menderes, yıllar sonra Yassıada'da Yüksek Adâlet Divânı'nda yaptığı savunmada, bu dönemde DP içinde de Meclise katılmak istemeyen kişilerin bulunduğunu,

---

1 Sarol, **age**, (Cilt: 1), s. 45.

2 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 126 ve 181-184.

3 Nâdi, **age**, s. 294. Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 772-818.

4 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 181-184; Nâdi, **age**, s. 294-295. Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 37. Birleşim, (29.1.1947).

5 Zekeriyâ Sertel, **age**, s. 265-273; Sabiha Sertel, **age**, s. 381-393. Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 37. Birleşim, (29.1.1947).

ancak kendisinin Meclise katılmak ve meşrû bir siyâsî parti olmaya devâm etmek yönünde çaba harcadığını açıklayacaktır.[6]

Menderes, bu aşamadaki siyâsî tutumunu Yassıada'da şöyle savunuyordu:

> "Meclise katılmamızın birinci sebebi, demokratik bir idârenin kısa zamanda tahakkuk ettirilemeyeceği husûsundaki inancımızdan gelen bir müsâmahalı görüşün neticesidir. Sâniyen, Meclise muhalefet olarak katılmadığımız takdirde, bu hâlin süratle bir iç buhran yaratarak, mânevî âsâyişin bozulması ihtimâlini ciddî bir endişe olarak görüyorduk. Bundan ancak düşmanlar ve memlekette karışıklık çıkartmak isteyen bedbahtlar memnun olurdu. (...) Parti içinde bu iltihâka aleyhtar olan kuvvetli cereyân mevcut olduğunu ilâve etmeliyim."[7]

Bizzat Bayar da, sâdece iki yıl sonra şunları söyleyecektir:

> "Millet Meclisi'ne partimizin katılıp katılmayacağı husûsu o vakit gâyet nâzik ve ehemmiyetli bir mesele olarak karşımıza çıktı. Aramızda bu meseleyi uzun boylu müzâkere ve münâkaşa ettik. 21 Temmuz seçimleri ile vücut bulmuş olan bir Meclise iltihak etmemeyi icâb ettiren sebep ve mütâlaalara rağmen, memleketin yüksek menfaatlerini üstün tutarak, târihî mesûliyetlerini üzerimize almak sûreti ile Meclise katılmaya karar verdik. Bu, yine partimiz adına ihtiyâr edilmiş büyük bir fedâkârlık olmuştur."[8]

Samet Ağaoğlu da, yıllar sonra şöyle yazacaktır:

> "946 seçimlerinden sonra en çok İstanbul teşkilâtında ve Zekeriyâ Sertel, Câmi Baykut, Tevfik Rüştü Aras gibi bâzı kimselerin etkisi ile seçimlerde yapılan hileler, baskılar, kânunsuzluklar ileri sürülerek, Demokrat Parti milletvekillerinin Meclisi terk etmeleri fikri, 'sine-i millete avdet' parolası ile belirmiş, hattâ ya Câmi Baykut ya da Zekeriyâ Sertel, Bayar'a 'Çankaya eteklerine kadar gelmiş ihtilâli durdurmakla suçlayan' bir telgraf bile çekmişti. Bu tehlikeli akıma karşı yine Bayar ve Menderes kuvvetle karşı koydular."[9]

---

6 **Yaptırılmayan Savunmalar**, s. 127.

7 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 183.

8 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 316. Ayrıca bkz. Us, **age**, s. 682.

9 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 50. Ayrıca bkz. Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 81; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 181-183 ve 191. Nitekim **Cumhuriyet** gazetesi de, DP içinde bu yönde görüş ayrılıkları ve tartışmalar olduğunu haber veriyordu. **Cumhuriyet**, (24.7.1946).

Samet Ağaoğlu, yayına hazırladığım günlüğünde, politikaya atılma mâcerâsına da değinmektedir. Aslında kendisi CHP üyesiydi ve 1943 milletvekili genel seçimine CHP adayı olarak katılmak için girişimde de bulunmuştu. Ne var ki, kendisi yerine ablası Tezer Taşkıran milletvekili yapılmıştı. Bunda o sırada CHP

Yine Samet Ağaoğlu, bir başka eserinde de, bu aşamada DP içindeki anlaşmazlık ve çatışmaları şöyle ifâde ediyor:

> "[DP] Genel İdâre Kurulu'ndan şikâyet edenler, emel ve arzularını lideriere kabûl ettiremeyenler, partiyi gizli maksatlarla başka yönlere sürüklemek isteyenler, İstanbul İl Başkanı'nın [Kenan Öner'in] etrâfında toplanmaya başladılar. Parti içi büyük anlaşmazlıkların temeline ilk taş, 1946 seçimlerinin sonuçları belirir belirmez konuldu.
>
> [Cumhuriyet] Halk Partisi iktidârının çeşitli baskıları ile yapılmış bu seçimle Demokrat Parti, Meclise ancak altmış kadar mebus sokabilmişti. Bu durum samimi Demokratları üzmüştü. Partiyi maksatlarına âlet etmek isteyenlere de yeni bir yol tutmak fırsatını vermiş, üzülenlerle fırsatı yakalayanlar bir noktada birleşmişlerdi: 'Bunca hilelerle, baskılarla, tehdit altında yapılmış bir seçimin sonuçlarını meşrû saymak mümkün değildir. Gelen Meclis millî irâdeyi temsil etmemektedir. Bunun içindir ki, Demokrat Parti mebusları, Meclisin meşrû olmadığını ilân ederek 'sine-i millet'e dönmelidirler.'
>
> Görünüşü çekici ve kandırıcı olan bu tez uygulanmaya kalkışılsaydı, çok tehlikeli durumların doğmasına yol açabilirdi. Memleket zâten ateş üzerinde oturuyordu. Şiddetli bir tahrikin patlatacağı muhakkak ihtilâl, arzu edilen demokratik düzen yerine, önce anarşi, arkasından da sağ veyâ sol diktatörlük getirecekti. Demokrat Parti liderleri, siyâsî hayatlarının en basiretli ve akıllı kararlarından birini verdiler ve millî irâdenin gerçek temsilcileri olarak Meclisten çekilmek fikrinin karşısına dikildiler. Fakat bu andan itibâren de parti içi çekişmenin ilk teması ortaya atıldı: 'Demokrat liderler, İsmet Paşa ile anlaşarak, milleti aldatmış, millî irâdeye hıyânet etmişlerdir.'
>
> Bu iddiânın başlangıç işâretini de, daha sonra Kenan Öner ile İnsan Haklarını Koruma Derneği'nde birleşecek olan Câmi Baykut veyâ Zekeriyâ Sertel, parti merkezine çektiği ve gazetelere de verdiği telgrafla, 'Demokrat Parti'nin halk kitlelerinin hissîyâtına aykırı hareket ettiği ve Çankaya eteklerine kadar yürümüş halk hareketlerinin durdurulduğunu' söylemek sûreti ile vermişti.
>
> Demokrat liderlerini korkaklık ve hıyânetle suçlandıranlar, bu işte asıl kabahati Fuat Köprülü'ye yüklemek gibi kurnazca bir yol da tuttular. Köprülü fikir adamıydı. Bu sıfatla partinin kararlarında etkili sayılıyordu. Atatürk öldükten son-

---

Genel Sekreteri olan Memduh Şevket Esendal'ın da rolü olmuştu. Samet Ağaoğlu, daha MKP kurulduğunda CHP'den istifâ ettiğini açıklamaktadır. Daha sonra DP'ye ancak 1946 seçimlerinden hemenönce katılmıştı. Fakat daha 1945 yılının sonlarında DP'nin daha kuruluşundan önce kendisiyle birlikte olacağını Celâl Bayar'a bildirmekten de çekinmemişti. Ancak 1946 seçiminde milletvekili olamamıştı. Samet Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 22-37.

ra İsmet Paşa'ya yanaşması çabası da henüz unutulmamıştı. Bunlara, Meclisten çekilmemek konusunda liderlerle berâber olan [DP Meclis] Grubu çoğunluğunun sırf idâresizliği, lâubâliliği yüzünden Köprülü'yü sevmemiş olması da katılınca, kızgınlıklar onun üzerine çevrildi. Kenan Öner de, o sıralarda İstanbul teşkilâtında aleyhinde çalışmakta bulunan Fuat [Köprülü] Beyin oğluna karşı duyduğu hiddetle hedef olarak yine Köprülü'yü ele aldı. Genel İdâre Kurulu'nu ve liderleri Köprülü'nün şahsında hırpalayacak, kavgacı gururunu böylece tatmin edecekti. Yoksa Öner'in kendi çevresine toplananların gizli, açık emelleri ile ilgisi olduğunu aslâ sanmıyorum."[10]

Samet Ağaoğlu, bu aşamada Ahmet Emin Yalman'ın tutumu ile ilgili olarak da şunları yazacaktır:

"Ahmet Emin [Yalman] Bey, Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarında nereden gelirse gelsin şiddet hareketlerinin aleyhinde kaldı. İktidarla muhalefet arasındaki hakemlik rolünü, kendi ötçüleri ile bu şiddet derecesine göre ayarladı. Her iki partinin liderlerini her vâsıta ile, bu arada yine her iki partiden liderlere yakın itidalli kimseler kanalı ile yumuşatmaya çalıştı. Partiler içinde müfrit saydıklarını tutmuyor, parti politikası bu müfrit saydıklarının düşüncelerine göre belirince, bu sefer toptan partinin karşısına çıkıyordu. Bunun içindir ki, Demokrat Parti'nin 1946 seçimlerinden sonra Mecliste kalmak karârından başlayarak, 12 Temmuz Beyannâmesi'ne, parti içi kavgalarda Genel İdâre Kurulu'nun tutum ve kararlarına kadar bütün davranışlarını destekledi."[11]

Samet Ağaoğlu, bir başka incelemesinde de, yine aynı noktaya işâret ediyor ve gerek İnönü'nün ve gerekse Bayar'ın soğukkanlı siyâsî tutumları ile seçimlerden sonra gündeme gelebilecek olası bir büyük krizi önlediklerini ve 1950 seçimlerine kadar da aynı soğukkanlı tutum ile siyâsî faaliyetleri önemli bir krize neden olmadan sürdürebildiklerini belirtiyor ve her iki liderin bu tutumlarının siyâsî hayattaki önemini vurguluyor.[12]

Diğer yandan, DP Genel İdâre Kurulu içinde de tam bir anlaşma yoktu. Nitekim yine Samet Ağaoğlu, yıllar sonra, bu kritik aşamada, örneğin Yusuf Kemâl Tengirşenk için şunları yazacaktır:

---

10 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 79-81. Bu konuda ayrıntı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**.

11 Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, s. 175.

12 Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, s. 116.

"[Yusuf Kemâl Tengirşenk], 21 Temmuz 1946 seçimlerine kadar Ankara'da parti merkezinde yalnızca bir defâ gözüktü. O da, hükûmetin Ruslarla yapılması düşünülen bir anlaşma hakkında fikrini almak için yaptığı dâvet üzerine Ankara'ya geldiği gün! Halbuki bu aylarda parti müteşebbis kurulunun ağır vazifeleri ve sorumlulukları vardı. Önemli konularda, meselâ belediye ve muhtar seçimlerine girmemek gibi kararlara varıyor, hükûmetin Demokrat Parti'yi komitacılıkla suçlandırarak yaptığı baskılara karşı konulmak çâreleri aranılıyordu. Yusuf Kemâl [Tengirşenk]'in seçimler sonuna kadar verilmiş kararların belki de hiçbirinde imzâsı yoktur. Tengirşenk, 1946 seçimlerinde Demokrat Parti adayı olarak Sinop'tan seçildi. Artık müteşebbis kurul toplantılarına ara sıra katılıyordu.

Ama kimsenin dikkatinden kaçmayan nokta şu idi: Bayar'ın bulunmadığı toplantılara gelmiyordu. Aslında da kurulda yine Bayar'dan başka kimseyi sevmez, hattâ saymaz gözüküyordu. Fuat Köprülü'ye karşı çeşitli sebeplerle, hele yüksekten konuşması, lâubâli hâlleri yüzünden derin bir antipatisi vardı. Emin Sazak'ı fazla kurnaz buluyor, Cemâl Tunca'nın İsmet Paşa'ya muhalif bir toplulukta nasıl olup da yer aldığını bir türlü anlamıyordu. Menderes, onun için meçhûl bir adam... Koraltan hakkındaki düşünceleri ise, en hafif kelimesi ile tatsız!"[13]

DP, bütün bu tartışmaların ve çatışmaların içinde Meclise katılacak, ama Şevket Süreyyâ Aydemir'in anlatımı ile "yeni parti Meclise daha baştan uzlaşamaz bir parti olarak" girecek ve "Meclis içinde, yâni demokratik murâkabenin iki kanadı arasında rûhî bağlar ve saygı duyguları daha baştan kopmuş gibi" olacaktı.[14]

Bu arada Hilmi Uran, anılarında, Meclisin açılmasından çok kısa bir süre sonra iki parti arasında yapılan gizli bir görüşmeden söz ediyor. Buna göre, görüşme '46 seçimlerine ilişkindi ve toplantıda Bayar, Menderes ve Köprülü de hazır bulunmuştu. CHP kanadını ise Saraçoğlu, Uran ve Barutçu temsil ediyordu. Adnan Adıvar görüşmeye bağımsız olarak katılmıştı. Uran'ın naklettiğine göre, DP yöneticileri, seçimlerden şikâyetlerini dile getirmişler ve bâzı illerde seçimlerin yenilenmesini istemişlerdi. Uran'a göre, "maksatları (...) herhangi bir vilâyet seçimini bozdurabilmek, (...) böyle bir adım atmaya sevk etmekti."[15] Bu talebin kabûl edilmemesi üzerine toplantı sonuçsuz kalacaktır. Uran'ın ifâdesi ile "bu toplantı,

13 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 72-73. Bu konuda ayrıntı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 43-44, 345 ve 496.

14 Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 438.

15 Uran, **age**, s. 459-460. Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 192-194.

geçmiş seçimler hakkında iki partinin karşılıklı dostça ilk ve son münâkaşası olmuştu."[16]

Bu arada Samet Ağaoğlu, Adnan Adıvar hakkında da şunları yazıyor:

> "Adnan Adıvar, siyâsî hayâtının şartları birbirinden farklı bütün devirlerinde fikir adamı olarak insan hak ve hürriyetlerinin korunması prensibine sâdık kaldı. (...) Bana öyle geliyor ki, Adnan Adıvar, İsmet Paşa'yı da, Bayar'ı da pek sevmiyordu. Fakat çok partili rejimi, insan hakları prensipleri bakımından tutuyordu. Demokrat Parti liderinin de bu hakların savunucusu olduğu için yenilmesini istemiyordu. Daha doğrusu, asıl yenilmesini istemediği, Demokrat Parti idi. Bunun şartlarından biri olarak da, çok partili rejime kavgasız erişmeyi gerekli buluyordu.
>
> Adıvar'ı iki parti arasında arabuluculuğa iten bir başka rûhî sebep var ki, kökü, Millî Mücâdele'den hemen sonraya dayanır. Adnan Bey, siyâsî kişiliğini biraz eşi Hâlide Edib Hanım ile paylaşır. Her ikisi de, Atatürk'e suikast olayından sonra on yıldan fazla bir süre memleket dışında kalmanın acısını, fikir ve siyâset hamleleri ile azaltmak istiyorlardı. Bu, ruh ve kafalarının tesellisi olacaktı. Türkiye'ye insan hak ve hürriyetleri konularında yeni fikirlerle dönmüşlerdi. Bu fikirlerin başında, 1924 Anayasası'nın kuvvetlerin birliği prensibi yerine, devleti, halkın seçtiği meclislerle berâber bir takım tam muhtar müesseselere dayatmak tezi geliyordu. Üniversite muhtâriyeti, anayasa mahkemesi gibi... Bu yolda fikirlerin yanında, sosyal adâlet prensiplerinin ön plânda tutulmasını isteyen görüşler yer alıyordu.
>
> Millî Mücâdele'den sonra Adnan Bey ve Hâlide Hanımın başından geçen ve onları memleket dışında yıllarca kalmaya zorlayan mâcerâ, bir bakıma 1924 Anayasası'nın yarattığı diktatör Meclis yetkilerinin uygulamada birkaç kişinin elinde toplanmasından ileri gelmişti. Başka türlü de olamazdı. Üç, beşyüz insan, aynı zamanda bu yetkileri kullanamayacağına göre, onlar nâmına birkaç kişi fiilen diktatör durumunda olacaklardı. Yeni devlet anlayışını ise, ancak yeni bir parti getirebilirdi. Bunun için de Demokrat Parti'yi başarıya ulaştırmak gerekiyordu. İşte, Adnan Adıvar'ın arabuluculuğunda bu düşünceler rol oynamakta ve onu yalnız iktidarla Demokrat Parti liderleri arasında değil, zaman zaman da Demokrat Parti Parti Meclis Grubu ile Genel İdâre Kurulu arasında bir çeşit hakemlik yapmak hevesine kaydırmaktaydı. Böylece içimizdeki anlaşmazlıklarda gruptaki milletvekillerini Genel İdâre Kurulu'na karşı kışkırtan hareketleri de görülüyordu."[17]

---

16 Uran, **age**, s. 459-460. Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 192-194.

17 Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, s. 172-173. Bu konuda ayrıntı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD [Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945]** (Cilt: 2), s. 41-52.

DP sonunda Meclise katılacaktır; fakat ileride ayrıntıları ile göreceğimiz üzere, zaten kuruluşundan beri iç çatışmaları ve çekişmeleri bitmeyen muhalefet partisi içinde yakın zamanda infilâk etmeye hazır potansiyel bir ayrışma unsuru bırakarak...

2. YENİ MECLİS

Sekizinci dönem TBMM, oturuma en yaşlı üye sıfatı ile başkanlık eden CHP Seyhan milletvekili Ali Münif Yegena'nın geçici başkanlığında 5 Ağustos'ta toplanır.[18] Yegena'nın ifâdesi ile "bu Meclisin bundan evvelki Meclislere nazaran iki mühim ve mümeyyiz farkı vardı." "Birincisi, tek dereceli seçim mahsülü olması, diğeri de iki esaslı partiden ve müstakil olarak seçilen sayın üyelerden terettüp etmiş bulunması"ydı.[19] Ancak herkesin bu kadar iyimser olmadığı da dikkati çekiyordu: Örneğin Nâdir Nâdi, bir kez daha ve açıkça demokrasiye geçiş için erken davranıldığını vurguluyordu.[20] Fâlih Rıfkı Atay ise, "dördüncü tecrübe"nin sürebilmesinin iktidar kadar muhalefetin de sorumlu davranmasına bağlı olduğunu vurguluyordu. "Târih, demokrasiyi geliştirmek yolundaki iyi niyetsizlik ve baltalama teşebbüslerini hiçbir tarafa affetmeyecekti." "Türkiye'de demokrasi rejiminin (...) gelişip gelişmemesi" de buna bağlıydı.[21] Necmettin Sadak da aynı konuya değiniyordu: "Bu hareket ve mücâdeleyi, bu ilk adımları verimsiz kılmayacak şekilde ayarlamak, en doğru mecrâya sokmak" gerekiyordu. "Bu tecrübenin (...) kuru gürültüler ve korkutucu sarsıntılar içinde kaybolup gitmesi" ya da kalıcı olması, Meclisin "olgunluk" seviyesine bağlıydı.[22]

Yeni Mecliste DP 59 milletvekiline, bağımsızlar ise yalnızca 7 üyeye sâhipti.[23] İlginç olan bir nokta da, Meclisteki oturma düze-

---

18 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 1. Birleşim, (5.8.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 70-71.

19 **TBMM TD**, (aynı yerde), (5.8.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 70-71.

20 **Nâdir Nâdi**, "Sekizinci [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin Vazifeleri", **Cumhuriyet**, (6.8.1946).

21 **Fâlih Rıfkı Atay**, "Sekizinci [Türkiye] Büyük Millet Meclisi", **Ulus**, (5.8.1946). Ayrıca bkz. Fâlih Rıfkı Atay, "Yeni Hükümet Kurulmuştur", **Ulus**, (8.8.1946).

22 Necmettin Sadak, "Sekizinci [Türkiye] Büyük Millet Meclisi ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı", **Akşam**, (6.8.1946); **AT [Aynı Tarihi]** Sayı: 153, (Ağustos 1946).

23 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 309-316. Ayrıca bkz. Kili, **age**, s. 97.

ni ile ilgilidir. CHP'nin talebi üzerine, CHP Meclis Grubu Meclis salonunun solunda, DP Meclis Grubu ise sağında oturuyordu.[24]

Öncelikle Meclis Başkanı seçimine geçilir. CHP İstanbul milletvekili emekli Orgeneral Kâzım Karabekir 379 oy ile Meclis Başkanlığı'na seçilir. Diğer aday, DP Sinop milletvekili Yusuf Kemâl Tengirşenk ise ancak 58 oy alabilmiştir.[25]

CHP'nin TBMM Başkan adayı olarak Kâzım Karabekir'i ve ileride göreceğimiz gibi, DP'nin Cumhurbaşkanı adayı olarak Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı önermesinin sembolik bir önemi ve anlamı vardır. Çakmak, Atatürk'ün değişmez Genelkurmay Başkanı olarak siyâsî sahnede yerini alırken, Karabekir Atatürk'ün siyâsî hasmı olarak artık CHP'nin TBMM Başkan adayıydı. Karabekir'in başkanlığa seçilmesi ile birlikte bir zamanlar kırılan siyâsî onuru belki de bir miktar tâmir edilmiş oluyordu. Bu seçim, Karabekir açısından siyâsî bakımdan temize çıkma sürecinin de sonu sayılabilirdi. Her ne olursa olsun, DP Atatürk'ün tâkipçisi ve gerçek siyâsî mirasçısı, CHP ise Atatürk'ün izinden ayrılmış bir siyâsî parti görünümüne bürünmüştü.[26] Belki de biraz da bu nedenle Nâdir Nâdi, CHP'nin benliğini yitirdiğini ve CHP ile DP arasında hangi partinin inkılâba daha çok bağlı olduğu konusunda bir saptamada bulunma imkânı kalmadığını ileri sürüyordu.[27] Bu saptama, Nâdi açısından CHP'nin uzak geçmişi ile bağla-

---

24 DP milletvekili Fuat Hulûsi Demirelli'nin açıklaması için bkz. **TBMM TD** Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 1, 15. Birleşim, (16.9.1946). Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946); Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 87-88.

25 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 1. Birleşim, (5.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).
Oysa Kâzım Karabekir'in CHP'nin Meclis Başkanı adayı olmasına CHP Meclis Grubu'nda da belirli bir muhalefet vardı ve CHP Meclis Grubu'nda yapılan oylamada adları belirlenemeyen üç üye red oyu kullanmıştı. **Cumhuriyet**, (4.8.1946). CHP Meclis Grubu toplantısına katılan 360 üyeden 357'si ise Karabekir'in adaylığı için oy kullanmıştı. **Ulus**, (4.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Doğan Nâdi de, Karabekir'in TBMM Başkanlığı'na seçilmesini eleştiriyordu. **Cumhuriyet**, (5.8.1946). Benzer bir eleştiri Nâdir Nâdi tarafından da yapılacaktır. Nâdir Nâdi, **"Mecliste Bugünkü Asabi Havaya Yol Açan Sebepler"**, **Cumhuriyet**, (8.8.1946). Bu türden eleştirilerin nedenini tahmin etmek kolaydır. Hatırlanacağı gibi, Karabekir, Atatürk'ün ölümünden sonra siyâsete yeniden geri dönebilmişti ve eskiden Atatürk'ün yakınında iken İnönü tarafından siyâsetten uzaklaştırılan siyâset çevresi açısından pek de makbul bir siyâsî kişilik sayılmazdı. Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 41-52. Belki de belirtilmesi gereken bir başka nokta da, TBMM eski Başkanı Abdülhâlik Renda'nın kendisine oy verilmemesini istemesiydi. **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 70-71; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 341-342; Eroğul, **age**, s. 18; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 99; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 185-186; Nâdi, **Perde Aralığından**, s. 294-295.

26 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 185-186.

27 Nâdir Nâdi, "Mecliste Bugünkü Asabi Havaya Yol Açan Sebepler", **Cumhuriyet**, (8.8.1946).

rını koparmakta olduğuna yönelik kuvvetli bir iddiâydı. Fakat buna karşılık Nâdi için DP de bu mirası sâhiplenmiş değildi

Meclis başkan vekillikleri, Meclis divân kâtiplikleri ve idâreci üyelikler için yapılan seçimlerde söz konusu üyelikler için sâdece iktidar partisine mensup milletvekillerine yer verilecektir.[28] Aslında Başbakan Şükrü Saraçoğlu, bu kez CHP Genel Başkan Vekili sıfatı ile DP'ye ve Bayar'a TBMM Başkanlık Divânı üyelikleri dışında, ya iki kâtiplik ya da bir idâre heyeti üyeliği için kontenjan ayırmayı önermiş, fakat bu öneri DP Genel İdâre Kurulu tarafından reddedilmişti. DP, önerinin kabûlü hâlinde yeni Meclisin meşrûluğunun kabûl edilmiş sayılacağından endişe etmiş ve kuşku duymuştu.[29] Neticede bu siyâsî jestin reddi, DP açısından herhangi bir kazanım sağlamamıştı. Görülüyor ki, DP yönetimi de atacağı adım konusunda kendisinden pek emin değildi. Bayar, öneriyi görüşmek için arkadaşlarına danışma ihtiyâcını hissetmişti.

Ardından Cumhurbaşkanlığı seçimine geçilir. İsmet İnönü, oylamaya katılan 451 üyenin 388 oyu ile yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilir. Diğer adaylar, İstanbul bağımsız milletvekili ve Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak 59 oy ve Meclis Başkanlığı seçimine de katılan Yusuf Kemâl Tengirşenk de iki oy alır. İki oy da boş çıkmıştır.[30] CHP, Cumhurbaşkanı İnönü'yü ayak-

---

28 **TBMM TD**, (aynı yerde), (5.8.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 71.

29 **Cumhuriyet**, (4.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 184-185.

CHP Meclis Grubu Başkanlığı'ndan yapılan açıklamada, CHP Meclis Grubu'nun 3 Ağustos'ta CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında toplandığı belirtilerek, şöyle deniliyordu:

"Başbakan [Şükrü Saraçoğlu], Demokrat Parti [Genel] Başkanı Celâl Bayar'ı dâvet ederek [kendisi ile] yaptığı bir görüşmede, Demokrat Parti'nin Meclisteki milletvekili sayısının hesaplanan nispetine göre, Meclis Başkanlık Divânı'nda iki üyelikle temsil edilemeyeceğini binâen, eğer isterlerse ya iki kâtiplik veyâ bir idâre heyeti üyeliği ile bir kâtiplik yerinin kendilerine bırakılacağı hususunu [Cumhuriyet Halk] Partisi Meclis] Grubu'na teklif edeceğini bildirdiğini ve Celâl Bayar'ın [da] bu teklifi gayri müsâit karşılamamakla berâber, keyfiyeti bir kere daha kendi arkadaşları ile görüşerek, ona göre ya kendisinin bizzat veyâ bilvâsıta cevap vereceğini, bu görüşmeden takriben yedi saat sonra Demokrat Parti [Genel] Merkezi'nden Celâl Bayar adına söz söylemeye yetkili olan bir zâtın Başbakanlık Özel Kalem Müdürü'ne telefonla bugün Başbakanla görüşülen husus hakkında Celâl Bayar'ın teşekkürlerini ve fakat konuşulan mevzuu kabûl etmediklerini bildirdiğini [CHP Meclis] Grubu heyetine tebliğ etti." **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Bu görüşme ve öneri o denli iyimser bir atmosfer yaratmış olmalı ki, **Cumhuriyet** gazetesi, aynı günkü bir başka haberinde, hükümete iki de DP'li üyenin alınacağını ileri sürüyordu. **Cumhuriyet**, (4.8.1946). Böyle bir haber, baştaki büyük, fakat temelsiz beklentileri de açığa vurması bakımından önemlidir.

30 **TBMM TD**, (aynı yerde), (5.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). İnönü'nün adaylığı, CHP Meclis Grubu'nda 366 oy ile belirlenmişti. **Ulus**, (4.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 71; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 341-342; Eroğul, **age**, s. 18; Burçak, **Türki-**

ta alkışlarla karşılarken, DP milletvekilleri sükûnetlerini bozmayacaklar ve ayağa da kalkmayacaklardır. DP Kütahya milletvekili Memduh Ispartalıgil, bir söylentiye göre bu nedenle DP'den ayrılıp bağımsız kalmayı tercih edecektir.[31] Muhtemelen muhalif sıraların bu tutumu hayli radikal görünmüştü. Siyâsî âkıbetin belirsizliği de, milletvekilinin bu karârında etkili olmuş olmalıdır. Bu, DP'den tek istifâ da olmayacaktır. Bir süre sonra DP Çanakkale milletvekili Nûrettin Ünen de, partisinden ayrılıp bağımsız kalmayı tercih edecektir.[32]

3. RECEP PEKER HÜKÛMETİ

Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti, yeni Meclis'in toplandığı gün 5 Ağustos'ta istifâ eder ve Recep Peker yeni hükûmeti kurmakla görevlendirilir. Peker Hükûmeti, hemen ertesi gün 6 Ağustos'ta açıklanır.[33]

Başbakan: Recep Peker (CHP İstanbul milletvekili)
Adâlet Bakanı: Mümtaz Ökmen (CHP Ankara milletvekili)
İçişleri Bakanı: Şükrü Sökmensüer (CHP Gümüşhâne milletvekili)
Millî Savunma Bakanı: Cemil Câhit Toydemir (CHP İstanbul milletvekili)
Dışişleri Bakanı: Hasan Saka (CHP Trabzon milletvekili)

ye'de Demokrasiye Geçiş, s. 99-100; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 186; Us, **age**, s. 684; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 437.

31 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 71; Us, **age**, s. 684-686; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 186-188; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 437-438. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (6 ve 9.8.1946); **Ulus**, (9.8.1946). Ayrıca bkz. Fuat Köprülü, **"Millete Hakâretten Utanmayan Bir Dalkavukluk Zihniyeti"**, **Dilek**, (4.11.1946); Fuat Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 110-112.

Fuat Köprülü, yukarıda sözü edilen yazısında, DP milletvekillerinin İnönü'nün Cumhurbaşkanı olarak TBMM'nin yıllık açılış toplantısında yaptığı konuşma öncesinde ayağa kalkmamalarını gerekçelendiriyor; Meclis içinden seçilen bir Cumhurbaşkanına karşı Meclis üyelerinin ayağa kalkamayacaklarını ileri sürüyor ve DP milletvekillerinin DP'den seçilecek bir Cumhurbaşkanına karşı da farklı hareket etmeyeceği taahhüdünde bulunuyordu. Fuat Köprülü, "Millete Hakâretten Utanmayan Bir Dalkavukluk Zihniyeti", **Dilek**, (4.11.1946); Fuat Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 110-112.

32 **Cumhuriyet**, (10.12.1946).

33 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 2. Birleşim, (12.8.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 71-72; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 341-342; Burçak, **Türkiye'de Millî İrâdenin Zaferi**, s. 13-14; Eroğul, age, s. 18; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, 100-102. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (7.8.1946); **Vatan**, (5-6.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).

Mâliye Bakanı: Hâlit Nazmi Keşmir (CHP Tokat milletvekili)
Millî Eğitim Bakanı: Reşat Şemsettin Sirer (CHP Sivas milletvekili)
Bayındırlık Bakanı: Cevdet Kerim İncedayı (CHP Sinop milletvekili)
Ekonomi Bakanı: Tahsin Bekir Balta (CHP Rize milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Behçet Uz (CHP Denizli milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı: Tahsin Coşkan (CHP Kastamonu milletvekili)
Tarım Bakanı: Fâik Kurdoğlu (CHP Manisa milletvekili)
Ulaştırma Bakanı: Şükrü Koçak (CHP Erzurum milletvekili)
Ticâret Bakanı: Âtıf İnan (CHP İzmir milletvekili)
Çalışma Bakanı: Sâdi Irmak (CHP Konya milletvekili)

Zâten daha seçimlerden hemen sonra basında hükümette bâzı değişiklikler olacağına ilişkin haberler yayınlanmaya başlamıştı bile... *Cumhuriyet* gazetesine göre, Ticâret, Ekonomi, Gümrük ve Tekel, Millî Eğitim ve Adâlet bakanlıklarında yeni atamalar olacaktı.[34] Ayrıca, Recep Peker'in, Cemil Câhit Toydemir'in ve Hamdullah Suphi Tanrıöver'in hükümette yer almaları bekleniyordu. Peker Başbakan olacak, fakat Saraçoğlu da Cumhurbaşkanı muavinliğine atanacaktı.[35] Oysa böyle bir makam bulunmuyordu ve hiç de olmamıştı. Hükümetin Hasan Saka ile Nurullah Esat Sümer dışında tamâmen değişmesi bekleniyordu.[36] Gazete, Tanrıöver'in Millî Eğitim Bakanı olacağını da haber veriyordu.[37] *Vatan* gazetesi ise, Hilmi Uran'ın Başbakan olacağı öngörüsünde bulunmuştu.[38] İleride göreceğimiz gibi, Hilmi Uran'ın anıları, bize bu öngörünün doğru olduğunu gösteriyor.[39] Gazete, CHP içindeki gruplaşmalara[40] ve bizzat Ahmet Emin Yalman da, CHP'de yaşanan deği-

34 **Cumhuriyet**, (25 ve 27.7.1946).
35 **Cumhuriyet**, (27.7.1946) ve (5.8.1946).
36 **Cumhuriyet**, (5.8.1946).
37 **Cumhuriyet**, (31.7.1946).
38 **Vatan**, (1.8.1946).
39 Uran, **age**, s. 457-458.
40 **Vatan**, (28-31.7.1946).

şimin siyâsî sıkıntılar yarattığına dikkat çekiyordu.[41] *Vatan* gazetesi, Başbakanlık için Saffet Arıkan'ın, Şükrü Saraçoğlu'nun, Ali Fuat Cebesoy'un, Recep Peker'in, Hilmi Uran'ın ve Hüseyin Câhit Yalçın'ın isimlerini sayıyordu.[42] Saraçoğlu, Temmuz ayının sonunda dahi *Vatan* gazetesinde hâlâ Başbakan adayıydı.[43]

Cumhuriyet gazetesi de, benzer şekilde Fâlih Rıfkı Atay'ın seçimlerden beri *Ulus* gazetesinde yazı yazmadığına dikkat çekiyor ve CHP içinde de bâzı değişiklikler yapılabileceğini belirtiyordu. Atay'ın da bu çerçevede siyâsetten uzaklaştırılacağına ilişkin beklentiler ve haberler göze çarpıyordu.[44] Buna göre, CHP Genel Sekreterliği'nde de bir değişiklik bekleniyordu.[45] Ayrıca, muhtemelen CHP'nin İstanbul'da seçimi yitirmesi üzerine CHP İstanbul Genel İdâre Heyeti Başkanlığı'na da Muhittin Üstündağ'ın[46] ya da Mekki Hikmet Gelenbeğ'in atanacağına ilişkin beklentiler vardı.[47]

Bununla birlikte, basında Peker'in Başbakan olacağına ilişkin haberlerin yayınlanması da uzun zaman almayacaktır.[48] Hattâ Saraçoğlu'nun Başbakanlıktan ve bu nedenle de Başbakanlık konutundan ayrılacağı için ev aradığına ilişkin haberler de görülüyordu.[49] Bizzat Fâlih Rıfkı Atay, Recep Peker Hükümeti'nin ilân edildiği gün, "yeni kabinede esaslı bir değişiklik olacağı"ndan söz ediyor ve Saraçoğlu ve hükûmeti için de "yıpranmıştı" sözcüğünü kullanıyordu. Atay'a göre "nöbet değişiyor"du.[50] Hatırlanacağı gibi, bu ifâde, tek-parti döneminde hükûmet ve bakan değişikliklerinde kullanılan ve kullanılması tercih edilen bir formüldü. Hiçbir değişikliğin siyâsî bir anlamı ve önemi olmadığını anlatmak için

41 **Vatan**, (17.7.1946). CHP Meclis Grubu'nda Siyâsî Müsteşarlıklar'ın yeniden kurulmasının gündeme geldiğine ilişkin bir haber için bkz. **Vatan**, (31.7.1946). Siyâsî Müsteşarlıklar ile ilgili ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 93-95.

42 **Vatan**, (29.7.1946).

43 **Vatan**, (30.7.1946).

44 **Cumhuriyet**, (31.7.1946). **Ulus** gazetesi, hükümetin ve CHP'nin resmî sözcüsüydü; fakat aynı zamanda Millî Şeflik geleneğini de sürdürüyordu; Ömer İnönü'nün eğitim amacıyla ABD'ye gidişi gazetenin baş sayfasında haber olmaya devâm ediyordu. **Ulus**, (3.9.1946).

45 **Cumhuriyet**, (27.7.1946).

46 Muhittin Üstündağ hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 183-188 ve 223.

47 **Cumhuriyet**, (1.8.1946).

48 **Vatan**, (4, 5 ve 6.7.1946).

49 **Vatan**, (5.7.1946).

50 Fâlih Rıfkı Atay, "İki Hükûmet Arasında", **Ulus**, (7.8.1946).

kullanılırdı. Bu ifâdenin yansıtmak istediği ise, gelenin bir öncekinin izinden gideceği ve hiçbir değişimin de olmayacağıydı.

Recep Peker Hükûmeti'nde bâzı önemli isimler artık görülmüyordu. '46 seçimlerinin İçişleri Bakanı, 20 Mayıs 1943 târihinde Recep Peker'in yerine bu göreve atanan Hilmi Uran ile Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Tarım Bakanı ve hatırlanacağı gibi ünlü toprak reformu kânununun savunucusu Şevket Râşit Hatipoğlu[51] ve Ulaştırma Bakanı Ali Fuat Cebesoy, yeni hükûmette görev alamamışlardı. Yeni hükûmette görev alamayan eski bakanların sayısı onu buluyordu.

Buna karşılık, İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti'nde 6 Nisan 1946 târihinde Adâlet Bakanı olarak görev alan Mümtaz Ökmen, yeni kurulan hükûmette de yine aynı göreve atanmıştı. 13 Eylül 1944 târihinde İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti'nde Dışişleri Bakanı olan Hasan Saka, yeni hükûmette de aynı görevini korumuştu. Saka, İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti'nde görev almadan önce son kez 1925/1926 yıllarında Üçüncü İnönü Hükûmeti'nde bakanlık yapmıştı. Yine İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti döneminde Gümrük ve Tekel Bakanı olan Tahsin Coşkan da, yeni hükûmette aynı görevini sürdürüyordu. Coşkan, ilk kez İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti'nde bakanlık yapmıştı. Bu ikinci göreviydi. Bu isimlere Çalışma Bakanı Sâdi Irmak da dâhil edilmelidir. Yeni hükûmette bulunan Mümtaz Ökmen, İkinci Refik Saydam ve İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükûmetleri'nde de görev almıştı. Hâlit Nazmi Keşmir, Şükrü Sökmensüer, Şükrü Koçak, Reşat Şemsettin Sirer, Tahsin Bekir Balta, Âtıf İnan ve Cemil Câhit Soydemir, ilk ve son kez bakan oluyorlardı. Cevdet Kerim İncedayı, ilk kez İkinci Refik Saydam Hükûmeti'nde görev almıştı. Bu ikinci bakanlık göreviydi. Behçet Uz için de aynı durum söz konusudur. Uz, ilk kez Birinci Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti'nde görev almıştı. Yeni Tarım Bakanı Fâik Kurdoğlu ise, ilginç bir şekilde Birinci ve İkinci Celâl Bayar Hükûmetleri'nde görev aldıktan sonra yeniden bakan olmuştu.

Görüldüğü gibi, yeni hükûmetin yedi üyesi, yâni hükûmetin yaklaşık olarak üçte biri, ilk kez bakanlık yapacaktı. Bu açıdan

51 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 171-228 ve 253-296.

yaklaşıldığı takdirde Peker Hükümeti'nin gerçekten de yeni bir hükümet olduğu söylenebilir. Aralarında sâdece üç bakan bir önceki hükümette de görev almıştı. Bu bakımdan Peker Hükümeti, kendinden önceki hükümet ile arasına kesin bir mesâfe koymak ister bir görünüm sergilemiş oluyordu. Aralarında sâdece dört bakan daha önceki hükümetlerde görev almıştı. Bu sayıya bizzat Başbakan Peker dâhil değildi.[52]

Peker Hükümeti döneminde bâzı bakanlıklarda şu değişiklikler görülecektir: 19 Eylül 1946'da Adâlet Bakanı Mümtaz Ökmen Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı, TBMM'nin eski Başkanı ve en son 1931 yılında Altıncı İnönü Hükümeti'nde görev almış olan Abdülhâlik Renda Devlet Bakanı ve Şinâsi Devrin de Ökmen'in yerine Adâlet Bakanı olarak atanacaktır. 5 Eylül 1947 târihinde Millî Savunma Bakanı emekli Orgeneral Cemil Câhit Toydemir'in yerine Münir Birsel, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in yerine Münir Hüsrev Göle, Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta'nın yerine Câvit Ekin, Tarım Bakanı Fâik Kurdoğlu'nun yerine Şevket Adalan, Ticâret Bakanı Âtıf İnan'ın yerine Sâdi Irmak ve onun yerine de Tahsin Bekir Balta atanacaktır.[53]

Tek-parti döneminin ünlü CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in siyâsî kariyerinin en üst noktasına tam da bu dönemde ulaşması, hem şaşırtıcı, hem de düşündürücüdür. Yine de Recep Peker'in ye-

52 Türker Sanal, **Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti; Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri (1923-1960)**, (Cilt: 1); Câfer Demiral, **Türkiye Cumhuriyeti'ni Yönetenler**.

53 Türker Sanal, **Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti; Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri (1923-1960)**, (Cilt: 1); Câfer Demiral, **Türkiye Cumhuriyeti'ni Yönetenler; TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 18. Birleşim, (20.9.1946); **Cumhuriyet**, (21.9.1946); **Vatan**, (21.9.1946).

Devlet dâirelerinin bakanlıklara ayrılması ve Devlet Bakanlıkları hakkındaki yasa tasarısının benimsenmesi ile Başbakan Yardımcılığı ve birden çok sayıda Devlet Bakanlığı oluşturulması yoluna gidilmişti. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 12. Birleşim, (9.9.1946). Haber, nispeten erken bir târihte basında da yer almıştı. **Cumhuriyet**, (8.8.1946). **Cumhuriyet** gazetesi, müstakbel bakanlıklara kimlerin atanacağına ilişkin öngörüde de bulunuyor ve bu konuda Kâzım Özalp ile Hamdullah Suphi Tanrıöver'in isimlerini zikrediyordu. **Cumhuriyet**, (8.8.1946). Aynı gazete, birkaç gün sonra da Mümtaz Ökmen'in Başbakan Yardımcısı ve Adâlet Bakanı, Adnan Adıvar ile Tanrıöver'in ise Devlet Bakanı olacaklarını bildiriyordu. **Cumhuriyet**, (10.8.1946). Bu arada, Devlet Bakanlıkları için Saffet Arıkan ile Abdülhâlik Renda'nın isimleri de geçiyordu. **Cumhuriyet**, (20.8.1946). **Vatan** gazetesi de, Başbakan Yardımcılığı için Ökmen ile Tanrıöver'in isimlerini zikrediyordu. **Vatan**, (9.8.1946). Gazeteye göre, Tanrıöver ile Abdülhâlik Renda'ya da Devlet Bakanlığı önerilmiş, ancak her iki aday da bu konuda henüz bir karar vermemişti. **Vatan**, (10.8.1946). Bir başka söylenti de, Adnan Adıvar'ın Devlet Bakanı olacağına ilişkindi. Ancak, **Vatan** gazetesi bu haberin gerçekleşeceği kanısında değildi. **Vatan**, (11.8.1946). **Ulus** gazetesi ise, Devlet Bakanlıkları kurulacağına ilişkin haberi, tüm bu söylentilerden günler sonra yayınlayacaktır. **Ulus**, (20.8.1946).

ni dönemde siyâsî kariyeri açısından CHP yönetiminde önemli görevlere atandığını da unutmamak gerekir. Hatırlanacağı gibi, Peker, daha 31 Ekim 1945 târihinde CHP Meclis Grubu Başkan Vekili olmuştu.[54] Bu atama, Saffet Arıkan'ın CHP Meclis Grubu Başkan Vekilliği'nden istifâsı üzerine gerçekleşmişti.[55] Oysa Arıkan, CHP Meclis Grubu Başkan Vekilliği'ne bir süre sonra, 9 Nisan 1946 târihinde Mümtaz Ökmen'in yerine yeniden atanacaktır.[56] Bütün bu atamalar, bize dönemin siyâsî zigzaglarını işâret etmesi bakımından anlamlıdır.

Peker Hükûmeti'nin kurulmasından hemen sonra CHP Meclis Grubu İdâre Heyeti'ne Cevat Dursunoğlu, Râsih Kaplan, Şefik Tugay, Câvit Oral, Kemâli Beyazıt, Hacim Muhittin Çarıklı, Cemil Sait Barlas, İsmâil Sabuncu ile Sedat Dikmen getirilecektir. CHP Meclis Grubu Başkan Vekillikleri'ne de Hilmi Uran ile Saffet Arıkan atanacaktır.[57]

Bu aşamada Recep Peker'in Başbakan olarak atanması üzerinde durmamız gerekir. Peker'in yeni siyâsî gelişmelere uyum sağlayabilecek bir siyâsî formasyona sâhip olduğu ileri sürülemezdi. Aksine Peker, siyâsî muhalefeti devletin içinde ya da yanında değil, fakat dışında ve hattâ karşısında sayan bir siyâsî zihniyetin ürünü ve daha da önemlisi temsilcisiydi. Peker adı, siyâsî formasyonu ve dünyâ görüşü açısından, muhalefete daha yeni izin verilmiş olan bir ülkede, muhalefet açısından ciddî tereddütler uyandırmaya adaydı. Hatırlanacağı gibi, Peker, SCF'nin kurulmasından hemen sonra hükümetteki görevinden ayrılarak CHP Genel Sekreterliği'ne getirilmişti.[58] Bu durum, daha önceki bir başka siyâsî gelişmenin tekrârı sayılırdı. Çünkü, TpCF'nin kurulmasından ve İs-

---

54 **Cumhuriyet**, (7.8.1946); **Ulus**, (5.8.1946).

55 Hilmi Uran, anılarında, bu istifâyı sanırım târihlerde hatâ yaparak anlatıyor. Uran, **age**, s. 404-405. Hilmi Uran'ın aktardığı bilgilere göre, Arıkan, son zamanlarda İsmet İnönü'nün izlediği politikadan rahatsızlık duyuyor ve gerek parti, gerekse hükümet üzerindeki siyâsî etkinliğini de yitirdiğini düşünüyordu. Uran, **age**, s. 404-406. Arıkan'ın ileride göreceğimiz trajik sonu ile bu saptamanın doğrulandığını düşünüyorum. Arıkan'ın bu görevden ayrılmasından çok kısa bir süre sonra 1947 yılında intihar edişi ile ilgili olarak bkz. Uran, **age**, s. 405-406. Bununla birlikte, CHP Genel Sekreterliği dönemlerinde Arıkan'ın Peker'e oranla çok daha ılımlı ve uzlaşmacı bir politika izlediği de biliniyor. Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 308/dn. 29 ve s. 318-319/dn. 42.

56 **Ulus**, (10.4.1946); **AT**, Sayı: 149, (Nisan 1946).

57 **Ulus**, (8.8.1946).

58 Kutay, **Üç-Devirde Bir Adam: Fethi Okyar**, s. 506.

met İnönü'nün Başbakanlıktan ayrılmasından sonra kurulan Fethi Okyar Hükümeti döneminde Peker, Başbakan ile düştüğü anlaşmazlık sonucunda, İçişleri Bakanlığı görevinden ayrılarak, yine CHP Genel Sekreterliği'ne atanmıştı.[59] İnönü'nün bütün bunları iyi bildiği hâlde, Peker'i tam da bu sırada Başbakanlığa atamasının elbette önemli bir nedeni ve gerekçesi olmalıydı.

Muhalefetin milletvekili erken genel seçiminin getirdiği sinir bozucu ve gergin siyâsî atmosfer içinde sert bir tutum alacağını tahmin eden İnönü, muhtemelen bu sertliğe aynı şekilde karşılık vermekte hiç tereddüt etmeyecek bir siyâsî kişiliği işbaşına getirmekle karşı önlem almış oluyordu. Peker, bu tür bir politika için vazgeçilmez ve belki de yegâne siyâset adamıydı. Gerçi benzer bir politika Şükrü Saraçoğlu tarafından da uygulanabilirdi ve dolayısıyla Saraçoğlu'nun geri plâna alınması için temel bir neden yokmuş gibi görünüyordu. Ancak Saraçoğlu, ülkede 1945 yılında başlatılan yeni rejimin önde gelen politikacısı olarak belki de İnönü nezdinde yeterli olmakla berâber, yeterince doğru bir seçim değildi.

Peker, belki de İnönü nezdinde yeni rejimin devâm edip etmeyeceğine ilişkin karârın alınacağı bu kritik dönemde, bu karârı hiç de zorlanmadan alabilecek yegâne siyâsî kişilikti. Peker'in İnönü nezdindeki diğer olumsuz yönleri ise, bu aşamada muhtemelen artık geri plânda kalmıştı. İnönü açısından kritik sorun, yeni rejim için karar aşamasında bulunulan bu bıçak sırtı süreçte, gerektiğinde olumsuz bir karârın alınmasında güçlük çekmeyecek ve muhtemelen bunu büyük bir hevesle yapabilecek bir siyâsî kişiliği ön plâna çıkarmaktı.

Peker, sert ve hırçın muhalefete karşı siper ya da kalkan rolü oynayabilirdi. Daha da ötesi, muhalefet, sert ve hırçın politikasının muhtemel sonuçlarını, Peker'in simgelediği siyâsî kişilik ve tutum karşısında yeniden değerlendirebilir ve bu tür bir politikadan kesinlikle vazgeçebilir ya da geri durabilirdi. Aksi hâlde, Peker Hükûmeti'nin bütün şimşeklerinin üzerine çekileceği kaçınılmaz gerçeği ile karşılaşmak söz konusuydu. Muhalefet yumuşarsa Peker de yumuşayabilir ya da yumuşatılabilirdi. Sertleşirse zâten

59 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 137.

Peker gereğini yapmakta tereddüt etmezdi. İnönü, bu kritik aşamada, yeni rejimin devâm edip etmeyeceğine ilişkin zorlu karârını verme aşamasında, Peker'e gerek duymuştu.

Peker ise, çok uzun yıllardan sonra nihâyet Başbakanlığa kadar tırmanmış ve siyâsî kariyerinin en üst noktasına varmıştı. Elbette o Başbakanlığı tek-partili rejim içinde tercih ederdi. Ancak yeni siyâsî gelişmelerin bu kritik aşamasında Başbakan olmasının da bir anlamı vardı. Çünkü, karar sürecine, bu arada İnönü'nünkilere de katılma şansına sâhip olmuştu. Dolayısıyla gelişmeleri sâdece izlemekle kalmayacak, fakat onlara yön de verebilecek bir siyâsî konuma erişmişti. Peker'in belirgin bir siyâsî kadrosu vardı ve bu bakımdan herhangi bir güçlükle karşılaşması zordu. Peker tipi bir dünyâ görüşüne sâhip bu tür bir siyâsî kadro, hattâ gelişmeleri yönlendirebilirdi de...

Ayrıca unutulmasın ki, Saraçoğlu sivil kökenli bir Başbakandı. Peker ise aksine asker kökenliydi. Belki de tek-partili rejimde tıpkı İnönü gibi asker kökenli bir Başbakana yer vardı. Ancak yeni dönemde bu tür eğilimlere artık bir son verilmesi gerekirdi. Tek-parti döneminde görev alan sivil kökenli bir Başbakandan sonra yeni rejimde asker kökenli bir Başbakana ne ölçüde yer vardı sorusuna yanıt vermek gerçekten de güçtü. Ancak hatırlanmalıdır ki, Başbakanlık Peker'den önce İnönü tarafından Hilmi Uran'a önerilmiş, fakat Uran bu öneriyi reddetmişti.[60] Bu bilgi, İnönü'nün Peker konusunda epey tereddütlü olduğu yolundaki görüşlere haklılık kazandırmaktadır.

Nitekim Hilmi Uran da, anılarında, Peker'e Başbakanlığın teslimini şöyle anlatıyor:

> "21 Temmuz 1946 seçimleri sonunda Saraçoğlu Kabinesi hükûmetten çekilmeyi ve yerini yine parti içinden teşekkül edecek diğer bir kabineye bırakmayı uygun bularak çekilmişti. Bu çekilmeye ben de şahsen taraftar olmuş ve hattâ yeni kabinede eski vekillerden [bakanlardan] hiçbirisinin yer almamasını iltizâm ederek, yeni kabinenin yeni Meclis'e büsbütün yeni bir çehre ile çıkması[nın] doğru olacağını müdâfaa etmiştim. Fakat yeni hükümetin teşkiline başlanınca bu mütâlaa da unutulur veyâ bir tarafa bırakılır gibi oldu ve her şeyden önce Reisicumhur, kabineyi benim teşkil etmemde ısrâr etmeye başladı. Ben bu yüksek teveccühe teşekkür ettim.

60 Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 100-101; Giritlioğlu, **age**, s. 199.

Fakat teklifi de kat'î olarak reddederek, merhum Recep Peker'in bu vazifeyi üzerine alması[nın] daha isâbetli olacağını söyledim. Reisicumhur, Peker'e hiç de istekli görünmüyordu ve onun geçimsizliğinden ve dürüst hareketlerinden endişe edilebileceğini saklamıyordu.

Ben kabine reisliğini reddederek Çankaya Köşkü'nden ayrılmıştım ki, merhum Saraçoğlu (...) evime geldi ve (...) kabine reisliğini kabûl etmem için bana tekrar ısrâr etmeye başladı. Reisicumhurun kendisini buna ve beni iknâ etmeye memur ettiği anlaşılıyordu. Fakat ben Saraçoğlu'na da bu hususta hiç ümit vermedim. Nihâyet kabineyi de Recep Peker kurdu.

Peker merhum, kabine teşkili vazifesini üzerine aldıktan sonra Meclis'te Başvekiliere mahsus olan odaya gelerek, kabinesine alacağı arkadaşlarını seçerken beni de çağırdı ve birlikte çalışmayı teklif etti ve bana 'hiç olmazsa hafif olan ve yorucu bir vazife olmayan Adliye Vekilliği'ni [Adâlet Bakanlığı'nı] kabûl et' dedi ve eski vekilierden [bakanlardan] kimsenin yeni kabineye girmemesi hakkında ileri sürülmüş olan fikirden bana şikâyet etti. Fakat ben hakikaten esaslı bir dinlenme ihtiyâcında idim. Onun için bu teklifi de kabûl edememiştim ve zannederim, Peker merhum, o vakit kendi kabinesine eski kabine âzâsından yalnız merhum Tahsin Coşkan'ı alabilmişti.

Bana yine parti Meclis Grubu Başkan Vekilliği vazifesini vermişlerdi. Merhum Saraçoğlu da parti Genel Başkan Vekilliği'ne tâyin edilmişti. Çünkü Recep Peker, Başvekillikle [Başbakanlıkla] birlikte parti Genel Başkan Vekilliği'ni üzerine almak istemediğini söylemişti. Halbuki o vakte kadar Başvekiller [Başbakanlar], aynı zamanda partinin Genel Başkan Vekilliği'ni üzerlerinde bulunduruyorlardı ve esaslı kuvvetlerini de bu cihet sağlıyordu.[61]

Ben bu işin aslını ne İnönü'den, ne de Peker'den sormamış [sormuş] olduğum için, parti başkanlığını taşımamaya Peker kendisi mi gönüllü ve istekli olmuştu, yoksa kendisine Başvekillik [Başbakanlık] vazifesi verirken, onun hiç olmazsa parti üzerinde bir nüfûzu olmamasını sağlamak için bu ciheti İnönü mü şart olarak ileriye sürmüştü de, Peker de onu kabûlde muztar kalmıştı, bilemiyorum."[62]

Uran, anılarında, İnönü'nün Peker'e ilişkin tereddüt ve kuşkularını bir başka yerde de şöyle açıklamaya çalışıyor:

"Cumhurbaşkanı İnönü, 1946 senesi Ağustosu içinde istifâ etmiş olan Başvekil [Başbakan] Şükrü Saraçoğlu'nun yerine Recep Peker merhuma kabine teşkili va-

61 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 76-96 ve 139-224; (Cilt: 2), s. 13-20.

62 Uran, **age**, s. 457.

zifesini verdiği zaman, onun geçimsiz bir zat olduğunu ve kendisi ile işbirliği yapmasının çok müşkül olacağını bize mükerreren söylemiş ve bu vazifeyi ona kerhen vermişti."[63]

Şevket Süreyyâ Aydemir de aynı kanıdadır:

"Recep Peker Başvekil [Başbakan] olmuştu. Ama İnönü (...) bir ihtiyat tedbiri de aldı. Peker'i parti Genel Başkan Vekilliği'ne getirmedi. Bu vazifeye Şükrü Saraçoğlu'nu getirdi. Halbuki Başvekillerin [Başbakanların] aynı zamanda Genel Başkan Vekili olmaları Atatürk zamânından beri usûlendi.

Recep Peker, elbette ki birçok vasıfları olan bir insandı. Ama Başvekilliğe [Başbakanlığa] çok geç gelmişti. Daha ziyâde tek-parti rejiminin adamıydı. Hattâ bir totaliter rejim için güçlü bir yönetici olabilirdi. Ama tam çok partili rejime geçildiği bir sırada bu vazifeye getirilişi, sanıyorum ki, hem kendisinin, hem işin aleyhine olmuştur. Nitekim Peker ve etrâfında 'müfrit' diye adlandırılan arkadaşları, tıpkı İnönü'nün Peker'i istemeyerek kabûl edişi gibi, kendileri de bu yeni rejimi herhâlde biraz istemeyerek kabûl etmişlerdi. Nitekim yeni kabinenin çok partili Meclis havasına uyuşu zor oluyordu."[64]

Aydemir, bu görüşünü kuvvetlendirmek için Saraçoğlu'nun sağlık sorunları nedeni ile Başbakanlığa yeniden atanmadığını da belirtmektedir.[65] Oysa Metin Toker, Saraçoğlu'nun sağlık sorunlarına hiç değinmeksizin, Peker'in Başbakanlığa atanmasını, ileride göreceğimiz gibi, daha çok Samet Ağaoğlu'nun yorum ve değerlendirmelerine yakın bir şekilde açıklıyor. Toker'e göre, Saraçoğlu'nun Başbakanlığı, ne CHP, ne DP ve hattâ ne de İnönü tarafından isteniyordu. Ancak Saraçoğlu da yeniden Başbakan olmak istememişti.[66] Toker, Peker'in Başbakanlığını da şöyle değerlendiriyor:

"Sanırım ki, İnönü'nün gözü Recep Peker'deydi. Onun kendisi için de 'uysal Başbakan' olmayacağını biliyordu. Ama aklındaki 'tatlı sert' politika bakımından bu eski kurmay subay biçilmiş kaftandı. Tabiatı, temâyülleri, zihniyeti ve alışkanlıkları itibâri ile Peker, uygulanacak politikanın sertliğini temsil edecekti. Tatlılığı Cumhurbaşkanına kalacaktı. Bu da onun düşündüğü hakemlik görevini kolaylaştıracaktı.

63 Uran, **age**, s. 458.

64 Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 444-445.

65 Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 444.

66 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 189.

Peker'e gelince... O Başbakanlık için hevesliydi. Son yıllarda CHP içinde tuttuğu tavır, bu hedefe dönük değil miydi?"[67]

Şimdi bütün bu anlatılanları bir kez daha gözden geçirmenin sırasıdır: İnönü, ilk plânda Başbakan olarak Hilmi Uran'ı tercih etmişti. Uran da, tek-parti rejiminin önde gelen isimlerinden biriydi ve yeni rejime ne ölçüde uyum sağladığını kesin olarak söylemek mümkün değildir. Bu bakımdan İnönü'nün Peker'e kıyasla daha yakın işbirliği yapabileceğini düşündüğü Uran'ı ilk sırada tercih ettiğini görmek aslında şaşırtıcı sayılmaz. Uran, muhtemelen İnönü'ye Peker gibi zaman zaman güçlükler çıkarmayacak bir siyâsî kişilikti. Bu bakımdan tercihe şâyân sayılırdı. Uran, aslında Peker'in yerini alabilecek, aynı ölçüde otoriter yönetime yatkın, fakat aynı zamanda İnönü'nün tâlimatlarının dışına çıkması pek de düşünülemeyecek bir politikacı olarak, hayli kasırgalı geçeceği muhtemel yeni dönemin Başbakanı olabilirdi. Uran'ın bu öneriyi reddetmesi, belki de siyâsî geleceğin bu aşamada kesin olarak öngörülemez olduğunun bir başka belirtisi olarak kabûl edilebilir. Uran'ın Peker Hükümeti'nde bakan olarak yer almak istememesi de, yeni kabinenin pek de uzun ömürlü olamayacağını tahmin etmiş olmasından ileri gelmiş olabilir. Ne de olsa önceden bizzat İnönü ile görüşmüş ve onun hâlinden ve tavrından geleceğe yönelik belirsizlikleri hissetmiş olmalıdır. Peker'e mâzeret olarak ileri sürdüğü yorgunluk bahanesi ise pek de doğru sayılamaz; çünkü, Meclis'te fırtınaların kopacağı âşikâr olan yeni dönemde CHP Meclis Grup Başkan Vekilliği'ni kabûl etmesi, onun pek de dinlenme ihtiyâcında olmadığını göstermektedir.

Diğer yandan, Peker'e CHP Genel Başkan Vekilliği'nin teslim edilmemiş olması da önemlidir. Hatırlanacağı gibi, İnönü ilk kez Başbakanlıktan ayrıldığında CHP Genel Başkan Vekilliği gibi önemli bir konumu yeni Başbakan Fethi Okyar'a devretmemişti. İnönü, ikinci kez Başbakanlıktan ayrılmak zorunda kaldığında ise, yeni Başbakan Celâl Bayar bu kez bu önemli makâmı da üzerine almıştı. Yâni parti içinde bu konuda bir gelenek oluştuğunu söylemek mümkün değildir. Bundan sonraki süreçte ise Başbakanlar her zaman için CHP Genel Başkan Vekili olarak da görev almışlar-

67 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 189-190.

dı. Şimdi bir kez daha eski tecrübe gündeme gelmişti. Bu koşullar altında Peker'e partinin teslim edilmemiş olması, ilk uygulamada olduğu gibi Peker Hükümeti'nin geçici olduğuna dâir kuvvetli bir işâret olarak kabûl edilebilir.[68]

Peker'e partinin de teslim edilmemiş olması ve CHP Genel Başkan Vekilliği'nin eski Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nda kalması, Peker açısından daha göreve gelirken önemli bir siyâsî güçlük yaratmış olmalıdır. Herhâlde eski Genel Sekreter olarak bütün bu tecrübeleri hatırlıyor ve kendisinden esirgenen bu önemli konumun gücünü takdir ediyordu. Bu önemli makâmın kendisine bırakılmamış olması, muhtemelen Peker açısından yeterli ölçüde anlaşılmıştır. Ne var ki, bu konuda ısrâr edememiş olmalıdır. Başbakanlık onun siyâsî ihtirasları açısından tatminkâr bir makamdı. Belki pazarlık gücü olmadığını da hissetmiş olabilir. Koşullar uygun olursa bu konuyu ileride yeniden gündeme getirmek üzere bir kenara koymayı düşünmüş de olabilir. Belki eski Genel Sekreter olarak parti üzerindeki otoritesinin zâten korunmakta olduğunu da hesaplamış olabilir.

Ancak İnönü, kendisine zaman zaman güçlük çıkarabileceğini daha en baştan tahmin ettiği ve zamânında yakın siyâsi işbirliği içinde siyâsî kişiliğini ve tutumunu yakından bildiği Peker'i Başbakan yaparken -unutulmasın ki Peker, Millî Şef döneminde bir ara İçişleri Bakanı olmuş, fakat daha sonra bizzat İnönü tarafından bu görevden azledilmişti![69]- etrâfını da yakından tanıdığı ve eskiden yakın siyâsî işbirliğinde bulunduğu ve güvendiği politikacılarla sarıyordu. Saraçoğlu, partinin başında kalıyor ve İnönü'nün güvenine sâhip ve onun otoritesine pek de başkaldırma eğiliminde olmadığını kanıtlamış bir siyâsî kişilik olarak Peker'e karşı partinin otoritesine hâkim olabilecek konum alıyordu. CHP Meclis Grup Başkan Vekili olarak da Hilmi Uran, bu kez milletvekilleri üzerindeki hâkimiyeti sağlayabilirdi. Böylece Peker'in hükümet üzerindeki hâkimiyeti, bir yandan parti, diğer yandan da milletvekilleri üzerinden hayli sınırlandırılmış gibiydi. Peker, herhâlde eski Başbakan Saraçoğlu'nun köşesine çekilmediğini ve partiyi elinde tutmaya devâm ettiğini görmüştü. Elbette bu atama bizzat İnönü'nün ta-

68 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 76-79.

69 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 280 ve 298-303.

lebi üzerine gerçekleşmişti. Bu anlamda Saraçoğlu, hâlâ Başbakan adayı olarak ortada kalıyordu. Diğer yandan, Peker'in muhtemelen kulağına gittiği şekilde, Cumhurbaşkanının Başbakanlık için ilk tercihi kendisi değildi; aksine partinin Meclis grubu üzerinde hâkimiyet sağlayabilecek ve kendi kabinesine katılmayı da reddetmiş olan Hilmi Uran'ın orada olduğunu görmesi de, onda gücünün sınırlı olduğu kanaatini uyandırmış olmalıdır.

Görüldüğü gibi, İnönü, henüz siyâsî geleceğin ne olduğunun belirsiz olduğu bu karmaşık süreçte, bütün yumurtalarını aynı kefeye koymaktan dikkatle ve özenle kaçınmıştı. Peker, kefelerden sâdece birisiydi. Önemli bir kefe olmakla birlikte seçenekleri daha en baştan hazırlanmıştı bile... Peker'in bu ustalıklı politikayı görmemesi ve hissetmemesi imkânsızdı. Ama Peker bir görev adamıydı. Politik hırsı da buna eklenince, bu türden politik manevraların önünü kesmesine izin vermemesi gerektiğini ve vermeyeceğini de düşünmüş olabilir. Görevi kabûl ettiği anda hareket alanı hayli daraltılmıştı. Buna karşılık İnönü, Peker'i dar bir alana sıkıştırırken, kendisine hayli geniş bir politik manevra alanı ve imkânı açmış oluyordu. Çok daha avantajlı bir konumdaydı.

Peker'in Millî Şef dönemindeki siyâsî konumu onu parti içinde muhalif bir tutuma sevk etmişti. Peker, hatırlanacağı gibi, Millî Korunma Kânunu hazırlanırken ilgili Meclis komisyonunun başkanlığını yapmıştı. İçişleri Bakanlığı yapmıştı. 1945 yılı başlarında Şirketi Hayriye'nin satın alınması görüşmelerinde devletçilik karşıtı bir konum benimsemiş gibi görünüyordu. Yine hatırlanmalıdır ki, 1945 yılının Mayıs ayında Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin bütçe oylamasında hükûmete güvensizlik oyu veren yedi üyeden biriydi! Bu, onu ileride "dörtler" ve onların yanında yer alacak olan milletvekillerinden biri yapmıyordu; aksine, Peker bağımsız bir muhalifti ve onlardan değildi. Bütün davranışları ile bağımsız tutumunu hissettiriyordu. O zamanlar dahi beklentisinin Başbakanlık olduğu biliniyordu. Bunca zaman sonra Peker ayağına gelmiş olan bu şansı ve fırsatı elinin tersi ile elbette itemezdi.[70]

Peker'in başka ve çok önemli bir siyâsî özelliği daha vardı: Saraçoğlu, müttefikler tarafından Alman yanlısı olarak tanınır ve

70 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 373, 280-284, 298-302 ve 549-550; İkinci Parti.

damgalanırken, o zamânında müttefikler yanında savaşa katılmayı önermişti![71] Bu bakımdan bu aşamada müttefiklerle dış politikadaki güçlüklerin üstesinden gelebilecek bir Başbakan olabilirdi. Dolayısıyla onun Başbakanlığını dış politika gelişmeleri ile de yakından irtibatlandırmak söz konusu olabilir.

Eğer Doğan Nâdi'nin *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan haberi doğru ise, İnönü'nün Recep Peker'in Başbakanlığında kurulan yeni hükûmetin açıklandığı aynı gün Bayar ile görüşmesi de dikkat çekicidir.[72] Belki de İnönü, Bayar'a yeni hükümetin politikası konusunda bâzı teminatlar verme ve muhalefeti uyarma gereğini hissetmişti. İnönü, yine aynı gün İstanbul bağımsız milletvekili Adnan Adıvar ile de bir görüşme yapacaktır.[73]

Bu arada, bir yandan da, siyâsî parti binâları dışında siyâsî propagandanın yasaklanacağına, sıkıyönetim bölgesinin genişletileceğine ve TBMM görüşmelerinin yine eskiden olduğu gibi sâdece Anadolu Ajansı tarafından izlenerek yayınlanabileceğine[74] ilişkin haberler tekzib ediliyordu.[75]

Necmettin Sadak da, Peker'in bir "şiddet hükûmeti" kurduğu yolundaki endişe ve kuşkuları dağıtmak istiyor ve bu tür görüşleri "vehim" ve "iftirâ" olarak tanımlamayı tercih ediyordu. Sadak'a göre, atılan adımdan geri dönülmeyecekti ve yeni gelişmeler, "sonu gelmiş yâhut gelmesi muhtemel kısa bir tecrübe" de değildi. "Ne geri dönmek, ne [de] şiddete başvurmak" söz konusuydu.[76] Bu yazı belki de İnönü'nün bizzat Bayar'a açıklamasının bir izdüşümüydü. Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü'ne de Vedit Uzgören'in yeniden atanması, İnönü-Peker ilişkisinde bu özel kişinin aracılık yapacağına ya da yapmasının istendiğine ilişkin görüşü doğruluyor.[77] Hilmi Uran da, anılarında, bu konuda şu sahneyi naklediyor:

---

71 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 304-306.

72 **Cumhuriyet**, (7.8.1946); **Vatan**, (7.8.1946).

73 **Vatan**, (7.8.1946).

74 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 350-363 ve 549-551.

75 **Vatan**, (8 ve 9.8.1946).

76 Necmettin Sadak, "Recep Peker Hükümeti'ni Bekleyen Ağır Vazifeler", **Akşam**, (10.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).

77 **Cumhuriyet**, (7.8.1946); **Ulus**, (8.8.1946).

"İşin garip olan tarafı, işbaşına geldikten sonra İnönü ile münâsebetlerinin sık sık sarpa saracağını ve onunla kendisinin işbirliği yapabilmesinin çok güç olacağını bizzat Recep Peker merhum da anlamış ve takdir etmiş olacaktı ki, o babayâni tavrı ile bir gün bana, hiç sormadığım hâlde, Vedit Uzgören'i kendisine niçin Husûsî Kalem Müdürü olarak aldığını kendiliğinden izâh etmeye kalkmış ve 'Hilmiciğim, bilirsin... O, İnönü'nün adamıdır. Yukarı ile olan münâsebetlerimizi en iyi o idâre eder.' demişti."[78]

Bu arada, bir başka önemli atama da, emekliliği sâdece bir hafta önce hükûmetçe bir yıl uzatılmış bulunan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemâl Gedeleç'in Ziraat Bankası İdâre Meclisi üyeliğine atanması ve yerine de Başbakanlık Müsteşarı Cemâl Yeşil'in getirilmesidir.[79]

Bu konuda bir başka önemli siyâsî gelişme, Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti döneminde İçişleri Bakanlığı yapan ve '46 seçimleri sırasında da bu görevini sürdüren, ancak Peker Hükûmeti'nde yer almayan Hilmi Uran'ın, Peker Hükûmeti'nin kurulmasından çok kısa bir süre sonra, önce yine CHP'nin eski Genel Sekreterleri'nden Saffet Arıkan ile birlikte, Peker Hükûmeti'nin açıklandığının hemen ertesi günü 7 Ağustos'ta CHP Meclis Grup Başkan Vekilliği'ne[80] getirilmesi ve daha sonra da 16 Ekim 1946 târihinde, Nâfi Âtuf Kansu'nun yerine, CHP Genel Sekreterliği'ne getirilecek olmasıdır.[81] Oysa daha eski târihli bir gazete haberi, bu makâma Mümtaz Ökmen'in ya da Hüseyin Câhit Yalçın'ın getirilebileceğini öngörmüştü.[82] Bu atama, İnönü'nün Uran'a olan güvenini gösteren bir başka önemli belirtidir. Uran, CHP Genel Sekreteri olarak partinin Saraçoğlu'ndan sonra gelen hâkimi konumuna geçmişti. Parti Meclis grubu ise Saffet Arıkan'a bırakılmıştı. Hilmi Uran, anılarında bu atamaya da yer veriyor:

"Başvekil [Başbakan Recep Peker], bana parti Genel Sekreterliği'ni teklif etti. 'Hayır' diyemedim. Çünkü, Başvekil [Başbakan], bir türlü münâsibini bulamadığı için,

78 Uran, **age**, s. 458.

79 **Vatan**, (26.10.1946). Ayrıca bkz. Derin, **age**, s. 220.

80 **Vatan**, (8.8.1946); **Ulus**, (8.8.1946).

81 **Cumhuriyet**, (16.10.1946); **Vatan**, (16.10.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 364; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 139; **Vatan**, (7.8.1946); Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 101.

82 **Vatan**, (28.7.1946).

orayı kabûl etmemin veyâhut da Mümtaz Ökmen'in oraya gelmesine imkân vermiş olmak için benim Başvekillik [Başbakan] Yardımcılığı'na geçmemin zarûrî olduğunu söylemişti.

Ben hükûmette çalışmaktan ise partide kalmayı tercih ettiğim için parti Genel Sekreterliği'ne muvafakat ettim ve rahatsızlığını ileri sürerek bir an önce çekilmek için mütemâdiyen sızlanan merhum Nâfi Âtuf Kansu'[nun] yerine parti Genel Sekreteri oldum. Fâik Ahmet Barutçu da orada idi ve Genel Sekreter Yardımcısı olarak çalışıyordu."[83]

Uran, anılarında, kendisine CHP Genel Sekreterliği'ni önerenin yeni Başbakan Peker olduğunu belirtiyor. Ancak, parti içinde bu önemli atamanın İnönü'nün onayı olmaksızın gerçekleşmesi kanımca mümkün değildir. Dolayısıyla bu atama, muhakkak İnönü'nün onayı ile yapılmış olmalıdır.

Uran, anılarında, Genel Sekreterliği döneminde parti içinde yapılan değişiklikleri de şöyle anlatıyor:

"Geçirdiğimiz 1946 mebus seçiminde bize mensup bildiğimiz birçok kimseler, habersizce öteki partiye [DP'ye] mâl olmuş ve seçimlerde de karşıki partiye [DP'ye] rey vermişti. Halbuki bunların kayıtları elan bizdeydi ve her şeyden evvel ya kendi isteklerine uyarak yâhut da mahallerinden yapacağımız tahkik ve tetkike dayanarak, bu gibilerin kayıtlarını parti defterlerinden silmek ve kendilerini parti dışına atmak icâb ediyordu. Biz bu muamelenin selâmetle ve sıhhatle yürütülebilmesi tedbiri olarak tekmil partililere 'kimlik cüzdanı' adı altında birer hüviyet varakası vermeyi ve bu varakayı verirken de her şahıs hakkında lüzumlu tahkikâtı yapmayı kararlaştırdık. Bu muamele uzun zamânımızı aldı. Fakat parti umûmî kuvvetinin ne olduğu da ancak bu muameleden sonra anlaşılabildi.

Öte taraftan, partinin yine seçimlerde birçok zaafları belirmişti ve bunlar herkesin ağzında ayrı bir tenkit ve muaheze konusu olarak söylenir olmuştu. Bunlar için de Parti Müfettişleri'nden ve seçim bölgelerinde Parti Müfettiş Yardımcısı olarak çalışmış olan mebus arkadaşlardan birer rapor almış ve bu rapor hulâsalarını müzâkere ve münâkaşa etmek sûreti ile partinin bu bakımdan da ıslâhını sağlamaya çalışmıştık.

Ben partinin son seçimde belirmiş olan bu çeşitli zaafları üzerinde tedbir almak dışında esaslı bir parti faaliyetinde bulunduğumu ve hele partinin dış münâsebetleri ile meşgûl olduğumu hatırlamıyorum. Çünkü, o sıralarda Cumhurreisi olmakla berâber İnönü, elan partinin Genel Başkanlığı sıfatını muhafaza ediyor ve bilfiil

83 Uran, **age**, s. 461.

başkanlık ediyordu. Merhum [Şükrü] Saraçoğlu da Genel Başkan Vekili olarak partide vazife görmekteydi. Bu durumda bana iştigâl mevzuu olarak yalnızca partinin iç teşkilât işleri kalıyordu."[84]

Hilmi Uran'ın CHP üyeliği üzerine yazdığı bu kısa cümleler, aslında tek-parti döneminde olsun, bu yeni dönemde olsun CHP üyesi olmanın siyâsî işlevi, önemi ve anlamı üzerine daha önce yazdıklarımı doğrulamaktadır.[85] Bizzat CHP Genel Sekreteri dahi parti içinde bir atılım yapabilecek çalışmalardan uzak kalıyor ve bu durumu doğal karşılıyordu! Partinin gerçek sâhipleri varken, Genel Sekretere iş kalmamıştı! Gerçekten de bırakın sâde parti üyeliğinin önemini, bâzı CHP milletvekilleri bile parti üyesi değillerdi. Nitekim bu gerçeği, 1946 milletvekili erken genel seçiminden çok kısa bir süre önce *Vatan* gazetesi de açıklamıştı. *Vatan* gazetesinin haberine göre, CHP milletvekillerinin büyük bir kısmı CHP üyesi bile değildi.[86] Örneğin Tahsin Banguoğlu, anılarında, CHP üyesi olmadığı hâlde, 1943 milletvekili genel seçiminde CHP'den milletvekili seçildiğini anlatıyor.[87]

İktidârın yeni döneme yönelik siyâsî hazırlıklarını gördükten sonra şimdi yeniden basında yeni hükûmete yönelik beklentilere dönebiliriz: Necmettin Sadak'ın yazısına paralel olarak; *Cumhuriyet* gazetesi de, "yeni hükûmetin şiddet politikası kullanacağı hakkındaki dedikodular"ı aktarıyor ve Nâdir Nâdi de, "Meclis'te bir partinin iki kolu"nun bulunduğuna dikkat çektikten sonra, "Demokrat Parti, Meclis'te şimdilik küçük bir yer işgâl ediyor. O kadar ki, bildiğimiz parlamento [parlamenter] sistemlerinde [sistemlerde] bu ekalliyeti bir muhalefet unsuru olarak hesâba katmak kim-

---

84 Uran, **age**, s. 462-463. Hilmi Uran'ın bu satırları, partinin toplumsal tabanını genişletme yönünde bâzı atılımlar içinde olacağına ilişkin ve muhtemelen daha ziyâde özlemleri yansıtan bâzı gazete haberlerini de tekzib eder mâhiyettedir. Örneğin, **Cumhuriyet** gazetesi, 1946 yılı sonlarında yayınladığı bir haberde, CHP'nin Cumhuriyetçi Çiftçi ve Halk Partisi adını alacağına ilişkin haber veriyordu. **Cumhuriyet**, (4.12.1946). Benzer yönde bir gelişme, eski Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun İzmir'i ziyâret etmesi ve CHP'nin İzmir'de niçin zayıflamış olduğuna ilişkin incelemelerde bulunduğunu açıklamış olmasıdır. **Vatan**, (19.10.1946). Aynı sıralarda CHP içinde ıslahatçı bir grubun varlığına ilişkin basında da bâzı haberler yayınlanıyordu. **Vatan**, (18.10.1946). Ayrıca bkz. Cemâl Bardakçı, "CHP Halkın Güven ve Sevgisini Neden Kaybetti?", **Vatan**, (20.11.1946); Cemâl Bardakçı, "[Cumhuriyet] Halk Partisi İle Halk Arasındaki Uçurum", **Vatan**, (22.11.1946).

85 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 330-339.

86 **Vatan**, (21.5.1946).

87 Tahsin Banguoğlu, "Millî Şef Devri Hâtıraları", **Tercüman**, (24.5.1984).

senin aklına bile gelemez." diyordu.[88]

Demek ki, Peker Hükûmeti'nin muhalefete karşı şiddetli bir tavır içine gireceği ya da girebileceği kamuoyunda genel bir beklenti hâlindeydi. Bu beklenti, kuşku ve endişe yaratmaya devâm ediyordu. Nâdir Nâdi, hâlâ iki parti arasında pek de bir fark bulunmadığını satır aralarında vurgulamayı sürdürmekteydi. Nâdi, bir yandan da, CHP içindeki merkezî yönetime artık son verilmesi gerektiğini belirtiyor ve ardından da, "kendisinden uzaklaştırdıklarının elindeki fikir ve düşünce hürriyetini [Cumhuriyet] Halk Partisi onlarla berâber paylaşmaya kalkmazsa, bu hürriyet, Demokratların elinde en canlı bir politika sistemi olarak asırlarca işe yarayabilir" diyordu.[89]

Hüseyin Câhit Yalçın ise, Recep Peker Hükûmeti'ni şöyle değerlendiriyordu:

> "Recep Peker, otorite mefhumu ile hak ve geniş hürriyet mefhumunu telife muvaffak olmuş bir devlet adamıdır. (...) Her şeyden evvel kânun ve hak, hürriyetsizlik ve anarşiye düşmemiş bir hürriyet... Recep Peker'in şahsiyeti, işte bize böyle bir hükûmet vaad eder. (...) Recep Peker kabinesi, iç ve dış politikada ıttıradın, sebat ve metânetln, otorite ve hürriyetin ifâdesidir."[90]

Yalçın, Peker'e bir hayli kredi açmış gibi görünmektedir; Peker'i destekleyebileceğini imâ etmekte ve onun bu süreç için en çok akla gelebilecek isim olduğunu vurgulamaktadır.

Belki de en şaşırtıcı olan ya da olması gereken, Celâl Bayar'ın yıllar sonra Recep Peker hakkında yazdıkları ve Peker'in DP muhalefetine ilişkin izlenecek politika konusunda aldığı tutumdur. Bayar, anılarında, DP'nin kapatılıp kapatılmamasına ilişkin meselede CHP içinde yapılan gizli bir toplantıdan söz ediyor ve bu toplantıya Peker ve hükûmet üyeleri ile birlikte Millî Mücâdele'ye katılmış yüksek rütbeli bâzı eski askerlerin de katıldığını belirtiyor. Bu toplantı sırasında bâzı kişiler DP'nin kapatılmasını ve yöneticilerinin de yargılanmasını talep ederken, Bayar'ın anlattığına göre Peker bu tür bir politikaya kesinlikle karşı çıkmıştı.[91] Bayar, Peker'i yıllar sonra şöyle değerlendirecektir:

---

88 Nâdir Nâdi, "Tutulacak Yol Nedir?", **Cumhuriyet**, (9.8.1946).

89 Nâdir Nâdi, "[Cumhuriyet] Halk Partisi'nin Kuvveti ve Zaafı", **Cumhuriyet**, (11.8.1946).

90 Hüseyin Câhit Yalçın, "Yeni Kabine", **Tanin**, (8.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).

91 Ağaoğlu, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 74-75.

"Recep Peker, yapacağını açıkça söyleyen mert bir politikacıydı. Başvekilliği [Başbakanlığı] sırasında Demokrat Parti'ye karşı güttüğü politika bakımından ben bir beyânat vermiş ve 'Recep Peker ile demokrasi yapılamaz' demiştim. O günkü siyâsî tutumu bana bunları söyletmişti. Fakat yıllar sonra o toplantıda bulunmuş bir zat, [emekli] [Or]general Refet Bele, bana bu celâdetli ve samimi konuşmasını anlattığı zaman, bir vakitler söylediğim bu sözlerden dolayı üzüntü duydum. Bugün rûhundan af dileyerek, kendisini rahmetle anıyorum."[92]

Samet Ağaoğlu'nun yorumu ise daha farklıdır. Ağaoğlu, anılarında, "Kurban Başvekil" başlığı altında Recep Peker'i de değerlendirmektedir. Ağaoğlu'na göre, Peker, 1945/1946 yılında muhalefetin önderi de olabilirdi. Ne var ki geç kalmıştı ve iktidârın önderi olmaktan başka bir şansı kalmamıştı. Çünkü, Peker için siyâsî hayâtının başından beri önde ve önder olmak önemliydi.[93] Ağaoğlu, Peker'in Başbakanlığını da şöyle değerlendiriyor:

"Ancak [Recep Peker], hesaplarının can alacak noktasında yanılıyordu. Tuttuğu yolun kendisini [Cumhuriyet] Halk Partisi'nin başı olmaya götürdüğünü zannediyordu. Hakikatte ise, tam aksine, partinin başında bulunanların, daha doğrusu bulunanın kucağına atıyordu.

Ötekinin [İsmet İnönü'nün] hesâbı kuvvetliydi. İyi biliyordu ki, demokratik nizam er[veyâ] geç kurulacak! Fakat bunun kendisine zarar vermemesi lâzım! O hâlde zaman kazanmak mecbûriyetindedir! Bu zaman içinde, bir yandan muhalefetin hamlelerini durduramazsa bile şiddetini azaltabilir, öte yandan da [Cumhuriyet] Halk Partisi içinde kendisine kafa tutabilecek insanları, en başta o olmak üzere, yıpratır [ve] halkın, partinin gözünden düşürerek, sahneden uzaklaştırır!

[Cumhuriyet] Halk Partisi'nin şefi bu plânını tatbik ederken, parti eski Genel Sekreteri'ni muhalefetin karşısına çıkartacak, ona aldıracağı şiddetli tedbirlerle muhalefeti biraz gerilettikten sonra, işe müdahale ederek, artık şiddet taraftârı diye tanınmış, böylece de halkın gözünden büsbütün düşmüş arkadaşını geri çekecek [ve] neticede bir taşla iki, hattâ üç kuş vuracaktı.

Bu plân, büyük kısmı ile başarıyla tatbik edildi. Eski Genel Sekreter Başvekil [Başbakan] oldu. Artık hedefine çok yaklaşmıştı. Hükûmet ve parti avucunda demekti! Şimdi alacağı tedbirlerle memlekette huzur ve sükûnu sağlayarak, 'demir pençeli başvekil' ünvânını elde ettikten sonra herşeye hâkim olacaktı!"[94]

92 Ağaoğlu, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 75. Bayar, aynı görüşünü, yıllar sonra Nazlı Ilıcak ile yaptığı bir sohbette de yineleyecektir. Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, (Cilt: 2), s. 622-623.

93 Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 109-120.

94 Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 118.

Samet Ağaoğlu'nun yıllar sonra yaptığı bu analizin fazlasıyla geçmişin yeniden okunması olarak yorumlanması da mümkündür. Diğer yandan, tam da bu sırada yapılan yorumlardan ağırlıklı olanı şeklinde kabûl edilmesi de söz konusudur.

Ağaoğlu, Bayar'ın Peker hakkındaki açıklamalarına da katılmaktadır:

> "Buna rağmen onun aldığı tedbirleri [Cumhuriyet] Halk Partisi['nin] şefi İsmet Paşa yeter[li] görmemişti! İstiyordu ki, muhalefet en şiddetli darbeyi yesin! Bu maksatla muhalefeti devlete, hükûmete, rejime isyan suçu altında bulundurmak lüzûmunu hissediyordu. Bunu da Başvekil'den [Başbakandan] açıkça istedi. Fakat İçişleri Bakanı'nın muhalefetin hareketleri hakkında hazırlattığı rapor okunduğu zaman, Başvekil [Başbakan], raporda bulunan 'isyan', 'anarşi', 'hükûmeti devirmek' gibi ağır ve gerçeklerden uzak, suçlayıcı kelimelerin hepsini değiştirerek, yerlerine daha hafiflerini koydu."[95]

Fâhir Giritlioğlu da, bu kritik siyâsî dönüşüm ânında Recep Peker'i ve hükûmetini şöyle değerlendirecektir:

> "Recep Peker, inkılâp târihimizin karakteristik simâlarından birisini teşkil eder. Vazifesinde titiz, müsâmahası az ve bu nisbette tenkitlere tahammülsüz bir yaradılışı vardı. Onun sert tabiatlı bir insan oluşu, 1946 yılı siyâsî bünyemiz için uygun düşmüyordu. Bu sebeple Saraçoğlu'ndan sonra Başbakanlık için Peker'e hemen mürâcaat olunmamış ve fakat Hilmi Uran'ın kabineyi kurmayı kabûl etmemesinden sonra Recep Peker'e Başbakanlık teklif edilmişti.
>
> Peker'in Başbakan olduğu târihe kadar bütün Başbakanlar, parti Genel Başkan Vekilliği sıfatını da taşıdıkları hâlde,[96] bu kâideden Recep Peker'in Başbakanlığında ayrılınmıştır. Yâni Recep Peker sâdece Başbakan olmuş ve fakat Genel Başkan Vekili olmamıştır. Kendisinin mi istemediği veyâ İnönü tarafından mı bu vazifenin verilmediği bilinmemektedir. Parti Genel Başkan Vekilliği vazifesi tekrar Şükrü Saraçoğlu'na verilmiştir. Saraçoğlu, bu vazifeyi 1947 Yedinci Kurultayı'na kadar devâm ettirdi."[97]

Giritlioğlu, Peker'in politikasını da şöyle anlatıyor ve eleştiriyor:

> "Peker'in Meclis dâhilindeki mücâdelesinde Demokrat Partili milletvekilierine karşı bâzen tehdide kadar gittiği (...) vâki olmuştur. (...) Meclis'te Recep Pe-

95 Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, s. 119.

96 Bu değerlendirmenin doğru olmadığını daha önce görmüştük.

97 Giritlioğlu, **age**, s. 199.

ker'in tutumunu tasvip eden ve hattâ onu kararlarında biraz daha sert olmaya dâvet eden bir zümre mevcut bulunuyordu. Recep Peker, müfritlerin bu teşviklerine de mağlup oluyordu. Onun hareketi sâdece kânunların tatbikinde titiz davranmaktan ibâret kalıyordu. Binâenaleyh şikâyetler biraz da onun mizâcının neticesidir.

Hakikat hâlde Recep Peker cemiyetimizde yanlış olarak tanıtılmıştır. Onun adına müfrit denilmiştir. Totaliter rejimin taraftârı olarak kabûl edilen Recep Peker, bilhassa mevcut kültür seviyesi ve engin vatanseverlik duygusu ile demokratik rejimin tahakkuk etmesini hiç şüphesiz her sorumlu gibi isterdi. Fakat onun kanaatince demokrasinin bütün icaplarının tatbik edilebilmesi için Türkiye'de siyâsî ortam henüz teessüs etmemişti. Atatürk devrimlerine yürekten bağlı olan bu adam, devrimlerin tehlikeye düşeceğinden en samimi hislerle endişe ediyordu. Demokrat Parti kurucularını ve ileri gelen takımını yakinen tanıyor, bunların samimiyetlerine bir türlü inanamıyordu. (...)

Mücâdelesinde yılmayan, aslâ tâviz vermeyen ve geri adım atmayan bir yaradılışa sâhipti. (...) Başbakanlık görevi sırasında da Devlet Başkanı [İsmet İnönü] ile ihtilâflara düşmüştür. (...) Körpe demokratik rejimin her türlü ihtimamla gelişip kökleşmesi için bâzı yumuşak davranışlara ve müsâmahalı bir politikaya ihtiyaç vardı. Başbakan Peker'de bu husus noksandı.

Devlet Başkanı'nın hükümet üzerindeki kontrol ve müdahaleleri böyle bir noksanlığın yarattığı ihtiyâcın icâbı oluyordu. Mizâcı gereğince müdahalelere tahammülü olmayan Peker, hangi maksat altında olursa olsun, İnönü'den gelen bâzı müdahalelere karşı tepki gösterdi. Ve onunla ekseriyâ ihtilâf hâline düştü."[98]

Bütün bu anlatılanlar "rejim krizi" sürecinin bir özeti sayılabilir. İktidar hamlesini yapmıştı. Şimdi sıra muhalefetteydi.

DP Meclis Grubu da 6 Ağustos'ta kendi içinde görev paylaşımında bulunmuştu. Buna göre, DP Meclis Grubu Başkanlığı'na Celâl Bayar, başkan vekilliğine ise Fuat Köprülü seçilmişti. DP Meclis Grubu Yönetim Kurulu'na da Adnan Menderes, Emin Sazak, Yusuf Kemâl Tengirşenk, Fuat Hulûsi Demirelli, Ahmet Tahtakılıç, Sâdık Aldoğan ile Sâim Ergenekon getirilmişti.[99]

98 Giritlioğlu, **age**, s. 199-200.

99 **Cumhuriyet**, (7.8.1946); **Vatan**, (7.8.1946); Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 72.

Peker Hükûmeti'nin programı

Recep Peker Hükûmeti'nin programı 14 Ağustos'ta TBMM'de okunur.[100]

Peker Hükûmeti'nin programında, yeni hükûmetin "demokrasiyi memlekette en üstün siyâsî akide olarak kökleştirmek azminde" olduğu vurgulanıyor ve "sonu parlak, fakat güzergâhı sarp ve çetin olan bu yolda mesâfe alırken", hükûmetin karşısına "çıkacak sayısız güçlükleri yenmek için" elindeki "kânun vâsıtalarını cesâretle" kullanacağı açıklanıyordu. Nihâyet "bütün vatandaşların hakkı olan hürriyeti, hürriyet düşmanlarından korumak lâzımdı." Çünkü, "her iyi şeyin suistimâlinden zararlar doğacağı pek belli bir gerçekti." "Fakat bir cemiyet için düşünülebilecek nimetlerin en değerlisi olan hürriyetin suistimâlinden doğacak tehlikeler, [hele] günümüzün şartları içinde hiçbir benzeri ile ölçülemeyecek kadar büyüktü."

Yeni hükümete göre, "yurttaşın anayasada gösterilmiş ve kânunlarla sınırları çizilmiş olan hürriyet hakları yanında, bu hürriyetlerle berâber, bütün devlet varlığının teminâtını teşkil eden meşrû ve kânuna dayanan otorite, ekseriyâ totaliter zihniyetle karıştırılarak çürütülmek isteniyor"du. "Haklarına ve şereflerine hürmet edilen insan kümelerinin rejimi olan demokrasideki hürriyetten bahsolunurken de, anarşizm ideolojisinin meşrû otorite düşmanlığına varan ve bir cemiyeti nizamlı hâlde yaşatmanın bütün meşrû yollarını tıkayan, dağıtıcı ve parçalayıcı telkinler alıp yürüyor"du. Oysa "bilmek lâzımdı" ki, "hürriyet içinde yaşamak, vatandaşlar için kıymetli bir unsur olan huzur ve emniyeti baltalamak değildi." Nitekim, "bilhassa yakın târih, millî hayâtında hürriyet ve otorite mefhumlarını yan yana yaşatmanın yolunu bulamayan büyük ve küçük bedbaht milletlerin kanlı ve dehşet veri-

---

100- **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 3. Birleşim, (14.8.1946). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 72-75; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 342-343; Eroğul, **age**, s. 19; Timur, **Çok-Partili Hayâta Geçiş**, s. 55-56; Nâdi, **Perde Aralığından**, s. 303-304; **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, (Cilt: 1), (Aralık 1933-Mart 1950), s. 96-99; İsmâil Arar, **Hükûmet Programları (1920-1965)**, s. 162-189; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 198-199; **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 2), s. 1-24. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır. Zâten bir gün önce, 13 Ağustos'ta CHP Meclis Grubu Peker Hükûmeti'ne güvenoyu vermişti bile. **Ulus**, (14.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).

ci mâceraları ile dolu"ydu. "Bütün bu felâketlerin belli başlı sebebi, hürriyet veyâ otoritenin ifrat veyâ tefrit yolu ile suistimâl edilmiş olması"ydı.

Peker Hükümeti, bir taraftan "vatandaşları (...) düşündüklerini söyleyip yazmakta (...) ve toplanmalarda tam serbest bırakan", diğer taraftan da "memleketin âsâyişini, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin otoritesini, vatandaşların, zümrelerin ve siyâsî partilerin şeref ve haysiyetlerini mâsun tutan zihniyet"e sâhip olacaktı. Hükümet, milletin "mesut yaşamasını sağlayacak demokrasi idâresini dikkatle ve kıskanç bir uyanıklıkla koruyarak geliştirmeyi bütün" görevlerinin başında sayacaktı. Hükümetin sözünü ettiği ve "mutlaka hürmet edilmesini" isteyeceği "otorite, şahısların hâkimiyeti değil, tatbiki şimdilik" hükümete "emânet edilen kânunların otoritesi"ydi.

"Kânunlara aykırı gürültülü istekler, ne kadar zorlayıcı gösteriler hâlinde görünürse görünsün", hükümet, gözünü kırpmadan görevini yerine getirecekti. Hattâ "mevcut kânunlar devlet nizâmını tutmaya yetmezse, yeni kânun teklifi ile" TBMM'nin huzûruna gelinecekti. Fakat hükümet, "bir dikkat noktası olarak arz etmek" istiyordu ki, "hâdiselerin ehemmiyetini ölçmekte vehimlere kapılarak, günün işini kolaylaştırır görünen, fakat ilerisi için zararlı tepkilere yol açan lüzumsuz sert tedbirlere başvurmaktan dikkatle" kaçınacaktı.

Diğer yandan, hükümet, "Meclis'ten genç memura kadar devlet organlarının itibârını, vatandaşların şerefini mâsun tutan kânun kayıtları altında, (...) yöneltilecek her tenkidi açık yürekle" kabûl etmeye de hazırdı. Hattâ bu türden "tenkitler" bizzat hükümet tarafından teşvik edilecekti. Hükümetin "telâkkisine göre tenkitlerin müsbeti, menfîsi, yapıcısı, yıkıcısı yoktu." Hükümet, "iyiniyetle yapılacak her tenkidin özünde, yanlışları düzeltecek, eksikleri tamamlayacak, kusurları uyandıracak ve nihâyet devlet hizmetlerini daha iyiye götürecek bir ruh" arayacaktı.

Peker Hükümeti, "sözle ve yazı ile" karşılaşacağı "fikirlerin" fikirlerine "uymayan kısımları üzerindeki samimi" kanaatlerini "irkilmeden açıklamayı vazife" bileceği gibi, "kamutay konuşmalarında", "esaslı meselelerde çokluğun" inancına "uymayacak kararları karşısında" da, görevi "sâhibine teslim etmekte

gecikmeyecek"ti. Nitekim hükümet, "kamutayın memnun olmadığına alâmet sayılacak belirtiler görürse, tek tek bakanlar olarak veyâ hep birden güvenoyu"na başvurmaktan da kaçınmayacaktı.

Peker Hükümeti'nin politikanın bu dalgalı ve huzursuz dönemi için açıklamaları bu kadardı. Anlaşıldığı kadarı ile Peker Hükümeti, bir yandan yeni siyâsî gelişmelere uyum sağlayacağına ilişkin işâret veriyor, diğer yandan da muhalefetin iktidar karşısında izleme eğilimi gösterebileceği sertlik politikasına aynı şekilde karşılık vereceğini açıklıyordu. Dolayısıyla bu iki politikadan hangisinin tercih edileceğini bizzat muhalefetin siyâsî tutumu belirleyecekti. Peker Hükümeti, bu konuda muhalefete ödün vermeyeceğine ilişkin kararlı bir tutum sergileme gayreti içindeydi. Diğer yandan, bu türden bir siyâsî tutum ile yeni siyâsî gelişmelerin nasıl telif edilebileceği konusunda ortaya çıkabilecek soru işâretleri ise henüz yanıtlanamamıştı. "Kânun hâkimiyeti ve otoritesi" ile tam olarak neyin kasdedildiği açık değildi. Bu tür tanımlar, muhalefet için iktidârın yeni bir saldırısı olarak yorumlanabilirdi. Nitekim öyle de yorumlanacaktır.

Güvenlik, hükümet programında yer alan bir başka konuydu. Bu çerçevede "emniyet polis teşkilâtı ile jandarma ve hudut kıtalarının tek teşkilât hâlinde birleştirilmesi" amaçlanmıştı. Diğer yandan, hükümet programında, İskân Kânunu'nun da artık uygulanmayacağına ilişkin vaad yer alıyordu: "Vatandaşları bir taraftan diğer tarafa nakle âid kânunların hükümete verdiği yetki" kullanılmayacaktı. Hattâ "haklarında bu kânun hükümleri tatbik edilen vatandaşlardan yurtlarına dönmeleri mümkün görülecekleri peyderpey [ve] ihtiyârî olarak memleketlerine gitmeleri konusu üzerinde [de] incelemeler yapılacaktı." İskân kânunu gereğince göçürülmüş bulunan kişi ve gruplar açısından bu önemli bir vaad sayılırdı. İleride göreceğimiz gibi, İskân Kânunu daha sonraları gerçekten de ele alınacaktır. Ama bu noktaya varmak için henüz erken bir vaattir. Nitekim vaad sâdece incelemelerde bulunmakla sınırlı kalmıştı. Ama bir daha uygulanmayacağına ilişkin vaad de yabana atılır bir söz sayılamazdı. Ayrıca, "iller genel ve özel idâre kuruluş ve işleyişlerini yeni kânunlarla tesbit etmek ve bilhassa vâlilerin yetkilerini anayasanın yetki genişliği ve görev ayrılığı rûhuna göre artırmak işi önemle ele alınacaktı." "Hükümet me-

murları ve idâre âmirleri tarafından güzelleştirme veyâ herhangi bir maksatla şehir, kasaba ve köylerde iâne toplatılması kesin olarak yasaklanacaktı."

Hükûmet programında yer alan konulardan bir tânesi de, kadastro çalışmalarına hız verilmesiydi. Diğer yandan, köy okulları, eski usûlde bizzat köylüler tarafından yapılmaya devâm edilecekti. "Ancak, bu okulların kereste, kiremit, cam, çivi gibi para ile satın alınması gereken malzemesini devlet temin edecekti." Fakat "şehir ve kasabalardaki ilkokul yapımı da köylerdeki esaslara benzer usûllere bağlanacaktı." Böylece tek-parti döneminde uygulanan ayrımcılığa son verilmesi bekleniyordu.

Hükûmet programının okunmasının ardından programın TBMM'deki görüşmelerine geçilir.

Fuat Köprülü, öncelikle usûl hakkında söz alır ve hükûmet programının DP tarafından eleştirilebilmesi için incelenmesi gerektiğini ve bunun için de zamâna ihtiyaç bulunduğunu belirtir ve hükûmet programına ilişkin görüşmelerin iki gün sonraya ertelenmesini önerir.

CHP Balıkesir milletvekili Süreyyâ Örgeevren, TBMM'de yaptığı konuşmada, Köprülü'nün önerisinin anayasanın 44. maddesine aykırı olduğunu belirtir ve hükûmet programının okunmasını tâkiben program etrâfında yapılacak görüşmelerden hemen sonra da güvenoylamasına geçilmesi gerektiğini ileri sürer. Araya süre konulması Örgeevren'e göre anayasaya aykırıydı. Oysa, anayasanın ilgili maddesi, hükûmetin teşkilinden sonra hükûmet programının âzamî bir hafta içinde Meclis'te okunmasına ve ardından da hükûmetin güvenoyu talep edeceğine ilişkindi ve sonuçta, hükûmet programının okunmasından sonra, programa ilişkin görüşmelere başlanılması için bir süre öngörülmemişti. Diğer yandan, TBMM içtüzüğü de bu konuda herhangi bir düzenleme öngörmüyordu.

CHP Gümüşhâne milletvekili Hasan Fehmi Ataç ise, bu konuda oluşabilecek bir gecikmenin hükûmet için zararlı olabileceğine değiniyordu. CHP Yozgat milletvekili Sırrı İçöz de, haklı olarak, o zamâna kadar bu tür bir önerinin gündeme gelmediğini ve uygulamanın da hükûmet programının okunmasından hemen sonra program görüşmelerine geçilmesi ve ardından da güven oylama-

sına gidilmesi şeklinde olduğunu hatırlatıyordu. Bu, esas itibâri ile doğru bir hatırlatmaydı. Çünkü, 1924 yılında İnönü Hükümeti'nin görevden ayrılmasından sonra kurulan Fethi Okyar Hükümeti sırasında, 27 Kasım'da hükümet programının okunmasından hemen sonra program görüşmelerine ve güven oylamasına gidilmişti. SCF'nin TBMM'de muhalefet partisi olarak yer aldığı sırada ise, 27 Eylül 1930 târihinde kurulan yine İnönü Hükümeti'nin programının Meclis'te okunmasından hemen sonra yine aynı gün hükümet için güven oylamasına gidilmişti.[101]

Ayrıca, İçöz, konuşması sırasında, DP'li milletvekillerinin hükümet programının okunması sırasında not aldıklarını ve bu notlara dayanarak da görüşlerini belirtebileceklerini açıklıyordu. İçöz, önerinin anayasaya da aykırı olduğunu belirtiyordu. İçöz, haklı olarak, Meclis içtüzüğünde bu konuda herhangi bir düzenleme öngörülmemiş olduğunu da bildiriyordu.

Refik Koraltan da, buna karşılık, haklı olarak, anayasanın ilgili maddesinin yalnızca hükümete programının Meclis'e sunulması için süre zorunluluğu koyduğunu, fakat Meclis'i süre bakımından kayıt altına almadığını belirtiyordu. Örgeevren, hükümetin güven oyu talebinde bulunmasının hakkı olduğunu belirtiyor ve güven oyuna derhâl başvurulmasının da Meclis'in görevi olduğuna dikkat çekiyordu.

CHP Giresun milletvekili Hasan Fehmi Ataç da, Köprülü'nün önerisinin reddedilmesi için dış politikadaki yeni gelişmeleri gerekçe olarak gösteriyor ve Sovyetler Birliği'ne iletilecek diplomatik notanın hazırlanması için en kısa zamanda güven oylamasına gidilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Böylece dış politika gelişmeleri ile içerisi arasında yakın bir bağ kurulmuş oluyordu.

Köprülü ise, iktidar partisinin iyi niyetinden kuşku duyduklarını vurguluyor ve iktidârın tartışma ve eleştiriden uzak kalmak istediğine ilişkin bir örnek oluştuğunu belirtiyordu. Bu arada verilen bir önergenin benimsenmesi üzerine hükümet programının görüşmelerine geçilir. Adnan Menderes, programı eleştirirken Köprülü'nün önerisini bir kez daha gündeme getiriyor ve "bundan birkaç gün evvel Başbakana ricâ" ettiklerini ve programın "Mec-

101 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 106-107 ve 268-269.

lis'te okunmasından birkaç gün evvel" kendilerine de verilmesini istediklerini hatırlatıyor, fakat bunun mümkün olmadığını açıklıyordu. Menderes'e göre, önerilerinin reddedilmesinde anayasanın ilgili maddesinin rolü olduğu yolundaki açıklamalar da inandırıcılıktan uzaktı. Menderes'e göre, "iktidar partisinin niyeti açıktı." "Hükümet ve iktidar partisi, muhalefete tetkik etmek ve hazırlanmak için imkân ve zaman vermemek" istiyordu.

Menderes, Peker Hükümeti'nin siyâsî tutumunu da eleştiriyor ve "tek-partili idâre zamânında yerleşmiş zihniyet, usûl ve tertip, ne varsa, bunların terk edilmesi zamânı[nın] gelip [de] geçmekte" olduğunu açıklıyordu. Oysa "hükümet programının müzâkeresi münâsebeti ile beliren vaziyet gösteriyor[du] ki, tenkitten ve murâkabeden azâde kalmak kaygusu, iktidar partisinin yine bir düsturu ve tedbiri olarak" kalıyordu. Menderes, önergelerinin benimsenmemesi nedeni ile DP'nin hükümet programına ilişkin görüşmelere katılmayacağını da açıklıyordu. Menderes, konuşmasını tamamladıktan sonra genel kurul salonunu terk etmişti.

CHP Gâziantep milletvekili Cemil Sait Barlas, "demokrasi"nin "sözün sokağa düşmesi" olmadığını söylerken, DP Denizli milletvekili Reşat Aydınlı da, Menderes'in önerisini yineliyor ve anti-demokratik yasaların kaldırılmasını istiyordu. CHP İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver ise, gâyet haklı bir noktaya yeniden işâret ediyor ve "onlar [DP'nin] yirmi beş senenin sevaplarında [ve] günahlarında bizimle berâberdir"ler diyordu. Tanrıöver, DP'nin kurucularına geçmiş siyâsî hayatlarını hatırlatırken, bir başka nârin konuya da değinmekten kendini alamıyordu: "İklimimizin pek müsâit olmadığı bir ağacı [demokrasi ağacını] topraklarımıza diktik... Bu ağacın yetişmesini [ve] gelişmesini istiyoruz. (...) Bu çabuk kopan infiâl rüzgârları, onun dallarını kırmasın [ve] onu kurutmasın..."

Bu arada verilen bir yeterlilik önergesi üzerine Başbakan Peker söz alacak ve hükümet programına ilişkin görüş ve eleştirileri yanıtlayacaktır. Yeterlilik önergesinin reddedilmesi üzerine de program görüşmelerine devâm edilmesine karar verilecek, fakat söz almak isteyenlerin bundan vazgeçmesi üzerine de güven oylamasına geçilecektir. Peker Hükümeti, 53 red oyuna karşılık 378 üyenin kabûl oyu ile güven oyu alacaktır.

Daha program görüşmeleri sırasında iktidar ile muhalefet arasındaki gerilim yükselmişti bile... Peker Hükümeti'nin programı basında da yankı uyandırmıştı. Nâdir Nâdi, Peker'in muhalefete karşı şiddet politikası uygulamasından uzak durması gerektiğini belirtiyordu: "Tecrübe gösteriyor ki, demokrasi sisteminin zarûrî bir neticesi olan bu gibi hâller karşısında hürriyeti tahdit edici yollara sapmak dâimâ zararlı olmuştur."[102] Nâdi, aşağıda göreceğimiz gibi, Meclis'te milletvekili seçim tutanaklarına ilişkin tartışmaları da izledikten sonra daha da karamsar bir yazı yazmaktan kendisini alamayacaktır. Nâdi, iktidârın muhalefete karşı sertlik politikası izlemesini eleştiriyor, bunun gereksiz ve olumsuz bir politika olduğunu belirtiyor ve yeni siyâsî rejimin kökenine ve gereksizliğine ilişkin kişisel görüşlerini de bir kez daha bütün açıklığı ile ortaya koyuyordu:

> "Geri demokrasiden ileri demokrasiye doğru tepeden inme bir emirle tuhaf bir hamle yaptığımız sıralarda bu hareketin yersizliğine ve lüzumsuzluğuna ilk işâret eden muharir zannedersem ben olmuştum. Dehşetli reklâmlarla geniş vaadlerle San Fransisco'da hür milletler konferansı toplanıyordu. Her yerde Amerika tipi demokratik hükümetler kurulacağından bahsediliyor, faşist rejimlerin yeryüzünden kaldırılacağı, böylelerine hayat hakkı tanınmayacağı söyleniyordu. (...) Bâzı gazeteler San Fransisco'ya dayanarak hükümete ve rejime söylemediklerini bırakmadılar. Bu gazetelerden bir kısmını matbaalarını yıkmak, makinalarını parçalamak sûreti ile susturduk [Tan Matbaası Olayı]. (...) Yaptığımız doğru değildi. Ne kadar beğenmediğimiz, ne kadar düşman bir fikrin propagandasını yapsalar da, bu adamlar nihâyet sözle ve yazı ile karşımıza çıkıyorlardı. Fikri yumrukla yenmeyi kendimize yakıştırmamalıydık. (...) Onların susması ile Demokrat Parti'nin doğması [da] biraraya rastladı."[103]

Nâdi, sâdece birkaç gün sonra yeni rejimden her an vazgeçilebileceğini ileri sürüyordu: "'Görülen lüzum üzerine' atılan bir adımı, yine 'görülen lüzum üzerine' geri çekmişiz, kime ne?"[104]

---

102 Nâdir Nâdi, "Recep Peker'in Programı", **Cumhuriyet**, (16.8.1946).

103 Nâdir Nâdi, "Bu Dönüş Niye?", **Cumhuriyet**, (10.9.1946). Nihat Erim de iyimser görünüyor ve Peker Hükümeti'ni destekliyordu. İktidar da, "alışmadığı usûl" yüzünden eleştiriler karşısında "asabi"leşmişti. Her iki tarafın da dikkatli olması lâzımdı. Nihat Erim, "Kazancımız Büyüktür", **Ulus**, (1.9.1946). Yine Erim DP'nin de milliyetçi olduğuna dikkat çektikten sonra, ki bunu iki parti arasındaki önemli bir ortak nokta olarak değerlendiriyordu; bu sırada her iki partinin de gösterdiği "hafif acemilikler"den söz ediyor ve ardından yapılması gerekeni açıklıyordu: "Türk milletinin iktidârı" ve "Türk milletinin muhalefeti" olmalıydı. Nihat Erim, "Hepimiz Millet Hizmetindeyiz", **Ulus**, (3.9.1946).

104 Nâdir Nâdi, "Millet Sağolsun!", **Cumhuriyet**, (15.9.1946).

Nihat Erim ise, CHP'nin resmî sözcüsü olan *Ulus* gazetesinde daha farklı bir üslûp içindeydi; bir yandan, Türkiye'nin siyâsî röntgenini çekiyor, diğer yandan da tek-parti sisteminin geçiciliğinden söz ederek, nihâyet gündemi târif ediyordu. Ona göre, CHP yeniden yapılandırılmalıydı:

> "Türkiyemiz hâlâ bir az[ın]lık teşkil etmekle berâber, Batı medeniyetine inanmış ve onu bütün icaplarıyla benimsemiş kuvvetli ve imanlı bir aydınlar, bir seçkinler kalabalığına dayanır olmuştur." "Tek parti sistemi bir ilaçtır. (...) Meselâ, ültraseptik gibi bir ilaç." "Partimizi aşağıdan yukarıya doğru serbest seçimlere dayanan demokratik bir esas üzerinde geliştirmemiz lâzımdır."

Erim'e göre, parti içinde en iyiler teşkilâtın başına geçirilmeliydi; gerçekler açıkça konuşulmalı ve parti içi seçimlerde oylar herhangi bir müdahale olmaksızın kullanılabilmeliydi.[105]

105 Nihat Erim, "CHP'li Arkadaşlarla Bir Hasbihâl", **Ulus**, (24.9.1946).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-SOVYET NOTALAR SAVAŞI

Bu kısımda dış politikaya yeniden geri dönüyoruz. 1946 yılının ilk yarısında Batı'nın fakat özellikle de ABD'nin açık desteği gözle görünür hâle gelmişti ve Ankara, Soğuk Savaş'ın bu aşamasında güvenlik açığını olabildiğince kapatabildiği kanısındaydı. Ancak Sovyetler Birliği'nin sert tutumu, diplomatik alanda kendisini göstermekte gecikmedi.

1. SOVYET NOTASI

Moskova'nın Recep Peker Hükümeti'nin kurulmasının üzerinden neredeyse birkaç saat geçtikten sonra ve 25 Nisan 1946 târihinde başlayan Pâris Barış Konferansı başarısızlıkla sürerken[1] aslında 7 Ağustos târihli, fakat Dışişleri Bakanlığı'na 8 Ağustos'ta sunulan[2] Boğazlar rejimine ilişkin ilk notası, diplomatik kurallara, ge-

1 Ülman, **age**, s. 77. Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).

2 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 295; Ülman, **age**, s. 77; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, s. 305-306; Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu' Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)", **SBFD**, Cilt: 25, No:1, (Mart 1970), s. 64; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 44-45; Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münâsebetlerinin Üç Yılı: 1945-1948", **SBFD**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2 ve 3, 4, (1949), s. 378-445; Cemil Bilsel, "Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: XIV, Sayı: 1-2, (1948), s. 3-23; **Cevat Açıkalın, "Turkey's International Relations", International Affairs**, Volume: XXIII, No: 4, (October 1947), s. 489; Feis, **From Trust to Terror, The Onset of the Cold War 1945-1950**), s. 178-190. **Ulus** gazetesi, haberi 13 Ağustos'ta verecek ve

leneklere ve Montrö Antlaşması hükümlerine tamâmen uygundu. Çünkü, Montrö Antlaşması'nda bir değişiklik söz konusu olacaksa, antlaşma hükümlerine göre, taraflardan birinin konuyu Ağustos ayı içinde gündeme getirmesi gerekiyordu ki, Moskova tam da bunu yapmıştı. Montrö Antlaşması'na göre, antlaşmanın süresi yirmi yıldı, yâni 1956 yılına kadar devâm edecekti. Yine antlaşma hükümlerine göre, antlaşmanın imzâlanmasını tâkiben her beş yılda bir imzâcı devletler, antlaşmada değişiklik önerebilirlerdi. Bu süre 9 Ağustos'ta doluyordu. Dolayısıyla Moskova, neredeyse son güne kadar beklemeyi tercih etmişti. Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin, anılarında, aynı sırada Kafkas ve Bulgaristan sınırında Sovyet askerî manevralarının da sürdüğünü hatırlatıyor.[3]

Ancak Montrö Antlaşması'nın tâdili basit bir sorun değildi. Çünkü öncelikle imzâcılar arasında ABD bulunmuyordu. Oysa, bu târihteki askerî ve siyâsî düzlemdeki fiilî gerçek, ABD'nin katılmadığı bir Boğazlar konferansının mümkün olamayacağıydı. Ancak ABD'nin, antlaşma hükümlerine göre, antlaşmanın tâdili sürecine katılması hukûken mümkün değildi. ABD'nin antlaşmaya katılması, ancak bütün imzâcı güçlerin onayı hâlinde söz konusu olabilirdi. Diğer yandan, imzâcı bâzı güçler savaşı kaybetmişlerdi. Japonya, Bulgaristan ve Romanya'nın, bu sıradaki askerî ve siyâsî güç dengeleri içinde, antlaşmaya taraf olma imkânları ne ölçüde hâlâ mümkündü, bu epey tartışmaya açık bir soruydu. Herhâlde, hukûkî gerçekler bir yana, mevcut askerî ve siyâsî fiilî gerçekler açısından Mihver devletlerinin müttefiki olan bu ülkelerin bu sırada Boğazlar rejimi üzerinde görüş belirtmeleri ve ağırlık koymaları beklenemezdi. Antlaşmanın tâdili süreci tamâmen belirsiz ve muğlaktı. Hukûkî metinler ile fiilî askerî ve siyâsî güç dengeleri, sorunun çözümünde çelişki yaratıyordu. Londra, antlaşmanın tâdili sürecinde Japonya ile Bulgaristan ve Romanya'nın sürecin dışında tutulmasını, ABD'nin ise sürece katılmasını talep ediyordu. Pâris ise, tâdil sürecinin antlaşmada yer alan hükümle-

---

ertesi gün 14 Ağustos'ta da notanın metnini yayınlayacaktır. **Ulus**, (13 ve 14.8.1946). **Cumhuriyet** gazetesi ise haberi 14 Ağustos'a verecektir. **Cumhuriyet**, (14.8.1946). **Vatan** gazetesi ise, haberi çok daha önce 11 Ağustos'a duyurmuştu bile. **Vatan**, (11.8.1946).

3 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 296.

re uygun olarak yapılması gerektiği görüşündeydi.[4] Görüldüğü gibi, Montrö Antlaşması'nın tâdili, savaşı kazanmış olan güçlerce ilke olarak hiçbir şekilde reddedilmiyordu. Asıl sorun, tâdilâtın nasıl ve ne yönde olması gerektiği konusunda düğümleniyordu ki, bu konu, yeterince karmaşık ve çetrefilliydi.

İlk Sovyet notası, bilgi için Washington ile Londra'ya da iletilmişti.[5] Moskova'nın muhtemelen hesap ettiği bir başka gelişme de, hatırlanacağı gibi 21 Temmuz seçimlerinden sonra Türk iç politikasında meydana gelen gerginlikler ve siyâsî çatışmalardı.[6] Sovyet notasının tam metni ARA EK I'de sunulmaktadır.

Sovyet notasında ilk dikkati çeken özellik, diplomatik teâmüllere uygun olarak notanın yalnızca Boğazlar sorununa ilişkin olmasıdır. Bu sûretle Moskova, 1945 yılının Haziran ayından bu yana süren Türk-Sovyet gerginliğinde anlaşılan sorunun yalnızca bir boyutunu gündeme getirmekle yetinmişti. Hatırlanacağı gibi, Moskova'nın gayri resmî olarak tanımlanan toprak talepleri notada yer almıyordu. Buna karşılık Moskova, yine hatırlanacağı gibi, Potsdam Konferansı'nda kararlaştırıldığı şekilde, tıpkı ABD ile İngiltere'nin de yaptığı gibi, Ankara'ya Boğazlar rejimine ilişkin görüş ve önerilerini sunuyordu.[7]

Sovyetler Birliği'nin notasında, İkinci Dünyâ Savaşı sırasında, zamânında müttefiklerin protesto notaları ile şikâyetlerine de neden olmuş olan, Mihver devletleri olan Almanya ve İtalya'ya âid yardımcı savaş gemilerinin, ticâret gemisi gibi görünerek Boğazlar'dan geçmesine ilişkin somut örneklerle, Türkiye'nin Boğazları Montrö Antlaşması hükümlerine uygun olarak denetleyemediği ve Karadeniz devletlerinin aleyhine kullanılmasına engel olamadığı ileri sürülüyor ve bunun sonucu olarak da antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğuna işâret ediliyordu.

Moskova'nın tâdil önerisi de basit görünüyordu. Buna göre, ilk olarak Boğazlar bütün ülkelerin ticâret gemilerinin geçişine açık

4 **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).

5 Ülman, **age**, s. 78; Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 102; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 45.

6 Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 102 ve 111-112.

7 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 111-137, 156-165, 330-352, 434-503, 542-585, 595-641 ve 718-740.

ARA EK I
BOĞAZLAR REJİMİ HAKKINDA BİRİNCİ SOVYET NOTASI
(7 Ağustos 1946)

"Sovyet Sosyalist Şûrâları İttihadı Dışişleri Bakanlığı Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti'ne aşağıdaki hususları bildirmekle şeref kazanır:

Geçen harb esnâsında vûkû bulan hâdiseler, boğazlara müteallik olarak 1936 târihinde Montrö'de imzâlanan Montrö Antlaşması'nın tesis ettiği Karadeniz Boğazlar rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine tekâbül ve boğazların Karadeniz devletleri aleyhine kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini açıkça ispât eylemiştir.

Mihver devletlerinin [Almanya ve İtalya'nın] bu harb esnâsında harb ve muavin [harb] gemilerini Boğazlar'dan Karadeniz'e ve aksi istikâmette geçirdiklerine dâir birçok misâller zikretmek mümkündür ki, bu hâller, zamânında Sovyet Hükûmeti'nin Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mûcib olmuştu.

9 Temmuz 1941 târihinde Alman Komutanlığı, Boğazlar'dan Karadeniz'e 'Seefalke' adlı Alman sâhil muhafaza gemisini geçirmiş ve Boğazlara dâir antlaşmanın ağır bir şekilde ihlâli demek olan bu keyfiyet, Sovyet Hükûmeti'nin Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti nezdinde teşebbüste bulunmasını mûcib olmuştu.

Ağustos 1941 ayında [1941 yılının Ağustos ayında] Türk makamları, 'Tarvisio' adlı İtalyan muavin harb gemisine Boğazlar'dan Karadeniz'e geçmek müsaadesini vermişlerdi ki, bu da, Sovyet Hükûmeti'nin mezkûr muavin [harb] gemisinin Karadeniz'e geçmesi keyfiyetinin Boğazlara müteallik antlaşmanın ihlâli demek olacağı husûsunda Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin nazarı dikkatini celbeden bir teşebbüs yapmasına sebep olmuştu.

4 Ekim 1942 târihinde Sovyet Hükûmeti, Almanya'nın cem'an yekûn[u] 140.000 tona bâliğ olan muavin harb gemilerini, ticâret gemisi şeklinde Boğazlar'dan Karadeniz'e geçirmek niyetinde olduğuna dâir Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin tekrar nazarı dikkatini celbetmişti. Bu gemiler, Mihver devletlerinin [Almanya ve İtalya'nın] silâhlı kuvvetlerinin ve harb malzemesinin Karadeniz'e nakline tahsis olunmuştu. Teşebbüsünde, Sovyet Hükûmeti, 'yukarıda mezkûr gemilerin Boğazlar'dan Karadeniz'e mürûruna müsaade keyfiyetinin, bu gemiler Alman Hükûmeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esâsında muavin harb gemileri olduğundan, Boğazlar rejimi hakkında Montrö'de imzâlanan antlaşmanın sarih bir sûrette ihlâlini tazammun edeceğini' tebârüz ettirmiştir.

Haziran 1944 ayında [1944 yılının Haziran ayında] Sovyet Hükûmeti, Karadeniz'de askerî harekâta iştirâk etmiş bulunan 'Ems' tipi sekiz tâne ve 'Kriegstransport' tipi beş tâne muhtelif tonajda Alman harb ve harb muavin gemisinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Karadeniz'den Ege Denizi'ne Boğazlar'dan geçmeleri hâdiselerini protesto etmiştir.

Yukarıdaki hâdiselerden, Almanya ve müttefiklerine karşı yapılan son harb esnâsında, Boğazlara müteallik antlaşmanın, düşman devletlerin, Boğazları Sovyetler Birliği ve diğer müttefik devletler aleyhinde harb gâyeleri için kullanmalarına mâni olmadığı anlaşılmaktadır ki, böyle bir vaziyetten dolayı Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti gayri mesûl bulunamaz.[1]

---

1 Bu konularda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**; Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar** ve Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1 ve 2).

Bu sebepledir ki, Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında [1945 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında] Berlin'de [Potsdam'da] yapılan üç devlet, Büyük Britanya, Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği konferansında [Potsdam Konferansı'nda] Sovyet Hükûmeti, Montrö Antlaşması'nın tesis ettiği Boğazlar rejiminin bugünkü şartlara uymadığı ve yeni bir Boğazlar rejimi tesisi icâb eylediği meselesinin münâkaşasını teklif etmiştir.

Berlin'deki üç devlet konferansının [Potsdam Konferansı'nın] aşağıdaki kararları aldığı mâlûmdur:

a) Üç hükûmet [ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği], Boğazlara müteallik olarak Montrö'de imzâlanan antlaşmanın bugünkü şartlara tekâbül etmemesi hasebi ile tâdil edilmesi lâzım geldiğini kabûl eylemişlerdir.

b) Üç hükûmet [ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği], müteakip merhalede bu meselenin üç devletin her biri ile Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesini kararlaştırmıştır.

Bu hususta Britanya Hükûmeti tarafından 21 Kasım 1945 târihinde Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'ne verilen notanın muhtevâsı da, Sovyet Hükûmeti'nce mâlûmdur.[2]

Sovyet Hükûmeti de, kendi nâmına, Boğazlar için aşağıdaki esaslara müstenid yeni bir rejim tesisini teklif etmektedir:

1) Boğazlar, bütün memleketlerin ticâret gemilerinin geçişine dâimâ açık olmalıdır.

2) Boğazlar, Karadeniz devletlerinin harb gemilerinin geçişine dâimâ açık olmalıdır.

3) Karadeniz'de sâhili bulunmayan devletlere âid harb gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi husûsî sûrette derpiş edilen hâller müstesnâ memnûdur.

4) Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabiî su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin tesisi, Türkiye'nin ve Karadeniz'e sâhili bulunan diğer devletlerin salâhiyeti dâhilinde olmalıdır.

5) Boğazlar'da ticârî seyrüseferin serbestîsini ve Boğazlar'ın güvenliğini temin husûsunda en fazla alâkadar ve bunu icrâya en kâdir olmaları sıfatı ile Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazlar'ın Karadeniz'de sâhili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için, bunların müdâfaasını müşterek vâsıtaları ile temin ederler.

Sovyet Hükûmeti, bu deklarasyondan Birleşik Amerika ve Büyük Britanya Hükûmetleri'ni [de] haberdâr eder."*

---

2 Bu konularda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 718-740.

(*)** **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946); Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 414-415; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünyâ Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 284-286; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 163-165; Bilge, **age**, s. 300-301. Metnin söz konusu kaynaklarda farklılık gösterdiğinin belirtilmesi gerekir. Değişik metinlerde cümle ve/veyâ sözcük atlamasına rastlanmaktadır. Ayrıca, bâzı küçük ifâde değişiklikleri de görülmektedir. Bu metinde, yukarıdaki metinler karşılaştırılmak sûreti ile atlamalar doldurulmuş ve ifâdeler anlaşılabilir ve düzgün bir hâle sokulmuştur.

tutulacaktı. Bu, hatırlanacağı gibi, ABD'nin uluslararası su yollarına ilişkin görüşünün bir tekrârıydı.[8] İkinci nokta, Boğazlar'ın Karadeniz devletlerinin, yâni Sovyetler Birliği ile Romanya ve Bulgaristan'ın savaş gemilerine dâimâ açık olması ve buna karşılık, üçüncü olarak da, Karadeniz'de sâhili bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesinin bâzı özel durumlar dışında tamâmen yasaklanmasıydı. Bu şekilde Moskova, Karadeniz donanmasını arzu ettiği takdirde serbestçe Akdeniz'e kaydırabilecek ve düşman devletlerin donanmaları Karadeniz'e kesinlikle giremeyecekti. Bu formül, Moskova'nın Boğazlar ile ilgili güvenlik kaygılarını gidermeye yönelik olarak hazırlanmıştı.

Ancak talepler bununla da bitmiyordu. Aksine, bundan sonra can alıcı önemdeki madde geliyor ve Moskova, Türkiye'nin askerî gücünün Boğazları tek başına korumaya yetmeyeceğinin kanıtlandığı gerekçesi ile iki öneride daha bulunuyordu. İlk öneriye göre, yeni Boğazlar rejimi, Montrö Antlaşması'nda yer alan tâdil mekanizmasının tamâmen dışında gerçekleştirilmeli ve sâdece Türkiye ile Karadeniz'e sâhili olan devletler arasında oluşturulmalıydı. Bu şekilde, yeni Boğazlar rejiminin saptanmasında Batılı ülkelerin tamâmen dışarıda kalması söz konusu olacaktı. Ancak bu formül, antlaşmanın tâdiline ilişkin hükümlerine tamâmen aykırıydı. İkinci öneri ise, bütün bu hükümlerin kâğıt üzerinde kalmayıp da hayâta geçirilmesinde muktedir olabilecek iki gücün, Ankara ile Moskova'nın birlikte Boğazlar'ın güvenliğini korumaları şartıydı. Bu talep, üstü kapalı bir şekilde, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'ın savunulmasında Türkiye'den Boğazlar bölgesinde askerî üs talep ettiği anlamına geliyordu.

Bir hayli kısa olan Sovyet notası, nihâyet Moskova'nın Boğazlar sorununa ilişkin resmî görüşlerini gündeme getirmişti. Bu, Moskova'nın Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmeyeceğini duyurduğu Haziran 1945 târihinden yaklaşık onbeş ay ve söz konusu antlaşmanın Kasım ayındaki feshinden yaklaşık on ay sonra gerçekleşmişti ve Moskova'nın talepleri, bu kez yalnızca Boğazlar ile sınırlı gibi görünüyordu.

Aynı târihlerde Moskova Radyosu ve Sovyet basını, Berlin'de ele geçirilen gizli Alman belgeleri temelinde, İkinci Dünyâ Savaşı sı-

8 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 718-740.

rasında Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile Almanya'nın o zamanki Ankara Büyükelçisi Franz von Papen arasındaki görüşmeleri yayınlıyor ve Saraçoğlu ile Türk Hükûmeti'nin Sovyet aleyhtârı ve Alman yanlısı tutumunu belgeliyordu.[9] Ancak bu tür iddiâlar Ankara tarafından ânında tekzib edilecekti.[10]

Bu arada Washington'daki Sovyet temsilcisi Fedor Orekhov, 7 Ağustos 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na Türkiye'ye aynı gün iletilen Sovyet notasını sunuyordu.[11] Hemen ertesi gün, 8 Ağustos 1946 târihinde, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, acele bir şekilde gelişmelerle ilgili bilgi veriyordu. Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka, ABD'nin Ankara Konsolosu Herbert S. Bursley'e kendisiyle ertesi gün akşamüzeri görüşüp görüşemeyeceğini sormuştu. Wilson da İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'ni Ankara garında görmüş ve kendisiyle âcilen görüşmüştü. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, aynı gün İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'ni Sovyet notası hakkında bilgilendirmişti. Notada yer alan en önemli ve aynı zamanda da muğlak olan bahis, Boğazlar'da Türk-Sovyet ortak sorumluluğuna ilişkin olanıydı. Bu talep, Boğazlar'da üs anlamına geliyor gibi görünüyordu. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'ne göre, söz konusu istek, Türkiye'yi haddinden fazla telâşa sürükleyecekti. Diğer yandan, Moskova'nın notayı ABD ile İngiltere'nin bilgisine sunması dikkat çekici ve kayda değerdi. Ankara'nın niyetini de açıklayan Büyükelçi'ye göre, Türkiye teknik ayrıntıları büyütmek istemiyordu. Ankara, Washington ve Londra ile görüşmelerde bulunduktan ve üç ülkenin bakış açılarını benzer hâle getirdikten sonra, takriben on gün kadar sonra notaya yanıt vermek niyetindeydi. Büyükelçi, ertesi gün İstanbul'da Wilson ile buluşacaktı. Büyükelçi, Türk Dışişleri Bakanlığı ile olan görüşmesini de Londra'nın bilgisine sunmuştu.[12]

9 **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946); **Cumhuriyet**, (11-14.8.1946). Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 342-713 ve (Cilt: 2), s. 141-275.

10 **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946); **Cumhuriyet**, (11-14.8.1946). Bu sırada Sovyet ordusunda olağanüstü bir hareketlenme olmadığına ilişkin Amerikan istihbârat raporları da vardı. Bkz. Lefler, "National Security and US Foreign Policy", **Origins of the Cold War**, s. 25.

11 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'nin raporu", (7.8.1946). Sovyet notasının İngilizce tercümesi olması bakımından metin orijinaldir.

12 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (8.8.1946). Ayrıca bkz. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO: 1945-1952", **The Journal of American History**, Volume: 71, (March 1985), s. 807-825.

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu bölüm başkan yardımcısı Jones'tan Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson'a hemen ertesi gün 9 Ağustos 1946 târihinde aktarılan bilgi notunda, Sovyet notası hakkında görüşler sunuluyordu. Buna göre, Sovyet önerileri, Boğazlar'da gemi geçiş trafiğine ilişkin olarak Amerikan görüşüne uygundu. Fakat diğer yandan, diğer öneriler, Montrö Antlaşması'nın BM çerçevesinde geliştirilmesi gerektiğini savunan Amerikan görüşü ile tamâmen çatışıyordu. Sovyet önerileri, BM'nin varlığını kabûl etmiyor ve gelecekteki Boğazlar rejiminde Karadeniz devletleri dışındaki hiçbir gücün çıkarını gözetmiyordu. Dolayısıyla da İngiltere, Fransa, Yunanistan ve Yugoslavya gibi Montrö Antlaşması'nın imzâcıları ile anlaşmanın imzâcısı olmayan ABD, Sovyet görüşüne göre, Boğazlar rejiminde hiçbir çıkarı olmayan devletlerdi.

Raporda 2 Kasım 1945 târihli Boğazlarla ilgili ABD notasına değiniliyor ve bu notanın ABD Dışişleri Bakanlığı ile ordu ve donanma koordinasyon komitesinin kararları mücibince hazırlandığı hatırlatılıyordu. Notada; ABD'nin Montrö Antlaşması'nın revizyonuna katılmaya hazır olduğu belirtilmişti. Bu konuda öngörülen şartlar ilgili notada açıklanmıştır. Ayrıca ABD, Boğazlar'ın askerden arındırılmasını da destekleyecekti. Ancak bu gerçekleştirilemezse, bu takdirde ABD, Türkiye'nin dışında bir başka askerî gücün doğrudan ya da dolaylı olarak Boğazlar'da askerî denetim kurabilecek haklara sâhip olmasına karşı çıkacaktı. ABD, BM rejimini destekliyordu ve kendi görüşleri açısından Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik Sovyet önerisinin ordu ve donanma birimlerinde derin endişe yaratacağı kanısındaydı. Moskova, 1936 târihli Montrö Antlaşması'nın Karadeniz devletlerinin güvenlik çıkarlarına uygun olmadığına inanıyordu ve Karadeniz devletlerine karşı düşmanca amaçlar taşıyan güçlerin Boğazları kullanma ihtimâline karşı Karadeniz devletlerine yeterli güvenliği sağlamadığını düşünüyordu. Moskova, bu iddiâsına karşılık olarak 9 Temmuz 1941, Ağustos 1941, 4 Kasım 1942 ve Haziran 1944 târihli notalarını örnek veriyordu.

Bilgi notunda devamla, bu notaların gerçek olduğuna işâret edildikten ve savaş artık geride kaldıktan sonra Ankara'nın da bu durumu açıklama imkânı olduğuna dikkat çekiliyordu. Aslında

Sovyet notasında değinilen teknelerin hacmi, savaşın sonucu göz önüne alınırsa önemsizdi. Ayrıca, Montrö Antlaşması gereğince, Sovyet notasında sözü edilen bâzı araçlar da, anlaşmada yer alan savaş gemileri tanımı açısından hayli sınırda kalan vak'alardı. Bir de bunların hepsi gizlenmiş ticârî gemiler görünümündeydiler. Bu bağlamda Montrö Antlaşması'nın yüz tonun altındaki araçları savaş gemisi olarak tanımadığına da dikkat çekiliyordu. 'Ems' sınıfı Alman gemileri kırk ilâ elli tondu. 'Kriegstransport' veyâ 'Mahheim' tipi gemiler ise 800 tondu. Buna karşılık, ABD'nin o zamanki Ankara Büyükleçisi Steinhardt'ın 15 Haziran 1944 târihli raporunda belirtildiği gibi, bu tip gemiler de Montrö Antlaşması'nın kapsamı dâhilinde sayılamazdı. Gerçekten de Montrö Antlaşması'nda zamânında yer alan savaş gemileri tanımı, artık günümüz koşullarında, savaş yıllarında görüldüğü gibi, ihtiyâcı karşılamaktan uzaktı. Meselâ, anlaşmanın imzâlandığı tarihte hâlihazırda kullanılan pek çok savaş aracı zâten yoktu.

Bilgi notunda, 1941 ve 1942 yıllarında Türkiye'nin hayli güç bir konumda olduğu hatırlatılıyordu. O zamanki Dışişleri Bakanı Nüman Menemencioğlu, ki ünlü bir uluslararası avukattı aynı zamanda, Montrö Antlaşması'nın gündeme gelen sorunları hakkında katı bir hukukî yorum talebinde bulunmuştu. 1941 yılında Alman tehdidine karşı savunmalarından bir tânesi de "dürüstlük"tü ve Menemencioğlu, bu sürede her iki tarafa karşı da dikkatli ve eşit mesâfedeydi. Gerek Sovyetler Birliği, gerek ABD ve gerekse İngiltere, Menemencioğlu'nun Mihver devletlerine âid savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişini kabüllenişini protesto etmişlerdi. Bunda amaç, Mihver devletlerine âid savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişinin mümkün olduğu kadar düşük hacimde kalmasını sağlamaktı. Mihver devletleri, söz konusu savaş gemilerini ticârî sınıf gemi olarak duyuruyorlardı. Menemencioğlu ise, bütün bu protestoları Montrö Antlaşması'nın şartları çerçevesinde değerlendirmiş ve sonuca varmıştı. Meselâ, 1941 yılında bâzı İtalyan gemilerini Boğazlar'da durdurmuştu; 1942 yılında da bu kez Fransız Vichy Hükümeti'ne âid bâzı gemilere geçiş izni vermemişti. Bu târihten sonra Menemencioğlu'nun politikası müttefiklerin gözünde önemini yitirmişti. Tâ ki Haziran 1944'e kadar. Bu târihte Türkiye'nin Alman "ticârî" araçlarının ilk denetiminde hayli geniş davrandığı-

nı gösteren bir gelişme olmuştu. Müttefiklerin ısrârı üzerine yapılan kinci denetimde ise, güvertenin altında silâhların saklı olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine müttefiklerin protestosu Menemencioğlu'nun görevden alınması ile sonuçlanmıştı. Bu durumda bile müttefiklerin protestosu aslında olayın "rûhu"na dayanıyordu, yoksa Montrö Antlaşması'na değil. Gerçekte, Ankara, Mihver devletlerinin güçlü olduğu savaş döneminde sert bir doğruluk göstermişti. Bütün taraflara karşı eşit mesâfedeydi. Ancak savaş müttefiklerin lehine gelişmeye başladığında bu durum değişmiş ve Türkiye bundan sonra Montrö Antlaşması'nı artık hergeçen gün biraz daha müttefiklerin lehine yorumlamaya başlamıştı. Alman ordusu Yunan adalarından çekildiğinde, Boğazlar Sovyetler Birliği'ne ulaşım açısından kullanım imkânı doğurmuştu. Türkiye de, Boğazlar'dan geçmek isteyen müttefik gemilerini olumlu karşılamış ve müttefiklerin amaçlarına uygun olarak Boğazlar'ın kullanımına izin vermişti.

Söz konusu bilgi notunda; ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nin 8 Ağustos târihli raporunda, Ankara'nın 7 Ağustos târihli Sovyet notası sonrasında alarma geçmediğinin ve ABD ile İngiltere'nin görüşünü aldıktan sonra on gün içinde yanıt vermeyi düşündüğünün açıklandığına değiniliyordu.

Potsdam Konferansı, üç büyük gücün Montrö Antlaşması'na ilişkin olarak görüşlerini Türk Hükümeti'ne ayrı ayrı bildirmelerini öngörmüştü. Eğer görüşler arasında farklılık olursa, uzlaşmanın nasıl sağlanacağı açıkta bırakılmıştı. Sonuçta Ankara, Sovyet taleplerine karşılık olarak, yanıtında Boğazlar'ın zayıf koruyucusu olarak kendisini savunabilirdi. Ayrıca, yine Ankara, yanıtında Boğazlar'ın geleceğine ilişkin kendi görüşlerini de açıklayabilirdi. ABD ise, gerek BM sistemine olan yakınlığını göz önüne alarak ve gerek donanmanın ve gerekse ordunun görüşleri doğrultusunda, 2 Kasım 1945 târihli duruşunu koruması gerektiği görüşündeydi. İngiltere'nin konumu da büyük bir olasılıkla ABD ile aynı olacaktı. Çünkü, mesele, BM'nin Sovyetler Birliği'ne, Moskova'nın Türkiye üzerinde baskı kurarak Boğazlar'da ortak bir Türk-Sovyet savunması kurma önerisini kabûl ettirmesine izin verip vermeyeceği noktasında düğümleniyordu. Bu öneri, BM'yi Karadeniz ve çevresinden tamâmen dışlıyordu. ABD'nin pasifik okyanusu için öngör-

düğü anlaşmaların rotası çizilmişti; ancak bu rota, Washington'un 2 Kasım 1945 târihli pozisyonunu zayıflatıyordu.

Bilgi notunda aşağıdaki öneriler de sıralanmıştı: Buna göre, ABD, Türkiye'ye 2 Kasım 1945 târihli açıklamasının arkasında durduğunu bildirmeliydi. ABD, gayri resmî olarak Ankara'ya Boğazlar'da BM ilkeleri ile bağdaşmayan hiçbir formülü kabûl etmeyeceğini bildirebilirdi. Yine Ankara'ya Sovyet notasında ortaya konulan dördüncü ve beşinci hususların BM'ye hiç değinmediğini ve Boğazlar'da ortak savunma önermekte bulunduğunu hatırlatabilirdi. Bu öneride, ortak savunma ihtiyâcı, Boğazlar'ın Karadeniz güçlerine düşman olan ülkeler tarafından kullanılmasını engellemek olarak belirlenmişti. Eğer Türkiye bir sonraki adımda ABD'nin önerilerini öğrenmek istiyorsa, bu takdirde ABD, Potsdam görüşmelerindeki tutumunu ve 2 Kasım 1945 târihli beyânını yineleyebilirdi. ABD, Ankara'dan dostça ve gayri resmî olarak, Boğazlar ile ilgili kendi görüşünü Sovyetler Birliği'ne bildirmesini isteyebilirdi. Bu, epey zaman kazandırırdı ve halen Pâris'te devâm eden görüşmelerin ortaya çıkardığı bulanıklığın da geçmesine izin verirdi.

Bilgi notuna göre, zaman ilerledikçe, BM savunma modeli açıklıkla ortaya çıkacaktı ve Moskova'nın Boğazlar'da uygulamaya çalıştığı ikili ve ortak savunma modelinin yerini alacaktı. Ankara, Sovyet taleplerini Montrö Antlaşması'nın ilgili maddesi uyarınca bir revizyon ihtiyâcı olarak da algılayabilirdi ki, bu maddeye göre anlaşmanın her beş yılda bir gözden geçirilmesi mümkündü. Ancak Ankara bu konuda kararlı davranırsa, Moskova'nın güçlü tepkisi ile karşılaşacaktı ve bu gelişme, Batı güçleriyle Sovyetler Birliği arasında hâlen devâm eden sürtüşmeleri de, çatışmaları da artıracaktı. Diğer yandan, Türkiye zâten uzun zamandan beri baskı altında yaşıyordu ve Türk-Sovyet ilişkileri daha fazla gecikmeden açıklığa kavuşmalıydı. Ankara'yı bu durum sıkıştırıyordu. Nihâyet, ABD ile İngiltere'nin Pâris barış anlaşması görüşmelerinde olsun, BM'de olsun, Sovyetler Birliği ve Karadeniz uydularını birkaç ay içinde Montrö Antlaşması'nın revizyonunda bir araya getirmekten kazançlı çıkıp çıkmayacaklarına ilişkin soru da henüz yanıtlanmamıştı.[13]

13 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Jones'tan Henderson'a", (9.8.1946).

Wilson, 9 Ağustos 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'nin aynı sabah Ankara'dan İstanbul'a geldiğini ve kendisinin birkaç günden beri hastanede tedâvi görmekte olmasına rağmen, hemen kendisiyle görüştüğünü haber veriyordu. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi önceki gün Dışişleri Bakanı ile görüşmüştü. Bakan, aynı gün Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği'nden alınan notayı kendisine okumuştu. Nota Sovyet taleplerini içeriyordu ki, öncelikle Türkiye'nin Montrö Antlaşması'nı nasıl çiğnediğine ilişkin uzun bir katalog bilgisi ile başlamaktaydı. Bu suçlamalarda, savaş yıllarında Boğazlar'dan Alman ve İtalyan savaş gemilerinin geçişine ilişkin ayrıntılı örnekler vardı; ayrıca Montrö Antlaşması'nın gözden geçirilmesine ilişkin olarak da Potsdam Konferansı'na atıfta bulunulmuştu. Sovyetler Birliği'nin revizyon talepleri; Boğazlar'ın savaşta olsun, barışta olsun, tüm ülkelerin gemilerine koşulsuz olarak açık olmasını; Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine Boğazlar'ın her zaman için açık olmasını; Karadeniz gücü olmayan devletlerin savaş gemilerinin bâzı istisnâlar dışında Boğazlar'dan geçmesine imkân tanınmamasını; Boğazlar rejiminin doğal gemicilik rotası olarak düzenlenmesini ve bunu sağlamak için de Türkiye ile diğer Karadeniz güçlerinin mutâbakata varmasıydı. Ancak asıl talep; özellikle Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin birlikte ve ortak olarak Boğazlar'ın savunmasını sağlamalarıydı. Nota Londra ile Washington'a da aktarılmıştı.

İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Kelly, Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya, notanın asıl dördüncü maddesinin işin esâsını oluşturduğunu söylemişti. Kelly'e göre, bu talep, Boğazlar'da bir Sovyet üssü kurma önerisiydi. Saka ise, Sovyet taleplerinin formalite gereğince ve teknik olarak diğer iki büyük güç tarafından da desteklenmesi gerektiğine dikkat çekmişti. Aslında Ankara formalitelere bağlı kalmayacaktı; fakat Boğazlar rejiminin gözden geçirilmesine yönelik bir konferansa katılmaya da hazır olacaktı. Olacaktı, fakat bağımsızlığına ve hükümranlık haklarına saygı gösterildiği takdirde... Saka, ABD ile İngiltere'nin görüşünü almaksızın Sovyet notasına yanıt vermeyeceklerini de vurgulamıştı. Saka, ABD'nin bu türden bir konferansa katılımına da büyük önem verdiklerini belirtmişti.[14]

14 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (9.8.1946).

Wilson, hemen ertesi gün, 10 Ağustos 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, ABD Dışişleri Bakanı'nın Sovyet notunu okuduğunu ve İtalyan ve Alman savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişlerine ilişkin suçlamaların doğru olmadığını belirttiğini yazmaktadır. Sovyet notasında Karadeniz güçlerinin tamâmen saf dışı edilmiş olduğunun görüldüğünü belirten Bakan, diğer yandan notanın dört ve beşinci noktalarının Sovyet bakış açısını temsil ederken, ilk üç noktanın az ya da çok ABD ile İngiltere'nin görüş açısını paylaştığını açıklamıştı. Notanın beşinci noktası ise, sâdece iki ülkeye değiniyor ve ardından Boğazlar'da üs talebini gündeme getiriyordu. ABD Dışişleri Bakanı, bu aşamada Karadeniz gücü olmayan güçlerden ABD ile İngiltere'nin Boğazlara ne saldırısında bulunabileceklerini sorduktan sonra, dünyânın başka neresindeki bir uluslararası suyolunda Sovyet notasındaki öneriye benzer bir denetim bulunduğunu da sormuştu.

Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka, olası bir konferansla ilgili görüşlerini de açıklamıştı. Buna göre, Sovyet notası bu türden bir konferansı içermiyordu; bu türden bir konferansın Pâris barış konferansının bitiminden önce toplanması hayli kuşkulu görünüyordu; konferansın toplanması Ankara'nın Washington ile Londra'dan alacağı yanıtlara ve Ankara'nın karşı notasına da bağlıydı; ABD'nin 2 Kasım 1945 târihli notada da belirtildiği üzere konferansa dâvet edilmesi düşüncesi de önemliydi; nihâyet son olarak Sovyetler Birliği olası bir konferansta sâdece Karadeniz güçlerinin katılımını istiyordu. Saka, Sovyet notasına karşı Türkiye'nin yanıtı için ABD ile İngiltere'nin görüşlerini erken bir târihte almayı umduklarını da açıklamıştı. Bakan, savaş yıllarında Boğazlar sözleşmesiyle ilgili kuralların uygulanmadığına dâir suçlamalar karşısında Ankara'nın kendince yanıtları olduğunu da vurgulamıştı. Berlin'de Potsdam Konferansı sırasında üç büyük güç Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesinde mutâbık olduklarını açıklamışlardı. Bu bakımdan Sovyet notası Potsdam Konferansı kararlarının rühuna aykırıydı. Saka, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği'ne Sovyet notasının yayınlanıp yayınlanmayacağını da sorduğunu, ancak henüz bir yanıt alamadığını söylemişti. Saka, notanın kamuoyuna da açıklanmasından yana değildi; diğer yandan Sovyet notasının herhangi bir yerde erken bir târihte yayınlan-

masından da yana değildi. Türk Hükümeti'nin sâkin duruşundan yanaydı. Sovyet notasının yayınlanması ile ilgili olarak ABD'nin görüşünden de Ankara istifâde etmek istiyordu.

Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'in açıklamalarından sonra ABD temsilcisi de kendi görüşlerini açıklamıştı. Ancak bu görüşler, Ankara'nın son karârını temsil etmiyordu. Görünen oydu ki, ABD ile İngiltere'nin de görüşlerini aldıktan sonra Ankara, Sovyet notasına yanıt verecekti. İhtimâl, Ankara, Sovyet notasının Montrö Antlaşması'nın çiğnenmesi olarak değerlendirildiğini bildirecekti. Erkin, anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi meselesinde dikkat edilecek tek yönün târihler olduğunu belirtmişti. Sovyet notası, yepyeni bir Boğazlar rejimi talep etmekteydi. İngiltere Dışişleri Bakanlığı ise, 10 Ağustos'ta Sovyet notasının pek de açık olmayan yönlerine dikkat çekmişti. Buna göre; Sovyet notası Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesini önermekte miydi sorusu yanıtsız kalmıştı. Türkiye'nin yanıtı ABD ile İngiltere'ninkine benzer mi olacaktı, yoksa tamâmen farklı mı olacaktı sorusunun yanıtı da henüz yoktu. Bir ihtimâl Ankara yepyeni bir öneride bulunabilirdi. Bunlar belirsiz olan konulardı. Aslında Ankara, Montrö Antlaşması'nın revizyonuna anlaşma çerçevesinde kalındığı sürece karşı değildi. Fakat Sovyet notasındaki öneriler, Karadeniz gücü olmayan devletleri anlaşmanın dışında bırakıyordu. Türkiye, Sovyet notasında belirtilen ilk üç konuyu doğru koşullar altında görüşmeye zâten hazırdı. Sovyet notasının dört ve beşinci maddelerini ise kabûl edemezdi; çünkü bu hususlar diğer büyük güçleri tamâmen dışlıyordu. Erkin, bu maddenin Sovyetler Birliği'nin Tuna üzerindeki görüşlerine benzediğini de ifâde etmişti. Hele beşinci nokta, Türkiye'nin egemenlik haklarına yönelikti. Bu bakımdan Erkin, gelecekte güvenliğin iki taraflı anlaşmalarla değil, fakat BM tarafından sağlanması gerektiğini belirtmişti. Türkiye de, BM'nin üyesiydi nihâyetinde.

Erkin, ABD ile İngiltere'nin görüşlerini öğrenmekten çok memnun olacaklarını da bildirmişti. Çok güç olan, Ankara'yı dirâyetli bulmaktı. Saka görüşmede sigara dumanı içinde kalmıştı. Diğer yandan, Saka, Sovyet notasının sâdece dördüncü ve beşinci hususlarını görüşürken gergin ve diken üstündeydi. Saka, muhataplarının üzerinde ihtimâllerin en kötüsünü bekleyen adam izleni-

mini doğurmuştu. Ancak Sovyet notası onun beklediğinden daha düşük bir darbe olmuştu. Saka, Sovyet notasının çok daha sert olacağından kuşkuluydu ve mevcut nota onu rahatlatmıştı. Erkin ise, Saka'dan daha kararlı ve güçlü görünüyordu. Erkin o kadar da endişeli değildi; fakat konuyu Saka'dan çok daha fazla ciddîye almıştı.[15]

ABD'nin Sovyetler Birliği'nde görevli bir diplomatı, 12 Ağustos 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı kısa raporda; Stalin'in, son zamanda Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Masaryk ve diğer Çekoslovak yetkililerle yaptığı görüşmeler sırasında, görüşülen konularla alâkadar olmamasına rağmen, gâyet kibar bir şekilde, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırmak gibi bir amaç taşımadığını tam üç kez belirttiğini zikrediyordu.[16]

Wilson, yine aynı gün, 12 Ağustos 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Türk Dışişleri Bakanı Saka ve Erkin ile yapılan görüşmelerden sonra, kendisinin Türkiye'nin Sovyet notası ile ilgili olarak İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'nin imâ ettiğinden daha kaygılı oldukları yönünde izlenim edindiğini açıklıyordu. Ankara Sovyet notası ile daha çok ilgileniyordu. Bunun nedeni, Wilson'a göre, Sovyet notasından sonra ABD ile yapılan görüşmeler ve bu şekilde Sovyet notasını incelemek için epey zamanları olmasıydı. Notayla ilgili görüşmelerden sonra Wilson, Ankara'nın kaygılarını takdir ettiğini açıklıyordu.

Wilson'un dikkatini çeken noktalar şunlardı: Potsdam Konferansı sırasında üç büyük güç Montrö Antlaşması'nın gözden geçirilmesi konusunda Türk Hükümeti'ne çağrı yapılmasını benimsemişti. ABD'nin 2 Kasım 1945 târihli beyânı da, bu sürecin bir ürünü ve sonucuydu; ABD de revizyondan yanaydı. Ancak Sovyet notası, Boğazlar rejiminde yalnızca bir revizyon talep etmekle kalmıyor, aksine tamâmen farklı temeller üzerine oturmuş yeni bir Boğazlar rejimi öneriyordu. Buna göre, yeni Boğazlar rejimi, sâdece Karadeniz güçlerince oluşturulacaktı; bu süreçte diğer tüm güçler dışarıda bırakılacaktı. Moskova, Tuna üzerindeki seyrüsefer meselesinde de aynı politikayı izliyordu. Boğazlar'ın savunması sâdece Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin sorumluluğuna bırakılacaktı. Bu

15 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (10.8.1946).

16 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Durbrow'dan ABD DB'ye", (12.8.1946).

konuda diğer güçlerle BM'nin hiçbir rolü olmayacaktı. Bu türden bir önerinin kabûlü ise, Türkiye'nin bağımsızlığının sonu anlamına gelirdi. Sovyetler Birliği, Montrö Antlaşması'nın sâdece bir tarafıydı; fakat Montrö Antlaşması'nın ilgili maddesi gereğince anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi konusunda hiçbir çaba göstermiyordu. Sovyet notasının 9 Ağustos'tan önce açıklandığı konusundaki söylentiler ise, Moskova'nın konuları ve meseleleri karıştırma gayretinden ileri geliyordu.

Wilson'a göre, Moskova tabiî ki önerisinin tamâmen kabûlünü bekleyemezdi. Büyük bir olasılıkla taleplerini iyice abartarak sunuyor ve bir orta yol bulmayı umuyordu. Bu çerçevede ABD, 2 Kasım 1945 târihli beyânında Montrö Antlaşması kapsamında Karadeniz güçlerini sınırlamak için uç sınırları göstermişti. Bu açıklama, aslında çok daha eski târihlerde Büyük Pedro'dan Haziran 1945 târihinde Molotov'un taleplerine kadar geçen sürede Moskova'ya arzu ettiği her şeyi sunmuştu bile... Eğer Moskova, uluslararası bir konferansta ABD'nin sunduğu bu notayı temel alarak tartışma açarsa, kaybedeceği hiçbir şey olmayacaktı. Nihâyet ABD'nin o sıradaki önerileri kayıt altındaydı ve Türkiye ile İngiltere de ilke olarak bu önerileri benimsemişlerdi. Moskova ise, toplanacak bir konferansta en azından ortak bir ödün almayı ummaktaydı. Wilson, Sovyet notasında bahsi geçen dördüncü ve beşinci hususların tartışılacağı bir uluslararası konferansa katılmaktansa, böyle bir konferansın hiç yapılmamasının daha uygun olacağını savunuyordu.

Wilson, raporunda, Ankara'nın bütün bu tehlikeleri fark ederek, Sovyet notasının dört ve beşinci noktalarını reddedeceğini bildiriyordu. Ankara, tutarlı bir şekilde Boğazlar ile ilgili eski anlaşmaları ve politikasını sürdürüyordu. Türkiye, Sovyet notasına yanıt vermeden önce ABD'nin görüşünü öğrenmek istemişti. Wilson, ABD'nin 2 Kasım 1945 târihli notasının arkasında durmasını ve benzeri bir görüş açıklamasını istiyordu. ABD, Montrö Antlaşması'nın revizyonu için toplanacak olan uluslararası bir konferansa dâvet edilecekse, böyle bir konferansa katılmaya ve anlaşma çerçevesinde bir yeniden gözden geçirmeye hazır olduğunu açıklamalıydı. Eğer Türkiye, Sovyet notasında bahsi geçen dördüncü ve beşinci hususları tartışma temeli olarak almayı kabûl etmez-

se, ABD'nin de Türkiye'nin konumunu anlaması gerekirdi. ABD de, bu türden önerilerin kabûl edilemeyeceğini açıkça ortaya koymalıydı.

Wilson, raporunda, Moskova'nın notasını ABD'ye de ilettiğini hatırlatıyor ve ABD'nin de görüşlerini doğrudan Sovyetler Birliği'ne iletmesini tavsiye ediyordu. ABD, Sovyet notasında bahsi geçen dört ve beşinci noktalara katılmasının imkânsızlığını ortaya koymalıydı. Diğer yandan, Sovyet notasında sözü edildiği şekilde Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi anlaşma şartları gereğince mümkündü ve Sovyet notasında belirtildiği şekilde bir ilâ üçüncü noktaların göz önünde tutulacağı bir konferansa ABD de katılmaya hazır olduğunu belirtmeliydi. Zâten ABD'nin kabûl edebileceği maddeler, Potsdam Konferansı'nda mutâbık kaldığı hususlardı.

Wilson, aslında Sovyetler Birliği'nin Montrö Antlaşması'nın revizyonuyla ilgilenmediğini, *fakat Boğazlar rejimi meselesini Türkiye'nin* bağımsızlığını ortadan kaldırmak için kullandığını kendi yorumu olarak tekrâr ediyordu. Moskova'nın amacı Türkiye'de kendisine dost bir rejim kurmaktı. Bunu sağladığı takdirde, Moskova, Baltık Denizi'nden Karadeniz'e kadar kurduğu uydu devletler zincirindeki yegâne açığı kapatmayı başarmış olacaktı. Wilson, Türkiye'nin bağımsızlığının ABD'nin hayâtî ilgi alanı içine girdiğini belirtiyor ve eğer Türkiye Sovyet denetimine girecek olursa, İran Körfezi'nden Süveyş Kanalı'na kadarki bölgede Sovyet ilerlemesine karşı son bariyerin de ortadan kalkacağına dikkat çekiyordu. Böyle bir gelişme ise ortalığı iyice karıştırırdı. Fakat Türkler sert ve inatçı, dirençli insanlardı; konumlarını savunmaya hazır ve kararlıydılar. Ankara, Orta Doğu'da barışın ve stabilizasyonun sağlanmasında önemli rol oynamaya adaydı. ABD de, bu türden bir katkının ve faydanın dışarıda bırakılmasına izin veremezdi. Wilson, üç ya da dört gün içinde seyahate çıkabileceğini belirtiyor ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yanıtını beklemek üzere Ankara'ya gideceğini açıklıyordu.[17]

ABD Dışişleri Bakanlığı, ertesi gün 13 Ağustos 1946 târihinde, Wilson'a yazdığı bir raporda, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Sov-

17 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (12.8.1946).

yet notasını yakından incelediğini belirtiyor ve bakanlığın aynı zamanda ordu ve donanma birimlerinin de değerlendirmelerini talep ettiğini bildiriyordu. Ayrıca, ABD Dışişleri Bakanı İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'in de görüşlerinin alınmasını bekliyordu. ABD'nin görüşleri ancak bundan sonra Ankara'ya sunulabilirdi.[18]

Ulus gazetesi, ancak beş gün sonra 13 Ağustos târihli sayısında ve *Cumhuriyet* gazetesinden ancak bir gün sonra[19] ilk kez Sovyet notasından söz ediyor ve yabancı basında Moskova'nın Boğazlar'da üs talep ettiğine ilişkin haberleri iktibas ediyordu.[20] Gazete, ertesi gün tıpkı *Cumhuriyet* gazetesi gibi, Sovyet notasını da yayınlayacaktır.[21]

Recep Peker Hükûmeti'nin 14 Ağustos'ta okunan programında, elbette dış politika da önemli bir yer tutuyordu. Peker Hükûmeti, öncelikle ordunun görevi başında olduğunu vurgulamayı tercih etmişti. Ardından İngiltere ve ABD ile olan yakın ilişkilere dikkat çekiyordu. Fransa da bu gruba katılmıştı. 8-9 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığı'na sunulan Sovyet notası konusuna da değiniliyor ve son iki noktanın reddedileceği bâriz bir şekilde belirtiliyordu.[22]

Nitekim Nihat Erim de, aynı gün, notanın doğru târihte verildiğini, ancak usûle uygun olmadığını belirtiyordu. Erim'e göre, Boğazlar konusundaki talep, "diplomasi lisânının nâzik ve kapalı formülü içine saklanmış, kesin bir üs talebi"ydi.[23] Fâlih Rıfkı Atay da, Moskova'nın taleplerinin Ankara'da bilindiğini, ancak resmî düzeyde ifâde edilinceye kadar sabırla beklendiğini açıklıyordu. Moskova'nın söz konusu taleplerinden vazgeçmesi beklenmişti. Ancak bu sûretle, Moskova'nın Boğazlar'da üs talebi resmen gündeme getirilmiş oluyordu.[24]

Wilson, 15 Ağustos 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na

18 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'den Wilson'a", (13.8.1946).

19 **Cumhuriyet**, (12.8.1946).

20 **Ulus**, (13.8.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (12.8.1946).

21 **Ulus**, (14.8.1946); **Cumhuriyet**, (14.8.1946).

22 **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946) Ayrıca bkz. Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 45; **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 2), s. 5-8. CHP milletvekili Câvit Oral ile Behçet Kemâl Çağlar'ın hükûmet programı görüşmeleri sırasında Sovyetler Birliği'ne yönelik sert eleştirileri için bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 3. Birleşim, (14.8.1946)

23 Nihat Erim, "Sovyet Notası Karşısında", **Ulus**, (14.8.1946)

24 Fâlih Rıfkı Atay, "Rus İstekleri Karşısında", **Ulus**, (15.8.1946).

yazdığı bir raporda, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin ile aynı gün görüştüğünü ve kendisinin Sovyet notasına karşı hazırlanmış olan cevâbî Türk notasının taslağını okuduğunu bildiriyordu. Erkin, cevâbî nota taslağının henüz hükümetçe onaylanmadığını ve genelde kendi görüşlerini yansıttığını da açıklamıştı. Wilson, raporunda, kendi tecrübelerine dayanarak, Erkin'in görüşlerini içeren nota taslağının aslında hükümetin görüşlerini yansıttığını bildiğini belirtiyordu. Erkin, Wilson ile olan görüşmesinde, kendi görüşlerini ifâde etmek amacıyla nota taslağına da değinmişti. Cevâbî nota taslağında, uzunca savaş yılları boyunca Montrö Antlaşması'nın uygulanmasıyla ilgili şikâyetler tartışılıyordu. Cevâbî notanın ana fikri, şikâyetlerin doğrudan Montrö Antlaşması'nın hukûkî çerçevesiyle değil de, fakat yardımcı askerî gemilerin tâyini ile ilgili olduğu yönündeydi. Ankara, bu türden şikâyetlerin Türk Hükümeti'nin anlaşmayla ilgili sorumluluklarını sorgulamaya ya da anlaşmanın tamâmen reddine yönelik bir temel oluşturamayacağı kanısındaydı. Taslak metin, bu türden ufak tefek ihlâllerin Sovyetler Birliği'nin güvenliğini tehlikeye düşürmediğini ve Türkiye'nin Boğazlar'ın koruyucusu olarak iyi niyetini kanıtladığını belirtiyordu. Yine taslakta Moskova'nın varsayımları çürütülüyordu.

Taslakta daha sonra Sovyetler Birliği'nin Montrö Antlaşması'nın gözden geçirilmesi yönündeki talebine sıra geliyordu. Ankara, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesiyle ilgili olarak toplanması öngörülen uluslararası bir konferans öncesinde ABD'nin konuyla ilgili görüşünü öğrenmek istiyordu. Ayrıca, Japonya dışında Montrö Antlaşması'nın bütün imzâcı güçlerinin bu konferansa katılması gerekirdi. Taslak, Sovyet notasındaki ilk üç noktanın ABD'nin Montrö Antlaşması'nın revizyonu için gereken görüşlerle benzer olduğuna dikkat çekiyor, ardından Türkiye'nin de uluslararası bir konferansta ABD'nin de katılımıyla benzer konuların görüşülebileceği noktasında görüş birliğinde olduğu hatırlatılıyordu.

Fakat bütün bu görüş birliği taslağın 4 ve 5. maddeleri için aslâ söz konusu değildi. Çünkü, dördüncü madde, yeni bir anlaşma için sâdece Sovyetler Birliği ile Karadeniz devletlerinin ve Türkiye'nin katılabileceği bir konferanstan söz ediyordu. Bütün di-

ğer devletleri ise böyle bir anlaşmaya katılmaktan dışlıyordu. Bu öneri, 1956 yılına kadar geçerliğini koruyacak olan Montrö Antlaşması'nın açıkça çiğnenmesi anlamına geliyordu. Ayrıca, bütün diğer imzâcı güçlerin de haklarının ortadan kaldırılması demekti. Türkiye buna izin veremezdi, dahası diğer imzâcı güçlerin temsil edilmedikleri bir konferansta görüşmeyi de kabûl edemezdi. Hele beşinci madde, Akdeniz'den gelebilecek olası bir saldırıya karşı Boğazlar'da Sovyet ve Türk ortak savunmasından başka bir anlam içermiyordu. Böyle bir öneriye karşı gerek ulusal ve gerekse uluslararası bakış açısından kesinlikle şiddetle karşı çıkılmalıydı. Ulusal bakış açısından bunun kabûlü, Türkiye'nin güvenliğinin ve toprak bütünlüğünün zarar görmesi anlamına gelecekti.

Oysa Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesini öngören bir uluslararası konferansa Türkiye'nin katılım şartı, olmazsa olmaz koşulu vardı. Bu türden bir öneri, Türkiye'nin Boğazlar'da oynadığı denge ve irtibât rolünü ortadan kaldıracak ve Türkiye'nin sözü edilen Karadeniz devletlerinin hegemonyası altına girmesine neden olacaktı. Türkiye, Moskova'nın önerdiği şekliyle yeni güvenlik sistemini anlamakta güçlük çekiyordu. Oysa kısa bir süre önce San Francisco Konferansı'nda Türkiye ile Sovyetler Birliği birlikte BM anlaşmasının altına bütün diğer kurucu üyelerle birlikte imzâ atmışlardı. Ankara Sovyetler Birliği'nin Boğazlara yönelik saldırısından ciddî olarak endişe duyuyordu. Türkiye'nin isteği ise, Boğazlar konusunun BM çerçevesinde bir çözüme kavuşturulmasıydı. Taslak, Montrö Antlaşması'nın bütün taraflarına ve ABD'ye iletilmişti. Ankara, Washington'un Montrö Antlaşması'nı gözden geçirecek olan tüm konferanslara katılmasını arzu ediyordu.

Wilson, Erkin'e, Ankara'nın Sovyet önerisinin 4 ve 5. maddelerinin görüşmeye temel oluşturacağı bir konferansa katılıp katılmayacağını da sormuştu. Wilson açısından bu sorunun nedeni Türkiye'nin tutumunun daha açık bir şekilde anlaşılabilmesiydi. Erkin, Wilson'a verdiği yanıtta, Wilson'un değerlendirmesinin taslağın doğru bir yorumu olduğunu ve Ankara'nın bakış açısını tam ve doğru olarak yansıttığını bildirmişti. Nitekim TBMM'nin önceki günkü toplantısında bizzat Başbakan Recep Peker, Sovyet notasına da değinmiş ve Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tartışma konusu yapacak hiçbir konferansa katılmayacağını

açıkça belirtmişti. Zâten Başbakanla yapılan diğer toplantılarda da bu görüş yinelenmişti.[25]

Yine aynı târihte 15 Ağustos 1946 târihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'nı vekâleten idâre eden Acheson, o sırada Pâris'te bulunan ABD Dışişleri Bakanı Brynes'a yazdığı bir raporda, nihâyet ABD Savunma Bakanlığı ile donanmanın yüksek düzeydeki temsilcilerinin pek çok toplantının ardından Türkiye ile Sovyetler Birliği'ne ilişkin bir memorandum konusunda mutâbakat sağladıklarını haber veriyordu. Buna göre, bizzat Acheson ile Savunma Bakanı ve donanma temsilcisi, söz konusu memorandumu aynı gün Truman'a sunmuşlardı. Truman da memorandumda ortaya konulan politikayı onaylamıştı. Hattâ bu politikanın uygulanmasını sonuna kadar destekleyeceğini de belirtmişti. Truman özellikle Brynes'in memorandum hakkındaki değerlendirmesini öğrenmek istemişti. Truman ile de önce Boğazlar ile ilgili olarak Sovyet önerisine karşı ABD'nin tutumunu Türk Hükûmeti'ne sunacak bir taslak metin hazırlanması konusunda görüş birliğine varılmıştı. Bu taslak önce Brynes'a iletilecek ve onun görüşü alınacaktı. Daha sonra da Ankara'nın bilgisine sunulacaktı.

Raporda taslak metin de açıklanıyordu. Buna göre, ABD'nin görüşü, Moskova'nın Türkiye'yi denetimi altına almaya çalışmakta olduğu yolundaydı. Eğer Sovyetler Birliği Boğazlar'da ortak savunma amacıyla Türkiye'ye silâhlı güçlerini sokabilirse, bu takdirde bu gücünü Türkiye'nin denetimini bütünüyle ele geçirmek için kullanacaktı. Eğer Moskova bu konuda başarılı olabilirse, yâni Türkiye'nin denetimini bütünüyle ele geçirebilirse, bu takdirde de Moskova'nın Yakın ve Orta Doğu'da ve Yunanistan'da da denetimi ele geçirmesini engellemek çok güç, neredeyse imkânsız hâle gelecekti. ABD'nin deneyimine göre, eğer Sovyetler Birliği bu bölgede hegemonya kurabilirse, bölgedeki Amerikan ve Batı etkisi silinecekti. Hattâ Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da üs kurması ve Sovyet silahlı güçlerinin Türkiye'ye girmesi söz konusu olursa, bu takdirde de bütün Yakın ve Orta Doğu ile Yunanistan ve bütün Doğu Akdeniz yine Sovyet denetimine girecekti. Batı dünyâsının bu bölgelerle irtibâtı tamâmen kesilecekti.

25 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (15.8.1946). Ayrıca bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 372-376.

ABD, Yakın ve Orta Doğu'dan söz ettiğinde, Akdeniz'den Hindistan'a kadar olan geniş bir alandan bahsetmiş oluyordu. Nihâyet kaynaklar, özellikle de petrol yönünden hayli zengin ve stratejik olan bu bölgenin Moskova'nın denetimi altına girmesi, bölgenin bulunduğu konum itibâriyle de Sovyetler Birliği'nin Hindistan ve Çin'deki hedeflerine varması için daha da güçlü bir pozisyon elde etmesiyle sonuçlanacaktı. Bu nedenle ABD'nin temel hedefi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de ve Boğazlar bölgesinde askerî güçle ya da anlaşmayla olsun amacına varmasını engellemekti.

Eğer Türkiye baskı altında Sovyetler Birliği ile anlaşmaya varır ve Moskova'nın önerilerini kabül ederse, bu takdirde ABD'nin ancak bundan sonraki aşamada ortaya koyacağı öneriler, gerek BM ve gerekse dünyâ önünde zayıf kalacaktı. Fakat diğer yandan Türk Hükûmeti, ısrarla BM güvenlik sistemine olan güvenini yinelemiş ve aynı zamanda herhangi bir yardım alamasa da, Sovyetler Birliği'nin askerî güce dayanarak ülkesine saldırması hâlinde de muhakkak tek başına savaşacağını ilân etmişti. Her ne kadar Türkiye'nin hâlihazırdaki konumu böyle olsa da, raporda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'nin güvencesi olmadan savaşa devâm edip edemeyeceğinden emin olunamayacağı da vurgulanıyordu. Maalesef Moskova hem BM'yi, hem de Montrö Antlaşması'nı reddederek, Türkiye'ye resmî bir deklarasyonda bulunmuş ve Boğazların savunmasında iki taraflı bir anlaşma önermişti. Ayrıca, Moskova'nın herhangi bir konuda adım attıktan sonra geri çekilmesi hayli güçtü. Tecrübeler göstermişti ki, Moskova'nın bu türden bir geri adımı atması anlamlı bir gerekçe ya da mantıksal çıkarımla mümkün değildi. Moskova'yı durdurabilecek tek şey, ABD'nin askerî saldırıya karşı çıkmaya hazır olmasıydı. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nin açıkça anlaması gereken şey, Türkiye'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün Sovyet güçlerince hedef alınması hâlinde ABD'nin Türkiye'yi destekleyeceği gerçeği olmalıydı. Ancak bu şekilde Sovyetler Birliği durdurulabilirdi ve daha fazla ısrarcı olmazdı.

Türkiye örneği açıkça göstermişti ki, ABD açısından Türkiye'ye karşı Sovyet saldırganlığına karşı kesin direniş göstermeye karar vermenin zamânı artık gelmişti. Önemli olan ise, bu kararlı tutumun Sovyetler Birliği'ne her şekilde iletilmesi ve gösterilmesiydi.

Ancak bu politikanın uygulanmasında tehditlere ve provokasyonlara aslâ yer yoktu. Bununla birlikte, ABD'nin politikasının açık seçik gösterilmesi, BM'de Türkiye'ye destek olunması kesinlikle ilk adımlar olmalıydı. Eğer Sovyet yayılması ve saldırısı BM çerçevesinde durdurulamazsa, bu takdirde ABD, diğer tüm devletlerle birlikte bu saldırıyı karşılamak için silâhlı kuvvetlere başvurmaktan kaçınmamalıydı.[26]

Wilson, yine aynı gün 15 Ağustos 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, İngiliz Büyükelçisinin kendisine yaptığı açıklamaya göre, Sovyet notasına ilişkin resmî İngiliz görüşü bir gün önce Türk Dışişleri Bakanlığı'na sunulmuştu. Söz konusu İngiliz görüşü Wilson'a da aktarılmıştı. Londra'ya göre, Sovyet notasının ilk üç maddesi, ABD'nin konuya ilişkin görüşleriyle olsun, İngiltere'ninkilerle olsun uyuşma hâlindeydi. Genelde örtüşme söz konusuydu. Fakat Londra, notanın dördüncü ve beşinci maddelerine sert şekilde karşı çıkıyordu. Hele beşinci madde, Boğazların geleceğine ilişkin olarak gerek İngiltere'yi, gerek ABD'yi ve gerekse diğer Karadeniz devleti olmayan ülkeleri tamâmen dışlıyordu. Beşinci madde, Boğazlar'da yalnızca Sovyet üssü kurulması anlamını taşıyordu. Her iki öneri de İngiltere tarafından kesinlikle kabûl edilemez bulunmuştu. İngiltere'nin görüşüne göre bu önerileri muhtemelen Türkiye de kabûl edemezdi.

Türkiye'nin Sovyet notasına vereceği yanıta gelince; Londra'nın önerisine göre, Türkiye'nin Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirileceği uluslararası bir konferansa anlaşmanın bütün taraflarının katılımı hâlinde katılması yerinde olacaktı. Nihâyet bâzı Sovyet önerileri başka ülkelerin deklare ettikleri bakış açılarına denk gelmekteydi. Ankara'nın bu türden bir uluslararası konferansa katılması, onun bütün Sovyet önerilerini kabûl ettiği anlamına gelmezdi. Aksine, Türkiye sâdece Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesinin uluslararası bir konferansta görüşülmesini kabûl etmiş olacaktı. Londra, Türkiye'nin cevâbî notasının bu çerçevede kalması hâlinde bunun bir meydan okuma olarak görülmeyeceği kanısındaydı. Aynı zamanda Ankara'yı Sovyetler Birliği ile doğrudan tartışma içine çekmekten koruyacağını da

26 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Brynes'a", (15.8.1946).

düşünüyordu. Ayrıca bu yanıt, Montrö Antlaşması'nın bütün taraflarının hazır olduğu uluslararası bir konferans toplanması görüşünü de destekleyecekti.[27]

Sâdece bir gün sonra 16 Ağustos 1946 târihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'nı vekâleten idâre eden Acheson, bu kez Truman'a yazdığı bir raporda, başkanla bir gün önce yaptığı toplantıyı hatırlatıyor ve bu toplantının hemen ardından Truman'ın talep ettiği şekilde ABD Dışişleri Bakanı Brynes'a ortaya konulan önerilerin ve bu konuda başkanın görüşlerinin aktarıldığını haber veriyordu. Truman, özellikle Brynes'ın görüşlerini merâk etmişti ve öğrenmek istiyordu. Ayrıca, başkanın görüşlerini de içeren ve Türk Hükümeti'ne sunulmak üzere hazırlanmış bir yazı da yine Brynes'ın dikkatine sunulmuştu. Brynes konuyu incelemiş ve Truman ile aynı görüşte olduğunu açıklamıştı.

Diğer yandan, Türk Hükümeti'ne sunulmak üzere hazırlanmış olan metinde Türkiye ile işbirliği önerilerinin güçlendirilmesinden yana olduğunu da belirtmişti. Brynes, Türk Hükümeti'ne sunulan İngiliz önerisini de iletmişti. Raporda, Truman'dan Ankara için hazırlanmış olan Amerikan metnini değerlendirmesi ve onaylaması hâlinde en kısa zamanda Ankara'ya ulaştırılması gerektiği belirtiliyordu. Ayrıca Acheson, Truman'a, onaylaması hâlinde, Türkiye'ye verilen Sovyet notası hakkında Moskova'ya da sunulmak üzere bir metin hazırlandığından söz ediyordu. Eğer Truman uygun görürse bu notun da Sovyetler Birliği'ne sunulması öneriliyordu. ABD'nin görüşünün ortaya çıkması bu şekilde mümkün olacaktı. Nihâyet kısa bir süre sonra da, bir hafta sonra kadar Sovyetler Birliği'ne yapılan açıklamanın kamuoyuna da duyurulması öneriliyordu. Ancak Ankara'ya yapılan açıklama kamuoyundan saklanacaktı. Raporda ortaya konulan görüş ve öneriler için Truman'ın onayı bekleniyordu.[28]

Yine 16 Ağustos'ta Acheson, Wilson'a yazdığı bir raporda, Wilson'un Türk Hükümeti'ne vereceği Amerikan yanıtı konusunda ayrıntılı bilgi veriyordu. Buna göre, ABD, 2 Kasım 1945 târihinde Türkiye'ye iletilen konumuna sâdıktı. Boğazlar meselesinin sâdece Karadeniz devletlerini ilgilendiren bir konu olmadığı kanısında-

27 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (15.8.1946).

28 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Achesondan Truman'a", (16.8.1946).

dı. Dahası ABD, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da ortak savunma üssü kurulması yolundaki önerisine de katılmıyodu. ABD'ye göre Boğazlar rejimi BM ilkeleri ve amaçları doğrultusunda yeniden kurulmalı ve işletilmeliydi. Washington, Boğazlar rejiminin yeniden gözden geçirileceği uluslararası bir konferansa katılmaktan da memnunluk duyacağını yineliyordu.

Raporda, Wilson'dan Ankara'ya sözlü olarak vereceği yanıtta, ABD'nin meseleyi en yüksek düzeyde görüşmekte ve tartışmakta olduğunun bilgisini verebileceği belirtiliyordu. Ancak bu aşamadan sonra bu meselede bir karâra varılabilecekti. Ancak yine de Wilson, bundan önce de Washington'un görüşlerini Ankara ile paylaşmalıydı. Buna göre, bu olağanüstü hassas durumda Wilson, ABD'nin Ankara'nın Moskova'ya vereceği yanıtın akıllı ve mantıklı, fakat aynı zamanda sert ve sağlam olması gerektiğini açıklamalıydı. Wilson, Ankara'ya uluslararası bir konferansa katılmayı kabûl etmesinin Sovyet notasında belirtilen hususları onayladığı anlamına gelmeyeceğini de belirtmeliydi. Aksine, Türkiye böyle bir konferansa katılmakla, sâdece Sovyetler Birliği ile diğer ilgili devletlerin Montrö Antlaşması'na ilişkin varsa değişiklik yönündeki görüşlerini tartışmaya hazır olacaktı.[29]

Hemen ertesi gün 17 Ağustos'ta Wilson, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, aynı gün Başbakan Recep Peker ile ilk kez görüştüğünü haber veriyordu. Wilson, Peker'in kendisi üzerinde çok olumlu izlenim bıraktığını özellikle vurgulamıştı. Güçlü bir kişiliği vardı. Ne istediğini biliyordu, açık ve samimiydi, doğrudan tavır alabiliyordu. Wilson, muhalefetin Peker hakkındaki eleştirilerinin bıraktığı izlenimden de kaçınmak gerektiğini, aslında Peker'in muhalefetin eleştirisinin aksine, tasavvur sâhibi, zeki ve kurnaz bir kişi olduğunu da yazmaktan kendisini alamamıştı. Peker, konuşmasının başında, Boğazlarla ilgili Sovyet notasına ilişkin Amerikan görüşünü merakla beklemekte olduğunu söylemişti. Peker, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile mümkün olabilecek en dostça ilişkiler kurmaktan yana olduğunu, fakat Moskova'nın bu isteğe karşılık vermediğini açıklamıştı. Türk Dışişleri Bakanı'nın Wilson'a aktardıklarını Peker de yinelemişti. Buna gö-

29 FRUS, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Wilson'a", (16.8.1946).

re, Ankara, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini ABD ile diğer *imzâcı güçlerin* katılacakları uluslararası bir konferansta görüşmeye hazırdı. Ancak Sovyet notasında bahsi geçen dördüncü ve beşinci hususlar Türkiye tarafından kesinlikle kabûl edilemezdi.

Peker, iç politikadaki gelişmelerden de söz etmişti. Başbakan, siyâsî tecrübesizliklerden yakınmış, muhalefetin yarattığı güçlüklere de değinmişti. Bununla birlikte, kendisi demokrasiye doğru dengeli ve sâkin bir gelişmede kararlıydı. Özellikle de 1930'da olduğu gibi, bu yoldan hiçbir şekilde dönüş olmayacağını vurgulamıştı. Ona göre, Türkiye'nin siyâsî hayâtı, Atatürk ve İnönü gibi baskın kişiliklerin önderliğinde daha fazla ilerleyemezdi; artık başka kişilerin katılacağı bir gelişim sürecine girilmeliydi. Bu görüş, bizzat Cumhurbaşkanı İnönü'ye âiddi. Peker, daha derin bir politik demokrasinin gelişmesinin kasırgalara, hattâ fırtınalara neden olacağını da bildiğini, fakat hükümetinin bu yolda devâm etmeye kararlı olduğunu bildirmişti.

Peker, ekonomik konulara da değinmişti; ancak söz ekonomiden açılınca daha alttan almıştı. Ekonomik alanda pek az gelişme sağlanabilmişti; ayrıca, herhangi bir mûcize de beklenmemeliydi; fakat bu yolda bâzı ilerlemeler bekleniyordu. Başbakan hükûmetinin ekonomik alanda ve gelişmede özel sermâyenin katılımını artırmak amacında olduğunu özellikle vurgulamıştı. Ayrıca, savaş yıllarında iş hayâtı ve ticâret üzerinde kurulan denetimlerin de kaldırılması niyetinden söz etmişti. Başbakan, konuşmasının sonunda, ABD ile artan dostluğa ve anlaşmaya verdikleri büyük önemden söz etmişti. Ona göre, ABD barışın güvencesiydi ve hâlihazırda barışın korunmasında uluslararası çok önemli bir rol oynuyordu. Başbakan, Türkiye'nin Amerikan kamuoyunda genellikle ve hafif ölçüde olumsuz tanındığından da bahsetmişti; fakat hâlihazırdaki baskılardan kurtulduğunda Türkiye, ABD'de daha iyi tanınmak için elinden geleni de yapacaktı.[30]

Yine 17 Ağustos târihli bir raporunda Acheson, o sırada Pâris'te bulunan ABD Dışişleri Bakanı Brynes'a ilettiği raporunda, Türkiye'ye verdiği notayla ilgili olarak Moskova'ya verilecek yanıtın ha-

30 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (17.8.1946).

zırlanmakta olduğunu belirtiyordu. Taslak metin Brynes'ın dikkatine sunulmuştu. Acheson, tıpkı Türkiye'ye açıklandığı gibi Amerikan görüşlerinin Sovyetler Birliği'ne de doğrudan ve açıkça bildirilmesinden yanaydı. Ancak metni son hâline gelmeden önce mutlaka Brynes'ın değerlendirmesi gerekiyordu. Diğer yandan, Brynes, taslak metni bizzat İngiltere Başbakanı Attlee ya da İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin ile de görüşmek isteyebilirdi. Bu arada ABD'nin amaçlarından söz edilmiş olsa da, bu metin İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'ne iletilmeyecekti. Metnin Washington'daki Sovyet temsilciliğine verilmesi planlanmıştı. Bu arada Sovyetler Birliği'ne söz konusu metnin yakın zamanda kamuoyuna açıklanacağı bilgisi de iletilecekti. Yine de bu metnin kamuoyuna açıklanmasına karşı olup olmadığı da Moskova'dan sorulacaktı. Truman da bu istikâmette hareket etmeyi onaylamıştı.[31]

Yine aynı gün 17 Ağustos'ta o sırada Pâris'te bulunan ABD Dışişleri Bakanı Brynes, Acheson'a sunduğu raporunda, kendisinin Wilson'a gizli bilgi iletmiş olduğunu haber veriyordu. Brynes'ın görüşüne göre, Türkiye, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için uluslararası bir konferansa katılmaya hazır olduğunu açıklamalıydı. Ancak diğer yandan, eğer Türkiye uluslararası bir anlaşmayı on yıl daha süresi varken, Japonya dışında söz konusu anlaşmanın imzâcı güçlerini de dışlayarak yeniden gözden geçirmeyi kabûl etmezse ve nihâyet Sovyet notasının beşinci noktasında belirtilen husûsun doğrudan doğruya Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ihlâl edeceğini açıklarsa, bu takdirde de Washington, bu tutumu da anlayış ve sampati ile karşılayacak ve nihâyet benzeri bir tutum alacaktı. Çünkü, ABD de benzeri koşullar altında böyle yapardı. Brynes, Acheson'u Türkiye'ye verilecek yanıtın iletilmesi konusunda da yetkili kılıyordu.

Sâdece bir gün sonra 18 Ağustos'ta da Wilson, Brynes'a iletti̇ği raporunda, aynı gün akşamüzeri saatlerinde Amerikan yanıtını Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya ilettiğini haber veriyordu. Aynı zamanda sözlü olarak da açıklama yapmıştı. Saka, Amerikan yanıtından duyduğu memnüniyeti ifâde etmiş ve Sovyet notasının dördüncü ve beşinci hususlarıyla ilgili olarak ABD'nin de Anka-

31 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Brynes'a", (17.8.1946).

ra ile aynı görüşleri paylaşıyor olmasından duyduğu minnettarlığı açıklamıştı. Saka, Türkiye'nin temel bakış açısına göre, ABD'nin Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için toplanacak uluslararası bir konferansa katılmasının temel önemde olduğunu da vurgulamıştı. Yine Saka, Türkiye'nin Sovyet notasına vereceği yanıtın ABD'nin görüşleriyle paralel olacağını da bildirmişti. Saka, Türkiye'nin cevâbî notasını Wilson'a da okumuştu.

Buna göre, Ankara, uluslararası bir konferansın tartışma gündemini sınırlamayacaktı; fakat Sovyet notasında ortaya konulan dördüncü ve beşinci hususlara âid görüşünü de ısrarla belirtecekti. Eğer böyle bir konferans gerçekten toplanırsa ve ne zaman toplanırsa toplansın Ankara konumunu açıkça ortaya koyacaktı. Wilson, Ankara'nın Sovyetler Birliği'ne karşı yanıtının, Türkiye'nin Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için çeşitli önerilerin tartışılmasına vesile olacak olan uluslararası konferansa, ABD de dâhil olmak üzere ilgi gösteren bütün devletlerin katılımını içerecek şekilde yapılması yönündeki istekliliğini belirteceğini vurguluyordu. Saka, Sovyet notasına karşı hazırlanan notanın 21 ya da 22 Ağustos gibi kesinleşeceğini haber vermişti. Ancak cevâbî notanın Moskova'ya verilmeden önce Meclis'te de görüşülmesi gerekiyordu. Notanın Meclis tarafından da onaylanması lâzımdı. Saka, Moskova'ya sunulacak olan cevâbî nota metninin, sunulmasından sonra bir ya da iki gün içinde kamuoyuna da açıklanacağını haber vermişti.[32]

Hemen bir gün sonra 19 Ağustos'ta Acheson, Sovyetler Birliği'nin Washington temsilcisi Orekhov'a yazdığı yazıda, Moskova'nın 7 Ağustos'ta Türkiye'ye verdiği notaya ilişkin olarak Amerikan görüşünü yansıtan notayı sunuyordu. Buna göre, ABD, zâten daha 1945 yılının Kasım ayında, Moskova'ya 2 Kasım târihinde Türk Hükümeti'ne sunmuş olduğu görüşünü iletmişti. Ayrıca ABD, Türkiye'ye iletilmiş bulunan Sovyet notasını da dikkatlice incelemişti. Türkiye'ye 7 Ağustos'ta sunulan Sovyet notası ile 2 Kasım 1945 târihli Amerikan görüşü karşılaştırıldığında, her iki hükûmetin bâzı hususlarda mutâbakat içinde bulundukları görüşülmüşse de, Sovyet notasında bulunan üç hususta ABD'nin ta-

32 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (17.8.1946).

mâmen farklı görüş açılarına sâhip olduğu anlaşılmıştı. Üzerinde anlaşma sağlanan üç husus şunlardı: Boğazlar savaşta ve barışta tüm ülkelerin ticâret gemilerine açık olmalıydı; Boğazlar savaşta ve barışta Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine açık olmalıydı; Karadeniz devletlerine âit olmayan savaş gemilerinin Boğazlar'dan Karadeniz'e çıkmaları özel durumlar dışında muhakkak izne tâbi olmalıydı.

Ancak Sovyet notasında bulunan dördüncü husus, ABD'nin daha 2 Kasım 1945 târihinde Türkiye'ye iletilen görüşünü kesinlikle yansıtmıyordu. Bu husus, daha çok Boğazlar'da yeni bir geçiş rejiminin sâdece Türkiye ile diğer Karadeniz devletleri arasında kurulmasını öngörüyordu. Oysa ABD'nin görüşü, Boğazlar'da kurulması öngörülen yeni geçiş rejiminin, yalnızca Karadeniz devletlerini değil, fakat ABD de dâhil olmak üzere diğer güçleri yakından ilgilendirdiği yönündeydi. Bu bakımdan ABD, Sovyet notasında belirtildiğinin aksine, yeni Boğazlar rejiminin diğer güçlerin katılmadığı ve sâdece Karadeniz devletlerinin katıldıkları bir şekilde oluşmasına karşıydı.

Diğer yandan, ABD, Sovyet notasında belirtilen beşinci hususa da katılmıyordu. Bu husus, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da ortak savunma kurmasını öngörüyordu. ABD'ye göre ise, Türkiye Boğazlar'ın denetiminde ve savunmasında tek sorumlu güç olarak kalmalıydı. Eğer bir gün Boğazlara yönelik bir saldırı olursa, bu takdirde böyle bir saldırı uluslararası güvenliğe aykırı olacağından, BM Güvenlik Konseyi gerekeni yapardı. Oysa Sovyet notasında BM'ye hiç değinilmiyordu. ABD'nin görüşüne göre, Boğazlar rejimi BM ile yakından ilgiliydi ve BM'nin amaç ve ilkeleri çerçevesinde oluşmalıydı. ABD, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini sağlayacak bir uluslararası konferansa katılacağını açıklıyordu.[33]

Wilson, 19 Ağustos 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, bütün bu yazışmaların ardından, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın Amerikan ve İngiliz görüşlerini öğrendikten sonra Sovyet cevâbî notasını hazırlamaktaydı. Buna göre, Ankara, Sovyet notasında belirtilen dördüncü ve beşinci hususların uluslarara-

33 **FRUS, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Orekhov'a", (19.8.1946).**

sı bir konferansta görüşmeye ve tartışmaya temel oluşturacak konular olması hâlinde, böyle bir konferansa katılmayacağını açıklayacaktı. Wilson'un aldığı son haberlere göre, Ankara, her ne kadar Sovyet notasında belirtilen dördüncü ve beşinci hususları kategorik olarak reddetse dahi, toplanacak olası bir uluslararası konferansta tartışmaya açılabilecek konularda herhangi bir sınırlama getirilmesi önerisini içermiyordu.

Wilson, raporunda, ABD Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'nin kendisine aynı günün sabahında verilen bilgiler ışığında, ABD'nin resmî yanıtının Ankara'ya sunulmasında tereddüt göstermekteydi. Bunun için bakanlıktan onay talep ediyordu. Wilson'a göre, hâlihazırda ABD'nin görüşünün resmî olarak sunulmasını geciktirmek gerekiyordu. Wilson, elde ettiği bilgilere göre, Türk cevâbî notası kısa sürede Sovyetler Birliği'ne verilecekti. Amerikan görüşü ise hemen sunumdan önce takdim edilmeliydi. Wilson tereddüt içindeydi ve âcilen tâlimat talep ediyordu.[34]

ABD, Sovyetler Birliği'nin 7 Ağustos târihli notasını 19 Ağustos'ta resmen yanıtlayacaktır.[35] Ancak bu sırada ABD yöneticilerinin üst düzey toplantıları sırasında Amerikan politikası yeniden formüle edilmişti.[36] Metin Toker, İnönü'nün tam bu sırada günlüğüne "Gece hiç uyuyamadım... Amerika'nın vereceği karar son derece mühim... İknâ edebildik sanıyorum." şeklinde yazdığını belirtiyor.[37]

ABD, Moskova'nın Ankara'ya ilettiği notada belirtilen ilk üç öneri konusunda mutâbık kalındığını belirtiyor, ancak son iki önerinin kabûl edilemeyeceğini açıklıyordu. ABD, söz konusu notada, 2 Kasım 1945 târihinde Boğazlar rejimine ilişkin olarak An-

---

34 **FRUS**, 1946, Cilt: *VII*, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (19.8.1946).

35 Ülman, **age**, s. 80; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 306; Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 302-303; Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu' Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)", **SBFD**, Cilt: 25, No:1, (Mart 1970), s. 64-65; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 45-46; Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münâsebetlerinin Üç Yılı: 1945-1948", **SBFD**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2 ve 3, 4, (1949), s. 378-445; Cemil Bilsel, "Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: XIV, Sayı: 1-2, (1948), s. 3-23. Ayrıca bkz. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO: 1945-1952", **The Journal of American History**, Volume: 71, (March 1985), s. 807-825. Amerikan notasının tam metni için bkz. Fâhir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münâsebetleri**, s. 148-149.

36 Ülman, **age**, s. 78-80; Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 302-303; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 46.

37 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 197; Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 105.

kara'ya verilen Amerikan notasına da değiniyor ve Sovyet önerisinin, Montrö Antlaşması'nın tâdilinden ziyâde, Boğazlar'da sâdece Türkiye ile Karadeniz devletleri arasında münhasır kalacak bir düzenlemenin yapılmasını öngördüğünü açıklıyordu. Oysa ABD, Boğazlar rejiminin sâdece Karadeniz devletlerini değil, fakat aksine, ABD de dâhil olmak üzere pek çok devleti yakından ilgilendirdiğini vurguluyordu. Yeni Boğazlar rejimi, ilgili tüm devletler tarafından kararlaştırılmalıydı. Ayrıca, Türkiye Boğazlar'ın savunulmasında yine eskiden olduğu gibi tek başına sorumlu kalmaya devâm etmeliydi. Boğazlara yönelik olası herhangi bir saldırı, zâten BM'nin güvenlik sorumluluğuna giriyordu ve endişe etmek için pek de bir neden yoktu. Müstakbel Boğazlar rejimi BM çerçevesinde hazırlanmalıydı. ABD, Montrö Antlaşması'nın tâdili husûsunda toplanacak bir konferansa katılmaya da hazırdı.[38]

Yabancı basında yer alan haberlere göre, İngiltere de, ABD'ye benzer bir notayı Moskova'ya iletmişti.[39] Gerçekten de Londra, Amerikan notasından sâdece iki gün sonra 21 Ağustos'ta ve Türk cevâbî notasından da bir gün önce Moskova'ya Boğazlar rejiminde yapılması öngörülen değişikliklere ilişkin bir nota vermişti. Londra da ABD'nin görüşlerine katılıyordu.[40] *Cumhuriyet* gazetesi de, tam bu günlerde, 14-22 Ağustos günlerinde yaptığı yayınlarda, ABD ile İngiltere ve Fransa'nın Ankara'nın yanında tutum aldıklarını haber veriyordu.[41]

ABD Dışişleri Bakanlığı'nı vekâleten idâre eden Acheson, 20 Ağustos 1946 târihli raporunda, İngiltere Büyükelçisi'nin talebi üzerine kendisiyle yaptığı görüşmeyi haber veriyordu. Buna gö-

38 **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Ayrıca bkz. Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 165-166; **DTDP**, s. 212-215; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 197; Ülman, **age**, s. 80-81; Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 302-303; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 45-46.

39 **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).

40 Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 165-166; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 306; Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 303; Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münâsebetlerinin Üç Yılı: 1945-1948", **SBFD**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2 ve 3, 4, (1949), s. 378-445; Cemil Bilsel, "Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: XIV, Sayı: 1-2, (1948), s. 3-23.

41 **Cumhuriyet**, (14-22.8.1946).

Yine bu sırada 700 Ermeni kökenli Türk vatandaşının Sovyetler Birliği'ne göç edeceğine ilişkin bir haber için bkz. **Cumhuriyet**, (20.8.1946). Bu haber, Türk-Sovyet ilişkilerinin Ermeni sorununu da bünyesinde taşımaya devâm ettiğini gösteriyordu. Saraçoğlu'nun konuya ilişkin olarak basına yaptığı daha erken târihli bir açıklama için bkz. **Vatan**, (7.1.1946). Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 829-835 ve 839.

re, Büyükelçi, ABD'nin Boğazlar meselesinde Türkiye'ye sunduğu yanıtla ilgili sorular sormuştu. İngiliz ve Amerikalı diplomatlar arasında bu konuda epey görüşme olmuştu. İngiliz diplomatlar ABD'nin Boğazlar meselesinde çok ciddî tutum aldığını ve bu konuyu sonuna kadar tâkip edeceğini açıkladığını bildirmişlerdi. Bu bildirim ve duyum, Londra'da bir miktar telâşa neden olmuştu; Büyükelçi şimdi ABD'nin bu tutumunu korumak için savaşa hazır olup olmadığını öğrenmek istemişti. Görüşmenin bu aşamasında Acheson, konunun iyi anlaşılabilmesi için meselenin arka plânına değinmek gereğini hissetmişti. Konu o kadar ciddîydi ki, gerek ordu ve gerek donanma ortaya çıkan görüşü desteklemişti. Hattâ bizzat Truman da onayını vermişti. Büyükelçiye karşı Amerikan görüşü açıklanmaya çalışılıyordu. ABD, meselenin ciddîyetinin farkındaydı ve tutumunu bu temelde oluşturmuştu. ABD, meselenin çözümünde barışçı yöntemlere ağırlık tanıyordu ve bu tutumunu Moskova'ya da her zaman göstermek arzusundaydı. Ayrıca, ABD'nin savaş ilânı için anayasal gerekleri de göz önünde bulundurmak gerekirdi. Büyükelçi, bütün bu açıklamalardan duyduğu memnüniyeti dile getirmiş ve Londra'da hafif heyecan ve telâşa neden olacak konunun açıklığa kavuştuğundan söz etmişti.[42]

İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin, târihsiz bir yazısında, Sovyetler Birliği'nin Londra temsilcisine, Moskova'nın 8 Ağustos'ta Türkiye'ye verdiği notaya ilişkin İngiltere'nin resmî görüşünü bildiriyordu. Londra, uzun zaman önce daha 23 Kasım 1945 târihinde Moskova'ya ulaştırdığı notasını hatırlatıyordu. O zaman da belirtildiği üzere İngiltere, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi gerektiği görüşüne katılıyordu. Eğer Türkiye ya da Sovyetler Birliği, anlaşmanın gözden geçirilmesi için uluslararası bir konferans toplarsa, Londra da bu konferansa katılmaya hazırdı. Londra, raporunda, öncelikle Potsdam Konferansı kararlarını hatırlatıyor ve her üç hükümetin Türkiye ile ayrı ayrı görüşmelerinden yana olduğunu açıklıyordu.

Diğer yandan, bu protokolde BM'ye hiçbir atıfta bulunulmamıştı. İngiltere, Montrö Antlaşması'nda yapılacak olan bir değişikliğin BM ilke ve amaçlarıyla tutarlı olması gerektiği görüşündeydi.

---

42 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'un raporu", (20.8.1946).

Bu aşamada Londra, Moskova'nın ilk üç önerisiyle ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmaktan kaçınıyordu. Fakat Moskova'nın notasında bulunan dördüncü husus Londra tarafından yanıtlanmaktaydı; buna göre, Londra, Boğazlar rejiminin yeniden şekillendirilmesinde sâdece Karadeniz devletlerine hak tanıyan talebi reddediyor ve diğer devletlerin de bu meselede söz hakkı olduğuna işâret ediyordu. Dolayısıyla İngiltere, Boğazlar meselesinin yalnızca Karadeniz devletleriyle Türkiye'yi ilgilendiren bir konu olduğu iddiâsını kabûl etmiyordu. Raporda Moskova'nın notasının beşinci husûsu da yanıtlanıyor ve bunun Boğazlar'da Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin ortak savunması anlamına geldiği belirtildikten sonra, Londra'nın Boğazlar'ın denetiminin Türkiye'de kalması gerektiği yönündeki görüşü iletiliyordu. Sonuçta, İngiltere, eğer diğer tüm imzâcı güçler de hemfikirse, Boğazlar rejimini yeniden oluşturacak olan uluslararası bir konferansa katılacağını bildiriyordu.[43]

Wilson, 21 Ağustos 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Türkiye'nin Sovyet notasına karşı hazırladığı cevâbî notanın son hâlini de okuduğunu haber veriyordu. Wilson notayı çok başarılı bulmuştu. Nota, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın önerisindeki gibi, mantıklı ve kararlıydı. Nota, genel olarak Wilson'un 15 Ağustos'ta bakanlığa ilettiği taslağın ana hatlarını içeriyordu. Sâdece birkaç cümle değiştirilmişti. Türkiye, Sovyet notasının dördüncü ve beşinci hususlarının tartışılacağı bir konferansa hiçbir şekilde katılmaya hazır değildi. Wilson, hükümetin ısrârı üzerine, cevâbî notaya Sovyet notasının beşinci husûsu ile ilgili bir kısım da eklenmiş olduğunu haber veriyordu. Notada bu husûsun Türkiye'nin hükümranlık ve güvenlik haklarıyla uyumsuzluğuna dikkat çekilmişti. Bu konularda bir tahdit kabûl edilemezdi. Türkiye, Sovyet notasında yer alan dördüncü ve beşinci hususlara açıkça karşı çıkıyordu.

Diğer yandan, Wilson'un yorumuna ve değerlendirmesine göre, Sovyet notasında yer alan dördüncü ve beşinci hususlar toplanacak uluslararası bir konferansta görüşmeye konu olsa dahi, Ankara, böyle bir konferansa da katılmaktan kaçınmayacak gibi gö-

43 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Bevin'den Sovyetler Birliği'nin Londra temsilciliğine", (târihsiz).

rünüyordu. Bu konuda Türkiye ısrarcı değilmiş gibiydi. Bu tamâmen Wilson'un notanın metninden edindiği izlenimdi. Fakat Ankara, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini sağlamak üzere ABD'nin de içinde olacağı ve diğer imzâcı güçlerin de katılacağı uluslararası bir konferansa katılmaya hazır olduğunu net bir şekilde açıklamıştı. Wilson, cevâbî Türk notasının muhtemelen ertesi gün sabah Sovyetler Birliği'ne sunulacağını bildiriyordu. Nota, Türk basınında ise 24 Ağustos'ta yayınlanacaktı.[44]

Hemen ertesi gün 22 Ağustos'ta Wilson yine ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Sovyet notasının Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için öngörülen süre içinde verildiğine dikkat çekiyor ve notanın sunum târihine ve notadaki önerilere atıfta bulunuyordu. Raporda, Montrö Antlaşması'nın revizyon için öngördüğü diplomatik süreç yeniden hatırlatılıyor ve anlaşmanın 29. maddesi gereğince buna uyulması gereğinden söz ediliyordu. Buna göre, ilke olarak anlaşmanın hangi maddesinin ya da maddelerinin değiştirilmek istendiğine bağlı olarak bir ya da daha fazla imzâcı gücün Sovyet Birliği ile birlikte davranması gerekirdi. Buna ilâveten, desteklenen bu talep, anlaşmanın içinde bulunduğu beş yılın sonuna varmaya üç ay kala tüm taraflara bildirilmeliydi. Türkiye bu çerçevede Moskova tarafından bilgilendirilmişti. Amerikan kamuoyu da bu konuda hassastı. Meselenin çözümünde ABD'nin de katılacağı bir uluslararası konferansın toplanması söz konusuydu.

Wilson, Ankara'nın Sovyet notasındaki beş husûsun da gâyet farkında olduğunu yazıyordu. Onun gözlemine göre, Sovyet notasındaki ilk üç husus, ABD'nin 2 Kasım 1945 târihli Montrö Antlaşması'nın günümüz koşullarına uydurulması konusunda ortaya koyduğu önerilere az ya da çok benzemekteydi. O zaman ABD, önerilere yanıtında, Montrö Antlaşması'nın tüm imzâcılarıyla birlikte Türkiye'nin de katılacağı uluslararası bir konferansı işâret etmiş ve Türkiye'nin hükümdarlığının ve güvenliğinin sağlanmasıyla tüm ticârî ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçebilmesi gerektiğini belirtmişti. Daha Potsdam Konferansı sırasında üç büyük güç arasında Boğazlar sorunuyla ilgili olarak çalış-

44 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (21.8.1946).

ma yapılması kararlaştırılmıştı. O sırada Ankara, belirli bâzı koşullarda ABD'nin önerilerini olumlu karşılamıştı. Bu önerileri anlaşmanın gözden geçirilmesi sürecinde temel kabûl edebileceğini bildirmişti. Ankara, ABD'nin önerdiği uluslararası konferansı sâdece sıcak karşılamakla kalmamış, fakat aynı zamanda bu önerinin uluslararası zorunlu bir ihtiyaç olduğunu da belirtmişti. Aynı yanıt hâlihazırdaki Sovyet notasında bulunan ilk üç husus için de geçerliydi.

Fakat Sovyet notasının dördüncü ve beşinci hususları bunun dışında kalıyordu. Özellikle dördüncü husus, Boğazlar'da yeni bir rejim öngörüyordu ki, bu rejimin oluşumunda sâdece Karadeniz güçleriyle Türkiye'nin söz hakkı olacaktı. Diğer bütün güçler dışarıda bırakılmıştı. Oysa Montrö Antlaşması'nın 1956 yılına kadar sürmesi öngörülmüştü. Ayrıca, Sovyet notasında bulunan husus, anlaşmanın değiştirilmesine yönelik öngörülen süreci de tamâmen dışlıyordu. Tüm diğer imzâcı güçlerin çıkarlarını gözardı ediyor, onların da anlaşmanın değiştirilmesine katılma hakkını elinden alıyordu. Oysa hepsi de anlaşmanın değiştirilmesi sürecine katılmak istiyordu. Hele Sovyet notasının beşinci husûsu, Akdeniz'den gelebilecek olası bir saldırıya karşı Boğazlar'da Türk-Sovyet ortak savunması oluşturulması önerisi, Ankara açısından Türkiye'nin hükümdarlık hakkı ile bağdaşmıyordu. Ayrıca, Türkiye'nin güvenliğini de zedeliyordu. Uluslararası bakış açısı da öneriye şiddetle karşı çıkmaktaydı. Sovyet önerisinin kabûl edilmesi, Türkiye'nin Boğazlar'da oynadığı uyum ve denge rolünü ortadan kaldıracaktı. Böylece Karadeniz devletleri, Türkiye'nin güvenliği pahasına kendi güvenliklerini oluşturacaklardı.

Bu bakımdan Ankara, 7 Ağustos târihli Sovyet notasında önerilen yeni güvenlik sistemini anlamakta güçlük çektiğini ifâde etmişti. Türk Hükûmeti, nereden gelirse gelsin bütün saldırılara karşı kendi imkânları içinde ülkesini korumakla yükümlü olduğunu vurgulamıştı. Târih, Türk halkının ülkesine karşı görevlerini yerine getirmek için savaşa katılmadığı hiçbir örneğe tanık olmamıştı. Dolayısıyla dışarıdan gelebilecek tüm tehditlere karşı ülke güvenliğini korumak yalnızca Türkiye'ye âiddi. Eğer Türkiye kendi imkânlarıyla Boğazlar da dâhil olmak üzere hükümdarlık haklarını koruyamayacak bir konumda olsaydı, İkinci Dünyâ Sa-

vaşı'ndan kaçmazdı. Oysa bu savaşta komşularının tamâmı ya saldırıya ya da işgâle uğramıştı. Ankara ise, dünyâ barışı ve güvenliği için BM'ye güveniyordu, fakat gelişmeler endişe vericiydi.

Ankara'ya göre, Sovyetler Birliği için Karadeniz'deki güvenliğinin güvencesi, Boğazlar'da avantajlı stratejik bir konum aramaktan değil, fakat Türkiye'nin toprak bütünlüğüne, hükümranlık haklarına ve bağımsızlığına saygı göstererek, onunla dostâne ilişkiler kurmaktan geçiyordu. Eğer Moskova, Ankara ile dostâne ve güven dolu bir ilişkiyi yeniden tesis etmek isterse, Türkiye de bundan memnun olacak ve bu türden bir girişimi yarı yolda karşılayacaktı. Fakat bu türden yakın ilişkiler her iki tarafın da karşılıklı ve eşit ölçüdeki teşebbüsüyle gerçekleşebilirdi. Dahası Türkiye, tıpkı Sovyetler Birliği gibi San Francisco'daki anlaşmanın imzâcısı olarak, BM güvencesini hatırlatıyordu. Tüm ülkelerin güvenliği BM tarafından güvence altına alınmıştı ve Moskova da bu anlaşmayı imzâlamıştı. Nihâyet Sovyetler Birliği Akdeniz'den Boğazlar yoluyla bir saldırıya mâruz kalırsa, Türkiye böyle bir saldırıya karşı BM'ye güvenmemek için herhangi bir neden görmüyordu. Türk cevâbî notası, Montrö Antlaşması'nın bütün imzâcı güçlerine iletilmişti; ayrıca Türkiye, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için toplanması öngörülen uluslararası konferansa ABD'nin de katılmasından büyük memnûniyet duyacağını da açıklamıştı.[45]

Ankara, ABD'nin söz konusu notasını tâkiben, birkaç gün sonra 22 Ağustos'ta Sovyet notasını yanıtlayacaktır.[46] Belli ki Ankara, Moskova'yı yanıtlamadan önce ABD'nin görüşünü öğrenmek ve muhtemelen Amerikan notası ile paralellik taşıyan bir yanıt hazırlamak ve nihâyet ABD'yi arkasına ya da yanına almak istemişti.[47] Nitekim Türk basınında yayınlanan yazılar bu görüşü

45 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (22.8.1946).

46 **Vatan**, (23.8.1946). Ayrıca bkz. Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 306; Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 110-111; Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu' Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)", **SBFD**, Cilt: 25, No:1, (Mart 1970), s. 64; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 46-47; Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münâsebetlerinin Üç Yılı: 1945-1948", **SBFD**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2 ve 3, 4, (1949), s. 378-445; Cemil Bilsel, "Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: XIV, Sayı: 1-2, (1948), s. 3-23.

47 Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 302; Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 102-103; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 46-47.

teyid etmektedir.[48] *Ulus* gazetesi, cevâbî Türk notasının Moskova'ya iletildiğini derhâl duyurmuştu.[49] Nihat Erim de, ABD ile İngiltere'nin Ankara'nın yanında yer aldıklarını belirtiyordu.[50] Gerçekten de ABD bu sırada Ankara'yı kesinlikle desteklemeye karar vermişti. Hattâ cevâbî Türk notasının tonu ve üslûbu konusunda da tavsiye ve önerilerde bulunmuştu.[51] Nitekim *New York Times* da, Missouri'nin Akdeniz'deki ve İstanbul'daki varlığının Amerikan desteğini kanıtladığını ileri sürüyordu.[52] Ağustos ayı ortasında ABD'nin Akdeniz'e kapsamlı bir donanma göndermeye karar vermesi de, yine bu gelişmelerle yakından ilgiliydi.[53]

Dikkat çeken bir başka gelişme de, DP'nin Sovyet notasına karşı iktidârın dış politikasını desteklediğine ilişkin resmî açıklamasıydı. DP Meclis Grubu, 13 Ağustos'ta yaptığı bir açıklamada, dış politikada hükümet ile tamâmen mutâbık olduğunu belirtmişti.[54] Hattâ aynı gün Bayar, Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile de görüşmüştü.[55] Türk basınında da destek yazıları eksik olmayacaktı.[56]

48 Burhan Belge, "Boğazlar ve Amerika", **İzmir**, (23 8.1946); Ziyad Ebüzziyâ, "Boğazlarda Amerikan Görüşü", **Tasvir**, (23.8.1946); Fâlih Rıfkı Atay, "Amerika Cevap Verdi", **Ulus**, (23.8.1946); Refik Ahmet Sevengil, "Amerika ve İngiltere Bizimle Berâberdir", **Ülke**, (23.8.1946); Nihat Erim, "Sovyet Notasının Tepkileri", **Ulus**, (24.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (14-26.8.1946).

49 **Ulus**, (23.8.1946). **Cumhuriyet** gazetesi de aynı gün haberi yayınlamış ve ardından ertesi gün notanın metnini açıklamıştı. **Cumhuriyet**, (23 ve 24.8.1946).

50 Nihat Erim, "Sovyet Notasına Tepkiler", **Ulus**, (24.8.1946).

51 **OTDP**, s. 213-214; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 46-47.

52 **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).

53 **OTDP**, s. 215; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 197; Ülman, **age**, s. 81. Ayrıca bkz. Necmettin Sadak, "Sovyet Rusya Siyâsetinde Uysallık ve Uzlaşma Alâmetleri Hiç Görülmüyor", **Akşam**, (27.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).

54 Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 302; Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 105-106; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 50.

55 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 196-197; Kıran, **CHP Zulümlerinden 1946 Seçimleri ve Senirkent Fâciâsı**, s. 148; Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 105-106.

56 **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Sovyet notasının Türk basınındaki belli başlı yankıları için bkz. Hüseyin Câhit Yalçın, "Boğazlar Meselesi", **Tanin**, (12.8.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Boğazlar Meselesi ve Rus Propagandası", **Tanin**, (13.8.1946); Necmettin Sadak, "Sovyet Rusya'nın Boğazlar Hakkındaki Notası Münâsebeti İle", **Akşam**, (13.8.1946); Necmettin Sadak, "Dünyâ Yeni Bir Buhran Karşısında", **Akşam**, (14.8.1946); Nâdir Nâdi, "Rus İstekleri Karşısında Yapılacak Şey", **Cumhuriyet**, (14.8.1946); Âsım Us, "Boğazlar Meselesi Açılıyor", **Vakit**, (14.8.1946); Nihat Erim, "Rus Notası Karşısında", **Ulus**, (14.8.1946); Fâlih Rıfkı Atay, "Rus İstekleri Karşısında", **Ulus**, (15.8.1946); Nihat Erim, "Gene Boğazlar Meselesi", **Ulus**, (17.8.1946); Necmettin Sadak, "Sovyet Rusya, Boğazlar Hakkındaki Aşırı Tekliflerini Ne Cesâretle Ortaya Attı", **Akşam**, (17.8.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Rus Meselesi", **Tanin**, (17.8.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Dünyâ Sulhunu Tehdit Eden Bolşevikler", **Tanin**, (19.8.1946); Âsım Us, "Dış Tehlike ve Muhalifler", **Vakit**, (20.8.1946); "Boğazlar Hakkında", **Ulus**, (20.8.1946); Fâlih Rıfkı Atay, "İngiliz ve Amerikan Cevapla-

Bununla birlikte, Türk basınında görülen yazılarda, Sovyet notasının da gösterdiği gibi, DP'nin milletvekili genel seçimlerinin erkene alınması konusunda gösterdiği tepkinin ne kadar haksız olduğuna ilişkin görüşler de yer alıyordu. Bu vesile ile de DP'nin izlediği politika eleştiriliyordu. Gerçekten de Sovyet notası, DP'nin ileri sürdüğü ya da sürmek zorunda kaldığı gibi,[57] dış tehdidin sâdece iktidârın bir baskı aracı olarak kullanılmadığını, fakat aksine, bir gerçeklik olduğunu ortaya çıkarmıştı. DP yöneticileri, bu gerçeği algılayamayacak derecede dar görüşlü olmakla suçlanıyordu. Ayrıca, DP'nin seçimlerin erkene alınması üzerine gösterdiği tepkinin haksızlığı ve iktidârın bu konuda da öngörülü davrandığının ortaya çıktığı belirtiliyordu. Bütün bunlar Sovyet notası ile somutluk kazanmıştı.[58]

2. TÜRK CEVÂBÎ NOTASI

Bir hayli uzun olduğu dikkati çeken cevâbî Türk notasının tam metni, ARA EK II'de sunulmaktadır.

Feridun Cemâl Erkin tarafından kaleme alınan[59] cevâbî Türk notasında, öncelikle Sovyet notasının içeriği tahlil ediliyor ve Sovyet notasında sözü edilen Mihver devletlerine âid yardımcı savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişi sorunu üzerinde duruluyordu. Ankara, Sovyet notasında sözü edilen bâzı geçişlerin Montrö Antlaşması'na tamâmen uygun olduğunu belirtirken, diğer yandan da bâzı geçişlerin hileli ve antlaşmaya aykırı olduğunu itirâf ediyordu. Ancak Ankara, bu tür geçişlerde, söz konusu gemilerin âid oldukları devletlerin kendisine kasıtlı olarak yanlış bilgi verdiğini açıklıyor ve gerçekte yardımcı savaş gemisi olan gemilerin ticâret gemisi kamuflajı altında Boğazlar'dan geçiş yaptığını açıklıyordu.

rı", **Ulus**, (22.8.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Boğazlar Meselesinde İlk Netice". **Tanin**, (22.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946). Türk basınında, Boğazlar sorununun sâdece Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir sorun olmadığı, fakat aksine ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında vâr olan pek çok sorundan yalnızca biri olduğu vurgulanıyordu. Bu yaklaşım tarzı da, Ankara'nın Boğazlar konusunda Moskova ile yalnız kalmak istemediğini ve ABD ile İngiltere'yi yanında görmek istediğini gösteriyordu. Türk basınında dikkati çeken bir başka nokta da, Sovyetler Birliği'nden artık Rusya şeklinde söz edilmeye başlanmasıdır.

57 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 305-309.

58 Hüseyin Câhit Yalçın, "Rus Meselesi", **Tanin**, (17.8.1946); Âsım Us, "Dış Tehlike ve Muhalifler", **Vakit**, (20.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).

59 *Erkin*, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 296.

ARA EK li

BOĞAZLAR REJİMİ HAKKINDA BİRİNCİ TÜRK CEVÂBÎ NOTASI (22 Ağustos 1946)

"Cumhuriyet Hükûmeti, Sovyet Büyükelçiliği'nin Boğazlar meselesi hakkında Dışişleri Bakanlığı'na tevdî ettiği 7 Ağustos 1946 târihli notayı en büyük ilgi ile incelemiştir. Bu nota, beynelmilel önemine ancak Türk millî bakımından arz ettiği hayâtî menfaat üstün gelen bir mesele [?] hakkındaki Sovyet görüşünü izâh ettiğinden, Cumhuriyet Hükümeti'nce bir kat daha dikkatle tetkik olunmuştur.

Bu notanın mütâlaasından anlaşıldığına göre, İkinci Cihan Harbi esnâsında vûkû bulan hâdiseler, Sovyet Hükümeti'nin fikrince Montreux Sözleşmesi'nin tesis etmiş olduğu rejimin Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine uymadığını ve Boğazlar'ın Karadeniz devletleri aleyhine kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini açıkça göstermiştir.

Bu tezi teyiden, nota Boğazlar'dan her iki istikâmette 'Seefalke' ve 'Tarvisio' gibi Mihver [devletlerin]in [Almanya ve İtalya'nın] harb ve yardımcı [harb] gemileri ile asker nakline mahsus gemilerinin geçişlerini hatırlatmaktadır ki, Sovyet Hükümeti'nin kanaatince bu vak'aların heyeti mecmuası, Boğazlar'ın Sovyetler Birliği'ne ve diğer müttefik devletlere karşı düşman devletler tarafından kullanılabilmesi imkânına delil teşkil etmektedir. Türkiye [Cumhuriyeti] Hükümeti'nin bu yolda vâki istifâdeden gayri mesûl olduğunu beyân edemeyeceği husûsu da, notada ilâve olunmaktadır.

Nota, müteâkiben Potsdam'da Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında [1945 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında] Boğazlar hakkında cereyân eden ve neticesinde ilgili üç devlet tarafından,

a) Montreux Sözleşmesi'nin bugünkü şartlara uymadığı için tâdil edilmesi,

b) Bu meselenin üç devletin her biri ile Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesi kârarına varılan İngiliz, Amerikan [ve] Sovyet görüşmelerinin kısa bir hulâsasından sonra, yeni bir Boğazlar rejimi tesisi için Sovyet tekliflerini irâe etmektedir [ortaya koymaktadır].

Bu teklifler aşağıdaki şekilde ifâde edilmiştir:

1) Boğazlar, bütün memleketlerin ticâret gemilerinin geçişine dâimâ açık olmalıdır.

2) Boğazlar, Karadeniz devletlerinin harb gemilerinin geçişine dâimâ açık olmalıdır.

3) Karadeniz'de sâhili bulunmayan devletlere âid harb gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi, husûsî sûrette derpiş edilen hâller müstesnâ, memnûdur.

4) Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabiî su yolu olan Boğazlara müteallik rejimin tesisi, Türkiye'nin ve Karadeniz'e sâhili bulunan diğer devletlerin salâhiyeti dâhilinde olmalıdır.

5) Boğazlar'da ticârî seyrüseferin serbestîsini ve Boğazlar'ın güvenliğini temin husûsunda en fazla ilgili ve bunu icrâya en ziyâde kâdir olmaları sıfatı ile Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazlar'ın, Karadeniz'de sâhili bulunan devletler aleyhine, diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için, bunların müdâfaasını müşterek vâsıtaları ile temin ederler.

Sovyet teşebbüsünün şekil ve esâsı hakkında herhangi bir incelemeye girişmeden evvel, Dışişleri Bakanlığı, Montreux Sözleşmesi'nin tesirsizliğini teyid ve bundan Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti aleyhine sözde bir mesûliyet çıkarmak için anılan notada zikredilen bâzı

Mihver [devletleri (Alman ve İtalyan) yardımcı harb] gemilerinin Boğazlar'dan geçişi keyfiyetleri üzerinde durmayı lüzumlu addetmektedir.

Harb filoları salnâmesinde mukayyed bulunmayan ve Alman ticâret bandırası taşıyan 37 tonilatoluk 'Seefalke' motorü, 6 Temmuz 1941 târihinde Çanakkale Boğazı'nın önüne gelerek Köstence'ye gitmek üzere Boğazlar'dan geçiş talebinde bulunmuştur. Motor, silâhla mücehhez değildi ve içinde büyük bir cankurtaran simidi ile bir tahlisiye sandalından başka bir şey bulunmuyordu. Harb gâyeleri yolunda kullanılacağını tahmin ettirebilecek hiçbir emâreye desteres olunmamıştır. Montreux Sözleşmesi'nin harb gemilerini târif, tonaj ve husûsiyetlerine müteallik 2 numaralı lâhikasında zikrolunan vasıflardan hiçbirini hâiz bulunmadığı cihet ile işbu motorun Boğazlar'dan geçmesine müsaade edilmiştir.

'Tarvisio' adlı İtalyan petrol gemisi meselesinde ise, vak'alar şu şekilde cereyân etmiştir:

"Tarvisio', Haziran 1941'de [1941 yılının Haziran ayında] ticâret gemisi olarak Boğazlar'dan geçmiştir. Sözü edilen gemi, İtalya harb filosu muavini gemileri listesinde de kayıtlı bulunduğu cihetle, geçişinin hileli bir fiil teşkil ettiği husûsunda Dışişleri Bakanlığı'nın nazarı dikkati celbedilmişti. İtalya Büyükelçiliği'nden izâhat istenilmesi üzerine, mezkûr Büyükelçilik, 'Tarvisio'nun muavin [harb] gemiler listesinden çıkarılmış bulunduğunu ve sırf ticârî maksatlarla sefer yaptığını kat'iyet ile ifâde etmiştir. Buna rağmen [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti, yetkili makamlara bir daha geçmek teşebbüsünde bulunduğunda 'Tarvisio'yu durdurmaları emrini vermiştir. Filhakika 9 Ağustos 1941'de 'Tarvisio', ikinci defâ olarak Çanakkale Boğazı'nın önüne gelmiş, fakat geçmesine müsaade olunmamıştır. İtalya Büyükelçiliği'nin ısrârına rağmen [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti, harb zamânında muavin [harb] gemileri[nl] ticâret gemisine kalbetmek hakkını tanımamak husûsundaki noktai nazarını değiştirmemiştir. 'Tarvisio', telsiz cihazları mühürlü [olduğu] bir hâlde 25 gün Çanakkale limanında kaldıktan sonra 2 Eylül târihinde Akdeniz'e dönmüştür.

Sovyet Büyükelçisi, 25 Ağustos 1941 târihinde vâki ziyâreti sırasında Dışişleri Bakanı'na, [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti'nin bu meseledeki karârı dolayısıyla Sovyet Hükûmeti'nin minnettarlığını ifâde ve Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin muavin [harb] gemilerin[in] ticâret gemisine kalbinin kabûl edilemeyeceği husûsundaki noktai nazarına hükûmetinin tamâmen iştirâk ettiğini teyid eylemiştir.

Sayın Büyükelçilik [Sovyet Büyükelçiliği], notasında, Almanya'nın Boğazlar'dan Karadeniz'e doğru 140.000 tonilato hacminde harb muavin gemilerini, ticâret gemisi şeklinde geçirmek niyetinde bulunduğu husûsunda Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin dikkat nazarını çekmeye mâtuf 4 Kasım 1942 târihli bir teşebbüsten de bahsetmektedir.

1942 senesinin Kasım ve Aralık aylarında hiçbir Alman ticâret gemisi, söylenen istikâmette Boğazlar'dan geçmemiştir. 1 Ocak 1943 [târihin]den 1 Ocak 1994 [târihin]e kadar mecmû hacimleri 19.476 tonilato olan ve ticârî mâhiyetleri ilgili makamlarca şüphe götürmez bir şekilde müşahade edilen yalnız 10 adet Alman ticâret gemisi, Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlar'dan geçmiştir.

'Ems' ve 'Kriegstransport' tiplerindeki [Alman] gemilerin[in] Mayıs ve Haziran 1944 aylarında [1944 yılının Mayıs ve Haziran aylarında] Boğazlar'dan geçişlerine gelince: Vak'alar, şu şekilde hulâsa edilebilir:

'Ems' tipindeki gemilerin hacmi [hacimleri] 100 tonilatodan aşağı idi, silâhsızdılar, ticârî emtia ambarları vardı ve geçişleri esnâsında kereste, kömür ve ot yüklü bulunuyorlardı. Alman Büyükelçiliği, bu gemilerin özel seyrüsefâin şirketlerine âid olduğunu ve sırf ti-

câri gâyeler ile seyahat etmekte bulunduğunu teyid etmişti. 'Kriegstransport' tipindeki gemiler de ticâret gemisi evsâfını hâiz idiler ve Alman muavin [harb] gemileri listesinde kayıtları yoktu. Bunların antlaşmanın ikinci lâhikasındaki kategorilerin hiçbirine ithâllerine de imkân bulunmamaktaydı.

Büyük Britanya Büyükelçiliği'nin İngiltere Hükûmeti'nin gâyet mevsuk istihbarlarına göre, birkaçı Boğazlar'dan geçmiş bulunan mezkûr gemilerin donanma emrine tahsis edilmiş veyâhut da kıbaat nakliyâtı için kullanılmakta olduğunu Dışişleri Bakanlığı'na haber vermesi üzerine, Türk deniz[cilik] makamları, bu gruba dâhil bulunup geçit isteyen Alman gemilerinden birini Boğazlar'ın medhalinde durdurmuşlardır. Ondan itibâren bu tipteki gemilere Boğazlar'dan geçiş müsaadesi reddedilmiştir.

Yukarıdaki izâhattan anlaşılacağı veçhile, Montreux Sözleşmesi'ne atfedilen kusur, rejimin tamâmen hukûkî çehresini tanzim ve olayların icapları karşısında kıymetini ispât eden öz hükümlerinden ziyâde, *sözleşmenin sırf teknik zeylini teşkil eden harb [ve muavin harb]* gemilerinin târifini, evsâfını ve tonajının hesaplanmasını istihdâf etmektedir. Muhtelif şekilleri ile harb zarûretleri, taktik ve stratejik ihtiyaçlar, bâzı muharipleri, savaş esnâsında evsaf ve tonaj noktai nazarından Montreux Sözleşmesi'nin târif ettiği harb [ve muavin harb] gemileri tipinden tamâmen uzaklaşan ve bu itibarla sözleşmenin yedinci maddesi şumûlüne giren zararsız ticâret gemileri evsâfını arz eden yeni tip gemiler kabûlüne sevk etmiştir. Montreux Sözleşmesi hükümleri ile mukayyet olan Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ise, Boğazlara gelen gemilerin harb veyâ ticâret gemisi vasfını elinde mevcut bu ahdî kıstaslarla tâyin etmiş ve ona göre geçiş müsaadesini ya reddetmiş yâhut da vermiştir. Şu hâlde ona bu bakımdan tevcih edilecek hiçbir târiz olamaz.

Diğer taraftan, Boğazlar'dan transit geçen gemiler üzerinde Türk makamlarının murâkabesi de, [ilgili] sözleşme mûcibince, bahis mevzuu gemilerin tâbi olabileceği yegâne kontrol nevinin 'gece ve gündüz ve mümkün olduğu süratle' yapılması lâzım gelen sıhhî kontrole inhisâr etmesi dolayısıyla bir kat daha güçleşmiş bulunuyordu. Nezâret ve kontrolün fevkâlâde güç şartları içinde birkaç nâdir gemi, sözleşmenin *geçişe cevaz verildiği* bir şekle bürünerek Boğazlar'dan hile ile geçirilebilmiş ise de, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, dâimâ hüsnüniyet ile hareket ederek, bu hususdaki taleplerden haberdâr olur olmaz, hilenin tekerrürüne mâni olacak tedbirlerin alınmasına müsâraat eylemiştir.

Sovyet Hükûmeti, sırf özel menfaatlerine tamâmen uygun düşen bir Boğazlar rejimini elde edebilmek husûsundaki bütün delillerini, Montreux Sözleşmesi ile kurulan rejimin, Boğazlar'ın Karadeniz devletlerine karşı hasmâne gâyeler ile kullanılmasını önleyen şartları temin etmediği iddiâsına istinâd ettirmektedir.

Gerçekte Sovyet Büyükelçiliği'nin teşebbüslerine mevzu teşkil eden hileli birkaç geçiş vak'asından başka, İkinci Dünyâ Harbi sırasında Sovyet Hükûmeti, bir defâ bile Karadeniz'de kendi emniyetini tehlikeye koyabilecek bir durum için Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'ne müracaatta bulunmamıştır. Türkiye'nin dürüstlüğü husûsunda esaslı bir derûnî huzur hissinin mevcûdiyetini gösteren bu hareket tarzı kolaylıkla anlaşılabilir. Zirâ, komşusunun aslâ inhiraf kaydetmeyen siyâsî hareket tutumunu tâkip konusunda fevkâlâde ilgili bir devlet sıfatı ile Sovyet Rusya, stratejik ve taktik hedefler için Boğazlar'ın serbestçe kullanılmasının arz ettiği ölçülemeyecek derecede önemli faydalara rağmen, Mihver devletlerin [Almanya ve İtalya'nın] aslâ harb gemilerini geçirmek üzere Boğazları zorlamaya cesâret edemediklerini *en evvel müşahede eden memleket olmuştu. Boğazlar'ın* serbestçe kullanılması imkânının Mihver devletlerinin [Almanya ve İtalya'nın] azımsanmasından ile-

ri gelmediği pek tabiî âşikâr olan bu istinkâf keyfiyetini, Türkiye Cumhuriyeti, târihin kendine tevdî ettiği Boğazlar'ın bekçiliği vazifesinin ifâsında gösterdiği iktidar ve hattâ bâzen bizzat kendi menfaatleri aleyhine taassuba kadar varan mutlak dürüstlükten mülhem genel kanaatin en parlak delili olarak tebârüz ettirmeyi lüzumlu saymaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu hususta dürüst durumu [tutumu] karşısında târihin de vereceği hükmü, hiç şüphesiz ki, ticâret vapurları şeklinde maskelenmiş bir iki Mihver [Alman ve İtalyan] gemisinin Türk makamlarının iyiniyet ve istekleri hâricinde hileli bir şekilde geçişleri değiştirmeye kâfi gelemez.

Şu hâlde, bugünkü şartlara uymadığı şeklinde Montreux Sözleşmesi'ne yapılan tenkidi, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, ancak bu târiz sözleşmenin harb [ve müavin harb] gemilerinin târifine, vasıflarına ve tonajına taallûk eden teknik kısmı ile transit olarak geçen gemilerin kontrolüne âid hükümlerini hedef tuttuğu nispette kabûle değer görmektedir. Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti, vakıalar karşısında eskiyen ve tecrübelerle kusurları meydana çıkan yukarıda mezkûr târif ve hükümlerinin bugünkü teknik mütâlaalara ve şartlara uygunlaştırılması gerektiğini teslim etmektedir.

Ancak, münferit ve istisnâî kalmaları zarûrî bulunan bu vesikaların muvâzeneli bir vesika olan sözleşmeyi ortadan kaldırmaya sebep teşkil etmesini ve hassaten bunlardan kendisi aleyhine sözde bir mesûliyet tevcih olunmasını kabûl edemez. Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti, gâyet mahdut olan ve esâsen süratle tashih edilmiş bulunan Boğazlar'dan hileli geçiş vak'alarının, harb harekâtının umûmî çerçevesi dâhilinde Sovyetler Birliği'nin emniyetini haleldâr edecek bir vüs'ati bulmuş olmasını tasavvur edemez. Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti, Montreux rejiminin tatbikinde hüsnü niyet ile ve milletlerarası mesûliyetleri[ne] üstün ölçüde müdrik olarak, Boğazlar'ın muhafazasını yapmakta aslâ fâriğ olmadığını dünyâ efkârı umûmîyesi muvâcehesinde teyid ve icâbında bir tahkim mercii huzûrunda ispât edilecek durumda bulunduğuna kâildir.

Sovyetler Birliği Hükümeti'nin 7 Ağustos târihli notası ile teminini arzu ettiği amelî hedeflere gelince:

[Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükümeti, maksudun Montreux Sözleşmesi'nin 29. maddesinde derpiş olunan beş senede bir tâdil prosedürünün tatbik mevkiine konulması olduğunu tahmin etmektedir. İntihâp edilen ihbar târihi gibi, teklif edilen tâdil gerekçesinin ilâvesi de, böyle bir tefsiri destekler gözükmektedir. Sovyetler Birliği Hükümeti'nin maksadı hakikaten bu ise, ileri sürülen tâdil talebinin sâyânı kabûl olabilmesi için 29. maddede musarrah bâzı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Ezcümle, sözleşmenin tâdili bahis mevzuu maddeleri şu veyâ bu olduğuna göre, talebin akitlerinden bir veyâ ikisi tarafından desteklenmesi lâzımdır. Bu sûretle desteklenen talebin, ayrıca cârî beş senelik devrenin inkızâsından üç ay evvel bütün akit taraflara tebliğ olunması iktizâ eder. Sovyet Hükûmeti tarafından ifâde olunan tâdil arzusunu kaydetmiş bulunan ve diğer taraftan su yollarının kullanılması hakkında Amerikan umûmî efkârının izhâr ettiği temenninin tatminini arzu eden Cumhuriyet Hükûmeti, Montreux Sözleşmesi ile muayyen her tâdil talebinin sözleşmeyi imzâlamış bulunan devletlerin ve Birleşik Amerika Devletleri'nin muvaffakati ile bu devletlerden mürekkep olarak toplanacak olan uluslararası bir konferansta tatbik mevkiine konulmasına ve taleplerin hep birlikte incelenmesine kendi hesâbına hiçbir müşkülât göstermeyi düşünmemektedir.

Ortaya atılan meselenin esâsına gelince: [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükümeti, Sovyet tâdil tekliflerini teşkil eden beş prensipten bilgi edinmiştir. [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükümeti, ilk

üç noktada, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından Montreux Sözleşmesi'nin bugünkü şartlara uygunlaştırılması hakkında 2 Kasım 1945 târihinde yapılmışolan telkinlerin aşağı yukarı aynı ifâdeler ile tekrarlandığını müşahade etmektedir. Amerikan telkinlerine zamânında verdiği cevapta Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti, ezcümle şunları bildirmiştir:

'Ticâret gemilerinin ve harb gemilerinin Boğazlar'dan geçiş serbestîsi prensibinin Türkiye'nin egemenlik ve güvenlik hakları ile en iyi tarzda telifi, bizzat Montreux Sözleşmesi'nin bünyesinde derpiş edilmiş bulunan vâziilimzâ devletler arasında akdedilecek beynelmilel bir konferansa terettüp eder. Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti, Potsdam'da temsil edilmiş olan üç devletin Boğazlar meselesi hakkında tam noktai nazarlarını öğrenince, meseleyi esaslı bir tetkike tâbi tutmakta fârif olmayacak ve bunun neticesinde, tezini yukarıda zikri geçen devletlere bildirmeye müsâraat edecektir. Bununla berâber, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin Amerikan telkinlerini müsâit sûrette karşılamakta olduğu ve bu telkinlerin bâzı şartlar ve ihtirâzî kayıtlar altında müzâkereye esas teşkil etmeye lâyık bulunduğu şimdiden söylenebilir. Amerika Birleşik Devletleri'nin mutasavver konferansa iştirâkine gelince: Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti, bunu sâde hararetli bir temenninin tahakkuku olarak değil, aynı zamanda mutlak bir milletlerarası zarûret olarak da mütâlaa eder.'[1]

Aynı cevap, bugün Sovyet notasındaki ilk üç teklif hakkında da mûteberdir.

Sözü geçen notanın 4. ve 5. noktalarındaki üzerinde daha derin düşünülmesi gereken teklifler için vaziyet aynı değildir. Hassaten 4. nokta, Sovyet notası, diğer bütün ilgili devletlerin hâriç bırakılması sûreti ile yalnız Türkiye ile Karadeniz'de sâhili bulunan devletlerin tanzimine iştirâk edecekleri, yeni esaslara istinâden derpiş edilmiş yeni bir Boğazlar rejimini ileri sürer görünmektedir. Böyle bir telâkki, evvel emirde en aşağı 1956'ya kadar sürmesi lâzım gelen Montreux Sözleşmesi'nin müddetini ve umûmî âhenk ve çerçevesi Montreux rejiminden ayrılan bir rejimin tesisini, esas itibâri ile reddeden tâdil prosedürünün tâdili ancak bâzı hükümlere inhisar ettiren vasfını kaale almaz gibi gözükmektedir. Bundan başka, müzâkerelere ve muaddel metnin imzâsına iştirâke eşit hakları bulunan ve bu müzâkerelere iştirâk etmek arzularını en açık bir tarzda ifâde etmiş olan sözleşmeyi imzâlamış diğer devletlerin menfaatlerinden tegâfül eder görünmektedir.

Sovyet notasında ileri sürülen 5. prensibe gelince: [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükümeti, bu teklife Akdeniz'den herhangi bir tecâvüze karşı Boğazlar'ın emniyetini müşterek bir Türk-Sovyet müdâfaası tesisi sûreti ile tanzimden başka bir mânâ verilemeyeceğini müşahade etmektedir.

İşbu Sovyet teklifi, millî bakımdan Türkiye'nin hiçbir sûretle ferâgat edemeyeceği ve takyidini kabûl eyleyemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif, uluslararası bakımdan da çok ciddî itirazlar dâvet etmektedir. Bu teklifin kabûlü, Türkiye'nin Boğazlar'da oynadığı muvâzene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin Türkiye'nin güvenliğinin imhâsı üzerine kurulması demek olacaktır.

Türkiye [Cumhuriyeti] Hükümeti, 7 Ağustos târihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin künhüne varamamaktadır. [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükümeti, memleketi nereden gelirse gelsin her tecâvüze karşı var kuvveti ile müdâfaa vazifesinin kendisine âid olduğu kanaatindedir. Târih, Türkiye'nin dâhil olup [da] Türk milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir harb misâli kaydetmemiş-

1 Bu konuda geniş ve ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 718-740.

tir. Binâenaleyh, memleketin güvenliğini dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehdide karşı sağlamak üzere bütün gerekli tedbirleri almak Türkiye'ye âiddir. Şâyet Türkiye, Boğazlar üzerinde hâiz olduğu egemenlik haklarını kendi vâsıtaları ile korumak iktidârında olmasaydı, târihin kaydettiği en büyük harpte, cümlesi tecâvüze uğrayan veyâ askerî işgâl altına giren komşularının âkıbetinden kurtulamazdı. Diğer taraftan, bütün dünyâ milletlerinin bir barış ve emniyet devresi kurmak için hisselerine düşeni yapmak husûsunda birbirleri ile yarıştıkları şu sırada, muvaffakiyet ile tecrübe edilmiş bulunan bir müdâfaa şeklinin daha fazla takviyesini istemek, hem Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın mevcûdiyetini ve amaçlarını inkâr etmek, hem de idealleri gelecek nesilleri harb mûsibetinden korumak olan işbu milletlere karşı Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin sebebini anlayamadığı bir itimatsızlık göstermek olacaktır.

Sovyetler Birliği için Karadeniz'de en sağlam emniyet garantisi, Boğazlar'da bağımsız bir memleketin vakarı ve egemenlik hakları ile telifi imkânsız, imtiyazlı bir stratejik mevki aramasında değil, fakat kendi hesâbına dostâne ve itimâda müstenid münâsebetlerin ihyâsı uğrunda bütün gücü ile çalışmaya azmetmiş olan, lâkin bu hususta gayretleri kuzey komşusundan gelecek aynı iyiniyet ile desteklenmeye muhtâç bulunan kuvvetli bir Türkiye ile kendi arasında böyle bir mesût devrenin kurulmasındadır. Bundan başka, Türkiye'nin kendisi tarafından verilen bu kuvvetli teminat hâricinde dahi Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, San Fransisco Antlaşması'nın Sovyetler Birliği gibi müşterek imzâlayıcı sıfatı ile harb hakkındaki yeni telâkki tarzına göre, her devletin güvenliğinin, Sovyetler Birliği'nin de, Türkiye misillü üyelerinden olduğu Birleşmiş Milletler'in teşkilâtı emrine verdikleri milletlerarası kuvvetlerin garantisi altında bulunduğunu düşünmekte kendisini haklı görmektedir. Şu hâlde, Sovyet Rusya'nın Karadeniz'deki mevkiilerinin [mevzilerinin] Boğazlar'dan geçerek Akdeniz'den gelecek bir tecâvüz neticesinde taarruza uğramasından endişe etmesi gibi tamâmen gayri muhtemel bir hâlde bile, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, kendisinin kuvvetle bağlı bulunduğu Birleşmiş Milletler teşkilâtının müessirliğine, Sovyet Rusya'nın [da] güvenmesi gerekeceği fikrindedir.

İşbu notanın birer sûreti, Montreux Sözleşmesi'nin mümzilerine ve kezâ Montreux Sözleşmesi'nin tâdili için toplanacak milletlerarası bir konferansa iştirâkinden Türkiye'nin bahtiyâr olacağı Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti'ne gönderilmiştir."*

(*) **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946); Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 416-423; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünyâ Savaşı Yılları (1939-1945)**, s. 286-294; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 166-174; Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 303-310. *Söz konusu kaynaklarda metinlerin farklılık gösterdiğinin belirtilmesi gerekekir.* Değişik metinlerde cümle ve/veyâ sözcük atlamasına rastlanmaktadır. Ayrıca, bâzı küçük ifâde değişiklikleri de görülmektedir. Bu metinde, yukarıdaki metinler karşılaştırılmak sûretiyle atlamalar doldurulmuş ve ifâdeler anlaşılabilir ve düzgün bir hâle sokulmuştur.

Diğer yandan, Ankara, müttefik devletlerin uyarıları üzerine, bu tür geçişlerin bir iki istisnâ dışında yasaklandığını ve bir daha da zâten yapılmadığını belirtiyordu.

Türk notasında, bu tür hileli geçişlerin de, aslında Montrö Antlaşması'nda yer alan bâzı teknik hükümlerin yetersiz kalmasından ileri geldiği ileri sürülüyordu. Gemilerin denetimi için Türk Hükûmeti'nin yetkileri zâten azdı. Ayrıca, antlaşmada yer aldığı şekli ile savaş ve yardımcı savaş gemileri tanımı da muğlak kalmıştı.

Diğer yandan, yalnızca birkaç hileli geçiş örneği verilerek ve bundan dolayı da Türk Hükûmeti sorumlu gösterilerek, antlaşmanın tamâmının tâdil edilmek istenmesi, Ankara'ya göre haklı bir talep olamazdı. Olsa olsa Montrö Antlaşması'nın yukarıda da sözü edilen bâzı teknik kısımlarının yeniden gözden geçirilmesi söz konusu olabilirdi. Bu tür bir öneriye ise Ankara her zaman açıktı. Diğer yandan, Türkiye, Boğazlar rejiminin tatbiki sırasında, ne Sovyetler Birliği'nin, ne de Karadeniz devletlerinin güvenliğini tehlikeye düşürebilecek bir tutum ve davranışta bulunmuştu. Hattâ savaş yıllarında Moskova'nın bu konudaki açıklamaları buna bir kanıt oluşturuyordu.

Türk Hükûmeti, Montrö Antlaşması'nın tâdil önerisini ilke olarak kabûl ediyordu. Ancak, tâdil mekanizması, antlaşmanın öngördüğü şekilde yapılmalıydı. Yâni Ankara, sâdece Moskova, Sofya ve Bükreş ile kendisi arasında yapılması önerilen görüşmeleri kabûl etmiyordu. Aksine, görüşmelere, imzâcı devletlerin yanı sıra, ABD'nin de katılmasını istiyordu. Notada Ankara'nın 2 Kasım 1945 târihinde Ankara'ya verilen Amerikan notasına verdiği yanıtlar da tekrâr ediliyordu. Ankara, Amerikan görüşü temelinde görüşmelere hazırdı. Bu konuda yalnızca bâzı şartları ve ihtirâzî kayıtları vardı.

Ankara, Sovyet notasında bahsi geçen son iki noktayı ise kesinlikle reddediyordu. Birinci nokta antlaşma hükümlerine aykırıydı. İkinci nokta ise, daha ciddî bir soruna işâret ediyordu. Boğazlar'da üs talebi, üstü kapalı bir imâ şeklinde de olsa, talebin savaş anlamına geldiği açıklaması ile sonuçlanıyordu. Türk notasında dikkat çekici bir şekilde BM'ye de atıf yapılıyordu. Bu, ABD'nin görüşüne yakın bir tutumdu. Ankara, Boğazlar rejiminin korunmasında BM'nin de üzerine görevler düştüğünü hatırlatmakla yetinmişti.

Cevâbî Türk notası, Moskova'ya sunulmadan önce, Feridun Cemâl Erkin'in anlatımına göre, ABD, İngiltere ve Fransa'ya da iletilmişti.[60] Nitekim ABD ile İngiltere, 20 Ağustos'ta hazırlanan cevâbî Türk notası ile mutâbık olduklarını Ankara'ya bildirmişlerdi. ABD 19 Ağustos'ta, İngiltere ise iki gün sonra 21 Ağustos'ta ilk Sovyet notasını yanıtlayacaklardır.[61] ABD'nin görüşü, Sovyet notasında önerilen dördüncü ve beşinci noktaların reddi ve Montrö Antlaşması'nın tâdili için düzenlenecek konferansa katılmaya istekli olduğuna ilişkin vurgu ile özetleniyordu. Londra da aynı görüşteydi.[62]

Bir başka ilginç gelişme de, 20 Ağustos'ta Başbakan Peker'in cevâbî Türk notasına ilişkin bilgi vermek için Bayar'ı Başbakanlığa çağırıp görüşmesidir. Bayar da, notadaki görüşlere katılmıştı.[63]

İlginç bir başka gelişme de, Ankara'nın Moskova Büyükelçisini gelişmelerin bu aşamasında değiştirme ihtiyâcı duymuş olmasıdır. *Cumhuriyet* gazetesi, 15 Haziran'da Sarper'in Ankara'ya birkaç gün içinde geleceğini haber veriyordu.[64] Hattâ gazetenin haberine göre, Sarper'in Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri olması bekleniyordu.[65] Ancak bu haber, Anadolu Ajansı tarafından resmen tekzib edilecektir.[66] Oysa Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'in Roma'ya Büyükelçiliği'ne atanması 4 Eylül'de onaya sunulmuştu bile...[67]

Cevâbî Türk notası, Türk basınında da destek yazıları ile karşılanmakta gecikmeyecektir.[68] Bu arada Necmettin Sadak, Hitler'in-

---

60 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 296-297.

61 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 296-297; Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 108-110; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 45-46; Açıkalın, agm, **International Affairs**, Volume: XXIII. No: 4, (October 1947), s. 489-490. Ayrıca bkz. **Vatan**, (21-22.8.1946); **Vatan**, (22.11.1946).

62 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 297-298; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 45-46. Ayrıca bkz. **Vatan**, (22.8.1946).

63 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 198. Ayrıca bkz. **Vatan**, (22.8.1946).

64 **Cumhuriyet**, (15.6.1946).

65 **Cumhuriyet**, (12.3.1946).

66 **Cumhuriyet**, (13.6.1946).

67 **AT**, Sayı: 154, (Eylül 1946).

68 "Sovyet Notasına Cevâbımız", **Cumhuriyet**, (23.8.1946); Nihat Erim, "Cumhuriyet Hükümeti'nin Cevâbı", **Ulus**, (25.8.1946); Ahmet Şükrü Esmer, "Boğazlar Hakkında Cevâbımız", **Ulus**, (25.8.1946); Necmettin Sadak, "Türkiye'nin Sovyet Notasına Cevâbı, Hak Müdâfaasında Dünyâya Örnek Bir Vesikadır", **Akşam**, (25.81.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Türk Notası", **Tanin**, (25.8.1946); Cihat Baban, "Türkiye Cevap Ver-

kinden "daha müthiş ordular, Pâris'i ve daha ötesini gözlemektedirler; Amerika bunu önlemeye çalışıyor" şeklinde yazıyordu.[69] Bu sırada Pâris Barış Konferansı görüşmeleri sürüyor, fakat ufukta bir başarı şansı henüz görünmüyordu. Eylül ayında ise, Bulgaristan'da yapılan plebisit sonucunda krallık lağvediliyor ve Kasım ayında da komünist parti seçimi kazanıyordu. Yine Eylül ayında Yunanistan'da yapılan plebisit sonucunda ise bu kez kralcılar kazanıyordu.[70]

Wilson, hemen ertesi gün 23 Ağustos 1946'da, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Boğazlar sorunuyla ilgili olarak ABD'nin, İngiltere'nin ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne verdiği notalardan sonra bu konudaki gelişmeleri gündeme getiriyordu. Wilson'a göre, eğer Boğazlar sorunuyla ilgili olarak uluslarara-

---

di", **Tasvir**, (25.8.1946); Âsım Us, "Hükûmetimizin Rus Notasına Verdiği Cevap", **Vakit**, (25.8.1946); Necmettin Sadak, "Boğazlar Dolayısıyla Çarpışan İki Siyâset", **Akşam**, (26.8.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Boğazlar Münâsebeti İle Rus Neşriyâtı", **Tanin**, (27.8.1946); Ahmet Şükrü Esmer, "Târihte Boğazlar Meselesi", **Ulus**, (28.8.1946); **AT**, Sayı: 153, (Ağustos 1946).

69 Necmettin Sadak, "Son Politika Durumuna Kısaca Göz Gezdirirken", **Akşam**, (10.9.1046); **AT**, Sayı: 154, (Eylül 1946). Bu sırada Ankara'da hayli endişeli bir bekleyiş daha vardı: ABD Ticâret Bakanı Wallace'ın son beyânâtı hayli tepki çekmiş ve ABD'nin politikası açısından kuşku uyandırmıştı. Özellikle Sovyetler Birliği'nin Wallace'ı desteklemesi, bu endişeyi derinleştirmişti. Wallace, Moskova ile anlaşılabileceği kanısındaydı ve bunu açığa vurmuştu. Ankara, şaşkınlık içinde kalmıştı. Wallace'ın kısa bir süre sonra hükümetten ayrılması, Ankara'nın rahat bir nefes almasına yol açacaktır. Bkz. Nihat Erim, "Yersiz Bir Nutkun Tepkisi", **Ulus**, (17.9.1946); "Şaşkınlık Devâm Ediyor", **Ulus**, (20.9.1946) ve "Yeni Gelişmeler Karşısında", **Ulus**, (21.9.1946). ABD'nin Orta Doğu'ya yardım edeceği haberi, gazetenin baş sayfasını süslüyordu. **Ulus**, (23.9.1946).

70 **AT**, Sayı: 154, (Eylül 1946). Ayrıca bkz. Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 216 ve 376; Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye**, s. 29; Ataöv, "Doğu Avrupa'nın Sosyalistleşmesinden Truman Doktrini'ne Kadar 'Soğuk Harb'", **SBFD**, Cilt: 23, No: 2, (Haziran 1968), s. 191.

Bulgaristan'ta yaşayan Türk azınlığın durumu da Türk Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatinden kaçmamıştı; Dışişleri Bakanı Hasan Saka, 1 Ağustos 1946 târihli yazısında, *Türkiye'nin Filibe Konsolosluğu'ndan konuya* ilişkin olarak alınan 29 Mayıs 1946 târihli raporu Başbakanlığın dikkatine sunuyordu. Rapora göre, Bulgaristan'da Vatan Cephesi'nin iktidâra gelmesinden sonra "ırkdaşlarımız"a uygulanan muamelede gelen gideni aratmıştı. Yeni iktidârın eskisini "faşist" olarak suçladığından söz edilen raporda, buna rağmen eski iktidar zamânında "ırkdaşlarımızın durumunun acı acı şikâyet edilecek bir hâlde olduğu muhakkak bulunmakla berâber" koşullar değiştiğinde daha iyiye gidiş görüleceği yönündeki ümidin korunmakta olduğu belirtiliyor ve "kânunsuzluklar hakkında" yapılan girişimlerin "bâzen müsbet neticeler verdiği" ve bu türden hareketlerin önlenebildiği belirtiliyordu. Oysa, "yeni rejimin kuruluşundan sonra bilhassa illerde işbaşına geçen ve haklarında *en az idâre kültüründen mahrum bulundukları vasfı kullanılabilecek olan devlet* adamları, ırkdaşlarımızın işlerini her türlü ahdî, hukûkî ve kânûnî kayıtlar dışında münhasıran kendi karihalarına ve görüşlerine göre idâreye başlamışlar ve işe bir de ideoloji karıştırarak Türk azınlıkları üzerinde sıkı bir tazyik sistemi kurmuşlardı." Üstelik yeni iktidar, Bulgaristan'da Çingeneleri de Türk olarak kabûl etmişti, çünkü Çingenelerin iddiâsı buydu. Sonuçta, "yegâne ümit olan *göç kapısı ise, sebep ve sâiki bildirilmeyen* bir karar ile" Türklerin "yüzüne kapatılmış bulunmakta"ydı. Oysa Türkler anavatana göçten yanaydı ve bu konuda ısrarlıydılar. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/243 646 6].

sı konferans toplanırsa, bu takdirde ABD'nin bu konferansta kazanacağı hiçbir şey olmadığı gibi, kaybedeceği de hiçbir şey yoktu. ABD'nin temel amacı, bundan sonraki beş yıllık dönemde de Montrö Antlaşması'nın hiçbir değişikliğe uğramadan sürüp gitmesiydi. Eğer bu noktada mutâbık kalınırsa, Wilson'a göre, gerek ABD ve gerekse İngiltere toplanması öngörülen uluslararası konferansın tamâmen Moskova tarafından düzenlenmesini beklemeliydiler.

ABD Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri tarafından Wilson'a verilen bilgilere göre, Türkiye'nin cevâbî notası ABD hükûmetince de görüşülmüştü ve eğer Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini sağlayacak uluslararası bir konferans toplanmazsa, bu takdirde bu notanın Türkiye'nin çıkarlarını en iyi şekilde savunduğuna kanaat getirilmişti. İngiltere, Türkiye ve ABD, Montrö Antlaşması'nın revizyonuyla ilgili olarak uluslararası bir konferans toplandığında, bu toplantıya katılacaklarını taahhüt etmişlerdi. Ancak böyle bir konferansın toplanması için inisiyatif kullanmaya da gerek yoktu. ABD'nin politikası, bu konuyu tamâmen Sovyetler Birliği'nin inisiyatifine bırakmaktan ibâretti ve hâlihazırda başkaca bir girişimde bulunulmayacaktı.[71]

Wilson, 26 Ağustos 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir başka raporda ise, aynı sabah Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin ile yaptığı bir görüşmeyi aktarıyordu. Buna göre, Erkin, Türkiye'nin Pâris Büyükelçiliği'nden bir haber almıştı. Büyükelçi, Fransa Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri ile yaptığı bir görüşmeyi aktarıyordu. Buna göre, Fransa'nın Moskova temsilcisi, Boğazlar meselesiyle ilgili olarak Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Dekanozov'a Fransa'nın notasını iletmişti. Dekanozov, Fransa'nın konuya bakışını anlayamadığını belirtmişti. Fransız temsilci ise, Boğazlar rejimiyle ilgili olarak Fransa'nın Montrö Antlaşması'nın imzâcı güçlerinden biri olarak anlaşmada yapılacak değişiklikleri ancak bütün imzâcı güçlerin bunu onaylaması hâlinde kabûl edeceğini belirtmişti.

Görüşmenin bu aşamasında Dekanozov, Montrö Antlaşması'nın artık geçerli olmadığını, çünkü Türkiye'nin savaş yıllarında anlaşmayı çiğnediğini, geçerliğini kendisinin ortadan kaldırdığını

71 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (23.8.1946).

ileri sürmüştü. Bu nedenle söz konusu olan artık vâr olmayan anlaşmanın değiştirilmesi ya da yeniden gözden geçirilmesi olmayıp, yeni bir Boğazlar rejimi kurmak olduğunu bildirmişti. Moskova Türkiye'ye verdiği notada, Montrö Antlaşması'nı değil de Potsdam anlaşmasını temel almıştı. Buna karşılık Fransa'nın Moskova temsilcisi, ülkesinin Montrö Antlaşması'nı tanımaya devâm ettiğini ve anlaşmanın ancak ilgili tarafların uygun görmesi hâlinde değiştirilebileceğini açıklamıştı. Erkin, Dekanozov'un görüşlerinin resmî Sovyet politikası olduğunu söylemişti.[72]

Sâdece iki gün sonra 28 Ağustos'ta ABD Savunma Bakanı Robert P. Patterson ile Donanma Bakanlığı'na vekâlet eden W. John Kenney, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdıkları raporda, kurmay başkanlarının Boğazlar ile ilgili olarak hâlihazırdaki uluslararası durumu yansıtan bilgi notunu iletiyorlardı. Bilgi notunda ortaya konulan görüşler raporun yazarları tarafından da paylaşılmaktaydı. Nitekim 15 Ağustos'ta bizzat Truman ile donanma ve ordu temsilcilerinin görüşmelerinde de aynı noktaya varılmıştı.

İlgili bilgi notunda, Boğazlar meselesiyle ilgili olarak ortaya çıkan uluslararası durumun yaratabileceği olası askerî sonuçlara değinilmişti. Söz konusu bilgi notu ABD Savunma Bakanı Patterson ile Donanma Bakanı Forrestal tarafından hazırlanmıştı. Buna göre, ortaya çıkan görüşler ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından incelenmeli ve geliştirilmeliydi. Bilgi notuna göre, modern savaşın yöntem ve silâhları artık o derece gelişmişti ki, Sovyetler Birliği Boğazlar'da üs dahi elde etse, Boğazlar'ın denetimini ve savunmasını etkili bir şekilde gerçekleştiremezdi. Bunu gerçekleştirebilmesi, ancak bölgenin etrâfında birkaç yüz millik alanda askerî egemenlik kurmasıyla mümkün olabilirdi. Ancak bu durum sağlanabilirse, Sovyetler Birliği Boğazları etkili bir şekilde savunabilirdi. Dahası, Boğazlar'dan geçişler, hâlâ Yunanistan ve Türkiye'nin egemenlik alanında ve kanatlardan bu ülkelerin denetiminde bulunan Ege adaları ile Girit adasınca denetlenmekteydi.

Dolayısıyla sâdece Boğazlar'da üs kurmak, Boğazlar'dan serbest geçişi denetlemek açısından yeterli ve mümkün değildi. Aynı bakış açısına göre, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da savunmaya katıl-

72 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (26.8.1946).

ması, aslında Ege Denizi'ndeki geçişlere nüfûz etmesini meşrûlaştırmayı kolaylaştıracaktı. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da savunmaya katılması, Sovyet askerî gücünün bölgede önemli konumda olmasına bir basamak oluşturacaktı. Her ne kadar Sovyet askerî gücü Türkiye içinde sembolik kalsa da, aslında birkaç gün hattâ saat içinde gücünü pekiştirecek ve ülkede bir köprü başı kuracak kadar imkânı bulunuyordu. Bu durum da Sovyet askerî gücünün derhâl Türkiye'de egemenlik kurmasıyla sonuçlanırdı. Nitekim bu, bütün Türklerin dikkatini çeken bir durumdu. Türkiye, eğer bu senaryo gerçekleşirse, bir Sovyet uydusu hâline gelebilirdi.

Türkiye stratejik olarak Orta Doğu ile Doğu Akdeniz'in en önemli askerî faktörüydü. Elde bulunan en iyi bilgilere göre, Türkiye az sayıdaki ulusal varlıktan biriydi, ayrıca egemen olan tek devletti. Türkiye, bölgede yayılma amacı taşıyan Sovyet politikasına sıkı bir şekilde karşı duran tek ülkeydi. Her ne kadar Türkiye'nin etkili bir hava ve deniz gücü olmasa da, ülkenin sağlam ve hatırı sayılır bir kara gücü bulunmaktaydı. Eğer Türkiye'nin askerî gücü desteklenir ve yeterli malzemeye sâhip olursa, hattâ bir Sovyet saldırısı karşısında da direnebilirdi. Eğer Moskova, bâzı siyâsî tâvizler karşılığında Türkiye'de askerî egemenlik kurabilirse, bu takdirde büyük bir dünyâ krizinde, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de Sovyet güçlerinden olmayanların askerî güçlerinin korunmasında derin endişe duyuluyordu. Yâni Sovyet eskerî gücü bu bölgede hâkim olabilirdi.

Dahası, Orta Doğu'daki uluslararasında Sovyet gücü olmayanlarında ve demir perde sınırında olanlarda güven ve inanç, ABD'nin güvenliği açısından mânevî faktör olarak önemliydi. Söz konusu güven ve inanç, Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları'na yönelik hâlihazırdaki siyâsî cüretindeki Sovyet başarısını ortadan kaldırmazsa da, derinden etkileyecekti. Bütün bunlardan çıkan mantıklı sonuç, bu takdirde İngiltere ile demir perde sınırındakiler de dâhil bu ülkelerde Sovyet baskısı ve yayılmacı politikasına karşı belirgin zayıflama olacaktı. Askerî bakış açısına göre, kurmay başkanlarının hâlihazırdaki durumu endişeyle izledikleri bilgi notunda özellikle vurgulanmıştı. BM deklarasyonunda ne yazılı olursa olsun, bütün belirtiler, Sovyetler Birliği'nin fiilî olarak coğrâfî ve siyâsî denetim peşinde koştuğunu gösteriyordu. Sovyetler Birliği'nin bu politikası ABD'nin bütünsel çıkarlarına karşı ciddî etkiler yaratacaktı.

Olasılıklar da tartışılmıştı ve belirli seçenekler üzerinde durulmuştu. Buna göre, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı olan çabalarının devâmı Türk Hükümeti'nin ve halkının Sovyet taleplerine karşı gelmesinin devâmına bağlıydı. Diğer yandan, Amerikan halkı ise bu durumdan yeteri kadar iyi bir şekilde bilgilendirilmemişti. Oysa nihâyet ABD'nin güvenliği ve çıkarları için atılacak adımlar, onların desteğine bağlıydı. Hâli hazırda İngiltere'nin güvenlik çıkarları ise, ABD'ninkilerle karşılaştırıldığında, çok daha keskindi.

Bilgi notunda bütün bu gelişmelerin ışığında Türkiye'nin askerî durumu için de ABD'nin olası politikalarına değiniliyordu. Buna göre, Türkiye'nin ekonomik ve askerî konumunu güçlendirecek ve ABD'den satın almakta olduğu askerî olmayan malzeme ve teçhizat nakli teşvik edilebilirdi. ABD'den silâh, askerî uçak ve diğer askerî malzeme ve teçhizat satın alması için Türkiye'ye izin verilebilirdi. Böylece Türkiye'nin askerî gücünün savunma imkânlarını güçlendirmek mümkün olabilirdi. Seçilmiş Amerikan teknisyenleriyle subaylarının danışmanlık yapmasının sağlanmasıyla Türkiye'ye yardımcı olunması düşünülebilirdi.[73]

ABD Dışişleri Bakanlığı, 29 Ağustos 1946 târihinde, Fransa'nın Washington Büyükelçisi Bonnet'e ilettiği raporunda, bakanlığın Boğazlar meselesiyle ilgili olarak 16 Ağustos'ta açıklanan ve Fransız görüş açısını içeren notayı aldığını açıklıyordu. Buna göre, ABD, Fransa'nın Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesinin ancak bütün ilgili tarafların katılacakları uluslararası bir konferansta gerçekleşebileceği yönündeki görüşüne katılıyordu. Büyükelçi de, ABD'nin, 2 Kasım 1945 târihinde yaptığı şekilde, böyle bir konferansa katılma isteğini hatırlatmıştı. Aslında bu istek, 19 Ağustos 1946 târihinde Sovyetler Birliği'ne verilen Amerikan notasında da teyid edilmişti.[74]

Wilson, 9 Eylül 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile aynı gün Boğazlar meselesiyle ilgili olarak görüştüğünü haber veriyordu. Kendisinden bu konuda Sovyet politikasının ne aşamada olduğuna ilişkin elinde yeni bir bilgi olup olmadığını öğrenmek istemişti.

73 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Patterson ile Kenney'den ABD DB'ye", (23.8.1946).

74 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'den Bonnet'e", (28.8.1946).

Saka ise, basitçe herhangi bir bilgisi olmadığı yanıtı vermişti. Saka'ya göre, Sovyet politikasının üç seçeneği vardı. İlk olasılık, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırmasıydı. Ancak Saka'ya göre bu en olmayacak ve imkânsız olan seçenekti. Çünkü Saka, Sovyetler Birliği'nin bir savaş için hazırlıklı olmadığı kanısındaydı. Ayrıca, genel bir çatışmaya yol açabilecek herhangi bir riskten de kaçınmak istiyordu. İkinci olasılık, Moskova'nın Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için toplanması öngörülen uluslararası konferansın düzenlenmesi için adım atmasıydı. Moskova, her ne kadar Türkiye'ye sunduğu notanın dördüncü ve beşinci hususlarının üstünün çizileceğini bilse de, Boğazlar'da tercih edilecek bir konum elde edebilmek için anlaşmanın revizyonunu gündeme getirebilirdi. Bununla birlikte, böyle bir anlaşmayı kabûllenmek Sovyetler Birliği açısından dördüncü ve beşinci hususların unutulması anlamına gelecekti. Bu nedenle Saka, Moskova'nın *uluslararası bir konferans toplanması için inisiyatif alması ihtimâ*lini pek görmüyordu. Bu, çok düşük bir olasılıktı. Üçüncü ve son olasılık ise, Moskova'nın Türkiye üzerindeki baskısının devâm etmesiydi. Böylece Sovyetler Birliği daha elverişli bir konum elde edinceye kadar statüko sürecekti. Moskova, zamâna oynayacak ve daha elverişli bir zaman yakalayıncaya kadar Türkiye'ye karşı olan temel taleplerini gündeme tutmaya devâm edecekti. Saka, Sovyetler Birliği'nin ana politika seçeneklerinin bunlardan ibâret olduğu görüşündeydi.[75]

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson tahminen bu sırada hazırladığı bir raporda, Yakın ve Orta Doğu'daki durumun hâlihazırda dünyâ barışı için teh-

75 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (9.9.1946). Ayrıca bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 377-378; Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO: 1945-1952", **The Journal of American History**, Volume: 71, (March 1985), s. 807-825.

Eylül ayında ABD, Türkiye'nin henüz talep etmediği, fakat talep etmesi kuvvetle muhtemel askerî misyon isteğini karşılamakta kararlı gibi görünüyordu. 12 Eylül 1946 târihinde ABD Dışişleri Bakanı Byrnes'e iletilen rapor açıkça bunu göstermektedir. Nitekim Byrnes'ın 24 Eylül târihli yanıtı da Yunanistan ve Türkiye'nin önemini göstermektedir. Byrnes de, yardımdan yana görünmektedir. Ekim ayındaki raporlar da aynı yönde ve görüştedir. Küçük, **Türkiye üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 279-385. Lefler de, tam bu sırada ABD'nin Türkiye politikasının kesin olarak tâyin edildiğini belirtiyor. Türkiye, Soğuk Savaş'ın önemli bir alanıydı ve olası bir çatışmada ABD açısından çok önemli bir üs oluşturacaktı. Ankara, artık vazgeçilemezdi. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO: 1945-1952", **The Journal of American History**, Volume: 71, (March 1985), s. 807-825.

dit oluşturmakta olduğunu belirtiyordu. Amerikan kamuoyundaki yaygın yanlış görüşün aksine, ABD'nin bu bölgedeki politikası petrol meselesine bağlı değildi. ABD sâdece BM'nin ilkelerinin uygulanamayacağı bir dünyâda bunun yeni bir dünyâ savaşına yol açmasından çekiniyordu. Henderson, Sovyetler Birliği'nin bölge politikasını da mercek altına alıyor ve İngiliz politikasının da amacının Moskova'nın Türkiye ve Boğazlar üzerinden Akdeniz'e, İran ve İran körfezi üzerinden de Hint okyanusuna inmesini engellemek olduğuna dikkat çekiyordu.

ABD ise Yakın Doğu'da açık kapı politikasından yanaydı. Bölge ülkeleri de diğer devletlerle aynı koşullarda anlaşmalar yapabilmeliydiler. Burası büyük güçlerin etki alanı içine girmemeliydi. Henderson, büyük güçler denildiğinde ABD'yi kaale almıyor ve sâdece Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa'yı göz önüne alıyordu. Bununla birlikte, İngiliz politikasının eski gücünden çok aşağıda olduğu da dikkat çekici bir husustu. Fransa da artık bölgede eskisi kadar önemli bir rol oynayamayacak durumdaydı.

Buna karşılık Moskova, güneye ve güney batıya doğru ilerlemek hevesindeydi. Bu alandaki bariyerleri ortadan kaldırmak istiyordu. Kuzey İran'daki faaliyetleri göz önündeydi. Türkiye ve Boğazlar üzerinde de benzer talepleri söz konusuydu. Burayı da denetimi altına almak istiyordu. Büyük güçlerden hiçbiri Moskova'nın politikasına karşı etkin bir karşı çıkış içinde de değildi. Eğer Moskova, Türkiye üzerinde güç kullanarak ya da anlaşmayla olsun kontrol kurabilirse, bu takdirde BM muhtemelen eski Milletler Cemiyeti'nin konumuna düşecekti; yâni etkin bir tutum alamayacaktı.

ABD ise hâlihazırda Yakın Doğu politikasında ancak küçük bir ilerleme kaydedebilmişti. Washington, hiçbir şekilde kendi politikasını bu bölgede uygulayamaya koyabilmek için güç kullanmak niyetinde değildi. Amerikan ekonomik gücünü de bu alanda kullanmak istemiyordu. Sâdece bölge ülkelerine ekonomik, mâlî ve teknik yardım söz konusuydu. Bölgedeki güç çatışmaları, nihâyetinde olası bir dünyâ savaşına yol açabileceğinden, ABD özellikle Moskova'nın Türkiye ve İran ile anlaşmazlığının BM'de uzlaşmayla sonuçlanacağı ümidindeydi. BM ilkeleri ve rûhu temelinde büyük güçlerin, ABD'nin, Sovyler Birliği'nin, İngiltere'nin ve Fransa'nın bölgeye ilişkin anlaşması temel amaçtı. Bu maksatla Yakın

Doğu meseleleri hakkında bir konferans toplanabilirdi. Böyle bir konferans şimdiden deklare edilebilirdi, fakat ancak altı ay sonra gerçekleşmeliydi. Bu konferansta alınacak kararların bölge ülkelerinin çıkarlarına hizmet etmesi hâlinde, tek tek ülkelerin toplantıda alınacak kararlara karşı çıkmaları da az ihtimâldi. Ama böyle bir konferansın toplanmasına karşı öncelikle büyük güçlerin iknâ edilmesi gerekirdi; çünkü İngiltere bunun Yakın Doğu'daki egemenliğine karşı risk oluşturabileceğinden kuşku ve endişe ediyordu. Kezâ Sovyetler Birliği, bölgede oluşturmaya başladığı kazanımlarının geriye atılabileceğinden dolayı kuşku duyuyordu. Böyle bir konferans onun bölgedeki ilerlemesini durdurabilirdi. Fakat Fransa bu türden bir konferansı sıcak karşılayacaktı.[76]

ABD'nin Dışişleri Bakanlığı'nı vekâleten idâre eden William L. Clayton, 12 Eylül 1946 târihinde, o sırada Pâris'te bulunan ABD Dışişleri Bakanı Byrnes'a yazdığı raporda, donanma ve kara kuvvetlerinin 28 Ağustos târihinde hazırlamış oldukları bilgi nótunu aktarıyordu. Bu notta kurmay başkanlarının Türkiye'nin hâlihazırdaki durumunun yarattığı askerî olası neticeleri de öngördükleri bir başka memorandum da bulunmaktaydı. Bu memorandumda Türkiye'nin askerî gücünü artırabilecek şekilde bu ülkeye bağışlanacak askerî araç ve gereçler de sıralanmıştı ki, bu araçların bağışlanması için gereken izinler alınmıştı. Memorandumda bâzı öneriler geliştirilmişti ve Türkiye'ye yardımcı olmak amacıyla bâzı konular gündeme getirilmişti. Bâzı seçilmiş Amerikan teknisyenleri ve subayları da bu yardımın bir parçası olarak görülüyordu.

Clayton'un raporuna göre, bütün bu tartışmalar uzun süreden beri yaklaşan bir sorunla yeniden yüz yüze gelmek anlamını taşıyordu. Bu sorun, Sovyetler Birliği'nin Türkiye, Yunanistan ve İran'da olduğu gibi Yakın Doğu ülkeleri üzerinde de denetim sağlamaya yönelik çabaları ve politikasıyla ilgiliydi. Sovyet politikası

---

76 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Henderson'ın Bilgi Notu", (târihsiz). Unutulmasın ki, İran meselesi hayli çetrefil bir konu olarak hâlâ çözüme kavuşturulmamıştı. Hatırlanmalıdır ki, henüz 6 Mart 1946 târihinde ABD'nin Tebriz Başkonsolosu Rossov, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Sovyetler'in Tebriz-Tahran yolundaki askerî hareketliliğine değinmişti. Moskova, bölgede güçle bir askerî yığınak yapmaktaydı. O kadar ki yol askerî konvoylar nedeniyle askerî olmayan ulaşıma kapatılmıştı. Türkiye sınırında da hareketlilik vardı. **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Rossov'dan ABD DB'ye", (6.3.1946). Ayrıca bkz. **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Kennan'dan ABD DB'ye", (6.3.1946).

rapora göre süreklilik taşıyordu. ABD'nin izlemesi gereken politikada bâzı değişiklikler yapılması muhakkak gerekliydi; söz konusu savaş araçları satışı da bu değişilikle yakından ilgiliydi. Sonuçta ABD, Sovyetler Birliği'nin Yakın ve Orta Doğu ülkeleri üzerinde ele geçirmeye çalıştığı denetime karşı çıkan bölge ülkelerininin bu baskılara karşı direnebilmesini sağlamak bakımından askerî araç ve gereçleri satmama politikasını artık yeniden gözden geçirmek zorundaydı. ABD, Sovyet baskısına karşı direnen bölge ülkelerinin güçlenmesini desteklemek zorundaydı.

Oysa daha 5 Şubat'ta kurmay başkanları dış ülkelere satılan askerî araç ve gereçlerde kısıtlama yapılmasını önermişlerdi. Ne var ki, Yakın ve Orta Doğu ülkeleri bu önerinin dışında tutulmuştu; yâni bu ülkelere askerî malzeme satışının serbest bırakılması önerilmişti. Oysa o zamâna kadar zâten stok fazlası olan askerî araç ve gereçlerin dışında kalan askerî malzemenin yurt dışına satışı hakkında henüz resmî ve üst düzeyde bir karar alınmamıştı. Neticede ABD Dışişleri Bakanlığı bu konuda kesinleşmiş bir politika benimsememişti. Bunun sonucunda da her talebi kendi başına yanıtlama yoluna gitmişti. Yakın ve Orta Doğu ülkelerine özel Amerikan şirketlerince gerçekleştirilen satışlar bile sınırlı tutulmuştu. Bu satışlar da ticârî uçaklarla kişisel küçük çapta silâhları içeriyordu. Daha 5 Şubat târihinde Ackerson'un da katıldığı bir toplantıda ABD Dışişleri Bakanlığı'nın belirli sayıda olmak üzere stok fazlası askerî araç ve gereçleri seçilen bâzı ülkelere neden satmaya karar verdiğinin de hatırlatıldığı raporda, bu karârın bâzı komite üyelerince de eleştirildiğine değiniliyordu. Acheson, bu toplantıda dış ülkelere stok fazlası askerî araç ve gereç satışıyla ilgili olarak ABD Dışişleri Bakanlığı'nın gelecekteki politikasına ilişkin herhangi bir taahhütte bulunmamıştı.

Diğer yandan Acherson, bu türden askerî araç ve gereçleri mevcut listede bulunan ülkelerin dışındaki devletlere satmayacaklarını ve Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin de bu listede bulunmadığını açıklamıştı. Fakat Acherson, komite üyeleriyle askerî araç ve gereçlerin stok fazlası olmayan kısımlarıyla ilgili politikayı aslâ tartışmamıştı bile. Bu arada raporda ilgili komitenin de bu alanda alınacak bir kararda hukûkî yetkisinin bulunmadığına özenle işâret edilmişti. Acherson'un katıldığı bu toplantının ardından da İs-

veç'e stok fazlası uçak satılmıştı. Bununla birlikte, ilgili komiteye bu satış açıklandığında, komite her ne kadar satışı onaylasa da, bu türden satışlar hakkındaki eleştiri hakkını hâlâ saklı tuttuğunu da açıklamaktan kaçınmamıştı.

Acherson ise, İsveç'e yapılan satışın ilgili komiteye bildirilmesinin, aslında bundan böyle bu türden askerî araç ve gereç satışlarıyla ilgili olarak yapılacak bütün işlemlerin her birinde yine ilgili komiteye danışılmayı gerektirmeyeceğini vurgulamaya ihtiyaç duymuştu. Anlaşılan ABD Dışişleri Bakanlığı politika belirlemede kendisini ilgili komitenin fazlasıyla kıskacında hissediyordu ve bundan hoşnut olduğu da söylenemezdi; bu bakımdan inisiyatifini koruma kaygısındaydı. Acherson, bütün bu açıklamalarının komite tarafından ABD Dışişleri Bakanlığı'nın komite karşısındaki iyiniyetli tutumunun göstergesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini bildirmişti. Bütün bu gelişmelerin ardından ise, 21 Mart'ta ABD Dışişleri Bakanlığı ile ordu ve donanma kuvvetlerinin koordinasyon komitesi yeni bir öneride bulunmuştu; buna göre, Yakın ve Orta Doğu ülkelerine bağımsızlıklarını korumak ve gelişmelerini sağlamak üzere, mâkül seviyelerde askerî araç ve gereç sunumu söz konusuydu. Fakat bütün sunumlar, sâdece stok fazlasıyla ve ödünç verme ve kirâlama yasasının içerdiğiyle sınırlı kalacaktı.

Ancak bütün bu politik kararların ardından geçen altı ay zarfında siyâsî ve askerî durum bütün dünyâda hayli değişmişti. Sovyetler Birliği'nin bölgedeki nüfûzu artmaya devâm etmiş ve sürekli olarak bölgede statükonun değişmesi için çaba göstermeyi de sürdürmüştü. Amacı, bölge ülkelerini uydusu hâline getirmek ve bu ülkeler üzerinde hegemonya kurmaktı. Kuzey İran'da daha şimdiden kukla bir ordu kurmuştu bile. 20.000 civârında askeri bulunduğu söylenen bu orduya dayanarak da merkezi İran hükumetini denetimi altına almaya gayret ediyordu.

Türkiye'ye de aynı şekilde davranıyordu; resmî düzeydeki talepleri gündemdeydi ve eğer Ankara bu talepleri kabûl edecek olursa, Türkiye de bir Sovyet kuklası hâline gelecekti. Diğer yandan, Sovyet uyduları olan Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta güçlü ordular oluşturulmuştu ve bütün bu güçlü ordular Yunanistan üzerinde baskı kurmak için kullanılıyordu. Yunanistan'daki iç savaşta da Sovyet ajanları silâh kaçakçılığını sağlıyorlardı. Nihâî

amaç da Yunanistan'da da Moskova'nın güdümünde bir hükümet kurulmasıydı.

ABD, Türkiye'de bir Sovyet kukla hükümetkinin oluşturulmasının ABD'nin güvenliği açısından ciddî tehdit meydana getireceğinden emindi. Bu nedenle de ABD, Türkiye'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruması için Ankara'ya destek verecekti. ABD, şimdiye kadar İran ile Yunanistan'a zâten bu ülkelerin bağımsızlığını korumada derin çıkarı bulunduğunu defâlarca bildirmişti. İran da zaten kendisini savunmak amacıyla ABD'den askerî malzeme satın almak konusundaki talebini yerine getirmek için Washinton'a bir askerî komisyon göndermişti bile. Nitekim Ankara da, savunmasını güçlendirmek amacıyla ABD'den askerî malzeme almaya hazır olduğunu açıklamıştı. Yunanistan ise içinde bulunduğu bu güç koşullarda bu türden bir talebi seslendirmekte anlaşılır sebeplerle geride kalmayı tercih etmişti; fakat o da askerî malzeme istiyordu.

Clayton, raporunun bu kısmında, ABD'nin kategorik olarak bu ülkelere askerî malzeme satmaktan kaçınmasının, siyâsî ve askerî bakımdan son derece güç durumdaki bu ülkelerin ABD'nin kendi bağımsızlıklarıyla yakından ilgilenmediğini düşünmesine neden olacağını belirtiyordu. Bu da, bu ülkelerin bağımsızlıklarını koruma çabasında ABD'den hiçbir somut yardım bekleyemeyecekleri anlamına gelecekti. Bu hâl de, bu ülkelerin Sovyet baskısı karşısındaki direnişlerinde yılgınlık ve zayıflık oluşturacaktı. Oysa, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın 15 Ağustos târihli Türk Boğazları ile ilgili raporunda da görüleceği gibi, konuyla ilgili çalışan herkes, nihâyet dış ülkelere gerek stok fazlası olsun, gerekse olmasın askerî araç ve gereç satma politikasının yeniden gözden geçirilmesi zamânın artık geldiği kanısındaydı. Ne olursa olsun yeni bir politikanın ana hatları ortaya çıkarılmalıydı ve bu politika ABD açısından önem taşıyan Yakın ve Orta Doğu ülkelerine gerektiğinde askerî malzeme satışını serbest bırakmalıydı.

Raporun son kısmında yeniden Türkiye'ye dönülüyordu ve tam da bu sırada ABD'nin Türkiye'ye askerî misyon göndermesinin doğru olup olmayacağı konusunda ABD Dışişleri Bakanlığı'nın ciddî tereddüdü bulunduğu belirtiliyordu. Ayrıca Türkiye'nin henüz bu konuda bir girişimi olmadığı da anlaşılmıştı. Bu konuda

kesin bir karâra varabilmek için daha çok çaba harcanması gerekiyordu. Bu hâlde öncelikle ilerideki bir târihte Ankara'nın bir Amerikan askerî misyonu talep etmesi gerekiyordu.

ABD, ancak bu takdirde bu talebin gündeme geldiği sırada dünyânın durumunu ve diğer faktörleri de göz önüne alarak isteği yanıtlayabilirdi. Her ne kadar ABD, İran ve Yunanistan'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasının ABD açısından çok önemli olduğunu göz önüne almaktaysa da, henüz bu ülkeler için Türkiye'ye yapıldığı gibi bir memorandum hazırlığından da geri durmalıydı. Çünkü, Moskova henüz bu ülkelerle ilgili olarak resmî herhangi bir talepte bulunmamıştı. Oysa Türkiye'ye yönelik resmi talepleri gündemdeydi. ABD, her ne olursa olsun, Sovyetler Birliği'ne karşı sâdece Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüyle ilgileniyormuş, fakat İran ile Yunanistan'ınkiler ile ilgilenmiyormuş gibi izlenim vermekten kaçınmalıydı. Raporun sonunda, raporun ABD Savunma Bakanlığı ile donanmanın onayından geçtiğine özellikle dikkat çekilmişti.[77]

O sırada Pâris'te bulunan ABD Dışişleri Bakanı Byrnes, 24 Eylül 1946 târihinde, Clayton'a yazdığı raporda, son aylarda meydana gelen önemli gelişmelerin daha önceki politikalar ve Avrupa ile Yakın Doğu ülkelerine ekonomik yardım üzerindeki derin tesirlerini hatırlatıyordu. Ama son zamanlarda durum tamâmen değişmişti ve bunun nedeni, Sovyetler Birliği ile Moskova'nın hegemonyası altında bulunan diğer komşu uydu devletleriydi. Bunun ABD'nin daha önce kararlaştırılmış bulunan politikası üzerinde önemli etkileri vardı ve politikanın yeniden saptanması gerekiyordu. Bunun için de daha geniş ve yakın bir işbirliğine ihtiyaç görülmüştü. Kısaca ABD'nin dostu olan devletlere her şekilde yardım edilmeliydi. Diğer yandan, ABD'nin ilkelerine karşı çıkanlara ise herhangi bir yardımdan kaçınılacaktı.

Byrnes, yardımdan söz ettiğinde aklında iki ülke bulunduğunu açıklıyordu; bunlar Türkiye ile Yunanistan'dı. Bu konuda kurmay başkanlarının hazırlamış olduğu 24 Ağustos târihli bir memorandum da bulunuyordu. Bakan da bu memorandumda ortaya konulan görüşleri paylaşıyordu. Bizzat İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin ile

77 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Clayton'dan Byrnes'a", (12.9.1946).

de Türkiye hakkında görüşmüş ve Bevin'e İngiltere'nin hâlihazırda Türkiye ile ittifâkını da göz önüne alarak, Londra'nın Ankara'ya askerî malzeme vermesini önermişti. Bu arada ABD de Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunacaktı. Stok fazlası satışlarını gerçekleştirecek ve kredi açacaktı. Eğer Türkiye az sayıda Amerikalı teknisyen talebinmde bulunursa, bu talebi de karşılayacaktı.

Yunanistan'daki durum Türkiye ile karşılaştırıldığında çok daha vahimdi. Oysa Yunanistan'ın stratejik konumu da çok önemliydi. Bu bakımdan Atina'ya da ekenomik yardımda bulunulmalıydı. Ekonomik yardımlar bakımından İhrâcat ve İthâlât Bankası ile görüşmelerde bu konu da mutlaka gündeme getirilmeliydi. Brynes, raporunda bu kritik aşamada bütün dünyânın ABD'nin dostlarına yapacağı ya da yapmayacağı yardımı izlemekte olduğunu vurguluyordu. Birçok ülke politikasını ABD'nin tam bu sıradaki desteğine ya da desteğini esirgemesine bakarak saptayacaktı. Bu bakımdan destek ve yardımın önemi çok büyüktü.[78]

Clayton, hemen ertesi gün 25 Eylül 1946 târihinde, Byrnes'a yazdığı bir başka raporda, 12 Eylül târihli raporunu hatırlatıyor ve bu raporundaki önerilerini yeniden kısaca özetliyordu. Buna göre, Clayton, söz konusu raporunda, ABD'nin Yakın ve Orta Doğu ülkeleriyle ilgili görüşlerini yeniden gözden geçirmesi ve özel olarak da Türkiye gibi Sovyet baskısı altında kalan ülkelere yönelik askerî malzeme sağlama poliitkasının da değiştirilmesi lâzım geldiğini açıkladığını hatırlatıyordu. Nihâyet ABD Savunma Bakanlığı da Türkiye ile Yunanistan konusunda benzer görüşlere sâhipti. Buna göre, ABD, son gelişmelerin en çok etkilediği Yakın ve Orta Doğu'nun üç ülkesine, İran, Yunanistan ve Türkiye'ye artık açık bir şekilde yeni Amerikan politikasını belirtmeliydi. Hattâ bunu yazılı şekilde yapmalıydı.

ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ile ilgili olarak hazırlanan ve kurmay başkanlarının önerilerini içeren memorandumda ortaya konulan görüşlerden daha da öteye gidilmesi gerektiği kanısındaydı. Konu sâdece askerî yardımla sınırlı tutulmamalı, siyâsî ve ekonomik yardımı da kapsamalıydı. Bu görüşten hareketle Yunanistan ile ilgili politikanın taslağı oluşturulmuştu bile ve görüşü-

78 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Byrnes'tan Clayton'a", (24.9.1946).

ne başvurulmak üzere bizzat Byrnes'a da iletilmişti. Yunanistan'ın durumu Türkiye ile benzerlik gösteriyordu ki, bu duruma Clayton 12 Eylül târihli raporunda da değinmişti. Söz konusu taslak ABD Dışişleri Bakanlığı'nca da onaylanmıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı, tıpkı Yunanistan gibi İran ile Türkiye ile ilgili memorandumlar da hazırlamaya başlamıştı. Eğer Byrnes Yunanistan ile ilgili olarak hazırlanan memorandumu onaylarsa, bu takdirde Clayton da söz konusu memorandumu Savunma Bakanlığı ile donanmaya sunabilecekti. Ancak ondan sonra kesinleşen metin Truman'a sunulabilirdi.[79]

3. İKİNCİ SOVYET NOTASI

Cevâbî Türk notasının sunulmasından yaklaşık bir ay sonra 24/25 Eylül'de,[80] Türk cevâbî notasını yanıtlayan ve sorunu yeniden gündeme getiren ikinci Sovyet notası gündeme gelecektir. İkinci Sovyet notasının tam metni ARA EK III'de sunulmaktadır.

Görüldüğü gibi, ilkinden biraz daha uzun tutulmuş, fakat cevâbî Türk notasına göre yine de kısa sayılabilecek ve 24 Eylül'de Dışişleri Bakanlığı'na tevdî edilen[81] ikinci Sovyet notasında, Moskova, ilk notada öne sürülen görüşlerini yineliyordu. Moskova'ya göre, savaş yıllarında Mihver devletlerinin yardımcı savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi, nihâyet cevâbî notada Türk Hükümeti'nce de kabül ediliyordu. Ayrıca, birinci Sovyet notasında sözü edilmeyen başka geçişler de olmuştu ve ikinci notada bu geçişlere de temâs ediliyordu. Türk Hükümeti'nin bu konuda gösterdiği teknik gerekçeler ve özürler de, Moskova tarafından kabül edilmi-

79 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Clayton'dan Byrnes'a", (25.9.1946).

80 Erkin, anılarında, notanın 24/25 Eylül gecesi verildiğini belirtiyor. Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 303. Ayrıca bkz. Ülman, **age**, s. 82; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 306-307; Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu' Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)", **SBFD**, Cilt: 25, No:1, (Mart 1970), s. 65-66; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 47; Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münâsebetlerinin Üç Yılı: 1945-1948", **SBFD**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2 ve 3, 4, (1949), s. 378-445; Cemil Bilsel, "Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: XIV, Sayı: 1-2, (1948), s. 3-23; Cevat Açıkalın, "Turkey's International Relations", **International Affairs**, Volume: XXIII, No: 4, (October 1947), s. 490. **Cumhuriyet** gazetesi haberi ancak 29 Eylül'de duyuracaktır. **Cumhuriyet**, (29.9.1946). Tıpkı **Vatan** gazetesi gibi. **Vatan**, (29.9.1946). Ayrıca bkz. **Vatan**, (30.9.1946) ve **Ulus**, (29.9.1946). Türk basını haberi birkaç günlük bir gecikmeyle duyurmuştu.

81 **AT**, Sayı: 154, (Eylül 1946).

ARA EK III
BOĞAZLAR REJİMİ HAKKINDA İKİNCİ SOVYET NOTASI
(24 Eylül 1946)

"Sovyet Hükûmeti'nin Karadeniz Boğazları rejimi hakkındaki 7 Ağustos târihli notasına cevap teşkil eden Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin 22 Ağustos târihli notasını Sovyet Hükûmeti dikkatle incelemiştir.

7 Ağustos târihli notasında Sovyet Hükûmeti, son harb esnâsında Sovyetler Birliği ile ve Sovyetler Birliği'nin müttefikleri ile harb hâlinde bulunan devletler tarafından Boğazlar'ın defâatla kullanılması hâdiselerine işâret eylemişti. Bu notada yalnız 1941, 1942 ve 1944 seneleri zarfında Sovyet Hükûmeti'nin Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti nezdinde[ki] husûsî teşebbüs ve protestolarına mesned teşkil etmiş bulunan vak'alar mevzu bahis idi ki, bu, Almanya ve İtalya'nın harb gemilerini ve harb muavin gemilerini Karadeniz'e ve aksi istikâmette geçirmek için Boğazlar'dan istifâde ettikleri bütün vak'aları muhtevî değildir. 1942 ve 1943'de Alman seri çıkarma leyterlerinin mükerrer defâlar Boğazlar'dan geçmelerini ve buna benzer vak'aları zikretmek kâfidir.

Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, bu hususta izahlarda bulunmuştur. Maamafih bu izahat, 7 Ağustos târihli Sovyet notasında belirtilen muayyen vak'alar hakkındaki beyânâtı yalanlamış değildir. Türk notasında, Türkiye'nin, Büyük Britanya Hükûmeti'nin talebi üzerine, Alman donanması hizmetine ve Alman kıtalarının nakline tahsis edilmiş bulunan Alman gemilerinin Boğazlar'dan geçmelerine mâni olmak için tedbirler aldığı husûsuna atıf yapılmakla beraber, bu gemilerden bâzılarının, Büyük Britanya'nın mevzubahis protestosundan evvel, Boğazlar'dan geçmelerine müsaade olunduğunun teslim edilmesi, Boğazlar hakkındaki sözleşmenin geçen harb esnâsında düşman devletlerin Boğazları müttefik devletler aleyhinde harb gâyeleri için kullanmalarına mâni olmadığı husûsundaki Sovyet beyânâtının doğruluğunu teyid etmektedir.

Bu münâsebetle Sovyet Hükûmeti, Türkiye'nin sözleşmenin 24. maddesi mûcibince mükellef bulunmasına rağmen, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin harb esnâsında muharip devletlere Boğazlar'da gemilerin seyrüseferini gösteren raporlar tevdiini durdurduğu keyfiyetini kaydetmeyi de lüzumlu telâkki eder.

22 Ağustos târihli notada, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, kendi kanaatince Boğazlar'da kontrolü güçleştiren bâzı hâllere işâret etmektedir. Bu cümleden olarak, harb filolarının yıllığında, harb esnâsında Boğazlar'dan ahdî hükûmlere aykırı olarak geçen harb gemileri ile harb muavin gemilerinin isimlerinin bulunmadığı tebârüz ettiriliyor. Halbuki Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, hassaten harb devresi esnâsında, harb gemilerinin ve evleviyetle muavin [harb] gemilerin[in] tam listesini câmi bulunan resmî yıllıkların mevcut olmadığını herhâlde bilmez değildir. Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin notası, sözleşme mûcibince Boğazlar'dan geçen gemilerin yegâne kontrol şeklinin sıhhiye kontrolü olduğuna da işâret etmektedir. Fakat diğer taraftan, Türk makamlarının 25 Şubat 1941, 6 Mayıs 1941 ve 27 Haziran 1942 târihli denizci ilânları ile transit geçen gemilere Boğazlar'da mecbûrî tevakkuf ve Türk kılavuz gemilerine mürâcaat lüzûmunu vâz etmiş oldukları mâlûmdur. Gümrük makamları da, transit geçen gemileri murâkabe etmekteydi. Eğer işbu kontrol tedbirleri dahi gayri kâfi idiyse, harb esnâsında Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin Boğazlar'dan geçecek gemilerin kontrolü tedbirlerinin takviyesi meselesini tek bir defâ [dahi] ortaya atmamış olduğunu müşahade etmek mecbûriyeti de vardır.

Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti'nin notasında, İkinci Cihan Harbi esnâsında, Sovyet Hükümeti'nin [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti'ne, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz mıntıkasındaki güvenliğine karşı bir tehdidin mevcûdiyeti hakkında herhangi bir mürâcaatta bulunmadığı bildirilmektedir.

Anılan nota, bundan, Türkiye'nin harb esnâsında Boğazlar'ın muhafızı vazifesini ifâ eylemiş olduğu ve Mihver devletlerinin [Almanya ve İtalya'nın] Türkiye'nin durumu dolayısıyla Boğazlar'da müesses rejimi ihlâli göze almadıkları neticesini çıkarmaktadır. Sovyet Hükümeti, bu noktai nazarı doğru bulmamaktadır ve Sovyetler Birliği'nin harb esnâsında düşman gemilerinin Boğazlar'dan geçişi dolayısıyla Türkiye nezdinde yapmış olduğu mükerrer teşebbüslerin bunun aksini ispât ettiğine Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti'nin dikkatini celbeder. Yukarıda anılan tehditlerin vüsatine gelince: Sovyet Yüksek Komutası'nın harb esnâsında düşman harb gemilerinin ve muavin harb gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçişi hâdiselerini gözönünde bulundurarak, Karadeniz havâlisinin müdâfaası için mühim miktarda askerî kuvvetleri, harb sahnesinin başlıca bölgelerinden çıkmak [çekmek] mecbûriyetinde kaldığını hatırlamak kâfidir.

Bütün bunlar, Montreux Sözleşmesi ile tesbit edilen Boğazlar rejiminin Karadeniz devletlerinin güvenlik icaplarına uymadığını ve Boğazlar'ın Karadeniz devletleri aleyhine kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini teyid eylemektedir. Sovyet Hükümeti'nin fikrince Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin verdiği izâhat, bu neticeyi yalanlamamıştır. Bu izâhat, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti'nin harb esnâsında Boğazlar rejiminin ihlâl edilmesi dolayısıyla üzerine düşen mesûliyetten ibrâ edilmesi için de kâfi değildir.

7 Ağustos târihli notada, Sovyet Hükümeti, Boğazlar'da yeni rejimin tesisine temel teşkil etmek üzere teklif ettiği beş prensip hakkında fikirlerini bildirmiştir. 22 Ağustos târihli Türk notasından anlaşıldığına göre, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti'nin bu Sovyet tekliflerinin aşağıdaki ilk üç noktasının müzâkere mevzuu olarak alınmasına hiçbir itirâzı yoktur.

1) Boğazlar, bütün memleketlerin ticâret gemilerinin geçişine dâimâ açık olmalıdır.

2) Boğazlar, Karadeniz devletlerinin harb gemilerinin geçişine dâimâ açık olmalıdır.

3) Karadeniz'de sâhili bulunmayan devletlere âid harb gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi, husûsî sürette derpiş edilen hâller müstesnâ, memnûdur.

Sovyet Hükûmeti, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'ne ileride bâzı ihtiyârî kayıtlar yapmayı derpiş eylediğini bildirmiş olmasına rağmen, mezkûr hükümetin yukarıda anılan üç prensibi esas olarak kabûle hazır bulunmasından dolayı memnûniyetini beyân eyler.

Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, 7 Ağustos târihli Sovyet notasının 4 ve 5. noktalarında mündemiç Sovyet teklifleri hakkındaki özel görüşünü bildirmiştir.

4. noktada Sovyet Hükümeti, Boğazlar rejiminin kurulmasının Türkiye ile diğer Karadeniz devletlerinin salâhiyeti dâhilinde bulunduğunun tanınmasını teklif eylemiştir. Mâdem ki, Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti, bu teklife karşı nev'ama itimatsızlık göstermektedir, [o hâlde] Sovyet Hükûmeti, bu mesele üzerinde daha ziyâde durmayı lüzumlu addetmektedir.

Bununla ilgili olarak Sovyet Hükûmeti, herşeyden evvel kapalı [bir] deniz olmak itibârî ile Karadeniz'in husûsî vaziyeti üzerine Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti'nin dikkatini celbetmek ister. Bu vaziyet, Karadeniz Boğazları'nın ancak mahdut adette devletlerin, yâni birkaç Karadeniz devletinin sâhillerine müncer olan bir su yolu teşkil eylediğini ifâde eder. Binâenaleyh, Karadeniz Boğazları rejiminin tesbiti işinde Sovyetler Birliği'nin ve diğer Karadeniz devletlerinin en ziyâde ilgili olmaları gâyet tabiîdir ve bu itibarla bu devletlerin vaziyeti, diğer devletlerin vaziyeti ile mukâyese edilemez. Bir kapalı deniz olan Karadeniz'e

müntehi bulunan bu Boğazlar'ın rolü, meselâ Cebelütârık [Boğazı] veyâ Süveyş Kanalı gibi, adetleri mahdut devletlere geçit vermeyip, bilindiği gibi, cihanşümûl mâhiyette olan dünyâ su yollarınkinden farklıdır. Filhakika, bu kâbil beynelmilel su yolları hakkında en fazla alâkalı devletlerin iştirâki ile milletlerarası bir kontrol tesisi lâzımdır ki, bu da, esâsen bugüne kadar henüz tahakkuk etmiş değildir. Kapalı bir deniz olan Karadeniz'e götüren Karadeniz Boğazları'na gelince: Herşeyden evvel Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin ve diğer Karadeniz devletlerinin husûsî durumlarına ve güvenliklerine tekâbül edecek bir Boğazlar rejiminin tesisi doğru görülmektedir.

Esâsen bu hususta ki kifâyetsizliği âşikâr olan Montreux Konferansı bile Boğazlar rejiminde Karadeniz devletlerine rüçhanlı bir vaziyet temin eylemiş bulunmaktadır. Diğer taraftan, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, 7 Ağustos târihli Sovyet tekliflerinin Montreux Sözleşmesi'nden daha kat'î bir şekilde Karadeniz devletlerinin Boğazlar'daki husûsî vaziyetini tanımakta olan ilk üç noktasını esas olarak kabûl eylemiştir. Bu tekliflerde, bir taraftan Boğazlar'ın bütün memleketlerin ticâret gemilerinin geçişine açık bulundurulacakları ve diğer taraftan [da] yalnız Karadeniz devletlerinin harb gemilerinin Boğazlar'dan geçebilecekleri, halbuki Karadeniz'de sâhili olmayan devletlerin harb gemilerinin, husûsî sûrette derpiş edilen ahval müstesnâ, Boğazlar'dan geçmesine müsaade olunmayacağı zikredilmiştir. Bilindiği gibi, diğer devletlere nazaran Karadeniz devletlerinin Boğazlar'daki vaziyetini belirten bu prensipler, mer'i Montreux Sözleşmesi'nde gereği gibi ifâdesini bulmamış ise de, bütün dünyâda tamâmen tanınmıştır. Bu münâsebetle Sovyet Hükûmeti, Karadeniz devletlerinin Boğazlar'daki husûsî vaziyetlerinin ayrıca 16 Mart 1921 târihli Sovyet-Türk muahedesi ile de tanınmış olduğunu hatırlatmayı lüzumlu telâkki eder.

Bu muahedenin 5. maddesinde şöyle denilmektedir: 'Boğazlar'ın açık bulundurulmasını ve bütün milletler arasında ticârî münâsebetler için Boğazlar'dan serbest geçişi temin zımnında iki akit taraf, Karadeniz ile Boğazlar'ın beynelmilel statüsünün kat'î olarak izhârını, konferansın alacağı kararlar, Türkiye'nin tam hükümranlığına ve başkenti İstanbul'a halel irâs etmemesi şartı ile, sâhildar memleketler murahhaslarından mürekkep özel bir konferansa tevdî husûsunda mutâbıktırlar.'

Böylece, 1921 târihli Türk-Sovyet muahedesi, Karadeniz ile Boğazlar'ın milletlerarası statüsünün tanzimi vazifesinin yalnız sâhildar memleketler mümessillerinden müteşekkil bir konferansa tevdî lüzûmuna istinâd etmektedir. Türkiye ile Güney Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921 [târihin]de akdolunan muahede ile Türkiye ile Ukranya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında 21 Ocak 1922 [târihin]de akdolunan muahedede de buna benzer bir madde vardır. Boğazlar rejiminin Karadeniz'de sâhili bulunan memleketler tarafından tesisi prensibini muhtevî maddenin yukarıda anılan muahedelere derci, bu prensibe mezkûr memleketlerin, Türkiye de dâhil olduğu hâlde, ne büyük bir ehemmiyet atfettiklerini göstermektedir.

Bütün bunlar, Sovyet Hükûmeti'nin 7 Ağustos târihli notasının 4. noktasında izâh olunan teklifin Türkiye'nin imzâlamış bulunduğu [ve] yukarıda zikri geçen muahedelere tamâmiyle uyduğunu göstermektedir. Karadeniz ve Boğazlar'ın milletlerarası statüsünün tesisi için bu muahedeler ile derpiş edilen usûlün tatbik safhasına vaazını daha fazla tâlike hakkı gösterilemez [gösteremez].

Diğer taraftan, geçen harbin tecrübesi, gerek Türkiye [ve] gerek[se] Sovyetler Birliği tarafından bu muahedelerde kabûl edilmiş bulunan Boğazlar rejiminin tesisi prensibinin, filhakika Karadeniz devletlerinin halkı menfatlerine tekâbül etmekte olduğunu ve genel ba-

rışın istikrârı ve milletlerin güvenliği ile ilgili diğer memleketlerin menfaatleri ile de teâruz etmediğini ispât eylemiştir.

Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da *ticârî seyr*üsefer serbestliğinin ve güvenliğin sağlanması ile en fazla alâkadar ve buna en [fazla] kâdir devletler olmak sıfatı ile Boğazlar'ın diğer devletler tarafından Karadeniz devletleri aleyhinde hasmâne maksatlarla kullanılmasını önlemek üzere müşterek vâsıtalar ile müdâfaasını temin eylemelerini derpiş eden 7 Ağustos [1946] târihli Sovyet notasının 5. noktasına kezâ itirâz etmektedir.

Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, mezkûr Sovyet teklifinin Türkiye'nin egemenlik hakları ile gayri kâbili telif olduğunu ve güvenliğini ortadan kaldıracağını beyân etmektedir. Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, Sovyet Hükûmeti'nin bu konuya müsbet bâzı mülâhazalarını dinlemeden çok evvel [ve] hattâ Sovyetler Birliği'nin bu hususiaki tekliflerini müşterek bir tetkike tâbi tutmaya mâtuf bir teşebbüste bile bulunmadan bu neticeye varmıştır. Bir taraftan, Sovyetler Birliği'nin ve diğer Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine ayrılmaz bir şekilde bağlı bulunan bu önemli meseleyi, Sovyetler Birliği ile müştereken incelemek husûsunda her türlü imkânı toptan red etmekle, diğer taraftan da hiçbir esâsa dayanmayan ve üstelik Sovyetler Birliği'nin vekar ve haysiyeti ile de gayri kâbili telif bulunan bu gibi şüpheler izhârını mümkün görmek sûreti ile Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, Sovyetler Birliği ile yeniden itimâda müstenid dostâne münâsebetler kurulması temennisine dâir olan kendi beyanları ile tam tezat hâlinde bulunmaktadır.

Sovyet Hükûmeti, Türk notasında ifâde edilen görüş tarzına rağmen, ancak Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin biraraya getirilecek vâsıtalarının Boğazlar'da ticârî seyrüseferin serbestîsini olduğu kadar, Boğazlar'da güvenliği de temin edeceği mütâlaasındadır. Aynı zamanda Sovyet Hükûmeti, yukarıda anılan Sovyet teklifinin tatbikinin Türkiye'nin egemenliğini aslâ haleldâr etmeyeceği *ve* Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin müşterek tedbirleri[nin] bu Boğazlar'ın muhafazasını Türkiye'nin yalnız başına alacağı tedbirlerden çok daha geniş bir ölçüde sağlayacağından, Türkiye'nin güvenlik menfaatlarine daha iyi tekâbül eyleyeceği kanaatindedir.

Türkiye'nin Boğazlar'ın müdâfaasını Sovyetler Birliği ile müştereken sağlamayı reddetmesi, Karadeniz devletlerini bu mıntıkada lüzumlu olan güvenliği temin imkânından mahrum etmektedir.

Son harb esnâsında Mihver devletleri *[Almanya ve İtalya]*, Sovyetler Birliği'ne karşı harb hareketlerinde Karadeniz'den faydalandılar. Bu husûsa, işbu devletlerin Karadeniz'e bâzı harb gemileri ile yardımcı harb gemileri geçirebilmek imkânına mâlik bulunmaları yardım etmiştir. Buna benzeyen diğer bir hâdise olarak, 'Göben' [Goeben] ve 'Breslau' isimli Alman kruvazörlerinin 1914 [yılın]da ansızın Boğazlar"an Karadeniz'e geçerek Rus donanmasına ve Karadeniz limanlarına taarruz etmeleri de pekiyi hatırlardadır. Boğazlar'ın Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından müştereken müdâfaası hakkındaki teklifte, bütün bunlar gözönünde tutulmuştur ki, bundan maksat, hem Türkiye'nin [ve] hem [de] diğer Karadeniz devletlerinin menfaatlerine uygun olarak, yalnız Türkiye tarafından tam mânâsı ile sağlanamayacak olan Boğazlar'ın esaslı bir sûrette müdâfaasını temin etmektir.

Diğer taraftan, eğer Türkiye *Sovyet teklifini reddettikten sonra Karadeniz'de sâhili* bulunmayan bâzı devletlerle müştereken Boğazlar'da askerî tedbirler almaya kalkacak olursa, bunun Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatleri ile tezatteşkil edeceği âşikârdır. Karadeniz'de uzunluğu 2.100 kilometreye varan Sovyet sâhillerinin memleketin en mühim mın-

tıkalarına isal ettiğini ve bu sebeple bu sâhillerin güvenliğinin Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'ın müdâfaasına doğrudan doğruya iştirâki ile sağlanması lüzûmunun Sovyetler Birliği'nin *hayâtî menfaatlerinden* neşet ettiğini unutmak haksızlık olur. Bütün bunlar, Sovyet Hükûmeti'nin niçin Boğazlar'ın müdâfaasının Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin müşterek kuvvetleri ile sağlanmasına ve bunda bütün Karadeniz devletlerinin güvenliğinin gâye ittihaz edilmesine lüzum gösterdiğini izâh eder.

Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin Birleşmiş Milletler teşkilâtına yaptığı atıfa gelince: Sovyet Hükûmeti, 7 Ağustos târihli notadaki teklifinin bu teşkilâtın prensiplerine ve gâyelerine tamâmiyle uygun olduğunu beyân etmeyi lüzumlu görmektedir. Bu teklif, sâde[ce] milletlerarası ticâretin genel menfaatlerini sağlamakla kalmayıp, [fakat] aynı zamanda Karadeniz devletlerinin güvenliğinin idâmesi için lâzım gelen şartları ihdâs ve böylece genel barışın takviyesine yardım etmektedir.

Sovyet Hükûmeti, Montreux Sözleşmesi'nin tâdili usûlüne mütedâir olarak Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti tarafından serdedilen mülâhazaların Montreux'de akdedilen Boğazlar Sözleşmesi'nin yeni şartlara uymaması dolayısıyla tâdili gerektiği yolunda Berlin'de üç devlet konferansında [Potsdam Konferansı'nda] verilen kararları nazarı itibâra almamış bulunduğunu kaydettirmeyi lüzumlu sanmaktadır. Boğazlar rejimi hakkındaki konferansa gelince: Sovyet Hükûmeti, bu konferansın toplanmasından evvel aynı kararda derpiş edilmiş bulunduğu veçhile hükûmetler arasında doğrudan doğruya mükâlemeler yolu ile meselenin mümkün olduğu kadar geniş [bir] şekilde görüşülmesi gerektiği mütâlaasındadır."*

(*) **AF**, Sayı: 154, (Eylül 1946); Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 423-428; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünyâ Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 294-301; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. *174-180*; *Bilge*, **Güç Komşuluk**, s. *311-316*. Söz konusu kaynaklarda metinlerin farklılık gösterdiğinin belirtilmesi gerekekir. Değişik metinlerde cümle ve/veyâ sözcük atlamasına rastlanmaktadır. Ayrıca, bâzı küçük ifâde değişiklikleri de görülmektedir. Bu metinde, yukarıdaki metinler karşılaştırılmak sûreti ile atlamalar doldurulmuş ve ifâdeler anlaşılabilir ve düzgün bir hâle sokulmuştur.

yor ve bu tür gerekçelerin ilk kez gündeme geldiğine dikkat çekiliyordu. Ankara, daha önce hiçbir zaman Montrö Antlaşması'nın bu tür teknik güçlüklerine değinmemişti. Diğer yandan, Boğazlar'dan geçen ve geçmesi muntemel düşman savaş gemileri nedeni ile, Sovyetler Birliği, savaş yılları boyunca, askerî harekâtın en güç dönemlerinde dahi, Karadeniz sâhillerinin güvenliğinin korunması için, önemli miktarlarda askerî gücünü bu amaçla ayırmak zorunda kaldığını da ileri sürüyordu. Dolayısıyla da Türkiye Boğazlar'ı Karadeniz devletlerinin güvenlik çıkarlarına uygun şekilde koruyamamıştı. Bundan da Türkiye sorumluydu.

İkinci notada, Ankara'nın ilk Sovyet notasında kaydedilen ilk üç noktayı kabûle şâyân görmesinden duyulan memnûniyet vurgulanıyor, ancak son iki noktanın reddi üzerinde de önemle duruluyordu. Kapalı bir deniz olarak tanımlanan Karadeniz'in özel durumuna yeniden dikkat çekilen notada, Karadeniz'e tek geçişin Boğazlar yolu ile olmasının altı çiziliyordu. Buradan çıkan sonuç, Boğazlar rejimi ile en çok ilgili olması gereken tarafların Karadeniz devletleri olmasıydı. Sovyet notası, geçmiş bâzı târihî antlaşmalara da göndermede bulunuyor ve bu sûretle tezini güçlendirmeye çalışıyordu. Moskova'nın Boğazlar'ın birlikte savunulması yolundaki önerisi de hâlâ gündemdeydi. Moskova'ya göre, tutulması gereken yol, bu konuya ilişkin Türk-Sovyet görüşmelerinin bir an önce başlamasıydı. Boğazlar'ın "müşterek vâsıtalar" ile savunulması, Türkiye'nin egemenlik haklarını hiçbir şekilde ihlâl etmezdi. Aksine, Ankara'nın da güvenlik sorunlarının çözümüne katkıda bulunabilirdi. Moskova, Boğazlar'ın ortak savunulması önerisini, Sovyetler Birliği'nin "hayâtî menfaatleri" ile birlikte vurguluyordu. Ayrıca, ilk Sovyet notası, Potsdam Konferansı kararları gereğince sunulmuştu ve hükûmetler arası görüş teâtisine hizmet ediyordu.

İkinci Sovyet notasında dikkati çeken bir iddiâ da, Türkiye'nin Boğazlar'da başka bir devlete üs sağladığı yolundaydı. Bu devlet İngiltere idi. Sovyetler Birliği, daha önce Türkiye'nin Boğazlar'da İngiltere'ye bir ikmâl üssü sağladığını ve yine İngiltere'nin Trakya ile Karadeniz sâhillerinde denizaltılara karşı radar istasyonları kurduğunu iddia ediyordu.[82]

82 **OTDP**, s. 216.

İkinci Sovyet notasının bir başka özelliği de, ilkinin aksine, Washington ile Londra'ya iletilmemiş olmasıydı.[83] Moskova, muhtemelen bu şekilde sorunun yalnızca iki devlet arasında olduğunu bir kez daha vurgulamaya çalışıyordu. Ancak Ankara, notayı her iki devletin başkentine de iletecektir.[84]

ABD'nin Ankara'daki temsilcilerinden Bursley, 26 Eylül 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanmlığı'na yazdığı bir raporda, bir gün önce geceyarısı Sovyetler Birliği'nin Ankara temsilcisinin oniki sayfa tutan ikinci Sovyet notasının metnini kendisine sunduğunu haber veriyordu. Aynı gün öğle saatlerinde de Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin, Fransızca yazılmış olan notayı kendisine vermişti. Bu sırada Erkin, ikinci Sovyet notasının bir öncekine göre daha yumuşak tonda kaleme alınmış olduğuna dikkat çekmişti. İkinci Sovyet notasının daha az ısrarcı olduğunu belirten Erkin, Sovyet notasının dördüncü husûsunda da daha az ısrarcı bir tutum içine girildiğini, fakat beşinci hususta ısrârın sürdürüldüğünü açıklamıştı. Notada Montrö Antlaşması'na da birkaç kez atıfta bulunulmuş, fakat Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında doğrudan ve öncü görüşmelerden de söz edilmişti. Ankara, ikinci Sovyet notasının cevâbî Türk notasından bir ay sonra sunulduğuna dikkat çekerek, yeni notaya yanıt vermekte acele edilmeyeceğini sezdirmişti. Konu âcil sayılmazdı. Zâten yeni cevap notası sunulmadan önce Ankara yine İngiltere ile ABD'nin görüşünü öğrenmek istiyordu. Ayrıca Erkin İngiliz notasının kopyasını da Wilson'a takdim etmişti.[85]

Yine aynı gün 26 Eylül'de Bursley ABD Dışişleri Bakanlığı'na hitâben kaleme aldığı raporunda, ikinci Sovyet notasının İngilizce tercümesini aktarıyordu.[86] Yine Bursley, hemen ertesi gün 27 Ey-

---

83 **OTDP**, s. 217. Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 155, (Ekim 1946); Ülman, **age**, s. 83; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 47.

84 **OTDP**, s. 217; Ülman, **age**, s. 83; Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 317; Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 113; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 47. Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 155, (Ekim 1946). **Ulus** gazetesinin resmî tepkisi için bkz. Ahmet Şükrü Esmer, "Boğazlara Dâir İkinci Sovyet Notası", **Ulus**, (30.9.1946); Nihat Erim, "Sovyetler'in Yeni Notası", **Ulus**, (30.9.1946). Nitekim **Ulus** gazetesi ABD'nin Sovyet notasını incelediğini haber veriyordu. **Ulus**, (2.10.1946); Fâlih Rıfkı Atay'da, resmîyorumla yetiniyordu. Fâlih Rıfkı Atay, "Sovyet İsteklerine Dâir", **Ulus**, (2.10.1946). Nihat Erim de aynı şeyi yapmıştı. Nihat Erim, "Sovyetler'in Yeni Notası II", **Ulus**, (3.10.1946). **Ulus**'a göre, ABD Boğazlara yakın ilgi gösteriyordu. **Ulus**, (3.10.1946);

85 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Bursley'den ABD DB'ye", (26.9.1946).

86 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Bursley'den ABD DB'ye", (26.9.1946).

lül'de yine ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, ikinci Sovyet notasında ortaya konulan görüşlere değiniyordu. Buna göre, Erkin, İkinci Dünyâ Savaşı sırasında Montrö Antlaşması'nın ihlâl edildiğine ilişkin Sovyet iddiâlarının inandırıcı olmaktan uzak olduğunu söylemişti. İkinci Sovyet notasında, Ankara'nın ilk Sovyet notasında belirtilen ilk üç husûsa belirli koşullarla katıldığı belirtildikten sonra, Karadeniz devletlerinin Boğazlar rejiminde özel haklara sâhip olması gerektiği yönündeki görüşe de yine katıldığı açıklanmıştı. Sovyetler Birliği bu konuda mutâbakata varılmasından memnun gibiydi; Erkin'e göre belki de bu tutum, Türk-Sovyet görüşmelerini olumlu anlamda etkilemek için alınmıştı. Diğer yandan, ABD de aslında ilk kez bunları ileri sürmüştü. Erkin'e göre Boğazlar sorunu uluslararası politikadan soyutlanarak tek başına ele alınamazdı. Bu tutum, Sovyetler Birliği'nin Panama Kanalı da dâhil diğer uluslararası su yolları üzerinde ulaslararası denetim sağlanması yolundaki talebinin temelini oluşturabilirdi. Belki de ikinci Sovyet notasındaki en kuvvetli husus, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile 16 Mart 1921, Transkafkasya Cumhuriyeti ile 13 Ekim 1921 ve nihâyet Ukrayna ile 21 Ocak 1922 târihinde târihinde imzâ ettiği anlaşmalara yapılan atıflardı.

Bursley, raporunun tam bu noktasında sormaktan kendisini alamamıştı; acaba ABD ya da bir başka devlet Boğazlar ile ilgili de olan bu anlaşmalara karşı hiç protestoda bulunmuş muydu? Montrö Antlaşması zâten bu anlaşmaların yerine geçmiyor muydu? İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'ne Erkin tarafından verilen bilgiye göre, notada Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin onurunu kırmak üzere ilk Sovyet notasında bulunan beşinci husûsu reddetmesine atıfta bulunulmasını da gülünç bulmuştu. Aslında notada Türkiye'nin önceki dostça açıklamalarına atıfta bulunulmuş olsa da, Moskova, böyle bir ifâdeden geri durduğu gibi, aksine Türkiye'nin bu yaklaşımını Sovyetler Birliği'nin onuruna karşı tutum olarak değerlendiriyordu. Ayrıca, Goeben ve Breslau (Yavuz ve Midilli) örneğinde olduğu gibi Sovyetler Birliği'nin bu türden uç örnekler üzerinden tartışmayı devâm ettirme yönündeki eğilimini de gösteriyordu. Hâli hazırdaki İngiliz desteği de Moskova tarafından zirkedilmişti. Oysa Bursley, radar tarzı savunma amaçlı araçların bu türden gerekçeler içinde yer almaması gerektiği görüşündeydi.

Bursley, ikinci Sovyet notasında Montrö Antlaşması'nın yetersizliğine gerekçe göstermek için daha çok ikinci derecede konulara değinildiğine dikkat çekiyordu. Ankara, ikinci Sovyet notasına yanıt vermeden önce en kısa zamanda ABD'nin konuya yaklaşımını öğrenmek istiyordu.[87]

Bursley, bu kez 30 Eylül 1946 târihinde yine ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporunda, aynı gün Türk Dışişleri Bakanlığı'nın önde gelen mensuplarından Fuat Carım ile görüştüğünü aktarıyordu. Buna göre, Carın, Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'in görüşlerini aktaracaktı; fakat Carın onları çok daha vurgulu bir şekilde açıklamıştı. İkinci Sovyet notasının beklendiğinden daha yumuşak olmasına karşılık, Moskova ilk notasının dördüncü ve beşinci hususlarında hâlâ ısrarcı davranıyordu. Carın, notanın Sovyetler Birliği'nin niyetleri konusunda yeteri açıklıktan yoksun olduğunu söylemişti. Sovyetler Birliği'nin konferans konusunda alacağı tutumda olsun, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında doğrudan görüşmeler konusunda olsun notada herhangi bir açıklık bulunmuyordu. Carın, ne olursa olsun Ankara'nın Moskova ile Boğazlar meselesinde doğrudan görüşmede bulunmayacağını da iletmişti. Basın bürosunun olsun, Anadolu Ajansı'nın olsun doğrudan görüşmelerin tam bir hatâ olacağı yönündeki açıklamaları ile bu görüş tutarlıydı. Onlar Potsdam sürecinin ABD ve İngiltere tarafından izlendiğini düşünüyorlardı. Sovyetler Birliği'nin yorumundan daha çok notaların görüşü ağır basıyordu.

Nihâyet Carım, Türkiye'nin Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi için uluslararası bir konferans toplansa dahi Sovyet notasının dördüncü ve beşinci hususlarını aslâ görüşmeyeceğini de açıklamıştı. Bu hususlar aslâ tartışılmayacaktı. Bursley, Carın'ın tutumunun Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile görüşmeler konusunda uzun dönemli tutumuyla ve Ankara'nın Sovyet notasının dördüncü ve beşinci hususlarını hiçbir şekilde tartışınama tavrıyla tutarlı olduğunu gördüğünü vurguluyordu. Carın, ayrıca hazırlanmakta olan ikinci Türk cevâbî notasının taslağıyla ilgili olarak ABD Dışişleri Bakanlığı'nın son Sovyet notasına ilişkin görü-

87 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Bursley'den ABD DB'ye", (27.9.1946).

şünü de öğrenmek istemişti. Bursley, Wilson'un yazdıklarına ekleyecek bir şey bulamamıştı; yeter ki, ABD ve İngiltere, Ankara'yı bu alanda yalnız bırakmasınlardı.[88]

ABD Dışişleri Bakanlığı'nı vekâleten idâre eden Acheson, yine aynı gün 30 Eylül'de ABD'nin Pâris Büyükelçisi Caffery'e yazdığı raporda, ABD Dışişleri Bakanı'nın basınla ilişkilerden sorumlu özel yardımcısı McDermott'a asistanı olan Lincoln White'tan gelen bir haberi iletiyordu. Buna göre, United Press yeni bir haber vermişti; Türkiye, ikinci Sovyet notasına vereceği cevâbî nota için ABD ile İngiltere'nin görüşlerini öğrenmek istemişti. Buna karşılık, ABD'nin görüşü ancak ordu ve donanma görüşünün ortaya çıkmasından sonra oluşabilirdi ki, bunun da aynı hafta içinde gerçekleşeceği öngörülmüştü. Bu haber üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı da resmî bir açıklamada bulunmuştu. Henüz ABD'nin resmî görüşü belirginlik kazanmamıştı.[89]

ABD'nin Atina Büyükelçisi Mac Veagh, 30 Eylül 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, İngiltere'nin askerî güçlerini Yugoslavya'dan çekmesi ihtimâline karşı Türk meslekdaşının kendisine bu takdirde Yugoslav ordusunun yirmidört içinde Selânik'e kadar ineceğinin kesin olduğundan söz etmişti ki, kendisi de aynı görüşü paylaşıyordu.[90]

ABD'nin Londra temsilcisi Gallman'dan 2 Ekim 1946 târihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazılan bir raporda, büyükelçiliğe ulaşan son Sovyet notasına ilişkin bilgi veriliyordu. Ankara, ikinci cevâbî notasını hazırlamadan önce Londra'nın görüşünü de öğrenmek istiyordu. Bunun için öncelikle İngiliz Dışişleri Bakanlığı içinde bâzı görüşmeler yapılması gerekiyordu. Bir gözlemci, ikinci Sovyet notasının olağanüstü sayılacak kadar hayli yumuşak olduğundan söz etmişti. Ona göre, Sovyet notası Potsdam anlaşması çizgisine gelmişti.[91]

ABD'nin Ankara'daki temsilcisi Bursley, 2 Ekim 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, aynı gün Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin ile yaptığı gö-

88 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Bursley'den ABD DB'ye", (30.9.1946).

89 **FRUS**, 1946, **Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Caffery'e", (30.9.1946).**

90 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Mac Veagh'tan ABD DB'ye", (30.9.1946).

91 **FRUS, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Gallman'dan ABD DB'ye", (2.10.1946).**

rüşmeyi aktarıyordu. Buna göre, Erkin akşam üzeri kendisini çağırmıştı. Erkin, son Sovyet notasının daha yumuşak olmakla birlikte birkaç önemli noktada bilinçli bir şekilde karanlıkta bırakılmış olduğunu söylemişti. Dahası, bunun ardında Moskova radyosu ile Türkiye'deki Sovyet propagandistleri bulunuyordu. Onlar, Ankara'nın Sovyetler Birliği'nin önerilerini ne olduğunu ve nasıl sonuçlanacağını beklemeden tümüyle reddettiğini ve böylece Moskova ile dostluk fırsatını kaçırdığını ve yine bu arada sırtını da Anglo-Saksonlara yaslamayı tercih ettiğini yayıyorlardı.

Yeni hazırlanmakta olan Türk cevâbî notası, başlangıçtaki Türk-Sovyet görüşmelerinin yerini alacaktı. Bu görüşmeler, ilk Sovyet notasından önce zamânında Ankara'da yüksek düzeyde Türk diplomatlar ile Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi arasında gerçekleşmişti. Bu görüşmelerde Sovyet talepleri ve iddiâları ile Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'i kapalı bir deniz yapma isteği reddedilmişti. Ankara, Sovyet notasında belirtilen ilk üç husûsu kapsayan uluslararası bir konferansa katılmayı kabûl etmişti. Bu üç nokta Ankara'ya göre tüm meşrû Sovyet taleplerini karşılamaya yeterdi. Diğer yandan, dördüncü husus Ankara'ya göre geçerli olamazdı; Ankara, sâdece Karadeniz devletlerinin katılacağı değil, fakat tüm imzâcı güçlerin katılacağı bir uluslararası konferanstan yanaydı. Bu konu da ısrarcıydı. Beşinci husûsa gelince; bu öneri Türkiye'nin hükümranlık haklarının paylaşımı anlamına geliyordu ki, Ankara buna aslâ yanaşmazdı. İkinci Türk cevâbî notası kısa tutulacaktı ve konuyla ilgili olarak yanıt almaya yönelik olacaktı. Diğer yandan da, ileride vûkû bulacak olası uluslararası konferanstaki tartışmalar ve görüşmeler beklenecekti.

Başbakan Recep Peker, 30 Eylül akşamında bu genel yaklaşımı onaylamıştı. Peker, 10 Ekim'de hükümet toplantısı için Ankara'ya geri dönecekti. Bu toplantıda ikinci Türk cevâbî notasının onaylanması bekleniyordu. Türk Dışişleri Bakanlığı, ABD hükümetinin görüşünü bu târihten önce öğrenmeyi umuyordu. Dahası, Erkin, ilk Sovyet notasının ardından gelen Amerikan desteği için teşekkür etmişti. Erkin, Amerikan desteğinin süreceği yolundaki ümidini de belirtmişti. Erkin, ikinci Türk cevâbî notasının taslağının kısa sürede Bursley'e sunulacağını da umduğunu söylemişti. Bursley'den de konuya ilişkin olarak ABD'ye özlü, fakat yazılı olmayan

bilgi iletmesini bekliyordu. Bunun nedeni de Bursley'e göre, henüz hükümet içinde konunun görüşülmemiş olmasıydı.[92]

ABD'nin Ankara'daki temsilcisi Bursley, 3 Ekim 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'nin aynı gün Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'i ziyâret ettiğini haber veriyordu. Buna göre, konunun öneminden dolayı İngiltere'nin görüşü İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'in bâzı görüşmelerinden sonra ancak gelecek hafta içinde oluşabilecekti. Türk Hükümeti'ne yanıt notasını sunmadan önce Amerikan ve İngiliz görüşlerini öğrenmesi öneriliyordu. Ancak eğer bu gerçekleşmezse, Türk cevâbî notasının kaba olmaktan kaçınması tavsiye ediliyordu. Özellikle de Ankara'nın Sovyet notasının dördüncü ve beşinci hususlarının toplanması öngörülen uluslararası konferansta tartışılmasını kategorik olarak reddetmemesi gerekiyordu. Ancak bu öneri de yanlış anlaşılmamalıydı; İngiltere'nin bu önerisinin altında Londra'nın da bu hususlara karşı çıkmadığı gibi bir izlenim edinilmesi yanlış olurdu.

Londra da elbette Sovyet notasının söz konusu hususlarını onaylamıyordu. Fakat böylesi bir kategorik red, Moskova'nın bu gerekçeyi Türkiye'nin uluslararası konferansa katılmayı reddettiği şeklinde kötüye kullanmasına da neden olabilirdi. Bu takdirde gerek dünyâ ve gerekse İngiliz ve Amerikan kamuoyu, Türkiye'nin daha Sovyetler Birliği'nin ilk sözünde Ankara'nın tepki vermesine karşı çıkabilirdi. Maalesef böyle bir nota Moskova'nın tek yanlı davranmasına neden olabilirdi.

Erkin, büyükelçiye ikinci Türk cevâbî notasının yirmibeş sayfa olacağını söylemişti ki, Bursley, böylece yanıtın hiç de öyle kısa olmayacağını raporunda belirtme ihtiyâcını hissetmişti. Yeni Türk cevâbî notası birkaç günden önce ne İngiliz Büyükelçisine, ne de Bursley'e sunulabilecekti. Erkin, büyükelçiye ikinci Türk cevâbî notasının taslağında Ankara'nın Sovyet notasında sözü edilen ilk üç husus temelinde uluslararası bir konferansa katılmayı kabûl edeceğini açıklamıştı. Bunun üzerine büyükelçi, aslında bu önerinin kabûlünün aynı zamanda ilk dört husûsun kabûlü anlamına

92 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Bursley'den ABD DB'ye", (2.10.1946).

geleceğini söylemişti. Çünkü, bu tür konferansta Karadeniz devletleri daha üstün bir katılım sağlayacaklardı. Bu arada Erkin, Sovyet notasında belirtilen beşinci husûsun tam olarak nasıl reddedileceği konusunda pek de açık konuşmamıştı. Büyükelçi ise, bunun yalnızca bir dil sorunu olduğunu ve zâten Ankara'nın ilk Türk cevâbî notasında bu konunun ana hatlarını belirttiğini söylemişti. Erkin de zamânı sorulduğunda, yanıtın bir ya da iki gün gecikebileceğinden söz etmişti.[93]

ABD Dışişleri Bakanlığı'nı vekâleten idâre eden Acheson, 4 Ekim 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye sunduğu ikinci notayı değerlendirmeden önce, donanmanın Randolp gemisinin Akdeniz'de bir seyahat yapmayı plânladığını gayri resmî olarak duyurmuş ve ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan da olası güzergâh önerilerini sormuş olduğunu yazıyordu. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın hazırlamış olduğu taslak güzergâhta ise, savaştan beri hiçbir Amerikan gemisinin ziyâret etmediği İzmir'i de içine almak üzere, Pire, Beyrut, Port Sait ve Cidde bulunuyordu. Bir önceki gün donanma yeniden ve yine gayri resmî olarak bu konuyu sormuştu. ABD Dışişleri Bakanlığı ise, önerisini yinelemiş ve ziyârete herhangi bir itirazda bulunmamıştı.

ABD Dışişleri Bakanlığı'na göre, Akdeniz'de gelecekte belirsiz bir süre için Amerikan savaş gemileri bulunacağından doğu Akdeniz limanlarının Amerikan donanmasının ziyâretlerine alışmaları gerekiyordu. Böylece bu ziyâretler zamanla diplomatik ve politik hareketten çok rutin bir konu olarak algılanabilirdi. Türkiye'ye sunulan ikinci Sovyet notası bu bakımdan Amerikan plânlarını değiştirmeyecekti. Böylece sâdece İzmir limanı ziyâret edilmiş olmayacak, fakat Rodos adasının doğusundaki güneybatıda küçük bir Türk limanı olan Marmaris de ziyâret edilmiş olacaktı. Bununla birlikte Acheson yine de tereddüt içindeydi; eğer bu görüş paylaşılmıyorsa, donanmanın Türk limanlarını ziyâreti mâkûl bulunmuyorsa, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan itiraz geldiği takdirde, bu itirâzın donanmaya bildirileceğini açıklamıştı. Acheson, raporunda İzmir'in Çanakkale boğazından hayli uzakta bulunduğunu da

93 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Bursley'den ABD DB'ye", (3.10.1946).

eklemişti. Elbette Türk limanlarına yapılacak ziyâretten önce Ankara'nın da görüşü alınacaktı.[94]

ABD'nin Ankara'daki temsilcisi Bursley, yine 4 Ekim'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Sovyet notasının son paragrafıyla ilgili olarak sormuş olduğu soruya önceki gün yanıt aldığını haber veriyordu. Buna göre, Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin, kendisine yaptığı açıklamada, Sovyet notasında kullanılan dilin şeytâni ölçüde melunca olduğunu söylemişti. Erkin'e göre, bunun amacı Ankara'yı böyle bir konferansın olacağına inandırmaktı. Ancak Moskova'nın asıl amacı, Ankara ile doğrudan görüşmeler yapmaktı. Bunun sonucunda da eğer bir anlaşmaya varılabilirse, toplanacak olan konferansta bu anlaşmayı temel almaktı. Ayrıca, böyle bir anlaşmaya varılması hâlinde Sovyetler Birliği de artık böyle bir konferansa gerek görmeyecekti. Bu çerçevede Erkin'e göre, konferansın Sovyet notasında belirtilen dördüncü husus temelinde ya da bir başkasıyla başlamasında bir fark olmazdı.

Erkin, ayrıca ikinci Türk cevâbî notasının sunum târihiyle ilgili olarak da bilgi vermişti. Buna göre, hükûmet toplantısından sonra bu konuda plânlama yapılacaktı. Erkin, ne olursa olsun bir ya da iki gün daha çalışmaya devâm edileceğini imâ etmişti. Fakat hâlihazırda hazırlanan nota taslağının ABD ile İngiltere'nin görüşleri alınmadan hükûmete sunulmayacağını da eklemişti.[95]

Acheson, hemen ertesi gün 5 Ekim 1946 târihinde, ABD'nin Ankara temsilcisi Bursley'e yazdığı raporda, aynı gün ABD Dışişleri Bakanlığı'na Moskova'nın 24 Eylül'de Türkiye'ye sunduğu ikinci notayla ilgili olarak hazırlanan Amerikan notasının taslağının sunulduğunu haber veriyordu. Buna göre taslakta şu noktalar vardı: ABD, hâlâ 19 Ağustos târihinde Moskova'ya sunduğu notada belirtilen ana görüşlere sâdıktı. ABD, Potsdam konferansı sırasında ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin Boğazlar meselesinde ortak ilgileri olduğunu ve Montrö Antlaşması'nda yapılacak bütün değişikliklerin de bu şekilde gerçekleşeceğini öngörmüştü. Dahası, ABD, 19 Ağustos târihli notasında Moskova'ya, Boğazlar rejiminin yeniden tesis edilmesinde kıyı devletlerinin olduğu kadar di-

94 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan ABD DB'ye", (4.10.1946).

95 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Bursley'den ABD DB'ye", (5.10.1946).

ğer Karadeniz gücü olmayan devletlerin ve ABD'nin de çıkarı olduğunu vurgulamıştı. Şimdi ise ABD, son Sovyet notasında da, 7 Ağustos târihli ilkinde belirtilen konumun değişmediğini, yâni yeni Boğazlar rejiminin sâdece Türkiye ile Karadeniz devletleri arasında tesis edilmesi gerektiği yolundaki görüşüne sâdık kalındığını anlamıştı.

ABD, Potsdam anlaşmasında yer aldığı şekilde üç güçten birinin Türkiye ile birebir görüşmesinin diğer iki gücün Boğazlar rejiminin yeniden gözden geçirilmesine yönelik katılımında sakınca doğuracağını öngörememişti. ABD, aslında Postdam anlaşmasını toplanması öngörülen uluslararası konferans öncesinde ABD de dâhil olmak üzere ilgili tüm devletlerin Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini düşünmek için görüş alış verişinde bulunması olarak değerlendirmişti. 19 Ağustos târihli notada da belirtildiği üzere ABD böyle bir konferansa katılmaya hazırdı. ABD, Boğazların savunulmasında Türkiye'nin öncelikli sorumlu güç olmasını istiyordu ve eğer Boğazlara yönelik bir saldırı tehdidi olursa da, bu meselenin BM Güvenlik Konseyi'nin sorunu olarak değerlendirilmesinden yanaydı. Eğer ABD Dışişleri Bakanı ile Truman onay verirse, bu nota Moskova'ya sunulacaktı. Ayrıca nota Montrö Antlaşamsı'nın imzâcı güçlerine de iletilecekti. Ardından da basına açıklamada bulunulacaktı.

Acheson, bütün bunların Bursley'in bilgisine özel olarak sunulduğunu belirtirken; diğer yandan da, Bursley'in Türk Dışişleri Bakanı'na ABD'nin Boğazlarla ilgili görüşünün değişmediğini söyleyebileceğini açıklıyordu. ABD, Ankara'ya hazırlanan ikinci cevâbî taslak notasının özüne ilişkin herhangi bir öneride ya da değerlendirmede bulunmayı düşünmüyordu.[96]

Acheson, 8 Ekim 1946 târihinde, Truman'a yazdığı bilgi notunda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye sunduğu ikinci notadan söz ediyor ve notaya ilişkin görüşlerini ortaya koyuyordu. Buna göre, yeni nota da eskisinin görüşlerini yineliyordu. Moskova, yeni Boğazlar rejiminin sâdece Karadeniz güçleri ile Türkiye arasında tesis edilmesini ve Boğazların savunulmasında Türk-Sovyet ortak düzenlemesini talep ediyordu. Oysa ABD, 19 Ağustos târihin-

96 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Bursley'e", (5.10.1946). **Ulus** gazetesi, İngiltere'nin Sovyet notasına ilişkin görüşünü Moskova'ya bildirdiğini yazıyordu. **Ulus**, (5.10.1946);

de Moskova'ya sunduğu notasında, Moskova'nın 7 Ağustos târihinde Ankara'ya ilettiği notasında ileri sürdüğü hususlara katılmadığını da bildirmişti. ABD Dışişleri Bakanlığı olsun, donanma ve ordu olsun, Amerikan görüşünün değiştirilmesi için herhangi bir neden görmüyordu.

ABD'nin Moskova Büyükelçiliği'ne yeni iletilen taslak notada ise, Sovyetler Birliği'ne iletilecek yeni bir not daha bulunuyordu ki, buna göre, ABD'nin eski konumunun değişmediği yineleniyordu. Bu husus gerek ABD Dışişleri Bakanı Brynes ve gerekse ordu ve donanma tarafından da onaylanmıştı. Eğer Truman da onaylarsa, ABD'nin notasının bir an önce Moskova'ya iletilmesi ve bu konuda Türk Hükümeti'ne de bilgi verilmesi isteniyordu. Bundan sonra nota Montrö Antlaşması'nın bütün imzâcı güçlerine iletilecekti. Ardından da kamuoyuna açıklanacaktı. Böyle bir süreç izlenmesinin nedeni de bilgi notunda açıklanmaya çalışılıyordu. Buna göre, notanın doğrudan Sovyetler Birliği'ne iletilmesinin nedeni, Amerikan görüşünün Ankara'dan çok Moskova odaklı olmasıydı. Dahası ABD, Sovyetler Birliği'nin gözünde Türkiye ile gizlice birlik oluşturmuş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında arabulucu olarak kullanıldığı şeklinde bir izlenim yaratmaktan da kaçınmak istiyordu. Ayrıca, notanın basında yayınlanmasına özel bir önem verilmesinin nedeni de, notaya yönelik basının derin ilgisiydi. Diğer yandan, eğer Amerikan görüşünü içeren nota basında yayınlanmazsa, bu takdirde çok yoğun ve yanlış spekülasyonlara neden olunmasından da çekiniliyordu.[97]

Yine aynı gün 8 Ekim'de Acheson'dan ABD'nin Moskova Büyükelçiliği'ne iletilen bir raporda, ABD'nin notasının âcilen Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı'na sunulması isteniyordu. Notada ABD'nin konuya yaklaşımı açıklıkla belirtilmişti. Buna göre, ABD, Boğazlar konusunda tüm ilgili tarafların görüşlerini açıkça belirtmesinden yanaydı. Ayrıca Washington, 19 Ağustos'ta Moskova'ya sunduğu notasındaki görüşlerini sürdürüyordu. Nitekim üç büyük güç olan İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki Potsdam anlaşmasında da her üç hükümet, Montrö Antlaşması'nın ye-

97 **FRUS**, 1946, Cilt: **VII**, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Truman'a", (8.10.1946). Fâlih Rıfkı Atay da, ABD'nin desteğini vurguluyordu. Fâlih Rıfkı Atay, "Amerikan Dış Politikasında Kararlılık", **Ulus**, (8.10.1946);

ni koşullara uymadığı takdirde yeniden gözden geçirilmesini kabûl etmişlerdi.

Yine bu anlaşmaya göre bir sonraki adımda her üç hükümet de konuyla ilgili olarak Ankara ile doğrudan görüşmelerde bulunacaktı. ABD'nin görüşüne göre, Montrö Antlaşması'nın günümüz koşullarına uygun olarak yeniden gözden geçirilmesi ve Boğazlar rejiminin yeniden tesisi bu üç büyük gücün mutâbakatıyla mümkün olacaktı. Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi ise, ancak Boğazlar rejimindeki değişiklikle yakından ilgili devletlerin katılımıyla olabilirdi. ABD, 19 Ağustos târihinde Moskova'ya sunduğu notada, Boğazlar rejiminin yeniden tesisini yalnızca Karadeniz güçlerinin değil, fakat ABD de dâhil olmak üzere diğer ilgili devletlerin de katılacakları süreç olarak düşündüğünü vurgulamıştı. Sovyetler Birliği de 24 Eylül târihli notasında, 7 Ağustos'ta Türkiye'ye sunduğu notasındaki pozisyonunu korumuştu. Bu pozisyon da, Boğazlar rejiminin yeniden tesisini Türkiye ile diğer Karadeniz güçlerinin kendi aralarındaki görüşmeler yoluyla sonuçlanmasını öngörüyordu.

Oysa ABD, Potsdam anlaşmasında yer aldığı şekilde üç güçten birinin Türkiye ile birebir görüşmesinin diğer iki gücün Boğazlar rejiminin yeniden gözden geçirilmesine yönelik katılımında sakınca doğuracağını öngörememişti. Aksine ABD, Potsdam anlaşmasının kendisi de dâhil olmak üzere ilgili tüm devletlerin katılacakları, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi konusunda düşünmek için bir konferans toplanmasına yönelik olduğu ve sâdece Türkiye ile görüş alış verişinde bulunulmasını öngördüğü görüşündeydi. ABD, tıpkı 19 Ağustos târihli notasında da belirtildiği üzere, böyle bir konferansa katılmaya hazırdı. ABD, Boğazların savunulmasında Türkiye'nin temel sorumluluğu olması gerektiğini yeniden belirtiyordu. Eğer Boğazlar saldırı tehdidi altında kalırsa, bu takdirde BM Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesi gerekirdi.[98]

Acheson, yine aynı gün 8 Ekim'de Bursley'e ilettiği raporunda, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne sunulmak üzere hazırlanan notasının muhtemelen ertesi gün takdim edileceğini haber veriyordu.

---

98 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Smith'e", (8.10.1946).

Bursley, Türk Hükümeti'ni gizlice durumdan ve notanın içeriğinden haberdâr etmeliydi. Ankara, Montrö Antlaşması'nın diğer imzâcı güçleriyle birlikte birkaç gün içinde notanın kendisini öğrenmiş olacaktı. Nota bundan sonra basına da açıklanacaktı. Türkiye karşı çıkmadığı takdirde, Washington, Türkiye'ye sunulan 24 Eylül târihli Sovyet notasını da basına açıklamak niyetindeydi. ABD Dışişleri Bakanlığı, bu süretle Sovyet notasında öne sürülen hususlara karşı kamuoyunda ters bir fikrin etkisinin olmamasının sağlanabileceği kanısındaydı. Bursley'den Amerikan notasının tamâmının mümkün olan en kısa zamanda Ankara'ya iletilmesi talep ediliyordu. Ayrıca Türkiye'de notanın ne zaman yayınlanacağı da Washington'a bildirilmeliydi. Bursley, 24 Eylül târihli Sovyet notasına karşı hazırlanan ikinci Türk cevâbî notasının taslağına ilişkin olarak ABD'nin herhangi bir yorum ya da değerlendirmede bulunmayacağını da bildirmeliydi. ABD, yalnızca notanın sâkin tonunu ve provokatif olmamasını onaylıyordu. Washington'a göre, nota durumu tatminkâr şekilde karşılamaktaydı.[99]

Washington, kendisine iletilmeyen, ancak Ankara kanalı ile haberdâr olduğu ikinci Sovyet notasını da 9 Ekim'de yanıtlayacak ve bir kez daha ilk görüşünü tekrâr etmekle yetinecektir.[100] Aynı târihli İngiliz notasında da benzer görüşler yineleniyordu.[101] İngiliz Başbakanı Bevin de, Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada,

99 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Bursley'e", (8.10.1946).

100 **OTDP**, s. 217; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 181; Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 309; Ülman, **age**, s. 83-84; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 307; Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 317; Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu**, s. 114; Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu' Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)", **SBFD**, Cilt: 25, No:1, (Mart 1970), s. 65; Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münâsebetlerinin Üç Yılı: 1945-1948", **SBFD**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2 ve 3, 4, (1949), s. 378-445; Cemil Bilsel, "Sovyet Rusya-Türk Notaları Aydınlığında Türk Boğazları", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: XIV, Sayı: 1-2, (1948), s. 3-23; Cevat Açıkalın, agm, **International Affairs**, Volume: XXIII, No: 4, (October 1947), s. 490-491. Ayrıca bkz. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO: 1945-1952", **The Journal of American History**, Volume: 71, (March 1985), s. 807-825. Amerikan notasının tam metni için bkz. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münâsebetleri**, s. 150-151. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (11.10.1946); **Vatan**, (12.10.1946).

101 Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 181; Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 309; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 307-308; Bilge, **Güç Komşuluk**,, s. 317. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (11.10.1946). Sovyetler Birliği'nin İngiliz notasına karşı verdiği nota için bkz. **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946). Bu konuda Türk basının tepkileri için bkz. Ziyad Ebüzziyâ, "Ruslar Anlamak İstemiyorlar", **Tasvir**, (15.11.1946); **Hüseyin Câhit Yalçın**, "Rusların Israrı", **Tanin**, (16.11.1946); Necmettin Sadak, "Sovyet Rusya'nın İngiltere'ye Yeni Notası Münâsebeti İle", **Akşam**, (18.11.1946); Cihat Baban, "Boğazlar Meselesinde Yeni Bir Safha", **Tasvir**, (19.11.1946); Nihat Erim, "İngiliz Notaları Yayınlandıktan Sonra", **Ulus**, (24.11.1946); **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946)

üç büyük devlet, ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında, tıpkı Postdam'da görüş birliğine varıldığı gibi, Montrö Antlaşması'nın değiştirilmesi yönünde görüşmeler yapılması gerektiği görüşünü seslendirmişti. Bevin'e göre de, Moskova'nın Boğazlar'da üs kurması, hem Türkiye'nin egemenlik haklarına, hem de diğer devletlerin Boğazlar konusundaki yararlarına açıkça aykırıydı. Ayrıca Londra, Türk Hükûmeti'nin Boğazlar rejimine yönelik uygulamalarının genellikle sözleşme hükümlerine uygun olduğu kanısındaydı. Bevin, İngiltere'nin Moskova'nın notasında yer alan son iki noktaya kesinlikle karşı olduğunu yeniden vurguluyordu. Montrö Antlaşması hükümlerine göre toplanacak uluslararası bir konferans, sorunların çözüm yeri olmalıydı.[102] Bu aşamada Washington, Londra ve Ankara tarafından kaleme alınan notalarda artık ortak payda gözle görünür hâle gelmişti ve bu durum, bizzat Moskova tarafından da fark ediliyordu.[103]

Nitekim İngiltere'nin Moskova Büyükelçisi Peterson, 9 Ekim 1946 târihinde, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Dekanozov'a yazdığı raporda, İngiltere'nin Boğazlar meselesiyle ilgili olarak Türkiye'ye sunulan 24 Eylül târihli Sovyet notasında belirtilen hususlara ilişkin görüşünü içeren notayı sunuyordu. Buna göre, İngiltere, Potsdam anlaşmasının konunun bir sonraki aşamasında ilgili üç devletin Türkiye ile doğrudan görüşmelerde bulunmasını öngördüğünü hatırlatıyordu. Ancak Londra'ya göre bu bir sonraki adım, devletler arasında gerçekleşen görüş alış verişiyle tamamlanmıştı. Dolayısıyla İngiltere, konuyla ilgili olarak doğrudan görüşmelere devâm edilmesine ihtiyaç olmadığı kanısındaydı. Her ne kadar İngiltere, 8 Ağustos târihli ilk Sovyet notasında belirtilen dördüncü ve beşinci hususlara karşıysa da, Londra, Montrö Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini öngören ve Japonya dışında tüm imzâcı tarafların katılacakları uluslararası bir konferansa katılmaya hazır olduğunu da yeniden beyân etmekteydi.[104]

---

102 **AT**, Sayı: 155, (Ekim 1946); Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 310-311.

103 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 302. Başbakan Recep Peker de, yabancı basına yaptığı bir açıklamada, ABD ile İngiltere'nin görüşlerini tatminkâr bulduğunu açıklamıştı. **AT**, Sayı: 155, (Ekim 1946).

104 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Peterson'dan Dekanozov'a", (9.10.1946).

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ile ilişkiler bölüm başkan yardımcısı Jernegan, 11 Ekim 1946 târihinde kaleme aldığı bir raporunda, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi'nin de katıldığı bir toplantıyla ilgili bilgi vermekteydi. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Baydur, kendi isteğiyle Jernegan'ı ziyâret etmiş ve 24 Eylül'de Türkiye'ye sunulan Sovyet notasıyla ilgili olarak son Amerikan notasından duyulan memnûniyeti ifâde etmişti. Baydur, Amerikan notasının kısa ve özlü olmasından dolayı duyulan memnûniyeti de belirtmişti.

Büyükelçi, 24 Eylül târihinde Türkiye'ye sunulan Sovyet notasıyla ilgili olarak Ankara'ya Türk cevâbî notasının da son derece açık olması ve Sovyet notasında belirtilen hususların tartışılmasından kaçınılması gerektiğini önerdiğini de açıklamıştı. Ona göre, Moskova Türkiye'yi kamuoyunda çekişmelere itmeye çalışıyordu. Böylece Türkiye'de kamuoyunu bölmeye çabalıyor ve diğer ülkelerde de aynı şekilde sonuç almaya çalışıyordu. Moskova bu yönleri zorluyordu. Büyükelçi, 22 Ağustos târihli Sovyet notasındaki bütün argümanlara yanıt vermiş olduklarını belirttikten sonra, hükümetinin son iletilen Sovyet notasındaki argümanlara karşı kısa bir yanıt vermesi gerektiği görüşündeydi. Büyükelçinin cevâbî Türk notası için Ankara'ya önerileri şundan ibâretti: Ankara, Sovyet notasındaki dördüncü ve beşinci hususların reddedildiğini, ancak Montrö Antlaşması'nı yeniden gözden geçirecek ve ABD de dâhil olmak üzere imzâcı tüm tarafların katılacakları uluslararası konferansa iştirâke hazır olduğunu bildirmeliydi ki, bu konferansta Sovyet notasının ilk üç noktasının tartışılmasına hazırdı.

Görüşmenin bu aşamasında toplantıya katılanlardan olan ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson, Baydur'un görüşlerinin son derece değerli bulduğunu bildirmişti. Özellikle kamuoyunda bir çatışmadan kaçınılması gerektiği yönündeki tesbite o da katılmıştı. Diğer yandan, aynı zamanda kamuyonda bâzı Sovyet argümanlarına karşı yanıt verilmediği yolunda bir izlenim yaratılmaması gerektiğini de düşünüyordu. Bundan kaçınmak gerekirdi. Bu nedenle yanıtta bu konuya da dikkat edilmeliydi. Henderson, ABD'nin son notasının 24 Eylül târihli Sovyet notasında bulunan argümanlarını yeniden tartışma ama-

cında olmadığını da açıklamıştı. Bunun nedeni, bu tartışmanın Türk Hükümeti'nin sorumluluğunda olmasıydı.[105]

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ile ilişkiler bölüm başkan yardımcısı Jernegan, bu defâ 11 Ekim'de gerçekleşen bir başka toplantıya ilişkin tuttuğu raporunda, Fransız bakan Francis Lacoste'nin kendi isteğiyle söz konusu görüşmenin gerçekleştiğini haber veriyordu. Buna göre, bakan 24 Eylül târihli Sovyet notasıyla 9 Ekim târihli ABD'nin notasına ilişkin ve Boğazlar meselesinin hâlihazırdaki durumuna yönelik bilgi almak istemişti. Toplantıya katılan Henderson, Sovyet notasının içeriğini kısaca özetlemiş ve bu notanın 7 Ağustos'ta sunulan ilk Sovyet notasında ortaya konulan görüşlerin tekrârından ibâret olduğunu vurgulamıştı. Amerikan notası ise, Türkiye'ye sunulan son Sovyet notasındaki argümanları ve suçlamaları tartışmıyordu. Hattâ Sovyetler Birliği'nin bu notada dile getirilen spesifik bâzı öneri ve argümanlarını da tartışmıyordu. Bu önerilerden bir tânesi de Boğazların savunulmasına yönelik Sovyet telebiydi. ABD'nin görüşü, meseleye ilişkin konumunu açıklıkla ortaya koymaktan ve Amerikan çıkarlarını ifâde etmekten ibâretti.

Lacoste, görüşmenin bu aşamasında, ABD'nin İngiltere ve Türkiye ile danışma içinde olup olmadığını öğrenmek istemişti. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika masası başkanı Henderson, ABD'nin İngiltere ile gündelik ve gayri resmî düzeyde danışma içinde olduğunu açıklamıştı. Ancak Ankara ile hiçbir danışmada bulunulmamıştı. Gerçi Türkiye ABD'nin görüşünü öğrenmek istemişti. Fakat ABD, Türkiye'ye gizlice tavsiyelerde bulunmaktansa, gözlemlerini doğrudan doğruya Sovyetler Birliği'ne iletmeyi tercih etmişti. Diğer yandan, Amerikan notası Türkiye'ye ve Montrö Antlaşması'nın diğer imzâcı güçlerine iletilmişti. Lacoste ise, Fransa'nın İngiltere'nin bu konuda Türkiye'ye ne diyeceğini öğrenmek istediğini açıklamıştı. Ayrıca, toplantı sırasında 10 Ekim'de Londra'da yapılan basın açıklamalarından da söz edilmişti. İngiltere Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün yaptığı açıklamadan hareketle İngiltere'nin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki görüş alış verişinin devâmından yana olmadığını belirtilmişti.

105 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Jernegan'in toplantı raporu", (9.10.1946).

Tam bu noktada Henderson, ABD'ye daha önce İngiltere'nin gayri resmî olarak Türkiye'ye Sovyet notasında sözü edilen dördüncü ve beşinci hususlara doğrudan karşı çıkmaması gerektiğini önereceğinin imâ edildiğini söylemişti. Sovyet notasındaki dördüncü ve beşinci hususlar ise, yeni Boğazlar rejiminin sâdece Karadeniz güçlerince tesis edilmesini ve Boğazların savunulmasının Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin ortak sorumluluğunda olması gerektiğini öngörüyordu. Türkiye'nin ikinci cevâbî notasına ilişkin olarak da Henderson, bu konuda henüz kesin bilgi sâhibi olmadığını belirtmişti. Hattâ Henderson Ankara'da da kat'î karârın alındığından emin değildi. Fakat Türkiye'nin Sovyet notasında belirtilen dördüncü ve beşinci hususları kabûl etmeyeceğinden emindi. Ankara böyle bir öneriyi aslâ kabûl edemezdi.

Görüşmenin bu aşamasında Henderson, ABD'nin Ankara'ya Sovyet notasında belirtilen dördüncü ve beşinci hususlarla ilgili olarak Moskova ile görüş alış verişinde bulunmasına devâm etmemesi konusunda tavsiyede bulunmadığını da açıklamıştı. Özellikle beşinci husus, Türkiye'nin hükümranlık haklarıyla toprak bütünlüğünü ilgilendirdiğinden bu konularda görüşmeye sâdece Türk Hükümeti'nin hak ve yetkisi bulunabilirdi. Eğer Türkiye bu konularda Sovyetler Birliği ile görüşmeye devâm edebileceği yönünde açık kapı bırakırsa, ABD buna itiraz etmeyecekti. Ancak Henderson, kişisel görüşünün de böyle bir görüş alış verişinin hiçbir sonuç vermeyeceği noktasında olduğunu açıklamaktan kaçınmamıştı. Çünkü, Henderson'a göre, Ankara, Sovyet notasındaki dördüncü ve beşinci hususları aslâ kabûl etmezdi. Lacoste de Henderson ile aynı fikirde olduğunu söylemişti.[106]

Wilson, 15 Ekim 1946 târihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'in kendisine ikinci Türk cevâbî notasının son taslağını sunduğunu haber veriyordu. Buna göre, notada son olarak bâzı değişiklikler yapılmıştı. Wilson, notanın dikkatle hazırlanmış olduğunu belirtiyordu; ona göre nota birinci sınıf bir işti; provokatif değildi, mantıklı ve iknâ ediciydi. Gerek Cumhurbaşkanı ve gerekse başbakan notayı onaylamıştı. Bu nedenle 17 Ekim'de yapı-

106 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Jernegan'ın toplantı raporu", (11.10.1946).

lacak olan hükümet toplantısında notada değişiklik yapılması ihtimâli pek de yoktu. Daha önceden kararlaştırıldığı üzere notanın Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği'ne sunulması ve ardından basına da açıklanması söz konusuydu.

Erkin, Wilson'a Sovyet ajanlarının ülke içindeki faaliyetlerinin hayli yoğun ve faal olduğunu da söylemişti. Ajanlar, özellikle kahvehânelerde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında vûkû bulan zorlukların basitçe iki ülke arasında doğrudan görüşmeler yoluyla çözüme kavuşabileceğini, Moskova'nın da zâten bunu önerdiğini, fakat Türkiye'nin ABD ile İngiltere'nin emperyalist tutumlarından dolayı bu görüşmelerden geri çekildiğine ilişkin öyküler anlatıyorlardı. Bu kampanya Dışişleri eski Bakanı Tevfik Rüştü Aras gibi Sovyet taraftârı ve aşırı sol eğilimli basında da kurnazca yürütülüyordu. Erkin, ikinci Sovyet notasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında doğrudan görüşmelerin gerçekleşmesinin daha da keskinleştirilmiş ve buna ilişkin önerinin ilk notadakine göre çok daha akıllıca ve sinsice olduğuna da dikkat çekmişti. Erkin, Ankara'nın elinde ikinci Sovyet notasının bizzat Litvinov tarafından hazırlandığına ilişkin bilgi bulunduğunu da söylemişti. Litvinov, bu amaçla Sovyet Hükümeti'nce yeniden canlandırılmıştı. Türkiye ise Sovyetler Birliği ile doğrudan görüşmelere bütünüyle karşıydı. Eğer Ankara Moskova ile doğrudan görüşmeleri kabûl ederse, bu takdirde bu tutum, Sovyet propagandasının değirmenine su taşır ve daha fazla belirsizlik ve yanlış anlamalara da neden olurdu.

Erkin'e göre, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile doğrudan görüşmelere başlanılması yolundaki talebinde ısrarlı olmasının altında, Boğazlarda askerî üsler kurmaktan çok, Karadeniz güçlerinin Boğazlar meselesiyle ilgili olarak bölgesel anlayışı olan öneriyi hazırlamak vardı. Eğer Ankara başlangıçta Sovyetler Birliği ile başbaşa görüşmeyi kabûl ederse, bu takdirde Türkiye'nin önünde olağanüstü zorluk belirecekti. Bu takdirde Ankara Boğazlar meselesini bölgesel temelde görüşmekten kaçamayacaktı. Demek ki, başbaşa görüşmelerde bulunmak büyük bir hatâ olurdu. Bu nedenle gerek Erkin, gerekse Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka İngiltere'nin önerisi ile İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın sözcüsünün yaptığı açıklamada yer alan Ankara'nın Moskova ile doğrudan görüşmeler yapması gerektiği yönündeki beyanlar karşısında hayli şaşırmıştı. Sa-

ka, Wilson'a Ankara'nın bu öneriyle ilgili olarak İngiltere'ye karşı önerilerlerde bulunduğunu ve Londra'yı iknâ ettiğini de söylemişti. En azından İngiltere artık bu öneriyi geride bırakmıştı.[107]

İkinci Sovyet notasından hemen önce ve sonra Türk basınında görülen yazılar, ilkinin ardından görülenlerden daha farklı değildi.[108]

Diğer yandan, Ankara'da Sovyet notasına karşı verilecek yanıt konusunda farklı görüşler vardı. Başbakan Recep Peker, Moskova ile görüşmeleri gereksiz buluyordu. Ona göre nota derhâl reddedilmeliydi. Bâzı bakanlar ise görüşmelerden yanaydı. Dışişleri Bakanlığı da iki görüşü uzlaştırmak amacındaydı. Londra da, bu aşamada Moskova ile görüşmelere başlanması önerisinde bulunmuştu. Ancak Ankara'nın karşı önerisi, bu tür görüşmelerden uzak durmaktı ve Londra da bu aşamada görüşünde ısrâr etmeyecektir.[109]

---

107 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (15.10.1946). Ayrıca bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 381. Haber **Ulus** gazetesinde de verilmiştir: Sovyet notasına karşı hazırlanan cevâbî Türk notası için İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi ve Wilson, dün Erkin ile görüşmüştü. **Ulus**, (15.10.1946).

108 Etem İzzet Benice, "Moskof Tehlikesi, Dünyâ ve Biz", **Son Telgraf**, (3.9.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Dünkü Sözler, Bugünkü Dâvâlar". **Tanin**, (19.9.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Atatürk'ün Rus Siyâseti", **Tanin**, (18.9.1946); Ahmet Şükrü Esmer, "Boğazlara Dâir İkinci Sovyet Notası", **Ulus**, (28.9.1946); Cihat Baban, "Sovyet Israrı, Türk Karârı", **Tasvir**, (28.9.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Sovyetler Birliği'nin İkinci Notası", **Tasvir**, (30.9.1946); Abidin Dâver, "Sovyet Notasına Cevâbımız Gene 'Hayır' Olacaktır", **Cumhuriyet**, (30.9.1946); **AT**, Sayı: 154, (Eylül 1946); Âsım Us, "Boğazlar Rejiminde Yapılacak Değişiklik", **Vakit**, (1.10.1946); Necmettin Sadak, "Sovyet Rusya'nın İkinci Notası Münâsebeti İle", **Akşam**, (1.10.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "İngiltere ve Birleşik Amerika'ya Düşen Vazife", **Tanin**, (1.1.10.1946); Fâlih Rıfkı Atay, "Sovyet İsteklerine Dâir", **Ulus**, (2.1.10.1946); Necmettin Sadak, "Türkiye'ye Cevâbını Sovyet Rusya Niçin Otuz İki Gün Sonra Verdi?", **Akşam**, (2.101.946); Necmettin Sadak, "Boğazlar'da Rus İstekleri Dolayısı İle Bir Amerikan Görüşü", **Akşam**, (3.1.10.1946); Necmettin Sadak, "Karşılıklı Nota Alıp Vermekten Hiçbir Netice Çıkmayacağı Anlaşılıyor", **Akşam**, (5.1.10.1946); Âsım Us, "Boğazlara Dâir Rusya'ya Vereceğimiz Cevap", **Vakit**, (8.10.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Ruslarla Başbaşa", **Tanin**, (9.10.1946); Necmettin Sadak, "Boğazlar Hakkındaki Sovyet Notalarının Bir Tahlili", **Akşam**, (13.10.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Amerikan Notasının Metni", **Tanin**, (13.10.1946); Âsım Us, "Boğazlar Meselesine İngiliz ve Amerikan Müdahalesi", **Vakit**, (14.10.1946); Fâlih Rıfkı Atay, "Amerika ve Boğazlar Meselesi", **Ulus**, (15.10.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "İki Yüzlü Politika", **Tanin**, (17.10.1946); Necmettin Sadak, "Boğazlar Meselesi Etrâfında Daha Açık Bir Konuşma", **Akşam**, (18.10.1946); Âsım Us, "Boğazlar Meselesinde Fransa'nın Mevkii", **Vakit**, (20.10.1946); Necmettin Sadak, "Türkiye'nin Notası Hiçbir Noktayı Açıkta Bırakmayan Kuvvetli Mantık ve Deliler Silsilesidir", **Akşam**, (21.10.1946); Necmettin Sadak, "Türk Notasında Üç Esaslı Nokta", **Akşam**, (22.10.1946); Fâlih Rıfkı Atay, "Neye Güveniyoruz ve İnanıyoruz?", **Ulus**, (23.10.1946); Necmettin Sadak, "Şimdi Ne Olacak?", **Akşam**, (24.10.1946); Fâlih Rıfkı Atay, "Kaderimiz Kendi Elimizdedir", **Ulus**, (27.10.1946); **AT**, Sayı: 155, (Ekim 1946).

109 Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 181; Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 304-309; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 306-307; Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münâsebetlerinin Üç Yılı: 1945-1948", **SBFD**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2 ve 3, 4, (1949), s. 378-445; Cemil Bilsel, "Sovyet Rusya-Türk Nota-

4. İKİNCİ TÜRK CEVÂBÎ NOTASI

İkinci Türk cevâbî notası da, önce ABD, İngiltere ve Fransa'ya iletilecek,[110] 18 Ekim'de ise Moskova'ya sunulacaktır.[111] İkinci Türk cevâbî notasının tam metni ARA EK IV'de sunulmaktadır.

Yine Feridun Cemâl Erkin tarafından kaleme alınan[112] ve "istisnâî derecede uzun"[113] ikinci Türk cevâbî notası, görüldüğü gibi, ikinci Sovyet notasında yeniden ve zaman zaman da ilk kez görülen Sovyet iddiâlarını yanıtlıyor ve esas itibâri ile ilk tutumu yineliyordu. Ankara, notasında, Sovyet iddiâlarını haklı çıkarabilecek bütün gerekçeleri yanıtlamaya çalışmıştı. Tarafların hukûkî ve siyâsî pozisyonlarında herhangi bir farklılık görülmüyordu.

Wilson, bu kez 19 Ekim'de yine ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir başka raporda da, Türkiye'nin ikinci cevâbî notasının metnini iletiyordu. Metin Anadolu Ajansı tarafından yayınlanmıştı. Wilson, ajansın metni ile Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan kendilerine iletilen metin arasında bâzı küçük değişiklikler olduğunu da açıklıyordu.[114]

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson, 21 Ekim 1946 târihinde kaleme aldığı bilgi notunda, konunun Türkiye'nin politikasıyla ilgili olduğunu belirtiyordu. Diğer yandan, ilgili Amerikan kuruluşları da bu konuda kendi içlerinde bâzı görüşmelerde bulunmuşlardı. Ordu ve donanma

---

ları Aydınlığında Türk Boğazları", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: XIV, Sayı: 1-2, (1948), s. 3-23. Ayrıca bkz. Fâlih Rıfkı Atay, "Amerika ve Boğazlar Meselesi", **Ulus**, (15.10.1946);

110 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 307. Fransız Jeanne d'arc askerî okul gemisi ile Tunusien muhribinin bu sırada İstanbul'a gelmesi, Pâris'in Ankara nezdindeki destek açıklaması olarak yorumlanabilir. **Cumhuriyet**, (17.10.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Fransız Misâfirlerimiz", **Tanin**, (18.10.1946); Âsım Us, "Boğazlar Meselesinde Fransa'nın Mevkii", **Vakit**, (20.10.1946); **AT**, Sayı: 155, (Ekim 1946).

111 **Cumhuriyet**, (19 ve 21.10.1946); **Vatan**, (18.10.1946). Ayrıca bkz. Ülman, **age**, s. 85; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 308; Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu' Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)", **SBFD**, Cilt: 25, No:1, (Mart 1970), s. 65; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 47.

112 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 306-307. Ayrıca bkz. Cevat Açıkalın, agm, **International Affairs**, Volume: XXIII, No: 4, (October 1947), s. 490-491

113 Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 311.

114 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (19.10.1946). İkinci Türk cevâbî notasının İngilizce tercümesi için bkz. **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği'ne", (19.10.1946). **Ulus** gazetesi de notayı 31 Ekim'de yayınlamıştı. **Ulus**, (31.10.1946);

ARA EK IV
BOĞAZLAR REJİMİ HAKKINDA İKİNCİ TÜRK CEVÂBÎ NOTASI
(18 Ekim 1946)

"Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, Montreux Sözleşmesi'nin muhtemel tâdili meselesi hakkında geçen 22 Ağustos târihli Türk notasına cevap teşkil eden Sovyet Hükûmeti'nin 24 Eylül 1946 târihli notasından bilgi edinmiştir. İşbu belgenin inceden inceye tetkiki neticesinde vâsıl olduğu görüş ve mülâhazaları aşağıda arza müsaraat eyler.

Sovyet notası, birinci kısmında, Boğazlar'ın Mihver memleketlerine [Almanya ve İtalya'ya] âid gemiler tarafından sözde kullanılması konusunu yeniden ele almakta ve 22 Ağustos târihli Türk notasında bu hususta ileri sürülen redde karşılık olarak Sovyet iddiâsının doğruluğunu bir kere daha teyid için 1942-[19]43 yıllarında Alman süratli çıkarma leyterlerinin geçişi olaylarını anmaktadır.

22 Ağustos târihli cevâbî notasında Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, Sovyet Hükümeti'ne, Türkiye'nin son derece çetin olan bütün İkinci Cihan Harbi esnâsında Montreux Sözleşmesi gereğince üzerine almış bulunduğu ödevi, ne kadar dürüst bir şekilde yerine getirmiş olduğu hakkında en geniş izahları vermişti. Sovyet şikâyetlerini mûcib olan birkaç hileli geçiş vak'asının haddi zâtında [ilgili] sözleşmenin târiflere, vasıflara ve tonajların hesâbına müteallik ikinci ekin[in] bugünkü şartlara ve mütâlaalara uydurulması lüzûmunu gösterdiğini, mamaafih buna rağmen Sovyet Hükümeti, Montreux Sözleşmesi'nin tatbikâtı hakkında şikâyetler ileri sürebileceğine kâni bulunuyorsa, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti'nin kendisine tevdî olunan sözleşmenin tatbikâtının mükemmelliğini sağlamak için ne kadar iyiniyet ve doğrulukla gayret sarf eylemiş olduğunu, icâbında bir hakem heyeti önünde ispâta amâde bulunduğunu açık bir şekilde tebârüz ettirmişti. Bu sebeple, vak'aların takdir ve tefsiri husûsunda iki tarafça alınan kesin durumlar dolayısıyla, [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti, diplomasi alanında tartışmayı tükenmiş saymakta fayda olacağını düşünmekte ve Sovyet Hükümeti dilerse, hakeme gitmeye hazır bulunmaktadır.

Hele Boğazlar'dan geçişleri sözleşme hükümlerinin ihlâli diye gösterilen Alman leyterlerine gelince: Bunların Tuna'da Alman kontrolü altındaki tezgâhlarda inşâ edilmiş olduklarına dikkat nazarını çekmek kâfidir. Bu sebeple Karadeniz'de bulunmuş olmaları [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükümeti'nin irâdesi ile ilgili değildir. Diğer taraftan, bahis mevzuu gemiler Boğazlar'dan geçebilmişlerse, bu da yardımcı [harb] veyâ harb gemilerine has vasıflardan hiçbirini taşımadıklarından ileri gelmiştir.

Aynı fikirler cümlesinden olarak Sovyet notası, Montreux Sözleşmesi'nin 24. maddesi hükümleri gereğince, Boğazlar'da gemilerin seyrü seferini gösteren raporlar vermek mecbûriyetinde bulunan Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti'nin harb esnâsında muharip devletlere bu raporların tevdîni kestiğine de işâret eylemektedir.

Bu hususta ilk önce şunu tebârüz ettirmek lâzımdır ki, bahis mevzuu raporların [Montrö Antlaşması'nın] 24. madde hükümlerine göre, muharip devletlere değil, Montreux Sözleşmesi'ni imzâlayan devletlere ve Milletler Cemiyeti Umûmî Kâtipliği'ne verilmesi gerekmektedir. Bunların tevdî edilmemesi keyfiyetine gelince: Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti'nin bir taraftan muhasım harb gemilerinin geçiş yasağı prensibini göz önünde bulundurarak ve diğer taraftan da hiçbir tarafsız devletin muhasamaların devâmı müddetince Boğazlara harb gemisi göndermeyi düşünmeyeceğini derpiş ederek, mumzi devletlere ve Milletler Cemiyeti Umûmî Kâtipliği'ne verilecek yıllık rapor muhtevâsında, bu itibarla en önemli bilgile-

rin eksik olacağı mütâlaasında bulunmuş olduğuna işâret etmek kâfidir. Rapora konulacak olan ticârî seyrüsefere müteallik istatistikler husûsunda ise, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, muhassamalar dolayısıyla son derece azalmış olan bu seyrüsefere âld bilgiler yayınlandığı takdirde, bunun müttefik memleketlerin harb gayretleri üzerinde, mukâbilinde herhangi bir fayda sağlanmaksızın, ancak menfî bir tesiri olacağını düşünmüştür. Bu yüzden, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, raporu muntazaman hazırlamakla berâber, bunun gönderilmesini durdurmaya karar vermiştir. Üstelik 1941 yılı raporu için Şubat 1942 târihinde, 1942 [yılı] raporu için de Şubat 1943 târihinde keyfiyeti Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliği ile Montreux Sözleşmesi'ni imzâlayan devletlerin bilgisine arz etmiştir. Muhasamalar 1945 [yılın]da sona erdiği için, 1941-1944 senelerine müteallik yıllık raporlar, 29 Ocak 1946 târihinde ilgili devletlere tevdî ve tevzî edilmiştir. Burada, Montreux Sözleşmesi'ni imzâlayan devletlerden hiçbirinin Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin bu hareket tarzı hakkında aslâ itirazda bulunmamış olduğunu kaydetmek de faydalıdır. Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti'ni bu yolu tutmaya sevk eden özel mâhiyette diğer bir mülâhaza da, bahis mevzuu yıllar zarfında, Sovyetler Birliği de dâhil olduğu hâlde, Karadeniz'de sâhili bulunan devletlerin, her yılın 1 Ocak ve 1 Temmuz târihlerinde Karadeniz'deki filolarının mecmu tonajını Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'ne bildirmeleri gerektiği husûsunda Montreux Sözleşmesi'nin 18. maddesinin (b) fıkrası ile konulan hükme uymak istememeleri keyfiyetidir. Halbuki, bu mecbûriyet dolayısıyla bildirilmesi gereken rakamlar, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti tarafından hazırlanacak yıllık rapordaki bilgilerin esâsını teşkil edecekti. Moskova'nın harb devresi esnâsındaki bu ihtirâzı tamâmen anlaşılabilir ve bundan dolayı Sovyet Hükûmeti'nden şikâyetçi olmak Türkiye [Cumhuriyeti Hükûmeti]'nin aslâ hatırına gelmemiştir. Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti de, karşılık olarak aynı devre zarfında yıllık raporların gönderilmesinin, yukarıda gösterilen sebepler dolayısıyla, durdurulması keyfiyetinin bundan böyle Sovyetler Birliği tarafından Karadeniz'deki güvenliğine zarar getirdiği şeklinde telâkki edilmeyeceğini ummaktadır.

Bundan sonra, Sovyet notası, 22 Ağustos târihli Türk [cevâbî] notasında, Boğazlar'ın kontrolünü güçleştiren sebepleri açıklamak için gösterilen diğer bâzı delillerin bir esâsa müstenid olup olmadığının tartışmasına geçmektedir. Bilhassa harb devresinde zarûrî olarak eksik bulunan harb filoları resmî yıllıklarının ispât edici mâhiyetini reddetmektedir. Diğer taraftan, transit geçen gemilerin tâbi tutulabileceği yegâne kontrol şeklinin, [Montrö] Sözleşme[si]'ne göre, sâdece bir sıhhî kontrole inhisâr ettiği keyfiyetine dayanan Türk delîline karşılık olarak, Sovyet notası, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nce Boğazlar'da konulan mecbûri durak ve kılavuzlara mürâcaat usûlleri ile transit geçen gemilerin Türk gümrük makamları tarafından murâkabesini hatırlatmaktadır. Nihâyet, nota, bütün bu kontrol tedbirlerinin heyeti mecmuası yetersiz sayılmış olsa bile, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin harb esnâsında akit devletlere bu tedbirlerin kuvvetlendirilmesi için hiçbir mürâcaatta bulunmadığını ilâve eylemektedir.

Transit geçen gemilerin harb veyâ ticâret gemisi olarak ayırt edilmesi husûsunda asıl zorluğun, [Montrö] Sözleşme[si]'nin II numaralı ekindeki noksanlardan ileri geldiğini kuvvetle ifâde etmiş bulunan Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, bunu yeniden tebârüz ettirir. 22 Ağustos târihli Türk notasında mevcut diğer bütün delillerin tek gâyesi, bu iptidâî ve açık hakikati teyidin ve Türk makamlarının bu hususta az çok yetkili olabilecek her kaynağa başvurarak, Boğazlar'dan geçit [geçiş] isteyen gemilerin hakikî mâhiyetini tesbit için ne derece şuurlu ve tedbirli bir dürüstlükle gayret sarf ettiklerini, vak'a ve misâller ile göstermek-

ten başka bir şey değildir. Resmî yıllığa mürâcaat, işte bu zâviyeden mütâlaa edilmelidir. Mecbûrî durak ve kılavuzlara mürâcaat keyfiyetlerine gelince: Bu keyfiyetin, transit geçen gemilerin Boğazlar'ın giriş noktalarında bulunan ağlara düşmekten korunmalarından başka bir maksadı bulunmadığı âşikârdır. Bunlar, ahdî hükümler karşısında herhangi bir kontrol gâyesi taşıyamazdı. O hâlde, bahis mevzuu mesele ile de hiçbir râbıtaları yoktur. Kezâ, [Türk] gümrük makamlarının transit geçen gemileri murâkabe ettikleri iddiâsı da, hiçbir esâsa dayanmamaktadır. Zirâ, Montreux Sözleşmesi hükümleri gereğince, anılan murâkabe, hiçbir zaman bir gümrük muayenesi mâhiyetini iktisâb edemeyip, kaçakçılık teşebbüslerini önlemeye mâtuf bir ihtiyâtî tedbire inhisar eylemekteydi. Nihâyet, transit geçen gemilerin kontrolü tedbirlerinin kuvvetlendirilmesini, akit taraflardan istemediği husûsunda Türkiye'ye yapılan târiz de, kabûle şâyân değildir. Çünkü, bu, bilhassa mumzi devletlerin iki düşman zümreye ayrılmış bulunduğu bir harb esnâsında, ne Montreux Sözleşmesi'nin tâdili için derpiş edilmiş bulunan usûle, ne de bugün yetersiz diye ortaya atılan kontrol meselesinin, harb esnâsında bu formaliteye müteallik hükümlerinin iyileştirilmesi ihtiyâcını duymuş olabilecek akit devletlerin hiçbir isteğine mevzu teşkil eylemediği keyfiyetini hesâba katmamaktadır.

Daha evvel verilmiş bulunan izahlara katılan yukarıdaki bütün bu delilli açıklama, [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükümeti'nin Boğazlar'daki târihî görevinin ifâsı husûsunda göstermiş olduğu dürüstlük ve uyanıklığı teyid etmektedir. O dürüstlük ve uyanıklık sâyesindedir ki, Sovyetler Birliği, bütün harb süresince Karadeniz'de Akdeniz'den gelebilecek her türlü Mihver [Alman ve İtalyan] taarruzundan masûn kalabilmiştir. Objektif olan [ve] herkesin memnunlukla teslim eylediği bu hakikat, münferit vak'alar ve zâhirî delîller ile örtülemez. Bu hakikat, aynı zamanda, Sovyet notasına göre, Mihver devletlerine [Almanya ve İtalya'ya] âid harb gemilerinin Boğazlar'dan sözde serbest geçişi dolayısıyla vükû bulmuş kıtaat hareketlerine müteallik Sovyet iddiâsını da ortadan kaldırmak için kâfidir. Filhakika, nota, Mihver [devletleri]nin [Almanya ve İtalya'nın] Boğazlar'dan serbestçe faydalanmasının Sovyet Hükûmeti'ni önemli miktarda askerî kuvvetleri harb sahnesinin başlıca bölgelerinden çekerek, Karadeniz havâlisinin savunmasına tahsis ettiğini beyân eylemektedir. Türkiye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin kanaatince, bu sûretle vûkû bulan kıtaat hareketlerinin hakikî sebebi böyle gözükmektedir. Harb olaylarının ışığında ve sırf askerî plân üzerinde geriye bakarak hüküm vermek icâb ederse, Karadeniz havâlisine kıtaat tahsisi, aşağıdaki sebepler dolayısıyla Türkiye'nin Boğazlar'daki tavır ve hareketleri ile hiçbir irtibat arz etmemektedir:

1) Karadeniz'deki Sovyet sâhillerinin güvenliğine karşı hakiki tehdit, bu deniz kıyılarının büyük bir kısmının Alman orduları tarafından işgâl edilmesinden, Romen ve Bulgar filolarına Almanların el koymuş olmalarından ve Karadeniz limanlarına demiryolu ile veyâ Tuna üzerinden gönderilmiş bulunan Alman ve İtalyan gemilerinin mevcûdiyetinden ileri gelmekteydi.

2) Karadeniz havâlisine kıtaat tahsisi, muhasamalar başlar başlamaz ve hele 1942 yılı ilkbaharından itibâren bu deniz kıyıları boyunca yapılan Alman taarruzlarına karşı koymak mecbûriyeti ile izâh edilir. Bu taarruz, muhtemel inkişâfları bakımından Türkiye'nin duyduğu endişenin ve Karadeniz kıyılarında almak zorunda kaldığı savunma tedbirlerinin de sebep ve menşeini teşkil etmiştir.

Gerek bu notanın, gerek bunun tamamlamakta olduğu 22 Ağustos târihli notanın mütâlaası, Karadeniz devletlerini mâkûl ve muvafık bir şekilde tatmin için, Montreux Sözleşmesi'nde hakikaten tâdili gereken şeyin ne olduğunu tâyine yeter. Evvelâ, bugünkü şartlar

ve teknik hatâlar hesâba katılarak, II numaralı ek, tâdil edilmelidir. Sonra, Montreux Sözleşmesi'ndeki Milletler Cemiyeti'nin rolüne ve müdahalesine dâir olan hükümler, yerlerini dünyâ barışını koruma görevinde Birleşmiş Milletler teşkilâtının koyduğu usûle bırakmalıdır. Nihâyet, Japonya, akit devletler listesinden çıkarılmalı ve tâdili metinde Amerika Birleşik Devletleri mumzi olarak bulunmalıdır. [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti, Montreux Sözleşmesi'nin muhtemel bir tâdilini, işte bu çerçeve içinde tasavvur etmektedir ve [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti, kendisine yapılan dâvetlere icâbetle, Boğazlar'dan geçişe mütedâir hükümlerin tâdili ile ödevli bir konferansta, kendini temsil ettirmeye muvafakatini verdi ise, onun bu hareketinde, sâdece Türkiye'nin egemenlik haklarını ve güvenlik icaplarını, genel menfaat ile telif edebilecek her teşebbüs karşısında takdire değer bir milletlerarası işbirliği zihniyetinin tezâhüründen başka bir şey görmemek gerekir. Bu sebeple ve yukarıda anılan iki notadaki izahlara ve muhakemeye dayanarak, [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti, Montreux Sözleşmesi'ni akteden devletlerin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin muvafakatı ile sözleşmede tasrih edilmiş bulunan tâdil isteklerinin, bu devletleri [bir araya] toplayan bir konferansta tatbik mevkiine kon[ul]masına herhangi bir güçlük çıkarmamak husûsundaki karârını tekrarlar. Fakat bu tâdili, İkinci Cihan Harbi sırasında Boğazlar rejiminin sözde ihlâli yüzünden kendisine yükletilmek istenilen mevhum bir mesûliyete dayanarak haklı göstermeye çalışan esassız şikâyetleri kabûl edemez.

Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, Sovyet notasının dördüncü noktası hakkında verilen tamamlayıcı izahları da en büyük bir ilgi ile incelemiştir. Bu hükûmet [Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti], ehemmiyeti dikkat gözünden kaçırmaması lâzım gelen bu noktanın tam bir sûrette anlaşılabilmesi için gösterilen nezâketten dolayı Sovyet Hükûmeti'ne teşekkür eder.

Bu izahlardan anlaşıldığına göre, Sovyet Hükûmeti'nin fikrince, Boğazlar rejiminin kurulması, aşağıdaki sebepler dolayısıyla münhasıran Türkiye ve Karadeniz'de kıyısı bulunan diğer devletlerin yetkisi dâhilinde olmalıdır:

1) Kapalı bir deniz olmak hasebi ile Karadeniz'in özel bir durumu vardır. Bu sebepten Boğazlar, ancak Karadeniz'de mahdut sayıda bulunan devletlerin kıyılarına götüren bir deniz yolu teşkil etmekte ve bu yüzden Cebelitârık ve Süveyş Kanalı gibi evrensel mâhiyette olan deniz yollarından farklı bulunmaktadır. Şu hâlde, Boğazlar rejiminin kurulmasında, sâhildar devletlerin en fazla ilgili bulunmaları tabiîdir.

2) Montreux Konferansı, esâsen sâhildar devletler lehine bir rüçhan rejimi kurmuştur. Üstelik Sovyet tekliflerinin ilk üç noktasını tartışma esâsı olarak kabûl etmek sûreti ile de Türkiye [Cumhuriyeti Hükûmeti], Karadeniz devletleri için 'çok daha kesin bir rüçhan rejimi' tanımış bulunmaktadır.

3) 16 Mart 1921 târihli Türk-Sovyet Sözleşmesi'nin Karadeniz ve Boğazlar rejiminin milletlerarası statüsünün serbest seyrüsefer esâsı dâiresinde hazırlanmasını, Karadeniz'de kıyısı bulunan memleketler temsilcilerinden müteşekkil bir konferansa tevdî etmek husûsunda, iki akit tarafın mutâbakatını tesbit eden 5. maddesi ile dahi, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, Karadeniz'in özel durumunu tanımıştır. Bu madde hükmüne dayanan Sovyet notası, bu şekilde derpiş edilmiş bulunan ve diğer memleketlerin menfaatleri ile aslâ teâruz etmeksizin, Karadeniz'de sâhili olan memleketlerin haklı menfaatlerini karşılayan tesviye usûlünün daha fazla vakit geçirmeden tatbik mevkiine konulması gerektiğini beyân etmektedir.

[Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti, yukarıda hulâsa edilen noktaların gerektirdiği cevapları aşağıda açıklamaya müsaraat eder:

1) Sovyet Hükûmeti'nin fikrinde, kapalı bir deniz olmak itibârî ile Karadeniz'in, ilgisini sâde onun sâhildârı bulunan devletlere inhisâr ettiren özel bir durumu vardır.

Bu tartışmaya, asâsen Karadeniz'i açık bir deniz saymakta birleşmiş görünen doktrinin otoritesini karıştırmaksızın, Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti, Boğazlar hakkında Rusya'nın da katılması ile bugüne kadar yapılmış olan milletlerarası mâhiyetteki bütün tesviye tarzlarının, sâhildar olan ve olmayan devletlerin geçiş serbestliğine az veyâ çok sıkı bir sûrette takyidler konulmasını, ancak genel menfaat gâyesi ile, diğer ilgili devletlerle uygunluk hâlinde olarak, Türkiye'nin kendi rızâsı ile muvafakat ettiği istisnâlar şeklinde kabûl etmiş olduğuna, sâdece işâret ile iktifâ eder. Kapamanın istisnâî mâhiyetidir ki, bu aynı kâideyi Avrupa amme hukûkunun genel bir prensibi hâline getirmek için, 19. yüzyılın ortalarına doğru Çar[lık] Hükümeti tarafından yapılan gayretleri izâh eder. Yukarıda açıklanan görüşü desteklemek üzere yalnız en yeni sözleşmelerden örnek göstermiş olmak için, milletlerarası antlaşmaların koyduğu ve Bâbı Âli'nin sûlh hâlinde bulunduğu müddetçe, yabancı devletlere, Boğazlara girmeyi dâimâ yasak etmiş olan eski Osmanlı İmparatorluğu kâidesinden ayrılarak, aynı zamanda, Karadeniz'de de seyrüsefer serbestliğini tazammun eyleyen, Boğazlar'dan serbest geçiş prensibini kabûl etmiş bulunan Lausanne ve Montreux Sözleşmeleri'ne mürâcaat kâfidir. Yukarıda anılan sözleşmelerin serbestlik prensibinde, Karadeniz'da kıyısı bulunan devletler lehine yaptığı istisnâlar, bugün yürürlükte bulunan rejimin bâzı hükümlerinin değiştirilmesi için yapılması düşünülen görüşmelerden, sâhildar olmayan devletlerin dışarıda bırakılmasını değil, fakat tâdili, meselenin mâkûl bir sûrette hâlledilmesinde menfaati bulunan bütün devletlerin mutâbakat ve muvafakatına istinad ettirmek gerektiğini ispât eylemektedir. Bu genel yetki çerçevesinden ayrılmak, bir devletin, ancak akit tarafların muvafakati ile bir sözleşmenin taahhütlerinden kurtulabileceği veyâ onun bâzı hükümlerini değiştirabileceği hakkındaki devletler umûmî hukûkunun esas prensibinin inkârından başka bir mânâ ifâde edemez. Bu sebepten, münâkaşa edilen nokta, Türk Boğazları'ndan geçiş rejimine mütealllik olduğundan ve Montreux Sözleşmesi de, mumzî devletlere, bu vesika hükümlerini ancak akit devletleri toplayan milletlerarası konferansta ve sözleşme metninin derpiş ettiği usûle uyarak değiştirebilmek mecbûriyetini yüklediğinden, Sovyet görüşünü, devletler [umûmî] hukûkunun prensipleri ile uzlaştırmak güçtür. Hiç şüphesiz, Türkiye, Boğazlar'da serbest seyrüseferin Karadeniz'de kıyısı bulunan memleketler için gösterdiği hayâtî menfaati en başta takdir ve teslim eden devlettir. Esâsen bu sebepledir ki, bir tâdil konferansında kendisini temsil ettirmeyi müşkülâtsız kabûl etmiş bulunmaktadır. Fakat Türkiye, aynı meselenin âdilâne bir sûrette tesviyesi husûsunda diğer devletlerin ilgilerini de tanımamazlık edemez. Türkiye, kendisinin bir Karadeniz devleti olduğunu pekiyi bilmektedir. Ancak o bir Akdeniz memleketi olduğunu da unutamaz. Çok nâzik bir coğrâfî durum dolayısıyla, Boğazlar'ın dar alanının ayırdığı iki dünyâ arasında irtibâtı sağlamakla görevlenmiş olan Türkiye, bu durumun, etrâfını çeviren iki denize karşı kendisine yüklediği ödevleri müdrik bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti, Karadeniz ve Boğazlar meselesini, yalnız bu denizde kıyısı bulunan devletleri ilgilendiren bir mesele sayamaz.

2) Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, Montreux Sözleşmesi'nin, Boğazlar'da mûtedâlr Lausanne Sözleşmesi'nden de [daha] ileri giderek, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler lehine sarih bir rüçhan sistemi koymuş olduğu husûsunda Sovyet Hükümeti ile mûtâbıktır. Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti tarafından ileri sürülen ve sonradan Sovyet Hükûmeti'nce ele alınan üç prensibi, Montreux Sözleşmesi'nin tâdili için derpiş edilen milletlerara-

sı konferansta tartışma esâsı olarak kabûl etmekle Türkiye [Cumhuriyeti], Büyük Britanya ve Amerika [Birleşik Devletleri] Hükûmetleri, bir uzlaşma zihniyeti ile hareket ederek, Sovyet isteklerini daha geniş şekilde tatmin imkânını nazarı itibara almaya muvafakat etmişlerdir. Bu duruma göre, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nce Sovyet notasında ileri sürülen delil, daha ziyâde Sovyet isteklerinin Boğazlar rejiminin tâdili hususunda başlıca ilgili hükûmetler tarafından tam bir iyiniyetle karşılandığını belirtmeye yaramaktadır. Fakat bu delil, aynı devletlerin ve Montreux Sözleşmesi'nin diğer mümzîlerinin tâdil usûl ve muamelesinin yalnız lehlerinde yapılması düşünülen tâvizlerden büyük bir kazanç elde edecek olan Karadeniz devletlerinin değil, [ama] aynı zamanda derpiş edilmekte olan önemli toplantılar esnâsında sözünü duyurmaya ve menfaatlerini korumaya yetkili bütün devletlerin de meşrû menfaatleri dâhilinde açılıp muvaffakiyet ile sona ermesini görmek hususundaki hak ve ilgilerini ortadan kaldıramaz.

3) Sırf hukuk bakımından mütâlaa edilince, 16 Mart 1921 târihinde Moskova'da imzâlanan Türk-Sovyet antlaşmasının 5. maddesi, bir taahhüt ifâde eder. Gerçekte ise, iki akit taraf, bunu başka türlü uygulamış ve bu hususta irâdelerini tamâmi ile zıd bir şekilde, ilk önce çok genişlemiş milletlerarası bir çerçeve dâhilinde, Boğazlar rejimi hakkında Lausanne'da girişilmiş olan müzâkereye fiilen katılmak sûreti ile ifâde eylemişlerdir. Gerçi bu hususta görüşmeler sırasında Boğazlar'ın kapalı kalması prensibini harâret ve belâgatla müdâfaa etmiş olan Sovyet Başdelegesi Mösyö Çiçerin, 'bu deniz kıyılarının güvenliğini müessir bir şekilde koruyacak karşılıklı şartların tesbiti için bir konferans toplanmasını Karadeniz devletlerine teklif' niyetinde olduğunu bildirmekten geri kalmamıştır. Bununla berâber, bu proje, konferansta hazır bulunan delegasyonların hemen hepsinin itirazları ile karşılaşmıştı. Bu konuda yapılan demeçlerden, Sovyet görüşünün, diğer sâhildar devletlerin görüşlerini hesâba katmaz gibi göründüğü anlaşılmaktadır. Hakikaten bu devletlerin temsilcileri, Sovyetler Birliği'ne kendi adlarına söz söylemek hakkını tanımamış ve dünyâ barışının idâmesi ile Karadeniz kıyılarındaki topraklarının güvenliği hususundaki fikirlerinin Sovyet Hükûmeti'nin fikirlerinden esaslı bir şekilde farklı olduğunu ilâve etmişlerdir. Diğer taraftan, aynı demeçler, Sovyet teklifinin, iki deniz arasındaki geçidin milletlerarası bir yol sayılması gerektiği hakkındaki devletler [umûmî] hukûku prensibini nazarı itibara almadığını ve teklif konferans tarafından kabûl edildiği takdirde, Sovyetler Birliği'ne istisnâî ve haksız olarak rüçhanlı bir mevki bağışlamış bulunacağını ve Boğazlar'ın harb gemilerine açık bulundurulmasının, en kuvvetli deniz devletinin lehine olacağı yolundaki Sovyet delilinin, Karadeniz'in kapanmasının, diğer sâhildar devletleri, en fazla kara kuvvetlerine mâlik olacak deniz devletinin, başka bir tâbir ile Sovyetler Birliği'nin arzusuna tâbi kılacak yolundaki mukâbil delil karşısında, bütün kuvvet ve değerini kaybettiğini meydana çıkarmıştır.

Boğazlar rejiminin tanzimi kadrosu husûsunda Türkiye ve Rusya'nın hareket hatlarındaki değişiklik, ikinci olarak gösterdiği büyük maharet ile hükûmetinin görüşlerini müdâfaa edip haklı çıkartan seçkin Sovyet delegesi Mösyö Maksim Litvinof'un da iştirâk ettiği uzun ve yorucu tartışmaların mahsûlü olan ve Montreux [boğazlar] rejimini kuran konferansa, iki memleketin yetkili temsilcilerinin katılmalarında da görünmektedir. Mösyö Litvinof, konferansın son genel oturumunda elde edilen mükemmel sonuçlardan dolayı memnunluğunu boş yere izhâr etmiş değildir. Konferansın kapanış oturumunda söz alarak, dinleyicilere şu heyecanlı hitapta bulunması da, kezâ boş yere olmamıştır: 'Büyük devletlerin emperyalist savaşlarına iştirâk ve yeni toprak fütuhatının gerçekleşmesi için Karadeniz'i bir üs olarak

kullanmaya çalışan eski emperyalist Rusya'nın yerine, bugün Karadeniz'in en büyük kısmını işgâl eden, ilk hareketlerinden biri emperyalist emellerden tamâmi ile vaz geçmek olan ve o zamandan beri değişmez ve sistemli bir şekilde bir barış politikası güden, yalnız kendi güvenliği değil, fakat yakın ve uzak bütün komşularının hakkında da kıskanç davranan yeni bir Sovyet sosyalist devleti vardır. (...) Konferansa iştirâk eden herkes, buradan memnun bir hâlde ayrılacak ve memnun olmayan bir kimse kalmayacaktır.'

Doğruluğu nispetinde realist [de] olan, söyleyen [adına konuşulan] hükûmet için şeref teşkil eden ve dinlemek fırsatına nâil olanların kulaklarında hâlâ çınlayan bu sözler ki, [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti, bunları hatırlatmakla zevk duymaktadır. Fazla olarak, Montreux [Konferansı] toplantısına ön ayak olan Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Sovyet Hükûmeti'nin 1936 [yılın]da artık Boğazlar meselesinin hâlli için yalnız Karadeniz devletlerine münhasır bir konferansın toplanmasını, 1921 [yılın]da derpiş eyledikleri sıradaki durumda bulunmadıklarını ispât etmek meziyetini de hâizdir. Hiç şüphesiz, devletler arasında bir antlaşmaya esas teşkil eden hükümler, eski taahhütlerin yerine geçecek olan ve usûlü dâiresinde imzâlanıp tasdik edilen yeni hükümleri taşıyan daha sonraki bir sözleşmenin akdi gününden itibâren yürürlükten kalkar. Boğazlar rejiminin tanziminde yetki çerçevesi de hassaten bu mâhiyettedir. Yukarıdaki izahlar ve demeç parçaları, Moskova Antlaşması'nın 5. maddesine dayanarak Sovyet notasının ortaya çıkardığı tartışma konusunun bugün ancak târihî bir mâhiyeti olduğunu açıkça göstermektedir. Herhâlde yukarıda anılan hususlar, Sovyet Hükûmeti'nin ileri sürdüğü târihî delilin kendisinin müdâfaa eylediği teze artık temel teşkil eder mâhiyette görünmediğini ispât etmektedir.

Aynı izahlar ve demeç parçaları, yalnız Karadeniz'de kıyısı olan devletler tarafından bir Boğazlar rejimi kurulması amacını güden Sovyet formülünün, 24 Eylül târihli [ikinci Sovyet] nota[sın]da açıklanan kanaatin tersine olarak, Boğazlar'da menfaatleri bahis mevzuu olup, kıyıları bulunmayan devletlerden hiçbirini tatmin eder görünmediğini de kezâ ispât eylemektedir.

Aynı düşünceler ve aynı sonuçlar, tıpkı yukarıda anılan 5. madde şeklinde kaleme alınan ve Türkiye ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921 târihinde münakid antlaşma ile kezâ Türkiye ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında 21 Ocak 1922 târihinde münakid antlaşmada mevcut bir madde hükmüne dayanan Sovyet iddiâsını red için de mûteberdir.

22 Ağustos târihli [birinci cevâbî] notasında Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti, Boğazlar rejiminin Montreux Sözleşmesi'nin çerçevesine ve derpiş ettiği usûle mugâyir olarak yapılacak tâdiline karşı koyan ahdî sebepleri, beyan ve izâha çalışmıştı. Beşinci nokta hakkında [ikinci] Sovyet notasında verilmek nezâketi gösterilen tamamlayıcı izahlar karşısında, Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti de, anılan notadaki yeni tefsirlere mütedâir kendi görüş tarzını açıklamayı vazife bilmiştir. Bunun için Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti, bu notadaki izahların aynı konu üzerinde verilip, bundan evvelki [birinci cevâbî] notada mevcut olan izahlara ilâvesi sûreti ile mütâlaa edilmesini Sovyet Hükûmeti'nden ricâ eder.

Boğazlar'da bir Türk-Sovyet müşterek savunma sistemini iltizâm eden Sovyet notasının beşinci noktasına gelince: Sovyet Hükûmeti, Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin bu teklifin Türkiye'nin egemenlik hakları ve güvenliği ile telifi kâbil olmadığı düşüncesinde bulunduğunu ve lik önce, Sovyet Hükûmeti'nin bu hususdaki müsbet mülâhazalarını öğrenmeden, bu sonuca vardığını müşahade eylemektedir. Böylece, esassız ve Sovyetler Birliği'nin vekârı ile telifi gayri kâbil şüpheler göstermek sûreti ile Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin Sov-

yetler Birliği ile karşılıklı itimâda dayanan dostâne münâsebetleri yeniden kurmak yolundaki kendi sözleri ile tam tezat hâlinde bulunduğu, notada ilâve olunmaktadır. Sovyet Hükûmeti, yaptığı teklifin uygulanmasını, yalnız Türkiye'nin egemenliğine en ufak bir zarar vermemekle kalmayıp [ve] hattâ güvenliğinin pek mahsus derecede artması sûreti ile gerçekleşebileceği mütâlaasında [da] bulunmaktadır.

Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti, ilk önce Sovyet Hükûmeti'nin müsbet telkinlerini öğrenmeye lüzum görmeden, egemenlik hakları ve güvenliği ile telifi kâbil olmadığı mütâlaasında bulunduğu beşinci noktanın görüşülmesine muvafakat etmediği hakkındaki düşünceye iştirâk edememektedir. Burada, her şeyden önce, Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin kendileri ile münâsebette bulunduğu yabancı devletlerin teşebbüslerini ilgi ve hayırhahlıkla karşılamaktan aslâ geri kalmadığını söylemek lâzımdır. Bu münâsebetle, Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti, ilk defâ olarak 1939 yılında Saraçoğlu-Molotov görüşmeleri sırasında ortaya atılan, Boğazlar'ın Türkiye [Cumhuriyeti] ve Sovyet Hükûmetleri tarafından müşterek savunması meselesinin,[1] sonradan Moskova'da Türk temsilci ile bir görüşmede kezâ Sovyetler Birliği Hükûmeti'nce daha ağır bir şekilde ele alınmış olduğunu bilhassa hatırlatmak ister. Bu konu, pek haklı olarak, bir memleketin bağımsız olduğunun ve bağımsız kalacağının delili olarak riâyet görmesi gereken haklara dokunur mâhiyette sayıldığı içindir ki, Türkiye'nin muhalefeti ile karşılaşmıştır. Heyeti umûmîyesi ile Boğazlar meselesi, kezâ son zamanlarda Ankara ve Moskova arasında yapılan etraflı muhabere ile Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin karşılıklı durumlarının esaslı bir incelemesine konu olmakta devâm eylemiştir. Bu itibarla Türkiye'yi beşinci noktayı aydınlatmak için Sovyetler Birliği ile dostça konuşmalar yapmaktan kaçınmak töhmeti altında bulundurmak haksızdır. Boğazlar'dan geçiş serbestliği prensibi, herkesçe kabûl edilmiş kâidelere göre, güvenliğini ve ülkesinin savunmasını sağlamak husûsunda sâhildar devletin hâiz bulunduğu hakla sınırlanmış olup, hiçbir veçhile bu devletin varlığını koruma hak ve ödevini eksiltmez. Herhangi bir saldırıya karşı kendini koruma hakkı, şerefini bilen bağımsız bir devlet için, hiç şüphesiz ki, egemenliğinin en esaslı vasfıdır. Türkiye tarafından Boğazlar'ın müşterek savunmasının kabûlü, egemenliğinin yabancı bir devlet ile paylaşmasından başka bir mânâ ifâde edemez. 22 Ağustos târihli [birinci cevâbi] notasında [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti, Sovyet Hükûmeti'ne, Türk topraklarını herhangi bir saldırıya karşı şimdiye kadar olduğu gibi savunmak husûsundaki kesin azmine dâir gereken bütün teminâtı vermiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında samimî ve güven verici münâsebetlerin kurulması isteğini açıklamıştır. [Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti], aynı teminâtı yeniden teyid etmekten bahtiyardır. Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti, Karadeniz'deki Sovyet kıyılarının 2.100 kilometreyi bulan bir uzunlukta olduğunu gözden kaçırmamakta, fakat aynı denizdeki Türk kıyılarının da hemen hemen o kadar uzun olduğunu [da] unutmamaktadır. Şâyet Boğazlar'ın Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlere kapalı tutulması prensibi, ki bu haddi zâtında Sovyetler Birliği'nin güvenliği için çok değerli bir teminat teşkil etmektedir, Sovyet endişelerini gidermeye yetmiyorsa, bu devlet [Sovyetler Birliği] için Karadeniz'e karşı bir saldırı hâlinde yapılacak şey, işi, saldırıları önleme yolunda bugüne kadar insanlığın bulduğu en mükemmel hâl çâresine, yâni millî kuvvetler ile Birleşmiş Milletler teşkilâtının nereden gelirse gelsin bütün saldırıları önlemekle ödevli kuvvetlerinin müşterek savunmasına bırakmaktır.

---

1 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 257-270.

Bu mülâhazalar bir tarafa bırakılsa bile, Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti, Sovyetler Birliği'nin savunma hakkının Türkiye'de bu memleketin [Türkiye'nin] egemenlik hakları hiçe sayılarak kullanılabilmesini anlayamamaktadır. Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, burada, Mösyö Çiçerin'in Lausanne Konferansı'nda nasıl şiddetli bir lisanla Boğazlar'dan geçiş kontrolünün Türkiye'nin elinden alınması tasavvuruna itirâz ettiğini ve [bunu] nasıl haklı olarak 'Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının açık bir ihlâli' diye tavsif ettiği bu fikre muhalefetini bildirdiğini hatırlatmaktan kendisini alamamaktadır. Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti, bugün Sovyetler Birliği'nin kendisi için benimseyerek ileri sürdüğü aynı kontrol talebinin Türkiye tarafından reddedilişini, Sovyetler Birliği'nin kendi vakârı ile telifi gayri kâbil saymasını idrak ve tasavvur edememektedir. Halbuki [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti'nin kanaatince, bahis mevzuu olan şey, bilakis Türkiye'nin bağımsız bir devlet sıfatı ile şeref, haysiyet ve hattâ mevcûdiyetidir.

Sovyet notası, tezini desteklemek için, 1914 yılında Goeben ve Breslau [adlı] Alman kruvazörlerinin Boğazlar'dan geçişini hatırlatmaktadır. Osmanlı Hükûmeti tarafından satın alınan bu iki gemiye yapılan atıf, ne bahse konu mesele ile [ve] ne de Montreux Sözleşmesi'nin tatbikâtı ile bir alâka göstermemekte [göstermekte] ve daha ziyâde karasularına sığınan muharip gemilerin tarafsız [ülke]lerce satın alınıp alınamayacağı keyfiyeti ile ilgili bir devletler hukûku mevzuu olarak görünmektedir.

Kezâ, Karadeniz'e kıyısı olmayan birkaç devletle birlikte güyâ Boğazlar'da askerî tedbirler alındığına mütedâir olarak Sovyet notasında yapılan imâ da Türkiye'de anlaşılmamıştır. Çünkü, bu telmihin taallûk ettiği olaylar, her türlü esastan âridir ve bu sebeple imâ, tartışma dışında kalmaktadır.

22 Ağustos târihli [birinci cevâbi] notasında Türkiye [Cumhuriyeti] Hükûmeti, Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'deki güvenliğinin en sağlam teminâtının Boğazlar'da bağımsız bir devletin vakar ve egemenliği ile telifi gayri kâbil bir imtiyazlı stratejik vaziyet aranmasında olmayıp, aradaki münâsebetler bir düzenlik eseri husûlüne yardım etmeyi harâretle isteyen, fakat muvâzi sahadaki gayret noksanından dolayı bu uğurdaki çalışması maalesef sekteleere uğratılan kuvvetli bir Türkiye ile güven verici münâsebetlerin yeniden kurulmasında bulunduğunu belirttikten sonra, Türkiye [Cumhuriyeti Hükûmeti] tarafından verilen bu birinci derecede önemli teminattan başka, ayrıca Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da tamâmi ile ihtimâl dışı bir tehlike hâlinde, kendisinin ve Türkiye'nin üyesi bulundukları Birleşmiş Milletler teşkilâtının müessirliğine de güvenmesi gerektiğini ilâve eylemekteydi.

Sovyet Hükûmeti, notasında, bu atfı hatırlattıktan sonra, beş numaralı teklifin, anılan teşkilâtın [Birleşmiş Milletler'in] prensip ve amaçlarına tamâmi ile uygun olduğunu beyân eylemektedir. Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, Sovyetler Birliği'ni tabiî olarak pek ziyâde ilgilendiren bir meselede, Birleşmiş Milletler teşkilâtının önemini belirtirken, bilhassa antlaşmanın yeni milletlerarası teşkilâtın bundan böyle emrine verilmiş olan milletlerarası kuvvetlerin teminâtı altında bulunan her devletin güvenliğinden sorumlu bulunduğu hükmünü koyan prensip ve amaçlara mütedâir birinci maddesine işâret eylemek istemiştir. Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, kezâ Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 'teşkilât üyelerinin milletlerarası münâsebetlerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne veyâ siyâsî bağımsızlığına karşı, gerekse Birleşmiş Milletler'in amaçları ile telif edilemeyecek herhangi bir sûrette tehdide veyâ kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınmalıdır' husûsundaki prensiplere mütedâir ikinci maddesi gereğince, üye devletler tarafından aleni ve resmî sûrette alınmış olan taahhüde atıfta bulunmak istemişti.

Dışarıdan gelecek bir saldırıya karşı her memlekete kendisini istediği gibi savunmak zarûreti hususundaki mülâhazalar bir tarafa bırakılırsa, [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükümeti, sükûn ve barışı iştiyakla isteyen bütün milletlerin ümitlerini San Francisco eserlerinden doğan güvenlik teminatlarına bağladıkları bir zamanda, yeni teşkilâtı ve bahşettiği müşterek güvenlik teminatlarının mevcûdiyetini hesâba katmayan bir teklifin, bu teşkilâtın amaçları ve prensipleri ile nasıl telif edilebileceğini anlamakta zorluk çekmektedir. Kezâ, kendi ülkesinde güvenliği kurmak için komşusunun güvenlik ve egemenliğini yok etmeyi mübah sayan aynı teklifin, başkasının toprak bütünlüğüne ve siyâsî egemenliğine saygı göstermek vecibesi ile nasıl telif edilebileceğini izâh edememektedir. Bu itibarla [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükümeti, 7 Ağustos târihli [birinci] Sovyet notasının beşinci noktasının, Türkiye'nin terkine imkân bulunmayan egemenlik hakları ve hiçbir tahdide tahammülü olmayan güvenliği ile telifi gayri kâbil bulunduğunu yeniden tekrarlamak mecbûriyetindedir.

Türk[iye Cumhuriyeti] Hükümeti, yukarıdaki uzun izahlara dayanarak, Montreux Sözleşmesi'nin tâdili için toplanacak konferansa iştirâk etmeyi kabûl eylemek ile iyi niyetinin ve uzlaşma fikrinin maddî delilini vermiş olduğuna kâni bulunmaktadır. [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükümeti, kendi tekliflerinin doğurduğu düşüncelerin Sovyet Hükûmeti tarafından da aynı objektif görüş ve hayırhahlıkla incelenmesini talep eder.

Nihâyet, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'ne, Potsdam kararlarını hesâba katmaksızın, yalnız Montreux Sözleşmesi'nin tâdili usûlünün kabûl şartlarına bağlı kaldığı hakkında yapılan Sovyet târizine kısaca karşılık vermek için, bu hükûmet, ilk önce, irâdesinin serbest bir tezâhürü olarak göz önünde tutmayı kabûl ettiği bahis mevzuu kararların, anılan konferansta temsil edilmiş bulunan üç devletin [ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin] görüşlerini Türkiye'nin egemenlik hakları çerçevesi dâhilinde, tâdil konferansını toplantıya çağırmak için zemini hazırlayacak şekilde ve sâdece konuşma yolu ile telif teşebbüsünden başka bir gâye gütmediğini belirtmek ister. İşte bu kararlar, bu devletlerin [ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin] Boğazlar meselesine verdikleri önemin alâmetleridir. Fakat mümzi devletleri bağlayıcı yegâne vesika olan Montreux Sözleşmesi'nin yerini tutamazlar. Diğer taraftan, [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti, kendisince bilindiğine göre, Sovyet notasının bahis mevzuu ettiği kararların, Montreux Sözleşmesi'nin muhtemel tâdili için, bir taraftan Türkiye, diğer taraftan da Potsdam'da temsil edilmiş bulunan üç devletin [ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin] her biri arasında doğrudan doğruya konuşmalar derpiş ettiğini tasrih etmeyi faydalı sayar. İmdi, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti'nin fikrince, Potsdam Konferansı'nın temenni ettiği hazırlayıcı çalışmalar, ilk önce Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya Hükûmetleri'nin Ankara'ya yapmış oldukları tebliğler ve sonra da aynı konu hakkında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında vûkû bulan nota teatisi ile bugün [artık] fiilen, tamamlanmış bulunmaktadır. Onun için [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükûmeti, bu sûretle yapılmış olan temasların Türkiye ile bahis mevzuu üç devletten [ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nden] her birinin Boğazlar meselesi hakkındaki durumlarının sarâhat ile ve yeter derecede açıklamış olduğu kanaatindedir. Bu şartlar içinde Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, gelecekte muhabere sûreti ile görüş teatisi usûlüne devâmın faydalı ve uygun olup olmadığı hususunda şüphe göstermekten kendini alamamaktadır. Bu hükûmet [Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti], tâdil usûlünün verimli bir şekilde harekete getirilmesi için zeminin yeter derecede hazırlanmış bulunduğu kanaatindedir. Sovyet isteklerinin dördüncü ve beşinci noktaları hakkında, işbu nota ile 22 Ağustos târihli [birinci Türk cevâbi] nota[sın]da tasrih edilmiş bulunan durumunu muhafaza etmekle berâber,

Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, kendi hesâbına Montreux Sözleşmesi'nin tâdill müzâkerelerine başlamak için Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa ve anılan sözleşmenin, Japonya hâriç, diğer mümzilerini toplayacak olan bir konferansa iştirâke âmâde bulunduğunu beyân eder.

Bu nota, milletlerin bir barış geleceğine âid dileklerini tebellür ettiren teşkilâta [Birleşmiş Milletler'e] çoşkun saygı duyguları izhâr edilmeden bitirilecek olsaydı, hiç şüphesiz ki, eksik kalırdı. [Türkiye] Cumhuriyet[i] Hükümeti, dostluk, hakkâniyet ve karşılıklı saygıya dayanan dünyâ düzeninin desteği, canlı bir işbirliği hizmetinde, verimli müesseselerin temeli bulunan Birleşmiş Milletler teşkilâtınının istibâline olan kuvvetli inancını bir kere daha ifâde etmek ister. Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti, milletler arasında işbirliği lüzûmunu ve bu işbirliği tedvir eden bir hukuk fikrini herkese aşılamak ödevini üzerine alan ve milletler topluluğunu tesânüt ve birbirine bağlılığın semereli gelişmesine doğru yönelten ve böylece umûmî bir istikrar ve refah sağlayarak, büyük bir medeniyet eseri yaratacak olan bu devletler manzumesine en büyük ümitler bağlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, büyük kuzey komşususu ile iyi niyet sâhibi bütün milletlere nimetler dağıtan, milletler arası işbirliğinin ışığı içinde bu huzur alanında buluşmayı kuvvetle ummaktadır.

24 Eylül târihli Sovyet notasının bir örneği, Türk[iye Cumhuriyeti] Hükûmeti tarafından Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri'ne tevdî olunmuştur. İşbu notanın bir örneği, Montreux Sözleşmesi'ni imzâlayan devletlere, Japonya hâriç, ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne gönderilmiştir."*

(*) **AT**, Sayı: 155, (Ekim 1946); Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, s. 429-440; **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: İkinci Dünyâ Savaşı Yılları (1939-1946)**, s. 301-315; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 182-196; Bilge, **Göç Komşuluk**, s. 317-330. Söz konusu kaynaklarda metinlerin farklılık gösterdiğinin belirtilmesi gerekir. Değişik metinlerde cümle ve/veyâ sözcük atlamasına rastlanmaktadır. Ayrıca, bâzı küçük ifâde değişiklikleri de görülmektedir. Bu metinde, yukarıdaki metinler karşılaştırılmak sûreti ile atlamalar doldurulmuş ve ifâdeler anlaşılabilir ve düzgün bir hâle sokulmuştur.

ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan politika tâyin etmesini bekliyordu. Bu amaçla 23 Ağustos târihinde kurmay başkanlarının bilgi notu zâten biliniyordu; bu bilgi notunda gündemdeki ana noktalara değinilmişti. Pâris'te bulunan ABD Dışişleri Bakanı Brynes da benzer önerilerde bulunmuştu; bu bilgi notunda ise, önerilen politikalarda benzer görüşlere yer verilmişti, fakat uygulamaya yönelik ayrıntılara yer verilmemişti. Eğer Brynes da onaylarsa hazırlanan bilgi notu ABD Hükümeti'nin politika önerisi olarak donanma ve orduya iletilebilirdi. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bundan sonraki uygulamaya dönük adımları açısından bu hazırlık temel oluşturabilirdi. Aynı zamanda bu hazırlık, donanma ve ordu açısından da bakanlığın Türkiye'ye ilişkin bakış açısını tanımlamasına yardımcı olacaktı.

Henderson, Ankara'nın Amerika'dan silâh talep edeceğini de duyduğunu yazıyordu. Henderson'a göre, İngiltere'nin Türkiye'nin silâh ihtiyâcını karşılaması çok güçtü. Londra, Ankara'yı silah yönünden destekleyemez ya da desteklemezdi. Washington ise henüz Ankara'nın ne talep edeceğini bilmiyordu. Fakat bir talep olması hâlinde ve İngiltere de bu talebi karşılamadığı takdirde, herhâlükârda Ankara'ya savaş araç ve gereçleri verilmemesinin, ABD'nin politikasının yeterince dayanaklı olmadığına ilişkin izlenim vermesinden de endişe duyuluyordu.[115]

Henderson'un bilgi notunun ekinde ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu bölümü tarafından hazırlanmış olan Türkiye'ye ilişkin memorandum bulunmaktaydı. Aynı târihli memorandumda göre, geçen yıl meydana gelen gelişmeler Türkiye'nin uluslararası hayâtî önemini ortaya çıkarmıştı. Türkiye, Sovyet sınırında olup da, Sovyet etkisi altında olmayan birkaç devletten biriydi. Diğerleri ise tamâmen Sovyet uydularıydı. Moskova, Türkiye'yi de kendisine uydu yapmaya çalışıyordu. Bunun dikkate değer işâretleri vardı. Bu işâretler, Sovyet basın ve radyosunun Türkiye'ye yönelik ısrarlı kampanyasında açıkça görülüyordu. Bu kampanya, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin doğusunun bir kısmını topraklarına katması gerektiğine ilişkindi. Bir başka işâret de, 1925 târihli Türk-Sovyet dostluk anlaşmasının suçlanması ve Türkiye'ye sunulan 7 Ağus-

115 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Henderson'ın Bilgi Notu", (21.10.1946).

tos ve 24 Eylül târihli Sovyet notalarıydı. Bu notalarda da Moskova, Boğazların savunulmasını Türk-Sovyet ortak sorumluluğuna bırakılınasını istemişti. Washington'a göre, Moskova'nın bu iddiâları Türkiye'yi zayıflatmak için tasarlanmıştı ve böylece Sovyetler Birliği Türkiye'yi doğrudan kendi etkisi altına almaya çalışıyordu. Ayrıca, Moskova'nın amacı, Akdeniz'den kendisine yönelebilecek olası bir saldırıda Türkiye'yi savunma kalkanı ve yine Türkiye'yi Akdeniz'e, Yakın ve Orta Doğu'ya doğru siyâsî ve askerî yayılmasında sıçrama tahtası olarak kullanmaktı. Zâten Türkiye'yi bunlar için etkisi altına almak istiyordu.

Henderson'un bilgi notunda, ABD'nin bakış açısına göre, Sovyetler Birliği'nin bu politikasının başarılı bir şekilde gündeme gelmesinin çok ciddî sonuçlar doğuracağı da belirtilmişti. Türkiye stratejik olarak Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki en önemli ögeydi. Bulunduğu coğrâfi konumu itibâriyle Türkiye, aslında Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya yönelik siyâsî ve askerî etkisinin en verimli bir şekilde akacağı yolda şişenin daralan boynunda bu yayılmayı durdurmaya devâm ediyordu. Âdetâ bir tıkaç işlevi görüyordu. Sovyet etkisi altında kalan bir Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Süriye, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Mısır ve Arap yarımadasına doğru yolunu açacaktı. Oysa adı geçen bu ülkeler hâlihazırda Sovyet etkisi altında değillerdi.

Diğer yandan, yine bu ülkeler Sovyet etkisinde bulunan devletlerin oluşturduğu alandan göreli olarak daha uzakta bulunduklarından doğrudan Sovyet baskısından da kurtulmuşlardı. Dahası, Sovyet politikasının başarısı hâlinde, Sovyetler Birliği ile ajanlarına karşı gelmek konusunda hayli güçlükler çeken iki ülkenin, İran'ın ve Yunanistan'ın da durumu büyük tehlike altına girerdi, hattâ durum ölümcül olabilirdi. Ayrıca, sözü geçen hiçbir ülkede Türkiye kadar istikrarlı ve birliktelik oluşturmuş bir hükümet ya da sosyal düzen bulunmuyordu. Eğer Türkiye düşerse, yine sözü geçen hiçbir ülkeden Sovyet baskısına karşı gelecek gözüpeklik de beklenemezdi.

Sâdece askerî bakış açısından yaklaşıldığında donanma ile ordunun görüşü şu şekilde özetlenebilirdi: Eğer Sovyetler Birliği Türkiye üzerinde askerî denetim oluşturursa, Boğazlarda askerî üs temin ederse, bu takdirde Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun Sovyet denetiminde olmayan ülkelerinin savunulabilirliği ciddî endişe kaynağı

olacaktı. Aynı olasılığın politik sonuçları ise çok daha uzun vadeli olacaktı. Çünkü Türkiye anahtar rol oynuyordu; Sovyet baskısı altındaydı. Küçük ya da büyük olsun bütün diğer ülkeler, Sovyetler Birliği'nin genişleyen gücünden endişe ederek, hâlihazırdaki diplomatik mücâdeleyi derin bir ilgi ve endişe ile izliyordu. Moskova'nın Türkiye'ye ilişkin amaçlarının hattâ kısmen elde edilmesi dahi, sözü geçen ülkeler açısından tam bir felâket olurdu. Böyle bir sonuç, onların Sovyetler Birliği ile yüzyüze gelmesi ve ABD'nin de BM ilkelerini desteklemekten vazgeçmesi demekti. Böylesi bir gelişme, ABD'nin güvenlik çıkarlarına tamâmen aykırı olurdu ve onun güvenlik duvarında büyük bir zayıflık oluştururdu.

Ne var ki, Ankara, Sovyet baskısına bugün olsun gelecekte olsun karşı çıkmaya kararlıydı. Washington'a ulaşan bilgilere göre, Türkiye bu politikanın arkasında tam anlamıyla birleşmişti. Raporda, özellikle hükümetin ve halkın birlikteliğinden söz ediliyor ve Yunanistan'da, İran'da, Çin'de ve diğerlerinde aynı tutumun korunmasında hayli güçlükler bulunuyordu. Çünkü bu ülkelerde kamuoyunda ayrışmalar bulunmaktaydı. Oysa Türkiye'de kamuoyunda birlik sağlanmıştı. Dahası, Yakın ve Orta Doğu ülkeleri arasında yalnızca Türkiye göreli olarak etkili bir askerî güce sâhipti. Türkiye'nin askerî gücü, Sovyetler Birliği'nin saldırganlığına karşı bile gelebilirdi. Bütün bu uygun koşullara rağmen Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı tek başına bırakılması hâlinde, Ankara'nın Moskova'ya karşı direnebilmesi güçtü. Türkiye yeterli ekonomik ve sanâyi kaynaklarına sâhip değildi; nüfûsuna söylenecek bir şey yoktu. Özetle Türkiye, gerek ekonomik, gerek sanâyi ve gerekse nüfus bakımından Sovyetler Birliği gibi başlıca bir güce karşı koyamazdı. Türkiye'nin ekonomik gücü zâten savaş nedeniyle hayli sarsılmıştı. Moskova'nın açtığı bu sinir savaşı nedeniyle Türkiye büyük bir askerî gücü korumak zorundaydı. Bu da ekonomik gücünü hayli olumsuz yönde etkiliyordu. Sâdece askerî bakış açısına göre, Türkiye'nin hâlihazırdaki koşullara uygun savunmasını sağlayabilecek modern askerî araç ve gereç ve mühimmat üretimi yoktu. Savunma sanâyi bulunmuyordu.

Dolayısıyla ABD'nin politikası Türkiye'yi desteklemekti. Bu politikanın ana hatları da şöyle öngörülmüştü: Diplomatik alanda ABD, Boğazlar meselesinde aldığı sıkı ve mantıklı konumu devâm ettir-

meliydi. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin doğusunda toprak talebinde bulunmasına karşılık olarak aldığı tutum da dâhil olmak üzere diğer konularda da benzer sert tutumunu sürdürmeliydi. Gerek Türkiye'nin, gerek Sovyetler Birliği'nin ve gerekse bütün dünyânın bu sorunlar karşısında ABD'nin tutumuna ilişkin hiçbir sorusu kalmamalıydı. ABD'nin aldığı tutumdan emin olmalıydılar. Etik olarak da ABD, Amerikan halkına bu durumun temel faktörlerini açıklamaya devâm etmeliydi. Bu açıklamalar, ABD'nin gerek siyâsî, gerekse stratejik temellerini ve etik yönünü de dikkatli bir şekilde içermeliydi. Aynı zamanda Türk Hükümeti'nin ve halkının ABD'nin tutumunu anlaması ve ABD'nin Türkiye ile ilgili olarak BM'nin yüksek ilkelerini uygulamaya kararlı olduğu inancını Türkiye'de pekiştirmesi gerekiyordu. ABD, kendisine mantıklı ve çıkarına uygun gelse dahi, Türkiye'ye olan desteğini azalttığına ya da ilkelerinden saptığına ilişkin izlenim verecek tüm hareketlerden kaçınmalıydı.

Ekonomik alana gelince; ekonomik yardım konusunda başlangıç olarak İhrâcat ve İthâlât Bankası'nın 25.000.000 Dolar değerinde verdiği kredi izni ile Türkiye'nin ticârî gemi filosunun takviyesi amacıyla gemi satın alınması konusundaki yardım söz konusuydu. Böyle bir başlangıçtan sonra da gereken desteklerin verilmesi sürdürülmeliydi. Buna tüm ek finansal krediler de dâhildi. Ne var ki, yardımın belirli bir sınırı vardı.

Askerî desteğe gelince; hâlihazırda ABD, İngiltere'nin askerî araçlar ve gereçler ve mühimmat yönünden Türkiye'nin askerî gücünün düzenli gelişmesini sağlaması için ne zaman gerekirse yükümlülük altında kalmasını tercih ediyordu. Bunun nedeni, gerek Türk-İngiliz anlaşmalarından ve gerekse tüm dünyânın Türkiye'nin zaman zaman İngiltere'den askerî malzeme alması fikrine alışmış olmasından dolayıydı. Eğer İngiltere'nin Türkiye'ye askerî araç ve gereç teslim etme imkânı olmazsa, bu takdirde ABD İngiltere'ye Türkiye'ye iletmesi için söz konusu malzemeyi vermeye de hazırdı. En olağanüstü durumda da Türkiye'nin askerî ihtiyaçlarını doğrudan karşılaması söz konusu olabilirdi. Her ne kadar Ankara'nın talebi olduğunda Türkiye'ye teknik askerî danışma ve askerî yapılar verilmesi Amerikan politikası ile tutarlı değilse de.[116]

116 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Henderson'ın Bilgi Notu", (21.10.1946).

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın işgâl altındaki bölgelere ilişkin görevlisi Hilldring, 29 Ekim 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson'a yazdığı raporda, önceki gün yapılan bir toplantıda, Türkiye ve Yunanistan'a askerî malzemelerin İngiltere tarafından sevk edilmesinin doğru olacağına ilişkin görüş birliğine varıldığını bildiriyordu. Eğer İngiltere bu sevkiyâtı gerçekleştirecek durumda değilse, bu takdirde gereken askerî malzeme ABD tarafından İngiltere'ye sağlanacaktı.[117]

Ekim ayında gerginlik son haddine varmıştı: *Cumhuriyet* gazetesi, 17 Ekim târihli sayısında, Türk askerî birliklerinin doğu sınırından geri çekildiğine ilişkin söylentiye dayalı haberler veriyordu. Sınıra yakın bölgelerde ikâmet eden halkın da, sınırdan uzaklaştığı ve askerî birlikler gibi, iç bölgelere doğru geri çekildiği ileri sürülüyordu. Ancak bu tür iddiâlar derhâl ve resmen tekzib edilecektir.[118]

Oysa, tam bu sırada, "1946 senesinin Ağustos ayında Kars birinci topçu alayına" atanan Teğmen Dündar Seyhan, anılarında, bu resmî tekzibi şöyle tekzib etmektedir:

> "Dokuzuncu Kolordu birlikleri Kars'tan çekiliyorlardı. (...) Dokuzuncu Kolordu Kars'ı terk etmişti. [Hem de] öyle terk etmişti ki, bir gece içinde, Rusların hemen ertesi günü taarruz edeceği haber alınmış, askerî birlikler, âilelerini dahi arkada bırakarak, derhâl bir geri çekilme emri almışlardı. O zamâna kadar hududtan itibâren karşılanması plânlanmış düşmanın taarruz edeceği haber alınınca, daha müsâit savunma mevziilerine çekilmek demek ki, yüksek kumandanın daha çok işine geliyordu. Bu, bir strateji değişikliğiydi. Ama neden bu strateji, düşmanın taarruz haberi karşısında âniden bir değişikliği icâb ettiriyordu? (...) Neden bu çekilmeye bir panik hâli verilmiş ve seyyar birlikler bir hamlede geri alınmıştı? (...) Subay âileleri geride kalmış, kocaları askerî birlikler ile geri çekilmişlerdi. (...) Mis gibi panik olmuştu. Nihâyet subay âilelerinin batıya gidişine müsaade edilmek mecbûriyetinde kalınmıştı. (...) Şehirde [Kars'ta] panikten arta kalmış en ufak bir emâre [bile] yoktu. Şehir mütevekkildi."[119]

Seyhan, anılarında, ordunun silâh, mühimmat ve lojistik destek bakımından durumunu da şöyle anlatıyor:

117 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Hilldring'den Acheson'a", (29.10.1946).

118 **Cumhuriyet**, (17.10.1946).

119 Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, s. 24-28.

"Birinci Dünyâ Harbi'nden kalma mantelli toplarla senelik atışlarımızı dahi yapmaya çalışıyorduk. (...) Müstahkem mevkii harekât şûbesinde plânlar yapardık. Seferberlik plânları... Bilmem, bir seferberlik olsaydı, o plânları tatbik edebilir miydik? Kolordudan tâlimat gelir, biz de plânların üzerine yatardık. (...) Öküz kolları teşkil ederdik. Bu öküz kollarını öyle mesâfelere memur ederdik ki, arabanın içine, alabileceğinin iki misli yük koysanız ve bu yük sâdece öküzlerin yemi olsa, yalnız öküzlere yetmezdi. O plânlar da, üst makamlarca tasdik edilir, gelirdi. Ve biz bu plânları, üçüncü dünyâ harbinin tekniği içinde hazırlıyor zannederdik kendimizi..."[120]

Bir başka dikkate değer gelişme, İzmir'de yayınlanan *İleri Demokrasi* gazetesinin 4 ve 5 Eylül günlerinde, Sovyetler Birliği'ne hakâret eden yayın yapması üzerine, gazete aleyhine açılan dâvâda, söz konusu yayının reaksiyon sayılması gerektiği görüşü ile beraat etmesidir.[121]

Pâris Barış Konferansı Ekim ayında sona ermişti. Fâlih Rıfkı Atay, "büyük hâdiselerin târihlerinde kesin dönüm noktaları vardır" diyor ve 1946-1947 kışını vurguluyordu.[122] *Ulus* gazetesi, Bevin'in Türkiye'ye yönelik desteğini öne çıkarmıştı.[123] Ekim ayında ise, Bulgaristan'daki askerî tahkimâta ilişkin haberler dikkati çekiyordu.[124] Kasım ayında önce İzmir limanını ve daha sonra da Marmaris'i ziyâret eden Amerikan donanması da, bu görüşü teyid ediyordu.[125] *Vatan* gazetesi, daha Ekim ayı başlarında, ziyâretin Boğazlar sorunu ile olan yakın ilgisine dikkat çekiyordu.[126] Mümtaz Fâik Fenik ise, "Amerika'nın hudûdu Akdeniz'dedir" şeklinde yazıyordu.[127] ABD donanmasına âid Randolph uçak gemisi ile Fargo kruvazörünün ve Donner çıkarma gemisi ile Pery destroyerinin İzmir limanını ziyâreti, Kasım ayının önemli gelişmeleri ara-

120 Seyhan, **age**, s. 30-31.

121 **Vatan**, (10.10.1946).

122 Fâlih Rıfkı Atay, "Pâris Konferansı'da Sökülmeler", **Ulus**, (9.10.1946).

123 **Ulus**, (23.10.1946).

124 **Vatan**, (18.10.1946). Ayrıca bkz. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO: 1945-1952", **The Journal of American History**, Volume: 71, (March 1985), s. 807-825.

125 **Cumhuriyet**, (23-24 ve 27.11.1946); **Ulus**, (24.11.1946). Fâlih Rıfkı Atay da, ziyâretin önemi üzerinde duruyordu. Fâlih Rıfkı Atay, "Bir Amerikan Filosu İzmir'de", **Ulus**, (25.11.1946). **Ulus** gazetesi ziyâreti bol fotoğraflarla sunuyordu. **Ulus**, (27 ve 28.11.1946).

126 **Vatan**, (3.10.1946).

127 Mümtaz Fâik Fenik, "Amerika'nın Hudûdu Akdeniz'dedir", **Vatan**, (5.1.10.1946).

sında sayılmalıdır.[128] Aralık ayında ise, Amerikan donanmasına âid Randolph uçak gemisinden kalkan dört savaş uçağı, daha sonra geri dönmek üzere, Ankara'ya ineceklerdir.[129] Yine aynı sırada Başbakan Peker, Trakya'daki askerî birlikleri denetlerken, Millî Savunma Bakanı da garnizonları ziyâret ediyordu.[130] Bu arada, yine Ekim ayında, Bulgaristan'da kurucu meclis için seçime gidiliyordu. Yunanistan'da ise, iç savaş devâm ediyordu.[131] Kasım ayında ise, Fransa'da yapılan seçimlerde komünistler çok önemli başarılar sağlamıştı.[132] Yılın son günlerinde, Amerikan ve İngiliz Alman işgâl bölgeleri birleştirilecektir.[133] İnönü ise, Kasım ayı başında, "dış politikada emniyet meselesi, şüphesiz ki, bütün meselelerimizin en önünde bulunuyor" diyordu.[134]

Wilson da, 1 Kasım 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı kısa bir raporda, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi'nin geçen akşam kendisine İngiltere'nin Moskova Büyükelçisi Peterson'dan aldığı bilgiyi aktardığını haber veriyordu. Buna göre, Sovyetler Birliği İngiltere'nin Boğazlar ile ilgili son notasına yanıt vermişti. Sovyetler Birliği, Türkiye ile olan tartışmaların henüz sona ermediği kanısındaydı. Ayrıca, Moskova uluslararası konferansın toplanmasını da bu meselede bir fırsat olarak görmüyordu.[135]

Yine Wilson, bu kez 13 Kasım 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'in kendisine aktardığı bilgileri iletiyordu. Buna göre, Erkin, Sovyetler Birliği'nin şimdiye kadar Boğazlar me-

---

128 **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946). Türk basınının ziyârete verdiği önem için bkz. Cihat Baban, "Birleşik Amerika Filosu Türk Sularında", **Tasvir**, (23.11.1946); Hüseyin Câhit Yalçın, "Amerikan Donanmasının Ziyâreti", **Tanin**, (24.11.1946); Abidin Dâver, "Safâ Geldiniz Aziz Dostlar", **Cumhuriyet**, (24.11.1946); Fâlih Rıfkı Atay, "Bir Amerikan Filosu İzmir'de", **Ulus**, (25.11.1946); **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946). Basının ziyâretlere verdiği bu önem, muhtemelen ziyâretçiler arasında bulunan Amiral Bieri'nin aynı zamanda ABD Deniz Kuvvetleri Akdeniz Komutanı olmasından da ileri geliyordu. **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946). ABD donanmasına âid gemiler, 23-26 Kasım târihleri arasında İzmir'i ve 28-29 Kasım târihleri arasında da Marmaris'i ziyâret etmişlerdi. **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946). Ayrıca bkz. **Vatan**, (24-26.11.1946).

129 **AT**, Sayı: 157, (Aralık 1946).

130 **Cumhuriyet**, (27.11.1946); **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946).

131 **AT**, Sayı: 155, (Ekim 1946).

132 **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946).

133 Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 282.

134 **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946).

135 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (1.11.1946).

selesiyle ilgili olarak yalnızca İngiltere'nin notasına yanıt vermesinden dolayı hiç şaşırmadığını söylemişti. Erkin'e göre, Moskova birkaç ay içinde önce ABD'nin ve daha sonra da Türkiye'nin notasını yanıtlayacaktı. Yine Erkin'e göre, Sovyetler Birliği'nin taktiği sorunu devamlı gündemde tutmaktı. Erkin, Sovyetler Birliği'nin yakında Moskova'ya gidecek olan Türkiye'nin yeni Moskova Büyükelçisi Fâik Akdur ile Boğazlar meselesini tartışmasına da şaşırmayacağını söylemişti. Akdur, hâlihazırda Ankara'da danışma görüşmelerinde bulunuyordu. Erkin'in tahminine göre, Moskova, Boğazların savunulması meselesinde BM anlaşması çerçevesinde Karadeniz güçlerinin bölgesel anlaşmasını önerebilirdi. Her ne kadar böyle bir öneri ilk bakışta mantıklı gelse de, Erkin, bunun sâdece Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilgili gerçek hedeflerini maskelemek amacında olduğunu ileri sürmüştü. Bu türden bir öneri karşısında Boğazların denetimi ve savunulmasında Türkiye'nin konumu, Karadeniz güçlerinin yanı sıra Akdeniz güçleriyle diğer güçlerin de çıkarlarına uygun olmasını sağlamaktı. Herhâlükârda Akdur'a, Sovyetler Birliği tarafından Boğazlarla ilgili bir öneride bulunulması hâlinde, tutumunu koruması ve Ankara'dan tâlimat beklemesi yönünde talepte bulunulmuştu.[136]

Wilson, 25 Kasım 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı kısa bir raporda da, Türkiye'nin yeni Moskova Büyükelçisi Fâik Akdur'un aynı gün Ankara'dan ayrılmakta olduğunu haber veriyordu. Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin ise, Akdur'un misyonunun iki gün önce Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, Başbakan Recep Peker'in, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın, Akdur'un ve Erkin'in de bulunduğu bir toplantıda görüşüldüğü bilgisini de aktarmıştı. İnönü, Akdur'un görevinin basitçe Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri düzeltmek olarak gördüğünü belirtmişti. Ama başkaca bir şey değil. Akdur, Boğazlar meselesiyle ilgili olarak hiçbir inisiyatif almamalıydı, fakat eğer Moskova konuyu gündeme getirirse, bu takdirde yapması gereken tek şey, herhangi bir tartışmaya girmeden, kendisine söylenenleri Ankara'ya rapor etmekti. Erkin, bunun nedeni olarak da, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin yeni Moskova Büyükelçisi Akdur'un Bo-

136 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (13.11.1946).

ğazlar meselesiyle ilgili olarak yeni bir iniyasitif alacağı yönündeki beklentisi olduğunu da açıklamıştı. Ankara, bunu bir tuzak olarak görüyor ve bundan kaçınmak istiyordu.[137]

Wilson, neredeyse bir ay sonra, 30 Aralık 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir başka raporunda da, aynı gün Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'in kendisiyle görüştüğünü haber veriyordu. Buna göre, Erkin, Sovyetler Birliği'nin İran ve hattâ belki de Yunanistan'dan geri adım atmasının, yakında Türkiye ile de mantıklı bir anlaşmaya varmayı düşünmeye hazır olabileceğini düşündürdüğünü açıklamıştı. Erkin, kendisinin de böyle bir durum karşısında ne yapılması gerektiğine ilişkin kafasında bir plân hazırladığını belirtmişti. Eğer Moskova mantıklı bir tutum alırsa, bu takdirde Türkiye, hükümranlık haklarını ve bağımsızlığını da koruyarak, meşrû Sovyet talebini tatmin etmek için tüm çabasını gösterecekti.

Eğer Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Boğazları savunmasından kuşku ve endişe duyuyorsa, bu takdirde Erkin'e göre, bu meselenin çözümünde tutulacak en doğru yol, sâdece bu sorunun görüşüleceği bir toplantı yapılması, fakat Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi gibi tâli konularla zaman yitirilmemesiydi. Bunu dikkate alarak Erkin, savaş zamânında Boğazların savunulması ile ilgili olarak ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin katılacağı bölgesel bir anlaşma önermişti. Diğer yandan, Erkin, eğer Türkiye ile ilgili olarak Moskova'nın tutumunda herhangi bir değişiklik olmazsa ve Sovyet baskısı da sürerse, bu takdirde Türkiye için geleceğin korkunç göründüğünü de belirtmişti. Sovyet tehdidine karşı elinde büyük bir askerî güç tutmak, Ankara için büyük ekonomik zorluklar yaratıyordu. Hiç kuşkusuz ekonomik durumla ilgili olarak Türk kamuoyunda geniş bir hoşnutsuzluk hüküm sürüyordu ve bu durum da hükümet açısından ayrıca politik güçlükler doğuruyordu. Yakın bir târihte Sovyet baskısından kurtularak anlaşmaya varılamadığı takdirde, Türkiye, bu büyük yükü sâdece kendi başına taşımaya devâm edemeyeceğinden, ABD'den ekonomik yardım istemek zorunda kalacaktı.[138]

1946 yılının Ağustos ayından 1947 yılı başlarına kadar geçen

137 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (25.11.1946).

138 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (30.12.1946).

süreçte ABD, Türkiye'nin stratejik önemine kesin olarak karar vermiş ve Orta Doğu ile Akdeniz'in ve Süveyş Kanalı'na kadar olan kısmın savunmasında Ankara'nın oynayacağı rolü tesbit etmişti bile... Bu bakımdan Türkiye sadece askerî olarak değil ekonomik ve siyâsî yönden de desteklenecekti. Bu bakımdan uluslararası mâlî kuruluşların da desteği çok önemliydi. Türkiye'nin askerî pozisyonunu güçlendirmesi için ekonomik ve mâlî yardım kaçınılmazdı çünkü. 1947 yılı kışında Türkiye'nin ileri karakol olduğu kayıtlara geçmişti bile...[139]

Tam bu noktada, yeri gelmişken, konunun bir başka önemli ve vurgulanması gereken boyutuna dikkat çekmek istiyorum: Feridun Cemâl Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi* adlı ve kısmen anılarına da dayanan incelemesinde, Türkiye'nin Batı ittifâkı içinde 1945 ve 1946 yıllarında geçirdiği evrimi, tamâmen Ankara'nın diplomatik inisiyatifine bağlıyor ve hattâ bu inisiyatifin bizzat kendi politikası olduğu yolunda da güçlü imâlarda bulunuyor. Erkin'e göre, İnönü'yü, Saraçoğlu'nu, Saka'yı, Peker'i izlenmesi gereken doğru dış politika konusunda iknâ eden kendisi olduğu gibi, yine bizzat kendisi Ankara'nın Washington ve Londra ile olan ilişkilerinde de yakınlaşmayı sağlamıştı.

İşte, tam bu noktada dikkati çekmek istediğim husus, Erkin'in iddiâlarının yalnızca mübâlâğâlı olmakla kalmayıp, ama daha da önemlisi, gerçek olamayacağıdır. Erkin'in uluslararası politikaya bakışı, kendisini öne çıkaran tipik bir diplomat bakışı olarak özetlenebilir. Ne var ki, gerçeklikten tamâmen uzak bir bakıştır. Erkin'in hiç kuşkusuz gerçekleşmiş olan bütün çabalarına ve emeğine karşın Ankara, bu politikasında hiçbir başarı kazanamamış da olabilirdi. Çünkü, bu konuda asıl inisiyatif, Ankara'nın değil, ama tam aksine, Washington ile Londra'nın elindeydi. Sovyetler Birliği ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesinde tutulacak yol, çatışma ve uzlaşma sınırları, Ankara tarafından değil, büyük ölçüde ABD tarafından tâyin edilecekti. Ankara, olsa olsa bu tâyin sınırında yer alan bir konumdaydı ve bu konumu sâdece kendi inisiyatifi ile değiştirmesi de mümkün değildi. Sonuçta, Erkin'in anlatımının aksine, Türk dış politikasının başarısından ziyâde, ABD'nin ve müt-

139 Leffler, "The American Conception of National Security and the Beginning of the Cold War: 1945-1948", **American Historical Review**, (April 1984), s. 346-400.

tefiklerinin değişen politikaları söz konusuydu ve bu politikaların değişiminde, Erkin'in bütün iddiâlarına karşın, Ankara'nın etkili olması mümkün değildi.

Bir kez daha vurgulamak gerekir ki, Ankara, ABD'nin bambaşka gerekçelerle değişen politikası sonucunda Batıyı yanında bulmuştu. Yoksa, başarılı bir dış politikanın doğal bir sonucu olarak, uluslararası politika sahnesinde etkin ve inisiyatif sâhibi bir aktör olarak rol aldığı için değil... Türkiye, kısaca 1946 yılındaki uluslararası bloklaşmanın bir tezâhürü olarak, kendine yeniden bir konum sağlayabilmişti.

Yılın son günlerinde partiler arasında dış politika konusundaki olası görüş ayrılıkları, gâyet müphem ve muğlak olarak bir kez daha gündeme gelecektir. DP, İnönü'nün söz konusu Meclis açış konuşmasını eleştirirken, dış politikaya da değinmişti. Ancak DP'nin bu açıklamasında da açıklıktan son derece uzak cümleler arka arkaya dizilmişti. Dış politika, muhalefet partisi açısından, üzerinde konuşulmak istenen, ama bir türlü buna cesâret edilemeyen ve asıl söylenmek istenilenin bir türlü söylenemediği bir alan hâlinde duruyor gibiydi. Nitekim, Necmettin Sadak da, bunu görmüştü. Sadak, tam da bu nokta üzerinde duruyor ve "Çok defâ dikkat ettik. Muhalefet liderlerinin, dış politikaya temâs ettikleri zaman, düşündüklerini, dillerinin altındakini söylemeye bir türlü cesâret edemeyen, çekingen bir hâlleri var. Fikirlerini açık söylemektense, müphem mânâlı bir cümle söylemek yoluna sapıyorlar," saptamasında bulunuyordu.[140]

Elbette bu sırada ABD, Türkiye'deki ekonomik gelişmelerle de yakından ilgileniyordu. Zâten bir önceki ciltte de[141] gördüğümüz gibi, ABD ile ekonomik ilişkilerde çok az ilerleme sağlanabilmiş, yardımlar ve krediler Ankara'nın talep ettiğinden çok daha düşük miktarda kalmıştı.

Wilson, 28 Ekim 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, bâzı danışmalarda bulunduktan sonra, Eximbank'ın Türkiye'ye yönelik kısa dönemli kredilerinin ciddî anlamda kısıtlanması karşısında, hâlihazırda Çekoslovakya için ayrılmış bulu-

140 Necmettin Sadak, "Demokrat Parti'nin Başlıca İki Kusûru", **Akşam**, (9.11.1946); **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946).

141 Bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 289-305.

nan 50.000.000 Dolarlık fonun, kendisinin 1 Haziran târihli raporunda da belirttiği üzere, Türkiye'ye 25.000.000 Dolar daha kredi açılması için uygun ortam oluşturduğu kanısındaydı. Ancak bu kredinin daha önce onaylanmış olan spesifik projelere aktarılması gerekiyordu. Bu, ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsünün 22 Ekim'de gelecekteki kredilere ilişkin olarak basına yaptığı açıklamadaki temel politika ile aynı olacaktı. Aynı zamanda da ABD'nin güçlü bir Türkiye isteğini destekleyecekti. Türkiye ise hâlihazırda savaş sonrası koşullara kendisini adapte etmeye çalıştığı bir dönemdeydi ve büyük ölçüde geniş silâhlı kuvvetler tutmanın yükünü taşıyordu.

Türkiye, devalüasyondan[142] ve uzun zamandan beri talep edilen ithâlât için dış ticâretin serbestleşmesinden beri altın ve döviz rezervlerini çok büyük bir hızla kullanmakta ve tüketmekteydi. Ayrıca, ilk başta öngörülen büyük sanâyileşme programı da dramatik olarak sona erdirilmeliydi. Fakat artan ithâlâtın dış ticâret dengesi üzerindeki sonuçlarından daha öncelikli olarak, ulusal ekonomi açısından önemli olan bâzı programların erken etaplarda finanse edilmesi de gerekiyordu. Burada savaş yılları boyunca gerek miktar, gerekse malzeme koşulları açısından düşüş gösteren demiryolları ve limanlar ile özellikle uluslararası operasyonlar için haberleşme imkânlarının modernleştirilmesi, yol yapımı, kömür ve mâden kaynaklarının geliştirilmesi, tarımsal gelişme için teknik danışmanlık programı gibi söz konusu programlar ve projeler söz konusuydu. Hattâ Kâhire'de bulunan Amerikan petrol ataşesi, petrol alanında 3.000.000 Dolarlık kredi öneriyordu.

Bütün bu programlar ve projeler, Türkiye'nin ulusal savunma ve ekonomisi açısından çok önem taşıyordu. Diğer yandan, Ankara, ilk baştaki ekonomik yardım ve kredi başvurusunun sâdece küçük bir kısmını karşılayabilmekten duyduğu hayal kırıklığından beri kredi konusunda yeni bir talepte bulunmamıştı. Wilson, raporunun sonunda, bu türden bir kredinin imkân dâhiline girmesi hâlinde, Ankara'ya başvurusu hâlinde izlemesi gereken süreç ile ilgili koşulları ileteceğinden de söz ediyordu. Ancak bu konuda kendisi de bilgilendirilmeliydi.[143]

142 Her ne kadar burada 1946 devalüasyonundan söz edilliyorsa da, dönemin bütün ekonomik gelişmeleriyle ilgili meseleleri iktisat politikalarını inceleyeceğim kısma bırakıyorum.

143 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (28.10.1946).

İngiltere'nin Atina Büyükelçisi, 5 Kasım 1946 târihinde, ABD'nin Atina Büyükelçisi'ne ilettiği raporda, 15 Ekim târihinde Yunanistan Savunma Bakanı Alexander ile ABD Dışişleri Bakanı Brynes arasında gerçekleşen bir görüşmeyi naklediyordu. Buna göre, görüşmede Türkiye ile Yunanistan'ın gücü ve verimliliği ele alınmıştı. Brynes, ABD'nin bu iki ülkenin ileri karakol olmak bakımından taşıdıkları önem açısından eksikleriyle ilgili olarak tedirginlik duyduğunu ve ABD'nin olsun, İngiltere'nin olsun, bu iki ülkeyi hazır hâlde tutmak için ellerinden geleni yapmaları gerektiğini bildirmişti. Sorun, bunun en iyi şekilde nasıl yapılacağıydı.

Brynes, kendince en iyi çözüm formülünü de açıklamıştı. Buna göre, ABD'nin askerî malzeme talebini sağlamaması gerekiyordu. Çünkü, sağlaması hâlinde böyle bir tutum, diğer güçlerce kendilerine yönelik bir saldırı niyeti olarak görülebilirdi. Diğer yandan, İngiltere zâten gerek Türkiye ve gerekse Yunanistan ile müttefikti. Bu nedenle İngiltere'nin bu iki ülkeye benzer eleştirilere mâruz kalmadan askerî malzeme sağlaması mümkündü. ABD de bu iki ülkeye ekonomik açıdan yardım etmek için elinden geleni yapmaya hazırdı. Türkiye ABD'den uçak satın almak için kredi talep etmişti. Ancak ABD'nin hâlihazırdaki politikası, Orta Doğu ülkelerine askerî malzeme sağlamamaktı. ABD, aynı zamanda örneğin kamyon gibi daha genel karakterdeki araçları sevk edip edemeyeceğini de araştırmaktaydı. Yine de kendi elinde de bu gibi araçlardan fazla kalmamıştı. Her iki ülkenin de uluslararası bankadan olan kredi taleplerinde sorun vardı.

Brynes, Yunanistan'ın şimdiye kadarki kendi durumlarını anlatan sunumlarından bu konularda yardıma ve danışmaya ihtiyaçları olduğunu düşünüyordu. Bunun sonucunda da bir ekonomi heyetinin Yunanistan'ı ziyâret etmesi kararlaştırılmıştı. Bu ziyârette üç iyi ekonomist ülkenin ekonomik durumunu gözden geçirecek ve ABD'nin ne ölçüde yardım edebileceğini kararlaştıracaktı. Zâten Yunanistan'a genellikle küçük tonajlı kıyı gemileri satın alabilmesi için kredi açılıyordu.

Görüşmenin bu aşamasında ise Alexander, Brynes'a Türkiye'nin gücünün genel bir resmini sunmuştu. Bu bilgiyi de kurmay heyetinden sağlamıştı. Donanma gücüyle ilgili olarak da Alexander, gerek Yunanistan'ın ve gerekse Türkiye'nin gücünü anlatmış; ardın-

dan bir karşılaştırma da yaparak, Türkiye'nin daha etkin olduğunu açıklamıştı. Yunan donanmasındaki siyâsî ayrışmaların önü alındığı takdirde Türkiye ile Yunanistan donanmaları arasında etkin bir yardımlaşma söz konusu olabilirdi. Brynes ise, ABD'nin Türkiye'ye İngiltere'nin sağladığının dışında uçak sevk edebileceğini, fakat İngiltere'nin de Türk hava kuvvetlerinin eğitiminden öteye daha fazla katkıda bulunması gerektiğini açıklamıştı.

Raporda, Brynes'ın güveninin biraz daha yerine geldiğinden söz ediliyordu. Çünkü, İngiltere, Yunanistan ile Türkiye'nin askerî durumunu ABD'den çok daha iyi ve yakından biliyordu. İngiltere de ABD ile benzer düşüncelere sâhipti. İngiltere, bu iki ülkenin durumunu güçlendirmek için en iyi yolun, Türkiye ile Yunanistan'a askerî malzeme sevkiyâtının, donanma ve hava gücünün desteklenmesinin İngiltere tarafından sağlanması gerektiği görüşündeydi; ayrıca ABD de bu sırada askerî olmayan ve ekonomik yardımı gerçekleştirecekti.

Brynes, gelişen Yunan ordusunun İngilizlerce iyi eğitim almış şekilde bırakılacağı umudunu taşıyordu. Alexander'dan İngiltere Yunanistan'dan gücünü geri çektiğinde, olabilecek en yüksek sayıda aracın orada bırakılıp bırakılmayacağını öğrenmek istemişti. Alexander ise, İngiltere'nin zâten her iki ülkeye de bu alanda güçlerini artırmaları için elinden gelen bütün yardımı yapmakta olduğunu söylemişti. Her iki ülke açısından da ekonomik yardım kuşkusuz çok değerliydi. Ancak Alexander, Brynes'ın da kabül edeceği gibi, İngiltere'nin Yunanistan nedeniyle üzerinde büyük bir yük oluştuğunu ve yine Türkiye ile ilgili olarak hayli masrafa girdiğini belirtmişti. İngiltere'nin hâlihazırda içinde bulunduğu durum yüzünden de Londra masraflarını olabildiğince azaltmak niyetindeydi. Alexander, bütün bu meselelere, Yunanistan ve Türkiye'ye askerî alanda verilebilecek desteğe ilişkin yanıtın, ancak savunma komitesi ile kurmay heyetleriyle olan danışmalardan sonra açıklanabileceğini de bildirmişti.

Öte yandan, ABD'nin Türkiye ile Yunanistan'a verebileceği yardım meselesi de, 30 Ekim târihinde Washington'da İngiltere'nin Washington Büyükelçisi ile ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson arasında görüşülmüştü. Henderson, bu görüşme sırasında Brynes ile tam da bu meseleyi

tartıştıklarını açıklamıştı. Yunanistan ile Türkiye ABD açısından stratejik önemi olan iki ülkeydi. ABD bu iki ülke arasındaki ilişkilerle de yakından ilgiliydi. Henderson, Alexander'ın bu iki ülkeye verilen askerî yardımla ilgili verdiği bilgilerle de yakından ilgilenmişti. Aslında İngiltere, bu yardımları üstlenmiş olmakla birlikte, eğer temel istekleri sağlayamazsa, bu takdirde ABD'nin de bu alandaki yardımlarından memnun olacaktı. Alexander, Türkiye ile Yunanistan'ın hâlihazırdaki askerî güçleri konusunda verilen bilgilerin aynı zamanda bir analizi de içermekte olduğunu umduğunu bildirmişti. Ayrıca kendisi Yunan ordusunda önemli ölçüde hoşnutsuzluk oluştuğunu duyduğunu da iletmişti. Yunan ordusunun nihâyet kuzeyden akan işgâli tamâmen önleyebilecek gücü yoktu; ancak Yunanistan sınırından geçişleri ne derece denetleyebileceğini bilebilmek de ilginç olurdu.

ABD'nin ekonomik yardımına gelince; Türkiye, İhrâcat-İthâlat Bankası'ndan 25.000.000 Dolar kredi almıştı. Ancak bu miktar belirli projelere tahsis edilmişti. Yunanistan da benzer şekilde İhrâcat-İthâlât Banrkası'ndan yine 25.000.000 Dolar kredi almıştı. Ancak bunun dışında 45.000.000 Dolar tutarında bir kredi daha elde etmişti ki, bu tutar fazla eşyâların satın alınmasında kullanılacaktı. Yunanistan Denizcilik Bakanı hâlihazırda ABD'de idi ve tutarı 60.000.000 Dolar olan ABD'den ticârî araç satın alınmasını sağlamaya çalışıyordu. Görüşmenin sonlarında Henderson, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ile Yunanistan'a ekonomik yardımla ilgili olarak İngiltere'nin önerilerini memnuniyetle karşıladığını belirtmişti. Eğer İngiltere söz konusu yardımları karşılamakta güçlük çekerse, bu takdirde ABD gereken yardımı sağlama olasılığını düşünecekti.[144]

Wilson, bu kez 8 Kasım 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Başbakan Recep Peker'in bir gün önce kendisiyle görüştüğünü haber veriyordu. Buna göre, Peker büyük bir istekle Eximbank ek kredilerini gündeme getirmişti. Peker, şimdiye değin 25.000.000 Dolar kredi açıldığını ve bu kredi tutarının temel amaçlara kanalize edildiğini söylemişti; oysa Türkiye ekonomisi açısından büyük önemi olan diğer projelere de ek kredi sağ-

144 **FRUS**, 1946, Cilt: VII. (The Near East and Africa), "İngiltere'nin Atina Büyükelçiliği'nden ABD'nin Atina Büyükelçiliği'ne"; (5.11.1946).

lanması gerekiyordu. Söz konusu projeler, haberleşme, ulaşım ihtiyaçları ile tarım ve mâden işletmelerinin geliştirilmesiydi. Peker ABD'nin yardımını umduğunu ve tam bu sırada ek kredi sağlanmasının hem Türk Hükûmeti ve hem de Türk halkı için maddî ve mânevî destek olacağını söylemişti.[145]

Yine aynı gün 8 Kasım'da ABD Dışişleri Bakanlığı'nı vekâleten idâre eden Acheson, Wilson'a yazdığı bir raporda, Brynes'ın ABD'ye döndüğünden beri ABD'nin Türkiye'ye askerî ikmâl ve silâh sevkiyâtı sağlaması meselesinde izlenmesi gereken politika üzerine birkaç konferans vermiş olduğunu haber veriyordu. Diğer yandan, ABD'nin de kendine göre endişeleri vardı. Eğer ABD'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile bağımsızlığına olan desteğinin sâdece lâfla sınırlı olduğu izlenimi verilirse, böyle bir algı Washington açısından gâyet sıkıntılı olurdu. Nitekim ABD, kategorik olarak Türkiye'ye askerî malzeme ve mühimmat sevkiyâtında eli sıkı davranırsa, kaçınılmaz olarak böyle bir algı oluşacaktı. Diğer yandan da, ABD, eğer Türkiye'ye askerî malzeme ve mühimmat tedârik ederse, bu takdirde de bu sevkiyâtın gerek ABD'de ve gerekse diğer ülkelerde ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı gâyet provokatif bir politika izlediği ve olası bir Türk-Sovyet savaşını da tetiklediği yolunda bir izlenim yaratmasından endişe ediyordu.

Nihâyet bir karâra varılmıştı; İngiltere Türkiye'nin müttefiği olduğundan ve geçmişte de Türkiye'ye askerî malzeme sağladığından, Ankara da askerî araç ve gereçleri İngiltere'den tedârik etmeyi tercih ediyordu. ABD Dışişleri Bakanı Brynes, İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin ile Pâris'te bu konuyu görüşmüştü. Bu görüşmede Brynes, bu aşamada Türkiye'nin askerî araç ve gereçleri İngiltere'den temin etmesinin ABD'den sağlamasından daha akıllıca olduğunu belirtmişti. Bevin de bu konuda Brynes ile aynı görüşteydi ve iki bakan arasında bu konuda tam bir mutâbakat sağlanmıştı. Brynes, ayrıca Bevin'e ABD'nin Türkiye'ye başka yollardan yardım edeceğini de söylemişti. ABD özellikle ekonomik alanda güçlenmesini sağlamak üzere Türkiye'ye destek verecekti. Eğer Ankara, ABD'den askerî destek almak için Wilson'a mürâcaat ederse, bu takdirde Wilson'a verilen tâlimat, Türkiye'yi İngiltere'ye yön-

145 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (8.11.1946).

lendirmekten ibâretti. Bu tâlimâtın ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nde görevli kara ve deniz ataşelerine de bildirilmesi gerekiyordu. Eğer Ankara kendilerine bir mürâcaatta bulunursa, onlar da benzer şekilde yanıt vermeliydiler. Eğer Türkiye İngiltere'den askerî malzeme talep ederse ve Londra da bu talebi karşılayamazsa, ABD bu talebi karşılamaya hazır olacaktı ve gereken malzemeyi de Ankara'ya iletmesi için İngiltere'ye sevk edecekti. Eğer söz konusu sevkiyat dolaylı olarak gerçekleşmezse, bu takdirde, her ne kadar Washington bu yolu tercih etmiyorsa da, sevkiyâtın doğrudan Türkiye'ye yapılması mümkündü. Bu meselede Amerikalı yetkililerle Türk görevliler arasındaki görüşmelerde, Türkiye'ye askerî malzeme ve mühimmat sevkiyâtında ABD'nin geri plânda kalmasının, desteğinin ancak dolaylı yoldan gerçekleşmesinin nedeni açıklanırken, ABD'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile bağımsızlığına verdiği desteğin vurgulanması gerekiyordu.

Ancak Türkiye'nin mücâdelesi desteklenirken, diğer yandan ABD'nin bu açık desteğinin hâlihazırdaki uluslararası politika yüzünden Ankara'nın Londra'ya dayanmasının daha uygun olduğu düşünülüyordu. Yâni ABD Türkiye'yi desteklemeye devâm ediyordu ve edecekti; maamafih bu desteğin görünür plânda kılınmasını da uluslararası gelişmeler nedeniyle tercih etmiyordu; bu bakımdan yardımın İngiltere üzerinden dolaylı olarak gerçekleşmesini tercih ediyordu. Ankara, bu meselenin inceliğini anlamalı ve ABD'nin Türkiye'ye desteği konusunda hiçbir kuşku ve endişe taşımamalıydı. Wilson'a verilen bilgiler arasında bu meselede Bevin ile Brynes arasında New York'ta gerçekleşecek olan görüşmeye de değinilmişti. Bu görüşmede ABD'nin Türk savaş gemisi Yavuz'un modernleştirilmesi için yardımı da ele alınacaktı. Ankara, ABD'den bu konuda talepte bulunmuştu. Brynes, İngiltere'nin bu yardımı ABD'nin yerine gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğini de öğrenmeye çalışacaktı. Bu konuda yakında Wilson'a bilgi de sunulacaktı. Wilson'dan da tüm bu meseleler konusunda Washington'a önerilerde bulunması isteniyordu.[146]

Wilson da, 10 Kasım 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, yine bu konuyla ilgiliydi. Başbakan Recep Peker,

146 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Wilson'a", (8.11.1946).

Yavuz zırhlısının yenilenmesi amacıyla Türk donanmasının kredi talebini gündeme getirmişti ve aynı zamanda da Türkiye'nin askerî gücünün modernleştirilmesi için ABD'den kredi sağlanması husûsunu imâ etmişti. Bütün bu talepleri göz önüne alan Wilson ise, daha önceki raporlarında, önerileri arasında bulunan ve Yavuz ile ilgili talebin kabûlü konusunda acele edilmesinden yanaydı. Wilson, 28 Ekim târihli raporunda sözü edilen kredi taleplerini de hatırlatıyor ve bu konunun da yeniden gözden geçirilmesi gereğine dikkat çekiyordu. ABD bu konularda karar almadan önce bâzı faktörleri dikkate almalıydı. Wilson raporunda bu faktörleri de sıralıyordu. Buna göre; yenilenen savaş gemisinin değeri ve kullanımı, Türkiye'nin diğer askerî gücünün yenilenmesiyle ilişkili olarak talep edilen kredilerle ilişkilendirilerek değerlendirilmeliydi. Bu da kurmay heyetinin değerlendirmesini gerektirirdi. Ayrıca, Türkiye'nin temel ekonomik gelişmesine ilişkin projeler de yine uzman ekonomistlerce değerlendirilmeliydi. Bütün bunlara Türkiye'nin bağımsız katkısı da yine ayrıca değerlendirme konusu olmalıydı.

Bu noktada Wilson, konuya ilişkin bâzı çalışmaların varlığını ve İngiltere ile de gayri resmî görüşmelerde bulunulduğunu hatırlatıyordu. Meselâ, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nde ekonomik ilişkilerden sorumlu müşâvir Edward B. Lawson, hâlihazırda bu konularda çalışmaya başlamıştı ve İngiliz meslektaşı ile de görüş alışverişinde bulunuyordu. Bu türden finansal taleplere karşı Wilson'un dikkatini çeken nokta, koordinasyon ve plânlama safhasındaki zayıflıktı. Türkiye'nin temel ihtiyacı ve talebi, ekonomik gelişme ve savunma odaklıydı. ABD ile İngiltere'nin söz konusu ortak sunabileceği kredilere ve yardıma kadar Türkiye eğer dışarıdan yardım alabilirse, Wilson'a göre bu yararlı olurdu.[147]

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson, 12 Kasım 1946 târihinde, Wilson'a yazdığı bir raporda, ABD Dışişleri Bakanlığı'nı vekâleten idâre eden Acheson'un Wilson'a yazmasından beri, Brynes'ın, Bevin ile olan görüşmesinin ardından, Türk donanmasına yardım konusuna daha çok taraftar olduğunun görüldüğünü belirtiyordu. Henderson'a göre, donanmanın bâzı subayları, Türk eski savaş gemisi Yavuz zırhlısının ye-

147 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (10.11.1946).

nilenmesinin yerine Türkiye'ye yeni bir savaş gemisi, bir kruvazör satmayı önerecek kadar ileri gitmişti. Oysa, hâlihazırda nihâyet ülkenin kaynaklarını ekonomik hayâtın güçlendirilmesi amacıyla kullanmak zorunda kaldığı sırada, Türkiye'nin donanma ya da diğer askerî donanım için derin borçlara girmesinin bir hatâ olacağı da söyleniyordu.

Nitekim Henderson da bir gün önce daha önce Türkiye'de deniz ataşesi olarak bulunmuş olan Webb Trammell ile görüşmüştü. Bu görüşme sırasında Henderson, Trammell'in Türk ekonomisine ilişkin olarak kötümser görüşlerinden hayli rahatsız olmuştu. Henderson'a göre, Türkiye'nin geniş askerî gücünün korunması pahasına ekonomik bir çöküş meydana gelirse bu gerçekten de çok kötü olurdu. Diğer yandan, bu denli güçlü bir dış baskı altında iken, hâlihazırda hiçbir Türk Hükûmeti'nden de Türkiye'nin askerî ihtiyaçlarının yarattığı masrafları azaltması beklenemezdi. ABD, İhrâcat-İthâlât Bankası'ndan Türkiye'ye 25.000.000 Dolar daha kredi açılacağını umuyordu. Wilson'un raporu üzerine de Brynes, ABD Dışişleri Bakanlığı'nda ekonomik ilişkilerden sorumlu bakan yardımcısı William L. Clayton ile görüşmüş ve ondan konuyu bir de ulusal danışma konseyi ile ele almasını istemişti. ABD, mevcut kaynakların azlığından dolayı henüz İhrâcat-İthâlât Bankası'nın Türkiye'ye 25.000.000 Dolar daha kredi açıp açamayacağından da emin değildi. Ancak Henderson'un kişisel görüşü kredi verilme ihtimâlinin yüksek olduğu yolundaydı. Ne yazık ki, savunma harcamalarının olağanüstü yüksek olduğu bir sırada açılacak 50.000.000 Dolar değerinde bir kredi Türkiye açısından kesinlikle yetersiz kalacaktı.[148]

Hemen ertesi gün 13 Kasım'da da bu kez Acheson, Wilson'a yazdığı çok kısa bir raporda, 6 Kasım'da toplanan ulusal danışma kurulunun denizcilik komisyonuna karşı Türkiye'nin altı gemi alması için açılacak 5.000.000 Dolar değerindeki kredi ekine karşı çıkmadığını bildiriyordu.[149]

Acheson, 15 Kasım 1946 târihinde, Wilson'a yazdığı bir raporda, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nde ekonomik ilişkilerden sorumlu müşâvir olan Lawson'un İngiliz meslekdaşıyla birlikte Türkiye ekonomisinin sorunlarını görüştüklerini haber veriyordu. İn-

148 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Henderson'dan Wilson'a", (12.11.1946).

149 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Wilson'a", (13.11.1946).

giliz Büyükelçisi geçen hafta ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne bâzı önerilerde bulunmuştu. Buna göre, iki ülke arasında bu türden gayri resmî görüşmeler gâyet yararlı olabilirdi. Böylece ABD ile İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik hâlihazırdaki ve uzun vadeli ekonomik yardımlarını plânlamak da mümkün olabilirdi. ABD Dışişleri Bakanlığı ise, eğer bâzı hususlar henüz görüşmeye konu olmadıysa, bu konuların da görüşülmesini istiyordu. Bu hususlar, savaşın bitiminden itibâren ABD ile İngiltere'nin Türkiye'ye yardım ve desteğinin yeniden belirtilmesi; Türkiye ekonomisinin hâlihazırdaki durumu; gereken ek yardımlar; söz konusu yardımın alacağı şekil; Türkiye'de gerçekleşen devalüasyonun hâlihazırdaki ve gelecekteki ekonomik ve finansal duruma muhtemel etkileri; hâlen başlanmış olan ve belirli bir gelişme kaydeden ve dışarıdan satın almayı ya da finansal yardım gerektiren tüm ekonomik projelerin derlenmesi ki, bu projelere Ankara'nın dışarıdaki özel firmalardan yardımcı olunması istediği projeler de dâhildi. Lawson bütün görüşmelerine ilişkin ayrıntıları rapor etmeliydi.[150]

Senatör Austin, 21 Kasım 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Türkiye'deki ekonomik gelişmelerle ilgili bilgi veriyordu. Ankara'nın yakın zaman önce aldığı yeni ekonomik kararlar, bu arada yüksek devalüasyon, Türkiye'nin dış ticâreti üzerinde önemli etkilerde bulunacaktı ve bu konuda olası gelişmeleri tahmin etmek için bir çalışma başlatılmıştı.[151]

Wilson, 7 Aralık 1946 târihinde, Acheson'a yazdığı uzun bir raporda, Acheson'un 8 Kasım târihli çok gizli raporunu aldığını haber veriyordu. Acheson'un raporu, Türkiye'ye askerî malzeme ve mühimmat sevkiyâtı ile ilgili meselede izlenecek politikayla ilgiliydi. Bu meselede ABD'nin almış olduğu karârın ardında yatan mantığı tamâmen anladığını belirten Wilson, kendisinin de uzun zamandan beri aynı şekilde düşündüğünü de açıklıyordu. Hattâ kendisi Ekim ayında Brynes ile Pâris'te görüşme fırsatı yakaladı-

150 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Wilson'a", (15.11.1946).

151 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Senatör Austin'den ABD DB'ye", (21.11.1946).
Nihat Erim de, 28 Kasım'da Wilson ile görüştüğünü günlüğüne not etmiştir; Wilson kendisinden Türkiye'deki partiler hakkında açıklama istemişti. Yunanistan'ı da konuşmuşlardı. ABD ile Türkiye'nin karşılıklı olarak birbirlerini daha iyi tanımalarının gereğinden de söz etmişlerdi. Ayrıca, tam bu sırada İnönü'nün **Hâdiselerle Dolu On Yıl** adında İngilizce bir kitaba makâle yazması da söz konusu olmuştu. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 70.

ğında benzer bakış açısını ona da aktarmıştı. İngiltere hâlihazırdaki anlaşmalarla Türkiye'nin müttefikiydi ve geçmişte Türkiye'ye askerî malzeme sevk etmişti. Bunu sürdürmesi İngiltere açısından gâyet olağandı. Wilson'a göre, ABD'nin Türkiye'ye doğrudan askerî malzeme sevkiyâtını gerektirecek özel bir durum olmadığı sürece, Ankara'nın askerî ihtiyaçlarının İngiltere tarafından sağlanması ihtiyatlılık açısından daha uygundu.

Wilson, raporunda birkaç husûsa daha dikkat çekiyordu. Türkiye'nin ABD'den talep ettiği askerî malzemeleri ayrıntılı olarak bilmiyordu; buna Türk savaş gemisi Yavuz zırhlısının yeniden tâmiri ile bir tersânenin ikmâli ve kruvazör ve destroyer talebi dâhil değildi. Wilson'un talebi, bakanlığın kendisini Türkiye'ye sevk edilecek askerî malzeme konusunda bilgilendirmesiydi. Ayrıca, bu malzemelerin doğrudan doğruya mı, yoksa İngiltere aracılığıyla mı sevk edileceği bilgisine de ihtiyâcı vardı.

Wilson, 10 Kasım târihli raporunu da hatırlatıyor ve Türkiye'nin savunmasının güçlendirilmesine yardım isteği meselesinin koordinasyonunun ve uygunluğunun gözden geçirilmesi gerektiğini belirtiyordu. Örneğin, Türkiye'nin Yavuz zırhlısını modernleştirmesi mi daha uygun olacaktı, yoksa yeni uçaklar, tanklar ve diğer motorize araçlar mı satın alması daha doğru olacaktı? ABD ile İngiltere'deki kurmay subaylar dikkate alınarak, Türkiye'ye dostça danışmalarda bulunulabilirdi. Muhtemelen Türkiye askerî malzeme ve araç olarak ne alırsa alsın, bunun önemli faturası olacaktı ve bu fatura Türkiye'nin ABD ile İngiltere'den ülkenin ekonomik gelişimi için talep edeceği finansal yardımdan düşülecekti. Diğer yandan, ekonomik gelişme için öngörülen projelerle örneğin haberleşme ve ulaşım alanındaki projelerin elbette doğrudan askerî bir değeri de vardı. Başka bir deyişle, ABD, Türkiye'nin savunmasının güçlendirilmesi için sınırlı kaynakların en iyi şekilde nasıl kullanılacağı konusunda dostça tavsiyelerde bulunacaktı.

Wilson, Acheson'un raporuna da değiniyor ve bu raporda Brynes'ın Bevin'e Türkiye'nin ekonomik konumunun güçlendirilmesine yardımcı olunacağını beyân ettiğini hatırlatıyordu. Wilson, bakanlıktan bu konuda ayrıntılı bilgi talep ediyordu; ABD bu konuda tam olarak ne düşünüyordu sorusuna yanıt verilmeliydi. Bu arada bakanlığın 29 Kasım târihli raporuna da değinen Wilson,

kendisinin sorusu üzerine bakanlığın verdiği yanıtta, İhrâcat-İthâlât Bankası'nın Türkiye'nin ekonomik gelişmesine katkıda bulunmak üzere 25.000.000 Dolar daha ek kredi açacağı bilgisinin aktarıldığını, fakat kendisine de bu ek kredinin gerçekten açılıp açılmayacağının bilinmediğinin belirtildiğini haber veriyordu.

Diğer yandan da, yine bakanlığın bu kez 13 Kasım târihli raporunda, Türkiye'nin ekonomik gelişmesi ve savunma sorunları için Washington'da danışma toplantıları düzenlenmekte olduğu açıklanmıştı. Bununla ilişkili olarak Wilson'dan Türkiye'nin ekonomik durumu hakkında âcilen bilgi talep edilmişti. 23 Kasım'da da Wilson, bu soruları yanıtlamak üzere hayli kapsamlı ve uzun bir rapor iletmişti. Ayrıca bir başka kapsamlı rapor daha hazırlanmıştı ve Washington'a iletilmişti. Ama Wilson'un hâlâ bilemediği bir önemli nokta vardı. O da, Türkiye'nin ekonomik durumunun güçlendirilmesi karârı alındığına göre, İhrâcat-İthâlât Bankası kredisi olmaksızın bu nasıl yapılabilecekti? Bu durumda Türkiye'nin gidebileceği tek kapı yeni uluslararası banka idi. Bunun dışında ABD Türkiye'ye doğrudan yardımı nasıl yapacaktı; bu soru Wilson için hâlâ yanıtsızdı.

Wilson, kendisine aktarılan bilgiler ve tâlimatlar ışığında gelinen noktayı şöyle özetliyordu: ABD, Türkiye'ye doğrudan askeri malzeme ve teçhizat sevk edebilecek durumda değildi; Ankara bu ihtiyaçlarını İngiltere'den karşılamalıydı. ABD, niçin böyle bir yolun tercih edilmiş olduğunun da Ankara tarafından anlayışla karşılanacağını ümit ediyordu. Fakat bunu yapmadan önce Wilson, Ankara'nın ABD'den talep ettiği askerî malzeme ve teçhizâtı İngiltere'den sağlayacağını kesin olarak söyleyebilecek konumda olmayı istiyordu. Aynı zamanda da Ankara'nın ekonomik durumunun güçlendirilmesi için ABD'den destek alacağı husûsunda emin olmak istiyordu. Son olarak da Wilson, aksi hâlde Türkiye'nin ABD'nin tutumundan büyük ölçüde hayalkırıklığına uğrayacağından endişe ediyordu. Dahası Wilson, bütün bunların Türkiye'ye ABD'nin ülkenin bağımsızlığına yönelik desteğinin yalnızca bâzı genel ilkelerin seslendirilmesinden ibâretmiş gibi bir izlenim vermesinden de endişe ediyordu.[152]

152 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), **"Wilson'dan Acheson'a"**, (7.12.1946).

Wilson, yine aynı gün 7 Aralık 1946 târihinde, bu kez ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson'a yazdığı bir raporda, Henderson'un 7 Kasım târihli raporunu bir gün önce almış olduğunu haber veriyordu. Bu raporda 21 Ekim târihli ve Türkiye'ye ilişkin bilgi notu da bulunuyordu. Ayrıca, 8 Kasım târihli olup Acheson'un raporu da eklenmişti. Nihâyet 12 Kasım târihli Henderson'un raporu da Wilson tarafından okunmuştu. Wilson aynı gün 7 Aralık'ta kaleme aldığı raporda, Acheson'un 8 Kasım târihli raporunu yanıtlamıştı. Bu rapor, Türkiye'ye askerî malzeme ve teçhizat sağlama ile ekonomik gelişmesine yardım konularıyla ilgiliydi. Wilson, Ed Lawson'un da üzerinde çalıştığı ayrıntılı raporu yakında iletecekti. Wilson, raporunun bu aşamasında, Türkiye'yi analiz ediyordu. Ona göre, her ne kadar büyük bir silâhlı gücü tutması Türkiye açısından önemli bir yükse de, ekonomik bakımdan bir çöküşe ilişkin hiçbir işâret görünmüyordu. Sorun Türkiye'nin geniş yabancı kredi ihtiyâcıydı. Türkiye daha uygun miktarlarda kredi alabilirdi. Miktar olarak 50-60.000.000 Dolar'dan söz ediliyordu. ABD uygulayacağı politika ile ilgili kararlar almıştı. Bu aşamada daha spesifik kararlar almak gerekiyordu, fakat bunlar henüz eksik kalmıştı.

Wilson raporunda bakanlıktan açıkça ne yapılması gerektiğini soruyordu. Bu sorular şöyle sıralanmıştı: Türkiye'ye sevk edilecek askerî malzeme ve silahlar konusundaki talepler; ABD bu konuda sâdece Türk donanmasının taleplerini biliyordu; ne olursa ABD bu talepleri İngiltere üzerinden sağlayacaktı? Diğer yandan, ABD Türkiye ekonomisine nasıl destek sağlayacaktı, eğer İhrâcat-İthâlât Bankası ek bâzı krediler sağlayamayacaksa? Bütün bunların dışında, eğer ABD genel olarak askerî malzeme ve teçhizat sağlayamayacaksa ve nihâyet banka kredileri temin edemeyecekse, bütün bunlar eksik kalırken, nasıl olup da Wilson'a aktarılan bilgi notunda belirtilen Türkiye'ye destek sağlanabilecekti? Wilson, raporunda anlaşılan alınan kararlarla kendisine sunulan imkânlar arasındaki çelişkiyi anlatmaya çalışıyordu. Wilson'a göre, Türkiye'nin askerî malzeme ve teçhizat talebinin ABD ile İngiltere kurmay heyetlerince incelenmesi son derece uygun olurdu. Türkiye'ye de söylenecek olan, askerî malze-

me ve teçhizâtı kimden temin ederlerse etsinler, paralarının karşılığını alacakları idi.[153]

Acheson, 12 Aralık 1946 târihinde, Wilson'a yazdığı raporda, Henderson'dan aldıkları bilgiler temelinde, İhrâcat-İthâlât Bankası'nın hâlâ tutumu değiştirmesini ve Türkiye'ye ek kredi açmasını umduklarını yazıyordu. Daha geniş bir ekonomik yardım için ABD her türlü imkândan yararlanacaktı. Ayrıca Wilson'un önerileri de beklenmekteydi.[154]

Bu arada daha marjinal bir diplomatik gelişme de olsa, Türkiye'nin BM içindeki konumuna da değinerek, gelişmelerle paralelliğe dikkat çekmek isterim.

1 Kasım 1946 târihli bir Amerikan belgesinde, BM'de görevli Amerikan delegasyonunun toplantısında, Orta Doğu'nun önemi vurgulanmış ve BM Güvenlik Konseyi'nde bölgeden bir üyenin olması gereği üzerinde durulmuştu. Olası adaylar, İran, Türkiye ve Yunanistan'dı. Her üç ülke de Sovyetler Birliği'nin baskısı altındaydı ve olası adaylık için tartışmak gerekirdi. Diğer yandan, Ankara, BM Güvenlik Konseyi üyesi olmayı arzu etmiyordu. Bu nedenle geriye yegâne seçenek olarak bir Arap devleti kalıyordu. Mısır, hâlâ Güvenlik Konseyi üyesiydi ve bu nedenle yeniden seçilmesi mümkün değildi. Geriye aday olarak Sûriye kalıyordu; üstelik Sûriye, diğer Arap ülkeleriyle Latin Amerika ülkelerinin de desteğine sâhipti. Sûriye temsilcisi, buna ilâveten Moskova'nın da desteğine sâhip olduklarını açıklamıştı. Üstelik Doğu Avrupa ülkeleriyle de görüşülmüştü ve onların oyu da güvence altına alınmıştı.[155]

Bir Amerikan belgesine göre, BM'de görevli Amerikan delegasyonunun danışmanlar toplantısında, Türkiye'ye destek verilmesinin önemi üzerinde durulmuş ve desteğin güvence altına alınması gereği vurgulanmıştı.[156] BM Ekonomik ve Sosyal Konsey üyeliği için ise ABD'nin listesinde Türkiye'nin de ismi geçmekteydi.[157]

153 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Wilson'dan Henderson'a", (7.12.1946).

154 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Wilson'a", (12.12.1946).

155 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD'nin BM Delegasyonunun Onüçüncü Toplantı Tutanağı", (1.11.1946).

156 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD'nin BM Oelegasyonunun Danışmanlarının Gayri Resmî Toplantı Tutanağı", (13.11.1946).

157 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD'nin BM Delegasyonunun 22. Toplantı Tutanağı", (19.11.1946).

Yapılan oylamalarda Türkiye için otuz civârında oy kullanılmıştı. ABD de Türkiye lehinde oy kullanan ülkeler arasında bulunuyordu. Türkiye Büyükelçisi de, ABD'nin Türkiye'ye yönelik destek sözünün arkasında durduğunu düşündüğünü belirtmişti. Aksine bir tutum, ancak ABD'nin sözünden dönmesi anlamına gelirdi.[158] ABD, gerçekten de Türkiye'nin üyeliğini desteklemeye devâm edecektir. Türkiye'nin stratejik önemi göz ardı edilemezdi ve bu nedenle ABD'nin Ankara'ya desteği sürmeliydi. Hollanda ile Türkiye'nin birlikte seçilmesi, bu yıl için başkaca hiçbir Doğu Avrupa ülkesinin seçilmeyeceği anlamına geliyordu.

Bu arada farklı gelişmeler de olmuş ve Senatör Austin, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromiko'ya üyelik için Beyaz Rusya'nın destekleneceğine ilişkin söz vermişti; fakat bu sözün oylama sırasında tutulup tutulmadığı belirsizdi. Raporda, daha önce üyelik için Hollanda ile Türkiye'de güvence verildiğinden söz ediliyordu. ABD Dışişleri Bakanlığı, son sözün tutulmasından ve Türkiye ile Hollanda'nın desteklenmesinden yanaydı. Beyaz Rusya için verilen sözler unutulmalıydı. Tartışmalar aslında Hollanda için geçerliydi, çünkü Beyaz Rusya Hollanda'nın alternatifi olarak gündeme geliyordu. Türkiye herhâlükârda desteklenmeye devâm edilmekteydi. Ancak ilk oylamalardan sonuç alınamaması durumunda ilerleyen oylamalarda Hollanda tercih edilecekti.[159]

Bütün bu diplomatik temaslar hayli karmaşık görünse de, Washington'un Ankara'yı destekleme karârını etkilememişti. Ve ABD, bu durumdan Türk delegasyonunu haberdâr edecekti.[160] Ne var ki, oylama sonuçları Ankara açısından hayalkırıklığı yaratacaktır. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Râgıp Baydur, 21 Kasım 1946 târihinde, ABD'nin BM delegasyonu danışmanıyla görüşmüş ve ABD'nin oylamalarda Ankara'ya olan desteğinden dolayı teşekkür etmişti. Fakat Baydur, Türkiye'ye olan desteğin ilkesel yönden güçlü olmakla birlikte, uygulamada bâzı güçlükler ve hatâlar yapılmış olduğuna da dikkat çekmişti. Bu hatâlar, Tür-

158 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Senatör Austin'den ABD DB'ye", (19.11.1946).

159 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD'nin BM Delegasyonunun Kıdemli Danışmanı John C. Ross'un Bilgi Notu", (20.11.1946).

160 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB Özel Politik İlişkiler Ofisi Direktörünün Bilgi Notu", (20.11.1946) ile "Hickerson'ın Görüşme Tutanağı", (21.11.1946).

kiye'nin üye olarak seçilmesini engellemişti. Türkiye son oylamada 33 oy kazanmıştı ve sâdece üç oy yüzünden üyeliğe seçilememişti. Baydur, son üç oy desteğinin eksik kalmasında ABD'nin sorumlu olduğunu belirtmişti. ABD'nin ilk yanlışı, Yunanistan'ı Avrupa ülkesi olarak değerlendirmesiydi. Oysa Londra'daki oylamada Yakın Doğu ülkesi olarak Türkiye ve Lübnan için iki üyelik ayrılmıştı. Türkiye, Yunanistan'ın bulunduğu yer için adaylığını ileri sürmüştü ve bu durum birkaç hafta önce ABD Dışişleri Bakanlığı'na da duyurulmuştu.

Ankara, tıpkı ABD Dışişleri Bakanlığı'nın da güyâ düşündüğü gibi, o zaman, Mısır'ın Arap ülkesi adayı olarak Lübnan'ın yerine geçebileceğini de düşündüğünü açıklamıştı. Fakat hemen ardından gerçekleşen oylamalarda bu kez ABD, artık Lübnan'ı desteklemekten vazgeçmiş ve Lübnan'ın yerine Türkiye için oy kullanmaya karar vermişti. Yunanistan yerine de Hollanda desteklenecekti. Oysa Ankara, bir Arap devletini desteklemeye devâm ediyordu ve buna karşılık Arap devletleri de Türkiye'yi destekliyordu. Elbette bu destekler aynı üyelik için söz konusu olamazdı. Gerçekte ABD'nin yaptığı, aslında vâr olmayan bir üyelik için Ankara'yı desteklemesiydi. Uzun zaman önce Arap ülkelerinin tercihi sonucunda Lübnan zâten üyeliği elde etmişti. ABD, aslında böyle bir niyeti olmasa da, gerçekte Yunanistan'ın üyeliğinin yerine iki ülkeyi birden, hem Türkiye'yi ve hem de Hollanda'yı desteklemişti.

Ankara, ABD'nin tutumunun ne olması gerektiğini de açıklamıştı. Çözüm, Yunanistan'ın üyeliğini eski hâline getirmekten ibâretti. Eğer böyle yapılırsa, ABD ile diğer delegasyonlar Ankara'yı desteklerdi. Bu tutum elbette Hollanda'yı artık desteklememek anlamına gelecekti. Fakat yanlıştan dönmek isteniyorsa, yapılacak yegâne şey, eski hâle geri dönmekti. Senatör Austin, bunun üzerine bir sonraki oylamada Türkiye lehine oy kullanacağını açıklamıştı. Fakat kendisini bağlayıcı bir tutum sergilemekten de uzaktı. Ankara, senatörün sözünü tutması hâlinde Türkiye'nin üyeliğe seçileceği kanısındaydı. Ankara, Amerikan delegasyonunun önce Türkiye için oy kullanmasını talep ediyordu; ancak daha sonra Hollanda'ya dönülebilirdi. Böylece Hollanda'nın üyeliği güvence altına alınacaktı. ABD delegasyonunun ikinci yanlışı, oylamalar sı-

rasında artık Türkiye'ye destek verilmeyeceğine ilişkin açık beyandı. Oysa Ankara, ABD'nin açık desteğini talep ediyordu.[161]

Bu görüşmenin hemen ardından ABD'nin oylamada Ankara'yı desteklemek yönünde görüş oluşturmaya başladığı görülmektedir.[162] Türk Dışişleri Bakanlığı'nda yönetici ve aynı zamanda Türkiye'nin BM Delegasyonu'nda danışman olan Seyfullah Esin, 25 Kasım 1946 tarihinde, Ankara'nın ABD'nin desteğine olan güvenini bir kez daha vurgulamıştı. Ancak ABD'nin kesin olmayan ve açıklıktan yoksun tutumu da oylamaların sonucunu olumlu yönde etkilemiyordu. Buna karşılık Washington kesin tutumunu belirleyeceğini açıklayacaktır. Ankara'ya göre, ABD Türkiye lehine kesin tutum alırsa, onun arkasından Latin Amerika ülkeleri de muhakkak gelirdi.[163] Diğer yandan, ABD'nin Hollanda yerine Türkiye'yi desteklemesi, Hollanda açısından ayrı bir hayalkırıklığı yaratmıştı ve Hollanda'nın Washington Büyükelçisi, ABD Dışişleri Bakanlığı nezdinde, oylamalardan duyulan hayalkırıklığını dile getirmişti. Üstelik Hollanda'nın Türkiye'den ekonomik yönden çok daha önemli bir ülke olmasına karşın, ABD'nin Hollanda yerine Türkiye lehinde oy kullanmasını da eleştirmişti.[164] Bununla birlikte, ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Acheson, Türkiye'ye olan desteğin süreceğini açıklayacaktır.[165]

---

161 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD'nin BM Delegasyonu Danışmanı George Wadsworth'un Bilgi Notu", (21.11.1946).

162 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD'nin BM Delegasyonu Danışmanı G. Hayden Raynor'dan Senatör Austin'e Bilgi Notu", (22.11.1946).

163 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD'nin Birleşmiş Milletler Delegasyonu Danışmanı Henry S. Villarda'nın Bilgi Notu", (2511.1946). Ayrıca bkz. **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD'nin Birleşmiş Milletler Delegasyonu Danışmanı Charles W, Yorst'un Bilgi Notu", (21.11.1946).

164 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "ABD DB'nin Bilgi Notu", (27.11.1946).

165 **FRUS**, 1946, Cilt: VII, (The Near East and Africa), "Acheson'un Bilgi Notu", (6.12.1946).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MECLİSTE HARÂRET

1946 yılı boyunca dış politikada meydana gelen bütün gelişmeleri buraya kadar ayrıntılarıyla gözden geçirmiş olduk. Türk-Sovyet ilişkilerindeki kriz şiddetli bir şekilde sürerken Türkiye'nin ABD ile yakınlaşmasını izledik. Fakat bütün bunlar olurken iç politika da hayli harâretliydi. Şimdi dikkatimizi yeniden iç politika gelişmelerine ve özellikle de '46 seçimleri sonrasındaki tartışmalara çevirmenin zamânıdır. Aynı sürede iktidarla muhalefet arasındaki ilişkiler yeni bir krizi haber veriyordu. Gerek içte, gerekse dışta krizler birbirini âdetâ tamamlıyordu.

1. '46 SEÇİMİNE DÂİR TARTIŞMALAR

TBMM içtüzüğüne göre, milletvekili mazbataları Meclis'te onaylanıyordu. Bu madde, uygulamada çoğunluk partisine muhalefet partilerinin milletvekillerini mazbatalarını reddetmek sûretiyle Meclis dışında bırakma yetkisi ve imkânı tanıyordu. TBMM içtüzüğüne göre, "Başkanlık Divânı ve gerekiyorsa Cumhurbaşkanı seçildikten sonra başkan[ın] seçimleri şikâyet ve itirâza uğramayanların bu tüzüğe ekli örneğine uygun seçim tutanaklarını kamutayın onamasına" sunması gerekiyordu. "Meclis Başkanı['nın] seçimleri şikâyet ve itirâza uğrayanların tutanaklarını ve örneği-

ne uygun olmayan tutanakları, kamutayın ad çekme ile ayıracağı otuz kişilik Tutanakları İnceleme Komisyonu'na havâle" etmesi öngörülmüştü. Tutanakları İnceleme Komisyonu da, kur'a ile beşer kişilik hazırlama komisyonları oluşturuyor ve seçim tutanakları, yine kur'a usûlü ile söz konusu hazırlama komisyonlarına incelenmek üzere iletiliyordu. "Hazırlama komisyonu, [Tutanakları] İnceleme Komisyonu Başkanlığı eli ile her türlü incelemelerde bulunmaya yetkili"ydi. "Komisyon, bütün belgeleri ve haberleşmeleri inceleyebilir ve hükümetin olanca gerçekleme araçlarına başvurabilir"di. "İncelemelerden sonra iş oya" konuluyor ve rapor hazırlanarak Tutanakları İnceleme Komisyonu'na sunuluyordu. Tutanakları İnceleme Komisyonu, "kendiliğinden yâhut hazırlama komisyonlarının raporlarında gördüğü kusurlama sebeplerini inceleyerek, tam üye sayısının salt çokluğu ile bir karâr"a varıyor ve raporunu TBMM'ye sunuyordu. "Milletvekilliği kusurlanan kimsenin hazırlama ve [Tutanakları] İnceleme Komisyonları'nda ve kamutayda kendisini savunmak veyâ başka bir milletvekiline savundurtmak hakkı" vardı. "Bu hak hiçbir türlü kayıtlanamaz"dı. Görüşmelerden sonra TBMM bir karâra varacaktı. Ancak "seçim tutanakları incelenen milletvekilleri kendi haklarındaki oylamaya" katılamıyorlardı. Diğer yandan, "seçimi incelenen milletvekili milletvekilliğinden çekilebilir"di; ancak "bu çekilme, seçim tutanağının incelenmesine engel" olamazdı.[1]

TBMM içtüzüğüne göre, Tutanakları İnceleme Komisyonu'na kur'a ile seçilen otuz üye arasında DP'den Afyon milletvekili Hasan Dinçer, Denizli bağımsız milletvekili Reşat Aydınlı, İstanbul bağımsız milletvekili Cihat Baban, Kütahya milletvekili Ahmet Tahtakılıç, İstanbul bağımsız milletvekili Adnan Adıvar, İstanbul milletvekili Zeki Rızâ Sporel, İstanbul milletvekili Abdurrahman Münip Berkan, İstanbul milletvekili Ahmet Kemâl Silivrili, Kütahya milletvekili Ahmet İhsan Gürsoy ile İçel milletvekili Refik Koraltan da bulunuyordu.[2]

Ancak bu sürecin Meclis'te iktidarla muhalefeti karşı karşıya getirmesi muhtemeldi. Seçimlere ilişkin tartışmalar bir yana, bir de

1 **TBMM Teşkilâtı Esâsîye Kânunu ve Dâhilî Nizamnâme.** (TBMM içtüzüğü, 2 Mayıs 1927 târihinde kabûl edilmişti).

2 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 2. Birleşim, (12.8.1946).

seçim tutanaklarına yönelik itirazlar vardı. Bu güç bir konuydu, çünkü pek çok seçim bölgesinde çok sayıda milletvekili için itiraz ve şikâyet söz konusuydu.[3]

Burada bir ara verip, Meclis içtüzüğünün başkaca hükümlerine de göz atmanın zamânıdır. Çünkü, Meclis çalışmaları bu hükümler temelinde gerçekleşiyordu. İçtüzük, bu bakımdan muhalefet açısından çok zorlu engeller oluşturabilirdi ya da iktidârın yarârına çalışabilirdi. Nitekim içtüzük hükümlerine göre, çoğunluk partisi, Meclis komisyonlarına arzu ettiği takdirde sâdece kendi üyelerini seçebilir ve muhalefet partilerinin temsilcilerinin komisyonlarda görev almasını engelleyebilirdi. Böylece bütün komisyonlar iktidar partisinin üyelerince doldurulabilir ve komisyonlarda gerçekleşmesi gereken tartışmalar fiilen engellenebilirdi. Ayrıca, bir milletvekilinin ikiden çok dâimî komisyonda görev alması, yine içtüzük hükümleri gereğince mümkün olmadığından, az sayıda milletvekiline sâhip siyâsî partilerin tüm komisyonlarda temsil edilmeleri de olanaksızdı. Gerçi isteyen her milletvekilinin gizli olmadığı sürece komisyon görüşmelerine katılmasına, hattâ görüşünü bildirmesine imkân tanınmıştı. Ancak bu durumda komisyon üyesi olmayan milletvekillerinin oy hakkı bulunmuyordu.[4]

Meclis çalışmalarının tarafsızlığını sağlamakla görevli olan TBMM Başkanı da, gerek anayasa ve gerekse içtüzük hükümleri gereğince iktidarla muhalefet arasında hayli inisiyatif kullanabilecek durumdaydı. Şöyle ki, Meclis Başkanı, 1924 Anayasası'na göre "tarafsız" değildi ve olmak zorunda da değildi! Anayasa bu konuda herhangi bir kural koymamıştı. Mümtaz Soysal, bu duruma dikkat çektikten sonra, ortaya çıkabilecek olası sorunları da şöyle özetlemektedir:

> "[TBMM] Başkanı ise, başkanlığı sırasında bir siyâsî partiye bağlı kalmakta ve seçim yılı geldiği zaman yine o partinin adayı olarak mücâdeleye atılmaktadır. Kendi şahsiyeti ne kadar kuvvetli ve dürüstlüğü ne kadar tam olursa olsun, siyâsî istik-

3 **TBMM TD**, (aynı yerde), (12.8.1946).

4 **TBMM Teşkilâtı Esâsîye Kânunu ve Dâhilî Nizamnâme**. Ayrıca bkz. Fahri Bakırcı, **TBMM'nin Çalışma Yöntemi**, s. 57-59. Erim, 1946 yılının son günlerinde Meclis içtüzüğünün yeniden gözden geçirilmesi için CHP Meclis Grubu'nda bir komisyon kurulduğunu, kendisinin de raportör olarak görevlendirildiğini yazmaktadır; soru ve gensoru konuları üzerinde özel olarak durduklarını belirtmektedir. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 69-70.

bâlinin bir siyâsî partinin mukadderâtına bağlanmış olması, eninde sonunda onun Meclis'teki davranışlarına da tesir etmektedir. (...)

Ancak her parlamento hayâtının temelini teşkil eden 'Meclis başkanının tarafsızlığı' husûsuna yeter derecede dikkat edilmediğini belirtmek gerekir. Gerçekten Meclis Başkanı'nın tarafsızlığını sağlamak maksadını güden hüküm sâdece içtüzüğün 90. maddesinden ibârettir. 'Reis, meseleler müzâkere edilirken ve reye konurken leh ve aleyhte aslâ reyini izhâr etmez. Yalnız meseleler reye kondukta reyini verir. Bir müzâkereye karışmak isterse, reislik mevkiini diğer bir reise bırakarak hitâbet kürsüsüne iner ve ancak müzâkerede bulunan maddeler veyâ mesele reye iktirân ettikten sonra tekrar mevkiine çıkar.'

Meclis Başkanı'nı bu sıfatla tartışmalara katılmaktan men etmekle tarafsızlık dâvâsının hâlledilivereceğini zannetmek, meseleyi çok basitleştirmek olur. Tarafsızlığı başka tedbirlerle sağlanmamış olan bir Meclis Başkanı, tartışmaları idâre ederken başvuracağı türlü usûller ve başkanlık makâmının yetkilerini kullanırken faydalanacağı takdir hakkı sâyesinde konuşmaları istediği tarafa yöneltebileceği gibi, kendi mensup olduğu siyâsî grup dışında kalanların yasama ve murâkebe görevlerini de baltalayabilir. Şimdiki duruma göre, Meclis Başkanlığının tarafsız bir makam olarak çalışabilmesi, o makâma gelecek olan kimsenin şahsiyetine ve dürüstlüğüne bırakılmış ve bunun dışında başka çâreler bulmak yoluna gidilmemiştir."[5]

Tahmin edileceği gibi, DP, çok kısa bir süre sonra, TBMM içtüzüğünün anti-demokratik niteliğinden dolayı değiştirilmesini talep edecektir. Fuat Köprülü, "esâsen tek-partili Meclis sistemine göre tanzim edilmiş olması itibârî ile demokratik olmaktan uzak bulunan bugünkü içtüzüğün yeni şartlara göre değiştirilmesi icâb eder" şeklinde yazıyordu.[6] Muhalefetin bu çağrısı, çok kısa bir süre sonra olumlu yankı bulacak ve İnönü, CHP Yedinci Büyük Kurultayı'nda yaptığı konuşmada, "mesele[nin] [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nde bir içtüzük meselesi" olduğunu belirttikten sonra, "kurultayın bu ihtiyâcı söylemesi bence kâfidir" diyecektir.[7] Lâkin TBMM içtüzüğü bu dönemde değişmeyecektir!

DP, 36 ilde seçim sonuçlarının tümüne itiraz etmişti. Ayrıca,

---

5 Mümtaz Soysal, "Türk Parlamentolarında Meclis Başkanlarının Durumu", **SBFD**, Cilt: XII, No: 2, (Haziran 1957), s. 76-83.

6 Fuat Köprülü, "İktidar Partisinden Beklediğimiz Açık ve Doğru Siyâset", **Dikkat**, (27.11.1946); Fuat Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 127-129.

7 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı**, s. 20.

bâzı illerde de bâzı milletvekillerinin seçim tutanaklarına itirazları vardı.[8]

Bu arada, İstanbul bağımsız milletvekili ve Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, İçel'den de milletvekili seçilmiş olduğu için bir tercih yapacak ve İstanbul milletvekilliğini tercih ettiğini açıklayacaktır. Aynı şekilde DP milletvekili Refik Koraltan da bir tercihte bulunacak ve İstanbul'dan da seçilmiş olmasına karşın İçel milletvekilliğini tercih ettiğini açıklayacaktır.[9] Böylece muhtemelen siyâsî bir denge de kurulmuş oluyor ve seçmenlerin olası güvenikliklerinin önü alınmak isteniyordu. DP milletvekili Yusuf Kemâl Tengirşenk de, İstanbul'dan da seçilmiş olduğu hâlde, Sinop milletvekilliğini tercih ettiğini belirtecektir.[10]

Diğer yandan, DP İstanbul milletvekili seçilen Vasil Konos da, 31 Temmuz'da "sihhî vaziyet"i dolayısıyla TBMM'ye katılmadan milletvekilliğinden istifâ ettiğini bildirecektir.[11] Böylece DP daha ilk adımda bir üye daha yitirmiş oluyordu. Vasil Konos'un bu aceleci tutumu da ilginçtir. Bu istifânın gerçekte siyâsî bir nedeni olup olmadığına ilişkin herhangi bir kaynakta bilgi bulamadığım için bu konuda bir yorumdan çok ancak bir spekülasyonda bulunmak mümkündür. Konos'un gayri müslim olarak milletvekili erken genel seçimi sonrasında gerginleşen siyâsî atmosfer içinde mensubu

---

8 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 8. Birleşim, (26.8.1946).
Cumhuriyet gazetesi, toplam 36 ilde milletvekili seçim tutanaklarının tamâmına ve ayrıca 27 milletvekilinin de seçim tutanağına itirazda bulunulduğunu yazıyordu. **Cumhuriyet**, (12.8.1946). Metin Toker, DP'nin itirâz ettiği illeri şöyle sıralıyor: Afyon, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bolu, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Erzurum, Eskişehir, Hatay, İçel, Isparta, İzmir, Kayseri, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Manisa, Maraş, Mardin, Muğla, Rize, Samsun, Seyhan, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Trabzon, Urfa, Yozgat ve Zonguldak... Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 194. Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 72; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 343-356; Eroğul, **age**, s. 19; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 194. Özel olarak Konya seçiminin incelendiği bir kitap için bkz. Ömer Akdağ, **Konya'da Çok Partili Dönem: Genel Seçimleri: 1946-1957**. Erzurum'daki seçimin incelendiği bir başka yayın için bkz. Recep Murat Geçikli, **1946-1960 Yılları Arasında Erzurum'da Siyâsî Hayat**. Nihâyet Uşak'ın incelendiği bir başka araştırma için bkz. Buğra İnal, **Cumhuriyet Döneminde Uşak'ta Siyâset ve Siyâsetçiler (1923-1980)**. Nihâyet Tahsin Banguoğlu da, özellikle İstanbul'da gözlerinin önünde gerçekleşen seçim hilelerini olduğu gibi anlatmaktadır. Ülker Banguoğlu Bilgin, **Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'e Bir Fikir Adamı: Tahsin Banguoğlu**, s. 122-126.

9 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 3. Birleşim, (14.8.1946). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 72.

10 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 9. Birleşim, (2.9.1946). Ayrıca bkz. **Ulus**, (24.7.1946); Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 72.

11 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 3. Birleşim, (14.8.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (26.7.1946); **Ulus**, (27.7.1946).

bulunduğu partinin, yâni DP'nin istikbâlini pek parlak görmediğini ve bu nedenle de siyâsete katılmamayı tercih ettiğini düşünmek de mümkündür. Konos'un istifâsını belki de yalnızca bir sembol olarak yorumlamak da mümkündür.

Kenan Öner ise, anılarında, Konos'un durumunu şöyle anlatıyor:

> "Adaylarımız arasında görülen Dr. Konos, partice tanınan bir şahsiyet olmamasına rağmen, mensup olduğu cemaatin arzusu ve kendisinin isteği ile namzet gösterilmiş[ti]. (...) Buna rağmen, bir Rumca gazetede kendisinin haberi olmadan aday gösterildiğinden şikâyetle [adaylığı] kabûl edemeyeceğini bir arkadaş tarafından haber almıştık. (...) Bu acâyip ruhlu aday, [Cumhuriyet] Halk Partisi'nin tasvibi ile listemizden silinmeyerek milletvekili seçilince, ilk işim, kendisini telefonla arayıp bulmak ve ne yapacağını sormak oldu. Bu suâl karşısında sendeleyen bu mebusun tereddüdünü izâle ederek, istifâsını temine muvaffak olabilmiştik."[12]

Hatırlanacağı gibi, TBMM'de gayri müslim azınlıkların da temsil edilmesine ilk kez 1931 yılında yapılan milletvekili genel seçimi ile başlamıştı. Bu seçimde, Rum Ortodoks, Ermeni Gregoryan ve Yahudi Türk vatandaşları da TBMM'ye temsilci gönderme imkânını bulabilmişlerdi. Bu uygulama, daha sonraları da bir siyâsî gelenek olarak 1935, 1939 ve 1943 milletvekili genel seçimlerinde sürmüştü.[13]

TBMM'de Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun raporlarının görüşülmesine geçildiğinde siyâsî gerginlik bir kez daha görülecektir. Bu görüşmeler sırasında DP Afyon milletvekili Hasan Dinçer, seçimler sırasında seçim komisyonlarının seçmenlere CHP'nin oy pusulalarını dağıttığını ve onları sandığa attırdığını, oy kullanmayan seçmenlerin yerine başkalarının oy kullandığını ve onların yerine imzâ yerine parmak da basıldığını, sonuçların CHP aleyhine olduğu sandıklarda da sonuçların zabıtlar ile değiştirildiğini ileri sürüyordu. Dinçer'e göre, köylerdeki seçim sandıklarına seçimden bir gece önce oylar atılmıştı bile... Üstelik, seçim sandıkları zamânından önce kapatılmıştı. Seçmen kütüğünde yer alan, ancak ölmüş seçmenler yerine de oy kullandırılmıştı. Ayrıca, seçim bölgesinde oturmayan kişiler de oy kullanmışlardı.

---

12 Öner, **Siyâsî Hâtıralarım ve Bizde Demokrasi**, s. 141.

13 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s.30-46. Ayrıca bkz. Jaeschke, **Türkei**, s. 32.

DP'li gözlemcilerin sandık başlarında bulunmalarına izin verilmemişti. Devlet görevlileri ve güvenlik güçleri seçmenlere baskı yapmışlardı. Sandıklardan oylar çalınmış ve jandarma DP'ye oy veren seçmenlere karşı zor kullanmıştı.[14]

Bu tür iddiâlar, iktidar partisi tarafından, iddiâ edilen bâzı olaylar doğru da olsa, bunların seçim sonucunu etkilemeyeceği ve münferit olaylar olarak değerlendirilmeleri gerektiği, ayrıca söz konusu edilen bu olaylara ilişkin belge de bulunmadığı şeklinde karşılanıyordu. CHP'ye göre, DP genel merkezi, seçim sonuçlarının alınmasından sonra bütün örgütünü harekete geçirmiş ve seçim sonuçlarına itiraz edilmeye başlanmıştı. Oysa seçim günü seçime ilişkin bir itiraz yapılmamıştı. Bütün itirazlar seçimden günler sonra yapılmıştı ve maksatlıydı. DP'nin esas amacı, seçime gölge düşürmek ve yeni seçilen TBMM'nin meşrûluğunu tartışmaya açmaktı. Bu bakımdan ileri sürülen iddiâlar ciddîye alınamazdı.

Buna karşılık, DP'li milletvekilleri, iddiâ konusu olan olayların münferit değil, fakat sistemli olduğunu ileri sürüyorlardı. Seçimden önce muhalefet partileri üzerinde baskı uygulanmıştı. Seçim günü de bu tür baskılar devâm etmişti. Seçimlerden sonra sandıkların açılmasını ve oyların tasnifini tâkiben oylar tutanaklara olduğu gibi değil, fakat tahrif edilerek yansıtılmıştı. Bu sûretle DP'ye verilen oylar CHP'ye verilmiş gibi gösterilmişti. Bütün bu iddiâlara karşı soruşturma açılmalıydı. Seçim yasaya uygun olmadığından iptâl edilmeliydi. Seçimden önce ve seçim günü muhalefete mensup kişilere karşı güvenlik güçlerince zor kullanılmıştı.

Görüşmeler ve tartışmalar sırasında pek çok olay ve öykü anlatılıyor, fakat herhangi bir belge ortaya atılamadığı için iktidar partisinin itirazları gündeme geliyordu. Hasan Dinçer, iktidârın belge gösterilmesi yönündeki taleplerini şöyle yanıtlıyordu: "Yolsuzluk yapanların kendi aleyhlerine zabıt tanzim ettikleri nerede görülmüştür ki, bizden [belge] isteniyor... Ne anayasa, ne de seçim

14 **TBMM TD**, (aynı yerde), (26.8.1946). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 77-85; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 343-356; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 89. Fuat Köprülü'nün benzer iddiâları için bkz. **TBMM TD**, (aynı yerde), (26.8.1946). DP İstanbul milletvekili Fuat Hulûsi Demirelli de, bâzı yerlerde oy sayısının seçmen sayısından daha fazla çıktığını ileri sürüyordu. **TBMM TD**, (aynı yerde), (26.8.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

kânunu, şikâyet ve itirâzı şekle bağlamamışken, resmî zabıt varakası istemenin mânâsı anlaşılamaz."[15]

Bu arada seçime ilişkin bâzı rakamlar da telâffuz ediliyordu: Örneğin, Fâik Ahmet Barutçu, Trabzon'da seçmen sayısının 208.631 olduğunu ve oy kullanan seçmen sayısının da 182.918'e ulaştığını açıklıyordu. Barutçu'nun açıklamasına göre, CHP en az 174.000; muhtemelen 177.000 ilâ 178.000 arasında oy almıştı. Bu rakamın oy kullanan seçmenlere oranı % 97 idi. Kalan % 2 oranındaki oyu ise DP ile bağımsız adaylar kazanmıştı. CHP Trabzon milletvekili seçilen dönemin Trabzon Of ilçesi CHP'li eski belediye başkanı olan Mustafa Reşit Tarakçıoğlu'nun ifâdesine göre, DP Trabzon'da ancak 4.000 oy alabilmişti. CHP Balıkesir milletvekili Eminittin Çeliköz, Balıkesir'deki seçimde yaklaşık 232.000 seçmene karşılık yaklaşık 177.000 oy kullanıldığını ve CHP'nin de yaklaşık 103.345 ilâ 105.914 oy kazandığını ve buna karşılık DP'nin de yine yaklaşık 71.000 oy alabildiğini açıklıyordu. CHP İzmir milletvekili Münir Birsel ise, Ankara'daki seçim sonuçlarına değiniyor ve Ankara'da toplam 232.000 küsûr oy kullanılmış olduğunu açıkladıktan sonra, bu oyların 142.000 tânesinin CHP ve 90.000 tânesinin de diğer adaylar için kullanıldığını belirtiyordu. Refik Koraltan'a göre ise, Bursa'da seçmen sayısı 236.512 idi ve yaklaşık 181.000 seçmen oy kullanmıştı. CHP 105.289 ilâ 106.289 arasında oy almıştı. DP ise yaklaşık 75.000 oy kazanmıştı.

Hilmi Uran'a göre, Türkiye'de toplam seçmen sayısı 8.551.549 idi. Seçmenlerin 4.490.876'sı kadın ve 4.060.673'ü de erkekti. 6.373.543 seçmen oy kullanmıştı. Oy kullanan seçmenlerin 3.208.577'si kadın ve 3.164.964'ü de erkekti. Kadınlarda seçime katılma oranı % 71 iken, erkeklerde % 78 idi. Seçime katılma oranı ortalaması ise % 75 idi. En düşük katılım oranları Elazığ ile İçel'deydi.

DP İstanbul milletvekili Abdurrahman Münip Berkan, Meclis'in ve Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun seçim sonuçlarına ilişkin tüm iddiâları ve belgeleri ciddîyetle ve titizlikle incelemesini istiyor ve bunun için de devlet ve hükûmet gücünün tümünün kul-

15 DP Kayseri milletvekili Kâmil Gündeş benzer itirâzlarını sıralarken CHP Giresun milletvekili Eşref Dizdar şöyle sesleniyordu: "Markopaşa'ya..." **TBMM TD**, (aynı yerde), (26.8.1946). Bu tepki, elbette muhalefet açısından durumun ümitsizliğini gösteriyordu.

lanılarak, iddiâların soruşturulması gerektiğini belirtiyordu. Berkan'a göre, tek tek vatandaşların bu tür bir soruşturmayı yapabilecek gücü yoktu. Berkan, iktidârın iddiâlarına karşılık olarak da, "Bir seçimin bozuk olup olmaması husûsunda müessir olan nokta, yalnız ve münhasıran reylerin miktârı değildir. Seçimin kânun hükümlerine tamâmiyle riâyet edilmiş olması icâb eder," diyordu.

Ahmet Tahtakılıç da, "icâbında (...) seçim kânununun bir maddesine riâyet edilmemesinin veyâhut bir veyâ birkaç sandıkta vicdâna ve seçimin selâmetine dokunacak bir hâdise ile karşı karşıya kalındığı takdirde dahi seçimin feshine karar verilebilir" şeklinde konuşuyordu. DP İstanbul milletvekili Salamon Adato, 649.905 oyun DP'den silinip CHP lehine hesâp edildiğini ileri sürüyordu. Fevzi Çakmak ise, seçim sonuçlarına ilişkin yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

> "Ordudan çekildikten sonra ikibuçuk yıl evimden ayrılmadığım hâlde son seçimlerde milletin hakkımda gösterdiği itimat ve sevgiden mülhem olarak müstakil milletvekilliğini kabûl ettim. Maksadım, cihandaki demokrasi terakkiyâtına uyarak bizde de millî hâkimiyetin bihakkın tesisi idi. Milletin bu muhabbetini çekemeyen bâzı müstebit artıklarından gördüğüm tazyif, tahkir, hattâ tehditlere rağmen milletin hukûkunu, kânununu müdâfaaya karar verdim. (...) Zor ve hile ile seçimlere fesat karıştırılmıştır. Bunu örtmek için gazeteler susturulmuştur."

Çakmak'ın TBMM'de ilk kez söz aldığında daha ziyâde kendisini ön plâna çıkaran bir konuşma yapması ilginçtir ve Millî Şef döneminde Meclis'e yeniden katılma imkânı bulan Kâzım Karabekir'in basına yaptığı açıklamaya[16] benzemektedir. Diğer yandan, Çakmak'ın tek-partili dönemin değişmez Genelkurmay Başkanı ve önde gelen siyâsî kişiliği olarak, "cihandaki demokrasi terakkiyâtına uyarak" Türkiye'de de "millî hâkimiyetin bihakkın tesis" edilmesi için çaba göstermeye başladığı yönündeki ifâdesi de ilginçtir. Çünkü, bu süretle ülkedeki yeni siyâsî gelişmelerin dış kaynaklı olduğuna değinmiş oluyordu. Ayrıca, bundan önceki dönem için "millî hâkimiyetin bihakkın tesis" edilmemiş olduğunun da bir başka yetkili ağızdan ifâdesiydi!

CHP Isparta milletvekili Kemâl Tûran da, konuşmasında, bir

16 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 48-52.

yandan Çakmak'ı yanıtlıyor, diğer yandan da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılan yayın organlarına değiniyordu:

> "Gazeteler, [İstanbul] Sıkıyönetim Komutanlığı'nın kânunların kendisine verdiği salâhiyetle muayyen bir şeyi, yâni [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin meşrûtiyeti üzerinde münâkaşa etmekten alıkonulmuştur. Yoksa seçim sırasında gazeteler, bütün memleket meselelerini, hattâ seçime temâs etmeyen meselelere de temâs etmekten men edilmiş değillerdir. Burada mevzu bahis olan, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin meşrûtiyetine âid ve [İstanbul] Sıkıyönetim Komutanlığı'nın kendi salâhiyetine binâen o muhitin husûsîyetine göre böyle bir karar vermesidir. (...) Olaylar, yabancılara üs istenen bu topraklar üzerinde [İstanbul] Sıkıyönetim Komutanlığı'nın böyle bir karar almasının ne kadar yerinde olduğunu [da] gösteriyor."

İleride göreceğimiz gibi, bu sırada basında '46 seçimlerine ilişkin tartışmalar İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın devreye girmesi ile sonuçlanmıştı. Basın susturulmak isteniyor ve ardı ardına yasaklamalar ve kapatmalar yaşanıyordu. Bir anlamda eski günlere geri dönülmüştü. Zâten yukarıdaki konuşma da, iktidârın siyâsî dilinin hızla değişebileceğinin göstergesi sayılmalıdır. Meclis'in meşrûiyetinin tartışılması yasaktı; üstelik kendisinden toprak talep edilen bir ülkede bu türden tartışmalara son verilmesi gâyet doğal karşılanmalıydı. Muhalefet, bütün bu gerçekleri göz ardı eden bir tutuma son vermeliydi.

Hilmi Uran ise, DP ile SCF arasında benzerlik ve parallellik kurmaktan da kaçınmıyor ve üstü kapalı bir şekilde de olsa, her iki partinin sonlarının da benzer olabileceği öngörüsünde bulunuyordu. Hatırlanacağı gibi, bu hayli revaçta olan bir öngörüydü.[17] Uran, hatırlanacağı gibi, İçişleri Bakanı iken DP'nin itiraz ve şikâyetlerine neden olan ve köylere giden ve parti propagandası yapmak isteyen kişilerden "hüviyet varakası" istenilmesi yönündeki uygulamayı da şöyle savunuyordu:

> "Hükümetiniz o günlerde bu rejim aleyhtârı propagandaları tabiî hiçbir meşrû teşekküle mâl edemediği için, bunları önleyici bir tedbir olmak üzere, partiler adına köylere gidecek kimselerin kendi partilerinden verilmiş bir hüviyet varakası taşımasının usûl ittihaz edilmesini muvafık buldu ve böylece tebligat yaptı. Fakat bâzı gazeteler, bu seyrüsefer serbestîsini ihlâl edici bir tedbirdir diye şikâyete başladı[lar].

17 Bkz. Cemil Koçak, **BİSCF, İkinci Parti** ve **İktidar ve Demokratlar.**

Halbuki tedbir mâsumâneydi ve tekmil partilerimizi de, şüphe yok ki, memnun etmesi icâb eden bir tedbirdi. İnkılâbımızın mâsuniyeti hesâbına üzerinde durulmaz zarûreti vardı.

Esâsen müteaddit kânunlar, hükûmete hüviyet arama ve sorma salâhiyetini vermekteydi. Nitekim bir de içtimâî ve siyâsî rejimimizi mahfuz tutmak için, partilerde hüviyet varakası verilmiş olanlara dâimâ müsâit davranarak, fakat böyle bir vesikaları olmayanları şüpheli gözle görerek, seçim gününe kadar muzır propagandaların peşine düştük ve ele geçirdiklerimizi adâlete teslim ettik.

Bu vâdide, bilmiyorum, fakat belki şurada burada sert bâzı hareketler olmuştur. Biz esâsen her gadre uğradığını zannedenler için mahkeme kapılarımız dâimâ açık olmakla berâber, bunları haber aldıkça önlemeyi ve yapanları inzibâtî cezâlarla cezâlandırmayı hiç ihmâl etmedik ve fikrimizi müteaddit tâmimlerle zaman zaman yazdık."

Meclis'teki bu tartışmalar üzerine Nâdir Nâdi, siyâsî partilerin öncelikle fikir merkezi olmaları gerektiğini, fakat maalesef ülkemizde bunun gerçekleşmediğini vurguladıktan sonra, gâyet karamsar bir siyâsî atmosfer tablosu çiziyor ve rejimin ve muhalefetin geleceğinden hiç de ümitli olmadığını açıklayarak şöyle diyordu: "[Daha] düne kadar inkılâbın en temiz bildiğimiz şahsiyetlerinden kuvvet aldığı hâlde, öyle sanıyoruz ki, muhalefetin adı yakında yine hıyânetle bir tutulacaktır (...) [Ve eğer] fazla ileri gidilirse kuvvetli olanlar zayıfları her defâsında ezecektir.[18] Nâdir Nâdi de, tıpkı Uran gibi, daha ilk baştan muhalefetin ve rejimin herhangi bir geleceğinin olamayabileceğini söylemeye başlamıştı bile... Beklenti bu yöndeydi ve muhtemelen kalabalık bir grubun ruh hâlini yansıtıyordu.

Nâdir Nâdi, bu arada seçim yasasını da eleştiriyor ve yasanın muhalefetin talepleri doğrultusunda yeniden düzenlenmemesi hâlinde dört yıl sonra aynı siyâsî tablonun ve tartışmaların bir kez daha oluşacağından emin olduğunu söylüyordu: "Bu seçim kânunu daha açık, daha sarih bir şekle sokulmadığı takdirde, her dört senede bir Meclis'te böyle tatsız ve mânâsız bir fırtına kopmasına kimse mâni olamayacaktır."[19]

18 Nâdir Nâdi, "Gidişi Beğenmiyorum", **Cumhuriyet**, (27.8.1946). Ayrıca bkz. Nâdir Nâdi, "Hissî Muhalefetten Fikrî Muhalefete", **Cumhuriyet**, (27.9.1946).

19 Nâdir Nâdi, "Fırtınadan Sonra", **Cumhuriyet**, (28.8.1946).

Bütün bu tartışma ve görüşmelerden sonra dört üyenin seçim tutanağı reddedilecektir: Bu üyeler, CHP Eskişehir milletvekili Yavuz Abadan, DP İstanbul milletvekili Abdurrahman Münip Berkan, DP İstanbul milletvekili Burhan Câhit Morkaya ile DP İstanbul milletvekili Zeki Rızâ Sporel idi.[20]

Yavuz Abadan hakkında hazırlanan Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu'nda Abadan'ın seçim tutanağının reddedilmesi talep ediliyordu. Meclis de bu talebe uymuştu.[21] Ancak Yavuz Abadan, seçim tutanağı henüz reddedilmeden önce, "Eskişehir İl Seçim Kurulu'nca milletvekilleri seçim kânununun 11. maddesininin tatbikinden doğan tereddütleri ortadan kaldırmak ve halk irâdesinin bir kere daha belirmesine imkân vermek üzere" zâten milletvekilliğinden istifâ etmişti.[22]

Zeki Rızâ Sporel'in durumu ise tümü arasında en ilginç olanıydı. Çünkü, Heyeti Mahsusa kararlarının bir kez daha gündeme gelmesine ve tartışılmasına neden olmuştu.[23] Sporel'in seçim tutanağı hakkında hazırlanan Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun 5 Numaralı Hazırlama Komisyonu Raporu'nda, konunun takdiri Tutanakları İnceleme Komisyonu'na havâle ediliyor ve Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu'nda da Sporel'in seçim tutanağının reddi isteniyordu.[24] Sporel'in seçim tutanağına ilişkin tartışmalar, konunun hem hukûkî, hem de siyâsî boyutunu ortaya koymakta ve hukuk-siyâset ilişkisinin ne denli kolayca kurulabildiğini bize göstermektedir.

Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun 5 Numaralı Hazırlama

---

20 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 13. **Birleşim**, (6.12.1946). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 343-356 ve 369; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 104; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 194. Sporel'in seçim tutanağının reddi için bkz. **Cumhuriyet**, (29.11.1946); **Vatan**, (7.12.1946). **Nâdir** Nâdi, DP'li milletvekillerinin seçim tutanaklarının reddedilmesini eleştiriyor ve geçmişin didik didik edilmesine de karşı çıkıyordu. **Cumhuriyet**, (11.12.1946).

21 **TBMM TD**, (aynı yerde), (6.12.1946). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 84-85.

22 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 2, 2. Birleşim, (11.11.1946). Ayrıca bkz. **Vatan**, (25.10.1946).

23 Heyeti Mahsusalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tunçay, "Hey'et-i Mahsusalar (1923-1938): Cumhuriyete Geçişte Osmanlı Asker ve Sivil Bürokrasisinin Ayıklanması", **Kânun-u Esâsî'nin 100. Yılı Armağanı**, s. 307-329; Cemil Koçak, "Heyeti Mahsusalar: Bir Soru, Bir Yanıt ve Öykünün Sonu", **Târih ve Toplum**, Sayı: 52, (Nisan 1988), s. 9-13; Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**.

24 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 13. Birleşim, (6.12.1946), S. Sayısı: 19. Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 85-90; **Vatan**, (29.11.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

Komisyonu'nun 21 Kasım 1946 târihli raporunda Sporel hakkında bâzı iddiâlara değiniliyordu. Bu iddiâlar şöyle dile getirilmişti:

> "Zeki Rızâ Sporel'in Millî Mücâdele'nin başında Baytar subayı [mülâzimi evvel/üstteğmen] olarak İstanbul'da bulunurken vatan müdâfaasına iştirâk etmesi için Anadolu'ya gelmesi kendisine tebliğ edildiği, bu emri alan Zeki Rızâ Sporel'in vazifesi başına koşacağı yerde, aksine olarak millî kuvvetleri arkadan vurmak üzere Damat Ferit [Paşa]'nın teşkil ettiği Kuvâyı İnzibâtiye'ye iltihak ettiği [ve] bu yüzden Harb Divânı'nca [23 Temmuz 1340/1924 târihli Bursa Heyeti Mahsusası karârı ile] nispeti askerîyesinin kat edilmesine karar verildiği... (...)
>
> Millî Savunma Bakanlığı'ndan bu husûsa âid celb olunan 23 Eylül 1946 târih ve 164381 sayılı yazı ile ek 21 Temmuz 1340 [1924] târih ve 665 adet işâretli Bursa Heyeti Mahsusası'nca ittihâz olunan kararda, '1338 [1922] senesi Nisanında millî orduya iltihâk için resmen vâki olan dâvete, mâzereti sıhhîyesine binâen icâbet edemediğini iddiâ etmekte ise de, iddiâsının sahih olmadığına ve binâenaleyh vâki özürler serdiyle dâvete icâbet etmediğine kanaat hâsıl olmakla, 25 Eylül 1339 [1923] târihli kânunun ikinci maddesine tevfikan nispeti askerîyesinin kat'ına müttefikan karar verildi' denilmektedir.
>
> Komisyonumuz huzûrunda müdâfaası alınan ve şifâhen dinlenen Zeki Rızâ Sporel, bu resmî dâvete icâbet etmediğini ve sebep olarak rahatsız olan hemşiresini bırakacak bir kimse bulunmadığını [ve] millî hareketin neticesinin taayyun etmesi için bir müddet daha beklemeyi muvafık bulduğunu beyân etmiştir.
>
> Komisyonumuz yaptığı inceleme neticesinde, kamu hizmetlerinin en önemlî ve şereflisi olan askerlikten nispeti kesilmiş olan bir zâtın hakkında verilen Heyeti Mahsusa karârında kamu hizmetlerinden yasaklandığına dâir bir sarahat olmamasının milletvekilliğine seçilebilmek imkânını bahşedip edemeyeceği[nin] takdirini Tutanakları İnceleme Komisyonu'na bırakmıştır."

2 Aralık târihli Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu'nda ise, Bursa Heyeti Mahsusası tarafından Sporel hakkında verilen karâra değiniliyor ve bu karardan sonra, "24 Mayıs 1928 târih ve 1289 sayılı Âli Karar Heyeti Hakkındaki Kânunu'nun Zeki Rızâ Sporel durumunda olanlara bir itiraz hakkı verdiği hâlde, kendisi hakkındaki Heyeti Mahsusa karârının tetkiki yolunda bir itirâzda bulunmamış" olduğuna dikkat çekiliyordu. Hattâ "daha sonra çıkan 2589 sayılı kânun, bu gibilerin Danıştay'a başvurabilmeleri imkânını sağladığı hâlde Zeki Rızâ Sporel bu yola da gitmemişti." "Muayyen aralıkla çıkan iki kânun, Heyeti Mahsusalar'ca veri-

len kararların bir daha tetkik edilmesi imkânını verdiği hâlde Zeki Rızâ Sporel'in bu yola gitmemesi, hakkında verilen 'nispeti askerîyenin kesilmesi' karârı ile ne dereceye kadar alâkalandığını, böyle bir cezâ ile ve hükümlü kalmayı nasıl karşıladığını" da göstermekteydi. Komisyon, 1938 yılında kabûl edilen af yasasının da bu durumu değiştirmediği kanısındaydı.

Bu koşullarda komisyonun görüşü belirlenmişti:

> "Zeki Rızâ Sporel, Heyeti Mahsusa'ca verilen nispeti askerîyenin kat'ı cezâsına sonradan neşrolunan kânunlarla bahşedilen itirâz hakkını kullanmamıştır. 1938 yılında çıkan af kânunundan da istifâde edememektedir. Böylece kendisi orduda zâbit, gedikli zâbit olarak kullanılamaz ve bunların rütbelerini de taşıyamaz. Bu hâl ise, kısmî de olsa kamu hizmetlerinden memnüniyettir."

Komisyon, anayasanın 12. maddesinde yer aldığı şekli ile "kamu hizmetlerinden yasaklılığın milletvekilliğine seçilmeye mâni olduğu" görüşüne varmış ve Sporel'in seçim tutanağının reddi gerektiği sonucuna varmıştı.

Konunun TBMM'de görüşülmesi sırasında söz alan Refik Koraltan, Tutanakları İnceleme Komisyonu üyesi olarak söz konusu rapora muhalefet şerhi düştüğünü açıklıyor ve 347 sayılı yasanın "o zamânın icaplarına uyarak siyâsî mânâda bir tasfiye karârı vermek için" benimsendiğini ileri sürüyordu.[25]

Koraltan, konuşması sırasında, hem Heyeti Mahsusa hem de Tutanakları İnceleme Komisyonu'nun kararlarını tartışma konusu yapıyordu. Koraltan'a göre, "347 sayılı kânun, doğrudan doğruya idârî mâhiyette bir tasfiye kânunu olarak kalır ve cismânî cezâî bir hüküm vermek salâhiyetini bahşetmez[di]. Bu kânun, sırf idârî bir karar vermek salâhiyetini bahşetmekte"ydi. Hattâ bu yasa, "o günün zarûrî kıldığı ihtiyaçlar üzerine ve sırf siyâsî mânâda yapılmıştı." Koraltan, Heyeti Mahsusaları kuran yasanın yeni bir suç ihdâs ettiğine ve makabline şâmil uygulandığına dikkat çekerek, zamânında suç sayılmayan bir fiilin, bir süre sonra suç sayılmaya başlandığını belirterek, Heyeti Mahsusalar'ın ve kararlarının hukûkun temel ilkelerinin dışında oluştuğunu ileri sürüyordu. Tuta-

25 **TBMM TO**, (aynı yerde), (6.12.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 85-90. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

nakları İnceleme Komisyonu'nun karârını da eleştiren Koraltan, komisyonun karar verirken yorumda bulunduğunu belirtiyordu.

Koraltan, CHP Giresun milletvekili Fikret Yüzatlı'nın ifâdesini de Meclis konuşması sırasında yineliyor ve Sporel'in Millî Mücâdele yıllarında İstanbul'da M.M. grubunda görev aldığını ve fiilen çalıştığını belirtiyordu. Koraltan, bu durumu doğrulayan, Meclis'e de yansıyan, Millî Mücâdele yıllarında İstanbul'da M.M. grubunda fiilen çalışmış kişilerin bâzı tanık ifâdelerini de zikrediyordu. Koraltan, "Unutmayalım ki, resmen Türkiye Büyük Millet Meclisi karârı ile birçok vatandaş dâvet edilip de Anadolu'ya geçmeyen ve o zamânın devlet hizmetinde bulunan birçok vatandaşlarımız, seferden sonra toplu olarak yaşama karârı verdiğimiz millî varlığımız içine girmiş, merhâle merhâle her türlü devlet hizmetlerinde vazife almışlardır. Bunlar içinde memur, profesör, doçent ve hattâ vekiller vardır." diyordu. Koraltan'ın ve *Vatan* gazetesinin 29 Kasım târihli açıklamasına göre, Sporel, tek-parti döneminde de siyâsî hayatta görev almış ve hattâ CHP İstanbul Kadıköy İlçe İdâre Heyeti'nde bulunmuş ve ikinci seçmen olarak da görev almıştı.[26]

Koraltan, Sporel'in İstanbul Belediyesi'nde baytar olarak da çalıştığını ve bu göreve atanırken İçişleri Bakanlığı'nın durumu Millî Savunma Bakanlığı'ndan sorduğunu ve Millî Savunma Bakanlığı'nın atamada hiçbir sakınca olmadığını bildirmesi üzerine de, İçişleri Bakanlığı'nın atamada "idârî ve siyâsî hiçbir mâni" olmadığını belirttiğini açıklıyordu. Koraltan, Sporel hakkındaki Heyeti Mahsusa karârının Sporel'in milletvekili seçilmesini engelleyemeyeceği kanısındaydı. Diğer yandan, Sporel'in Millî Mücâdele yıllarında M.M. grubu içinde faaliyet gösterdiği yolundaki iddiâlar ise hiç araştırılmamıştı.

CHP Hatay milletvekili, emekli general ve Millî Mücâdele yıllarında İstanbul'da "Anadolu ordusuna dâhil olarak Felâh Gru-

---

26 **TBMM TD**, (aynı yerde), (6.12.1946); **Vatan**, (29.11.1946).

Refik Koraltan'ın **Millî Mücâdele'ye katılmayan ve hâlen** üst düzey yöneticiler arasında bulunan kişiler arasında olduğunu ileri sürdüğü isimler arasında, dönemin basınında yayınlanan haberlere göre, Şükrü Saraçoğlu, Hilmi Uran, Mehmet Emin Erişirgil ve Fuat Ağralı da bulunuyordu. **Cumhuriyet**, (13 ve 15.12.1946); **Vatan**, (13-14.12.1946); Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 89-90; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 343-356. **Vatan** gazetesi, bu tartışmayı şöyle yorumluyordu: "Hulâsa yalnız Millî Mücâdele gibi milletin malı olan bir dâvâda senlik-benlik yarışı başlamış bulunuyor." **Vatan**, (15.12.1946).

bu'nun imâlâtı harbiye mümessili" olan Eyüp Durukan ise, Koraltan'ın bu yöndeki açıklamalarını eleştiriyor ve bu tür ifâdelerin, açıklamaların ya da şâhitliklerin geçerli olamayacağını belirtiyordu. Çünkü, Millî Mücâdele'den sonra Genel Kurmay Başkanlığı'nın emri ile İstanbul'da Millî Mücâdele için çalışan gizli gruplara mensup ya da bu grupların yarârına faaliyet göstermiş tüm subayların listesi hazırlanmış ve Ankara'ya iletilmişti. Hattâ Durukan'ın tahminine göre, bu listeler hâlâ Genel Kurmay Başkanlığı'nın "mahzeni evrakta mevcuttu." CHP Manisa milletvekili ve İstanbul eski Sıkıyönetim Komutanı, emekli korgeneral Ali Rızâ Artunkal bu evrakların Millî Savunma Bakanlığı'nda da bulunduğunu belirtiyordu. Durukan, Sporel'in adının yanlışlıkla bu listelere girmemiş olması hâlinde dahi, Sporel'in Bursa Heyeti Mahsusası önünde bu iddiâsını ileri sürmesi durumunda iddiânın inceleneceğini açıklıyordu. Nitekim pek çok kişi, bu tür açıklamalar sonucunda ve o sırada yaşayan şâhitlerin ifâdeleri üzerine askerlikte kalabilmişti. Oysa Sporel, Bursa Heyeti Mahsusası önünde bu tür bir iddiâda bulunmamıştı ve Durukan'a göre, Sporel'in benzeri bir hizmette bulunmuş olması ihtimâli yoktu. Görünüşe bakılırsa, Durukan'ın haklı olmaması için mâkûl bir neden de görünmüyordu.

DP İstanbul milletvekili Osman Nüri Köni de, Koraltan'ı destekliyor ve yasaların makabline şâmil uygulanamayacağını vurguluyordu. Köni'ye göre, Sporel hakkında verilen karar, onu anayasanın ilgili hükmü gereğince medenî haklarından yoksun bırakmıyordu ve bu nedenle de milletvekili olmasında hiçbir engel yoktu. DP Muğla milletvekili Necâti Erdem ise, 347 sayılı yasanın bir "tasfiye kânunu" olduğunu belirtiyor ve cezâ hukûku ile hiçbir ilgisinin bulunmadığını ileri sürüyordu. Erdem, DP'nin konuya hukuksal yaklaşımını ise şöyle özetliyordu:

> "Bu kânunun ikinci maddesinde mevzuu bahis nispeti askerîyenin kesilmesi hükmü bir tasfiye muamelesidir. Çünkü, herhangi bir kânun hükmüne cezâ nâmı verebilmek için ortada bir suçun mevzuu bahis olması, bu hükmün o suça müterettip bulunması şart ve lâzımdır. Suç bulunmadıkça cezâ verilemez. Cezâ hukûkunda bir kâide vardır. Suç yoksa cezâ da yoktur. (...)
>
> Millî Mücâdele'ye iştirâk etmemenin mezmum bir fiil olduğunu bütün varlığımla itirâf ederim. Fakat Millî Mücâdele'ye iştirâk etmemek kânûnî bir suç değildir. Çün-

kü, İstanbul ve vilâyâtı müstahlasa hâricinde kalan bütün erkânı ümera, zâbitan ve mensûbini askerîye, Millî Mücâdele'ye dâvet edilmezden evvel veyâ dâvet edildikleri sırada, bu dâvete icâbet etmeyenlerin nispeti askerîyelerinin kesileceğine dâir bir kânun mevcut değildir. Eğer böyle bir kânun mevcut olsaydı, o kânun tatbik edilirdi. Bilâhare tanzim edilen [347 sayılı] kânun tatbik edilmezdi. Kânun varken yeniden kânun yapılır mı?

Millî Mücâdele'ye dâvet edilenlerin dâvet edildikleri sırada bu dâvete icâbet etmeyenlerin nispeti askerîyelerinin kesileceğinden haber ve mâlûmatları yoktu. 437 sayılı kânun, Millî Mücâdele zaferie hitâma erdikten, dâvete icâbet tahakkuk ettikten ve her şey olup bittikten sonra 1339 [1923] târihinde tanzim ve ilân edilmiştir. Öyle ise, bu kânun makabline teşmil edilemez. Ve bu kânunun neşri ilânından evvel tahakkuk etmiş olan âdemi icâbet fiiline suç denilemez. Âdemi icâbet fiili suç değilse, nispeti askerîyenin kesilmesine dâir olan hüküm de kânûnî bir cezâ olarak kabûl edilemez.

Halbuki Türk Cezâ Kânunu'nun 20. maddesinde yazılı hidemâtı ammeden memnûiyet cezâsı, suça ve suçluluğa tertip edilmiş bir cezâdır. Bu sebeple nispeti askerîyenin kesilmesi hükmü, Türk Cezâ Kânunu'nun harimine ve bu kânunun 20. maddesindeki hükmün dâirei şümûiüne girmez. Binâenaleyh, nispeti askerîyeleri kesilenler ve bunlar arasındaki Zeki Rızâ Sporel, hidemâtı umûmîyeden memnûiyet cezâsı ile hükümlü değildir. (...) Devlet, 347 numaralı kânunla mücâdeleyi millîyeye iştirâk etmeyenleri silki askerlikten çıkarmış, orduyu da bu sûretle tasfiye etmiştir. Devlet bunda haklıdır. [Ama] tasfiye muamelesi, milletvekilliğine mâni teşkil etmez."

Erdem, Teşkilâtı Esâsîye Kânunu ile anayasa arasındaki farka da dikkat çekiyor ve "hukûku medenîyeden ıskât edilmiş olanlar" ile "kamu hizmetlerinden yasaklılar" deyimleri arasındaki farklılığa işâret ediyordu.[27] Erdem, konuya 1926 târihinde kabûl edilmiş olan Türk Cezâ Kânunu hükümleri açısından değil de, o zaman geçerli olan cezâ kânunu hükümleri açısından yaklaşmak gerektiğini belirtiyor ve eski târihli cezâ kânununda da "hidemâtı ammeden memnûiyet cezâsı"nın olmadığına dikkat çekiyordu. Dolayısıyla da Sporel "kısmî de olsa ammeden memnûiyet cezâsı ile hükümlü değildi."

CHP Bursa milletvekili Muhittin Baha Pars ise, konunun bir başka önemli yönüne ışık tutuyordu. Pars'a göre, TBMM "kânu-

27 Bu konuda bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 58-60.

nun ihtimâl vermediği, hatıra getirmediği herhangi bir şey huzûruna geldiği vakit", "hisseder, düşünür ve karar verir"di. "Memleketin menfaati, hakkı, âdil, vâzıı kânunun maksadı neyi icâb ettirirse onu yapar"dı. "Millet meclisleri (...) hemen hiçbir kayıtla mukayyet değildi."

Görüldüğü gibi, Sporel'in seçim tutanağına ilişkin tartışmalar hukuk ilkeleri ve hukûkî görüşler ile siyâsî yaklaşımlar arasında sıkışıp kalmıştı. Bu konuda DP milletvekilleri belki de hukûken haklıydılar. Çünkü, onlar sorunu basit bir hukuk sorunu olarak algılamış ve öyle yorumlamış gibi görünüyorlardı. DP için sorun, sonuçta hukuksal bir sorundu ve hukuk çerçevesinde değerlendirilmeli, sonunda hukûka uygun karar verilmeliydi. CHP milletvekilleri açısından ise, hukuksal bakımdan da ortada tartışılabilir bir sorun görünmüyordu. Hukuk açısından da konu basit ve açıktı. Bu açıdan yaklaşıldığı takdirde CHP milletvekillerinin ortaya koydukları hukuksal yaklaşım da yanlış değildi. Ama asıl sorun hukûkî değil, fakat siyâsîydi.[28] Örneğin, CHP Rize milletvekili Fahri Kurtuluş, "mevzu, vatan meselesi gibi bir mevzu olunca, bunun kânun fevkinde mütalâa edilmesi lâzım" geldiğini vurguluyordu. İşte tam bu noktada da hukuk-siyâset ilişkisi ya da karmaşası gündeme geliyordu.

Aslında sorun kanımca şuradan kaynaklanıyordu: Olağanüstü bir dönemin hukûkî değil, fakat tam anlamı ile siyâsî çerçevede ortaya konulan kararları, şimdi artık siyâsetin arka plâna çekilmesi ve artık hukûkun ön plâna geçmesi gereken olağan bir dönemde sorun hâline geliyordu. Aslında bu sorunu ortadan kaldırmak için geçmiş dönemin kararlarını, yeni dönemin hukuksal ve siyâsal özelliklerine göre yeniden gözden geçirmek ve ayıklamak gerekirdi. Bu süretle tek-partili dönemin siyâsî içerikli ve hukuksal olmaktan ziyâde siyâsî nitelikteki karar ve sonuçlarının gözden geçirilmesi, bu kararlardan dolayı hukuk plânında mağdur olmuş kişilerin yasal haklarının iâdesi gerekiyordu. En azından DP'nin esas itibâri ile bu tezi savunması gerekirdi. Oysa DP bunun tam aksini yapıyordu. Sorunu olağan bir hukuk sorunu ve yorumu olarak de-

28 Konunun tamâmen hukûkî olduğu görüşü ile soruna yalnızca hukuk yorumu olarak yaklaşan ve gerçekte DP'nin hukuksal yorumunu özetleyen bir yazı için bkz. Cihat Baban, "Kânun mu, His mi?", **Tasvir**, (30.11.1946); **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946).

gerlendiriyor, daha doğrusu böyleymiş gibi yaparak, sorunun gerçek özüne değinmeden ya da değinemeden, konuyu hukuk çerçevesi içine hapsetmeye çalışıyordu. Konunun siyâsî özü ise, olduğu gibi kaldığından iktidar partisinin savunmasına temel oluşturuyordu. Bu temele işâret etmek ise, DP'nin belki de cesâret edemediği bir hususdu.

Ancak üzerinde durulması gereken bir başka önemli nokta da, CHP açısından konunun sâdece hukuksal olmayıp, ama aynı zamanda siyâsî olduğuydu. Siyâset, hukûkun bir adım önünden geliyordu. Çünkü, Sporel, siyâsî hayatta CHP'li olduğu sürece CHP'nin değişik târihli tüzüklerinde yer alan açık hükme rağmen, CHP'nin İstanbul Kadıköy İlçe İdâre Heyeti üyeliğine ve ikinci seçmenliğe kadar yükselebilmişti. O zaman hiçkimsenin Sporel'in Millî Mücâdele yıllarındaki siyâsî faaliyetlerini konu ve sorun yapmadığı anlaşılıyor. Belki de Sporel, DP'den değil de CHP'den milletvekili seçilseydi, bu konu yine gündeme gelmeyecekti. Ancak Sporel artık DP'li bir milletvekiliydi ve muhalefete mensup bir üye olarak artık Sporel'in siyâsî geçmişini gündeme getirmek mümkündü. Bu çelişkiye Koraltan konuşması sırasında değinmişti, ama yeterince üzerinde durmamıştı. CHP'nin tezi, Millî Mücâdele'ye katılmamakta direnen bir subayın Cumhuriyet Türkiyesi'nde milletvekili de olamayacağı yolundaydı. Ama bu tezde küçük bir ayrıntı gözardı ediliyordu: İktidar değil de, muhalefet milletvekili olamazdı.[29]

Nihâyet DP İstanbul milletvekili Abdurrahman Münip Berkan'ın seçim tutanağı da başka gerekçelerle reddedilecektir. Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu'nda vergi kaçakçılığı suçunun ve cezâsının milletvekili seçimi yasasının 10. maddesinde yer almadığı belirtiliyor ve bu suçu işlemiş kişinin milletvekili olup olamayacağına TBMM'nin karar vermesi talep ediliyordu. Raporda, suç ve cezânın "milletvekili seçilmesine mâni olacak hâllerde bulunmamış olduğu"na dikkat çekiliyordu. Berkan hakkında baro tarafından verilmiş olan bir ay süre ile avukatlık yapmamasına

29 Sporel'in hakkındaki Heyeti Mahsusa karârına geç de olsa itirâz ettiğine, Askerî Yargıtay nezdinde açtığı dâvâyı kazandığına ve hakkında verilmiş olan Heyeti Mahsusa karârının da kaldırıldığına ilişkin haberi belki de burada hatırlamak gerekir. **Vatan**, (4.10.1947). Bu karâra karşı Millî Savunma Bakanlığı'nın itirâzı üzerine de, dâvâ Askerî Yargıtay Genel Kurulu'nca incelenecek ve Sporel'in haklı olduğuna karar verilecektir. **Vatan**, (30.11.1947).

ilişkin cezâ da yine aynı çerçevede değerlendirilmişti. CHP milletvekilleri, böyle bir suçu işleyen ve cezâ alan bir kişinin milletvekili olamayacağı iddiâsındaydılar. İleri sürüldüğüne göre, Berkan vergi kaçakçılığından mahkûm olmuştu ve bu nedenle de milletvekili olamazdı.

Emin Sazak ise, muhalefet partisine mensup milletvekillerinin seçim tutanaklarının reddedilmesine değiniyor ve iktidârı suçluyordu:

> "Milletin arzusu ile çıkan muhalif partiyi şöyle böyle diyerek ve dolambaçlı yollardan giderek ortadan kaldırmak istiyorsanız, "biz muhalefet istemiyoruz; memleketi tek-parti ile idâre edeceğiz" demeniz daha doğru olur. (...) Sizlerin elinizdedir... İsterseniz Demokrat Parti'nin ilgâsına karar verebilirsiniz. Bütün mebuslar için bir çâre bulursunuz."

Sazak bu sözleri ile yukarıda gördüğümüz şekilde Bayar'ın açıklamalarını paylaşmakta olduğunu daha o sırada açık etmişti bile... Fuat Köprülü ise, Millî Korunma Kânunu'na aykırı davranmaktan Millî Korunma Mahkemesi[30] tarafından altı ay hapis cezâsına mahkûm edilmiş bir kişinin seçim tutanağının kısa bir süre önce kabûl edilmiş olduğunu hatırlatıyor ve Berkan'ın seçim tutanağının reddedilmesini "ahlâk ve insâfa sığmaz" şeklinde değerlendiriyordu. Berkan'ın seçim tutanağı reddedilirken,[31] ilginç bir şekilde bâzı DP milletvekilleri de Berkan lehine oy kullanmayacaklardır.[32]

DP İstanbul milletvekili Burhan Câhit Morkaya'nın seçim tutanağı da, Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu'nun aksi görüşüne rağmen, TBMM tarafından reddedilecektir.[33] Morkaya da Birinci Dünyâ Savaşı yıllarında asker kaçağı olmakla suçlanıyordu. Morkaya, Millî Mücâdele'ye de katılmamıştı. Morkaya'nın seçim tutanağı için bâzı DP milletvekillerinin de olumlu oy kullanmaması dikkat çekicidir.[34]

Diğer yandan, Yavuz Abadan'ın istifâsı ve seçim tutanağının da

---

30 Millî Korunma Kânunu ile Millî Korunma Mahkemesi hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 371-443.

31 Ayrıca bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 14. Birleşim, (9.12.1946).

32 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 87-88.

33 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 39. Birleşim, (3.2.1947).

34 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş** s. 87-88; **Cumhuriyet**, (4.2.1947). Ayrıca bkz. Us, **age**, s. 691.

reddiyle boşalan Eskişehir milletvekilliğine DP'den Kemâl Zeytinoğlu gelecek[35]; Zeytinoğlu'nun seçim tutanağı, Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu'nun aksi görüşüne rağmen, TBMM tarafından kabûl edilecektir.[36]

Bir başka gelişme, CHP Muğla milletvekili Abidin Çakır için söz konusu olacaktır. Çakır'ın seçim tutanağına ilişkin olarak hazırlanan Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu'nda Çakır'ın seçim tutanağının kabûl edilmesi yönünde sonuca varılmıştı. Ancak Meclis görüşmeleri sonucunda soruşturmanın derinleştirilmesi talep edilmiş ve bunun üzerine de komisyon raporunu geri almıştı.[37] Yeniden hazırlanan komisyon raporunda, bu kez seçim tutanağının reddedilmesi gerektiği görüşüne varılmış olmakla birlikte, Meclis Çakır'ın seçim tutanağının kabûlüne karar verecektir.[38]

DP İstanbul milletvekili ve İstanbul Şoförler Cemiyeti Başkanı Senihi Yürüten hakkında da Birinci Dünyâ Savaşı yıllarında şoför olarak görevli iken hırsızlıktan mahkûm olduğu yolunda iddiâlar vardı. Yürüten hakkında ileri sürülen mahkûmiyet karârı bulunamamış, fakat Fâtih Askerlik Şûbesi'nde af kânunundan yararlandığı şeklinde bir kayda rastlanmıştı. Bu gelişmelerden sonra Yürüten'in seçim tutanağı onaylanacaktır.[39]

Görüldüğü gibi, DP mazbata savaşından epey ağır hasar alarak çıkmıştı: Meclis'te üç üyelik daha yitirmişti.

Barutçu, anılarında, milletvekili mazbatalarının reddi sürecinin CHP içinde de tartışma yarattığını açıklamaktadır. Barutçu, mazbataların reddedilmesinin doğru olmadığı kanısındaydı; yanlış ve hatâlı bir yol açılmıştı.[40]

Meclis'e adım atan DP milletvekillerinin daha ilk hamlede dışlanmaları, iktidar-muhalefet gerginliğini artıran önemli bir kilo-

---

35 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 27. Birleşim, (30.12.1946). **Cumhuriyet** gazetesi, 28 Temmuz tarihli bir haberinde, Zeytinoğlu'nun milletvekilliğinin reddedildiğini ve yerine Yavuz Abadan'ın seçildiğini bildiriyordu. **Cumhuriyet**, (28.7.1946).

36 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 45. Birleşim, (17.2.1947). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 84-85.

37 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 14. Birleşim, (9.12.1946).

38 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 48. Birleşim, (21.2.1947).

39 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 88. Ayrıca bkz. Us, **age**, s. 691. Meclis'teki tartışmalar için bkz. **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 1), s. 27-52.

40 Barutçu, **age**, s. 779-781.

metre taşıydı. DP, iktidârın muhalefete karşı hiçbir yumuşak tutumunu görememekten şikâyetçiydi. Kendisini Meclis'te de ağır baskı altında hissediyordu.

2. İL GENEL MECLİSİ SEÇİMİ

Gördüğümüz gibi, milletvekili tutanaklarının onay kavgası epey zaman almıştı. Muhalefet bir kez daha mağdur edildiği kanısındaydı. Bu duygular '46 seçimleri ile birleştiğinde daha da ağırlaşıyordu. DP seçmenleri, iktidârın kendilerine karşı acımasız davrandığı görüşüne varmıştı bile... DP örgütleri de, seçmenlerinden aldığı bu duygu ve düşüncelerle tepki göstermekte aceleci davranmaktan yanaydılar.

1 Eylül 1946 târihinde, hatırlanacağı gibi Haziran ayında benimsenen yeni yasa uyarınca,[41] il genel meclisi seçimleri yapılır.[42] Ardı ardına gelen seçimler muhalefeti yormaya devâm ediyordu. Bir kez daha seçime katılıp katılmamak sorusu, muhalefet partisinin önüne sunulmuş paradokstu. DP örgütleri ve seçmenleri, ik-

41 Bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 428-432.

42 **Ulus**, (2.9.1946); **Vatan**, (2.9.1946). Ayrıca bkz. **Goloğlu, Demokrasiye Geçiş**, s. 76; **Eroğul, age**, s. 19.

CHP Genel Sekreterliği, 29 Temmuz 1946 târihli yazısında, **otuz bölge müfettişinden bölgeleri içindeki illerin il ve ilçe idâre kurullarının durumu hakkında bilgi istiyordu. Eğer kurulların üye sayılarında** düşme olmuşsa, yedek üyelerin atanmasının yerinde görülüp görülmediği; aksi takdirde yeniden müteşebbis heyetler atanmasının uygun olup olmadığı; bu arada uygun görülüyorsa bu türden heyetlere kimlerin üye olarak atanmasının uygun görüldüğü de soruluyordu. Tercih edilen yol ise, boşalan **üyelikleri yedeklerden doldurmak**, mümkün mertebe müteşebbis heyet atamaktan kaçınmaktı. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 30 34].

CHP Genel Sekreterliği, 2 Ağustos 1946 târihinde il İdâre kurulu başkanlıklarına yazdığı yazıda ise, il genel meclisi seçiminde yoklama yapılarak aday gösterileceğini belirtiyordu. "Genel Meclis adayı tesbiti için ilçe merkezlerinde geniş yoklama yapılması tercih" edilmeliydi. Yoklamaya ilçe ve bucak idâre kurulu başkan ve üyeleriyle ilçe içindeki belediyelerin partili başkan ve üyeleri ve köy ve mahalle ocak idâre kurulu başkanları ile partili muhtarlar katılacaktı. Yoklama heyetinin daha da genişletilmesi ya da daraltılması mümkündü; bu takdirde bunu ilçe idâre kurulları müfettiş ya da merkezden gözlemci sıfatı ile gönderilecek kişiyle birlikte kararlaştıracaktı. İl içinde yoklama şekil ve kurullarının âhenkli olmasına müfettiş veyâ merkezden gönderilecek gözlemci özellikle dikkat edecekti. Yoklamalar, o yerin en büyük parti idâre kurulu başkanınca ya da gerekirse müfettiş ya da gözlemciler tarafından idâre edilecekti. Yoklamalar oy verecek olan üyelerin yarıdan fazlasının katılımı ile yapılacaktı. Yoklamada en çok oy alanlar, Genel Meclis'e seçilecek olan asîl üye sayısı kadarıyla ilân edilecekti. Ancak yoklama heyetince karar alınırsa, bir misli fazlasıyla da aday ilân edilebilirdi. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 30 37].

CHP Genel Sekreterliği'nden 8 Ağustos 1946 târihinde 62 il idâre kurulu başkanlığı ile 435 ilçe idâre kurulu başkanlığına iletilen yazıda, "Bu seçimlerin sevk ve idâresi ve mahallerinde sevilmiş arkadaşların Genel Meclis üyesi olarak seçilmeleri işi bilhassa mahallerindeki parti teşkilâtı arkadaşlarımızın gayretlerine bağlıdır. (...) Bu seçim işlerinde sizinle berâber çalışmak üzere buradan arkadaşlar göndermek üzereyiz. Bu arkadaşlar sizinle işbirliği yapacaklardır." deniliyordu. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/6 30 4].

tidârın haksızlığına uğradıkları duygusu içinde yeni seçimlere hazırlanmakta isteksiz davranabilirlerdi. DP, il genel meclisi seçimlerine katılıp katılmamak konusundaki karârı doğrudan doğruya DP il müteşebbis heyetlerine bırakmıştı. Partinin il müteşebbis heyetleri, o ilde ve ilçelerde seçime katılıp katılmamak konusunda bağımsız olarak karar almaya yetkiliydiler. Nitekim bâzı il ve ilçelerde DP seçime katılacaktır.[43] Ancak seçim günü DP'nin 56 ilçede usûlsüzlükleri gerekçe göstererek seçimden çekildiğini de dikkate almak gerekir.[44] Bununla birlikte DP, İzmir ve Afyon ile Ankara'nın merkez ilçelerinde ve Balıkesir ile İçel'de seçimi kazanacaktır.[45] CHP 1946 İzmir İl Kongresi'nde söz alan bir delege, İzmir merkezinde İl Genel Meclisi seçiminin ancak "birkaç" oy farkı ile yitirildiğini, fakat buna karşılık ilçelerde CHP'nin seçimi kazandığını açıklıyor ve İzmir'de İl Genel Meclisi'nde CHP'nin "kâhir ekseriyeti" kazandığını belirtiyordu.[46] Fâlih Rıfkı Atay, CHP'nin 34 ilde tamâmen ve diğerlerinde de çoğunluk sağlayarak seçimi kazandığını açıklıyordu.[47]

DP Kayseri milletvekili Fikri Apaydın'ın 13 Kasım'da TBMM'de dile getirdiği ve "Kayseri İl Genel Meclisi seçimlerinde idâre âmir ve memurları ile jandarma" tarafından yurttaşlara yapılan cebir ve tazyik hakkında İçişleri Bakanı [Şükrü Sökmensüer]'den sorusu vesilesi ile İçişleri Bakanı Sökmensüer'in yaptığı açıklamaya göre, Türkiye çapında yapılan İl Genel Meclisi seçimlerine katılabilecek, İstanbul merkez ve Tunceli hâriç tutulacak olursa, toplam 17.275.469 nüfus içinde 4.204.331'i kadın ve 3.362.216'sı da erkek olmak üzere toplam 8.064.366 seçmen vardı ve 4.888.925 seç-

---

43 DP başkanlığının konuya ilişkin 26 Eylül 1946 târih ve 20 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 459.

44 Eroğul, **age**, s. 19. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (3.9.1946).

45 **Cumhuriyet**, (3.9.1946); **Ulus**, (3.9.1946).
Ankara İl Genel Meclisi'nin toplam 48 üyeliğinden 37'sini CHP ve 11'ini de DP'li adaylar kazanmıştı. Afyon'da toplam 24 üyelikten 16'sını CHP ve 8'ini de DP elde etmişti. Balıkesir'de toplam 39 üyelikten 37'sini CHP ve ikisini de DP kazanmıştı. Çanakkale'de toplam 20 üyelikten 19 tânesini CHP ve birini de DP elde etmişti. Manisa'da toplam 33 üyelikten 28'ini CHP ve 5'ini de DP kazanmıştı. **Ulus**, (3.9.1946). İzmir İl Genel Meclisi üyeliğine yeni seçilen iki DP üyesi Osman Kapâni ve Haydar Dündar'ın mahkemeye verildiklerine ve beraat ettiklerine ilişkin haberler için bkz. **Cumhuriyet**, (3, 4 ve 6.9.1946). İzmir'de 20 DP üyesinin tutuklandığına ve bu haberin tekzibine ilişkin haber için bkz. **Cumhuriyet**, (5 ve 6.9.1946).

46 **CHP 1946 İzmir İl Kongresi**, s. 18.

47 Fâlih Rıfkı Atay, "İl Genel Meclisi Seçimleri", **Ulus**, (5.9.1946).

men oy kullanmıştı. Oy kullanan seçmenlerin 2.362.316'sı kadın ve 2.518.702'si de erkekti. Bu rakamlara göre seçime katılma oranı, kadınlarda % 56 ve erkeklerde de % 65,5 idi. Ortalama oran ise % 60,5 idi. Oysa milletvekili erken genel seçiminde bu oranlar sırası ile % 71, % 78 ve % 75 idi. Dolayısıyla da seçime katılma oranında yaklaşık olarak % 15 oranında bir azalma söz konusuydu.[48] Oysa *Cumhuriyet* gazetesi seçime katılma oranının % 20'yi geçmediğini haber veriyordu.[49] Nitekim Nâdir Nâdi, seçim yasasının değiştirilmesini de isteyerek bu duruma dikkat çekiyordu: "Bir defâ daha hemen söyleyeyim ki, ben şahsen demokrasiye hayran bir adam değilim. (...) Daha ziyâde [Cumhuriyet] Halk Partisi taraflıları reylerini kullanmış, [Cumhuriyet] Halk Partisi'ne reylerini vermek istemeyenler evlerinde oturmuş olacaklar ki, bu da anormal bir hâdisedir."[50]

3. MATBUAT KÂNUNU'NUN DEĞİŞTİRİLMESİ

Hatırlanacağı gibi, Matbuat Kânunu, 1945 yılı boyunca her zaman gündemde kalmış olan bir meseleydi. Muhalefet, yasanın anti-demokratik hükümlerinin derhâl değiştirilmesini talep etmiş, hattâ bu konuda girişimlerde de bulunmuştu. Ne var ki, hükûmet hiç de aceleci davranma eğiliminde olmadığını her fırsatta göster-

---

48 **TBMM TD**, Devre: 8, *Toplantı*: 1, Cilt: 2, 3. Birleşim, (13.11.1946). DP başkanlığının 9 Eylül 1946 târih ve 18 sayılı ve İl Genel Meclisi seçimlerine ilişkin itiraz ve şikâyetlerin nasıl ve hangi mercilere yapılması gerektiği hakkındaki tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 458. DP başkanlığının 26 Eylül 1946 târih ve 20 sayılı tâmimi de yine İl Genel Meclisi seçimlerine ilişkindi. DP İl müteşebbis heyeti başkanlıklarına iletilen tâmimde şu görüşlere yer verilmişti:

"İl Genel Meclisi seçimlerine girip girmemek husûsunu il müteşebbis heyetlerimizin takdirine bıraktığımızı *bir tâmimle bildirmiştik*. Bâzı *il* ve ilçelerde seçimlere iştirâk edilerek kazanıldığını ve İl Genel Meclisi'nde ekalliyete olmakla berâber partimizin bugün bâzı üyeleri tarafından temsil edilmekte bulunduğu anlaşılmıştır. Parti tüzüğü, İl Genel Meclisi'ne aday gösterilmesini İl [müteşebbis] heyetlerimize bırakmaktadır. Ancak [İl Genel Meclisleri'ne] üye seçilen arkadaşlarımızın İl [Genel] Meclis[ler]i'nde ne sûretle çalışacakları tasrih edilmiş değildir. Bu cihetin de ileride ikmâl edileceği ve mahalli kongrelerin kararlaştıracakları hususların İl Genel Meclis[ler]i'nde tatbikine çalışılacağı tabiîdir. Şimdi hâlde elde böyle bir karar olmadığından, *İl Genel Meclis üyelerimizin grup hâlinde çalışarak, mahallinin en mühim ihtiyaçlarını sizinle* birlikte tesbit ettikten sonra, İl [Genel] Meclis[ler]i'nde müdâfaa etmelerini ve bu sûretle il için faydalı olmalarının teminini ricâ ederiz. İl Genel Meclis üyesi arkadaşlarımızın şahsî teşebbüsleri mahfuz kalmak şartı ile bu işler için programlaşmasını tavsiyeye şâyân buluruz." **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 459.

49 **Cumhuriyet**, (2.9.1946).

50 **Nâdir Nâdi, "Altı Hafta Sonra", Cumhuriyet**, (3.9.1946).

mişti.[51] 1946 yılının ilk yarısı da bu şekilde geçmişti. Sâdece yasanın 50. maddesi yeniden düzenlenmiş ve bununla yetinilmişti.[52]

Matbuat Kânunu'nun bâzı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin yasa tasarısı, Recep Peker Hükümeti'nce hazırlanmış ve milletvekili erken genel seçiminden hemen sonra 26 Ağustos 1946 târihinde TBMM'ye sunulmuştu.[53] Bu kez tam da seçimin yarattığı siyâsî gerginlik sırasında Matbuat Kânunu'nun gündeme getirilmesi ve Recep Peker Hükümeti'nin Meclis'te görüşülen ilk yasa tasarısı olması hayli anlamlıydı. Basınla ilgili yasalar muhalefet açısından hayâtî önem taşıyor; iktidârın gerçek niyeti konusunda en önemli işâret olarak kabûl ediliyordu.

Diğer yandan, tasarının Meclis'te görüşülmesinden sâdece iki gün önce 11 Eylül'de DP listesinden seçimi kazanan Cihat Baban'ın İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca 26 Temmuz'da kapatılmış olan *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazetelerinin kapatılma nedenlerini bizzat Başbakan Recep Peker'den sorması da anlamlıydı.[54]

Tasarının Meclis'te görüşüldüğü gün 13 Eylül'de Başbakan Peker, Baban'ın sözlü sorusunu yanıtlayacak ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 25 Temmuz'da İstanbul basınına hitâben bir tebliğ yayınlayarak, seçimin meşrüiyetinin tartışıldığı yazılara son verilmesini istediğini, aksi hâlde bundan böyle bu yazılara artık izin verilmeyeceğini belirttiğini açıklayacaktır.[55] Seçime ilişkin tartışmaların basında yankı bulmasına karşılık sıkıyönetimin müdahalesi muhalefetin açık tepkisine neden olmuştu. Muhalefet, iktidârın sıkıyönetim aracılığıyla muhalefetin itirazlarını bastırmaya çalışmasından dolayı şikâyetçiydi. 19 Ağustos'ta ise *Cumhuriyet*, *Va-*

---

51 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 137, 140-141, 239, 297, 312, 360, 395-396, 409-412, 416, 429-432, 644-645, 657-658, 705-706, 743-744, 747, 786, 806-807, 811 ve 861-862.

52 Bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 434-438.

53 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 14. Birleşim, (13.9.1946), S. Sayısı: 49. **Vatan** gazetesi, 10 Ağustos târihli bir haberinde yasanın değiştirileceğinden söz ediyordu. **Vatan**, (10.8.1946). **Ulus** gazetesi ise, geleneksel tutumu ile aynı haberi ancak günler sonra yayınlayacaktır. **Ulus**, (27.8.1946). Ayrıca bkz. **Ulus**, (12.9.1946).

54 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 13. Birleşim, (11.9.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 91; Eroğul, **age**, s. 18. Ayrıca bkz. **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 2), s. 61-63.

55 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 14. Birleşim, (13.9.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 91. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

tan, *Son Posta*, *Tasvir*, *Akşam*, *Vakit*, *Son Saat*, *Son Dakika* ve *Yeni Türkiye* gazeteleri, Başbakan Peker'e bir telgraf çekmişler ve *Yeni Sabah* gazetesinin yeniden yayınlanmasına izin verilmesini istemişlerdi.

Cihat Baban da, Meclis'te yaptığı konuşmada, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın fikir ve basın hayâtının merkezi olan İstanbul'da bütün basını denetimi altında bulundurduğuna dikkat çekiyor ve Matbuat Kânunu'nun 50. maddesinin kaldırılmış olmasının pratikte herhangi bir anlamının kalmadığını, çünkü hükûmetin İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı aracılığı ile zâten basını denetleyebildiğini ve istediği takdirde de yayın organlarını, ama bu kez İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı vâsıtası ile kapatabildiğini ileri sürüyordu. Durumda hiçbir değişiklik olmamıştı. Baban, hükûmetin kapatılan gazetelerin yeniden açılmasını temin etmesini de istiyordu.

Başbakan Peker ise, Baban'a verdiği yanıtta, sıkıyönetimin Sıkıyönetim Kânunu'na[56] dayandığını hatırlatıyor ve komutanlığın doğru bir tutum aldığına işâret ediyordu. Peker, iç ve dış tehditleri de belirttikten sonra, gazetelerin açılması yönündeki istekleri reddediyordu. Söz konusu yayın organlarının kapatılma nedeni seçimlere ilişkin yazılar değildi, çünkü, eğer böyle olsaydı, 26 Temmuz'da Celâl Bayar'ın beyânâtını yayınlayan *Tanin* gazetesinin de kapatılması gerekirdi. Oysa *Tanin* kapatılmamıştı.

Tasarının hükûmetçe hazırlanan gerekçesinde basın özgürlüğüne ilişkin şu görüşlere yer verilmişti:

> "Basın ve yayın anayasamıza göre fikir hürriyetinin sahası dâhiline girmiş bulunmakla berâber, hürriyet mefhumunun keyfemayeşa hareket demek olamayacağının nazara alınması ve nasıl ki, fertlerin hürriyeti, başkasının hürriyetinin başladığı noktada nihâyete uğramakta ise, basın ve yayın hürriyetinin de o sûretle mütalâa edilmesi lâzım geleceği bedihi hakikatlerdendir. Bu bedahete mütenâzır olarak, basın ve yayının bir takım realiteye aykırı bağlarla takyit edilmiş olması da, kendisinden beklenen faydanın imkân sahasına çıkmasına engel olur.
>
> Vatandaş hürriyetine saygılı, devlet ve millet menfaatlerine hâdim bulundukça, basının yapıcı bir kuvvet olduğunda şüphe bulunmadığı gibi, bunun aksine hürriyetin de yıkıcı bir kuvvet saltanatı doğuracağında şüphe yoktur. Binaenaleyh, ba-

56 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 312-313.

sın ve yayın hürriyetini, lâzım olan serbestîyi elzem olan müeyyide ile telif etmek ve bunlardan birisini imhâ etmeksizin diğerini temin edebilmek kâidesinin çerçevesi içerisinde mütalâa etmek gerekmektedir.

İşte bu çerçeve içerisinde mütalâa olunan 1931 târihli ve 1881 sayılı basın ve yayın kânunumuzda, vatandaş hürriyetini, devlet ve millet menfaatlerini temin etmeyen, buna mukâbil basın ve yayın hürriyeti için de kâfi görülmeyen boşlukların mevcut olduğu görülmüş [ve] tasarı, bu boşlukları durdurmak gâyesi ile hazırlanmıştır.

Tasarının ana prensipleri, teminat parası, tahsil kaydı, gazete ve mecmua çıkarmak için ruhsatnâme alınması gibi, vatandaş hürriyeti ile telifi kâbil olmayan, demokrasi prensiplerine muvafık bulunmayan kayıtların kaldırılması, vatandaş hürriyet ve haysiyetini ihlâl eden, devlet nüfuz ve kudretini hiçe indirmek istidâdını gösteren fiil ve hareketleri önlemeye mâtuf müeyyidelerin konulmasından ibârettir.

Yalan, yanlış ve amme heyecânını tahrik eden yayınlarla devlet mefhumu içerisine giren müesseselerin, yalan, tezvir ve iftirâ gibi halkın itimâdının sarsılmasına sebebiyet veren fiiller, esaslı cezâ müeyyideleri altına alınmış [ve] böylelikle basın ve yayın hürriyeti, başkasının hürriyetinin başladığı noktada kabûl edilerek, bu hudutlarla çevrelenmiş bulunmaktadır."[57]

Tasarının en önemli noktalarından birisi, 1938 yılında yapılan değişiklik sonucunda yasaya eklenen ve gazete ve dergi yayınlayabilmek için mülkî idâre âmirlerinden ruhsatnâme (izin) alınmasını gerektiren hükmün kaldırılmasının öngörülmesiydi. Bu süretle gazete ve dergi yayınlayabilmek için öncelikle yönetimden izin almak zorunluluğu kaldırılıyordu. Aksine, beyannâme verilmesi yeterli kılınıyor ve bu şekilde yeni yayın çıkarma özgürlüğü tanınıyordu. Bu süretle Matbuat Kânunu'nun 1931 târihli ilk şekline geri dönülmüştü. Nitekim tasarının gerekçesinde bu duruma şöyle işâret edilmişti:

"Gazete ve mecmua çıkarılmasının ruhsatnâmeye bağlı tutulması, demokrasi esaslarına aykırı görüldüğü gibi, anayasamızın rûhu ile de telifi güç bir meseledir. Bu itibarla Cemiyetler Kânunu'nda da son yapılan değişikliğe mütenâzır olmak üzere gazete veyâ mecmua çıkarmak için ruhsatnâme almak şartının kaldırılması ve yalnız bir beyannâme vermekle iktifâ edilmesi uygun görülmüştür."

57 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 14. Birleşim, (13.9.1946), S. Sayısı: 49. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

Beyannâme usûlüne geçildiğinde, mülkî idâre âmirlerine verilecek olan beyannâmenin tasarıda öngörülen hükümleri ve gerçek bilgileri içermesi gerekiyordu. Aksi hâlde beyannâme verilmemiş kabûl edilecekti ve bunun da cezâî yaptırımı vardı. Bu şekilde yayınlanan yayın organları en büyük mülkî idâre âmirinin emri ile kapatılabilecekti. Diğer yandan, söz konusu cezâî yaptırımlar Meclis'te İçişleri Komisyonu tarafından daha da ağırlaştırılacaktır. Tasarıda, beyannâme verilmeksizin yayına başlayan yayın organlarının sorumlularının 500 TL'den aşağı olmamak üzere ağır para cezâsına ve yinelenmesi hâlinde de bir aydan altı aya kadar hapis cezâsı ile birlikte yine 500 TL'den aşağı olmamak üzere ağır para cezâsına mahkûm olmaları öngörülmüştü. Beyannâmenin gerçeğe uygun olmaması hâlinde de Türk Cezâ Kânunu'nun ilgili maddesinin uygulanması söz konusuydu. Diğer yandan, bu şekilde yayınlanan yayın organlarında suç işlendiği takdirde bunun cezâsı da ayrıca verilecekti.

Tasarının öngördüğü bir başka önemli değişiklik de, yine 1938 yılında yapılan bir başka değişiklikle hükme bağlanan ve siyâsî gazete ve dergi yayınlamak isteyenlerin "millî bir bankanın [belirli bir miktar] kefâletini hâvi teminat mektubu vermeleri"ni gerektiren hükümle ilgiliydi ve söz konusu hüküm de kaldırılmak isteniyordu. Nitekim tasarının gerekçesinde bu değişiklik şöyle açıklanıyordu:

> "Matbuat kânunlarında yer alan bu gibi teminat şartları, dâimâ basın hürriyetini tahdit eden hükümlerdendir. Nerede matbuat hürriyeti tahdit edilmek istenilmişse, orada gazete veyâ mecmua çıkarmak hakkının böyle bir teminâta bağlandığı görülmektedir. Her ne kadar bu teminat, matbuat suçlarından dolayı hükmolunan para cezâları ile muharrirlerin ve diğer müstahdemlerin ücretleri karşılığı olarak gösterilmekte ise de, kânunun yürürlükte bulunduğu onbeş seneden beri şimdiye kadar bu yolda bir gûna mürâcaat edilmediği ve şu sûretle ileri sürülen bu sebebin de vârid olmadığı anlaşılmıştır. Binâenaleyh, matbuat hürriyetini takyid eden ve demokrasi esaslarına [da] aykırı görülen teminat kayıt ve şartının kaldırılmasının yerinde olacağı düşünülmüştür."

Tasarıda değiştirilmesi istenilen bir başka hüküm de, gazete ve dergi sâhiplerinin yüksek okul ya da lise mezunu olmalarını zorunlu kılan maddeydi. Diğer yandan, gazetenin başyazarının ve

neşriyat müdürünün de yüksek okul mezunu olması gerekiyordu. Tasarının gerekçesinde de, bu hükmün "ameli bir faydası"nın olmadığına değiniliyor ve bunun muvâzaa nedeni olduğu belirtiliyordu. Dolayısıyla "tahsil kaydı"nın yasadan çıkarılması öngörülmüştü. Bu, 1931 târihli Matbuat Kânunu'nun ilgili hükmünün tamâmen kaldırılması anlamına geliyordu.[58]

Ancak, gazete ya da dergi sâhibi olacaklarda aranan özellikler arasında hâlâ "vatan, millî mücâdele, Cumhuriyet ve inkılâp aleyhinde bulunup da herhangi bir mahkeme ve Divân tarafından mahkûm olmamak; Millî Mücâdele'de işgâl altında düşman emellerine hizmet edici neşriyat yapmamış olmak [ve] suişöhret eshâbından bulunmamak" gibi koşullar da vardı. Bu koşulllar, 1931 târihli Matbuat Kânunu hükümlerinin, kısmen de 1938 yılı değişikliği ile birlikte devâm ettiğini gösteriyordu. Bu konuda bir değişiklik öngörülmemişti.

Bu aşamadan sonraki değişiklik önerileri tasarının asıl can alıcı bölümünü oluşturuyordu. Çünkü, bir yandan eskiden beri vâr olan suçların cezâları daha da ağırlaştırılmak isteniyor, diğer yandan da yeni suç ve cezâ hükümleri oluşturulmaya çalışılıyordu.

Buna göre, "her gazete veyâ mecmuanın neşriyâtından doğan mesûliyet, yazı işlerini fiilen idâre eden zat ile gazete veyâ mecmuanın sâhibine âid"di. Yazıyı yazanlar ya da resmi yapanlar da, yukarıda adı geçen şahıslarla birlikte "şerik" sayılıyordu. Takma adla ya da imzâsız ya da remizli imzâ ile yayınlanan yazıların ve resimlerin de yazar ve rassamları yasa karşısında sorumluydular. Bu durumdaki yazı ve resimlerin yazar ve ressamlarının saptanabilmesi için, Cumhuriyet Savcıları'nın bu kişilerin kim olduğunu gazete ya da derginin sâhibinden ya da yazı işlerini fiilen idâre edenlerden sorma yetkisi vardı ve bu soru yanıtsız bırakıldığı ya da doğru yanıtlanmadığı takdirde, yayının mahkemece kapatılabilmesi söz konusuydu. Ayrıca, sorumluları da üç aydan az olmamak üzere hapis cezâsına mahkûm olabileceklerdi. İçişleri Komisyonu, tasarının bu maddesine bir eklemede bulunacak ve yanıt süresini 24 saat ile sınırlayacaktır.

---

58 İskit, **age**, s. 730-754 ve 755-829; **Basın ve Yayınla İlgili, Kânun, Kararnâme, Nizamnâme, Tâlimatnâme ve Tâmimler**, s. 8-25. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

Muhabir ve yazarlar da, "verdikleri haberlerin neşrinden doğacak suçlardan" sorumluydular ve yukarıda adı geçen şahıslarla birlikte Türk Cezâ Kânunu'nun ilgili maddesi uyarınca cezâlandırılmaları öngörülmüştü. Aslında söz konusu hükümler, 1931 târihli Matbuat Kânunu'nun ilgili maddesinin yalnızca bir benzeriydi.

Hatırlanacağı gibi, yasaya 1940 yılında eklenen bir hüküm vardı ve bu hüküm değiştirilmiyordu. "Millî hisleri inciten veyâ bu maksatla millî târihi yanlış gösteren yazıları neşir edenler" 50 ilâ 500 TL arasında para cezâsına çarptırılacaklardı.[59]

Yasanın bir başka maddesi daha değiştirilmek isteniyor ve bunun için de tasarıda şu gerekçeler öne sürülüyordu:

> "Matbuat Kânunu'nun 30. maddesinin ikinci fıkrası, yazılış bakımından teknik kâidelere uygun bulunmadığı gibi, ihtivâ ettiği hükümler itibârî ile de eksik ve bugünkü ihtiyaçlara cevap verecek bir durumda değildir. Bu fıkradaki suçun teşekkül edebilmesi için, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi âzâsından, İcrâ Vekilleri Heyeti'nden veyâ resmî heyetler ile devlet memurlarından bir veyâ birkaçı hakkında, isim ve madde gösterilmeyecek müphem ve suizannı dâvet edecek mâhiyette mütecâvizâne yazı ve resimlerle [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin ve İcrâ Vekilleri Heyeti'nin ve resmî heyetlerle devlet memurlarının şeref ve haysiyetlerinin ihlâl edilmiş bulunması gerektir.
>
> Resmî sıfatı hâiz olanlardan bir veyâ birkaçı istihdâf edilmeksizin yapılan neşriyat dolayısıyla bütün memurların ve resmî sıfatı hâiz olanların mutlak sûrette tecâvüze mâruz kalmış olmaları hâlinde bu maddenin uygulanamayacağı yolunda tatbikatta bir içtihat belirmiş ve bu sûretle maddenin hayâtiyeti ve tatbik kaabiliyeti de zayıflamış bulunmaktadır. Bu sebeple maddenin yeni baştan tedvin edilmesine kat'î bir zarûret hâsıl olmuştur."

Tasarıda yapılan değişiklik sonucunda madde aşağıdaki şekilde formüle edilmişti:

> "Türk Cezâ Kânunu'nun 159, 266 ve 268. maddeleri hükümleri hâricinde sıfat ve memuriyetlerinin veyâ vazifelerinin ifâsından dolayı [Türkiye] Büyük Millet Meclisi veyâ Bakanlar Kurulu veyâ resmî heyetler üyelerinden veyâ devlet memurlarından ad zikredilmeyerek bir veyâ birkaçının veyâ hepsinin müphem ve suizanı dâvet edecek şekilde mâhiyette mütecâvizâne yazı ve resimler ile şeref ve haysiyetlerini ihlâl edenler aşağıda yazılı olduğu üzere" [cezâlandırılacaklardı]:

59 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 51-52.

Bu fiil ve hareketler; [Türkiye] Büyük Millet Meclisi veyâ Bakanlar Kurulu üyelerinden biri veyâ birkaçı veyâ hepsine karşı işlenmiş ise, verilecek cezâ bir seneden beş seneye kadar ağır hapis ve 100 Lira'dan 500 Lira'ya kadar ağır para cezâsı;

Resmî heyetler üyeleri ile devlet memurlarından biri veyâ birkaçı veyâ hepsi aleyhinde işlenmiş ise, verilecek cezâ, üç aydan bir seneye kadar hapis ve 50 Lira'dan 200 Lira'ya kadar ağır para cezâsı [idi]."

Görüldüğü gibi, bu hükümle öncelikle siyâsî kişilikler ve daha sonra da kamu görevlileri basın karşısında korunmaya alınmak isteniyordu.

Ancak Meclis Adâlet Komisyonu, hükûmetçe hazırlanan tasarıda 30. maddede yer alan ve yukarıda sondan ikinci pragrafta bulunan ilk suça âid cezâyı, altı aydan iki yıla kadar hapis cezâsı ile 100 ilâ 500 TL ağır para cezâsına dönüştürecek ve bu şekilde de azaltacaktır. İçişleri Komisyonu ise, cezâlarla ilgili maddelerde yeni değişiklikler yapılmasını uygun görecektir. Buna göre, yukarıdaki paragraftaki cezâlar, sırası ile bir yıldan üç yıla kadar hapis ve 500 TL'den aşağı olmamak üzere ağır para cezâsına ve son paragrafta yer alan cezâlar da, altı aydan bir yıla kadar hapis ve 50 ilâ 200 TL'ye kadar ağır para cezâsına dönüştürülecektir.

Oysa 1931 târihli Matbuat Kânunu'nda söz konusu suçun çerçevesi daha dardı ve cezâsı ise daha hafifti. Yasanın eski hâlinde bu suç için yalnızca üç aydan altı aya kadar hapis ve 100 TL'den de aşağı olmamak üzere ağır para cezâsı öngörülmüştü. Cezâların ağırlaştırılıyor olması dikkat çekicidir.

Yasanın bir başka maddesinde daha değişiklik yapılması öngörülüyor ve bunun nedeni olarak da tasarıda, ilgili maddenin "tatbik kaabiliyeti"nin bulunmadığı açıklanıyordu. Tasarının gerekçesinde bu konuda şöyle deniliyordu:

"Bu maddede matbuatta bilerek yanlış metinler veyâ bir kimseye atfedilmiş vesikalar veyâhut münderecâtı tahrife uğramış metinler neşretmek fiilleri cezâlandırılmıştı. (...) Onbeş sene evvelki zamânın ihtiyaçlarına göre yapılmış olan bu maddenin mütemâdiyen değişip gelişmekte bulunan cemiyetin hayat ve ihtiyaçlarını tâkip edemeyeceği izahtan vârestedir. Kaldı ki, o zaman mevcut olan ve hükûmete gazeteyi kapatmak yetkisini veren 50. madde de bugün [artık] mevcut bulunmamaktadır. Basın ve yayın işlerinin son yıllarda daha fazla geliştiği ve tesir sahasının genişleyip yayıldığı gözönüne alınacak olursa, bu tahavvül ve inkişâflara mütenâzır

olarak yeni hükümlerin konulması husûsunda duyulan ihtiyâcın derecesi kendiliğinden meydana çıkar.

Şurasını da kaydedelim ki, matbuat, iyi niyetli, dürüst kimselerin elinde ne kadar yapıcı ve düzenleyici ise, fenâ maksatlı kimselerin ellerinde de o kadar yıkıcı ve baltalayıcı bir mâhiyet alır. Halkımızın gazete ve mecmualarda çıkan yazı ve havâdislere inanmak husûsundaki temâyülü de nazarı dikkate alınacak olursa, matbuatın önemi kendiliğinden bir kat daha meydana çıkar.

Memleketimizde hâlen tam ve kâmil bir basın serbestliğinin mevcut bulunduğu inkâr edilemez bir hakikattir. Fakat yalan yanlış uydurulmuş ve tahrif edilmiş haber ve havâdislerle şunun veyâ bunun şeref ve haysiyetinin haleldâr edilmesi, ammenin huzur ve istirahatının bozulması, memleket efkârının bulandırılması ve halkın heyecâna getirilmesi gibi hâllerin, hürriyet ve serbestînin icaplarından bulunduğunu iddiâ etmeye kimse cüret edemez. Bir memlekette huzur ve emniyetin teessüs edebilmesi, ancak herkesin şeref ve haysiyetinin hertürlü haksız tecâvüzlerden mâsun bulundurulması ile mümkün olur. İşte bu sebeplerledir ki, bu meseleler üzerinde uzun uzadıya inceleme ve tartışmalarda bulunulmuş ve yabancı matbuat kânunlarından da istifâde edilmek sûreti ile mezkûr madde yeniden tanzim edilmiştir."

Bu gerekçelerle ilgili madde aşağıdaki şekilde formüle edilmişti:

"Türk Cezâ Kânunu'nun hükümleri hâricinde olarak uydurulmuş veyâ tahrif edilmiş veyâ mâhiyeti değiştirilmiş haber ve yazıları bilerek neşir veyâ nakledenler aşağıdaki şekilde [cezâlandırılacaklardı]:

Bu fiil ve hareketler, halkın huzûrunu bozacak, heyecâna düşürecek mâhiyette olursa, üç aydan bir seneye kadar hapis ve 500 Lira'dan eksik olmamak üzere ağır para cezâsı;

Bu fiil ve hareketler, devlete veyâ devlet kuvvetlerinden herhangi birine veyâ birkaçına veyâ hepsine karşı halkın güvenini bozacak mâhiyette olursa, bir seneden beş seneye kadar hapis ve 1.000 Lira'dan aşağı olmamak üzere ağır para cezâsı [hükmolunacaktı].

[Ayrıca], verdikleri haber ve yazılardan doğan yukarıda yazılı suçlar dolayısıyla muhbir ve muhabirler bilerek unsuru aranmaksızın mutlak sûrette mesûl [olacaklardı]."

"Resmî sıfatı hâiz olan kimselere âid söz veyâ belgeleri tahrif ederek veyâ mâhiyetini değiştirerek neşredenler, uydurulmuş belgeleri bir kimseye isnâd ederek neşredenler, resmî sıfatı hâiz olan kimselere âid belgeleri başka birine isnâd ederek neşredenler, üç aydan bir seneye kadar hapis ve 500 Lira'dan aşağı olmamak üzere ağır para cezâsı ile [cezâlandırılacaklardı].

Resmî meclisierin neşri câiz olan müzâkerelerini tahrif veyâ mâhiyetini değiştirerek veyâ uydurma kısımları ilâve ederek neşredenler, üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve 500 Lira'dan aşağı olmamak üzere ağır para cezâsı ile [cezâlandırılacaklardı].

Gazete veyâ mecmualardaki haber, yazı veyâ havâdislerin başlıkları, bu haber, yazı ve havâdislerin metinlerine uymadığı ve halkın huzûrunu bozacak, heyecâna düşürecek mâhiyette bulunduğu takdirde, 100 Lira'dan 500 Lira'ya kadar ağır para cezâsı [hükmolunacaktı]."

Bu hükümler, özellikle siyâsî tartışma ve çatışmalarda basının haber ve yorum imkânlarını daraltıyordu. Maddelerde ortaya konulan formülasyonlar da gâyet esnek ve yoruma açık bir şekilde kaleme alınmıştı.

Adâlet Komisyonu ise, tasarının bu maddesinde de değişiklik yapacak ve cezâ hükümlerini azaltacaktır. Söz konusu maddenin ikinci fıkrasında yazılı bulunan suçlara yönelik cezâî yükümlülük, altı aydan iki yıla kadar hapis cezâsı ve 1.000 TL'den aşağı olmamak üzere ağır para cezâsı şekline dönüştürülecektir. Oysa 1931 târihli Matbuat Kânunu'nun ilgili maddesi çok daha dar kapsamlıydı ve cezâsı da yalnızca bir haftadan bir aya kadar hapis ve 10 TL'den 50 TL'ye kadar ağır para cezâsıydı.

Yasanın bir başka maddesi yayını yasak olan konuları içeriyordu. Oysa tasarının gerekçesinde de belirtildiği gibi, "mevcut cezâ müeyyidesinin bu gibi fiillerin işlenmesini men edecek mâhiyette bulunmadığı elde edilen tecrübelerden anlaşılmıştı." Gerekçeye göre,

"Cezânın işlenen suçla mütenâsip olması lâzım geldiği cezâ hukûku nazariyâtının esaslı kâidelerindendi. İşlenen suçun mâhiyeti ile mütenâsip olmayan cezâlar beklenilen gâyeyi temin etmekten uzaktı. (...) Bu sebeple ve ihtiyâcın tesiri ile maddedeki cezâ miktârının artırılmasına zarûret hâsıl olmuştu."

"Bundan başka, görülmekte olan bir dâvâ hakkında şu veyâ bu şekilde mütalâa dermeyân etmek ve hele şâhitlerin ifâdelerini veyâ suçun subut delillerini teşkil eden evrak ve vesikaları tahlil ederek bunlardan mânâ çıkarmaya kalkışmak, o dâvânın âdilâne bir şekilde görülüp neticelendirilmesine mâni olacağı gibi, mahkeme veyâ savcılıkça dinlenmesine henüz sıra gelmemiş olan bir şâhidin o suç hakkındaki görüş ve bilgilerinin evvelden gazete ile yayınlanmasının tevlid edeceği mahzurlar da pek âşikârdır.

Bu gibi hareketlerle dâvâya el koyan yargıçların düşünce ve faaliyetlerinin aksi istikâmete çevrilmesi ve adlî tahkikat teşviş edilerek içinden çıkılmaz bir hâle sokulması, adâlete indirilmiş en büyük bir darbe teşkil eder. Medenî memleketlerde adâlete müessir olan bu gibi hareketlerin müsâmaha ile karşılanmasına imkân tasavvur olunamaz.

İşte mevcut bulunan bu boşluk giderilmek için ifâsı adlî makamlara âid bulunan herhangi bir tahkik ve tetkik muamelesi, gayri mesûl kimseler tarafından bizzat yapılarak veyâ yaptırılarak neşredilemeyeceği hakkında 35. maddeye bir fıkra ilâve edilmiştir."

Sonuçta tasarının ilgili maddesi şu şekli almıştı:

"İddiânâmenin, son tahkikâtın açılmasına müteallik karârın, bir cürme âid herhangi soruşturma kâğıtları ve vesikaların duruşmada okunmazden evvel neşri yasaktır. Ancak mahkemenin veyâ Cumhuriyet Savcısı'nın müsaadesi ile ve bütün gazetelere birden icrâsı lâzım gelen tebliğlerine tevfikan bu vesikaların neşri câizdir. *(...) Yargılamanın gizli olması kararlaştırılan dâvâ zabıtlarının mahkemenin* müsaadesi olmaksızın neşri yasaktır. (...) Cezâ tahkikâtı başladıktan sonra ilk soruşturmada sorgu yargıcının muvafaakati ile ve hazırlık soruşturması sırasında yalnız Cumhuriyet Savcısı'nın emri ile yapılmakta olan soruşturma ve adlî muamelelere müteallik havâdislerin ve cürmü yapanlarla cürme kurban olanların fotoğraflarının neşri yasak edilebilir."

"Devlet emniyeti ile alâkadar meseleler hakkında yapılmakta olan soruşturmalardan ve yine devlet emniyeti bakımından alınan tedbirlerden bahseden yazılar [da] memnû" idi. "Ancak, bu soruşturmaları yapmaya ve bu tedbirleri almaya yetkili makam tarafından bu hususta müsaade" verilmesi mümkündü. "Yargılama müzâkerelerinin neşri" de yasaktı. Bu hükümlere aykırı hareket edenlerden 200 ilâ 500 TL ağır para cezâsı alınacak ve suçun yinelenmesi hâlinde de bir aya kadar hapis cezâsı ile 500 TL'den aşağı olmamak üzere ağır para cezâsı söz konusu olacaktı. Ancak Adâlet Komisyonu, yinelenme hâlinde verilmesi öngörülen cezâyı tamâmen kaldıracaktır.

Diğer yandan, "ifâsı adlî makamlara âid bulunan herhangi bir tahkik ve tetkik muamelesi bizzat yapılarak veyâ yaptırılarak" yayınlanamazdı. Aksi hâlde bir aydan üç aya kadar hapis ve 200 ilâ 500 TL ağır para cezâsı söz konusuydu. Oysa 1931 târihli Matbuat Kânunu'nun ilgili maddesinde, bu suçlar çok daha dar kapsam-

lı tanımlanmıştı ve cezâları da oldukça düşüktü. Örneğin, son iki suç tasarıya yeni eklenmişti. Eski suçlar için ise, yasanın eski hâlinde 10 ilâ 200 TL arasında para cezâsı söz konusuydu.

Tasarının bir başka maddesi ise yanıt hakkına ilişkindi. Söz konusu her türlü cezâî ve hukûkî sorumluluklar dışında yayın organı, "bir memurun vazifesine müteallik fiillere âid olarak gazete veyâ mecmuada yapılan neşriyat hakkında bir devlet memuru veyâ salâhiyetli makam tarafından gönderilen cevapları meccanen" yayınlamaya zorunluydu. Aksi hâlde 200 ilâ 500 TL arasında ağır para cezâsı söz konusuydu. Bu konuda 1931 târihli Matbuat Kânunu'nun ilgili maddesi yineleniyor ve para cezâları da çok az bir miktarda ağırlaştırılıyordu. Bu konuda tasarının gerekçesinde şu görüşlere yer verilmişti:

> "[Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nde ve diğer resmî meclislerde cereyân eden müzâkerelerde şu veyâ bu şahsa veyâ resmî makamlara tevcih edilen târiz, tenkit veyâ mütecâvizâne sözler, bir kısım gazetelerde neşredildiği hâlde, ilgililer tarafından cevaplar yazılmadığı gibi, mevzuu bahis bile edilmemektedir. Ortaya atılan bir iddiâ hakkında bir kanaate varabiimek ve bu hususta bir hüküm verebilmek için mukâbil iddiâ ve cevapların ne olduğunun bilinmesi gerektir. Aksi takdirde ise varılan netice dâimâ yanlış olur. Yalnız bir tarafın iddiâ ve tenkitlerini neşredip, bunlara verilen karşılıkların neşredilmemesi, amme efkârının bulandırılması maksadından başka bir şeye hamledilemez.
>
> İşte bunun için resmî meclislerin müzâkereleri sırasında herhangi bir kimseye karşı vükû bulan tenkit, târiz veyâ mütecâvizâne sözlerin kısmen veyâ hülâsa olarak neşri hâlinde, bu kimseye varsa mukâbil resmî zabıtlardaki sûretinin aynen, yoksa bu neşriyâta vereceği cevâbın aynı punto harflerle neşrini istemek hakkının tanınması yerinde görülmüş ve 48. maddeye bu ciheti sağlayacak hüküm konulmuştu."

9 Eylül 1946 târihli Adâlet Komisyonu Raporu'nda ise, komisyonun cezâî hükümler içeren maddeler üzerinde önemle durduğu vurgulanıyor ve "Adâlet Bakanı [Mümtaz Ökmen]'in (...) verdiği izahlarda, hükûmetin bu maddelerdeki değişiklikleri hazırlarken, basın hürriyetinin herhangi bir şekilde takyide uğramamasını dâimâ göz önünde bulundurduğu ve tatbikatta görülen bâzı aksaklıkları izâle ve şeref ve haysiyeti ihlâl edici suçlara terettüp eden müeyyidelerin maksada daha uygun bir şekilde tatbikini sağlamayı hedef tuttuğu (...) beyan ve izah edilmişti."

Adâlet Komisyonu da, "bu maddelerin tetkik ve müzâkeresinde, söz ve takyit hürriyetinin herhangi bir şekilde tahdide uğratılmamasına ve cezâ müeyyidesi altına alınan fiil ve hareketlerin mâhiyet ve şümûlü itibârı ile basın hürriyetini koruyucu vasfını muhafaza etmesine husûsî bir itinâ" göstermişti. "Tasarının bu maddeleri esaslı bir tetkike tâbi tutulduğu takdirde, basın yolu ile işlenen yeni bir suç ihdâs edilmediği gibi, cezâlarda yapılan değişikliklerin de umûmî cezâ kânunumuzda [Türk Cezâ Kânunu'nda] mevcut hükümlerle âhenkli olarak tertip ve tanzim edilmiş olduğu vuzuhla" görülüyordu.

İçişleri Komisyonu'nda ise, tasarının Matbuat Kânunu'nu bir bütün hâlinde tâdile tâbi tutmadığı, "yalnız esaslı bâzı hükümlerin değiştirilmesini istihdâf" ettiği belirtilmiş ve komisyonda "birçok tâdillere uğrayan Matbuat Kânunu'nun umûmî bir sisteme tâbi olarak yeni baştan tevdiini, âhenk ve insicâmı temin bakımından daha faydalı olacağı ileri sürülmüş"tü. Diğer yandan da, "matbuat suçlarının umûmî cezâ kânunumuzda [Türk Cezâ Kânunu'nda] yapılmakta olan umûmî tetkiklerle birlikte düşünülmesi zarûrî olduğu hakkında hükümetin verdiği izâhat" yeterli görülmüştü.

İçişleri Komisyonu Raporu'nda dikkati çeken bir nokta da, komisyon toplantısı sırasında, 12. maddede yer alan "sui şöhret eshâbından olmaması" hükmünün "sarih bir mânâ ifâde etmediği ve tatbikatta bâzı müşküller doğuracağı ifâde edilerek kaldırılması[nın]" önerilmesiydi. Ancak, "eski kânunda mevcut olan bu kaydın şimdiye kadar bir mahzur teşkil etmediği mülâhaza edilerek, aynen muhafazası çoğunlukla kabûl edilmişti."

Tasarı yakından incelendiği takdirde açıkça görülecektir ki, yukarıda belirginleşen hükümler, milletvekili erken genel seçiminin yarattığı siyâsî gerginlik içinde, basının seçim usülsüzlüklerine, seçimde görevli kamu görevlilerine ve TBMM ile iktidâra yönelik eleştiri ve suçlamalarına karşı yeni hükümetçe ilk adımda alınan siyâsî bir önlemdi.

Tasarıda beyannâme üsülüne geri dönüş ve teminat sisteminin kaldırılması olumlu gelişmeler olarak görülüyordu. Ancak, bu türden olumlu gelişmelerin hemen yanında yer alan bâzı eklemeler, tasarının gerçek hedefini ve amacını göstermesi açısından ilginçti. Sonuçta, bir anlamda 1931 târihli yasanın eski şekline geri dönü-

lüyor, diğer yandan da yasanın eski hükümlerinde de vâr olan bâzı suçlar yinelenerek, bu suçlara karşı verilmesi öngörülen cezâlar ağırlaştırılıyordu. Ama en önemlisi, yasada daha önce vâr olmayan suçlar oluşturuluyor ve bu tür suçların cezâları da bir hayli ağır biçimde saptanıyordu. Ayrıca, bu yeni tür suçlar, yine ilginç bir şekilde, sâdece kamu görevlilerine ve siyâsî kişiliklere karşı basının eleştiri ve suçlamalarına yönelik sert bir zırh oluşturabilecek türde formülasyonlara neden oluyordu.

Tasarının gerekçesinde de belirtildiği üzere, yayın organlarına karşı vatandaşların hak ve özgürlüklerini koruyucu yönde yeni düzenlemelere ise tasarıda hiç yer verilmemişti. Anlaşılıyordu ki, tasarının gerçek amacı, mevcut siyâsî konjonktür içinde basın karşısında devlet ve hükümet mekanizmasını ve bu mekanizma içinde yer alan kamu görevlileri ile siyâsî kişilikleri, kamu görevleri dolayısıyla her türlü eleştiri ve suçlamadan bir hamlede âzâde kılmaktı.

Tasarının TBMM'deki görüşmelerine ise 13 Eylül'de başlanır.[60]

Adnan Adıvar, tasarının tümü üzerinde yaptığı konuşmada, tasarının 38. maddesinde yer alan "uydurulmuş havâdis" sözcüğünün kaldırılmasını istiyordu. Adıvar'a göre, ruhsatnâme ve kefâlet sisteminin kaldırılması olumluydu. Fakat tasarıda suçlar açıkça tanımlanmamıştı. Gazeteci Cihat Baban da tasarının getirdiği formülasyonları eleştiriyordu. Adnan Menderes, TBMM'de yaptığı uzun konuşmada, "matbuat hürriyetini yok denecek derecede takyid edici tedbirler almayı" haklı görmenin imkânı olmadığına değiniyor ve "gerekçede vatandaş hürriyet ve haysiyetini ihlâl eden fiil ve hareketleri önlemeye mâtuf müeyyideler konulacağından" söz edildiğini belirtiyordu. Oysa "tasarıda bu kâbil bir hükme ve müeyyideye" rastgelinmiyordu. Menderes'e göre, tasarının ilgili maddesinde "târif edilen suç, herhangi bir vatandaşa karşı işlenmiş olursa, bunun müeyyidesi nihâyet birkaç haftalık hapis cezâsını geçmezdi."[61]

---

60 **TBMM TD**, (aynı yerde), (13.9.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmedikçe takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

61 **TBMM TD**, (aynı yerde), (13.9.1946); **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, (Cilt: 1), (Aralık 1933-Mart 1950), s. 108-117. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

Menderes, basın özgürlüğünün sınırlanmasına karşı değildi. Ancak, "hürriyeti sınırlayan hükümlerin vaazında hâkim olan zihniyet ve prensiplerdir ki, bir memlekette hüküm süren idârenin karakterini tâyin eder"di. Menderes'e göre "açık hakikat" şuydu: "Vatandaş hürriyetine saygı göstermek, millet ve devlet menfaatlerine hâdim olmak gibi tâbirler altında, hükümete muhalefet etmekte olan gazeteler dize getirilmek" isteniyordu. Menderes, "devlet nüfuz ve kudreti"nin korunması için yeterli cezâî önlemin vâr olduğunu ve bunların yeterli de bulunduğunu ileri sürüyor ve asıl sorunun "devlete mensup hiçbir kimsenin devlet nüfûzuna dokunur tehdidi ile tenkit ettirilmemesi [ve] amme murâkabesinin bir türlü işleyememesi" olduğunu vurguluyordu.

Menderes, konuşmasında tasarının maddelerini de ele alıyor ve "beyannâme kânunun aradığı mâlûmâtı ihtivâ etmediği veyâ hakikate uygun olmadığı veyâ sâhibi ile yazı işlerini fiilen idâre edecek olanlar kânûnî vasıf ve şartları hâiz bulunmadıkları takdirde beyannâme verilmemiş sayılır" ifâdesinin ve diğer maddede de, beyannâme verilmeksizin neşredilen gazete veyâ mecmuanın en büyük mülkî idâre âmirinin emri ile derhâl kapatılacağı yönündeki hükmün, pratikte yeni bir yayın organının kapatılmasına engel olamayacağını ve mahkeme karârına kadar da ilgili yayın organının kapalı kalacağını ileri sürüyordu.

Hele tasarının bir başka maddesinde yer alan "sui şöhret sâhibi" olmamak gibi bir hükmün bu tür uygulamaları kolaylaştıracağını belirtiyordu. Menderes, yalnızca bu hükmün bile bir yayın organının keyfî bir şekilde kapatılmasına neden olabileceği üzerinde duruyordu. Ona göre, 1931 târihli Matbuat Kânunu'nda bile bulunmayan bu hüküm, ki 1938 yılında yapılan değişiklikle yasaya eklenmişti, 1909 târihli İkinci Meşrûtiyet dönemindeki Matbuat Kânunu'nda dahi bulunmuyordu. Hattâ Menderes'e göre, ruhsatnâme sistemi bile yayın organlarının bu tür keyfî kararlarla kapatılmasına engeldi ve daha güvenilir bir mekanizma yaratıyordu. Nihâyet ruhsatnâme usûlü, herhangi bir yayın organının en büyük mülkî idâre âmirinin günün birinde beyannâmede rastgelebileceği bir usûlsüzlük iddiâsı üzerine keyfî bir şekilde kapatılabilme imkânına karşı daha güvenilirdi.

Menderes, tasarıyı şöyle yorumluyordu:

"Tasarıda vatandaş hürriyeti lehine ve demokratik prensiplere uygun olarak kaldırılması teklif edilen kayıtlar işte bu mâhiyettedir ve bu kayıtların kaldırılması, âdetâ matbuat hürriyetini ortadan kaldıracak derecede ağır hüküm ve cezâların kabûlü için bir tâviz olarak ileri sürülüyor gibidir."

Menderes, ilgili maddede suç tanımlarına ilişkin olarak yapılmak istenen değişikliğin asıl amacını da şöyle açıklıyordu:

"Yazı yazarken her vatandaş, beş seneye kadar hapsolunmanın dehşeti içinde tenkidin semtine uğramamaya, tehlikeli mıntıkalardan uzak kalmaya mecbûr olacaktır. Burada ağır cezâ vasfından maksat açıktır: Tenkidi korkutarak asgarîye indirmek... Şurasını da ilâve etmek lâzımdır ki, bu suçların cezâsı hiçbir zaman bu kadar ağır olmamıştır."

Menderes, "uydurulmuş veyâ tahrif edilmiş veyâ mâhiyeti değiştirilmiş" haberlerin sorumluluğu için kasıt dahi aranmaya gerek görülmediğine işâret ediyor ve bu durumun "cezâ hukûku esasları ile ne derece telifi kâbil" olduğunu soruyordu. Menderes, tasarı ile getirilen suçların "ölçüye gelmez tâbirler" olduğunun altını bir kez daha çiziyor ve "suç unsurlarının böyle seyyal olması ve bunların karşılığında gâyet ağır cezâlar konulması[nın], ortada başka mâkûl sebep gösterilmediğine göre, tamâmiyle korkutmak ve tenkidi asgarîye indirmek maksadına mâtuf" olduğunu ileri sürüyordu. Menderes, bir kez daha, 1909 târihli İkinci Meşrûtiyet döneminin Matbuat Kânunu'nun ilgili maddesinden örnek veriyor ve bu maddede, kamu güvenliğinin ihlâl edilmiş olmasının ve bunda kasıt arandığının önemine işâret ediyordu. Üstelik öngörülen cezâ, yalnızca iki yıldı ve para cezâsı ile de yetinilmesi mümkündü.

Menderes'e göre, "tasarı, suç sahasını ve suç unsurlarını genişleten ve cezâları şiddetlendiren daha birçok hükümleri ihtivâ" ediyordu. "Bu tasarı, (...) yürürlükte bulunan kânunu bir kat daha şiddetlendir"iyordu. Bütün bunlardan çıkan sonuca göre, iktidârın son zamanlarda "gâyet imsaklı ve ihtiyatlı dahi olsa demokrasiye doğru yöneldiği zehâbını" veren tutumu değişmiş ve "iyi niyetler" terk edilmişti. Hattâ "hükümet programında karışık ve umûmî tâbirlerle ifâde edilmiş olan Recep Peker kabinesinin hürriyet telâkkisinin ne mânâda anlaşılması icâb edeceğini şimdi bu tasarı ile daha iyi anlamak mümkün" olmuştu.

Menderes, konuşmasının bu noktasında, siyâsî gelişmeler karşısında iktidârın konumuna ve muhalefete yönelik tutumuna değiniyordu. Ona göre, Meclis'in toplanması "demokrasiye doğru gidileceği ümidini hattâ kuvvetlendirecek bir vâkıa sayılabilirdi. (...) Halbuki Matbuat Kânunu tasarısı ile bir geri adım atılıyor"du ve "bu geri adımı başka geri adımların" izleyeceğinden "haklı olarak endişe" duyuluyordu. DP de "bu geri adım karşısında vazifesinin ne olabileceğini" düşünüyordu.

CHP Siirt milletvekili Ali Rızâ Esen ise, bu konuşmalar sırasında ilginç bir açıklamada bulunacak ve İnönü'nün 1945 yılında San Fransisco Konferansı'na giden Türk basın heyetine partiler rejimine geçileceğine ilişkin açıklamada bulunduğunu ileri sürecektir. Esen, basında yayınlanan yazıların "memleketi ayaklandırabi"leceğini ve "memleketi anarşiye soka"cağını ileri sürüyordu. Hattâ ona göre, ülkede gemi azıya almış dedikodulara son vermek ve fısıltı gazetesinin de önüne geçmek gerekiyordu. Bu tür propagandaların önüne geçebilmek için de ayrı bir teşkilâta gerek vardı. TBMM'deki görüşmeler sırasında söz alan CHP'li üyeler, tasarının yalnızca denetimi amaçladığını ve basının da sorumluluk duygusu içinde hareket etmesi gerektiğini ileri sürüyor; buna karşılık DP milletvekilleri de, hükümetin gerçek amacını gizlemeye çalıştığını iddiâ ediyordu.

CHP Adana milletvekili Câvit Oral'ın önerisiyle tasarının cezâ maddelerine ilişkin hükümlerinde Adâlet Komisyonu'nca ve diğer maddelerine ilişkin hükümlerinde ise İçişleri Komisyonu'nca hazırlanan metnin görüşülmesine karar verilecektir.[62]

DP İstanbul milletvekili Fuat Hulûsi Demirelli, tasarıda yer alan ve Menderes'in de konuşmasında sözünü ettiği şekilde, mülkî idâre âmirine zımnen de olsa yayın organını kapatma yetkisi veren hükmün kaldırılmasını ve bunun yerine beyannâmenin Cumhuriyet Savcıları'na verilmesini istiyordu. Gerektiğinde beyannâme adlî makamlar tarafından da incelenebilirdi. Demirelli, denetimin hükümetin emrinde olan mülkî idâre âmirlerinin elinden alınmasını ve hükümetten nispeten bağımsız görünen yargı organı mensuplarına aktarılmasını istiyordu. Adâlet Bakanı Mümtaz Ökmen

62 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 15. Birleşim, (16.9.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

ise, bu öneriyi mülkî idâre âmirlerinin bu türden yetkilerinin olmadığını söylemekle yanıtlayacaktır.

DP Çanakkale milletvekili Niyâzi Çıtakoğlu da, Menderes'in de değindiği gibi, beyannâme verilme usûlüne dikkat çekiyor ve usûlde değişiklik yapılması gerektiğini belirtiyordu. Ona göre, tasarıda yer aldığı şekliyle öngörülen usûlün sakıncalı yönleri vardı:

> "İdâre âmirleri, bu hususlarda [beyannâmede yer alan bilgilere ilişkin] evvelce de tahkik ederek, beyannâme sâhibini hatâ yaptığı veyâ hilâfı hakikat beyanda bulunduğu noktada geri çevirirse, daha doğru olmaz mı? Dikkat edilirse, idâre âmirinin beyannâme veren vatandaşa müsbet veyâ menfî cevap vermek mecbûriyeti tasarıda mevzu bahis değildir. Bu hususta ne bir mühlet ve ne de bir kayda tesâdüf edemiyoruz. (...) [Ancak] bu cihet unutulmamıştır. Bu nokta belki bizzat meskût bırakılmıştır. Neden? Çünkü, bu madde ile gazete sâhibinin başında her an bir demokles kılıcı mevcut kalacak ve bu kılıcın ipini her an kesmeye müsâit makas da idâre âmirinin elinde bulunacaktır."

Bu konuşmalardan sonra maddelere ilişkin değişiklik önergeleri verilir. Beyannâmenin Cumhuriyet Savcılığı'na verilmesine ilişkin öneri reddedilir. Buna karşılık, bâzı önerilerin kabûl edilmesi ile maddede küçük değişiklikler yapılır ve madde bâzı önemsiz değişikliklerle kabûl edilir.

Tasarının bir başka maddesinde ise, çok önemli bir değişiklik yapılacak ve İçişleri Komisyonu tarafından benimsenmiş metin üzerinde görüşmeler yapılarak, maddede yer alan "sui şöhret" tâbiri kaldırılacaktır.

Tasarıda yer aldığı şekliyle yeniden beyannâme usûlünün getirdiği kurallar tartışılacak ve CHP Kayseri milletvekili Sait Azmi Feyzioğlu, beyannâmede eksik bir yön bulunması hâlinde, mülkî idâre âmirinin beyannâmenin eksik kısımlarının tamamlanması için başvuruda bulunması ve bu başvuru yerine getirilmediği takdirde yayın organının kapatılabilmesini önerecektir. Feyzioğlu'na göre, "hilâfı hakikat" beyan ancak yargı organlarınca saptanmalıydı Bu durumda yayın organı ancak mahkemece kapatılabilirdi.

Görüşmeler sonucunda tasarının ilgili maddesinde değişiklik yapılacak ve madde şu hâli alacaktır:

"Beyannâmeyi alan en büyük mülkiye âmiri, beyannâme münderecâtını mahsus defterine kaydettirdikten sonra, karşılığında bir ilmühaber verir. Beyannâme, kânunun aradığı mâlûmâtı ihtivâ etmediği takdirde, en büyük mülkiye âmiri üç gün içinde ikmâlini ister. Noksanlar bu müddet içinde tamamlanmazsa beyannâme verilmemiş sayılır. Beyannâme hakikate uygun olmadığı takdirde, 18. madde hükmüne tevfikan tâkibat icrâsı için keyfiyet savcılığa bildirilir. Gazete veyâ mecmuanın sâhibi ile yazı işlerini fiilen idâre edecek olanlar, kânûnî vasıf ve şartları hâiz bulunmadıkları takdirde de beyannâme verilmemiş sayılır."

Görüldüğü gibi, bu sûretle Feyzioğlu'nun önerisi benimsenmiş oluyordu.

Tasarıda geçen "hilâfı hakikat" nitelemesi de tartışmalara neden olmuştu. Ancak bu maddede önemli bir değişiklik yapılmayacaktır. Asıl itirâz edilen nokta, "hilâfı hakikat" beyan karşısında, mülkî idâre âmirine yayın organını kapatma yetkisi veren hükmün değiştirilmesi ve bu yetkinin yargı organlarına aktarılması konusunda toplanıyordu. Ancak bu yöndeki değişiklik önergeleri dikkate alınmayacaktır. Yine de maddede küçük bir değişikliğe gidilecek ve maddenin cezâî yaptırımlar öngören fıkrasında yapılan bir değişiklik sonucunda, kurallara uyulmamasının cezâsı en az 500 TL olarak saptanacaktır. Tasarının bir başka maddesinin görüşülmesi sırasında da, İçişleri Komisyonu tarafından hazırlanan metin esas alınacak ve tasarının bu hükmü, isimsiz yazı yazma imkânını tamâmen ortadan kaldırdığı için eleştirilecektir.[63]

Adnan Menderes, tasarının görüşülmesinin bu aşamasında, TBMM'de bir kez daha söz alıyor ve iktidârın muhalefete yönelik bakışını şu sözlerle eleştiriyordu: "Memlekette hâlâ muhalefetin adı hıyânettir. Hâlâ muhalefet etmek, düşman amâline hizmet etmekle berâberdir." Bu tür sert eleştirilere rağmen madde komisyon tarafından yapılan küçük ve önemsiz bâzı değişikliklerle benimsenecektir. Diğer değişiklik önergeleri ise reddedilmişti.

Menderes, tasarının Adâlet Komisyonu tarafından benimsenmiş olan bir başka maddesini daha eleştiriyor ve bu maddenin zâten eski metinde de vâr olduğuna değinerek, sâdece cezâî yüküm-

63 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 16. Birleşim, (17.9.1946). **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, (Cilt: 1), (Aralık 1933-Mart 1950), s. 119-122. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

lülüğün artırılmış olduğuna dikkat çekiyordu. Ona göre, maddenin gerçek amacı şöyle özetlenebilirdi:

> "Burada Bakanlar Kurulu, milletvekilleri, resmî heyet âzâları ve devlet memurlarına şahsî hakâret veyâ tecâvüzden ziyâde bu zevâtın siyâsî hürriyetlerine temâs edecek neşriyat istihdâf edildiğine göre, madde doğrudan doğruya siyâsî tenkitlere tevcih edilmiş bulunuyor demektir. O hâlde görülüyor ki, bu madde ile de vatandaş hürriyetinin, devlet ve memleket emniyet ve haysiyetinin korunması mevzu bahis değildir. Siyâsî tenkitlerin önlenmesi temâyülü vardır."

Menderes'in eleştirilerine ve suçlamalarına karşılık Adâlet Bakanı Mümtaz Ökmen ise, yasanın kaldırılan 50. maddesinin yerine bu türden bir önlem alınmasının tercih edildiğini ve tasarıdakilerle Türk Cezâ Kânunu'nda öngörülmüş olan cezâların eşitlendiğini ileri sürüyordu. Nitekim Nihat Erim de, konuşmasında âdetâ Menderes'i doğrularcasına tasarının amacını şöyle ifâde ediyordu:

> "Bu kânun, bu memleketin, bu devletin bekâsının, zamânı olan müesseselerin, şahsiyetlerin bir takım kötü unsurlar tarafından hergün en çirkin şekillerde efkârı umûmîyenin gözleri önünde tecâvüze uğramalarını ve tahkir konusu olmalarını önlemek, matbuatı şirretlerden temizlemek için konmuştur. Bu sûretle matbuat yalnız dürüst insanlara açık kalacak ve gerçek fikir hürriyeti sağlanacaktır."

Bir başka madde, para cezâlarının önemsiz derecede artırılması ile benimsenmişti. Diğer bir madde de, DP Afyon milletvekili Kemâl Özçoban'ın "bu üstü kapalı fıkra ve bendler matbuata karşı alınmış bir tahdit hissini veriyor" şeklindeki eleştirilerine karşılık değiştirilmeksizin benimsenecektir. Bu tartışmaları, yanıt hakkına ilişkin maddede yapılan küçük bir değişiklik izleyecektir. Bu değişiklik, maddede söz konusu olan para cezâlarının ağırlaştırılmasına ilişkindi. Buna göre, 500 ilâ 1.000 TL ile 200 ilâ 500 TL arasında ağır para cezâları söz konusu idi. Mahkeme karârına rağmen yanıt hakkının kullandırılmaması hâlinde bir haftaya kadar hapis cezâsı da maddeye eklenmişti.[64] Tasarıda bir başka değişiklik yapılmayacak ve tasarının ilk görüşmesi bu değişikliklerle tamamlanacaktır.[65] Tasarının ikinci görüşmesinde ise, ilkine nazaran her-

64 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 17. Birleşim, (18.9.1946).

65 **TBMM TD**, (aynı yerde), (18.9.1946). Nihat Erim, yasada yapılan değişiklikleri övüyordu. Nihat Erim, "Hakikatin Kuvveti", **Ulus**, (18.9.1946).

hangi bir tartışma olmayacak ve tasarının pek çok maddesi görüşmesiz bir şekilde benimsenecektir.[66]

Daha ilk aşamada Peker Hükûmeti'nin işe basın yasası ile başlaması, iktidar-muhalefet ilişkilerinin geleceği açısından pek de hayra yorulamazdı. Peker ismi, yeni yasayla somutluk kazanıyordu. Muhalefet basına yönelik bir hazırlık olduğu kuşkusunu taşımaya başlamışı bile. Basına yönelik hazırlıkların ise her defâsında muhalefetin ortadan kaldırılmasıyla son bulduğunu siyâsî tecrübesi olan herkes zâten biliyordu. Bu bakımdan muhalefetin ve basının aklını başına almasının zamânı belki gelmiş de, geçmişti bile.

4. TÜRK CEZÂ KÂNUNU'NUN 140 ve 159. MADDELERİNİN DEĞİŞTİRİLMESİ

Peker Hükûmeti'nin ilk ele aldığı yasal değişikliklerden bir tânesi de, *Türk Cezâ Kânunu'nun 140 ve 159. maddelerine* ilişkindi. Söz konusu değişiklik önerisi 2 Eylül'de Başbakanlık'tan TBMM'ye sunulmuştu bile... Tasarının gerekçesinde, yasada yapılmak istenen değişikliklere ilişkin nedenler şöyle sıralanıyordu:

> "Memleket dâhilinde ikâmet etmekte olan bir yurttaşın devletin itibar veyâ nüfûzunu kıracak sûrette devletin dâhilî vaziyeti hakkında ecnebi bir memlekette asılsız, mübâlâğâlı veyâ maksadı mahsusa müstenid havâdis ve haberler yayması veyâ millî menfaatlere zarar verecek herhangi bir faaliyette bulunması, hâlen yürürlükte bulunan 140. maddenin sümûlü dışında kalmaktadır. Bu maddenin esas unsuru, yurttaşın ecnebi bir memlekette bu gibi hareket ve faaliyette bulunmuş olmasıdır. Halbuki bu fiil ve hareketler, memleket içinde oturmakta olan bir kimse tarafından da işlenebilir. Bu gibi hareket ve faaliyetlerin yurt içinde veyâ ecnebi memlekette bulunan yurttaşlar tarafından işlenilmesi arasında fark gözetilmemesi ve her ikisinin de aynı sûretle muamele vetâkibâta mâruz bırakılması, adâlet ve hakkâniyet icâbıdır.
>
> Bundan başka, son zamanlarda yalnız memleketimizi alâkadar eden bir takım meseleler hakkında yabancıların müdahalesini isteyen bâzı yazıların intişâr etti-

66 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 18. Birleşim, (20.9.1946). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 91-95; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 359; Eroğul, **age**, s. 221; Timur, **Çok-Partili Hayâta Geçiş**, s. 56; Nâdi, **Perde Aralığından**, s. 294; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 213-214; Fersoy, **age**, s. 180-183; **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 1), s. 205-229. Nâdir Nâdi, yeni düzenlemeyi ve iktidârı eleştiriyordu. Nâdir Nâdi, "Bilanço", **Cumhuriyet**, (20.9.1946). Ayrıca bkz. Nâdir Nâdi, "Rejimlerin Düşmanı", **Cumhuriyet**, (14.9.1946). Yeni yasa 24 Eylül'de yürürlüğe girecektir. **Vatan**, (25.9.1946).

ği esefle görülmektedir. Bu hâlin yurdumuz ve milletimiz için ne kadar elîm bulunduğunu izâha lüzum yoktur. Bu hareketler, yalnız milletimizin kadir ve itibârını kırmakla kalmayıp, aynı zamanda memleketimizin birlik ve düzenliğini de bozan en tehlikeli hareketlerdir.

Bir devletin dâhilî ve hâricî işlerine yabancıların müdahalesini istemek, o devletin egemenlik ve istiklâlinin ortadan kaldırılmasını istemekten başka bir şeye hamlolunamaz. Doğrudan doğruya devletin bünyesine müteveccih olan ve onun egemenlik ve istiklâlini sarsmaya mâtuf bulunan bu gibi hareketlere müsâmaha edilemeyeceği cihetle bu maksatları teminen 140. maddede değişiklik yapılmasına zarûret hâsıl olmuştur. (...)

Türk Cezâ Kânunu'nun 159. maddesinin birinci fıkrası mûcibince, Türklüğü, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'ni, Cumhuriyeti ve hükûmetin mânevî şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif fiilleri suç sayılması ile bulunduğu hâllere hükûmetin ayrılmaz bir cüzü bulunan bakanlıklara yöneltilen tahkir ve tezyif fiilleri suç sayılmamıştır. Bu vaziyetten istifâde eden bâzı kimselerin münferiden şu veyâ bu bakanlıklardan birini ele alarak ve normal tenkit çerçevesi dışına çıkarak en ağır söz ve yazılarla tecâvüzlerde bulundukları ve bu hâlin ise, umûmî efkârı tehyic ve rencide ettiği sık sık görülmektedir. Mütemâdiyen tekrarlanan bu gibi hareketlerin önüne geçilmesine artık kat'î bir lüzum ve zarûret hâsıl olmuştur.

Bundan başka, emsâline çok vakit rastlanan bir yazı veyâ makâle, kelime kelime veyâ cümle cümle incelendikte, açık bir sûrette hakâret ve tezyifi tazammun etmemekle berâber, heyeti umûmîyesi, açık bir şekilde yapılan tahkir ve tezyifin bile husûle getiremeyeceği önemli tesir ve akisler doğurmaktadır. İmâ yolu ile suizannı dâvet edecek mâhiyette bulunan yazıların umûmî efkârı bulandırmak ve cemiyetin düzenini bozmaktaki tesirlerinin dereceleri, çok vakit açık bir sûrette yapılan hakâret ve tezyifin husûle getireceği tesirlerden daha üstün bulunmaktadır.

Yine son zamanlarda [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin meşrû olmadığı hakkında ortaya birçok iddiâlar atıldı. Kânun dâiresinde teşekkül eden ve Türk milletinin yegâne ve hakikî mümessili olup, onun adına egemenlik hakkını da kullanan [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'ne vâki bu gibi tecâvüz ve hareketlerin, memleketin birlik ve düzenini bozması ve halkın güvenini sarsması itibârı ile suç sayılarak cezâ müeyyidesi altına konulması uygun görülmüştür.

Bu sebeplerle maddenin birinci ve ikinci fıkraları birleştirilerek, tahkir ve tezyifin imâ yolu ile suizannı dâvet edecek şekil ve mâhiyette işlenmesi hâli de nazarı itibâra alınmış ve [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin meşrûiyeti hakkında tereddüt uyandırabilecek herhangi bir fiil ve harekette bulunanlar ile ona dil uzatanları da cezâlandırmak maksadı ile maddeye bir fıkra ilâve edilmiştir.

Maddenin üçüncü fıkrasına göre, kânunlara alenen sövmek bir cürümdür. Fakat önem ve tesirleri kânunlardan hiç aşağı bulunmayan [Türkiye] Büyük Millet Meclisi kararlarına sövme fiilinin cezâ müeyyidesi altına konulmamış olması, maddenin mühim bir boşluğunu teşkil etmektedir. [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin kânun şeklinde tecelli eden irâdesine sövme fiili suç teşkil ettiği hâlde, karar şeklinde tecelli eden irâdesine karşı işlenen bu gibi fiillerin suç sayılmamasının sebebi, ilmen ve mantıken izâh edilemez. Binaenaleyh, kânunun bu boşluğunu gidermek için [Türkiye] Büyük Millet Meclisi kararlarına sövenlerin de cezâlandırılmasının uygun olacağı düşünülmüştür."[67]

Tasarının gerekçesinden de anlaşılacağı gibi, Türk Cezâ Kânunu'nda birdenbire yapılmak istenilen değişikliğin gerçek nedeni, bundan bir süre önce Fuat Köprülü'nün bir Amerikan gazetesine verdiği demeçti. Bu demeçten sonra Köprülü hakkında hukûkî işlem yapılamamıştı. Anlaşılan benzeri olayların tekrârı önlenmek isteniyordu.

Diğer yandan, tasarı ile getirilmek istenilen değişiklikler ve cezâlandırılması öngörülen hususlar yakından incelendiği takdirde, 1946 milletvekili erken genel seçiminin yarattığı siyâsî gerginlik ve çatışma atmosferi içinde basında görülen sert ve şiddetli tartışmalara, eleştirilere ve suçlamalara karşı yönetimin önemli bir zırh daha oluşturmaya çalıştığı hemen görülecektir.

11 Eylül'de Adâlet Komisyonu'nda görüşülen tasarıda bâzı değişiklikler yapılmıştı. Adâlet Komisyonu Raporu'nda hükûmet tasarısında yapılan değişiklik ve bu değişikliğin nedeni şöyle açıklanıyordu:

"Komisyonumuzda (...) yapılan görüşmelerde, cezâ müeyyidesi altına alınmak istenilen devletin egemenlik ve istiklâlini ortadan kaldırmaya mâtuf fiil ve hareketler, esâsen (...) [hâlen] yürürlükte olan 125. maddede tekliften çok daha ağır müeyyideler altına alınmış olmakla berâber, bu kâbil hareketler, hattâ devletin istiklâlini tenkis veyâ sâdece millî menfaate zarar verecek bir mâhiyet taşımak gibi daha hafif şekillerde dahi 125 ve 161. maddelerde müeyyide altına alınmış olduğundan, 140. maddeye bu hususta herhangi bir ilâveye lüzum olmadığı oybirliği ile karar altına alınmıştır."

67 **TBMM TO**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 17. Birleşim, (18.9.1946), S. Sayısı: 50.

Raporda, bu nedenle tasarıda başka değişiklikler de yapılmak zorunda kalındığı açıklanıyor ve söz konusu değişiklikler de şöyle ifâde ediliyordu:

> "159. maddede yapılması teklif olunan değişiklikler, tatbikatta görülen bâzı noksanları izâle ve aynı zamanda hedef ve mevzuu tamâmi ile anlaşılan ve fakat sarih bir şekilde ifâde olunmamış olan hakâret ve tezyif fiilierini de cezâ esaslarına uygun bir şekilde müeyyide altına almak hususlarından ibâret olup, madde komisyonumuzca diğer maddeleriyle âhenkli bir şekilde yeni baştan kaleme alınmıştır. (...) 159. maddenin birinci fıkrasında yapılmış olan bu değişiklik, 160. maddede [de] buna muvâzi olarak bir değişiklik yapılmasını zarûrî kıldığından, 160. maddenin de, 159. maddenin birinci fıkrasında yazılı hususları tamâmen şümülüne alacak şekilde tanzim ve teklifi oybirliği ile karar altına alınmıştır."

Adâlet Komisyonu tarafından tasarıda yapılan bu değişiklikler hükûmet tarafından da onaylanmıştı. Hükûmet tasarısında Türk Cezâ Kânunu'nun değiştirilmesi öngörülen 140. maddesi şöyle formüle edilmişti:

> "Devletin hâriçte itibar veyâ nüfûzunu kıracak şekilde asılsız, mübâlâğâlı veyâ maksadı mahsusa müstenid havâdis veyâ haberler yayan veyâ nakleden veyâ millî menfaatlere zarar verecek herhangi bir faaliyette bulunan veyâ devletin iç ve dış işleri hakkında yabancıların müdahalesini istemeye mâtuf herhangi bir fiil ve harekette bulunan yurttaş, beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır."

Oysa madde Adâlet Komisyonu tarafından yeniden ve kısaca şöyle formüle edilecektir:

> "Devletin hâriçte itibar veyâ nüfûzunu kıracak şekilde devletin dâhilî vaziyeti hakkında yabancı bir memlekete asılsız, mübâlâğâlı veyâ maksadı mahsusa müstenid havâdis veyâ haberler neşreden veyâ millî menfaatlere zarar verecek herhangi bir faaliyette bulunan vatandaş, beş seneden aşağı olmamak üzere ağır hapse konulur."

159. madde de, Adâlet Komisyonu tarafından yeniden formüle edilmiş ve aşağıdaki şekli almıştı:

> "Türklüğü,[68] Cumhuriyeti, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'ni, hükümetin mânevî şahsiyetini, bakanlıkları, devletin askerî veyâ emniyet veyâ muhafaza kuvvetleri-

68 Bu konuda ayrıca bkz. Cemil Koçak, "Ayın Karanlık Yüzü: Tek-Parti Döneminde Gayri Müslim Azınlıklar Hakkında Açılan Türklüğü Tahkir Davaları", **Târih ve Toplum (Yeni Yaklaşımlar)**, Sayı: 1, (Bahar 2005), s. 147-208.

ni veyâ adliyesinin mânevî şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif edenler veyâ [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin meşrûiyeti hakkında suizannı dâvet edecek şekilde alenen mütecâvizâne fiil ve hareketlerde bulunanlar, bir seneden altı seneye kadar ağır hapis cezâsı ile cezâlandırılır.

Birinci fıkrada beyân olunan cürümlerin irtikâbında, hakâret veyâ tecâvüze uğrayanın adı sarahaten zikredilmemiş veyâ hakâret veyâ tecâvüz üstükapalı geçiştiriimiş olsa bile, mâhiyetinde ve birinci fıkrada yazılı olanlardan birine mâtuf olduğunda tereddüt edilmeyecek derecede karineler varsa, hem tecâvüze uğrayanın adı zikredilmiş, hem de tahkir, tezyif veyâ tecâvüz tasrih kılınmış gibi muamele olunur. Türkiye Cumhuriyeti kânunlarına veyâ [Türkiye] Büyük Millet Meclisi kararlarına alenen sövenler, onbeş günden altı aya kadar hapis ve 30 Lira'dan 100 Lira'ya kadar ağır para cezâsı ile cezâlandırılır."

Yine Adâlet Komisyonu tarafından tasarıya eklenen 160. madde değişikliğine göre de, "157. maddede yazılı suçu işleyenler ile Türkiye Cumhuriyeti kânunlarına ve [Türkiye] Büyük Millet Meclisi kararlarına alenen sövenler hakkında tâkibat yapmak salâhiyeti, doğrudan doğruya Cumhuriyet Savcıları'na âiddi." Ancak "158. maddede yazılı hâlle 159. maddenin birinci fıkrasında beyân olunan hususlar hakkında tâkibat yapılması" Adâlet Bakanlığı'nın iznine tâbi kılınmıştı.

Tasarı, TBMM'ye sunulduktan sâdece onaltı gün sonra 18 Eylül'de görüşülmeye başlanır ve üzerinde herhangi bir görüşme yapılmaksızın kabûl edilir.[69] Tasarının ikinci görüşmesi de, yine ilkinde olduğu gibi sâkin geçecek ve tasarı önerildiği şekli ile benimsenecektir.[70] Tasarının bu denli sâkin kabûlünün nedeni, muhalefete mensup milletvekillerinin görüşmeler sırasında nedense söz almamalarıydı. Fâhir Giritlioğlu, yıllar sonra, yasada yapılan değişikliklerle "kânuna biraz daha demokratik ruh ve serbestlik verilmek istenildi"ğini, fakat "buna rağmen mezkûr değişiklik[in] hiçbir zaman için hakiki mânâda bir tekâmül ve fe-

69 **TBMM TD**, (aynı yerde), (18.9.1946). Ayrıca bkz. **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 1), s. 241-244.

70 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 18. Birleşim, (20.9.1946).

Bu târihten çok kısa bir süre sonra, 29 Ekim 1946 târihinde, Cumhuriyetin 23. yıldönümü vesilesi ile yapılacak kutlamalarda, siyâsî partiler arasında farklı uygulamalara artık son verilmesi yolunda DP'nin İçişleri ile Dışişleri bakanlıkları nezdinde yaptığı görüşmeler sonucunda, İçişleri Bakanlığı'nın illere gönderdiği tâmim ve bu tâmime ilişkin olarak DP Genel Merkezi'nden DP İl Müteşebbis Heyeti Başkanlıkları'na iletilen 21 Ekim 1946 ve 27 sayılı tâmim için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 467-468.

rahlık getirme"diğini belirtecektir: "Değişikliğe rağmen kânun inkılâp yıllarına âid kayıtlayıcı ve sert hükümleri taşımaya devâm etmişti."[71]

Elbette sâdece Recep Peker ismi dahi muhalefet çevrelerinde yeterince alerji yaratmaya yeterdi; fakat bir de hükûmetin ilk icraatlarının muhalefete yönelik ağır cezâlarla ilişkili olması, siyâsî gerginliği daha da katmerleştiriyordu. Muhalefetin '46 seçimlerinin ardından giriştiği protestolar ve basındaki muhalefet, ele alınan yasalarla sindirilmek isteniyordu; bu açıktı. Gidişat belli olmuştu ve iktidârın elindeki gücün sınırsız olduğu bilinen bir gerçekti. O hâlde DP'nin geleceğe ümitle bakmasını gerektirecek bir ortam söz konusu değildi. 1946 yılının sonbaharı, belki de muhalefetin kışa girmeden önceki son mevsimi olabilirdi. Kış, muhalefetin donması ile sonuçlanabilirdi. Tecrübeler bu konuda iyimser olmayı gerektirmiyordu.

Nitekim Fâlih Rıfkı Atay, Peker Hükümeti'ni hem övüyor, hem de savunuyordu:

> "Peker Hükûmeti, durmaksızın ağırlaştırılmak istenen bir iç buhran gerginliği içinde iktidâra geçti. Böyle zamanlarda Meclis'teki politika tartışmaları hükümet mekanizmasının rahatça işlemesine sekte verir. Bilhassa lehinde aleyhinde çok söz söylenebilecek ve ancak insaflı tenkitler ve soğukkanlı görüşmelerle iyi bir neticeye bağlanabilecek esaslı kararlar vermek ve tedbirler almak cesâretini kırar. Basını kaplayan demagoji sisi, hakikat ışığının geçmesine engel olduktan başka, zayıf karakterde hükümet adamlarını demagojik yalpalanmalara sevk edebilir.
>
> Recep Peker Hükûmeti'nin daha ilk adımda, basın kânunu gibi, demokrasi haklarını aslâ kayıtlamaksızın, hürriyet ve nizam esaslarını uzlaştırabilecek, fakat iktidâra karşı kolayca şüpheler uyandırıcı tenkitlere sebep olabilecek tekliflerde zorunda kaldığını da unutmamalıdır. Recep Peker Hükümeti, kestirme bir yol seçti. Yapmayı zarûrî gördüğü işler hakkında karar verirken, günlük kaygıların üstünde kalmak!"[72]

Yine Atay, bir başka yazısında, son zamanlarda siyâsî bir söylenti olarak ortada dolaşmaya başlayan bir iddiâyı kesin dille yanıtlıyordu: İnönü, CHP'nin başından ayrılmayacaktı.[73]

71 Giritlioğlu, **age**, s. 184-185.

72 Fâlih Rıfkı Atay, "Peker Hükûmeti'nin Çalışmaları", **Ulus**, (6.10.1946).

73 Fâlih Rıfkı Atay, "Partiler Rejimi", **Ulus**, (16.10.1946).

5. SOL ÜZERİNE TERÖR (I): İNSAN HAKLARI CEMİYETİ'NİN KURULUŞU ve KAPATILMASI

İnsan Hakları Cemiyeti'nin kuruluşu ve kurucuları, daha önce gördüğümüz gibi, DP'nin kuruluşundan önce sol/sosyalist grup ile kurduğu, fakat kısa bir süre sonra koparılan temâsın[74] partinin kuruluşundan sonra bir başka aşamada ve yeniden gündeme gelmesine vesile olacaktır. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, Eylül ayı ortasında basına yaptığı bir açıklamada, İnsan Hakları Cemiyeti'nin kurulacağını haber veriyor[75] ve şu açıklamayı yapıyordu:

> "Kuracağımız cemiyetin adı, İnsan Haklarını Koruma [Cemiyeti] değil, [İnsan Haklarını] Müdâfaa Cemiyeti'dir. Koruma ile müdâfaa etmek aynı iş olmadığı gibi, bu hakları koruyabilmek bir sivil teşekkülün kârı da değildir. Koruma ile müdâfaa etme fiillerinin birbirine nisbeti, vâsıta ve gâye nisbetidir. Korumak bir gâye, müdâfaa da bunun vâsıtasıdır.
>
> Bizim kuracağımız cemiyetin hedefi, sâdece haksızlıklara ve tecâvüzlere karşı koymak ve insan hakları dediğimiz moral ve kudsî kuvvetleri müdâfaa etmek üzere teşkilâtlanıp, sivil bir kuvvet merkezi vücûda getirmektir. Karşı koyarız ve müdâfaa ederiz de, neticede bu hakları belki bilfiil koruyamayız. İşte, iki tâbir arasındaki bu farkı göz önünde tutarak, tekrâr ediyorum ki, cemiyetimiz İnsan Haklarını Koruma [Cemiyeti] değil, [İnsan Haklarını] Müdâfaa Cemiyeti adını alacaktır.
>
> İnsan hakları tâbiri, demokratik ve sosyalist [olmak üzere] iki farklı mânâ alır. Sosyalist mânâda bu haklar, maddî ve iktisâdî yaşam şartlarında müsâviliğe kadar gidecek genişliktedir. Bu mânâdaki insan haklarının başında ve hareket noktası şeklinde, vatandaşların herbirinin müsâvî imkânlara ve hayat şartlarına mâlik olarak yaşamaya olan haklar gelir. Buna göre, demokrasinin müdâfaa ettiği, meselâ hürriyet ve emniyet gibi haklar, bu ana hakkın, yâni yaşama hakkının birer neticesi olmaktan başka bir şey değildir. Kabûl edelim ki, bu güzel bir temenni ve çok yüksek, insânî bir idealdir. Fakat bunun bugün için gerçekleşmesi, insanlara ateşten gömlek giydirmekle belki mümkün olabilir.
>
> Biz insan haklarını bu mânâda değil, [fakat] demokratik mânâda alıyoruz. Uğradığı bir zulmü ve haksızlığı meşrû müdâfaa yolları ile önlemeye imkân bulama-

74 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**.

75 Basında derneğin adı, önce İnsan Haklarını Müdâfaa Cemiyeti olarak geçiyordu. **Cumhuriyet**, (17.9.1946). İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti'nin kurulacağına ilişkin basında görülen ilk haber için bkz. **Vatan**, (16.9.1946). Haberin önce **Vatan** gazetesinde görülmesi, yeni derneğin muhalefet ile yakın temasta olduğunun bir göstergesi sayılabilir.

yan bir insan için, zannederim ki iki şıktan yalnız birî vardır: Ya koşum hayvanları gibi zulüm boyundurluğu altında inlemek yâhut da iz'ân ve irâde gibi iki büyük kudretle mücehhez olan insanlığa yaraşır şekilde, zulme karşı koyup, direnmektir. Biz millî hudutlarımız içinde tamâmiyle millî ve gayri siyâsî bir teşekkül olacağız."[76]

Gerek Zekeriyâ Sertel'in, gerekse Sabiha Sertel'in anılarında İnsan Hakları Cemiyeti'nin kuruluşuna ilişkin benzer bilgiler yer almaktadır.[77] Bu bilgilere göre, İnsan Hakları Cemiyeti'nin kuruluş hazırlıkları daha eski târihliydi ve milletvekili erken genel seçiminden önceye rastlıyordu. Zekeriyâ Sertel, anılarında, Tevfik Rüştü Aras'ın daha bu sıralarda DP kurucularından ayrıldığını ve kendilerine yakın olduğunu belirtiyor.[78] Ama asıl amaç, Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın dernek başkanı olarak görevlendirilmesiydi. Bunun için de Çakmak ile ilişki Câmi Baykut ile Tevfik Rüştü Aras tarafından kurulmuştu. Bu gruba daha sonra Zekeriyâ Sertel de katılmıştı. Ancak, *Görüşler* dergisinin yayınlanması ile Tan Matbaası Olayı[79] sırasında dikkati çeken ve Sertel'ler grubu içinde yer aldığını hatırlayacağımız Özdemir Evliyazâde de, bu kez Câmi Baykurt'un aracılığı ile yeniden siyâsî sahnede yerini almıştı. Hatırlanacağı gibi, Özdemir Evliyazâde, hem Adnan Menderes'in, hem de Tevfik Rüştü Aras'ın yeğeniydi ve hem de Baykut'un çok yakınıydı. Ama yine hatırlanacağı gibi, aslında yıllar sonra Yassıada'da kurulan Yüksek Adâlet Divânı'ndaki yargılamalar sırasında Evliyazâde'nin polis ajanı olduğu ortaya çıkacaktır.[80]

---

76 **Cumhuriyet**, (17.9.1946). Ayrıca bkz. Baban, **age**, s. 102.

77 Zekeriyâ Sertel, **age**, s. 265-273; Sabiha Sertel, **age**, s. 381-393. Hatırlanacağı gibi, Sertel'ler 1945 yılının son günlerinde **Tan** gazetesinin ve matbaasının saldırıya uğramasından ve tamâmen tahrip edilmesinden sonra haklarında açılan dâvâda önce kısa bir süre için tutuklanmışlar ve serbest bırakılmalarının ardından birer yıl hapse mahkûm olmuşlardı. O sırada onları mahkûm eden İstanbul 2. Ağır Cezâ Mahkemesi hâkimi ise, yıllar sonra ünlü Yassıada Mahkemesi'nde başkanlık edecek olan Sâlim Başol idi. Bu konuda bkz. Uğur Mumcu, **40'ların Cadı Kazanı**, s. 95. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 805.

78 Zekeriyâ Sertel, **age**, s. 265.

79 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 772-816.

80 Zekeriyâ Sertel, **age**, s. 263 ve 265-273; Sabiha Sertel, **age**, s. 381-393. Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 131; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 207-208; Mumcu, **age**, s. 95-97;

Tevetoğlu, derneğin özellikle Sabiha Sertel kanalı ve onun yakınları olan Sevim Tarı (Belli) ve Suat Derviş aracılığı ile illegal faaliyette bulunan Türkiye Komünist Partisi ile de dirsek temâsında olduğunu belirtiyor ki, bu tür bir yorum, daha önce de gördüğümüz gibi, tam bu sırada genîş cephe politikası izleyen Türkiye Komünist Partisi'nin genel faaliyetine de aykırı düşmemektedir. Tevetoğlu, **age**, s. 577.

Başgil'in bu açıklamasının ardından, ama aradan tam bir ay geçtikten sonra, Genelkurmay eski Başkanı Mareşal ve İstanbul bağımsız milletvekili Fevzi Çakmak'ın, Dışişleri eski Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in, Cumhurbaşkanlığı eski Genel Sekreteri ve CHP eski milletvekili Hasan Rızâ Soyak'ın,[81] DP Afyon milletvekili Sâdık Aldoğan'ın, Zekeriyâ Sertel'in, İçişleri eski Bakanı Câmi Baykut'un ve Türkiye'nin Berlin eski Büyükelçisi Hamdi Arpag'ın[82] öncülüğünde İnsan Hakları Cemiyeti'nin kuruluşu için 17 Ekim'de resmî başvuruda bulunulur.[83]

Dikkat edildiği takdirde hemen fark edilecektir ki, bu kez DP kurucuları değilse de, DP'nin önde gelen bâzı isimleri ile yine bâzı sol/sosyalist isimler ve Atatürk döneminde önemli siyâsî görevlerde bulunmuş, fakat İsmet İnönü döneminde bu görevlerinden alınmış bâzı isimler[84] yan yana gelmişlerdi. Ancak, DP'nin önde gelen bu isimleri, aynı zamanda DP kurucuları ve parti yönetimi ile tam anlamı ile aynı politika çizgisinde buluşamayan siyâsî kişiliklerdi ki, bu durum ayrıca dikkat çekiciydi. Diğer yandan, konuyla ilgili olarak basına ilk açıklamayı yapan Ali Fuat Başgil'in derneğin kurucuları arasında yer almaması da gözlerden kaçmıyordu. Kenan Öner, basına yaptığı açıklamada şöyle diyordu:

> "İşin siyâsî bir cephesi yoktur. Bu cemiyet, kânûnî yollarla insanlık haklarına vâki olacak tecâvüzleri karşılamak ve bu tecâvüzlere mâruz kalanları, yine kânûnî yol-

---

81 Millî Şef döneminde Hasan Rızâ Soyak hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, s. 26, 54, 56, 60-61, 95, 113-116, 121, 126-128 ve 179-180 ve (Cilt: 2), s. 35 ve 344. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 322.

82 Millî Şef döneminde Hamdi Arpag'ın siyâsî karlyeri ile konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 348, 351, 357-358, 394-395, 400-409, 417, 426, 433-434, 443 ve 487.

83 **Cumhuriyet**, (18.10.1946); **Vatan**, (18.10.1946).

Sabiha Sertel, anılarında, derneğin kurucuları arasında emekli general DP Afyon milletvekili Sâdık Aldoğan ile Atatürk döneminin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri eski CHP milletvekili Hasan Rızâ Soyak ve İkinci Meşrûtiyet döneminin Mâliye Nâzırı Râşit Karel [Erer]'in de bulunduğunu belirtiyor. Sabiha Sertel, **age**, s. 389. Nitekim **Ulus** gazetesinde bu bilgiyi doğrulayan bir haberle karşılaşıyoruz. **Ulus**, (20.10.1946). Gologlu ile Tevetoğlu, derneğin kurucuları arasında emekli kurmay albay Selâhattin Kip'i de sayıyorlar. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 131; Tevetoğlu, **age**, s. 577. Tevetoğlu, ayrıca kurucular arasında Sabiha Sertel'in de bulunduğunu belirtiyor. Tevetoğlu, **age**, s. 577. Ayrıca bkz. Karakuş, **age**, s. 93-94; Zekeriyâ Sertel, age, s. 265-273; Sabiha Sertel, **age**, s. 381-393; Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 283; Fersoy, **age**, s. 185-186; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 130-133; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 199-212; Baban, **age**, s. 102-115; Yalman, **Yakın Târihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, (Cilt: 4), s. 86-87; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 364-366; Tevetoğlu, **age**, s. 572-578.

84 *Bu konuda ayrıntılı* ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1) ve (Cilt: 2).

larla müdâfaa etmek gibi sırf insânî ve hayırlı bir gâye için müşterek enerjilerin istismâli maksadı ile tesis edilmek isteniyordu. İnsan haklarının neler olduğu bilinmedikçe, ferdin karşılaştığı hareketlerin hukuk bakımından mâhiyetini tâyin mümkün olamayacağı gibi, demokrasi denilen şey de, milletin müşterek haklarını arayıp bularak, bunların emniyet altında bulundurulmasından ibâret olmasına göre, tesis edilen İnsan Hakları Cemiyeti'nin Demokrat Parti için de lüzumlu bir teşekkül olduğuna evvelden beri kâni bulunuyorum.

Yeni teşkil edilen cemiyet, daha ziyâde hukûkî bir ihtiyâcın mevlûdü olduğu hâlde, Demokrat Parti ile insan haklarının emniyet altında bulundurulması gâyesi noktasında birleştiğini anladığım için, teklif olunan vazifeyi kabûl etmemek elimden gelmemiş ve 'pekiyi' demek mecbûriyetinde kalmıştım."[85]

Öner, basına yaptığı açıklamada, Ali Fuat Başgil'in de önceleri kuruluşla yakından ilgilendiğini, fakat daha sonra nedense bu ilgisinin devâm etmediğini ve kuruculuktan vazgeçtiğini haber veriyordu.[86] Aslında yeni derneğin amaç ve tüzüğü bir gün sonraki basın toplantısında kamuoyuna açıklanacaktı. Öner ise, derneğin diğer kurucuları ile görüşmemiş ve basın toplantısında açıklanacak olan derneğin amaçlarının ve tüzüğünün son hâlini de henüz görmemişti.[87] Bu, muhtemelen gerçeğe yakın bir açıklamaydı. Çünkü, Zekeriyâ Sertel, anılarında, derneğin tüzüğünün kendisi ile Câmi Baykut tarafından hazırlandığını açıklıyor.[88] Yine de Öner'in açıklaması garipti; kurulan bir derneğin amaç ve tüzüğü henüz ortada yoktu ve Öner, görmediği bir amaç ve tüzük metnine kefil olmuş oluyordu. Öner'in bu naif tutumu, onun politika hayâtındaki bâdireleri açısından da dikkate değerdir.

Bu arada, açıklamanın basına yapıldığı gün DP kurucularından Bayar, Menderes ve Köprülü'nün Mareşal Fevzi Çakmak ile görüştüğü haberi basında yer almıştı bile.[89] Görüşme, muhtemelen Çakmak'ın da diğer isimlerle birlikte yeni derneğin kurucula-

---

85 **Cumhuriyet**, (18.10.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 207.

86 Cihat Baban, *Başgil'in derneğin kuruluşundan sol grupla işbirliğine girmemek için vazgeçtiğini belirtiyor.* Baban, **age**, s. 104.

87 **Cumhuriyet**, (18.10.1946); **Vatan**, (18.10.1946).

88 Zekeriyâ Sertel, **age**, s. 272.

89 **Cumhuriyet**, (18.10.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 131; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 207-208; Baban, **age**, s. 104-105. Cihat Baban da, kendisinin tam da bu sırada Çakmak ile aynı konuyu görüştüğünü yazıyor. Baban, **age**, s. 106-110.

rı arasında yer almasından dolayı yapılmıştı ve Çakmak'ın bu dernekte yer alması istenmiyordu. Nitekim, ileride bu tür bir başka görüşmenin Kenan Öner ile de yapıldığını ve görüşmelerin yeni kuruluşun sonuçsuz kalmasında temel önemde rol oynadığını göreceğiz.

İnsan Hakları Cemiyeti'nin ilk toplantısı, Öner'in basın açıklamasının hemen ertesi günü 18 Ekim'de Kenan Öner'in bürosunda yapılır. Bu toplantıda da Kenan Öner, Fevzi Çakmak, Râşit Erer, Tevfik Rüştü Aras, Zekeriyâ Sertel, Câmi Baykut, Hasan Rızâ Soyak, Necmettin İncesu, Hamdi Arpag ile daha önce *Görüşler* dergisi ile DP kurucuları arasında kurulan temaslar sırasında adı geçen Özdemir Evliyâzâde bulunuyordu.[90] Aynı zamanda derneğin başkanı da olan[91] Çakmak, derneğin amacını şöyle özetliyordu:

> "İnsan Hakları Cemiyeti'nin iki gâyesi vardır. Biri, Türkiye Cumhuriyeti anayasası ile vatandaşlara temin edilmiş olan hak ve hürriyetleri meşrû sayılan veyâ sayılmayan yollarla şu veyâ bu şekilde ihlâl edilmesine imkân kalmaması için bu hak ve hürriyetlere hakkı ile riâyet edilmesini temine çalışmaktır. Seçimden evvel, seçim esnâsında ve seçimden sonra bütün vatandaşlar, benden hak ve hürriyetlerin müdâfaasını istediler ve böylece haklarının korunması işinde fevkâlâde hassas olduklarını gösterdiler. İşte, birinci vazifemiz, sayın halkımızın sağduyusu ile bize gösterdiği bu yolda yürümek, onun hak ve hürriyetlerini müdâfaada aynı derecede hassas olmaktır. İkincisi, Birleşmiş Milletler Anayasası'na imzâ koymuş bir millet sıfatı ile bu vesika ile memlekette tatbikini taahhüt ettiğimiz temel insan hak ve hürriyetlerinin teşriî, siyâsî, iktisâdî ve içtimâî hayâtımızda yer almasını temine çalışmaktır."[92]

Çakmak, söz, vicdan, korkudan ve ihtiyaçtan kurtulma hüriyetleri üzerinde duruyor ve derneğin siyâsî bir teşekkül olmadığını da

---

90 **Cumhuriyet**, (19.10.1946); **Vatan**, (19.10.1946).
Zekeriyâ Sertel, anılarında, bu toplantıda Çakmak'ın, Öner'in, Baykut'un ve kendisinin bulunduğunu, ancak Aras'ın toplantıya katılmadığını yazıyor. Zekeriyâ Sertel, **age**, s. 272. Ayrıca bkz. Sabiha Sertel, **age**, s. 389; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 208-209.

91 **Vatan**, (19.10.1946). Ayrıca bkz. Sabiha Sertel, **age**, s. 389; Tevetoğlu, **age**, s. 577-578. Derneğin Genel Sekreteri de Tevfik Rüştü Aras idi. Zekeriyâ Sertel, **age**, s. 265-273; Sabiha Sertel, **age**, s. 381-393; Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 283; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 131; Tevetoğlu, **age**, s. 577-578. Tevetoğlu, derneğin idâre heyetinde Baykut, Kip ve Erer'in bulunduğunu belirtiyor. Tevetoğlu, **age**, s. 577-578.

92 **Cumhuriyet**, (19.10.1946); **Vatan**, (18.10.1946). Ayrıca bkz. **İnsan Hakları Cemiyeti Program ve Nizamnâmesi**, s. 3-6; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 208-209.

vurgulama gereğini duyuyordu.[93] İnsan Hakları Cemiyeti'nin tüzüğünün üçüncü maddesi ile üyeler için "diktatörlüğe ve faşizme hizmet etmemiş olmak şartı" aranıyordu.[94] Bu hüküm bile yeterince siyâsî ve dikkat çekici olmalıydı. Dernek üyeleri için açık bir siyâsî pozisyon arandığı belliydi.

Basın toplantısı sırasında bir öğrencinin solcular ile milliyetçilerin birleştiğini söylemesi ve Zekeriyâ Sertel'in de "benim matbaamı [Tan Matbaası] üniversite talebesi değil, polis yaktı" şeklinde konuşması ve Çakmak'ın da Sertel'i savunarak, Sertel için yanlış düşünüldüğünü ve derneğin iki kanadı birleştirdiğini belirtmesi ilginçtir.[95] Ertesi gün *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan Cemâl Nâdir Güler'in karikatürü ise, derneği "partisiz bir kokteyl" olarak tanımlıyordu.[96] Bu tanımlama gerçeğe hayli yakındı; çünkü derneğin kurucuları çok farklı siyâsî eğilimleri temsil ediyordu. Ortak noktaları olup olmadığı da belirsizdi. Mümtaz Fâik Fenik de, aynı noktaya dikkat çekiyor ve derneğin kurucularının siyâsî eğilim yönünden mütecânis bir kadro oluşturmadıklarını ve dernek faaliyetlerinin ne yönde gelişeceğinin de belirsiz olduğunu ileri sürüyordu.[97]

İnsan Hakları Cemiyeti'nin kurulduğu gün 18 Ekim'de Ankara'da da Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubu'nun kurulduğu haberi basında yayınlanacaktır. Yeni kuruluşun başkanı CHP eski Tokat milletvekili Nâzım Poroy ve Genel Sekreteri de CHP milletvekili Nihat Erim idi.[98] Yeni düzenleme, hemen anlaşılacağı gibi, İnsan Hakları Cemiyeti'ne

---

93 **Cumhuriyet**, (19.10.1946). Ayrıca bkz. **İnsan Hakları Cemiyeti Program ve Nizamnâmesi**, s. 3-6; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 208-209.

94 **İnsan Hakları Cemiyeti Program ve Nizamnâmesi**, s. 7-16; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 208-209.

95 **Cumhuriyet**, (19.10.1946). Basın toplantısında kuruculara soru soran öğrenci Hukuk Fakültesi'nden Bekir Berk idi. **Ulus**, (20.10.1946). Ayrıca bkz. Zekeriyâ Sertel, **age**, s. 272-273; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 132; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 208-209.

96 **Cumhuriyet**, (20.10.1946).

97 Mümtaz Fâik Fenik, "İnsan Haklarını Koruma", **Vatan**, (19.10.1946).

98 **Cumhuriyet**, (19.10.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 131; Baban, **age**, s. 102; Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971)**, (Cilt: 4), s. 86-87. Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubu'nun bildirisi için bkz. **Cumhuriyet**, (20.10.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (21.10.1946); **Vatan**, (18-19.10.1946). Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubu'nun Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığında yaptığı toplantıya ilişkin haber için bkz. **Cumhuriyet**, (1.12.1946).

seçenek olan resmî bir örgütlenmeydi. Nitekim basında yayınlanan haberlere göre, yeni örgütlenme Dışişleri Bakanlığı'nın resmî yazısı üzerine kurulmuştu.[99] Nitekim Metin Toker de, yeni derneğin bizzat Başbakan Recep Peker'in Nihat Erim'i görevlendirmesi sonucunda kurulduğunu yazıyor. Peker, İstanbul'da kurulma aşamasına gelmiş dernekten haberdardı ve resmî örgütlenmenin bir an önce tamamlanmasından yanaydı.[100]

İnsan Hakları Cemiyeti'nin kuruluşunun basın toplantısı ile kamuoyuna açıklandığının hemen ertesi günü daha da ilginç bir gelişme yaşanacak ve Fevzi Çakmak, basına yeni bir açıklamada bulunarak, solla işbirliği yapmayacağını belirtecektir. Çakmak, milliyetçi olduğunu ve İnsan Hakları Cemiyeti'nde herhangi bir ideolojinin etkisi görülürse, bu takdirde kendisinin dernekte yerinin bulunamayacağını da bildiriyordu. Çakmak, solun dernekte yerinin olmadığını özellikle vurguluyor ve solla birlikte çalışamayacağını açıklıyordu. Çakmak, sola ve solculara karşıydı.[101] *Vatan* gazetesi de, yeni derneğin, tıpkı *Görüşler* dergisinin yayın aşamasında olduğu gibi,[102] solcularla milliyetçilerin birlikte oldukları bir faaliyet alanı yarattığına işâret ediyordu.[103]

Aynı şekilde Kenan Öner de, basına yaptığı bir açıklamada, ilk açıklamasının aksine, İnsan Hakları Cemiyeti'nin kuruluşunda hiçbir rolünün bulunmadığını, dernekle ilgisinin olmadığını, derneğin ne kuruluşunda, ne de faaliyetinde yer aldığını ve derneğin kuruluşunun kamuoyuna açıklandığı basın toplantısının kendi bürosunda yapılmasının da sâdece nezâket icâbı ve tamâmen bir emrivâki olduğunu ileri sürüyordu. Öner'e göre, kendi dışında karar alınmış ve uygulanmıştı.[104] Bu son gelişmelerin DP kurucula-

---

99 **Vatan**, (19.10.1946).

100 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 206.

101 **Cumhuriyet**, (20.10.1946); **Vatan**, (20.10.1946); **Ulus**, (21.10.1946). Ayrıca bkz. Sabiha Sertel, **age**, s. 390; Küçük, ***Türkiye Üzerine Tezler* (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 283; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 132; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 210.

102 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 772-816, 145-146, 649-650, 779-785, 793-794, 797, 803-804 ve 809.

103 **Vatan**, (20.10.1946).

104 **Cumhuriyet**, (20.10.1946); **Vatan**, (20.10.1946). Öner, girişimin olumlu bir sonuca ulaşamayacağını söylemişti. **Ulus**, (21.10.1946). Ayrıca bkz. Sabiha Sertel, **age**, s. 390; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 132; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 210.

rının gerek Çakmak ve gerekse Öner ile kurdukları temâsın siyâsî bir sonucu olduğu hemen görülmelidir.

Görüldüğü gibi, derneğin kuruluşu tam bir siyâsî fiyaskoya dönüşmüştü. Kurucuların dahi dernekle ilişki kurmaktan kaçınması, hatırlanacağı gibi, 1945 yılının son günlerini andırıyordu. Dernek vebâlı muamelesi görmeye başlamıştı. Siyâsî bakımdan bu, tecrit ve mahkûmiyet anlamına geliyordu. Yeni kuruluşla içli dışlı görünmek ne iktidar ve ne de muhalefet tarafından siyâsî bakımdan meşrû görülmüştü. Bu bakımdan derneğin siyâsî geleceği daha ilk adımda yok olmuş sayılabilirdi. Kimsenin sâhip çıkmadığı, dernekte kalmaya kararlı olanların ise seslerinin duyulmasına imkân bulunmadığı bir ortamda, yeni kuruluşun etkin faaliyet alanı daha en baştan hayli daralmıştı. Bu darlık içinde solun nefes alabilmesine pek de imkân görülmüyordu. Herşey geçen defâki gibi olmuş; sol usta bir politikayla her bakımdan tecrit edilmişti. Ayağa kalkmasına izin verilmiyor; hiçbir aralık kapı onun için geçerli sayılmıyordu. Cadı avı sürüyordu. Solun etkili bir savunması ise bu aşamada güçlü değildi.

Samet Ağaoğlu, yıllar sonra, DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'i anlatırken, İnsan Hakları Cemiyeti'ne de değinecektir:

> "Kenan Öner'in [DP] iiderler[i] ile ilk çarpışması, 'İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti' vesilesi ile oldu. Derneğin asıl kurucusu Câmi Baykurt'tu. İdâre kurulunda Mareşal Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras ve [Kenan] Öner de yer almışlardı. Baykut komünist tanınıyordu. Çakmak, Demokratların Mecliste kalmaya karar vermesinden beri partiye sırt çevirmişti. Tevfik Rüştü [Aras] ise çeşitli sebeplerle sevilmiyordu. Böylece dernek, [Cumhuriyet] Halk Partisi'ne olduğu kadar, Demokrat Parti'ye karşı da kurulmuş bir teşekkül mâhiyet ve rengini almıştı. Ayrıca, kuruluş Kenan Öner'in yazıhânesinde yapılmış [ve] bu da Demokratlar arasında İstanbul [DP] il başkanının maksadı hakkında endişeler uyandırmıştı.
>
> [Celâl] Bayar, [Adnan] Menderes ve [Fuat] Köprülü, İstanbul'da buluşarak Kenan Öner'i şiddetle hırpaladılar ve dernekten aldandığını açıklayan bir beyânatla istifâ ettirdiler. Fakat Öner'in kırılmış gururunun acısına dayanamayacağı belliydi. Nasıl ki o günden sonra [Fuat] Köprülü'ye hücum maskesi altında liderlere karşı daha açık cephe almaya başladı."[105]

105 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 82.

Samet Ağaoğlu, günlüğünde, bu gelişmenin arka plânını naklederken, Menderes'in de ilk başta derneği desteklediğini yazmaktadır. Hattâ Köprülü ile Koraltan da önce sessiz kalmışlardı. "Kenan Öner'in derneğe girmesinin Demokrat Partililerde uyandırdığı tepki arttıktan sonra, parti yönetimleri İstanbul İl Başkanı'nın dernekten çekilmesini" istemişlerdi. "O da bunu kabûl" etmişti. Kabûl etmişti, fakat Öner'in kuruculara ve en çok da Köprülü'ye karşı çıkışı yine bu sırada başlamıştı. Ağaoğlu'na göre, aslında Aras, bu dernek sâyesinde DP ile köprü kurmak istemişti, ama bunu başaramamıştı.

Ağaoğlu, bütün bu gelişmelerin DP içinde başkaca yankılar da doğurduğunun altını çizmektedir: Derneğin kurucularının isimleri dikkate alındığında; DP'nin "Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet Paşa tarafından devlet kapısından uzaklaştırılmış kimselerin partisi hâline gelmesinden çekinen bir kısım partililer, bunlar daha çok politikaya yeni girenler ve gençlerdi, bu nokta üstünde dâimâ hassas oldular."[106]

Aradan sâdece birkaç ay geçtikten sonra Samet Ağaoğlu, günlüğünün 27 Şubat 1947 târihli notunda, Bayar'ın Çakmak hakkındaki görüşünü aktaracaktır. Buna göre, Bayar, Çakmak için, "Sandığımız gibi saf bir insan değildir. Bütün hayâtında olduğu gibi, her tarafı idâre etmek istiyor. Bir taraftan Tevfik Rüştü Aras, Câmi Baykut ve Zekeriyâ [Sertel] ile sol âlemi, diğer taraftan bizi idâreye çalışıyor." demişti. Bütün bunlar, aslında her ne kadar Çakmak DP'nin Cumhurbaşkanı adayı olsa da, Çakmak'ın partiyle olan bağlarının yeterince yakın olmadığını da bize göstermektedir. Nitekim, Ağaoğlu söz konusu notunda, Bayar'ın Çakmak'ın DP yönetiminin politikasından duyduğu rahatsızlığı da aktardığını belirtmektedir. Çakmak "ben tarafsızım" demişti. Aağoğlu, onun "bir şeyler" hazırlamakta olduğundan kuşkulanmıştı.[107]

Emrullah Nutku da, yıllar sonra anılarında bir başka sahneye yer verecektir. Nutku'nun belirttiğine göre, Menderes ile Köprülü, Öner'in derneğin kuruluşunda yer almasına karşı şiddetle cephe almışlardı ve bunu bizzat Öner'e karşı da belli etmekten çekin-

106 Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 41 ve 415.

107 Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 52-53.

miyorlardı.[108] Nitekim bizzat Bayar da, basına yaptığı bir açıklamada, DP'nin İnsan Hakları Cemiyeti ile hiçbir ilişkisinin olmadığını özellikle vurgulama ihtiyâcını hissedecektir. Bayar'a göre, derneğin kuruluşu bir emrivâki olmuştu ve DP kurucularının bu gelişmeden haberleri ve bilgileri de olmamıştı.[109] Bu açıklamanın yapıldığı gün, Kenan Öner de dernekten istifâ ettiğini açıklıyordu. Öner'e göre, Ankara'da kurulan Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Türk Grubu, İnsan Hakları Cemiyeti'nin yerine kurulmuştu. Öner, derneğe gıyâbında genel sekreter seçilmiş olduğunu da ileri sürüyordu. Öner de, dernek faaliyetlerinin tamâmen dışında kalacaktı.[110]

Derneğin ilk kurucularından olup da, kuruluş aşamasında kuruculuktan nedeni belirlenemeyen bir gerekçeyle vazgeçen Ali Fuat Başgil de, yine aynı gün basına yaptığı bir açıklamada, ne İstanbul'da kurulan İnsan Hakları Cemiyeti ve ne de Ankara'da faaliyete geçen kuruluşla ilgili olduğunu belirtecektir.[111] Ertesi gün de Hasan Rızâ Soyak dernekten istifâ ettiğini açıklayacaktır. Soyak'a göre, aslında Ankara'da kurulan grupla birleşmek gerekiyordu.[112] Aras ise, herhangi bir açıklamada bulunmaktan kaçınacak ve basına Çakmak'ın açıklamasını da henüz görmediğini belirtmekle yetinecektir.[113] Hemen ardından da derneğin kurucuları arasında yer alan Çakmak, Öner ve Aras, bir dilekçe ile İstanbul Vâliliği'ne başvuracaklardır.[114] Yine aynı gün basına bir açıklamada bulunan Aras, Bayar'ın dernekle ilgisinin ve derneğin kuruluşuna ilişkin bilgisinin de bulunmadığını belirtiyordu. Aras, Ankara'da kurulan gruptan da kendilerinin haberdâr olmadığını bildiriyordu.[115] Nâdir

---

108 Nutku, **age**, s. 32-33. Ayrıca bkz. Şener, "Demokrasimizde DP Damgalı Dönemeç: 1946-47'nin Öyküsü", **Milliyet**, (Eylül 1987).

109 **Cumhuriyet**, (21.10.1946); **Vatan**, (21.10.1946); **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 132. Ayrıca bkz. Sabiha Sertel, **age**, s. 390; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 211.

110 **Cumhuriyet**, (21.10.1946); **Vatan**, (21.10.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 132.

111 **Vatan**, (21.10.1946).

112 **Cumhuriyet**, (22.10.1946); **Vatan**, (21.10.1946). Soyak, çoğunlukla anlaşamadığını belirtme ihtiyâcını hissetmişti. **Ulus**, (21.10.1946)

113 **Vatan**, (21.10.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 132; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 210-211.

114 **Cumhuriyet**, (23.10.1946).

115 **Vatan**, (23.10.1946). Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 210-211.

Nâdi, derneğin kuruluşuna katıldığı ve solcularla işbirliği yaptığı için Çakmak'ı eleştiriyor, ama kuruluşun bir sonuca ulaşmadan dağılmasını da sevinçle karşıladığını belli ediyordu.[116] Mümtaz Fâik Fenik de, derneğin bünyesinde zıt fikirli kişileri toplamasından dolayı ve siyâsî amaçlar gütmesi nedeni ile faaliyette bulunamayacağını ve sönüp gideceğini ileri sürüyordu.[117]

Bu arada Nihat Erim de tam bu sırada günlüğüne gelişmeleri yazıyordu; buna göre, İsmet İnönü kendisine komünistlere karşı DP'yi desteklemeyi doğru gördüğünü belirtmişti. Diğer yandan, BM Genel Sekreterliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na gelen bir yazıda, Türkiye'de bir insan hakları komisyonu kurulması talep edilmişti. Peker, Erim'i bu nedenle görmek istemişti; Peker Erim'e, İstanbul'da kurulmakta olan örgütü, komünistlerin Fevzi Çakmak'ı siper ederek faaliyet göstermeye çalışmaları olarak değerlendirmişti. Kendisi İnönü ile bu konuyu görüşmüş ve bu örgütün kurulmasından önce başkaca bir örgütün kurulmasının doğru olacağını konuştuklarını açıklamıştı. Buna göre, İnönü, Erim'le Nâzım Poroy'u alternatif insan hakları örgütü kurulması için görevlendirmişti. Bunun üzerine Erim, örgüte Cihat Baban ile Enis Akaygen'in de alınmasını önermişti; fakat bu öneri hükûmetçe kabûl edilmeyecektir. Hükûmet, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin ile Fuat Carım'ı önermişti; ayrıca İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sâmi Öner'e de kuruculuk önerilmiş ve o da kabûl etmişti. Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu'nun da kendisinin kurucular arasında yer almamasından ötürü Erim'e gücendiği ve kendi ismine de kurucular arasında yer verilmesini talep ettiği, Erim'in günlüğünden okunmaktadır. Ancak derneğin kuruluşundan sonra kurucu olmak imkânı olmadığından bu talep, Erim'in ısrârına rağmen, İnönü tarafından reddedilecektir. Bu sırada, 14 Ekim'den itibâren Erim'in günlüğü 26 Ekim'e kadar hep bu meseleyle doludur. Demek ki, Çankaya'da mesele gündemin ilk sırasındaydı. Hattâ İnönü Erim'e "komünistlerle ilk ciddî çarpışmayı yapıyoruz" bile demişti. İnönü'nün bu sırada Çakmak'ın gerçekten de komünist

116 Nâdir Nâdi, "İnsan Hakları Cemiyeti Çöküp Giderken", **Cumhuriyet**, (23.10.1946).

117 Mümtaz Fâik Fenik, "Neredesin İnsan Hakları?", **Vatan**, (23.10.1946). Ayrıca bkz. Remzi Balkanlı, **Sayın Milletvekili ve İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti Başkanı!..**

cephe ile birleşmesinden endişe ettiği, Erim'in günlüğünden anlaşılmaktadır.[118] Nitekim Fâlih Rıfkı Atay, komünistlerle işbirliği içinde olmakla ithâm ettiği Çakmak'a şiddetle çatıyordu. Çakmak, ona göre, elbette komünist değildi; fakat komünistlerce kullanılıyordu. Gerek Mareşal, gerek Öner ve gerekse diğer DP'liler dernekten ayrılmalıydılar.[119]

Solun legal bir politik zemin oluşturma gayreti ve bunu yaparken geniş cephe politikası izlemesi bir kez daha yenilgiyle karşılaşmıştı. DP kurucularının solla ilişkisi dirsek temâsından öteye geçtikçe siyâsî meşrûiyet sorunları doğuruyor ve bu durum kurucuların temel politikasına açıkça aykırı düşüyordu. Solun legalite arayışı ise geniş cephe politikasıyla henüz olumlu bir sonuç yaratamamıştı. Ama içinde bulunduğu güç ve zayıf koşullar solu DP'ye mahkûm kılmaktaydı. DP de her defâsında bu türden meşrûiyet dışı sayılabilecek ilişkinin yaratabileceği olumsuz tepkileri göğüslemekten kaçınıyordu. DP ancak solu dışladığı ölçüde meşrûluk alanında kalabileceğini elbette biliyordu.

6. İSMET İNÖNÜ'NÜN MECLİSİ AÇIŞ KONUŞMASI

TBMM'nin sekizinci dönemi, Cumhuriyet târihinde üçüncü kez Meclis'te muhalefet partisine mensup milletvekillerinin de bulunduğu hâlde açılıyordu. İnönü'nün Meclis'i açış konuşmasının ilk dikkat çekici özelliği, önceki konuşmalarına göre bir hayli kısa olmasıdır.[120] İnönü, iç politikayı şöyle değerlendiriyordu:

> "Memleket idâresinde iktidârın serbest seçimle tâyin olunması ve karşı fikir ve kanaatlerin memleket hayâtında serbestçe söylenmesi ve tesir etmesi ile halk idâresinin ileri merhalesi muvaffakiyetle kurulmuştur. (...) Her yeni seçimin daha az sıkıntılı ve eksikler daha ziyâde düzeltilmiş olarak geçeceğine inanıyoruz."

---

118 Erim, **age**, s. 65-66. Eğer İsmet İnönü'nün günlüğüne göz atacak olursak, bu kez de, daha yeni yılın ilk günlerinde Rauf Orbay'ın Çakmak'ın tutumunu onaylamadığını görürüz. Ancak Orbay'a göre, Çakmak hem "meyus"du, hem de "karısının da tazyikl"ne dayanamamıştı. Bu bakımdan anlayışla karşılanmalıydı. İnönü, **Günlükler**, (Cilt: 1), s. 445.

119 Fâlih Rıfkı Atay, "Hak mı, İmtiyaz mı?", **Ulus**, (22.10.1946). **Ulus** gazetesi, Mareşalin dernekte üye olarak kalmasından hayli rahatsızdı. **Ulus**, (23.10.1946).

120 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 1, 1. Birleşim, (1.11.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

Meclis Başkanlığı'na ise, oylamaya katılan 317 milletvekilinin oybirliği ile Kâzım Karabekir seçilecektir. Böylece Karabekir, bir kez daha siyâseten temize çıkarılmış olduğunu ilân edebilirdi. Muhalefet, Meclis Başkanlığı için ilkinin aksine bu kez aday önermemişti. TBMM başkan vekilliklerine, TBMM divân kâtipliklerine ve idâreci üyeliklere seçilen milletvekilleri arasında da muhalefete mensup hiçbir üye bulunmuyordu.

Siyâsî gerginlik yükseliyordu; DP Kasım 1946 târihinde yapılan milletvekili ara seçimine de katılmayacaktır.[121] Bu sırada basında çıkan bir haber de ilginçtir. Buna göre, yeni bir muhalefet partisinin kurulması için bâzı girişimlerde bulunuluyordu. Daha da ilginci, yeni oluşum, birinci dönem TBMM'deki İkinci Gruba dayanma eğilimindeydi. *Vatan* gazetesi, bu konuda şu haberi yayınlamıştı:

> "Yeni Bir Siyâsî Teşekkül Hakkındaki Şâyiâ...
> Dün sabah çıkan bir gazete, yeni bir siyâsî teşekkül kurulmak üzere olduğunu ve Millî Mücâdele'de çok büyük hizmetleri geçen ve memleketin içinde ve dışında hürmet kazanan devlet adamlarının da bu teşebbüse dâhil bulunduklarını yazmaktadır. Mesele etrâfında yaptığımız temaslar bize şu kanaati vermiştir ki, böyle bir işin içinde ancak ilk [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'ndeki İkinci Gruba dayanan bir teşebbüs bulunabilir. Bu muhit, zâten son seçimlere de husûsî bir namzet listesi ile iştirâk etmiş ve birkaç bin rey [de] toplamıştı."[122]

Vatan gazetesi, ertesi günkü haberinde ise, Tevfik Rüştü Aras'ın yeni parti ile ilişkisi olduğu yolundaki söylentiye dayalı haberleri tekzib ettiğini açıklayacaktır.[123] Bu tekzibi, ertesi gün de Fevzi Çakmak'ın tekzibi izleyecektir. Mazhar Müfit Kansu da, bir süre dinleneceğini bildirmişti. Ali Çetinkaya ise zâten hastaydı. Gazete, haberin doğru olmadığını da belirtiyordu.[124] Diğer yandan, haber, her ne kadar söylentiye dayanıyorsa da, nihâyet tekzib de edilmiş olsa, DP içindeki huzursuzluğa işâret etmesi bakımından önemlidir. Özellikle de Fevzi Çakmak'ın yeni muhalefet partisi ile ilişkisi olduğunu düşünmek, Çakmak'ın DP içindeki rahatsızlığını belli etmesi bakımından üzerinde durulmayı gerektiriyordu.

121 Eroğul, age, s. 22.

122 **Vatan**, (17.11.1946).

123 **Vatan**, (18.11.1946).

124 **Vatan**, (19.11.1946).

Bugünden bakıldığında bu haber, DP ile ilgili olarak gelecekte olup biteceklere ışık tutmaktadır denilebilir. Gerçekten de iktidar DP'yi içinden çalkalamaktaydı. Kuvvetlenen muhalefet partisi, iktidar karşısında izlemesi gereken politika bakımından sarsılmaktaydı. Yıl sonuna doğru ilerledikçe parti içindeki tartışmalar ve çatışmalar güçlenecektir. Peker Hükûmeti'nin sertlik politikası karşısında DP'nin yumuşak davranmakta olduğunu ve bu politikanın sonuç vermeyeceğini düşünenler, parti içinde gittikçe güç kazanıyordu. DP kurucularının itidal politikası, tabanla ters düşmeye başlamıştı ve kurucularla tabanda kuvvetlenen sertlik yanlısı tutum elbette değişik vesilelerle karşı karşıya gelmeye başlamıştı. DP içindeki çatırdama elbette iktidârın son talebi sayılamazdı.

Nihat Erim, yılın son günlerine yaklaşılırken, "Türkiye'de komünizm dâvâsı sâdece şu veyâ bu tehlikeli bir doktrin dâvâsı olarak telâkki edilemez. Türkiye'de komünizm, Türk varlığının mevcûdiyeti dâvasıdır."[125]

Diğer yandan, iktidârın muhalefet karşısındaki politikası da CHP içinde tartışmalar yaratıyordu. İktidar da homojen bir yapıda değildi. Bizzat Nihat Erim, 10 Kasım'da günlüğünde, ertesi gün *Ulus* gazetesinde çıkacak olan ve muhalefeti sert bir şekilde eleştiren yazısının yarattığı tartışmaları aktarmaktadır. Buna göre, yazısında, "siz ihtilâl hazırlıyorsunuz; ama meşrû otoriteye karşı ayaklananlar âkıbeti düşünmelidirler" demektedir. Elbette bu DP için kapatılma sinyali olarak algılanabilirdi. Bu o kadar açık bir gerçekti ki, gazetenin yazı işleri müdürü durumu Fâlih Rıfkı Atay'a aktarınca, kendisinden yazısını yumuşatması talep edilecektir. Gerçekten de *Ulus* gazetesine bir göz atarsak; Erim, 'Türkiye'de demokrasinin gelişmesi büyük ölçüde muhalefetin kendi vazifesini anlamasına bağlı kalmaktadır" demekteydi.[126]

Erim, yazısında ısrâr etmiş, fakat sonunda Atay'ın kendisini ikna etmesi üzerine, yazının bu kısmını çıkarmış. Atay, İnönü'nün de sertlikten kaçınmak istediğini belirtmişti. Erim'in çıkardığı sa-

125 Nihat Erim, "Türk Milletinin Varlığıyla Oynanamaz", **Ulus**, (18.12.1946). Erim'in **Ulus** gazetesinde ortaya koyduğu bu görüşle aynı konuda günlüğüne yazdıkları arasındaki bâriz fark dikkat çekicidir; anlaşılan Erim, **Ulus** gazetesindeki makâlelerinde zaman zaman sâdece partinin resmî görüşünü dillendiriyordu. Kişisel görüşleriyle çelişse dahi.

126 Nihat Erim, "Muhalefet Vazifesini Anlamadı", **Ulus**, (11.11.1946).

tırlar şunlardı: "Siz ihtilâl hazırlamaya çalışıyorsunuz; bunu herkes anlıyor; lâkin unutmayınız ki, rüzgâr eken fırtına biçer." Erim günlüğünde yazısına müdahale üzerine, Atay'ın düşmanlığını çekmeden *Ulus* gazetesinden ayrılmak istediğini de yazmaktadır. Bunun üzerine Hilmi Uran kendisine gazetenin yönetimini önerince, her ne kadar yanıt vermediğini belirtiyorsa da, Uran'ın meseleyi Saraçoğlu'na açması üzerine de, onun Atay'ı "darıltmadan ve sana düşman etmeden hâlledelim" sözü üzerine, meseleyi İnönü'ye de duyurmamaya karar verdiklerini yazmaktadır. İnönü'yü üzmekten çekinmişlerdi. Erim ise gazeteden ayrılmak arzusunu yinelemişti. Nitekim hemen ertesi akşam İnönü'nün sofrasında Erim de bulunur. Ama mesele sofrada açılmaz; Erim özellikle bundan kaçınır. Anlaşılıyor ki, Erim'in de gönlü alınmak istenmişti; ama bu konuda bir gelişme olmayacaktır. Nitekim 22 Kasım günü Erim günlüğüne Saffet Arıkan'ın kendisine şunları aktardığı notunu düşecektir: "Paşa seni çok seviyor; yalnız çok dikkat et; çok alıngandır. O alınganlığı arttıkça, sen de hürmetini artır; o sormadan hiçbir şey söyleme." Erim, bu tavsiye karşısında günlüğüne şu notu düşer: "Onlar öyle alışmışlar!".[127]

7. SIKIYÖNETİMİN UZATILMASI

Yılın son günlerinde sıkıyönetim bir kez daha siyâsî tartışma gündemine girecektir; şimdiye kadar girmediğini söylemeye ise zâten imkân yoktur. Hatırlanacağı gibi, sıkıyönetim, muhtemelen ordu ile ilgili bir konu olduğu için DP muhalefeti tarafından diğer antidemokratik konular arasında zikredilmemiş ve sıkıyönetim uygulamaları DP sözcüleri tarafından hiçbir zaman eleştiri konusu yapılmamıştı. Cihat Baban'ın sıkıyönetimin gazete kapatması ile ilgili sözlü sorusu dahi Meclis'te önemli bir siyâsî tartışma ve çatışma yaratmamıştı. DP'nin bu hassas konuda temkinli bir politika izlediği hemen belli oluyordu. 1946 yılının son günlerinde sıkıyönetimin yeniden uzatılmak istenmesi, bu kez aksi bir sonuç verecek ve DP sıkıyönetim sorununu da tartışma gündemine almak zorunda kalacaktır.

127 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 66-68.

Peker Hükümeti, bu kez de 23 Kasım 1940 târihinde ilân edilmiş olan ve İstanbul dâhil altı ilde uygulanan sıkıyönetimi[128] 23 Kasım târihli hükümet tezkeresi uyarınca 23 Aralık'tan itibâren altı ay daha uzatmak istiyordu.[129] Başbakan Peker, TBMM'de yaptığı konuşmada, sıkıyönetimin uzatılma gerekçelerini ve nedenlerini şöyle açıklıyordu: "Bakanlar Kurulu, (...) sıkıyönetimi tesis etmek için o zamanlar mevcut olan şartların bu idârenin yeniden altı ay daha uzatılmasını icâb ettirecek mâhiyetini muhafaza ettiği kanaat ve karârına" varmıştı.

Refik Koraltan ilk kez bu hassas konuda söz alacaktır. Koraltan, yönetimin ülkeyi İkinci Dünyâ Savaşı'ndan uzak tutmakta gösterdiği başarıyı vurgulamak gereğini de duyarak, savaşın sona ermesinden sonra artık sıkıyönetime gerek kalmamış olduğunu belirtmeye çalışıyordu. Ona göre, gerektiğinde hükümet zâten yeniden sıkıyönetim ilân edebilirdi. Fakat artık bu aşamada sıkıyönetime ihtiyaç kalmamıştı. Bu, "devlet idâresi bakımından olduğu kadar, cemiyetimizin mânevî bakımından da doğru değildi." Koraltan, "bu itibarla (...) hükümet tarafından tehlikenin mevcûdiyeti izâh edilmedikçe, milletin tabiî haklarının bundan sonra olsun tahdidine gidilmemesini teklif" ediyordu.

CHP Erzurum milletvekili emekli general Vehbi Kocagüney ise, Koraltan'ı yanıtlamaya çalışıyordu. Ona göre, sıkıyönetim sâdece ülkenin güvenliği ile ilgili bir konuydu ve "siyâsî hareketlerimizde hiçbir baskı" uygulamıyordu. Basın "hakkında [da] zâten çok gevşek" davranıyordu. "Tam bir hürriyet içinde herkes söylüyor [ve] yazıyor"du. "Yalnız memleketin ve ordunun selâmetini tehdit eden, halk efkârını sarsan yazılara karşı harekete geçiliyorsa, bunu da insâf ederek hoş görmek lâzımdı." Ayrıca "ordunun da selâmetî bunu gerektiriyor"du. Muhittin Baha Pars, sıkıyönetimin dâ-

128 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 265, 311-313, 718, 796, 855, 875 ve 911.

129 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 12. Birleşim, (4.12.1946). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 142-144; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 369; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 102-104; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 75-87; Zafer Üskül, **Siyâset ve Asker**, s. 57-59; **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 1), s. 465-473. Mahmut İhsan Özgen, **TKP ve Organize Gençlik Hareketleri**. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır. Nâdir Nâdi, sorunun sıkıyönetim olmadığını, çünkü sıkıyönetimin zâten son derece yumuşak bir yönetim sergilediğini ve formaliteden ileri de gitmediğini yazıyordu. Nâdir Nâdi, "Asıl Dâvâ", **Cumhuriyet**, (7.12.1946).

hilî değil, fakat hâricî bir sorun olduğunu vurguluyor ve "hâricî işler"de muhalefetin de iktidarla berâber olmasını istiyordu.

DP Eskişehir milletvekili İsmâil Hakkı Çevik ise, hâlen Meclis'te 1940 yılında milletvekili olmayan pek çok üyenin bulunduğunu belirterek, "sıkıyönetim[in] normal hayâtı takyid eden bir idâre sistemi olduğuna göre, bunu icâb ettiren sebepleri açık olarak" bilmeleri gerektiğini ve "memleket müdâfaası bakımından sıkıyönetimin devâmını icâb ettirecek zarûrî sebepler varsa, bunu gizli bir celsede etraflıca münâkaşa etmek lâzım" geldiğini ileri sürüyordu. Ona göre, "sıkıyönetimin devâm ettirilmesi için sarih bir sebep" yoktu. Fakat bu görüş "bir esâsa, bir doneye istinâd" etmiyordu. Bu nedenle de "hükümetin gizli bir celsede bunu izâh etmesi lâzımdı."

CHP Kastamonu milletvekili Fahri Ecevit'in özellikle İstanbul'da vûkû bulan bâzı tahriklere ilişkin konuşmasını da yanıtlamak üzere yeniden söz alan Fuat Köprülü, Ecevit'in İstanbul'daki komünist faaliyetler konusundaki görüşlerine katıldıklarını açıklayacaktır. Köprülü, "bu tehlikeler karşısında iktidar partisinden aslâ [daha] az hassas" olmadıklarına dikkat çekiyordu. Hattâ Köprülü konuşmasında, "bu çeşit ideolojilere karşı alâkadar makamların aldıkları tedbirleri [de] (...) kâfi" görmediğini belirtiyordu. "Alınması lâzım gelen başka türlü tedbirler [de] vardı." Görüldüğü gibi, sıkıyönetim tartışması, birdenbire sıkıyönetimin gerçekte komünist faaliyetlere karşı alınan önlemlerden biri olarak sunulmasına varmıştı. Nitekim Cemil Sait Barlas'a göre, İstanbul'da sıkıyönetim altında yayınlanan *Markopaşa* dergisinin de "kökü dışarıda"ydı.

Köprülü'ye göre, "yalnız sıkıyönetimle tutunur bir vaziyette görünen bir idâre, zayıf bir idâre"ydi ve "kuvvetli bir hükümet, [zâten] istediği zaman bunu ilân" edebilirdi. Oysa, "mütemâdiyen bu vaziyetin devâmı, elbette halkın hürriyetlerinin bir kısmının dahi olsa ihlâl edilmesi, doğru bir vaziyet" değildi. Köprülü, "bugünkü vaziyette dahi sıkıyönetimin devâm ettirilmesinin hükümet için bir nevi zaaf gibi telâkki edileceği[nden] ve memleketin mânevî kudretini olduğundan daha da küçük gösterecek mâhiyette olduğu"ndan endişe ediyordu. Köprülü, görüldüğü gibi, sıkıyönetime doğrudan cephe alamıyor, bunun muhalefetin siyâsî meşrûi-

yetine halel getirebileceğinden endişe ediyordu. Bu bakımdan lâfı dolandırıp durmayı tercih etmişti. Sıkıyönetimin ve hükûmetin bir hayli kibar eleştirisine girişmişti.

CHP Burdur milletvekili emekli Orgeneral Fahrettin Altay da, sıkıyönetimin uzatılması karârının Meclis'ten ittifakla çıkmasının, "ordu için büyük bir kuvvet teşkil" edeceğini açıklıyordu. Ona göre, ordu sıkıyönetimden yararlanmıştı ve yararlanmaya devâm ediyordu. "Ordunun kuvveti bakımından" karârın "müttefikan" alınması doğru olurdu.

Görüşmeler sırasında iktidar kanadı, haklı olarak, Türkiye'nin sınırlarının hemen ötesinde meydana gelen askerî ve siyâsî gelişmeleri ve Sovyet talep ve notalarını gerekçe göstererek, savaş sonrası dünyâda ülke güvenliğinin sağlanamadığı argümanı ile kaçınılmaz olarak sıkıyönetimin uzatılması gerektiğini ileri sürüyordu. Ayrıca, İstanbul'daki dış kaynaklı görünen komünist faaliyetlere karşı da önlem almak için sıkıyönetim yine zorunluydu.

DP ise, bu tür gerekçelere karşı açık bir tutum alamıyordu. Çünkü, gerçekten de ülkenin güvenlik sorunları sürüyordu. DP'nin de kabûl ettiği gibi, güvenlik sorunları ile yakından ilgili olarak içeride de komünist faaliyetler devâm ediyordu. Bu şartlar altında DP'nin hükûmetin sıkıyönetimi uzatma gerekçelerine karşı açık bir tutum alması âdetâ imkânsızdı. DP'nin köşeye sıkıştığı alan da tam burasıydı. Çünkü DP, bu haklı gerekçelerle uzatılmak istenen sıkıyönetimin içeride aynı zamanda kendisine karşı da kullanılacağının ve kullanıldığının farkındaydı. Ancak sıkıyönetim nihâyet orduyu da ilgilendiren bir konu olduğundan, bu gerçeği açıkça belirtmek hassas bir konu hâline geliyordu. Bu hâlde DP, bir anlamda orduyu da suçlamak ve dolayısıyla da karşısına almak zorunda kalacaktı. DP'nin ise, ısrarla kaçınmak istediği siyâsî konum buydu. İktidar ise, DP'nin bu noktada ses çıkaramadığının farkına varmıştı ve bu gerçeği hiç seslendirmeden, haklı ve meşrû gerekçelerle bir başka amacı yerine getirmek üzere harekete geçmiş gibi görünüyordu. Bu noktada konu, bütün açıklığı ile seslendirilemediği için Türk ulusuna ilişkin edebî söylevlere dönüşüyordu.

Fuat Köprülü, bütün bu siyâsî sıkışıklığa karşın, konuşmasının arasında "sıkıyönetim temdidi[nin] bir parti, iç siyâset meselesi" mi olduğunu sormaya cesâret edecektir. Köprülü, sıkıyöne-

tim uygulamalarının yalnızca "millî müdâfaa" ile sınırlı kalmasını talep ediyordu. Sâdık Aldoğan ise, bu siyâsî sıkışıklığı aşabilmek için, "hâricî tehlike" ile sıkıyönetimin karıştırılmaması gerektiğini belirtiyor ve ordunun sıkıyönetime ihtiyâcı olmadığını ileri sürüyordu. Ona göre, hükümet sıkıyönetimi "İstanbul'da toplanıp halk miting yapmasın [ve] hükümet istediği zaman gazeteleri kapatsın" diye istiyordu. Bu konuşma, tipik bir açık sözlü Aldoğan söylemiydi. DP'nin gerçek hissine tekâbül ettiği kuşkusuzdu. Ancak Aldoğan'ın bu açık kalpliliği parti yönetimince ne ölçüde paylaşılıyordu, bu konuda belirsizlik sürüyordu.

Meclis görüşmelerinde söz alan Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Mümtaz Ökmen ise, ilginç bir başka noktaya değiniyordu. Fahri Ecevit, konuşması sırasında, "İstanbul çok dilli bir memlekettir. İstanbul çok karışık kitlelerle dolu"dur diyordu. Ökmen de, yine İstanbul'u kasdederek, bu bölgede "millî nizâmı bozmaya çalışan ânâsır"dan ve "müzmir ânâsırın faaliyetlerinin zarar verici neticeleri"nden söz edecektir. Burada özellikle İstanbul'da yaşayan gayri müslim azınlıkların kasdedildiği görülmektedir. İlginç olan ise, böyle bir saptamanın nereden kaynaklandığına ilişkin hiçbir açıklama yapılmamış olmasıdır. Buna gerek bile görülmemişti.

Sıkıyönetim uzatılması yönündeki öneri TBMM'de oylanacak ve kabûl edilecektir.[130]

Bu arada dikkati çeken bir başka gelişme de, Aralık ayı başlarında, DP'nin seçim yasasının değiştirilmesine ilişkin yasa önerisinin TBMM Adâlet Komisyonu'nda reddedilmesidir. Nâdir Nâdi, komisyonun oyların kapalı mekânlarda kullanılmasının, parti temsilcilerinin oy sayımına katılmasının, seçim tutanaklarını imzâlamasının ve her sandıkta seçim sonucunun ilân edilmesinin mümkün olmadığına karar verdiğini açıklıyordu. Ancak Nâdi, DP'nin

130 Genelkurmay Başkanlığı da ordu hakkındaki yayınları yakından ve dikkatle izliyordu. Genelkurmay İkinci Başkanı korgeneral imzâsıyla 15 Eylül 1946 târihinde Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'ne yazılan bir yazıda; **Mehmetçik Destânı** *adlı risâlenin "her mısrâında memleket* ve sıla hasretini telkin eden ve askerliğin fazla yaptırılması yüzünden emre karşı durulmamasını söylemek süretiyle fenâ niyetleri hatırlatan, askerliği bir nev'i angarya gibi gösteren bu esercik kötü propagandalara yol açabilir" denilmekteydi. "Bu bakımdan gerek asker, gerek sivil halk tarafından okunmasının zararlı olacağı kanaatine varılmıştı." Basın ve Yayın Genel Müdürü Nedim Veysel İlkin de, Kırşehirli saz şâiri Âşık Şemsi Yastıman tarafından söylenen ve İstanbul'da İnciliçavuş Matbaası'nda basılan ve "39, 40, 41 ve 42'li kur'alarına **Mehmetçik Destânı** adı ile satışa sunulan kitabın Başbakanlık tarafından yasaklanmasını ve toplattırılmasını talep ediyordu. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/87 575 1].

önerilerinin gerçekten de uygulanması güç olduğu görüşündeydi.[131] Cihat Baban ise, DP'nin bu nedenle bundan sonra yapılacak milletvekili ara seçimlerine de katılmayabileceğini açıklayacaktır.[132] Seçim sonuçlarının hâlâ tartışıldığı bir sırada iktidârın seçim yasasında değişiklik yapmaya yanaşmaması, son zamanlardaki gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde, muhalefet açısından ümit kırıcıydı.

Nihat Erim, günlüğünün 6 Aralık târihli kısmında, İnönü'nün tam bu sırada kendisine "selâmet tuttuğumuz yoldadır; Asyai idâreden artık kurtulmalıyız" dediğini yazmaktadır. Tam da milletvekili mazbatalarının Meclis'te reddedildiği sırada, İnönü'nün bu açıklaması dikkat çekicidir.[133]

8. SOL ÜZERİNE TERÖR (II): SOL/SOSYALİST PARTİLERİN, SENDİKALARIN VE YAYIN ORGANLARININ SIKIYÖNETİM TARAFINDAN KAPATILMASI

1945 yılının son günlerinde yaşanan Tan Matbaası Olayı'nın[134] bir benzeri, 1946 yılının yine son günlerinde gündeme gelecektir. Bu süreç, sol üzerinde uygulanagelmekte olan klasik baskı ve terörün yeni bir aşamasını ve ileride daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, '46 Sendikacılığı'nın ve bu dönemde legal sosyalist parti kurma girişimlerinin de sonunu oluşturur.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, 16 Aralık 1946 târihinde Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) ile Türkiye Sosyalist Partisi'ni (TSP) "mahkûm komünistler veyâ müfrit komünist mefkûreli kimseler tarafından örtülü bir şekil altında kurularak, memleket içinde içtimâî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesise ve mevcut iktisâdî ve içtimâî nizamları bozmaya çalıştıkları" gerekçesi ile ve "bu partiler veyâ onlardan aldıkları direktiflerle hareket eden kimseler tarafından kurulan ve kendi maksatlarına göre sevk ve idâre" edildiği ileri sürülen İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile İstanbul İşçi Kulübü'nü, Cemiyetler Kâ-

131 Nâdir Nâdi, "Seçim Kânununa Dâir", **Cumhuriyet**, (3.12.1946).

132 Cihat Baban, "Seçim Kânunu ve Halk Partisi", **Tasvir**, (2.12.1946); **AT**, Sayı: 156, (Kasım 1946).

133 Erim, **age**, (Cilt: I), s. 75.

134 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 772-816.

nunu'na aykırı faaliyet gösterdikleri gerekçesi ile ve *Sendika*, *Ses*, *Nor Or*, *Gün*, *Yığın* ve *Dost* adındaki gazete ve dergileri de kapatır. Ayrıca, bu gazete ve dergileri basan matbaalar da kapatılır. Dört ay süre ile kapatılan iki dergi de *Yarın* ve *Büyük Doğu*'dur. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, *Yarın* gazetesinin "memleketin siyâsî ve hukûkî düzenini bozma yolunda propaganda" yaptığını ileri sürüyordu. *Büyük Doğu* dergisi ise, "gericilik niteliğinde yazdığı düşüncelerle güvenlik bakımından zararlı" görülmüştü. Basında, kapatılan sosyalist partilerin liderlerinin, Şefik Hüsnü Değmer ile Esat Âdil Müstecaplıoğlu'nun tutuklandığı, parti merkezlerinde de aramalar yapıldığı haber veriliyordu.

Bu haberler pek de şaşırtıcı olmasa gerekti. Çünkü Başbakan Peker, daha Temmuz ayında yaptığı bir açıklamada, *Gün* ve *Gerçek* dergilerini açıkça komünist yayın organları olarak nitelemiş ve suçlamıştı.[135] Hüseyin Câhit Yalçın da aynı görüşteydi. Ona göre, sosyalizm ve komünizm arasında bir fark olmadığı gibi, özgürlük

---

135 Zafer Toprak, "1946 Sendikacılığı, Sendika Gazetesi, İşçi Sendikaları Birlikleri ve İşçi Kulüpleri", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 31, (Temmuz 1996), s. 19; **Cumhuriyet**, (17.12.1946); **Cumhuriyet**, (17.7.1946); **Vatan**, (17.12.1946). TSEKP'nin İzmir şûbesinin kapatıldığına ve Gâziantep ile Zonguldak'ta yakalanan komünistlerle ilgili haberler için bkz. **Vatan**, (19.12.1946). Zâten TSKEP'nin "Gâziantep şûbesi kurucuları, 'içtimâî sınıfları birbiri aleyhine tahrik ve içtimâî nizâmı bozmaya teşvik edici' mâhiyette faaliyetlerinden dolayı 19 Ekim 1946 târihinde mahallî savcılıkça mahkemeye verilmiş ve tevkif edilmişlerdi." **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 37. Birleşim, (29.1.1947). Muharrirler Sendikası da kapatılmıştı. **Cumhuriyet**, (19.12.1946). Bu vesile ile Suat Derviş, Zekeriyâ Sertel, Sabiha Sertel, Neriman Hikmet, Aram Pehlivanyan, Avadis Aleksiyan, Sabahattin Âli, Aziz Nesin, Yusuf Ahıskalı hakkında da soruşturma açılmıştı. **Cumhuriyet**, (19.12.1946). Zekeriyâ ile Sabiha Sertel sorgulamalarından sonra serbest bırakılacaklardır. **Cumhuriyet**, (20.12.1946). Sabahattin Âli ise, **Marko Paşa** dergisinde yayınlanan "Topunuzun Kökûne Kibrit Suyu" adlı ve 16 Aralık 1946 târihli bir başka yazısından dolayı Cemil Sâit Barlas'a hakâret suçlaması ile yargılanacak ve 1947 yılında dört ay hapis cezâsına mahkûm olacaktır. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 139; Filiz Âli ve Atilla Özkırımlı, **Sabahattin Âli**, s. 18-19. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (18.2.1947). Sabahattin Âli, 1947 yılının Mayıs ayının son günlerinde hapse girecektir. **Cumhuriyet**, (29.5.1947); Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 18-19. **Marko** Paşa'nın hiç de öyle marjinal bir yayın organı olmadığını bizzat Nihat Erim'in günlüğünden de öğrenmek mümkündür. Erim, 27 Kasım 1946 târihli notunda, Çankaya'da **Marko Paşa**'nın konuşulduğunu yazmaktadır. Fâlih Rıfkı Atay'ın **Ulus**'ta baş makâle yazmak istemesi üzerine, İnönü buna mâni olacaktır. İnönü, derginin DP'ye de saldırdığını, bu durumda DP'nin yanıtını beklemenin daha uygun olacağını açıklamıştı. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 69. Eskişehir Serbest Sanâyi İşçileri Sendikası'nın bildirisini dağıtan iki işçinin dâvâsı tam bu aşamada sonuçlanacak ve işçiler iki yıl hapis cezâsına mahkûm olacaklardır. **Vatan**, (18.12.1946). İşçiler, komünizm propagandası yapmak suçundan mahkûm olmuştardı. Ayrıca bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 37. Birleşim, (29.1.1947). Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 370-371; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 133.

Kısaca da olsa belirtmem gerekir ki, burada bu dönemde ancak çok kısa bir süre için yasal konuma geçebilen sosyalist hareket hakkında ayrıntılı bilgi vermeyeceğim. Bunun nedeni, solun dönemin politik arenasında önemli bir etkisinin olmamasıdır. Bu bakımdan bu alanda araştırmalarıyla tanınan târihçilerin, solun geçmişine ilişkin târihsel bir merak olarak bu partiler üzerine araştırmalarını ve çalışmalarını yayınlamaları daha uygun olacaktır.

düşmanlarına özgürlük tanınması da düşünülemezdi. Komünistler, yabancı bir devletin ajanıydılar, ihânet içindeydiler ve vatandaş da sayılamazlardı. Çünkü onların vatanı yoktu.[136]

CHP Maraş milletvekili Emin Soysal da, sâdece bir hafta sonra TBMM'de yaptığı bir konuşmada, Sökmensüer ve Yalçın ile benzer görüşlerini yineliyordu.[137] Necmettin Sadak da aynı görüşteydi. Sadak, "Kapatılan iki parti, görünüşte sosyalist adına bürünmüş, meşrû siyâsî faaliyetlere girişmiş, kânuna göre doğmuş ve kurulmuş partilerdi. Fakat gerçekte bunların asıl maksatlarını gizleyen, yabancı bir devlet hesâbına çalışarak, memleketin siyâsî nizâmını meşrû yollardan değiştirmeye çalışan teşekküller olduğundan şüphe edilmiştir. Sıkıyönetim Komutanı'nın tebliğinde bildirildiği gibi, bu partilerin vaktiyle mahkûm olmuş komünistler tarafından Bolşevik nizâmını memlekette zorla yerleştirmek için kurulduğu haber alınmıştır. Bunlar hükümete verdikleri programdan büsbütün başka bir programı kendi aralarında gizli kabûl ve tatbik ediyorlardı. Gâyeleri, Türkiye'de cumhuriyet rejimini yıkmak, memleketi faşist unsurlardan temizlemek ve bir Sovyet rejimi kurmaktı. (...) Kapatılan partilerin ve onlara bağlı diğer dernek ve kurulların bu yolda gizli ve yasak hareketlere giriştikleri nereden mâlûmdur? (...) Bunun garantisi, adâlet, mahkeme ve hiçkimsenin şüphe edemeyeceği deliller, vesikalardır. (...) Çünkü, bulunan çok sayıda vesikaların ehemmiyeti ve ağır mesüliyeti olduğunu tahmin ediyoruz. Aksi takdirde sıkıyönetim idâresi böyle bir harekete ne lüzum görür, ne [de] girişebilirdi," diyordu.[138]

Hüseyin Câhit Yalçın da, "ecnebi bir kaynak hesâbına çalışanlar ve hüsnü kanaat, siyâsî mezhep itibârî ile bizden olmayanlar, bizden bir düşman muamelesi görmeyi hesâba katmalıdırlar" şeklinde yazarken;[139] Nâdir Nâdi, "olağanüstü şartların zarûrî kıldığı hareketleri olağan saymak lâzımdır" diyordu.[140] Basın, kamuoyunu yönlendirmeyi iyi biliyordu. Üstelik bu kararda iktidar yalnız

136 Hüseyin Câhit Yalçın, **Karşımıza Çıkan İlk Hayâtî Mesele**, (Benim Görüşümle Olaylar 2).

137 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 21. Birleşim, (24.12.1946).

138 Necmettin Sadak, "Ne Yapmak İstiyorlardı?", **Akşam**, (19.12.1946); **AT**, Sayı: 157, (Aralık 1946). Sıkıyönetim Komutanı Âsım Tınaztepe'nin bildirisi için ayrıca bkz. Üskül, **age**, s. 64-65.

139 Hüseyin Câhit Yalçın, "Son İcraat", **Tanin**, (20.12.1946); **AT**, Sayı: 157, (Aralık 1946).

140 Nâdir Nâdi, "Yabancı İdeolojilere Karşı", **Cumhuriyet**, (18.12.1946).

sayılamazdı; Cihat Baban da, "memlekette kökü dışarıda olan gayri millî muhalefeti yere sermek dâvâsında, Demokrat Parti, [Cumhuriyet] Halk Partisi'nden geri kalmadı" diyor ve DP'nin de sıkıyönetimin kararlarını onayladığını bildiriyordu.[141]

CHP Genel Sekreterliği, 17 Aralık 1946 târihinde, il idâre kurulu başkanlıklarına ve bölge müfettişlerine ilettiği bir genelgede, sıkıyönetimin karârını olumlu değerlendiriyordu. Karârın "İstanbul'da muhtelif maksatlarla işâe edilecek tepkilere yol açacağı"nın muhakkak olduğuna değinilen yazıda, gerçeklerin parti teşkilâtınca halka aktarılması talep ediliyordu. Son olarak dernekler kânununda yapılan değişiklikle "sınıf esâsı üzerine cemiyet teşkiline cevaz verilmiş olmakla berâber, memleketin içtimâî nizâmının mahfuz tutulması ve hâricî muzır telkinlerle bu nizâmı bozacak şekilde cemiyetler teşkiline müsaade edilmemesi dâimâ gözönünde tutulmuştu."

Oysa, "sıkıyönetimce kapatılan siyâsî partiler, hükümete verdikleri nizamnâmelerinde buna riâyet ediyor gibi görünerek, hakikatte tamâmiyle komünist mefkûresini kendilerine şiâr edinmiş partilerdi. Bugün kapatılmış bulunan sendikalarla dergiler de, yine bu mefkûreyi meçhûl mâlî kaynaklar yardımıyla tekmil yurda yaymaya çalışan dergilerdi. Her biri haftanın muhtelif günlerinde çıkmak sûretiyle tekmil haftayı dolduran bu mevkut dergilerin bâzı saf halk kitlelerimizi dalâlete götürmek için ellerinden geleni yaptıkları ve günün zarûrî ıztıraplarından âzamî derecede faydalandıkları ve muzır telkinlerini bâzı illerimizin köylerine kadar parasız dergi dağıtmak sûretiyle yaptıkları bir hakikatti." "Sıkıyönetim komutanlığının İstanbul için aldığı son tedbir, her bakımdan halkımızı ve içtimâî nizâmımızı koruyan yerinde bir tedbir olmuştu." "Bilmeyerek bu partilerin ve bu sendikaların peşinden sürüklenen saf ve mâsum halkımızı kendi saflarınıza kazanmak, onları dalâletten kurtarmak olacaktı."[142]

Sol, aradan geçen bir yıldan sonra, bir kez daha siyâsal tecridin ve cadı avının konusu olmuştu. Üstelik kendisine sâhip çıkabilecek hiçbir yasal muhalefet de ortada görünmüyordu. DP de solun kaderine kayıtsızdı. Bu şartlar altında iktidârın, muhalefetin

141 Cihat Baban, "Demokrasi Ağır Bir İmtihan Daha Atlattı", Tasvir, (28.12.1946); AT, Sayı: 157, (Aralık 1946).

142 BCA CHP K, [Katalog Numarası: 490 01/6 34 19].

de desteğini alarak, solu bütünüyle kazıması şaşırtıcı sayılamazdı. Solun geniş cephe politikası anlaşılan bir kez daha iflâs etmişti. Ne yapacaksa tek başına yapacaktı. Ama buna gücünün olduğu kuşkuluydu.

9. SİYÂSÎ KRİZİN DORUK NOKTASI

1947 yılı bütçe kânunu tasarısının TBMM'deki görüşmeleri sırasında konuşan Recep Peker, bu vesile ile iç politikaya ilişkin görüşlerini de açıklıyor ve "iç hayatta herhangi bir tesir ve telkinlerle bilhassa günlük politika maksatları ile yapılmış ve yayılmış olan telkinlerin neticesinde, herhangi bir köşeden çıkması ihtimâli olan bozgunculuk hareketini de kat'î sûrette önlemek ve yine istiklâl meselesindeki dikkat ve uyanıklıkla iç huzûru [ve] iç emniyeti mutlaka mâsun tutmak en mühim esastır" diyordu.[143]

Adnan Menderes de, Peker'e verdiği yanıtta, özellikle iç politika sorunlarına değiniyordu. Ona göre, Peker, "şiddetli bir lisan kullanarak, bir nevi ürkütme tesiri icrâ etmek" istiyordu. Menderes şu soruyu soruyordu: "Başbakan, sözleri arasında siyâsî tahrikler neticesinde memleketin şurasında burasında çıkacak karışıklıkların şiddetle önleneceğini, yine şiddetli bir lisanla ifâde etti. Siyâsî tahrikler tâbiri ile acaba birden fazla partili siyâsî hayâta girmiş olmamızı ve bunun tabiî tecellilerini mi imâ etmek istiyor?"[144] Menderes'in imâsının Peker'in gerçek görüşlerini açığa çıkarmak bakımından belki bir faydası olabilirdi. Fakat Peker'in uyguladığı politikaya son verecek gücü yoktu.

Nitekim Menderes'in bütçe kânunu tasarısına ve bütçenin düzenlenmesine ve düzenleniş yöntemine ilişkin büyük ölçüde mâkûl ve haklı görünen eleştirileri, Peker tarafından sert bir şekilde yanıtlanacaktır. Peker, daha ilk cümlesinde şunları söylüyordu:

> "Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde kötümser bir psikopat bir rûhun, mâriz karanlıklar içinde, şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbâle gitmek azminde bulunan kudret-

143 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 18. Birleşim, (18.12.1946).

144 **TBMM TD**, *(aynı yerde), (18.12.1946)*; **Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makâleleri**, (Cilt: I), (Aralık 1933-Mart 1950), s. 125-143.

li bir devletin hayâtını, bir boşluk hâlinde ifâde eden ruh hâletinin akislerini dinledik. Bu ruh hâletine temâs ettiğim zaman kendimi derin bir hakikati keşfetmiş vaziyette görüyorum. Demek ki, herşeyi geriye çeken anlaşılmaz hareketler, bu ruhtan doğuyor."[145]

Peker'in doğrudan Menderes'in kişiliğine yönelik bu hakâretlerini içeren sahneyi, Hilmi Uran, yıllar sonra anılarında şöyle tasvir edecektir:

"Recep Peker merhum, Menderes'in tenkitlerini haksız ve insafsız bulmuş ve onun en haksız isnatları, böyle yapma bir tebessüm altında söylemesini, işin ciddîyeti ile telif edemeyerek, fazlaca sinirlenmiş olacak ki, Menderes kürsüden iner inmez, normal olarak Mâliye Vekili [Bakanı] Hâlit Nazmi Bey'in çıkıp ona cevap vermesine meydan bırakmayarak, hemen kendisi kürsüye fırladı ve büyük bir asabiyet içinde Menderes'e cevap vermeye başladı."[146]

Peker'in bu sert, şiddetli ve Menderes'in kişiliğine yönelik saldırısı, DP Meclis Grubu'nun aynı derecede şiddetli karşı koyması ile sonuçlanacak ve Celâl Bayar'ın tâlimâtı ile DP Meclis Grubu, CHP sıralarından yükselen "uğurlar olsun" sesleri arasında, Meclis genel kurul salonunu terk edecektir.[147]

---

145 **TBMM TD**, (aynı yerde), (18.12.1946).

146 Uran, **age**, s. 466. O sırada Peker'e hak veren Âsım Us'un notları için bkz. Us, **age**, s. 698-699.

147 **TBMM TD**, (aynı yerde), (18.12.1946). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (19-23.12.1946); Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 144-149; Bayar; **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 63-64; Eroğul, **age**, s. 22-23; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 104; Fersoy, **age**, s. 190-191; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 68-80; *Toker*, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 222-224; Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, s. 185-190; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 445-446; **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 2), s. 175-196; Şener, "Demokrasimizde DP Damgalı Dönemeç: 1946-47'nin Öyküsü", **Milliyet**, (Eylül 1987); Fuat Köprülü, **"Kuru Tehditlerden Vazgeçiniz"**, **Kuvvet**, (21.12.1946); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 136-139. Aynı sahne Nihat Erim'in günlüğünde de not edilmiştir. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 77. Tam bu sırada Ahmet Emin Yalman, *"millî bir kabineye ihtiyaç var"* şeklinde *yazıyordu*. **Vatan**, (16.12.1946). Yalman, siyâsî buhrânı bir uzlaşmayla çözmekten yana gibiydi.

Nâdir Nâdi, anılarında, psikopat öyküsünün arka plânını, Menderes'in telefon görüşmelerinin gizlice dinlenmekte olduğunu da açıklayarak, şöyle anlatıyor: "Bu psikopat sözcüğünü Peker'in niçin kullandığına dâir gerçeğe uygun sandığım şöyle bir açıklama duydum, sonraları: Hükûmetçe lüzum görülen kimselerin telefon konuşmaları ilgililer tarafından dinlenir ve bu konuda Başbakana bir *rapor verilirmiş*... (...) O sırada elbette Adnan Menderes'in de telefon konuşmaları günü gününe izlenecekti. Kimi arkadaşları ile yaptığı şehirlerarası telefon görüşmelerinde Adnan Menderes, politikaya zerrece değinmeksizin, olur olmaz konular üzerinde saatlerce konuşur, birtakım deyimleri ile süslü, ipe sapa gelmez lâflar edermiş... Raporları gören Başbakan da, bir anlam çıkaramadığı bu konuşmaları okur okur, şaşakalırmış..." Nâdi, **age**, s. 274-275. Nâdi, bu açıklamasıyla dönemin muhalefetinin nasıl polis tarafından izlenmekte olduğunu da itirâf etmektedir. Ancak bunu doğal karşılıyor olması tuhaftır. Elbette bu dönemde muhalefetin bu yöndeki iddiâları iktidarca kesin bir dille yalanlanmaktaydı! Muhalefetin polis tâkibinin eski bir gelenek oluşu da ayrıca dikkat çekicidir.

Gerçi bu, DP Meclis Grubu'nun Meclis genel kurul salonunu iktidar partisini protesto amacı ile ilk kez terk edişi değildi. Meclis görüşmeleri sırasında, TBMM başkanlık ve başkan vekilliği ve başkanlık divânı makamlarının tamâmını elinde tutan iktidar partisinin muhalefete yönelik yanlı ve haksız kararlarını protesto etmek amacı ile DP Meclis Grubu, bundan önce de Ekim ve Kasım aylarında değişik vesilelerle benzer protestolarda bulunmuştu. Hattâ ilk kez bu ılımlı protesto eylemleri sırasında, 1946 milletvekili erken genel seçiminde DP listesinden milletvekili adayı olarak seçime katılan, ancak milletvekili seçilemeyen Samet Ağaoğlu, *Başkent* gazetesinde yazdığı bir yazıda, DP Meclis Grubu'nun Meclis'ten kesinlikle çekilmesini ve "sinei millet"e geri dönmesini isteyen bir de yazı yazmıştı. Bu tür tartışmalar anlaşılan DP milletvekilleri arasında da oluyordu. Nitekim tam bu sırada DP Çanakkale milletvekili Nûrettin Ünen partisinden ayrılacak ve bağımsız kalacaktır. Ancak diğer DP milletvekilleri Meclis'e katılmayı tercih etmişlerdi.[148]

DP Meclis Grubu'nun genel kurul salonunu terk etmesi üzerine, Peker protestoya aldırmaksızın sözlerini şöyle sürdürecektir: "Fakat bugün bu kürsüden dinlediğimiz şekilde dalâletin hakkı olan ciddî murâkabeyi görmemiş olması, memlekette yanlış görüşleri kökleştirir ve bundan ölçüsüz fenâlıklar doğar."[149] Peker, "bozgunculuğa karşı nizâmı muhafaza etme"nin gereğine işâret ediyor ve muhalefeti âdetâ ihtilâle teşvik suçlaması ile şu görüşleri savunuyordu:

> "Hükûmetimizin sırası ve münâsebeti düştükçe iç emniyette dikkatli olduğunu söylemesinin, realiteler üzerinde, hayattan mülhem hakiki sebebi de vardır. (...) Bugün kendileri istedikleri gibi konuşurken, iktidar mevkiini ve partisini en ağır isnat ve ithamlarla haksız yere hırpalarken, bizlerin konuşmaya başlamasına tahammül sialarına sığdıramayan insanlar ve bunları idâre etmek vaziyetindeki liderler, memleketin şu [veyâ] bu köşesinde kışkırtıcı, tahrik edici hareketlerde bulunmaktadırlar. (...) Bütün bunlar bir gün bu memlekette bir fenâlığa başlangıç teşkil edecek bir hareket mâhiyetini alabilir. (...) Bu kışkırtıcı rolü oynamakta rûhen suçlu olduklarını elbette kendileri de pekâlâ biliyorlar ki..."

148 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 142. Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 181-183, 191 ve 225; **Nutku, age**, s. 38-40.

149 **TBMM TD**, (aynı yerde), (18.12.1946). Bundan sonra. bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynaklar kullanılacaktır.

Diğer yandan, CHP milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver ise, muhalefetin tezlerine daha yakın bir tutum alacaktır: TBMM, "hatâları ve zaafları ne olursa olsun, Demokrat Parti bu sıralar üzerinde mevkii aldığından beri tamam olmuştur. Ondan evvel bir özenişten ibâretti. Nâkıstı... Vazifesini tam yapamamıştı." CHP milletvekili Fahri Kurtuluş ise, aksine, son siyâsî krizin bütün gelişmelerin âdetâ sonunu getirmekte olduğunu şöyle ifâde ediyordu:

> "[CHP], artık bugün hürriyetin temin ettiği bir fayda karşısında değil, [fakat] belki [de] hürriyetin ortaya çıkardığı zarârın telâfisi ile meşgûl bulunuyor. (...) Başka parlamentolarda muhalefet, hükümetin kundakçısı değil, yardımcısıdır. (...) Biz burada kendimize yardımcı olarak devlete, hükûmete destek olacak bir *muhalefetin* sesini bugüne kadar göremedik."

CHP milletvekili Muhittin Baha Pars da, "bu hükûmet 25 senelik mesâînin, inkılâbın hesâbını vermek vaziyetinde kalmaktadır" diyordu. Yine CHP milletvekili Mazhar Germen de, "Bu tarzda memlekette demokrasiyi yaşatmanın imkânı yoktur. Biz 'serbest olarak muhalif partileri 15 sene evvel niçin yerleştiremedik?' diye kaybettiğimiz zamanlara acırken..." Gerek Peker, gerekse diğer CHP'li milletvekili konuşmacılar, Peker'in sözlerinin Meclis'ten ayrılmak için gerekçe olamayacağını ileri sürmüşlerdi. Ancak siyâsî gerilim artmıştı ve Nâdir Nâdi, yeni rejimin sonuna gelinmiş olabileceğini imâ ediyordu.[150]

1947 yılı bütçe kânunu tasarısı, 48 red oyuna karşılık, kabûl edilecektir.[151]

Bütçe kânunu tasarısı kabûl edilmişti, fakat DP Meclis Grubu'nun Meclis toplantılarını boykotu sürüyordu.[152] Hattâ diğer bağımsız milletvekilleri de bu protesto eylemine katılmışlar-

150 Nâdir Nâdi, "Demokrasiye Vedâ mı?", **Cumhuriyet**, (20.12.1946). Nihat Erim de, DP Meclis Grubu'nun Meclis'ten ayrılmasını eleştiriyordu. Nihat Erim, "Meclisi Terk Etmek, Vazifeden Kaçmaktır", **Ulus**, (19.12.1946). Ayrıca bkz. Necmettin Sadak, "Bir Demokrat Partili Düşüncesi İle Dahi", **Akşam**, (22.12.1946); **AT**, Sayı: 157, (Aralık 1946).

151 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 27. Birleşim, (30.12.1946). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 144-149; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 371-372; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 228.

152 Bu, DP'nin iktidârı protesto amacı ile Meclis'i ilk terk edişi değildi. Buna benzer bir eylem, çok kısa bir süre önce gerçekleştirilmişti. **Vatan**, (23.11.1946). Ayrıca bkz. Nutku, **age**, s. 38-40. İktidârın bu boykotu değerlendirişi için bkz. Necmettin Sadak, "Demokrat Parti'sindeki Kararsızlık Ne Gibi Düşünceler Uyandırıyor?", **Akşam**, (24.12.1946); **AT**, Sayı: 157, (Aralık 1946).

dı. Diğer yandan, DP Meclis Grubu, geçen defâlar olduğu gibi, yine Meclis'ten kesin olarak ayrılma kararı da veremiyordu. Nitekim Bayar, yıllar sonra, TBMM'den "bir süre için mi, yoksa geri dönmemek üzere mi ayrıldığımızı açıklamamıştık" diyecektir.[153]

Tam bu noktada önce eski Başbakan Şükrü Saraçoğlu iki parti arasında aracılığa başlar. Saraçoğlu, 19 Aralık'ta DP'lilerle görüşür. Ancak bu görüşmeden sonuç alınamaz. Daha sonra 21 Aralık'ta Saraçoğlu, Adnan Adıvar ve Bayar ile görüşür. Ardından bizzat İnönü'nün aracılığı söz konusu olur. Bu arada Adnan Adıvar ile Ankaralı işadamı Üzeyir Avunduk da aracı olarak görüşmelere katılırlar. Hamdullah Suphi Tanrıöver ile Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen de görüşmelerde yer alırlar. Nihâyet İnönü, 22 Aralık'ta Celâl Bayar ile Fuat Köprülü'yü birlikte Çankaya Köşkü'ne çağırır ve muhalefetin şikâyetlerini dinler. Nihat Erim'in 22 Aralık târihli günlüğünde, o günün akşamında İnönü'nün Saraçoğlu ile birlikte Fâik Ahmet Barutçu da yanında olduğu hâlde kendisini Çankaya'ya dâvet ettiği yazılıdır. Dâvete Mümtaz Ökmen ile Şemsettin Günaltay da katılmışlardır. İnönü, daha önceden hazırladığı bir metni dâvetlilere okumuş ve görüşlerini almak istemiştir. Aynı gün Bayar ve Köprülü ile olan görüşmesini de bizzat İnönü nakleder. Buna göre, Bayar ile Köprülü'den sorunun çözümü için görüş almak istediğini belirtmişti. DP liderlerinin kendisinin çözüm önerisine uyacaklarını belirtmeleri üzerine de, daha önceden hazırlamış olduğu uzlaşma formülünü gündeme getirmişti.

İnönü'nün yatıştırıcı söylemi, Bayar tarafından DP Genel İdâre Kurulu'nda ve DP Meclis Grubu'nda gündeme getirilirse de, bu temastan da bir sonuç alınamaz. Yine Erim'in günlüğünden alınan bilgiye göre, İnönü Köprülü ile daha sonra bir kere daha, fakat bu kez baş başa görüşmüştür. Ardından Çankaya'da Köprülü'nün de katıldığı bir dâvet daha verilmiştir. Köprülü, Erim'in aktardığına göre, bu defâ gâyet yumuşak bir tutum içindedir. Hattâ Samet Ağaoğlu'nun, Refik Koraltan'ın ve Kenan Öner'in tutumlarını da yermiştir. Hattâ Bayar'ın bâzı demeçlerini bile eleştirmekten geri kalmamıştır. Bu dâvette İnönü ise hem Bayar'ı, hem de Köprülü'yü

153 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 65. Ayrıca bkz. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 224-225.

himâye etmeye çalışmıştır. DP liderlerinin içinde bulunduğu güç koşulların göz önüne alınması gereğine değinmiştir. DP içindeki aşırı kanada dikkat çekmiştir; hattâ Köprülü de başıyla İnönü'yü onaylamıştır. İnönü, partiler arasında temâsın sürekliliğinin önemine işâret etmiştir.

Erim, kendisinin dâvetten ayrılmasından sonra Başbakan Recep Peker'in dâvet edilmiş olduğunu bizzat Mümtaz Ökmen'den ertesi gün öğrendiğini günlüğüne not etmiştir. Buna göre, Peker, İnönü tarafından hazırlanan metne itiraz etmiş; metindeki bâzı sözcüklerin değiştirilmesini istemişti. İnönü de bâzı düzeltmelere râzı olmuş, fakat bunun üzerine bu kez Köprülü, metnin değiştirilmesine karşı çıkmıştı. Ancak Ökmen ile Saraçoğlu yeni metinde ısrâr etmişlerdi.

Erim, 23 Aralık akşamı da Çankaya'da bulunduğunu günlüğüne not etmiştir. Yine aynı isimlerin dâvet edildiği bir toplantı daha yapılmıştır. Ertesi akşam 24 Aralık'ta Çankaya'da bir toplantı daha yapılır. Yine aynı isimler dâvetlidir; aynı gün Bayar ile Köprülü, Ökmen ve Saraçoğlu ile görüşür. Aynı gün İnönü, Saraçoğlu ve Ökmen ile bir kez daha görüşür. DP liderleri, metin üzerinde Peker'in talep ettiği değişikliklerin yapılmasına râzı olmadıklarını belirtirler. Bu haber İnönü'de memnûniyetsizlik uyandırır. Erim, Saraçoğlu'nun uzlaşma yanlısı olmasına rağmen, Peker'in direnç göstermekte olduğunu yazmaktadır. Bu toplantının ardından İnönü, Bayar ve Köprülü ile 25 Aralık'ta yeniden görüşür. Bu kez metin üzerinde tam bir mutâbakat hâsıl olmuştur. DP Meclis'e geri dönmeyi kabûl etmiştir.[154]

Sahneyi yeniden canlandırırsak; İnönü, ilk görüşmede DP'nin şikâyet ve itirazlarını dinledikten sonra Peker ile de görüşmüştü. Ancak İnönü'nün yatıştırıcı söylemi, bu ikinci görüşmede de bir sonuca ulaşamamıştı. Bayar'ın İnönü'nün güvencelerini DP Ge-

154 Nihat Erim günlüğünde görüşmeleri aktarmaktadır. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 76-80. Sâdece birkaç gün önce Erim, DP'nin Meclis'e geri dönmesini talep eden bir yazı yazmıştı. Nahit Erim, "Meclisi Terk Etmek Vazifeden Kaçmaktır", ***Ulus***, *(19.12.1946)*. *Kısa bir süre sonra ise Erim, iki parti* arasında uzlaşma arayışı içinde olduğunu belli edecek bir başka yazı daha yazacaktır. Bu yazı çok daha ılımlı bir dille kaleme alınmıştı; yumuşama belirtileri içeriyordu. DP'nin Meclis'ten çekilmesi üzücü olmuştu; "elem verici"ydi; rejimden geri dönmek "aslâ" söz konusu değildi; iki partinin de karşılıklı olarak görevleri vardı; muhalefet İnönü'nün tutumundan istifâde etmeliydi. Nihat Erim, "Vazifeler Tek Taraflı Değil, Karşılıklıdır", **Ulus**, (22.12.1946).

nel İdâre Kurulu'na götürmesi de, sonucu değiştirmemişti. DP Genel İdâre Kurulu üyesi bâzı kişiler partinin Meclis'e geri dönmesine karşı çıkıyorlardı. Ayrıca, hatırlanmalıdır ki, bu sırada yapılan DP il ve ilçe kongrelerinde de DP üyeleri, Meclis'e geri dönmemek konusunda DP genel merkezi üzerinde siyâsî baskı kurmuşlardı. Mahmut Goloğlu'nun deyimi ile "İsmet İnönü, bu görüşmelerden yararlanarak, [Cumhuriyet] Halk Partisi başkanlığından uzaklaşıyor ve partiler üstü bir kişilikle iki partiyi uzlaştırmaya çalışıyordu."[155]

Nihâyet İnönü'nün Bayar ve Köprülü ile kurduğu temaslar 26 Aralık'ta son görüşmede olumlu bir sonuca ulaşacak ve aynı gün Ankara Radyosu'nda resmî bir tebliğ yayınlanacaktır.[156] Tebliğde şöyle deniliyordu:

> "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti [Genel] Başkanı Celâl Bayar ve [Demokrat Parti] Meclis Grubu Başkan vekili Fuat Köprülü'yü dâvet ederek, [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'ndeki hâdise hakkında kendilerinden mâlûmat istemiştir. Parti başkanları, gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemişlerdir. Cumhurbaşkanı, taraflardan birinin haklı veyâ haksız olduğu konusu üzerinde durmayarak, bir kısım milletvekili arkadaşların müteessir olmalarından kendisinin de teessür duyduğunu bildirmiştir. Karşılıklı saygı ve iyi niyetin vücûduna her iki tarafla yakın temâsından dolayı kat'îyen emin olduğunu bildiren Cumhurbaşkanı, şikâ-

155 **Cumhuriyet**, (20-25.12.1946); **Vatan**, (20-27.12.1946); **AT**, Sayı: 157, (Aralık 1946); Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 148. Ayrıca bkz. Uran, **age**, s. 467; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 372-373; Eroğul, **age**, s. 23; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 104; Fersoy, **age**, s. 190-191; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 446-447; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 224-228; Nutku, **age**, s. 38-40.

DP Ankara İl Başkanı Üzeyir Avunduk, bundan sonra da CHP ile görüşmelerde sık sık bulunacaktır. Hattâ Nihat Erim, günlüğünde onun DP liderlerini bile eleştirmekte olduğunu yazmaktadır. Erim, bu türden görüşmelerin Vehbi Koç'un evinde gerçekleştiğini ve Mümtaz Ökmen'in de görüşmelere katıldığını eklemektedir. Her görüşmeden İnönü'nün de haberi olmaktaydı. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 117.

Bu arada Haldun Derin de, anılarında bu görüşmelerden söz ederken, İnönü'nün kendi notlarına da yer vermektedir. İnönü'nün günlüğünde ise bu notlara rastlanmıyor. Demek ki, Derin'in elinde başkaca özel notlar da bulunmaktadır. Derin'in yazdığına göre; İnönü, 26 Aralık târihli notunda, görüştüğü CHP yöneticilerine Peker'in DP aleyhine "lüzumsuz şiddet" gösterdiğini aktarmıştır. Adnan Adıvar ile görüşmesini de özellikle belirtmiştir. Bayar ile Köprülü'nün İnönü ile görüşmesi yine bizzat İnönü'nün Peker'i uzun görüşmelerden sonra iknâ etmesi sonucunda mümkün olabilmiştir. Derin, **age**, s. 197. Nereden bakarsak bakalım, Erim'in notları ile Derin'in İnönü'nün notları olarak aktardığı satırlar birbirini tamamlamakta ve doğrulamaktadır. Bu bakımdan çelişkili ifâdelere rastlamıyoruz.

156 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 77-80; **Cumhuriyet**, (20-25.12.1946); **Vatan**, (20-27.12.1946). **Ulus** gazetesi de İnönü, Köprülü, Bayar görüşmesine geniş yer ayırmıştı. **Ulus**, (27.12.1946). Ayrıca bkz. Uran, **age**, s. 467; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 372-373; Eroğul, **age**, s. 23; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 104; Fersoy, **age**, s. 190-191; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 446-447; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 227-228; Nutku, **age**, s. 38-40.

yet tezâhürünün kâfi görülmesini ve Meclis'te normal çalışmanın temin olunmasını başkanlardan ricâ etmiştir."[157]

Tam bu sırada Adnan Menderes, "tek tek arkadaşlarla görüşerek onları iknâ etmeye çalışır [ve] 14 günlük bir boykottan sonra [DP Meclis Grubu], 28 [27] Aralık'ta [yeniden] Meclis'e [geri döner]."[158]

Siyâsî gerilimin sona ermesi basında da olumlu karşılanacaktır: Nâdir Nâdi, özellikle İnönü'nün krizin çözülmesinde arabulucu rolünü övüyor ve aksi hâlde krizin nasıl sona ereceği konusunda bilinmezlerin vâr olduğunu ileri sürüyordu. Ona göre, İnönü ciddî ve derin bir siyâsî krizi başarıyla çözmüştü.[159] *Vatan* gazetesi de, iki parti arasında olağan siyâsî ilişkilerin yeniden kurulmasından ve bu konuda İnönü'nün tarafsız yaklaşımından ve çatışmada hakem rolü oynamasından dolayı memnundu.[160] Nihat Erim de, krizin çözülüşünde tarafsız ve hakem rolü oynayan İnönü ile Fuat Köprülü'nün tutumunu övüyordu.[161] Erim, yazısında, boykotun "burukluk" ve "sızı" yaratmış olduğunu, İnönü'nün tarafsız hakem rolü oynadığını ve sorunun çözümü yolundaki girişimlerini açıklıyordu; CHP'yi "uysal davranma"ya sevk etmişti. Erim, muhalefet liderleri olan Bayar ile Köprülü'yü de övüyordu. Onlar da "anlayışlı" ve "yatıştırıcı" bir rol oynamışlardı. Erim,

157 Uran, **age**, s. 467. Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 148; Fersoy, **age**, s. 191; Aydemir, **İkinci Adam**, (*Cilt*: 2), s. 446-447; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 224-228; Fuat Köprülü, "Bir Siyâsî Buhrânın Sonu", **Kuvvet**, (27.12.1946); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 147-149; Nutku, **age**, s. 38-40.

158 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 66-67; **Cumhuriyet**, (27-28.12.1946); **Vatan**, (28.12.1946). Ayrıca bkz. Fersoy, **age**, s. 191; Nutku, **age**, s. 38-40.

159 Nâdir Nâdi, "Kriz Bitti", **Cumhuriyet**, (28.12.1946). Ayrıca bkz. Nutku, **age**, s. 38-40. Necmettin Sadak da, bu tür uzlaşma ve anlaşma çabalarını destekliyordu. Necmettin Sadak, "Karşılıklı İki Parti Hayâtını Yürütmek İçin Bir Zihniyet Değişikliği Lâzımdır", **Akşam**, (25.12.1946; **AT**, Sayı: 157, (Aralık 1946). Mümtaz Fâik Fenik ise, DP Meclis Grubu'nun Meclis'e geri dönüp dönmeyeceğine DP Meclis Grubu'nun değil, fakat birkaç gün sonra Ankara'da toplanacak olan DP Büyük Kongresi'nin karar vermesi gerektiğini ileri sürüyordu. Fenik, parti tabanının esas karar sâhibi olduğunu ve olması gerektiğini belirtiyordu. Mümtaz Fâik Fenik, "Anlaşma İmkânları Var mıdır?", **Vatan**, (25.12.1946); **AT**, Sayı: 157, (Aralık 1946).

160 **Vatan**, (27-28.12.1946). Mümtaz Fâik Fenik, İnönü'nün DP'nin talebi doğrultusunda siyâsî açıdan tarafsız davrandığını ve bunun Hatay ve Antalya'da görülen yaklaşımın yeni bir ürünü olduğunu ileri sürüyordu. **Vatan**, (28.12.1946). Yine Fenik, İnönü'nün Peker'in siyâsetine karşı çıktığının bu tutumu ile belirginlik kazandığını da ileri sürüyordu. **Vatan**, (29.12.1946). Ayrıca bkz. Nutku, **age**, s. 38-40.

161 Nihat Erim, "Cumhurbaşkanımızın İlgisi", **Ulus**, (27.12.1946). Ayrıca bkz. Necmettin Sadak, "Büyük Şefin Büyük Hareketi", **Akşam**, (28.12.1946); Cihat Baban, "Demokrasi Ağır Bir İmtihan Atlattı", **Tasvir**, (28.12.1946); Mümtaz Fâik Fenik, "İki Parti Arasında Normal Çalışma Devri", **Vatan**, (28.12.1946); **AT**, Sayı: 157, (Aralık 1946).

bir daha tekerrür etmeyecek acemilik devri"nden de söz ediyordu. Kriz sona ermişti.[162] Erim, 27 Aralık târihinde günlüğüne, bu yazıdan dolayı CHP'deki "müfritler"in hiç memnun kalmadıklarını not etmiştir. Erim'e göre, Saffet Arıkan da İnönü'nün müdahalesinden hiç memnun kalmayan isimler arasında bulunuyordu. Bu nedenle "darılmış" ve "birkaç gündür evine kapanmış; hiç kimseyle görüşmüyor"muş. "Hattâ telefon fişini bile çıkarmış." Dahası, Hasan Saka da İnönü'nün müdahalesinden yana olmadığını Erim'e aktarmış; İnönü için "beyhüde gayret sarf ediyor" demiş. Ama sonuç olumlu olunca, Çankaya'da yapılan toplantıda, bizzat İnönü'ye karşı memnuniyetini belirtmiş.[163] Cihat Baban ile Mümtaz Fâik Fenik de, muhalefet adına krizin çözümünde İnönü'nün rolünü vurguluyorlar ve sonuçtan memnun görünüyorlardı.[164] 30 Aralık'ta İnönü, Menderes'i Çankaya Köşkü'ne akşam yemeğine dâvet edecektir.[165] Siyâsî gerilimin sona ermesi, birdenbire karşıt bir siyâsî ruh hâli yaratmış olmalıdır ki, basında DP'nin de hükümete katılacağına ilişkin haberler yayınlanıyordu.[166] Hatırlanacağı gibi, bu görüş öncelikle Ahmet Emin Yalman tarafından seslendirilmişti.

Nihat Erim günlüğünde, İnönü'nün DP liderlerinin kendisiyle temas kurmuş olmalarından dolayı memnun olduğunu yazmaktadır. DP'nin seçimlerden hemen sonra İnönü'ye karşı "hasmâne" bir tavır takındığını, fakat bu aşamada "onun hakemliği"ni kabûl ettiğini belirtmektedir. Erim'e göre, "son hâdisede en mühim nokta ve kazanç" buydu; ayrıca, yine Erim'e göre, İnönü "Recep Peker takımına da iyi bir ders vermiş"ti.[167]

Görüldüğü gibi, krizin çözümünde İnönü önemli rol oynamıştı. Siyâsî inisiyatifi bütünüyle üzerine almıştı. Oysa, iktidar ve muhalefet partileri arasındaki siyâsî sorunlarda ve kriz anlarında Cumhurbaşkanının siyâsî rol oynayabilmesi anayasaya tam olarak ne

---

162 Nihat Erim, "Cumhurbaşkanımızın İlgisi", **Ulus**, (27.12.1946).

163 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 80.

164 Cihat Baban, "Demokrasi Ağır Bir İmtihan Atlattı", **Tasvir**, (28.12.1946); Mümtaz Fâik Fenik, "İki Parti Arasında Normal Çalışma Devri", **Vatan**, (28.12.1946); **AT**, Sayı: 157, (Aralık 1946).

165 **Vatan**, (31.12.1946); Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 373; Fersoy, **age**, s. 191.

166 **Cumhuriyet**, (30.12.1946).

167 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 80

kadar uygundu, bu pek de belli değildi. Peker'e sorulursa hiç değildi. Nitekim Hilmi Uran, anılarında, "Onlar Meclis'e gelmiyorlar; hükûmet de bunu hiç umursamıyordu" demektedir.[168] Ancak İnönü, bu sûretle daha önceki siyâsî söyleminin ilk tecrübesini yaşamıştı. İktidar ile muhalefetin kritik bir aşamada uzlaşmasını sağlamış ve muhalefetin tepkisini yumuşatmayı başarmıştı.

Peker açısından ise, hükûmetin ve kendisinin özerk siyâsî alanına doğrudan müdahalede bulunmuştu. Peker'e göre, sorunun kaynağını oluşturanlar, sorunu çözmekle de görevliydiler. Cumhurbaşkanının ise siyâsî krizleri ve sorunları çözme gibi bir görevi ve sorumluluğu bulunmuyordu. Nitekim Şevket Süreyyâ Aydemir'e göre, "Recep Peker'in kendisi bu değişmeye ayak uydurabilecek olanlardan değildi" ve bu nedenle de Cumhurbaşkanının bu kritik aşamada siyâsete ve krize müdahalesi gerekli ve yararlıydı.[169]

Diğer yandan, İnönü'nün tek-parti dönemindeki Başbakanlığı döneminde, Cumhurbaşkanı Atatürk'ten gelen siyâsî müdahalelere karşı son derece duyarlı olduğunu da burada bir kez daha hatırlamak gerekir. İnönü'nün bu konuda Millî Şef döneminden kalan alışkanlığını sürdürdüğüne işâret etmek gerekir.[170]

Yılın son günlerinde önemli bir siyâsî gelişme daha olacak ve Tunceli'de olağanüstü yönetime son verilecektir.[171]

168 Uran, **age**, s. 467. Ayrıca bkz. Fersoy, **age**, s. 190-191.

169 Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 446-447.

170 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**.

171 **Cumhuriyet**, (31.12.1946). Tunceli Kânunu'na ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, s. 211-216; Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 862-864. Ayrıca bkz. **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 1), s. 193-196.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ KONGRESİ

1947 yılı, o zamâna kadar Türkiye'de görülen en uzun ömürlü muhalefet partisi olan DP açısından önemli bir dönüm noktası olmaya adaydı. 1946 yılının siyâsî krizleri ve DP yöneticilerinin çok kez parti tabanının taleplerine aykırı gelebilecek bir şekilde yönettikleri muhalefet hareketi, bu aşamada çatışma ve uzlaşma ekseni içinde kendisine yeni bir yön bulmak zorundaydı. Yeni yönün DP tabanının istemleri doğrultusunda mı, yâni genellikle çatışma ekseni etrâfında mı, yoksa tam aksine DP yöneticilerinin uzlaşmaya dönük politikaları doğrultusunda mı belirleneceği, pek çok faktörün, en başta iktidar partisinin politikasının sonucuna bağlı olmakla birlikte, elbette bir ölçüde de olsa DP'nin de inisiyatifindeydi. Bu bakımdan yeni yıl, muhalefet partisinin olsun, iktidar partisinin olsun, yeni politikalar saptamaları gereken bir yıldı ve bunun daha fazla ertelenmesi mümkün değilmiş gibi görünüyordu.

Muhalefetin yeni politikasının belirleneceği DP Birinci Büyük Kongresi, 1946 yılının inişli çıkışlı siyâsî krizlerinin sonuncusu olan ve hatırlanacağı gibi DP Meclis Grubu'nun TBMM'yi terk etmesi ile sonuçlanan "pisokopat kirizi"nin hemen ertesinde ve DP Meclis Grubu'nun Meclis'e geri dönmesini sağlayan ve iktidar ile muhalefet arasında gerçekleşen siyâsî uzlaşmanın da akabinde toplanıyordu. Bu, DP tabanının ve taşra örgütlerindeki müteşeb-

bis heyetler ile DP üyelerini temsil eden taşra delegelerinin parti yönetimi üzerindeki etkinliklerinin en yüksek noktası ve en etkili mekanizmasıydı. DP'nin taşra örgütlerinin ocak, bucak, ilçe ve il kongreleri, 1946 yılının son aylarında yapılmaya başlanmış ve yıl sonuna kadar da tamamlanmıştı.[1]

Hatırlanacağı gibi, DP tüzüğünün 6. maddesine göre, büyük kongrenin iki yılda bir toplanması gerekiyordu. Ancak tüzüğün 47. maddesine göre, "parti[nin] resmen faaliyete başlamasından itibâren bir seneye kadar büyük kongreyi toplantıya çağır"ması gerekiyordu ve bu târih1947 yılının ilk haftasında doluyordu.[2] Bayar, daha 9 Aralık'ta yaptığı bir açıklamada, kongrenin hangi ilde yapılacağına ilişkin henüz karar alınmadığını belirtiyor ve bu ilin doğal olarak Ankara olması gerektiğini de belirttikten sonra, Ankara'da kongrenin toplanabileceği uygun bir mekân bulamamaktan şikâyet ediyordu. Bayar, CHP kurultaylarının yapıldığı Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi'nin konferans salonunda toplanılması için yapılan mürâcaatın reddedildiğini ve Rektörlüğün, gerekçe olarak da, "fakülte binâsına politika sokulmaması" isteğini açıklıyordu. Bir başka seçenek, yine CHP kurultaylarının toplandığı TBMM idi. Ancak TBMM yöneticileri, artık Meclis binâsının hiçbir parti toplantısına tahsis edilemeyeceğine ilişkin karar almışlardı ve bu mürâcaat da reddedilmişti.[3] Sonunda DP Birinci Büyük Kongresi'nin 7 Ocak 1947 târihinde ve Ankara'da toplanmasına karar verilir.[4] DP tüzüğünün 6. maddesine göre bu yetki Genel İdâre Kurulu'na âiddi.

---

1 Bu konuda DP başkanlığının 26 Eylül 1946târih ve 21 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 459-461. DP'nin ilk il kongresi 25 Ekim 1946târihinde Edirne'de yapılmıştı. **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 134. Nâdir Nâdi, DP kongrelerinde sürekli olarak mahallî ve önemsiz sorunların gündeme geldiğinden ve buna karşılık bu kongrelerde görüş belirtilmediğinden şikâyetçiydi. Nâdir Nâdi, "Parti Kongreleri ve Belediye Başkanları", **Cumhuriyet**, (10.12.1946).

2 DP tüzüğüne ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 64-76.

3 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 54-55; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 139, **Cumhuriyet**, (10.12.1946). Ayrıca bkz. Rıfkı Sâlim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, s. 106; **Metin Toker, Tek Partiden Çok Partiye**, s. 229; Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 67; Eroğul, **age**, s. 24; Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 374; **Nutku, age**, s. 45; Fersoy, **age**, s. 192. Metin Toker, Ankara/Ulus'ta bulunan Yeni Sinema'nın CHP milletvekili Muhittin Baha Pars'ın aracılığı ile temin edildiğini belirtiyor. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 229. Ayrıca bkz. Mümtaz Fâik Fenik, "Demokrat Parti Kongresi Toplanırken", **Vatan**, (7.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947). Celâl Bayar ise, anılarında Ulus Sinema sı'ndan söz ediyor. Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 67.

4 Bu konuda DP başkanlığının 21 Aralık 1946 târih ve 32 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 472.

Nihat Erim, 6 Ocak târihli günlüğüne, İnönü'nün Bayar ve Köprülü ile olan görüşmeleri sırasında DP kongresinde bulunmak istediğini imâ ettiğini, fakat kendisine bir dâvet yapılmadığını da belirtmektedir. Erim'e göre, dâvet yapılmamasının nedeni Çakmak'ın karşı çıkması ile bâzı delegelerin taşkınlıklarıydı.

DP Birinci Büyük Kongresi, partinin kuruluşunun birinci yıldönümünde, 7-10 Ocak 1947 târihleri arasında Ankara'da toplanır. Kongreye katılan DP delegelerinin sayısı 800 civârındaydı.[5] Bir gazete haberine göre, bu sırada DP'nin üye sayısı 3.000.000'a yakındı.[6] Ancak bunun mübâlâğâlı bir rakam olması çok muhtemeldir. Burada dikkat çekici olan nokta, DP Birinci Büyük Kongresi'ne katılan delegelerin ezici çoğunluğunun partili delegeler olmasıydı. DP milletvekilleri, DP tüzüğünün 7. maddesi gereğince, DP Büyük Kongresi'nde doğrudan delege olamazlardı. Mutlaka il kongreleri tarafından delege seçilmeleri gerekiyordu. Tek istisnâ, Genel İdâre Kurulu üyelerinin kongrenin doğal üyeleri olmasıydı. Bu durumda kongre üyelerinin yaklaşık olarak 1/15'ini kongreye fiilen katılan delegeler oluştururken, yine yaklaşık olarak 1/13'ünü de milletvekilleri oluşturuyordu. Diğer üyelerse, partinin taşra örgütün-

5 Bu konuda DP başkanlığının târihsiz ve 33 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 472-474. Mahmut Goloğlu, Rıfkı Salim Burçak, Celâl Bayar, Tekin Erer ve Şevket Süreyyâ Aydemir, delege sayısını 906 olarak veriyorlar. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, s. 151; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 106; Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 67; Erer. **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 375; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 455; Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, s. 193. Eroğul da, aynı rakamı veriyor. Eroğul, **age**, s. 24. Muhtemelen Goloğlu ile Burçak'ın ve Bayar'ın anılarında verdiği rakamlar, büyük kongreye katılmaya hak kazanan delege sayısıdır. Anlaşılan 100 civârında delege büyük kongreye katılamamıştı. Nitekim Emrullah Nutku da, delege sayısının 800'ün üzerinde olduğunu yazıyor. Nutku, **age**, s. 45. Diğeryandan, Fâik Suat Bayramoğlu, kongreye katılan 800 delegeden söz ediyor. Fâik Suat Bayramoğlu, **Birinci Büyük Kongre ve Büyük Nutuk**, s. 5. Aynı şekilde ve aynı dönemde Mümtaz Fâik Fenik de 800'e yakın delegeden söz ediyor. Mümtaz Fâik Fenik, "Demokrat Parti Kongresi Toplanırken", **Vatan**, (7.1.1947). Ayrıca bkz. Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 105; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 229; Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 67; Eroğul, age, s. 24; Kandemir, **En Büyük Siyâset Fırtınası ve Neticeleri**, s. 81-84. Bir önemli gözlem de, bizzat Bayar'ın büyük kongre sonrası yaptığı bir açıklama ile ortaya çıkmaktadır. Bayar'ın açıklamasına göre, DP büyük kongresini Amerikalılar da izlemişlerdi. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 113. DP Birinci Büyük Kongresi'nin toplandığı 7 Ocak günü, Nihat Erim, son derece ılımlı ve iyimser görüşler içeren bir makâle yazmıştı ki, yazı ilginç ve dikkate değerdi. Nihat Erim, "Demokrat Parti Kurultayı", **Ulus**, (7.1.1947). Ancak Nihat Erim'in günlüğünde yazının CHP içindeki çoğunluğu memnun etmediği yazılıdır. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 81-82. Kongrenin basındaki ve genellikle olumlu yankılarına ilişkin olarak bkz. Necmettin Sadak, "İki Partili Hayâtın İlk Adımında Geriye mi Döneceğiz?", **Akşam**, (7.1.1947); Cihat Baban, "Demokrat Parti Kongresi", **Tasvir**, (8.1.1947); Nâdir Nâdi, "Demokratların Kongresi", **Cumhuriyet**, (8.1.1947); Mümtaz Fâik Fenik, "Demokrasi Fikrinin Zaferi", **Vatan**, (8.1.1947); **AT**, Sayı:158, (Ocak 1947).

6 **Vatan**, (5.1.1947).

den seçilerek gelen gerçekten temsilî nitelik göstermeye aday delegelerdi ve bu durum, CHP'nin geleneksel tutumunun tam aksini sergiliyordu.[7]

DP tüzüğüne göre, önce kongrenin başkanı ile başkan vekilleri seçilmeliydi. Bu seçim, parti içindeki kırılmaların da izdüşümünü gösteriyordu. Çünkü, Egeli delegelerin DP İzmir İl İdâre Heyeti Başkanı ve DP'nin önde gelen isimlerinden olan Ekrem Hayri Üstündağ'ı aday göstermelerine karşılık, İstanbul delegeleri de, DP muhalefetini simgeleyen bir ismi, DP İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanı Kenan Öner'i aday göstermişlerdi.[8] Emrullah Nutku, günlüğünde, Öner'e karşı yine DP'nin ileri gelen isimlerinden Manisa delegesi Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun Menderes ve Köprülü tarafından ve bizzat Öner'e seçenek olarak önerildiğini yazıyor.[9]

Kongre başkanlığına Öner'in hem de oybirliği ile seçilmesi dikkate değerdir.[10] DP yöneticileri ile çok kez anlaşmazlığa düşen ve muhalefetin izlemesi gereken politika konusunda DP yönetiminden çok farklı düşünen, DP'nin tek-partili dönemden çıkıp gelmiş yöneticilerine karşı güven beslemeyen, hattâ birçok kez cesur ve fevrî siyâsî çıkışları ve emri vâkileri ile DP yöneticilerini iktidar karşısında dahi güç duruma düşüren, ancak DP örgütü ve üyele-

---

7 CHP'nin kuruluşuna ilişkin olarak bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 154-173 ve (Cilt: 2), s. 53-114.
CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, 9 Ocak 1947 târihli parti genelgesinde; kongreye katılmak için Ankara'ya gelen DP'li delegelerin "gelip gitme masraflarını kendi keselerinden yapmakta" oluşuna dikkat çekiyor ve bunu DP'nin iktidâra olan "sönmez kin"i olarak tanımlıyordu. Onlar, iktidârı yıkmak için "icâbında ne müşkülleri" göze almışlardı. Uran, bu açıklamadan sonra, DP'nin "esaslı bir para sıkıntısı içine düştüğünü" haber aldıklarını bildiriyor ve DP'nin "bugün her yerde daha ziyâde kendisine mensup olanların ayrı ayrı maddî yardımıyla günlerini geçirebilmekte ve hattâ merkezlerine illerden para yardımı almakta" olduğunu haber veriyordu. Bu durum, CHP'ye daha çok çalışmak gereğini doğurmuştu. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/7 35 5].

8 Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 376; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 151; Fersoy, **age**, s. 193. Ekrem Hayri Üstündağ ile Kenan Öner hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti ve İktidar ve Demokratlar**.

9 Nutku, **age**, s. 46.
Samet Ağaoğlu, günlüğünde, seçimin arka plânını anlatmaktadır: "Daha çok sessiz, hattâ perde arkası, kulaktan kulağa fısıldanan sözler ve fikirlerin yarattığı bir manzara... Kongre üyeleri, parti yöneticileri kimler olmalıdır konusunda birbirlerinden önce memleket coğrafyasına göre uzaklaşıyorlardı. Ege illeri delegeleri, İstanbul, Trakya ve Orta Anadolu delegelerine karşı çıkıyorlar; Doğu ve Güney illeri delegeleri daha çok sessiz kalıyorlar, o iki tarafın tutumlarını dikkatle izliyorlardı. Bu ayrılık önce 'kongre başkanı kim olacak?' sorusu ile başladı denilebilir. Kurucular ve en çok Ege delegeleri Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nu istiyorlardı. İstanbul ve Orta Anadolu delegelerinin büyük kısım Kenan Öner'i..." Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 22-35 ve 415-416.

10 **Cumhuriyet**, (8.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947).

ri nezdinde prestiji hayli yüksek olduğu görülen Öner'in, tahmin edileceği gibi DP yöneticilerinin isteksiz davranmalarına karşın kongre başkanı seçilmesi, DP tabanının duygu ve düşüncelerini aksettirmesi bakımından önemlidir.

Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir başka önemli nokta da, büyük kongreye başkan adayı olarak gösterilen iki önemli ismin de, başkaca pek çok önemli ismin milletvekili olmasına karşın, sâdece parti delegesi olmasıdır. Bu, hiç kuşkusuz, DP Meclis Grubu ile parti tabanı arasındaki kırılmayı da simgeliyordu. Büyük kongre başkan vekilliklerine ise, yine Ege bölgesinden ve Nutku'nun kongre başkanlığı için aday gösterildiğini belirttiği Manisa delegesi Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ile yine bir başka İstanbul delegesi olan Abdurrahman Münip Berkan, yine oybirliği ile seçilmişlerdi. Hatırlanacağı gibi, Berkan, 1946 milletvekili erken genel seçiminde DP'den İstanbul milletvekili seçilmiş, fakat tutanağı TBMM tarafından kabûl edilmediği için milletvekilliği düşmüştü.[11]

Bayar'ın kongreyi açış konuşması bir hayli uzundu. Bayar, konuşmasında, DP muhalefetinin bir yıllık siyâsî muhasebesini yapmaya çalışıyor, iktidar partisinin eleştirilerini yanıtlarken, muhalefet politikasının amaç ve yöntemlerini savunuyor ve bunları meşrûlaştırmaya gayret ediyordu. Bayar'a göre, DP kuruluşunu, oluşumunu ve faaliyetini Atatürk'ün 1924 Anayasası'na borçluydu. "Yoksa hâlâ emsâline rastlanan totaliter devletlerinkine benzer bir anayasa ile karşılaşmış olsaydık, hiç şüphe yok ki, mücâdeleler çetin, sarsıntılar daha derin olurdu." Oysa "Atatürk, zamânının bütün menfî tesirlerine, aldatıcı câzibelerine karşı demokratik esaslara dayanan anayasamızı korumasını bilmişti." "Bu itibarla Demokrat Parti, son bir yıl içindeki çok feyizli siyâsî gelişmelerin temel ve mesnetlerini hazırlamış ve kurmuş bulunan büyük Atatürk'e, müstakbel Türkiye'yi yaratmış olmasının minneti yanında,

---

11 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 151-152; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 231; Eroğul, **age**, s. 24-25; Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 377; Nutku, **age**, s. 46; Fersoy, **age**, s. 193; **Demokrat Parti Kurucuları Bu Dâvânın Adamı Değildirler**, s. 7 ve 29; **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947); **Aydemir, Menderes'in Dramı?**, s. 193. İsmet Bozdağ, Kenan Öner'in oybirliği ile seçildiğini belirtiyor. İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, s. 32. Ancak Öner, kongrenin sâdece ilk günü başkanlık edecek, diğer günler yerini diğer iki başkan vekiline bırakacaktır. Kongre başkanlık divânı üyelerinin listeyle değil de, kongre tarafından tek tek seçilmelerine ilişkin olarak bkz. **Cumhuriyet**, (8.1.1947). Fevzi Çakmak da kongrede misâfir olarak bulunuyordu. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 231. Fevzi Çakmak'ın siyâsî geçmişine ve DP içindeki siyâsî konumuna ilişkin olarak ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti ve İktidar ve Demokratlar**.

ayrıca minnettardı." Bayar, tek-partili dönemde, inkılâplar devrinde, "kısa ve zarûrî bir müddete münhasır olmak üzere yurdumuzda çok partili bir idâre kurulmasının gecikmiş olması müsamaha ile karşılanabilir" derken, bir yandan CHP'nin geçmiş döneme ilişkin siyâsî değerlendirmesini paylaştığını açıklıyor ve dolayısıyla da tek-partili dönemde görev almış bir siyâset adamı olarak siyâsî sorumluluklarını meşrûlaştırıyordu. Hattâ Bayar, "bilhassa totaliter ideolojilerin alıp yürüdüğü ve hızla dünyânın her tarafını kaplamak istidâdını gösterdiği bir devirde de, memleketimizin de bu cereyanların az çok tesiri altında kalmasının tabiî olduğu insafla düşünülürse, bu müsamahayı daha haklı görmek mümkün olur" derken, Atatürk dönemini tek-partili dönemin özel bir kesiti olarak sunuyordu. Bu dönem, tıpkı CHP'nin ileri sürdüğü gibi, hoşgörülebilirdi ve meşrû bir siyâsî temele dayanıyordu. Bayar, tek-parti devrinin ileri gelen bir siyâset adamı olarak, Atatürk dönemini eleştiri konusu yapmaktan dikkatle kaçınıyor ve hattâ yeni dönemin oluşumunu yine bizzat Atatürk'e bağlıyordu.[12] Böylece Bayar aracılığıyla DP, vesâyetçi tek-parti rejimi teorisini içten savunma pozisyonunu sürdürüyordu.

Bayar, DP'nin bir muvâzaa partisi olduğu yolundaki söylentileri bir kez daha reddediyor ve ardından DP'nin 1946 yılında mâruz kaldığı ağır baskı ve şiddeti anlatıyordu. Ancak, Bayar'ın vurgulamaya çalıştığı bir başka nokta da, DP Meclis Grubu'nun son siyâsî krizde çatışma ve uzlaşma ekseninde Meclis'e geri dönmesinin DP tabanında yarattığı belli olan duyarlılığa karşı, bundan sonraki siyâsî krizlerde bu gibi kararların önceden DP büyük kongresi tarafından karâra bağlanmasını isteyen cümlesiydi. Bu cümle, muhtemelen tek-parti dönemine ilişkin ve DP tabanının duygu ve düşünceleri ile uyuşması pek güç olan siyâsî görüş ve tahlillere karşı, DP örgütüne yönelik inisiyatif kullanma çabasıydı.[13]

12 Bu konuda bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 313-330 ve 404-409.

13 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 55-67; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 139-148. Ayrıca bkz. Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 107-109; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 377-383; Fersoy, **age**, s. 193-197. Nâdir Nâdi'nin Bayar'ı ve taleplerini destekleyen makâlesi için bkz. Nâdir Nâdi, "Demokrasinin Alfabesi", **Cumhuriyet**, (11.1.1947). Necmettin Sadak da, Bayar'ın konuşmasını son derece ılımlı ve olumlu ifâdeler ile değerlendiriyordu. Necmettin Sadak, "Celâl Bayar'ın Nuktu ve Eski İnhiraflar Devri", **Akşam**, (9.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947). Nitekim bu yazı Cihat Baban tarafından da aynı ölçüde ılımlı bir uslûpla yanıtlanacaktır. Cihat Baban, "Hürriyet Misâkı, Bir Parti İşi Değil, Millet İşidir", **Tasvir**, (14.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947).

Kongrenin ilk günü verilen bir önergenin kabûl edilmesi ile anayasaya aykırı yasaların kaldırılması, tarafsız bir idâre kurulması, seçim yasasının değiştirilmesi ve Cumhurbaşkanının partilerüstü tarafsız bir konuma gelmesini sağlayan çalışmalar yapılması için özel bir komisyonun kurulması mümkün olmuştu. Bu komisyon, ileride Ana Dâvâlar Komisyonu olarak anılacaktır.[14]

Kongrenin ilk gününün akşamında, Nihat Erim'in günlüğünde yazdığına göre, İnönü Çankaya'da gayretlerin boşa gideceğinden duyduğu endişeyi de aktarmıştır. Buna karşılık gerek Erim, gerekse Peker, CHP'nin istikâmetinin doğru olduğundan söz etmişlerdi. İnönü, DP kongresinde hangi tarafın ağır basacağını izlemek gerektiğini belirtmişti. İnönü, *Ulus* gazetesinin ılımlı yaklaşımını övmüş; sert tutum almaktan yana olanların da gazetede yazabileceklerini, fakat Erim'in kendi imzâsıyla bu türden sertlik yanlısı yazılar yazmaması gerektiğini söylemişti. İktidârın muhalefete dostlukla yaklaştığı, fakat muhalefetin düşmanlık duygularını tahrik ettiği açığa çıkmalıydı. Erim'in Fâlih Rıfkı Atay'ı eleştirmesi üzerine de İnönü, Atay'ı savunma ihtiyâcını hissetmişti. Öyle görünüyor ki, İnönü partisinin her iki kanadı arasında belirgin bir denge kurmaya çabalıyordu.

Bunu Erim'in günlüğünde İnönü ile görüşmelerini aktardığı pek çok satırda görmek mümkündür. Meselâ, İnönü Erim'e gelecekteki siyâsî konumuyla ilgili tavsiyelerde bulunurken, onun muhakkak Başbakan olacağını, fakat bunun için parti içinde hiçbir pozisyona şimdiden angaje olmaması gerektiğini söylüyordu. Kendisi öldüğü zaman yaşlılar arasından lider olmak isteyenlerin çıkacağını, fakat onların birbirleriyle çatışmaktan "ifnâ" olacaklarını ve sahnenin Erim'e kalacağını öngörüyordu. Bir başka sefer de İnönü, "bâzen iki insandan birini fedâ etmek durumu hâsıl olur; çâresiz fedâ olunur" demişti.[15]

Türkiye'nin iç politikası yabancılar tarafından da dikkatle izlenmekteydi. O kadar ki, Nihat Erim günlüğünde, 9 Ocak'ta, ABD'nin

---

14 Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 153; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 110; Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 68-69; Eroğul, **age**, s. 25; Emin Karakuş, **İşte Ankara**, s. 125; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 384; Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt:2), s. 456-457; Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, s. 193. Fuat Köprülü, komisyonun adının Emin Sazak tarafından konulduğunu yazıyor. Fuat Köprülü, "Demokratların Ana Dâvâları", **Kuvvet**, (9.1.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 161-163.

15 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 75 ve 88.

Ankara Büyükelçisi Wilson ile yaptığı bir görüşmeye de yer vermektedir. Buna göre, Wilson ile iç politika meselelerini konuşmuştu. Erim yeni rejimin geleceğinden çok ümitli olduğunu açıklamıştı. Wilson, Erim'in Atatürk'ü övmesi üzerine, Atatürk'ü İnönü'nün tamamladığını özellikle vurgulamıştı; Wilson, Türkiye'nin rejim değişikliğinin "büyük iş" olduğunu belirttikten sonra, İnönü için "dâhi" ifâdesini kullanmıştı. Wilson, yeni rejimde ilerlemenin baş koşulunun hoşgörü olduğunu da açıklamıştı. Erim, bu konuşmalardan hemen sonra bunları İnönü'ye aktardığını ve onun da çok sevindiğini günlüğünde kayda geçirmiştir. O kadar ki, Çankaya'da bunun üzerine şampanya içtiklerini dahi anlatmaktadır. İnönü, Batılıların sâdece "kompliman yapmak için bunları" söylemeyeceğini ileri sürmüştü; "bitaraf gözler bizi takdir ediyor" demişti. Hattâ Erim'in elli yaşına gelmeden Başbakan olacağını bile söylemişti; maalesef kendisi yaşı itibâriyle bunu göremeyecekti. Çünkü o kadar yaşayamayacaktı.

Belki de İnönü zaman zaman ümit ve ümitsizlik arasında zigzag çiziyordu; fakat Peker'in tutumu daha kalıcı gibiydi. Nitekim Nihat Erim, günlüğünde, yine 9 Ocak'ta, İnönü ile Çankaya'daki görüşmesinden hemen sonra Peker ile yaptığı görüşmeyi de not etmiştir. Buna göre, Peker, DP'den ümitsiz olduğunu söylemişti. DP düşmanlık arıyordu, fakat kendisi devletin sorumlu kişisi olarak "devleti onların elinde" eritemezdi. Yasaları uygulamakta en küçük bir tereddüt göstermeyecekti. Erim, bu sözler üzerine zâten İnönü'nün de başkaca bir talepte bulunmadığını söyleme ihtiyâcını hissetmişti. Bu konuda mutâbıktılar. Fakat İnönü "kuvvetli insanların sabrını ve soğakkanlılığını istiyor"du. Bu konuşmanın sonunda yanlarına Mümtaz Ökmen de gelmişti; Erim'in notuna göre, kendisine düşmanlık besliyordu. Sempati ile bakıyor gibi görünüyordu, fakat yüzünden kini okunuyordu. Nitekim, DP kongresi için *Ulus* gazetesinde yazdığı makâleye DP cephesinden gelen sert yanıt üzerine, Burhan Belge'ye Erim'i çekiştirmişti.[16] İnönü'nün ise bütün dikkati DP kongresindeydi. Erim 10 Ocak gününün ak-

16 Bu arada yine Erim'in günlüğünden yola çıkarak, CHP içindeki anlaşmazlıkları ortaya koyan bir başka gelişmeye daha burada yer vermek gerekir: Yine 15 Ocak târihli notta, bu kez de Feridun Fikri Düşünsel'in, ki Erim'e göre Mümtaz Ökmen'in "adamı"dır, Erim'in **Ulus** gazetesindeki yazılarına karşı çıktığını görüyoruz. Bu grup Erim'e göre aleyhine hava yaratmaya çalışıyordu. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 90.

şamında da yine aynı konuda İnönü ile görüştüklerini günlüğüne geçirmiştir. İnönü, *Ulus*'un ılımlı tutumundan ayrılmaması gerektiğini tavsiye etmişti. Ertesi gün de 11 Ocak'ta yine İnönü'nün dâvetlisi olarak Erim kongreyle ilgili gelişmeleri birlikte görüştüklerini yazmıştır. 13 Ocak tarihli notunuda Erim, İnönü ile görüşmesi sırasında İnönü'nün CHP'nin iktidârı kaybetmesi ihtimâlinden de söz etmişti. İnönü, bu ihtimâli "hesâba katıyor"du. Diğer yandan, Erim, İnönü nezdinde sık sık *Ulus*'tan ayrılmayı talep ediyor; buna karşılık İnönü, durumu hep geçiştiriyordu. Erim'in günlüğü bu konuşma notlarıyla doludur. *Ulus* gazetesi de kongreye büyük önem vermişti.[17]

İnönü, 21 Ocak'ta DP için şöyle diyecektir: "Onların kafasında benim bütün yaptıklarımı İngiliz ve Amerikalıların baskısına veren düşünce yaşadıkça rahat çalışamayacağız. Bir de 'seçimlerde iktidârı alabilecekken, kaçırdık; binâenaleyh dört yıl beklemeyelim' düşüncesi devâm ettikçe, bu iş sürmeyecek." İnönü, DP'nin Meclis'i terk etmesi hâlinde de mesele olmayacağını açıklamıştı; "eğer memleketin herhangi bir yerinde karışıklık çıkarmaya kalkarlarsa, onu da göze aldım." demişti.[18]

Kongrenin ikinci günü delegelerin konuşmaları başlayacak ve delegelerin duygu ve düşünceleri ile DP yöneticilerinin politikaları arasındaki bâriz farklılık bir kez daha ortaya çıkacaktır. Örneğin, Samet Ağaoğlu'nun, Rauf Onursal'ın, Osman Bölükbaşı'nın, Sıtkı Yırcalı'nın, Fuat Arna'nın, Osman Kapâni'nin, Hulûsi Köymen'in, Mustafa Kentli'nin ve Hâmit Şevket İnce'nin konuşmaları, bunu bâriz bir şekilde gösteriyordu. Bu olsa olsa "46 Rühu"nun bir göstergesi sayılabilirdi. Nitekim konuşmacılar, DP Meclis Grubu'nun kongrenin karârını beklemeden Meclis'e geri dönmesini eleştirmişlerdi. Örneğin, Rauf Onursal ile Sıtkı Yırcalı, DP Meclis Grubu'nun kongrenin karârı olmaksızın Meclis'e geri dönmesini sert bir şekilde eleştirmişlerdi. Bu tür eleştirilere İzmir delegesi Mustafa Kentli de katılmış ve bu durumun parti için bir "leke" olduğunu da belirtmişti[19] Bursa delegesi Fuat Arna da, SCF'nin siyâsî arenadan kendi kendine çekilmesinin bir "leke" olduğunu

17 **Ulus**, (12.1.1947).

18 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 82-88.

19 Bayramoğlu, **age**, s. 13; **Cumhuriyet**, (9.1.1947); **Vatan**, (9.1.1947).

ileri sürüyor ve bu konuda Bayar'ı da eleştiriyordu.[20] Bu şekilde de Arna, DP'de siyâsî karar inisiyatifinin DP Meclis Grubu ile Genel İdâre Kurulu'nda değil de kongrenin, yâni DP tabanının inisiyatifinde olması gerektiğini vurgulamış oluyordu.

Diğer yandan, Osman Bölükbaşı, "bu memleket 23 senedir kızıl bir sultan idâresinde sevk ve idâre olundu" derken, bir anlamda Bayar'ın açış konuşmasını da yanıtlamış ve DP tabanının gerçek duygu ve düşüncelerini ifâde etmişti.[21] Nitekim Metin Toker, bu konuşmanın akislerini yıllar sonra şöyle nakledecektir: "Atatürkçü Bayar, üzüntü ve hiddetine rağmen yeriden kımıldamadı ve tabiî sonradan çok tenkide mâruz kaldı. Ama memleketteki tayfasının küçümsenmeyecek bir kısmının aynı ruh hâleti içinde bulunduğunu biliyor ve onların da nabızlarından gerekli şerbeti esirgemek istemiyordu."[22] Diğer yandan, Hulûsi Köymen, Atatürk yaşasa idi DP'nin başında yer alacağını ileri sürerek, bu tür tartışmaların dışında kalıyordu.[23] Fuat Köprülü de, SCF'nin târihe mâl olduğunu belirterek, bu parti ile ilgili tartışmalara artık son verilmesi gerektiğini bildiriyordu.[24] DP içinde bâriz bir şekilde fark edilen târihe bakış farkı, aslında günlük politikanın yansımasından ibâretti.

Kongrede Genel İdâre Kurulu raporu da ittifakla kabûl edilecektir.[25] Kongrenin üçüncü günü dilek komisyonundan gelen rapor okunacak ve raporda sözü edilen anayasaya aykırı yasaların

---

20 **Vatan**, (9.1.1947).

21 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 153; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 231-232; Eroğul, **age**, s. 26; Nutku, **age**, s. 47-48. Bu konuda basına da yansıyan, ancak ılımlı tarzdaki eleştiriler için bkz. Necmettin Sadak, "Demokrat Parti'nin İlk Kongresi Dolayısıyla Bâzı Samimî Düşünceler", **Akşam**, (11.1.1947); Nâdir Nâdi, "Hürriyet İçinde İstİbdat", **Cumhuriyet**, (11.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947). Cihat Baban da, bu türden sert ve şiddetli eleştirileri reddediyordu. Cihat Baban, "Muvaffakiyetin Sırrı İsimli Tılsım", **Tasvir**, (18.1.1847); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947).

Samet Ağaoğlu da, günlüğünde, kongrede yaptığı konuşmanın ardından Menderes'in kendisini şiddetle eleştirdiğini yazmaktadır. Menderes şöyle demişti. "Samet Ağaoğlu'nun dedikleri, memleket için de, partimiz için de, sonu nereye varacağı kestirilemez reaksiyonlar uyandırabilir. Bu fikirde olan arkadaşlarımız görüşlerinde ısrâr ederlerse, aramızdan ayrılabilirler." Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 42-44.

22 Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 232. Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 384-392; Bayramoğlu, **age**, s. 21.

23 **Cumhuriyet**, (9.1.1947).

24 **Cumhuriyet**, (9.1.1947).

25 **Cumhuriyet**, (9.1.1947).

değiştirilmesi, Cumhurbaşkanının halk tarafından ve tek dereceli bir seçimle iki yıl için seçilmesi, az üyeden oluşan iki Meclis'in varlığı ile Meclis dışından da bakan atanabilmesi konuları gündeme gelecektir. Hattâ TBMM'nin 250 üyeye indirilmesi de talep ediliyordu. Ancak bu tür öneriler tüm DP tabanı tarafından paylaşılmıyordu. Örneğin, Sıtkı Yırcalı, Cumhurbaşkanının Meclis tarafından seçilmesini istiyordu. Aksi hâlde diktatörlük söz konusu olabilirdi. Ayrıca, ikinci bir Meclis, yâni Âyan Meclisi (Senato) oluşturulması da doğru değildi. Kâzım Arar, anayasal bir sorun bulunmadığına dikkat çekiyordu. Cumhurbaşkanları da birden çok kez seçilebilirdi. Oysa Râsim Kut ile Muzaffer Ali, anayasanın değiştirilmemesini isterken, anayasaya aykırı yasaların kaldırılmasını gündeme getiriyorlardı. Ayrıca Cumhurbaşkanı Meclis tarafından seçilmeliydi.[26] Kongrenin benimsediği bir öneri de, bundan sonra yapılacak tüm belediye seçimlerine katılmak yönündeydi.[27]

Dördüncü gün ise, DP tüzüğünün değiştirilmesi yönünde öneriler görüşülecektir. Emin Sazak'ın önerisi ile Genel İdâre Kurulu'nun üye sayısı, biri genel başkan olmak üzere 15'e çıkarılıyordu. Haysiyet divânı üyelerinin sayısı da dokuz oluyordu.[28] Ancak delegeler, illerde saptanacak milletvekili adaylarının DP genel merkezi tarafından değiştirilebileceği yönündeki değişikliği şiddetle eleştirmişlerdi. Bâzı delegelere göre, bu yöndeki uygulamalar ancak CHP'de görülebilirdi. DP'nin zihniyeti CHP'den farklı olmalıydı. Aslında DP yöneticilerinin önerisi, milletvekili genel seçiminde DP Genel İdâre Kurulu'na toplam milletvekili adayı sayısının % 10'u oranında aday gösterme hakkı ve yetkisinin tanınması yönündeydi. Talep, DP tüzüğünün 13. maddesinin değiştirilmesiydi. İstenen, milletvekili adaylarının il idâre

26 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 153-154. Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 388; Nutku, **age**, s. 48; Bayramoğlu, **age**, s. 18. Bayramoğlu, Balıkesir delegesi Sıtkı Yırcalı'nın Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini istediğini belirtiyor. Bayramoğlu, **age**, s. 18. Nitekim **Cumhuriyet** gazetesinin haberi de bu yöndedir. **Cumhuriyet**, (11.1.1947). Yırcalı'nın bir önemli talebi de, Anayasa Mahkemesi kurulması yönündeydi. **Cumhuriyet**, (11.1.1947). Yine Bayramoğlu, Ankara delegesi Zühtü Velibeşe'nin de, Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi gerektiğini belirttiğini ve ikinci bir Meclis olarak Âyan Meclisi'ni (Senatoyu) önerdiğini ve anayasanın da değiştirilmesi talebini yeniden gündeme getirdiğini belirtiyor. Bayramoğlu, **age**, s. 18-21.

27 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 154.

28 Bayramoğlu, **age**, s. 21.

heyetleri tarafından önerilmesi, ancak kesin aday listesinin genel merkezin, yâni Genel İdâre Kurulu'nun onayı ile kesinleşmesiydi. Bayar'a göre, "partinin fikir kadrosunu sağlamak için buna [ihtiyaç] vardı"[29] Tüzük komisyonunun kabûl ettiği bu öneri kongre delegelerinin şiddetli tepkileri ile karşılaşmıştı. Nitekim değişiklik önerisi Celâl Bayar'ın ağırlığını koymasına karşın değiştirilecektir.[30] Madde, yeniden komisyona geri gönderilecektir. Komisyondan gelen yeni metinde maddede değişiklik yapılmıştı. Buna göre, milletvekili adayları yine il idâre heyetleri tarafından belirlenecekti. Ancak Genel İdâre Kurulu'nun düzeltme yetkisi vardı, fakat son söz yine örgütte, yâni il idâre heyetlerinde olacaktı. Bu hüküm, komisyonda gizli oyla oylanacak ve kabûl edilecektir.

Ancak sorun, bu türden bir formülasyonla da çözüme kavuşamayacaktır. Nitekim, yıllar sonra yayınlanan "Demokrat Parti Kurucuları Bu Dâvânın Adamı Değildirler" adlı broşürde, bu konuda şu satırlara tesâdüf etmek kesinlikle tesâdüf sayılamaz: "Kongrenin üzerinde durduğu önemli meselelerin başında, milletvekilleri adaylarının tesbiti şekli geliyordu. Bizzat [Genel] Başkan Celâl Bayar'ın aday tesbitinde sözün Genel [İdâre] Kurulu'na bırakılması husûsundaki ısrarlı talebine rağmen ve maddenin tekrar encümene gitmesinden sonra da kongre, milletvekili adaylarının kayıtsız şartsız mahallerince seçilmesinde son dereceye kadar titizlik göstermiştir. (...) Ne yazık ki, milletvekili adaylarının seçimlerine dâir olan tüzüğün 13. maddesi, kongrenin sarih karârı hilâfına müphem ve aday seçiminde Genel [İdâre] Kurul[u'n]a söz ve imkân bırakacak bir şekilde tertiplenmiştir".[31]

DP Birinci Büyük Kongresi'nde kabûl edilen yeni DP tüzüğü, ARA EK I'de sunulmaktadır.

DP kongresinin bir başka önemli özelliği de, parti programının

---

29 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 68. Celâl Yardımcı, yıllar sonra, oranın % 20 olduğunu hatırlatarak, Bayar'ın ağırlığını koyması sonucunda önerinin benimsendiğini açıklayacaktır. **Cumhuriyetin Beş Dönemeci**, s. 119.

30 Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 154-155. Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 392-395; Bayramoğlu, **age**, s. 26.

31 **Demokrat Parti Kurucuları Bu Dâvânın Adamı Değildirler**, s. 8. Bu konuda delegelerin görüşüne yakın bir savunma için bkz. Cihat Baban, "Muvaffakiyetin Sırrı İsimli Tılsım", **Tasvir**, (18.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947).

ARA EK I
DEMOKRAT PARTİ TÜZÜĞÜ
(1947)[1]

İsim ve Maksat

Madde 1: Demokrat Parti, Cemiyetler Kânunu'na göre kurulmuş siyâsî bir cemiyettir. Merkezi Ankara'dadır.

Madde 2: Partinin maksadı, programında yazılı esasları gerçekleştirmek için kânunun verdiği haklar ve tüzüğü hükümleri dâiresinde çalışmaktır.

Üyeler

Madde 3: Demokrat Parti'ye,

a) Millî Mücâdele'ye aykırı harekette bulunmamış,

b) Türk milletinin birlik ve istiklâlini parçalamayı hedef tutan veyâ demokratik esaslara aykırı bulunan ideolojilere saplanmamış,

c) Ağır hapis veyâ şeref ve haysiyet kırıcı bir suç yüzünden hapis cezâsı ile mahkûm olmamış, hacir altına alınmamış ve halkça kötü tanınmamış,

ç) Türk kültürünü ve partinin prensiplerini kabûl etmiş olan kadın ve erkek yirmiliki yaşını bitiren her Türk girebilir.[2]

Madde 4: Üçüncü maddedeki vasıf ve şartlara hâiz olup da partiye girmek isteyen her vatandaş, iki partili tarafından ikâmetgâhının bulunduğu mahallin veyâ işyerinin ocağına tanıtılır ve kendisi de parti programını ve tüzüğünü kabûl ettiğine dâir bir taahhütnâme verir. Partiye girmek isteyenler ancak ikâmetgâhlarının veyâ işyerlerinin bulunduğu yerin ocağına kayıt olunabilirler. Partiye girmek isteği kabûl olunmazsa, istekli il haysiyet divânına mürâcaatla itiraz edebilir. Verilecek karar kat'îdir.[3]

Parti Teşkilâtı

Madde 5: Parti teşkilâtı şunlardır:

a) Büyük Kongre,

b) Merkez Genel İdâre Kurulu

c) Parti Meclis Grubu

ç) Merkez Haysiyet Divânı ve il haysiyet divanları

d) Köy, mahalle, bucak, ilçe ve il kongreleri,

e) Köy, mahalle, bucak, ilçe ve il idâre kurulları.

Parti teşkilâtı, idârî teşkilâta tâbi olmayıp, lüzum görülen yerlerde itibârî ilçe ve bucak kurulabilir.[4]

---

1 **Demokrat Parti Tüzüğü (1947).** DP'nin 1946 yılında kabûl edilen tüzüğü için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 64-76.

2 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddenin ikinci paragrafına eklenmiştir.

3 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile, yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

4 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzen-

Büyük Kongre

Madde 6: Büyük Kongre, iki yılda bir Genel İdâre Kurulu'nun tâyin edeceği yer ve zamanda toplanır. Genel İdâre Kurulu, zarûrî gördüğü hâllerde bu müddeti altı ay kadar uzatabilir. Gerekli hâllerde de Genel İdâre Kurulu karârı ile büyük kongre toplantıya çağrılabilir. Bu takdirde ancak toplantıyı gerektiren meseleler konuşulur.[5]

Madde 7:

a) Büyük kongre, parti başkanı ve Genel İdâre Kurulu üyeleri ile il kongrelerinden seçilecek üçer ve üye sayısı 2.000'i geçen illerden her fazla 2.000 üye için ayrıca yine kongrelerce seçilecek birer üyeden teşekkül eder.

b) Büyük kongreye seçilecek delegelerin o il teşkilâtına kayıtlı olması şarttır.[6]

Madde 8: Büyük kongre, mürettep üyesinin mutlak çoğunluğu ile parti başkanı tarafından açılır. Çoğunluk yoksa ertesi günü yapılacak toplantıda bulunan üyeler ile açılır.

Madde 9: Büyük kongre, gündemindeki meseleleri konuşmaya başlamadan önce, işârî oy ile bir başkan ve iki başkan vekili ile lüzûmu kadar yazman seçer.[7]

Madde 10: Büyük kongrenin gündemi, Genel İdâre Kurulu tarafından tesbit olunur. Kongre, gündemine ve çalışma usûllerine hâkimdir.[8]

Madde 11: Kongre, partinin en yüksek organıdır. Partiyi ilgilendiren bütün meseleleri inceleyebilir. Parti Genel İdâre Kurulu'nun hesaplarına bakar. Genel İdâre Kurulu bütçesini tetkik ve kabûl eder. Parti başkanı ile ondört kişilik Genel İdâre Kurulu ve dokuz kişilik Merkez Haysiyet Divânı üyeleri ile birer kat yedeğini seçer. Genel İdâre Kurulu ve Haysiyet Divânı üyeliklerinde vâki olacak boşluk yedeklerden tamamlanır. Parti program ve tüzüğüne âid teklifler Genel İdâre Kurulu veyâ en az mürettep üyenin onda biri tarafından yapılır ve kongre üyelerinin üçte ikisinin oyu ile kabûl edilir.[9]

Parti Başkanı

Madde 12: Parti başkanı partiyi temsil eder. Büyük Kongre'nin [ve] Genel İdâre Kurulu'nun tabiî başkanıdır. Parti nâmına sözsöylemek yetkisi başkana âiddir. Gerekirse kendisini ilgilendiren işler için Genel İdâre Kurulu üyelerinden birisini tevkil eder.

Genel İdâre Kurulu

Madde 13: Genel İdâre Kurulu, Büyük Kongre'den sonra partinin en yüksek organı olup, vazifeleri şunlardır:

---

lenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye (c) fıkrası ile son paragraf eklenmiştir.

5 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye ikinci cümle eklenmiştir.

6 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye son fıkra eklenmiştir.

7 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

8 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

9 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

a) Parti program ve tüzüğü hükümlerine [ve] kongre kararlarına göre partinin bütün teşkilâtını idâre etmek.

b) Lüzum görülen yerlerde teşkilât yapmak.

c) İl kongrelerince idâre kurullarına seçilen üyelerin seçimlerini tetkik etmek [ve] gereken kararları vermek.

ç) Teşkilâtı teftiş ettirmek ve teftiş neticesine göre inzıbâti karar ittihâzını icâb eden meseleleri Merkez Haysiyet Divânı'na havâle etmek.

d) İl ve ilçe idâre kurulları, bir yerde toplanarak gizli oyla milletvekili adaylarını seçtikten ve bu seçim neticesini muhtevî mazbatayı tanzim ettikten sonra, bu adaylar arasından gerek umûmî vasfı ve gerek seçim kudretleri bakımından en uygun görülenleri parti nâmına milletvekilliğine aday gösterir. Genel İdâre Kurulu, yukarıda bahsi geçen yoklama yapılmazdan evvel parti adına aday gösterilmesini lüzumlu gördüğü kimseler hakkında [il ve ilçe idâre] kurullarının mütâlaalarını bildirmelerini ve bunların isimlerinin de yoklamaya tâbi tutulmalarını isteyebilir. Yoklama neticesini gösterir mazbataya bunların aldıkları oylar da derc olunur.

e) Parti program ve tüzüğünün tatbiki, mesâî şeklinin tanzimi, ihtisas komisyonları ve bürolar teşkili vesâir lüzumlu gördüğü hususlar hakkında tâlimatnâmeler yapmak.

f) Parti prensiplerini yaymak için bütün neşir ve telkin vâsıtalarından faydalanmaya çalışmak.

g) İl bütçelerini tetkik ve kabûl etmek ve lüzûmu hâlinde bütçeye tahsisat ilâvesine ve muayyen mevzulara sarf edilmek üzere istikraz akdine karar vermek.

h) Parti tüzüğünü icâbında tefsir etmek.[10]

Merkez ve İl Haysiyet Divânları

Madde 14: Aşağıdaki maddelerde yazılı hareketlerde bulunan parti mensuplarına idâre kurullarının doğrudan doğruya veyâ parti mensuplarının yazılı mürâcaatı üzerine, bu kurullarca yapılacak tetkikat neticesine göre tahkikat yapmak ve inzıbâtî karar vermek vazifesi ile illerde ve merkezde haysiyet divânları kurulur. İdâre kurulları kararlarına [karşı] Haysiyet Divânı nezdinde itirâz olunabilir.[11]

Madde 15: İl Haysiyet Divânı, il kongrelerince seçilen beş kişiden ibârettir. Ayrıca birer misli yedek üye seçilir. Her divân kendi üyeleri arasından bir başkan seçer. Bu divânlara üye olanlar idâre kurullarında bulunamazlar. Divânların müddeti, illerde bir, merkezde [ise] iki yıldır.[12]

---

10 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

11 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

12 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

Kısa bir süre sonra, tüzüğün haysiyet divanları ile ilgili maddesine ilişkin olarak DP Genel İdâre Kurulu tarafından bir yorumda bulunulacak ve "idâre heyetlerinin toplanma ve nisaplarını tâyin eden 34 ve 35. maddeleri hükmünün haysiyet divanları için de tatbiki gerektiğine" karar verilecektir. DP başkanlığının 10 Haziran 1947 târih ve 54 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 509-510.

Madde 16: İnzibat hükümleri şunlardır:

a) Yazılı olarak dikkati çekme,

b) Çıkarma.[13]

Madde 17: İnzibat hükümlerinin tatbikini gerektiren hâller şunlardır:

a) Parti programına, tüzük hükümlerine ve bu esaslara uygun olarak parti Genel İdâre Kurulu ve diğer parti [idâre] kurulları ve teşkilât kademeleri tarafından verilen kararlara aykırı hareket etmek,

b) (a) fıkrasındaki esaslara uymayan neşriyat yapmak veyâ bu yoldaki neşriyâtı tahrik etmek,

c) Her türlü seçimlerde, parti nâmına adaylıkları tensip ve ilân edilenlere rey vermemek veyâ bu adaylar aleyhinde açık veyâ gizli propaganda yapmak,

ç) Partiyi şahsî menfaatlerine âlet etmek,

d) Umûmîyetle siyâsî hayatta memleket ve parti bakımından nezâhet ve sevgiyi bozacak ve fesatkârane hareketlerde bulunmak.[14]

Madde 18: Merkez Haysiyet Divânı, il haysiyet divânlarınca verilen ve itiraz yolu ile gelen inzibat kararlarını kat'î olarak neticelendirir. Genel İdâre Kurulu ile il idâre kurulları ve il haysiyet divanları üyeleri hakkında karar vermek, Merkez Haysiyet Divânı'na âiddir. Bu divânın karârına itirâz vûkûnda kat'î karar büyük kongrece verilir. Şu kadar ki, kararlar infâz olunur.[15]

Madde 19: Haysiyet divanları ile büyük kongrece verilecek inzibat kararları, gerektiğinde fiilin derecesine göre, doğrudan doğruya çıkarma kârârı da olabilir.

Madde 20: Verilecek kararlara tebliğ târihinden itibâren onbeş gün içinde yazılı olarak itiraz edilebilir. Bu takdirde evrak ilgililerin müdâfaanâmeleri ile birlikte Merkez Haysiyet Divânı'na gönderilir. Çıkarma kararlarının tatbiki, itiraz vâki olmasa bile, Merkez Haysiyet Divânı'nın tasdikine bağlıdır.[16]

Kongre Hakkında Müşterek Hükümler

Madde 21: Kongreler yılda bir [kez] toplanır.

Madde 22: Kongrelerin toplanma zamânı, mevsim, iklim ve iş gereklerine göre Merkez Genel İdâre Kurulu'nca tesbit edilerek, il idâre kurullarına en az bir ay evvel bildirilir.

Madde 23: Ocak kongre toplantılarına o yerin parti ocağına kayıtlı her üye mâzereti olmadıkça gelmeye mecburdur.[17]

Madde 24: Bucak kongresine köy [ve] mahalle ocağına kayıtlı bulunan üyenin 50'ye kadar kısmı için bir, bundan yukarı sayıdaki üyenin beher 50 ve fazlası için birer, ilçe kong-

---

13 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

14 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

15 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

16 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

17 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddenin sâdece son sözcüğü değiştirilmiştir.

resine bucak çevresindeki ocaklarda kayıtlı bulunan üyenin 500'e kadar olan kısmı için iki ve bundan yukarı sayıda üyenin beher 500 ve fazlası için birer, il kongresine ilçelerde kayıtlı bulunan üyenin 1.000'e kadar kısmı için iki ve bundan yukarı sayıda üyenin fazlası için birer delege seçilir.[18]

Madde 25:

a) Kongreler, kendi idâre kurullarının başkanları tarafından yoklama yapıldıktan sonra üyelerin üçte biri ile açılır. Üçte bir nispetinde üye bulunmazsa, toplantı ertesi güne bırakılır ve mevcut üye ile açılır.

b) Kongrelerde seçimler gizli oy ile yapılır.

c) Seçimlerde her kongre üyesi aday gösterebilir.

d) Eğer kongre mevcûdunun üçte ikisi isterse, seçimler açık oyla da yapılır.

e) Açık oyla yapılacak seçimlerde teklif edilen adlar birer birer oya konu[lu]r.[19]

Madde 26: Her kongre, bir başkan ve bir ikinci başkan ve lüzûmu kadar yazman seçer.[20]

Madde 27: Her kongrenin gündemi, idâre kurulları tarafından tesbit edilir. Kongreler, kendi gündemlerine hâkimdirler ve işlerini kolaylaştırmak için gereken komisyonları seçer.[21]

Madde 28: İl önce idâre kurulunun yıllık raporu okunur.

Madde 29: Kongreler,

a) Delegeler tarafından yapılacak teklifler ile partinin mahallî hareket ve faaliyetlerini inceler ve icâb eden kararları verir. Üst derecedeki kongrelere bildirilecek hususlar hakkındaki isteklerini tesbit eder. İdâre kurullarının hesaplarını tetkik ile icâbına göre kabûl veyâ red ve gelecek çalışma devresi için idâre kurullarınca hazırlanan bütçeleri aynen veyâ tâdilen kabûl eder.

b) Ocak, mahalle ve bucak kongreleri, ocak ve bucak idâre kurullarına üçten yedîye, ilçe kongreleri, ilçe idâre kurullarına beşten yedîye, il kongreleri, il idâre kurullarına yediden dokuza kadar üye ile bir kat yedeğini seçerler.

c) Kendilerine bağlı idâre kurulları ile başkanlarının seçimlerini lüzûmunda inceler ve bir yolsuzluk görürse seçimin yenilenmesine karar verir.[22]

Madde 30: İdâre kurullarında bulunanlar kendi kongrelerine delege seçilemezler. Ancak oya katılmamak şartı ile kongre müzâkerelerine iştirâk hakkına hâizdirler.[23]

---

18 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan madde değiştirilmiştir.

19 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan 25. madde tamâmen kaldırılarak ve eski tüzükte bulunan 26. madde hükmüne de eklemede bulunularak, eski tüzükte iki ayrı madde hâlinde yer alan hükümlere bu maddede yer verilmiştir.

20 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye (eski 27. madde) eklemede bulunulmuştur.

21 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye (eski 28. madde) eklemede bulunulmuştur.

22 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

23 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

Madde 31: Bir evvelki toplantının zabıt hulâsası, ertesi toplantıda ve son konuşmalarındaki zabıt hulâsaları da kongre sonunda okunur. Kongre tutanakları, başkan ve ikinci başkan ile yazmanlar tarafından imzâlanır.[24]

İdâre Kurulları Hakkında Müşterek Hükümler

Madde 32: İdâre kurulları, kendi aralarından bir başkan, bir ikinci başkan, bir muhasebeci ve bir yazman seçerler.[25]

Madde 33: İdâre kurulları, çoğunlukla ve en az haftada bir [kez] toplanırlar.[26]

Madde 34: İdâre kurulları, konuşma nisâbının çoğunluğu ile karar verirler.[27]

Madde 35: İdâre kurullarının müddetleri, müteakip kongrelere kadar devâm eder. İdâre kurullarına tekrar seçilmek câizdir. Baba veyâ ana ile çocuklar ve kardeşler ile karı koca, aynı idâre kurullarında bulunamazlar.

Madde 36: Başkan, bulunmadığı zaman ikinci başkan, idâre kurulunu temsil eder. Bu sıfatla parti teşkilât kademeleri ile ve mahallîndeki hükûmet vesâir müesseseler mümessilleri ile temâs eder ve yazılan kağıtları imzâlar. Başkan bulunmadığı zaman ikinci başkan, hesap işlerinde muhasebeci üye ile birlikte imzâ eder. Sarfiyat, idâre kurullarının karârına uygun olarak yapılır.[28]

Madde 37: Mâzereti olmadığı hâlde üst üste belirli üç toplantıya gelmeyen üye istifâ etmiş sayılarak, yerine en fazla oy alan yedek üye getirilir.

İdâre Kurulları ve Vazifeleri

Madde 38: İdâre kurullarının vazifeleri şunlardır:

a) Parti prensiplerini her fırsattan faydalanarak yaymak [ve] halkın partiye karşı sevgisini artırmak,

b) Tüzük hükümlerini, parti kararlarını ve tâlimat icablarını yerine getirmek.

c) Seçimlerde parti nâmına aday gösterileceklerin haklarında fikir ve mütâlaalarını bildirmek.

ç) Bütçeleri ile senelik hesap hulâsalarını yaparak kongrelerine sunmak.

d) Partililer arasındaki geçimsizlikleri önlemek.

e) Teşkilâtı kuvvetlendirmek ve genişletmek.

f) Parti teşkilâtı arasında iş ve vazife bakımından mertebe silsilesine riâyet etmek sûreti ile samimî tesânüt ve faaliyeti temin etmek.[29]

---

24 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

25 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

26 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'ndeyapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

27 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

28 Bu madde, 1947 yılında, DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

29 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'ndeyapılan tüzük değişikliği ileyeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

Madde 39: İl Genel Meclisi üyeliklerine seçilecek parti adayları, ilçe idâre kurulları ile hâsıl olacak mutâbakattan sonra, il idâre kurullarınca [ve] belediye hudûdu dâhilindeki bütün idâre kurullarının bir yerde toplanarak ekseriyetle verecekleri karar üzerine, en yüksek idâre kurulu başkanlığınca ilân olunur.[30]

Madde 40: Her idâre kurulu, kendisine bağlı her mertebeden idâre kurulları ve parti işleri üzerinde teftiş ve murâkabe hakkına hâizdir.[31]

Mâlî Hükümler

Madde 41: Partinin gelirleri,

a) Parti üyelerinden yılda 120 Lira'yı geçmemek üzere alınacak yardım paralarından,

b) Partiye yapılacak bağışlardan,

c) Piyango, temsil, konser, müsâmere, balo, güreş, koşu, gezi ve buna mümâsil müsâbaka ve eğlenceler tertibi sûreti ile elde edilecek paradan,

ç) Takvim, rozet, hüviyet varakaları hâsılâtından,

d) Bir defâya mahsus olmak üzere Ankara'da ve diğer imkân görülecek mahallerde yaptırılacak binâlar için alınacak bağışlardan ibârettir.

Bu maddede yazılı meblağlardan hâsıl olacak gelirlerin ocaklar, bucaklar, ilçeler, iller ve Genel İdâre Kurulu teşkilâtı arasında taksimi, büyük kongre kararı dâiresinde yapılır.[32]

Madde 42: Parti paraları, banka olan yerlerde bankalarda durur. İdâre kurulları başkan ve muhasip üyelerinin çift imzâları ile çekilir. Banka olmayan yerlerde parayı idâre kurulu, müşterek mesûliyetleri altında saklarlar.

Madde 43: Parti Genel İdâre Kurulu, partinin maksadını hâdim olacak gayri menkûlü iktibasa ve devir ve ferâğa salâhiyettardır. Parti Genel İdâre Kurulu, parti maksadına medâr olmak üzere, istikraz akid ve bu salâhiyetini il idâre kuruluna teşmil edebilir.[33]

---

30 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

31 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

DP tüzüğünün 40. maddesi, tüzüğün 13. maddesinin (h) fıkrasının verdiği yetkiye dayanılarak, Genel İdâre Kurulu tarafından şu şekilde yorumlanacaktır: "Teftiş ve murâkabeden maksat, hertürlü suistimâlin önüne geçmek veyâhut suistimâl vukû bulmuş ise, inzibâtî ve cezâî tedbirlere başvurmaktır. Herhangi bir parti mensubu ve heyeti hakkında tahkikâta başlanmış olursa, bu tahkikâtın her türlü tezvirattan ve müdahalelerden âzâde bir hâlde devâm ettirilmesi, ulaşılmak istenen müsbet veyâ menfî neticenin elde edilmesi için asıl şarttır. Bu sebeple, tahkikâtın sâlim bir şekilde devâmı, eğer alâkalı zâtın veyâ zatların mânâsip görülecek bir zaman için vazifeden uzaklaşmasına mütevakkıf ise, bunun Genel [İdâre] Kurul[u] veyâ il idâre kurulları karârı ile yapılması, teftiş ve murâkabeden istenilen neticeyi istihsal bakımından yerinde mütâlaa edilmiştir." DP başkanlığının 13 Mart 1947 târih ve 43 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 492.

32 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'ndeyapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte de yer alan maddeye eklenmiştir.

33 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

Madde 44: Genel İdâre Kurulu, teşkilatı olmayan yerlerde, üyesi beşten dokuza kadar olmak üzere, muvakkat idâre kurulları kurar. Muvakkat idâre kurullarından ilçeler teşkilâtını il idâre kurulları tasdik ederler.[34]

Madde 45: Muvakkat idâre kurulları, idâre kurulları hak ve vazifelerine sâhiptirler.[35]

Madde 46: Kongresini yapmamış olan müteşebbis heyetler, muvakkat idâre kurulu nâmını alırlar.[36]

Parti Meclis Grubu

Madde 47: Demokrat Parti programını tahakkuk ettirmekle mükellef olan partiye mensup milletvekilleri, Demokrat Parti Meclis Grubu'nu teşkil ederler.[37]

Madde 48: Demokrat Parti Meclis Grubu, mürettep üyelerin mutlak çoğunluğu ile toplanır.[38]

Madde 49: Grubun bir başkanı, bir ikinci başkanı ve yedi üyeden mürekkep idâre kurulu vardır. Grup İdâre Kurulu başkanı, ikinci başkanı ve üyeleri, grup mensupları tarafından Meclisin her içtimâ devresi başında gizli oyla seçilirler. Grup İdâre Kurulu'nda üyelerden biri kitâbeti, diğer biri de hesap işlerini görmeye memur edilir.[39]

Madde 50: Başkan veyâ ikinci başkan, grup ve idâre kurulu içtimâlarına riyâset ve grubu temsil ederler.[40]

Madde 51: Grup üyeleri, sayısı idâre kurulunca tesbit edilecek ihtisas komisyonlarına ayrılırlar. Her komisyon, gizli oy ile içlerinden bir başkan ve bir kâtip seçer.[41]

Madde 52: İdâre kurulu, [Türkiye] B[üyük] M[illet] Meclisi faaliyetinin devâmı müddetince en az haftada bir defâ ve başka zamanlarda [da] lüzum görüldükçe toplantı yapar.[42]

Madde 53: İdâre kurulu, hesap durumu hakkında üç ayda bir gruba izahat verir.[43]

---

34 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

35 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

36 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

37 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

38 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

39 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

40 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

41 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

42 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

43 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

Madde 54: Mecliste herhangi bir mesele hakkında grup nâmına söy seylemek icâb ederse, sözcünün tâyini idâre kuruluna âiddir. Müzâkereler esnâsında icâbına göre grup üyeleri, grup sözcüsüne yardım ederler.[44]

Madde 55: Herhangi bir mesele hakkında [Türkiye] B[üyük] M[illet] Meclisi'nde istizah yapılabilmesi, grup umûmî heyetinin karârına bağlıdır.[45]

Madde 56: İzinli olarak veyâ sâir sûretlerle Meclis'ten ayrılacak olan grup mensupları, önceden grup başkanından izin alırlar.[46]

Madde 57: Grup mensuplarının ihtisaslarına ve kendilerine tevdî edilen vazifelere göre komisyonlarda ve Meclisin her içtimâmda [ve] her mesele ile meşgûl olmaları ve müzâkerelere iştirâk eylemeleri ve partiyi alâkadar eden hususlarda hassas bulunmaları lâzımdır.[47]

Madde 58: Grup üyeleri, grup umûmî heyeti kararları hilâfına hareket edemezler ve oy veremezler. Müzâkerelerde bulunmamak, kararlardan haberdâr olmamak veyâ müzâkerelerde aksi mütâlaada bulunmuş olmak, mâzeret teşkil etmez.[48]

Madde 59: Her üye, umûmî heyetçe kararlaştırılacak miktarda grup idâre kuruluna âidat vermeye mecburdur. Teberruat da kabûl olunur.[49]

Madde 60: 63. maddede yazılı hareketlerde bulunan grup mensuplarına idâre kurulunun veyâ parti mensuplarının mürâcaatı üzerine grup umûmî heyeti tarafından gizli oyla seçilmiş beş kişilik bir Grup Haysiyet Divânı kurulur. Ayrıca iki yedek üye de seçilir. Bu heyet, içlerinden birini gizli oyla başkan seçer ve birine de kitâbet vazifesini verir. İdâre kurulunun başkan ve üyeleri, Haysiyet Divânı'na seçilemezler. Heyet tam teşekkül etmedikçe karar verilemez. Asil üyeden birinin hastalık veyâ sâir sebeplerle içtimâda bulunmaması hâlinde yedeklerden alınacak üye ile Haysiyet Divânı teşekkül eder.[50]

Madde 61: İnzibâtî hükümler tatbikini gerektiren hâller şunlardır:

a) Parti grubunun şeref ve haysiyetini muhil hareketler,

b) Bu fasılda yazılı hükümlere aykırı fiiller.

Grubu ilgilendirmeyen ve fakat parti program ve tüzüğüne aykırı bulunan hareketlerden dolayı inzibâtî cezâ tertibi, Merkez Haysiyet Divânı'na âiddir.[51]

---

44 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

45 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

46 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

47 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

48 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

49 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

50 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

51 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

Madde 62: İnzibâtî hükümler aşağıda yazılıdır:

a) Yazılı dikkati çekme,

b) Geçici olarak gruptan çıkarma.[52]

Madde 63: Grup Haysiyet Divânı, kendisine arz olunan meseleler hakkında geniş tahkikat yetkisine mâlik ve müdâfaa hukûkuna âzamî riâyetle mükelleftir.[53]

Madde 64: Haysiyet Divânı'nın kararlarına karşı umûmî heyete itirâz olunabilir. Umûmî heyetin kararı kat'îdir. Bu toplantıda Haysiyet Divânı başkan ve üyeleri bulunabilir ve müzâkerelere iştirâk edebilirler. Fakat oy veremezler. 63. maddede yazılı hâller, Haysiyet Divânı mensupları tarafından işlenirse, bunlar hakkında tahkikat icrâsı umûmî heyetçe seçilecek dokuz kişilik husûsî bir komisyona tevdî olunur.[54]

Madde 65: 7 Ocak 1946 târihli tüzük hükümleri kaldırılmıştır.[55]

Madde 66: Parti müessislerinin isim, meslek ve oturdukları yer aşağıda yazılıdır:

1) Celâl Bayar: Eski Başbakan [ve] İstanbul milletvekili/Meşrûtiyet Caddesi, Alevok Apartmanı, No: 5, [Kızılay/Ankara]

2) Prof. Dr. Fuat Köprülü: İstanbul milletvekili/Atatürk Bulvarı, No: 311 [Ankara]

3) Refik Koraltan: İçel Milletvekili/İsmet Paşa Caddesi, No: 58 [Ankara]

4) Adnan Menderes: Kütahya Milletvekili/Güneş Sokak No: 4, Güven Mahallesi, Kavaklıdere[/Ankara]

Geçici Hükümler

Madde 1: İdâre kurullarınca bu tüzüğe göre sayıları artırılmak istenen üyeler yedeklerden tamamlanır.[56]

Madde 2: Haysiyet divânlarında hâsıl olacak üye noksanlığı aldıkları oy sırasına göre yedeklerden tamamlanır.[57]

---

52 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

53 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

54 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

55 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

56 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

57 Bu madde, 1947 yılında DP Birinci Büyük Kongresi'nde yapılan tüzük değişikliği ile yeniden düzenlenmiş ve 1946 târihli tüzükte yer almayan madde hükmü eklenmiştir.

değiştirilmesinin gündeme gelmemesidir. DP programı değişmeyecektir.[32]

Ana Dâvâlar Komisyonu başkanı ise Adnan Menderes idi.[33] Komisyonun görevi, DP muhalefetinin bundan sonra iktidar karşısındaki ana stratejisini belirlemekti. Bayar'ın yıllar sonra anılarında açıkladığı gibi, "bu komisyonun görevi, (...) teknik olmaktan çok, politik bir komisyon olduğu için", DP'nin izlemesi gereken siyâsî stratejiye ilişkin anlaşmazlıklar ve çatışmalar, elbette kendisini bu komisyondaki çalışmalar sırasında belli etmişti. Kenan Öner, sert mücâdele yönteminin geri plânda kalmasını eleştiriyor ve DP Meclis Grubu'nun Meclis'ten ayrılmasını ve halkın arasına karışmasını talep ediyordu. Bu politika, "sinei millete dönme" olarak adlandırılacaktı. Samet Ağaoğlu, Osman Bölükbaşı, Mükerrem Sarol, Osman Kapâni ve İsmet Bozdağ da aynı görüşteydiler.[34]

DP hareketini omuzlayan, örgütleyen ve DP tabanını temsil eden önde gelen isimlerin sert politikadan yana olmaları tesâdüf sayılamazdı. Onlar büyük ölçüde DP tabanının gerçek sözcüleriydiler. Onlar, DP yöneticilerinin aksine, halkın arasından gelmiş yöneticilerdi. Oysa bu grup komisyonda azınlıkta kalmıştı. Komisyonun diğer tarafında Refik Şevket İnce, Ekrem Hayri Üstündağ, Hulûsi Köymen, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ile Refik Koraltan bulunuyordu.[35] Bu sonuç, görünen odur ki, büyük ölçüde Adnan Menderes'in gayretleriyle oluşmuştu. Nitekim Bayar, yıl-

---

32 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 172. DP'nin 1946 yılında kabûl edilen programı için bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 47-64.

Oysa kongrenin toplandığı gün Âsım Us, DP *programının yeniden düzenlenmesini talep ediyordu.* Us'a göre, DP programı, her zaman söylenildiği gibi, CHP'ninkinden farklı değildi ve DP kongresi, bu kez programın özellikle işçi sendikaları ile ilgili kısmına açıklık getirmeliydi. Us, sâdece birkaç gün önce İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın kapattığı işçi sendikalarına ve sol/komünist partilere dikkat çekerek, siyâsî partilerle sendikalar arasındaki ilişkinin açıklığa kavuşması gerektiğine de işâret ediyordu. Âsım Us, "Demokrat Parti'nin Genel Kongresi", **Vakit**, (7.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947).

33 **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 69; Sarol, **age**, (Cilt: 1), s. 46.

Mükerrem Sarol, anılarında, komisyona her ilden bir delegenin katıldığını, ancak komisyon üyesi olmayan delegelerin de serbestçe komisyon çalışmalarına katılıp görüşlerini açıkladıklarını belirtiyor. Genel İdâre Kurulu üyeleri de komisyona zaman zaman katılmışlardı ve hattâ bizzat Bayar da görüşlerini komisyonda dile getirmek istemişti. Sarol, **age**, (Cilt: 1), s. 46. Bayar da, anılarında, Menderes'in komisyon çalışmalarına ilişkin olarak her akşam kendisine ve DP yöneticilerine bilgi verdiğini belirtiyor. Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 69.

34 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 70; Sarol, **age**, (Cilt: 1), s. 46-47; Nutku, **age**, s. 49; İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, s. 31.

35 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 70; Sarol, **age**, (Cilt: 1), s. 46-47.

lar sonra anılarında, "daha o günlerde partinin birinci sınıf adamı olduğunu ispât eden Adnan Menderes'i bu komisyona göndermiştim" diyecektir.[36] "Ana yük (...) Adnan Menderes'de idi. Hem komisyona başkanlık yapıyor, hem konuşulanları toplayıp, değerlendirirken, aşırı fikirleri, kuvvetli mantığı [ve] polemik gücü ile törpüleyip yumuşatıyordu."[37] "Adnan Menderes'in Ana Dâvâlar Komisyonu'ndaki bu çalışmaları ile gösterdiği ehliyet, onun politikadaki yerini tâyin etmiştir."[38] Ayrıca, "illerden gelen en seviyeli delegeler de bu komisyona seçilmişlerdi."[39] Bayar'ın anlatımı ile "kongrenin bütün fikir ağırlığı, bu komisyona yüklenmiş gibiydi."[40] "Kenan Öner hâriç hemen bütün komisyon üyelerinin oybirliği ile 'Hürriyet Misâkı' kaleme alınmıştı."[41]

Komisyon raporunda, anayasanın tam olarak uygulanması, anayasaya aykırı yasaların değiştirilmesi, seçim yasasının değiştirilmesi, Cumhurbaşkanının tarafsız olması için Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması taleplerine yer verilmişti. Bunlar sağlanmadığı takdirde, DP Meclis Grubu Meclis'ten çekilebilirdi. Ancak karar yetkisi, DP Genel İdâre Kurulu'na bırakılmıştı. Daha sonra "Hürriyet Misâkı" adını alan ve ARA EK II'de tamâmı sunulan rapor, kongrede aynen kabûl edilecektir.[42]

---

36 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 69.

37 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 70.

38 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 70; Sarol, **age**, (Cilt: 1), s. 48. Benzer görüşler için bkz. Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, s. 193; Fersoy, **age**, s. 202.

Görünen odur ki, komisyon çalışmalarının ilk günlerinde ve belki de son ânâ kadar sertlik yanlıları ağırlık taşımışlardı. Nitekim Fuat Köprülü, sorunun çözümünde büyük kongreye görev düştüğünü belirtiyordu. Fuat Köprülü, "Demokratların Ana Dâvâları", **Kuvvet**, (9.1.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 161-163. **Vatan** gazetesi de, kongrenin *ilk üç gününde, 7, 8 ve 9 Ocak târihlerinde kongrenin* genel eğiliminin DP Meclis Grubu'nun TBMM'den çekilmesi şeklinde olduğunu haber veriyordu. **Vatan**, (9 ve 10.1.1947).

39 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 69.

40 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 69. Ayrıca bkz. Aydemir, **Menderes'in Dramı?**, s. 197-201.

41 Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, s. 70; Sarol, **age**, (Cilt: 1), s. 48.

42 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 155-156; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 110-112; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 233-234; Eroğul, **age**, s. 27; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 400; Nutku, **age**, s. 48; Bayramoğlu, **age**, s. 21.

Kongrenin sona ermesinden sonra basında görülen ve DP yöneticilerini de, kongrenin genel havasını da olumlu ve iyimser şekilde değerlendiren yazılar için bkz. Necmettin Sadak, "Demokrat Parti'nin İlk Kongresi Dolayısıyla Bâzı Samimî Düşünceler", **Akşam**, (11.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947). Hürriyet Misâkı'nın ve kongrenin CHP tarafından resmî değerlendirmesi *için bkz. Nihat Erim*, "Demokrat Parti Kurultayı Dağıldıktan Sonra", **Ulus**, (12.1.1947); Necmettin Sadak, "Demokratik, Anti-demokratik", **Akşam**, (28.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947). Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide birleşmesi sorununun bir

ARA EK II
DEMOKRAT PARTİ BİRİNCİ BÜYÜK KONGRESİ'NDE KABÛL EDİLEN ANA DÂVÂLAR KOMİSYONU RAPORU "HÜRRİYET MİSÂKI"

"Yüksek heyetiniz dört maddeyi ihtivâ eden takririn incelenmesini ana meseleler diye adlandırarak ve diğer dilekler ve meselelerden ayırmak sûreti ile husûsî bir heyete atfederek ayrıca seçtiği komisyonumuza havâle etmişti. Bu takririn ana mesele er diye ayrılmasının ve adlandırılmasının çok yerinde olduğunu bildirmekle söze başlayalım.

Dört maddelik bu takrire dikkat edilecek olursa, bütün olarak mütâlaa îcâb ettirecek ve birbirine bağlı ve birbiri içinde bulunan meseleleri ihtivâ ettiği kolayca görülebilir. Filhakika takririn ihtivâ ettiği maddeler, anayasaya aykırı kânunlar, idâre cihazı karşısında partimizin durumu, seçim kânununun değiştirilmesi ve Demokrat Parti Meclis Grubu'nun durumu gibi meseleler olduğuna göre, bunların birinin hâlli, diğerinin hâlline bağlı ve müessir olduğu açıktır.

Bu takririn verilmesini îcâb ettiren sebepler olarak kısaca partimizin kuruluşundan beri karşılaştığı gayri tabiî şartlar gösterilebilir. Bunlar üzerinde partimiz genel başkanının açış nutkunda da ehemmiyetle durulmuştur.

Kânunlar arasında anayasanın rûhuna ve metnine aykırı olan kânun hükümlerinin mevcut olduğuna ve bunların vatandaş hak ve hürriyetlerini baskı altında bulundurmakta ve millî irâdenin serbestçe tecellisine engel teşkil etmekte olduklarına şüphe yoktur.

İdâre cihazının, tek-partili devrede olduğu gibi, kayıtsız şartsız iktidar partisi emrinde çalışmakta devâm ettiği ve partimizin kurulmasını önlemeye, geciktirmeye ve partimiz mensupları ile partimize taraftar vatandaşlar üzerinde her türlü tazyiklere tevessül ettiği, kuruluşundan beri partimizin muhtelif faaliyetlerinde vazife almış olan sizlerce de gâyet iyi bilinmektedir.

Devlet faaliyet ve idâresine milletçe el konamamasına ve topluluk hayâtımızda millet murâkabesinin bir türlü tahakkuk ve bir kelime ile millet hâkimiyetinin teessüs edememesine başlıca âmil olan, vatandaşın reyini kullanırken her türlü tesirden âzâde, vicdânının emrettiği gibi reyini kullanabilmesi ve kullandığı reyin de emniyet altında bulunması ve amme vicdânının buna inanması şartlarının temin edilmesine sebep olan seçim kânununun değiştirilmesinin bütün milleti alâkalandıran bir mesele hâle geldiğini takdir etmeyen kalmadığı gibi, taşıdığımız temsil sıfatı dolayısıyla hepiniz bu meselenin hâllini başta gelen bir vazife olarak deruhte etmiş bulunuyorsunuz.

Grubumuzun Meclisteki durumuna gelince... Tek-partî zihniyetinin devâm etmekte olmasının türlü tecellileri, bilhassa milletvekili seçiminin mâlûm şartlar altında cereyân etmiş olması neticesi olarak, grubumuzun Meclisteki durumunun nezâket ve ciddîyet arz etmekte olduğu hiç kimsenin gözünden kaçmayacak açıklıktadır. Son günlerde grubumuzun Meclisi terk etmek mecbûriyetinde kalması, bu hâlin yeni bir delilini teşkil etmektedir ki, yüksek heyetinizin henüz bu hâdisenin tesir ve teessürü altında bulunduğunu da, bugüne kadar devâm eden idâre cihazının vatandaşları ve muhalif partileri tesir altına alabilmesi, anayasanın rûhuna ve metnine aykırı olan bir takım kânûnî hükümlerin meriyette bulunmasına, vatandaşlar ve muhalif partiler üzerindeki böyle bir baskının ise, seçimlerde vatandaş irâdesinin serbest tecelli edememesine, reylerin mâsun bulunmamasına sebep olduğu ve bunun ise, doğrudan doğruya millet hâkimiyetinin tamâmen tahak-

kuk edememesine ve hattâ devletin kuruluşuna kadar tesirler icrâsına yol açtığı ve nihâyet bütün bunların da, partimizin [Meclis] grubunun Meclisteki vaziyetini ağırlaştırarak tehlikeler doğurduğu, reddine imkân bulunmayacak bir hakikat olarak ortada durmaktadır. Görülüyor ki, takririn ihtivâ ettiği meseleler, tamâmen birbirine bağlı ve birbirinin sebep ve neticeleridir.

Yüksek heyetinizin ana dâvâlar diye adlandırdığı ve bir bütün teşkil eden bu meselelerin hâlyolunun bulunması, partimizin kuruluş maksatları ile doğrudan doğruya alâkalı olduğu kadar, Türk demokrasisinin gerçekleşebilmesi için de hâli mutlak zarûrî meseleler olarak ortada durmaktadır. Kongremizin ruznâmesine dâhil diğer meseleler, bugün arz ettiğim manzara karşısında, tâli bir ehemmiyette kalmaktadır.

Diğer taraftan, yukarı da temâs ettiğimiz gibi, kongre açılış nutkunda üç maddede ifâde edilen ve herhangi bir partinin görüşü olmaktan [ziyâde], ileri millî vicdanda şuurlaşan dâvâlar olarak ele alınan üç meseleyi hatırlatmak isteriz.

1) Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldâr eder mâhiyette olan ve anayasamızın rûhuna ve metnine uymayan kânun hükümlerinin kaldırılması,

2) Vatandaş reyinin emniyet ve mâsuniyetini sağlamak ve millî hâkimiyet prensiplerini teminat altına almak maksatları ile seçim kânununda değişiklikler yapılması,

3) Devlet Reisliği ile fiilî parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esâsının kabûlü.

Kongre açılış nutkunun ve binnetice bu üç esâsın yüksek heyetinizce tasvip edilmiş olması ve takrir muhteviyâtının da bu meseleler lle sıkı sıkıya bağlı ve hattâ aynı mâhiyet taşımakta bulunmasını bir defâ daha müşahede etmek yerinde bir iştir.

Asıl kayda şâyân olan nokta, yine yukarıda da temâs ettiğimiz veçhile, vilâyetlerden gelen delegelerin ekserisinin de, komisyonumuza tevdî edilen takririn ihtivâ ettiği dört meseleyi ele almış olmasıdır. Nitekim, bu dileklerin hemen hepsinde, seçim kânununun vatandaş irâdesinin serbest tecellisini, reylerin mâsumiyetini teminat altında bulunduracak şekilde tâdilinin temin, anayasaya aykırı olan kânun hükümlerinin ortadan kaldırılması ve idâre cihazının bitarafsızlığından doğan ve bir arada mütâlaası, her vatandaşın yüreğini sızlatan, endişeye düşüren idârî tasarrufların nihâyete ermesinin ilk şartı olmak bakımından da, Devlet Reisliği ile fiilî parti reisliğinin bir zâtın uhdesinde birleşmemesinin kabûlü, millî hâkimiyet esâsının zarûretleri olarak tesbit edilmiş ve bu meseleler karşısında, parti grubumuzun Meclisteki durumunun günün şartlarına göre mütâlaa edilerek, bu hususta bir karar alınması, yüksek heyetinize bırakılmış bulunmaktadır.

Bu itibarla komisyonumuz, takririn ihtivâ ettiği ilk üç mesele hakkında ayrıca bir mütâlaa serdine lüzum görmeyerek, üç günlük çalışmalarını parti Meclis grubumuzun durumu üzerinde toplamıştır.

Çok kısa bir zamanda yurdun her köşesinde geniş ölçüde vatandaşların partimiz etrâfında toplanmış olması ve bilhassa seçimlerde milyonlarca vatandaşın reylerini partimiz lehinde kullanması ve seçimlerden sonra da cereyân eden hâdiselerin ümit kırıcı ve üzücü olmalarına rağmen, parti içinde çalışmalarına azimle devâm etmesi ve bu azim karârını yüksek heyetiniz ile temsil edecek kadar bütün bir varlık meydana getirmesi, elbette muayyen millî maksatların elde edilmesi için yapılmış fedâkârlıklardır. Grubumuzun Meclisteki faaliyetleri, bu maksatlar istikâmetinde en küçük bir inkişâf elde edilmesi şöyle dursun, bilakis, tek-parti zihniyetinin bütün devlet faaliyetlerini tanzim edecek olan [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nde de eskisi gibi hüküm sürmekte olduğu meydandadır.

Demokratik gelişmelerimizin uzun bir [süre] sürüncemeye düşmesi demek olan ve parti faaliyetlerimizin akâmete uğraması gibi bir netice doğurabilecek bu hâli, dâimâ gözönünde bulundurmak lâzım gelmektedir.

Doğuşundan beri her istikâmetteki faaliyetlerini kânunlara ve meşrûiyet esaslarına göre devâm ettirmekte olan [ve] her hâl ve kârda, bu yolda yürümek azminde olan partimizin, Meclis grubumuzun durumunu ciddîyet ile ele alması bir zarûrettir.

Tek-parti zihniyetinin millî vicdâna mâl olan meseleler karşısında, gidiş istikâmetinde, memleketin demokratik inkişâfını sağlayacak mâhiyette küçük belirtiler göstermekte devâm etmesi karşısında, grubumuzun Meclis'ten çekilmesi, partimiz için içtinâbı mümkün olmayan tabiî bir karar olacaktır.

Partimizin kuruluş maksatlarını sürüncemeye ve sürüklenmeye bırakmak sûreti ile memleketimizde demokratik inkişâfın gecikmesine göz yummak, Demokrat Parti'nin aslâ kabûl edemeyeceği bir neticedir. Bu sebeple böyle bir karârın devlet kuruluşunda meydana getireceği akisler üzerinde durmayarak, bu târihî karârı almak, partimiz için zarûret olacaktır.

Yüksek heyetinizin toplanması ve parti faaliyetlerine el koyması ile bir dönüm noktasına ulaşmış olan partimiz grubunun, Meclisteki faaliyeti hakkında bugünden kat'î bir karar almayarak, hâdiselerin inkişâfını bundan sonra da sıkı sıkıya takip ederek, her yolda bir karar alması salâhiyetini, seçiminiz ile teşekkül edecek [olan] Genel İdâre Kurulu'na vereceğimiz bu salâhiyet ve bu salâhiyetin gerektiği zaman kullanılması keyfiyeti, parti Meclis grubumuzu, demokrasi aleyhindeki tecellilerine şâhitlik etmek mevkiinde kalmak gibi bir durumdan kurtaracak ve yüksek heyetinizde tam ve kat'î ifâdesini bulmuş olan Türk demokrasisi dâvâsının mutlak gelişmesini temin yolundaki azim ve karârımızın bir ifâdesini teşkil edecektir.

Hâdiselerin icâb ettiği zaman karar almak üzere yüksek heyetinizin toplanabilmesindeki müşkülâtın bu yetkinin Genel İdâre Kurulu'na kayıtsız ve şartsız olarak verilmesi husûsunda ayrı bir sebep teşkil ettiğini arz etmek isteriz.

Karar, yüksek heyetinizindir."*

(*) **Menderes Diyor ki**, s. 39-43; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 224-249; Fersoy, **age**, s. 198-202; **Târih ve Toplum**, Sayı: 53, (Mayıs 1998), s. 9-10.

Aslında siyâsî heyecan yaratmaya pek de aday olmayan, ama siyâsî literatürümüzde DP tabanı üzerinde bir hayli heyecan yarattığı ileri sürülen bu metin, öyle görünüyor ki, DP içindeki iki farklı grubun siyâsî uzlaşmasına dayanıyordu. Bu çatışma ve uzlaşma, metnin içine de sinmiş gibi görünmektedir. Metin, siyâsî heyecan uyandırmak bir yana, DP'nin o zamâna kadar yayınladığı çok sayıda açıklamadan da geri duruyordu. Bunun asıl nedeni, DP içindeki politik anlaşmazlıklarda yatıyordu. Metinde gündeme getirilen talepler, hatırlanacağı gibi, DP'nin kuruluşunu tâkip eden günlerden beri her zaman ve her fırsatta yinelenmiş ve değişik formüller altında vurgulanmış taleplerdi. Burada yeni bir politik talep yoktu. Sorun, taleplerin yerine getirilmemesiydi ve bu koşullarda DP'nin izleyeceği ya da izlemesi gereken politikanın saptanmasında yatıyordu. Bu konudaki derin anlaşmazlık ve çatışma, metni, sorunu dile getiren, ama bir türlü sorunun özüne ulaşamayan, onun etrâfında dolaşıp durmakla yetinen bir metin hâline getirmişti. Bu şartlar altında sorun metinde değişik ifâdeler ile yineleniyor, fakat çözüm yolu ancak metnin son cümlelerinde ortaya konuluyordu.

Metinde dile getirilen sorunlar DP tabanının dileklerini yansıtıyordu. Sorunun çözümünde öngörülen ve DP yöneticilerinin de dile getirilmesinden ve hattâ gerektiğinde gündeme getirilmesinden kaçınamadıkları politik istikâmetin, yâni DP Meclis Grubu'nun Meclis'i terk ederek "sinei millet"e dönmesi yolundaki önerinin ise, hangi koşullarda ve ne zaman gerçekleşmesi gerektiği yolundaki diğer önemli sorunun çözümünde, DP yöneticilerinin itidal yanlısı tutumlarını hissettirdikleri açıkça görülüyordu.

DP Meclis Grubu'nun belirli koşullar altında, ki bu koşulların ne olduğu metinde açıkça ortaya konuluyordu, "sinei millet"e dönmesi, yâni Meclis'i terk ederek halkın arasına karışması ve siyâsî mücâdelesini halkın arasında ve halkla birlikte çok daha

---

kez daha ve aynı gerekçelerle tartışılması ve savunulması ve eleştirilmesi konusunda bkz. Mümtaz Fâlk Fenik, "Demokrat Parti Kongresi Toplanırken", **Vatan**, (7.1.1947); Şevket Bilgin, "Milletin Beklediği Büyük Neticeler", **Yeni Asır**, (10.1.1947); **Nâdir Nâdi**, "Demokrasinin Alfabesi", **Cumhuriyet**, (10.1.1947); Nihat Erim, "Demokrat Parti Kurultayı Dağılırken", **Ulus**, (12.1.1947); Hüseyin Câhit Yalçın, "Cumhurbaşkanlığı ve Parti Başkanlığı", **Tanin**, (14.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947). Yukarıda söz konusu edilen yazılarda, CHP'nin görüşü, bunun bir anayasal sorun olduğu ve zâten uygulamada da ayrılığın fiilen gerçekleştiği şeklindeydi. DP ise, sorunun daha temelli bir şekilde çözümünden yanaydı.

sert yöntemlerle ama Meclis dışında sürdürmesi yolundaki önerinin sâdece gündeme gelmesine değil, fakat karar şeklinde formüle edilmesine karşı çıkma imkânı bulamayan ve DP tabanından gelen bu tür istekleri frenlemek konusunda güçlük çeken DP yöneticileri, asıl ağırlıklarını bu talebin formülasyonunda göstermişlerdi. Buna göre, bu konudaki karar doğrudan doğruya DP Genel İdâre Kurulu tarafından alınacaktı. Karar yetkisi itiraz kabul etmez bir şekilde Genel İdâre Kurulu'na âid olacaktı.

DP Genel İdâre Kurulu'nun bu sırada tamâmen milletvekillerinden oluştuğu ve bu kongrede de bundan daha farklı bir sonuç beklenmediğine ve görüleceği gibi başka bir olasılık da gerçekleşmeyeceğine göre, asıl karar yetkisi, bizzat DP Meclis Grubu içindeki milletvekillerinden oluşan bir gruba, diğer bir deyişle Genel İdâre Kurulu'na bırakılmış oluyordu. Bu alanda alınacak ve rejimin yapısını tamâmen değiştirebilecek bu türden radikal bir karârın alınması, DP büyük kongresinin inisiyatifi dışına çıkarılmış oluyordu ki, bu, DP yöneticileri için başlı başına bir siyâsî kazanım ve başarı sayılabilirdi. Böylece DP'nin yeni muhalefet stratejisini saptama imkânı, kongre sırasında ilk kez tamâmen DP tabanının eline geçmiş iken, bu fırsat ustaca bir formülasyon ve uzlaşma ile yeniden DP yöneticilerinin eline kaydırılmış oluyordu.

DP yönetimi, bu süretle bir yandan tabandan gelen baskılar sonucunda radikal siyâsî kararlar almayı siyâsî gündemin ilk maddesi olarak elinde tutma ihtiyâcında olduğunu, diğer yandan da bu türden radikal karar alma mekanizmalarını kendi inisiyatifinde tutma becerisini göstermiş oluyordu. Bu, DP yönetimi için herhâlde optimum bir çözüm ve sonuç olarak değerlendirilmelidir. Metnin kongrede herhangi bir itiraz olmaksızın kabûl edilmesi de, bu uzlaşmanın sonuçlarının önceden öngörülemediğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Seçimler sonucunda Celâl Bayar yeniden genel başkanlığa seçilirken, Genel İdâre Kurulu üyeliklerine de Adnan Menderes, Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç, Celâl Ramazanoğlu, Fuat Köprülü, Hasan Dinçer, Refik Koraltan, Refik Şevket İnce, Samet Ağaoğlu ve Yusuf Kemâl Tengirşenk getirilmişti. Haysiyet divânı üyeliklerine de, Abdurrahman Münip Berkan, Enis Akaygen, Fuat Hulûsi Demirelli, Hâmit Şevket İnce, Hulüsi Köymen, Kenan Öner, Ne-

câti Erdem, Osman Nûri Köni ve Sâdık Aldoğan seçilmişlerdi.[43] Alınan oy sıralamasına göre Sazak başta geliyordu. Onu Menderes ve daha sonra da Koraltan, Köprülü, İnce, Karaosmanoğlu, Tunca, Tengirşenk, Tahtakılıç, Oğuz, Akaygen, Ağaoğlu, Ramazanoğlu ve Dinçer izliyordu.[44]

Oysa gerçek durum muhtemelen bundan daha farklıydı. Emrullah Nutku, günlüğünde, Fuat Köprülü'nün en az oy alabilen Genel İdâre Kurulu üyesi olduğunu belirtiyor. Öyle ki, az daha Köprülü Genel İdâre Kurulu listesinde yedeğe düşecekti. Fakat "Bayar ile Menderes bunu anlayınca seçimin oy miktârını söylemeden ve sırayı bozarak ilân edilmesini" istemişlerdi ve "öy-

---

43 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 156. Genel başkanlık oylamasında Adnan Menderes ile Fuat Köprülü'ye de ikişer oy çıkmıştı. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 401; Bayramoğlu, **age**, s. 32; **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947).

Samet Ağaoğlu, günlüğünde, bu gelişmeyi şöyle anlatmaktadır: "Bayar başkanlık seçiminde olduğu gibi, bu noktalarda da sessizdi. Fikrini, düşüncesini soranlara herhangi bir yol göstermiyordu." Ağaoğlu, kurucuların Genel İdâre Kurulu'nun daha az üyeden oluşmasını istediklerini, diğerlerinin ise onbeş kişilik bir kuruldan yana olduklarını belirtiyor. Bu anlaşmazlığın nedeni, kurula hâkim olmak isteğiydi. Ağaoğlu da ikinci grupta yer almıştı. Çok üyeli kurul tarafları ağır basmışlardı; bundan sonraki adım, kurul üyelerinin kimlerden oluşacağıydı. Bu defâ da kurulun ağırlığının milletvekillerinden oluşmasını isteyenlerle daha çok delegelerden oluşmasını isteyenler arasındaki mücâdele gündeme gelmişti. Bayar yine taraflar arasında ve isimler üzerinde sessizdi. Ağaoğlu, Yusuf Kemâl Tengirşenk'in Menderes, Köprülü ile Koraltan aleyhinde olduğunu; Emin Sazak'in Ahmet Oğuz'un ve Menderes ile Köprülü'nün de Ahmet Tahtakılıç ile Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nun lehine tutum aldıklarını yazmaktadır. Osman Bölükbaşı ile Samet Ağaoğlu için pek de destek yok gibiydi. Özellikle Ege delegeleri bu tutumu destekliyorlardı. Üstelik Menderes ile Köprülü de destek vermemişlerdi. Ağaoğlu şöyle yazıyor: "Menderes, biraz asık bir yüz, ama yumuşak bir dille seçilmek için propaganda yaptığımızı, bunun doğru olmadığını, Genel İdâre Kurulu dışında partiye daha faydalı olacağımızı söyledi. Köprülü, Menderes'in dediklerini, bakışları, baş işâretleri ile destekliyordu. "'Peki' dedik; fakat işte Ahmet [Tahtakılıç] Bey de kurula girmeye çalışıyor; hemen hemen *aynı* yaştayız." Bunun üzerine, bütün ismi geçenlerin kurula girmekten vazgeçmesi gerektiği konusunda anlaşmaya varıldığını anlatan Ağaoğlu, ilerleyen sürede bu anlaşmanın suya düştüğünü, çünkü hiç kimsenin anlaşmaya uymadığını da yazmaktadır. Kendisi kazanmış, ama Bölükbaşı kaybetmişti. Ağaoğlu, bu sonucu şöyle yorumlayacaktır: "Bölükbaşı'nın bu yenilmesi, onun siyâsî hayâtında perdesi birkaç ay sonra açılacak yeni bir devrenin köşebaşısı olacaktı." Ağaoğlu, kongrenin parti târihinde bir dönüm noktası olduğunu yazmaktadır: "Eskilerle yeniler arasında bir kavga sahnesi... Bir bakıma da yeni ihtiraslar*la* eski ihti*ra*slar arasında bir dövüşme sahnesi..." Hattâ kongre, "eskilerle yenilerin mizaçlarına göre çıkardıkları değişik tondaki ikbâl kavgalarının sessiz fırtınası" idi. Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 42-49 ve 415-421.

Nihat Erim, DP yönetimine ılımlı isimlerin seçilmesini olumlu bulduğunu açıklıyordu. Erim'e göre, DP yönetimine Bayar yerine Fevzi Çakmak ile Kenan Öner gibi isimlerin getirilmesine çalışan "müfritler" yenilgiye uğramışlardı ve bu da iyiye işâretti. Burada önemli olan DP içinde yer alan bu iki grubun ne ölçüde ve hangi konularda uzlaşmaya varabilecekleriydi. Erim'e göre, ümitli olmak için yeterli neden varmış gibi görünüyordu. Nihat Erim, "Demokrat Parti Kurultayı Dağıldıktan Sonra", **Ulus**, (12.1.1947).

44 Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 112-113; Fersoy, **age**, s. 202-203; Bayramoğlu, **age**, s. 32; **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947); Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 48. Ayrıca bkz. Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 233.

le [de] ilân edil"mişti. "Fuat Köprülü de o gün İstanbul delegelerinin Kenan Öner'in etkisi ile kendisine oy vermediklerini fark etmişti."[45]

DP Haysiyet Divânı'na ise, Abdurrahman Münip Berkman, Osman Nûri Köni, Fuat Hulûsi Demirelli, Necâti Erdem, Kenan Öner, Hâmit Şevket İnce, Enis Akaygen, Hulûsi Köymen ve Sâdık Aldoğan seçilmişlerdi.[46]

Burada dikkat çekici olan ve altının kalın çizgiler ile çizilmesi gereken önemli nokta, Samet Ağaoğlu dışındaki tüm Genel İdâre Kurulu üyelerinin milletvekili olmasıydı. Bu, DP yönetiminin DP Meclis Grubu ile yakın bağını gösteriyor ve parti yönetiminin esas itibâri ile bir kez daha parlamentoda odaklaştığını ortaya koyuyordu. DP taşra örgütünün önde gelen temsilcileri, DP merkez yönetiminden ve asıl belirleyici olan yönetim mekanizmasından tamâmen uzak kalmışlardı; DP yönetimi ile DP örgütü ve tabanı arasındaki mesâfe, uzaklığını ya korumuştu ya da muhtemelen daha da genişlemişti. Samet Ağaoğlu, öyle görünüyordu ki, DP Genel İdâre Kurulu içinde tabanın temsilcisi olarak yalnız kalmıştı. İleride göreceğimiz gibi, DP Birinci Büyük Kongresi'ndeki siyâsî atmosfer ile seçim sonuçları, büyük ölçüde tezat oluşturuyordu.

DP Birinci Büyük Kongresi'nin tamamlanmasından hemen sonra 14 Ocak'ta toplanan DP Meclis Grubu, DP Meclis Grubu idâre heyeti başkanlığına Celâl Bayar'ı ve başkan vekilliğine de Fuat Köprülü'yü seçecektir.[47] DP Meclis Grubu idâre heyeti üyeliklerine de Mithat Sakaoğlu, Hâzım Bozca, Fâruk Nâfiz Çamlıbel, İsmâil Hakkı Çevik, Kâmil Gündeş, Suphi Batur ile Hakkı Gedik getirilmişti. DP Meclis Grubu haysiyet divânı ise, Fikri Apaydın, Kemâl Özçoban, Hasan Polatkan, Abidin Potuoğlu ve Osman Nûri Köni'den oluşuyordu.[48]

Dikkati çeken bir başka nokta da, DP Birinci Büyük Kongresi'nin tamamlandığı gün 10 Ocak akşamı İnönü'nün Bayar ile Köp-

45 Nutku, age, s. 49. Öner ile Köprülü arasındaki siyâsî ihtilâfların kaynağına ilişkin olarak bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar.**

46 Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 401.

47 **Vatan**, (15.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947). **Cumhuriyet** gazetesi, 15 Ocak'ta Bayar'ın Fuat Köprülü'nün yerine başkanlığa seçildiğini vurgulamaya özen gösteriyordu. **Cumhuriyet**, (15.1.1947).

48 Gologlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, s. 156; **Cumhuriyet**, (15.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947); **Vatan**, (15.1.1947).

rülü'yü Çankaya'ya çaya ve yemeğe dâvet etmesidir. DP yöneticileri dâvete icâbet etmişlerdi.[49]

Barutçu, anılarında, iktidarla DP yönetimi arasındaki ilişkileri açık etmektedir: Saffet Arıkan'ın muhalefete son verme önerisi İnönü tarafından sert şekilde geri çevrilirken, kongreden sonra İnönü'nün de sert konuşmaya başladığı dikkati çekiyordu. Ancak İnönü hâlâ ümidini muhafaza ediyordu. Barutçu, anılarında, "halbuki İnönü olmasa, demokratların kökünü kazıyacak militan partililer en nüfuzlu mevkilere tesirlerini uzatacak durumdadırlar" şeklinde yazacaktır. Bununla berâber, Barutçu'nun anılarında, İnönü'nün de artık bu aşamada ümidinin kırılmakta olduğuna şâhit olmaktayız. İnönü de, teşebbüsün başarısızlığına işâret ediyordu. Arıkan bu konuşmadan ümitlenmişti. Tam bu aşamada Hamdullah Suphi Tanrıöver, İnönü ve parti yöneticileriyle görüşmek istemişti. Kendisi, Bayar, Menderes ve Koraltan ile ayrı ayrı görüşmüştü ve hepsinin de kongrede söylenen taşkın sözlerden rahatsızlık duyduklarını açıkladıklarını bildirmişti. Bâzı yasalarda yapılacak değişiklikler sonucunda durum tamâmen değişebilirdi. Kongrede taşkın sözler, taşradan gelen ve tanınmayan kişilerin eseriydi; üstelik parti yönetimi onları denetleyebilecek durumda da değildi. Tanrıöver, ismi geçen muhalefet önderlerinin İnönü ile doğrudan görüşmek arzusunu da açıklamıştı. Buna rağmen İnönü Tanrıöver'e teskin edici bir yanıt vermekten kaçınmıştı. Barutçu, bu görüşmeden olumlu bir sonuç alınamayacağı kanısında olduğunu anılarında açıklamaktadır. Barutçu'ya göre, DP muhalefetinin sonuna gelinmişti; ileride yeni bir deneme daha yapılabilirdi.[50] Barutçu'nun bu gözlemleri, rejimin her an geri çekilebileceği olasılığını bir kez daha bize hatırlatmaktadır.

Nitekim Nihat Erim de, günlüğünde bu görüşmeleri not etmiştir: Erim 13 Ocak târihli notunda, Tanrıöver'in Çankaya'da Bayar, Menderes ve Köprülü ile görüşmesini aktardığını yazmaktadır. Hürriyet Misâkı, DP'nin Meclis'ten çekilmesini gerektirecekti.

---

49 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 232-233; Nutku, **age**, s. 48-49. Tekin Erer, dâvetin 8 Ocak'ta, yânı daha kongre devâm ederken gerçekleştiğini belirtiyor. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 374. Emrullah Nutku da, günlüğünde, dâvetin ve görüşmenin kongre sonuçlanmadan ve muhtemelen 9 Ocak akşamı olduğunu belirtiyor. Nutku, **age**, s. 48-49.

50 Barutçu, **age**, s. 770-775.

DP, açıkça Meclis'i tehdit ediyordu. Buna karşılık DP yöneticileri, parti içindeki aşırı grubu önlemek için bunu kabûl etmek zorunda kaldıklarını açıklamak zorunda kalmışlardı. Erim'e göre, kongredeki şiddetli açıklamalarından sonra İnönü'nün sertleşmesi üzerine geri adım atmak ihtiyâcını hissetmişlerdi. Şimdi yumuşamaya çalışıyorlardı. Tanrıöver, DP'lileri himâye etmeye çalışıyordu. Anlaşılan kendisine uzlaştırıcı bir rol vermişti ve onu oynuyordu. Oysa bir akşam önce farklı konuşmuştu. Erim onu "safdil" olarak tanımlamaktadır.

İnönü, bu aşamada DP ile uzlaşmanın imkânı kalmadığından şikâyetçi olmuştu. Tehdit ve santaj ile Meclis'ten yasa ve karar çıkarılamazdı. Meclis DP'nin bütün önerilerini reddetmeliydi. Öyle olmazsa, kendisi Cumhurbaşkanı olarak veto edeceğini açıklamıştı. Erim, İnönü'nün bu sert tutumunu taktik olarak görme eğilimindedir. DP'nin sertliğini kırmak için sertleşmek zorunda kalmıştı. Eğer Meclis'i terk ederlerse de kabahat onların sırtında kalacaktı. Kalırlarsa da bu kez "burunları kırılacak"tı. Bir daha da tehdit edemeyeceklerdi. Bir sonraki gün de 14 Ocak'ta Erim bu kez Kâzım Özalp ile Bayar'ın görüşmesinin İnönü'ye nakledildiğini yazmaktadır.[51]

Bizzat İnönü'nün günlüğünden de iktidârın kongreye bakışını değerlendirmek mümkündür; İnönü, 12 Ocak'ta o sırada CHP milletvekili olan Hamdullah Suphi Tanrıöver'i çağırdığını yazmaktadır. Bu görüşmede kendisinden kongre hakkındaki izlenimlerini sormuştur. Tanrıöver, "çok mahzun olduğu"nu söylemişti; hattâ "ümidini kestiğini" de söylemişti. "Fırsat bulursa görüşmek istediğinden bahset"mişti. İnönü ertesi gün 13 Ocak'ta da Tanrıöver'le görüşür; görüşme isteği Tanrıöver'den gelmiştir. Tanrıöver, Bayar, Menderes ve Köprülü ile görüştüğünü açıklamıştı; hepsi de kongredeki "fenâ sözler"den üzüntü duyduklarını ifâde etmişlerdi. Hattâ "ânında müdahale ederek tashih etmeyi Celal Bayar düşünmüş", fakat "kongrenin havasına göre cesâret edememiş"ti. Ayrıca, kongrede kabûl edilen Hürriyet Misâkı'nın da "kendilerini çıkıp gitmek mecbûriyetinde" bırakmadığını da söylemişlerdi. Her üçü de bizzat bu durumu İnönü'ye aktarmak istediklerini beyân etmişlerdi.

51 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 89.

Yine de Tanrıöver, İnönü'ye kongre sırasında DP liderleri arasında geçen konuşmaları da aktarmıştı; buna göre, Bayar, Meclis'in meşrûluğunu kabûl etmemişti. Muammer Eriş de, Bayar'a bunun doğru bir tutum olmadığını söylememişti. Eriş'e göre, DP liderleri "cebir ve şiddet yolunu tutmuşlar ve bundan memnun görünmüşlerdi." Hemen ertesi gün de, 14 Ocak'ta bu kez Kâzım Özalp İnönü ile görüşmüştü. Kendisi Bayar ile görüşmüştü. Görüşme talebi bizzat Bayar'dan gelmişti. Kongredeki şiddetli konuşmalardan duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, bizzat İnönü ile görüşmeyi düşündüklerini de belirtmişti. Ama sonra aradaki gerginliğin biraz yatışmasını beklemeye karar vermişlerdi. Özalp da, Bayar'a "gidilen yolun ihtilâl ve isyan yolu olmasından endişe duyduğunu anlatmış"tı. Bayar da buna karşılık "anarşi yolunu terviç etmediğini, etmeyeceğini söylemiş"; sonra da ne yapacağını bilemediğinden dert yanmıştı. Nitekim Ocak ayının son günü kaleme aldığı notta İnönü, Ali Fuat Cebesoy'un kendisini ziyâret ettiğini ve Emin Sazak'ın da Cebesoy'a son gelişmelerden "dert" yandığını yazmaktadır.[52]

Nihat Erim de *Ulus* gazetesindeki yazısında iktidârın muhalefetten beklentilerini dile getiriyordu: Bayar, lider olarak ön almalı ve düşmanlığın önüne geçmeliydi. "Asyâi idâre" sistemi bitiyordu. Muhalefet de buna katkıda bulunmalıydı.[53] Hemen ertesi gün yine Erim, DP'nin "ihtilâl", "bir isyan dili" benimsemiş olmasından şikâyet ediyordu; Hürriyet Misâkı ancak bununla açıklanabilirdi.[54] Hemen ertesi gün benzer talepler yeniden kaleme alınmıştı. Düşmanlık yarar getirmezdi; düşmanlıktan hemen vazgeçilmeliydi.[55] Ama bu taleplerin karşılandığı söylenemezdi.[56] Nitekim Erim'in DP'ye hücumları sürüyordu.[57]

52 İnönü, **Günlükler**, (Cilt: 1), s. 445-449. Haldun Derin de anılarında bu notlara yer vermektedir. Derin, **age**, s. 201-202.

53 Nihat Erim, "Her Şeyi Millet Yapar, Fakat...", **Ulus**, (14.1.1947). Hatırlanacağı gibi, kısa bir süreönce İnönü, bu açıklamayı bizzat Erim'e yapmıştı.

54 Nihat Erim, "Büyük Meclis Zor Kabûl Edemez", **Ulus**, (15.1.1947).

55 **Nihat Erim, "Düşmanlık Hayır Getirmez", Ulus**, (16.1.1947).

56 **Nihat Erim, "Hazin Manzara", Ulus**, (22.1.1947).

57 Nihat Erim, "Birbirimizi Anlayabilmek İçin", **Ulus**, (25.1.1947). Ayrıca bkz. Nihat Erim, "Gerçek Hukuk Devleti", **Ulus**, (26.1.1947). Fâlih Rıfkı Atay da muhalefeti şiddetle suçluyordu. Fâlih Rıfkı Atay, "DP Beyannâmesi", **Ulus**, (10.2.1947). Atay, DP içinde yer alan "müfritler" arasında yer alan Mustafa Kentli'nin Çakmak'ı partinin genel başkanı olarak görmek istediğini ileri sürüyordu. Fâlih Rıfkı Atay, "Şaşılacak Gafletler", **Ulus**, (12.2.1947). Nihat Erim de, DP'nin yalnızca eleştirilerde bulunduğunu, fakat kendisine âid

DP Birinci Büyük Kongresi, DP'nin önemli bir çıkışı gibi görünüyordu. Nitekim kongrede delegelerin sert ve şiddetli konuşmalarının İnönü ve CHP yöneticileri üzerindeki olumsuz izlerinin silinebilmesi için DP yöneticileri girişimlerde bulunmaya başlamışlardı bile... Hamdullah Suphi Tanrıöver, ki DP Birinci Büyük Kongresi'ne CHP'yi temsilen katılmıştı, kongreden hemen sonra Bayar, Menderes ve Köprülü ile görüşmüştü ve kendisine aktarılanları bizzat İnönü ve yakın çevresine aktarmak üzere Çankaya'ya dâvet edilmişti. DP'nin ileri gelenleri, kongrede ortaya çıkan ve İnönü ile CHP yöneticilerinin eleştirdikleri sonuç için meşrû bir zemin bulmaya çalışıyorlardı. Onlara göre, elden gelen yapılmış, delegelerin sertlik yanlısı tutumları yatıştırılmış ve olumlu bir sonuca ulaşılmıştı. Nitekim Celâl Bayar, Kâzım Özalp'e aynı görüşleri yineliyordu. Özalp de durumu İnönü'ye aktarmıştı. Ancak Bayar ve arkadaşları, Çakmak ve Öner etrâfındaki grubun sertlik yanlısı tutumlarını yeterince engellemenin güçlüklerini de belirtiyorlardı. Gerçekten de bu gerekçe mâkûl ve haklı gibi görünüyordu. Çünkü, bizzat Metin Toker, yıllar sonra, DP genel başkanlığına Fevzi Çakmak'ın getirilmesi yönüdeki çabaların DP Birinci Büyük Kongresi'nin perde arkasını yansıttığını yazacaktır.[58] Ayrıca, hatırlanacağı gibi, Hürriyet Misâkı'nın metni de, DP yöneticilerinin parti tabanı ile uzlaşma ve kendi politikalarını dikte ettirme yönündeki başarılarını açıkça göstermişti.

Nitekim bizzat Fuat Köprülü, iktidar partisine DP yönetiminin siyâsî kararlarını itidal içinde alacağı güvencesini veriyor ve bu türden kritik bir karârın alınmak zorunda kalınmasında iktidar partisinin politikasının belirleyeceği rol oynayacağını ileri sürüyordu:

> "Kongrenin birdenbire kat'î bir karar almayarak bu hususdaki salâhiyetini Umûmî İdâre Heyeti'ne [Genel İdâre Kurulu'na] devretmesi, memleket menfaatini herşeyin

bir gelecek programından yoksun kaldığını ileri sürüyordu. Nihat Erim, "Bocalayan Muhalefet", **Ulus**, (14.2.1947). Atay'ın bir itirâzı daha vardı; Halil Menteşe, İnönü'ye açık bir mektup yazmış ve Cumhurbaşkanının partiler arasında hakem olmasını istemişti. Menteşe, DP'nin de serbest çalışabilmesi için gereken önlemlerin alınmasını istiyordu. Atay, bu talepleri şiddetle eleştiriyordu. Fâlih Rıfkı Atay, "Bunlar Nasıl Demokrat?", **Ulus**, (28.2.1947). Erim de, tıpkı Atay gibi, Menteşe'yi eleştirecektir. Nihat Erim, "Açık Mektuplar", **Ulus**, (5.31947).

58 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 232-237.

üzerinde tutan Demokrat Parti zihniyetinin yeni bir tecellisidir. Parti Umûmî İdâre Heyeti [Genel İdâre Kurulu], yine aynı zihniyet, aynı sükûnet ve itidal ile hâdiselerin inkişâfına bir müddet daha şâhit olmakta belki devâm edebilir. Lâkin buna mukâbil her sabrın bir haddi olduğunu unutmamak da, iktidar partisine düşen bir vazifedir."[59]

Oysa DP Birinci Büyük Kongresi, DP içinde daha partinin kuruluşundan beri görülen ve zaman zaman yüzeye de çıkan anlaşmazlıkların ve çatışmaların yeniden tezâhür ettiği ve DP yöneticileri arasında olsun, DP yöneticileri ile DP örgütü ve tabanı arasında olsun anlaşmazlıkların ve çatışmaların bir kez daha derinleştiği bir yol ayrımı olarak da kabûl edilebilir. Nitekim Emrullah Nutku, günlüğünde, Kenan Öner için şunları yazıyor:

"Kurucuları beğenmeyen, başa güreşmek karârı ile Ankara'ya [büyük kongreye] gelen ve bu maksadını hasımlarından gizleyecek kadar kurnaz da olmayan Öner'in rûhunda derin bir üzüntü ve ümitsizlik belirdiğini sezmiştim." Öner, Menderes için "yaman adam" demişti ve Ana Dâvâlar Komisyonu'ndaki çalışmalar sırasında başgösteren anlaşmazlıklarda ve çatışmalarda Menderes'in üste çıktığını da itirâf etmişti. Hattâ sıra Genel İdâre Kurulu seçimine geldiğinde, "adaylığını geri almak uyanıklığını" da göstermişti. "Çünkü seçilmeyeceğini anlamıştı." Aslında diğer yandan "Kenan Öner'in kongre başkanlığına aday gösterilmesi, kurucular için bir sürpriz olmuştu. Öner, yüzdeyüz kendi sempatizanları olan altmışaltı delegesi ile kongrenin havasına hâkim olmuştu. O kadar ki, kurucular, kongrenin başkanlığına Manisa delegesi Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nu ve başkan vekilliklerine de Sıtkı Yırcalı ile Hulûsi Köymen'i hazırlamışken, Kenan Öner ağır basmış ve İzmir delegelerinin de desteği ile kongre başkanlığına seçilmişti. (...) Öner, ilk taktik hatâsını bununla yapmış, kurucuların ona cephe almasını hazırlayan bu hareketi ile ancak Demokrat Parti'nin bu ilk târihî kongresine başkan seçilmek şerefini kazanmış bulunuyordu."

Öte yandan Öner, "değil genel başkan yardımcılığı, hattâ Genel İdâre Kurulu üyeliği için bile etrâfındakilerin koyduğu adaylığı geri almak basiretini göstermişti. En amansız rakibi saydığı

59 Fuat Köprülü, "Büyük Kongrenin Mânâsı", **Kuvvet**, (13.1.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 164-165. Ayrıca bkz. Fuat Köprülü, "Hürriyet Misâkı'nın Çok Yanlış Bir Tefsiri", **Kuvvet**, (14.1.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 166-168. Fuat Köprülü, kongre sırasında "âni bir heyecanla söylenmiş olan bu gibi müfrit ve mübâlâğâlı sözler" üzerinde durulmamasını da istiyordu. Fuat Köprülü, "Demokrat Parti'nin Değişmez Yolu", **Kuvvet**, (19.1.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 171-174.

Köprülü'nün Öner ile mücâdeleye Menderes'i de yardımcı alması, Öner'in başarısızlığının nedeni olmuştu. Onlar [Menderes ile Köprülü], Öner'in [kongre] başkanlık seçiminde sağladığı başarıdan sonra kulislerde çalışarak, kurucuların [Genel İdâre Kurulu] aday listesini kazandırmayı başarmışlardı. Zâten başta C[elâl] Bayar olmak üzere A[dnan] Menderes ve [Fuat] Köprülü'nün delegeler arasında, İstanbul delegeleri hâriç, geniş bir güven ve sevgiye sâhip oldukları belliydi. Onlara karşı kulis yapılamaz[dı] ve yapılsa da başarı şansı azdı. Kaldı ki, Öner, mizâcı ve vakarı bakımından kulis çalışmalarına yatkın ve müsâit [de] değildi."[60]

Ayrıca Nutku, kongreden sonra Öner için şunları yazacaktır:

> "Ben biliyorum ki, (...) Öner'in içinde derin ve anlaşılmaz bir kötümser duygu var. Bunun bir nedeni de, kendisine çok yakın bildiği bâzı adamlarının ihânetine uğraması oldu. Onlar, Öner'in tasavvurlarını ve kurucular hakkındaki olumsuz düşüncelerini muntazaman Ankara'ya, daha doğrusu Fuat Köprülü ile [Adnan] Menderes'e bildiriyorlardı. Buna karşılık, kurucuların özellikle ikisinin [Menderes ile Köprülü'nün] zaaflarını ve yolsuzluğa meyleden hareketlerini de Ankara'dan ona ulaştıranlar vardı. DP Meclis Grubu içinde ve Genel İdâre Kurulu arasında Kenan Öner'i çok seven eski arkadaşları vardı. Eski bir adliyeci olan emekli Yargıtayüyesi Osman [Nûri] Köni bunlardan biriydi. O Ankara'dan her gelişinde Öner ile buluşup, kurucuların şahsî hâlleri ve parti idâresindeki tutumları hakkında haberler getirirdi."[61]

Samet Ağaoğlu da, yıllar sonra kaleme aldığı anılarında, Menderes ile Öner arasındaki mücâdeleyi anlatırken, tıpkı Celâl Bayar gibi, "Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresi, Menderes'in siyâsî hayâtında bu bakımdan bir dönüm noktası sayılabilir" diyecektir. Ağaoğlu, yıllar sonra şu saptamayı da yapacaktır:

> "Demokrat Parti'nin dört kurucusundan Bayar'ın siyâsî kişiliği, soğukkanlı vekârı yanında, Menderes'in zarif tevâzuu, demokrasi idealinin [1]950 zaferine erişmesinde büyük rol oynadılar. Halk, kuruculardan Koraltan'ı fazla gürültülü, Köprülü'yü de biraz babayani buluyordu. Menderes, zekâsı kadar şık, gözalıcı yumuşaklığı ile de Bayar'dan sonraki insan olmuştu." [Menderes, DP Birinci Büyük Kongresi'nden itibâren Ağaoğlu'nun ifâdesi ile] "parti teşkilâtında, Genel İdâre Kuru-

60 Nutku, **age**, s. 50-51. Buna karşılık, İsmet Bozdağ, yıllar sonra, Öner'in istediği takdirde Genel İdâre Kurulu'na rahatça seçilebileceğini, fakat istemediği için aday olmadığını yazacaktır. Bozdağ, **age**, s. 32.

61 Nutku, **age**, s. 51.

lu'nda, [DP] Meclis Grubu'nda herhangi başka bir sıfatı olmadan, yalnız milletvekili ve Genel [İdâre] Kurul[u] üyesi olarak Bayar'dan sonraki adam yerine oturdu. Artık [Meclis] Grubu'n[da] da, Genel İdâre Kurulu'nda da, teşkilâtta da daha çok onun dedikleri veyâ onun da katıldığı fikirler benimsenecektir. Hemen söyleyeyim, Adnan Beyin muhalefet yıllarındaki bu başarısında Bayar'ın soğukkanlı irâdesi en büyük rolü oynamıştır."[62]

Samet Ağaoğlu, DP Birinci Büyük Kongresi'nden sonraki parti içi gelişmeleri de şöyle özetliyor:

"Bayar'a bu inancı veren, Menderes'in [Cumhuriyet] Halk Partisi iktidârına karşı politikayı itidai ve basiret yolunda yürütme işinde Bayar'a yaptığı büyük yardımlar olmuştur diyebilirim. Gerçekten de gerek Bayar, gerek Adnan Bey, muhalefet yıllarında parti olarak aşırı hareketlerin hemen her zaman karşısındaydılar. [1]946 seçimlerinden başlayarak [1]950 seçimlerine kadar parti içi ayrılıkların belli başlı sebeplerinden biri de budur. Ancak Adnan Bey, bu politikayı yürütürken, ayrılıkların başka sebeplerine göz yumuyor, böylece tartışmaların şiddetlenmesinden kendisinin parti içinde muvâzene kuvveti olma pahasına çekinmiyordu. Bu da Menderes'i partide, aralarında Karaosmanoğlu'nun, Koraltan'ın, Refik Şevket İnce'nin, Celâl Ramazanoğlu'nun ve benim de bulunduğum bir *hizbin*, *hattâ* zaman zaman Bayar'ın karşısında da dikilen başı yapıyordu. Meselâ, iç çekişmelerimizin bir önemli sebebi de, rahmetli Köprülü'nün [DP Meclis] Grup başkanı olarak hareketlerindeki sinirlendirici başı bozukluğuydu. Ama Menderes, Fuat Beyin bu hâlini Bayar'a rağmen küçümser gözüküyor, Köprülü'nün üzerine himâye kanatlarını alabildiğine açıyordu.

Menderes'in aşırı, kânun dışı davranışlar veyâ bu yolda uzak yakın görüşlere karşı şiddetli reaksiyonlarına birçok defâ şâhit oldum. Hattâ bu yolu tutmasını zaman zaman cesâretsizliğine verdim. Ama aslında bu, Menderes için bir mizaç ve inanç dâvâsıydı. Menderes, kânun sınırları dışında dövüşecek yaradılışta değildi. Bu çeşit hareketlerin kendisinin olduğu kadar Demokrat Parti'nin ideallerine uymadığına, uymayacağına inanıyordu.

[DP] Birinci Büyük Kongre[si] sırasında 'Ana Dâvâlar Komisyonu' ismi ile kurulmuş bir komitede Doktor Mükerrem Sarol ve ben üyeydik. [1]946 seçimlerinde yapılan haksızlıklar, kânunsuzluklar, [Cumhuriyet] Halk Partisi iktidârının uyguladığı otoriter rejim, halkın sefâleti, geriliği üzerinde konuşuluyor, herkes bir fikir ileri sürüyordu. Ben ve Sarol, memleket[in] durumunu Fransız inkılâbından az önceki manzarada gördüğümüzü, gerekirse bir halk ayaklanmasının bile düşünülebileceğini söyledik. O dakikaya kadar söze karışmayan Adnan Bey, birden [ve] biraz da sert bir

62 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 47-48.

tonda, 'Durun efendiler' dedi. 'Biz bu partiyi yalnız ve yalnız kânun yollarından yürümek, seçim kanalından geçmek şartı ile kurduk. Bunun ötesinde bir hareket şekli kabûl etmiyoruz, edemeyiz. Hattâ böyle bir bahsin konuşulmasına bile tahammülümüz yoktur. Aksini düşünenler ayrılır gider. Kendilerine göre bir parti kurarlar."[63]

Samet Ağaoğlu, Kenan Öner'in konumunu da şöyle tasvir ediyor:

"Kenan Öner'in parti başları ile ikinci karşılaşması Birinci Büyük Kongre'de oldu. Kongre başkanlık seçimleri de, aslında parti liderleri ile onlara karşı gelenlerin çarpışmasından başka bir şey değildi. Fakat Öner, bu sahnede de tutanlarının hayretleri arasında geriledi ve birinci başkanlığı Karaosmanoğlu'na bırakarak, ikinci başkanlığa râzı oldu. Birinci Büyük Kongre'den 12 Temmuz Beyannâmesi'nin yayınlanmasına kadar geçen zaman içinde İstanbul il başkanı [Kenan Öner], yarı gizli, yarı açık bir çalışma ile bu sefer en çok Demokrat mebuslar arasında, yine Köprülü'nün şahsını bahane ederek, tahriklere koyuldu."[64]

Oysa, yine Samet Ağaoğlu'nun ifâdesi ile "Köprülü, bütün muhalefet yıllarında Adnan Bey ile aralarında su sızmayan tek insandı."[65] Samet Ağaoğlu, anılarında, bu kez de DP kurucularından *Yusuf Kemâl Tengirşenk*'in[66] *parti içi çatışmalardaki konu*muna değiniyor:

"Demokrat Parti'nin tâze toprağında bütün teşkilâta yaygın ilk parçalanma hareketleri, Birinci Büyük Kongre'de başladı. Bunu yapan bahçıvanlardan biri de Yusuf Kemâl Tengirşenk... Kongrenin topladığı Yeni Sinema'nın kulislerini, küçük odalarını hatırlıyorum şimdi... Yusuf Kemâl Bey, duvar diplerinden yürüyerek, delegelerin birinden ötekine gidiyor, bir iki kelime, bâzen birkaç cümle fısıldıyor, bir aralık ortadan kayboluyor, sonra yine beliriyor. Hâli, telâşsız ve sâkin dir. Fakat birçokları kendi kendilerine soruyorlar: Ne demek istiyor? Neden yalnız? Neden müteşebbis kurulun öteki üyelerinin yanında değil? Ne var onunla Köprülü ve Menderes arasında?"[67]

Samet Ağaoğlu, yine yıllar sonra anılarında, Osman Bölükbaşı'nın DP Birinci Büyük Kongresi'ndeki siyâsî tutumuna ve konumuna ilişkin olarak da şunları yazmaktan kendisini alamayacaktır:

63 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 48-49.

64 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 82. Benzer görüşler için bkz. Bozdağ, **age**, s. 32.

65 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 38.

66 Yusuf Kemâl Tengirşenk'in tek-parti dönemindeki ve DP içindeki siyâsî hayâtına ilişin ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 43-44, 345 ve 496.

67 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 73.

"Bu kongreden sonra, tâ partiden ayrılarak Millet Partisi'nin kurucuları arasına girinceye kadar, kendisi için de, Demokratlar için de üzüntülü huzursuzluk, başağrısı sebepleri yarattı. Genel İdâre Kurulu'na seçilememesini bir türlü affedemiyor, [kendisine] verilen işleri [artık] gönül rahatlığı ile yapmıyordu. Partinin ilk genel müfettişi odur. Fakat gittiği heryerde Genel İdâre Kurulu, daha doğrusu kurucularla teşkilât[ın] arasını soğutan hareketlere girişti. Bâzen küçük bahanelerle büyük dargınlıklar çıkardı. Bunları yaparken [Cumhuriyet] Halk Partisi'ne en ağır hücumlardan da geri durmuyordu. Böylece 12 Temmuz Beyannâmesi'nin yayınlanmasına kadar Demokrat Parti'nin hırçın çocuğudur."[68]

Refik Şevket İnce için ise Samet Ağaoğlu, yıllar sonra şu saptama bulunacaktır:

"Muhalefetteki büyük ayrılıkta, bir yandan haklı gördüğü, bir yandan da partinin menfaatine uygun gördüğü için Bayar'ın tarafını tuttu. Menderes ve Köprülü'nün demiyorum. Çünkü, Bayar bu anlaşmazlıklarda Menderes ve Köprülü'ye yaklaşıncaya kadar, Refik Şevket İnce de geride durmuştu. Fakat Bayar'ın onlarla olduğunu görünce tereddüdü bıraktı."[69]

Samet Ağaoğlu, *Vatan gazetesinde* DP'yi destekleyen Ahmet Emin Yalman'ın bu sıradaki siyâsî konumunu da şöyle saptamaktadır:

"Ahmet Emin Bey, Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarında nereden gelirse gelsin şiddet hareketlerinin aleyhinde kaldı. İktidar ile muhalefet arasındaki hakemlik rolünü kendi ölçüleri ile bu şiddet derecesine göre ayarladı. Her iki partinin liderlerini her vâsıta ile, bu arada yine her iki partiden liderlere yakın itidalli kimseler kanalı ile yumuşatmaya çalıştı. Partiler içinde müfrit saydıklarını tutmuyor, parti politikası, bu müfrit saydıklarının düşüncelerine göre belirince, bu sefer toptan partinin karşısına çıkıyordu. Bunun içindir ki, Demokrat Parti'nin 1946 seçimlerinden sonra Meclis'te kalmak karârından başlayarak, 12 Temmuz Beyannâmesi'ne parti içi kavgalarda Genel İdâre Kurulu'nun tutum ve kararlarına kadar bütün davranışlarını destekledi."[70]

Samet Ağaoğlu, DP Birinci Büyük Kongresi'nin siyâsî önemini şöyle özetliyor:

---

68 Ağaoğlu, **Âşinâ Yüzler,** s. 758-59. Benzer görüşler için bkz. Bozdağ, **age**, s. 32.

69 Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes**, s. 85-86.

70 Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri: Bir Soru**, s. 175.

"Demokrat Parti, (...) Birinci Büyük Kongresi'nden görünüşte tam [bir] berâberlik manzarası ile, gerçekte ise iki, hattâ üçe bölünmüş çıktı. Kenan Öner olayı, parti Meclis Grubu'nun Genel İdâre Kurulu aleyhine dönmesi, Millet Partisi'nin kurulmasına [kadar] varan iç anlaşmazlıklar, hep bu kaynaktan doğmuşlardır."[71]

Samet Ağaoğlu'nun edebî bir dille kaleme aldığı anıları, aslında DP'nin iç çelişkilerini ve bu çelişkilerde isimleri geçen politik aktörlerini bize yakından tanıtmaktadır. Elbette Ağaoğlu'nun görüşleri özneldir. Lâkin geçmişin derinliklerine yönelik esaslı bir projektör işlevi görmektedir. DP'nin iç çatışmaları kuruluşunda başlamıştı; ilk kongresinde büyümeye devâm etti. Bundan sonra da şiddetini artıracağını göreceğiz. DP Birinci Büyük Kongresi, parti içindeki anlaşmazlıkları ve çatışmaları dindirmek bir yana, vâr olan anlaşmazlıklara ve çatışmalara yeni sorunlar da eklemek sûreti ile, partinin 1947/1948 yıllarında geçireceği çok önemli iç çatışmalarında önemli bir dönemeç noktası olarak kalacaktır.

CHP Divânı'nın 16-25 Ocak târihleri arasında toplanması, DP Birinci Büyük Kongresi'ne karşı bir siyâsî tepki olarak yorumlanabilir.[72] Ancak daha önemli bir toplantı aynı ay gerçekleşen ve birkaç gün süren İdâreciler Kongresi idi.[73] Bu kongre, CHP'nin idârecileri bir araya toplaması ve yeni bir politika oluşturması anlamına geliyor gibiydi. Nitekim Adnan Menderes kongreyi şiddetle eleştirecektir.[74] Fuat Köprülü de, CHP'nin otoriter bir yönetim için önlemler almayı düşündüğünü ileri sürüyordu. Köprülü, yönetimin almayı plânladığı siyâsî önlemleri de şöyle özetliyordu:

"Vâlilerin Vilâyetler Umûmî İdâre Kânunu'nun kırpılıp yıpranmış salâhiyetsizliği içinde bulunduğu son nutkunda iddiâ eden Başvekilin [Başbakanın] bu kongreye kabûl ettirmek istediği idâre sistemi şöyledir: Memleket 25 vilâyete taksim edile-

71 Ağaoğlu, **Âşinâ Yüzler**, s. 177.

72 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 156-157; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 406-407; Fersoy, **age**, s. 204-205. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (11.1.1947). **Cumhuriyet** gazetesinin haberine göre, toplantı 17-24 Ocak târihleri arasında gerçekleşmişti. **Cumhuriyet** (17-24.1.1947). **Vatan** gazetesinin haberine göreyse, toplantı 13-25 Ocak târihleri arasında yapılmıştı. **Vatan**, (13-25.1.1947). Elbette **Uus** gazetesi toplantının önemine uygun davranmıştı; gazete CHP'de sağ ve sol hizipler bulunduğu haberini tekzib ediyordu. CHP "bugün tek partili zamanda olduğundan çok daha mütesânitti." Partide ayrışma, çatlama olduğuna ilişkin haberler de doğru değildi. **Ulus**, (24.1.1947).

73 **Vatan**, (20.1.1947); **Vatan**, (1.2.1947).

74 Adnan Menderes, "İdâreciler Kongresinin Asıl Mânâsı", **Vatan**, (25.1.1947), Ayrıca bkz. Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 469.

cek, her vilâyetin başında askerî, hattâ adlî teşkilâta da hâkim bir vâli bulunacak, bütün memurlar üzerinde vâlinin geniş bir nüfûzu olacak, adliye, müstakil bir kuvvet olmaktan çıkarak doğrudan doğruya idârenin emri altına girecek, bucak müdürleri, tıpkı bir savcı salâhiyetine de sâhip olacak... Bu kadar geniş salâhiyetler ile teçhiz edilen vâlilere gelince... Bunlar, Dâhiliye Vekili'nin [İçişleri Bakanı'nın] ve hükûmetin arzusuna göre bir an içinde azil ve hattâ tekâüde sevk olunabilecekler...

Bu projelere ve bilhassa vilâyetlerin umûmî idâresi projesine karşı muhtelif vekâletlerin ve o arada Adliye Vekâieti'nin [Adâlet Bakanlığı'nın] şiddetli itirazlarda bulunmaları, hattâ bunu anayasaya aykırı görmeleri, bu meselede kabine erkânından bâzıları ile başvekil [başbakan] arasında büyük bir noktai nazar ihtilâfı olduğunu göstermektedir. (...)

Türkiye'de demokrasiyi kökünden baltalamak, emsâline ancak eski Şark imparatorluklarında ve totaliter rejimlerde tesâdüf olunabilen kâdiri mutlak bir idâre makinası kurarak buna kanûnî bir mâhiyet vermek, bu çeşit kânunlarla vatandaş hak ve hürriyetlerini hiçe indirmek, bucak müdürlerine verilecek adlî yetkiler ile Demokrat Parti'nin köylerdeki teşkilâtını yıkmak, tek-parti sistemini kıyâmete kadar devâm ettirmek... İşte, Birinci İdâreciler Kongresi'ni toplamanın asıl hedefi!"[75]

Nâdir Nâdi de, şimdiye dek alınan mesâfeden geriye gitmemek gerektiğini belirtiyordu. Nâdi'ye göre, "memleketimizde çok şükür ileri bir hürriyet havası esmeye başlamıştı. (...) Fakat bu hürriyetin teminâtı yoktu."[76] Nâdi, bir başka yazısında da aynı konuya değiniyordu. Ona göre, "Bir gün tepeden inercesine bir emirle ortalığa acâyip bir hürriyet havası yayılıver[miş]ti. (...) Aylarca kapalı kalmış gazetelere yirmidört saat içinde yeniden çıkma müsaadesi veril[miş]ti." Nâdi, geri adım atılıp atılmayacağı konusunda kuşku ve tereddüt içindeydi. Nâdi'ye göre, demokrasinin yasal teminâtı hâlâ yoktu ve CHP iktidârı da bu teminâtı hukûkî bir zemine bağlamamakta direniyordu.[77]

75 Fuat Köprülü, "Hükümet Nereye Gidiyor?", **Kuvvet**, (26.1.1946); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 180-183.

76 **Nâdir Nâdi, "Hürriyet İçinde İstibdat", Cumhuriyet, (11.1.1947).**

77 Nâdir Nâdi, "Şekil mi? Ruh mu?", **Cumhuriyet**, (19.1.1947).

DP kurucularının faaliyetleri sürekli olarak polis gözetimindeydi. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü, parti kurucularının siyâsî toplantılarını yakından izlemekteydi.

1947 yılının Şubat ayı boyunca DP'lilerin toplantıları yakından izlenmişti. Seyhan, Malatya ve Gâziantep Vâlilikleri İçişleri Bakanlığı'nı bilgilendiriyorlardı. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/65 405 3]. Malatya Vâliliği'nin yıl sonuna doğru yazdığı rapor için bkz. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/65 405 7]. DP aleyhine kaleme alınmış bir gazete haberi için bkz. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/65 406 6].

Hatay Vâliliği de, 20 Mart 1947 târihli yazısında, Bayar'ın Antakya'da "onaltı kamyonla köylerden üç lira yevmiye ile temin edilerek şehre getirilmiş olan halk" ile yaklaşık 4-5.000 kişilik bir topluluğa karşılan-

dığını haber veriyordu. Karşılayanları "en çok Antakyalı esnaf ile çırakları ve bir takım çocuklar teşkil etmekte idi." Yazıda, DP'nin toplantıya katılanların sayısını 20.000 olarak belirtmesinin tamâmen mübâlâğâ olduğunu değiniliyor ve bu haberin "yalan" olduğu açıklanıyordu. "Sahada bu kadar insanın bulunmasına da maddeten imkân olamayacağı tabiî" idi. Vâliliğe göre, halk Bayar'ın gelişinde "merak sâikiyle toplanmış"tı; dönüşünde ise ancak yüz kişilik bir grup vardı. Bayar ve DP aleyhine yapılan karşı propagandaya da yer verilen yazıda, bu konuda özellikle Hatay özelindeki gelişmelere değinilmişti. Buna göre, Bayar'ın Hatay'da Suphi Bereket ile görüşmesi aleyhine konuşmalara neden olmuştu. Kendisine hitâben yazılan bir anonim mektupta, Bayar'ın Hatay'ın bağımsızlık ve anavatana katılma mücâdelesinde Türklük aleyhine ve Fransızlar lehine çalışan isimlerle yakın bağlar kurması şiddetle eleştirilmişti. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: *030 10/65 405 8*].

Aydın Vâliliği, 1947 yılının Nisan ayının ilk günlerinde İçişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Celâl Bayar da dâhil olmak üzere pek çok DP'linin toplantısına "ekserisi hamal, bir kısmı da terzi, kunduracı ve kahveci esnafından" 100-150 kişi kadar "halk"ın katıldığını haber veriyordu. Aynı târihlerde İzmir Vâliliği de, İçişleri Bakanlığı'na, Bayar ile birlikte DP kurucularının İzmir'de *6-7.000 kişi tarafından karşılandığını* bildiriyordu. Sonraki toplantıya katılanların sayısı onbini bulmuştu. Gecenin ilerleyen saatlerine kadar süren toplantı nedeniyle yasaların hatırlatılması üzerine toplantıya son vermemekte ısrâr edildiğinden "havaya silâh atma" vükû bulmuş ve toplantı dağıtılmıştı. Herhangi bir yaralanma olmamıştı. Ancak İzmir gazetelerinin olayları heyecanlı bir dille yazmış olmaları üzerine, anlatılanların gerçeğe uygun olmadığı belirtilen raporda, ayrıca gazeteler hakkında savcılığa suç duyurusunda bulunulduğuna dikkat çekiliyordu. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/66 405 9].

İstanbul Emniyet Müdürü Demir Baydan, 23 Nisan 1947 târihli istihbârat yazısında, aynı gün İstanbul Beşiktaş'ta Celâl Bayar'ın, Kenan Öner, Refik Koraltan, Ahmet Tahtakılıç, Salamon Adato ve Ahmet Kemâl Silivrili ile birlikte düzenlediği toplantıda; tütün işçilerine, şoförlere, bir kısım tramvay ve yol amelesine, "kılık kıyâfeti ve konuşmalarından cenup vilâyetlerimiz halkından olduğu anlaşılan bâzı" gençlere seslendiğini bildiriyordu. Kısa bir süre sonra DP milletvekili seçilecek olan, ancak o sırada Emniyet Genel Müdür vekili bulunan Sebâti Ataman'a 26 Nisan 1947 târihinde iletilen bir istihbârat raporunda; DP'nin İstanbul'da gerçekleşen çaylı toplantısında yapılan konuşmalar nakledilyordu. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/66 408 6].

Emniyet Müdürlüğü'nün hemen hemen aynı târihteki bir raporunda da, DP'nin politikasına yönelik bilgilerin bizzat DP delegelerinin aralarında yaptıkları konuşmalardan derlendiği haber veriliyordu. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/65 406 16].

Emniyet teşkilâtının halktan bilgi toplama yöntemine de rastgelmek mümkündür: Bir emniyet ajanı, aldığı emir üzerine "tebdili kıyâfet ederek" Ankara atpazarında mallarını satmak için oraya gelmiş köylülerle tesâdüfen tanışıp ahbaplık ederek bilgi topladığını ve birinin "bereket kalmamış" demesi üzerine, diğerinin Ankara'da "gâyet kuvvetli bir hoca" aracılığıyla müritlerinin halkın DP'ye üye olması için çaba gösterdiklerini açıkladığını, Mareşal Çakmak'ın da aynı yolda gayret ettiğini, ayrıca Çakmak'ın "çok Müslüman bir zat olup, bunun gösterdiği yolun doğru bir yol olduğunu" söylediğini bildiriyordu. İlgili şahıs, Cumhuriyet "Halk Partisi ise senelerden beri bu kadar köylü ve kentlinin canını yaktı ve Allahın rızâsı olmadığı hâlde yüklediği ağır vergiler yüzünden borcunu ödeyemeyenlerin malını elinden alarak sattığını işitmiş ise de, bunun nerede ve kim olduğunu *öğrenmek istediğini*" söylemişti. *Bir diğeri de, "Yalan mı? Bir kere insan aklı ile düşünse hakikati bulur.* Demokrat Parti'nin tuttuğu yol, Müslüman yoludur. Çünkü, hem hürriyet veriyor ve hem de köylünün kentlinin elinden tutarak dertlerine çâre buluyor. Bundan başka gerek Mareşal ve gerek Celâl Bayar, nâhiye ve köy bırakmadan geziyorlar ve dertlerimizi dinliyorlar." demişti. Sonra "zâten bu seçimde hak bizimdi; fakat ne yapalım ki bir tuzağa düşürdüler, ne de olsa yine hak doğrunundur" diye konuşmuşlardı. "İşte hâlimiz; işte kılığımız; ne yapacağımızı şaşırdık... Yalnız köylü falan değil, hepimiz darlık içinde inliyoruz." demişlerdi. Raporun sonucunda şu saptamalar yer alıyordu: "Hulâsa halk[ın] geçim darlığından ve hayat pahalılığından son derece müşteki olduğu neticesine varılmış"tır. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/65 404 14].

CHP Genel Sekreterliği de, benzer şekilde, muhalefet partisinin siyâsî etkinliklerine ilişkin olarak parti örgütünden bilgi talep ediyordu. CHP Genel Sekreterliği, 5 Temmuz 1947 târihli yazısında, il idâre kurulu başkanlıklarından DP'nin İllerinde tertip edilen propaganda faaliyetlerini dikkatle izlemesini istiyordu. Parti

örgütü, illerine gelen DP milletvekillerini, gerçekleştirdikleri toplantıları ve mâhiyetlerini, nutuk ve demeç leri "mümkün mertebe tam ve sarih olarak tesbit" edecek ve "gününde -uçak postası olan yerlerde uçakla ve behemehâl ilk vâsıta ile" merkeze bildirecekti. Aynı şekilde ilçe, bucak ve köylerdeki faaliyetler de kay da geçecekti. Yazının ekinde DP'lilerin ziyâret ettikleri iller ve ziyâreti gerçekleştiren isimler de vardı. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/7 39 2] ve aynı yazının 10 Temmuz târihinde yinelenmesi için bkz. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/7 39 7].

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİDAR, "CADI AVI" VE DEMOKRATLAR

Bu bölümde, iktidârın sol üzerine terör dalgasını ve bu dalganın esas hedeflerinden birinin de DP muhalefeti olduğunu göreceğiz. Sol/komünistler, "cadı avı"nın politik figürleriydi. Ama politik güçleriyle orantısız bir saldırı altındaydılar. Amaç, sâdece solu ezmek değildi; bunu yapmak zâten çok kolaydı ve o kadar gürültü çıkarmaya gerek kalmadan da mümkündü. Fakat esas hedef, DP'yi de sola ve komünizme bulandırarak, rejimin eski hâlini almasını sağlamaktı. DP, irticâ ile suçlanabilirdi ve eski tecrübelerden hareketle bu kolayca gerçekleşebilirdi. Fakat bu kez komünizm tehlikesi ve tehdidi, irticâ kadar önem kazanmıştı; komünizm, rejimin temel düşmanları arasında ön sıraya yükselmişti. Bu bakımdan Soğuk Savaş sırasında anti-komünizm resmî ideolojinin vazgeçilmez ve ayrılmaz bir parçası hâline gelebildi. O zamâna kadar tehdit sıralamasında komünizm kamuoyunun çok kez dikkatini dahi çekmeyecek ölçüde alt sıralarda yer almıştı. Her zaman için komünizmle mücâdele söz konusuydu; fakat bu mücâdele, irticâdan daha önemli değildi. Oysa artık irticânın yanı sıra komünizm tehdidi de iktidârın "cadı avı" kapsamında muhalefete karşı aldığı önlemlerden bir tânesiydi. Bu aşamada iktidar, DP'yi de "cadı avı"nın içine almaya çalışacak ve bu sûretle muhalefet partisinin meşrûiyetinin kamuoyu gözünde sorgulan-

masını sağlayarak, yeni rejimin sonuna varılmış olabileceğini hissettirecektir.

Bu kısımda birkaç önemli gelişme, ard arda değil de, yanyana, sarmal şekilde sunulacaktır. Bunun nedeni, aynı zaman dilimi içinde gerçekleşen "cadı avı"nın nasıl içiçe dolandığını ve her gelişmenin diğeri üzerindeki etkisini ölçebilmek ve dikkate sunabilmektir. Komünizm, tam bu aşamada, Soğuk Savaş'ın diline, oradan da iktidârın ve muhalefetin gündelik diline sirâyet etmektedir. Siyâsî meşrûiyeti olmadığını daha 1945 yılında gördüğümüz bir ideolojinin yanında yer alanlar için nefes alma imkânı bırakılmayacaktır. Şimdi bu sürecin adım adım nasıl oluşturulduğunu görelim... Bütün bu gelişmelerin nasıl içiçe girdiğini ve aynı zaman dilimi içinde aktığını gösterebilmenin en iyi yolunun üç farklı temayı bir arada sarmalayarak aktarmaya çalışmak olduğunu düşündüm. Bunun içindir ki, Öner-Yücel dâvâsının sarmalı içinde, Köy Enstitüleri meselesi ile yine bu sarmalın içinde üniversiteler meselesini, ama özellikle de Ankara Üniversitesi DTCF'de olacak olanları aynı zaman diliminde ele almak istedim. Bu bakımdan temalar arasında gidip gelmeler, yorucu olmakla birlikte, dönemin siyâsî ortamını ve atmosferini bir arada ve kronolojik olarak; daha önemlisi de birbirinden nasıl etkilenerek ve bir diğerini nasıl etkileyerek geliştiğini anlamak bakımından âdetâ kaçınılmazdır.

1. SOL ÜZERİNE TERÖR (III): İÇİŞLERİ BAKANI ŞÜKRÜ SÖKMENSÜER'İN KOMÜNİZM VE KOMÜNİST FAALİYETLERE İLİŞKİN AÇIKLAMASI VE DEMOKRAT PARTİ'NİN KOMÜNİSTLİKLE SUÇLANMASI

Hatırlanacağı gibi, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 1946 yılının son günlerinde sol üzerine atağından hemen sonra, muhtemelen iktidar partisince kararlaştırılmış olduğu şekli ile[1] konu, yâni ülkedeki sol/komünist faaliyetler ve örgütlenmeler, yeni yılın hemen başında TBMM gündemine getirilir. Bu konunun DP Birin-

1 DP başkanlığının *10 Şubat 1947 târih ve 38 sayılı tâmiminde*, "İçişleri Bakanı'nın Meclis'te komünist tahrikâtına âid bir demeçte bulunacağı bir aydan fazla bir zamandan beri kulaktan kulağa fısıldanıyordu. [CHP] Parti Divânı'nda ve [CHP Meclis] Grubu toplantısında görüşülüp beyânata kat'î şekil verildiği de sonradan öğrenilmişti." deniliyordu. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 484.

ci Büyük Kongresi'nden hemen önce gündeme getirilmesi ve ardından kongreden hemen sonra yeniden siyâsî gündemi işgâl etmesi, bellidir ki, CHP iktidârının DP'ye karşı siyâsî satranç oyununun yeni bir aşamasını oluşturuyordu. Ancak atak yeni sayılmazdı; çünkü, hatırlanacağı gibi, DP daha önce de solculuk ya da komünistlikle suçlanmıştı. Bu yeni atak, olsa olsa DP'nin kongre ile kazandığı siyâsî başarı ve prestiji mümkün olduğunca frenlemeye yönelik bir taktikti.[2]

CHP milletvekili Ahmet Ulus'un "komünist tahriklerinden dolayı Sıkıyönetim Komutanlığı'nca yapılan soruşturma hakkındaki sözlü sorusu" bizzat İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer tarafından yanıtlanacaktır.[3] Sökmensüer, uzun konuşmasında, Türkiye'de gizli komünist örgütlenmelerin ve eylemlerin târihine değiniyor, ama asıl olarak 1945 yılı sonunda *Görüşler* dergisinin yayınlanması aşamasında ve 1946 yılının sonbahar aylarında DP kurucuları ile Mareşal Fevzi Çakmak ve daha ziyâde sol çevrede yer alan Zekeriyâ Sertel, Sabiha Sertel, Tevfik Rüştü Aras ve Câmi Baykut arasındaki siyâsî ilişkileri yeniden gündeme getiriyordu. Bu kez, bu iki çevre arasındaki ilişkiler, bâzı mektup tarzı belgelere dayanılarak yansıtılıyordu. Bu sûretle DP ve kurucuları ile bu arada Fevzi Çakmak, komünistlerin siyâsî bir taktik olarak kullanmaya çalıştıkları, fakat başaramadıkları bir siyâsî konuma sürüklenmiş oluyorlardı.[4]

---

2 Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 238-241.

3 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 37. Birleşim, (29.1.1947); **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 2), s. 64-95; **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/8 50 20]. Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947). Şükrü Sökmensüer, söz konusu açıklamayı öncelikle CHP Meclis Grubu'nda yapmıştı. **Cumhuriyet**, (29.1.1947). Metin Toker, bu konuşmanın önceden CHP yöneticileri ve hattâ bizzat İnönü tarafından da görüldüğünü ve üzerinde görüşmeler ve tartışmalar yapıldığını belirtiyor. Görünen oydu ki, açıklama, resmî temelde hazırlanmıştı ve iktidârın tüm kademeleri tarafından da onaylanmıştı. Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, 238-241.

4 **TBMM TD**, (aynı yerde), (29.1.1947). Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947); **Vatan**, (30.1.1947); **Ulus**, (30-31.1.1947). DP, artık klâsikleşmeye başlayan üstü kapalı suçlamalara karşı derhâl savunmaya geçecektir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. DP başkanlığının 10 Şubat 1947 târih ve 38 sayılı tâmimi; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 480-486; **Cumhuriyet**, (9.2.1947); Fuat Köprülü, "Son Beyânâtın Asıl Mânâ ve Hedefi", **Kuvvet**, (3.2.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 193-197. Köprülü, bu yazısında, "çok eskiden beri ırkçılığın şiddetle aleyhinde bulunan bir milliyetçi" olduğunu ifâde ediyor, "lâkin lüzûmundan yüz kere fazla ehemmiyet verilerek ırkçılar hakkında yapılan mânâsız tâkibâtın [da] solcuların ekmeğine yağ sürdüğünü, onların cüret ve cesâretini artırdığını söylemeyi hakikat nâmına bir borç biliyordu" du. Köprülü, bu şekilde DP'ye solculuk isnâdına karşılık bir başka savunma kalkanını gündeme getiriyordu. Buna göre, iktidar da milliyetçilere/ırkçılara karşı aldığı siyâsî tutumla solcuların başarısına hizmet etmişti. Bu

sûretle muhalefet, *iktidârın solculuk isnâdından kurtulabilmek için ilginç bir yöntem* kullanmaya başlamıştı. İktidârın komünistlere destek olunduğu türünden iddialarına karşı DP, solculara karşılık milliyetçilere/ırkçılara yapılan siyâsî hücumları da (burada tabiî ki, 1944 Mayıs ayındaki Irkçılık-Turancılık dâvâsına işâret ediliyordu (bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 210-230)) gereksiz ve bu vesile ile solcuları güçlendiren siyâsî hamleler olarak değerlendiriyordu. Aslında iktidar kendi aldığı siyâsî tavır nedeni ile solcuların güçlenmesine neden olmuştu ve muhalefetin bunda bir suçu olamazdı. Köprülü, muhalefet adına komünist akımın ve örgütlenmenin güçlenmesinden dolayı doğrudan doğruya iktidârı sorumlu tutuyordu. Aslında DP bu konuda iktidardan çok daha duyarlı davranıyordu. Fuat Köprülü, "Son Beyânâtın Asıl Mânâ ve Hedefi", **Kuvvet**, (3.2.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 193-197. Ayrıca aynı konuda bkz. Fuat Köprülü, "Hâdiselerden Hâlâ Ders Almadılarsa...", **Kuvvet**, (8.2.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 200-203; Fuat Köprülü, "Dâhiliye Vekilinden Soruyoruz", **Kuvvet**, (10.2.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 203-206; Fuat Köprülü, "Solcu Propaganda Nasıl Çalışır?", **Kuvvet**, (12.2.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 206-210; ; Fuat Köprülü, " Son Hücumların İçyüzü", **Kuvvet**, (14.2.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 210-213; Fuat Köprülü, "Demokrat Parti'nin Muhalifleri", **Kuvvet**, (24.2.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 225-228; Fuat Köprülü, "Biz Dâimâ Açık ve Samimîyiz... Fakat Siz?", **Kuvvet**, (28.2.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 231-234; Fuat Köprülü, "'Kökü Dışarıda' ve 'Yabancı' İdeolojiler Nedir?", **Son Saat**, (8.3.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 246-249; Fuat Köprülü, "Demokrat Parti'nin Hürriyet Anlayışı", **Kudret**, (28.9.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 557-560. Ayrıca bkz. Kayseri Demokrat Parti Başkanlığı, **Son Günlerde Köylerimize Kadar Yurdumuzun Her Tarafında Gerek Demokrat Parti'ye Gerek Mareşalimiz Fevzi Çakmak'a Yapılmak İstenilen İftirâlara Karşı Demokrat Parti Genel Başkanlığı'nın ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Beyannâmeleri**, (12 Şubat 1947), s. 3-21. Bu broşürde ilginç olan nokta, Eylül ayında kurulan ve siyâsî açıdan DP'yi ve parti kurucularını son derece güç duruma düşürdüğünü gördüğümüz İnsan Hakları Cemiyeti'nin bu târihte bile hâlâ savunulmaya çalışılmasıydı.

Cumhuriyet gazetesi, komünistler tarafından desteklendiği açıklanan Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın o sırada hapishânede bulunan Nâzım Hikmet'e af sözü verdiğini de yazıyordu. **Cumhuriyet**, (1.2.1947). Nihat Erim'in günlüğünden bu haberin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Erim 7 Şubat 1947 târihli notunda, Çankaya'da yapılan toplantıda bu meselenin konuşulduğunu açıklamaktadır. Toplantıda Recep Peker, Şükrü Saraçoğlu, Ali Fuat Cebesoy, Saffet Arıkan ile Hasan Saka, Fâlih Rıfkı Atay ve Hasan Âli Yücel de bulunuyordu. Çakmak, Nâzım Hikmet'e haber göndermişti. Gadre uğradığını, fakat telâfi edeceklerini haber vermişti. Oysa Nâzım Hikmet'in donanma dâvâsında askerî mahkemeye baskı yaparak onu mahkûm ettirdiği biliniyordu. Bunu bizzat Nâzım Hikmet'in dayısı olan Cebesoy anlatmıştı. Cebesoy'a göre, 1938 yılı kışında Bursa'da Atatürk ile kendisi ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın bulunduğu bir toplantıda, Kaya, Cebesoy'dan Atatürk'e Nâzım Hikmet'e iş verdirmesi için rica etmesini istemişti. Bu konuşma sırasında Atatürk ne konuşulduğunu sorunca, Cebesoy Kaya'nın söylediklerini nakletmişti. Atatürk bunun üzerine Kaya'ya dik dik bakmış, fakat hiçbir şey söylememişti. Ertesi gün Atatürk, Cebesoy'a Kaya'ya kızdığını söyleyecektir. Atatürk'ün ifâdesine göre, Kaya ile Çakmak aralarında bir iki gün önce anlaşmışlar ve Nâzım Hikmet'i askerî mahkemeye verdirmişlerdi. Oysa şimdi ona iş verilmesini istiyorlardı. Halbuki Nâzım Hikmet zâten hâlen tutukluydu. Cebesoy Ankara'ya döndüğündeyse Nâzım Hikmet'in dâvâsı sürüyordu. Ona göre yeğenini yok yere mahkûm ettirmişlerdi. Mahkûmiyetten bir iki yıl sonra Nâzım Hikmet İnönü'ye mektup yazmış ve "Millî Destan" (Kuvâyı Millîye Destânı) adında istiklâl mücâdelesini ele alan bir eser hazırlamıştı. Bunun üzerine af için Çakmak nezdinde girişimde bulunulmuş; İnönü Başbakan Refik Saydam'ı af için Çakmak'a göndermiş, fakat Mareşal öneriyi reddetmişti. Nâzım Hikmet'e af meselesi yeniden tam bu sırada gündeme gelmişti. Nâzım Hikmet'in kız kardeşi Ankara'ya gelecekti. Cebesoy, Millî Savunma Bakanlığı'nda taslak olarak hazırlanan dilekçeyi Nâzım Hikmet'e yollayacaktı. O da bu dilekçeyi af dilekçesi olarak sunacaktı. İnönü'nün ise başından beri zâten bu meseleye canı sıkılıyordu; İnönü, "Haksız olduğunu bile bile insanın vicdânı nasıl rahat eder? Bunu tahliye etmelyiyiz." demişti. Fakat Peker ile Saraçoğlu, bunun mümkün olmadığını açıklamışlardı. Saka, Atay, Yücel ile Erim ise af çıkarılabileceğini söylemişlerdi. Bir anlaşma ise hâsıl olmamıştı. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 101-102.

Bu arada belirtilmeli ki, Nihat Erim, tam bu sırada Polis Vazife ve Salâhiyetleri Kânunu'nda yapılması istenilen değişikliklerin gereksizliğine değiniyordu. Yasa, devletin yüksek menfaatlerinin bir gereğiydi. Zâten pratikte de sâdece komünislere, anarşistlere ve şeriatçılara karşı uygulanıyordu. Dahası da vardı: So

Nihat Erim'in günlüğünden bu konuşmanın hazırlığının epey önceden yapıldığını öğrenmek mümkündür. 27 Ocak akşamı Çankaya'da Peker ile Kâzım Karabekir'in de bulunduğu toplantıda, İnönü Sökmensüer'in okuyacağı metni paylaşırken, toplantıya Saraçoğlu ile Sökmensüer de katılmışlar. İnönü, konuşmanın bâzı yerlerini bizzat düzeltmişti. Erim'in de özel olarak görüşü alınmıştı. Erim, günlüğünde, konuşmanın önce CHP Meclis Grubu'nda okunduğunu belirtiyor. "Herkeste hayret ve sevinç" işâreti görmüştü. Tanrıöver, metne DP'nin komünistlere âlet olmadığını belirten bir ekleme yapılmasından yana olunca, İnönü bunu kabûl etmişti. Metin Dışişleri Bakanlığı'nca da incelenmişti.

Erim, günlüğünde CHP Meclis Grubu'nda Hasan Âli Yücel'in komünistleri himâye ettiği yolunda imâlı konuşmalar yapıldığından da söz ediyor. Bunlar arasında Behçet Kemâl Çağlar da vardı ve İnönü, Yücel'i savunma ihtiyâcını hissetmişti. İnönü, ırkçılıkla komünistliği eşit derecede tehlikeli gördüğünü de açıklamıştı.

Öte yandan, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson bile meseleyi merâk etmiş ve Erim'den durumu sormuştu. Erim, DP'lilerin olsun, Çakmak'ın olsun komünist olmadıklarını, fakat kendi amaçları için komünistlerle işbirliği yaptıklarının da sâbit bulunduğunu anlatmıştı.[5]

Hüseyin Câhit Yalçın, İçişleri Bakanı'nın yaptığı açıklamadan

çim yasası da gâyet demokratik bir yasaydı. DP'nin tutumu "âdetâ ihtilâl hazırlığını andıran" bir görüntü içindeydi. Nihat Erim, "Apaçık Konuşuyoruz", **Ulus**, (29.1.1947). Erim, seçim yasasının değiştirilmesine gerekolmadığı yönünde ısrarcıydı da. Nihat Erim, "Seçim Kânunu Üzerine", **Ulus**, (1.2.1947). Birkaç hafta sonra Erim aynı görüşünü yineleyecektir. Yasada bir sorun yoktu; sâdece bir müddet için uygulama sonuçlarını görmek gerekirdi. Nihat Erim, "Bir Mukâyese", **Ulus**, (3.4.1947).

Erim, aradan geçen kısa bir süreden sonra, yeniden aynı konuya geri dönecektir: Komünistler herkesi kullanmaktaydı. Nihat Erim, "Ortaya Konan Vesikalar", **Ulus**, (2.2.1947). Üstelik Çakmak'ın 68 yaşında politikaya atılmasının tek nedeni, onun ordudan emekli edilmesine kızarak, CHP'ye öfke duymasıydı. Nihat Erim, "Yorumlar Devâm Ederken", **Ulus**, (3.2.1947). Erim, Çakmak'ın komünistlerle olan temaslarının açığa çıktığını belirtiyor ve bu temasların iç yüzünün bilenemediğinden dem vurarak, alınan kararların neler oldruğunun açıklanmasını istiyordu. Nihat Erim, "Acaba O Karar Ne idi?", **Ulus**, (6.2.1947). **Ulus** da komünistlerin iç yüzünü açığa vuran vesikeleri yayınlamaya devâm ediyordu. Bu arada Tevfik Rüştü Aras ile Hasan Âli Yücel de, konumlarını aydınlatmaya çalışan mektuplarla kendilerini savunmaya çalışıyorlardı. **Ulus**, (8.2.1947). Diğer yandan da Erim, özellikle Çakmak'ı hedef alıyordu: "Bilhassa ordunun başında iken fazlaca ırkçılık tâkip ettiğini ve sol cereyanlara karşı ne kadar hassas, titiz, hattâ vesveseli olduğunu hep bildiğimiz Mareşal" diyordu. "Ordunun başında iken ırkçılık güden Mareşal", "biraz kayanı komünist diye suçla"yan kişiydi. Nihat Erim, "Mrl. [Mareşal] F[evzi] Çakmak'ın Demeci Üzerine", **Ulus**, (8.2.1947). Erim, bir başka yazısında, Genelkurmay Başkanı iken "aşırı ırkçılık gütmüş" Çakmak'tan söz ediyordu. Nihat Erim, "Bu Telâş Niçin?", **Ulus**, (11.2.1947).

5 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 94-97.

sonra, "komünist faaliyetine yakından ve uzaktan isteyerek, istemeyerek iştirâk etmiş olanları"n da "pek telâş"a düştüğünü yazıyordu. "Yara bir çıban gibi artık deşilmişti." "Bu Bolşevik entrikalarının kökü kazınmalı"ydı. Yalçın, Aras'ın komünistler tarafından kullanılmaya çalışıldığını ileri sürüyor; onu savunmaya çalışan Çakmak'ı da bu vesileyle zikrediyordu: "Acaba bu hakikati red ve cerh edebilmişler" miydi? "Her ikisinin de gazetelerde çıkan beyânatlarında bu husus mesküt geçilmekte"ydi. Her ikisi de bu "vâsıtalığı inkâr" edememişlerdi. Ortada vesikalar vardı. Aras, Sertellerle mektuplaşmıştı ve DP kurucularının *Görüşler* dergisine[6] yazı yazmaları için iknâ edilmeleri gereğine değinmişti. Aras, Zekeriyâ Sertel, Câmi Baykurt ve Fevzi Çakmak arasında gerçekleşen mektuplaşmalar, Mehmet Evliyâzâde Özdemir'in[7] de aracılığıyla sağlanıyordu. Hattâ Özdemir, zaman zaman yazılı mesajların yanı sıra bâzı haberleri şifâhî olarak iletiyordu.

Yalçın, yazısında esas olarak Aras ile onu savunan Çakmak'ı komünistlere "vâsıta" olmakla suçluyordu. Yalçın, Sertelleri ve *Tan* gazetesini de komünist neşriyat konusunda ana karargâh olmakla ithâm ediyordu. Yazara göre, bütün bu faaliyetler "demokrasi" adının arkasına sığınılarak gerçekleştiriliyordu. Oysa *Tan* gazetesi, Bolşevik propagandasının aynasıydı; Moskova'nın görüşlerini yayıyordu. Ayrıca gizli komünist partisinin tâlimatlarını yazıya geçiriyordu. Çakmak'ı da siyâsî bir önder olarak halk ayaklanmasına yol açması için teşvik etmişlerdi. Çakmak da bu öneriye karşı çıkmamış, hattâ öneri sâhiplerine iyi duygularını iletmişti. İnsan Hakları Cemiyeti de zâten bu birlikteliği ele veren bir başka örnekti. Bu teşkilât gizli ve maskeli bir komünist karargâhı olarak tasarlanmıştı. Çakmak bütün bu gelişmelerde "vâsıta" olarak kullanılabilir bir siyâsî kişilik olarak değerlendiriliyordu. Yalçın, oklarını daha ziyâde Çakmak'a yöneltiyor; buna karşılık DP'yi komünist faaliyetlerinden uzak durmayı başarmış olması nedeniyle övüyordu. Fakat unutulmamalıydı ki, "vatana hıyânet canavarı onlara gelmiş, sürünmüş ve onların gölgesinde çalışma imkânını bulmuştu." DP, "memleketteki realiteyi bilmeden" ve "istemeden komü-

6 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 772-816.

7 Mektuplaşmalarda geçen "Özdemir oğlumuz" deyimi ilişkilerin samimiyetini gösteriyordu. Ne var ki, kendisi istihbârat elemanıydı! Bkz. Mehmet Özdemir Evliyâzâde, **Onları Anlatıyorum**.

nistlerin ekmeğine yağ" sürüyordu. Nitekim DP'nin geçende Meclis'ten çekilmesi karşısında yazar, bu hareketi ortaya çıkan vesikalar açısından şöyle değerlendiriyordu: "Komünistlerin emeline bilmeye bilmeye ne kadar hizmet etmiş olduklarını görünce içlerinde bir titreme ve teessür duyacaklardır zannederiz."

Yalçın, iktidârın muhalefete karşı almış olduğu bütün önlemleri eleştiren DP'nin artık gözünün açılacağı ve bu önlemlerin DP'ye karşı değil de, komünistlere karşı alındığının anlaşılacağı ümidini taşıyordu. Böylece DP'nin eleştirilerinin ne kadar haksız olduğu görülecekti. İktidar sâdece meşrûluk dışında çıkan siyâsal akımlara karşı tutum alıyordu: "Eğer [Cumhuriyet] Halk Partisi ve [Cumhuriyet] Halk Partisi'nin hükümeti soğukkanlı görüşünü, azim ve metânetini muhafaza edememiş olsaydı, eğer Türk milletinde vatan, hükümet ve kânun mefhumlarına bağlılık çözülse idi; ömrü pek kısa sürecek bir demokrat hükümetini müteakip, iktidârı ele geçirecek komünist diktatörlüğü altında bugün Türk vatan ve istiklâlininin mezartaşı başında fâtihâ okumaktan başka yapılacak bir iş kalmayacaktı." Üstelik "tehlike bitmiş ve geçmiş [de] değildi."[8]

Meclis'te İçişleri Bakanı'nca yapılan açıklamalar, tıpkı 1945 yılının Aralık ayında *Görüşler* dergisi nedeniyle solla işbirliği içinde gösterilmeye çalışılan DP kurucularına yönelik yeni bir siyâsî saldırıya işâret ediyordu. Saldırının ana fikri, meşrû olmayan bir ideolojiye yakın durmaktı. Böylece muhalefet partisinin siyâsî meşrûiyet temeli zedelenmeye çalışılıyordu. Tam da kongre sonrasında, kongrede sertlik yanlısı tutumlar epey öne çıkmış iken, muhalefet partisi bir de komünistlerle işbirliği hâlinde gösteriliyordu. Hatırlanacağı gibi, kısa bir süre önce, Çakmak ve arkadaşları İnsan Hakları Cemiyeti'nin kurulması girişiminde de benzer eleştirilerle karşılaşmışlar ve kendilerine yönelik saldırılar karşısında kuruculuktan vaçgeçtiklerini açıklamak zorunda kalmışlardı. Şimdi bir kez daha benzer ilişkiler ağı kuruluyor ve DP'nin başından beri solla olan münâsebeti sorgulanıyordu. Bütün bunlar DP açısından yolun sonuna işâret etmekteydi. Bu bakımdan sert bir savunma hattı kurulması anlaşılabilir. Hattâ DP, iktidardan daha da öte-

8 Hüseyin Câhit Yalçın, **Komünist Tahrikleri Karşısında**, s. 3-60.

ye bir anti-komünist tutum almak gereğini hissetmişti. En iyi savunma saldırıdır taktiği gereğince, geri çekilmek yerine, iktidâra karşıt aynı politikayı sürdürmek muhalefete daha kolay ve çekici gelmiş olmalıdır. Böylece geniş kitleler üzerindeki anti-komünist etkiden yararlanmak da söz konusu olabilirdi. Sonuçta, daha önce gördüğümüz şekilde, kim daha Atatürkçü tartışmasının ardından, kim daha çok anti-komünist tartışması da gündeme damgasını vurmuştu. Son tartışmanın da dönem boyunca hiç durmaksızın süreceğini göreceğiz.

2. SOL ÜZERİNE TERÖR (IV): IRKÇILIK-TÛRANCILIK DÂVÂSININ RÖVANŞI OLARAK ÖNER-YÜCEL DÂVÂSI; KÖY ENSTİTÜLERİ İLE ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TÂRİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ'NE AYNI ANDA MİLLİYETÇİ VE ANTİ-KOMÜNİST BİR SALDIRI

İktidar, daha başından itibâren DP'yi gerek üstü kapalı bir şekilde, gerekse açık açık kızıl olmakla suçlamıştı. Bu iddiâ aslında haksızdı, fakat gerçekçi gibi görünüyordu. Çünkü, DP önderlerinin daha işin başında muhalefet cephesini genişletme adı altında birtakım eski solcu politikacı ve gazetecilerle dirsek temâsı kurmaları ve fonda da Sovyetler Birliği ile ilişkilerin yeniden yakınlaşması talebi, üstelik bu türden bir politikanın Moskova tarafından da sâdece onaylanmakla kalmayıp, üstüne üstlük bir de açık resmî propagandasının yapılması, iktidârın işini hayli kolaylaştıran bir konjonktür yaratmıştı. İktidârın iddiâsı, komünistlerin Genelkurmay eski Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ı amaçları doğrultusunda kullanmaya çalıştıkları şeklindeydi ve az daha da muvaffak olmak üzereydiler. Çakmak nerede ise daha işin başından itibâren DP içinde ve ön saflarda yeralmıştı. Câmi Baykut ve Tevfik Rüştü Aras ile Celâl Bayar da aynı potada yeralıyordu. Diğer yandan, bu grubun içinde ya da yanında solcu tanınan Zekeriyâ Sertel ve Sabiha Sertel çifti de vardı. Bu birbirine âdetâ pamuk ipliği ile bağlı grubun tamâmı, kısmen komünist olmakla, kısmen de komünistlerin oyununa gelmekle suçlanıyordu. Gerçi bu durum uzun sürmeyecektir. Ama olsun, partinin adı çıkmıştı bir kez...

Bir süre sonra DP ağır ithamlar karşısında ve altında karşı saldı-

rıya geçecektir. İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in ülkedeki komünist faaliyetlere DP'nin de dâhil edilebileceğini imâ etmesi, DP İstanbul il başkanı avukat Kenan Öner'in, ki bu sırada Öner'in DP yöneticilerinden uzak bir siyâsî tutum içinde olduğu anımsanırsa, muhtemelen DP yönetiminin de bilgisi dışında ve tamâmen kendi inisiyatifi ile bu kez doğrudan CHP'nin eski yönetimine aynı ithamlarla saldırısına neden olacaktır. Öner'in iddiâsı da hayli basitti: Aslında hakiki kızıl olan bizzat CHP ve onun yöneticileriydi. İspâtı da, Milli Şef döneminin ünlü değişmez Maarif Vekili (Millî Eğitim Bakanı) Hasan Âli Yücel'in bakanlık içindeki tutum ve davranışlarıydı. Basında yayınlanan bu ağır ithamlar ve karşı iddiâlar, geleneksel bir şekilde ve basit bir hakâret dâvâsı olarak yargı önüne gelecek, ancak kamuoyunun gözünde siyâsî bir hesaplaşmanın dekoru olarak görülecektir.

İktidar partisinin muhalefet partisini solculuk/komünistlikle suçlaması ya da bu türden bir gizli ilişki tarzı olduğunu ileri sürmesi, DP açısından önemli siyâsî engeller yaratıyordu. Öncelikle DP'nin Ankara ile Moskova arasında nota alışverişinin sonuçlandığı bir sırada solcularla ilişki içinde olduğunun anlaşılması, DP'nin siyâsî faaliyetlerine son vermek için meşrû gerekçe olabilirdi. DP bu konuma son vermek zorundaydı. DP yöneticileri daha bir adım atmadan ya da atmaya fırsat bulamadan DP İstanbul il idâre heyeti başkanı ve hatırlanacağı gibi DP Birinci Büyük Kongresi başkanı Kenan Öner atağa geçecektir.

Eskimiş, fakat unutulmamış bir dâvâ: Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının sonu

Öner-Yücel dâvâsının ayrıntılarına geçmeden önce, bir başka yarım kalmış gelişmeyi de hatırlamak gerekir: Hatırlanacağı gibi, 1944 yılının Mayıs ayında açılan Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı, 29 Mart 1945 târihinde bâzı sanıkların beraati ve bâzılarının da mahkûmiyeti ile sonuçlanmıştı.[9] Ancak İstanbul Bir Numaralı Sıkıyö-

9 Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı ile ilgili ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 210-231. **Büyük Doğu** dergisi ise, 1945 yılının Kasım ayı başında, ırkçılığı bir kez daha mahkûm etmeyi tercih ediyordu: "En ulvî tecrid ve mânâlandırmalara çok defâ en süflî teşhis ve maksatlandırmalar musallat değil midir? Kendimizi bundan korumak için sâdece yavan bir isim delâleti yüzünden dâvâların en çıkmazı, en kabası ile aramızda benzerlik arayacak vehimleri kovalım... Büyük Doğu'nun kucakladığı ve bütünleştirdi-

netim Mahkemesi'nin bu karârı, itiraz üzerine 1946 yılının Ağustos ayında İstanbul İki Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından bozulmuştu[10] ve sanıklar da 26 Ekim 1946 târihinde tahliye edilmişlerdi. Dâvâya 20 Ağustos 1946 târihinde İstanbul İki Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yeniden başlanmıştı[11] ve bu sırada henüz mahkeme sürüyordu. Dâvâ, 31 Mart 1947 târihinde, yâni Öner-Yücel dâvâsının başlamasından sâdece birkaç gün önce bitecek ve tüm sanıklar beraat edeceklerdir.[12] Herhâlde hatırlanması gereken bir başka önemli nokta da, Kenan Öner ile Hâmit Şevket İnce'nin bu dâvâda sanık avukatları olduğuydu.[13]

Başbakan Recep Peker'in İstanbul Üniversitesi'nde milliyetçilik hakkında verdiği konferans da tam bu karârın verilmesinden sâdece birkaç gün öncesine rastlamıştı. Peker, tuhaf bir rastlantı ile 28 Mart'taki konuşmasında "ırkçı milliyetçilik anti-demokratiktir" diyordu.[14] Peker, konuşmasında şu noktalara dikkat çekiyordu:

ği Şark, vatan sınırları dışında herhangi bir ırk ve coğrafya plânına göz dikmiyor. Biz Büyük Doğu'yu öz vatanımızdan başlayarak güneşin doğduğu istikâmeti yalayan bir madde ve kemmiyet zemininde aramıyoruz. Biz Büyük Doğu'yu vatanımızın bugünkü ve yarınki sınırları ile çevrili bir ruh ve keyfiyet zemininde arıyoruz. (...) Mahallî ve mânevî sınır dışı ırk gayreti, kavim hırsı ve toprak iştahı, sâdece alâkamız olduğumuz bir iş sanılmasın! Büyük ve gerçek kurtuluş adına yüzdeyüz düşmanı sıfatı ile alâkalı olduğumuz bir iş sanılmasın! Büyük ve gerçek kurtuluş adına yüzdeyüz düşmanı sıfatı ile alâkalı olduğumuz ve karşısında *cephe* tuttuğumuz zıt ve bâtıl hedeflerden bir tânesi!(...) Öyleyse, Büyük Doğu, çizmeli ayaklarla dışımızdaki iklimlere doğru kaba ve (...) bir yolculuk olmak yerine, rüzgârdan hafif topuklarla İçimizdeki iklimlere doğru ince ve rûhânî bir sefer..." 'Büyük Doğu/İdeolocya Örgüsü', "Biz", **Büyük Doğu**, Yıl: 1, Sayı: 1, Cilt: 1, (2 Kasım 1945). Görülüyor ki, bu târihte hiç olmazsa **Büyük Doğu** dergisinde, 1944 yılının etkisi hâlâ devâm ediyordu. **Büyük Doğu** dergisi hakkında ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 215, 218 ve 222. **Büyük Doğu** dergisini ileride ayrıntılı bir şekilde ele alacağım.

10 **Cumhuriyet**, (6.8.1946).

Sâdece üç ay önce, 3 Mayıs 1944'ün ikinci yıldönümünde, **Büyük Doğu** dergisinde yayımlanan ve Kâzım Nâmi Duru tarafından kaleme alınan yazıda ise şöyle deniliyordu: "Medenî dünyâda saf ırk aramak, ham bir hayal arkasından koşmaktır. (...) Komünistlik nasıl bir ithâl malıysa, ırkçılık da öyledir. Her ikisi de bu memleket halkının rûhî bünyesine yabancıdır." Kâzım Nâmi Duru, "Irkçılık", **Büyük Doğu**, Yıl: 1, Sayı: 27, Cilt: 2, (3 Mayıs 1946).

11 **Vatan**, (21.8.1946); **Ulus**, (21.8.1946).

12 **Cumhuriyet**, (1.4.1947); **Vatan**, (1.4.1947). Ayrıca bkz. Küçük, **Aydın Üzerine Tezler**, (Cilt: 4), s. 239-240.

13 Mumcu, **age**, s. 75.

14 **Vatan**, (29.3.1947).

Fuat Köprülü, zamânında konferanslarında "ırkçılığın hakiki milliyetçilikten tamâmiyle ayrı bir cereyan olduğunu izâha" çalıştığını açıklıyordu. Fuat Köprülü, "Yalancının Mumu", **Vatan**, (6-7.9.1945); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 8. Köprülü, buna karşılık, "tek parti sistemi [içinde] disiplinli hürriyet, haklı milliyetçiliğin tam zıddı olan mutaassıp ve korkunç ırkçılık nazariyeleri, parti tarafından çıkarılan veya himâye edilen gazete ve mecmualarda irili ufaklı birçok muharrirler ve siyâsetçiler tarafından şiddetle müdâfaa olundu" diyordu. Fuat Köprülü, "Demokrasi Düşmanları", **Vatan**, (25.9.1945); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 26.

"En önce inanmak lâzımdır ki, insan cemiyetlerini devlet sınırları içinde ayakta tutan en tesirli mânevî kudret olarak milliyetçilik ayakta kalmıştır. (...) Herşeyden önce milliyetçiliği anlayışta, bir millî tefekkür esâsında birleşmek ve sonra da eski ihtiyatların, göreneklerin katılaştırdığı köhne düşüncelerden sıyrılarak, taassubun çamurundan yıkanmak lâzımdır. Târihî mefâhire dayanan, âile duygusundan hareket ve vatan sevgisinden kuvvet alan din, mezhep ve ırkçılık gayreti gütmeyen medenî bir milliyetçilik anlayışı şuurlarımıza hâkim olmalıdır.

Dinleri, vicdan kanaatleri ve ırkları ne olursa olsun hukûkî şartları ile Türk olan bütün yurttaşları, yalnız kânun dili ile ve resmî muamelelerimizde Türk saymak da yeterli değildir. Özel yaşamımızda da daha sıcak duygularla birbirimizle kaynaşmamız lâzımdır. (...) Başka din ve başka ırktan yurttaşları, millî varlığın ayrılmaz parçası sayan zihniyet üzerinde kuvvetle durduktan sonra ayrıca Yahudilerden bahsetmeye mahâl olmamak lâzımdı. (...) Yüksek bir insanlık cemiyeti için iptidâi sayılan bu yanlış ve zararlı anlayışın yurdumuzda görülen eski ve yeni izlerinden sıyrılmanın Türk milliyetçiliğine asil bir mâhiyet vereceğine inanmalıyız. İnsanlık târihi, anti-semitizmi yirmi asır için ayıp olarak kaydedecektir. Biz hükümet olarak eski antlaşmaların ifâdesi ile bugün az[ın]lıklar denen unsurların hak ve vazifelerinde millî hayâta nispetle aksak görünen taraflar varsa, bunların usûllere ve şekillere âid olanlarını hükûmet tedbirleri ile tamamlamak ve eğer lâzım ise düzeltici ve tamamlayıcı tekliflerle [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin huzûruna çıkmak karârındayız.

Müslüman Türkler arasındaki tam bir millî duygu berâberliğini az nispette dahi olsa sisleyen noktalar üzerinde de açık yürekle durmayı faydalı buluyorum. Alevilik ve Kızılbaşlık gibi vicdan telâkkilerinin umûmî millî vicdan için hiçbir tesir yapmayan küçük pürüzlerini büsbütün yok etmek ve Türkiye'de en geniş bir anlayış sahası bulan vicdan serbestliği icâbı olarak bu farkları birbirimize bağışlamak, hepimiz için vazifedir. (...)

Milliyetçilik anlayışının sağa doğru fecî bir ifrâtı olan ırkçılık üzerinde ayrıca dikkatinizi uyandırmak isterim. Irkçı milliyetçilik, tamâmen anti-demokratiktir, irredantisttir ve emperyalisttir. Kendini üstün ırk sayan rasist milliyetçi zihniyetin esiri olanlar, bütün başkalarını hor görür ve onlara hakâret ile bakarlar. Kendi varlığındaki şerefi başkalarını aşağıda görmekte saymak, marâzî bir ruh hâletidir. (...) Irkçı, kendi dar ölçülerine göre Türk saymadığı yurttaşlar için hiçbir hak tanımaz ve hattâ onları tasfiye etmek ister.

Irkçılık, kendi ırkından saydığı insanların oturduğu yabancı ülkelere doğru sınırlarını genişletmek dâvâsını güder. Yakın geçmişin misâllerinde gördüğümüz gibi bu siyâsî akideyi taşıyanlar, memleketlerinin mukadderâtına hâkim olduklа-

rı gün diktatörlük kuracaklar ve sonsuz mâceraların batağı içinde mahvedecekler ve mahvolacaklardır."[15]

Diğer yandan, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının beraatle sonuçlanması, Öner-Yücel dâvâsının ilk duruşmasından hemen sonraya, ancak ikinci duruşmadan önceye rastgelmişti. Mahkeme karârında, gösterilerin "milliyetçi bir ideolojinin milliyetçi olmayan bir ideolojiye karşı ifâdesinden ibâret" olduğuna dikkat çekilmişti. Ayrıca kararda, "suç olmayan bir fikrin cemiyet hâline girmesinin de suç olamayacağı" ileri sürülmüştü. Karârın bir yerinde de şöyle deniliyordu: "Tesbit edilen bu olaya göre, nümâyişin yapılmasına sâik olan sebeplerin vatan, millet, istiklâl sevgisi ve aşkı ile yaşayan milliyetçi ve Türkçü gençliğin bu yüksek duygulara aykırı duygular taşıyan ve faaliyette bulunan komünistlere karşı içlerinden gelen kin ve nefret hislerinin açık gösterisinden başka bir şey olmadığı anlaşılmıştır. (...) Bu kısım gençliğin yaptığı bu gösteriler, millî bir ideolojinin millî olmayan diğer bir ideolojiye karşı duyulan nefret ve heyecânın tezâhüründen başka bir şey olmadığından 'millî menfaatlere zarar vermek' unsuruna da uygun değildir." Bu karâra da itiraz edilecek, fakat karar Askerî Temyiz Mahkemesi tarafından da onaylanacaktır. Temyiz başsavcısının tashihi karar talebi de reddedilmişti.

Anlaşılan 1944 yılında suç olduğu düşünülen bir fikir ve eylem programı, 1947 yılının yeni koşullarında artık suç olmaktan çıkmıştı. Aksine, 1945/1946 yıllarından itibâren durum yeniden ve artık tamâmen değişmişti ve dış ilişkilere paralel olarak gelişen yeni iç politika konjonktüründe milliyetçiliğin her derecesi ve türü artık resmî söylemin ve tutumun ayrılmaz ve belirgin bir göstergesiydi.

Bir iddiâya göre, Askerî Temyiz Mahkemesi Başkanı Orgeneral Ali Fuat Erden ile mahkeme üyesi Tümgeneral Kemâl Alkan ve Tuğgeneral İsmâil Berkok, bu karar üzerine emekliye sevk edilmişlerdi. Aslında Ali Fuat Erden de, anılarında, İsmet İnönü'nün kendisine bu nedenle darıldığını ve dargınlığın bir süre devâm ettiğini yazıyor. Diğer yandan, Danıştay da, sanıklardan Hikmet

15 **AT**, Sayı: 160, (Mart 1947). Peker'in konuşmasının resmî desteği için bkz. Fâlih Rıfkı Atay, "Recep Peker Üniversitede", **Ulus**, (31.3.1947).

Tanyu'nun mürâcaatı üzerine, üç kişi hakkında lüzümu muhakeme kararı almış ve ayrıca Genelkurmay Başkanlığı'nca da İstanbul Bir Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi başkanı ve üyeleri ile savcısı hakkında dâvâ açılmasına karar verilmişti. Bunun nedeni işkence iddiâlarıydı. Ancak söz konusu dâvâlar, birkaç yıl sonra 1950 yılında kabûl edilecek olan af yasasıyla düşecektir.[16]

Emekli Orgeneral Ali İhsan Sâbis,[17] ki bu sırada hâlâ cezâevindeydi ve 1947 yılının Eylül ayında tahliye olacakır, "Harb Hâtırâlarım" adlı anılarının 1951 yılında yayınlanan beşinci cildinin önsözünde mahkûmiyetine de temâs etmektedir. Sâbis'in iddiâsına göre, sorun 1940 ya da 1941 yılının Mayıs ve Haziran aylarında "Harb Hâtırâları"nın *Tasviri Efkâr* gazetesinde tefrika edilmesi ve aynı zamanda aynı gazetede İkinci Dünyâ Savaşı'na ilişkin askerî makâleler yazmaya başlaması ile çıkmıştı. Matbuat Umum Müdürlüğü ise, *Tasviri Efkâr* gazetesine ve sâhibi Ziyad Ebüzziyâ'ya baskı yaparak, Sâbis'in yazılarının yayınına son verdirmişti. Bunun üzerine Sâbis, "Harb Hâtıraları"nı 1943 yılında kitap olarak yayınlamaya başlamıştı. Gerçekten de Sâbis'in "Harb Hâtırâları"ın birinci cildi 1943 yılında yayınlanmıştır. O dönemde, Sâbis'in iddiasına göre, İstanbul'daki posta kutuları kaldırılmıştı. Mektuplar sâdece belirli ve az sayıdaki merkezden postaya verilebiliyor ve açılıp okunuyordu. "Bu meyanda şüpheli görülen 1.500 kadar imzâsız mektubun hepsi polis müdürlüğünce alınarak hiçbiri adreslerine gönderilmemiş[ti]. Bu gizli tertipler arasında nihâyet [Sâbis'i] (...) 23 Mayıs 1944 günü [Irkçı-Türancı grubun tutuklanmaya başladığı sırada] (...) avukatı Celâl Yardımcı'nın (...) evinde kendisi ile görüşürken ve hastalığı münâsebeti ile hatırını sorarken tevkif" etmişlerdi. "Sebep, 'postahâneye imzâsız mektup atmak' imiş ve bu bahane ile [evini] (..) gece yarılarına kadar gıyâbında taharrî etmişler, silâh, cephâne, telsiz, telgraf vesâire aramışlar[dı]. Hiçbirisini bulamayınca bâzı evrâkı, hiç kullanılmamış yazı kâğıtlarını, karbon kâğıtlarını, zarfları ve iki adet yazı makinasını alarak po-

16 Mustafa Müftüoğlu, **Çankaya'da Kâbus**, (3 Mayıs 1944), s. 197-205; Ali İhsan Sâbis, **Harb Hâtırâlarım**, (Cilt: 5), s. 3-6; Ali Fuat Erden, **İsmet İnönü**, s. 230; Erer, **Yasakçılar**, s. 74; Küçük, **Aydın Üzerine Tezler**, (Cilt: 4), s. 239-40; **Cumhuriyet**, (1.4.1947).

17 Ali İhsan Sâbis'in Millî Şef dönemindeki siyâsî konumuna ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 41 ve 228.

lis müdürlüğüne" götürmüşlerdi. Sâbis, hatırlanacağı gibi, yargılanmış ve mahkûm olmuştu. Sâbis'e bir yıl üç ay hapis cezâsı verilmişti.[18]

Askerî Yargıtay'ın ilk başvuruda bozma karârına karşın mahkümiyet karârı sonunda onaylanmıştı. Sâbis'in iddiâsına göre, "Askerî Yargıtay'da (...) ilk bozma karârını verenler tebdil edilerek yerlerine başkaları getiril"mişti ve mahkeme karârı ancak bu şekilde onaylanabilmişti. Karârı onaylayan üyeler, yine Sâbis'in iddiâsına göre, terfi ederek Orgeneral olacaklardır. İleride göreceğimiz gibi, Ali İhsan Sâbis, mahkümiyetini tamamlayarak cezâevinden çıktıktan sonra TBMM'ye başvuracak ve TBMM de Sâbis'in mürâcaatını inceleyerek 25 Şubat 1948 târihinde yayınlanan 5189 sayılı yasa ile aleyhindeki mahkûmiyet karârını bütün hukûkî sonuçları ile kaldıracaktır. Sâbis, anılarında, bu konuda Kâzım Karabekir'in yardımlarını da ayrıca vurgulamaktadır. Sâbis, yine anılarında, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından hemen sonra kendisinin de İnönü'nün barış politikası[19] çerçevesinde 4 Mart 1939 târihinde İstanbul Dolmabahçe Sarayı'na dâvet edildiğini ve orada kendisine bizzat İnönü tarafından milletvekilliği önerildiğini, ancak bu sözün yerine getirilmediğini de açıklıyor.[20]

Üniversiteler ve komünizm

Bu aşamada hatırlanması gereken önemli bir başka nokta daha var: Şimdiye kadar hiç sözü edilmemiş olan Köy Enstitüleri[21] ile üniversitelerde, ama özellikle de Ankara Üniversitesi Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi (DTCF)'deki sol/komünist odaklanma, yine bu dâvâ dolayısıyla bir başka önemli tema hâline gelecektir. Bu bakımdan Öner-Yücel dâvâsı, tek başına okunabilir bir dâvâ olmaktan uzaklaşır ve karmaşık siyâsî ilişkilerin ve etkilerin aynı zaman

18 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 228.

19 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 173-182.

20 Müftüoğlu, **age**, s. 197-205; Sâbis, **age**, (Cilt: 5), s. 3-6; Erden, **age**, s. 230; Erer, **Yasakçılar**, s. 74; **Cumhuriyet**, (1.4.1947). Sâbis'in "Harb Hâtırâlarım" adlı kitabının 1943 yılında yayınlanan ilk cildinden hemen sonra aleyhine açılan basın dâvâlarına ilişkin olarak ayrıntılı ve geniş bilgi ile Sâbis'in mahkemedeki savunmaları için bkz. Suat Tahsin Türk, **General Ali İhsan Sâbis'in Müdâfaası**.

21 Köy Enstitüleri'ne ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 115-125.

diliminde ortaya çıktığı ve gündeme geldiği bir dâvâ hâline gelir. Bütün bu sürecin yekpâre bir siyâsî bütün oluşturduğu aslâ gözden uzak tutulmamalıdır. Bunun ötesinde, gözden uzak tutulması gereken bir başka nokta da, bu sırada Türk-Amerikan ilişkilerinin aldığı seyirdir. Bu bakımdan okuyucunun bu sırada Türk dış politikasının aldığı seyri de hatırlaması zarûrîdir. Bu bakımdan tekrar gibi görünen bâzı açıklamaların aralara yerleştirilmeleri gerekli olacaktır.

1946 yılının son günlerinde henüz aynı yıl kabûl edilen yeni özerklik yasasına[22] karşın üniversitede sol sorunu, siyâset gündeminin ilk sıralarında yeralmaya başlamıştı bile. Buna bir de Köy Enstitüleri'ne yönelik itham ve iddiâları eklemek gerekir. Ancak bütün bu saldırıların arkasında sâdece CHP milletvekilleri vardı. Tuhaf olan, bütün bu gelişmelerde, sanıldığının aksine DP'ye düşen bir rolün ve payın bulunmamasıdır.

1947 yılı bütçe kânunu tasarısı vesilesi ile üniversiteler 1946 yılının son günlerinde zâten siyâsî gündemin önünde yer almaya başlamıştı bile. Burada dikkati çeken nokta, Irkçılık-Türancılık dâvâsının beraatle sonuçlanmasından yaklaşık iki ay sonra üniversitenin kamuoyu gündemine girmesidir.

CHP milletvekili Hulki Karagülle, Ankara Üniversitesi bütçesinin görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada, üniversitedeki faaliyetleri şöyle eleştiriyordu:

> "Orada [üniversitede] o milletin dâvâsına, o milletin târihine, o millettin ananesine aykırı hiçbir şekilde hareket etmeye kimse mezun değildir. (...) Hocası ile talebesi ile cemiyetin anane ve târihi ile ayarlı bulunmasını istemek dâimâ hakkımızdır."[23]

CHP milletvekili Cemil Sait Barlas da aynı kanıdaydı:

> "Üniversitelerimiz muhtardır. (...) Fakat bu muhtâriyetin hudûdunun bir şartla mukayyet olduğunu bu kürsüden bir kez daha belirtmeyi faydalı bulurum. O da, bugünkü Türk milletinin nizâmını korumanın, her idârî makamda olduğu gibi, ilmî makâmın da vazifesi olduğunu burada hatırlatmak isterim. Binâenaleyh bu muhtâriyet ancak Türk milliyetçiliğinin hudutları ile çerçevelenmiştir. Bu hudutların dı-

22 Bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 439-447.

23 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 15. Birleşim, (11.12.1946). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

şında herhangi bir muhtar nâmı altında sağdan ve soldan gelecek herhangi bir harekete karşı muhtar üniversitelerin cemiyetin nizâmının biraz nigâhbânı olduğunu söyleyerek...(...)

Üniversite muhtar olduğu zaman üniversitenin çatısı altında soldan gelecek herhangi bir propagandaya karşı üniversite lâkayt kalmasın... Üniversitede Marks'ı hocalar tedris edebilir. Fakat bitaraf olarak, kânûnî olarak... Onlar zehirli yılanlar gibi çöreklenmeye başladılar mı, onların başını ezmek muhtar olan üniversite senatosunun vazifesidir."

CHP milletvekili Emin Soysal da üniversiteyi eleştirenler arasında yer alıyordu:

"Üniversitenin millet ve memlekete hizmet vazifesini unutmamasını istemek, hakkıdır bu memleketin... Dünyâda ilim, fen, felsefe, ne varsa, hepsinin gâyesi, insan denilen mahlûka refah ve saadet getirmesi içindir. [Yoksa] muayyen şahısların keyfine, ideolojisine hizmet etmek için değil... Bu fakir milletin kurduğu müesseselerin bu milletin millî ideolojisine hizmet etmesi lâzımdır."

Soysal, Sovyet taleplerine karşı üniversitelerin yayın yapmasını da istiyordu. Oysa, Soysal'a göre, Ankara Üniversitesi DTCF'de bir doçent bunun yerine Harold Laski'nin *Demokrasi ve Sosyalizm* adlı kitabını Türkçeye tercüme etmişti. Soysal, bu zıtlığı şiddetle eleştiriyordu:

"Biz üniversitelerimizden çıkan gençlerimizin ciddî eserler ve tercümeler meydana getirmelerini ve bu memleket gençliğini böyle hayâlâta sevk etmemelerini isteriz. Memleketi birbirine düşürecek yollardan tamâmen sakınmalarını isteriz. Sakınmak ve sakındırmak, bu milletin kudret ve kuvveti dâhilindedir."

Soysal, bir başka noktaya daha değiniyor ve üç gün önce basında yayınlanan bir habere göre DTCF'deki öğrenci derneği seçiminin solcu öğrenciler tarafından *kazanılmış* olduğuna dikkat çekiyor ve öğrenciler arasında bu türden siyâsî ayrımlar yapılmasını kınadığını da açıklıyordu.[24]

Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer de, üniversite özerkliğinin arkasında yatan sorumluluğu hatırlatmak ihtiyâcını duyuyor olmalıydı: "Hürriyet ve muhtâriyetlerin mesûliyetler ile mü-

24 Oysa aksine, görünen oydu ki, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ile DTCF öğrenci dernekleri, milliyetçi öğrencilerin etkisi *altındaydı*; çünkü, her iki derneğin genel kurulunda da anti-komünist bildiriler benimsenmişti. **AT**, Sayı: 169, (Aralık 1947).

terâfik bulunduğu, her muhtâriyetin arkasında büyük bir mesüliyetin de bulunduğudur."

Oysa DP milletvekili Reşat Aydınlı'nın şu sözleri bütün bu şiddetli üslûbun arkasında pek cılız kalmıştı:

> "Fikir hürriyeti, kürsü hürriyeti, ilim kürsüsünün hürriyeti, üniversitenin temelidir. [Aydınlı'nın bu cümlesi "bir derecesi var" sözü ile karşılanmıştı]. (...) Fikir, sağdan gelsin, soldan gelsin, bence üniversitenin ilmî potasında hepsi neşter altına yatırılmalı ve mukâyeseli bir tarzda okutulmalıdır ve sağın solun, bizi aslâ ürkütmemesi lâzımdır. (...) Üniversiteyi frenler gibi burada konuşmaya şahsen iştirâk etmiyorum. (...) Türk gençliği, bol hürriyet havası içinde, en iyi şekilde, bilhassa mânen teçhiz edilmelidir. (...) Üniversitenin eli kolu bağlanmayarak serbest bırakılmasını ve Türk gençliğine ve Türk profesörüne inanmak, bence Âli Meclis'in vazifesidir zannediyorum."

Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (I)

DP'nin solculuk/komünistlikle suçlandığı 1947 yılının bu ilk günlerinde, DP adına ilk çıkış Fevzi Çakmak'tan gelecektir ki, bunu doğal bir siyâsî refleks saymak gerekir. Çünkü Çakmak, hatırlanacağı gibi, esas suçlanan kişiydi ve onun kişiliğinde tüm muhalefet suçlanmış oluyordu. Çakmak, CHP iktidârının suçlamalarına karşılık komünistleri asıl destekleyenin CHP ve dönemin Millî Eğitim eski Bakanı (Maarif Vekili) olduğunu açıklayacaktır. Çakmak'ın 5 Şubat'ta basına yaptığı açıklamaya göre, kendisi bu durumu fark ettiğinde hükümeti uyarmış, fakat herhangi bir gelişme olmamıştı. Çakmak, konuşması sırasında Hamidiye Köy Enstitüsü'ndeki "komünist yuvası"ndan da söz ediyordu.[25]

Çakmak'ın ifâdesine göre, kendisi, hatırlanacağı gibi, solcu/komünist olduğundan kuşku duyulan ve sol/komünist grupla yakın ilişkileri bulunan Tevfik Rüştü Aras'ın DP Meclis Grubu'nun Meclis'ten çekilmesi yönündeki önerisini de reddetmişti. Oysa Aras, bu tür bir öneriyi tekzib ediyordu.[26] Tuhaf olan nokta, 1946 yı-

25 **Vatan**, (6.2.1947).

26 **Vatan**, (30 ve 31.1.1947); **Vatan**, (1.2.1947). Aras'ın politikadan beklentilerinin pek de karşılanmadığı anlaşılıyor; nitekim ticârete atılacağı yönündeki bir haber, bu hayalkırıklığını yansıtıyor olabilir. **Vatan**, (12.8.1947). Haberin DP'ye hayli yakın **Vatan** gazetesinde yayınlanması bile başlı başına önem taşımaktadır. Anlaşılan Aras, yeni partiden umduğunu bulamamıştı. Aras'ın bu dönemdeki siyâsî faaliyetleri için ayrıca bkz. Koçak, **İkinci Parti** ve **İktidar ve Demokratlar**.

lının son günlerinde, daha önce Köy Enstitüsü müdürü olup da, CHP Maraş milletvekili seçilen Emin Soysal'ın Köy Enstitüleri'ni eleştiren bir konuşma yapmasıdır. Çakmak'ın söz konusu açıklaması üzerine, CHP iktidârının, Millî Şef döneminin Millî Eğitim Bakanı (Maarif Vekili) Hasan Âli Yücel,[27] yine basın kanalı ile *Ulus* gazetesinin 8 Şubat târihli sayısında sözü edilen bakanın kendisi olup olmadığını sormuştu.[28] Ancak sorunun doğal muhatabının Çakmak olması gerekirken, bu soruya Çakmak yanıt vermeye belki de zaman bulamadan, yine basın aracılığı ile 11 Şubat târihli *Yeni Sabah* gazetesinde Kenan Öner öne atılmış ve soruyu kısaca "evet" şeklinde yanıtlamıştı.

Öner, Yücel'i komünistleri himâye etmek ve ülkede komünist ideolojinin yayılmasına hizmet etmekle de suçluyordu. Yücel, zamânında milliyetçi öğretmen ve öğrenciler üzerinde çeşitli baskılar uygulamıştı. Sabahattin Âli-Nihâl Atsız dâvâsında[29] da milliyetçilerin polis tarafından baskı görmeleri, yine Yücel'in talebi üzerine gerçekleşmişti. Irkçılık-Türancılık dâvâsı da, yine aynı şekilde Yücel'in önderliğinde örgütlenmiş bir komploydu. Sanıklara yapıldığı iddiâ edilen işkenceler de Öner'in iddiâları arasındaydı ve Yücel, sanıklara yapıldığı ileri sürülen işkencelere önderlik etmişti.[30] Öner'e göre, gençleri milliyetçi duygularla Türk-

---

Herhâlde Aras'ın ismiyle yan yana görünmek de DP açısından *rahatsız edici bir vaziyetti*; bunun için olacak Köprülü, Mart ayının ikinci yarısında Aras'ın **Kudret** gazetesinde yazı yazmasına daha fazla izin verilmemesi gerektiğini belirtmişti. Bundan sonra Aras artık bu gazeteye yazamayacaktır. Samet Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 56.

27 Hasan Âli Yücel, ilk kez 1938 yılının son günlerinde ikinci Celâl Bayar Hükümeti döneminde bakan olmuş ve bu görevini hatırlanacağı gibi ikinci Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'nin istifâsına kadar, yâni 1946 yılının Ağustos ayına dek sürdürmüştü. Yücel hükümetten sâdece beş ay önce ayrılmıştı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), 170, 173, 189, 191 ve 215 ve (Cilt: 2), s. 13. 47, 88, 119-122, 280 ve 298; Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 402, 44 ve 489.

Nihat Erim'in günlüğünden anlaşıldığı kadarıyla, 1946 yılının sonlarında olsun, 1947 yılının başlarında olsun, Yücel, İnönü'nün dâvetliler listesinde sık sık yer alıyordu. Erim'in meselâ 13 Ocak 1947 târihli notuna bakacak olursak, Yücel, "İnönü'nün kendisini böyle ara sıra aramasından çok memnun" oluyordu. Erim, "konuşmasından öyle anlıyorum ki, Başbakanlık bekliyor" şeklinde yazmıştır. Hattâ Erim'e de kendisiyle birlikte olmayı "ihsâs" etmişti. Yücel Nisan ayının ikinci yarısında da İnönü'nün dâvetlisi olarak Çankaya'da bulunacaktır. Erim'in günlüğü Yücel'in önemli günlerde Çankaya'da bulunduğunun delilidir. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 68-90 ve 111, 157. Oysa tam bu sıralarda, ileride göreceğimiz gibi, büyük bir saldırı dalgasına *muhatap olacaktı*.

28 **Vatan**, (9.2.1947).

29 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 210-230.

30 Öner'in işkence iddiâları ile ilgili olarak zamânında CHP Genel Sekreteri *Memduh Şevket Esendal'a ilettiği* mektubun tam metni için bkz. Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, s. 44-62.

çülüğe ve Irkçılığa/Tûrancılığa sevk eden de yine CHP ve onun yayınları ve propaganda faaliyetleriydi. Yücel, Nihâl Atsız'ın Sabahattin Âli tarafından mahkemeye verilmesinde ve aleyhinde hakâret dâvâsı açılarak mahkûm olmasında da aracılık etmişti. Bu suçlamalar, DP açısından aslında solculara/komünistlere asıl yardım eden partinin uzun yıllardır iktidarda olan CHP olduğunu göstermek içindi. Yücel, bu suçlamalar karşısında Öner'i avukatı Bülent Nûri Esen aracılığıyla ve hakârete uğradığı gerekçesi ile mahkemeye verecek ve Öner ile *Yeni Sabah* gazetesi hakkında hakâret dâvâsı açacaktır.[31]

Bütün bu gelişmeler sırasında Fuat Köprülü de, "eski bir milliyetçi sıfatı" ile "dâimâ tekrar"lanan bir noktaya dikkat çekiyor ve İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in açıklamasına karşılık olarak *Kadro* dergisinin de, *Yurt ve Dünyâ* dergisinin[32] de, resmî makamların bilgisi, teşviği ve himâyesi altında yayınlandığını açıklıyordu. "Komünist olarak zikredilen bir takım kimseler yıllarca tedris vazifesinde bulunmuş" ve bir takım Köy Enstitüleri'nde "komünizm yuvaları kurulmuştu." Hatta birkaç yıl önce CHP Meclis Grubu toplantılarında da bu gibi konulara temâs edilmişti. İktidar ise, bu tür faaliyetleri engellemeyi başaramamış ve hattâ desteklemişti. Köprülü, "çok eskiden beri" ırkçılığın şiddetli aleyhinde bulunan bir milliyetçi" olduğunu belirtiyor; "lâkin lüzûmundan yüz kere daha fazla ehemmiyet verilerek ırkçılar hakkında yapılan mânâsız tâkibâtın, solcuların ekmeğine yağ sürdüğünü, onların cüret ve cesâretini artırdığını da söylemeyi, hakikat nâmına bir borç bili"yordu.[33]

Yeni Sabah gazetesinin bu arada İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılması ne ölçüde bu dâvâ ile ilgiliydi, bunu tahmin etmek güçtür. Her ne kadar kapatılmasının resmî gerekçesi, *Yeni Sabah* gazetesinin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sâlih Omurtak'ın sözlerini tahrif ederek yayınlaması ve bu sûretle or-

---

31 Gologlu, **Demokrasiye Geçiş (1946-1950)**, s. 157; Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, s. 10-43; Hasan Âli Yücel, **Dâvam**, s. 3-12; Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma), s. 3-6; Müftüoğlu, **age**, s. 208-261; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 238-241; Karakuş, **age**, s. 94-95 ve 127. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (23.2.1947); **Vatan**, (23 ve 24.2.1947).

32 Bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 341 ve 359.

33 Fuat Köprülü, "Son Beyânâtın Asıl Mânâ ve Hedefi", **Kuvvet**, (3.2.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 195.

duyu siyâsete karıştırmak istemesiyse de,[34] herhâlde söz konusu dâvânın da bir ölçüde etkisi olmuştu.

Sola ve sol yayınlara karşı saldırı dalgası

Ancak dâvânın gerçekleştiği ortamı daha yakından tanımak için tam bu sırada meydana gelen anti-komünist ve milliyetçi dalgaya değinmemiz gerekir. Bu bakımdan farklı alanlarda, ama aynı zaman diliminde meydana gelen paralel gelişmeleri ve bunların birbirlerine olan etkilerini göz önünde tutmalıyız. Öner-Yücel dâvâsı bir yandan sürerken, bir yandan da Köy Enstitüleri ile üniversitelerde, ama özellikle de Ankara Üniversitesi DTCF'de milliyetçi ve anti-komünist bir dalga bütün şiddetiyle yükselmeye başlamıştı bile. Anti-komünizm, yaklaşık bir yıl önceki *Tan* gazetesi saldırısında olduğu gibi yeniden sokağa da hâkim olmuştu. Sola yönelik her türlü yayın saldırıya uğruyordu. Saldırılar fizikî tahrip boyutuna çoktan varmıştı zâten. Ülkedeki siyâsî atmosfer sâdece boğucu olmaktan çıkmış, sola karşı saldırılar âdetâ serbest bırakılmış izlenimini de doğurmuştu. Şimdi bütün bu gelişmeleri aynı zaman diliminde ve birbirine paralel bir şekilde yansıtmaya çalışacağım. Karmaşık bir anlatım bunun için gerekli ve kaçınılmaz.

Öner'in açıklamasından hemen bir gün sonra ilginç bir haberi de *Cumhuriyet* gazetesi yayınlıyordu. Gazetenin haberine göre, Hamidiye Köy Enstitüsü'nde öğretmen olarak görevli bulunan Asiye Eliçin, komünist faaliyetleri dolayısıyla Ankara'da tutuklanmıştı.[35] Ankara'da 67 öğrenci, Mart ayı başında hükümete bir mektup ileterek, komünizm propagandasına karşı önlem alınmasını istemişti.[36] *Vatan* gazetesinin haberine göre, Ankara Üniversitesi'nde verilen bir konferans sırasında, ki konferans 5 Mart 1947 târihinde DTCF öğretim üyelerinden Pertev Nâili Boratav tarafından verilmişti, "milliyetçi talebe solculara karşı hareket geç"mişti. Meydana gelen olaylar sonucunda Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, konferansı yarıda kesmek

34 **Vatan**, (28.2.1947).

35 **Cumhuriyet**, (12.2.1947); **Vatan**, (11ve 14.2.1947).

36 **Cumhuriyet**, (2.3.1947).

zorunda kalmıştı.[37] *Vatan* gazetesi, Kansu'nun istifâ edeceğini haber veriyordu.[38] Ahmet Emin Yalman, hükûmetin görevini yapmaması nedeni ile maalesef bu görevin milliyetçi gençlere düştüğünü belirtiyor ve solcu öğretim üyelerinin üniversiteden uzaklaştırılmasını istiyordu.[39]

Hemen ertesinde 6 Mart'ta bâzı gençler Ankara'da komünizmi kınayan bir toplantı ve gösteri yapacaktır. *Vatan* gazetesinin haberine göre, DTCF'deki gösteriler sırasında *24 Saat* gazetesi ile *Marko Paşa* dergileri milliyetçi öğrenciler tarafından parçalanmıştı.[40] Bu gösteri ve gençler hakkında herhangi bir adlî soruşturma açılmayacaktır. Çünkü, gösteride herhangi bir suç unsuru bulunmuyordu.[41] Bu gösteriler sonucunda, ilgili matbaanın gazeteyi artık basmayacağını açıklaması üzerine *24 Saat* gazetesi de kendisini kapattığını açıklayacaktır.[42]

7 Mart 1947 târihinde toplanan Ankara Üniversitesi Senatosu, gelişmeleri gözden geçirdikten sonra resmî bir açıklama yapar. "İçişleri Bakanı'nın Meclis'teki konuşmasından sonra, birkaç öğretim üyesinin yabancı ideolojilerle ilgisi üzerine, yayında ve üniversite içinde meydana gelen tepkiler dolayısıyla, bunların durumunun incelenmesi üzerine, 'Üniversiteler Kânunu'nun 49. maddesi gereğince ilk soruşturmanın açılması senatoca oybirliğiyle karar altına alınır'" ve soruşturmaya da 11 Mart'ta başlanır.[43]

DP'ye yakınlığı ile tanınan ve yaklaşık bir yıl önce Cemâl Kutay tarafından yayınlanmaya başlanan *Millet* dergisi[44] de, tam bu sırada Kansu'nun aleyhinde yayın yapıyor ve Kansu'nun 1921 yılında *Aydınlık* dergisinde yayınlanan yazılarını ileri sürerek, onun eski bir

37 **Vatan**, (6.3.1947). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 221; Karakuş, **age**, s. 128; Sabiha Sertel, **age**, s. 393; Mete Çetik, "Dil-Târih Tasfiyesi ve Hukûka Aykırılık", **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 6-7. Ayrıca bkz. Ayfer Dost, "Korkut Boratav ile Söyleşi: 1947-48 Dil-Târih'teki Tasfiye Üzerine", **Toplumsal Târih**, *Sayı: 162, (Haziran 2007)*, s. *36-41*; Kurtuluş Kayalı, "1948 DTCF Tasfiyesi", **Târih ve Toplum**, Sayı: 63, (Mart 1989); Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyâsının Bunalımı**, s. 37.

38 **Vatan**, (8.3.1947).

39 Ahmet Emin Yalman, "Bir İhmâlin Neticeleri", **Vatan**, (7.3.1947).

40 **Vatan**, (7.3.1947).

41 **Cumhuriyet**, (7 ve 8.3.1947).

42 **Vatan**, (8.3.1947).

43 Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 12.

44 **Millet** dergisinin daha önceki Irkçı-Tûrancı versiyonu için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 1), s. 668-669.

komünist olduğunu iddiâ ediyordu. Dergi, DTCF'de bulunan solcu/komünist öğretim üyelerinin görevlerine son verilmesini talep ediyor ve sol dergilerin de toplatılmasını istiyordu. *Millet* dergisi, gençliğin son gösterilerini de övüyordu.[45] *Millet* dergisinin hemen hemen bütün sayılarında anti-komünist yayın temel ilkeydi. Bu tutum anti-Sovyet yayınlarla da destekleniyordu. Dergide Türkiye'de komünizmin ve komünistlerin târihine ilişkin geniş bilgi veriliyordu. Bu bilgiler, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in açıklamaları ile paraleldi ve özellikle de hâlen kamu görevinde bulunan bâzı kişiler isimleri de açıklanarak ve komünist olmakla suçlanarak ihbâr ediliyordu. ABD'deki anti-komünist memur tasfiyesi de örnek alınarak övülüyordu. Dergi, Öner-Yücel dâvâsı sırasında da Hasan Âli Yücel'i şiddetle eleştiren yayın organları arasında yer almıştı.[46]

Hatırlanacağı gibi, 1946 yılının Aralık ayında iki sosyalist parti, TSKEP ile TSP kapatılmıştı. Mart ayında söz konusu iki parti hakkında açılan soruşturmalar yavaş yavaş basına da yansımaya başlayacaktır. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yapılan tutuklamalara ilişkin açıklamalar basında da görülüyordu.[47]

Öner-Yücel dâvâsı ise 17 Nisan 1947 târihinde başlayacaktır.[48] Bu târih garip bir tesâdüftü. Çünkü 17 Nisan, hatırlanacağı gibi, Köy Enstitüleri'nin kuruluş yasasının kabûlünün yıldönümüydü. Mahkeme yargıcı ise, Sabahattin Âli-Nihâl Atsız davâsına bakan kişiydi. Fakat bu aşamada dikkatimizi dâvânın kendisine değil de, öncelikle siyâsî atmosfere vermeliyiz. Dâvâ ancak bu siyâsî zeminde anlam kazanır.

---

45 **Millet**, Sayı: 58, (13 Mart 1947; **Millet**, Sayı: 59, (20.3.1947).

46 **Millet**, Sayı: 64, (24.4.1947); **Millet**, Sayı: 66, (8.5.1947); **Millet**, Sayı: 67, (15.5.1947).

47 **Cumhuriyet**, (20 ve 25.3.1947). TSKEP'nin İzmit şûbesinden üç kişi tutuklanmıştı. **Cumhuriyet**, (25.3.1947). Kısa bir süre sonra da TSKEP Gâziantep şûbesi üyeleri hakkında mahkemece alınan bir yıl hapis cezâsı karârı Yargıtay tarafından da onaylanacaktır. **Cumhuriyet**, (15.6.1947). Duruşmaların gizli olduğunu da belirtmek gerekir. **Cumhuriyet**, (26.7.1947). Nâdir Nadi, komünizme karşı İkinci Enternasyonal tarzında bir sosyalist partinin faaliyette olması gerektiğini belirtiyordu. Nâdi'ye göre, bu tarz bir sosyalist parti komünizme de engeldi. Nâdir Nâdi, "Bize Bir Sosyalist Partisi Lâzım", **Cumhuriyet**, (10.8.1947). DP'ye yakın isimlerden Hâmit Şevket İnce'nin TSKEP'nin avukatı olarak bulunması da bir başka ilginç haberdir. **Cumhuriyet**, (8.6.1947). Yargılamalar, sıkıyönetimin kaldırılmasından sonra ağır cezâ mahkemesinde sürecek, ancak duruşmaların gizliliği devâm edecektir. **Cumhuriyet**, (3.3.1948). Yargılamalar, 1948 yılının yaz aylarında sonuçlanacak ve onbir sanık beraat ederken, Şefik Hüsnü Değmer beş yıl hapse mahkûm olacaktır. Hüsâmettin Özdoğru dört, Fâris Erkman da üç yıl hapse mahkûm olmuştu. Esat Âdil Müstecaplıoğlu ise beraat etmişti. Dâvâya bakın hâkim Sâlim Başol'du. **Cumhuriyet**, (15.7.1948) ve **Vatan**, (15.7.1948).

48 **Cumhuriyet**, (18.4.1947); **Vatan**, (18.4.1947).

Aradan sâdece iki gün geçmişti ki, bâzı gençler, bu kez de İzmir'de komünizm aleyhine gösteri yapacaklardır. Ancak bu kez gösteri, tıpkı 1945 yılının Aralık ayında olduğu gibi sol basına yönelecek ve İzmir'de Mehmet Ali Aybar tarafından yayınlanan *Zincirli Hürriyet* gazetesi, gösteri sırasında tıpkı *Tan* gazetesi gibi saldırıya uğrayacak ve gazete idârehânesi tahrip edilirken, basılı olan gazeteler de yağmalanacaktır. Ayrıca, gazetenin basıldığı matbaa da tehdit edilecek ve bundan sonra gazetenin basılmaması ihtar edilecektir.[49] Oysa *Zincirli Hürriyet*, 5 Nisan'da yayınlanmaya başlamıştı ve haftalık bir dergiydi. Asıl amacı, dış politikada Amerika ile yakınlaşmaya karşı "istiklâl"i vurgulamaktı. Derginin ikinci sayısı 12 Nisan ve üçüncü sayısı da 19 Nisan'da yayınlanmıştı.[50] Derginin tirajı 30.000 civârında idi[51] ve aynı gün saldırıya uğramıştı.

Diğer yandan, *Marko Paşa* dergisi de, yine bâzı gençler tarafından toplatılmış ve tahrip edilmişti. Oysa *Marko Paşa* ile ilgili basın dâvâsı bu sırada sürüyordu ve Sabahattin Âli ile Aziz Nesin bu nedenle yargılanıyordu.[52] Gerek Aziz Nesin ve gerekse Sabahattin Âli tutuklanmıştı. Aziz Nesin, "Nereye Gidiyoruz?" adlı broşürü yazdığı için önce sıkıyönetim komutanlığınca 21 Mart 1947 târihinde gözaltına alınacak, dört gün sonra 25 Mart'ta ise serbest bırakılacaktır. Nesin, aynı nedenle 30 Nisan'da yine sıkıyönetim komutanlığınca tutuklanacak ve bir yıldan uzun bir süre hapiste kalacaktır.[53] *Marko Paşa* dergisi de Mayıs ayında kapatılacaktır.[54] Dergi,

---

49 Küçük, **Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)**, (Cilt: 4), s. 238; Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 403-404 ve 428-433; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 221; Sabiha Sertel, **age**, s. 402; Kemâl Bayram, **Sabahattin Âli Olayı**, s. 45-46. **Ulus** gazetesi, olaya özel bir önem vermişti. Gençlerin sayısı, gazeteye göre bindi. Gençler hep *alkışlanmışlardı*. **Ulus**, (10.4.1947).

Samet Ağaoğlu, 20 Nisan 1947 târihli günlük notunda şöyle yazmış: "Komünist ya da anarşist Mehmet Ali Aybar, İzmir'de **Zincirli Hürriyet** isimli bir gazete çıkarmaktadır. Dün birçok genç matbaaya gitmişler ve gazeteyi parçalamışlar! Bu da âdet oldu artık, fenâ bir âdet! Ama Mehmet Ali Aybar da biraz tehlikeli. Meselâ, Amerikan yardımının aleyhinde bizi de âlet etmek isteyen yazılar yazıyor." Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 62.

50 Küçük, **Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)**, (Cilt: 4), s. 240-241 ve 557; Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, s. 83-84; Bayram, **age**, s. 40-56; Sabiha Sertel, **age**, s. 402. Aybar'ın **Zincirli Hürriyet** dergisinde yazdığı yazılar için bkz. Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, s. 97-114.

51 Bayram, **age**, s. 45-46.

52 **Vatan**, (18.2.1947). *Ayrıca bkz. Sabiha Sertel*, **age**, s. 398-399.

53 Bayram, **age**, s. 94-95; Filiz Âli ve Atilla Özkırımlı, **Sabahattin Âli**, s. 66-69 ve 246-249.

54 **Vatan**, (17.5.1947).

izinsiz yayınlandığı için de toplatılacaktır.[55] Bununla birlikte, *Marko Paşa*, adını değiştirmek sûreti ile ve *Merhum Paşa* ve *Mâlum Paşa* adları altında yayınını bir süre daha sürdürecektir.[56] *Marko Paşa*, Sabahattin Âli ile Aziz Nesin tarafından yayınlanıyordu ve ilk sayısı 26 Kasım 1946 târihliydi. Söylentiye göre, *Marko Paşa*, 60.000 adet satıyordu ve bu rakam ülkenin basın târihinde görülmemişti.[57]

Hatırlanacağı gibi, Sabahattin Âli, 1946 yılının son günlerinde yayınlanan bir yazısı dolayısıyla yargılanmıştı. Nitekim bu yazısından dolayı mahkûm olacak ve Mayıs ayının son günlerinde hapse girecektir. Ancak bu dâvâ siyâsî içerikli değildi. Aksine yalnızca bir hakâret dâvasıydı. Sabahattin Âli, CHP milletvekili Cemil Sait Barlas'a hakâret suçlaması ile yargılanmış ve mahkûm olmuştu. Sabahattin Âli, 16 Aralık 1946 târihinde *Marko Paşa* dergisinde yayınlanan ve "Topunuzun Köküne Kibrit Suyu" başlıklı yazısı dolayısıyla yargılanmıştı.[58] Dergi bu nedenle sıkıyönetim komutanlığınca dördüncü sayısında toplatılmıştı. Sabahattin Âli ile Aziz Nesin yine bu nedenle sıkıyönetim komutanlığınca gözaltına alınmışlar;[59] ancak 2 Ocak 1947 târihinde yeniden serbest bıra-

---

55 **Vatan**, (20.5.1947).

56 **Vatan**, (14.10.1947). Ayrıca bkz. Sabiha Sertel, **age**, s. 398. **Marko Paşa** 25 Kasım 1946 târihinde, **Merhum Paşa** 26 Mayıs 1947 târihinde, **Mâlum Paşa** 8 Eylül 1947 târihinde ve **Ali Baba** da 25 Kasım 1947 târihinde yayına başlamıştı. Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 18-19; Ramazan Korkmaz, **Sabahattin Âli**, s. 47. **Marko Paşa** 26 Mayıs 1947 târihinde kapatılmıştı. Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 46-48 ve 66-67. **Ali Baba**, sâdece dört sayı yayınlanabilecek ve 16 Aralık 1947 târihinde kapanacaktır. Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 70. **Marko Paşa/Mâlum Paşa/Merhum Paşa/Mazlum Paşa, Yedi Sekiz Hasan Paşa/Üküz Mehmet Paşa/Ali Baba** için bkz. Âsım Bezirci, **Sabahattin Âli**, s. 65. Nihat Erim'in günlüğünde **Marko Paşa**'nın İnönü tarafından da dikkatle izlendiği görülmektedir. Dergi, İnönü'yü pek güldürmüştü. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 92.

57 Küçük, **Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)**, (Cilt: 4), s. 537-541; Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 404-405. Sabahattin Âli'nin **Marko Paşa/Merhum Paşa/Mâlum Paşa** ve **Ali Baba** dergilerinde yayınlanan yazıları için bkz. **Sabahattin Âli (Marko Paşa Yazıları ve Ötekiler)**, s. 96-144. **Marko Paşa**'nın ilk sayısı 6.000, ikinci sayısı ise 10.000 adet basılmıştı. Derginin 5. ve 6. sayılarının tirajı 60.000'e yükselmişti. Bayram, **age**, s. 90-92. Bir başka kaynağa göreyse derginin 7. sayısı 28.000 ve 8. sayısı da 34.000 adet basılmıştı. 18 Nisan târihli sayının tirajı ise 43.000 idi. Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 234-246 ve 251-252. Ayrıca bkz. Bezirci, **age**, s. 65. Bir kıyaslama yapmak gerekirse, Nihat Erim'in verdiği bilgiye göre, *1947 yılının* başlarında **Ulus** gazetesi yaklaşık 30.000 kadar satıyordu. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 98. Sabahattin Âli'nin yazıları, ülkenin askerî ve siyâsî bağımsızlığına, yabancı sermâyeye karşı tutum almaya, gerçek bir demokratik siyâsî rejimin yerleşmemesinin neden ve sonuçlarına, Kemâlist inkılâplardan geri çekilişlere, geriliğe, taassuba ve gericiliğe, adâletli gelir dağılımına, sendikalara ve yargı bağımsızlığına dikkat çekiyordu. **Sabahattin Âli (Marko Paşa Yazıları ve Ötekiler)**, s. 96-144. **Marko Paşa** ancak 22 sayı yayınlanabilmiştir. **Sabahattin Âli (Marko Paşa Yazıları ve Ötekiler)**, s. 132. Ayrıca bkz. Sabiha Sertel, **age**, s. 398-399; Korkmaz, **age**, s. 47.

58 Bayram, **age**, s. 47; **Âli ve Özkırımlı, age**, s. 67.

59 Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 66-67.

kılmışlardı. Sabahattin Âli, 10 Mart 1947 târihinde bu dâvânın sonucunda dört ay hapse mahkûm olacaktır.[60] Nitekim 28 Mayıs'ta tutuklanacak, kısa bir süre, üç ay Üsküdar Paşakapısı Cezâevi'nde kalacak ve 10 Eylül'de de mahkûmiyetini tamamlayarak tahliye edilecektir.[61] Sabahattin Âli, benzer bir dâvâ ve suçlama ile aynı yılın Aralık ayında da birkaç gün cezâevine girecek, ancak oniki gün sonra tahliye edilecektir.[62]

Diğer yandan, Sabahattin Âli, CHP milletvekili ve *Ulus* gazetesi başyazarı Fâlih Rıfkı Atay'a hakâret suçlaması ile de yargılanmış ve yine mahkûm olmuştu. Karar Yargıtay aşamasındaydı. Dâvâya konu olan yazı, *Marko Paşa* dergisinde ve 10 Mart 1947 târihinde yayınlanan "Biliyor musunuz?" adlı yazıydı.[63] Nitekim dâvâ 25 Haziran 1947 târihinde mahkûmiyet ile sonuçlanacak ve Sabahattin Âli üç ay hapis cezâsına çarptırılacaktır. Karar, Yargıtay tarafından da onaylanacaktır.[64] Bir başka mahkûmiyet kararı da, Nihâl Atsız'a hakâret suçlaması ile aleyhine açılan dâvâ sonucunda olmuştu. Bu kez *Mâlûm/Merhum Paşa* dergisinde 26 Mayıs 1947 târihinde yayınlanan "Genç Arkadaş" adlı yazıdan dolayı açılan bir hakâret dâvâsı söz konusuydu. Bütün bunların dışında *Merhum Paşa* dergisinde 26 Mayıs 1947 târihinde yayınlanan "Hasan Âli-Kenan Döner Komedisi" adlı yazısından dolayı da Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının sanıklarından olan Râsim Tümtürk, Sabahattin Âli aleyhine hakâret dâvâsı açmıştı. Bu dâvâ da üç ay mahkûmiyet ile sonuçlanacaktır.[65]

Sabahattin Âli hakkında 26 Mayıs 1947 târihinde "Adâlet Koridorlarında" adlı yazısı nedeniyle 1947 yılının Kasım ayının ilk yarısında açılan adâleti tahkir dâvâsında da tutuklama kararı alın-

---

60 Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 66-68 ve 70; Bezirci, **age**, s. 46-50.

61 Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 69; Bezirci, **age**, s. 46-48.

62 Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 18-19. Sabahattin Âli, daha önce de 1931 yılında üç ay süre ile ve siyâsî görüşleri sonucunda tutuklanmıştı. Bir başka tutuklama ve mahkûmiyeti ise, aynı nedenle hemen ertesi yıl 1932 yılında olacaktır. Bu kez ondört ay hapse mahkûm olmuştu. 1933 yılında Cumhuyetin 10. yıldönümü vesilesi ile çıkan af yasası sonucunda cezâsını tamamlamadan tahliye olacaktır. Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 18-19.

63 Bayram, **age**, s. 47; Âli ve Özkırımlı, **age**, s.67. **Nuh'un Gemisi** adlı mizah dergisi de bu dönemde kendisini göstermişti; Türkiye Komünist Partisi (TKP) tarafından desteklenmişti. Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Levent Cantek, **age**, s. 95-120.

64 Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 70; Bezirci, **age**, s. 46-50.

65 Bayram, **age**, s. 47; Âli ve Özkırımlı, **age**, s.18-19 ve 66-68.

mıştı. Yazar bu karar üzerine önce teslim olmayacak, polisin aramaları ise sonuç vermeyecektir. Ancak ilginç bir şekilde polisin de yazarı ciddî şekilde izlemediği görülüyordu. Örneğin Sabahattin Âli'yi aramak için gazeteye hiç gidilmemişti. Fakat Aralık ayı sonlarında yazar teslim olacak, tutuklanacak ve hemen ardından da oniki gün Sultanahmet Cezâevi'nde kaldıktan sonra yılın son günlerinde tahliye edilecektir.[66]

Bu noktada kronolojik akışa biraz ara vererek, daha sonraki gelişmelere de kısaca bir göz atmak gerekir. Sola karşı yürütülen "cadı avı"nın ritminin hiç bozulmadığını görmemiz için... 1948 yılının ilk günlerinde de bu kez Mehmet Ali Aybar tarafından çıkarılan *Zincirli Hürriyet* dergisinde yayınlanan bir yazısından dolayı Sabahattin Âli hakkında ayrı bir soruşturma açılacaktır. Soruşturma târihi 5 Şubat 1948 idi.[67] Bu dâvâ da iki ay mahkûmiyet ile sonuçlanacaktır.[68] Buna yine 1948 yılının Ağustos ayında "Sırça Köşk" adlı öykü kitabının hükûmet karârı ile toplatılması da eklenmelidir.[69]

Bu arada Mehmet Ali Aybar da, *Zincirli Hürriyet* dergisinde yayınlanan, ama aslında Sabahattin Âli'ye âid olan bir başka yazı nedeni ile yargılanacak ve 1 Haziran 1949 târihinde bir yıl hapis ve dört ay da gözetim altında kalma cezâsına çarptırılacaktır. Fakat kefâletle serbest kalacaktır. Bu mahkûmiyet Yargıtay tarafından da 15 Eylül'de onaylanacak, fakat Aybar 1950 yılında benimsenen af yasası ile tahliye edilecektir.[70] *Zincirli Hürriyet* dergisi ise, İstanbul'da *Hür* adı altında yayın yaparken İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılmıştı. *Hür* dergisinin ilk sayısı 1 Şubat 1947 târihliydi; yalnızca altı sayı yayınlanabilmiş ve birbuçuk ay

---

66 Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 18-19, 70 ve 263-269; Bezirci, **age**, s. 46-48.

67 Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 66-68; **Vatan**, (6.2.1948). Gazetenin haberine göre, sıkıyönetim tarafından kapatılmış olan ve Aziz Nesin, Sabahattin Âli ile Câmi Baykurt'un da yazarları arasında bulunan **Zincirli Hürriyet** yeniden yayınlanmaya başlamıştı.

68 Bezirci, **age**, s. 50.

69 Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 18-19 ve 68.

70 Kemâl Sülker, **Sabahattin Âli Dosyası**, s. 30. Ayrıca bkz. Âli ve Özkırımlı, **age**, s. 18-19. Aybar, 13 Mayıs 1949 târihinde tutuklanmıştı. **Marko** Paşa dergisinde Rıfat Ilgaz üç, Aziz Nesin de yedi aya mahkûm olmuştu. **Cumhuriyet**, (14.5.1949); **Hürriyet**, (14.5.1949); **Zafer**, (18.5.1949). Aybar, sâdece birkaç ay önce İnönü'ye hakâret suçlamasıyla dört ay hapse mahkûm edilmişti. Ayrıca, İstanbul Vâliliği'ne hitâben kaleme aldığı açık mektup nedeniyle de hakkında dâvâ açılmıştı. **Hürriyet**, (26.1.1949) ve (18.5.1949), Son dâvâdan beraat edecektir. **Hürriyet**, (18.5.1949) ve (15.6.1949).

sonra kapatılmıştı.[71] Kapatılma karârının kaldırılmasından hemen sonra yeniden yayınlanacak ve bu durum karşısında Millî Türk Talebe Birliği tarafından kınanacaktır.[72] Zâten *Zincirli Hürriyet*, ancak tek bir sayı daha yayınlanabilecektir.[73] Bu kez, eski *Hür* dergisi gibi, İstanbul'da yayınlanan *Zincirli Hürriyet*, Mehmet Ali Aybar ile Sabahattin Âli tarafından çıkarılıyordu. Söz konusu mitingin ertesinde dergiyi basabilecek cesârette bir başka matbaa bulunmadığından kapanacak ve dergi yazarları hakkında da dâvâlar açılacaktır.[74] Hatırlanacağı gibi, Tan Matbaası benzeri olay bu kez İzmir'de yineleniyor ve İzmir Vâliliği, gösteride ve saldırıda yasa dışı bir olay olmadığını açıklıyordu.[75] Saldırı, ertesi gün DP milletvekili ve emekli general Sâdık Aldoğan ile DP'nin önde gelen yöneticilerinden DP milletvekili ve Genel İdâre Kurulu üyesi Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu tarafından kınanacaktır. Karaosmanoğlu, gösteri ve tahribat karşısında polisin müdahale etmemesini de eleştiriyordu.[76] Diğer yandan *Vatan* gazetesi, Mayıs ayında verdiği bir haberde gerek Ankara, gerekse İstanbul Üniversitesi'nde görevli solcu/komünist öğretim üyelerinin işlerinden uzaklaştırılacaklarını ileri sürüyordu.[77]

---

71 Küçük, **Aydın Üzerine Tezler(1830-1980)**, (Cilt: 4), s. 542-546; Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, s. 83-84; Küçük **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 430-431; Sabiha Sertel, **age**, s. 402; Bayram, **age**, s. 45-46. Mehmet Ali Aybar'ın **Hür** dergisinde yayınlanan yazıları için bkz. Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, s. 85-96.

72 **Vatan**, (6.2.1948); **Cumhuriyet**, (7.2.1948).

73 Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, s. 115. Aybar'ın **Zincirli Hürriyet** dergisinde yayınlanan yazıları için bkz. Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, s. 116-128. Aybar'ın 1948-1950 yılları arasında **Geveze** ve **Nûhun Gemisi**'nde yayınlanan yazıları için bkz. Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, s. 131-170. Ayrıca bkz. Hikmet Bayur, " 'Zincirli Hürriyet'in Küstahlığı Dolayısıyla", **Kudret**, (10.2.1948); **AT**, Sayı: 171, (Şubat 1948).

74 Bayram, **age**, s. 46-47.

75 **Cumhuriyet**, (20.4.1947); **Vatan**, (20.4.1947). Ayrıca bkz. Küçük, **Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)**, (Cilt: 4), s. 242-243; Sabiha Sertel, **age**, s. 402. Aybar ise, İnönü'ye hakâret suçlaması ile yargılanacak ve Kemâl Sülker'in açıklamasına göre, 1 Haziran 1949 târihinde İstanbul İkinci Ağır Cezâ Mahkemesi'nde bir yıl ağır hapis cezâsına ve bir ay da ikâmetgâhı bölgesinde emniyeti umûmîye nezâreti altında bulundurulmaya; Yalçın Küçük'ün açıklamasına göre de, dört ay hapse mahkûm edilecek ve yine Sülker'in açıklamasına göre, kaçar 15 Eylül 1949 târihinde kesinleşecek ve Küçük'e göre de, Aybar 19 Mayıs 1949 târihinde tutuklanacaktır. Küçük, **Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)**, (Cilt: 4), s. 24; Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, s. 115; Sülker, **Sabahattin Âli Olayı**, s. 30. Aybar, ancak 1950 yılında DP döneminde kabûl edilecek olan af yasasından sonra serbest kalacaktır. Sülker, **Sabahattin Âli Olayı**, s. 30. Aybar'ın Kayseri'de yedeksubaylık görevini yaparken 1946 yılında değişik gazete ve dergilerde yazdığı yazılar için bkz. Aybar, **Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm**, s. 47-82.

76 **Cumhuriyet**, (21.4.1947); **Vatan**, (21.4.1947).

77 **Vatan**, (20.5.1947).

Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (II)

Şimdi arkadaki siyâsî fonu gördükten sonra dikkatimizi yeniden dâvâya verebiliriz. Görüldüğü gibi dâvâ anti-komünist bir dalganın içinde kalmıştı; bu dalganın içinden çıkabilmesi de hayli güç görünüyordu.

Dâvânın daha başında hukûkî bir soruna rastgelinmişti. Öner, iddiâlarını kanıtlayabilmek için ispat hakkı talep etmiş, buna karşılık Yücel, bu türden bir hakkın olmadığında ısrâr etmişti. Yücel hakkındaki iddiâları karşısında daha ilk duruşmada Öner'in ispat hakkı talep etmesi, ikinci duruşmada 26 Nisan'da kabûl edilecektir.[78] Ayrıca, yine Öner'in talebi üzerine, yine aynı duruşmada, iddiâlarının ilgili resmî makamlardan sorulması da benimsenecektir.[79]

Öner'in iddiâları çok yönlüydü. Öner, öncelikle Yücel imzâsıyla basılan kitapların kendisinden ziyâde değişik kaynaklardan toplanarak yazıldığını ileri sürüyor ve bunlar için Yücel'in yüksek miktarlarda telif hakkı aldığını da belirtiyordu.[80] Ayrıca Yücel, başta Ârif Nihat Asya olmak üzere pek çok öğretmen ve lise müdürüne baskıda bulunmuştu. Milliyetçi öğretmenlerin de görevlerine son vermişti. Öner, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarından Nihâl Atsız'ın 1944 yılında Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na hitâben yayınladığı açık mektubu da hatırlatıyordu.[81] Öner'in ifâdesi ile "bu açık mektup, dâvâmızın ağırlık merkezini teşkil ettiği için okunmaya [ve] tekrar okunmaya değer"di. Çünkü Öner'e göre, milliyetçilik, anayasanın ana vasıflarından biriydi ve "Irkçılık ve Tûrancılık da, hiç şüphesiz milliyetçilik hudûduna dâhildi ve bunun büyütülmüş şeklinden başka bir şey [de] değildi." Hattâ bizzat devlet, "ırkçılık

78 **Cumhuriyet**, (27.4.1947); **Vatan**, (27.4.1947).

Nihat Erim 30 Nisan târihli günlüğünde, dâvânın İnönü tarafından da dikkatle ve yakından izlendiğini belirtmektedir. Hattâ Yücel de İnönü'nün dâvetlisiydi. Yücel, Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer ile Adâlet Bakanı Şinâsi Devrin'den şikâyetçi olmuştu. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 113-115.

Samet Ağaoğlu, 27 Nisan târihli günlük notunda bu gelişmeye ver veriyor ve ardından "mahkeme savcının isteğini reddederek, Kenan Öner'i iddiâlarını ispâta dâvet etti; Hasan Âli'yi ölmüş sayabiliriz" şeklinde yazıyordu. Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 63.

79 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 157-158; Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, s. 10-43 ve 67-79; Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma), s. 6-32.

80 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, s. 10-43.

81 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 210-230.

zihniyetinin kök salmasına durmadan" çalışmıştı. Örneğin, Mahmut Esat Bozkurt tarafından yazılan ve üniversitelerde okutulan "Türk İnkılâbı Târihi" adlı kitapta, "Târih diyor ki, devlet işlerinin başına devletin kurucusu olan kavimden başkası geçince devlet inkıraz bulur. Millet, istiklâlini kaybeder. (...) Yeni Türk Cumhuriyetinin devlet işleri başında mutlaka Türkler bulunacaktır. Türkten başkasına inanmayacağız. Atatürk inkılâbının fârikası, Türkün milliyetçiliğidir, Türk olmaktır." deniliyordu.

Yine aynı şekilde, *Tasviri Efkâr* gazetesinin 13, 16, 20, 22 ve 24 Temmuz 1944 târihli nüshalarında ve *Ulus* gazetesinin de 1 Mayıs 1944 târihli sayısında, "harb, askeri lise ve orta okulları ile hava ve deniz gedikli erbaş okullarına alınmak için tesbit olunan şartlar arasında öz Türk ırkından olmak, Türk ırkından olmak, aslen ve neslen Türk olmak, anası [ve] babası Türk soyundan olmak gibi ırkçılığın tam bir ifâdesi olan âşikâr ve hattâ anayasaya muhalif bir şartın da zikredilmiş bulunduğu" görülüyordu. Öner'e göre, "milliyetçilik, devletin ana vasıflarına dâhil bir sıfat olduğu gibi, hudut ve derecesi de hiçbir kânunla takyid edilmemiş, Millî Eğitim Bakanlığı'nın neşrettiği kitaplar ve okuttuğu derslerle kemâle getirildiği gibi, hükümet muamelâtının da pek yakın zamanlara kadar tatbik olunmak sûreti ile bu akide fiiliyat sahasına kadar götürülmüştü."

Diğer yandan, bir başka iddiâya göre de, ki bu iddiâ 18 Ekim 1945 târihli *Tasvir* gazetesinde yayınlanmıştı, Yücel'e Irkçılık-Tûrancılık dâvâsındaki hizmetinden dolayı Moskova tarafından "teşekkürnâme" sunulmuştu. Çünkü Moskova, "Türkçülüğü söndürmek isteyen" ve Yücel'in bakanlığı sırasında Millî Eğitim Bakanlığı'nca yayınlanan "Irkçılık-Tûrancılık" adlı kitabın yayınlanmasında Yücel'i ön plânda görüyordu. Bir başka iddiâ da, Yücel'in 1944 yılının Nisan ayında CHP Meclis Grubu'nda da eleştirilmiş olduğuydu. Nitekim komünizm, Öner'e göre, milliyetçiliğin tam aksiydi ve suçtu.[82]

82 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, s. 10-43; Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma), s. 32-36. Öner, mahkemeden CHP Meclis Grubu zabıtlarının talep edilmesini istemişse de, bu talebe CHP'den olumlu bir yanıt alınamamıştı. Bu sırada Meclis'te kabûl edilen bir önerge ile TBMM içindeki siyâsî parti gruplarının da Meclis'in birer organı olduğu ilkesi benimsenmişti. Bu görüş ışığında CHP Meclis Grubu toplantılarının gizli olduğu ve görüşmelerin açıklanmasının ya da yayınlanmasının mahzurlu olacağı ileri sürülmüştü. O zamanki TBMM'nin neredeyse tamâmı CHP Meclis Grubu'ndan oluşuyordu. Bu durum, bir anlamda CHP

Öner'in iddiâlarına göre, Yücel, Millî Eğitim Bakanı olduğu dönemde, DTCF'de açılan felsefe bölümüne "komünistliği ile tanınan" Pertev Nâili Boratav, Behice Boran, Niyâzi Berkes, Mediha Berkes ve Muzaffer Şerif Başoğlu'nu atamıştı. Boratav, Almanya'da eğitimi sırasında "Türkiye'den gelen rejim yoldaşları ile temâs etmek, Almanya'da tâkibe uğrayan Yahudi evlerinde oturmak, milliyetçilik aleyhinde sözler söylemek gibi hareketleri ile talebe arkadaşlarının dikkatini çekmiş ve kendisine ihtâratta bulunulmuştu. Dinleme[miş ve] arkadaşları tarafından resmen şikâyette bulunul[muştu]." Bunun üzerine Almanya'daki öğrenci müfettişi ve hâlen Millî Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sirer tarafından söz konusu ihbarlar incelemeye alınmış ve haklı görülerek, Boratav Türkiye'ye geri dönmek zorunda kalmıştı. Boratav, *Yurt ve Dünyâ* dergisinin[83] yayıncısı ve sâhibiydi; "Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde komünizmin teessüs ve intişârına yardım" etmişti. Behice Boran da, *Yurt ve Dünyâ* dergisinin sâhip ve yazarıydı. Ayrıca, yine Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde öğretmendi. Niyâzi Berkes de, *Yurt ve Dünyâ* dergisinin yayıncısı ve yazarıydı. Muzaffer Şerif Başoğlu da *Adımlar* dergisinin[84] sâhibiydi. Kendisi eğitim için ABD'ye gitmeden önce 1944 yılında komünist olduğu gerekçesi ile yirmi gün kadar tutuklu kalmıştı. Adı geçen bütün kişiler hâlen DTCF'de görevliydiler.

Diğer yandan, Sadretin Celâl [Antel] de İstanbul Üniversitesi'ne Yücel tarafından atanmıştı. Oysa kendisi komünist siyâsî geçmişi ile tanınıyordu. Sabahattin Âli konservatuvarda çalışıyordu. Adnan Cemgil de Ankara Atatürk Lisesi'ne öğretmen olarak atanmıştı. Oysa ikisinin de komünist olduğu açıktı. Ankara Üniversitesi Rektörü Şevket Aziz Kansu da "gâliba kısa bir müddet hapse" girmişti. Kansu, milliyetçilik aleyhinde ve enternasyonalist eğili-

Meclis Grubu görüşmelerinin TBMM'nin gizli toplantılarını oluşturduğunu gösteriyordu. Âsım Us, "[Cumhuriyet] Halk Partisi Meclis Grubu", **Vakit**, (19.6.1947); **AT**, Sayı: 163, (Haziran 1947).

83 Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 341 ve 359.

Mete Çetik, bir yazısında bu konuda şu bilgileri veriyor: "Yücel, bizzat yönettiği bir fakülte genel kurulunda, Boratav, Başoğlu, Boran ve Berkes'e dergileri kapatmaları konusunda ihtâr eder ve yayınlarını durdurur. Sonra da 15 Mayıs 1944 târih ve 4/2405 sayılı yazı ile Yücel iki derginin de kapatılmasını Başvekâlet'e teklif eder. Bakanlar Kurulu'nun 16 Mayıs 1944 târih ve 3/824 târihli kararnâmesi ile 'Matbuat Kânunu'nun 50. maddesi mûcibince' **Yurt ve Dünyâ** ve **Adımlar** resmî olarak da kapatılır." Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 12.

84 Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 341 ve 359.

mi ile tanınmıştı. Siyâsî geçmişi itibâri ile de komünist olarak biliniyordu. Hasan Âli Ediz de komünistlik suçlaması ile Askerî Tıbbiye'den uzaklaştırılmıştı. Oysa Maarif Matbaası'nda görev almıştı. *Yurt ve Dünyâ* dergisine Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 300 adet abone olunmuştu ve dergi bu şekilde desteklenmişti. Yücel'in oğlu Can Yücel de, yine aynı fakültede benzer faaliyetler içindeydi ve hattâ bu tür çalışmaları sevk ve idâre ediyordu.

Diğer yandan, Mahmudiye Köy Enstitüsü'nde de komünist faaliyetler sürmüştü. Rauf İnan, bu süretle terfi etmişti ve maarif müfettişi olmuştu. Millî Eğitim Bakanlığı'nda İlk Öğretim Genel Müdürü olan İsmâil Hakkı Tonguç da, Köy Enstitüleri'nde görülen komünist faaliyetlerin yöneticilerindendi. Zâten Millî Eğitim Bakanlığı'na atanmasından hemen sonra Sirer, Tonguç'u görevinden almış ve pasif bir göreve atamıştı. Aynı şekilde bütün Köy Enstitüleri birer müfettiş tarafından denetlenmiş ve özellikle de solcu/komünist faaliyetler incelenmişti. Bu denetimler sonucunda "hemen hemen bütün Köy Enstitüleri'nin müdür ve [müdür] muavinleri ile hocalarının bir kısmını işlerinden çıkararak ya başka yerlere tâyin etmiş veyâ vekâlet [bakanlık] emrine almıştı." Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü'ndeki komünist faaliyetler de dikkati çekiyordu. Nitekim Sirer, söz konusu enstitünün müdürü ile Ankara Hasanoğlan Köy Enstitüsü müdürünü görevinden almış ve öğretmen olarak atamıştı. Ankara ve İstanbul Üniversitesi'nde öğrenim gören milliyetçi öğrenciler ise baskı görmüşlerdi.

Bir başka propaganda yolu da "klâsikler serisi arasına sıkıştırılan muzır telkinli kitaplar"dı. Nitekim Sirer, "bunlar üzerinde incelemeler" yaptırmış ve "bunun neticesine kadar neşriyâtı" durdurmuştu. Okul kitaplarında, *Köy Enstitüsü Dergisi*'nde ve ilk öğretim dergilerinde açıkça komünizm propagandası yapılmıştı. Öner, bu iddiâlarını değişik yayınlardan alıntı yaparak temellendirmeye çalışıyordu; bu yayınlarda "millî râbıtalara hücum edilerek"; "din aleyhinde", "millî ananeler aleyhinde" yazılar yazılmıştı.[85]

Öner'in iddiâları ve suçlamaları, çok dikkatli bir üslûpla yalnızca Yücel'e yöneltilmiş ve CHP iktidârı ile özellikle İnönü, bu tür

85 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, s. 10-43; Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 32-36. Ayrıca bkz. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 12.

suçlamalardan uzak tutulmak istenmişti. Bu sûretle Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının tek sorumlusu da Hasan Âli Yücel hâline geliyordu. Görüldüğü gibi, dâvâ, basit bir hukuk dâvâsı değil; fakat aksine, tam anlamı ile siyâsî bir dâvâydı ve Öner de mahkemede siyâsî bir görünüm sergilemeyi tercih etmişti. Öner'in mahkeme dilekçesinden de dâvânın Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının rövanşı şeklinde geçeceği hemen anlaşılıyordu. Nitekim Öner, dâvâda şâhit olarak Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarını göstermişti.[86]

Vatan gazetesinin bu sırada verdiği bir haber, milliyetçi cenahtaki örgütlenme hazırlığını da ortaya çıkarıyordu. Habere göre, Türkçüler Partisi henüz kurulmayacaktı ve muhtemel kurucular arasında Nihâl Atsız, Tahsin Demiray ve Nûrullah Barıman da bulunuyordu. Hatırlanacağı gibi, Atsız ile Barıman Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarındandılar. Tahsin Demiray, yaptığı açıklamada, partinin kurulmasının arzu edildiğini, ancak henüz zamânının gelmediğini belirtiyor ve partinin kurulabileceğinden de söz ediyordu; fakat henüz ileri bir adım atılmamış ve harekete geçilmemişti.[87]

Bu alandaki toparlanma çalışmaları devâm edecektir: 1946 yılında kurulan ilk örgütler, *Türk Kültür Ocağı* ile *Türk Kültür Çalışmaları Derneği* ve *Türk Gençlik Teşkilâtı* idi. Yayın alanında da yeniden bir dirilme söz konusuydu: Yusuf Ziyâ Ortaç, 1948 yılında *Çınaraltı* dergisini yeniden çıkarmaya başlayacaktır. *Altınışık*, *Kızılelma* ve *Kür-Şad* dergileri de 1947 ve 1948 yıllarında art arda yayınlanmıştı. Yine 1948 yılında yayınlanan *Yeni Bozkurt* dergisi ile Osman Yüksel Serdengeçti tarafından çıkarılan *Serdengeçti* dergisi dönemin iz bırakan yayınları arasında sayılabilir. Hikmet Tanyu da, 1946 yılında *Özleyiş* dergisini yayınlamıştı. Bu dergilerin yazı kadrosu yine eski Irkçı-Tûrancı dergilerin yazarlarından oluşmaktaydı.[88]

---

86 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 33-36.

87 **Vatan**, (1.5.1947). Yine **Vatan** gazetesinin haberine göre, savaş yıllarında İstanbul sıkıyönetim bölgesinden uzaklaştırılmış olan solcu/komünistler, ki bunlar "sayısı oldukça kalabalık bir kütle"ydi, artık geri dönebileceklerdi. **Vatan**, (18.5.1947); **Cumhuriyet**, (18.5.1947). Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Kemâl, **Savaş Yıllarında Bir Sürgün**.

88 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Günay Göksu Özdoğan, **"Tûran"dan "Bozkurt"a, (Tek-Parti Döneminde Türkçülük: 1931-1946)**, s. 266-287.

Köy Enstitüleri'ne yönelik eleştiriler ve saldırılar

Öner'in iddiâlarının Köy Enstitüleri ile DTCF üzerinde odaklanması sürpriz sayılamazdı. Çünkü, bu târihe kadar Köy Enstitüleri üzerindeki tartışmalar, daha doğrusu Köy Enstitüleri'ne yönelik suçlamalar siyâsî gündemi işgâl etmeye başlamıştı bile. Köy Enstitüleri'nden ilk kez, hatırlanacağı gibi, siyâsal liberalleşmenin ilk belirtilerinin yeni yeni oluşmaya başladığı 1945 yılının Mayıs ayında söz edilmişti. O sırada CHP milletvekili olan, fakat daha sonra DP milletvekili olacak olan Emin Sazak, TBMM'de bütçe görüşmeleri vesilesi ile yaptığı konuşmada, Köy Enstitüleri'nden de söz etmiş ve bu okullardaki ahlâk dışı etkinlikler ve düşük kültür düzeyini eleştiri konusu yapmıştı.[89] Oysa 1945 yılının sonlarında, 1946 yılı bütçesi görüşmeleri sırasında, Köy Enstitüleri üzerinde hiç durulmayacaktır.[90]

1946 yılında ise, Köy Enstitüleri, o zamâna kadar rastlanan âdetin tamâmen dışına çıkılarak, siyâsî gündemin önlerinde yer almaya başlayacaktır. DP programında Köy Enstitüleri üzerinde hiç durulmuyor, buna karşılık 35. maddede, "bütün ilkokul öğretmenlerinin aynı rûha ve aynı seviyede bilgiye sâhip olmaları esâsının göz önünde tutulmasını, bunlar arasında farklı zümrelerin teşekkülüne meydan verilmemesi bakımından lüzumlu görmekteyiz" deniliyordu. İlk bakışta pek fark edilemese de, bu maddenin Köy Enstitüleri'ni kasd ettiği açıktı.[91] Nitekim Celâl Bayar, 1946 yılının Temmuz ayında yaptığı bir konuşmada, "Hukuk esbabları ile vergi prensipleri ile telifi kâbil olmayan vergiler ihdâsı, memlekette mal emniyetini sarsacak tesirler yaratmıştır. Anayasaya aykırı olarak cebrî iâneler ve angaryalar, yurdun birçok yerlerinde hüküm sürmektedir. Bu yüzden bilhassa köylerde yaşayan vatandaşların amme masraflarına iştirâk külfetleri ölçüsüz, nispetsiz ve örfi usûller ile edâ takâtini aşan hadlere varmaktadır." diyordu.[92]

---

89 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 2, Cilt: 17, 58. Birleşim, (21.5.1945). Ayrıca bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 222, 291, 294, 398 ve 940.

90 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 20, 20. Birleşim, (27.12.1945). Ayrıca bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 855-860.

91 **Demokrat Parti Programı (1946)**, md. 35.

92 ***Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri***, s. 30.

Recep Peker Hükümeti'nin programında genel olarak eğitim ve özel olarak da Köy Enstitüleri'ne ilişkin olarak şunlar göze çarpıyordu:

> "Köy okullarını yapmak işinde köylüyü bizzat çalıştırma sistemine devâm edilecektir. Ancak, bu okulların kereste, kiremit, cam, çivi gibi para ile satın alınması gereken malzemesini devlet temin edecektir. Köylülerle vâsıtaları, ekip biçme, nadas zamanlarında serbest kalacaktır. (...) Şehir ve kasabalardaki ilkokul yapımı da, köylerdeki esaslara benzer usûllere bağlanacaktır. (...) [Köy] Enstitüler[i'n] den çıkan gençlerin kendilerinden beklenen hizmeti başaracak sûrette bilgi ve tam bir millî duygu içinde yetişmelerine dikkat edilecektir. [Köy] Enstitüler[i'n]de yetiştirilmekte bulunan köy sağlık memurlarının sayısı artırılacaktır."[93]

Recep Peker Hükümeti'nin kuruşundan sonra yeni hükümetin program görüşmeleri sırasında TBMM'de söz alan CHP milletvekili Sinan Tekelioğlu, Köy Enstitüleri'ne ilişkin olarak, yasanın uygulanmasına geçilmesinden bu yana köylerde Köy Enstitüleri'ne karşı hoşnutsuzluk havası oluştuğuna dikkat çekiyordu.[94]

Peker Hükümeti'nde Millî Eğitim Bakanlığı'nda yapılan değişiklik, etkisini kısa süre içinde gösterir. Hatırlanacağı gibi, Millî Şef döneminin değişmez Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, görevinden ayrılmış ve yerine Reşat Şemşettin Sirer atanmıştı. Sirer de, Millî Eğitim Bakanlığı bürokratları arasındandı ve muhtemelen Köy Enstitüleri'ni de yakından tanıyan bir kişiydi.

Sirer'in maarif câmiâsı içinde önemli atamalar yapması için çok zaman geçmesi de gerekmez. Aksine, çok kısa bir süre içinde, âdetâ daha önceden kararlaştırılmış ve saptanmış olduğu şekli ile önce 21 Eylül 1946 târihinde İlköğretim Genel Müdürü İsmâil Hakkı Tonguç görevinden alınır ve Tâlim ve Terbiye Kurulu üye-

---

93 **AT**, Sayı: , (Ağustos 1946).

Nitekim Millî Eğitim Bakanlığı, 14 Şubat 1947 târihli bir genelge ile, yeni yapılacak olan köy okullarının cam, çivi, çimento, kiremit, tuğla gibi gereçlerinin devlet tarafından karşılanacağını bildiriyordu. Millî Eğitim Bakanlığı, 11 Aralık 1947 târihli genelgesinde de, köy okullarının yapımında köylülerden para alınmasının kesinlikle yasaklandığına dikkat çekiyordu. 8 Ocak 1948 târihli genelgede ise, köylülerden ancak gönüllü ve el emeği yardımı talep edilebileceği belirtiliyordu. Eğitmen kursları ise 1948 yılında son bulacaktır. Şevket Gedikoğlu, **Evreleri, Getirdikleri ve Yankıları İle Köy Enstitüleri**, s. 208-209 ve 213-215. Sâdece bu genelgeler dahi Köy Enstitüleri'nin yapımında köy-kent ayrımını ortaya koymaktadır.

Yine aynı sırada 29 Ağustos'ta CHP milletvekili Emin Soysal'ın sorusu üzerine Sirer'in yanıtı için bkz. **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 2), s. 95-97.

94 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 3. Birleşim, (14.8.1946).

liğine getirilir. Bu atama, Tonguç'un aktif konumdan tamâmen pasif bir mevkiye kaydırılmasıdır.[95]

1946 yılının Kasım ayında solculuk suçlamasıyla ve bir ihbar sonucunda bakanlık emrine alınan Malatya Lisesi eski felsefe öğretmeni Kemâl Yalazkan, *Marko Paşa* dergisince yayınlanan "Millî Eğitim Bakanı Şemsettin Sirer'e Açık Mektup" adlı broşüründe, yeni bakanın ırkçı ve Tûrancı olduğunu ileri sürmekteydi. Sirer, Anadolu Türkçüsü idi.[96]

Aynı şekilde, 1946 yılının Ekim ayında, 1946 yılına ilişkin bütçe kânununda değişiklik yapılmasına ve Köy Enstitüleri dolayısıyla Millî Eğitim Bakanlığı'na ek tahsisat verilmesine ilişkin yasa tasarısının görüşülmesi sırasında söz alan CHP milletvekili ve emekli general Nâci Tınaz, Köy Enstitüleri'nin aksayan yönlerinin vâr olduğunu belirtiyor ve bunları eleştiriyordu. CHP milletvekili ve emekli general Vehbi Kocagüney de aynı şekilde Köy Enstitüleri'ni eleştiriyordu. Oysa CHP milletvekili ve partinin eski genel sekreterlerinden Saffet Arıkan Köy Enstitüleri'ni savunuyordu. CHP milletvekili Niyâzi Aksu da bu savunmaya katılmıştı. CHP milletvekili Tahsin Banguoğlu ise daha orta yolcu idi. Banguoğlu'na göre, Köy Enstitüleri'nin aksayan yönleri vardı; ancak genel istikâmet olumluydu. Banguoğlu, Köy Enstitüleri'nin ortadan kaldırılması için tüm ülkede genel bir havanın yaratıldığını ve bunun yayıldığını açıklıyor, ancak Köy Enstitüleri'nin sözünü ettiği olumlu istikâmetinin yapıcı bir şekilde korunması gereğine dikkat çekiyordu.[97]

Aynı yılın Kasım ayında DP milletvekili Ahmet Veziroğlu'nun halktan usûlsüz olarak toplanan paralarla ilgili olarak Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'den, Tarım Bakanı Fâik Kurdoğlu'ndan ve İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'den sözlü sorusuna karşılık, Meclis'te bir açıklama yapan Millî Eğitim Bakanı Sirer, Köy Enstitüleri'ni savunacaktır. Oysa Veziroğlu, doğrudan doğruya Köy Enstitüleri'nin yapımında köylerden ve köylülerden usûlsüz olarak toplanan paralara ve köylülerin Köy Enstitüleri'nin in-

95 Engin Tonguç, **Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç**, s. 352-555. Ayrıca bkz. Aydemir, **İkinci Adam**, (Cilt: 2), s. 373-374.

96 Kemâl Yalazkan, **Millî Eğitim Bakanı Şemsettin Sirer'e Açık Mektup.**

97 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: Olağanüstü, Cilt: 1, 9. Birleşim, (2.9.1946).

şaatında zorla çalıştırılmalarına değinmiş ve köylerde bu nedenle Köy Enstitüleri'ne ve hükûmete yönelik infiâle dikkat çekmişti. Veziroğlu'nun iddiâsına göre, köylüler mâlî ve fizikî baskı altında kalmışlardı ve hattâ bu konuda parti ayrımı da yapılmıştı. Bu iddiâlar karşısında bir sonraki birleşimde Meclis'te söz alan Sirer Köy Enstitüleri'ni savunuyordu. Meclis'te soruyu yanıtlamak üzere söz alan hükûmet üyeleri, uzun açıklamalardan sonra, bu tür iddiâların arkasında kötü niyet ve düşmanlık aranması gerektiğini ileri sürüyorlardı.[98]

Yılın son günlerinde ise, aradan sâdece bir ay geçtikten sonradır ki, 1947 yılı bütçe yasa tasarısının TBMM'de görüşülmesi sırasında CHP milletvekili Fahri Kurtuluş, Millî Eğitim Bakanlığı'nın bütçesi vesilesi ile yaptığı konuşmada, Köy Enstitüleri'ne ilişkin olarak şunları söylüyordu:

> "Köy Enstitüleri, benim içimde dâimâ bir mesele olarak kalmıştır. Fakat Millî Eğitim Bakanı [Reşat Şemsettin Sirer] ile yaptığım temastan sonra bir inşirah buldum. Alınmış olan tedbirlerin kısa bir zaman sonra hepimizi tatmin edeceğine ve bu enstitülerimizin bizim hissîyâtımıza göre bir mevki alacağına hiç şüphemiz kalmayacaktır. Ben bu konuya ancak beş altı ay sonra tekrar döneceğim ve icâb eden suâlleri [Millî Eğitim] Bakan[ı] [Reşat Şemsettin Sirer]'den soracağım."[99]

CHP milletvekili İsmâil Hakkı Baltacıoğlu da Köy Enstitüleri'ne yönelik şu eleştirilerde bulunuyordu: "Köy Enstitüleri meselesi... Fikrim yanlış anlaşılmasın... Fikir iyidir, realisttir, yerlidir, görüş parlaktır. Fakat hedefte biraz isâbetsizlik vardır zannediyorum ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın haklı olarak tekrar nazarı dikkati celb etti. Buna ben de iştirâk ediyorum." Baltacıoğlu'na göre, Köy Enstitüleri hedeflerine varamamıştı. Öğrencilere amaçlanan eğitim aktarılamamış ve öğrencilerin eğitimi son derece yetersiz kalmıştı.

DP bağımsız milletvekili Nûrettin Ünen de, bu vesile ile Meclis'te yaptığı bir konuşmada, "hulâsa Köy Enstitüleri'nin programları baştan aşağı yeniden incelenmelidir ve Köy Enstitüleri'ne daha yetkili öğretmenler tâyin edilmelidir" diyordu.

Meclis'in bir sonraki birleşiminde ise, bu kez CHP milletveki-

98 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 2, 6. Birleşim, (20.11.1946); **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 2, 7. Birleşim, (22.11.1946).

99 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 3, 21. Birleşim, (23.12.1946).

li Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, köylülerin Köy Enstitüleri'ne ilişkin şikâyetlerini aktarıyor ve eleştirilerini "ancak biraz bu işte hayâle kapılınmıştır" şeklinde özetliyordu.[100]

Millî Eğitim Bakanlığı'nın bütçesi dolayısıyla söz alan her konuşmacı, mutlaka Köy Enstitüleri'ne değiniyor ve Köy Enstitüleri'nin eksik yanlarını, hatâlarını, uygulamadaki yetersizlikleri ve aksaklıkları eleştiriyordu. Bu, enstitüler açısından ciddî bir eleştiri bombardımanıydı. Üstelik bu eleştiriler, muhalefet partisi DP sessizliğini sürdürürken, bizzat iktidar partisi olan CHP içinde gerçekleşiyordu. Bu da, dikkat çekici bir başka önemli noktaydı. Görünürde hiçkimse Köy Enstitüleri'ne ilke olarak karşı değildi ya da olmadığını belirtiyordu. Ancak Köy Enstitüleri'ne yönelik eleştiriler ve tartışmalar, enstitülerde ciddî bir reform yapılması gereğini vurguluyordu. Konuşmacılar, önce Köy Enstitüleri'nde uygulamada görülen aksaklıkları ve eksiklikleri dile getirirken, daha sonra bizzat kendi gözlemlerini de buna ekliyorlardı. Örneğin, CHP milletvekili ve emekli general Eyüp Durukan ile CHP milletvekili Emin Soysal, Köy Enstitüleri'ne yönelik eleştirel konuşmalar yapan sözcülerin başında geliyordu.

Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer ise, bu türden eleştirileri kısaca yanıtlamayı tercih edecektir. Sirer, eleştirilere yanıt vermek istemiyordu ve hattâ eleştirilerin ve saptamaların pek o kadar haksız olmadığını da konuşması sırasında imâ eder gibiydi. Başbakan Recep Peker ise, bu tarz eleştiriler karşısında hükümet programında yazılı esasları yinelemekle yetinmişti.

Hatırlanacağı gibi, 1947 yılının ilk günlerinde gerçekleşen DP Birinci Büyük Kongresi'nde bâzı delegeler, Köy Enstitüleri'nin kaldırılmasını istemişlerdi. Hattâ Hikmet Başaran adlı bir delege, İsmâil Hakkı Tonguç ile Hasan Âli Yücel'in bu konuda sorumlu olduklarını belirtiyor ve kendilerinden hesap sorulmaksızın, sâdece yerlerinin değiştirilmekle yetinildiğini belirterek, idârî değişiklikle yetinilmesini eleştiriyordu. Başaran'a göre, Köy Enstitüleri'nin ıslâh edilmesi mümkün değildi ve tamâmen ortadan kaldırılmalıydı.[101]

---

100 **TBMM TD, Devre: 8**, Toplantı: 1, Cilt: 3, 21. Birleşim, (24.12.1946).

101 Fâik Suat Bayramoğlu, **Birinci Büyük Kongre ve Büyük Nutuk**, s. 29; Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaları**, s. 397-398.

Kenan Öner'in *Yeni Sabah* gazetesinde yayınlanan açık mektubundan sâdece üç gün sonra 14 Şubat'ta TBMM'de Köy Enstitüleri yasasındaki ilk değişiklik gerçekleştirilir. CHP milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata'nın önerisi ile Köy Enstitüleri yasasının 25. maddesinin birinci fıkrası değiştirilecek ve bu şekilde kadınların köy ve bölge okulları ile eklentilerinin inşâsında bedenen çalıştırılmaları kaldırılacak ve yasaklanacaktır.[102]

Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (III)

Bu arada, Öner-Yücel dâvâsı da kamuoyunun yakın ilgisi altında sürüyordu: Öner'in talebi üzerine, 7 ve 10 Mayıs târihlerinde Irkçılık-Türancılık dâvâsı sanıklarından Orhan Şâik Gökyay'ın şâhitliği ile dâvâya devâm edilecektir. Gökyay, Sabahattin Âli'nin, Pertev Nâili Boratav'ın, Niyâzi Berkes'in, Behice Boran'ın ve Adnan Cemgil'in komünist olduğunu ve bu grubun Yücel'in himâyesinde bulunduğunu, bizzat yine bu kişilerle olan konuşmalarından bildiğini ileri sürüyordu. Gökyay'a göre, Nâzım Hikmet de Yücel'in himâyesi altındaydı ve bu kişilere mâlî yardımda da bulunuluyordu. İkinci şâhit yine Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının sanıklarından Nihâl Atsız'dı. Atsız da, Gökyay'ın sözünü ettiği kişilerin dışında Mediha Berkes'in, Sadrettin Celâl Antel'in, Muzaffer Şerif'in, Ahmet Cevat Emre'nin de komünist olduğunu ve *Yurt ve Dünyâ* dergisinin de Yücel döneminde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından satın alınarak okullara iletildiğini belirtiyordu. Ayrıca, milliyetçi öğretmenler görevlerinden uzaklaştırılmıştı. Yücel, klâsikler dizisinde çeviri işlerini hep komünistlere yaptırmıştı.

Diğer yandan, Gökyay'ın bu konuda herhangi bir ifâdede bulunmamış olmasına karşılık, Atsız, Yücel'in gerek Sabahattin Âli'nin aleyhine hakâret dâvâsı açmasında, gerek Irkçılık-Türancılık dâvâsının açılmasında ve gerekse sanıklara işkence yapılmasında önemli rol oynadığını ileri sürüyordu. Yine Irkçılık- Türancılık dâvâsı sanıklarından İsmet Râsim Tümtürk de, benzer ifâdelerde bulunduktan sonra, Yücel'in komünistleri savunduğunu bil-

102 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 44. Birleşim, (14.2.1947); **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 46. Birleşim, (19.2.1947); **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 6, 73. Birleşim, (16.6.1947). Ayrıca bkz. Gedikoğlu, **age**, s. 204; **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 1), s. 144-147.

mediğini itirâf edecektir. Şâhit olarak gösterilen Necdet Özgelen de, benzer isimlere, İsmâil Hakkı Tonguç'u, Esat Âdil Müstecaplıoğlu'nu ve Rıfat Ilgaz'ı da katacaktır. Şâhidin ifâdesine göre, Yücel bu kişileri korumuş ve milliyetçilik esaslarından ayrılmıştı.[103]

12 Mayıs târihli üçüncü duruşmada, yine Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarından Nejdet Sancar'ın ifâdesi okunacaktır. Sancar, ifâdesinde Yücel'in isimleri daha önce geçen komünistleri desteklediğini ve bu tür dergileri himâye ettiğini ileri sürüyor ve Irkçılık-Türancılık dâvâsındaki işkencelerin sorumlusunun da yine Yücel olduğunu belirtiyordu. O zamanlar Samsun vâlisi, ancak hâlen Kocaeli vâlisi olan Rüknettin Nâsühioğlu ise, ifâdesinde Yücel'i suçlayıcı bir iddiâda bulunmaktan kaçınıyordu. Aynı dâvânın sanıklarından Hüseyin Nâmık Orkun da, ifâdesinde kendisine işkence yapılmadığını, fakat baskı altında kaldığını, zamânında Ankara vâlisi Nevzat Tandoğan'ın yanına dâvâ ile ilgili olarak Yücel'in bizzat geldiğini gördüğünü ileri sürüyordu. Aynı dâvâda sanık olarak yargılanmış Osman Yüksel de, ifâdesinde adı geçen kişilerin komünist olduğunu, fakat Yücel tarafından himâye edilip edilmedikleri konusunda sarih bilgisi olmadığını belirtecektir. Aynı dâvânın sanıklarından Zeki Sofuoğlu da, ifâdesinde Yücel'in komünistleri koruduğunu ileri sürüyordu. Komünistler listesine Şevket Aziz Kansu, Cevdet Kudret Solok ve Nazife Cemgil de dâhil edilmişti. Şâhit, kendisine işkence yapılmadığını da belirtiyordu.[104]

DTCF hedef tahtasına yerleştiriliyor

Bu duruşmadan hemen birkaç gün sonra basında, TBMM Millî Eğitim Komisyonu'nda, DTCF'nin bütçesinin görüşmeleri sırasında, söz konusu fakültedeki öğretimin ve öğretim görevlilerinin tartışıldığı ve bu tartışmaların sonucunda da ilgili fakültenin bütçesinin reddedilmesine karar verildiği yönünde haberler yayınlanmıştı. Ayrıca, Millî Eğitim Bakanlığı'nın faaliyetleri de tartışılmış

103 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 38-42. İşkence iddiâlarını kuşku ile karşılayan, ancak yine de inceleme yapılmasını talep eden bir yazı için bkz. Hüseyin Câhit Yalçın, "Bir Kâbus", **Tanin**, (2.7.1947); **AT**, Sayı: 164, (Temmuz 1947).

104 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 42-48.

ve bu tartışmalar sırasında Millî Eğitim Bakanlığı'nın çalışmaları şiddetle eleştirilmişti.[105] *Vatan* gazetesinin bir haberine göre, komisyon, soruşturma sonuçlanıncaya kadar tasarıyı görüşmeyi reddetmişti. Tasarı iâde edilmişti.[106]

Fâlih Rıfkı Atay, tam bu aşamada, Yücel'in şahsında CHP iktidârına ve hükûmetlerine yöneltilen ithamları yanıtlamaya çalışıyordu. Atay'a göre, "bu memlekette eskiden ve şimdi herhangi bir vatandaşı komünistlikle suçlamak için onun yazılarında ve çalışmalarında solcu olduğunu göstermek kâfi gelmez"di. Atay, "sosyalistler soldurlar" diyordu. Ona göre, "Türk anayasası sosyalizmi yasak etmiş değildi." Komünistlik ise, "Kızıl Enternasyonal adına Türkiye'de siyâsî faaliyetlerde bulunmak, propaganda veyâ teşkilât yapmak demekti." Atay, "Cumhuriyet kânunları[nın], serbest vatandaşlar gibi, devlet hizmetinde çalışan vatandaşları [da] sıkı bir hak korunurluğu altına almış" olduğunu ve "hiçkimseyi, hiçbir bakan[ın] fikirlerinden veyâ meyillerinden şüphelenerek, geçiminden edeme"yeceğini belirtiyordu. Vatandaşların Danıştay'a mürâcaat hakları vardı ve "hak kazanınca" "tekrar yerine oturur"du. Fakat ırkçılık, kendisinden olmayan herkesi komünistlikle suçluyordu. Atay'a göre, "Türkiye'de zan ve şüphe üzerine aforozlama sistemi" kurulamazdı. Ancak, "kânunlar eksikse, usûller hatâlı ise, bunlar düzeltilebilir[di]. Fakat vatandaşların mahkeme yolundan başka hiçbir yoldan hak ve hürriyetleri ile oynanamaz[dı]."

Atay'ın ifâdesi ile ırkçılar da en az komünistler kadar "zararlı"ydı ve "kânun eksiklerini ve usûllerin bozukluğunu onlar için de tamamlamak lâzımdı." Atay, bu ifâdesi ile herhâlde Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının sonucunu kasd ediyordu. Atay, herkesin milliyetçi olduğunu ve milliyetçilik tanımının da yasal sınırlar içinde sağa ve sola doğru uzanabileceğini belirtiyordu. CHP hükûmetleri-

---

105 **Cumhuriyet**, (15.5.1947); **Vatan**, (16.5.1947). Nitekim Reşat Nûri Güntekin de, bu konuya değiniyor ve komisyon üyelerinin söz konusu kişilerin görevlerine son verilmediği sürece sorunun çözülemeyeceğini belirterek, komisyon toplantısını terk ettiklerini açıklıyordu. Reşat Nûri Güntekin, "Tehlikeli Yol", **Memleket**, (27.5.1947); **AT**, Sayı: 162, (Mayıs 1947).

106 **Vatan**, (16.5.1947). Bu haber, Kenan Öner tarafından dâvâ ile ilgili yeni bir kanıt olarak mahkemeye sunulacak ve mahkemenin TBMM Millî Eğitim Komisyonu'ndan ilgili toplantı zabıtlarını istemesi üzerine, TBMM Başkanlığı'ndan mahkemeye iletilen resmî yazıda, komisyonda resmî zabıt tutulmadığı belirtilerek, komisyonun tasarıyı görüştüğü, tartıştığı, fakat reddetmediği bildirilecektir.

nin gerek sağdan ve gerekse soldan, ırkçıları ve komünistleri yeteri kadar baskı altında tutmadığı gerekçesi ile eleştirildiğini hatırlatan Atay, yazısında, her zaman yasal çerçeve içinde hareket edildiğini ileri sürüyor ve yargının bağımsızlığını savunuyordu. Atay'a göre, bunun kanıtı da, "verilen hükümlerin hepsi[nin] zaman zaman kanaatleri"ne uymamış olmasıydı. Atay, "mahkemeden aklanma karârı almalarını kendileri için tam bir temizlenme sayan ırkçılar[ın], mahkemede aynı süretle karar almış olanların himâye edildiği iddiâsını nasıl ortaya" atabildiğini anlayamadığını da belirtiyordu.[107]

Cumhuriyet gazetesinin üç gün sonraki bir başka haberinde ise, bu kez Ankara Üniversitesi Senatosu'nun karârına değiniliyordu. Habere göre, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'nden yapılan bir açıklamada, Ankara Üniversitesi Senatosu'nun 16 Mayıs târihli, yâni TBMM Millî Eğitim Komisyonu toplantısının basında haber olarak yayınlandığının hemen ertesi günü yapılan toplantısında, 7 ve 13 Mart târihli yayın organlarında yayınlanan haberlere ve olaylara ilişkin olarak durumu bir kez daha ve yeniden gözden geçirme ihtiyâcını duyduğu ve soruşturmanın da sürdüğü belirtiliyordu.[108] Aynı gün Nâdir Nâdi, üniversitelerin bu gibi unsurları bünyelerinden çıkarmalarını istiyor ve önlem alınmasını talep ediyordu.[109]

19 Mayıs konuşmasında ise İnönü, İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında "muhariplerden biri[nin], (...) hayâtî felâketler getirecek olan taraf faydasına, mâsumları sürüklemek gayreti[nin] 'Irkçılık-Türancılık' şekli altında harekete" geçmiş olduğuna dikkat çekiyor ve hemen ardından da, savaş sonrasında "ileri demokrasi ve faşistleri temizlemek" adı ile "vatan için en zararlı" bir başka hareketin belirdiğini açıklıyordu. Ancak her iki "ifratçı" akım da akâmete uğratılmıştı. İnönü, yeni rejimin gelişmesinde muhalefetin yasal sınırlar içinde davranmasının da önemine işâret ediyoru.[110]

Sâdece iki gün sonra yine *Cumhuriyet* gazetesinde rastlanan bir haberde, Ankara Üniversitesi'nde solcular/solculuk soruşturması-

107 Fâlih Rıfkı Atay, "Bu Memlekette Dâima Kânun Vardı", **Ulus**, (17.5.1947). Atay, tam bu sırada ırkçılığı da eleştiriyordu. Fâlih Rıfkı Atay, "Bu Memleketi Sevenler" **Ulus**, (23.5.1947).

108 **Cumhuriyet**, (18.5.1947).

109 Nâdir Nâdi, "Üniversitede Softa Var mı?", **Cumhuriyet**, (18.5.1947).

110 **AT**, Sayı: 162, (Mayıs 1947).

nın sürdüğü ve bin sayfa tutan dosyanın hazırlandığı belirtiliyordu. Soruşturma evrâkı Danıştay'a iletilecekti.[111]

Yine bu arada Köy Enstitüleri ile ilgili küçük bir haber de *Vatan* gazetesinde yayınlanmıştı. Millî Eğitim Bakanı Sirer, Köy Enstitüleri'nin öğretim ve yönetim kademelerinde önemli değişiklikler yapmış ve 80 kişi başkaca görevlere tâyin edilmişti bile...[112]

Vatan gazetesi, iki önemli haber daha veriyordu: İlk haber, Öner-Yücel dâvâsı ile ilgiliydi ve habere göre, mahkemede Yücel'e sorulacak sorular Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanıyordu. İkinci haber ise, ABD'de yapıldığı gibi, Türkiye'de de kamu kurum ve kuruluşlarında görevli solcular/komünistler hakkında bir parlamento komisyonunun kurulacağı ve bu kişilerin görevlerinden uzaklaştırılacağına ilişkindi.[113]

Kenan Öner - Hasan Âli Yücel dâvâsı (IV)

Dâvânın 31 Mayıs târihli dördüncü celsesi, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarından Hikmet Tanyu'nun ifâdesinin alınması ile başlayacaktır. Tanyu, ifâdesi sırasında komünistlerin arasına Azrâ Erhat'ı da katacak ve işkence iddiâlarını doğrulayacaktır. Ayrıca, ona göre, Yücel'in komünistleri himâye edip desteklediği de doğruydu. Diğer yandan, Yücel, Abdülkadir İnan, Osman Tûran, Ârif Nihat Asya, Hüseyin Nâmık Orkun ve Orhan Şâik Gökyay üzerinde baskı uygulamıştı. Milliyetçi öğrenciler, örneğin Osman Yüksel ve Ali Çankaya DTCF'den uzaklaştırılmıştı. Hattâ yine Yücel'in girişimi üzerine Siyâsal Bilgiler Okulu Müdürü Zeki Mesut Alsan da görevinden alınmıştı. Yeni Millî Eğitim Bakanı Sirer, Hasanoğlan Köy Enstitüsü'nde kırk öğretmenin görev yerini değiştirmiş ve bu şekilde bu okuldaki komünist faaliyetleri üstü kapalı olarak kabûl etmişti. Şâhit, kendisine işkence yapıldığını da belirtiyordu.[114]

Vatan gazetesi, 12 Haziran târihli sayısında, DTCF'de görevli Muzaffer Şerif'in kadro hârici tutulmak sûreti ile fakülteden uzak-

111 **Cumhuriyet**, (20.5.1947).

112 **Vatan**, (16.5.1947).

113 **Vatan**, (17.5.1947).

114 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 48-59. Bu duruşmadan sâdece birkaç gün önce Tevfik Rüştü Aras, **Ulus** gazetesi aleyhine açtığı dâvâyı kazanmıştı. **Cumhuriyet**, (27.5.1947).

laştırıldığını bir söylentiye dayanarak aktarıyordu. Habere göre, Ankara Üniversitesi Senatosu, Muzaffer Şerif'in ABD'de bir Amerikalı ile evli olması nedeni ile görevinden uzaklaştırılmasına karar vermişti. Aynı şekilde Azrâ Erhat da görevinden uzaklaştırılmıştı.[115]

14 Haziran târihli duruşmaya yeni şâhitlerin dinlenmesi ile devâm edilecektir. Yücel'in aleyhine ifâde veren şâhitlerin yanı sıra, şâhit olarak dinlenen Nûrullah Ataç, Gökyay'ın ifâdesinde ileri sürdüğü bâzı noktaları tekzib etmişti. Öner ise yeni şâhitlerin dinlenmesini talep ediyordu.[116]

Nihat Erim 22 Haziran târihli günlük notunda, Hasan Âli Yücel'in kendisini telefonla aradığını yazmaktadır. Kendisine "dert" yanmıştı. "Hem kendi partimizin içinde, hem de karşı partide, hem maarifte benimle uğraşıyorlar? Nasıl tahammül etmeli? Nevzat'ın [Nevzat Tandoğan'ın] yaptığını yapmam ama," demişti. Erim onu teselli etmeye çalışmıştı: "Böyle şeyler düşünmeyin; bunlar hepsi geçecek; siz daha kuvvetlenmiş olarak çıkacaksınız." Erim bu görüşmeden sonra İnönü ile karşılaştığında, Yücel'in durumunu kendisine aktardığında, bu kez de İnönü, onu at yarışına götürmeyi önermiş ve "yalnız bırakma, alâkadar ol; değerli adamdır, herkes kendisine mâl etmek ister; olmayınca hücum eder, bu iş böyledir" demişti.[117]

115 **Vatan**, (12.6.1947). Ayrıca bkz. Sertan Batur ve Ersin Aslıtürk, "Sosyal Psikolojinin Önemli İsmi Muzaffer Şerif'in Türkiye Yılları", **Toplumsal Târih**, Sayı: 152, (Ağustos 2006), s. 50-55.

116 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 59-71.

117 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 141. Hatırlanacağı gibi, Ankara Vâlisi Nevzat Tandoğan, kısa bir süre önce, ileride ayrıntıları ile değineceğim ünlü Haşmet Orbay-Reşit Mercan cinâyet dâvâsı nedeniyle intihar etmişti.

Fâlk Ahmet Barutçu da, anılarında, Yücel'in şikâyetlerinden söz etmektedir; 25 Nisan 1947 târihli günlük notunda, İnönü'nün, Fâlih Rıfkı Atay'ın, Nihat Erim'in, Behçet Kemâl Çağlar'ın ve Kemâl Satır'ın da içinde bulunduğu bir toplantıda, Yücel, saldırılar karşısında yalnız bırakıldığından dolayı serzenişte bulunmuştu. Barutçu şöyle yazıyor: "Memleketin en antipatik adamı hâline geleceğinin, partiİçinde bile kendisini seven tek adam bulunmadığının zavallı pek farkında değil gibi! Sebebi basit: Seneler süren bakanlığı esnâsında mazhâr olduğu yüksek makâmın başını dördürmesi, ne memleketini, ne partisini, ne eski meslekdaşlarını, ne arkadaşlarını hiçbir varlık hâlinde görmemesi, hiçe sayacak derecede burnunun Kaf dağına değmesi, küçük dağları yaratmış gibi hareketlerine inkısâm eden zaafı. Garibi, günâhlarını unutturacak bir zamânın aradan geçmesine de bir türlü râzı olamıyor. Rehabilitation (iâdeyi itibar) gayretinin, onu gittikçe daha çok batıracağının farkında değil; İnönü'nün hamiyetini suistimâl etmekteki ısrârı bakalım nereye ve ne kadar ve ne zamâna kadar devâm edebilir? Fâlih Rıfkı onu destekliyor. Memleket efkârında hiç sevilmemek neticesizliğine uğrayanlar, herkesi kendi derekesine düşmüş görmek istiyorlar. Particiliği ve parti içi tesânüdü bu mânâda anladıklarını gösteren mütâlaalarını bir hayli dinledik durduk!" Hemen birkaç gün sonra da şöyleyazacaktır: "Paşa, Hasan Âli dâvâsında hâkimin beklenilen karârı karşısında [29 Nisan 1947'de] (...) Hasan Âli'yi ve avukatını kabûl ederek, muhakemenin safahatını onların lisânından dinlemiş,

Kısa bir süre sonra yine *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir haber, soruşturmaların sonuçlarına ilişkin bilgi veriyordu. Habere göre, DTCF Felsefe Bölümü'nde görevli öğretim üyeleri hakkında Ankara Üniversitesi Senatosu tarafından yaptırılan soruşturma tamamlanmıştı ve Ankara Üniversitesi, soruşturma sonucunu Millî Eğitim Bakanlığı'na iletmişti.[118] *Cumhuriyet* gazetesinin 25 Haziran târihli nüshasında ise, yeni ve bir başka ilginç haber yayınlanıyordu. Habere göre, General Oliver heyetinin Adana'yı ziyâreti sırasında Adana Mensûcat Fabrikası "aşırı sol temâyüllü" bir işçi tarafından yakılmıştı.[119]

Ertesi gün Fuat Köprülü şunları yazıyordu:

> "Hitlercilerin bu ırkçılık propagandası, memleketimizde de taraftar buldu. Esâsen o sırada bizde de romantik bir milliyetçilik cereyânı hâkim bulunuyordu. Garp ırkçılarının Türklük hakkında hiçbir ilmî esâsa dayanmayan menfî fikirlerinin şiddetli bir aksülâmeli olarak, bütün medeniyetleri Türklere mâl etmek isteyen bir nev'i müfrit milliyetçi ırkçılık doğmuş bulunuyordu. Mektep kitaplarına kadar geçerek resmî tedrisâta esas teşkil eden bu fikirler ile yetişmiş bâzı gençler arasında Nazilerin ırkçılık propagandası kolaylıkla yerleşebildi. O sırada Avrupa'nın birçok memleketlerinde tek-parti sisteminin ve demokrasi düşmanlığının büyük bir inkişâf göstermiş olması, memleketimizdeki siyâset adamlarını anti-demokratik bir ideoloji yaratmak husûsunda ateşli bir faaliyete sevk etmiş bulunuyordu. İşte, bütün bu müsâit şartlar altında Hitlerci propagandanın Türkiye'de de bir takım taraftarlar bulmasını ta-

Hasan Âli, kendi dâvâsını Paşaya mâl etmek gayretinde hayli mesâfe almışa benziyor. Bir kötünün kaç mahalleye zarârı var? (...) Haşmet Orbay dâvâsı gibi bu da siyâsî bir dâvâ hâline sokulacağı benziyor." Barutçu, Mayıs ayı sonunda da Yücel'in İnönü'nün dâvetlisi olarak Çankaya'da bulunduğunu yazmaktadır. Haziran ayı geldiğinde Barutçu, Yücel'in hâlâ Çankaya'daki toplantılara katılıyor olması karşısında şöyle yazmaktan kendisini alamamıştı: Dâvâ, "politik bir dâvâ mâhiyetini alarak şümûlü gittikçe genişlemektedir. Hasan Âli, Saraçoğlu kabinesinin memlekette en antipatik hâle gelen vekillerinden biridir ve belki de birincisidir. Öyle ki, mebus seçiminde partinin namzet listesindeki ismini İzmir'in partili seçmenleri siliyorlardı. Ve en son gün zorla kazandırılmıştır! Hasan Âli'yi memleket komünistlikle ithâm ediyor. Bakanlığı zamânında komünist hocaları ve muharrirleri himâye ettiği için. Hasan Âli komünist midir? Komünistleri himâye ettiği zamanlar olmuştur; etmediği zamanlar olmuştur. Bir hakikat vasa da, o da Milli Emniyet'te Hasan Âli'nin komünistlikle fişli olmasıdır. Bunu bana eski Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) olmak itibâriyle yakın bilgisine istinâden bugünkü Genel Sekreter Hilmi Uran söylemiştir. Hilmi Uran, kabine arkadaşı olan Hasan Âli'ye bir kabine toplantısında komünist hocaların tutulması yüzünden şiddetle hücum ederek, bunların vazifeden uzaklaştırılmasını istediği de bir vâkıadır. Bunu, **Millet** mecmuası bir açık mektupla Hilmi Uran'dan sormuştur. Hilmi Uran cevap vermiştir; yalnız bana haberin doğru olduğunu söylemiştir. (...) Şimdi şâhitler dinleniyor. Hasan Âli'nin bakanlığı zamânına âid bütün çamaşırlar ortaya dökülüyor. Doğuracağı avâkibin tesirlerini sonradan müşahade edeceğiz." Barutçu, **age**, (Cilt: 2), s. 802-804, 815-818.

118 **Cumhuriyet**, (23.6.1947).

119 **Cumhuriyet**, (27.6.1947).

bîî görmek icâb eder. Bu âmillere ilâve olarak, Türk maarifini idâre edenlerin Alman ilmine karşı besledikleri derin hayranlık neticesi, yüzlerce Türk gencini mânevî ilimler tahsili için Hitlerci Alman üniversitelerine yollamakta ısrâr etmeleri de, bu hususta zararlı bir tesir yapmıştır. (...)

Birkaç seneden beri ırkçılıktan düşman bir fikir olarak bahseden **Ulus** gazetesinin sütunlarında, uzun yıllar boyunca bilerek [ya da] bilmeyerek ırkçılık fikirlerini yayan yüzlerce makâle neşredilmiş olduğunu söylersek, buna hayret etmemelidir. Çünkü, ne bu yazıları yazanlar, ne de onları neşredenler, yaptıkları işin farkında değillerdi.

Son harbin en tehlikeli ve en buhranlı zamanlarında bâzı hükûmet adamlarının da müzâhereti ile birdenbire büyük bir faaliyet göstermeye başlayan ırkçılık propagandasının, (...) o zaman olduğu gibi, bugün de memlekette bir tehlike teşkil edebilecek kuvvetli bir siyâsî ırkçılık cereyânının mevcûdiyetine ihtimâl vermiyorum."[120]

Köprülü, bu yazısında, CHP iktidârını zamânında ırkçı ve Türancıları ve zamânında da komünistleri desteklemekle suçluyordu. Bu tür destekler aslında pek çok faktöre bağlıydı. Nitekim DP Genel Başkanlığı'nın, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in Meclis'teki konuşmasından sonra, DP örgütüne ilettiği ve 8 Şubat 1947 târihli genelgede de, benzer şekilde, "[Cumhuriyet] Halk Partisi'ni temsil edenlerden bâzı zevat, şahısları nâmına politika yapmaya alışık olduklarından, zaman zaman komünistleri ve ırkçıları tutup okşadıkları gibi, bâzen de bunlardan birini ele alıp, diğerini yere vurmak istedikleri hakikatlerdendir. Bunlar, muarızlarını zaman zaman bu oportünist politikanın oyalayıcı ve uyuşturucu tesiri altında bırakmayı bilmektedir," deniliyordu.[121]

28 Haziran târihli duruşmada Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarından Nihâl Atsız'ın, İsmet Râsim Tümtürk'ün ve Orhan Şâik Gökyay'ın zamânında ilgili dâvâ nedeni ile Sıkıyönetim Komutanlığı Mahkemesi'ne verdikleri ve özellikle de işkence iddiâlarına ilişkin dilekçeleri okunur.[122]

12 Temmuz târihli celseden önce 9 Temmuz'da İstanbul'da

120 Fuat Köprülü, "Memlekette Tehlikeli Bir Irkçılık Cereyânı Var mıdır?", **Kuvvet**, (26.6.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 394-395.

121 **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 151.

122 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 71-96. Sâdece iki gün önce 26 Haziran'da TBMM'de kabûl edilen bir yasa tasarısı ile Köy Enstitüleri'ni bitiren öğretmenlerin aylıkları 20 Lira'dan 100 Lira'ya yükseltilmişti. Düşük maaşlar Köy Enstitüleri'ne yönelik eleştiriler arasında yer alıyordu. Gedikoğlu, **age**, s. 204. Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 115-125.

Siyâsal Bilgiler Okulu eski Müdürü Zeki Mesut Alsan'ın da ifâdesine başvurulmuştu. Alsan, Yücel'in okuldaki milliyetçi öğrenciler hakkında soruşturma açılmasını talep ettiğini doğrulamıştı. Ayrıca, iki milliyetçi öğrencinin, Sabahattin Âli-Nihâl Atsız dâvâsı sırasındaki 3 Mayıs gösterisine katılmaları dolayısıyla, haklarında açılan soruşturma sonucunda okuldan atılmaları karârını bir yıllık geçici uzaklaştırmaya dönüştürdüğünü ve bunun sonucunda da Yücel tarafından okul müdürlüğünden alındığını belirtmişti. Diğer yandan, Nihâl Atsız, bir kez daha ifâde vermiş ve Irkçılık-Türancılık dâvâsının Yücel'in önayak olması ile açıldığını ileri sürmüştü. Fakat Atsız'ın şâhit olarak gösterdiği polis memurları ifâdelerinde bu iddiâyı tekzib edeceklerdir.[123]

12 Temmuz târihli duruşmada Öner'in talep ettiği şâhitlerin dinlenmesine devâm edilecektir. Bir şâhit, DTCF'deki komünist etkinliklerden söz ediyor ve Yücel'i suçluyordu. Adnan Ötüken ise, *Yurt ve Dünyâ* dergisine abone olunduğunu, dağıtımının yapıldığını ve derginin komünist değilse de solcu olduğunu bildiğini belirtiyordu. Emniyet Genel Müdürlüğü ise, Öner'in talebi üzerine, Hasan Âli Ediz hakkında müdürlükçe tanzim edilmiş komünist dosyası bulunmadığını bildirecektir.[124]

Tam bu sırada yine *Cumhuriyet* gazetesinde konu ile yakından ilgili ve çok önemli bir habere tesâdüf ediliyordu: Habere göre, CHP, Köy Enstitüleri'nin ve köy okullarının yeniden düzenlenmesi yönünde karar almıştı.[125]

2 Ağustos târihli celseden önce yine İstanbul'da ifâde veren Abdülbâki Gökpınarlı, Nihâl Atsız ile Hikmet Tanyu'nun ifâdelerini tekzib ediyor ve Yücel'in kendisini himâye ettiği yolundaki iddiâları reddediyordu. İbrâhim Surûri Ermete ise, ki ifâdesine Öner'in talebi üzerine başvurulmuştu, Yücel'i komünistlerin hâmisi olarak tanıdığını ileri sürüyordu. Ermete'ye göre, Esat Âdil Müstecaplıoğlu da komünistti.[126]

---

123 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 96-104.

124 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 104-109.

125 **Cumhuriyet**, (27.7.1947). Basında yayınlanan küçük bir haber de ilginçti. Habere göre, Osman Yüksel'in yayınladığı **Serdengeçti** dergisi, DTCF'deki olaylarla ilgili olarak aleyhine açılan dâvâ sonucunda mahkûm olmuş ve Yüksel'e altı ay iki gün hapis cezâsı ile 200 TL para cezâsı verilmişti. **Cumhuriyet**, (15.7.1947).

126 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 109-112.

2 Ağustos târihli duruşmada ifâdeleri alınan şâhitler de, daha önce isimleri geçen ve komünist oldukları iddiâ edilen kişileri benzer şekilde suçlamaya devâm edeceklerdir. Bu celsede, Öner'in Yücel'in komünist hâmisi olduğunu kanıtlamak üzere mahkemeye sunduğu yeni deliller de gündeme gelecek ve Öner, 1944 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan "Irkçılık-Tûrancılık" kitabını ve bu kitabın yayınlanmasından hemen sonra Sovyet Bilimler Akademisi'nin Yücel'e teşekkürnâme ilettiğini, *Tasvir* gazetesinde Sabahattin Âli aleyhine yayınlanmış bir yazıyı, Sabahattin Âli'nin bâzı eserlerini, Millî Eğitim Bakanlığı'nın milliyetçilik aleyhine kaleme alınmış ve yayınlanmış bâzı yayınlarını, yine *Çınaraltı*, *Muhit*, *Millet* gibi dergilerde yayınlanan bâzı iddiâları yeniden gündeme getirecektir.[127]

23 Ağustos târihli duruşmada ise, başka şâhitler, daha önce ifâdelerine başvurulmuş olan Öner'in talep ettiği şâhitlerin ifâdelerini tekzib edeceklerdir. İfâdesine başvurulan Sâit Bilgiç ise, Yücel'in Irkçılık-Tûrancılık dâvâsında öplânda yer aldığını ve kendilerine işkence yapıldığını ileri sürüyordu.[128]

Bu sırada bir yandan mahkeme sürüyor, bir yandan da Köy Enstitüleri ile DTCF'deki gelişmeler kamuoyunun dikkatine sunuluyordu; basında âdetâ bir eleştiri ve saldırı dalgası kabarmıştı. Mahkemede ileri sürülen iddiâlar, gerek iktidar ve gerekse basın tarafından destekleniyordu. Basın olsun, iktidar olsun, dâvânın tarafı görünümündeydi.

TBMM'nin 29 Ağustos târihli birleşiminde ise, CHP milletvekili Fahri Karakaya'nın köy ilkokulları ve öğretmen evleri yapımı ile CHP milletvekili Emin Soysal'ın Köy Enstitüleri'ne ilişkin Millî Eğitim Bakanlığı'ndan sözlü soruları gündeme gelir. Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, bu soruları yanıtlarken, 1937 ilâ 1947 yılları arasında, yâni toplam on yılda, Köy Enstitüleri için 50.000.000 TL'nin biraz üzerinde harcama yapıldığını ve Köy Enstitüleri'nde hâlen 16.780 öğrencinin eğitim gördüğünü belirtiyordu. On yıl içinde enstitülere 21.963 öğrenci kabûl edilmişti. Bakan enstitüleri savunuyordu. Ancak Emin Soysal, Köy Enstitüleri'ni eleştiriyor ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın yeni politikasını be-

127 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 112-128.

128 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 128-135.

nimsediğini belirtiyordu. CHP milletvekili Fahri Kurtuluş ise, çok daha şiddetli bir üslüp içinde şöyle sesleniyordu: "Bunun mesülü kimdir? Hasan Âli [Yücel] nerede? Buraya gelsin... Bunların hesâbını versin... Göremiyorum burada kendisini..."[129]

Cumhuriyet gazetesinin tam bu sırada yayınlanan bir haberi de ilginçti: Habere göre, Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürü İsmâil Hakkı Tonguç bir başka göreve atanacaktı. Diğer yandan, Öner-Yücel dâvâsında şâhit olarak ifâdesine başvurulan Adnan Ötüken de, Millî Eğitim Bakanlığı Neşriyat Müdürlüğü'nden Millî Kütüphâne Müdürlüğü'ne atanmak üzereydi. Gazetenin haberinde, Tonguç'un tâyininden sonra Köy Enstitüleri'nde görevli yöneticilerin de değiştirileceğinden söz ediliyordu.[130]

Vatan gazetesi ise, 3 Eylül târihli sayısında, DTCF'deki solcu/komünist öğretim üyelerine ilişkin soruşturma sonuçlarını haber veriyordu. Habere göre, açılan soruşturmaların sonuçlanması uzuyordu. Çünkü, Ankara Üniversitesi Senatosu, karârını soruşturma sonucunun açıklanmasının Öner-Yücel dâvâsını etkileyeceği düşüncesi ile uzatıyordu. Senato'nun karârı dâvânın sonuçlanmasından sonra açıklanacaktı.[131]

4 Eylül'de TBMM'de kabûl edilen bir yasa tasarısı ile de Köy Enstitüleri mezunu öğretmenlere geçimleri için verilen topraktan vazgeçilecektir. Tasarının gerekçesinde, bu uygulamanın amacına ulaşamadığı vurgulanıyordu. Öğretmenler, geçimlerini temin etmek için toprakla ve tarımla ilgilenmek zorunda kaldıklarından, gerçek görevlerini, yâni öğretmenliği ihmâl ediyorlardı. Diğer yandan, pek çok öğretmene, toplam 774 öğretmene zâten toprak verilememişti. Öğretmenler için yeterli toprak bulunamadığından kamulaştırma yoluna gidilmiş ve bu durum da köylü ile ihtilâflar doğurmuştu. Ayrıca kamulaştırma bedelleri düşük tutulmuştu ve bu durum da dâvâlara neden oluyordu. Pek çok dâvâda kamulaştırma bedelleri saptananın kat kat üzerine çıkmış ve bedeller bizzat köylülerden karşılandığından ödenmesi güçlükler yaratmıştı. Değişik yerlere bu konuda 1.666 şikâyet iletilmişti. Kamulaştırma bedellerini saptayacak olan komisyonlarda görev alan millî eğitim men-

129 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 6, 78. Birleşim, (29.8.1948).

130 **Cumhuriyet**, (1.9.1947).

131 **Vatan**, (3.9.1947).

suplarının öğretmenlerden yana, muhtarlarla köylülerin ise köylülerden yana tutum geliştirdikleri ve bu durumun da köylüler ile öğretmenler arasında ihtilâfa neden olduğu, gerekçede vurgulanan bir başka noktaydı.[132]

Bu arada Öner-Yücel dâvâsına geri dönecek olursak; 6 ve 13 Eylül târihli duruşmalarda olsun, 1 Ekim târihli celsede olsun yeni bir gelişme olmamıştı.[133]

Vatan gazetesinin 17 Ekim târihli sayısında DTCF'deki soruşturmalarla ilgili yeni bir haber yayınlanıyordu. Habere göre, Ankara Üniversitesi Senatosu, söz konusu fakültedeki solcu/komünist öğretim üyelerine ilişkin soruşturmayı tamamlamıştı. Fakat Senato, Üniversiteler Kânunu'nun 46. maddesinin (d) fıkrasında belirtilen "suç" tâbirinin ne anlama geldiğini yorumlamakta güçlük çekmişti. Bu konuda TBMM'nin yorumuna ihtiyaç hissedilmişti ve konu TBMM'ye havâle edilecekti. Ancak Ankara Üniversitesi Senatosu, soruşturmanın sonucunda disiplin kararları alınması gerektiği görüşündeydi.[134] Bu karardan sâdece birkaç gün sonra ilginç bir gelişme daha olacak ve Ankara Üniversitesi Senatosu üyelerinden Prof. Dr. E. Hirsch ile Esat Arsabük görevlerinden istifâ edeceklerdir.[135] *Vatan* gazetesinin 4 Kasım târihli haberinde ise, TBMM'nin solcu/komünist öğretim üyelerinin görevlerine son vereceği ve Üniversiteler Kânunu'nda da değişiklik yapacağı bildiriliyordu.[136]

Dâvâ da bütün haşmetiyle sürüyordu: Bu sırada mahkemede ortaya çıkan şâhit ifâdelerine ve ileri sürülen iddiâlara göre, Yücel döneminde özellikle DTCF'de sol/komünist öğretim üyelerine yer verilmiş ve öğrenciler arasında da komünizm propagandasına girişilmişti. Yücel, kendisine ve başka resmî makamlara iletilen şikâyet ve ihbarlara karşı mukâvemet göstermiş ve bu tür şikâyetlerin sonuca ulaşmasını engellemişti. Ayrıca, milliyetçi öğrenciler üzerinde de baskı kurulmuş ve gerektiğinde bu öğrenciler okuldan uzaklaştırılmıştı. Solcu/komünist öğretmenler, Mil-

132 Gedikoğlu, **age**, s. 204-216.

133 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 112-141.

134 **Vatan**, (17.10.1947).

135 **Vatan**, (24.10.1947); **Vatan**, (12.1.1948).

136 **Vatan**, (4.11.1947).

lî Eğitim Bakanlığı içinde önemli görevlere getirilmişlerdi. Ayrıca, Nâzım Hikmet gibi hapishânedeki bâzı komünistler de, kendilerine Millî Eğitim Bakanlığı'ndan tercüme işleri verilerek himâye edilmişlerdi. Köy Enstitülerinde de benzeri gelişmeler yaşanmıştı. Yücel, tüm bu gelişmelerden haberdâr olmakla birlikte, komünist kadrolaşmaya izin vermişti. Ayrıca, komünist yayınlar da desteklenmişti.[137]

Mahkeme süreci büyük ölçüde Öner'in Yücel aleyhindeki iddiâlarının kanıtlanmasına ayrılmıştı. Buna karşılık Yücel de Öner'in iddiâlarını yanıtlıyordu. Yücel'e göre, Nihâl Atsız, uzun zaman önce kendisi henüz Maarif Vekâleti Orta Tedrisat Umum Müdürü iken, 1934 yılında Atsız'ın *Orhun* dergisini yayınlaması ve bu dergide târih ders kitapları aleyhine yazdığı bir yazıdan dolayı bakanlık emrine alınması sonucunda kendisine düşman olmuştu. Buna karşın Yücel, bakan olduğu dönemde 1939 yılında Atsız'ı İstanbul'daki bir okula öğretmen olarak atamıştı. Tâ ki 3 Mayıs 1944 gösterisine kadar Atsız öğretmen olarak görev yapmıştı. Orhan Şâik Gökyay ise, Yücel tarafından 1939 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı'na müdür olarak atanmıştı ve 1944 yılının Nisan ayına kadar da bu görevde kalmıştı. 1946 yılı öğretim yılı başlangıcında ise Gökyay İstanbul'a öğretmen olarak atanmıştı.[138]

İddiâlar ve iddiâları destekleyen şâhit ifâdelerinden sonra sıra Yücel'in savunmasına gelmişti. Aslında dâvâyı açan Yücel idi; fakat dâvânın gelişimi onu dâvâcı olmaktan çıkarmış ve âdetâ sanık hâline getirmişti. Bu bakımdan onun iddiâları, bir anlamda savunmanın ifâdesine dönüşmüştü. Nitekim Yücel mahkemede sâdece Öner'in iddiâlarını yanıtlamaya çalışacaktır. Bunu yaparken de, ne Köy Enstitüleri'ni, ne de DTCF'deki solcu hocaları savunacaktır. Aksine, savunmasında DTCF'deki hocaların solcu olmadığını değil, sâdece kendisinin onları himâye etmediğini söylemekle yetinecektir. Himâye etmek bir yana, söz konusu kişilerin kendi bakanlığı döneminden önce göreve getirilmiş olduklarını; sonra onları bizzat kendisinin görevden aldığını, fakat yine yargı karârıyla göreve döndüklerini belirtecektir. Böylece Öner'in iddiâsının odak noktasını oluşturan kişilerin solcu/komünist olmadıkları-

137 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 141-214.

138 Hasan Âli Yücel, **Dâvam**, s. 12-22; **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 1-60.

nı aslâ ileri sürmeyecek ve savunmasını bu temele oturtmayacaktır. Yücel, sâdece solcuları/komünistleri himâye ettiği yönündeki iddiâları reddetmekle kalmıyor, bu iddiâsını kanıtlamak üzere onları görevden aldığını da vurguluyordu. Görevden alma gerekçesi de, zâten onların solcu/komünist olduğu yolundaki iddiâlar ve suçlamalardı. Bu suçlamalar karşısında Yücel de, onları görevden almayı tercih etmişti; yâni Yücel'in gözünde onlar gerçekten de solcu/komünisttiler ve bu siyâsî görüşleri nedeniyle görevlerinden alınmışlardı.

Bu şekilde Yücel, adı geçen kişileri savunmak yerine, onların gerçekten de iddiâ edildiği şekilde solcu/komünist olduklarını kabüllenmiş oluyordu. Sözü geçen kişiler ise, iktidârın ve basının saldırısı altında bizzat Yücel tarafından da suçlanmış oluyorlardı. Yücel'i savunan bir CHP iktidârı yoktu; ama söz konusu kişileri de savunan bir Yücel yoktu. Köy Enstitüleri ile üniversitelerde bulunan solcu hocalar "cadı avı"nda tek başlarına bırakılmışlardı.

Yücel, kendisine yöneltilen iddiâlara yanıt verirken, Sadrettin Celâl Antel'e bakanlığı döneminden önce üniversitede görev verildiğini belirtiyor ve Antel'in bakanlığı döneminde 1944 yılında bakanlık emrine alındığını, ancak daha sonra Danıştay karârı ile görevine yeniden geri döndüğünü belirtiyordu. Dolayısıyla Antel'i himâye etmesi mümkün değildi. Pertev Nâili Boratav, Niyâzi Berkes, Mediha Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu ile Behice Boran'ın atamaları da kendi bakanlığı döneminden önce yapılmıştı. Diğer yandan, Boratav, Yücel döneminde 1945 yılı sonlarında *Görüşler* dergisine yazı yazdığı için bakanlık emrine alınmıştı. Ancak bu karar Danıştay tarafından 26 Nisan 1946 târihinde iptâl edilmişti. Muzaffer Şerif Başoğlu da, aynı şekilde Yücel'in bakanlığı döneminden önce öğretmen olarak tâyin edilmiş, daha sonra Amerika'daki ihtisâsını tamamlamasının ardından üniversitedeki görevine Yücel tarafından atanmıştı. Nitekim Behice Boran ile Muzaffer Şerif Başoğlu'nun doçent olarak DTCF'ye atanmaları 1939 yılının Mayıs ve Haziran aylarına denk düşüyordu. Bu târihler Yücel'in bakan olduğu dönemindi. Muzaffer Şerif Başoğlu, 1944 yılında yedeksubay okulunda "komünizm tahriki" nedeni ile gözaltına alınmış, ancak yaklaşık bir ay sonra tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmıştı. Niyâzi Berkes, 1939 yılında DTCF'ye atanmış ve daha

sonra *Görüşler* dergisine yazı yazdığı için bakanlık emrine alınmıştı. Mediha Berkes de, 1939 yılında aynı fakülteye tâyin edilmiş ve *Görüşler* dergisine yazı yazması nedeni ile 1945 yılının son günlerinde bakanlık emrine alınmıştı.

Adnan Cemgil, 1939 yılında bakanlıkta görevlendirilmiş ve *Görüşler* dergisine yazı yazdığı için de bakanlık emrine alınmıştı. Ancak bu karar Danıştay tarafından iptâl edilmişti. Sabahattin Âli, Yücel'in bakan olmasından yıllar önce öğretmen olarak tâyin edilmişti ve Yücel görevine başlamadan önce Ankara Devlet Konservatuvarı'nda görevli bulunuyordu. O da 1945 yılının Aralık ayında bakanlık emrine alınmıştı. Behice Boran, 1939 yılında DTCF'ye atanmıştı. Ancak, *Görüşler* dergisine yazı yazdığı için 1945 yılının Aralık ayında bakanlık emrine alınmıştı ve bu karar Danıştay'ın 26 Nisan 1946 târihli karârı ile iptâl edilmişti. Gerçekten de *Vatan* gazetesi 4 Mayıs 1946 târihinde, 15 Aralık 1945 târihinde bakanlık emrine alınan Pertev Nâili Boratav, Niyâzi Berkes, Behice Boran ve Mediha Berkes ile ilgili kararların 26 Nisan'da Danıştay'ca iptâl edildiğini duyuruyordu.[139] Ahmet Cevat Emre, Yücel bakan olmadan yıllarca önce milletvekili olmuştu. Hasan Âli Ediz, Yücel'in bakanlığı döneminde Maarif Matbaası'nda görev almıştı. Yücel'in bakanlıktan ayrılmasından sonra da görevine devâm etmişti. Abdülbâki Gölpınarlı da, yargılandığı dâvâda beraat ettikten sonra göreve atanmıştı.[140]

Yücel savunmasına şöyle devâm ediyordu: Köy Enstitüleri'ne yönelik suçlamalar da asılsızdı. Bütün dönem boyunca sâdece Eskişehir Köy Enstitüsü'nde bir ihbar olmuş ve yapılan soruşturma

---

139 **Vatan**, (4.5.1946); **Cumhuriyet**, (4.5.1946). Ayrıca bkz. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 6. Boratav, 1938 yılının Mart ayında DTCF'ye doçent olarak atanmıştı. Boran ile Berkes ise 1939 yılında aynı fakülteye atanmışlardı. Boran zâten doçent olarak atanmıştı. Berkes ise 1941 yılında doçent olmuştu. Başoğlu da aynı fakülteye 1939 yılının ikinci yarısında atanmıştı. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 12.

Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Başbakanlığa 14 Mayıs 1946 târihinde ulaşan yazısında, kendisinin "politik eğilimi mâlûm bulunan **Görüşler** adındaki siyâsî dergiye yazı göndermiş, neşretmiş veyâ vaaddetmiş olmaları sebebine ve fakültedeki çocukların fikirlerini zararlı istikâmetlere yöneltmekte âmil oldukları kanaatine dayanılarak memurin kânununun 60. maddesi gereğince bakanlık emrine alınmış" olan Pertev Nâili Boratav ile Niyâzi ve Mediha Berkes'in Danıştay'ın iptal karârı üzerine göreve iâdelerini talep ettiklerini bildiriyordu. Boran henüz mürâcaatta bulunmamıştı. Bakanlık Danıştay kararlarının örneğini de sunuyordu. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/143 24 21].

140 Hatırlanacağı gibi, Yücel'in siyâsal etkinliklerine daha önce de yer vermiştim: Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 649-651.

sonucunda da ilgili kişi görevinden uzaklaştırılmıştı. Hâlen mahkemesi de devâm ediyordu. Rıfat Ilgaz, 1944 yılında öğretmenlikten uzaklaştırılmıştı. Yeniden öğretmenliğe atanması ise, Yücel'in bakanlık görevinden sonraya rastlıyordu. Hüseyin Nâmık Orhun ise, Yücel tarafından Irkçılık-Tûrancılık dâvâsından beraat ederek serbest kaldıktan sonra öğretmen olarak atanmıştı. Ârif Nihat Asya, Yücel döneminde müdürlük görevinden alınmış ve tâyini bir başka okula yapılmıştı. Emin Soysal, 1942 yılında Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdürü iken görevinden alınmış ve 1943 yılında da tecziyesine karar verilmişti. İbrâhim Sürûri Ermete ise, Yücel'in ifâdesi ile SCF'nin Balıkesir il başkanlığını yapmıştı ve ismi Menemen olayına karıştığından mahkûmiyeti vardı. Ancak Millî Şef döneminde Fethi Okyar'ın Adâlet Bakanlığı sırasında İzmit hapishânesi müdürlüğüne tâyin edilmişti. Bir başka nokta da, bakanlığın *Yurt ve Dünyâ* dergisine olduğu kadar, *Çınaraltı* dergisine de abone olduğuydu. Ayrıca, 1944 yılının Mayıs ayında *Yurt ve Dünyâ* ile *Adımlar* dergisinin kapatılması başbakanlığa resmen önerilmişti. Yücel, aleyhine görüş bildiren şâhit ifâdelerini de tekzib ediyordu.[141]

Görüldüğü gibi, Öner-Yücel dâvâsı, Irkçılık-Tûrancılık dâvâsının bir devâmı ve rövanşıydı. Nitekim Kenan Öner de, dâvâya ilişkin yorumunda aynı görüşleri savunuyor:

> "[Hasan Âli] Yücel'in mantığına göre, bu dâvâ, [İçişleri Bakanı] Şükrü Sökmensüer'in [1947 yılının Ocak ayındaki] mâhut ve gizli maksatla meşbu Meclis'teki beyânâtı ile başlamış görünüyor. Fakat hakikat hiç de böyle değildir. Bu dâvânın temeli, Nihâl Atsız'ın zamâne Başvekiline [Şükrü Saraçoğlu'na] hitâben **Orhun** mecmuasında yazdığı açık mektupla [1]944 senesi **Nisan** [ayın]da atılmış ve bundan doğan infiâl ile icâd edilen Irkçılık ve Tûrancılık dâvâsında memleketin adâlet havasını ifsâd eden işkencelerle çatısı örtülmüş bulunmaktadır. (...) Bu dâvâyı doğuran rûhî infiâller, tâ tek-partili zümre hükûmeti zamânında, hiç değilse 1944 senesinde başlar. Bu dâvânın temeli, **Nihâl Atsız'ın Başvekile yazdığı açık mektupla** atılmıştır."[142]

Kenan Öner'in Irkçılık-Tûrancılık dâvâsı sanıklarının avukatlarından olduğu hatırlanırsa, bu satırlarının gerçekçi bir saptama ol-

141 Yücel, **Dâvam**, s. 22-156; **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 1-60.

142 Öner, **Öner-Yücel Dâvâsı**, (İkinci Kitap: Duruşma) s. 145 ve 153.

duğu kabûl edilebilir. Nitekim Hasan Âli Yücel aleyhine ifâde veren tüm şâhitler, aslında bu dâvânın sanıkları ve/veyâ onların yakınlarıydılar.

Emrullah Nutku, günlüğünde dâvâya ilişkin şunları yazmış:

> "Millî Eğitim Bakanlığı'ndaki komünistlere dâir Öner'in iddiâlarında, şüphe yok ki çok mübâlâğâ payı var. Hele bakanın bunları himâye ettiği husûsu inandırıcı değil... Ama ustaca ele alınmış bu polemik örneği, bugünün şartları içinde halk arasında çok etkili oluyor. Öner, bu iddiâlarının içine kendini öylesine kaptırmış ki, demagoji yaptığının kendisi de farkında değil..."[143]

Mahkeme, 19 Kasım 1947 târihli son duruşmada, Öner hakkında açılan hakâret dâvâsının düşmesine karar verecektir.[144] Kararda şöyle deniliyordu:

> "Müdâhil ile vekilinin iddiâları, gösterilen delîller ile muallel, tahlil ve münâkaşa edilen şâhitlerin birbirini bütünleyen beyanları ve kararda gösterilen resmî cevap yazıları mündericâtı, rapor ve vesikalar müfadları ve bunlara munzam vicdânî kanat ile sanık Kenan Öner'in (...) **Yeni Sabah** gazetesinde neşrettiği açık mektupta yazılı (...) [ve] müdâhil hakkında madde tâyini sûreti ile yaptığı isnatların doğruluğu sâbit olduğundan..."[145]

Bu karar, Öner'in iddiâlarının gerçeğe uygun olduğunun mahkemece benimsendiğini gösteriyordu ve Hasan Âli Yücel açısından tam ve kesin bir siyâsî yenilgi olarak görülmeliydi. Karârın temyiz edilmesi üzerine, ki temyiz talebinde dâvâda ispat hakkının yasal olarak uygulanmasına imkân olmadığından söz ediliyor ve karârın da hatâlı verildiği yasal nedenleri ile açıklanıyordu,[146] Yargıtay Dördüncü Cezâ Dâiresi, bu karârı 26 Mayıs 1948 târihinde usûl yönünden bozacak[147] ve dâvâya yeniden bakılmaya başlanacaktır.[148] Ankara As-

---

143 **Nutku, age**, s. 34.

144 **Cumhuriyet**, (20.11.1947).

145 **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 91.

146 **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 93-139 ve 166-169. Ankara Cumhuriyet Savcılığı da karârı temyiz etmişti. **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 140-165. Ankara Cumhuriyet Savcı Yardımcısı Abdullah Polat Gözübüyük'ün Kenan Öner'in mahkümiyetini talep eden iddianâmesi için ayrıca bkz. **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 61-90.

147 Yargıtay karârı için bkz. **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 170-185.

148 **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 170-185. Dâvâya ikinci kez Haziran ayında başlanır. **Cumhuriyet**, (24.6.1948).

liye Üçüncü Cezâ Mahkemesi, karârında ısrâr edecek ve "isnatların doğruluğu[nun] sâbit olduğunu" bir kez daha vurgulayacaktır.[149]

Bu karâra karşı da temyize başvurulacak[150] ve Yargıtay Genel Kurulu tevhidi içtihat karârı verecektir. 16 Mart 1949 târihli karârda,[151] "husûsî ve istisnâî tahkik ve muhakeme merciine tâbi olanlar tarafından kendilerine vâki isnat sebebi ile açılmış hakâret dâvâlarında sanık olanların isnât eyledikleri hakâreti mutazammın fiil ve hareketleri, ispat iddiâsının aynı mahkemede kabûl ve tetkikâtına imkân olamayacağına" işâret ediliyordu. Buna göre, Öner'in iddiâlarını ispât etmesi yasal olarak mümkün olamazdı.[152]

Bu karar üzerine 9 Mayıs 1949 târihinde de Yargıtay Cezâ Genel Kurulu'nun ilâmı yayınlanacak ve bu karâra göre de, mahalli mahkemenin karârında ısrâr talebi yerinde görülmeyecek ve ilginç bir şekilde şu karâra varılacaktır: "İspat iddiâsının aynı mahkemede kabûl ve tetkikine imkân olmayacağı, tevhidi içtihat yolu ile ittihaz edilen karar icâbından olmakla, temyiz olunan ısrar karârına karşı, susuta müeallik olan diğer bozma sebepleri hakkında tatkikat icrâsına mahâl görülmeksizin, ısrar karârının yalnız ispat kaziyesine âid kısmının bozulmasına..."[153]

Ankara Üçüncü Asliye Mahkemesi de, 2 Temmuz 1949 târihli karârında, temyiz karârına zorunlu olarak uyulduğundan söz ediyor ve Kenan Öner'in 8 Mart 1949 târihinde ölmüş olmasına binâen Öner hakkında açılan dâvânın düşmesine karar veriyordu. *Yeni Sabah* gazetesinin yazı işleri müdürü Cemâlettin Saraçoğlu hakkında ise, dört ay yirmi gün hapis ve 155 Lira 50 Kuruş ağır para cezâsına hükmedilecektir. Ancak hapis cezâsı ertelenmişti. Ayrıca, 300 Lira da mânevî tazminat ödenmesi gerekiyordu.[154]

---

149 **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 186-190.

150 **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 191-196.

151 Karar için bkz. **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 197-201.

152 **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 197-201.

153 **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 202-212.

154 **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 213-220; Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 158-159; Müftüoğlu, **age**, s. 261. Ayrıca bkz. Nejdet Sançar, **Hasan Âli İle Hesaplaşma.** Irkçılık-Türancılık dâvâsının görüldüğü İstanbul Bir Numaralı Sıkıyönetim Komutanlığı Mahkemesi Savcısı Kâzım Alöç, daha sonra İstanbul'dan Erzurum'a tâyin edilecek ve görevinden ayrılacaktır. Müftüoğlu, **age**, s. 264-265. **Vatan** gazetesi, Öner lehine verilen beraat karârının temyiz tarafından da kabûl edildiğini haber veriyordu. **Vatan**, (28.11.1948).

Bu karar, 22 Aralık 1949 târihinde nihâyet Yargıtay tarafından da onaylanacaktır.[155]

Sonuçta Öner, Yücel'in komünistleri himâye ettiği iddiâsını yargı önünde hiç olmazsa ilk adımda kanıtlamış oluyordu. Bu, Öner açısından da, DP açısından da önemli bir siyâsî ve hukûkî başarıydı. Hasan Âli Yücel açısından ise, iktidar ve CHP tarafından yalnız bırakılmışlığının bir göstergesi sayılabilirdi. Sonuçta, gerek Yücel ve gerekse CHP iktidârı, zamânında komünistleri himâye etmiş bir konuma düşmüştü ve DP'ye yönelik komünistlik suçlaması artık CHP'nin üzerine kalıyordu. Söz konusu suçlama, bir bakıma yalnızca Yücel'in üzerinde kalmış gibi görünüyordu, ama iktidar da yıpranmıştı.

Gerçi dönem daha sona ermeden dâvâ tüm hukûkî süreç tamamlanmış olarak sonuçlanacaktır. Sonunda Yücel'in dâvâyı hukûken kazandığını belirtmek gerekir. Ancak bu sonuç ancak usûl yönünden geçerliydi. Gerçekte ise, usûle uygun olmasa da Öner, mahkemede Yücel'i siyâsî bakımdan yargılatmayı başarmıştı. Hattâ dahası, Yücel, bu usûle uygun olmayan hukûkî süreçte mahkûm da olmuştu. Şimdi usûl değişikliği sâyesinde hukûkî bir sonuç alınmış oluyordu. Ama bu sonuç, herhâlde Yücel'in talep ettiği ve düşündüğü sonuç değildi. Kamuoyu önünde Öner'in haklı çıktığı görülmüştü ve dâvâda önemli olan da buydu. Çünkü, siyâsî dâvâların sonuçları, gerçekte hukûkî plânda değil, fakat ancak yine siyâsî alanda önem kazanırdı.

Bu açıdan yaklaşıldığı takdirde, dâvânın gerçek gâlibinin Yücel değil, fakat aksine Öner olduğu açıklık kazanmıştı. Öner, iddiâlarını mahalli mahkeme önünde ispât etmiş oluyordu. Temyiz ise, bu iddiâların doğruluk derecesine hiç temâs etmemeyi tercih etmiş gibi görünüyordu. Dâvâya yalnızca usûl yönünden yaklaşılmıştı. Usûl yönünden bozulunca da dâvâ safahatı ortadan kalkmış ya da hiç görülmemiş gibi oluyordu. Ancak siyâsî plânda bunun bir geçerliliği olamazdı. İddiâlar ve savunmalar, bir anlamda kamuoyu vicdânında değerlendirilmiş ve karâra bağlanmış oluyordu. Dönemin siyâsî atmosferi içinde de kamuoyu vicdânının Yücel'den değil, fakat Öner'den yana olduğu her bakımdan açık-

155 **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 221.

tı. Yücel, Öner hakkında açtığı diğer hakâret dâvâsını da kazanmıştı.[156]

Mahkemenin ilk karârının sürpriz etkisi yarattığını sanırım. Çünkü, Kenan Öner, kendisine aleyhine açılan dâvânın iktidar tarafından da desteklendiğini ve Yücel'in de dâvâyı CHP iktidârına güvenerek açtığını ileri sürüyor ve daha başlangıçta bunun ilk işâretlerinin de ortaya çıktığını belirtiyordu. Bu şartlar altında Öner'in dâvâyı kazanması mümkün değilmiş gibi görünüyordu. Bununla birlikte, dâvâ ilerledikçe sanık sandalyesinin yer değiştirdiği ve bu sandalyede Öner'in yerine Yücel'in oturmakta olduğu da belli olmuştu. Yine de dönemin siyâsî atmosferi bir kenara bırakılacak olursa, sâdece hukuk açısından Öner'in iddiâlarının kanıtlandığını düşünmek yanıltıcıdır. Nihâyet şâhitler, Yücel'in

156 Bu dâvâ, mahkeme sırasında Öner'in Yücel aleyhinde sarf ettiği sözlere dayanıyordu ve âdi hakâret dâvâsıydı. Öner, onaltı gün hapis ve onbir Lira ağır para cezâsına çarptırılmıştı. Ayrıca bir kuruş da mânevî tazminat ödemesi gerekiyordu. Ancak 14 Temmuz 1947 târihli bu karar, Yargıtay tarafından cezâda indirim yapılması yönünden 8 Ekim 1947 târihinde bozulacak ve mahallî mahkeme de, Öner'in 16 gün hapsine ve 1.100 Kuruş ağır para cezâsı ödemesine karar verecek, ancak cezâları tecil edecektir. Yargıtay da, 10 Nisan 1948 târihinde bu kârârı onaylayacaktır. **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 223-230. Yücel, Osman Yüksel tarafından yayınlanan **Serdengeçti** dergisinde kendisine hakâret edildiği iddiâsı ile Yüksel aleyhinde de hakâret dâvâsı açmıştı ve bu dâvâ sonucunda da Osman Yüksel, üç ay onbeş gün hapse ve 117 Lira 60 Kuruş ağır para cezâsına mahkûm olmuştu. Ayrıca 300 Lira mânevî tazminat ödemesi de gerekiyordu. 9 Temmuz 1947 târihli bu karar Yargıtay tarafından da 27 Eylül 1947 târihinde onanmıştı. **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 231-235. Yücel, aynı şekilde Konya'da yayınlanan **Babalık** gazetesinde kendisine hakâret edildiği gerekçesi ile Cemâl Oğuz Öcal hakkında da hakâret dâvâsı açmıştı ve dâvâ, 15 Aralık 1947 târihinde sanığın üç ay hapse ve 100 Lira ağır para cezâsına mahkûm olması ile sonuçlanmıştı. Cezâlar ertelenmiştî. Ayrıca, sanığın 240 Lira mânevî tazminat ödemesi de gerekiyordu. Yargıtay da bu karârı 27 Mayıs 1948 târihinde onaylayacaktır. **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 235-240. Yücel, dâvâ sırasında kendisine hakâret ettiğini iddiâ ettiği Ferruh Niyâzi Adalı hakkında da hakâret dâvâsı açmıştı ve mahkeme, sanığın 1 Mart 1948 târihinde üç gün hapis ve bir Lira ağır para cezâsı ile cezâlandırılmasına karar vermişti. Ancak cezâlar ertelenmişti. Bu karar, 11 Mayıs 1948 târihinde Yargıtay tarafından da onanmıştı. **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 241-246. Yücel, aynı şekilde dâvâ sırasında kendisine hakâret ettiğini iddiâ ettiği Salâhattin Ertürk hakkında da hakâret dâvâsı açmıştı ve mahkeme, sanığın 1 Nisan 1948 târihinde Yücel'e değil, fakat Necmettin Halil Onan'a hakâret etmiş olmasına binâen üç gün hapis ve bir Lira ağır para cezâsı ile cezâlandırılmasına karar vermişti. Ancak cezâlar ertelenmiştî. Karar hakkında temyize başvurulmamış ve karar 9 Nisan 1948 târihi itibârı ile kesinlik kazanmıştı. **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 247-252. Yücel, aynı şekilde dâvâ sırasında kendisine hakâret ettiğini iddiâ ettiği Surûri Ermete hakkında da hakâret dâvâsı açmıştı ve mahkeme, sanığın 30 Eylül 1949 târihinde Yücel'e hakâret etmiş olmasına binâen üç gün hapis ve bir Lira ağır para cezâsı ile cezâlandırılmasına karar vermişti. Ancak cezâlar ertelenmişti. Karar hakkında temyize başvurulmamış ve karar 26 Ekim 1948 târihi itibârî ile kesinlik kazanmıştı. **Hasan Âli Yücel'in Açtığı Dâvâlar ve Neticeleri**, s. 253-256. Bu arada belirtmek gerekir ki, bütün bu dönem boyunca Nihat Erim'in günlüğünden Yücel'in sık sık İnönü'nün dâvetiisi olarak Çankaya'da bulunduğunu biliyoruz. Diğer yandan, Yücel'in **"Davâm"** adlı kitabının CHP Genel Sekreterliği tarafından 1947 yılının Ekim ayında Halkevleri kütüphânelerine iletildiğini de biliyoruz. Bkz. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/8 40 8].

siyâsî hasımlarıydılar ve onun lehine şahadet etmelerine de imkân yoktu. İddiâlar kanımca kanıtlanamamıştı ve belki de kanıtlanması zâten olanaksızdı. Ne var ki, dönemin siyâsî havası içinde muhtemelen Yücel'in zâten solcu ve komünistleri himâye ettiği iddiâları kamuoyuna yeterli ölçüde iknâ edici gelmişti ve bu da, Yücel'in mahkümiyetine siyâsî bir zemin oluşturuyordu.

CHP iktidârı içinde o zamâna kadar Yücel'i destekleyen grup da, yine muhtemelen siyâsî konumunun zayıflaması üzerine geri adım atmayı tercih etmişti ve Yücel, bu dönemde yeterli siyâsî destek de bulamamıştı. Hattâ tam aksine, DP'nin olduğu gibi, CHP'nin de yönetici kadrosu, büyük ölçüde Yücel'in ve ekibinin siyâsî tasfiyesinde yarar görüyordu. Fâlih Rıfkı Atay ve Nevzat Tandoğan gibi siyâsî ve idârî kadronun önde gelen isimleri ise, siyâsî konumları gereğince artık yeterince önde yer alamıyorlardı ve hattâ ön plânda yer almaları mümkün de değildi. Sonuçta Yücel'i savunacak bir siyâsî zemin kalmamıştı.

Yücel'in bu güçsüz siyâsî konumu, doğrudan doğruya Millî Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürü İsmâil Hakkı Tonguç'u ve Tonguç'un etrâfında yer alan ve sayıları iki düzine kadar olduğu anlaşılan Köy Enstitüleri'nin yöneticilerini ve bâzı önde gelen öğretmenlerini de etkiliyordu. Suçlamalarda dikkati çeken yön, Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı câmiâsı içinde, yâni olağan okullarda da komünistleri himâye ettiğine ilişkin bir cümlenin yer alınamış olmasıdır. Suçlamalar, Yücel'in komünistleri Köy Enstitüleri ile özellikle DTCF'de himâye ettiği yönündeydi. Dolayısıyla da hedef, Köy Enstitüleri ile DTCF'de görevli bâzı kişilerdi. Bu kişilerin geçmişlerinde sol/komünist faaliyetlerde bulunmuş olmaları da iddiâları haklı çıkarmaya yeter gibi görünüyordu. Ayrıca, bu kişilerin değişik yayın organlarında, eğitim ve siyâsî faaliyetlerinde ortaya koydukları görüş ve fikirler, bu dönemde o kadar çizgi dışı idi ki, bu tür aykırı fikirlerin ve görüşlerin sol ve komünist olarak yorumlanması ve değerlendirilmesi neredeyse âdetâ kaçınılmazdı.

Neresinden bakılırsa bakılsın, 1947 yılının siyâsî gelişmeleri ve atmosferi içinde bu dâvâdan Yücel'in aklanarak çıkması ya çok zordu ya da imkânsızdı. Belki de bu nedenle Tonguç, Yücel'in Öner aleyhine dâvâ açmasına karşı çıkmıştı. Köy Enstitüleri ekibinin arkasında artık 1940'lı yılların ilk yarısında görülen ve güçlü

olduğu anlaşılan İnönü/Saraçoğlu desteği bulunmuyordu. Aksine, İnönü de muhtemelen bu hayli dar bir kadroya sıkışmış ekibin görevini tamamladığı kanısındaydı. Köy Enstitüleri, hatırlanacağı gibi, kamuoyunun gözünden uzak tutulmak istenmişti ve Köy Enstitüleri Kânunu'nun kabülü de TBMM'de pasif direnişle karşılanmıştı.[157] 1946/1947 yıllarında söz konusu pasif direniş yerini artık aktif bir direnişe bırakmıştı.

CHP 7. Kurultayı'nda milliyetçilik tartışmaları

Her ne kadar CHP 7. Kurultayı'nı sırası geldiğinde bir bütün olarak ele alacaksam da, konumuzla yakından ilgili olduğundan, tam bu noktada kurultaydaki milliyetçilik tartışmalarını gözler önüne sermenin zamânıdır. Unutulmasın ki, tam bu sırada Yücel'in Öner hakkında açtığı hakâret dâvâsı Öner lehine sonuçlanmıştı.

1947 yılının Kasım ayında yapılan CHP Yedinci Büyük Kurultayı'nda da bu konuda ilginç ve önemli görüşler ileri sürülüyordu. İnönü, kurultayı açış konuşması sırasında sağ ve sol akımlara karşı dikkatli olunması gereğine işâret ediyordu:

> "Hâdiseler bizi kânunun yasak ettiği sağcı ve solcu siyâset akımlarına karşı yeni dikkatlere sevk edecek gibi görünüyor. İktidarda ve muhalefetteki başlıca siyâsî partilerin inkılâp esaslarında mutâbık bulunmaları, dış politika mutâbakatı gibi, memleket için iyi bir tâlihtir. Millî partilerin inkılâbı korumada dikkat yarışında olduklarının bilinmesinde yalnız fayda ve selâmet vardır."[158]

Fahri Kurtuluş ise, kurultayda yaptığı konuşmada, konuyu ırkçılık sorununa getiriyor ve şöyle diyordu:

> "Mâsum çocuklara, mâsum milliyetçi gençlere ırkçılık damgası ile kan kusturulmuştur. Türlü işkenceler yapılmıştır. Halbuki kânunun suç addettiği [addetmediği] bir mesele için keyfî hareket ile milliyetçi olan kimseler tâkip edilemez, zân altında bulundurulamaz. Eğer bunların bir suçu varsa, kânunun eline teslim edilir. (...) **Ulus** gazetesinin sayfaları, milliyetçi yazılara açık olmalıdır ve açık olacaktır. (...) Milliyetçilik idealini yaşatmalıyız."[159]

---

157 Köy Enstitüleri ile ilgili ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 115-125.

158 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı Zabıtları**, s. 19.

159 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı Zabıtları**, s. 190-191.

Parti programında milliyetçilik tanımı tartışılırken Cemil Sâit Barlas, "Benim kendi görüşüme göre, C[umhuriyet] H[alk] Partisi'nin ve diğer partilerin Türkiye'de bir ırkçılık yoluna gitmek düşüncesinde olduklarına aslâ kâni değilim. (...) Türkiye'de 'Türk' dediğimiz zaman muayyen bir ırk anlamadığımız için, 'Türk ırkı' dediğimiz zaman da Avrupâî mânâda bir ırkçılık anlamıyoruz. Biz 'Türk milleti' dediğimiz zaman kan dâvâsında değiliz. Fakat biz geçmiş yıllarda gençliğe karşı büyük bir hatâ işledik. 'Türkçülük' dediğimiz zaman Avrupâî mânâda 'ırkçılık' anladık. Ancak bugün 'Türk ırkı' dediğimiz zaman, kanı değil, rûhu, mâzisi ve istikbâli ve imânı olan bir zümreyi anlıyoruz. Binaenaleyh 'Türk ırkı' dediğimiz zaman 'Türk milleti'dir" diyordu.[160]

Oysa Fahri Kurtuluş, bu konuda tamâmen farklı olarak şunları söylüyordu:

> "[Cumhuriyet] Halk Partisi câmiâsı içinde 'milliyetçilik' bahsinde vuzuha ve samimiyete şiddetle ihtiyaç vardır. Her zaman dediğim gibi, milliyetçiliğin nereden ileri sinin şovenlik olduğu, nereden ilerisinin ırkçılık telâkki edildiği, mutlaka resmî ağızlardan ifâde edilmektedir.
>
> Bir aralık [Türkiye] Büyük Millet Meclisi kürsüsünde Sayın Şükrü Saraçoğlu şöyle demişti: 'Biz azalan, azaltan Türkçü değiliz... Çoğaltan Türkçüyüz. Türkçülük, bir vicdan meselesi olduğu kadar, lâakal kan meselesidir.'[161]

Sonra Türk matbuatında komünistlere karşı cephe almak isteyen idealist gençler, bu cümlenin kendilerine bahşettiği bir vicdan huzûru içinde müdâfaalarda bulundu. (...) Şu noktada samimilikle durmak lâzımdır: Türkiye hudutları hâricinde bulunanların ıstırâbını rûhumuzda duyarak, onlarla his birliği ederek, hükûmetten onlar için bir hâl çâresi aramasını istediğimiz zamanlar elbette olmuştur ve olacaktır. Biz Türkiye hâricindeki Türkler ile aynı hissi taşımış olmanın zevki içerisinde olmakla aslâ ırkçı sayılmayız. Bununla berâber ben de bugünkü görüşlerime göre, ideolojik ve tıbbî kâidelere istinâd eden düşünceler ile kan grubuna dayanan ırkçılığın kat'iyen aleyhindeyim."[162]

CHP Zonguldak delegesi Tâhir Karaoğuz ise, parti programı-

160 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı Zabıtları**, s. 396.

161 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 219.

162 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı Zabıtları**, s. 395-396.

nın milliyetçilik maddesinde yazılı tanımını eleştiriyordu. Hâlen yürürlükte olan 1943 târihli programda[163] yazılı olan "milletin husûsî karakterini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar" ve "parti, milliyetçiliği Türk milleti içinde en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve vâsıtası bilir" cümlelerinin programdan çıkartılıyor olduğuna dikkat çekiyordu.[164] Kezâ CHP milletvekili Orhan Seyfi Orhon da aynı konuya dikkat çekiyordu.[165] Hamdullah Suphi Tanrıöver de, ırk ve ırkçılık sorununu yeniden gündeme getiriyor ve şu görüşleri savunuyordu:

> "Benden evvel konuşan arkadaşlarımdan biri [muhtemelen Cemil Sâit Barlas kasd ediliyor], ırkı reddetti. Irkı, siyâsî mânâda devlet idâresinin esâsı olarak mütâlaa edersek, reddetmek lâzımdır. Fakat ırkı, ilim noktai nazarı ile tetkik edersek, reddetmeye imkân yoktur. (...) Irk, koskoca bir hakikattir. Yalnız ırkı bir ilim olarak tetkik ederiz. Devlet idâresinde kana dayanan, ırka dayanan bir idâre mevzuu bahis olamaz. (...) Ben C[umhuriyet] H[alk] Partisi'nin umdeleri arasında mevcut olan milliyetçiliği kabûl ediyorum. Fakat bence en esaslı vasfı bu olmalıdır."[166]

Tanrıöver, Halkevleri'nin "Türk Milliyetçiliği Ocağı" hâline dönüştürülmesini de öneriyordu.[167] CHP Zonguldak delegesi Karaoğuz'un parti programında yer alan milliyetçilik tanımının yeniden düzenlenmesi için verdiği önerge, ki eski programda yer alan iki tümcenin maddeden çıkarılması şeklinde hazırlanan teklifte, bu iki tümcenin yeniden maddeye eklenmesi isteniyordu, ("milletin özel karakterini ve bağımsız benliğini korumayı amaç tutarız" ve "milliyetçiliği Türk milleti için en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve ana yolu biliriz") kabûl edilecek ve parti programında yer alan milliyetçilik tanımı şöyle formüle edilecektir:

> "Partimiz, Türk milletini dil, kültür, ülkü ve târih birliği ile saadet ve felâket ortaklığına inanmak, ortak yurt sevgisi taşımak gibi tabiî ve rûhî bağlarla birbirine bağlı yurttaşların kurduğu sosyal ve siyâsal bir bütün olarak kabûl eder. Bu birliğin üze-

163 Bu konuda ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 322-330.

164 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı Zabıtları**, s. 397-398.

165 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı Zabıtları**, s. 398.

166 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı Zabıtları**, s. 398-400.

167 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı Zabıtları**, s. 404.

rinde kurulduğu kutlu vatan toprakları da hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabûl etmez bir bütündür.

Partimiz milliyetçiliği Türk milletinin bütünlüğünü ve bunun dayandığı millî ruh ve millî şuuru yaşatmak ve korumak mânâsına alır. Milletin özel karakterini ve bağımsız benliğini korumayı amaç tutarız. Milliyetçiliği Türk milleti için en yüksek bir insan seviyesine varmanın kök şartı ve ana yolu biliriz. Milletimizi, hür ve bağımsız dünyâ milletleri âilesinin eşit ve şerefli bir üyesi sayarız. Bizim milliyetçiliğimizin hiçbir millet için zarar verici bir mâhiyeti yoktur."[168]

Diğer yandan, Fahri Kurtuluş, kurultayda yaptığı konuşmada, "komünistlerle mücâdele dâvâsı"nı "asıl dâvâ" olarak tanımlıyor ve kurultaya şu öneride bulunuyordu:

"Komünizm ile faaliyette bulunmak en büyük vatan hâinliğidir. Bu mukaddes toprakları muzır ideolojilerin emrine vererek düşman istilâsı altında çiğnetmeye hiçbir Türkün vicdânı aslâ râzı olamaz. Böyle bir vatan hâinliğine gözyummanın da, ona iştirâk etmek demek olacağını, zannederim ki, yüksek heyetiniz kabûl buyurur.

Türk milletinin hayat ve varlığını ve târihini yıkmak, istiklâl ve şerefine tecâvüz etmek ve bu güzel topraklarda Türklüğü yok etmek üzere faaliyette bulunan komünizm ile partimizin ciddî bir şekilde mücâdele etmesi artık ihmâl edilemeyecek bir zarûret olmuştur.

Aşağıda arz edilen maddelerde komünizm ile mücâdele için bahsedilen husûsâtın yüksek kurultayca kabûlünü ve partiye yedinci büyük kurultay vazifesi olarak vermesini arz ve teklif ederim:

1) Türkiye hudutları dâhilinde anayasa mûcibince yasak olan komünizm lle her hususta ciddî bir şekilde mücâdele yapılması, bütün elemanlar üzerinde memleketimiz ve aziz milletimiz için zehirli olan bu ideoloji ile mâlûl olanların tasfiye edilmesi için tamâmen insânî haklar ve vecibelere sâdık kalarak çalışacak bir heyet kurulmalıdır. Bu heyete milletvekilleri ile birlikte bu ideoloji ile mücâdele etmekte olan kıymetli vatan evlâtlarından bâzıları alınmalıdır.

2) Memleketimizde fikir, basın ve vicdan hürriyeti, kânunların hudûdu dâhilinde mevcut olduğundan, üniversitelerimiz, liselerimiz ve Köy Enstitülerimizce ilme ve fikir hürriyetine dayanılarak verilmiş olan derslerin ve yapılan yayınların ve ideolojik tahlilierin suç sayılmaması ve fakat propaganda ve gençlik üzerinde telkin ve gizli faaliyet ve ahlâkî yıkım yapanların suçlu addedilmeleri ve hocalıklarının derhâl alınması...

168 **CHP Programı** (1947), md. 5; **CHP Yedinci Büyük Kurultayı Zabıtları**, s. 404-405.

3) Bu heyetin çalışması sırasında bütün hükümet vesâikine ve kudretine ve bu işler ile meşgûl vatandaşların mâlûmat ve vesikalarından istifâde etmesini ve bütün bu zehirli propagandayı yapan gazete ve mecmuaların ve kitapların ve 1919 senesinden beri Türkiye'de bu yolda çalışan bütün şahısların yazılarının ve hayatlarının tetkiki ile bu gibilerin memleket hizmetlerinden çıkarılmaları...

4) Bu heyetin tekemmül etmiş kararları mahkemece intâç olunup, bir hükme bağlanır.

5) Vakti ile İstiklâl Mahkemesi'nce bu kâbil şahıslardan bâzılarının affedilmiş olmalarının bugün nazarı itibâra alınmaması ve haklarında yeni işlem yapılması ve bu gibilerin Türklüğe yakışmayan insanlar olarak tavsif edilip, millete bildirilmesi..."[169]

Kurtuluş, yine kurultay sırasında yaptığı bir başka konuşmada da, bu kez üniversite sorununa değiniyordu:

"Türk gençliği, şimdiye kadar bu samimi alâkayı partiden görememiştir. Onun için partiye kırgındır. (...) Biz Ankara Üniversitesi'nin muhtâriyet sıfatı altında gelişi güzel yedi senedir idâre edildiğini görmekle müteessiriz ve bu teessürü, icâb ettiği günde ve saatte milletvekili olduğum günün haftasından itibâren bağırdım, haykırdım ve huzurunuzda da haykırıyorum. (...)

Üniversite muhtar olmalıdır. Kendi görüşü içinde, millî âhenk içinde, şunun bunun tesirinden mâsun bulunmalıdır. Şu bu şahsın keyfi üniversite içinde yer bulmamalıdır. Lâkin bütün felsefî mesleklerin de Türk milletinin bünyesine göre okutulmasını bir genç sıfatı ile istemek benim hakkımdır.

Birbuçuk senedir Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi'nde solcu propaganda vardır. Delillerini gösterdik. Meclis'teki arkadaşlara okuduk. Millî Eğitim Bakanı'na yalvardık. 'Üniversite muhtardır... Meclis'in bunları kontrol hakkı yoktur...' diye birbuçuk ay tahkikâtı uzatıldı. Senato denilen o heyet, birkaç gün sonra tahkikât yaptı. Nihâyet bir neticeye varamadı.

Bugün aynı üniversite, [Üniversiteler Kânunu'nun] 46. madde[si]nin tefsiri için Meclis'e geliyor. Bu maddenin müzâkeresini istiyor. Niçin? Üniversite, kendisine verilen haklar içinde bu adamların temizlenmesi için ciddî bir mesâî sarf etmemiştir. (...)

Biz Amerika kadar demokrat olamayız. O iddiâda değiliz. Şimdiye kadar yaptıkları bir tarama ile 13.000 Amerikalı vazifesinden çıkarılmıştır. Bunların kimi generaldir, kimi profesördür. (...)

Yüksek heyetinizin partiye vereceği direktif, Meclise getireceği kânun tasarı-

169 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı Zabıtları**, s. 397.

sı yâhut bu âciz arkadaşınızın birkaç arkadaşı ile hazırlayacağı kânun teklifi, ümit ediyorum bir neticeye varacaktır. Bunu sizlerin de desteklemenizi ricâ ediyorum. Bu memlekette sapkın olanlar, devlet hizmetinden, üniversite hizmetinden ve gençliğin başından alınmalıdırlar."[170]

Görüldüğü gibi, CHP içinde de anti-komünizm, milliyetçiliğin tezâhürü olarak ortaya çıkıyor; dahası milliyetçilik ve millîlik, komünizme karşı kalkan olarak görülüyordu. Bütün bu ideolojik kalkanın arkasında da, kendinden olmayan her türlü yaklaşımın tasfiyesi öngörülüyordu. Bu bakımdan "cadı avı" genişleme eğilimindeydi. Lâkin "cadılar"ın sayısının düşük olması, "av"ın genişliğini ve derinliğini azaltan yegâne faktördü.

CHP kurultayının ardından anti-komünizmle birlikte milliyetçi dalganın kabardığına da işâret etmek gerekir. Bu arada CHP'de olsun, diğer siyâsî mecrâlarda olsun sola karşı sağ ilk kez gündeme gelmişti. Sağ ve sol, siyâsî arenada ilk kez bu denli açıkça telâffuz ediliyordu. Bu çok yeni bir gelişme sayılmalıdır.

Nitekim yılın son günlerinde Köy Enstitüleri'ne ilişkin olarak Millî Eğitim Bakanlığı yeni bir karar alacak ve komünist faaliyetlerin ve solcu olarak yetiştirilen öğretmenlerin odak noktası olarak görülen ve yansıtılan Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin diğer öğretmen okullarına nakillerine başlanacaktır.[171] Bu haberi de gençliğin Ankara'da ve İzmir'deki komünizme karşı gösterileri izler.[172] Yine yılın son günlerinde yapılan CHP İzmir il kongresinde de bir delege, Türk milliyetçiliğinin komünizme karşı bir önlem olduğunu ileri sürecektir.[173] DP ise, Köy Enstitüleri konusunda daha ılımlı bir tutum içindeydi. DP, sâdece enstitülerin yapımında külfetin yeniden devlet bütçesine aktarılmasını olumlu bulduğunu belirtmekle yetinmişti.[174]

Kronolojik açıdan bir sıçrama yapacak olursak; 1948 yılının or-

---

170 **CHP Yedinci Büyük Kurultayı Zabıtları**, s. 189-190.

171 **Cumhuriyet**, (3.12.1947). Nitekim **Büyük Doğu** dergisinde Osman Seval tarafından kaleme alınan yazıda, "Yeni bakanımız Reşat Semsettin Sirer, enstitüleri bu solaklardan tamâmen değilse de kısmen kurtarmıştır" deniliyordu. Osman Seval, "Köy Enstitüleri'nin İçyüzü", **Büyük Doğu**, Yıl: 2, Sayı: 69, Cilt: 3, (24 Ekim 1947).

172 **Cumhuriyet**, (13-15 ve 20.12.1947).

173 **1946 CHP İzmir İl Kongresi**, s. 66.

174 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 8, 26. Birleşim, (29.12.1947).

talarında TBMM'de kabûl edilecek bir yasa tasarısı ile de köy okullarının, öğretmen ve sağlık memuru evlerinin inşâ ettirilmesi ile ilgili yasalarda bir değişiklik yapılacak ve o zamâna kadar köylülere yüklenen ve angarya olarak nitelenen ve kent ile köy arasında fark yaratan uygulamalardan uzaklaşılmak istenecektir. Yeni yasaya göre, bu tür evler, devlet, il özel idâresi ve köylülerin ortak çalışmaları sonucunda inşâ edilecekti. Ancak binâların bakımı köylülere âid olacaktı. 18 ilâ 50 yaş arasındaki köylüler, inşaatlarda yılda 30 günü aşmamak üzere çalıştırılacaklardı. Ancak isteyenler vekil tutabilecek veyâ fiilî çalışınama karşılığında ödemede bulunacaklardı. Mâlûl ve fakirlerin çalıştırılmaları ise yasaklanıyordu.[175]

CHP Maraş milletvekili Emin Soysal'ın 1948 yılının Haziran ayında "Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi'nde komünist propagandası yapan" sekiz öğrenciye ilişkin olarak Tarım Bakanı Tahsin Coşkan'dan sözlü sorusu da, bakan tarafından soruşturmanın devâm ettiği şeklinde yanıtlanacaktır.[176] Oysa Emin Soysal, "gençler[in] böyle kendi meslekleri ile ilgisi olmayan saçma sapan şeylerle meşgûl" olmamalarını istiyordu. Çoşar'ın "şu hâlde bir sağcı ve bir solcu" şeklinde konuşması, Meclis'te itirazlara neden oluyor ve gürültüler ve bağrışmalar arasında "sağcı demeyiniz, ad takmayınız, milliyetperver deyiniz" şeklinde karşılıklar veriliyordu. Bu tür itirazlar üzerine Çoşar da konuşmasını şöyle düzeltecektir: "Evet, birisi solcu, diğeri vatanperver, milliyetçi ve şiddetli vatanperver..."

Böylece solun karşısına sağ, yalnızca karşıt bir ideoloji olarak sunulmuyor; ama aksine vatan hâinlerine karşı vatanseverlik olarak konumlandırılıyordu. Bu türden bir pozisyon alma, genel olarak solun bütün siyâsî meşrûiyetini ortadan kaldırıyordu.

Fahri Kurtuluş ise, "Milliyetçi olmak bu memlekette suç değildir. Gâyet fenâ bir misâl oluyorsunuz. Vatan meselesi, üniversite muhtâriyetinin üzerindedir vekil bey!" şeklinde karşılık veriyordu.

Bütün bu müdahaleler, TBMM Başkanı tarafından bakanın gıyâ-

175 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 11, 60. Birleşim, (17.5.1948); **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 11, 61. Birleşim, (21.5.1948); **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 11, 62. Birleşim, (24.5.1948). Yasa tasarısının aleyhine sâdece dört oy kullanılmıştı.

176 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 12, 66. Birleşim, (2.6.1948). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (3.6.1948).

bında şöyle tamamlanıyordu: "Tedbir ve tâkibâtını daha" etkili hâle getirerek, "bu işteki milliyetçi arkadaşların mağduriyetini telâfi edeceği derkârdır."

Bu arada Çanakkale milletvekili Ali Rızâ Kırseven'in de 1949 yılının hemen başında köy okullarında kullanılan inşaat malzemesi ile bu işler için tahsil edilen paraya ilişkin olarak Millî Eğitim Bakanı'ndan sözlü sorusu da, bakan tarafından bâzı köy okullarının inşâat sırasında kullanılan kötü malzeme ve ihmâlden dolayı daha tamamlanmadan yıkıldığını itirâf etmesi ile sonuçlanıyordu.[177]

Emin Soysal, hemen bir ay sonra, bu kez de Sabahattin Âli tarafından İtalyancadan Türkçeye çevrilerek 1943 yılında yayınlanan "Fontamara" adlı kitabın, ki bu kitap zamânında Öner-Yücel dâvâsında Yücel aleyhine de kullanılmıştı, ihtilâlci karakterde olduğuna işâret ederek, Milli Eğitim Bakanlığı'nı anti-komünizm konusunda daha duyarlı olmaya dâvet ediyordu.[178]

Hemen ardından da bu kez Fahri Kurtuluş, Millî Eğitim Bakanı'na sözlü bir soru soruyor ve Lermontov'un yazarı olduğu ve Rusçadan Türkçeye çevrilen "Vâdim" adlı ve 1945 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'nın klâsikleri içinde yayınlanmış olan kitabın Türklüğe düşman olduğunu ileri sürüyor ve bu nedenle de Millî Eğitim eski Bakanı Hasan Âli Yücel'i suçluyordu. Oysa *Cumhuriyet* gazetesi aksine kitabı savunacaktır.[179]

Bu arada Tonguç'un da Tahsin Banguoğlu'nun Millî Eğitim Bakanlığı döneminde 2 Nisan 1949 târihinde Ankara Atatürk Lisesi'ne resim öğretmeni olarak atanacağını belirtmek gerekir. Tonguç, aynı görevle Kayseri Lisesi'ne atanmak üzere iken CHP iktidârı sonra erecek ve DP döneminin ilk Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri tarafından bakanlık emrine alınacaktır. Tonguç, emekli oluncaya dek bu tür pasif görevlerde kalmaya devâm edecektir.[180]

Dönemin sonlarına doğru Köy Enstitüleri yasasında bir değişiklik daha yapılacak ve bu değişiklik sonucunda nüfûsu 2.000'i aşmayan yerlerden öğrenci alınmasına izin verilecektir.[181]

177 **TBMM TO**, Devre: 8, Toplantı: 3, Cilt: 15, 30. Birleşim, (12.1.1949).

178 **TBMM TO**, Devre: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 45. Birleşim, (14.2.1949).

179 **TBMM TO**, Devre: 8, Toplantı: 3, Cilt: 16, 46. Birleşim, (16.2.1949).

180 Engin Tonguç, **Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç**, s. 352-555.

181 **TBMM TO**, Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 24, 44. Birleşim, (11.2.1950).

Öner-Yücel dâvâsı, Köy Enstitüleri ile ilgili siyâsî ve idârî kadronun tasfiyesine yol açacaktır. Enstitülere yönelik ithamlar karşısında ise iktidârın da savunma kalkanı açmadığı açıktır. Bir anlamda Köy Enstitüleri'ne yönelik ithamlar, CHP tarafından da paylaşılmış ve parti içinde eski yöneticilere karşı sert eleştirilere neden olmuştu. CHP, bu mânâda siyâsî bir tutarsızlık içindeydi. Parti, eski hükümetini savunamaz hâldeydi. Dahası, eski yönetime yönelik eleştiriler, bizzat parti içinden de kaynaklanıyordu. Hattâ eleştirilerin odak noktası partili milletvekilleriydi. CHP, savunma pozisyonunda dahi değildi; ithamları benimsemiş bir konumu tercih etmişti. Anlaşılan Köy Enstitüleri, kamuoyunda savunulabilir bir mesele olmaktan çoktan çıkmıştı ve parti bunun farkındaydı.

DTCF'deki solcu hocaların tasfiye süreci

Ancak, bir başka saldırı hedefi de, hatırlanacağı gibi, üniversiteler, özellikle de DTCF idi. DTCF'deki gelişmeler de 1947 yılı sonuna doğru hızlanacaktır. Öner dâvâsının ardından CHP'deki milliyetçi dalgalanma DTCF'de solcu hocaların tasfiyesiyle sonuçlanacaktır. Bütün bu süreci yukarıda anlatmaya çalıştığım siyâsî atmosfer içine yerleştirmek gerekir; nitekim süreç uzayacak ve sonuç alındığında aradan neredeyse iki yıl daha geçmiş olacaktır.

Yine hatırlanacağı gibi, DTCF'deki solcu/komünist öğretim üyeleri ile ilgili soruşturma nihâyet TBMM'ye intikâl etmişti ve *Vatan* gazetesi, 18 Aralık'ta daha önce yayınladığı haberi yineliyordu. Buna göre, Üniversiteler Kânunu'na söz konusu öğretim üyelerini görevlerinden uzaklaştırmak için bir fıkra eklenecekti.[182] *Vatan* gazetesi, sâdece iki gün sonraki bir başka haberinde ise, TBMM Millî Eğitim Komisyonu'nda Ankara Üniversitesi Se-

182 **Vatan**, (18.12.1947).

Nihat Erim'in günlüğü perde arkasında kalan gelişmelere de yer vermektedir: 15 Aralık'ta Pertev Nâili Boratav ile Niyâzi Berkes, randevu alarak Erim ile görüşmeye gelmişlerdi. Üniversiteden atılmaları söz konusuydu. Süreç devâm ediyordu. Erim, hocalardan aldığı izlenimi şöyle yazmaktadır: "Dikkat ettim; ne Pertev, ne de Niyâzi, 'biz komünist değiliz' demediler. Hattâ Pertev, materyalist olduğunu ifâde eder şekilde" konuşmuştu. Her ikisi de Erim'den yardım talep etmişlerdi. Erim, sâdece Meclis'in havasını nakledere k, kendilerini "halk efkârı önünde alenen müdâfaa etmelerini tavsiye" etmişti. "Neşriyat yapın; biz komünist değiliz" deyin demişti. Onlar da buna karşılık olarak, "Böyle söylendiği zaman da, 'komünistler icâbında 'biz komünist değiliz' de derler' cevâbını veriyorlar" demişlerdi. Erim, **age**, s. 235-236.

natosu'nun bu meselede karar almamasının eleştirildiğini bildiriyordu.[183]

CHP milletvekili İhsan Olgun, 1948 yılı bütçe kânunu tasarısı vesilesi ile İstanbul Üniversitesi'nin bütçesi görüşülürken TBMM'de yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

> "Hiçbir millet için zararlı olmayan Türk milliyetçiliği, üniversite gençliğinin rûhunda mutlu bir ateş hâlinde yanmalıdır. Bu mübârek ülkü sâyesinde vatan toprakları üzerinde hürriyetçi, inkılâpçı ve istiklâlci olarak sağ ve sol yıkıcı ruh karanlıklarından uzak bir hâlde, demokrasiyi en üstün siyâsî bir akide bilerek yetişmelidir. (...)
>
> Şunu da şükranla kaydetmek isterim ki, komünist akıntılarına karşı vatan sınırlarını koruyacak kalenin milliyetçilik zırhı olduğunu bugünkü Türk gençliği açıkça idrâk etmiştir. Son günlerde Ankara ve İstanbul Üniversiteleri gençliğinin komünist propagandasına karşı koymak üzere uyanık bir ruh ile faaliyete geçmiş bulunmalarını takdirle karşılarım."[184]

Üç gün sonraki bir başka haberinde ise *Vatan* gazetesi, TBMM Millî Eğitim Komisyonu'nda alınan karârı açıklıyordu. Buna göre, Ankara Üniversitesi Senatosu'nun başvurusu ile gündeme gelen yorum talebi yanıtlanıyor ve ilgili fıkrada yoruma ihtiyaç bulunan bir nokta olmadığına karar veriliyordu. Komisyon, Ankara Üniversitesi Senatosu'nun cezâ vermeye yetkili olduğuna karar vermişti.[185] TBMM'nin karârı şöyleydi:

---

183 **Vatan**, (20.12.1947).

Cihat Baban, milliyetçi gençlerin "komünistlikle mücâdele"sini övüyordu. Baban'a göre, "Türk yüksek tahsil gençliği oldum olası milliyetçi idi" ve "birinci şûbe memurları, câsus tâkip eder gibi memleketini seven ve memleketine hizmet eden gençlerin peşinde idi." Baban, ayrıca milliyetçi gençler arasında görülen "görüş farkları"nı ortadan kaldırmak gerektiğine de değiniyor; "bu ayrılıkları münâkaşa etmeyi ileriye bırakmayı da ehemmiyetle tavsiye" ediyordu. Cihat Baban, "Milliyetçi Türk Gençliğine Muvaffakiyet Dileriz", ***Tasvir***, (12.12.1947). ***Ulus*** *gazetesi ile* ***Nâdir Nâdi*** **Cumhuriyet** *gazetesinde yayınlanan yazısında, gençlerin komünizme karşı gösterilerini destekliyordu.* Küçük, **Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)**, (Cilt: 4), s. 244-245; Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 471-486.

Ulus gazetesi bu kampanyada geri kalmamıştı. Gazetede yayınlanan bir yazıda, İstanbul ve Ankara Hukuk Fakültesi öğrencilerinin komünizm propagandasına karşı olan tutumları övülüyordu. **Ulus**'a göre, komünizm "milliyetçilik düşmanı"ydı. Ancak, CHP programında belirtilen milliyetçilik "târifi" de "tam bir müşterek anlayış"a ulaşamamıştı. "Türk Gençlerinin Uyanıklığı", **Ulus**, (14.12.1947).

Nâdir Nâdi ise, "yüksek öğretim gençliğinin komünizm tehlikesine karşı ciddî bir mücâdele açtığını memnunlukla haber alıyoruz" diyordu. Nâdi, "savaşın çetin olacağını ve o nispette de dikkat ve gayret isteyeceğini hatırdan çıkarmamak lâzım" olduğuna dikkat çekiyordu. Nâdir Nâdi, "Komünizmle Savaşırken", **Cumhuriyet**, (14.12.1947).

184 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 8, 20. **Birleşim**, (22.11.1947).

185 **Vatan**, (23.12.1947).

Çok kısa bir süre sonra CHP milletvekili Rıdvan Nâfiz Edgüer ile iki arkadaşının bir önerisi gündeme

"Üniversiteler Kânunu'nun 46. maddesi ile bu maddenin (d) fıkrasının yoruma ihtiyaç gösterecek derecede açık bulunduğuna dâir TBMM tarafından ittihaz buyurulan 11 Şubat 1948 târih ve 1590 sayılı kararla Üniversiteler Kânunu'nun 46. maddesinde yazılı eğitim ve öğretim görevlerinden kendilerine düşenleri uygun yolda yerine getirmemek veyâ meslek vekar ve haysiyetine uymayan hareketlerde bulunmak hâllerinde, hareketlerinin Senato'ca kestirilecek ağırlık derecesine göre, sıra gözetilmeksizin, meslekten çıkarma cezâsı dâhi verilebileceğine ve adı geçen maddenin (d) fıkrasındaki 'üniversite öğretim mesleğinde kalmasına yer bırakmayacak kadar şeref ve haysiyet kırıcı bir suç işleyenler' ibâresinde bulunan 'suç' tâbirinin, dar mânâda adlî suçlara münhasır olmayıp, cezâ kovuşturmasını gerektirmeyen, meslek şeref ve haysiyetini kırıcı disiplin suçlarına da şâmil olduğuna karar verilmiştir."[186]

Aralık ayının son günlerinde TBMM'deki bütçe görüşmeleri nedeni ile daha önce TBMM Millî Eğitim Komisyonu'nda ele alınan ve tartışmalara ve suçlamalara neden olan ve bir gazete haberine göre de reddedilen DTCF'nin bütçesi, Meclis'te de tartışmalar yaratır.[187] Cihat Baban, Sâdi Irmak'ın Meclis'te yaptığı bir açıklamaya dayanarak, DTCF'den mezun olan öğretmenlerden "sol sesler" gelmeye başladığını belirtiyor ve "tehlike yayılıyor" diyordu. Oysa Ankara Üniversitesi Senatosu, "bu millî dâvâda" "kendisinden beklenen hassâsiyeti" gösterememişti. Diğer yandan, Baban'a göre, tıpkı İstanbul Üniversitesi Rektörü'nün de belirttiği gibi, üniversiteler yasasında bu gibi sorunları çözmek için yeterli hüküm vardı. Ancak, Ankara Üniversitesi Senatosu, "bu cesâretli hamleyi göstermek istememiş" ve bir yorum talebini gündeme getirmişti. Oysa, Baban'a göre, ne yeni bir yasaya, ne de yoruma ihtiyaç vardı. "Eldeki kânun sarih"ti. Ankara Üniversitesi Senatosu, "tereddüt etmeden bu kânunu tatbik ettiği takdirde ortada hiç mesele"

gelecektir. Buna göre, CHP Genel Sekreterliği'nin talebi üzerine, 1943 yılında milletvekili olan profesörlerin milletvekilliğiyle profesörlük görevleri arasında bir tercihte bulunmaları istenmişti. Oysa daha önceleri her iki görevin de bir arada yürütülmesi mümkündü. Hatırlanacağı gibi, o zaman pek çok profesör milletvekili, milletvekilliğini tercih etmişti. Edgüer'in önerisi, bu iki görevin belirli koşullar altında yeniden birleştirilmesinin sağlanması yolundaydı. Buna göre, profesörler milletvekili olduklarında artık üniversiteden maaş alamayacaklar, fakat üniversitedeki görevlerini istedikleri takdirde sürdürebileceklerdi. Milletvekilliğinden ayrıldıklarında ise, üniversitedeki görevlerine geri dönebileceklerdi. Eğer boş kadroyoksa maaşlarını almaya devâm edeceklerdi. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 9, 34. Birleşim, (23.1.1948). İleride göreceğimiz gibi bu yasa tasarısı rededdilecektir.

186 **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: XIV, Sayı: 1-2, (1948).

187 **Cumhuriyet**, (20.12.1947).

kalmayacaktı. "Kaldı ki, bu derslerin kürsüleri de nihâyet lağvedilerek, gençlerin irtibatları bu solcu hocalardan kesilebilir"di. Baban'a göre, "memleketteki Sovyet ajanlarına karşı hassas olmak" zorunluluğu vardı.[188]

Ardından, sâdece dört gün sonra, Ulus'taki Millî Eğitim Bakanlığı binâsı yanar ve hemen ardından da Fahri Kurtuluş, binânın komünistler tarafından kundaklanarak yakıldığını ileri sürer. Kurtuluş'a göre, binâdaki dosyaların imhâ edilmesi için bakanlık yakılmıştı. Dahası, İstanbul ve İzmir'deki bâzı depoları ve Ankara garajını da komünistler yakmıştı.[189] Hemen ardından gençliğin komünizme karşı gösterileri birbirini izler.[190] Gösterilerin arkasında Millî Türk Talebe Birliği vardır. İzmir'de de gösteriler yapılır.[191] İzmit'te de işçiler aynı tür gösterilere katılırlar.[192] Bunu Bursa ve Balıkesir'deki gösteriler izler.[193]

Bu sırada Fuat Köprülü, üniversite özerkliğini ve son gelişmeleri şöyle değerlendiriyordu:

> "Dünyânın her yerinde olduğu gibi, memleketimizde de türlü türlü şekillere bürünen Bolşevik propagandasına ve tahriklerine karşı üniversitelerimize düşen vazife hakikaten ağırdır. Bilhassa mânevî ilimlerle meşgûl olan fakültelerdeki tedris unsurları, 'ilim ve fikir hürriyeti' maskesi altında zehirli propagandalar yapılmasına aslâ göz yummamalıdırlar. Fikirlere ancak fikirle mukâbele edilebileceği muhakkaktır. Ağıziara kilit vurmakla herhangi bir fikrin, bir akidenin yayılması önlenemez.
>
> Fakat bu mütearifelerin yanında hiç gözden kaçırılmaması icâb eden bâzı esaslar daha vardır. Meselâ, ilmî içtihat ve fikir hürriyeti nâmına ilimle hiçbir münâsebeti olmayan zehirli akideleri genç dimağlara aşılayacak propaganda usûlleri tâkibine hiçkimsenin hakkı olamaz. Kürsülerde, birbirine aykırı türlü türlü içtimâî ve iktisâdî meslekleri, mezhepleri, ilmin icâb ettirdiği dürüstlük ile izâh etmek başka-

188 Cihat Baban, "Ankara Üniversitesi'nde Solculuk Meselesi", **Tasvir**, (21.12.1947); **AT**, Sayı: 169, (Aralık 1947). Ayrıca bkz. Küçük, **Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)**, (Cilt: 4), s. 245-246; Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 471-486.

189 **Cumhuriyet**, (24.12.1947); **Cumhuriyet**, (29-30.12.1947); **Vatan**, (24 ve 25.12.1947). Ayrıca bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 485-486; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 221. Fahri Kurtuluş, iddiâlarına ilişkin olarak elinde herhangi bir bilgi ve belge olmadığını açıklamakla yetinecektir. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 485-486.

190 **Cumhuriyet**, (25.12.1947). Ayrıca bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 478.

191 **Cumhuriyet**, (28.12.1947).

192 **Cumhuriyet**, (28.12.1947).

193 **Cumhuriyet**, (29-30.12.1947).

dır, herhangi bir mesleği, yeni bir din telâkki eden bir dindar taassubu ile telkine çalışmak yine başkadır. (...)

Eğer üniversitelerimizde böyle Marksist prensiplere körü körüne bağlanarak, hakikatleri tahriften çekinmeyen ve bu propaganda maskaralıklarını ilim maskesi ile örtmeye kalkanlar çıkarsa, bunlar, ilim hürriyeti nâmına, ilimle hiçbir alâkası olmayan bu meş'um oyunlarında serbest mi bırakılacaklardır?

Üniversite ve fakültelerimiz, vakti ile Maarif Vekilliği [Millî Eğitim Bakanlığı] tarafından tamâmiyle keyfî bir tarzda idâre edilerek, sihirbaz değneği ile bir günde profesör yaratılırken; memleketi alâkalandıran bütün meseleler gibi, bu hayâtî mesele de hiç düşünülmedi. Hattâ üniversite gençliğinin bu hususdaki millî hassâsiyetini kökünden kırmak için çok zararlı bir takım hareketlerden de çekinilmedi.

Fakat üniversite, muhtâriyetine kavuştuktan sonra, hem memleketin mânevî emniyeti, hem de ilmin ve fikrin haysiyeti nâmına, bu meseleyi ciddîyetle ele almak ve kat'î bir neticeye varmak mecbûriyetindeydi. Ne yazık ki, Ankara Üniversitesi, yıllardan beri kendi bünyesinde işleyip duran bu yaranın tedâvisinde gösterilmesi icâb eden azim ve kudreti gösteremedi. Doğrudan doğruya talebenin hassâsiyeti neticesinde ele almak mecbûriyetinde kaldığı bir meselede, müsbet veyâ menfî bir karar vermek mesûliyetini üzerine alamayınca, meseleyi dolambaçlı yollara sürükledi. Halbuki bütün bu gibi meselelerde adlî ve idârî makamlardan evvel ve onların üzerinde olarak ilmî salâhiyet sâhibi merciierin, yâni doğrudan doğruya üniversiteyi temsil eden senatonun bir karâra varması ve kanaatini açıkça meydana koyması şarttır. Bir taraftan ilmin ve fikrin hürriyetine herhangi bir bahane ile zarar verdirmemek, fakat diğer taraftan da meş'um Bolşevik propagandası ile millî bünyemizin sarılmasına imkân bırakmamak için üniversite tedris heyetlerimizden şimdikinden çok daha kuvvetli bir alâka beklediğimizi saklamayalım."[194]

Yılın son günlerinde Ankara'da gençler tarafından düzenlenen, DTCF'de komünizme karşı, bir gösteri daha olacaktır. Ancak bu seferki gösteri, esas itibâri ile DTCF'de görevli solcu/komünist öğretim üyelerine yönelmişti. Göstericiler, DTCF'deki gösteri sırasında, Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'yu da tehdit ve baskı altında zorla istifâ ettirirler. Hatırlanacağı gibi, Kansu 1946 yılının Haziran ayında rektör seçilmişti.[195] Di-

194 Fuat Köprülü, "Fikre Ancak Fikir İle Mukâbele Edilebilir", **Son Saat**, (26.12.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 711-714.

195 **Cumhuriyet**, (23.6.1946). Bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 446-447.

Bu vesileyle belirtmeliyim ki, Nihat Erim'in günlüğünde daha bu sırada bile Kansu aleyhine CHP içindeki gelişmeleri okumak mümkündür. Nitekim 24 Haziran 1947 târihli notunda Erim, Kansu'nun Meclis''te

ğer yandan, solcu öğrencilerin odak noktası olarak tanınan Türkiye Gençler Derneği de yine bu gösteri sırasında tahrip edilir. Gösteriler sırasında DTCF'deki solcu/komünist öğretim üyelerinin görevlerinden uzaklaştırılmaları da talep edilir.[196]

Nihat Erim, günlüğünde 27 Aralık günü şu notu almıştır:

---

kadro yasa tasarısının Millî Eğitim Komisyonu'ndaki görüşmeleri sırasında, Tahsin Banguoğlu'nun, Fahri Kurtuluş'un ve Reşat Şemsettin Sirer'in ithamlarından duyduğu rahatsızlığı kendisine özel olarak aktardığını belirtmektedir. Sirer, üniversiteye "hücum etmiş"ti. Sonra Kansu'dan bu konuşmasından dolayı özür de dilemişti. Bunun üzerine Ankara Üniversitesi Senato üyeleri hep birlikte istifâ etmeye kalkmışlardı. Hattâ rektörü bizzat Başbakan Peker'e göndermişlerdi. Peker, Sirer'in "gaf" yaptığını kabûl ederek, üyelerin gönlünü almıştı; lâkin Kansu Erim'e, huzurlarının kaçtığını, bakana güvenlerinin kalmadığını, artık birlikte çalışmak imkânı da bulunmadığını belirttikten sonra, durumu İnönü'ye bizzat anlatmak gereğine değinmişti. Tasarının Meclis'te reddedilmesinin İnönü'nün tepkisini çektiğini yazan Erim, İnönü'nün bizzat Peker'e tasarıyla ilgili gereken tâlimâtı verdiğini de belirtmektedir. Nihâyet Sirer, bu arada ziraat enstitülerini Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlamak için aslında son üniversiteler yasasına göre özerkliğe aykırı hükümleri gündeme getirmişti. Diğer yandan, İnönü enstitü müdürü ile konuyu bizzat görüşmüştü. Sirer ise, önce müdürü tersiemiş, sonra ondan da özür dilemişti.

Hemen ertesi gün, 25 Haziran'da da Kansu yine Erim'le görüşmüştü. Bu kez DTCF'deki "komünist profesörler ve doçentler iddiâsı tahkikâtı sona" ermişti ve bu konuda bilgi veriyordu. Hazırlanan fezlekenin bir örneğinin doğrudan İnönü'ye sunulmasını Erim'den ricâ etmişti. Fakat Erim bunun uygun olmayacağını söyleyerek öneriyi reddetmişti. Sâdece konuyu İnönü'ye açabileceğini, gerek görürse İnönü'nün Kansu'yu çağıracağından söz etmişti. Gerçekten de konuyu İnönü'ye açacak, fakat "İnönü alâka" göstermeyecektir.

Erim'in günlüğünde olayların gelişimi de zikredilmiştir; buna göre, 19 Ekim 1947 târihli notta, Kansu'nun DTCF'de "bâzı hocalar hakkındaki komünistlik ithâmı dolayısıyla ortaya çıkan meseleyi" anlattığına değinilmektedir. Söz konusu hocalarla ilgili olarak Baha Kantar ile Fâruk Erem inceleme yapmışlardı. Fakat Itham edecek hiçbir şey bulunamamıştı. Diğer yandan da, Meclis'te üniversitenin talebi olan kadro yasası, bu mesele çözülmedikçe kabûl edilemeyeceği gerekçesiyle Millî Eğitim Komisyonu'nda reddedilmiştl. Mayıs ayında gerçekleşen bu olaydan sonra Ankara Üniversitesi Senatosu, hocaların disiplin cezâsı sonucunda fakülteden çıkarılıp çıkarılamayacağını tartışmaktaydı. Fakat bir türlü bir karâra da varılamıyordu. Bu kez de Tıp Fakültesi Dekanı Abdülkadir Noyan'ın önerisi kabûl görmüştü. Buna göre, üniversiteler yasasında yer alan suç tâbirinin Meclis'ten yorumlanması istenecekti. Burada geçen suç tâbiri, mahkeme hükmü ile ortaya çıkmış bir suç mu idi; yoksa başka bir anlama mı geliyordu? Bu öneri de beşe karşı yedi oyla benimsenmişti. Fakat Esat Arsebük Ile Hlrsch, bu öneriye karşı çıkmışlardı. Böyle bir yorum karârına gerek yoktu, çünkü suç tâbiri tabiî ki mahkeme karârıyla ortaya çıkan bir hüküm olablirdi ancak. Lâkin bu karâra itiraz etmelerine rağmen önce altına imzâ atmışlar; sonra da Senato üyelliğinden istifâ etmişlerdi. Kansu ise, "dar kafalı adamlar içinde" kaldıklarından şikâyetçiydi, çünkü "bu hocaların komünist propagandası yaptıklarına dâir elde hiçbir delil yok"tu. Kansu, söz konusu hocaların bu durumda nasıl olup da üniversiteden atılabileceklerini soruyordu. Oysa Sirer, Erim'in yazdığına göre, "el altından Senato üyelerini birer birer teşvik ediyormuş; bu hocaları atmak için tahrik ediyormuş.'" Erim, **age**, s. 142-143 ve 209.

196 **Cumhuriyet**, (28.12.1947); **Vatan**, (28.12.1947); **AT**, Sayı: 169, (Aralık 1947). Ayrıca bkz. Küçük, **Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)**, (Cilt: 4), s. 242-251; Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt:2), s. 436-437 ve 467-486; Küçük, **Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)**, (Cilt: 3), s. 40-43; Küçük, **Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)**, (Cilt: 5), s. 550-554; Aclan Sayılgan, **Solun 94 Yılı (1871-1965)**, (Türkiye'de Sosyalist-Komünist Hareketler), s. 260-262; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 221-222; Emin Karakuş, **Kırk Yıllık Bir Gazeteci Gözü İle İşte Ankara**, s. 128-130; Sabiha Sertel, **Bir Roman Gibi**, s. 393-395; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Anıların İzinde**, (Cilt: 1), s. 307-311. Ayrıca bkz. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 7.

"Bugün üniversite öğrencileri anti-komünist nümâyiş yapmışlar. Rektörün makâmına giderek, elinden zorla istifâsını almışlar. İnönü sordu. Ben dedim ki, 'Demokrasinin bu türlü mide bulantılarını da geçireceğiz. Elverir ki, bu tür hareketler karşısında gazeteler ve hükûmet teşvik edici bir hâl göstermesinler. Gençlik komünist aleyhtârı nümâyiş yapar. Bu, güzel bir şey. Fakat rektörün makâmına zorla girip, onun yüzüne tükürmek, zorla istifâ ettirmek çok çirkin. Yarın aynı hareketi, meselâ Meclis'e karşı yapmaya kalkabilirler. Sınıfta hocaya karşı yapmaya kalkabilirler.'"[197]

Ankara Vâliliği'nden 29 Aralık 1947 târihinde İçişleri Bakanlığı'na yazılan bir yazıda, Ankara'daki gösteriler konusunda ayrıntılı bilgi veriliyordu. Buna göre, Ankara Üniversitesi hukuk, tıp, ziraat, orman, veteriner fakülteleri ile DTCF'den ve Siyâsal Bilgiler Okulu'ndan öğrenciler, 26 Aralık'ta Mehmet Âkif Ersoy'un ölümünün yıldönümü vesilesiyle DTCF'de bir anma töreni düzenlemişlerdi. Sonrasında ise gelişmeler şöyle anlatılıyordu:

"Öteden beri solculara karşı besledikleri infiâlin (...) bir seneye yakın bir zamandan beri Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi'nde komünist düşünceli profesör ve doçentler hakkında senato tarafından ihraç karârı verilmemiş olmasının ve bâzı İstanbul gazetelerinde Millî Eğitim Bakanlığı binâsının komünistler tarafından sabotaj neticesinde yakılmış olduğuna dâir intişâ eden yazıların tesiriyle komünizme karşı bir gösteri ve senatoyu da protesto mâhiyetinde olmak üzere 27 Aralık 1947 günü (...) bir miting yapmayı kararlaştırdıkları haber alınmış ve bu karâra göre evvelâ Ulus meydanında toplanıp istiklâl marşını müteakip Zafer anıtına çelenk konduktan sonra Cebeci meydanına gidip nutuk söyleyecekleri de öğrenildiğinden, usûlen müsaade almadan böyle bir teşebbüste bulunmalarının kânuna aykırı olacağı dikkate alınarak (...) üniversite rektörlüğü ile temâsa geçirilerek, rektör ve birkaç dekan da hazır bulundukları hâlde, keyfiyetten haberdâr edilmiş ve kânun dışı bu hareketin talebe birliği başkanlarına anlatılarak, bundan vazgeçirilmesi imkânları araştırılmıştır. Rektörlükçe talebe dernekleri yönetim kuruluna bu hususta yapılan tebligat ve tavsiyeye rağmen yönetim kurulunun talebeyi karârından vazgeçirmeye imkân bulamayacaklarını ileri sürerek, 'yüksek tahsil gençliğinin komünizme karşı içten gelen bir nefret tezâhürüdür; buna mâni olmak bizim elimizden gelmez' dedikleri geceden öğrenilmesi üzerine, polis, jandarma, inzibat kuvvetlerinden mürekkep birliklerle Ulus meydanından itibâren Samanpazarı, Cebeci, Atatürk Bulvarı'nda gereken önleme ve dağıtma tedbirleri alınmış ve

197 Erim, **age**, s. 239.

bu meyanda sefârethâneler civârına da kâfi miktarda resmî ve sivil kuvvet gönderilmiştir. (...)

Bu talebe grubuna seyirci halkın da inzimâmı ile büyüyerek meydanı dolduracak bir hâl alması üzerine, herhangi bir hâdiseye meydan verilmemek üzere, intizam ve inzibâtı temin bakımından müdâhalekâr bir vaziyet alınmış ve toplananların istiklâl marşını müteakip âbideye çelenk koyduktan sonra, ellerinde bulunan 'kahrolsun komünistler; komünist hocalar; hocaları istemiyoruz; komünistler fakülteden atılmalıdır' diye yazılı afişler ve Türk bayrakları, Atatürk ve İnönü'nün büyük kıt'ada çerçeveli birkaç fotoğrafları olduğu hâlde [bâzı öğrenciler tarafından] (...) komünizm aleyhinde ve milliyetçilik lehinde kısa nutuklar söylenmiş ve gençlerden bir kısmının nutuk sırasında Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi'ne gitmek için toplantıdan ayrılmak istedikleri görüldüğünden, kendi içlerinden bâzı gençlerin adı geçen fakülteye gidilmemesini ve şuursuzca hareket edilmemesini tavsiye etmelerine rağmen, kâfilenin (...) [fakültenin] alt kat salonuna girip, 'kahrolsun komünistler; rektör istifâ et; rektörü istiyoruz' sözleriyle ve yüksek sesle bağırmak sûretiyle maksatlarını izharla rektörü almaya tevessül etmeleri üzerine, rektörlük odası sıkı bir emniyet altına alınmış ve rektör kordon içerisinden dışarıya çıkarılarak, o sırada caddeden geçmekte olan ve içinde iki de kadın bulunan bir otomobil derhâl durdurulup yolcular indirildikten sonra, rektör otomobile bindirilmiş ve orada toplanan ve 'rektörü linç edelim' âvâzesiyle bağıranlara hitâben bizzat emniyet müdürü tarafından 'ben emniyet müdürüyüm; bunu siz linç edersiniz, ama sizi de hükümet idam eder' diye bağırması ve müdahalesi üzerine bu teşebbüs önlenmiş ve rektör de tam bu sırada benimle [Ankara Vâlisi İzzet Çağpar ile] berâber hâdise mahalline yetişen merkez komutanının otomobiline nakledilerek uzaklaştırılmış ve doğruca emniyet müdürlüğüne gönderilip tahtı emniyete alınmıştır.

Bundan sonra da oradakilerin (...) yapılan müteaddit ihtarlara rağmen gitmemekte ısrâr etmeleri üzerine itfâiye arazözleri tarafından su sıkılmak ve polis tarafından da havaya birkaç el ateş edilmek sûretiyle aralanmaları sağlanmış ve bu arada Çankaya jandarma merkez bölüğünden üstteğmen (...) üzerine hücum edildiği ve 'jandarmalara bizi dağıtmak için neden emir verdin; yoksa sen bizden değil misin?' diye tecâvüzkâr bir tavır aldıkları görülmesi üzerine bunlar da polis ve jandarma kuvvetiyle oradan uzaklaştırılmışlardır. (...)

Talebeler yol boyunca tekrar toplanarak Atatürk anıtına gitmek istedikleri anlaşılmış (...) ve ziyâretten sonra dağılacaklarına söz verdiklerinden ziyâretlerine müsaade edilmiş (...) ve Türkiye Gençler Derneği merkez binâsı önüne gitmektelerken (...) kâfilenin birdenbire adı geçen dernek binâsı önünde durarak polis ve jandarmanın bütün gayetlerine rağmen kapı zorlanmak sûretiyle açılarak tek odadan ibâ-

ret olan binâya girilmiş ve içeride bulunan kitap, evrak ve defterlerin tamâmen alınıp parçalanmak sûretiyle yere attıkları görülmüştür. (...) Giderlerken yollarda birikmiş halk tarafından çoşkun bir şekilde teşyi edilmişlerdir. (...) [Basit iki yaralı dışında] kayda değer bir vak'a olmamıştır."

Yazıda, gösterinin Sovyet Büyükelçiliği'ne âid çalışanlarca da yerinde dikkatle izlendiği belirtiliyordu. Gösteri sabah dokuz buçukta başlamış ve öğlen bir buçuğa kadar devâm etmişti.[198]

Görüldüğü gibi, Ankara'nın göbeğinde bir kez daha *Tan* baskınına[199] benzer gelişmeler yaşanabiliyordu. Ve yine güvenlik güçleri, göstericileri engellemek yerine, muhtemelen gösterinin arzu edilmeyen alanlara sıçramasını önlemek üzere hareket etmişlerdi. Gösteri sonrasında hiçbir göstericinin gözaltına alınmamış olması bu ihtimâli kuvvetlendirmektedir. Gösteri muhtemelen resmî koruma altındaydı. Özellikle DTCF'de meydana gelen linç girişiminden sonra dahi bizzat vâlinin göstericilerle olan pazarlığı ve göstericilerin hareketlerinde hâlâ serbest bırakılmaları, gösterinin resmî desteğini ortaya koymaktadır.

Hemen ertesi gün Ankara Üniversitesi Senatosu toplanır ve senatodan yapılan açıklamada, senatonun zâten söz konusu öğretim üyelerinin fakülteden uzaklaştırılması yönünde karar almış olduğu belirtilir. Söz konusu öğretim üyeleri, Berkes, Boratav ve Boran idi. Bu kişiler artık derslerine giremeyeceklerdi. Ancak Kansu'nun bu şartlar altında istifâsının geçerli olamayacağı açıklanır.[200] Diğer yandan, İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği de, belli idi ki solcu öğrencilerin odaklanmış olduğu bir merkezdi, Kansu'ya geçmiş olsun mesajı iletir.[201] Nâdir Nâdi ise gösterileri kınıyordu. Ancak Nâdi, hükümetin bu sorunu çözmesini istiyor ve solcu olduğu iddiâ edilen öğretim üyelerinin üniversiteden uzaklaştırılmasını üstü kapalı bir biçimde dile getiriyordu.[202]

Yılın son günü basında yayınlanan haberler biraz daha farklıydı. İstanbul Üniversitesi Senatosu ve İstanbul Üniversitesi Rektö-

198 **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/65 407 14].

199 Tan matbaası baskınına ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için bkz. Cemil **Koçak**, **İkinci Parti**, s. 772-816.

200 **Vatan**, (28.12.1947); **Cumhuriyet**, (14.1.1948). Behice Boran ile Pertev Nâili Boratav'ın kendilerine yönelik iddiâları tekzib etmelerine ilişkin olarak bkz. **Vatan**, (8.1.1948).

201 **Cumhuriyet**, (29.12.1947).

202 Nâdir Nâdi, "İyi Olmadı", **Cumhuriyet**, (30.12.1947).

rü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sâmi Onar, Kansu'ya geçmiş olsun mesajı iletmişlerdi. Onar, bu gelişmeler üzerine üniversite özerkliğini ve sözü geçen öğretim üyelerini savunan bir açıklama yapacaktır.[203] Nitekim hemen ertesi gün İstanbul Üniversitesi Senatosu, Ankara'daki olayları kınayan bir açıklama yapar.[204] Yılın son günü İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörü Tevfik Taylan da, benzer bir açıklama yaparak, Ankara'daki olayları kınayacak ve Ankara Üniversitesi Rektörü Kansu'ya olaylardan duyduğu üzüntüyü bildirecektir.[205] Hatırlanacağı gibi, her iki rektör de, 1946 yılının Haziran ayında Kansu ile birlikte seçilmişlerdi.[206] Ankara Üniversitesi Rektörlüğü de, gösteriyi, olayları ve Kansu'ya yapılan saldırıyı kınamıştı. Ayrıca, gösteriyi düzenleyen ve saldırıyı gerçekleştiren öğrenciler hakkında da disiplin soruşturması açılacaktı. Ancak, gösteriler sırasında gözaltına alınan öğrenci olmadığı da bildirilmişti.[207] Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi genel kurulu da, olaylardan duyduğu üzüntüyü kamuoyuna açıklayacaktır.[208] Bunu da Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi tedris heyetinin Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne yönelik üzüntü açıklaması izler.[209]

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, anılarında bu konuda şunları yazıyor:

> "O târihte Millî Eğitim Bakanı olan Reşat Şemsettin Sirer, alttan alta bu hareketlere memnun olan bir tutum içindeydi ve bu öğretim üyelerinin üniversitece fakültelerinden atılmasını istiyordu. Ankara [Üniversitesi] Rektörü Şevket Aziz Kansu'nun suçu, böyle bir keyfî karâra önayak olmak istememesiydi."[210]

---

203 **Vatan**, (28.12.1947); **AT**, Sayı: 169, (Aralık 1947). Ayrıca bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 486.

204 **Vatan**, (31.12.1947).

205 **Vatan**, (1.1.1948); **AT**, Sayı: 169, (Aralık 1947).

206 **Cumhuriyet**, (25.6.1946).

207 **Cumhuriyet**, (31.12.1947); **Vatan**, (3.1.1948). Ayrıca bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 486. **Cumhuriyet** gazetesi, aynı haberi bir buçuk ay sonra yinelerken, gösterinin yabancı ülkeler üzerindeki olumsuz izlenimlerine de dikkat çekiyordu. Öğrenciler mahkemeye verilecekti. **Cumhuriyet**, (10.2.1948). **Cumhuriyet** gazetesinin bir başka haberine göre, toplam 80 öğrenci mahkemeye sevk edilecektir. **Cumhuriyet**, (3.4.1948). Ancak öğrenciler, yargılama sonucunda Kansu'ya hakâret suçundan beraat edeceklerdir. **Hürriyet**, (30.3.1949).

208 **Vatan**, (3.1.1948).

209 **Vatan**, (6.1.1948).

210 Velidedeoğlu, **age**, (Cilt: 1), s. 307.

Âsım Us ise, yılın ilk günü, "son günlerde yüksek tahsil gençliği arasında komünizme karşı başlayan mücâdele hareketi her tarafta memnunluk uyandırmıştır" diyordu. "Ankara'da yüksek tahsil gençleri tarafından yapılan nümâyiş, içten gelen vatanî bir hassâsiyetin necip bir tezâhürü"ydü. Us'a göre, öğrenciler arasına sızmış olan "tahrikçiler" komünistler olabilirdi. Nasıl ki, 1944 yılındaki öğrenci olaylarında "koyu milliyetçi ve ırkçı geçinen" bir grubun "siyâsî ihtirasları" rol oynadıysa, bu kez de aynı tahrikâtın komünistler tarafından yapılmış olması mümkündü.[211]

Cihat Baban da, aynı gün "Ankara gençlerinin rûhundan kopan ve asil hislerin yarattığı hâdiseyi bir milliyetçi olarak takdir ve tebrik ederiz" diyordu. "Hâdise, ne kadar güzel ve ümit verici ise de, o derece de kânunsuz olmuştu." "Bu bakımdan belki bâzı gençler tâkibâta uğrayacaklardı. (...) Onların cezâ görmesini kânun âmirdi. (...) Fakat onları hiçbir zarnan iç duygularımızla bir suçlu gibi tecziye edecek" de değildik. Baban, şöyle yazıyordu:

> "Hâdisenin rektörlüğün kapısında kalmasını tercih ederdik. Gerçi rektörün bir seneden beri bir taraftan Meclis içinde, diğer taraftan gençlik arasında başlayan tahammürü görmemesi ve sezmemesi, kendisi için büyük bir suçtur. Bundan dolayı da, bu disiplinsizlik hareketinin müsebbipleri arasında kendi idâresizliği de mevcuttur. Fakat çok korkarız ki, bu nev'i cebir hareketleri, aşırı hassâsiyet ve uyanıkları, bâzı haklı idârî tepkileri tevlid ederek, gençlik arasında görmeye alıştığımız vakur hürriyet sevgisini baltaiayacak yollara imkân verebilir. Genç arkadaşlarımın ne demek istediğimi pekiyi anlayacaklarından eminim. Onlar, Türk hürriyet dâvâsının, Türk istiklâlinin bekçileri olarak tecziye edilecek vaziyetlere düşseler bile, bize güven telkin etmektedirler. Onlar, memleket sınırlarının olduğu kadar, millî disiplinin ve nizâmın da bekçisidirler."[212]

Bahadır Dülger de, bir yandan hâdiseleri kınıyor, fakat diğer yandan da Kansu'nun hatâlı tutumunu bir hayli sert bir şekilde eleştiriyordu. Dülger'e göre, Kansu'ya yönelik geçmiş olsun dilekleri "fuzûlî"ydi. Ayrıca, üniversiteler "muhtar" da olsalar, "o muhtâriyetin ve bu fikrî hürriyetin millî dâvâlarımızı baltalayacak bir kıvâma gelmesine" aslâ izin verilemezdi. Kansu'ya yönelik yasa dı-

211 Âsım Us, "Ankara'da Olan Nümâyişler Vesilesi İle Bir Düşünce", **Yeni Gazete**, (1.1.1948); **AT**, Sayı: 170, (Ocak 1948).

212 Cihat Baban, "Ankara'daki Milliyetçi Tezâhürat", **Tasvir**, (1.1.1948); **AT**, Sayı: 170, (Ocak 1948).

şı eylem varsa, yasaların Kansu'yu himâye etmesi gerekirdi. Fakat Dülger, kendisinin "his" ve "gönül" olarak "onun tarafında" olmadığını açıkça bildiriyordu. Dülger'in gönlünde Kansu'ya karşı "ne bir saygı, ne de bir muhabbet var"dı.[213]

Selim Râgıp Emeç de, DTCF'deki solcu/komünist öğretim üyeleri sorununa değiniyor ve konunun bir türlü çözülemeyişinden duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu. Emeç'e göre, Ankara Üniversitesi Senatosu'nun Meclis'ten yasanın ilgili maddesini yorumlamasını istemesi, yasanın açık olmamasının bir sonucuydu ve hukukçuların bile işin işinden çıkamadıkları bir konuda Meclis üyelerinin bir karâra varması güç olacaktı.[214]

Bir yandan cebrî eylemler, basında da yasal temele dayanmasa da siyâsî meşrûiyet taşıdığı gerekçesiyle destekleniyor; saldırıya uğrayanlar bir anlamda lânetleniyor, bir yandan da resmî ideoloji dışında yer almanın ya da resmî görüşün dışına çıkmanın meşrûiyet dışına çıkmak demek olacağı açıklanıyordu. Solun sığınabileceği hiçbir alan kalmamıştı.

Bir yandan basında DTCF'deki gelişmeler ön plânda yer alırken, diğer yandan da basında yayınlanan ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın komünistlerce yakıldığı iddiâlarına yönelik haberlerin de sonunu getiren bir başka habere, belki de tam bu aşamada yer vermek yararlıdır. Bir gazete haberi de, Millî Eğitim Bakanlığı'nın yakılması ile ilgiliydi ve Isparta Gönen Köy Enstitüsü'nde bu olayla ilgili olarak bir öğretmenin yakalandığı ve tutuklandığı açıklanıyordu.[215] Oysa, bu haberden sâdece birkaç gün sonra, Millî Eğitim Bakanlığı yangınını soruşturan bilirkişi, yangında kasıt ve yangının sabotaj eseri olmadığını açıklayacaktır.[216] Ancak İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi yangınının sabotaj olup olmadığı henüz açıklığa kavuşmamıştı.[217]

Tüm bu gelişmeler, 1948 yılının Ocak ayında yeni bir aşamaya

213 Bahadır Dülger, "Günün Kahramanı Aziz Kansu", **Son Saat**, (4.1.1948); **AT**, Sayı: 170, (Ocak 1948).

214 Selim Râgıp Emeç, "Solcu Profesörlerin Durumu", **Son Posta**, (9.1.1948); **AT**, Sayı: 170, (Ocak 1948).

215 **Vatan**, (2. ve 7.1.1948); **Cumhuriyet**, (8.1.1948).

216 **Vatan**, (9.1.1948). Soruşturma haberleri ile ilgili olarak bkz. **Cumhuriyet**, (1-8.1.1948) ve **Vatan**, (10.1.1948). Ayrıca bkz. "Memleketin Mânevî Bünyesinde Yangın Var", **Yeni Gazete**, (10.1.1948); **AT**, Sayı: 170, (Ocak 1948). Ayrıca bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 485-486.

217 **Vatan**, (2-3.4.1948).

ulaşacak ve Ankara Üniversitesi Senatosu'nun kârarı üzerine söz konusu öğretim üyeleri görevlerinden uzaklaştırılacaklardır. Solcu/komünist öğretim üyeleri, Boratav, Boran ve Berkes, üniversiteden ihrâç edilmişlerdi. Bu süretle iki yıldır süren soruşturma artık sonuçlanmıştı.[218]

Ankara Üniversitesi Senatosu'nun 10 Ocak 1948 târih ve 187 sayılı konuya ilişkin karârı şöyleydi:

> "Profesör Pertev Nâili Boratav ile Doçent Behice Boran ve Niyâzi Berkes'in meslek disiplinine aykırı fiil ve hareketlerinin aynı neticeleri husûle getirmeye mâtuf ve ağırlık derecesi ile mâhiyetlerinin birbirinin aynı oldukları anlaşılarak, bu öğretim üyelerinin şimdiye kadar türlü vesileler ile kendilerine yapılan tavsiye, ikâz ve ihtarlara ve alınan tedbirlere rağmen, öğrencilerini Üniversiteler Kânunu'nun üçüncü maddesi ile istenilen 'Türk devriminin ülkülerine bağlı ve millî karakter sâhibi vatandaşlar olarak yetiştirmek' görevinden kendilerine düşenleri, uygun yolda yerine getirmemiş olduklarına kanaat hâsıl edinilmiş ve fakülte öğrencilerini birbirine düşürür vaziyetler ihdâs etmeleri, geçmişteki hâlleri ve bilhassa çıkardıkları **Adımlar** dergisinin bakanlar kurulu karârı ile kapatılmasının gerekli görülmesi, **Yurt ve Dünyâ** ve **Adımlar** dergilerinin Türkiye['nin] komünist lideri olan Şefik Hüsnü [Değmer]'in murâkabesine tâbi bulunduğunun İçişleri Bakanı tarafından resmen beyân edilmiş bulunması, durumlarını ağırlaştırıcı sebeplerden sayılmakla, Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi Yönetim Kurulu'nun uygun görülen teklifi veçhile, Profesör Pertev Nâili Boratav, Doçent Behice Boran ve Doçent Niyâzi Berkes haklarında 4936 sayılı kânunun [Üniversiteler Kânunu'nun] üçüncü maddesinin delâleti ile 46. maddesi uyarınca (d) bendindeki 'üniversiteler öğretim mesleğinden çıkarma' cezâsının tatbikine oybirliği ile karar verildi."[219]

Aynı gün Mersin'de de anti-komünist bir gösteri tertip edilmişti.[220] Anti-komünist gösteriler bütün Şubat ayı boyunca da sürecektir.[221] Bütün bu gelişmeler, Ankara Üniversitesi Rektörü Kansu'nun görevinden gerçekten istifâ etmesi ve Ankara Üniversitesi Genel Kurulu'nun da 30'a karşı 47 oyla bu istifâyı kabul etme-

218 **Vatan**, (12.1.1948). Ayrıca bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 2), s. 486; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 224.

219 Cihat Baban, "Bakalım Karar Nasıl Tatbik Edilecek?", **Tasvir**, (25.2.1948); **AT**, Sayı: 171, (Şubat 1948). Ayrıca bkz. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 7.

220 **Vatan**, (12.1.1948). Ceyhan ve Kayseri'deki benzer gösteriler için bkz. **AT**, Sayı: 170, (Ocak 1948).

221 **Cumhuriyet**, (Şubat 1948). Biryıl sonra hâlâ benzer gösteriler tertip ediliyordu. Örneğin, Adana'daki dokuma fabrikası işçilerinin anti-komünist gösterileri için bkz. **AT**, Sayı: 184, (Mart 1949).

mesi ile sonuçlanır.[222] Diğer yandan, DTCF Dekanı Prof. Dr. Enver Ziyâ Karal, bu gelişmeler üzerine Ankara Üniversitesi Senatosu üyesi Prof. Dr. Necmettin Halil Onan ile birlikte istifâ eder. Basında Kansu'nun da istifâ edeceğine ilişkin söylentiye dayalı haberler yayınlanıyordu.[223] Yine tam bu sırada Aydın bağımsız milletvekili Reşat Aydınlı, TBMM'de komünist faaliyetler konusunda soru soruyor ve Nâdir Nâdi de, CHP iktidârını alınan son önlemlerden dolayı övüyordu.[224] Dahası, basında DTCF'nin tümden ilgâ edileceğine dâir söylentiye dayalı haberler de yayınlanıyordu.[225]

Söz konusu öğretim üyeleri, Ankara Üniversitesi'nin bu karârına karşı Üniversitelerarası Kurul'a mürâcaat edeceklerdir.[226] Aradan kısa bir süre geçtikten sonra Üniversitelerarası Kurul, 21 Şubat'ta söz konusu öğretim üyelerine "bir disiplin cezâsı tatbikine mahâl olmadığına" ve öğretim üyelerinin görevlerine iâde edilmesine karar verecektir. Basında yayınlanan haberlere göre, bu karar, Ankara Üniversitesi'ne bağlı Üniversitelerarası Kurul üyelerinin aleyhte oylarına rağmen alınmıştı. İstanbul Üniversitesi'ne bağlı öğretim üyeleri ise, karârın kaldırılması yönünde oy kullanmışlardı. Kurulda İstanbul Üniversitesi'nin 12 üyesine karşılık Ankara Üniversitesi'nin sâdece 8 üyesi bulunuyordu. Dahası, Millî Eğitim Bakanı Şemsettin Sirer ile Başbakan Hasan Saka da Üniversitelerarası Kurul'un toplantısına katılmışlardı.[227] Bu gelişme, iki ayrı üniversiteye bağlı öğretim üyelerinin bu bâriz siyâsî hâdise karşısında birbirinden tamâmen farklı tepkilerini ortaya koyması açısından son derece ilginçtir.

Ama daha da ilginç ve dikkat çekici olan nokta, *Vatan* gazetesinin Üniversitelerarası Kurul'un karârının hemen ertesi günü, bir kez daha DTCF'nin lağvedileceğine dâir haber vermesidir. Ayrıca, DTCF yönetim kurulu, yayınladığı bildiride söz konusu öğ-

222 **Vatan**, (14.1.1948).

223 **Vatan**, (21.1.1948).

224 **Cumhuriyet**, (15.1.1948).

225 **Cumhuriyet**, (22.2.1948).

226 **Vatan**, (28.1.1948); **Cumhuriyet**, (13.1.1948). Ayrıca bkz. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 7.

227 **Vatan**, (23.2.1948); **Cumhuriyet**, (17 ve 18.2.1948); **Cumhuriyet**, (24.2.1948). Ayrıca bkz. Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 224; Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 7. Üniversitelerarası Kurul'un söz konusu karârının tam metni için bkz. **Vatan**, (10.3.1948).

retim üyelerinin derslere girmelerinin önlendiğinden de söz ediyordu. Söz konusu öğretim üyelerinin kürsüleri ilgâ edilmişti.[228] DTCF yönetim kurulunun üç öğretim üyesinin derslerini tâtil ettiğine ilişkin karârı 23 Şubat 1948 târihliydi. Bu karâra karşı Ankara Üniversitesi Senatosu nezdinde yapılan itirâz ise, söz konusu senato tarafından reddedilmişti.[229] Bu, fiilî bir durumdu. Çünkü, Üniversitelerarası Kurul'un karârı uygulanmamış oluyordu. Fahri Kurtuluş ise, basına yaptığı açıklamada, "İstanbul Üniversitesi profesörlerinin komünistlik konusunda ucuz hürriyet kahramanlığı taslamaları"nı şiddetle yeriyordu. Kurtuluş, Amerikan modelinin örnek alınmaması gerektiğine işâret ediyor ve "üniversite muhtâriyeti, hiçbir zaman vatan ve memleket ve milliyet meselesinin üzerinde bir mesele değildir" diyordu.[230]

Oysa sâdece üç gün sonraki bir haber daha farklı bir üslûbu sergiliyordu. Habere göre, Danıştay, söz konusu öğretim üyelerinin cezâî sorumlulukları olamayacağına karar vermişti.[231] Mümtaz Fâik Fenik, bu kez Üniversitelerarası Kurul'un karârına saygı duymak ve bu karârı eleştirmemek gerektiğini bildiriyordu. Fenik'e göre yasalar egemen olmalıydı.[232] Diğer yandan, Cihat Baban da, Üniversitelerarası Kurul'un karârının TBMM'de olumsuz tepkiler doğurduğunu açıklıyordu. Baban, gerçi karârı kınamıyordu, ama Üniversitelerarası Kurul'un "memleketin umûmî temâyülü ile kânun fikri arasında tezada düşmüş" olduğuna işâret ediyordu. Karar, "millî temâyül" ile uyuşmuyordu. Baban, bu karârın "millî temâyüle kafa tutar gibi" göründüğünü de iddiâ ediyordu. "Üniversitede millî tefekkürü yabancı ideolojilere teslim eden bir karar"ın alınmaması gerekir-

228 **Vatan**, (24.2.1948); **Cumhuriyet**, (24.2.1948). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 224-225. Niyâzi Berkes'in Vâlâ Nûrettin'e yazdığı ve 1 Mart 1948 târihli olup gelişmelerle ilgili özel mektubu için bkz. Müzehher Vâ-Nû, **Bir Dönemin Tanıklığı**, s. 130-131.

229 Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 7.

230 **Cumhuriyet**, (24.2.1948). Ayrıca bkz. Fâruk Gürtunca, "Fikir Hürriyeti mi, Vatan Hürriyeti mi?", **Hergün**, (25.2.1948); **AT**, Sayı: 171, (Şubat 1948).

231 **Vatan**, (27.2.1948).

Mete Çetik, bu süreci şöyle anlatıyor: "Millî Eğitim Bakanlığı, Başbakan Hasan Saka'nın da araya girmesi ile soruşturma evrâkı ve fezlekeyi 9 Aralık 1947'de Danıştay'a gönderir. Danıştay 2. Dâiresi, 30 Ocak 1948 târihinde 'yabancı ideolojileri yayarak Türk gençliğini zehirlemek suçlarının sanıklar tarafından işlenmediğini gösterir ve son soruşturmanın açılmasına yeter kanıt bulunmadığı'nı saptayarak, üç öğretim üyesi hakkında men'i muhakeme karârı verir. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 7.

232 **Vatan**, (27.2.1948).

di.[233] Oysa Millî Eğitim Bakanlığı, Üniversitelerarası Kurul'un kararına karşı 10 Mart 1948 târihinde Danıştay nezdinde itiraz etmişti bile... Son karar merci Danıştay Genel Kurulu idi.[234]

Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, yıllar sonra, anılarında bu süreci şöyle anlatacaktır:

> "Millî Eğitim Bakanı, Üniversitelerarası Kurul'u Ankara'da toplantıya çağırdı. Bu kurul, bakanın başkanlığında rektörler, senato temsilcisi olarak profesörler ve İstanbul ve Ankara'daki bütün fakültelerin dekanlarından oluşuyordu. Ben İstanbul Hukuk Fakültesi Dekanı olarak katılıyordum.
>
> Bu toplantıda yukarıda sözü edilen üç öğretim üyesinin [Pertev Nâili Boratav'ın, Behice Boran'ın ve Niyâzi Berkes'in] aşırı solcu olduklarını ileri süren bakan, bir gizli polis raporunu okuyarak, bunların üniversiteden çıkarılmalarını istedi. Bu raporda, [Ankara Üniversitesi] Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi öğrencisinin bir pazar günü toplu olarak bu öğretim üyeleri ile birlikte Ankara Barajı'nda bir geziye gittikleri, oradaki gazinoda dans ettikleri, birbirlerine 'Rus usûlü selâm' verdikleri yazılıydı. [İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sâmi] Onar'ın 'bu raporun altındaki imzâ kimindir?' sorusuna, bakan, elindeki rapora bakarak, 'polis memuru Süleyman Çağlar' yanıtını verdi. Bakan, ayrıca bu doçentlerin bâzı yazılarının örnek veyâ kupürlerini de kurul üyelerine uzatarak, bunlarda komünist propagandası olduğunu söyledi.
>
> İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sâmi Onar, 'Beyefendi, bir yazıda komünist propagandası olup olmadığına ancak bir yargı organı karar verebilir. Üniversiteler Kânunu'na göre biz bu kurulda bir yargı görevini yerine getireceğiz. İnceleyelim, soruşturalım, gerekirse ilgililerin savunmalarını alalım... Ancak ondan sonra, edineceğimiz kanıya göre, vereceğimiz karârı size bildiririz.' dedi. Bakan, ille acele bir 'çıkarma karârı' verilsin istiyordu.
>
> Belgeleri incelemek, gerekirse bir alt komisyon kurmak üzere öğleden sonra yeniden toplandık. Bu toplantıda, daha görüşmeler başlamadan, Millî Eğitim Bakanı, 'Sayın Başbakan Hasan Saka, bakanlar kurulu salonunda muhterem heyetiniz ile görüşmek ve hâl hatır sormak istiyor. Vâsıtalar aşağıda hazırdır.' dedi. Hepimiz birbirimize baktık ve sanki sessiz bir anlaşma olmuş gibi, Onar, 'sanırım ki, arkadaşlar bu dâvetin konusunu ve sebebini bilmek isterler' deyince, bakan, 'sâdece bir hasbihâl' yanıtını verdi.

---

233 Cihat Baban, "Bakalım Karar Nasıl Tatbik Edilecek", **Tasvir**, (25.2.1948); **AT**, Sayı: 171, (Şubat 1948).

234 **Vatan**, (12.3.1948); **Cumhuriyet**, (12.3.1948). Ayrıca bkz. Çelik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 7.

Başbakanlık binâsına çıktığımızda bizleri doğruca bakanlar kurulu salonuna aldılar. Az sonra gelip yerine oturan Başbakan Hasan Saka, sâkin görünmeye çalışıyor idiyse de, parmaklarını düzenli aralıklarla masaya vuruşundan çok sinirli olduğu anlaşılıyordu. Rektör Onar'a yönelerek, 'Ankaramıza hoş geldiniz... Bütün arkadaşlarınızı selâmlarım...' dedikten sonra, hemen Millî Eğitim Bakanı'na dönüp, 'Reşat Bey, şu mesele nedir bakalım, bir anlatın...' dedi. 'Sayın Başbakanım' diye söze başlayan bakan, o sabah Üniversitelerarası Kurul toplantısında bizlere söylediklerini uzun uzun ona da anlattı ve sonunda bu üç doçentin [Ankara Üniversitesi] Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi'nden uzaklaştırılması gerektiğini bildirdi.

Başbakan, 'Eee, bu durum karşısında zâten başka da çâre yok' deyince, Onar, söz alarak [Üniversitelerarası] Kurul toplantısında Millî Eğitim Bakanı'na söylediklerini hemen hemen olduğu gibi Başbakana tekrarladı.

Bunun üzerine Hasan Saka, sert bir sesle, 'İşin öyle uzun boylu soruşturma yapılmasına ve bir rapor düzenlenmesine, yâni medreseye dökülmesine tahammülü yok... Bu yüzden büyük olaylar çıktığını biliyorsunuz. Türkiye Büyük Millet Meclisi kaynıyor. Bu Meclis'in önünde durulmaz. Meclis isterse, üniversite özerkliğini de kaldırır. Bu sebeple işin çabuk sonuca bağlanması doğru olur.' diyerek, bir tür uyarı ve gözdağı tonunda konuştu. Kendisi vakti ile profesörlük yaptığı hâlde, tek-parti politikasının, hele şimdi çok partili rejime geçilmiş olmasına rağmen, başbakanlık koltuğunun verdiği yetki ve otoriteye sarılmış görünüyordu. Gerçek bilim adamlarının dünyâda birçok örneği târihe geçmiş olan düşünce özgürlüğü ve medenî cesâret rûhunu hiçe sayar bir tutum içindeydi.

Bunun üzerine rektör Sıddık Sâmi Onar, onun gibi sert bir tonla, 'Beyefendi, bizler buraya bir yargısal görevi yerine getirmek üzere geldik. Bize verilecek yönergeye uymak için değil... Ben kendi hesâbıma söylüyorum ki, hayâtım pahasına da olsa, vicdânî kanaatime ters düşecek bir kâğıdın altına imzâmı koymam.' dedi ve kesti.

Profesör Tevfik Sağlam, ikinci olarak söz aldı ve 'Üniversite özerkliğini koyan yasa ya vardır ya yoktur. Hiçbir makam bizim kurulumuza emir vermek yetkisine sâhip değildir, beyefendi... Biz yasanın emrettiğini usûlüne göre yerine getiririz.' diyerek, sözünü bitirdi.

Ondan sonra ben söz aldım ve şöyle konuştum: 'Bir hukuk fakültesinin dekanı olarak arz edeyim ki, hukûka bağlı ve demokratik olduğunu iddiâ eden bir devlette her işlemin yasaya uygun olarak yürütülmesi gerektiğini zâtıâliniz de pek iyi bilirsiniz. Çünkü, siz yirmi yıl önce Ankara Hukuk Fakültesi'nde bizim hocamızdınız.'

Başbakan, sinirli bir sesle sözümü keserek, 'Hocanız olmuşsam, ne olmuş...' deyince de, şöyle devâm ettim: 'Hukuk profesörlüğü çok şeydir beyefendi... Her şeyden önce insana yasa buyruklarına uyma ilkesini öğretir. Bizler yasal görevimizi yapa-

rız. Pekâlâ biliyorsunuz ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yetkisi geniştir. Eğer buyurduğunuz gibi yüksek Meclis, Üniversitelerarası Kurul'un karârını beğenmez de, üniversite özerkliğini bir yasa ile kaldırırsa, bunun târihsel sorumluluğu kendisine âid olur, bizlere değil...'

Başbakan, sapsarı kesildi. Bir söz söylemesine vakit kalmadan, İstanbul [Üniversitesi] Fen Fakültesi Dekanı Prof. Fâhir Yeniçay'ın tok sesi yükseldi: 'Müsaade buyurulur mu beyefendi?' Başbakanın, 'buyurun' demesi üzerine, Yeniçay şu soruyu sordu: 'İzninizle bir şey sormak istiyorum. Eğer Ruslar, Türkler ile olan dostluk antlaşmasını bozmasalardı ve aramızdaki eski dostluk ilişkisi sürseydi, az çok sol eğilimli her yazıda, henüz bir mahkeme karârı olmadan ille komünist propagandası olduğu kabûl edilir ve fikir özgürlüğü şimdiki gibi sınırlanmak istenir miydi?'

Bu son çıkış üzerine Başbakan büsbütün sarardı. Kısaca, 'Bu meselenin dış politika ile ilgisi yoktur' diyerek ayağa kalktı ve Millî Eğitim Bakanı'na dönüp, 'Meclis'te bir müzâkerede bulunmam lâzım... Gidiyorum... Sizler toplantınıza isterseniz burada, isterseniz üniversitede devâm edebilirsiniz.' dedi ve bizleri selâmlayıp, salonu terk etti.

Bize verilen dosyayı, yazıları inceledik ve bu öğretim üyelerinin üniversiteden çıkarılmayı gerektiren bir disiplin suçu işlemedikleri sonucuna vardık. Buna dâir gerekçeli raporu Onar hazırladı.

Fakat sonradan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde üniversite kadro yasasına eklenen bir madde ile bu üç öğretim üyesinin fakültedeki kadroları kaldırıldı ve böylece kendileri açıkta bırakıldı. Başbakan Hasan Saka, Meclis'te üniversite özerkliğini kaldırtamamış, fakat bu üç kadroyu kaldırtmak için yasa çıkartabilmişti."[235]

Ernst Hirsch de, yıllar sonra, anılarında konuya ilişkin olarak şunları yazacaktır:

"Üniversitenin ikinci yılı olan 1947/48 başlangıcında ise, ülkenin iç politikasındaki gerilimler hayli artmıştı. (...) Öte yandan da, hâlâ iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendi içindeki kanatlar arasında ciddî mücâdeleler olmuş ve bunun sonucunda yeniden hükûmet değişmişti. Üniversiteler Kânunu'nun çıkarılmasına kadar başı çeken hümanist akım, (...) 1946 seçimlerinden sonra yerini milliyetçi akıma terk etmek zorunda kalmıştı. Bu akım, kendini parlamento dışında da, özellikle basında ve üniversite öğrencileri arasında hissettirmekteydi. Özellikle liberal düşünceli profesörleri komünist oldukları şüphesi ile görevlerinden uzaklaştırma konusunda Batı Avrupa'da âdet hâline gelmiş olan yöntemler vardı. Dünyâya Türk öğrencilerinin de politik meselelerde demonstrasyon yapabileceği gösterilmek is-

235 Velidedeoğlu, **age**, (Cilt: I), s. 307-311.

teniyordu. Dil-Târih ve Coğrafya Fâkültesi'nde bâzı sosyoloji öğretim üyeleri, özellikle sol'cu, hattâ komünist olarak ithâm edildiler. Bunların öğrencileri de aynı töhmet altında tutuldu. Bundan başka, bu fakültedeki bâzı Alman profesörlerin de 'sol' koktukları şüphesi vardı. Hukuk Fakültesi'nde ise, profesörler, kendilerini siyâsî konuların tamâmiyle dışında tutmaktaydılar. Buna karşılık öğrenciler, özellikle de yurt öğrencileri, siyâsî kamplara ayrılmışlardı.

11 Aralık 1947 târihinde solla mücâdele amacı ile adı 'Milliyetçi Türk Gençliği' olan bir öğrenci derneği kuruldu. Bundan önce de Üniversiteler Kânunu'nun 46. maddesi uyarınca disiplin mercii olarak Üniversite Senatosu'nda üç öğretim üyesinin üniversite itibârı ile bağdaşmayacak politik davranışlarından ötürü üniversiteden uzaklaştırılması konusunda bir tartışma çıkmıştı. Tartışmanın konusu, politik davranışın cezâ kânunu anlamında cezâlandırılabilir bir eylem (kânunda açık seçik olarak 'suç' deyimi yer alıyordu) olması mı gerektiği, yoksa değerlendirmenin senatonun takdirine mi kaldığı sorusuydu. Senatoda aralarında benim de bulunduğum üç hukukçu, cezâ kânunundaki ifâdenin Üniversiteler Kânunu'nda kullanıldığını ve suçun somut unsurlarının oluşmamış bulunduğu görüşünü savunuyorduk. Buna karşılık, senatonun çoğunluğu ise, ellerindeki bilgi kadarı ile ve vicdanlarının sesini de dinleyerek, kendi özgür takdirini kullanıp, karar verebilecekleri görüşündeydi. Rektör, söz konusu kânun hükmünün otantik bir yorumunu temin etmekle görevlendirildi. Ama böyle bir yorumun temini, ancak ve ancak parlamentoya başvurmakla mümkündü. Çünkü, o târihte yürürlükte olan 1924 Anayasası'na göre herhangi bir kânunun otantik yorumunu yapmada yalnızca parlamento yetkiliydi. Buna uygun olarak rektör, Millî Eğitim Bakanlığı ve bakanlar kurulu aracılığı ile 1 Aralık 1947'de parlamentoya başvurdu. İç tüzük uyarınca bu başvuru önce 5 Aralık 1947 târihinde [Millî] Eğitim Komisyonu'na gitti. Söz konusu komisyon, 19 Aralık 1947'de bu başvuruyu görüştü ve 23 Aralık 1947'de de otantik yoruma gerek olmadığı kanısına vardı. Zirâ kânun metni gâyet açıktı. Buradaki 'suç' sözcüğü, cezâ hukûkunun dar sınırlı anlamında değil, meslek ve sanat onurunu zedeleyici davranış anlamında kullanılmıştı. Parlamento adâlet komisyonu ve bütçe komisyonunun da bunu izleyen raporlarında aynı sonuca varılmış olduğundan, 9 Şubat 1948'de bu soru parlamento tarafından nihâî çözüme bağlanmış oluyordu.

Fakat bu arada yukarıda adı geçen Milliyetçi Türk Gençliği örgütü, Ankara'daki komünist profesörlere karşı bir gösteri düzenlemişti. Gösteride ciddî taşkınlık olayları çıkmıştı. Rektör, hırpalanmış ve istifâya zorlanmıştı.

Senato 10 Ocak 1948'de toplandı. Parlamento komisyonunun görüşmeleri hakkında çok iyi bilgi sâhibi olduğu anlaşılan tıp fakültesi senatörü, Dil-Târih ve Coğ-

rafya Fakültesi mensûbu bir profesör ile iki doçentin üniversitenin şeref ve itibârını zedeleyen davranışlarından ötürü üniversiteden çıkarılmaları önerisini getirdi.

Ben söz alarak hazırlık soruşturması dosyasını istedim. Böyle bir şey yoktu! 'Peki, suçlanan kişiler bu konuda dinlendi mi?' soruma ise, tıp fakültesinden meslekdaşım, 'Buna hacet yok... Hepimiz onların komünist olduğunu biliyoruz.' cevâbını verdi. 'Özür dilerim... Ben bilmiyorum. Ama bir hukukçu olarak her suçlanan kişinin en temel hakkının dinlenme hakkı olduğuna işâret ederim.' dedim.

Tıp fakültesi senatörü buna kesinlikle karşı çıktı. Bunun üzerine bende, 'Pekâlâ, sayın meslekdaşım' dedim. 'O zaman ben de şu andan itibâren körbağırsağın sol omuzda bulunduğunu iddiâ ediyorum.' dedim. Hiddetten kendini kaybeden tıp [fakültesi] senatörü üzerime saldırmak istedi. Öteki senato üyeleri ancak zaptedebildiler. Ama önerisinde ısrâr etti. Ben de yaklaşık şu açıklamayı tutanaklara geçirttim : 'Bir disiplin soruşturmasında dahi suçlanana söz hakkı tanınması zorunludur. Bu olmaksızın yapılacak bütün işlemler hukûka aykırıdır. Ben hukûka aykırı bir işleme katılmam... Hukuk fakültesinin senatodaki temsilcisi olma görevimden burada istifâ ediyorum.' Profesör Esat Arsebük de bu açıklamaya katıldı.

Buna rağmen senato, söz konusu üç öğretim üyesini akademik kariyerden çıkarma karârını aldı. Yetkili idâre mahkemesi olan Danıştay, 16 Şubat 1948 târihinde senatonun bu karârını hukûkî gerekçeler ile bozdu. 2 Nisan 1948'de milliyetçi Türk gençliği, yine solculara karşı, bu kez sâdece sokaklarda değil, üniversite binalarının içinde de gösteriler yaptı.

18 Haziran 1848'de o üç öğretim üyesi aleyhine cezâî kovuşturma başlatıldı. Bu kovuşturmanın sonunda iki doçent, üç ay hapis ve görevlerinden alınma cezâsına çarptırıldılar. Üçüncü sanık olan profesör gerçi beraat etti. Fakat Türkiye'de bir üniversitede çalışma hakkı elinden alındı.

Üniversite Senatosu'nun bu kez zorunlu formalitelere dikkat ederek görevden el çektirme yolunda bir disiplin cezâsı alması, mağdurların da buna karşı Üniversiteler Kânunu'nun 48. maddesi uyarınca Üniversitelerarası Kurul'a itirâz etmesi üzerine, cezâ dâvâsının açıldığı anlaşılıyordu. Türk üniversitelerinin temsilcilerinden oluşan bu kurul da itirâzı yerinde bularak, Ankara Üniversitesi Senatosu'nun karârını bozmuştu. Kurulun karârı, Üniversiteler Kânunu'nun 48. maddesinin son cümlesine göre kesin nitelikteydi ve iptâli de mümkün değildi.

Ne var ki, bütün bu olayların sonucunda, parlamentoda 5 ve 6 Temmuz 1948 târihinde üniversite kadrolarına ilişkin kânun görüşmeleri sırasında, bâzı aşırı milliyetçi milletvekilleri tarafından, sâdece Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi'nin komünistlik ile suçlanan üç üyesini değil, aynı zamanda bu fakültedeki yabancı profesörleri de hedef alan, hattâ beni ve fakülteden meslekdaşım Esat Arsebük'ü disip-

lin kovuşturmasını sabote etmekle suçlayan ağır ve yer yer kişisel saldırı ve sataşmalarda bulunuldu. Sâdece bunu zikretmekle yetiniyorum. (...)

Bu konuda bana önemli görünen husus, parlamentonun kadro taslağında üç kadroyu lağvetmiş olması ve bunların Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi'nde folklor dalındaki bir kadro ve sosyoloji dalındaki iki kadro olduğunu da açık ve seçik olarak belirtmiş olmasıdır. Bunu yapmakla kânun koyucu, ilgililer aleyhindeki cezâ kovuşturmasına müdahale etmiş ve mahkeme karârına tekaddüm etmişti. Bu işlemin ne hukuk devleti ilkesi ile ne de üniversite özerkliği ile bağdaşır hiçbir yanı yoktu.

Aynı şekilde, zamânında Atatürk'ün kesin isteği üzerine, Atatürk'ün dil ve târih teorisine bilimsel zemini sağlamak amacı ile ilgili kürsülere çağrılmış bulunan bâzı Alman profesörlerin maaşları da yeniden onaylanmadı. (...) Münhasıran Dil-Târih ve Coğrafya Fakültesi'ni hedef alan bir temizlik harekâtı söz konusuydu. Tıp ve fen fakültelerindeki yabancı profesörlere herhangi bir şekilde dokunulmamıştı."[236]

Nâdir Nâdi, *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir yazısında, hâlen ABD Princeton Üniversitesi psikoloji bölümünde bulunan, fakat 1945-1947 yılları arasında DTCF Felsefe Enstitüsü'nde başkanlık yapmış ve söz konusu fakültenin psikoloji bölümünde görev almış bir öğretim üyesi olan Caroll C. Pratt'ın[237] kendisine bir mektup yazdığını ve mektubunda Türkiye'de bilim özgürlüğünün bulunmamasından yakındığını açıklıyordu. Mektupta şöyle deniliyordu:

> "Ankara'da bulunduğum müddet zarfında siyâsî fikirleri bakımından fazlaca sola mütemâyil görülen bâzı hocaların dersten men edilmeleri veyâ azlolunmaları için üniversite üzerinde kuvvetli bir tazyik yapıldığını gördüm. Bu tazyikin neticesi olarak fakültenin hemen hemen bütün hocaları, siyâsî bir mânâ verileceğinden korkarak, fikirlerini ifâdeden çekinirlerdi. (...) Profesörlerin muhtâriyeti varsa ve buna rağmen yine hükûmet tarafından ilhâm alan talebe ayaklanması ile azledilebiliyorlarsa, vaziyet çok fenâ demektir."[238]

Nâdir Nâdi, birkaç gün sonra da İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinin Üniversitelerarası Kurul'da aldıkları tutumu destekleyecektir.[239]

---

236 Ernst E. Hirsch, **Hâtırâlarım**, s. 423-426. Hirsch'in anlattıklarına Millî Türk Talebe Federasyonu'nun da 1949 yılının Nisan ayında kurulduğunu eklemek gerekir. **AT**, Sayı: 185, (Nisan 1949).

237 Yaşar Nâbi, **age**, s. 142.

238 Nâdir Nâdi, "Bir Mektup", **Cumhuriyet**, (7.2.1948). Ayrıca bkz. Yaşar Nâbi, **age**, s. 143-145. Yaşar Nâbi de, gelişmeleri eleştiriyordu. Ayrıca bkz. Nâbi, **age**, s. 141-152.

239 Nâdir Nâdi, "Yazık Olacak", **Cumhuriyet**, (25.2.1948). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (27.2.1948).

Bütün bu gelişmeler üzerine, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Vasfi Râşit Seviğ, üniversite özerkliğini savunan ve üniversite üzerindeki çeşitli baskıları kınayan bir açıklamada bulunacaktır. Seviğ, üniversite üzerinde baskı kurulduğunu ve korku yaratıldığını ileri sürüyor ve bu durumun Abdülhamit'in mutlakiyet rejiminden daha da kötü olduğunu bildiriyordu. Seviğ'e göre, söz konusu öğretim üyelerine de haksızlık yapılmıştı ve yapılmaya da devâm ediliyordu.[240]

Ahmet Emin Yalman da, bu kez üniversite özerkliğini savunuyor ve üniversiteye dışarıdan yapılan siyâsî müdahale ve baskıları kınıyordu. Yalman, sözü edilen öğretim üyelerini de savunurken, konunun her türlü etkiden arındırılmasını talep ediyordu.[241]

Siyâsî atmosferin ne ölçüde karardığına bir başka işâret de, İspanya iç savaşına ilişkin ve Ernest Hemingway tarafından kaleme alınan *Çanlar Kimin İçin Çalıyor?* adlı kitaptan esinlenerek çevrilmiş aynı isimli filmin İstanbul'da gösterimine sansür kurulunca engel olunmasıdır.[242]

Ulus gazetesinde yayınlanan habere göre, film "aşırı sol fikirleri gâyet ustaca telkin ettiğinden Türkiye'de gösterilmesi menedilmiştir.[243] *Ulus* gazetesinde yayınlanan bir yazı, filmleri gösterimden önce denetlemekle görevli olan merkez film kontrol komisyonunu aldığı bu karardan dolayı övüyor ve bu konuda şöyle deniliyordu:

> "Heyet, komünizmin gâyeleri için satın al[dığı] bir sanat vâsıtasıyla halka dinletmek istediği bir sinsi çana, tam halk tâbiriyle, ot tıkamıştır. Heyet, (...) Türk şuurunun ne olabileceği hakkında şerefli bir ibret tablosu çizmiştir. Böyle bir hükümle övünebiliriz. Ne mutlu anlayabilene!"

Yazıda, *Çanlar Kimin İçin Çalıyor?* filmini "görmeye ve üzerinde düşünmeye" gerek olmadığını belirttikten sonra; " 'Çanlar Kimin İçin Çalıyor?' Eskiden Hıristiyan müminler içindi. Fakat şimdi. Proletarya adına irtikâp edilmekte olan [suç işlenen] korkunç bir vahşet diktatörlüğü için. 'Çanlar Kimin İçin Çalıyor?' Allahım, yalnız bu isim [bile] başlı başına bir propagandadır, filmi görmeye

240 **Vatan**, (21.3.1948). Ayrıca bkz. Goloğlu, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 225.

241 Ahmet Emin Yalman, "Üniversitede Hürriyet ve Sansür", **Vatan**, (20.4.1948).

242 **Cumhuriyet**, (27.3.1948).

243 **Ulus**, (27.3.1948).

ne hâcet var?" diyordu. Eleştiriler bununla da sınırlı kalmayacaktır; filmin dayandığı romanın iki yıl önce 1946 yılında Türkçeye tercüme edildiğinin ve beş baskı yaptığının öğrenilmesi şu değerlendirmeyi gündeme getirecektir: "Havâdisten duyduğum tessürü hakkıyla izâh etmek icâb etse, şu ibâreleri yazmak yerine hüngür hüngür ağlamam lâzım gelirdi. (...) Türk hissîyâtının kendi yurdunda ve kendinin millî bir hükûmeti devrinde komünistlerin bu derece oyuncağı olması, zannedersem hazin bir mahkûmiyettir. Fakat Türk hissine, Türk vicdânına atılan bu tokat, eğer Türk infiâlini kükreterek hâricî propaganda karşısında artık biraz kendimize gelmemize [neden] olacak reaksiyonu yaratırsa, minnettar olmalıyız." Yazıda, kitapların da hiç olmazsa yayından sonra denetlenmesi isteniyordu: "Türkiye'de kitapları, neşrinden sonra olsun, okuyup mütâlaasını bildiren bir merci yok mudur? Yoksa bu kadar tehlikeli bir devirde bu derece çözük bir basın kontrolü, daha doğrusu kontrolsüzlüğü, doğru mudur?"

Tartışma şiddetlenerek sürer; filmin ithâlâtçı şirketi, filmin dünyânın hiçbir yerinde yasaklanmadığını belirterek, özellikle mâlî zararlarını ön plâna çıkarır. Şirket şu açıklamayı yapmıştır: "Filmde sol fikirleri telkin eden hiçbir şey yoktur. (...) Bugün Amerika sol fikirleri yayanlar aleyhinde şiddetli mücâdelelerde bulunurken, bunu Amerika'nın bütün dünyâya yayacağını hiç kimse kabul etmez. Film baştan başa demokrasinin ve cumhuriyetin galebesi lehinde canlandırılmıştır." Ancak bu tartışma sırasında Genelkurmay Başkanlığı ile Dışişleri Bakanlığı'nın kontrol komisyonu üyelerinin yasaklama lehinde oy kullanmış oldukları da ortaya çıkacaktır.[244]

Bütün bu gelişmeleri Danıştay Genel Kurulu'nun karârı izleyecektir: Danıştay Genel Kurulu, 3 Nisan 1948 târihinde DTCF'deki öğretim üyeleri hakkında solcu/komünist oldukları için değil, fakat "görevlerini kötüye kullandıkları için" Türk Cezâ Kânunu'nun 240. maddesi gereğince lüzûmu muhakeme karârı alır.[245]

244 Bu konuda geniş ve ayrıntılı bilgi için bkz. Levent Cantek, **Cumhuriyetin Bülûğ Çağı**, s. 143-159.

245 **Cumhuriyet**, (1 ve 2.5.1948); **Hürriyet**, (12.5.1948).

Mete Çetik, bu karârı şöyle açıklıyor: "Danıştay Genel Kurulu, 3 Nisan 1948'de açıkladığı karârı ile 2. Dâire'nin men'i muhakeme kararlarını bozar ve Türk Cezâ Kanunu'nun 240. maddesi ('kânunda yazılı hâller dışında her ne sûretle olursa olsun vazifesini suistimâl eden memur, derecesine göre üç aydan üç seneye kadar hapsolunur') hükmü uyarınca, lüzûmu muhakeme karârı vererek, son soruşturmanın başlaması-

Bu arada, 1948 yılının ilkbahar aylarında Orhan Seyfi Orhon'un DTCF'deki solcu/komünist öğretim kadrosuna ilişkin olarak Millî Eğitim Bakanı'ndan sözlü sorusuna şöyle yanıt verilecektir:

> "[DTCF'de üç profesörün] bu fakültenin kuruluş maksatlarına ve Üniversiteler Kânunu'nun üçüncü maddesine aykırı bir yol tutarak milliyetçi aleyhtârı, solcu telkinler yapmaları ve bu yolda neşriyatta bulunmaları üzerine, kendilerine vâki olan tavsiye, ikâz ve ihtarlara rağmen bu yoldan vazgeçmedikleri için Ankara Üniversitesi Senatosu tarafından öğretim mesleğinden çıkarılmalarına oybirliği ile karar verilmişti.
>
> Bu karar, Üniversitelerarası Kurul'ca çoğunlukla bozularak, bu üç profesörün gerek üniversite muhitinde, gerek umûmî efkâr üzerinde uyandırdıkları huzursuzluğa bakılmaksızın kürsülerine iâdesi kabûl ve tasvip edilmiştir."[246]

Konuşmasının içeriğinden ve üslûbundan Orhon'un bu son karardan hiç hoşlanmadığı açıkça görülüyordu. Orhon, Millî Eğitim Bakanı'nın bu durum karşısında ne düşündüğünü öğrenmek istiyordu. Orhon, TBMM'de yaptığı konuşmada, Millî Eğitim Bakanlığı ile Üniversitelerarası Kurul'un karârını eleştiriyordu.[247] Orhon'un bu sorusu, Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer tarafından yaklaşık bir buçuk ay sonra Mayıs ayı başında yanıtlanacaktır.

Sirer, 1947 yılının ilkbahar aylarında DTCF'de görevli bir profesör ile üç doçent hakkında öğrencilerin topluca şikâyette bulunduklarını, Ankara Üniversitesi yönetiminin bu şikâyet üzerine Üniversiteler Kânunu'nun 29. maddesi gereğince soruşturma açtığını ve hazırlanan fezlekenin de Millî Eğitim Bakanlığı'na sunulduğunu belirtiyordu. Millî Eğitim Bakanlığı'nın bu aşamadaki görevi, fezlekenin Danıştay'a iletilmesiydi. Danıştay da, Memurin Muhakemat Kânunu hükümleri uyarınca ya lüzûmu muhakeme karârı alacak ya da yargılamaya gerek görmeyecekti.[248]

---

nı sağlar. Eğer suçlamaların geçerliliği kanıtlanırsa, sanıklar 'vazifei memuriyetten dolayı veyâ ifâi vazife esnâsında' (Üniversiteler Kânunu md. 49'un memurin kânununa atıfta bulunmasıyla) suç niteliğinde olan 'yabancı ideoloji yayarak Türk gençliğine zehir saçmak' fiilini işlemiş ve bu durumda da görevlerini kötüye kullanmış kabûl edileceklerdir." Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 7.

246 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 11, 48. Birleşim, (16.4.1948). Sorunun târihi 15 Mart 1948 idi.

247 **Cumhuriyet**, (4.5.1948).

248 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 11, 54. Birleşim, (3.5.1948). Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

Sirer, Ankara Üniversitesi yönetiminin soruşturmasını ve soruşturma sonucunu da şöyle değerlendiriyordu:

> "Üniversite işlerinden mesûl ve muhatabı bulunan arkadaşınız olmam sıfatı ile ve bu mesûliyetin ağırlığı altında yaptığım tetkik neticesinde, yalnız Memurin Muhakemat [Kânunu] prosedürünün tâyin ettiği kovuşturma ile iktifâ etmeyip, bahis mevzuu öğretim üyeleri hakkında yine Üniversiteler Kânunu gereğince meslekî disiplin bakımından da kovuşturma yapmak zarûretine kâil oldum.
>
> Böyle bir lüzum ve zarûrete kâil olunca tabiî bunu telkin etmem lâzım... Telkin tâbirini kullanıyorum. Çünkü, talepte veyâ teklifte bulunmaya kânûnî salâhiyetim yoktur. Ancak üniversitelere suâl sorabilirim. Kânûnî salâhiyetim bu şekilde tâyin ve tahdit edilmiş olduğu için, mücip sebeplerini etraflıca açıklayarak, Ankara Üniversitesi'nin de, benim lüzümuna kâil olduğum veçhile, mevzuu bahis öğretim üyeleri hakkında bir disiplin kovuşturması yapılmasını düşünüp düşünmediklerini sordum.
>
> Bu suâlim üzerine Ankara Üniversitesi Senatosu, toplantı ve meslekî disiplin bakımından da bir kovuşturma yapılmasına karar verdi. [Ankara Üniversitesi] Senato[su], mevzuu bahis öğretim üyelerinin fiil ve hareketlerini incelemeye koyulunca, bir nokta üzerinde tereddüde düştü. O nokta şudur: Acaba üniversite organları, Üniversiteler Kânunu'nun tahmil ettiği vazifeleri yerine getirmeyen, bunların zıddı hareketlerde bulunan öğretim üyelerini de, hareketlerinin ağırlık derecesine göre, üniversite öğretim üyeliğinden çıkartabilir mi? Bu noktada [Ankara] Ünlversite[si] Senato[su] tereddüde düştüğü için, delâletimle yüksek Meclis'ten bir tefsir [karârı] istedi. Yüksek Meclis, bu noktada aslâ tereddüde yer olmadığını, kânun hükmünün sarih bulunduğunu ve aranan yetkinin mevcut olduğunu ifâde buyurdu.
>
> Bunun üzerine, Ankara Üniversitesi Senatosu, mevzuu bahis öğretim üyelerinin fiil ve hareketlerinin artık kendilerinin üniversite tedris kadrosu içerisinde muhafazalarına müsâit olmayacak şekilde ağır olduğunu ifâde ederek ihraçlarına karar verdi."

Sirer'in açıklamaları dikkat çekiciydi. Çünkü, hatırlanacağı gibi, üniversiteler, 1946 yılında kabûl edilmiş olan Üniversiteler Kânunu gereğince artık özerktiler ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın denetimi dışına çıkarılmışlardı. Bu yasanın üzerinden yaklaşık yalnızca bir yıl geçtikten sonra özerklik rûhunun ve anlayışının ilk sınavı gelip çatmıştı. Üniversite, kendi mensubu öğretim üyelerinin siyâsî tutum ve görüşleri dolayısıyla, üstelik de öğrencile-

rinden gelen ihbar ve şikâyetler üzerine, her ne kadar bu tür ihbar ve şikâyetler siyâsî kişilikler ve basın tarafından destekleniyorsa da, soruşturma açmak zorunda kalıyordu ve bu türden bir soruşturma, değişik siyâsî ve TBMM Millî Eğitim Komisyonu örneğinde olduğu gibi mâlî baskılar altında kolayca yönlendirilebiliyordu. Dahası, Millî Eğitim Bakanı, bu tür durumlar karşısında bakanlığının yasa gereğince elinin kolunun bağlandığından Meclis'te şikâyet edebiliyor ve yasaya karşın duruma müdahale ettiğini açıklıyordu.

Sirer'in açıklamalarına göre, Millî Eğitim Bakanı'nın başkanlığında üç üniversite rektörü ile fakülte dekanlarından ve bunların birer temsilcilerinden oluşan yirmi kişilik Üniversitelerarası Kurul, Ankara Üniversitesi Senatosu'nun söz konusu karârını "delilleri kâfı görmediği için" bozmuştu. Üniversitelerarası Kurul'un oylamasında, Ankara Üniversitesi üyeleri karârın aleyhine ve İstanbul Üniversitesi üyeleri ise lehine oy vermişlerdi. Meslekî disiplin kovuşturması talebi de reddedilmişti. Bunun üzerine DTCF yönetim kurulu, "bu öğretim üyelerinin vazifelerine dönmelerinin üniversite disiplinini bozacağını düşünerek, tâlimatnâmenin kendisine verdiği bir salâhiyeti kullan[mış] ve bu öğretim üyelerine âid dersleri iptâl et"mişti. Memurin Muhakemat Kânunu'na göre yapılması gereken soruşturma ise henüz sonuçlanmamıştı ve Danıştay'ın karârı bekleniyordu. Danıştay'ın meni muhakeme karârı vermesi üzerine Millî Eğitim Bakanlığı bu karâra itirâz etmişti. Ancak Danıştay Genel Kurulu'nun karârı henüz oluşmamıştı.

Sirer'in açıklamalarından, Ankara Üniversitesi Senatosu ile DTCF yönetim kurulunun, yukarıda sözü edilen çeşitli baskılar üzerine, yönlendirilmiş karar alabildiği ve Üniversitelerarası Kurul'un ise, İstanbul Üniversitesi mensuplarının oyları ile, bu yönlendirilmiş karârı iptâl edebildiği açıkça görülüyordu. Bütün bu gelişmeler, '46 üniversite özerkliğinin kâğıt üzerinde kalan rûhunu ve uygulamasını da gözler önüne seren bir tecrübeydi. Yine de Ankara Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri arasında ortaya çıkan bu farklılık dikkat çekicidir. İstanbul grubu, özerk üniversite rûhunu içselleştirmiş görünürken, Ankara Üniversitesi öğretim üyeleri, belki de Ankara siyâsî ortamının etkisiyle siyâsî baskılara daha açık gibi görünüyordu.

Sirer'in açıklamalarında kullandığı üslûp da, soru sâhibi Orhon'un görüş ve düşüncelerine ortak olduğunu açıkça gösteriyordu.

Orhon ise, Sirer'i yanıtlarken yaptığı konuşmada, Üniversitelerarası Kurul üyelerini sert bir dille eleştiriyordu. Orhon'a göre, kurul söz konusu öğretim üyelerini savunmuştu. Bunun üzerine Manisa milletvekili Necdet Otoman ise, "onları da [Üniversitelerarası Kurul üyelerini de] tasfiye etmeli" diyordu. Orhon, üniversite özerkliği ile ilgili görüşlerini de şöyle ifâde ediyordu:

> "Yüksek Meclisinizin ve Millî Eğitim Bakanlığınızın bu meseleyi hassâsiyetle tâkip edişini üniversite muhtâriyetine müdahale sayan bir dikbaşlılık göze çarpmaktadır. Üniversite muhtâriyetinden bahsediliyor. Üniversite muhtâriyeti ile bu işlerin ne alâkası olabilir? Üniversite muhtâriyeti, devlet aleyhine, millet aleyhine, zorla koparılmış siyâsî bir mahtâriyet midir? Bütçesini bu milletin kesesinden alan, bu rejimin kurduğu üniversitelerin ilim adamları, muhtâriyetin gölgesinde bu devlete ve bu millete bağlılıklarını unutabilirler mi?"[249]

Orhon'un bu görüşünün hemen hemen herkes tarafından paylaşıldığı açıkça görülüyordu.

Basında tam da bu sırada yayınlanan bir başka önemli haber de, Ankara Üniversitesi Teşkilât Kânunu'na geçici bir madde eklenerek, DTCF'deki bâzı kadroların kaldırılacağına ilişkindi.[250] Gerçekten de Başbakan Recep Peker tarafından imzâlanarak 3 Şubat 1947 târihinde bakanlar kurulunca Meclis'e sevki kararlaştırılan, ancak nedense bir yıldan uzun bir süre sonra ancak sevki gerçekleşen 21 Nisan 1948 târihli Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları Hakkında Kânun tasarısı, bu konuda önemli bir girişimdi.[251] Ancak bu konudan ileride söz edeceğim.

Ankara Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Kansu ise, Nisan ayı sonunda görevinden istifâ ederek ayrılmayı tercih edecektir.[252] Oysa Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, hemen ertesi gün yayınladığı bir

249 Ayrıca bkz. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 8 ve 13. Yüksek Ziraat Enstitüleri de Üniversiteler Kânunu'na dâhil edilerek özerk yapıya kavuşacaklardır. Bu konuda bkz. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 12, 78. Birleşim, (28.6.1948). Ayrıca bkz. **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 1), s. 133-140.

250 **Cumhuriyet**, (19.4.1948).

251 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 12, 82. Birleşim, (5.7.1948), S. Sayısı: 186.

252 **Vatan**, (29.4.1948); **Cumhuriyet**, (28.4.1948).

bildiri ile üniversite özerkliğini savunuyordu.[253] Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne ise hemen ertesi gün yine DTCF öğretim üyelerinden Prof. Dr. Enver Ziyâ Karal seçilecektir.[254]

Ahmet Emin Yalman da, "Türkiye'de ilim vâsilik altına alınamaz!" diyor ve solcu/komünist oldukları iddiâ edilen öğretim üyelerini savunuyordu.[255]

Fuat Köprülü de, tam bu sırada yine aynı konuya temâs ediyordu:

> "Ankara [Üniversitesi] Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi'nde aşırı solcu propagandası yaptıklarından dolayı Ankara Üniversitesi'nin senatosu tarafından haklarında ihraç kârarı verilen ve sonradan Üniversitelerarası Kurul tarafından vazifelerinde bırakılan bir profesör ve iki doçent meselesi... (...)
>
> [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mayıs toplantısında Maarif Vekili [Milli Eğitim Bakanı] tarafından verilen izahat, bu işin hâlâ kat'î bir neticeye bağlanamadığını ve henüz Devlet Şûrâsı'nın Umûmî Heyeti'nde [Danıştay Genel Kurulu'nda] müzâkere edilmekte olduğunu anlatmaktadır. Kat'î bir neticeye bağlanması, doğrudan doğruya Ankara Üniversitesi'ne âid olması tabiî bulunan bu işin, mevzuatımızın bozukluğu ve salâhiyetli makamların salâhiyet mesûliyetlerini lâyıkı ile kavrayamamaları yüzünden bu kadar müzmin bir şekil almasına karşı hayret ve teessür duymamak kâbil değildir.
>
> Eğer üniversite muhtâriyeti hakkındaki kânun, her üniversiteyi hükmî bir şahsiyet addederek, Üniversitelerarası Kurul gibi tamâmiyle bize mahsus, mânâsız ve hattâ üniversite muhtâriyeti mefhumuna da aykırı bir heyet teşkil etmemiş olsaydı, bu mesele çoktan hâlledilmiş olacaktı. Bu kânunun yeni baştan ele alınarak, bir üniversiteyi, diğer üniversitelerin vâsiliğinden kurtaracak, bir ilmî muhtâriyet mefhumunu hakiki sûrette sağlayacak bir şekle konulması lüzûmu, bu küçük ve hazin tecrübe ile de anlaşılmıştır sanırım...(...)
>
> Realitelerden de gâfil olmamak lâzımdır. Her cemiyetin, hattâ demokratik rejime sâhip cemiyetlerin de kendilerine mahsus esasları vardır ki, fikir hürriyeti bahanesi ile bunlara taarruz etmek, hele bu taarruzları kürsülerde bir propaganda mâhiyetinde sistemli sûrette yapmak kâbil değildir.

253 **Vatan**, (30.4.1948). Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, Süreyyâ Ağaoğlu, Burhan Apaydın, Ali Fuat Başgil, Burhan Belge, Sâlim Rağıp Emeç, Mehmet Ali Sebük, Nihat Reşat Belger, Ahmet Emin Yalman ve Fahri Fındıkoğlu tarafından kurulmuştu. Ayrıntılı bilgi ve derneğin esas nizamnâmesi için bkz. **Vatan**, (10.9.1947); **Vatan**, (15-16.10.1947).

254 **Vatan**, (1.5.1948); **Hürriyet**, (1.5.1948).

255 **Vatan**, (5.5.1948).

Bizim üniversiteler kânunumuzun gâliba üçüncü maddesi, bu müesseselerin millî hedefini ve gençliğe yapılacak telkinlerin maksat ve gâyesini tesbit etmiş bulunuyor. Mamaafih kânunda böyle bir madde bulunmasa bile, millet hazinesinden verilen milyonlarla yaşayan ilim müesseselerimizin, Türk gençliğine anayasa ile tesbit edilen demokratik esaslara aykırı tenkitlerde bulunamayacağı muhakkaktır. Üniversite muhtâriyeti prensibini yâhut fikir hürriyeti mefhumunu bir silâh gibi kullanarak, bu türlü hareketlere kalkışmaya aslâ müsaade edilmez.

Üniversite heyetlerimiz, millî varlığımız ile alâkalı olan bu gibi meselelerde âzamî hassâsiyet göstermeye mecburdurlar. Herhangi bir sebep ve bahane ile bunu yapmazlar veyâ yapamazlarsa, kendilerine verilmiş olan muhtâriyete lâyık olmadıklarını anlatmış olurlar.

Ankara [Üniversitesi] Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi'nde 1943'den beri sürüp gelen aşırı solculuk meselesinde, üniversite muhtâriyet kânununun kabûlünden evvel doğrudan doğruya Maarif Vekâieti'nin [Millî Eğitim Bakanlığı'nın], bu kânunun bu kabûlünden sonra da alâkalı makamların kâfi derecede hassaslık göstermediklerini ve ancak talebenin mecbûri şikayetleri karşısında ise el koyduklarını teessürlerle söylemek lâzımdır.

Dört yıllık uzun bir ihmalden sonra nihâyet meselenin ehemmiyetini takdir ederek kat'î bir karar veren Ankara Üniversitesi'nin bu karârı ise, ne yazık ki, Üniversitelerarası Kurul tarafından iptâl edilmiş bulunuyor.

Doğrudan doğruya ilmî bakımdan ve millî terbiye bakımından tetkik ve takdire bağlı olan bu gibi meseleleri, adlî ve idârî mahkemelerin karârına bağlı tutmak, büyük bir hatâdır. Bahis mevzuu olan hocaların tedrisâtı, bu tedrisâtın fakülte içindeki tesirleri, bu hocalar tarafından neşredilen kitaplar, risâleler, makâleler meydandadır. İlmî olmaktan ziyâde siyâsî birer propaganda mahsûlü olan bu yazıları dikkatle okumuş olsalardı, Üniversitelerarası Kurul'un iptâl karârı veren âzâları, elbette böyle bir karar veremezlerdi. (...)

Bu aşırı solcu propaganda mahsüllerini ilmin istiklâli nâmına müdâfaaya kalkanların herhâlde bu yazıları okumadıklarına hükmetmek zarûrîdir ki, bunun da memleket hesâbına, hattâ üniversite muhtâriyeti hesâbına ne kadar acı bir hüküm olduğu meydandadır."[256]

Haziran ayında DTCF'nin üç eski öğretim üyesi, Boratav, Boran ve Berkes hakkında dâvâ açılır.[257] Söz konusu öğretim üyele-

256 Fuat Köprülü, "Fikir Hürriyeti Mefhumunu Ters Anlayanlar", **Millet Sözü**, (6.5.1948); Fuat Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 806-809.

257 **Vatan**, (16.6.1948). Ayrıca bkz. Selim Râgıp Emeç, "Millet Meclisinde Bir Komünizm Tartışması", **Son Posta**, (4.6.1948); **AT**, Sayı: 175, (Haziran 1948).

ri aleyhine açılan dâvâ, 15 Haziran'da Ankara 4. Asliye Mahkemesi'nde başlayacaktır.[258] Tam bu sırada *Cumhuriyet* gazetesinin bir haberi de dikkat çekiyordu: Habere göre, CHP içinde kurulan bir komisyon, komünistlerin câsus sayılmaları ve bu şekilde muameleye tâbi tutulmaları için rapor hazırlamıştı.[259] Nitekim CHP Meclis Grubu da, sağ ya da sol akımlara kapılan kişilerin vatana ihânet suçundan askerî mahkemelerde yargılanmasını talep ediyordu.[260]

Uzun süren yargılama sonucunda 10 Şubat 1950 târihinde sanıklardan Boran ile Berkes, Türk Cezâ Kânunu'nun 240. maddesi uyarınca üçer ay hapse mahkûm olacaklar ve Boratav da beraat edecektir.[261] Oysa Savcılık, 3 Aralık 1949 târihli oturumda tüm sanıkların beraatlerini talep etmişti.[262] Cezâların tecil edilmemesi de dikkati çekiyordu.[263] Dâvâ, uzun süre devâm edecek ve ancak 1950 yılı başında sonuçlanacaktır. Buna göre, Boratav beraat ederken, Berkes ile Boran, komünizm propagandası suçundan üçer ay hapse mahkûm edilecek, fakat cezâları tecil edilecektir. Ayrıca, memuriyetten men de edilmişlerdi.[264] Oysa Savcı, sanıkların beraat etmelerini istemişti.[265] Boran ve Boratav'ın karârı temyiz etmeleri üzerine Yargıtay 4. Cezâ Dâiresi, 6 Haziran 1950 târihinde karârı bozacak ve "görülen lüzûma binâen" dâvânın Ankara 1. Asliye Cezâ Mahkemesi'nde görülmesine karar verecektir. Bu mahkeme, sanıkları 30 Haziran 1950 târihinde beraat ettirecek ve karar temyiz edilmediğinden 23 Aralık 1950 târihinde kesinlik kazanacaktır.[266]

Bu noktada zaman aralığındaki sıçramamızdan artık geriye dön-

---

258 **Cumhuriyet**, (15 ve 22.6.1948); **Hürriyet**, (16.6.1948); Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 7.

259 **Cumhuriyet**, (21.6.1948).

260 **Cumhuriyet**, (25.6.1948).

261 Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 221; Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 8. Boratav'ın beraat karârı, temyiz edilmediğinden 29 Mart 1950 târihinde kesinlik kazanır. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 8 ve 12.

262 Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 7-8.

263 Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 8.

264 **Vatan**, (11.2.1950); **Cumhuriyet**, (11.2.1950). Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (30.9.1948); **Cumhuriyet**, (13 ve 27.10.1948).

265 **Cumhuriyet**, (10 ve 30.12.1949); **Cumhuriyet**, (11.1.1950); Sabiha Sertel, **Bir Roman Gibi**, s. 394.

266 Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı: 160, (Nisan 1997), s. 8.

menin zamânıdır. Hatırlanacağı gibi, yukarıda sözü edilen Ankara Üniversitesi'nin kadrolarının saptanmasına yönelik yasa tasarısında, tasarı çok daha erken bir târihte hazırlanmış ve Meclis'e de geç sevk edilmiş olduğu için, DTCF kadrosunda herhangi bir indirime gitmek için gerekçe belirtilmemiş ve söz konusu fakültenin kadrolarının lağvı düşünülmemişti.[267]

Oysa tasarının Millî Eğitim Komisyonu'nda görüşülmesi sırasında durum artık tamâmen değişmiş gibi görünüyordu. Çünkü, söz konusu komisyon, tasarıda gereken değişikliği yapmış ve Orhan Seyfi Orhon'un TBMM'de görüşlerini açıkladığı gün, yâni 3 Mayıs'ta raporunu tamamlamıştı. Komisyon raporunda, DTCF'ye özel bir ilgi gösterildiği hemen belli oluyordu:

> "Komisyonumuz, Millî Eğitim Bakanı ile Ankara Üniversitesi Rektör vekili, Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi Dekanı ve diğer fakülte dekanları hazır bulundukları hâlde, Ankara Üniversitesi kuruluş kadroları kânunu tasarısını incelemeye başlarken, bu tasarının komisyonumuzda uzun müddet kalmasına sebep teşkil eden Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi'nde halk edebiyâtı-folkior ve sosyoloji derslerini okutan üç öğretim üyesinin durumu üzerinde büyük bir dikkatle durdu. Komisyonumuz, bu öğretim üyelerinin Üniversiteler Kânunu'nun 3. maddesi gereğince görevlerini yerlerine getirmemiş olduklarına, aksine öğrencilere gerek dersleri, gerek yazıları ile zararlı telkinlerde bulunduklarına kanaat getirdiği, bu öğretim üyelerinin derslerine ilgili fakültelerce bir müddetten beri ara verilmesine zarüret duyulmuş olduğunu da öğrenmiştir. Buna göre, yurt içinden veyâ dışından bu dersleri okutacak ehliyette yeni öğretim üyeleri sağlanmasına imkân vermek üzere, hâlen bu derslere tahsis edilmiş olan kadroların ve bu kadrolarla yapılmakta olan hizmetlerin kaldırılması lüzumlu görülmüş, bu maksatla da tasarıya geçici ikinci madde eklenmiştir. Oybirliği ile alınan bu kararlardan sonra tasarının incelenmesine başlanmış..."

Komisyon raporunda, DTCF'de görevli Alman öğretim üyelerinin de üzerinde duruluyor ve bu konuda da şöyle deniliyordu:

> "Komisyonumuz, Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi'nde okutulan dil disiplinleri üzerinde de hususî bir dikkatle durmuştur. Esâsında bilim kurumlarımızda bulunan ve büyük masrafları gerektiren yabancı profesörlerin bir müddet ile mukayyet olarak çalışmaları ve bu müddet içinde memleketin muhtâç olduğu öğretim üyelerini ye-

267 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 12, 82. Birleşim, (5.7.1948); S. Sayısı: 186. Ayrıca bkz. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 8 ve 13. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

tiştirmeleri icâb eder. Ancak, birinci derecede ehemmiyetli bilim kollarında yabancı uzmanların çalışma sürelerini uzatmak sûreti ile bir fedâkârlık ihtiyârı kabûl edilebilirse de, tâli mâhiyette olan, pek az veyâ hiç talebesi bulunmayan Sinoloji, Hindoloji, Sümeroloji, Hungaroloji, Hititoloji gibi dersler için, tesislerinden itibâren onüç yıl geçtiği hâlde, hâlâ yabancı uzman kullanılmasına devâm edilmesi israf mâhiyetinde görülmüştür.

Bu derslerin bir ikisinin ancak bâzı Avrupa edebiyat fakültelerinde yer aldığı ve bunların Türk dili ve târihinin kaynaklarını zenginleştirmek maksadı ile evvelce tesis edildiği, bu alanlarda ise artık Türk elemanları yetişmiş bulunduğu ve zâten bu derslerden ihtisaslarını yapmış olanların öğretim hayâtında görevlendirilmeleri de büyük bir güçlük gösterdiği dikkate alınarak, yıllardan beri bu dersleri okutmakta olan yabancı profesörlerin kullanılmalarına, Ankara Üniversitesi Rektör vekili ve Dil ve Târih-Coğrafya Fakültesi Dekanı'nın verdiği bilgi üzerine, bu derslerin müstakil enstitüler hâlinde devâm ettirilmesine lüzum kalmadığı anlaşılmakla, ödeneklerinin tasarruf edilerek, bugün için takviyesi gereken genç elemanlar kadrosunun genişletilmesine tahsisi yerinde görülmüştür."

Komisyon raporunda dikkati çeken bir başka nokta da Üniversiteler Kânunu'nun değiştirilmesi yönündeki talepti:

"Bu kânun tasarısı görüşülürken (...) Üniversiteler Kânunu'ndaki bâzı hükümlerin tatbikatta beklenilen müsbet sonuçları sağlamadığı, bir kısım üniversite mensupları arasında yanlış anlayışlara yol açtığı sonucuna varan komisyonumuz, bu kânunun hükûmetçe en kısa bir müddet içinde gözden geçirilerek, değişmesi gereken hükümler hakkındaki tasarının yüksek Meclis'e sunulması lüzûmuna kanaat getirmiştir."

Komisyon başkanı CHP milletvekili Suut Kemâl Yetkin idi. Komisyonda Emin Soysal ile Fuat Köprülü de bulunuyordu. Ancak Köprülü raporun imzâsında bulunmamıştı.[268]

28 Haziran târihli bütçe komisyonu raporunda ise, Millî Eğitim Komisyonu'nda yapılan değişikliğin benimsendiğine dikkat çekiliyor, ancak "ilgâ edilen halk edebiyâtı, folklor, sosyoloji derslerine âid kadroların ilgâsı sûreti ile değil, bunların (L) cetveline alınması sûreti ile şimdilik mevkuf tutulmalarının kânun tekniğine daha uygun olduğunu gözönünde tutarak, bu ciheti tasarının 2.

268 Kısa bir süre sonra Nâdir Nâdi, Köprülü'nün Meclis'te yaptığı bir konuşmada hükûmete destek olduğunu bildirecektir. Nâdi'ye göre, bütün düzenlemeler tek tip insan ile tek tip düşünce yaratılmasına hizmet ediyordu. Düşünce özgürlüğüne ise yer kalmıyordu. Nâdir Nâdi, "Tuhaf Şeyler", **Cumhuriyet**, (11.6.1949).

geçici maddesini kaldırmak ve 3. geçici maddesine bir fıkra eklemek sûreti ile temin etmiştir" deniliyordu. Bu rapora, DP milletvekilleri Hasan Polatkan ile Abidin Potuoğlu muhalefet şerhi düşmüşlerdi.[269]

Temmuz ayında ise, Meclis DTCF'de görevli söz konusu öğretim üyelerinin kürsülerini lağveder.[270] Öğretim üyelerinin görevlerine son verilir.[271] Yasa, teknik olarak söz konusu üç kadronun o yıl kullanılmayacak kadrolar cetveline iletilmesi ile sorunu çözmüştü.[272]

---

269 Mete Çetik, Adnan Adıvar'ın bütçe komisyonu raporuna muhalif olduğunu, ancak raporda karşı oy kullandığının yer almadığını belirtiyor. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 8.

270 **Vatan**, (7.7.1948).

271 **Vatan**, (18.7.1948).

272 Ayrıca bkz. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 8 ve 13.

Söz konusu öğretim üyelerine âid ve o yıl kullanılmayan kadrolar, 1973 yılına kadar bütün bütçe kânunlarında yer alacak ve ilgili kişilerin göreve dönmeleri bu şeklide engellenecektir. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 8 ve 13. İlgili kişiler, açık memuriyet dolayısıyla maaşlarını eksik de olsa almaya devâm edeceklerdir.

Ancak, "Behice Boran'ın açık memurluk durumu 1951 yılına kadar sürer. Genel başkanı olduğu *Türkiye Barışseverler Derneği'nin 1950 yılında hükûmetin Kore'ye asker gönderme kararına karşı yayın yo*lu ile başlattığı propaganda nedeni ile açılan dâvâda, 'millî menfaatlere zarar verici faaliyette bulunmak' suçundan bir sene üç ay hapis ve beş ay emniyet nezâreti cezâsı alınca, A[nkara] Ü[niversitesi] Senatosu, [15 Kasım 1951 târihinde] kendisini 'devlet memurluğundan ihraç' ve 'üniversite öğretim mesleği yetki, ünvan ve haklarından da kesin olarak mahrum' eder. Çetik, agm", **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 11 ve 13.

"Niyazi Berkes, dâvâda beraat edince, atamasının yapılması ile ilgili olarak, 1950 yılından itibâren dekanlığa başvurularda bulunur. Bunların reddi üzerine 1951 yılında Danıştay 5. Dâiresi'nde dâvâ açar. Ama görevine son verilmesinin, aldığı mahkûmiyetle bir ilgisi olmadığı için, istemi reddedilir. Berkes, 1952'de Kanada'da Mc Gill Üniversitesi'nde iş bulur. 1954 ve 1956 yıllarında açık maaşı kesilir. Ama başvurusu ile tekrar ödenir. Ancak sonradan yabancı bir kadınla evlendiği için müstâfi sayılır ve açık maaşı da kesilir. Bu nedenle de tekrar göreve dönme olasılığı kalkar. Ancak bu arada, muhtemelen yabancılarla evlenmeyi istifâ nedeni sayan yasanın iptâlinden sonra başvurarak, tekrar memur sayılmış olmalıdır ki, 13 Temmuz 1968'de yaş haddinden emekli olur." Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 11 ve 13.

"Pertev Nâlli Boratav, açıktaki memurların boşalan kadroya öncelikle atanacağı hükmüne güvenerek, atamaların takipçisi olur. Gerçekte kadrosu kaldırılmamıştır. Beraat ettiğinden söz ederek, 30 Mart 1950, 17 Nisan 1950 ve 5 Haziran 1950'de görev talep eder. Ancak, o da görevden alınma nedeni söz konusu olmadığı için reddedilir." Boratav'a da açık maaşı, Fransa'daki görevi sırasında da, zaman zaman kesilmek istenmekle birlikte, ödenmeye devâm eder ve 20 Ağustos 1970 târihinde emekliye sevk edilir. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 11 ve 13.

Abdülkadir İnan'ın kadrosunun da aynı cetvele alınması, Fahri Kurtuluş'un itirâzı ve Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun İnan'ın isminin listeye yanlışlıkla katıldığını belirtmesi üzerine, geri çekilmişti. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 8. Yasanın anayasa ve idâre hukûku açısından geniş bir incelemesi için ayrıca bkz. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 8-11. DTCF'deki solcu hocaların öyküsü için ayrıca bkz. Emre Dölen, **Türkiye Üniversite Târihi: Özerk Üniversite Dönemi (1946-1981)**, (Cilt: 5), s. 119- 185.

Tasarının TBMM'deki görüşmeleri de ilginçti: Ankara Üniversitesi Kuruluş ve Kadroları Hakkında Kânun tasarısının görüşülmesi sırasında söz alan Fahri Kurtuluş, üniversitenin tutumunu eleştiriyordu:

> "Muhtâriyet, her zaman söyleyeceğim ve iddiâ edeceğim ki, milliyetçilik vasfı taşımamak ve memleketin tuttuğu yol hilâfına hareket etmek demek değildir. (...) İnkılâp [Târihi] Enstitüsü, kendisini ağır gafletten kurtaracak durumda değilken, burnunu çok büyük meselelere sokmuş ve bir iş yapıyormuş gibi, 1944 yılında "Irkçılık-Türancılık" diye bir kitap yayınlamış ve burada günlük politikaya ve politika adamlarının arzusuna uygun olarak yazılmış makâleleri toplayarak, hattâ komünistlerden bâzılarının yazdığı yazıları da alarak, kendi kuruluş gâyesinin mânâsını inkâr eden bir zihniyete hizmet etmiştir."[273]

Kurtuluş, Millî Eğitim eski Bakanı Hasan Âli Yücel'in de ismini açıkça zikrederek suçluyor ve bu suçlamalarına yabancı/Alman öğretim üyelerini de katıyordu. Kurtuluş, DTCF'yi suçlamalarının odak noktasına yerleştirmişti.

Adnan Adıvar ise, tasarıya muhalif olduğunu vurguluyordu:

> "Bu kânun mücibince bâzı kürsüler doğrudan doğruya isim zikrederek lağvediliyor. Halbuki bendenizin prensip ve kanaatime göre, hiçbir Meclis isim zikrederek muhtar olan üniversitenin bir kürsûsünü lağvedemez."

Adıvar'ın bu konuşması, Millî Eğitim Komisyonu sözcüsü Suut Kemâl Yetkin tarafından sözü geçen isimlerin vatan hâini oldukları şeklinde yanıtlanacaktır.

Meclis'in bir sonraki oturumunda da devâm eden tartışmalar sırasında Emin Soysal, DTCF'deki söz konusu üç öğretim üyesini eleştiriyor ve "bu mânâda bir muhtâriyet telâkkisine bu Meclis ve bu millet nâmına müsaade etmemek yerinde olur" diyordu. Soysal, "eğer üniversite yanlış bir istikâmet tâkip ederse, ona 'istikâmetini düzelt' diyemez miyiz?" diye soruyordu. Soysal'a göre, zâten daha zamânında üniversiteye özerklik vermek hatâlı olmuştu. O zaman yasa tasarısı iyi incelenememiş ve tartışılamamıştı. Aceleye gelmişti. Soysal'a göre, uyarı ve eleştirilere karşın üniversite

---

273 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 12, 82. Birleşim, (5.7.1948). Ayrıca bkz. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 8. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

doğru bir istikâmet almazsa, bu taktirde görev Meclis'e ve hükûmete düşerdi.[274] Meclis'te görüşlerini açıklayan pek çok üye, üniversite özerkliğini ilke olarak savunuyor, ancak bunu sınırlıyordu. Bu üyelere göre, bilimsel özgürlük alanı millî istiklâl ile sınırlıydı ve bu sınırı aşan öğretim üyelerinin görevlerine son verilmesi de doğaldı.

Diğer yandan, DP milletvekili Sâdık Aldoğan, Meclis'te yaptığı konuşmada, söz konusu öğretim üyelerinin görevlerine son verilmesine karşı çıkıyordu. Aldoğan'a göre, üniversite özerkliği buna engeldi ve üniversite kesinlikle özerk bir yapıda kalmalıydı.

Oysa Emin Soysal, Aldoğan'ı şöyle yanıtlıyordu:

> "Fikir hürriyetinin de nihâyet hudûdu vardır. Herkes alabildiğine herşeyi bir memlekette söylerse, herkes alabildiğine, memleketin yüksek menfaatlerini düşünmeden, fikrî hürriyeti vardır diye, her türlü zırva, saçma sözler söylerse, bu memleketin hâli ne olur? (...) Fikir hürriyeti dediğimiz zaman mevzu bahis olan şey, fikirdir, fikir... Bir fikir ki, milletin hayâtına, hayat ve teminat vermez, [o] fikir, fikir değildir. (...) Fikir meselesi, herkesin önüne gelen herşeyi söylemesi değildir. Onlar, saçma şeylerdir."

Yasa tasarısı, TBMM'de oylandığında, tasarıya karşı sâdece iki kişi olumsuz oy kullanacaktır. Bu üyeler, Millet Partisi milletvekilleri Sâdık Aldoğan ile Nûrettin Ünen idi.

Ahmet Emin Yalman da, bir kez daha üniversite özerkliğini savunuyordu.[275] Nâdir Nâdi de, Yalman'ı destekliyor ve yasa vesilesi ile DTCF'deki bâzı kadroların lağvedilmesini eleştiriyordu.[276] Aynı gün İstanbul Üniversitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Sıddık Sâmi Onar da Emin Soysal'ı yanıtlıyordu. Tıpkı Necmettin Halil'in Fahri Kurtuluş'u yanıtlaması gibi... Çünkü Kurtuluş Necmettin Halil'i de eleştirmişti.[277]

Bu gelişmeler, üniversitenin kendi içinde de önemli yankılara neden olacak ve Temmuz ayı ortalarında İstanbul Teknik Üniver-

---

274 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 2, Cilt: 12, 83. Birleşim, (6.7.1948). Ayrıca bkz. Çetik, agm, **Târih ve Toplum**, Sayı:160, (Nisan 1997), s. 8. Bundan sonra, bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

275 Ahmet Emin Yalman, "İlme Düşmanlık", **Vatan**, (19.7.1948).

276 Nâdir Nâdi, "İlme Tokat", **Cumhuriyet**, (8.7.1948).

277 Cumhuriyet, (8.7.1948). Bkz. Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950), (Cilt: 1), s. 114-129.

sitesi Rektörü Ord. Prof. Dr. Tevfik Taylan görevinden istifâ etmeyi tercih edecektir. Basında bu istifâya neden olarak İstanbul Üniversitesi'ndeki bâzı kadroların son yasal düzenleme ile azaltılması gösteriliyordu.[278] Nâdir Nâdi, bir kez daha üniversite üzerinde kurulan baskıları eleştiriyor ve "[Cumhuriyet] Halk Partisi çoğunluğu, üniversitelerimizin fikri hürriyetini hazmedememiş ve bir kısım muhalefetin de yardımı ile ilim kürsülerimize ağır bir yumruk indirmekten çekinmemiştir" şeklinde yazıyordu.[279]

TBMM'de aşırı sağ ve solla mücâdele etmek amacıyla özel bir komisyon kurulmuştu; Nâdir Nâdi ise, bu gelişme karşısında; "Düşmanlarını yenmek maksadı ile de olsa, hürriyete kelepçe taktığı gün, demokrasinin faşizmden ne farkı kalır? Sağ fikirden bahsetmenin yasak olduğu, sol fikirlere dokunmanın suç bilindiği bir memlekette kafalar zorla dumüra uğratılıyor demektir." diyordu.[280] Bahadır Dülger ise, "milliyetçilik fikri etrâfında sıkış-

278 **Cumhuriyet**, (14.7.1948).

279 **Cumhuriyet**, (18.7.1948). Ayrıca bkz. **Nâdi, age**, s. 320-321.

Diğer yandan, **Hürriyet** gazetesi, komünizm propagandasından yakalananların sınır dışı edilerek Sovyetler Birliği'ne gönderilmesini istiyordu: "Bizden memnun olmayanların bu topraklarda yerleri olmasa gerek"ti. **Hürriyet**, "Kızıl Cennet", (4.6.1948).

280 Nâdir Nâdi, "Bu Komisyon Neye", **Cumhuriyet**, (23.5.1948).

Nihat Erim, 2 Haziran 1948 târihli güniûğünde, bu konuda epey ayrıntı vermektedir: "Komünist propaganda, teşkilât ve her türlü Rus faaliyeti ile mücâdele İçin tedbirler düşünmek üzere kurulan komisyon çalışmalarına devâm etmekte; ben de dâhilim. Bakanlardan, milletvekillerinden ve memurlardan lüzum gördüklerimizi dinliyoruz. Başbakanı da dinledik. Millî eğitim teşkilâtımız ile ciddî sûrette meşgûl olmak lâzım. Ruslar sistemli bir tarzda işe orada başlamışlar. Köy Enstitüleri hakkında şimdiye kadar dinlediklerim korkunç. Bizim eski Galatasaray Müdürü Fethi İsmâil İsfendiyaroğlu iki gün önce husûsî sûrette Tahsin [Banguoğlu] ile bana Köy Enstitüleri'ndeki teftişlerinden edindiği intibâları anlattı. İsmâii Hakkı Tonguç, bu müesseseleri birer köylü proletaryası yuvası hâline sokmuş. H[asan] Âli Yücel de buna göz göre göre meydan vermiş. Enstitülerdeki öğretmenler, kitaplar, hep âile, milliyet, vatan duygularını kıracak, sınıf mücâdelesi şuuru yaratacak telkinlerle dolu imiş. R[eşat] Şemsettin Sirer, bu derdi büsbütün ortadan kaldıracak tedbirleri almak cesâretini gösterememiş. Komünist temâyüllü bir öğretmeni bir okuldan almış, ötekine nakletmiş. Yarayı büsbütün temizleme işini henüz ele almamış. Diğer okulların ders programları da yeniden tanzim edilmek lâzım. Suut Kemâl Yetkin, bu hususta enteresan şeyler söyledi. Tâlim terbiye heyeti de bozukmuş. Hattâ Fethi Bey'in söylediğine göre, şimdiki İlköğretim Genel Müdürü de sağlam ayakkabı değilmiş.

Ben şahsen komünizmden bir doktrin olarak korkmuyorum. Nitekim 1946 sonbaharında basın kânunu değişikliği yapılırken Meclis'te söylediğim gibi, bir yabancı devlet lehinde câsusluk ve memleketi içinden çürütme vâsıtası olduğu için mücâdele etmek lâzım. Hele şu sırada Kominform Türkiye ile yakından meşgûl olmakta, memleketimizi kendi emelleri bakımından olgunlaştırmak için çok para sarf etmektedir. Çekoslovakya'da bir avuç Rus ajanı komünistin memleketi ne hâle koydukları göz önünde durmaktadır. Komisyonu teklif ettiğime pek memnunum. Çok faydalı bir iş görmüş olduğuma şimdi daha çok inanıyorum." Erim, **age**, s. 267.

Erim'in bu târihte daha birkaç ay önce Çankaya'da İnönü'nün yanında birlikte olduğu Hasan Âli Yücel'i böylesine harcaması dikkate değer olduğu kadar, politik gelişmelerin aşamasını da göstermektedir.

manın" "en müessir yol" olduğunu ileri sürüyordu. Dülger'e göre, ABD ile İngiltere örnek alınmalı ve özel bir yasayla komünistlerin her yerden istisnâsız tasfiyesine imkân hazırlanmalıydı.[281] Nitekim kısa bir süre sonra Türkiye Milliyetçi Gençler Birliği kurulacaktır.[282] Bir süre önce de Komünizmle Mücâdele Cemiyeti kurulmuştu bile...[283]

Ankara Üniversitesi Kuruluş ve Kadroları Hakkında Kânun tasarısına ek kânun tasarısı, 1949 yılının yaz aylarında Meclis'te yer alan üyelerin çoşkun takdir ve teşviği ile ivedilikle görüşülerek kabûl edilecektir.[284]

Hemen hemen aynı sırada *Vatan ve Aşk* adlı film de komünizm propagandası nedeniyle incelenmiş ve sansür heyeti filmin oynatılmasına karar vermişti ki, İspanya Büyükelçiliği'nin itirâzı üzerine film gösterimden kaldırılacaktır.[285] Hatırlanacağı gibi, daha önce de "Çanlar Kimin İçin Çalıyor?" filmi sansürce yasaklanmıştı.[286] Film, İspanya iç savaşını cumhuriyetçilerin gözünden anlatıyordu. *Vatan ve Aşk* başkaca gelişmelere de neden olacaktır. *Çanlar Kimin İçin Çalıyor?*'dan bir yıl kadar sonra gösterime giren film, CHP Rize milletvekili Fahri Kurtuluş, filmin komünizm propagandası yaptığını açıklayacaktır. *Cumhuriyet* gazetesi bu açıklamaya katılmaz; gazeteye göre filmde bu yönde bir işâret yoktur. *Vatan* gazetesinin haberine göre, film gösterime girdikten sonra İspanya'nın müdahalesi üzerine yeniden incelemeye alınır ve Emniyet Genel Müdürlüğü de, "dost bir memleket hükûmetini incitecek mâhiyette olan bu filmin programdan çıkarılmasını telkin etmiştir." İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, filmin bu ricâdan sonra gösterimden kaldırıldığını açıklayacaktır. Filmin daha sonra yeniden gösterime girmesi üzerine bu kez konu CHP Meclis Grubu'nda tartışılacaktır. Filmin gösterimde kalması, Kurtuluş'un Meclis nezdinde sözlü soru önergesine neden olur. Bu arada Kurtuluş'un

---

281 Bahadır Dülger, "Komünistliği Tasfiye İçin de Husûsî Bir Kânun İsteriz", **Son Saat**, (11.4.1948); **AT**, Sayı: 173, (Nisan 1948).

282 **Vatan**, (27.1.1949).

283 **Vatan**, (27.5.1948) ve (8.1.1949).

284 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 3, Cilt: 20, 101. Birleşim, (4.6.1949).

285 **Vatan**, (16.2.1949).

286 **Vatan**, (27.3.1948).

Cumhuriyet gazetesiyle polemiği de gündeme gelir; gazetenin Kurtuluş'u eleştirmesi de gazete hakkında ağır ithamlara neden olacaktır. Kurtuluş, bir yandan gazeteyi komünizm meselesinde ders almaya ihtiyaçları olduğunu ileri sürerken, diğer yandan Yunus Nâdi'nin geçmişini deşmeye kalkmıştır. Polemik, *Ulus* gazetesinde Yavuz Abadan'ın tarafları itidâle dâvet eden yazısıyla son bulacaktır. Taraflar birbiri hakkındaki ithamları, daha ziyâde milliyetçilik üzerinden olmuştu. Aşırı milliyetçilik olarak görülen Kurtuluş'un hamlesi, onun gözünde *Cumhuriyet* gazetesinin sola kucak açan bir organ olarak görülmesine kadar varmıştı.[287]

Bu kez Yine tam bu sırada basında Türkiye İşçi Partisi'nin kurulacağına ve Esat Âdil Müstecaplıoğlu ile Şevket Süreyyâ Aydemir'in de kurucuları arasında yer alacağına ilişkin bir haber biraz şaka gibi görünüyordu.[288]

Çok kısa bir süre sonra Başbakan Şemsettin Günaltay, aşırı sağ ve sol fikirlerle mücâdele için yeni yasa tasarısı hazırlandığını haber verirken şöyle diyecektir:

> *"İnkılâbımızı ve inkılâp kânunlarımızı müdâfaa etmek vazifemizdir. (...)* Fikir hürriyeti gibi geniş olmasına taraftar olduğumuz hürriyetler, iki şartla mukâyettir. Bu hürriyetler emniyetle inkişâf edeceği muhitlerde olur. Emniyet tehlikeye düştüğü zaman bunları emniyet altında bulundurmak için tehdit eden âmilleri önlemek lâzımdır. (...) Fakat komünizm, bugün çevremizde bir fikir cereyânı olmaktan çıkmış, doğrudan doğruya varlığımızı istihdâf eyleyen bir şekil almıştır. Böyle gâyeye mütevecciih bir hareketi önlemek vazifemizdir."[289]

Böylece dönemin önemli atılımlarından biri olan üniversite özerkliği, daha yasanın mürekkebi kurumadan işlevsiz kılınmış oluyordu. Dikkat edildiğinde hemen fark edileceği gibi, üniversite özerkliğine yönelik saldırılar, muhalefetten değil, fakat tam aksine iktidardan kaynaklanmıştı; Köy Enstitüleri'nde olduğu gibi... CHP iktidârı, kendi kabûl ettiği yasaları kısa sürede gözden çıkarmaya hazır olduğunu göstermişti. Bu konuda siyâsal ortam milliyetçi damardan beslenen anti-komünizm ile "cadı avı"na hazır hâle gelmiş ve getirilmişti zâten. Bu aşamada bu saldırı dalgasına kar-

287 Cantek, **Cumhuriyetin Büluğ Çağı**, s. 143-159.

288 **Vatan**, (4.1.1949).

289 **AT**, Sayı: 185, (Nisan 1949).

şı birkaç cılız savunma görülmesi, takdir edilmesi gereken tutumlar olarak bahse konu olsa da, günlük siyâsette önemli değişiklik yaratacak güçte değildi.

Bu süreçte "cadı avı" gâyet başarılı bir şekilde gerçekleşti. Genişlemesine ve derinleşmesine ise ihtiyaç görülmemişti, çünkü gerçekten de böyle bir ihtiyaç yoktu. Avcıların hedefinde çok küçük bir grup vardı; o grubun arkasında ya da yanında ise neredeyse hiçkimse yoktu. Bu bakımdan hedeftekiler kolayca tasfiye edilebildiler. Aslında siyasî güçleri, temsil imkânları çok dardı. Bu "av"a hedef olmalarını gerektirecek kadar dahi siyâsî bir temsil gücünden ve önderlikten mahrumdular. Bununla birlikte, saldırıların hedefi olmaları, kendi pozisyonlarının tehdit ve risk oluşturmasından kaynaklanmıyordu aslında. Gerçekte "cadı avı", gerçek bir siyâsî tehdide karşı oluşturulmamıştı. Bu daha çok bir siyâsî gösteriydi ve amacı, bu küçük ve temsil gücü olmayan zayıf grubu dağıtmaktan çok, çünkü dağılmadan kalsalar dahi toplum üzerindeki etkileri zayıftı ve yakın zamanda güçleneceğine ilişkin herhangi bir işâret de bulunmuyordu, iktidârın gücünü ve sesini duyurabilmek ihtiyâcı ve gereğiydi. Bu ses, hem içeride, hem de dışarıda duyulmalıydı. Bir anlamda iktidar gücünü göstermek istemişti.[290]

290 Bu noktada dönemin gazete koleksiyonlarında rastlanan anti-komünist kampanyayla ilgili haberlere göz atmak bütün bu gelişmelerin ana eksenini anlamak ve değerlendirmek bakımından gereklidir:

Başta Şefik Hüsnü Değmer olmak üzere aralarında Esat Âdil Müstecaplıoğlu, Mustafa Börklüce ile Fâris Erkmen'in de bulunduğu elliden çok komünist beş yıla kadar çeşitli hapis cezâlarına çarptırıldı. Bâzıları tutukluluk süreleri gözönüne alınarak serbest bırakıldı. **Hürriyet**, (15.7.1948). CHP milletvekili Fahri Kurtuluş, 1 Nisan 1949 târihinde TBMM'de Değmer ve arkadaşlarının Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde mahkûmiyet aldıkları dosyanın İstanbul Adâlet Sarayı yangınında yandığını belirtiyor ve bu durumun açıklığa kavuşmasını talep ediyordu. Adâlet Bakanı Fuat Sirmen de, ilgili kişilerin mahkûm olduklarını hatırlatıyordu.

Ankara'da Türkiye Gençler Derneği idâre heyeti üyesi olan ve aralarında Enver Gökçe ile Şevket Akşit'in de bulunduğu DTCF öğrencisi beş kişinin evi aranmış; aramalar sırasında çok sayıda evrak bulunmuştu. Bu meyanda otuz kişinin ifâdelerine başvurulmuş ve dernek merkezi de mühürlenmişti. 23 Eylül'de başlayan dâvâ sonucunda sanıklar 4 Kasım'da tahliye edileceklerdir. Sanıklar mahkemede beraat etmişlerdi. Oysa haklarında altı aydan iki yıla kadar hapis cezâsı talep edilmişti. **Cumhuriyet**, (31.7.1948), (23.9.1948), (4.11.1948) ve (8.2.1949); **Hürriyet**, (30.7.1948), (12.8.1948), (4.11.1948), (21.1.1949) ve (8.2.1949). **Vatan**, (29.7.1948), (12.8.1948) ve (8.2.1949). Dernek, üzerindeki ağır baskıları kınayarak kendisini fesh ettiğini açıklayacaktır. **Cumhuriyet**, (14.7.1949).

Nâzilli'de üç komünist yakalanmıştı; Veteriner Fakültesi öğrencisi sekiz komünist de adliyeye verilmişti. **Hürriyet**, (6.6.1948). **Hürriyet** gazetesi, ABD'de komünistlerin işlerinden uzaklaştırıldıklarını haber veriyordu: "Amerika'da temizlik"; "Amerika'dan ders alalım." **Hürriyet**, (15.8.1948). Türk Talebe Birliği ise CHP lehine ve **Marko Paşa** aleyhine komünizmi telin mitingi düzenlemişti. **Hürriyet**, (5.12.1948). Komünist bir teşkilâtın izine Zonguldak'ta da rastlanmıştı. Gazete "işin şakası kalmadı" diyordu. **Hürriyet**, (7.6.1948).

İnegöl'de komünizm propagandasından bir kişi tutuklanmış ve beş ay hapse mahkûm edilmişti. **Cumhuriyet**, (4 ve 13.9.1948). İnegöl'de duvarlara afiş yapıştıran komünist bir şebeke yakalanmıştı. **Hürriyet**,

(4.9.1948). Sekiz Yüksek Ziraat Enstitüsü öğrencisi serbest bırakılmıştı. **Cumhuriyet,** (9.9.1948). Köy Enstitüsü öğretmeni mahkûm olmuştu. **Cumhuriyet,** (12.9.1948). Emekli Subaylar Derneği'nin gizlice komünistlere yardım ettiğine ilişkin rapor Başbakanlığa sunuldu. **Cumhuriyet,** (6.10.1948). Cumhuriyet gazetesine göre, asıl tehlike irticâ değil, fakat komünizmdi. **Cumhuriyet,** (22.4.1949). Ayrıca, aşırı akımlara kapılan memurların işten uzaklaştırılmasına ilişkin yasa kabûl edilecekti. **Cumhuriyet,** (1-3.6.1949). Adana'da çukurova fabrikasını yakmaya çalışan komünistler tutuklanmıştı. **Vatan,** (6.11.1948). Aksaray'da da antikomünist miting tertip edilmişti. **AT,** Sayı: 171, (Şubat 1948). Kısa süre önce Adana'da da benzer bir miting düzenlenmişti. **Vatan,** (2.1.1948). Bunu Mersin'deki benzer miting izlemişti. **Vatan,** (12.1.1948). Ankara'da Fransa Büyükelçiliği'nin duvarına orak-çekiç resmi çizen genç yakalanmıştı. Gencin ve annesinin Ermeni olduğu anlaşılmıştı. Gencin Fransız vatandaşı gibi geldiği, fakat Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği'nden tâlimat aldığı da anlaşılmıştı. Gence verilen tâlimatta askerî tesisleri havaya uçurmak da bulunuyordu. Selim Râgıp Emeç, "Komünizm İçimizde Hergün Biraz Daha Pervâsızlaşıyor", **Son Posta,** (25.4.1948); **AT,** Sayı: 173, (Nisan 1948).

Nâzilli'de basma fabrikasına sabotaj düzenleyen ve komünizm propagandası yapan iki kişi 16 ilâ 20 ay hapis cezâsına mahkûm edilecektir. **Hürriyet,** (22.1.1949). Bir süre sonra bir kişi de câsusluktan tutuklanacaktır. **Hürriyet,** (11.5.1949). Bunu aynı yerde üç komünistin daha yakalanması izleyecektir. **Vatan,** (6.6.1949). Kayseri'de iki, Bursa'da ise bir komünist tutuklanmıştı. **Hürriyet,** (20.5.1949). Bir bucak müdürü de komünist olduğu gerekçesi ile tutuklanmış ve altı aya mahkûm olmuştu. **Hürriyet,** (1.6.1949). İzmir fuarında İnönü LIsesi öğrencileri sosyalizm propagandası yapmış, fakat yakalanan olmamıştı. **Hürriyet,** (4.4.1949). İstanbul'da oniki komünist tutuklanmıştı. **Vatan,** (15.3.1949). Sivas'ta da bir komünist altı aya mahkûm olmuştu. Nâhiye müdürü ile orta okul müdürü ise yargılanıyordu. **Cumhuniyet,** (1.6.1949).

Ankara'da komünist örgüt açığa çıkarılmıştı. **Cumhuriyet,** (2-4.5.1950). 1 Mayıs'ta eylem yapma hazırlığında olan komünist bir örgüt açığa çıkarılmış; Ankara, İstanbul, Adana, Erzurum'da aramalar yapılmış ve İstanbul'da altı, Ankara'da ise iki kişi tutuklanmıştı. **Hürriyet,** (3-4.5.1950); **Vatan,** (3.5.1950). Mersin'de ve Antalya'da komünizm propagandasından tutuklamalar olmuştu. **Vatan,** (12-13.5.1950). Ankara ve İstanbul'da da komünist tutuklamalar olmuştu. **AT,** Sayı: 198, (Mayıs 1950). Mahmut Makal da "Bizim Köy" romanı dolayısıyla önce tutuklanmış ve evi aranmış; kısa bir süre sonra tahliye edilmişti. **Cumhuriyet,** (7.1.1950) ve (7 ve 30.4.1950); **Vatan,** (1.5.1950). Basın komünizm tehdidini hergün yineliyordu. Bu, açık bir karşı propagandaydı.

Elbette dışarıdan gelen etkilere karşı da önlem alınmaktaydı: İçişleri Bakanı Hilmi Uran, 1946 yılının yaz aylarında Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, Azerbaycan'da yayınlanmakta olan **Azad Millet** ve **Azerbaycan** adlı gazetelerin Dışişleri Bakanlığı ile Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'nce ortaklaşa incelendiğini belirtiyor ve "bu gazetelerin Sovyet âmâline hizmet ettikleri, Bolşevik propagandası yaptıkları ve İran'da da tamâmen komünist idâresi teessüsüne hâdim neşriyatta bulunmalarından yurdumuza sokulmamaları düşünülmüştür" demekteydi. Matbuat Kânunu'nun ilgili maddesi gereğince Başbakanlığın sözkonusu yayınların yurda girişini yasaklaması talep ediliyordu. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/87 573 5].

Yine aynı şekilde Basın ve Yayın Genel Müdürü Nedim Veysel İlkin, 23 Haziran 1946 târihinde Başbakanlığa yazdığı yazıda, bir Sovyet gazetesiyle bir Yugoslav dergisinin yurda sokulmaması için karar alınmasını istiyordu. İçişleri Bakanlığı'nın verdiği bilgiye göre; Yugoslav dergisi İstanbul Türk Talebe Birliği'ne posta ile gönderilmiş, fakat sıkıyönetim komutanlığınca postahânede ele geçirilmişti. Sovyet gazetesinde ise "bütün dünyâ işçileri birleşiniz" ibâresi bulunduğundan aynı karârın alınması isteniyordu. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/88 578 11].

İlkin, 1946 yılının son günlerinde Başbakanlığa yazdığı bir başka yazıda; İstanbul'da Yunan Yazarlar Kurumu tarafından açılan kitap sergisinde görülen "zararlı" eserlerin incelenmek üzere alıkonulduğunu ve inceleme sonucunda bâzı kitapların komünizm propagandası, bâzılarının da aleni Türk düşmanlığı yapmasından ötürü yurda girişinin yasaklanmasının yerinde olacağını belirtiyordu. Hazırlanan inceleme raporunda, İzmir'li İlya Venezis'in "her eserini reddetmek bizim için vatanî bir vazife sayılmalıdır" deniliyordu. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/87 575 5].

İlkin, 24 Şubat 1947 târihinde Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, Upton Sinclair'in kaleme aldığı ve Emin Türk Elçin tarafından da Türkçeye tercüme edilen **Albn Zincir** adlı kitabın daha önce de yasaklanmasının ve toplattırılmasının talep edildiğini hatırlatıyor; ancak o zaman "şimdilik böyle bir karar lüzum olmadığı"

Gerçekte bu operasyon için bu kadar gürültü koparmaya aslında ihtiyaç yoktu. İstense ve tercih edilse, çok daha sessiz bir şekilde aynı sonuca ulaşmak yine mümkündü. Fakat iktidar, DP muhalefetini de köşeye sıkıştırabilmek için, milliyetçi ve anti-komünist bir söylem içinde karşı saldırıda bulunmayı uygun görmüş olmalıydı. DP muhalefeti ise, cılız bir şekilde de olsa, iktidâra yönelik herhangi bir ses çıkarmamayı uygun görmüştü. Diğer yandan, iktidâra karşı çıkan yegâne ses, Millet Partisi milletvekillerinindi. Bu partinin muhalefetini ise ancak gelecek ciltlerde görme fırsatımız olacağından, bu aşamada sâdece saptamada bulunmakla yetineceğim. Millet Partisi hakkındaki değerlendirme ve tahliller için biraz daha sabırlı olmamız gerekecektir.

---

gerekçesiyle talebin reddedildiğini açıklayarak, aynı talebin İçişleri Bakanlığı'nca ikinci kez gündeme getirildiğini belirtiyordu. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/87 577 3].

İlkin, 30 Aralık 1946 târihli ve Başbakanlığa hitâben kaleme aldığı yazısında, Câhit Saffet Irgat tarafından yazılan ve İstanbul'da Sebat Basımevi'nde basılan **Rüzgârlarım Konuşuyor** adlı şiir kitabının komünizm propagandası nedeniyle toplattırılmasının ve yasaklanmasının uygun görüldüğünü belirtiyordu. İnceleme raporunda; Irgat'ın "öteden beri **Ses, Yığın** gibi sol tandanslı dergilerde" şiirleryazdığı hatırlatılıyor, şiirlerinin "insânî" ve "sol fikirler" taşımakta ve "diyalektik materyalizmin rühuna uygun bulunmakta" olduğu belirtiliyordu. "Kitabın Türk gençliği için zararlı olduğuna" inanılıyordu. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/87 576 1].

İlkin, 4 Ocak 1947 târihinde Başbakanlığa yazdığı yazıda, İstanbul'da Baha Töven [Toven] tarafından yayınlanan 1947 yılına âid takvimin sıkıyönetim komutanlığınca komünizm ve Sovyet propagandası nedeniyle toplattırıldığını açıklıyordu. Yapılan inceleme sonucunda; adı geçen takvimin "3 Mayıs 1947 gününden 22 Ağustos 1947 târihine kadar olan yaprakları arkasında Sovyet ihtilâl ve inkılâbına âid vekâyiin günü gününe mufassal olarak yazıldığı, bu rejimin bugünkü Rusya'da kurduğu sosyal ve ekonomik düzen ve tesislerin meth ve senâ edilmekte olduğu, bu sebeple komünist propagandası ve Sovyet taraftarlığı yapılmakta olduğu kanaatine varılmıştır" denilmekteydi. Takvimin yasaklanması ve toplattırılması isteniyordu. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/87 576 2]. Toven, Robert Kolej'de öğretmen ve dilbilimciydi.

İlkin, 26 Haziran 1946 târihinde Başbakanlığa yazdığı yazıda, İzmir'de Güven Basımevi'nde basılan, M. Samim Akay tarafından yazılan ve Türk Neşriyat ve Gazetecilik Bürosu tarafından yayınlanan **Serseri** adlı eserin yasaklanmasını ve toplattırılmasını istiyordu. İnceleme raporunda; Akay'ın şiirlerinin "edebî bir kıymet" taşımadığı, ayrıca "solcu" olduğu ileri sürülüyordu. Bu, "zararlı [bir] eser"di. "Eserin Mihver devletleri hesâbına istihbârat simsarlığı yaptığından dolayı sıkıyönetim bölgesi dışına çıkarılan Ömer Aziz Vezirоğlu'na ithâf edilmesi ve adı geçenin kitap sâhibine yazdığı mektupta, kendisine müfrit komünist ve mahkûm Nâzım Hikmet'in yolunu tâkip etmesini tasvip etmesi, bilhassa bu mektubun[da] (...) 'Nâzım Hikmet nesillerinin bütün şâirlerini okudum, hepsini güzel buldum, alkışladım, teşvik ettim, iyisini de, fenâsını da'; (...) "sizin Nâzım Hikmet gibi bir devir açmaya muvaffak olasın' demesi şâyânı dikkat görülmüştü." İlginç olan nokta, "zararlı eserleri tetkik komisyonu"nda İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü'nden iki, Genelkurmay Başkanlığı'ndan, Millî Eğitim Bakanlığı'ndan, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'nden birer üyenin bulunmasıdır. **BCA BMGMK,** [Katalog Numarası: 030 10/87 573 3]. Akay, kısa bir süre sonra DP iktidârında da çıkardığı mizah dergisi yüzünden mahkûm olacaktır.

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE ZİRVE NOKTASI: TRUMAN DOKTRİNİ

Şimdiye kadar dış politikada 1946 yılının ikinci yarısındaki gelişmeleri ayrıntıları ile izleme fırsatımız olmuştu; 1947 yılı, Türkiye açısından diğer iki yıla nazaran daha rahat bir konjonktürde başlıyordu. Batıda aradığı müttefikleri bulduğuna yavaş yavaş inanmaya başlayan; Batı güvenlik ve savunma kuşağı içinde yer alabildiği kanısında olan Ankara açısından sorun, artık askerî ittifaklarını güçlendirmek ve bunun için gereken siyâsal zemini de hazırlamaktı. Yeni yılın daha ilk aylarında açıklanan Truman Doktrini, bütün bu sürecin zirve noktasını oluşturacaktır. Bu kısımda, Truman Doktrini'ne giden süreci ve hemen sonrasını, yâni 1947 yılının ilk yarısını mümkün olduğu kadar ayrıntılı bir şekilde yine Amerikan diplomatik belgelerinden öğrenmeye çalışacağız.

1947 yılı, uluslararası ilişkiler açışından aslında kökleri daha savaş yıllarına kadar uzanan bir sürecin ve gelişimin son halkasını oluşturan dramatik bir değişimle başlıyordu. Bu değişim Türkiye açısından da önemliydi. Özel olarak Orta ve Yakın Doğu üzerindeki, ama aslında daha genel plânda dünyâ hâkimiyeti üzerinde meydana gelen çatışmada İngiltere, bu yükü daha uzun zaman kaldıramayacağını anlamış olacak ki, ABD'nin bu alanda rakipsiz kalacağı kısa süre içinde açıklanacaktır. Biraz sonra ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi, İngiliz Hükümeti, 21 Şubat 1947 târihin-

de, ABD, Yunanistan ve Türkiye'ye iletilen açıklamasında, Ankara ile Atina'ya yapılan askerî ve ekonomik yardımlarının Mart ayından itibâren kesileceğini bildirmişti.[1] Hatırlanacağı gibi, Washington, uzun bir süre hiç olmazsa Türkiye'ye askerî yardımın İngiltere üzerinden gerçekleşmesi için ısrâr etmişti. ABD, ekonomik yardımda da yetersiz kaldığının farkındaydı.

Soğuk Savaş bütün hızıyla devâm ediyordu: Hatırlanması gereken bir başka önemli nokta da, müttefikler, yâni ABD, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında Almanya'nın gelecekte alacağı şekil üzerinde meydana gelen anlaşmazlıkların 1946 yılı sonunda belirgin bir hâle geldiği ve nihâyet 1947 yılının ilk gününde Amerikan ve İngiliz işgâl bölgelerinin bir ekonomik bölge olarak birleştiğidir.[2]

Diğer yandan, 19 Ocak 1947'de yapılan seçimlerde Polonya'da sosyalistler kazanmışlardı. Köylü partisinin küçük bir başarı sağlayabildiği seçimler sonucunda, eski Lublin komitesinin[3] denetimindeki geçici hükûmetin görev süresi de tamamlanmış oluyordu. ABD ile İngiltere'nin seçimlerde Yalta anlaşmasında yer aldığı şekliyle özgürlük ve dürüstlük ilkesinin çiğnendiğine ilişkin protestoları ise herhangi bir karşılık bulmayacaktır. Yine de 10 Şubat 1947 târihinde müttefiklerle yenilenler arasında imzâlanan anlaşma, Almanya hâriç pek çok konuda bir barış anlaşmasını içeriyordu. Bulgaristan'da ise Dimitrov, bir yıllık sürecin sonunda, 1947 yılının Ekim ayında iktidâra yerleşecektir. Romanya da aynı şekilde 1947 yılının son günlerinde halk cumhuriyetine dönüşecektir. 1947 yılında Yunanistan'daki iç savaş ciddî boyutlara ulaşmıştı.

1. TRUMAN DOKTRİNİ'NE DOĞRU

Truman Doktrini, Soğuk Savaş döneminin hiç kuşkusuz en önemli dönüm noktalarından biridir. Şimdi ABD Dışişleri Bakanlığı bel-

1 **DDTP**, s. 221; Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 333; Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye**, s. 50; Ülman, **age**, s 93-94; Ataöv, "Doğu Avrupa'nın Sosyalistleşmesinden Truman Doktrini'ne Kadar 'Soğuk Harb'", **SBFD**, Cilt: XXIII, No: 2, (Haziran 1968), s. 206; Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, s. 15; McGhee, **The US-Turkish-NATO Middle East Connection**, s. 19-

2 Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 284.

3 Polonya'da Lublin komitesi ve hükümeti için ayrıca bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 161 ve 584.

gelerinden yararlanarak, bu kritik aşamanın siyâsî gelişmelerini daha yakından görmenin zamânıdır.

ABD'nin Moskova Büyükelçisi Smith, yeni yılın hemen başında, 8 Ocak 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, son zamanlarda gerek Azerbaycan'da ve gerekse Yunanistan'da meydana gelen gelişmelerin Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı daha mâkül bir tutum geliştireceği yönündeki ümitli beklentiye Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'den daha az eğilimli olduğunu vurguluyordu. Rapora göre, ABD, Sovyetler Birliği'nin Azerbaycan'daki kımıldanmasını Türkiye'deki stratejik yerleşim arayışını terk edeceğine ilişkin bir işâret olarak kabûl edilmesinde hayli tereddütlüydü. ABD, Sovyetler Birliği'nin İran'ın bağımsızlığı aleyhindeki girişimlerini sürdüreceğinden hiç kuşku duymuyordu. Aynı şey Türkiye için de geçerliydi.

Smith, raporunda, Sovyetler Birliği'nin Türkiye politikasının, Erkin'in düşündüğü gibi, sâdece güvenlik mülâhazasıyla oluşmadığını belirtiyordu; bu politika, fakat aynı zamanda Akdeniz ve Arap dünyâsına bağımsız giriş çıkış yolu kazanabilme ve nihâyet İngiltere'nin Süveyş bölgesindeki şah damarını kesme amaçlıydı. Moskova'nın gözünde Türkiye, Sovyetler Birliği'ne yönelik olası bir saldırı koridoru, fakat aynı zamanda da Sovyet hedeflerinin gerçekleştirilmesinde bariyer oluşturuyordu. Sovyetler Birliği, bu nedenle, güney batı sınırının tamâmen güvence altında olduğunu bilmek istiyordu. Ayrıca, Türkiye üzerinde baskın olmadığı sürece de, Yakın Doğu'ya yönelik saldırganlığında somut bir gelişme hissetmeyecekti.

Smith, raporunda ortaya koyduğu bu çerçevenin göz önüne alınması hâlinde, Sovyet tutumunun mâkûliyetinden ya da yasal Sovyet taleplerinden bahsetmenin aldatıcılığından söz ediyordu. Sovyet jargonunda "özgürleştirme" olarak tanımlanan Türkiye'ye boyun eğdirme politikası, Çarlık târihinde temellendirilmiş ve komünistlerce de pekiştirilmişti. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin haklarını göz önüne alan mâkul karşılıkları ise, sâdece âcil kısmî kazançlar için, bâzı taktik manevralardan ibâretti. Moskova'nın hareketsizliği ya da bâriz kayıtsızlığı sâdece zamanlamayla ilgiliydi; Sovyetler Birliği harekete geçmek için sâdece daha uygun

bir an beklemekteydi. Eğer Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki saldırısı aldatıcı bir ihtiyatla artıyor gibi görünürse, bu takdirde Sovyet politikasının özelliklerinden birinin de ısrâr olduğu muhakkak hatırlanmalıydı.

Smith'e göre, bu türden ürpertici tehditlerle karşı karşıya kalan Türkiye'nin uzun vâdede somut Amerikan ve İngiliz desteği olmaksızın bağımsızlığını koruyabilmesi için pek az umudu vardı. Ankara, bu türden bir desteği, Feridun Cemâl Erkin'in önerdiği şekilde, kendisiyle birlikte ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin de içinde bulunduğu bölgesel bir anlaşmadan alabileceği gibi, BM'den de alabilirdi. ABD'nin bu türden bir bölgesel anlaşmaya ne kadar bağlı kalacağını araştırmadan Sovyetler Birliği'nin en büyük düşmanları olan ABD ile İngiltere'ye karşı bir strateji olarak Türkiye'nin de içinde bulunacağı böyle bir anlaşmaya katılacağı kuşkusuzdu; ancak Moskova, böyle bir anlaşmaya katılırken, aslında gelecekte karşılaşılması kaçınılmaz çatışmalarda kendisine avantaj yakalamayı hedeflemişti. Eğer ABD ile İngiltere Moskova'ya bu avantajı sunmaktan kaçınırsa, bu takdirde büyük bir olasılıkla herhangi bir anlaşmaya da varılamayacaktı.

Smith, Sovyetler Birliği'nin Ankara'ya karşı inisiyatif aldığını belirtiyordu; eğer Moskova bir avantaj elde ettiğini düşünmezse, o takdirde Boğazlar meselesinde ya da Türkiye ile bir başkaca meselede çok taraflı bir anlaşma imzâlamaktan kaçınacak ve daha uygun bir zamânı beklemeyi tercih edecekti. Bu nedenle ABD, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin saldırgan politikasına karşı sâdece BM tarafından garanti edilen Sovyet dünyâsı dışındaki bölünmez güvenlik vaadine güvenebileceğini düşünmeliydi. Nitekim Smith, ABD'nin de Moskova'nın saldırgan politikasının etkisinde kalan ülke olduğunu hatırlatıyordu. Fakat BM de bu amacını gerçekleştirmek için cesâretini ve otoritesini ancak ABD, liderliğinin ahlâkî gücünü ve direncini sürdürdüğü sürece kullanabilirdi.[4]

ABD Dışişleri Bakanı Brynes, 10 Ocak 1947 târihinde, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne yazdığı bir raporda, ABD'nin Türkiye'ye sunacağı ekonomik yardımın uygulanmasında en uygun yöntemin ne olduğunu araştırırken, bir yandan da Türkiye ekonomisini ve

4 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Smith'ten ABD DB'ye", (8.1.1947).

askerî gücünü, donanmanın ve hava gücünün ihtiyaçlarını araştıracak bir Amerikan resmî heyetini Ankara'ya göndermeyi düşündüklerini bildiriyordu. Belki de içinde bulunulan konjonktürde bu türden bir önerinin uygun olmayacağı da düşünülebilirdi; fakat diğer yandan Türkiye, ABD'nin mâli yardımını kuşkusuz kendisine yönelik ilgisinin müjdesi olarak değerlendirecekti.

Fakat Brynes, Eximbank'ın içinde bulunduğu koşullar nedeniyle ABD'nin bu mâlî yardımı gerçekleştirebilecek durumda olmadığını da belirtiyordu. Mâli yardımın alternatifi olarak Türkiye'ye danışman mühendislerden oluşan bir Amerikan şirketinin ülkede ekonomik araştırma yapması önerilebilirdi. Meselâ İran'da da benzer bir araştırma yapılması için anlaşmaya varılmıştı bile. Byrnes, Ankara'da Türk Dışişleri Bakanlığı ile bu konuda gayri resmî görüşmelerde bulunulmasını istiyordu. Ancak bu öneri, ABD hükümetinin değil de, büyükelçinin kendi görüşü olarak sunulmalıydı. Türkiye'ye kredi açılmasında bu türden uzman görüşlerinin önemi bu görüşmelerde özellikle vurgulanmalıydı. Yine bu görüşmelerde uluslararası bankanın önemine de dikkat çekilecekti; nihâyet kredi imkânı buradaydı. Üstelik Türkiye için daha geniş bir kredi imkânı her zaman için mümkündü. Türkiye'nin konumu ne kadar erkenden düzenlenirse, banka açısından da o kadar olumlu olacaktı.[5]

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson, 17 Ocak 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, bakanlığın Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson'un dikkatini çekiyordu. Wilson, geçen yıl 8 Kasım'da ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson'dan kendisine yazılan bir mektupta, Acheson'un, Wilson'un Ankara'ya ABD'nin Türkiye'nin askerî donanım talebini karşılamakta gönülsüz olduğunu ve bunun İngiltere'den talep edilmesi gerektiğini söylemesi yolundaki tavsiyesini hatırlatıyordu.

Bunun üzerine Wilson, 7 Aralık'ta Acheson'a yanıt vermişti; buna göre, Wilson da, Türkiye'ye askerî taleplerinin en azından bir bölümünün İngiltere tarafından karşılanacağı ve ekonomik alanda da ek kredi talepleri de dâhil olmak üzere ABD tarafından mâlî

5 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Brynes'tan Wilson'a", (10.1.1947).

yardımlar husûsunda kısmî ölçüde destek olunacağı konusunda Washington'dan bilgi alıncaya dek hiçbir bilgi vermemesi gerektiğini yazmıştı. Aksi hâlde Ankara, ABD'nin Türkiye'nin bağımsızlığına olan desteğinin sâdece lâfta kaldığına yönelik görüşlere saplanabilecekti. ABD'nin olumsuz tutumu Türkiye'yi hayal kırıklığına uğratacaktı. Bu nedenle Wilson, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan kendisine ek bilgi gelmeden Ankara'ya hiçbir açıklamada bulunmamıştı.

Bu arada Albay Frank N. Roberts Ankara'ya dönmüştü ve ertesi gün Türk Genelkurmayı ile görüşecekti. Bu görüşme sırasında da Ankara'nın taleplerine yönelik olarak Washington'da alınan kararlara ilişkin soruları yanıtlamak zorunda kalacaktı. Bu koşullar altında Wilson, Roberts'e bu görüşme sırasında, meselenin görüşülmekte olduğunu, bu konuda elinden geleni yaptığını, şimdi artık bu aşamada bu meselenin Tanrıların elinde bulunduğunu söylemesini istemişti. Ayrıca, askerî donanım sağlanmasındaki genel sorunların da rahatsızlık vermekte olduğunu eklemeliydi. Çünkü, Ankara'yı, ABD'nin en nihâyetinde gerek askerî donanım sağlamaya ve gerekse ekonomik yardım konusunda ek kredi desteği vermeye niyetli ve bunun mümkün olduğuna iknâ etmek gerekiyordu. Bu nedenle de Ankara'ya doğrudan bir red yanıtı verilmesinden kaçınılmalıydı. ABD'nin çıkarı, Türkiye'nin cesâretinin kırılmasına ve moralinin çökmesine izin vermemekti. Eğer Ankara, ABD'nin diplomatik politikasının yalnızca kâğıt üzerinde destek şeklinde olduğunu ya da böyle bir desteğe isteğinin ya da gücünün olmadığını hissederse, sonuç kaçınılmaz olarak böyle olurdu.

Wilson, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın ABD'nin Türkiye'ye askerî donanım sağlama konusundaki imkânsızlığı ve bu nedenle İngiltere'ye mürâcaat etmesi gerektiği yönünde Ankara'ya yapılan ilk öneride ısrâr edilmesini istemesi hâlinde, bu isteğin tabiî ki yerine getirileceğinden de söz ediyordu. Böyle bir beyan, meselenin daha derin bir şekilde araştırılması gerektiği ve bunun sonucu şeklinde de formüle edilebilirdi. Böyle de yapılabilirdi gerçi; fakat Wilson, bambaşka bir öneride bulunuyordu. Ona göre, ABD Türkiye'nin talep ettiği askerî donanım konusunda politikasını yeniden gözden geçirmeliydi.

Wilson, raporunda, bu mesele üzerinde ne kadar çok düşünürse

o kadar daha çok, ABD'nin askerî malzemeyi Türkiye'ye aktarmak amacıyla İngiltere'ye sağlamasından ziyâde, bu malzemenin doğrudan Türkiye'ye iletilmesinin daha sağlam bir politika olacağına iknâ olduğunu yazıyordu. Bu şekilde Ankara için hayli önem taşıyan ahlâkî öge de çok daha iyi bir şekilde tatmin edilirdi. Ayrıca Wilson, kendi önerdiği politikanın Sovyetler Birliği'ni ilgilendiren kısmında daha tatminkâr sonuçlar vereceği kanısındaydı.

Wilson'a göre, Ankara, Türkiye'de gerçekleştirilmesi önerilen ekonomik araştırmanın özel bir şirket tarafından yapılacak olması konusunda hayli çekimser davranıyordu. Ankara, kendisini ekonomi tecrübesi açısından hayli gelişmiş addediyordu. Bunu yaparken de kendisini komşularıyla karşılaştırıyor ve bu öneriye olumlu yaklaşmıyordu. Yine de Wilson, bu türden bir şirketin yardımcı olacağından söz etmekteydi. Böyle bir firma krediler konusunda sunum hazırlamakta yardımcı olabilirdi. Wilson, raporuna yakın bir târihte kendi önerilerinden söz etme fırsatını bulacağını da eklemişti.[6]

ABD Dışişleri Bakanlığı da, 20 Ocak 1947 târihinde, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne yazdığı bir raporda, Feridun Cemâl Erkin'in önerilerinin Washington'da dikkatli bir şekilde incelendiğini haber veriyordu. ABD, kendisi, İngiltere, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yapılacak ve savaş zamânında Boğazlar'ın savunulmasını içeren bölgesel bir anlaşmaya hiçbir şekilde yakınlık duymuyordu. Washington'un şimdiye kadar izlediği ve hâlihazırdaki politikası, Türkiye'nin Boğazlar'ın savunulmasından dolayı sorumlu olmaya devâm etmesi; Boğazlara yönelik bir saldırı hâlinde de bunun uluslararası güvenliği tehdit eden bir gelişme olarak görülmesi ve nihâyet konunun BM Güvenlik Konseyi'nin yetki alanına girmesi gerektiği şeklinde özetleniyordu. Eğer Türkiye, gerçekten de Erkin'in öngördüğü şekilde, bir bölgesel anlaşma önerirse, bu takdirde Moskova da, bu öneriden yararlanmaya çalışacak ve bu öneriyi Montrö Antlaşması ile BM sistemi içinde Boğazlar'ın güvenliğinin sağlanamadığının kanıtı olarak kullanarak, nihâyet meselenin mantıklı bir çözümü olarak da büyük güçler arasında bölgesel bir anlaşma yerine Karadeniz devletleri arasında imzâla-

6 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (17.1.1947).

nacak bir anlaşmayı önerecekti. Dahası, Amerikan bölgesel savunma sisteminin de coğrâfî olarak Amerikan cumhuriyetleriyle sınırlı olduğuna dikkat çekecekti.

Erkin'in gözden kaçırdığı nokta; Sovyetler Birliği'nin gerçekten de Boğazlar'ın güvenliğiyle ilgili bir kaygısı varsa, bu takdirde zâten Moskova'nın korkusunun ABD'ye ya da İngiltere'ye ya da BM çatısı altında bu güçlerin koalisyonuna yönelik olduğuydu. ABD'nin ya da İngiltere'nin yardımı olmaksızın yakın bir gelecekte Boğazlar'ın herhangi bir gücün denetimi altına girmesi ya da bu denetimi eline almaya yönelik girişimi mümkün değildi. Dolayısıyla da, ABD ile İngiltere'yi içine alan bölgesel anlaşmalar Moskova'yı tatmin etmezdi; çünkü Moskova, bu takdirde belirli koşullar altında bu anlaşmanın ABD ya da İngiltere ile olası bir savaşta Boğazlar'da kendisine dezavantaj yaratacağını düşünüyordu. ABD için gâyet açık olan nokta, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ile ilgili herhangi bir anlaşmayla tatmin olmayacağıydı. Ancak Moskova, kendisine belirgin bir avantaj sağlayacaksa, Boğazlar üzerinde denetim kurabileceği tek yanlı bir anlaşma imzâladığı takdirde memnun olurdu. Bu olmadığı sürece de tatmin olması imkânsızdı. Brynes, yukarıda sıralanan görüşlere katıldığı takdirde, Wilson'un bunları Erkin'e aktarmasını istiyordu. Erkin'in önerdiği şekilde bölgesel anlaşma fikri, Moskova'nın Ankara üzerinde kurduğu baskıyı engellemezdi.[7]

Bu arada; Türkiye ile ABD arasında Kâhire'de imzâlanan antlaşmaya ek antlaşmanın onaylanmasına ilişkin yasa tasarısı, 10 Şubat 1946 târihinde, TBMM'de görüşülmeksizin ve 266 üyenin oybirliği ile kabûl edilecektir.[8]

---

7 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "ABD DB'den Wilson'a", (20.1.1947).

8 **TBMM TD**, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 42. Birleşim, (10.2.1947).

Savaş yılları içinde Türkiye'ye ulaşan Amerikan askerî yardımı 90.000.000 Dolar olmuştu. Sivil yardım ise 5.000.000 Dolar'ı bulmuştu. Savaştan sonra yapılan yardımın toplamı da 5.725.000 Dolar idi. Türkiye'nin savunma masrafları, 1945 yılı bütçesinde % 31,7 iken, 1946 yılı bütçesinde % 44'e kadar yüksel mişti. 1947 yılının Şubat ayında Amerikan kredisi 10.000.000 Dolar'dı. Ekim ayında 4.000.000 Dolar'a yakın bir meblağ daha verilecekti. **AT**, Sayı: 160, (Mart 1947).

Diğer yandan; yeni yılın hemen başında Süriye'nin Hatay konusundaki talepleri yeniden gündeme gelmişti. **Cumhuriyet**, (Ocak/Şubat 1947). Hattâ Süriye'nin güney sınırında bir Kürt devleti kuracağı dahi haber veriliyordu. **Cumhuriyet**, (17.2.1947). Nitekim Süriye Başbakanı, Süriye Hükümeti'nin Hatay sorununa ilişkin mevcut anlaşmazlığını muhtemelen BM'ye götürmeyi kararlaştırmış olduğunu İngiliz Maslahatgüzârı'na haber vermişti. Şam, Kilikya'nın da kendisine iâdesini istiyordu. Şam'ın iddiâsına göre, Kilikya'da yaşayan bir milyonu aşkın Süriyeli her türlü haklarından mahrûm edilmişti. Süriye, bu durumdan da açıkça

İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği, 21 Şubat 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Brynes'in İngiltere Savunma Bakanı ile yaptığı görüşmeye atıfta bulunuyordu. Bu görüşme çok eski bir târihte, 15 Ekim 1946'da gerçekleşmişti. Brynes, ABD'nin Yunanistan ile olduğu kadar Türkiye ile de yakından ilgilendiğini belirtmişti. ABD, ekonomik alanda mümkün olan her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu da açıklamıştı. Brynes, Londra'nın da Türkiye'ye askerî yardımda bulunacak konumda olduğunu söylemişti. Böylece Türk ordusunun hazırlık seviyesi yükselecekti. İngiltere, bu talep üzerine Türkiye'nin askerî ve ekonomik durumunu daha yeni araştırmıştı; ekonomik durumun araştırılmasında Türkiye'deki İngiliz ve Amerikan ticâret danışmanlarının da katılımı sağlanmıştı. Bu katılımda Türkiye'nin ABD ile imzâlamış olduğu anlaşmaların da yardımı olmuştu. Diğer taraftan, askerî alanda İngiliz Genelkurmay Başkanlığı Türkiye'nin stratejik önemini incelemişti. Bu incelemede Türk ordusunun durumu da ele alınmıştı; Türk ordusunun hazırlıklı olması için ne yapılmasının gerektiği de araştırılmıştı. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı'nın bu araştırmasının sonuçları Washington'daki İngiliz askerî heyetinin elindeydi ve oradan edinmek mümkündü.

Raporda araştırma sonuçları da özetleniyordu: Buna göre, Türkiye'nin bağımsızlığının korunması çok önemliydi; Türk askerî gücü hâlihazırdaki durumuyla birinci sınıf bir askerî gücün saldırısına karşı etkin bir direnç gösterebilecek durumda değildi. Hâli hazırdaki durumunda Türk ordusuna sâdece modern silâhların sağlanması, Türkiye'nin direniş gücünü yükseltmek için başarılı olamazdı. Yapılması gereken ilk şey, Türkiye'deki hayli dar ve sınırlı kuvvetlerin organizasyon kalitesini ve standardını yük-

şikâyetçiydi. **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947). Görüldüğü gibi, Şam ile Ankara arasındaki ilişkiler bir hayli sorunluydu. Recep Peker'in bu konudaki demeci için bkz. **AT**, Sayı: 160, (Mart 1947). Nihat Erim, günlüğünde 9 Ocak 1947 târihinde İnönü'nün Hatay meselesi ile ilgili olarak Hasan Reşit Tankut'a Hatay'da faaliyete geçmek konusunda tâlimat verdiğini yazmaktadır. Buna göre, İnönü Tankut'tan Hatay'da Süriyellilerin biraz canının sıkılmasını istemişti. Tankut, sivil ve resmî bir sıfat taşımayan bir teşkilât kuracaktı. Hükümet de ona yardım edecekti. Ama öyle bir düzen kurulacaktı ki, "yarın Süriye ile aramız düzelince", Dışişleri Bakanlığı "artık yeter" deyince, "işin içinden sıyrılabile"cekti. Unutulmasın ki, İnönü, Arap Birliği'nin Hatay meselesinde Türkiye karşısında yekpâre bir bütün olarak durmamasının sağlanması gerektiğini de belirtmişti. Erim, **age**, (Cilt: I), s. 85 ve 98. Tankut'un Şam idâdî'si mezunu olması, belki de bu göreve onun seçilmesini sağlamıştı. Ocak ayının son gününde ise, ABD ile Türkiye arasında düzenli uçuş seferleri başlamıştı bile. **AT**, Sayı: 160, (Mart 1947).

seltmekti. Türkiye'nin organizasyon yeteneği geliştirilmeliydi; bunun için Ankara'yı bilgilendirmek lâzımdı; ordunun her üç kuvvetinde de eğitim standardı yükseltilmeliydi. Ancak bütün bunlar yapıldıktan sonradır ki, ihtiyaç görülen askerî malzemenin öngörülmesi daha kolay olacaktı. Hâli hazırdaysa İngiliz Genelkurmay Başkanlığı, Türk ordusunun çok geniş ve büyük miktarda yeniden donatılması gerektiğini düşünüyordu. Ancak İngiltere, gerek insan gücü, gerekse üretim kapasitesi bakımından yeterli olmadığı için, bu görevi üzerine alamazdı. Dolayısıyla bu görevi ABD yerine getirmeliydi. İngiltere, donanma ve hava kuvvetlerinin ihtiyaçlarını büyük bir ihtimâlle büyük ölçüde karşılayabilirdi; fakat tatmin edici bir mâlî anlaşma yapıldığı takdirde.

Türkiye'nin hâlihazırdaki ekonomik durumu da Amerikan ve İngiliz ticâret danışmanları arasında tartışılmıştı; bunun üzerine İngiltere, 23 Aralık 1946 târihinde, ABD ticâret danışmanının ABD Dışişleri Bakanlığı'na hayli kapsamlı bir rapor ilettiğini haber almıştı. Londra da bu raporda ortaya konulan görüşlere katılıyordu. Bu görüşler de raporda şöyle özetlenmişti: Türkiye hâlihazırda tüm ihtiyaçlarını ihrâcat imkânlarıyla karşılayabilirdi. Aynı zamanda da dışarıdan yabancı mâlî yardım almaksızın vâr olan sanâyini sürdürebilirdi. Diğer yandan, hâlihazırda Türk Hükûmeti'nin aklından geçtiği gibi sanâyileşmesini yoğun bir şekilde geliştirmek için herhangi bir programı mâlî bakımdan destekleyemezdi. Türkiye yine ihtiyâcı olan askerî araç ve gereçleri de, dışarıdan kredi almadan ya da mevcut altın stokunu harcamadan gerçekleştiremezdi.

Raporda, hâlihazırda geçerli olan döviz kurlarına göre Türkiye'nin dış ticâret dengesinin on iki aylık dönemde dengeleneceğinden söz ediliyordu. Öte yandan da, Türkiye Merkez Bankası'ndan yapılan açıklamada, Türkiye'nin elindeki altın stokunun tahminî 59.000.000 Sterlin ile sınırlı olduğu belirtilmişti. Mâliye Bakanı, bu miktârın hiç olmazsa yarısının elde tutulması gerektiğinden söz etmişti. Çünkü, bir yandan askerî donanım, diğer yandan kömür ve tarımsal üretim, limanlar, ulaşım, ekonomi ve sanâyinin gelişimi programları için de dengeli bir kullanım gerekiyordu. Ancak bu stok açıkça hepsine yeterli olamazdı. Eğer Türkiye, askerî gücünü yeniden düzenlemeye ve ekonomik gelişmesine ay-

nı anda yönelirse, ki bu takdirde ülkenin askerî hazırlık gücü artabilirdi, böyle bir durumda Ankara yurt dışından mâlî yardım almak zorundaydı. Fakat İngiltere'nin hâlihazırda böyle bir yardımda bulunmaya imkânı yoktu; ABD'nin de kabûl edeceği gibi, Londra, Ankara'ya ek krediler açabilecek hâlde değildi. Bu nedenle Türkiye, ya ABD'ye, ya kredi ajanslarına, ya Uluslararası Para Fonu (IMF)'ye, ya uluslararası bankaya ya da İhrâcat-İthâlât Bankası'na başvurmalıydı.

ABD'nin Türkiye'ye gösterdiği yakın ilginin ışığında, İngiltere, hâlihazırda Türkiye'nin stratejik ve askerî konumunu yakından değerlendirmeyi öneriyordu. Bu değerlendirme de İngiliz askerî heyetinin son çalışması ışığında ABD ve İngiliz askerî heyetleri tarafından ortak yapılmalıydı. Değerlendirme bir öneri olarak ABD ve İngiliz hükümetlerine sunulmalıydı. Amaç, Türk askerî gücünün hazırlığının artırılması olmalıydı. İngiltere, kendi adına, eğer ortak askerî heyetler bu araştırmaya yardımcı olacağını düşünüyorsa, Türkiye'nin birkaç ay önce önerdiği gibi, kara, hava ve deniz kuvvetlerine danışman olarak altmış subayın gönderilmesine hazırdı. Mâlî yardıma gelince; İngiltere, öncelikle İngiliz ve Amerikan askerî heyetlerinin önereceği Türkiye'de askerî alandaki yeni düzenlemenin programının nasıl finanse edileceği konusunda ABD'nin önerisi olup olmadığını bilmek istiyordu.[9]

ABD'nin Moskova Büyükelçisi Smith, 24 Şubat 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, Sovyetler Birliği'nin çeşitli ülkelerde komünist hareketi destekleme yöntemlerine değiniyordu. Ancak Türkiye gibi çalışanların zayıf ve örgütsüz olduğu ve hükûmetlerin de kuvvetli olduğu ülkelerde bu türden çabalar bastırılıyordu.[10]

Yunanistan ve Türkiye'ye ilişkin olarak hazırlanan 21 Şubat 1947 târihli İngiliz notuna yönelik 24 Şubat târihli ABD Dışişleri Bakanlığı'na âid bilgi notunda, İngiliz önerileri karşısında Amerikan politikasının önerileri yer alıyordu. Buna göre; ABD Dışişleri Bakanlığı, bu konuda derhâl Amerikan Savunma Bakanlığı, Donanma ve Hazine bakanlıkları ile en üst düzeyde görüşmelere baş-

9 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'nden ABD DB'ye", (21.2.1947).

10 **FRUS**, 1947, Cilt: IV, (Eastern Europe; The Soviet Union), "Smith'ten ABD DB'ye", (24.2.1947).

lamalıydı. Dört kuruluşun değerlendirmeleri Truman'a sunulmalıydı. Eğer bu dört bakanlık, ABD'nin, İngiltere ile işbirliği içinde, Türkiye ve Yunanistan'a önerilen şekilde yardım etmesine karar verirse, bu takdirde bu mesele kongrenin desteğini almak üzere gizlice kongre liderleriyle görüşülmeliydi. Gizli yapılacak olan bu görüşmede mesele bütün açıklığıyla nakledilmeliydi. Bu konudaki bütün gelişmelerde Amerikan ve İngiliz askerî heyetlerinin görüşü ağır basmalıydı. ABD ve İngiltere, bu iki ülkeye iletilecek yardımı tam ve kesin olarak şekillendirmek amacıyla çalışmalıydı. Bu arada Amerikan halkına da Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak olan yardımın gereği ve içeriği konusunda muhakkak bilgi verilmeliydi. Ama aynı zamanda da Türk ve Yunan halkına olduğu kadar bu iki ülkenin hükûmetine de ABD'nin taahhüt ettiği politikayı uygulamaya hazır olduğunu bildirmek gerekirdi. Her ne kadar Yunanistan'a yapılacak olan askerî yardımların özel izin olmadan iletilebilmesi için gerekli önlemlerin alınması gerekiyorsa da, aynı durum Ankara için de söz konusuydu.

Diğer yandan, ABD Genelkurmay Başkanlığı, Türkiye'nin askerî ihtiyaçlarının karşılanmasının âcil ve önde geldiğini de bildirmişti. ABD, Türkiye ile Yunanistan'a taahhüt ettiği yardımları gerçekleştirebilmek için bütün imkânlarını seferber etmeliydi. Fakat bütün bunlardan önce çıkarılması gereken yasaların taslakları hazırlanmalıydı. Yasa taslakları en kısa zamanda kongreye sunulmalıydı; böylece ABD'nin bu iki ülkeye yapacağı geniş ölçüdeki kredi ve yardımlar hayli genişleyecekti; üstelik Amerikan danışmanlığı altında bu ülkelerin ekonomileri desteklenecek, güçlendirilecek ve siyâsî istikrar da gelişecekti. Diğer yandan, Türkiye ile Yunanistan'a yapılacak askerî yardımın sağlanması için bu yasa tasarılarının en kısa sürede kongreye sunulması lâzımdı.[11]

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson, 24 Şubat 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, aynı gün İngiliz bakan John Balfour'dan Türkiye ve Yunanistan ile ilgili olarak iki ayrı notun alındığını haber veriyordu. Henderson, bu notlardaki görüşleri raporunda özetliyordu. Buna göre, İngiltere, bu notlarda, Türkiye ile Yunanistan'ın

11 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'ın Özel Asistanı R. Bordon Reams'in Bilgi Notu", (24.2.1947)

Sovyet nüfûzu altına düşmesinin engellenmesinin ne denli önemli olduğuna değinmekteydi; ancak Londra, hâlihazırda içinde bulunduğu ekonomik şartlar dolayısıyla Türkiye ve Yunanistan'ın talep ettiği askerî donanım ve mâlî yardımın büyük kısmını karşılayabilecek hâlde olmadığını da belirtmekteydi. Oysa bu yardım her iki ülkenin de bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilmesi için son derece gerekliydi.

İngiltere, bu yardım yükünün büyük kısmını üzerine alıp alamayacağını ABD'den soruyordu. Durumun âciliyeti göz önüne alınırsa, notlarda Türkiye ile Yunanistan'ın ayakta kalabilmesinin sağlanması için her iki ülkeye yapılması gereken yardımın ölçüsünün ne olması gerektiği ve nasıl gerçekleştirilebileceğine ilişkin olarak Amerikan ve İngiliz askerî heyetlerinin birlikte âcilen görüşmelerde bulunmasının gereğine dikkat çekiliyordu.

Henderson, raporunun sonunda, konunun önemine ve âciliyetine yeniden değinme gereğini hissetmişti. İngiltere'nin karârının büyük önemi dolayısıyla ABD Dışişleri Bakanlığı, Balfour ile yapacağı temaslarda herhangi bir taahhüt içine girmemek için çok dikkatli davranmalıydı; İngiltere'nin hâlihazırda içinde bulunduğu ekonomik güçlükler konusunda bilgi edinilmiş olduğu belirtilmeli, notların sıcak bir yaklaşımla inceleneceği ve yanıtın da mümkün olan en kısa zamanda verileceği belirtilmeliydi. ABD'nin beyanları bu çerçevede olmalı ve bununla sınırlanmalıydı.[12]

Aynı gün 24 Şubat'ta bu kez yine Henderson, İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'nde bulunan İngiliz diplomatlarla gerek kendisinin ve gerekse ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın da katıldığı toplantıya ilişkin tuttuğu raporu kaleme almıştı. Buna göre, İngiltere'nin Washington Büyükelçisi, Büyükelçiliğin Birinci Sekreteri Sichel ile birlikte aynı gün ABD Dışişleri Bakanlığı'na görüşmeye gelmişti. Büyükelçi, Marshall'a, İngiliz Hükûmeti'nden aldığı bilgilere göre, elinde gerek Türkiye'ye ve gerekse Yunanistan'a yapılacak yardımlarla ilgili iki not bulunduğunu söylemişti. Önce Yunanistan ile ilgili olan notu okumuş ve bunun üzerine Marshall, konunun önemini ve âciliyetini bildiğini aktarmıştı; bu meseleyle ilgili olarak bir an önce Truman ve Genelkurmay Başkanlığı ile

12 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Henderson'dan ABD DB'ye", (24.2.1947). Ayrıca bkz. Halle, **The Cold War as History**, s. 109-118; Senarclens, **From Yalta to the Iron Curtain**, s. 183-187.

görüşeceğini ve daha sonra çok yakın bir zamanda nota yanıt vereceğini belirtmişti. Ardından Türkiye'ye yardıma ilişkin not okunmuştu. Marshall, bunun üzerine Yunanistan ile ilgili nota verdiği yanıtın yine aynısını vermişti. Türkiye konusu da ABD açısından âcilen dikkate alınıyordu. Fakat Türkiye'ye yardım meselesi Yunanistan'dan farklılık gösteriyordu.

Büyükelçi de bu görüşü onaylamıştı. Yunanistan, Türkiye'ye göre kesinlikle daha âcil bir meseleydi. Fakat İngiltere Türkiye meselesine de ilgisiz kalınamayacağı kanısındaydı. Marshall, Sovyetler Birliği'nin uzun zamandan beri Türkiye'ye yönelik bir harekette bulunmadığını belirtmişti. Büyükelçiden de Moskova'nın bu sessizliğinin altında yatan nedenler konusunda bir görüşü varsa açıklamasını istemişti. Bunun üzerine Büyükelçi de, olaylara dışarıdan bakan hiçbir yabancının Moskova'nın niçin bu hareketlerden kaçındığını ya da ne türden bir hareket içinde bulunduğunu anlayamayacağını söylemişti. Bu bakımdan kendisinin de dürüstçe ifâde etmesi gerekiyorsa, Türkiye karşısında Sovyet politikasını açıklayamayacağını bildirmişti. Elbette belli tahminleri olabilirdi, fakat onun tahminlerinin değeri bir başkasının tahminin değerinden daha fazla değildi.

Büyükelçi, İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'a daha fazla mâlî yardımda bulunamayacağına ilişkin alınan karardan henüz ne Yunanistan'ın ve ne de Türkiye'nin haberdâr edildiğini de eklemişti. Yine Büyükelçi, aynı zamanda, ABD'nin Türkiye ile Yunanistan meselesine ilişkin olarak kesin olarak tanımlanmış bir plânı hazırlayıncaya kadar, iki ülkeyi bu konuda bilgilendirmenin, İngiltere'nin her iki ülkenin arkasından çekildiğini belirtmenin son derece yıkıcı sonuçları olabileceğine de dikkat çekmişti.[13]

ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson, yine aynı gün 24 Şubat'ta, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, aynı gün İngiltere'nin Washington Büyükelçisi'nin kendisine çok önemli iki not tevdi ettiğini bildiriyordu. Bu notlarda İngiltere, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve mâlî güçlükler yüzünden, Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik ve askerî yardım yükünü daha fazla taşıyamayacağını bildiriyordu. Yine Londra'nın yaptığı hesap-

13 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Henderson'un Bilgi Notu", (24.2.1947).

lara göre, Yunanistan'ın 1947 yılında 250.000.000 Dolar dış yardıma ihtiyâcı olacaktı. Bir sonraki yıl ise bu miktar daha da artacaktı. Nihâyet daha küçük, fakat eşit önemde bir miktar da Türkiye için gerekecekti. İngiltere'nin notlarında vurgulanan husus, bu yardımlar olmaksızın Türkiye ile Yunanistan'ın ayakta kalmasına imkân olmadığı yönündeydi. Bu da kuşkusuz şu anlama geliyordu: Türkiye ve Yunanistan ile birlikte Orta Doğu'nun geri kalanı da Sovyet hâkimiyetine girecekti. İngiltere'nin Yunanistan'da bulunan heyeti, Yunanistan'da krizin patlamasına sâdece birkaç hafta kalmış olduğunu; ardından, eğer yardım yapılmazsa, Yunanistan'da hükûmetin ve ekonominin çökeceğini bildirmişti.

Acheson, raporunda, İngiltere'nin bu meselede aldığı tutumun tamâmen samimî olduğunu vurguluyordu. Gerçekten de durum Londra'nın sözünü ettiği kadar ve ölçüde ciddî ve kritikti. Hâli hazırda önde duran ve verilmesi gereken karar, Acheson'a göre, ABD'nin savaşın başından bu yana karşılaştığı en büyük karardı. Yine ona göre, bu aşamada Amerikan Savunma Bakanlığı, Donanma, Hazine ve Dışişleri bakanlıkları bu meseleyi birlikte ve âcilen değerlendirmeliydiler. Önerilerini ABD Dışişleri Bakanlığı'na sunmalıydılar. Nihâyet kongre liderlerinin de katıldığı bir karâra bir hafta içinde varılmalıydı.[14]

ABD Dışişleri Bakanlığı bünyesinde oluşturulan ve Türkiye ile Yunanistan'a yardım konusunda değerlendirmede bulunacak olan özel komitenin ilk toplantısı da yine aynı gün 24 Şubat'ta yapılmıştı. Bu toplantıda tutulan tutanağa göre; toplantı ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson tarafından açılmıştı. Açış konuşmasında Henderson iki İngiliz notunu açıklamıştı. Bu notlarda İngiltere'nin Burma'dan, Hindistan'dan ve Filistin'den çekilmekte olduğu; artık eskisi gibi geçmişteki ölçülerde emperyal bir yapıyı taşımasının mümkün olmadığı bildiriliyordu.

Bu arada Henderson, toplantıda uzun bir zaman önce, 15 Ağustos 1946 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Pâris'te bulunan ve o sırada ABD Dışişleri Bakanı olan Brynes'a iletilen çok gizli bir raporu da okumuştu. Bu raporda, Türkiye'ye tüm desteğin verile-

14 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Acheson'dan ABD DB'ye", (24.2.1947).

ceği bir politika çağrısına yer verilmişti. Üstelik bu politika Truman, Amerikan Savunma Bakanlığı ile Donanma Bakanlığı tarafından da onaylanmıştı. Brynes da bu politikayı heyecanla onaylamıştı. Henderson açıklamasının bu aşamasında, Yunanistan'ın Türkiye ile aşağı yukarı aynı konumda olduğunu bildirmişti. Henderson, İngiliz Büyükelçisi'nin açıkladığı notlara da değinerek, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson'un göreceği bir bilgi notu taslağının hazırlandığını bildirmişti. Bunun üzerine hazırlanan bilgi notu da okunmuştu. Bu bilgi notu bundan sonraki görüşmelerde temel olacaktı.

Toplantıda Yunanistan'ın yitirilmesinin büyük bir olasılıkla Türkiye'nin de yitirilmesi anlamına geleceği belirtilmişti. Toplantıda uzun ve yoğun görüşmelerden sonra ABD'nin sorumluluğu üzerine alması gerektiğine yönelik çoğunluk görüşüne ulaşılmıştı. Bu sorumluluğun yerine getirilmesinde mâlî yardım ihtimâlinin olup olmadığı ve eğer varsa bunun nasıl yerine getirileceği soruları ise daha sonra yanıtlanabilirdi. Önemli olan ilke karârına varmaktı; diğer sorular ise henüz ikincil plândaydı.

Fakat ABD askerî donanım politika komitesi başkan yardımcısı General Crain bu görüşe katılmamıştı; ona göre, İngiltere mâli yardım konusunda ABD'ye önerdiğini kendisi yerine getirmeliydi. Crain'e göre, bu çok daha doğru bir politika olacaktı; ABD bütün gücünü mücâdelenin son ânına saklamalıydı. Crain'e göre, Türkiye ile Yunanistan'ın Sovyet denetimine geçmesini önlemek için Moskova'ya ABD'nin gerekirse kuvvet kullanacağını belirtmesi gerekiyordu. Bu ülkeyi savunmak için bu gerekliydi. Asıl sorunsa, İngiltere'nin ABD'ye bırakmak istediği yükü ABD üstlenmeyi kabûl ettiği takdirde, bundan sonra İngiltere'nin Yunanistan, Türkiye ve diğer bölgelerde nasıl bir politika izleyeceğinin belirlenmesiydi. Toplantıda bu konu da görüşülmüştü ve komite bu sorunun erken bir târihte açıklığa kavuşturulması ve sürekli bir işbirliğinin güvence altına alınması gerektiği sonucuna varmıştı. Asıl konu, İngiltere'nin hâlihazırdaki sorumluluğunu ABD'ye devretmesi hâlinde işbirliğinin devâm edip etmeyeceğiydi ve bu konuda en erken bir târihte karar verilmeliydi.

Toplantıda gündeme gelen bir başka konu da, ABD'nin Türkiye ile Yunanistan'a yardımı söz konusu olduğunda, bu ülkeler-

den yalnızca birine yardım edebileceğiydi. Ayrıca bu konu kongrede de görüşülmeliydi. Bir görüş de, bu yardımın mâlî bölümüne global bir yaklaşım sergilenebileceği yönünde olmuştu. Bu yardım kongreye dünyâ çapında bir yardım programının parçası olarak takdim edilebilirdi. Bir görüş de, bu konunun Amerikan halkının da heyecanla karşılayabileceği bir sunumla gerçekleşebileceğiydi. Fakat komite bu görüşü kabûl etmemişti. Bunun üzerine komitede bir karar alınması için herhangi bir girişimde de bulunulmamıştı. Komitede kabûl edilen görüş, Londra'ya toplantıya ilişkin bilgi verilmesinden ibâret kalmıştı. Bu arada ABD Dışişleri Bakanı için de aralarında Kennan da bulunduğu özel bir komitenin bilgi notu hazırlamasına karar verilmişti. Bu bilgi notu komitenin konuya ilişkin yaklaşımını ve önerilerini içerecekti. Komite ertesi gün yeniden toplanmaya da karar vermişti. Henderson, Acheson'a komite çalışmalarına öncelik vermesini ve diğer bütün işleri ertelemesini de önermişti.[15]

Yine muhtemelen bu sırada Türkiye ve Yunanistan'a Yardım Konusunu Araştıracak Olan Özel Komite'nin Başkanı ve aynı zamanda ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson tarafından hazırlanarak Acheson'a iletilen târihsiz bilgi notuna göre, söz konusu komite toplantısında alınan kararlar açıklanıyordu. Hazırlanan bilgi notunda, Yunanistan ile Türkiye'ye yönelik âcil yardımla ilgili olarak yapılan araştırmaların sonuçlarına değiniliyordu. Bu arada İngiliz notları değerlendiriliyor ve ABD'nin karşı karşıya kaldığı bu durumu başarıyla alt edebilmesi için neler yapılması gerektiği açıklanıyordu. Bilgi notu bu konudaki önerileri içeriyordu. Komite, bu meselenin İngiltere'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyâsî durumdan ötürü Londra'nın yaşayacağı pek çok başkaca sorundan sâdece biri olduğu kanısındaydı. Diğer yandan da, Avrupa ve Yakın Doğu'nun diğer bölgelerindeki derin yankılarla birlikte Yunanistan'daki durumun genelde daha da kötüleşmesini engellemek için ABD'nin zamânında tatminkâr ve uygun ölçülerde Yunanistan'a yardımda bulunamama olasılığı azdı.

Bu nedenle ABD Savunma Bakanlığı ile Dışişleri ve Donanma

15 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Türkiye ve Yunanistan'a Yardım Konusunu Araştıracak Olan Özel Komite'nin İlk Toplantısının Tutanakları", (24.2.1947).

bakanlıklarından küçük bir komitenin bir an önce çalışmaya başlaması gerekiyordu. Bu çalışmada, İngiltere'nin açıklamalarından sonra ABD'nin dış politikası açıklığa kavuşturulmalıydı; bir başka deyişle Yunanistan ve Türkiye sorunu tam olarak ne ölçüdeydi ve ABD'nin sorumluluğu tam olarak neydi sorularına yanıt bulunmalıydı. Bu sorular nihâyet çok daha karmaşık sorunların bir parçası olarak ele alınmalıydı. ABD, bu bakış açısından Yunanistan ve Türkiye konusunda sorumluluk alırsa, mantıken buna bağlı çok daha geniş sorunlarda da sorumluluk almaya hazır olmalıydı. Öte yandan, Yunanistan ve Türkiye'ye ilişkin ve diğer benzer gelişmeler karşısında herhangi bir eylemde bulunmamanın yaratacağı olası sonuçlar da dikkate alınmalıydı.[16]

Bu arada Henderson'un bilgi notuna eklenmiş iki doküman daha bulunmaktaydı. İlk doküman yine târihsiz olmakla birlikte Türkiye ve Yunanistan İle İlgili 24 Şubat 1947 Târihli İngiliz Notundaki Önerilerin Analizi başlığını taşıyordu. Yazıda İngiltere'nin ABD tarafından üstlenilmesini istediği konulara değiniliyordu. Buna göre, Londra, 1 Nisan 1947 târihinden itibâren, ABD'nin İngiltere'nin Yunanistan'a yönelik tüm mâlî sorumluluğunu üstlenmesini istiyordu. İngiltere'nin öngörüsü, 1947 yılının son dokuz ayı için Yunanistan'a 240 ilâ 280.000.000 Dolar değerinde askerî ve sivil yardım yapılması gerekeceği yönündeydi. Ancak İngiltere Yunanistan için artık daha çok harcama yapabilecek durumda değildi. Londra, ABD'nin yardım taahhüdünü üzerine alacağını umuyordu. Ayrıca, 1947 yılı sonrasındaki birkaç yıl için de mâlî yardımlar hesap edilmeliydi. Bu yardım, Yunanistan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruyabilmek için kaçınılmazdı. Yunanistan'ın bu kaynağı kendisinin sağlamasına hiçbir şekilde imkân yoktu. Çok açık bir gerçekti ki, eğer ABD, 1947 yılından sonra da Yunanistan'a mâlî ve askerî yardımda bulunmaya devâm etmezse, bu takdirde Yunanistan'ın bağımsız bir ülke olarak ayakta kalmasına imkân yoktu.

İngiltere'nin notu bir ümidi de ifâde ediyordu; buna göre, eğer Yunanistan'a etkili ve pratik bir yardım şekli üzerinde anlaşmaya varılabilirse, bu takdirde ABD'nin 1 Nisan 1947 târihinden iti-

16 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Henderson'dan Acheson'a".

bâren İngiltere'nin sözünü ettiği sorumlulukları üzerine alacağı ümit ediliyordu. Nihâyet hâlihazırda Yunan ordusunun ayrıntılı bir analizi ile birlikte İngiliz askerî heyetinin Yunan ordusunun yeniden düzenlenmesine yönelik önerisi de elde bulunuyordu. Diğer yandan, Amerikan ve İngiliz Genelkurmay Başkanlığı ortaklaşa olarak Yunanistan ile ilgili diğer askerî soruları da âcilen yanıtlamalıydı. Bu konuda aralarında görüşmeler yapmalıydılar.

İngiliz notunda, ABD'nin Yunanistan'a ekonomik yardımda bulunmaya karar vermesi hâlinde, bu ülkeye bir ekonomi heyeti göndermek isteyebileceğine de değiniliyordu. Eğer kurulursa Yunanistan'daki Amerikan ekonomik heyetinin görevi, Yunanistan'a yapılacak mâlî yardımın kullanımında olsun, ekonomik yeniden yapılanması konusunda olsun Atina'ya danışmanlık yapmaktı.

Dökümanın bundan sonraki bölümünde İngiliz notunun Türkiye ile ilgili kısmına yer verilmişti. Buna göre, İngiltere, Türk ordusunun da etkili bir hazırlık içine girebilmesi için büyük ölçüde yeni donanıma ve eğitime ihtiyâcı olduğuna dikkat çekiyordu. Notta Londra'nın bu ihtiyâcı karşılayabilecek mâlî gücünün olmadığına işâret ediliyordu. Bununla birlikte İngiltere, hâlihazırda Türkiye'nin deniz ve hava kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek hâldeydi. Ancak bunun için de ABD ile tatminkâr bir mâlî anlaşma yapması gerekiyordu. Bu takdirde İngiltere, Türkiye'ye kara, hava ve deniz kuvvetlerine danışmanlar yanında, Türkiye tarafından da talep edilen altmış kadar subay da gönderebilecekti.

İngiltere'nin notuna göre, Türkiye'nin yoğun bir askerî yeniden yapılanma süreci içine girebilmesi, ekonomik gelişmesini sağlamak için de bir plân hazırlayabilmesi ve Türklere kendi kendilerini koruyabilecek imkânın sağlanması için Ankara'nın mâli yardıma ihtiyâcı vardı. İngiltere, hâlihazırda içinde bulunduğu mâli zorluklar nedeniyle Türkiye'ye ek kredi açamayacağı için Ankara'nın mâli yardım sağlamak için ya ABD'ye, ya Eximbank'a, ya uluslararası bankaya ya da Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi bir Amerikan borç ajansına başvurması gerekiyordu. İngiltere, Türkiye'ye muhakkak ekonomik ve mâlî yardımda bulunulması gereğine dikkat çekiyordu. Fakat bu yardımın miktârı açıklanmamıştı.

Notta yer alan spesifik bir öneri de, Türkiye'nin stratejik ve askerî konumuna ilişkin olarak Amerikan ve İngiliz Genelkurmay

Başkanlıkları'nın ortak bir çalışma yapmaları gereğiydi. İngiltere'nin bir başka gündem maddesi de, ABD'nin Türkiye'nin askerî yeniden yapılanma programının nasıl bir mâlî temelde gerçekleştirileceğine ilişkin olarak Amerikan ve İngiliz Genelkurmay Başkanlıkları'nın ortak bir önerisinin olup olmayacağına yönelik görüşünün ortaya konulmasıydı.

Dökümanın bu aşamasında ABD Dışişleri Bakanlığı konuyu kendi içinde tartışmaya başlıyordu. ABD Dışişleri Bakanlığı'na göre, Londra bu önerileri ortaya koyarken çok da samimi davranmamış olabilirdi. Aslında dünyânın içinde bulunduğu durum zâten İngiltere'yi Türkiye ile Yunanistan'a yardım etmeye zorluyordu; ABD buna katılsa da, katılmasa da, gerçekte Londra bu yardımı sürdürmek zorundaydı. Dahası, İngiltere, ABD'yi Yakın Doğu'da öne atmaya çalışıyordu. Aslında ekonomik ve mâlî yardımlar İngiltere tarafından gerçekleştirilecekken, onun boşluğunun da yine ABD tarafından doldurulması isteniyordu.

Bir başka konu daha vardı; o da, İngiltere'nin Sovyetler Birliği karşısında uyguladığı temel politikayı değiştirmeye karar vermesiydi. Hâli hazırda Sovyetler Birliği'nin mevcut baskısına karşı çıkmaya çalışmaya devâm etmektense, Moskova ile Yakın Doğu'da olsun, Avrupa'da olsun, dünyânın pek çok bölgesinde nüfuz alanları konusunda uzlaşmaya yanaşıyordu. Nihâyet belki de BM çerçevesi dışına taşan bir askerî ittifâkı dahi sonuçlandırmayı düşünüyordu.

Dökümanın İngiliz taleplerinin tartışıldığı bu kısmında; bu şekilde mantık yürütmenin sonucunda, ABD'nin İngiltere'nin ekonomik ve mâlî yük olarak gördüğü belirli kısmı üzerine almayacağı sonucuna varılabilirdi. Aslında bu türden bir red, İngiliz Hükûmeti'nin karârını gerek İngiliz halkının ve gerekse dünyâ kamuoyunun gözünde haklı çıkarırdı. ABD, İngiliz hükümetinin notunu dikkatlice gözden geçirdikten sonra, hâlihazırda içinde bulunulan uluslararası durum ve İngiltere'nin ekonomik sorunları ışığında, İngiliz Hükümeti'nin gerçekten de geçmişte olduğunun aksine bundan sonra Yakın Doğu'da insan gücü, donanım ve fon bulmakta büyük güçlükler içinde olacağından emindi. ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'nin bağımsızlığının korunmasının ne denli önemli olduğunu anlayarak, daha önce İngiltere'nin üstlenmiş ol-

duğu mâlî sorumlulukları üzerine alması bekleniyor ve ümit ediliyordu. Böylece İngiltere rahatlamış olacaktı. Türkiye ile Yunanistan'ın ise, Yakın Doğu'da Sovyet baskısına karşı işbirliği içinde olmaları önerilmekteydi.

Eğer ABD, Sovyet baskısına karşı başarı vaat eden bir yardımda bulunabilecek durumda olmazsa, bu takdirde İngiltere, Sovyetler Birliği ile onun Orta Doğu'da ve başkaca bölgelerde ilerleme hızını yavaşlatmaya yönelik bir anlaşmaya varmak zorunda kalabilirdi. Böyle bir gelişme ise, hiç kuşkusuz Sovyetler Birliği'ne bir ya da daha çok bölgede yaygın ölçüde tâviz verme anlamına gelecekti. Bununla birlikte ABD, İngiltere'nin bu türden bir tâviz anlaşmasına yanaşacağı kanısında değildi. Çünkü, böyle bir gelişme ABD'nin otoritesini sarsardı ve İngiliz Hükûmeti de dış politikasında böyle bir sonuçtan kaçınmayı temel olarak kabûllenmişti. Bütün bunlara rağmen Londra, ABD'nin mâlî yardım konusundaki politikayı desteklemediğini görürse, bu takdirde İngiltere'ye de Sovyetler Birliği ile tâvizkâr bir politika ekseninde anlaşmaya çalışmaktan başkaca bir yol kalmayabilirdi.

Bu aşamada dökümanın analiz kısmında, ABD'nin İngiltere'nin taleplerini yerine getirmemesi hâlinde olabileceklere ilişkin öngörülerde bulunuluyordu. Buna göre, İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye konusunda ABD'nin sorumluluk üstlenmesine yönelik önerilerine Washington'un red yanıtı vermesi hâlinde; Yunanistan ile Türkiye'nin ABD ile İngiltere'nin mâlî ve diğer yardımları olmaksızın yakın bir gelecekte Sovyet uydusu olacağı öngörülüyordu. Bu iki devletin Batı açısından kaybı, hiç kuşkusuz Avrupa'da olsun, Yakın ve Orta Doğu'da olsun, Sovyet sınırlarını genişletir ve kazancını da artırırdı. Bütün bu gelişmelerin sonucunda oluşacak olan kaos, tüm Batı dünyâsının stratejik ve ekonomik konumunun zayıflamasına neden olacak, özellikle de İngiltere ile ABD'nin güvenliğini tehdit edecekti. Londra, Sovyetler Birliği'nin Yunanistan'ı işgâl etmemesi için Moskova ile bir an önce bir anlaşmaya varmayı düşünebilirdi. Bu anlaşma bir ittifak anlaşması dahi olabilirdi. Hattâ sınır çeperlerinde nüfuz paylaşımı da söz konusu olabilirdi. Elbette bu türden bir anlaşma, Sovyetler Birliği'ni güçlendirir, İngiltere'yi zayıflatır ve bu arada ABD'nin tecrid edilmesine neden olurdu. Sınır çeperlerinde nüfuz alanlarının payla-

şımının yeniden düzenlenmesi ise BM'nin bir kenara atılması anlamına gelecekti.

Analizin bu noktasında, ABD'nin bu olası iki sonuçtan herhangi birinin dahi kendisini üçüncü dünyâ savaşına yaklaştıracağının farkında olduğuna dikkat çekiliyordu. Böyle bir gelişme ise, ABD'yi hâlihazırdaki konumundan daha dezavantajlı hâle sokardı. Diğer yandan, eğer İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında yukarıda sözü edilen şekilde bir anlaşmaya varılacak olursa, bu takdirde de ABD, yine dünyâ çapında bir çatışmadan kaçınamazdı; üstelik bu durumda İngiltere'nin askerî desteğini de yanında bulamayacaktı. Bu bakımdan ABD'nin çıkarları için İngiltere'nin önerisi kabûl edilmeli ve Londra'nın önerdiği şekilde ABD, İngiltere'nin Türkiye ile Yunanistan için şimdiye kadarki mâlî sorumluluğunun büyük bir kısmını üzerine almalıydı.

Elbette ABD yönetimi, bu konuda kongre üyelerinin ve yönetimdeki pek çok kişinin, ayrıca Amerikan halkının büyük bir bölümünün durumun ciddîyetinin farkında olmadığının da bilincindeydi. Dahası bu çevreler ABD'nin Yakın Doğu için masraf yapmasına râzı da değildi. Dünyânın bu bölgesinde ABD'nin önderlik rolü almasını da istemiyorlardı. Bütün bunlar yardım politikasının uygulanmasını güçleştiren ögelerdi. Yakın Doğu'nun geleceğinin ABD'nin güvenlik çıkarları ve refahı açısından Avrupa ile Uzak Doğu'dan daha az önemli olmadığı henüz yeterince anlaşılamamıştı.

ABD Dışişleri Bakanlığı, bu konuda özel bir doküman daha hazırlamıştı. Buna göre, 24 Şubat târihli İngiliz notu yakından ve dikkatlice incelendiğinde, Londra'nın esas kaygısının anlaşıldığı görülüyordu. ABD'nin bir an önce hâlihazırda İngiltere'nin üzerinde bulunan Yunanistan'a ekonomik, mâlî ve askerî yardım sorumluluğunun büyükçe bir kısmını üzerine almadığı ve yine İngiltere'nin Türkiye'ye olan askerî ve mâlî yükümlülüğünü de devralmadığı sürece olabilecek olası gelişmeler sıralanmaktaydı. Bu yardımlar gerçekleşmediği takdirde, İngiltere, Yunanistan ile Türkiye'nin Sovyet nüfuz alanına gireceği şekilde sonuçlanabilecek olası çöküşünü engelleme çabasında artık ABD ile işbirliği içinde olmayabilirdi. Dahası İngiltere, bu iki ülkede kendi siyâsî konumunu korumak üzere kendi politikasını tek başına izlemeye başlayabilirdi.

ABD Dışişleri Bakanlığı, Londra'nın içinde bulunduğu güç şartlardan dolayı bu uyarıyı gerçekçi bulmuştu. Dolayısıyla da seçenekler şöyle sıralanıyordu: ABD, ya İngiliz notunda ifâde edilen sorumlulukları üzerine alacaktı; ya da Sovyet baskısına karşı çıkmamanın sonucunda Yakın ve Orta Doğu ile henüz Sovyet denetimine girmemiş Batı Avrupa'nın büyük kısmında meydana gelecek olumsuz sonuçlarla yüz yüze kalacaktı. Dahası, olumsuz sonuçlardan biri de, İngiltere'nin Sovyetler Birliği ile anlaşmaya varması olurdu ki, bu ihtimâl de Amerikan çıkarlarıyla tamâmen tersti.

Bütün bu olası sonuçlar gözden geçirildikten sonra ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD'nin sözü edilen bütün sorumlulukları üzerine almasından yana olduğunu açıklıyordu. Böylece ABD'ye olan güven devâm edebilecek; ABD'nin Sovyet baskısına karşı direniş göstereceğine ilişkin güven ABD içinde de sürdürülecekti. Bütün bunların yanı sıra, ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD'nin bu türden sorumlulukları üzerine almadan önce Sovyet genişlemesine karşı ABD ile İngiltere'nin işbirliğinin süreceği konusunda güvence alınmasından yanaydı.

Dökümanın bu noktasında analiz münhasıran Türkiye'ye yönelmişti: Türkiye ile ilgili olarak ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin stratejik ve askerî konumu konusunda İngiliz notunda ortaya konulan görüşlerin Amerikan ve İngiliz genelkurmay heyetlerinin ortaklaşa toplantısında görüşülmesinden yanaydı. Bu görüşmeler en kısa zamanda tamamlanmalıydı. Eğer ABD Dışişleri Bakanlığı ile Donanma ve Savunma bakanlıkları, Türkiye'nin bağımsızlığının korunmasının önemi için askerî yardım yapılması konusunun öncelikli olduğunda mutâbakat sağlarsa, bu takdirde ABD İngiltere'nin önerdiği sorumluluğu üzerine almalıydı.

Ancak Londra, Türkiye'ye ekonomik yardım yapılması gereğine de dikkat çekiyordu. ABD Dışişleri Bakanlığı ise, hâlen bu konuda görüşmelere devâm ediyordu. Bütün bu görüşmelerin ışığında ABD ile Türkiye ve İngiltere arasında yapılacak olan danışmalardan sonra, ABD, eğer Türkiye'nin bağımsızlığının korunması için bu ülkeye ekonomik ve özellikle de mâlî yardımda bulunmak gerektiğine karar verirse, bu durumda bu yardımın en etkin ve verimli şekilde kullanılması şartlarına uyulacağı güvencesini aldıktan sonra kendi payını ödemeye hazır olmalıydı.

Yunanistan'a yapılacak yardıma gelince; analizin bu kısmında ABD Dışişleri Bakanlığı, bu konuyu iki ayrı bölüm hâlinde ele alıyordu; ilki askerî ve diğeri de ekonomik olmak üzere. Bu iki konu birbirinden ayrılmak zorundaydı. Her ikisi de ayrı ayrı ele alınmalıydı. Dökümanda bu analiz şöyle geliştirilmişti: Askerî alanda ABD ile İngiliz genelkurmayı ortak heyetlerinin görüşmeleri hızla tamamlanmalı ve özellikle İngiliz notunda yer alan öneriler gözden geçirilmeliydi. Bu arada eğer ABD Dışişleri Bakanlığı ile Donanma ve Savunma bakanlıkları Yunanistan'ın bağımsızlığının ve istikrârının korunması için askerî yardım yapılması gereğine karar verirse, bu takdirde de ABD'nin bu yardımda kendisine düşecek olan kısmı üzerine alması gerekirdi.

Ekonomik alandaki yardıma gelince; ABD, Yunanistan'da ekonomik yeniden yapılanma güvence altına alındığı sürece, bu ülkeye askerî yardımda bulunmaya devâm edecekti. Nihâyet Yunanistan'ın dışarıdan yardım alma ihtiyâcı tartışılmaz bir gerçekti. Ancak ihtiyâcın ölçüsü tam olarak belli değildi. İngiltere de, Yunanistan'a dışarıdan gelecek askerî ve ekonomik yardım programının tam olarak ölçüsünün ne olması gerektiğine zâten dikkat çekmişti. Eğer ABD Yunanistan'a bir an önce mâlî yardımda bulunacaksa, ABD'nin çıkarı bu yardımın verimli ve etkin bir şekilde kullanılmasını denetleyecek bir sistemin kurulmasını gerektirirdi. Çünkü Yunanistan yakın bir gelecekte kendi kendini denetlemeyi başaramazdı.

Diğer yandan, Yunanistan'ın hâlihazırdaki yönetiminin yine yakın bir gelecekte ülke ekonomisinin kendi kendine yeterli olmasını sağlayacak şekilde ayrıntılı ve sistematik bir yeniden yapılanma programı oluşturması da mümkün değildi. Dolayısıyla Yunanistan meselesinde ABD ülkenin rehabilitasyonunu üzerine almalıydı. Bir Amerikan yönetim örgütü kurulmalı ve bu örgüt Yunanistan'ın ekonomik hayâtı üzerinde önemli güce sâhip olmalıydı. Böyle bir örgütün kurulması ve yönetilmesi için ise Amerikan mâlî gücü gerekirdi. Ayrıca bu örgütte çalışacak ve görev alacak Amerikalı personele de ihtiyaç vardı. Nihâyet işlevini tamamladığında, yâni Yunanistan bu türden bir örgütün yardımına artık ihtiyaç duymadığında, örgüt misyonunu tamamlamış olacak ve feshedilecekti. İşin azından ABD Dışişleri Bakanlığı'nın öngörüsü bu şekildeydi. Yi-

ne ABD Dışişleri Bakanlığı'na göre, Yunanistan'a yardımın, öngörülen programa uygun bir şekilde, yâni bütünlüklü ve derhâl cereyân etmesi hâlinde, başarı şansı vardı. Ama programa başlayıp da, onu yarı yolda terk etmek, sonucu yetersiz kılardı ve böyle bir sonuçtan muhakkak kaçınılmalıydı. Böyle bir şey, ancak Amerikan parasının ve insan gücünün hebâ olmasına neden olurdu.

ABD Dışişleri Bakanlığı, eğer Donanma ve Savunma bakanlıkları da benimserse, bu programın derhâl onayı alınması için üç bakanlık tarafından Truman'a sunulmasını öneriyordu. Eğer Truman bu programı onaylarsa, bu durumda ABD Dışişleri Bakanlığı bir eylem plânı da hazırlamıştı. Buna göre; önce İngiltere'nin taleplerinin kabül edildiğine ilişkin yanıt verilmeliydi, ardından da yukarıda sözü edilen spesifik güvenceler yerine getirilmeliydi. Sonra ABD, İngiltere'nin kapasitesini ve niyetlerini göz önüne alarak, bir an önce uluslararası durumla ilgili yüksek seviyede ve gizli tutulmuş görüşmelere başlamalıydı. Ayrıca, ABD Mâliye Bakanlığı ile Ticâret Bakanlığı ve hükûmetin diğer üyeleri bu karardan haberdâr edilmeliydi. Mâliye Bakanlığı, mâlî yardımlarla ilgili olarak gelecekteki görüşmelere dâvet edilmeliydi; yardım programına desteğin sağlanması için hükûmetin bütün unsurlarının konudan haberdâr edilmesi gerekiyordu.

Hâli hazırda Yunanistan'ın içinde bulunduğu mâlî güçlüklerin aşılmasında yasal gerekler beklenilmeksizin en yüksek yönetim çevrelerinde kaynak bulunması için gereken bütün çabalar gösterilmeliydi. Ekonomik hâyatının rehabilitasyonunda bir an önce Yunanistan'ın ABD'den resmî taleplerinin gündeme gelmesi beklenmeliydi. Ardından mesele özel olarak ve gâyet açık bir biçimde kongre üyeleri ve yönetimle görüşülmeliydi. Yasal gereklilikler için gereken yasa taslakları kongre üyeleri ve genelkurmay heyetiyle olan görüşmelerin ardından hazırlanmalıydı. Yasa taslakları kongreye sunulmalıydı; tasarılar, belirli koşullarda başkana özel yetkiler de tanıyabilirdi. Böylece başkan Türkiye ile Yunanistan'a yapılacak yardımlarda, borç ve kredi sağlanmasında belirli kısıtlarla yetkili kılınabilirdi. Yine aynı şekilde askerî yardımlarda da hâlihazırda ABD yasalarına göre yapılamayacak transferlerde ve hattâ askeri personel naklinde de yetkili kılınabilirdi. Bu süre içinde ve aynı anda sözü edilen üç bakanlık da bunu Yunanistan açı-

sından âcil ihtiyaç olarak görüyorsa, Yunanistan'a mevcut askerî donanımın ve diğer teslimatların mevcut yasalar çerçevesinde bir an önce yapılması gerekecekti. Bütün bunlar için Amerikan halkının onayının alınması da gerekiyordu.[17]

İngiliz notunun 25 Şubat'da Washington tarafından gündeme alındığı bellidir: İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'nden ABD Dışişleri Bakanlığı'na iletilen notta, ABD'nin İngiliz taleplerinden Yunanistan'a söz etmemesi yolundaki isteğinin yerine getirilmesi için ABD'nin yanıtının mümkün olan en kısa zamanda alınmasının gereği üzerinde duruluyordu. Böylece Atina'ya da kendisini yeni koşullara hazırlaması için gereken zaman tanınmış olabilirdi.[18] Londra, anlaşılan Washington'u yanıt konusunda sıkıştırıyordu.

Bu talebin ardından 26 Şubat 1947 târihinde ABD Dışişleri, Donanma ve Savunma bakanlıkları arasında gerçekleşen toplantının tutanakları gelişmelere ışık tutmaktadır: Amerikan ve İngiliz genelkurmay heyetlerinin ortak toplantısında Türkiye ile Yunanistan'ın askerî konumu ele alınmıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ve İngiltere ile, Türkiye'nin ihtiyâcı olan ekonomik ve mâlî yardımı görüşecekti. Toplantıda önemli kararlar alınmıştı. ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın hazırladığı ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye ve Yunanistan'a âcil ve temel yardım konusundaki görüşleri adını taşıyan bilgi notu onaylanmıştı. Konu onay için derhâl Truman'a sunulacaktı. Toplantıda bilgi notunda bulunan pek az öneride değişiklik yapılmıştı. Buna göre, Türkiye'ye askerî yardım yapılması kararlaştırılırsa, bu takdirde sevkiyâtın mümkünse Londra tarafından gerçekleştirilmesine karar verilmişti. Diğer yandan, komite, bu alanda alınacak eksik ve yarım önlemlerin tatmin edici olmaktan uzak kalacağı ve bundan kaçınılması gerekeceği yönündeki görüşe hiçbir şekilde katılmamıştı.

Dökümanın ilerleyen kısmında, Marshall'ın İngiliz notunu diğer üyelerin görüşlerine sunduğu belirtiliyordu. ABD Savunma Bakanı Peterson ise, askerî bakış açısından Türkiye ile Yunanistan'ın bağımsızlığının ABD'nin stratejik konumu açısından taşıdığı öne-

17 "FRUS, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Henderson'dan Acheson'a".

18 FRUS, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'nden ABD DB'ye", (25.2.1947).

mi ortaya koymuştu. Ardından da Yunanistan ile Türkiye'nin durumuna ilişkin kurmay analizini sunmuştu. ABD Donanma Bakanı Forrestal da bölgenin donanma açısından stratejik değerine işâret etmişti.

Acheson, İngiltere'nin hâlihazırda içinde bulunduğu mâlî güçlüklere değinmiş; Marshall ise, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın İngiliz notunu son derece dikkatle inceledikten sonra, Londra'nın dürüst hareket etmekte olduğu görüşüne vardığını belirtmişti. Henderson da, Yunanistan'a başka kanallardan yapılacak olan yardımların bu ülkenin gerçek ihtiyâcı karşısında hayli küçük kalacağını anlatmıştı. Eğer Yunanistan'ın çökmesi istenmiyorsa, bu takdirde birkaç yüz milyon Dolar'lık bir yardımda bulunmak gerekiyordu.

Türkiye ile Yunanistan, İngiltere'nin hâlen içinde bulunduğu mâli güçlükler ve ABD'nin stratejik konumunun sonuçları açısından tartışma konusu olmuştu. Bir başka tartışma konusu da, ABD'nin dünyâ karşısında sorumluluklarını üstlenmesi hâlinde kongrenin tutumu olmuştu; bir de Amerikan halkının bu kritik aşamada bilgilendirilmesi ele alınmıştı. Komite, Yunanistan ve Türkiye meselesinin aslında dünyânın hâlihazırda içinde bulunduğu kritik durumun yalnızca bir parçası olduğu görüşündeydi; benzer meseleler dünyânın pek çok başka demokratik ülkesinde de görülüyordu ve konuya bütünsel olarak yaklaşmak gereğine işâret edilmişti.[19]

Diğer yandan, ABD Dışişleri Bakanlığı'nda ekonomik ilişkilerden sorumlu bakan yardımcısı Clayton'ın 26 Şubat 1947 târihli bilgi notuna göre, ABD satış ve kirâlama anlaşmalarını büyük ölçüde gerçekleştirmişti; buna Türkiye de dâhildi.[20]

ABD Dışişleri Bakanı Marshall, aynı gün 26 Şubat'ta Truman'a ilettiği bilgi notunda, yine Türkiye ve Yunanistan'a yardım meselesini yansıtıyordu. Buna göre, İngiltere'den 24 Şubat'ta iki not alınmıştı; bu notlarda Londra, ekonomik ve mâli güçlüklerini gerekçe göstererek, Türkiye ile Yunanistan'a ekonomik ve askerî desteğini daha fazla sürdüremeyeceğini belirtmişti. İngiltere, Yunanistan'a olan yardım yükünün 1947 yılının geride kalan döneminde yakla-

19 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "ABD Dışişleri, Savunma ve Donanma Bakanlıkları Arasında 26 Şubat 1947 Tarihinde Gerçekleşen Toplantı Tutanağı", (26.2.1947).

20 **FRUS**, 1947, Cilt: IV, (Eastern Europe; The Soviet Union), "Clayton'un bilgi notu", (26.2.1947).

şık olarak 250.000.000 Dolar olacağını öngörüyordu; bir sonraki yıl ise bu rakam daha da artacaktı. Biraz daha az olmakla birlikte yine eşit miktarda bir yardım Türkiye için de gerekiyordu.

Marshall, durumu ABD Savunma Bakanı Patterson ve Donanma Bakanı Forrestal ile görüştüğünü yazdıktan sonra, kendilerine ulaşan bilgilere göre, İngiltere'nin 31 Mart 1947 târihinden itibâren içinde bulunduğu mâlî güçlükler nedeniyle Yunanistan'a artık yardım edemeyeceğinin ortaya çıktığını belirtiyordu. Marshall, Londra'nın samimi ve dürüst davrandığı kanısındaydı. Diğer yandan, Yunanistan meselesi âcildi. Yunanistan'ın çöküşü ABD'nin güvenliğini tehdit ederdi. ABD, Yunanistan'a mümkün olan bütün yardımı yapmalıydı; daha küçük ölçüde de olsa yine Türkiye'ye de yardım yapmalıydı. ABD, elbette diğer bölgelerde de âcil yardım gerektirecek benzer durumlar olacağının farkındaydı; bu türden yardım ihtimâlleri söz konusu üç bakanlık tarafından ayrıca incelenmekteydi. Fakat Yunanistan'da zaman kısıtı vardı; bu da âcil hareketi gerektiriyordu. Marshall, bu durumda hızla önlem alınması gereğinden söz ediyordu.

Bilgi notunun yanı sıra, ayrı bir dökümanda üç bakanlığın ortak olarak hazırladığı ayrı bir analiz daha bulunuyordu ve bu Truman'ın dikkatine sunulmuştu. Yunanistan ve Türkiye'ye âcil yardım için İngiliz taleplerini karşılamaya yönelik bilgi notunda bâzı önerilere yer verilmişti. Buna göre, İngiltere'ye taleplerinin karşılanacağı konusunda blgi verilmeliydi. Amerikan kongresinin karârı için hiçbir güvence verilemezdi; fakat kongrenin olumlu karârı için de elden gelen her şey yapılacaktı. Tüm uluslararası meseleler ve Londra'nın imkânları ve amaçları, İngiltere ile bir an önce yüksek düzeyde ve gizlice görüşülmeliydi. ABD, Türkiye ve Yunanistan'a yardım meselesinde de İngiltere'den kendi imkânları ölçüsünde sorumluluğunu sürdürme sözü almalıydı. Ardından Hazine Bakanlığı ile Ticâret Bakanlığı ve hükümetin diğer üyeleri bu karardan haberdâr edilmeliydiler; Hazine Bakanlığı, mâlî yardımlar konusunda sürdürülecek tüm görüşmelere katılmalıydı; ayrıca hükümetin bu programın yürütülmesinde gereken bütün unsurları harekete geçirmesi gerekiyordu. Yönetimin adım atmaya başlaması lâzımdı.

Yasal gelişmeler beklenmeden hâlihazırda Yunanistan'ın için-

de bulunduğu mâlî durumun yarattığı sorunların üstesinden gelebilmek için kaynak bulmak konusunda hükûmetin en üst seviyelerinde bütün çabalar gösterilmeliydi. Sonra Yunanistan, ekonomik hayâtının rehabilitasyonu için ABD'den talepte bulunmalıydı. Konu, bütün yönleriyle özel olarak ve açıkça yönetim katında ve kongre üyeleriyle görüşülmeliydi. Gereken yasal önlemler hazırlanmalı, yasa tasarıları gündeme alınmalı, ardından bütün bu görüşmelerin ışığında kongre üyeleri ve genelkurmay heyetinin de katılımıyla yasa tasarıları kongreye sunulmalıydı. Yasa tasarısı, başkanı Türkiye ve Yunanistan'a belirli koşullar altında kredi, borç verme konusunda olsun, hâlihazırda mevcut yasalar çerçevesinde bu ülkelere askerî malzeme yardımında bulunma imkânı yokken askerî donanım transferi konusunda olsun, gereken personelin görevlendirilmesi konusunda olsun yetkilendirmeliydi. Bu arada sözü geçen üç bakanlığın gerekli gördüğü şekilde Yunanistan'ın âcil ihtiyâcı olan diğer malzemelerle bu ülkeye gereken askerî donanım mevcut yasal çerçeve içinde derhâl iletilmeliydi. Bu konuda gereken önlemler derhâl alınmalıydı. Amerikan halkı durumdan ve yardım programından haberdâr edilmeliydi.[21]

Marshall, 27 Şubat 1947 târihinde, yine Truman'a ilettiği raporunda, başkanlık ofisinde çalışan bir gruba aynı gün yaptığı açıklamayı sunuyordu. Bu açıklamanın Truman tarafından kongre konuşmasında kullanılmasını talep ediyordu. Bu açıklamanın ABD Dışişleri, Donanma ve Savunma bakanlıklarının ortak hazırladığı metinden daha iyi olduğu kanısındaydı. Herhâlükârda Marshall, kendi açıklamasını Truman'ın dikkatine sunmuştu.

Marshall, Truman'a sözü geçen açıklamasını da iletiyordu. Buna göre, Yunanistan'da ve belirli ölçülerde de Türkiye'de çok büyük, önemli ve âcil bir kriz doğmuştu. Bu krizin ABD'nin güvenliğine doğrudan ve kısa dönemli etkileri vardı. Son on gün içinde Atina'da bulunan büyükelçi de dâhil Amerikalı diplomatlar, Yunanistan'da ekonomik çöküşün kaçınılmaz olduğu yolunda uyarılarda bulunmuşlardı. Bu da zâten son derece düşük moralli Yunan ordusunun kendisine güvenini iyiden iyiye kıracaktı. Dolayısıyla ekonomik çöküşün sonucu, Yunanistan'ın bağımsızlığının ve top-

21 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan Truman'a", (26.2.1947).

rak bütünlüğünün tehdit altına girmesiydi. Yunanistan'ın âcil ihtiyâcı, askerî ve sivil halkın ihtiyaçlarının karşılanmasında yabancı kredilerin sağlanmasıydı. Dahası komünist liderlik altında isyancı gruplar Yunan hükümetini ve ülkenin huzûrunu tehdit ediyordu. Dış yardım bunların bastırılması için de gerekliydi.

İngiltere, şimdiye kadar Yunanistan'a gerek mâlî yardımda, gerekse askerî ihtiyaçlarını karşılamakta destek olmuştu. Ancak Londra'nın hâlihazırda içinde bulunduğu mâlî güçlüklerden dolayı artık bu yardımı sürdürmesi imkânsızdı. Yılın geri kalan döneminde Yunanistan'a 250.000.000 Dolar'lık yardım yapılması gerektiği öngörülmüştü. Bir sonraki yıl için ise bu yardım miktârının daha da artması bekleniyordu. Mâlî yardımın yanı sıra Yunanistan'a ülkesindeki temel hizmetlerin yeniden yapılanması için ayrıca fon ayrılması gerekirdi. Böylece Yunanistan'daki demiryolları, limanlar, köprüler, otoyollar gibi alt yapı hizmetleri yeniden elden geçirilecekti. Ayrıca, işgâlin ve yüksek enflasyonun sonucunda harap olan hizmetlerin de yeniden ayağa kaldırılması gerekiyordu. Bütün bunlar dış yardım alınmadan gerçekleştirilemezdi.

Raporda, ABD'nin Yunanistan'a olan ilgisinin sâdece insancıl ve dostça yaklaşımın sonucu olmadığı da açıkça belirtilmişti; eğer Yunanistan iç savaşa sürüklenecek olursa, bu takdirde çözülecek ve Sovyet denetiminde bir komünist devlet olarak yeniden doğacaktı. Bunun sonucunda Türkiye de çevrilecek ve Türkiye'nin durumu daha da kritik bir hâle gelecekti. Neticede Sovyet nüfûzu Orta Doğu'dan Hindistan'a kadar genişleyecekti. Bunun etkisi Macaristan, Avusturya, İtalya ve Fransa'da da görülecekti ve bu etkiler aslâ küçümsenmemeliydi. ABD'nin Asya'da, Orta Doğu'da ve Avrupa'da Sovyet nüfûzunun genişleyeceği bir seri kriz ile karşılaştığını söylemek mübâlâğâ olmazdı. Bu tesbiti bir alarm olarak kabûl etmek de gerekirdi. Üstelik bu krizin üstesinden gelebilecek ABD'den başkaca bir güç de bulunmuyordu. İngiltere, yakın târihte içinde bulunduğu kömür krizinin de gösterdiği gibi, çok büyük ekonomik güçlükler içinde bulunuyordu. İngiltere, Mısır, Filistin, Hindistan ve Burma'dan çekilmekteydi. Aynı nedenlerle Yunanistan ile Türkiye'ye olan yardımlarını da sona erdireceğinden kuşkulanmamak için hiçbir mantıklı neden yoktu. Bu yardıma da son vereceklerdi.

Yine de raporda ABD'nin Yunanistan'a yardım yapması hâlinde dahi bu ülkeyi içinde bulunduğu güçlüklerden kurtarabileceğine ilişkin herhangi bir güvence verilemeyeceğine dikkat çekiliyordu. Fakat eğer ABD'nin yardımı olmazsa durum tamâmen ümitsizdi. Raporda seçenekler, gayret etmek veyâ baştan kaybetmek olarak sıralanmıştı.

Türkiye'nin durumu ise biraz daha farklıydı. Sovyetler Birliği, Ankara'ya karşı sinir savaşı içindeydi; bu sûretle tüm Türk ordusunu seferber tutuyordu. Bunun sonucunda da zayıf Türk ekonomisi tükeniyordu. Zâten çok geri kalmış olan Türk ekonomik yapısı bu durumu daha fazla destekleyemezdi. İki şeye ihtiyaç vardı; birincisi, üretimi artırmak için mâlî yardım; ikincisi de, silâhlı kuvvetlerin yapısını daha az askerle daha çok etkili olabilecek şekilde yeniden düzenlemekti. İngiltere'nin durumu göz önüne alındığında bu yardımı gerçekleştirebilecek tek güç ABD olabilirdi. Amerikan askerî uzmanları, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunmasının Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'in bağımsızlığının korunmasında çok önemli olduğu konusunda hemfikirdiler.

ABD'nin Sovyetler Birliği ile daha iyi ilişkiler kurması ise, Yunanistan ve Türkiye'deki durumu sâdece daha da kötüleştirirdi. ABD'nin karşı karşıya kaldığı kriz, bir ertelemeye ya da hareketsizliğe tahammül edemezdi. ABD yönetimi şimdi bir kesin karar aşamasındaydı. Kesin kararlılık olmadan politikada ileri bir adım atılması da söz konusu olamazdı. Bu bakımdan yardım yapılmalıydı. Bunun için de öncelikle kongrenin desteği ve yasal önlemler gerekirdi. Marshall, yasama organının partizanca bir tutum almaksızın yönetimin önerisini destekleyeceğini ümit ediyordu. Bu konuda tartışmaya ihtiyaç yoktu. Aksi hâlde, uzun görüşmeler ve tartışmalar, iç bölünmeler, ertelemeler, önerilen programın başarısını olumsuz yönde etkileyecekti. Marshall, alınan karârın öneminin küçümsenmemesi gerektiğini belirtiyor, diğer yandan da yönetimin atacağı adımların neler olması gerektiğini öneriyordu.

Buna göre, Truman, İngiltere'ye ve Yunanistan'a Marshall aracılığıyla bir açıklama göndermeli ve bu açıklamasında da ABD'nin Yunanistan'a gereken mâlî yardım ve hafif askerî donanım sağlayacağını belirtmeliydi. Askerî donanım yardımı, Yunanistan'da hükümet otoritesinin ve düzenin yeniden tesisini sağlayacaktı. El-

bette ABD, gerek İngiltere'den ve gerekse Yunanistan'dan bu hedeflere varılabilmesi için ellerinden gelen bütün çabayı harcamasını isteyecekti. Bütün harcamalar ABD tarafından karşılanacaktı. Böylesine genişçe bir âcil harcama için yasal önlemler alınmalıydı; büyük bir olasılıkla İhrâcat-İthâlât Bankası'nin fonları kullanılacaktı. Bunun için de yasal kısıtlar kaldırılmalıydı. Hâli hazırda Yunanistan'da bulunan Amerikan ekonomik heyetinin raporu tamamlanınca da, diğer yasal önlemler bunu izlemeliydi. Türkiye'nin durumunun daha yakından ve dikkatlice incelenmesinden sonra da Ankara'ya da benzer yardımda bulunmak gerekecekti. Bütün bu aşamalarda askerî donanım desteğinin sağlanmasında Truman'a yasal destek gerekiyordu.[22]

ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Acheson, aynı gün, yine 27 Şubat 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika İlişkileri Direktörü Henderson'a yazdığı bir raporda, Yunanistan ve Türkiye'ye yardımın nasıl uygulanacağına ilişkin bir yol haritası çiziyordu. Truman, ilke olarak Türkiye ile Yunanistan'a yapılacak yardımla ilgili olarak hazırlanan önerileri tamâmen onaylamıştı. Bu öneriler yukarıda belirtilen metinlerde açıklanmıştı. Bizzat ABD Dışişleri Bakanı Marshall, aynı gün kongre liderlerini Beyaz Saray'da bilgilendirmişti. Marshall, sorunları ve bu iki ülkenin ABD'nin yardımına olan âcil ihtiyâcını anlatmıştı. Kongre liderleri de yardımı onaylamıştı.

Bundan böyle şu adımların atılması uygun olacaktı: İngiltere'nin talebi yanıtlanmalıydı, tüm uluslararası meseleler ve Londra'nın yardımlarının sürüp sürmeyeceği İngiltere ile bir an önce yüksek düzeyde ve gizlice görüşülmeliydi. Ayrıca görüşülmesi gereken bir başka konu daha vardı; o da, Türkiye ve Yunanistan'ın karşı karşıya olduğu sorunlara ilişkin tam bir işbirliğinin kurulmasıydı. Bu meselelerle ilgili olarak İngiltere ile görüşülecek konuların gündemi çıkarılmalıydı. Washington'un Atina Büyükelçisi gelişmelerden ABD'yi haberdâr etmekteydi; aynı zamanda kendisinden Atina'nın ABD'den resmî yardım istemesi konusunda girişimde bulunması talep edilmişti; nihâyet yardım sürecinde ABD'nin denetim haklarına ilişkin yükümlülüklerin de Atina tarafından

22 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan Truman'a", (27.2.1947).

gündeme getirilmesi gerekiyordu. Bu arada ABD Savunma, Dışişleri ile Mâliye bakanlıkları da Truman'ın karârından haberdâr edildiği gibi; kongre liderleriyle de hazırlanan yardım programında tam bir işbirliği yapılması gerekiyordu.

Diğer yandan, yasama alanında da adım atılması lâzımdı: Kongre, İhrâcat ve İthâlât Bankası'nın iki ülkeye yapılacak olan yardımın âcil ihtiyaçlarını karşılaması için gereken miktarlarda borç vermesine imkân tanıyacaktı. Yunanistan'a yapılacak olan yardımın etkin kullanımını denetlemek üzere ABD bu ülkeye danışman gönderecekti. Atina, kendisine ulaşan yardım miktârını en etkin şekilde kullanabilmek için ABD'nin yol göstereciliğini kabûl edecekti. Kongre, Türkiye ile Yunanistan'a yapılacak yardımın İhrâcat ve İthâlât Bankası'nın imkânlarının dışında da karşılanmasına yer verecek yasaları kabûl etmeliydi. Bu türden yasalar, her iki ülkeye de askerî donanım ve diğer malzemelerin tranferinde âciliyet bakımından lâzım olabilirdi.

Truman'ın da kongreye sözü edilen yasa tasarılarıyla ilgili olarak bir mesaj hazırlaması yerinde olurdu. Bu mesajında başkan, Yakın Doğu'daki kritik durumu açıklamalı ve ABD'nin âcil yardım yapılmasındaki hayâtî çıkarını vurgulamalıydı. Başkan, aynı zamanda Amerikan halkına da seslenmeliydi. Bunun için de bir konuşma metni hazırlanmalıydı. Hedef, bu ülkelere yapılacak yardım için enerjik bir programa destek olabilecek şekilde durumun ciddîyetini halka ve hükümetin sorumlularına anlatmak ve onları buna hazırlamaktı. Bu programın âcilen uygulanması ilk adımdı; öncelikli hedefti; programın uygulanmasında yer alacak bütün bakanlıkların tam bir işbirliği içinde olması gerekiyordu ve bu hedefin öncelikli olarak ele alınması sağlanmalıydı. Uygun görülen bakanlıkların daha şimdiden ABD Savunma, Donanma ve Mâliye bakanlıkları ile temâsa geçmesi lâzımdı. Gizli görüşmeler hemen başlamalıydı. Hükümetin diğer unsurları da bu görüşmelere dâhil edilmeliydi. Yakın Doğu ve Afrika ofisi de tüm sürecin koordinasyonunu üzerine alacaktı. Yine bu çalışmalarda yer alacak olan personel, konuyla ilgili gizliliğin sağlanmasına dikkat edecekti. Sâdece yetkili personel halka açıklamada bulunma yetkisine sâhipti.[23]

23 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Henderson'a", (27.2.1947).

Henderson, yine aynı gün 27 Şubat'ta Acheson'a yazdığı bir raporda, Türkiye ile Yunanistan'a iletilecek yardımın uygulanması konusunda Acheson'dan kendisine iletilen bilgi notunu Amerikan yönetiminin önde gelen kişileriyle paylaştığını açıklıyordu. Truman'ın açıklaması da yine bu şekilde paylaşılacaktı. Bundan sonraki birkaç haftalık mesâî bu alandaki tüm çalışanların zamânını bu programa ayırmalarını gerektirecekti. Bunun için de önce ilgili kişilerle toplantı yapılacak ve programın esâsı bu toplantıda ele alınacaktı. Toplantıya Acheson'un da katılması isteniyordu. Onun toplantıyı açış konuşması yapması ve ardından gündeme gelecek tartışmaları yönlendirmesi uygun olacaktı.[24]

ABD Dışişleri Bakanı Marshall, yine aynı gün 27 Şubat'ta ABD'nin Atina Büyükelçiliği'ne yazdığı bir raporda, 24 Şubat târihli İngiliz notlarından söz ediyor ve bu konudan Yunanistan'ın henüz haberdâr edilmediğini belirtiyordu. Büyükelçilikten bu notlarda yer alan bilgilere ve taleplere ilişkin olarak bilgi talep ediliyordu. Büyükelçilik, özellikle Yunanistan'a açılacak olan krediler ve aynı zamanda ABD'nin bu ülkeye vereceği mâlî desteğin ölçüsü konusunda görüşlerini açıklamalıydı; ardından da büyükelçilikten yardım programının uygulanmasına yönelik görüş ve önerilerini açıklaması isteniyordu. Bu yanıtlar, ABD'nin izleyeceği politikaya yön verecekti. Böylece ABD'nin gerek İngiltere'ye ve gerekse Yunanistan'a vereceği yanıt da ortaya çıkmış olacaktı. Londra'ya henüz yanıt verilmemişti; Yunanistan ile de henüz ne Atina'da ve ne de Washington'da bu konuda herhangi bir görüşme olmuştu.[25]

Hemen ertesi gün, 28 Şubat 1947 târihinde gerçekleşen ABD Savunma, Donanma ve Dışişleri bakanlıkları alt komite toplantısında, Acheson'a Yunanistan'ın içinde bulunduğu durum açıklanmıştı. İngiltere'nin Mart ayı sonundan itibâren Yunanistan'a olan ekonomik yardımına son vereceğine yönelik açıklamasından sonra sıra ABD'nin Yunanistan ile Türkiye'ye karşı izleyeceği politikanın tesbitine gelmişti. Bu konuda Beyaz Saray'da gerçekleşen bir toplantıda kongre temsilcilerine, Yunanistan'ın ekonomik yönden çökmemesi için bu ülkeye kredi açılması ve Yunan ordusuna askerî donanım sağlanması gerektiği konusunda bilgi verilmişti.

24 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Henderson'dan Acheson'a", (27.2.1947).

25 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan ABD'nin Atina Büyükelçiliği'ne", (27.2.1947).

Marshall, tam bu sırada Moskova Konferansı'ndaydı ve orada yaptığı açıklamada, Acheson'a göre Yakın Doğu'da ABD'nin konumunun korunması gerektiğini belirtmişti. Oysa son bir buçuk yılda demokrasiler dünyâ çapında hayli gerilemişti. Brynes, merkezî Avrupa'da bâzı anlaşmalar için görüşürken, Sovyetler Birliği, dünyânın diğer tarafında, özellikle de Yakın Doğu'da manevralar hâlindeydi. Bununla birlikte İran'da pek de başarılı olamamıştı. Yunanistan'da ise, EAM aracılığı ve sınır yağmacılığıyla hedefine kısmen ulaşmıştı. Türkiye'de, Macaristan'da, Avusturya'da, İtalya'da ve Fransa'da komünist hareket güçleniyordu.[26]

Marshall, dünyânın antik çağdan beri görülmemiş bir şekilde belli bir noktaya geldiğini söylemişti. Hâli hazırda içinde bulunulan mesele, ona göre İngiltere'ye baskı yapmak ya da ABD'nin müttefiklerine yardım etmesi değildi. Truman'ın olsun, Marshall'ın olsun niyeti, konuyu resmî olarak kongreye ve Amerikan halkına bir hafta içinde sunmaktı. Marshall, kısa süre içinde ABD'den ayrılacaktı, bu nedenle ayrılmadan önce Amerikan halkına yapılacak olan açıklamayı duymak istiyordu. Acheson ise, meselenin ve ABD'nin konumunun açık ve güçlü bir şekilde ortaya konulmasından yanaydı.

---

26 Avrupa'ya bir göz atarsak, bu sırada İtalya'da komünist partisi ülkenin en güçlü üç partisinden biri olmuştu bile; İtalyan hükümetinde üç komünist bakan vardı. Aynı târihte 1945 yılının Ekim ayında Fransa'da komünist parti, ülkenin en güçlü partisi hâline gelmişti. Aldığı oy oranı, o zamâna kadar Fransa'da hiçbir partinin elde edemediği kadar yüksek bir orandı. Başbakan yardımcısı komünistti. Ayrıca dört de bakanlığı komünist parti ele geçirmişti. Bunların arasında savunma bakanlığı da vardı. Bu, Fransa'da dördüncü cumhuriyetin ilk hükümetiydi. 4 Mayıs 1947'de yapılan seçimlerde Fransa'da hâlâ komünistler en kuvvetli parti olmaya devâm ediyordu. Bununla birlikte beş komünist bakan hükümetten azledilecektir. Bunun tepkisi de tabiî gecikmedi: Fransa'da sendikalar komünistlerin denetimindeydi ve Kasım ayında genel grev ilânı şaşırtıcı sayılmazdı. Ne de olsa iki milyon işçi greve gitmişti. Sonuç hükümetin düşmesi olacaktı. Grevler Aralık ayının ilk haftalığına kadar sürdü, fakat sonra söndü. Bütün bu süreç, komünistlerin Fransa'daki siyâsal üstünlüğünün sonu anlamına geliyordu. Neredeyse aynı sırada İtalya'da da komünistler güçlerini yitirmeye başlayacaklardır. Yine unutulmasın ki, 1947 yılının Eylül ayında Kominform kuruluyordu. Halle, **age**, s. 140-141 ve 152-156. Bu sırada Batının eteklerinin tutuşması için yeteri kadar neden vardı. 1947-1948 dönemecinde bütün bu gelişmeler târih olacaktı. Türkiye'deki benzer gelişmeleri de yine bu çerçevede ele almak gerekir. Diğer yandan; Amerikan askerî ve sivil yetkilileri Sovyetler Birliği'nin askerî gücünü hiçbir zaman ABD ile karşılaştırılamayacak derecede düşük buluyorlardı. Fakat savaş sonrası kaos, siyâsal bakımdan komünistlerin elini güçlendirmekteydi. Bunu önlemek lâzımdı. Lefler, "National Security and US Foreign Policy", **Origins of the Cold War**, s. 24-29; Rothwell, **Britian and the Cold War (1941-1947)**, s. 444-445; Lefler, **The Specter of Communism: The United States and the Origins of the Cold War: 1917-1953"**, s. 52-66; Senarclens, **From Yalta to the Iron Curtain**, s. 228-235; LaFeber, **America, Russia, and the Cold War (1945-1966)**, s. 37-65; Feis, **From Trust to Terror**, (The Orset of the Cold War: 1945-1950), s. 173-175. Elbette tamâmen aksi görüş için bkz. Lefler, "The American Conception of National Security and the Beginning of the Cold War: 1945-1948", **American Historical Review**, (Nisan 1984), s. 346-400. Ancak bu makâleden de ABD'nin resmî analizini öğrenmek mümkündür.

Bu arada aynı gün durum Londra'da duyulmuştu bile. Bunun sonucunda basında da aynı gün konuya ilişkin haberlerin yayınlanması bekleniyordu. Marshall ise, önceki gece basına yazılmamak kaydıyla açıklamada bulunmuş ve durumu olduğu gibi aktarmıştı.

Henderson, ABD'nin Yunanistan'daki hedeflerini şöyle sıralamıştı: Yunan ordusunu düzeni yeniden sağlaması için askerî bakımdan donatmak; düzenin sağlanmasından sonra Yunan ordusunu küçültmek; Yunan ekonomisini ve idâresini ülkenin kendine yeterli olabilmesi için yeniden yapılandırmak.

ABD Dışişleri Bakanlığı'nda bir grup İngiltere'ye verilecek yanıtı hazırlıyor, bir yandan da İngiltere ile görüşülecek konularla yasal önlemler gündeme alınıyordu. Yasal önlemler için de şöyle bir sıralama yapılmıştı: Kongre tarafından âcilen ihtiyaç olan kredilerin açılmasını sağlayacak şekilde İhrâcat ve İthâlât Bankası'na yetki verilmeliydi. ABD'nin bu kredilerin harcanmasını denetlemesi için imkân sağlanmalıydı. Türkiye ile Yunanistan'ın ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde gereken yasaların kongre tarafından kabülü gerekiyordu. Yunanistan'a askerî donanımla diğer malzemelerin teslimâtını sağlayacak yasal önlemlerin de alınması gerekiyordu.[27]

ABD'nin Londra Büyükelçiliği'nde görevli Gallman, yine 28 Şubat 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Henderson'a bâzı bilgiler aktarıyordu. Buna göre, Gallman da 24 Şubat târihinde İngiltere'nin Türkiye ile Yunanistan'a ilişkin notlarını öğrenmişti. Yunanistan'ın ümitsiz hâliyle ilgili olarak görüşler hemen hemen örtüşüyordu. Belki de yegâne değerlendirme farkı, çöküşün zamanlamasıyla ilgiliydi. Gallman, raporunda İngiliz hükûmetinde Yunanistan'a yardıma devam konusunda ortaya çıkan tartışmalara da değiniyordu. İngiltere'nin mâlî güçlükleri gözle görülüyordu; ayrıca Yunanistan'ın Demir Perde'nin gerisine düşmesinin Türkiye'nin stratejik konumu üzerindeki etkileri de son derece açıktı. İngiltere'nin askerî güçlerini Yunanistan'dan çekmesine gelince; Londra büyük bir ihtimâlle birkaç bin kişilik bir gücünü Sovyetler Birliği askerî kuvvetini Bulgaristan'dan çekinceye dek Yunanistan'da tutmaya devâm edecekti.[28]

27 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "ABD Dışişleri, Donanma ve Savunma Bakanlıkları Koordinasyon Komitesi'nin Dış Politika Enformasyonu Alt Komitesi Toplantı Tutanağı", (28.2.1947).

28 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Gallman'dan ABD DB'ye", (28.2.1947).

Marshall, yine aynı gün 28 Şubat'ta bu kez de ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne yazdığı raporda, İngiltere'nin 24 Şubat târihli notlarından söz ediyor ve Ankara'nın bundan henüz haberdâr edilmediğini açıklıyordu. Büyükelçilik de tâlimat almadan bu konuda hiçbir açıklamada bulunmamalıydı. Raporda, büyükelçilikten ayrıca İngiltere'nin notunda açıklanan Türkiye'ye ilişkin görüşlere yönelik değerlendirmede bulunulması isteniyordu. Bundan sonra izlenecek sürece ve ABD'nin askerî yükümlülüklerinin ölçüsüne dâir görüşler de buna eklenmeliydi. Bu meselenin âciliyeti vardı ve çok önemli kararlar alınmaktaydı. ABD hükûmetinin en yüksek makamları hâlen bu kararlar arifesinde önemli görüşmeler içindeydi. Bu kararlardan büyükelçilik de haberdâr edilecekti. Büyükelçilik kendisine sorulduğu takdirde sâdece ABD'nin Türkiye'yi desteklemesindeki zâten bilinen çıkarlarından söz etmeliydi.[29]

Marshall, yine 28 Şubat'ta bu kez ABD'nin Atina Büyükelçiliği'ne yazdığı raporda, Atina'nın ABD'ye resmî başvurusunun gecikmeksizin yapılacağı konusundaki ümidini dile getiriyordu. Atina, kendisine ulaşacak Amerikan yardımının ABD'nin danışmanlığında ve denetiminde yapılmasını muhakkak talep etmeliydi; ancak bu sâyede kongre ve Amerikan halkı yardımı destekleyecekti; fakat bunun için yardımın kullanımında muhakkak ABD'nin etkin denetiminin sağlanması lâzımdı. Büyükelçilik, kendisine açık bir tâlimat gelmedikçe, İngiliz yardımının sona ermekte olduğu bilgisini Atina ile aslâ paylaşmamalıydı. Diğer yandan, Atina'nın ABD'ye resmî başvurusunun metni de ABD'de hazırlanmış ve iletilmişti. Raporda bu metin olduğu gibi aktarılmaktaydı.[30]

ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Acheson, 1 Mart 1947 târihli raporunda, aynı gün İngiltere'nin Washington Büyükelçisi ile yaptığı bir görüşmeyi aktarmaktadır. Buna göre, Acheson, yanıtında özellikle üzerinde durduğu iki husûsun altını çiziyordu. Üzerinde durduğu ilk husus, kongrenin karârına ilişkin Amerikan yönetiminin herhangi bir taahhütte bulunamayacağıydı. Ancak yönetim kongre nezdinde olumlu bir karar alınması için elinden gelen her şeyi de yapıyordu. Ele aldığı ikinci husus ise, İngiltere'nin söz konusu devletlerin bütünlüğünü korumak konusunda elinden gelen

29 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan Wilson'a", (28.2.1947).

30 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan ABD'nin Atina Büyükelçiliği'ne", (28.2.1947).

bütün yardımı sürdürmeye kararlı olmasının ABD tarafından beklenilmekte olmasıydı. Büyükelçi de, Londra'nın ABD'nin beklentisinin aksine bir tutum almayacağından emin olunmasını istemişti. Zâten Acheson da böyle bir beklenti içinde değildi; fakat yalnızca meselenin öneminden dolayı güvence istendiğini vurgulamak gereğini hissetmişti.[31]

ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan 1 Mart 1947 târihinde İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'ne yazılan bir notta, İngiltere'nin 24 Şubat târihli notu resmen yanıtlanıyordu. Buna göre, ABD, Türkiye ile Yunanistan'ın siyâsî bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasının önemini vurguluyordu. Bu nedenle bu iki ülkede sağlam bir ekonomiyi geliştirmek için her türlü yardımın yapılması gerektiği görüşündeydi. Bununla birlikte Türkiye ile Yunanistan'ın ihtiyâcı olan yardımların sağlanması için öncelikle kongrenin gereken yasal önlemleri alması gerekiyordu. Her ne kadar Amerikan yönetimi bunu sağlamak için elinden geleni yapıyor olsa da, kongrenin nihâî karârına ilişkin bir güvence verilemezdi. Bu bakımdan kongrenin olumlu bir karar vermesi, atılması gereken ilk adımdı ve bu konuda kesinlikle kongre karârına ihtiyaç vardı; diğer yandan, bu türden bir yardım programının çok kısa süre içinde düzenlenmesinin güçlüğü nedeniyle, ABD hükümeti, elinden gelen bütün çabayı göstermekle birlikte birkaç hafta içinde Yunanistan'a mâlî yardımda bulunma imkânını güç görmekteydi.

Bu yüzden ABD, böyle bir durumda Yunanistan'da çöküş yaşanmaması için İngiltere'nin bu ülkeye şimdiye kadar sağladığı mâlî yardıma âcil hâllerde devâm edeceğine güveniyordu. ABD, kendisine önerilen yardım programı konusunda taahhütte bulunmadan önce, İngiltere'nin de bütün imkânlarıyla bu iki ülkenin siyâsî bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü desteklemek husûsundaki işbirliğinin süreceği konusunda güvence almak istiyordu. ABD, gerek Yunanistan ve gerekse Türkiye'de silâhlı kuvvetlere ilişkin olarak İngiliz askerî misyonuyla Washington'da bir an önce gayri resmî görüşmelere başlamayı da arzu ediyordu. Ayrıca, yine bu ülkelerin idârî, mâlî ve ekonomik ihtiyaçlarıyla da ilgili olarak benzer

31 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Acheson'un Görüşme Tutanağı", (1.3.1947).

görüşmelerin hemen yapılması talep ediliyordu. Askerî meseleler açısından daha ağır bastığından bu konuda Yunanistan'a öncelik verilmesi uygun olacaktı.[32]

ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan 1 Mart 1947 târihinde İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'ne yazılan bir notta, ABD'nin Yunanistan ile Türkiye'ye yapacağı yardıma ilişkin kesin karârı açıklanıyordu. Buna göre, ABD, İngiltere'nin de Türkiye ile Yunanistan'ın siyâsî bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasında bütün imkânlarıyla destek olacağını teyid etmesini istiyordu. ABD'ye göre, bu iki ülkenin siyâsî bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüyle ilgili mesele, aslında Avrupa ve Asya'da bulunan tüm ülkelerin sorunlarıyla yakından ilgiliydi. Bu iki ülke ile ilgili olarak ABD ile İngiltere arasında mümkün olan en kısa zamanda gayri resmî görüşmelere başlanılması da talep ediliyordu. Bu görüşmeler, ABD ile İngiltere'nin niyetleri, imkânları ve sorumluluklarıyla ilgili olacaktı.[33]

ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan 1 Mart 1947 târihinde ABD'nin Atina Büyükelçiliği'ne yazılan bir raporda, Yunanistan'a yapılacak yardımlarla ilgili olarak bu ülkenin ekonomik durumuna ilişkin ayrıntılı bilgi talep ediliyordu. Döviz durumu, enflasyon seviyesi, ihrâcat imkânları, bütçe ve dış ticâret açığı, talep edilen bilgiler arasındaydı. Böylece ABD, yapacağı yardım konusunda daha iyimser öngörülere sâhip olabileceğini ümit ediyordu. Yunanistan ekonomisinin yeniden yapılandırılmasında gerekecek yatırım miktârı da öngörülmeye çalışılıyordu. Bu konularda gerçekçi olunması gerektiği raporda vurgulanmıştı. Beş yıllık bir süre için öngörülen ihtiyâcın ne olabileceği özellikle sorulmuştu. Bütün bu yatırımlarda Atina'nın kendi kendisine ne ölçüde destek olabileceği de merak konusuydu. Yunanistan'ın da herhangi bir şekilde bu yatırımlara katkıda bulunması mümkün müydü sorusuna yanıt aranıyordu. Nihâyet Londra'nın yardım konusundaki öngörüsü, 1947 yılında sâdece sivil ihtiyaçlar için en az 160.000.000 Dolar'dı ki, bu miktâra BM'nin 84.000.000 Dolar tutarındaki desteği

32 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "ABD DB'den İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'ne", (1.3.1947)

33 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "ABD DB'den İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'ne", (1.3.1947).

de dâhildi. Atina'nın hangi sürede kendi ayakları üzerinde durabileceği sorusuna da yanıt aranıyordu. Acaba başkaca hangi kaynaklardan yardım sağlanabilirdi sorusuna büyükelçiliğin yanıt vermesi istenmişti. Acaba uluslararası bankalardan ya da özel kaynaklardan da yardım sağlanamaz mıydı sorusu da yanıtlanması gereken sorulardan biriydi.

Sıra silâhlı kuvvetlere geldiğinde, raporda başkaca sorulara da yanıt verilmesi isteniyordu. Buna göre, Yunanistan'ın bütün askerî harcamaları yurt dışı yardımlardan karşılanacaktı. Böylece Yunan ordusu gerek silâhlı isyancıları alt edebilecek ve gerekse düzeni yeniden sağlayabilecekti. 1948 ile 1951 yılları arasında Yunan ordusuna sağlanması gereken yardım miktârı da yine sorular arasında bulunuyordu. Kamu yönetimi reformunda ne ölçüde başarı şansının olduğu, yine büyükelçiliğin yanıtlaması gereken bir başka soru olarak duruyordu. ABD'nin sağlayacağı idârî ve teknik yardımın ve ekonomik yardım programının plânlanmasındaki ve yürütülmesindeki denetim ölçüsünün ne ve nasıl olması gerektiği yolundaki soru da, yine raporda göze çarpan sorulardan biriydi.[34]

ABD'nin Atina Büyükelçisi MacVeagh, 1 Mart 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Yunanistan Başbakanının 26 Şubat'ta meclise hükümetinin ekonomik politikasını sunduğunu ve ülkede düzenin nasıl yeniden sağlanacağına ilişkin yaptığı açıklamayı bildiriyordu. Muhalefet partisinin liderinin buna tepkisine de dikkat çekmişti. Ama asıl sürpriz bir başkaydı: 27 Şubat'ta muhalefet Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesini öngören bir karar tasarısını gündeme getirmişti. Hükümet bu öneri karşısında hayli mahçup olmuştu; öneri kamuoyunda da karışıklık yaratma potansiyeline sâhipti. Üstelik öneride İngiltere'nin Yunanistan'ın önemli bir müttefiki olduğu hatırlatılıyor ve bu öneriye destek vereceği ileri sürülüyordu. Nitekim bu önerinin İngiliz parlamentosu ve hükümetince ele alınması ve görüşülmesi talebi de bu düşünceye dayanıyordu.

Hemen aynı gün Yunanistan Dışişleri Bakanı, İngiltere'nin Atina Büyükelçisi ile durumu görüşmek ihtiyâcını hissetmişti. Onun açıklamasına göre, Yunanistan hükümeti, bu durum karşısında bir

34 **FRUS.** 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan MacVeagh'a", (1.3.1947).

adım atma ihtiyâcı içindeydi; buna âdetâ mecbur kalmıştı, fakat bunun mümkün olan en yumuşak şekilde olmasına dikkat edecekti. Dahası Yunanistan Hükümeti, bu meseleyi İngiltere ile resmî olarak ele almayı hiç düşünmüyordu. Hele hele İngiltere Yunanistan ekonomisine yardım ederken bunun İngiliz kamuoyu üzerinde hayli olumsuz etkileri de olabilirdi. Yunanistan Dışişleri Bakanı mahrem olarak büyükelçiye bu konuyla İngiltere'de hiç kimsenin ilgilenmediğini de söylemişti; dahası ona göre İngiltere Başbakanı Bevin, hiçbir şekilde Kıbrıs'tan çekilmeyi de düşünmüyordu zâten; buna şiddetle karşıydı. Büyükelçi sonunda çok daha yumuşatılmış bir öneriyi gündeme getirmişti; buna göre, Yunanistan ile İngiltere arasında dostça görüşmeler yapılması uygun olurdu.[35]

Muhtemelen Mart ayı başlarında gerçekleşen ABD Savunma, Donanma ve Dışişleri bakanlıkları alt komite toplantısında, ABD'nin bundan sonraki dış politika hedefleri saptanıyordu. ABD'nin dış politikada hedefi, ulusların dışarıdan herhangi bir müdahale olmaksızın kendi hayatlarını özgürce seçmelerini sağlamaktı. ABD, Japonya ile Almanya'ya karşı savaşı daha yeni bitirmişti. Bu iki ülke diğer uluslara kendi taleplerini zorla empoze etmeye çalışmışlardı. Oysa ABD buna karşılık BM'nin kurulmasında öncü rol oynamıştı; BM ise tüm üyelerinin bağımsızlığını ve özgürlüğünü mümkün kılmak üzere tasarlanmıştı. ABD'nin temel hedefi, ister faşist, ister komünist, ister Nazi, isterse bir başka şekilde olsun diktatörlüklerin bulunmadığı, dayatmaya ve saldırganlığa karşı eşit ve özgür insanlardan oluşan bir dünyâ kurmaktı. Bu çerçevede ABD ancak böyle bir dünyâda kendi özgürlüğünü ve güvencesini bulabilirdi.

Eğer hâlihazırda içinde yaşanılan dünyâ dürüstçe tanımlanacak olursa, bâzı yönetimlerin toplumlarındaki çoğunluğa karşı onlara dayatıcı bir tutum içinde oldukları görülüyordu. Oysa çoğunluğun isteği onları yönetenlerin dayatmalarından farklıydı. Dünyâ târihinin bu aşamasında iki farklı hayat tarzı arasında bir çatışma söz konusuydu. Bunlardan ilki, çoğunluğun isteği üzerine kuruluydu; özgür kurumları, temsilî hükümeti, özgür seçimleri, bireysel özgürlüğü, ifâde ve din özgürlüğü ile siyâsî baskılardan uzak

35 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "MacVeagh'tan ABD DB'ye", (1.3.1947).

kalma hakkını içeriyordu. İkincisiyse, azınlığın isteğinin çoğunluğa kabûl ettirilmesini, basın ve haberleşmenin azınlık tarafından denetimini, terör ve siyâsî baskıyı içeriyordu. İşte böylesine azınlık terör gruplarının çeşitli hedefleri vardı: Onlar faşist, feodal, komünist ya da başka bir dayatmacı fikre sahip olabilirlerdi. Fakat asıl önemli nokta, dünyânın sosyalizmle özgür girişim, ilerlemeyle irticâ, sağ ve sol arasında bir seçme yapma meselesi değildi; temel nokta, diktatörlükle özgürlük, çoğunluğun azınlık karşısında köleliği ile gelişim arayan özgürlük arasında tercih yapmaktı.

Raporda, Mihver güçlerinin yenilgisinin özgürlük mücâdelesinde önemli bir dönüm noktası olduğuna dikkat çekildikten sonra, savaşın sonunda tüm zamanlar için meselenin çözülemediği vurgulanıyordu. Gerçekteyse bu mesele hâlihazırda hâlâ dünyânın pek çok bölgesinde yaşanmaya devâm ediyordu. ABD'ye göre, silâhlı azınlıkların ya da dışarıdan müdahalelerin zorla boyun eğdirmeye çalışmalarına karşı direniş gösteren özgür insanlara destek verilmeliydi. ABD, BM antlaşması çerçevesinde özgür insanların kendi kaderlerini kendilerinin çizmesine destek verecekti. Aslında bu yeni bir politika anlamına da gelmemekteydi. Bu politika daha Atlantik Şartı ile zâten başlamıştı ve gerek BM deklarasyonunda ve gerekse Yalta anlaşmasında açıklanmıştı.

ABD, gerek ekonomik yardımlarla olsun, gerekse başkaca yollarla olsun Yunanistan'a özgür kurumlarını koruması için yardım edecekti. Ayrıca bu yardım, tüm özgür ülkelere ABD'nin tüm özgür ülkelerin bağımsızlığını tanımakta olduğu konusunda cesâret de verecekti. Özgür insanların dayanışmasının üzerine kurulmuş olan bu politika, zorunlu olarak dünyâdaki gerginliğin artırılmasının ya da savaşa yaklaşmanın işâreti olarak kabûl edilmemeliydi. Tam aksine, savaş olasılığı büyük ölçüde azalacaktı. Dayanışmanın devâmı ve özgür ulusların takviyesi, BM'yi destekleyecekti; barışın temellerini güçlendirecekti. Özgür ülkeler, ister özgür girişime sâhip olsunlar, ister olmasınlar, herhangi bir başka devlet tarafından işgâl edilme, nüfûz altına girme plânı olmadığı takdirde, barış içinde birlikte vâr olabilirlerdi. ABD, Sovyetler Birliği ile böyle birlikte yaşamayı öneriyordu. Washington bunun gerçekleşebileceğini ümit ediyor ve inanıyordu. Yunanistan'a sağlanacak olan ekonomik yardım da, ABD'nin BM'ye olan taah-

hütleriyle bağlıydı. ABD de, BM ile çalışmaya ve onu desteklemeye devâm edecekti.

Hâli hazırda büyük devletler arasındaki güç ilişkileri, dünyânın bunlardan biri tarafından hükmedilmesine imkân tanımıyordu. Yine bu güç ilişkileri, BM'nin yapısını tamâmen bozmadan büyük devletlerden herhangi birinin tek taraflı bir eylemine izin de vermiyordu. Her ne kadar hâlihazırdaki fiilî statüko değiştirilemez ve kutsal değilse de, ABD statükoyu tek başına değiştirmeyi göz önünde bulunduramazdı. BM anlaşması saldırıyı yasaklamıştı; ABD, bu türden bir saldırının baskı, çatışma ya da politik sızma ile gerçekleşmesine izin vermeyecekti. ABD'nin ulusal güvenliği, BM ilkelerinin ve diğer tüm ülkelerin bu ilkelere olan güveninin de korunmasına bağlıydı. Yunanistan'da bulunan komünist azınlığın iktidârı ele geçirmesi, bu güvenliğe ciddî olarak zarar verirdi.[36]

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ile İlişkiler Bölümü'nde 3 Mart târihinde yapılan bir toplantıda; Yunanistan'a yardım programının Atina'da da yetkililerle paylaşıldığına değinilmişti. Atina gelişmelerden duyduğu memnûniyeti açıklamıştı. Her ne kadar kesin yanıtın hazırlanması biraz daha zaman alacaksa da, Yunanistan ABD'nin aktif ve ciddî tutumundan emin olabilirdi.[37]

ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Acheson, 4 Mart'ta Henderson ve İngiltere'nin Washington Büyükelçisi ile yaptığı toplantıda; İngiltere'nin ABD'nin yardım programına yönelik notuna karşılık verdiğini yazıyordu. Buna göre, İngiltere, Yunanistan'a bundan sonraki üç ay için, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında, her ay için ancak 2.000.000 Pound yardım yapabilecek durumdaydı. Bunun dışında başkaca bir ödemede bulunulması, İngiltere'nin hâlihazırda içinde bulunduğu mâlî sorunlar yüzünden mümkün değildi. Büyükelçi, ülkesinin Yunanistan'ın toprak bütünlüğünün korun-

36 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "ABD Dışişleri, Donanma ve Savunma Bakanlıkları Koordinasyon Komitesi'nin Dış Politika Enformasyonu Alt Komitesi Toplantı Tutanağı".

Bu arada; Mart ayında gerçekleşmesi beklenen Moskova Dışişleri Bakanları toplantısından da olumlu bir sonuç çıkacağına ilişkin herhangi bir belirti yok gibi görünüyordu. Bu konuda bkz. Necmettin Sadak, "Moskova Konferansı'nın Eşiğinde Dünyâ İşleri ve Boğazlar Meselesi", **Alışam**, (27.2.1947); **AT**, Sayı: 159, (Şubat 1947). Yine bu konuda Başbakan Recep Peker'in açıklaması için bkz. **AT**, Sayı: 160, (Mart 1947).

37 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ile İlişkiler Bölümü Toplantı Tutanağı", (3.3.1947).

masında ABD'ye elinden gelen bütün yardımı yapacağını ve ABD ile işbirliği içinde olacağını da söylemişti.[38]

İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'nden aynı gün ABD Dışişleri Bakanlığı'na sunulan notta, Türkiye ile Yunanistan'ın durumuna yeniden dikkat çekiliyordu. ABD'nin notası yanıtlanmıştı. Buna göre, Londra, Yunanistan'daki askerî varlığını 31 Mart'ta bir tugaya indirecekti; bu tugay da yaz aylarında geri çekilecekti. Londra, Türkiye'nin durumunun da ciddîyetine dikkat çekmekle birlikte, Yunanistan'ın öncelikli mesele olduğunda ABD ile hemfikirdi. Londra, en nihâyet yapabileceği yardımın limitini de açıklamıştı; ABD yardımı başlayıncaya kadar geçecek süre içinde her ay için ancak 2.000.000 Pound öngörülmüştü; o da üç ay ödenebilecekti.[39] Bu arada ABD Dışişleri Bakanlığı da, kongrenin Başkana vereceği yetkinin formülü üzerinde çalışıyordu ve çeşitli ve değişik seçenekler üzerinde duruluyordu. Zaman kısıtı vardı ve bu nedenle alınacak kararların geç kalması hâlinde âcil yardımın başlangıcı için formüller de düşünülüyordu.[40]

Wilson, 4 Mart 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, son iki günden bu yana Türk basınında Yunanistan ve Türkiye'ye ilişkin ABD'ye sunulan İngiliz notasıyla ilgili olarak gerek Washington ve gerekse Londra'dan gelen haberlerin yayınlandığını belirtiyordu.

Bir gün önce akşama doğru Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka Wilson ile görüşmüştü. Saka, Wilson'a Türk Dışişleri Bakanlığı'na ulaşmış bulunan, fakat sansasyon ve alarm yaratmaya aday ve bu nedenle de basında yayınlanmasına izin verilmeyen diğer haberlerden de söz etmişti. Bütün bunlar, Londra'nın İngiltere'nin siyâsî bakımdan çöküşünden sonra ABD'nin Orta Doğu'da bütün politik yükümlülükleri üzerine almasını istediğini gösteriyordu. Ayrıca, ciddî uluslararası olayların meydana gelmesi de yakındı. En azından imâ edilen buydu.

Saka, Türk Hükümeti'nin bu raporları incelemek üzere bu sabah toplandığını açıklamıştı. Ardından kendisi İnönü ile de gö-

38 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Acheson'un Bilgi Notu", (4.3.1947).

39 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "İngiltere'nin ABD DB'ye Notası", (4.3.1947).

40 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Uluslararası Organizasyonlar İlişkileri Hukuk Danışmanı Yardımcısı Howard'dan Acheson'a", (4.3.1947).

rüşmüştü; Saka, bizzat Cumhurbaşkanı tarafından dâvet edilmişti. İnönü, Saka'dan yeni gelen bu raporlara göre Türkiye'nin konumunu sormuştu. Saka, hükümetinin ciddî ölçüde rahatsız olduğunu söylemişti. Saka, Türkiye'nin geçmişte askerî donanım açısından İngiltere'ye dayandığını, güvendiğini belirtmişti. 1946 yılının Şubat ayında BM için Londra'da bulunduğu sırada Saka, İngiliz Başbakanı Bevin'e Türk ordusu için 80.000.000 TL değerinde askerî donanım listesi sunmuştu. Londra'nın yanıtı, nakit ödeme dışında satışın imkân hârici olduğu yolundaydı. Ankara, kredi imkânı dışında satın almaya râzı değildi. Ankara, bu sırada karşılığını nakit olarak ödeyebildiği birkaç uçak satın almak dışında hiçbir şey elde edememişti. Saka, ABD'nin Ankara askerî ataşesinin geçen sonbaharda Türkiye'nin askerî donanım ihtiyâcı hakkında bilgilendirildiğini de açıklamıştı. Saka, şimdi de görevli albayın bir an önce Genelkurmay Başkanlığı'na gitmesini ve Türkiye'nin hâlihazırdaki ihtiyaç listesini öğrenmesini istemişti.

Saka, kendilerine ulaşan gazete haberlerinin doğru olması hâlinde, Ankara'nın daha önceleri İngiltere'den sağladığı askerî donanım yardımı için bir an önce ABD'ye dönmesi gerektiğini belirtmişti. Saka, Türk ordusunun hâlihazırda % 80 oranında Alman malzemesi ile donatılmış olduğunu hatırlatıyor ve ABD'nin savaş sırasında elde ettiği Alman donanımını Türkiye'ye yollayabilmesinin çok işe yarayacağını bildiriyordu. Saka, Türkiye'nin kredi ihtiyâcını da gündeme getirmişti. Ankara'nın nakit ödeme gücü hiç yoktu. Saka, eğer haberler doğruysa ve gelecekte uluslararası bir kriz gündeme gelecekse, bu takdirde Türk ordusunun bu türden âcil durumları karşılamak için hazır olması gerektiğini, bunun için de Amerikan yardımına ihtiyaç duyulduğunu söylemişti.

Wilson, raporunun bu kısmında, İngiliz notları hakkında herhangi bir bilgisi olduğunu imâ etmeden, Saka karşısında gündeme gelen soruları yanıtlamaya çalıştığını açıklıyordu. Wilson, eğer İngiliz kaynaklı haberlerde görüldüğü üzere gerçekten de İngiltere ABD'ye söz konusu notları ilettiyse, bu takdirde durumun ilk baştakinden farklı olmadığını ve nihâyet son aşamaya da varıldığını söylemişti. Wilson, İngiltere'nin iki büyük savaşı geride bıraktığını ve nihâyet hâlihazırda da ekonomik krizin yükünü taşıyamadığını bildirmişti. Ülke elem içindeydi. Diğer yandan, Wilson, İngil-

tere'nin bu alandaki kritik yükümlülüklerini yerine getiremez olduğunu düşünmüyordu; İngiltere sâdece içine düştüğü ekonomik güçlükler yüzünden mâlî işbirliği konusunda anlaşılabilir nedenlerle bu türden bir not iletmiş olmalıydı.

Uluslararası durumla ilgili olarak alarm zilleri çaldıran son haberler, Wilson'a göre, hiçbir şeyi haklı çıkarmıyordu. Türkiye'ye yönelik tek tehdit Sovyetler Birliği idi; ancak içinde bulunduğu ekonomik güçlüklerle başa çıkmaya çalışan Sovyetler Birliği, Wilson'a göre, savaş yanlısı değildi. Üstelik atom bombasına da sâhip değildi. Hâli hazırda bir savaşı göze alamazdı. Bu şartlar altında Türkiye, ABD'nin Türkiye'ye yönelik politikasını göz önüne alarak sâkin olmalıydı. Meseleyi geniş açıdan görmeliydi. Ankara aslâ aceleci adımlar atmamalıydı; düşüncesizce savaşa yönelik hareketlenme içinde olmamalıydı.

Wilson, geçen yıl Ekim ayında Albay Robertson'a verilen Türkiye'nin ihtiyâcını içeren askerî donanım listesine ilişkin olarak da raporunda bilgi veriyordu. Buna göre, Saka'nın bu konudaki görüşlerine karşılık olarak, Wilson, kendisine Robertson'un yakın târihte ABD'den Ankara'ya geri döndüğünde Türk Genelkurmay Başkanlığı'na yaptığı açıklamayı vurgulamıştı. Robertson, Washington'da Ankara'nın askerî donanım talepleri hakkında hâlihazırda yoğun çalışmalar yürütüldüğünü aktarmıştı. Wilson da, Saka'ya Robertson'dan Türk Genelkurmay Başkanlığı'na ek bilgiler vermesini talep edeceğini söylemişti.

Wilson, ayrıca yine Saka'ya, Türkiye ile karşılaştırıldığında Yunanistan'ın durumunun çok daha ciddî olduğunun değerlendirilmekte olduğunu da aktarmıştı. Bu nedenle ABD'nin askerî donanım yardımı konusundaki önceliğinin Yunanistan olduğunu bildirmişti. Wilson'a göre, Yunanistan'ın komünist egemenliğine geçmesi hâlinde Türkiye'nin durumunun daha da zayıflayacağı konusundaki görüşe Ankara'nın da katılması lâzımdı. Saka da, Wilson'un görüşlerine katıldığını açıklamıştı; bunun yanı sıra Robertson'un Türk Genelkurmay Başkanlığı'na bir an önce gitmesi konusundaki talebini de ısrarla tekrarlamıştı. Saka, Wilson'un ABD'de Ankara'yı doğal olarak çok yakından ilgilendiren gelişmeleri kendisine aktarmasından duyacağı memnûniyeti de belirtmişti.

Wilson, raporunda ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan bâzı ricâlarda da bulunuyordu. Buna göre, bakanlık basına sızan haberlerle ilgili olarak daha önceki açıklamalarında bâzı değişiklikler yapmalıydı. Aksi hâlde Ankara, Wilson'un kendinden bilgi sakladığı yönünde bir izlenim edinebilirdi.[41]

Yine aynı gün 4 Mart'ta Wilson, ABD Dışişleri Bakanlığı'na bir rapor daha yazmıştı. Wilson, bu kez bakanlığın 28 Şubat târihli yazısında ortaya konulan görüşlere karşı kendi değerlendirmelerini bildiriyordu. Buna göre, bakanlığın önerileri, Türkiye'nin âcil bir saldırıya mâruz kalmayacağı varsayımı üzerine yapılmıştı. Oysa Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında vâr olan sinir savaşı muhtemelen daha birkaç yıl boyunca sürecekti. Fakat bu, bir savaşa yol açacak saldırıya varmayacaktı. Türk ordusuna yapılacak olan askerî donanım yardımı konusundaki öneriler, Türk ordusunun performansına ilişkin Amerikan öngörüsüne bağlı olmalıydı. Eğer ABD Türkiye'yi etkili bir şekilde destekleyecekse, bu takdirde ABD'nin Türkiye'ye bir saldırı olduğu takdirde onun yardımına gelecek zamânı olması için, Türkiye'nin kendisine yönelik saldırıyı geciktirebilecek gücü olmalıydı.

Diğer yandan, yine Wilson'a göre, ABD Türkiye'ye doğrudan operasyon desteği vermeye karar verirse, bu takdirde de Türk ordusunun yüksek düzeyde etkili olabilecek, ama küçük çapta gerilla birliklerinin taktikleriyle düşmana mümkün olabilecek en yüksek hasârı verebilecek direniş gücüne sâhip olmasını da arzu edecekti. Wilson, saldırıya uğradığı takdirde Türkiye'ye sağlanacak etkili destek plânı konusunda ABD'nin hâlâ yeterli bilgisinin olmamasına da dikkat çekiyordu. Wilson, hâlihazırda Türkiye'ye yönelik bir saldırı olasılığı görmüyordu; ne var ki, sinir savaşı sürecekti. Ona göre, Moskova'nın amacı, bu şekilde Türk ordusunu uzun süre seferber hâlde tutmaktı. Bunun sonucunda Türk ekonomisinin hayli hasar göreceğini umuyordu. Dolayısıyla da ABD, Türk ordusunun durumunu iyileştirirken, Sovyetler Birliği'nin bu oyununu bozmalı ve Türkiye'nin ağır mâlî yük altına girmesini önlemeliydi. ABD, Türkiye'ye sağlayacağı askerî donanımın karşılığında ya sözde bir mâliyet talep etmeliydi ya da eğer gerçek

41 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (4.3.1947).

bir mâliyetin karşılığı isteniyorsa, bu takdirde de Türkiye'nin mâlî imkânları göz önüne alınmalıydı. Ankara'nın kredi kullanımındaki göreli sınırlı kapasitesi de hatırlanmalıydı. Türkiye'nin askerî amaçlara tahsis edeceği her şeyin, sonuçta diğer ekonomik projelerinden kesileceği unutulmamalıydı. ABD, Türkiye'nin iletişim, ulaşım, limanların geliştirilmesi gibi ekonomik projelerinin bu ülkenin savunma kapasitesini artıracağını da bilmeliydi.

Bu arada Wilson raporunun bu kısmında, Albay Robertson'un Türkiye'nin askerî ihtiyaçlarına ilişkin öngörülerine de yer vermişti. Buna göre, birinci sınıf bir güçle Türkiye arasında yakın târihte bir savaş beklenmiyordu. Hâli hazırda Türk silâhlı kuvvetlerinin gücü, elde edilebilir ya da elde edilebilecek maksimum düzeye zâten ulaşmıştı. Bu bakımdan Türk ordusunun bundan sonraki dönemde yeniden yapılanması gerekiyordu. Yeniden yapılanma da şunları kapsamalıydı: Ordunun mekanize ve motorize olması gerekiyordu; böylece etkinliği artacaktı; yol ağları genişlemeli, uygun olmayan demiryolu ulaşımı geliştirilmeliydi. Bütün bunlara ek olarak yeni araç ve gereçleri kullanabilecek eğitimli bir kadroya da ihtiyaç vardı. Ülkenin sanâyileşme kapasitesi de yine buna bağlıydı. Bu nedenle de Türk ordusunun gerçekten de modernleşmesinin aslında uzun ve yavaş bir süreç olacağı belliydi. Bu süre içinde en etkili müdahale, mevcut kadroların yakından tanıdığı ve bildiği donanımın tedârik edilmeye devâm edilmesiydi.

Geçen yılın Ekim ayında Türk ordusunun ihtiyâcı olan askerî donanım listesi zâten sunulmuştu. Ancak bu listenin Türk ordusunun alay temelli örgütlenmesini yansıttığı hatırlanmalıydı. Yine bu liste Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın Türkiye'ye bir saldırı beklediği sırada hazırlanmıştı. Bu nedenle de ülkenin kısa bir süre sonra saldırıya uğrayacağı düşünülerek hazırlanmış isteklerden oluşuyordu. Ayrıca, sevkiyâtın yine bu nedenle haftalar içinde değilse de, aylar içinde gerçekleşmesi öngörülmüştü. Böylece Türkiye bir saldırı ânında elinden geleni yapabilecekti.

Askerî ataşe Ankara'nın yeni ihtiyaç listesini görüşmek üzere Genelkurmay Başkanlığı'na çağrılmıştı. Muhtemelen yeni liste daha uzun vâdeli ihtiyaçları kapsayacak ve muharebeden ziyâde eğitimi temel alacaktı. Bu konuda âcilen bir rapor hazırlanmaktaydı. ABD Savunma Bakanlığı'nın birimlerinin elinde gerek savaş ve ge-

rekse eğitim ihtiyaçları ile ilgili gereken bilgiler bulunuyordu; Ankara'nın alay temelli olarak hazırladığı listeyi incelemeleri uygun olacaktı. Ankara aldığının karşılığını ödemeliydi; bu bakımdan Türkiye'nin sâdece eğitim ihtiyâcını gidermek gerekiyordu; fakat askerî donanım sevkiyâtına gerek yoktu. Oysa gündeme getirilen ihtiyaç listesinde askerî donanım ağır basıyordu. Askerî donanım ihtiyâcı eğitim ihtiyâcına nazaran hayli çoktu. Türk ordusunun bâzı alanlarda hayli zayıf olduğu göz önüne alınmalı ve ordu bir an önce de desteklenmeliydi. Örneğin, Türk ordusu tank yönünden hayli zayıftı. Oysa bu eksiklik, bir hava saldırısı hâlinde Erzurum'un başarılı savunması için gerekliydi. Diğer yandan, böyle bir eksiklik olduğu geçen yılın Ekim ayında sunulan askerî ihtiyaç listesinde yer almamıştı. Büyük bir olasılıkla Türk Genelkurmay Başkanlığı, alayları eğitmek ve organize etmek bakımından yeterli zamâna sâhip olmadığını düşünmüştü.

Raporda bu gibi önemli noktalara değinildikten sonra, başkaca önemli olduğu düşünülen hususlara da işâret ediliyordu. Buna göre, Türk ordusunun donanımının çok büyük bir kısmı Alman kaynaklıydı. Bu nedenle bu donanımın takviyesi kısmen ve geçici olarak ancak yine Almanya'dan ele geçirilen askeri stoklardan sağlanabilirdi. Fakat donanımın yenilenmesi ancak Amerikan kaynaklarından mümkündü. Bu da hayli uzun vâdeli bir projeydi. Raporda dikkat çekici olan bir başka husus da, İngiltere'nin Türkiye'nin hava ve deniz kuvvetlerinin ihtiyâcını karşılayabileceğine ilişkin gözlemdi. Hava kuvvetleriyle ilgili olarak da Türk hava kuvvetlerinin ABD savaş uçaklarıyla donatılması mümkündü. Amerikan hava generali bu kanıdaydı.[42]

Bu türden önerilerin Washington'da tesirli olduğunu da gözden uzak tutmamak gerekir: Nitekim ABD Dışişleri Bakanlığı, Wilson'un raporundan hemen sonra, 20 Ocak'ta Albay Robertson'a Wilson'un önerileri doğrultusunda hareket etmesini isteyen yeni bir rapor iletecektir. Hemen ardından da 21 Ocak'ta bu kez Wilson, ABD Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği bir başka raporda, bizzat Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin'e kişisel önerilerinden söz ettiğini yazıyordu; ancak Wilson'un öngör-

42 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (4.3.1947).

düğü şekilde Erkin, Türkiye'nin bu çeşit bir yardıma ihtiyâcı olmadığı yanıtını vermişti.[43]

Bu aşamada bütün Avrupa'yı kapsaması öngörülen ünlü Marshall plânı da gündeme gelmişti; ABD Savunma Bakanlığı'na vekâlet eden Patterson tarafından ABD Dışişleri Bakanı Marshall'a yazılan 5 Mart 1947 târihli raporda, 26 Şubat'ta yapılan toplantıda Truman'ın Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik yardımı onayladığı haber veriliyordu. Kongreye de gereken bilgi iletilmişti. Onlar da gereken onayı vermişlerdi. Türkiye ve Yunanistan ile ilgili meseleler tartışılırken, bunun İngiltere'nin bölgedeki gücünde meydana gelen değişiklikten kaynaklanan çok daha geniş bir sorunun parçası olduğuna da değinilmişti; ayrıca bu gelişmeyle ilgili olmayan başkaca sorunlara da dikkat çekilmişti.

ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Acheson, yine 5 Mart'ta ABD Savunma Bakanı Patterson'a yazdığı bir raporda, 26 Şubat târihinde gerçekleşen toplantıda, Truman'ın ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan ve yukarıda geniş olarak belirtilen öneriler ve tavsiyeler temelinde yardım programını onayladığını haber veriyordu. Kongre liderleri de meselenin özüne ve ABD'nin Yunanistan ile Türkiye'ye yardım programının âciliyetine ilişkin bilgilendirilmişti. Onlar da yardım programını genel olarak onaylamışlardı.

Bu arada Türkiye ile Yunanistan meselesi çok boyutlu olarak görüşülmüştü. İngiltere'nin gücünün azalması ve bu konuyla doğrudan bağlantılı olmayan diğer gelişmeler, çok daha geniş bir meselenin parçası olarak bu iki ülkeye yardım konusunu ele almayı gerektiriyordu. Acheson, konunun bu iki ülkeyle sınırlı olmadığını vurguluyor ve dünyânın daha pek çok bölgesinde benzer mâlî, teknik ve askerî yardım ihtiyaçları doğabileceğine işâret ederek, bu alanda çalışmaların âcil ve önemli olduğunu söylüyordu. ABD Dışişleri Bakanı Marshall, ilgili komitenin ciddî çalışmalardan sonra kendisini ve Acheson'u bilgilendirmesi gerektiğini açıklamıştı.[44]

Acheson, 5 Mart 1947 târihinde, Wilson'a yazdığı raporda, Washington'da gerçekleşen İngiliz-Amerikan görüşmelerine ve yazışmalarına ilişkin olarak Ankara'yı bilgilendirebileceğini be-

43 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonwealth; Europe), "Patterson'un raporu", (5.3.1947).

44 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Patterson'a", (5.3.1947).

lirtiyordu. Ancak İngiltere'nin yardım programına son vermek istediğine ilişkin bilginin henüz açıklanmaması gerekiyordu. Wilson'un Saka'nın endişelerini gidermeye çalışmakta haklı olduğuna değinilen raporda, Wilson'un görüşlerinin tamâmen onaylandığı da belirtiliyordu. Ankara'ya yakın bir gelecekte uluslararası bir kriz çıkmayacağı açıklanmalıydı.

Wilson, Ankara'ya kongrenin karârına bağlı olarak Amerikan yönetiminin Türkiye ile Yunanistan'ın askerî ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için çok daha aktif bir tutum alacağını bildirmeliydi. Yunanistan çok daha güç bir durumda olduğundan öncelikli ülkeydi. ABD, bu saptamanın Türkiye'nin çıkarına da olduğu görüşündeydi. Aynı nedenden dolayı ABD, Türkiye'nin başkaca kaynaklardan da kredi bulabilmek için elinden geleni yapacağını ümit ediyordu. Bu tutum, Türkiye'nin göreceli olarak daha iyi durumda olan ekonomik konumundan kaynaklanıyordu. Acheson, raporunda Robertson'un askerî öngörüsüne teşekkür ettikten sonra, Türk Genelkurmay Başkanlığı ile olan bütün görüşmelerinin kendilerine aktarılmasını da talep etmişti.[45]

Ankara ABD'nin kendisine yönelik politikasından ne derece emindi sorusuna yanıt vermek güçtür. Muhtemelen son ânâ kadar tereddüt geçirmiştir. Necmettin Sadak'ın *Akşam* gazetesinde yayınlanan erken târihli bir makâlesi, Mart ayı başlarında Ankara'nın Washington'dan gelecek haber konusundaki endişe, kuşku ve tereddütlerini yansıtması bakımından önem taşır. ABD'nin Türkiye'ye karşı alacağı tutum ve İngiltere'nin Ankara ile olan ittifak antlaşmasına son verip vermeyeceği gibi âcil ve yakıcı soruların yanıtları henüz bilinmiyordu.[46] Son olarak Hasan Saka'nın Wilson'a açıklamaları da bu saptamayı doğrulamaktadır.

Fakat Amerikan politikasının da kısa sürede olgunlaştığına dikkat etmeliyiz. İngiltere'nin eski misyonunu terk etmesi aslında ABD açısından sürpriz olmuştu; hattâ Washington, Londra'nın Orta Doğu'daki eski misyonunu sürdürmesi için ısrarcı dahi olmuştu. Bu bakımdan ABD'nin bu meselede İngiltere ile rekâbet içinde olduğunu düşünmek yanıltıcı olacaktır. Aksine, İngiltere

45 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Wilson'a", (5.3.1947).

46 Necmettin Sadak, "Türkiye ve Yunanistan Hakkında Amerikan Kaynaklarından Gelen Mühim Haberler", **Akşam**, (5.3.1947); **AT**, Sayı: 160, (Mart 1947).

misyonunu ABD'ye âdetâ gönüllü olarak ve emri vâki olarak devretmekteydi. ABD açısındansa sorun, bu emri vâki karşısında hızla yeni oluşuma intibâk edebilmekteydi. Bu bakımdan Amerikan politikasının radikal ve hızlı bir karar alma sürecine girdiğini görmekteyiz.

Acheson, 6 Mart'ta bu kez ABD Savunma Bakanı Patterson'a yazdığı bir raporda, Truman'ın Türkiye ile Yunanistan'ın bağımsızlığına yönelik vâr olan tehdidi kabül ettiğini haber veriyordu. İngiltere'nin bu iki ülkeye yönelik geleneksel yardım yükünü artık kaldıramayacağı anlaşıldığından, ABD'nin öncelikle Yunanistan'a ve ancak ondan sonra da Türkiye'ye mümkün olan bütün yardımı yapmasını onaylamıştı. Türkiye ile Yunanistan'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması ABD'nin güvenliği açısından çok önemliydi.

Yunanistan'ın durumu vahimdi; bu nedenle Truman kongre liderleriyle görüşlerini paylaşmıştı. Buna göre, birkaç gün içinde kongreye sunacağı bir yasa önerisi olacaktı. Böylece kongreden Yunan ordusunun düzeni yeniden sağlaması için askerî araç ve gereçlerin transferi ile ekonomik alanda yeniden yapılanması için de Atina'ya mâlî yardımda bulunabilmek için yasal izin alınacaktı. Ayrıca, bu yardımın etkin bir şekilde kullanıldığını denetlemek için de Amerikalı personel görevlendirilecekti. Truman'ın karârına göre, Atina'nın içinde bulunduğu durumun önceliği ve âciliyeti nedeniyle, öncelik Yunanistan'a askerî donanım sevkiyâtındaydı. Raporda, Amerikan yönetiminin bu karar uyarınca hızla Yunanistan'a yardım adımlarını organize etmek üzere hazırlanması isteniyordu.[47]

Hemen ertesi gün 7 Mart'ta Patterson, bu kez ABD hükümetinin toplantısı için bilgi notu hazırlamıştı. Buna göre, Truman Yunanistan konusunu onaylamıştı. Bu konuyu kongre liderleriyle de gizli bir şekilde görüşmüştü. Acheson meseleyi anlatmıştı; Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki saldırganlığından söz etmişti. Ayrıca, Moskova'nın Türkiye üzerinde baskısı da vardı: Türkiye'yi tecrid etmeye ve ardından başta Boğazlar olmak üzere Türkiye'nin başkaca bölgelerini de ele geçirmeye çalışıyordu. İran'da umduğu-

47 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Patterson'a", (6.3.1947).

nu bulamamıştı; geçici olarak gerilemek zorunda kalmıştı; fakat diğer yandan da Türkiye'de önemli başarı elde etmişti. Türkiye'deki başarısını, Yugoslavya'da, Arnavutluk'ta ve Bulgaristan'da gerilla güçlerine olan yardımına borçluydu. Yunanistan'da ise durum olağanüstü derecede kritikti. Yunanistan, zayıf ekonomisiyle yetersiz ve ehliyetsiz yönetimiyle çok sorunlu bir ülkeydi. Savaş bu ülkeyi tamâmen tahrip etmişti. Ülkenin kuzey sınırlarında süren iç savaş nedeniyle tarım çökmüştü; ekonomik yardım bu nedenle gerekiyordu. Şimdiye kadar Yunanistan'a bir miktar yardım yapılabilmişti, fakat Londra artık yardım yapamayacağını ilân etmişti.

Acheson, toplantıya katılanlara resmin bütününü göstermeye çalışmıştı; eğer Yunanistan Sovyet hâkimiyet bölgesine girerse, bu takdirde bu gelişmeden sâdece Türkiye değil, fakat İtalya, Fransa ile bütün Batı Avrupa olumsuz şekilde etkilenirdi. Bunun için Truman, Yunanistan'a ekonomik yardımı çok kritik önemde görüyordu; bu yüzden ekonomik yardım konusunda kongreye öneride bulunacaktı.

Toplantıda Patterson da durumu askerî yönden analiz etmişti; ABD'nin güvenlik çıkarları açısından çok önemli olan nokta, Batı Avrupa'nın Sovyet egemenliğine düşmemesiydi. Yine böyle bir gelişme, ABD'nin Almanya'yı işgâlini de olumsuz yönde etkilerdi. Hattâ yenilgiye neden olabilirdi. Diğer yandan, Patterson'a göre, her ne kadar Yunanistan etkisiz bir hükûmetin yönetimi altındaysa da, aslında Yunanlılar hayli iyi imkânlara sâhipti. Geçmişte iyi hükûmetleri vardı ve 1940 ve 1941 yıllarında da çok iyi savaşmışlardı. Toplantı sırasında Mâliye, Donanma, İçişleri, Ticâret, Çalışma Bakanları Yunanistan'a yardımı desteklemişlerdi. Hattâ Donanma Bakanı, yardımın Amerikan iş dünyâsı açısından deniz aşırı ekonomik çıkarları bakımından önemli olduğunu vurgulama ihtiyâcını hissetmişti. Ayrıca Truman, yardımı organize edecek bir komite de atamıştı. Kongreye sunulacak mesaj da ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından taslak olarak hazırlanmıştı bile. Son olarak durumun Amerikan halkına da duyurulması isteniyordu.[48]

Acheson, Truman'a yazdığı târihsiz, fakat muhtemelen hemen bu sıradaki bir raporunda, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım prog-

48 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Patterson'un Bakanlar Kurulu Tutanağı", (7.3.1947).

ramına ilişkin bilgi veriyordu. Acheson, 26 Şubat'ta daha sonra kongre liderleriyle yaptığı görüşmelerle ilgili olarak, Yunanistan ile Türkiye'ye yapılacak yardıma ilişkin bâzı mâliyet hesapları yaptığını açıklıyordu. Ayrıca, Truman'ın kongreye sunulması beklenen mesajının taslağını da yine raporunun eki olarak sunuyordu. Her iki ülkeye 30 Haziran 1948 târihine dek 400.000.000 Dolar tutarında bir yardım programı öngörülmüştü. Bu toplama, askerî donanım, ekonomik yardımla danışmanlık mâliyetleri de dâhildi. Ayrıca, bu söz konusu yardıma ihtiyâcı olabilecek diğer ülkeler için de model olabilirdi. Başkanın kongre mesajı, özellikle Yunanistan'daki kritik duruma vurgu yapıyordu; Türkiye'nin durumu ve ihtiyaçları ise daha farklıydı. Mesaj, Yunanistan'ın bu kritik durumunda yardımın olmaması hâlinde bunun sonuçlarına da dikkat çekiyordu. Elbette mesajda yardımın mâliyetleri de belirtilmişti.[49]

ABD Dışişleri Bakanı Marshall, Acheson'a yazdığı 7 Mart 1947 târihli raporunda, Truman'ın kongre mesajında yapılması gereken son değişiklikleri açıklıyordu.[50]

Wilson da, yine aynı gün 7 Mart'ta ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, aynı günün sabahında Türk Dışişleri Bakanlığı'na gittiğini haber veriyordu. Burada Washington'daki görüşmeler hakkında bilgi vermişti. Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka, bu bilgilerden dolayı çok memnun olmuştu; Wilson'a bu bilgileri İsmet İnönü'ye aktaracağını da bildirmişti. İnönü'ye tavsiyelerde bulunacaktı. Saka, ABD'nin Yunanistan'a yardıma öncelik vermesini de anlayışla karşılamıştı.

Diğer yandan, Türk Hükümeti, ekonomik ihtiyaçlarına yönelik olarak kısa dönemde uluslararası bankadan kredi alabilmek için uzun zaman beklemek istemiyordu. Bu arada Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın talebine bağlı olarak Albay Robertson da 4 Mart'ta buraya ziyârette bulunmuştu. Fakat Genelkurmay Başkanlığı görüşmeden önce ayrıntılı bir hazırlık yapmamıştı ve bu nedenle görüşme 7 Mart'a sarkmıştı. Saka, ulusal savunma komitesi üyelerinin kendisine hemen ertesi gün Türk askerî donanım ihtiyâcı için ABD'ye yapılacak olan başvuruyu ileteceklerini bildirmişti.

49 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Acheson'dan Truman'a".

50 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan Acheson'a", (7.3.1947).

Wilson da bunun üzerine Saka'yı, bu talebin Türkiye'yi ağır mâlî yük altında bırakmayacak şekilde yapılması için uyarma ihtiyâcını hissetmişti. Wilson, Türkiye'nin gereksiz askerî donanım talep etmemesi gerektiğini açıklamıştı. Meseleye uzun vâdeli bakılmalı ve hâlihazırda sâdece Türk ordusunu güçlendirecek olan temel malzemeler gündeme getirilmeliydi. Saka da Wilson'un bu görüşünü onaylamıştı.[51]

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın bu kritik dönemde 7 Mart 1947 târihinde Washington'da silâh ve silâhlanma politikası komitesinin toplantısında tutulmuş olan tutanağa göre, Türkiye de, askerî yardım alanında Yunanistan ve İtalya'dan sonra öncelikli ülkeler arasında yer almıştı. Rapora göre, bu öneri geçici olarak yapılmıştı ve sık sık yeniden gözden geçirilmeliydi. Ayrıca, askerî yardımın son teslimat karârına dek öncelikler yeniden değişebilirdi. Karar süreci için de bir takım göstergelere değinilmişti.[52]

Yine tam bu sırada ABD'nin karârının kesinleşmesine çok az bir zaman kala Türkiye'de heyecanlı bir beklenti hüküm sürüyordu; Truman'ın konuşmasından sâdece iki gün önce Hüseyin Câhit Yalçın, *Tanin* gazetesinde yayınlanan yazısında, "eğer Amerika'nın emniyet hudutları Türkiye ve Yunanistan topraklarına dayanacaksa ve Türkiye ile Yunanistan Garb medeniyetinin ilk cephe hattını teşkil edecekse, bu hattı takviye etmeli ve her ihtimâle karşı koyacak bir seviyeye sokmalıdır" diye yazıyordu.[53]

ABD Savunma Bakanı Patterson, muhtemelen 11 Mart 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Yunanistan meselesi üzerinde uzun uzun durduktan sonra sözü Türkiye'ye getiriyordu. Her ne kadar Yunanistan'a yardım ilk plânda yer almaktaysa da; bakanlık gerek Yunanistan'ın ve gerekse Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının ABD'nin güvenliği açısından çok önemli olduğu görüşünü yineliyordu. Aslında Yunanistan ile Türkiye'nin içinde bulunduğu bu âcil durum karşısında ABD'ye çok az önceden uyarı yapılmıştı. ABD, İngiltere'nin

51 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (7.3.1947).

52 **FRUS**, 1947, Cilt: I, (General; The United Nations), "ABD Silâh ve Silâhlanma Politikası Komitesi'nin 37. Toplantısının Tutanağı", (7.3.1947).

53 Hüseyin Câhit Yalçın, "Türkiye'ye Yardım Meselesi", **Tanin**, (10.3.1947); **AT**, Sayı: 160, (Mart 1947). Ayrıca bkz. Âsım Us, "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Meselesi", **Vakit**, (11.3.1947); **AT**, Sayı: 160, (Mart 1947); Nihat Erim, "Amerika'nın Kararlı Durumu", **Ulus**, (13.3.1947).

desteğinin bu iki ülke için daha bir süre devâm edeceğini düşünmüş ve öngörmüştü.

Patterson, ABD'nin dış politikasının bir an önce yeniden ve eleştirel bir şekilde analiz edilmesi gerektiği görüşündeydi. Ancak Yunanistan'ın içinde bulunduğu krizin önceliği vardı ve bu analiz çabası daha sonra da ele alınabilirdi. Bu analiz çabası bir ön uyarı yerine geçecekti. Böylece son dakikada karar almaktan kurtulmak mümkün olacaktı. Bu aşamada yapılması gerekenler ise hayli pahalıya mâl olacaktı. Unutulmasın ki, dünyânın başkaca bölgelerinde de ABD'nin güvenliğini tehdit eden krizler baş gösterebilirdi. ABD, bu olasılığa karşı da teyakkuz hâlinde olmalıydı. Bütün bunlardan gerek kamuoyunun ve gerekse kongrenin zamânında ve net bir şekilde haberdâr edilmesi lâzımdı. Bu savaşın kazanılabileceğine ilişkin en küçük bir ümitten gerek kongrenin ve gerekse Amerikan halkının bilgilendirilmesi gerekirdi. ABD, dünyânın hâlihazırdaki durumunda barışı korumak için bir savaşa giriyordu; ancak bu savaşın mâliyetini öngörmek ya da bilmek imkânsızdı. Bununla birlikte ABD, güvenlik tehdidi gördüğü bütün bölgelerde önleyici eylem politikası izlemediği sürece, aslında Washington'un talepleri karşılamakta çok az şansı olacaktı.[54]

ABD Dışişleri, Donanma ve Savunma bakanlıkları toplantısı 12 Mart 1947 târihinde yapılmıştı. Toplantıya Acheson, Patterson ve Donanma adına da Forrestal katılmıştı. Toplantı tutanağına göre, Türkiye'ye yardım konusu da ele alınmıştı. Buna göre, Türkiye'ye yapılacak yardımın ayrıntıları konusunda gerek Patterson, gerekse Forrestal kendi bakanlıklarından ayrıntılı bilgi edinmişlerdi. Türkiye'ye yapılacak olan yardım meselesi toplantının ana konusuydu.

Acheson, Türkiye'nin ekonomik ve askerî yardıma ne ölçüde ihtiyâcı olduğunun tam olarak bilinememesi yüzünden, Türkiye'ye yardım konusunda yönetime verilecek yetkileri kongreye önerilecek tasarı metnine yazmakta zorlandığını açıklamıştı. Elbette kongrenin ilgili komitesinin önünde Türkiye'ye yapılacak olan 150.000.000 Dolar tutarındaki yardımın meşrûlaştırılması gerekiyordu. Patterson'a göre ise, Türkiye'ye askerî yardım-

54 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Patterson'dan ABD DB'ye".

dan çok ekonomik yardım yapılmalıydı. Acheson ise, Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardımın Truman'ın onayından geçtiğini hatırlatmıştı. Buna karşılık Patterson yardım programını elbette desteklediğini açıklamıştı. Onun görüşüne göre, Türkiye'nin asıl ekonomik yardıma ihtiyâcı vardı. Bu noktaya yoğunlaşmak gerekirdi. Fakat bu onun tamâmen kişisel görüşüydü.

Henderson da, Ankara'nın içinde bulunduğu ekonomik güçlüklere dikkat çekmişti; nihâyet İngiltere yardıma son vermişti ve artık yardımda bulunmayacaktı; Türkiye, İhrâcat ve İthâlât Bankası'ndan şimdiye kadar sâdece 25.000.000 Dolar kredi alabilmişti; oysa kredi talebi 250.000.000 Dolar idi. Askerî yardımla ilgili olarak Henderson, İngiliz askeri heyetinin sunmuş olduğu bilgilerin gerçekte Türkiye'nin hakiki askerî yardım ihtiyâcını saptamakta hayli küçük bir değer taşıdığını bildirmişti. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın görüşüne göre ise, Türkiye'ye askerî yardım uzun vâdeli bir yardım programı olarak görülmeliydi. Bunun üzerine Acheson da, Türkiye'nin ordusunu çok uzun zamandan beri seferber hâlde tutmak zorunda kaldığını hatırlatmış ve bunun mâliyetinin ülkeyi güçsüz düşürdüğünü açıklamıştı. Türk Mâliye Bakanlığı büyük güçlük içindeydi. Aslında ona göre yapılması gereken Türk ordusunu daha küçük, fakat daha etkili hâle getirmekti.

Forrestal ise, Türk donanmasının ABD'den sağlanacak bâzı destroyerler ve donanma uçakları sâyesinde güçlendirilebileceğini söylemişti. Patterson da, Türkiye'ye yapılacak olan yardımın tabiatı konusunda açık sözlü olunması gerektiğine, kongrenin soruşturmasına da bağlı olarak, yardımın spesifik olarak tanımlanmasından önce geniş bir araştırmanın gereğine dikkat çekmişti. Forrestal, kongreye yapılacak yardımın 150.000.000 Dolar olarak sunulurken, bunun tahminî bir rakam olduğunun belirtilmesi gerektiğine işâret etmişti. Ankara'nın gerçek ihtiyâcının belirlenebilmesi için de Türkiye'ye askerî ve ekonomik bir heyet gönderilmeli ve bu heyetler kesin miktarlar konusunda bir rapor hazırlamalıydı. Acheson da, Türkiye'ye yapılacak olan yardım programına ilişkin olarak mümkün olan çok daha ayrıntılı bilgilere sâhip olunması gerektiğini vurgulamıştı; böylece her çeşit yardımı karşılayabilecek uygun bir tasarı hazırlanabilecekti. Patterson ile Forrestal da bu meseleyle yakından ilgileneceklerini söylemişlerdi. Forres-

tal, ayrıca Amerikan kamuoyuna da Türkiye'ye yapılacak olan yardımın gereğine ve önemine ilişkin bilgi verilmesi gerektiğini eklemişti. Bu konuda yönetimin adım atması lâzımdı.[55]

2. TRUMAN DOKTRİNİ'NİN İLÂNI

Ayrıntılı bir şekilde gördüğümüz bunca hazırlıktan sonra, Truman'ın Amerikan Kongresi'nde 12 Mart 1947 târihli konuşması, ABD'nin dış politikasında daha 1946 yılı başlarında başlamış olan dönüşümün bir sonucu olarak pek de beklenilmeyen ve sürpriz bir gelişme sayılamazdı. Amerikan ve dünyâ kamuoyuna açıklanan yeni dış politikasının ana hatlarını ortaya koyan bu dramatik konuşmada Truman, özetle Sovyet yayılmasına karşı Akdeniz, Orta ve Yakın Doğu ile Balkanlar'da son kanat ülkeleri olarak, Batı ülkelerinin güvenliğinin sağlanmasında görev yapabilecek iki ülke Yunanistan ve Türkiye'yi zikrederek, bu ülkelere askerî ve ekonomik yardım yapılması ve yine söz konusu ülkelerin talebi hâlinde her iki ülke personelinin ABD'de eğitim görmesinin sağlanması gerektiğini bildiriyor ve Amerikan Kongresi'nin bu önerileri benimsemesini istiyordu. Truman, Türkiye ile Yunanistan'a ilk etapta 400.000.000 Dolar yardım edilmesinin kabül edilmesini istiyor ve gerektiğinde daha fazla yardım yapılması için yönetimin Amerikan Kongresi'ne yeniden başvuruda bulunacağını bildiriyordu.

Aslında Truman, konuşmasında Yunanistan'daki durumun âciliyetini vurgulamaya çalışmış ve Ankara'yı ikinci plânda bırakmıştı. Durum, nesnel olarak böyleydi; çünkü, Yunanistan iç savaşın içindeydi ve durumun kimin lehine gelişeceği henüz belirsiz gibi görünüyordu. Türkiye'ye ekonomik yardım sorunu da bütün bunların gölgesinde kalmıştı. Türkiye, elindeki altın ve döviz stokları ile ekonomisini yeniden düzenleme şansına sâhipmiş gibi görünüyordu. Ankara için önemli olan, Sovyet tehdidi nedeni ile askerî harcamalarının ekonomisi üzerindeki olumsuz sonuçlarını bir an önce sona erdirmekti.[56]

---

55 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "ABD Dışişleri, Donanma ve Savunma Bakanlıkları'nın 12 Mart 1947 Târihli Toplantı Tutanağı", (12.3.1947).

56 **ODTP**, s. 222-223; Bilge, **Güç Komşuluk**, s. 333; Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, s. 308; Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası**, s. 254 ve 264-265; Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye**, s. 52-53; Ülman, **age**, s. 95.

Truman'ın açıklamaları Ankara üzerinde olumlu etkiler yaratmıştı. Başbakan Recep Peker, basına yaptığı açıklamada, "İngiltere'nin sırtındaki yardım yüklerinin bir kısmını Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakmak istemesini anlayışla karşıladığını belirttikten sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yardımda bulunmayı kabûl etmesinde, yalnız Türkiye'nin kuvvetlenmesi fikrinin değil, [fakat aynı zamanda da] dünyâ barışına hizmet etmek gibi asil bir anlayışın da payı olduğunu" söylüyordu.[57] Ona göre, "Türkiye'nin tutacağı ana politika yolları artık kesin hatları ile belirlenmişti."[58] İsmet İnönü de, benzer şekilde, bu yardımın "Türkiye'ye zarûrî ve normal savaş malzemesinin bir kısmını temin etmek sûreti ile savaş sonunda düşmüş" bulunulan "iktisâdî güçlüklerin kısmen giderilmesinde de ferahlatıcı bir etken olacağını" açıklıyordu.[59] İnönü, Amerikan yardımını da şu şekilde değerlendiriyordu: "Birleşik Amerika'nın cihan barışının devam ve teyidi uğrunda kendisine düşen büyük rolü tamâmiyle benimsediğini gösteren parlak ve ümitlerle dolu bir işârettir."[60] Fuat Köprülü

Ataöv, **NATO and Turkey**, s. 98; Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, s. 15-18 ve 21-23; Halle, **age**, s. 118-122; Crockatt, **The United States and the Cold War (1941-1953)**, s. 28-29; Senarclens, **From Yalta to the Iron Curtain**, s. 173-178 ve 192-199; Feis, **From Trust to Terror**, (The Onset of the Cold War 1945-1950), s. 191-207; McGhee, age, s. 7-134; Lefler, "The American Conception of National Security and the Beginning of the Cold War: 1945-1948", **American Historical Review**, (Nisan 1984), s. 370; Lefler, **A Preponderance of Power**, s. 142-151. Konuşmanın tam metni için ayrıca bkz. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münâsebetleri**, s. 152-157; Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münâsebetlerinin Üç Yılı: 1945-1948", **SBFD**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2 ve 3, 4, (1949), s. 378-445. Ayrıca bkz. **Cumhuriyet**, (13.3.1947).

57 **ODTP**, s. 223.

58 **AT**, Sayı, 161, (Nisan 1947); Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye**, s. 54. Ayrıca bkz. Oran, "Türkiye'nin 'Kuzeydeki Büyük Komşu' Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)", **SBFD**, Cilt: XXV, No: 1, (Mart 1970), s. 66-69.

59 **ODTP**, s. 224.

60 **ODTP**, s. 224. Ayrıca bkz. Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, s. 18-20 ve 28-29.

ABD Kongresi'nde Türkiye'deki rejimin anti-demokratik karakterinin vurgulanmak sûreti ile yardımın engellenmesi yolundaki görüş ve tutumlar Ankara'da endişe ile izlenmiş ve değerlendirilmişti. Oğuz Ünal, **Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu**, s. 132-135. Ayrıca bkz. Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, s. 20-21.

Bu arada İngiltere ile ilişkiler de yakınlığını koruyordu. Örneğin, "Birleşik Krallığı ziyâret için milletvekillerinden mürekkep bir grubun gönderilmesi hakkında İngiltere Avam Kamarası Başkanı'nın mektubu" için bkz. **TBMM TD**, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 5, 51. Birleşim, (18.4.1047). 3 Şubat 1947 târihli mektupla Avam Kamarası Başkanı, TBMM Başkanı Kâzım Karabekir'den İngiltere'yi ziyâret etmeleri için altı ilâ sekiz milletvekili dâvet ediyordu. İngiltere'ye gidecek parlamenterler arasında CHP'den Nûrullah Esat Sümer, Hüseyin Câhit Yalçın, Nihat Erim ve Fuat Sirmen bulunurken; DP'den de Enis Akaygen ile Fuat Köprülü yer alıyordu. **AT**, Sayı: 161, (Nisan 1947). Ziyâret, Mayıs ayında gerçekleşecek ve bâzı milletvekilleri Pâris'i de ziyâret edeceklerdir. **AT**, Sayı: 162, (Mayıs 1947). Bu ziyâretin karşılığı da gerçekleşecek ve İngi-

de, muhalefeti temsilen aynı görüşleri *Kuvvet* gazetesinde yayınlanan makâlelerinde yineliyordu.[61] Mart ayı ortasında ise, 18 Mart'ta Wilson, ülkesine dönmek üzere Ankara'dan İstanbul'a geliyor ve Başbakan Peker'i evinde ziyâret ediyordu.[62] Peker, Nisan ayında yaptığı bir açıklamada da, bir yandan İngiltere ile ittifâkı vurguluyor ve diğer yandan da ABD ile dostluk ilişkilerini öne çıkarıyordu. Ayrıca, Peker'in ifâdesi ile, "iç rejimimizde tuttuğumuz yol ile dış politikada girdiğimiz yol, kaderin mesut bir tesâdüfü olarak Garb demokrasisi istikâmetinde birleşmişti."[63]

Peker'in bu saptaması ve değerlendirmesi, aslında dönemin iç ve dış politikasının nasıl birbirinden ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. İç ve dış politika sarmalı bu nedenle birlikte hatırlanmalıdır.

Türk basını da, Truman Doktrini'nin önemini vurgulamakta birleşmiş sayılırdı. Açıklama aynı zamanda Ankara'nın ABD'nin resmî koruması altına girdiğinin de bir göstergesi olarak yorumlanıyordu. Dış politikada arzu edilen dönüm noktası nihâyet gerçekleşmiş bulunuyordu. ABD, Orta ve Yakın Doğu'da da gücünü korumaya karar vermişti ve bu gücün korunması, ancak Türkiye ve Yunanistan'ın desteklenmesi ile mümkün olabilirdi.[64]

Diğer yandan, Moskova, ABD'nin tutumunu ve yeni politikasını şiddetle eleştirecektir. Moskova'ya göre, ABD, BM'nin rolünü tek yanlı olarak üzerine almaya çalışıyor ve bu kurumun işlevini

---

liz parlamento heyeti, Ekim ve Kasım aylarında Ankara'yı ziyâret edecektir. **AT**, Sayı: 167, (Ekim 1947); **AT**, Sayı: 168, (Kasım 1947).

61 Fuat Köprülü, "'Birleşmiş Milletler' İdealinin Gerçekleşmesine Doğru İlk Adım", **Kuvvet**, (15.3.1947); Fuat Köprülü, "Reis Truman'ın Nutku Etrâfında", **Kuvvet**, (17.3.1947); Köprülü, **Demokrasi Yolunda**, s. 258-261 ve 264-267

62 **AT**, Sayı: 160, (Mart 1947).

63 **AT**, Sayı, 161, (Nisan 1947).

64 Nihat Erim, "Başkan Truman'ın Mesajı", **Ulus**, (14.3.1947); Necmettin Sadak, "Dünyâ Siyâsetinde Yüzyılın En Ehemmiyetli Dönüm Noktası", **Akşam**, (14.3.1947); Fâlih Rıfkı Atay, "Barış Kurucu Amerika", **Ulus**, (15.3.1947); Hüseyin Câhit Yalçın, "Amerika'da Bâzı Endişeler", **Tanin**, (15.3.1947); Nihat Erim, "Amerikan Yardımı Dolayısıyla", **Ulus**, (20.3.1947); Hüseyin Câhit Yalçın, "Türkiye'ye Yardım ve Kontrol", **Tanin**, (23.3.1947); Âsım Us, "Truman Doktrini'nin Târifi ve Monroe Kâidesinde Yeni Tekâmül", **Vakit**, (23.3.1947), Necmettin Sadak, "Amerika'nın Gördüğü Tehlike ve Gösterdiği Acelenin Sebepleri Ne Olabilir?", **Akşam**, (23.3.1947); Âsım Us, "Amerika'da Sivil Diplomasiden Sonra Askerî Demokrasi", **Vakit**, (24.3.1947); Necmettin Sadak, "Türkiye ve Yunanistan'a Yardımın Sebepleri Açıklandı", **Akşam**, (25.3.1947); Âsım Us, "Türkiye'nin Savunması, Amerika'nın Savunması Demek İse...", **Vakit**, (26.3.1947); Hüseyin Câhit Yalçın, "Birleşmiş Milletler Otoritesine Bir Darbe", **Tanin**, (27.3.1947); **AT**, Sayı: 160, (Mart 1947).

görmezden geliyordu.[65] Ne de olsa Mart ve Nisan aylarında Londra'da gerçekleşen Sovyetler Birliği, ABD, İngiltere ve Fransa Dışişleri Bakanları toplantısı, biraz da beklendiği gibi, Almanya konusunda anlaşmazlıkla sonuçlanmıştı.

ABD Genelkurmay Başkanlığı'ndan 13 Mart 1947 tarihinde ABD Savunma Bakanı Patterson ile Donanma Bakanı Forrestal'a iletilen bilgi notunda, Türkiye'ye yapılacak olan askerî yardıma ilişkin bilgi veriliyordu. Aslında Türkiye'nin toprak bütünlüğünün İngiltere tarafından korunacağı düşünülüyordu; İngiltere geçmişte bu meseleye Amerikan ordusundan çok daha ayrıntılı bir şekilde yakından eğilmişti. Bu raporda ortaya konulan görüşler ise, İngiliz ordusuyla uzlaşılarak hazırlanmıştı.

Daha 24 Ağustos 1946 tarihinde ABD Dışişleri, Donanma ve Savunma bakanlıkları, Türkiye'nin bağımsızlığına ve askerî gücüne ABD'nin katkısının büyük öneme sâhip olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardı bile. Hâli hazırdaki koşullar Türkiye'nin bağımsızlığının ve askerî güvenliğinin devâmını şiddetle etkiliyordu; İngiltere'nin uzun zamandır Akdeniz'de olması bölgede istikrar yaratmıştı, fakat şimdi bu durumda zayıflama söz konusuydu. İngiltere Mısır'dan çekiliyordu; muhtemelen Filistin'den de çekilecekti. Bu, Türkiye'nin güvenliğini olumsuz yönde etkileyecekti. İngiltere'nin Yunanistan'a ekonomik ve askerî yardımının kesilmesi de, yine Türkiye'nin güvenlik çıkarlarına aykırıydı. Yunanistan'da Sovyet egemenliğinin belirmesi, ki bunun sonucu Yunanistan'a iletilen tüm yardımın terk edilmesi demekti, Türkiye açısından da hayli tehditkâr bir durum oluştururdu. Çünkü, bu hâlde olası bir savaşta Türkiye'ye yapılacak müttefik yardımı kesilebilirdi ya da durdurulabilirdi.

Eğer Yunanistan komünist bir azınlığın egemenliğine düşmekten kurtulamazsa, bu takdirde meseleye Türkiye'nin güvenliği açısından bakıldığında, bu sonuç Ankara'yı o kadar da çok etkilemezdi. Fakat Türkiye, böyle bir durumun Sovyetler Birliği'nin kendisi üzerinde kaçınılmaz olarak ve tamâmen hâkim olmasıyla sonuçlanacağından endişe ederek, her ne kadar Türkler bağımsızlıklarıyla gurur duysalar ve Sovyetler Birliği'nden nefret etseler de, Mosko-

65 **AT**, Sayı, 161, (Nisan 1947).

va ile bir anlaşma içine girebilirdi. Bütün bu gelişmeler Ankara'yı Moskova ile uzlaşmaya itebilirdi. ABD ile İngiltere'nin bu türden bir gelişmeyi engellemesi, Yunanistan komünist bir egemenlik altına düşmediği takdirde daha kolay olacaktı. Yine bununla bağlantılı olarak Yunanistan'daki güvenliğin devâmı ve korunması, Türkiye'nin stratejik konumundan dolayı da önem taşıyordu.

Raporda, Sovyetler Birliği'nin savaşa girmek konusunda istekli olmadığına işâret ediliyordu; buna göre, Moskova, savaş için gereken kaynaklara da sâhip değildi. Dahası, Moskova, hâlihazırda 1939 yılında Finlandiya'ya karşı giriştiği saldırgan savaştaki sonucu da hatırlıyordu; bu bakımdan Batı ile savaşmaktan kaçınmaktaydı, hele karşı tarafın elinde atom bombası olduğu sürece. Bununla birlikte Sovyetler Birliği, Yunanistan'da kendi durumunu üstün kılmak amacıyla siyâsî baskıdan ve yıkıcı taktiklerden vazgeçmeyecekti. Ayrıca, yakın gelecekte benzer türde askerî uygulamaları Türkiye'ye yönelik taleplerinin kabûl edilmesini sağlamak üzere de hiç kuşkusuz gündeme getirecekti. Bu arada, Türkiye'nin siyâsî ve psikolojik mizâcı, Sovyetler Birliği'nin saldırgan tutumuna başarıyla direnebilecek ölçüde güçlüydü. Fakat Türkiye'ye somut yardım da dâhil olmak üzere güvence verilmediği sürece, tehdit altında bulunan Ankara, bu tutumu Sovyetler Birliği'nin baskısının askerî önlemler almaya gerek kalmadan karşılanabileceği şeklinde değerlendirebilirdi. Böyle bir değerlendirme ve anlayış ise, ABD'nin Yunanistan'a yönelik yardımının amacına ulaşmasını engelleyecekti, eğer tamâmen başarısızlığa uğramasına neden olmazsa.

Barış döneminde Türkiye, Arap dünyâsında ve Orta Doğu'da anahtar konumundaydı. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin baskısına direnebilmesi ve Batı demokrasisinin Ankara'yı destekleme yeteneği, Orta Doğu konusunda âdetâ test görevi görecekti. Eğer Moskova, barış döneminde Türkiye üzerinde hegemonya kurarsa, bu takdirde bütün Orta Doğu ülkeleri benzer bir şekilde Sovyetler Birliği'nin egemenliği altına girebilirdi. En azından ABD'nin öngörüsü buydu. Eğer Sovyetler Birliği Türkiye'yi barış döneminde yutarsa, bu takdirde de ABD'nin Orta Doğu'yu savaş zamânında savunabilmesi imkânı kalmazdı. Savaş hâlinde Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz, Orta Doğu ve özellikle de Filistin'e doğru ilerlemesine karşı doğal bir bariyer oluşturuyordu.

Şimdiye kadar ABD'de gerçekleşen görüşmeler sonucunda Türkiye'ye yönelik yardım programının amacı şöyle özetlenebilirdi: Öncelikle Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin baskısına karşı olan sert ulusal duruşunu sürdürmek, bu konudaki istek yeteneğini pekiştirmek gerekiyordu. İkinci olarak, Türkiye'nin askerî potansiyelini geliştirmek lâzımdı; böylece olası bir savaş hâlinde Sovyetler Birliği ya da başkaca düşmanlarının Türkiye'ye saldırması durumunda Ankara, her türlü saldırganlığa karşı direnebilecek ve saldırıyı kendi ülkesinde karşılayabilecek ve geciktirebilecek askerî kapasiteye sâhip olacaktı. Genel olarak bakıldığında bu iki amaç birbirini etkilerdi. Bu nedenle biri için alınacak önlemler, diğerini de yakından ilgilendiriyordu. Küçük ölçülerde de olsa ekonomik ve doğrudan askerî yardım, Batı demokrasilerinin âcil bir durumda Türkiye'yi desteklemesinin olumlu bir parçasıydı. Böylesi bir tutumun sergilenmesiyse, olağan koşullarda Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı gelmesi güç iken, ona umut veriyordu. Böyle bir tutum olmasa, Ankara mantıken başka bir hesap içine girebilirdi; başkaca hiçbir yere mürâcaat etme imkânı olmadığından, Sovyet taleplerinin olası devâmına karşı daha uysal davranmayı tercih edebilirdi.

Sovyetler Birliği'nin saldırısı hâlinde Türkiye'nin askerî kapasitesinin analizi pek çok değişkene bağlıydı ve bunlar hakkında yeterli bilgi de bulunmuyordu. Hesap edilemeyen pek çok âmil vardı. Bu bakımdan yapılacak olan yardımın spesifik karakterini saptamak da güçtü. Diğer yandan, yakın zamanlardaki askerî târih, belirli ulusların saldırıya karşı direnme güçlerinin kapasitesine ilişkin en iyi askerî analizlerin bile yanılgıyla sonuçlandığı örneklerle doluydu. En son örnekler arasında da, Sovyetler Birliği'nin saldırısına karşı Finlandiya'nın durumuyla İtalya'nın saldırısına karşı Yunanistan'ın direnişi söz konusuydu. Diğer tarafta ise, Polonya ile Fransa'nın çöküşü duruyordu. Olayların gelişmesi, özellikle Türkiye'ye yönelik herhangi bir Sovyet saldırısında, bunun yalnızca tek başına bir operasyon mu, yoksa global bir savaşın bir parçası mı olacağını gösterecekti. Belirsiz konular şunlardı: Sovyetler Birliği'nin diğer cephelerdeki yükümlülükleri, Türk güçlerinin ve Türkiye halkının morali, müttefiklerin askerî yardım kapasitesi ve mevsim. Ayrıca, düşmanlığın vukû bulmadan önce seferberliğin kapsamıyla uyarı süreci de bu ögelere eklenmeliydi.

Türk ordusu 41 kara tümeninden oluşuyordu; yedi de müstahkem mevkii vardı; hava kuvvetleri çok zayıftı, savaşabilecek durumda olan ancak 300 uçağa sâhipti. Türk donanması ihmâl edilebilir durumdaydı; seferber hâlde 600.000'in üzerinde bir orduya sâhipti. Türkiye'ye yönelik askerî yardım husûsunda spesifik öneriler, hâlihazırdaki Türk ordusunun ayrıntılı analizi temel alınarak yapılabilirdi; ayrıca, ABD ile İngiltere'den gelecek olan araç gereçler ve diğer yardımlarla Türkiye ekonomisinin bütün bu yardımlara katkısı da yine diğer ögeler arasındaydı.

Türkiye'ye yapılacak olan yardımda göz önüne alınması gereken hususlar da şunlardı: Öncelikle Türkiye'nin kara kuvvetleriyle hava saldırılarına karşı savunmaya önem verilmeliydi. Türkiye sınırlarının etkin bir şekilde korunması için güçler organize edilmeli ve araç ve gereç yönünden güçlendirilmeliydi. Bu arada, yardım programında Türklerin yakından tanıdığı ve hâlen kullanmakta olduğu her tür araç ve gerecin tercih edilmesi gerekirdi. Bunların Türkiye'de üretilebilir olmasına dikkat edilmeliydi. Bu konu önemliydi; Türklerin kendi silâhlarını, araç ve gereçlerini kullandıkları ve geliştirdikleri bir yardım programına ihtiyaç vardı. Bununla bağlantılı olarak raporda, Türk ordusunda hâlihazırda kullanılan araç ve gereçlerin % 80 oranında Alman kaynaklı olduğu vurgulanmaktaydı.

Türkiye'ye ekonomik yardım programı, askerî yardım programıyla birlikte düşünülmeli ve birleştirilmeliydi. Bu, sâdece Türkiye'nin kendi araç ve gerecini sağlamak için değil, fakat aynı zamanda Türkiye'de seçilmiş haberleşme ve lojistik destek hizmetlerini geliştirmek için de gerekliydi. Bu süretle böylesine bir tutum, Türk kuvvetlerinin hareket kâbiliyetini ve lojistik desteğini güçlendirecekti. Sonuç olarak, olası bir savaş hâlinde pek çok alanda bu güçlerden yararlanmak mümkün olacaktı. Nihâyet Türkiye bütün bunların gerçekleşmesinin ardından artık bütün alanlarda seferber hâlde güçlü garnizonlar tutmak zorunda kalmayacaktı. Gelişmiş ulaşım araçları sâyesinde Türkiye, hâlihazırda seferber güçlerini azaltmak imkânına da sâhip olabilirdi. Böylece ülke ekonomisine de önemli oranda olumlu katkıda bulunmak imkânı olurdu. Özellikle belirli araç ve gereçlerde, meselâ uçaklarda Türkiye'nin kendi kendine yeterli hâle gelmesi için zamâna ihtiyaç

vardı. Şimdilik bu boşluk ancak pratik bir şekilde ABD ile İngiltere'nin yardımıyla doldurulabilirdi.

Hâli hazırda Türkiye'nin ve Türk halkının politik ve psikolojik dayanıklılığının sürmesi uzun vâdede elle tutulabilir bir güven duygusuna neden olacaktı. ABD Genelkurmay heyeti, Türkiye'ye yapılacak olan yardımın ABD'nin güvenliği açısından önemli olduğu konusunu dikkate almıştı; fakat bu yardımın içerdiği politik, ekonomik ve psikolojik faktörlerin askerî faktörlerden önde geldiği kanısındaydı. Bütün bu faktörler aslında birbiri içine geçmişti; hiçbiri bir diğerinden ayrı tutulamazdı. Bundan ötürü ABD Genelkurmay heyeti, meseleye ilişkin kesin görüşler ortaya koyamıyordu. Heyetin görüşleri sâdece askerî alanla sınırlıydı. Diğer konularda ise, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın önerilerini sunması daha doğru olacaktı. Mesele, ABD Dışişleri, Donanma ve Savunma bakanlıkları koordinasyon komitesince söz konusu bütün faktörlerin ışığında daha ayrıntılı analizler sonucunda gözden geçirilmeli ve ardından da öneriler getirilmeliydi.[66]

Yine 13 Mart'ta bu kez ABD Dışişleri Bakanlığı hukuk danışma bürosu tarafından hazırlanmış olan bilgi notunda, Türk ve Yunan meselesi ile ilgili olarak dış ilişkiler komitesi toplantısından söz ediliyordu. Senato'nun dış ilişkiler komitesi, aynı gün Truman'ın Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik mesajıyla ilgili olarak görüşmelerde bulunmuştu. ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Acheson ile Savunma Bakanı Patterson ve Donanma Bakanı Forrestal da bu toplantıya katılmışlardı. Toplantıda bâzı görüşler ortaya çıkmıştı. Buna göre, iki parçalı hareket etmek güç olacaktı. Acheson, 100.000.000 Dolar değerinde bir fonun serbest bırakıldığını hatırlatmıştı. Diğer yandan, İhrâcat ve İthâlât Bankası ile uluslararası bankanın söz konusu fonları tahsis edememesinin nedenleri araştırılmıştı. Uluslararası bankanın tam bir ekonomik çöküş hâlinde bulunan Yunanistan'ın durumuyla başa çıkamayacağı açıktı. Bu, onun ilgi alanına girmiyordu. Belki Türkiye'nin ihtiyâcının küçük bir kısmını kredi açarak karşılayabilirdi. Bu ülkelere sunulacak olan fonların kredi mi, yoksa bağış mı olması gerektiği yolundaki tartışma sonucunda, yardımların ancak bir kısmının kredi şek-

66 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "ABD Genelkurmay Başkanlığı'ndan Patterson ile Forrestal'a", (13.3.1947).

linde olmasına karar verilmişti. Türkiye'nin ihtiyâcı, uzun dönemli olarak 500 ilâ 600.000 askerin seferber edilmesine dayanıyordu.

Bu arada metinde yer alan bâzı formülasyonların çok daha kısıtlı olmasına da gerek duyulmuştu. Muğlak formülasyonlardan uzak durulacaktı. BM'nin bu mesele karşısında harekete geçmesi ihtimâli de toplantıda ele alınmıştı; ne var ki, BM'nin bu mesele karşısında harekete geçirebilecek yeterli askerî kaynağının olmadığı açıktı. Her türlü gecikme aslında Moskova'nın taktiklerine yarayacaktı. Hem zâten BM kaynaklı bir yardım, eninde sonunda ABD'nin fonlarından ve imkânlarından sağlanacaktı. Oysa hâlihazırdaki durumda ABD yardımı denetleme imkânına sâhip olacaktı. Toplantıda duruma ilişkin Amerikan halkına da bir açıklamada bulunmak gereğine dikkat çekilmişti. Ama işin askerî cephesinin Amerikan halkının önünde ne ölçüde açık bir şekilde tartışılması gerekeceği de ele alınmıştı. En azından yardım fonunun on beş ay için hazırlanması öngörülmüştü; zâten muhtemelen ek fonlar da bu zaman zarfında lâzım gelecekti. Önerilen hareket plânının askerî sonuçları ise, özel olarak Donanma ve Savunma bakanlıklarınca görüşülecekti.[67]

ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Acheson, bir gün sonra, 14 Mart 1947 târihinde, kaleme aldığı bir raporda, İngiltere'nin Washington Büyükelçisi ile yaptığı görüşmeyi aktarıyordu. ABD, hâlâ Londra'dan bâzı yardımlar talep ediyordu. Buna göre, İngiltere'nin Yunanistan'da bulunan askerî ve donanma eğitim heyetlerinin faaliyetlerine devâm etmesi isteniyordu. Acheson, Londra'nın bu talebe karşı çıkacağı kanısında değildi; İngiltere'nin de ABD ile aynı görüşte olması beklenirdi. ABD Dışişleri Bakanı Marshall İngiltere Başbakanı Bevin ile bu durumu görüşecekti. Büyükelçinin de ABD'nin Londra'daki çabalarını desteklemesi bekleniyordu.

Bu arada, Türk ordusunun ihtiyâcı olan araç ve gereçlere ilişkin olarak ABD'nin elinde yeterli bilgi bulunmadığı da hatırlatılıyordu. Hattâ bu konuda İngiliz askerî heyetinin de elinde yeterli bilgi bulunmuyordu. Muhtemelen elde vâr olan bütün bilgiler Londra'nın elindeydi. Acheson, büyükelçiden bu bilgileri Londra'dan alıp Washington'daki İngiliz askerî heyetine aktarmasını istemişti.

67 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "ABD DB Hukuk Danışma Bürosu'nun Bilgi Notu", (12.3.1947).

Diğer yandan, Londra Atina'ya olan yardımını 31 Mart'ta keseceğini ancak 24 Şubat'ta açıklamıştı; ABD, bu kadar kısa süre içinde bütün bu yardımı üzerine alabilecek hazırlığa sâhip olamazdı. ABD'nin siyâsî temsil sistemi içinde bu kadar kısa sürede bunu gerçekleştirmek çok zor, hattâ imkansızdı. Bu şartlar altında ABD'nin yardımının 1 Nisan'dan itibâren gerçekleşmesi gerekirdi. Neyse ki İngiltere, 31 Mart târihinden itibâren de her ay 2.000.000 Sterlin değerinde yardımı Yunanistan'a aktaracağını bildirmişti. Ancak bu yardımın geri ödenebilir olmasını istemişti. Acheson ise, büyükelçiye ABD'nin yardımının bu kadar kısa süre içinde gerçekleşmesinin tamâmen imkânsız olduğunu, çünkü bunun için öncelikle yasal önlemlerin alınması gerektiğini belirtmişti. Kongrenin onayı olmadan adım atılamazdı. Bütün yasal işlemler tamamlanmalıydı. Bu bakımdan Londra'nın bir müddet daha yardımı sürdürmesi gerekiyordu. Bu talep ABD tarafından resmî olarak da yazılı şekilde yapılacaktı. ABD işlemlerin en kısa zamanda tamamlanmasını istiyordu.[68]

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson, 14 Mart 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Türk hükümetinden bâzı üyelerle milletvekillerinin Truman'ın Türkiye ile Yunanistan'a ilişkin mesajını çok sıcak karşıladıklarını yazıyordu. Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin, bizzat İnönü'nün durumdan çok memnun olduğunu Wilson'a aktarmıştı. Ardından Erkin, Wilson'dan Yunanistan'a yapıldığı gibi mâlî yardım için Türkiye'nin de resmî talepte bulunup bulunmaması gerektiğini sormuştu. Wilson bu soruya olumsuz yanıt vermişti; bu aşamada böyle bir şeye gerek yoktu. İleride bu konuda kendisi bilgi verecekti. Wilson, Yunanistan'ın durumunun âcil olduğunu ve öncelikle ele alındığını da vurgulamıştı.

Erkin, metinde geçen fonların kullanımında danışma ve denetim gibi ifâdelerin Türkiye'de alınganlık yaratmayacağını da söylemişti. Erkin durumu gâyet yakından anlamıştı; Amerikan yönetimi, böyle bir alınganlık doğacağı konusunda endişeli olabilirdi, ama buna gerçekten de gerek yoktu. Böyle bir şey olmayacaktı. ABD'nin yalnızca bu fonların en etkili bir şekilde kullanıldığın-

68 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Acheson'un Bilgi Notu", (14.3.1947).

dan emin olmak istediği biliniyordu. Bu talep Ankara'da son derece doğal karşılanmıştı.[69]

Fakat diğer yandan, Erkin, İhrâcat ve İthâlât Bankası'nın 25.000.000 Dolar değerinde kredi şeklinde onayladığı spesifik projeler için de aynı yöntemin kullanılmasını istediklerini de belirtmişti. Wilson, Erkin'in bu konuda içinin rahat etmesi gerektiğini, hiçbir endişeye gerek olmadığını açıklamıştı. Türkiye'nin durumu Yunanistan ile karşılaştırıldığında çok farklıydı; Yunanistan çöküşe çok yakındı; bu nedenle de yeniden yapılanması için yakın danışmaya ihtiyaç vardı. Türkiye ise, ekonomik olarak daha iyi durumdaydı.

Wilson, ABD'nin Türkiye'ye ilişkin plânları konusunda emin olmadığını da eklemişti. Wilson'a göre, Ankara, daha önce de Erkin'e söylediği gibi, ekonomik gelişmesi açısından gerekli olan kredileri uluslararası bankadan sağlamalıydı. Bunun dışında Washington'un Türkiye'ye yönelik olası yardımı henüz düşünce hâlindeydi. Elbette bu yardımla askerî yardım bağlantılı olacaktı. Wilson'un bu sözlerine karşı Erkin, yine de Türk Hükümeti'nin açıkça ABD'nin Türkiye'ye yardım programına ekonomik gelişme için krediyi de dâhil edeceğini umduğunu söylemişti; çünkü, bu alanda gündeme gelecek olan projeler, ulusal savunma ile de doğrudan bağlantılıydı.[70]

ABD Dışişleri Bakanlığı ile ordu ve donanma koordinasyon komitesinin 17 Mart 1947 târihinde hazırladığı rapora göre, Truman Doktrini'nin açıklanmasından sonra Türkiye ile Yunanistan'a ilişkin olarak alınan karar sonucunda, yapılan ve yapılacak olan yardımlar gündeme alınmış ve hazırlıklara hemen başlanmıştı.[71] Yine

69 Nihat Erim günlüğünde bu konunun da arka plânını açıklamaktadır: 24 Mart tarihli notunda bu meseleye ilişkin geniş bilgi vermektedir. Aslında 22 Mart akşamında, yâni Erkin'in açıklamasının üzerinden on gün geçtikten sonra, Wilson ABD'de bulunduğu için büyükelçiliğe vekâlet eden Bursley ile görüştüğünü yazmaktadır. Buna göre, Truman'ın hazırladığı tasarıda yer alan denetim maddesi sorunluydu ve tepki doğuralabilirdi. Denetim yetkisi Ankara tarafından kabûl edilemezdi. Aslında ABD zâten jest yapmaktaydı, ama denetim şartı tamâmen çıkarılmalıydı. Bursley tasarı metnini Erim'e sunmuştu. Erim tasarıyı inceledikten sonra İnönü ile yaptığı görüşmeyi de notlarında açıklıyor. Buna göre, denetim şartının kabûl edilemeyeceğini İnönü'ye de aktarmıştı. Erkin'e de durum açıklanmıştı. Erim, Bursley'e de durumu yeniden açıklamış ve bunun üzerine Bursley sorunu Washington'a bildireceğini aktarmıştı. 25 Mart'ta da bu mesele görüşülmüştü. Mesele hükûmette de ele alınmıştı. Washington nezdinde girişimde bulunulmasına ve denetim şartının kaldırılmasının istenmesine karar verilmişti. İnönü de aynı kanıdaydı. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 102-104.

70 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Wilson' dan ABD DB'ye", (14.3.1947).

71 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonwealth; Europe), "Hilldring'in bilgi notu", (17.3.1947).

7 Nisan'da hazırlanmış olan bir raporda da, ABD'nin yabancı ülkelere yönelik yardım programı masaya yatırılmıştı. Hâli hazırda ABD'nin 1.850.000.000 Dolar yardım fonu vardı. Türkiye ile Yunanistan'a 400.000.000 Dolar ayrılmıştı.[72] Sâdece on gün sonra 17 Nisan'da hazırlanan bir başka raporda da benzer konuya değinilmişti: Türkiye ile Yunanistan'a yardım âcildi.[73]

ABD Özel Siyâsî İlişkiler Ofisi Direktörü Rusk'tan 18 Mart 1947 târihinde Dışişleri Bakan yardımcısı Acheson'a iletilen bilgi notunda, Truman'ın ABD'nin Türkiye ile Yunanistan'a yapacağı yardımla ilgili olarak BM'ye ilettiği mektup konusunda bilgi veriliyordu. Buna göre, kongreye, Amerikan halkına ve bütün dünyâya Truman'ın mektubunun BM rûhuna ve anlaşmasına uygun olduğu açıklanmıştı. Ayrıca bu mesaj, ABD'nin Yunanistan ve Türkiye meselesini niçin BM'nin gündemine taşımadığına yönelik sorulara da bir yanıt niteliğindeydi. Bu soru, hem Amerikan ve hem de Sovyet basını tarafından sorulmuştu; fakat bu mektup bu soruyu yanıtlıyor ve Sovyet basınında yer alan ABD'nin BM'yi atladığı yönündeki iddiâları da çürütüyordu. Diğer yandan, bu tutumuyla ABD'nin BM'yi sabote ettiği yolundaki iddiâlar da yanıtlanmış oluyordu. Üstelik en sonunda tartışma Güvenlik Konseyi'nin dâimî üyeleri arasında baş gösterdiğinde, bu mektubun yarârı görülecekti.

Fakat mektubun olası bâzı dezavantajları da olabilirdi; Truman'ın BM'ye ilettiği mektup, sanki ABD'nin Yunanistan'a yapacağı yardım konusunda BM'den de katkı istediği şeklinde yorumlanabilirdi; oysa zâten BM'nin buna niyet ettiği söylenemezdi. Ayrıca, Türkiye'ye ile ilgili kısım zayıftı; işin esâsında Türkiye, ABD'den bir yardım talebinde bulunmamıştı; Ankara, ABD'den buna ilişkin bir beyanda bulunmasını bekliyor da olabilirdi. Truman'ın BM'ye ilettiği mektubun BM üyeleri arasında yayılması, Moskova'nın BM'de bir karşı atağına neden olabilirdi ki, böyle bir gelişme ABD'yi güç durumda bırakabilirdi.[74] ABD'nin BM Dâimî

72 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonwealth; Europe), "Bütçe Bürosu'ndan Sherman S. Sheppard'dan Bütçe Bürosu yöneticisi Webb'e", (7.4.1947).

73 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonwealth; Europe), "ABD DB'nin ekonomik işlerinden sorumlu bakan yardımcısının özel asistanı C. Tyler Wood'dan Acheson'a", (17.4.1947).

74 **FRUS**, 1947, Cilt: **V**, (The Near East and Africa), "ABD Özel Slyâsî İlişkiler Ofisi Direktörü Rusk'tan Acheson'a", (18.3.1947).

Büyükelçisi Austin de, BM Güvenlik Konseyi toplantısından önce yaptığı bir açıklamada, BM'nin anlaşmasına uygun olarak tehdit altında kalan üyelerine destek vermesi gerektiğini söylemişti. BM'nin caydırıcı gücünü göstermesinin zamânı gelmişti. Örgüt elinden geleni yapmalıydı.[75]

3. TRUMAN DOKTRİNİ SONRASI

Bahar geldiğinde ABD'nin Atina ve Ankara'ya yardım programı ilke olarak kesinleşmişti; fakat ayrıntılar hâlâ tam olarak belli değildi. Bundan sonraki üç ayda bu konunun nasıl netleştiğine şimdi bir göz atmak gerekir.

Wilson, 4 Nisan 1947 târihinde, o sırada danışma amacıyla bulunduğu Washington'dan ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne yazdığı bir raporda, bir gün önce Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Râgıp Baydur'un kendisiyle görüşmek istediğini haber veriyordu. Görüşmede Baydur, ABD'nin Yunanistan ile Türkiye'ye yardım programıyla ilgili olarak Ankara'nın tepkisini açıklamıştı. Baydur, kendisine Ankara'dan ulaşan rapora göre, yardım programının denetim altında olacağının açıklamada yer tuttuğuna dikkat çekmişti. Eğer yardım kontrollü olacaksa, Ankara yardımı kabûl edemeyeceğini açıklamıştı.

Wilson ise, bu aşamada Truman'ın açıklamasında yer alan formülasyonu değiştirmenin imkânsız olduğunu bildirmişti. Ayrıca, Wilson kendi görüşünü de Baydur'a açıklamaktan sakınmamıştı; buna göre, Türkiye'ye yardım programında bir Amerikan denetimi söz konusu değildi. Açıklama bu şekilde değerlendirilmemeliydi. Wilson, ilgili metnin formülasyonunda gerçekten de Türkiye'ye iletilecek olan yardımın Amerikalılar tarafından denetleneceğine ilişkin bir hüküm olduğunu kabûl ediyordu; fakat diğer yandan, ABD'nin denetiminin Eximbank'ın Türkiye'ye sağladığı 25.000.000 Dolar değerindeki kredinin kullanılmasında ortaya koyduğu denetimden daha farklı olmadığını da vurguluyordu. Her ikisinin arasında hiçbir fark bulunmuyordu. Unutulmasın ki, Eximbank da kredi verirken, kredi kullanılacak olan projeleri de-

75 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Rusk'tan Acheson'a", (18.3.1947); (Editörün notu).

netiminden geçiriyor ve bâzı projeleri onaylarken, diğerlerini reddetme hakkını elinde tutuyordu. Yine aynı şekilde ABD de, Türkiye'ye danıştıktan sonra, Türkiye'nin hangi tür askerî donanıma ve başkaca ne türlü yardıma ihtiyâcı olduğuna karar verecekti. Yardım sürecinde Amerikalı memurlar Türkiye'de yardımın kullanımını sâdece gözleyeceklerdi.

Wilson, Baydur'a Türkiye'nin durumunun Yunanistan'dakinden tamâmen farklı olduğunu da belirtmişti. Yunanistan çöküşün eşiğindeydi; Atina, bu nedenle ABD'den Yunanistan'a ekonomik, mâlî ve diğer alanlarda bunların yeniden yapılandırılmasının sağlanması için bir heyet gönderilmesini istemişti. Nitekim BM'nin yardım teşkilâtı da benzer şekilde yine Amerikalı memurların denetiminde çalışıyordu.

Wilson, bu açıklamalarından sonra Baydur'a, aynı zamanda ABD Dışişleri Bakanlığı'na yaptığı öneriyi ve tavsiyeyi de belirtmişti; buna göre, Wilson bakanlığa Türkiye ile Yunanistan'a yönelik yardım programında bu iki ülke arasında kesin bir fark gösterilmesi ve yardım programının uygulanması sırasında da buna dikkat edilmesi gerektiğini bildirmişti; ayrıca Türkiye'de yardım programının uygulanmasında Amerikalı denetim heyetinin başkanının da kendisi olmasını istemişti. Wilson'a göre, ABD Büyükelçisi olarak Türkiye'deki görevlerinden biri de, bu ülkenin koşullarını gözlemek, Türkiye'ye yapılacak yardımın nasıl kullanıldığını gözleyerek bunu ABD'ye rapor etmekti. Wilson, Truman'ın mesajını yorumladığında, Ankara'nın Amerikan denetiminden ürkmesi için herhangi bir neden görmediğini belirtiyordu; böyle bir endişe tamâmen yersizdi. Temelsizdi de.

Wilson, hâlihazırda Washington'da bulunduğundan, bu sırada Ankara'da kendisine vekâlet eden büyükelçilik görevlisi Bursley'den Türk Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin ile görüşmesini istiyordu. Bursley, Wilson'un görüşlerini Erkin'e aktarmalıydı. Elbette Wilson kişisel görüşlerini aktarmıştı; görüşlerini ABD Dışişleri Bakanlığı'na bildirmemişti ve bakanlıktan da henüz onay almamıştı. Yine de Bursley'den bu görüşlerini Erkin'e aktarmasını istiyordu. Çünkü, Wilson'a göre, açıklamaları tutarlıydı ve yardım programıyla da uyumluydu. Eğer görüşleri doğruysa ve bakanlıkça da onaylanırsa, bu takdirde Türk Hükû-

meti, Amerikan yardımını denetim meselesine hiç takılmadan kabûl edecekti. Yine Wilson'a göre, eğer kendi görüşleri bakanlıkça onaylanmazsa, Türkiye'ye yardım programında denetim konusu gündemde kalacak olursa, bu takdirde Türk Hükümeti, Amerikan yardımını denetim meselesini göz önüne alarak reddedebilecekti. Wilson, Ankara'nın Amerikan yardımını bu mesele yüzünden reddetmesinden endişe ediyordu. Bu nedenle Wilson, Bursley'den Erkin'e, ABD'nin eğer Türkiye'ye yardım programında herhangi bir denetim amacı olsaydı, ABD'nin büyükelçisi olarak kendisinin ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Truman'ın mesajında bu formülasyonun çıkarılmasını önereceğini söylemesini istemişti.

Wilson, Baydur'a yaptığı açıklamalardan sonra, bu açıklamalarını doğrudan doğruya ABD Dışişleri Bakan yardımcısına ilettiğini de bildiriyordu. Bakan yardımcısı da, hâlihazırda Wilson'un görüşlerini paylaşıyordu ve kongre komisyon toplantısında da zâten benzer görüşleri ifâde etmişti. Wilson, bu konuyu yalnızca Bursley'in bilgisine sunmuştu; çünkü, bu aşamada bakanlığı da bilgilendirmek sâdece bakanlığı karıştırmak anlamına gelecekti; hattâ tasarının yeniden düzenlenmesine kadar gidebilecek bir süreç başlayabilirdi. Bu bakımdan böyle bir girişimde bulunmak doğru olmazdı.[76]

ABD Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Acheson, 9 Nisan 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanı Marshall için yazdığı bir raporda, İtalyan Büyükelçisi ile görüştüğünü ve büyükelçinin Yunanistan ve Türkiye'ye yardımla ilgili olarak İtalyan Hükümeti'nin bâzı endişeleri olduğu yolundaki açıklamasına karşılık olarak, bu iki ülkeye Amerikan yardımının âciliyetini belirttiğini bildiriyordu.[77]

Muhtemelen 10 Nisan 1947 târihinden, yâni BM Güvenlik Kon-

---

76 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Wilson'dan Bursley'e", (4.4.1947).
Nitekim Nihat Erim günlüğünün 15 Nisan târihli notunda, aynı gün Feridun Cemâl Erkin ile Bursley arasında yapılan görüşmenin tutanağının bizzat İnönü tarafından Çankaya'da kendisine sunulduğunu anlatmaktadır. Buna göre, Türkiye'ye yardım konusunda tasarı metninde denetim için artık Amerikan memurlarından söz edilmeyecek, bunun yerine Ankara'da bir Amerikan heyetinin bulundurulmasıyla yetinilecek ve heyetin başında da bizzat ABD Büyükelçisinin bulunacağı, onun sâdece teslimâta nezâret ve yardım edeceği belirtilecekti. Ayrıca, 21 Nisan târihli günlüğünde Erim, Wilson'un tasarıdaki metnin değiştirilemeyeceğini, fakat Ankara'ya dönüşünde Türk Hükümeti'ne bir mektup vererek, talep edilen denetim meselesinin izâh edilebileceğini de bildirdiğini yazmaktadır. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 109-110. Nitekim Barutçu da anılarında bu gelişmeyi teyid etmektedir. Barutçu, **age**, (Cilt: 2), s. 788 ve 799-800.

77 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonwealth; Europe), "George C. McGhee'nin bilgi notu", (7.1.1947).

seyi toplantısından önce ABD'nin BM Dâimî Büyükelçisi Austin'in açıklaması gündeme gelmişti. Austin, Türkiye ile Yunanistan'a yapılacak olan askerî yardımın kongrede gündeme gelmesi ile Sovyetler Birliği'nin bu meseleyi BM gündemine taşıması karşısında almaya çalıştığı önlemlerden söz ediyordu. Austin, yardım programının bu ülkelerin iç işlerine karışılması anlamına gelmediğini, üstelik BM anlaşmasıyla da uyum içinde bulunduğunu ileri sürüyordu. Zâten Truman'ın mesajı, Yunanistan ve Türkiye'nin talebi üzerine gerçekleşmişti. Bu iki ülkenin içişlerine karışılmayacaktı. Dahası, bu türden bir müdahale kongrenin dış ilişkiler komisyonunca olsun, ABD senatosunca olsun reddedilmişti.

ABD, öngörülen yardımın uygun amaçlarla kullanılmasını sağlayacak, aksi hâlde gereken önlemleri alacaktı. BM de, bu iki ülkenin iç işlerine karışılıp karışılmadığını denetleme yetkisine sâhipti. Önerilen yardım programı, söz konusu iki ülkenin güvenlik sorunlarını karşılıyor, toprak bütünlüğünü hedefliyor ve nihâyet iç sükûnun yeniden sağlanmasını amaçlıyordu ki, bütün bunlar, ekonomik refahın kaçınılmaz gereğiydi. Zâten BM anlaşmasının da rûhu buydu. Bu bakımdan Amerikan yardım programının BM ilkeleri ve anlaşmasıyla tutarlı olduğu söylenebilirdi. Nihâyet gerek askerî ve gerekse ekonomik alandaki bu yardım programı, tıpkı BM anlaşmasının da öngördüğü gibi, istikrârı ve refahı sağlamayı amaçlamıştı; uluslar arasında barışçı ve dostça ilişkiler kurulmasını hedeflemişti; nihâyet eşit haklarla halkların kendi geleceğini tâyin hakkını öngörüyordu.[78]

ABD'nin Roma Büyükelçisi Dunn, 12 Nisan 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, İtalyan Hükümeti'nin Yunanistan ve Türkiye'ye yönelik Amerikan yardımını gündeme getirdiğini belirtmektedir. Buna göre, Roma, Türkiye, Yunanistan ve Avusturya için 100 ilâ 200.000.000 Dolar'lık bir yardıma karşılık nüfus oranlarına göre İtalya'ya 800.000.000 Dolar tutarında bir kredi açılmasını istiyordu. Bu, İtalya'nın ekonomik dengelerinin kurulması için gerekliydi.[79] Öte yandan, ABD Dışişleri Bakanlığı'nda ekonomik ilişkilerden sorumlu bakan yardımcısının özel asistanı George C. McGhee'nin 7 Ocak 1947 târihli bil-

78 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Austin'in Açıklaması".

79 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonwealth; Europe), "Dunn'dan ABD DB'ye", (12.4.1947).

gi notuna göre, İtalya, Türkiye'den 40.000 ton buğday alabileceğini umuyordu.[80]

ABD Dışişleri Bakanı Marshall, 19 Nisan 1947 târihinde, ABD Senatörü Vandenberg'e yazdığı özel bir mesajda, Türkiye ile Yunanistan'a yardım programının kongre ve senato tarafından onaylanma sürecinde bâzı sorunların ortaya çıktığını hatırlatıyor ve kendisinin yardım programının kaçınılmaz bir gelişme olduğu kanısını yineliyordu. Marshall da, ABD Dışişleri Bakanlığı da, programı destekliyordu. Bu programın gerçekleştirilmesi kaçınılmazdı; ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Acheson da aynı fikirdeydi. Ayrıca, senato dış ilişkiler komitesi de bu görüşü onaylıyordu. Programın bir an önce kongrede onaylanması çok önemliydi.[81]

ABD Dışişleri Bakanlığı ile ordu ve donanma koordinasyon komitesinin hazırlamış olduğu 21 Nisan 1947 târihli bir raporda, ABD'nin yabancı ülkelere yardımının politikasına, süreçlerine ve mâliyetlerine ilişkin geniş bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, artık dünyâda geniş ölçüde modern silâh ve mühimmat üretebilen sâdece iki büyük güç kalmıştı; ABD ile Sovyetler Birliği. Bütün diğer ülkeler, askerî malzemelerini bu iki ülkeden temin etmek zorundaydılar. ABD, yabancı ülkeleri askerî olarak desteklerken, ülkesinin politik ve askerî çıkarlarını göz önüne almak zorundaydı. Askerî yardımda öncelikle elde vâr olan stoklardan yararlanılacaktı; yeni üretim sevkiyâtı daha sonra gelecekti. Askerî yardım yapılacak ülkeler arasında, Orta ve Yakın Doğu bölgesinde Yunanistan ve Türkiye başta geliyordu. Bunu İran izliyordu. Raporda Truman Doktrini'ne de değiniliyor ve bu alandaki Amerikan politikasının çoktan açıklığa kavuşmuş olduğuna ilişkin atıfta da bulunuluyordu.

Raporda, özel olarak Türkiye'den de söz ediliyor ve Ankara'ya yapılacak askerî yardımın doğasına ve boyutuna ilişkin henüz kesin bir karar verilmediğine değiniliyordu. Yardıma konu olacak olan askerî araç ve mühimmâtın ayrıntıları henüz belli değildi. Mâli yardıma gelince, 1948 yılında 400.000.000 Dolar'lık fonun bir kısmı, muhtemelen 150.000.000 Doları bu ülke için ve bağış olarak ayrılacaktı. Ancak bundan sonraki mâlî yardım henüz belirsizdi.

80 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonweaith; Europe), "Woodward'un Tutanağı", (23.4.1947).

81 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan Vandenberg'e", (19.4.1947).

Raporda, tehdit altında bulunan ülkeler sıralamasında Türkiye, Yunanistan'dan hemen sonra ikinci sırada geliyordu. İhtiyaçların âciliyetine göre yapılan sıralamada ise Türkiye dünyâda sekizinci sıradaydı. ABD'nin ulusal güvenlik konseptine göre askerî yardımın tercih edildiği ülkeler sıralamasında da, Türkiye dokuzuncu sırada geliyordu. Yunanistan ancak ondan sonra idi. Bütün bunlar göz önüne alındığında, Türkiye, hem ABD'nin ulusal güvenlik stratejisinde, hem de âcil yardıma ihtiyâcı olan ülkeler sıralamasında Yunanistan'dan sonra altıncı sıraya yerleşmişti. İlk sırada İngiltere, sonrasında Fransa, Almanya ve İtalya vardı. Yine de ihtiyaç içinde olup da, bu ihtiyâcın âcilen giderilmesi gereken ülkeler sıralamasında, Yunanistan ile Türkiye ilk ikiye giriyorlardı. ABD'nin öncelikleri açısındansa bütün dünyâda Yunanistan ile Türkiye beşinci ve altıncı sırada geliyordu.

Raporda, ikinci derecede stratejik önemli alan olarak işâret edilen Orta Doğu ile ilgili olarak önemli bir fasıl bulunmaktaydı; buna göre, ABD, bu bölgeyle sâdece petrol dolayısıyla değil, fakat aynı zamanda ABD'nin ideolojik düşmanlarıyla doğrudan temas sağlamasından dolayı da yakından ilgilenmeliydi. Zâten Yunanistan ve Türkiye için yardım programı kabûl edilmişti bile. Diğer Orta Doğu devletleri de, İran, Irak ve Suudi Arabistan da önemliydi, fakat bu ülkeler âcil yardıma ihtiyaç duymuyorlardı; çünkü, olası bir Sovyet saldırısı hâlinde ABD askerî bakımdan yardıma gelinceye kadar bu ülkelerin orduları saldırıyı püskürtebilirlerdi.[82]

ABD Dışişleri Bakanlığı ile ordu ve donanma koordinasyon komitesinin 21 Nisan 1947 târihli raporunda, Türkiye ile Yunanistan'a yapılacak olan yardımın mâliyetine de değinme gereğine dikkat çekilmişti. ABD'nin ulusal çıkarlarına uygun olarak yardım yapılacak ülkeler arasında, Yunanistan ve Türkiye ilk iki sırada yer alıyordu. İran ile İtalya ve Kore bu iki ülkeyi izliyordu. Ardından Fransa ile Avusturya ve Macaristan geliyordu. Yine de raporda, yardım edilecek olan ülke önceliklerinin değişebileceğine dikkat çekiliyordu. Bunda psikolojik amaçlar da rol oynayabilirdi.

Ayrıca, Truman da Türkiye ile Yunanistan'a yapılacak olan yardım dolayısıyla Amerikan politikasının genel hatlarını açıklamıştı.

82 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonwealth; Europe), "ABD DB ile Ordu ve Donanma Koordinasyon Komitesi'nin Raporu", (21.4.1947).

Amerikan yardımının amacı, ABD'nin hâlihazırdaki ve gelecekteki ulusal çıkarlarını genişletmek ve korumaktı. Bu politika kısa süre önce Truman tarafından da Yunanistan ve Türkiye ile ilgili olarak açıklanmıştı. Amaç, bu ülkelerde ekonomik istikrârın korunması ve her türlü kaosa ve radikalizme, komünist etkilerin gelişmesine, silâhlı azınlıkların kullanılmasına ve nihâyet yabancı ulusların ABD ile BM'ye karşı çıkarılmasına karşı siyâsî gelişmenin düzen içinde sağlanmasıydı. Bunun yanı sıra ABD, ulusal çıkarları gereğince açlık ve sefâletin durdurulması politikasına da devâm edecekti. Bu arada 9 Nisan târihinde hazırlanmış olan bir bilgi notunda da, Yunanistan ile Türkiye için düzenlenmiş olan programın daha geniş çapta bir dış politika çerçevesinde karşılanması gerektiğine işâret edilmişti. Bütün program, çok daha geniş çapta olan yabancı ülkelere yardım bazında ele alınmalıydı.[83]

ABD Dışişleri Bakanlığı protokol şefi Woodward tarafından 21 Nisan 1947 târihinde tutulan tutanağa göre, Kanada Başbakanı Mackenzie, aynı gün Truman ile yaptığı görüşme sırasında, Truman'ı Yunanistan ve Türkiye'ye yapılması öngörülen yardımla ilgili olarak kutlamıştı. Kanada da Truman doktrinini onaylıyordu.[84] ABD'nin Varşova temsilcisi Keith, 19 Haziran 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, bu kez de Polonya Hükümeti'nin Türkiye ile Yunanistan'a yapılan Amerikan yardımından dolayı Varşova'nın dış ticâret dengesi sorunuyla karşılaşacağından şikâyetçi olduğunu bildiriyordu. Yardımın Amerikan politikasındaki önceliğinin sonucu bu olacaktı.[85]

Muhtemelen Nisan ayının son günlerinde Yakın ve Orta Doğu için ABD Dışişleri, Savunma ve Donanma bakanlıkları koordinasyon alt komitesinin hazırladığı bir raporda, Türkiye'ye yardım sürecine de değinilmişti. Türkiye'ye yardım henüz kongrenin gündemindeydi, fakat tahminen 27 Nisan'la 3 Mayıs arasındaki bir târihte onaylanmış olacaktı. Yaklaşık 100.000.000 Dolar tutarındaki yardım ABD Dışişleri Bakanlığı'nca gerçekleştirilecekti. ABD Dışişleri Bakanlığı ayrıca yardım miktârını ülkeler arasında bölüştü-

83 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonwealth; Europe), "ABD DB ile Ordu ve Donanma Koordinasyon Komitesi'nin Raporu", (21.4.1947).

84 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonwealth; Europe), "Woodward'un Tutanağı", (23.4.1947).

85 **FRUS**, 1947, Cilt: IV, (Eastern Europe; The Soviet Union), "Keith'ten ABD DB'ye", (19.6.1947).

recek yetkiye de sâhip olacaktı. Truman'ın 12 Mart târihli mesajında sâdece Türkiye'ye yönelik yardımın ilkelerine, zamanlamasına ve kapsamına yer verilmişti. Toplam her iki ülkeye yönelik 400.000.000 Dolar değerinde bir yardımdan söz ediliyordu; bunun bağış mı, yoksa kredi mi olacağına kongre karar verecekti. Türkiye için 100.000.000 Dolar öngörülmüştü. Bu arada az sayıda da olsa askerî ve sivil bir Amerikan heyeti bu iki ülkeye gönderilecek ve söz konusu yardımın ulaştırılmasında danışman olarak bulunacaklardı. Ayrıca, yardım programının Amerikan gözlemcileri de olacaklardı.

Diğer yandan, Yunanistan'da bulunan İngiliz askerî yetkililer, Yunanistan'ın ihtiyâcı olan yardım miktârını tahmin ederken, Türkiye'nin ihtiyâcı için aynı şeyi gerçekleştirememişlerdi; yine ABD'nin Ankara Büyükelçisi ile askerî ve deniz ataşeleri de Türk Ordusu'nun yardım ihtiyâcı konusunda tahminde bulunamıyorlardı. Yardım için gereken bilgilere sâhip değillerdi. Bunun sonucunda da yardımın verimli kullanılması için önce Türkiye'nin askerî ve ekonomik durumunun araştırılması lâzımdı.

Tasarının kongrede kabûl edilmesinden hemen sonra Türkiye'ye en kısa zamanda sevkiyat başlamalıydı. Aynı zamanda Türkiye'de araştırma yapmak üzere küçük bir grup da, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne katkıda bulunmak üzere, Ankara'ya gönderilmeliydi. Bu grubun görevi, kongre tarafından yetki verilen yardım programının limitleri içinde Türkiye'ye sunulacak olan yardımın en etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktı. Bunun için bu grup önerilerde bulunacaktı.

Türkiye, hâlihazırda bütçesinden ayırdığı savunma harcamaları içinde bu toplam meblâğın % 60'ını kara kuvvetlerine, % 30'unu hava kuvvetlerine ve % 10'unu da donanmasına harcıyordu. Ankara'daki büyükelçiliğe gönderilecek olan danışma grubu içinde tahminen yirmi altı ordu ve hava kuvvetleri temsilcisi yer alacaktı; on iki de donanma temsilcisinin olması düşünülüyordu. Bu miktarların uygun olduğu sanılıyordu. ABD Dışişleri Bakanlığı, heyete yalnızca bir ya da iki iktisatçı dâhil etmek istiyordu. Heyet üyeleri, stratejik, operasyonel, lojistik plânlama uzmanlarından ve yine haberleşme, ulaşım ve askerî donanım konularında uzmanlardan oluşacaktı. Yoğun bir askerî bakış açısından kaçınabilmek için de

heyette sivil uzmanlara da yer verilecekti. Böyle bir heyeti oluşturabilmesi için Mayıs ayı ortası en iyi erken târih olarak ortaya çıkmıştı. Heyet, en erken bu târihte yola çıkabilirdi. Heyete Türkiye'ye hareketinden önce Washington'da üç hafta boyunca gereken bilgiler sunulacaktı. Heyet küçük bir grup ve zaman da önemli bir faktör olduğundan, heyetin mümkün olan en hızlı bir şekilde Ankara'ya varmasının sağlanması gerekiyordu.

Bu arada raporda, Türklerin gururlu insanlar olduğu hatırlatılıyor ve hükümdarlık konusundaki kıskanç tutumları da dikkate alınarak, heyetin ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nde çalışması öneriliyordu. Böylece Amerikalıların Türkiye'nin işlerine karışıyormuş gibi bir görüntü ya da izlenim verilmesinden sakınılacaktı. Ancak heyet doğrudan kendisi bir araştırma yapacak ve bu konuda yeterli donanıma sâhip olacaktı. Bütün bu araştırmanın nihâî amacı, verilerin elde edilmesi ve ABD'ye yardımın etkin bir şekilde kullanımını sağlaması için uygun tavsiyelerde bulunulmasıydı. Bu tür tavsiyeler ve öneriler geniş bir alanı kapsamına almalıydı.

Türk ordusunun spesifik askerî donanım ihtiyâcı buna dâhildi; ayrıca, belirli malzemelerin göreli önceliğine de yer verilmeliydi. Ekonomik ve endüstriyel yardım da göz önüne alınmalıydı. Türk ordusunun yeniden yapılandırılması kezâ bu öneriler içinde yer almalıydı. Ayrıca, ABD ile İngiltere'nin Türk ordusunun eğitimine katkısı da söz konusuydu. Eğer her ikisi de Türkiye'de olacaksa, Amerikan ve İngiliz personelin ilişkileri de yine araştırılacak konular arasındaydı. Nihâyet yardım programının denetiminin ve danışmanlık seviyesinin derecesi de üzerinde çalışılması gereken bir başka konuydu.

Sonunda ilgili rapor, ABD'nin Ankara Büyükelçisi tarafından hazırlanacak ve Türkiye'de yazılacaktı; böylece rapor hazırlanırken ek bilgilere ihtiyaç hâsıl olduğunda kolayca erişim mümkün olabilecekti. Ancak raporun ortak bir çaba gerektirdiği de unutulmamalıydı. Yazılıp bittikten sonra da rapor değerlendirme amacıyla ABD Dışişleri Bakanlığı'na sunulmalıydı; nihâyet rapordaki öneri, tavsiye ve görüşler, ABD hükûmetinin son karârı için asıl temeli oluşturacaktı. Heyetçe hazırlanacak olan raporun yaklaşık olarak altı hafta içinde tamamlanması bekleniyordu. Herhâlükârda yar-

dım programının başlamasıyla birlikte raporun da sunulması gerekiyordu. Raporla yardım programı birlikte yürümeliydi.

Raporda, bir grup uzmanın ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne gönderilmesi, bu heyetin Türkiye'ye ilişkin yapılacak olan araştırmayı desteklemesi; heyet üyelerinin sayısının yirmi üçten daha fazla olmaması; söz konusu yirmi üç uzmanın dördünün ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan, on ikisinin Savunma Bakanlığı'ndan, yedisinin ise Donanma Bakanlığı'ndan olması öngörülmüştü. Plânlama personeli, ki stratejik, operasyonel ve lojistik plânlamacılarından oluşuyordu, her üç alandan seçilecekti. Ayrıca, haberleşme, ulaştırma ve askerî donanım uzmanları da buna eklenmeliydi. Heyette muhakkak sivil uzmanlar da bulunmalıydı. Heyetin en geç 19 Mayıs 1947 târihine dek Ankara'ya doğru yola çıkması isteniyordu; daha geç kalınmamalıydı. Bunun için de gereken en süratli ulaşım imkânı sağlanmalıydı. Hazırlanacak olan raporda ortaya konulacak olan görüş, öneri ve tavsiyelerin mutlaka ABD Savunma, Dışişleri ve Donanma Bakanlıkları Koordinasyon Komitesi tarafından onaylanması gerektiğine yer verilmişti. Onaydan sonra yeniden ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne ulaştırılacaktı.[86]

ABD Dışişleri Bakanı Marshall, 29 Nisan 1947 târihinde, ABD Savunma Bakanı Patterson'a yazdığı bir raporda, Truman'ın Türkiye ile Yunanistan'a yardım tasarısının her ne kadar henüz kongreden onay almamış olsa da, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yardım programıyla ilgili olarak bütün hazırlığını yaptığını açıklıyordu. Bu şekilde kabül edildiğinde yardım programı uygun zamanda yürürlüğe girebilecekti. Türkiye'ye yardım öncelikle askerî donanım şeklinde olacaktı. Ancak askerî yardımı destekleyecek ekonomik yardım programı da olacaktı. Türkiye'ye gönderilecek Amerikalı heyet başkanı ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson olmalıydı. Bu, her bakımdan tatminkâr olurdu.

Yasa tasarısının kongreden geçmesinden hemen sonra Amerikan heyetinin Türkiye'ye gönderilmesi öngörülmüştü. Bunun için ABD Savunma ve Donanma bakanlıklarının da personel yollaması bekleniyordu. Heyet daha çok askerî personelden oluşacaktı, fakat ABD Dışişleri Bakanlığı heyete en azından bir iktisat-

86 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Yakın ve Orta Doğu için ABD Dışişleri, Savunma ve Donanma Bakanlıkları Koordinasyon Alt Komitesinin Raporu".

çı ekleyecekti; böylece askerî yardım programıyla bağlantılı olarak olası ekonomik projelerin de araştırılması mümkün olurdu. Amerikan heyeti, Türkiye'deyken Türkiye'nin hâlihazırdaki ve uzun vâdeli askerî ihtiyaçlarını araştırmalıydı ve bunu yaparken Türk Genelkurmay Başkanlığı ile de danışmalarda bulunmalıydı. Ondan sonra raporunu hazırlamalı ve ABD'nin Ankara Büyükelçiliği aracılığıyla görüşlerini ABD Dışişleri Bakanlığı'na sunmalıydı. Zaman sıkışık olduğundan Marshall, Patterson'dan âcil yanıt talep ediyordu.[87]

Tam bu dönemde en azından kamuoyuna yansıyacak şekilde Ankara ile Washington arasındaki ilişkilerin hayli yakın olduğuna dâir haberler, Türk basınında ön plânda yer alacaktır: ABD donanmasına âid bir filonun muhtemelen çok yakında İstanbul'a geleceği haberi zâten çok kısa bir süre önce basında görülmüştü.[88] Nitekim Mayıs ayında bir Amerikan filosu İstanbul limanını ziyâret edecektir.[89] Bizzat İnönü, filo komutanı Amiral Bieri'yi ve Wilson'ı İstanbul/Dolmabahçe Sarayı'nda kabûl edecektir.[90] Mayıs ayındaki bir başka ziyâret de, Amerikan askerî heyetinin Türkiye'ye gelişiydi.[91] Hattâ bir başka ihtimâl de, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Sâlih Omurtak'ın ABD'yi ziyâret edeceğine ilişkindi.[92]

Bütün bu gelişmelerin arka fonunu yine basındaki haberlerden izlemek mümkündür: ABD kongre üyelerinin çok kısa bir süre önce Nisan ayı içinde Ankara'yı ziyâret etmeleri ve bu sırada Başbakan Recep Peker ve Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile de görüşmeleri dikkati çekiyordu.[93] Mayıs ayında ise, bir yandan ABD askerî he-

87 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan Patterson'a", (29.4.1947).

88 **Cumhuriyet**, (19 ve 21.3.1947).

89 **Vatan**, (2.5.1947); **Cumhuriyet**, (3-7.5.1947). Filoda **Leyte** uçak gemisi ile **Dayton** kruvazörü ve **Bristol** ve **Purdy** muhripleri bulunuyordu. **AT**, Sayı, 162, (Mayıs 1947); **Ulus**, (3-8.5.1947). İnönü'nün amiralleri kabûlü, **Ulus** gazetesinde özel öneme sâhipti. Ayrıca bkz. Fâlih Rıfkı Atay, "Amerikan Denizcileri İstanbul'da", **Ulus**, (2.5.1947); NâdirNâdi, "Hoş Geldiniz", **Cumhuriyet**, (2.5.1947); Âsım Us, "Türk-Amerikan Dostluğun da Mesut Gelişmeler", **Vakit**, (3.5.1947); Necmettin Sadak, "Türkiye'nin Dürüst, Açık Siyâsetinin Büyük Başarısı", **Akşam**, (8.5.1947); Fâlih Rıfkı Atay, "Yeni Amerikan Politikasının Zaferi", **Ulus**, (11.5.1947); **AT**, Sayı, 162, (Mayıs 1947).

90 **AT**, Sayı, 162, (Mayıs 1947); **Cumhuriyet**, (6.5.1947).

91 **AT**, Sayı: 162, (Mayıs 1947).

92 **Cumhuriyet**, (21.3.1947).

93 **Cumhuriyet**, (14.4.1947).

yeti Türkiye'ye geliyor, diğer yandan da ABD deniz heyeti ülkeden ayrılıyordu.[94] ABD Doğu Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Connally de Ankara'yı ziyâret edecektir.[95] Askerî yakınlaşmanın bütün görüntüleri oluşturulmuştu.

Nitekim çok kısa bir süre sonra, Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yasası, 22 Nisan'da ABD Senatosu ve 9 Mayıs'ta da Temsilciler Meclisi tarafından onaylanacak ve Truman'ın 22 Mayıs târihli onayı ile yürürlüğe girecektir.[96]

Yasa, "Amerikan Devlet Başkanı'na Türkiye ve Yunanistan'a mâlî yardım ile birlikte malzeme, hizmet ve bilgi yardımı da yapmak, bu arada askerî ve teknik uzmanlar göndermek yetkisini vermekte ve bunun için [de] 400.000.000 Dolar'lık bir tahsisat ayırmakta"ydı. Yine aynı yasa gereğince, "yapılacak yardım [Amerikan] Başkanı'n[ın] bilgi ve onayı olmadan Türkiye ve Yunanistan tarafından yardım amaçları dışında kullanılmayacak [ve] Türk ve Yunan Hükümetleri iki ülkeye yapılan yardımın yerinde ve amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını denetlemek için yollanacak yetkili kişilere gerekli bilgileri vermekten kaçınmayacakları gibi, Amerikan basın ve radyo temsilcilerinin yardımın kullanılması konusunda ülkelerinde serbestçe inceleme yapıp bilgi toplamalarına da engel olmayacaklardı."

Yasanın bir diğer önemli noktası da, "tasarıda komite görüşmeleri sırasında yapılan ve 'Vandenberg değişikliği' adı ile anılan değişiklikti." Buna göre, BM Güvenlik Konseyi ya da Genel Kuru-

---

94 **Cumhuriyet**, (21-22.5.1947).

95 **Cumhuriyet**, (22.5.1947).

96 **Cumhuriyet**, (23.4.1947); **Cumhuriyet**, (23.5.1947). Nihat Erim de, daha öncekine benzer şekilde Wallace'nın politikasını şiddetle eleştirecektir. Nihat Erim, "Wallace Politikası", **Ulus**, (14.4.1947). Bu süreçte, Türk basınında yayınlanan ve tasarının sonucunu bekleyen, bu arada tasarıya karşı direnişi eleştiren yazılar için bkz. **Tasvir**, "Rus Komünistliği-Amerikan Demokrasisi", **Tasvir**, (10.4.1947); Nihat Erim, "Dünyânın Gidişi ve Türkiye", **Ulus**, (10.4.1947); Necmettin Sadak, "Amerikan Yardım Projesinde Vandenberg'in Tâdil Teklifi", **Akşam**, (11.4.1947); Hüseyin Câhit Yalçın, "Bolşevikler", **Tanin**, (11.4.1947); Nihat Erim, "Birleşmiş Milletler ve Amerikan Yardımı", **Ulus**, (16.4.1947); Hüseyin Câhit Yalçın, "Türkiye Hudutlarının Garantisi", **Tanin**, (23.4.1947); Ahmet Şükrü Esmer, "Wallace'ın Hezeyanları", **Ulus**, (23.4.1947); **AT**, Sayı, 161, (Nisan 1947). Tasarının benimsenmesinden sonra Türk basınındaki yankılarına ilişkin olarak bkz. Hüseyin Câhit Yalçın, "Amerikan Senatosu'nun Karârı", **Tanin**, (24.4.1947); Necmettin Sadak, "Dünyâ Ölçüsünde Bir Hâdise: Amerikan Senatosu'nun Karârı", **Akşam**, (24.4.1947); Fâlih Rıfkı Atay, "Barış Yolunda Büyük Bir Adım", **Ulus**, (24.4.1947); **AT**, Sayı, 161, (Nisan 1947). Tasarının kabûlünden sonra İnönü'nün Truman'a ilettiği 23 Mayıs târihli mesajı için bkz. **AT**, Sayı, 162, (Mayıs 1947). Ayrıca bkz. Armaoğlu, "Sovyet-Amerikan Münâsebetlerinin Üç Yılı: 1945-1948", **SBFD**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2 ve 3, 4, (1949), s. 378-445.

lu, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımın kesilmesini isterse, Türk ya da Yunan Hükümetleri artık yardımı istemediklerini bildirirlerse ya da ABD Başkanı, bu yasanın amaçlarının gerçekleştiğini ya da artık gerçekleşmek imkânı kalmadığına karar verirse, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan Amerikan yardımına son verilecekti.[97]

ABD Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşâviri Sandifer, 9 Mayıs 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Türkiye ile Yunanistan'a yardım programına ilişkin yasa tasarısının gerek kongre ve gerekse senato tarafından kabûl edildiğini belirtiyordu. Gerek kongrede ve gerekse senatoda tasarıya karşı çıkanlar ve değişiklik önergeleri verenler de olmuştu, fakat bu önergeler hep reddedilmişti. Örneğin bir üye, Yunanistan ve Türkiye'ye Amerikan askerî birliklerinin gönderilmesini yasaklayan bir öneride bulunmuştu. Buna göre, bu iki ülkeye Amerikan askerleri işgâl amacıyla ya da muharip birlikler gönderilmeyecekti. Fakat öneri reddedilmişti. Diğer yandan, yardım miktârını 200.000.000 Dolar ile sınırlayan bir başka önerge de yine reddedilmişti. Bir başka önerge ise, yardım için Yunanistan hükümetinin siyâsî tutuklular için af ilân etmesini istiyordu. Ayrıca, Yunanistan'da bir yıl içinde seçim de yapılmalıydı. Bir başka talep, Yunanistan hükümetinin vergi düzenini yeniden gözden geçirmesiydi. Ne var ki bu öneriler de reddedilmişti.[98]

Zâten ABD'nin Atina Büyükelçisi MacVeagh da, hemen ardından 10 Mayıs'ta ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, ABD kongresinde Yunanistan'da genel af ilân edilmesi yönündeki taleplerin Atina'da meydana getirdiği olumsuz tepkileri açıklıyordu. Buna göre, Yunanistan hükümeti, iç işlerine müdahale edildiği izlenimi almıştı. Büyükelçiye göre, komünistlerin affı, ancak bir sonraki isyânın hazırlığını tetiklerdi ve böyle bir öneri temel bir hatâydı. Ayrıca, Yunanistan'da durumun icâb ettirdiği bâzı özel yasalar ve uygulamalar vardı. Bunlar da kongrede eleştirilmişti; fakat Yunanistan'ın içinde bulunduğu koşullar bunları zo-

97 **ODTP**, s. 224; Ülman, **age**, s. 100-105; Ataöv, **NATO and Turkey**, s. 98; Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, s. 21-22. Yasanın tam metni için bkz. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münâsebetleri**, s. 158-161.

98 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Sandifer'den ABD DB'ye", (9.5.1947).

runlu kılıyordu.[99] Nitekim Atina bu türden bir af çağrısını olumlu karşılamamıştı.[100]

Sonuçta, ABD Dışişleri Bakanlığı da, aradan geçen birkaç günden sonra, 14 Mayıs'ta MacVeagh'a ilettiği raporunda, af sorununda büyükelçinin bakanlıktan daha iyi karar verebileceğini belirtmekten de kaçınmayacaktır. Bununla birlikte, bakanlık Amerikan kamuoyunun Yunanistan'da af çıkarılmasından yana olduğundan da söz ediyordu. Dahası, Amerikan kamuoyunda Yunan hükümetinin iç savaşta uzlaşmaz taraf olduğuna ilişkin bir algı vardı. Amerikan kamuoyuna göre Atina, bütün muhalefeti imhâ etmeye çalışıyordu Bakanlık, Yunanistan'ın af meselesini yeniden gözden geçirmesinin yararlı olacağı kanısındaydı; bununla yetinebilinirdi. Belki daha da iyisi, tarafsız yabancı gözlemcilerin ülkeye dâvet edilmesi ve ülkedeki durum ve af meselesiyle ilgili bir rapor hazırlamasına izin verilmesiydi.[101]

Yine aynı gün 14 Mayıs'ta bu kez de ABD Dışişleri Bakanı Marshall, ABD'nin Atina Büyükelçiliği'ne bir rapor yazacaktır. Buna göre, Türkiye ile Yunanistan'a Amerikan yardım programını içeren yasa iki ya da üç gün içinde Truman tarafından imzâlanacak ve yürürlüğe girecekti. Truman bu arada kamuoyuna da bir açıklamada bulunacaktı.[102] Nitekim Truman yasayı, hatırlanacağı gibi, 22 Mayıs'ta imzâlayacaktır.

ABD'nin Pâris Büyükelçisi Caffery, 12 Mayıs 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Fransız iç politikasında komünistlerin hükümetten dışlandığını belirtiyor ve ABD'nin Türkiye ve Yunanistan politikasına bu bağlamda da işâret ediyordu.[103]

---

99 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "MacVeagh'dan ABD DB'ye", (10.5.1947).

100 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "MacVeagh'dan ABD DB'ye", (10.5.1947). Atina'nın ABD nezdinde bu konudaki şikâyetleri devâm edecektir. Atina, af meselesinin aslâ gündeme gelmemesini istiyordu, aksi hâlde Yunan ordusunun ve subaylarının morali bozulurdu. ABD'nin anlayış göstermesi isteniyordu. Bu konuda ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika ile İlişkiler Direktörü Henderson'un Yunanistan'ın Washington Büyükelçisi Vasili G. Dendramis ile yaptığı görüşmeye ilişkin raporuna bkz. **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Henderson'un Bilgi Notu", (13.6.1947).

101 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan MacVeagh'a", (14.5.1947). Belirtmek gerekir ki, Atina hükûmeti de, hemen akabinde 20 Mayıs'ta, yabancı devletlerin gönderecekleri gözlemcileri ülkeye kabûl edeceğini açıklayacaktır. **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "MacVeagh'dan ABD DB'ye", (20.5.1947).

102 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan MacVeagh'a", (14.5.1947).

103 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonwealth; Europe), "Caffery'den ABD DB'ye", (12.5.1947).

ABD'nin Moskova temsilcisi Durbrow, 3 Mayıs 1947 tarihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı raporda, *Pravda* gazetesinde çıkan ve içinde Türkiye'nin de yer aldığı pek çok ülkenin eleştirildiğine ve onların "demokrasi aldatmacası" olarak tanımlandığına dikkat çekiyordu. Karikatür, Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Dolar çuvalları üzerinde diz çökmüş hâlde bombalarla tasvir ediyordu. Churchill, De Gaulle ve Franco da benzer şekilde resmedilmişti. İlya Ehrenburg da *Pravda*'da yayınlanan yarım sayfa genişliğindeki yazısında, Amerikan politikasını sert şekilde eleştiriyor ve Yunanistan ile Türkiye'ye yönelik Amerikan politikasının gerisinde demokrasiyi korumak adına Sovyetler Birliği'ne karşı kampanyanın stratejik plânının yattığını ileri sürüyordu.[104]

ABD Dışişleri Bakanı Marshall, 15 Mayıs 1947 tarihinde, Wilson'a yazdığı raporda, Türkiye'ye araştırma amaçlı gidecek olan Amerikan heyetine ilişkin bilgi veriyordu. Buna göre, heyetin oluşumunda ABD Dışişleri, Savunma ve Donanma bakanlıkları mutabakat içindeydi. Türkiye konusunda araştırma ABD'nin Ankara Büyükelçisi tarafından yürütülecekti. Araştırma sırasında, Türk ordusu, ulusal savunma için ekonomik ve endüstriyel potansiyel, Türkiye'ye yardım için öneriler, öngörülen yardım miktarı içinde ele alınacaktı.

Araştırma konuları şunları kapsayacaktı: Türk ordusunun, donanmasının ve hava kuvvetlerinin donanım konusundaki spesifik ihtiyaçlarıyla bâzı malzemelerin göreli önceliği; ekonomik ve endüstriyel yardımın ayrıntıları, spesifik projelerin dökümü ya da projelerin türü. Nihâyet bunlar Türk ordusunun kendine yeterliğini ve askerî kurumlarının verimliliğini geliştirecekti. Verimliliği geliştirmek veyâ hâlihazırdaki geniş kuvvetlerin gerektirdiği masrafın ağırlığının azaltılması amacıyla yeniden tasarlanan Türk ordusunun yeniden yapılandırılmasının istenirliğini ya da yapılabilirliğini araştırmak gerekiyordu. Türk ordusunun Amerikalılar ya da İngilizlerce eğitilmesi sağlanacaktı. Türkiye'de gerekli olan Amerikan heyetinin amaçları, hedefleri, türü, kompozisyonu ve boyutu öngörülecekti.

İngiltere'nin Türkiye'ye yönelik ekonomik ya da askerî yardı-

104 **FRUS**, 1947, Cilt: IV, (Eastern Europe; The Soviet Union), "Durbrow'dan ABD DB'ye", (3.5.1947).

ının devâm etmesi de gündemdeydi. Türkiye'de gerekli olan ya da istenen Amerikan ve İngiliz heyetleri arasında kurulacak ilişki saptanacaktı. Talep edilen araç ve gereçlerin tedârikinin süreçleriyle yardım programı sırasında Türkiye'de uygulanacak danışmanlığın derecesi ile uygulama yöntemi de tesbit edilecekti. Bütün bu süreçlerde ABD'nin Ankara Büyükelçisi, Türk Hükümeti, Türk ordusu, Türkiye'deki İngiliz heyeti ya da diğer İngiliz askerî personeli ve başkaca kişi ve kurumlarla danışmalarda bulunacaktı. Nihâyet önerilerini desteklemek üzere ABD'nin Ankara Büyükelçisi de bulgularını hazırlayacağı raporunda sunacaktı. Bu raporun 15 Temmuz 1947 târihine kadar sunulması isteniyordu. Rapor ABD hükümetince gözden geçirilecekti. Ancak eğer büyükelçi henüz rapor tamamlanmadan yardım programının başlatılmasını gerekli görürse, bu öneriyi yapabilirdi.

Marshall, raporunda yine Türkiye'ye yapılacak yardımın temel amaçlarını ortaya koymaya çalışıyordu. Buna göre, araştırmaya yol gösterecek olan hedefler, olası bir Sovyet saldırısına karşı Türkiye'nin direnişinin hâlihazırdaki güçlü konumunu sürdürmekti. Amaç, Türklere savunmalarının güçlü olduğu yolunda güven verebilmekti. Bunun için aslî ve potansiyel destek olarak ABD güven vermeli; iyi donatılmış, etkili ve güçlü Türk ordusu olmalıydı. Ayrıca, Türkiye'nin ekonomik refah seviyesinin artırılması da gerekiyordu; böylece Sovyet nüfuz bölgesine açık olmayacaktı. Aynı zamanda bu, Türkiye dışarıdan herhangi bir destek almadığında da, Türk ordusunun ekonomik yükünü azaltacaktı. Diğer yandan, hâlihazırda Türk ekonomisinin gücü ve verimliliği, Türk halkının genel refah seviyesini destekleyecek ve ülkeye gereken savunma gücünü sunacak şekilde desteklenmeliydi.[105]

Marshall, Truman'ın yasayı imzâladığı günün hemen ertesinde, 23 Mayıs 1947 târihinde, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne yazdığı bir raporda, ABD tarafından Türk Hükümeti için hazırlanan notun sunulmasını istiyordu. Notta, tıpkı aynı gün Yunanistan hükümetine sunulan notta olduğu gibi,[106] ABD ile Türkiye arasında daha eski târihlerde yapılan görüşmelere atıfta bulunuluyordu. Gün-

105 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne", (15.5.1947).

106 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan MacVeagh'a", (23.5.1947).

dem, Türkiye'nin yardım ihtiyâcıydı. Truman, 22 Mayıs'ta yasayı imzâlayarak yardım programının uygulanmasını mümkün kılmıştı. Hâli hazırda ABD, Ankara'ya yapacağı yardımın türünü görüşmek üzere Türk Hükümeti ile temâs etmek istiyordu. Böylece Türkiye'nin ihtiyaçları çok daha iyi bir şekilde karşılanabilecekti; ABD'nin Ankara Büyükelçisi bu konuda Washington'dan talimat almıştı bile. ABD, Türkiye'ye yardım programının uygulanma şekline ilişkin Ankara ile görüşmeye hazır olduğunu bildiriyordu. Wilson, bu notu 26 Mayıs'ta Hasan Saka'ya sunacaktır. Saka da, hemen ertesi gün, 27 Mayıs'ta Türk Hükümeti'nin ABD ile görüşmelere başlamaya hazır olduğunu açıklayacaktır.[107]

ABD'nin Moskova temsilcisi Durbrow, bu kez 22 Mayıs'ta ABD Dışişleri Bakanlığı için hazırladığı raporda, Yunanistan ile Türkiye'ye yönelik Amerikan yardımını içeren Truman'ın mesajının Sovyet basın ve yayın organlarında karşı savunmayı tetiklediğini bildiriyordu.[108]

ABD Dışişleri Bakanlığı Politika Plânlama Heyeti Başkanı Kennan, 23 Mayıs 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson'a yazdığı bir raporda, Truman'ın Türkiye ile Yunanistan'a ilişkin mesajının kamuoyundaki bâzı etkilerinin düzeltilmesi gerektiğine de değiniyordu. Bu konuda Amerikan politikası kritik bir aşamaya gelmişti.[109]

Yasanın benimsenmesinden hemen sonra Mayıs ayının ikinci yarısında General Oliver başkanlığında kurulan bir Amerikan heyeti, Türkiye'ye gelerek çalışmalarına başlamıştı bile.[110] Heyet, Genelkurmay Başkanlığı'ndaki toplantılara katılıyordu. ABD Hava

---

107 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne", (14.5.1947).

108 **FRUS**, 1947, Cilt: IV, (Eastern Europe; The Soviet Union), "Durbrow'dan ABD DB'ye", (22.5.1947). Ayrıca bkz. **FRUS**, 1947, Cilt: IV, (Eastern Europe; The Soviet Union), "Durbrow'dan ABD DB'ye", (10.6.1947).

109 **FRUS**, 1947, Cilt: III, (The British Commonwealth; Europe), "Kennan'dan Acheson'a", (23.5.1947).

110 **Cumhuriyet**, (25.5.1947). **Cumhuriyet** gazetesi, General Oliver Heyeti'nin ülkeyi dolaşacağını haber veriyordu. **Cumhuriyet**, (30.5.1947); **Cumhuriyet**, (2, 4-5, 10-11 ve 19.6.1947). Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 163, (Haziran 1947). Oliver Heyeti, iki aya yakın bir süre Türkiye'de kalacak ve daha sonra 18 Temmuz'da ülkeden ayrılacaktır. Oliver Heyeti'nin ülkeden ayrılışı için bkz. **Cumhuriyet**, (17 ve 19.7.1947); **AT**, Sayı: 164, (Temmuz 1947). **Ulus** gazetesinde de haber öne çıkarılmıştı. **Ulus**, (11.5.1947). Barutçu da, günlüğünde Oliver heyetine ilişkin Çankaya'da yapılan bir toplantıdan söz etmektedir; buna göre, Amerikan heyeti Karadeniz'de Sovyetler Birliği'nin olası çıkarma noktalarını saptamaya çalışıyordu. Akdeniz'de de Türkiye'ye askerî yardımda bulunabilecekleri beş limanı tesbit etmek çabasındaydılar. Barutçu, **age**, (Cilt: 2), s. 824.

Generali Hull ile beş kişilik hava heyeti de Ankara'ya gelmişti.[111] Heyetin görevi, Türk yetkililerle görüşmeler yolu ile "Türk ordusunun hangi alanlarda" ve "ne kadar yardım görmesi gerektiği konusunda" ABD yönetimine rapor hazırlamaktı. Heyet, Türk ordusunun asker sayısının azaltılarak, teçhizâtının modernleştirilmesi gerektiği üzerinde durmuş ve ordunun savunma gücünün artırılmasına özel bir ilgi göstermişti. Türkiye'ye yapılması düşünülen 100.000.000 Dolar'lık yardım, Türk ordusunun teçhizâtının modernleştirilmesinde kullanılacaktı. Oliver heyetince hazırlanan raporda, Türkiye'ye aynı ölçüde üç yıl üst üste yardım yapıldığı takdirde, Türkiye'nin kendi kendini savunmaya yeterli bir güç hâline gelebileceği öngörülmüştü.

Bunun için de söz konusu 100.000.000 Dolar'lık yardımın 5.000.000 Dolar'ının savunma için önemli yolların yapımı ve bakımı için, 14.750.000 Dolar'ının donanmaya yapılacak malzeme yardımı ve donanmanın eğitimi için, 26.000.000 Dolar'ının aynı amaçla hava kuvvetlerine ve 48.000.000 Dolar'ının da yine aynı amaçla kara kuvvetlerine ve nihâyet son kalan 5.000.000 Dolar'ının tersânelerin onarımı için harcanması uygundu.[112]

Ne var ki, dokuz ay zarfında söz konusu yardım miktârının sâdece bir kısmı gerçekleşebilecektir. Ankara'ya gerçekte 69.000.000

---

111 **Cumhuriyet**, (25-26.5.1947). Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 163, (Haziran 1947). Amerikan hava ve deniz heyetleri Temmuz ayında geri döneceklerdir. **AT**, Sayı: 164, (Temmuz 1947). İngiliz donanmasına âid bir filonun yakında Karadeniz'e geçeceğine ilişkin bir haber için bkz. **Cumhuriyet**, (21.6.1947). Ancak İngiliz filosu, tam bir ay sonra 21 Temmuz'da gelecektir. **Cumhuriyet**, (21-22.7.1947). İngiliz Akdeniz Kuvvetleri Başkomutanı ve Filo Komutanı Amiral Willis, Ankara'da İnönü tarafından da kabûl edilecektir. **Cumhuriyet**, (24.7.1947); **AT**, Sayı, 164, (Temmuz 1947). Ayrıca Başbakan Peker, Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Millî Savunma Bakanı Cemil Câhit Toydemir ve Genelkurmay Başkanı Sâlih Omurtak da ziyâret edilenler arasındaydı. **AT**, Sayı, 164, (Temmuz 1947). İki uçak gemisi, iki kruvazör ve dört muhripten oluşan filo 26 Temmuz'da İstanbul'dan ayrılır. **Cumhuriyet**, (26.7.1947); **AT**, Sayı, 164, (Temmuz 1947). Bu vesile ile Türk-İngiliz ittifâkının geçerliğinin bir kez daha vurgulandığına işâret eden ve basında yayınlanan yazılar için ayrıca bkz. Fâlih Rıfkı Atay, "İngiliz Filosunun Ziyâreti", **Ulus**, (21.7.1947); Abidin Dâver, "Misâfirlerimiz Safâ Geldiniz", **Cumhuriyet**, (21.7.1947); Nihat Erim, "İngiliz Denizcileri Ankara'da", **Ulus**, (23.7.1947); Nâdir Nâdi, "Türk-İngiliz Dostluğu", **Cumhuriyet**, (24.7.1947); Hüseyin Câhit Yalçın, "Türk-İngiliz Dostluğunda Son Gelişme", **Tanin**, (30.7.1947); **AT**, Sayı, 164, (Temmuz 1947). Bir başka İngiliz kruvazörü de Ağustos ayında İzmir'e demirler. **Cumhuriyet**, (22.8.1947); **AT**, Sayı: 165, (Ağustos 1947). Bu sırada Türkiye'nin Moskova eski Büyükelçisi Selim Sarper de, Birleşmiş Milletler baş delegeliğine atanmıştı. **AT**, Sayı: 162, (Mayıs 1947).

112 **DDTP**, s. 224; Ülman, **age**, s. 109-110; Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, s. 23. "Sâbık Kurmay Önyüzbaşı ve **Demokrasi** gazetesi muharriri" İhsan Yurdoğlu, heyetin 22 Mayıs'ta Ankara'ya vardığını ve üç ay kadar da Türkiye'de kaldığını belirtiyor. İhsan Yurdoğlu, **Amerikan Yardımı Hakkında Tahliller ve Düşünceler**, s. 71. Ayrıca bkz. Ülman ve Sander, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler II: (1923-1968)", **SBFD**, Cilt: XXVII, No: 1, (Mart 1968), s. 19; Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye**, s. 53-54.

Dolar yardım yapılabilecek ve bunun tamâmı askerî amaçlara tahsis edilecektir.[113] İnönü, iki aydır Türkiye'de olan General Oliver başkanlığındaki Amerikan askerî heyetini 5 Temmuz'da kabûl eder. Bu kabûlü birkaç gün sonra da Genelkurmay Başkanı Sâlih Omurtak'ın kabûlü izleyecektir. Başbakan Peker, Mayıs ayı sonlarında bir Amerikan yayın kuruluşuna yaptığı açıklamada, Türk-Sovyet ilişkilerinin normale dönebilmesinin Moskova'nın taleplerini kesin ve inandırıcı bir şekilde geri çekmesi ile mümkün olabileceğini belirtiyordu. İlişkilerde normalleşme ise, Ankara'nın Londra ve Washington ile ilişkilerini hiçbir şekilde etkileyemezdi.[114]

Kronolojide küçük bir miktar sıçrama yaptığımın farkındayım; yine Amerikan belgelerine dönerek, yaza kadar geçecek olan süreyi artık gözden geçirebiliriz.

Marshall, 28 Mayıs'ta Truman'a yazdığı raporda, yardım programına ilişkin olarak Türkiye ile ABD arasında hazırlanan anlaşma taslağını sunuyordu. Buna göre, bu doküman Yunanistan'la karşılaştırıldığında daha basitti. Çünkü, Ankara'ya yardım programının kapsamı daha sınırlıydı. Eğer anlaşma taslağı Truman'ın onayından geçerse, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne iletilecekti. Büyükelçilik Türk Hükümeti ile görüşmelere başlayacaktı.[115]

ABD Dışişleri Bakanlığı'nda görevli C. McGhee tarafından hazırlanan ve ABD Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İlişkiler bölümünde özel asistan Clayton ile İşgâl Bölgeleri bölümünde görevli Hilldring'e iletilen bilgi notunda, Türkiye ile Yunanistan'a öngörülen yardım programına ilişkin hazırlıklardan söz ediliyordu. Programın uygulamaya konulması için bâzı hazırlıklar gerçekleştirilmişti. Özel olarak kurulan geçici Türkiye-Yunanistan yardım komitesinde yapılan görüşmeler sonucunda, ilk adımda 100.000.000 Dolar değerinde bir meblâğın derhâl harcanabileceğine karar verilmişti. Gerçi henüz program kesinleşmediğinden, bu miktârın bir kısmının amaç dışı kullanımı gibi bir riskle karşılaşmak da mümkündü; fakat bu, göze alınması gereken küçük bir riskti.[116]

---

113 Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, s. 23.

114 **AT**, Sayı, 162, (Mayıs 1947). Ayrıca bkz. Âsım Us, "Sovyet Rusya İle Anlaşmak İçin Türkiye Mümkün Olan Herşeyi Yapmıştır", **Vakit**, (26.5.1947); **AT**, Sayı, 162, (Mayıs 1947).

115 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan Truman'a", (28.5.1947).

116 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "C. McGhee'den Clayton ve Hilldring'e", (28.5.1947).

ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Afrika ile İlişkiler Direktörü Henderson, 3 Haziran 1947 târihinde hazırladığı bilgi notunda, kendileriyle Türk silâhlı kuvvetlerinin yapısına ilişkin danışmalarda bulunmak isteyen İngiliz heyetinden söz ediyordu. Buna göre, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'a ve ABD Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak, Türk ordusunun boyutu ve bileşimi hakkında nihâî karârı verebilmek için, Washington'daki Amerikan ve İngiliz askerî yetkilileri arasında görüşmelerde bulunulmasını önermişti. Aslında benzer bir öneri daha Şubat ayında, Türkiye'ye Amerikan yardımı talebi ilk kez ortaya çıktığında yine İngilizlerce yapılmıştı bile. Bu aşamada bu istek, Wilson'un İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'ne yaptığı açıklamanın ardından yeniden gündeme gelmişti.

Wilson söz konusu açıklamasında, ABD'nin İngiltere'nin Türkiye'deki ordu ve donanmada görevli eğitmenlerinin görevlerine devâm etmesini istediğini bildirmişti. İngiltere de, donanmada ve hava kuvvetlerinde görevli eğitmenleri için herhangi bir sorun bulunmadığını, fakat kendilerinin Türk ordusunda tam olarak ne yapılması gerektiğini tam ve kesin olarak bilmelerinin gerektiğini ve bunun sonucunda da İngiliz eğitmenlerinin Türk kara kuvvetlerinde göreve devâm etmesinin yararlı olup olmayacağına karar verebileceklerini belirtmişti. İngiltere, Amerikan ve İngiliz hükûmetlerinin Türkiye'nin ne çeşit bir orduya sâhip olması gerektiğine karar vermeleri gerektiğini ve daha sonra da bu konudan Ankara'yı haberdâr etmeleri gerektiğini bildirmişti.

Henderson, bilgi notunda, ABD'nin hangi konularda İngiltere'nin taleplerine katıldığını da açıklıyordu; buna göre, Türk silâhlı kuvvetlerinin gelecekteki yapısıyla ilgili olarak ortak görüşmeler yapılmalıydı; bu görüşmeler, Türkiye'ye gitmesi plânlanan Amerikan araştırma heyetinin Türkiye'den dönüşünden hemen sonra Washington'da yapılabilirdi. Ayrıca, Türkiye'ye gidecek olan Amerikan heyetine araştırma yapmak ve bunun sonucunda hâlihazırda gündemde olan tartışma konularına da yer vererek hazırlayacağı raporu sunmakla ilgili görev verilmeliydi.

Henderson'un bilgi notunda bâzı tartışmalara da yer verilmişti; Wilson'un 31 Mayıs'ta ABD'nin Türkiye'yi Türk silâhlı kuvvetlerinin nasıl yapılandırılması gerektiği yönünde sert ve süratli ka-

rar almaya sevk etmemesi, Ankara'yı böylesine bir pozisyonda bırakmaması gerektiğini belirttiği hatırlatılıyordu. Bununla birlikte Henderson, ABD'nin elbette Ankara'nın talebi üzerine bu yönde yardımcı olmak zorunda olduğunu da açıklıyordu. Elbette ABD öneride bulunacaktı. ABD'nin ilk amacı, 100.000.000 Dolar değerindeki yardımın en verimli ve etkili bir şekilde nasıl kullanılacağına ilişkin karar vermekti. ABD'nin hedefi, Türkiye'nin ulusal savunmasına yardım olacak şekilde bu yardımı gerçekleştirmekti.

ABD, Türk silâhlı kuvvetlerinin ölçü ve yapısına ilişkin görüşlerini Ankara'ya sunarken, bunu empoze etmekten kaçınmalıydı. Wilson'ın endişesi, Amerikalılarla İngilizlerin Türkiye'nin ne yapması gerektiğine ilişkin olarak ayrı ayrı ve birbirlerinden bağımsız olarak karar aldıklarına ilişkin Ankara'da yanlış ve tâlihsiz bir izlenim yaratmaktı ki, bundan kesinlikle kaçınılmalıydı. Wilson, ayrıca Türkiye'deki Amerikan araştırma heyetinin Türklerden bilgi edinmekte olduğunu, ancak bu bilgilerin İngilizlerle paylaşılmadığını ve paylaşılmak da istenmediğini bildiriyordu. Wilson'un bu konudaki görüşleriyse genellikle paylaşılıyordu.

Henderson da, ABD'nin Türkler nezdinde dikte eden bir devlet izlenimi uyandırmaktan çekindiği için, bu türden bir dayatma izlenimi yaratmaktan kaçınacağını yazıyordu. Türk silâhlı kuvvetlerinin gelecekteki yapısına yönelik Amerikan yardımında sert ve süratli koşullar gündeme getirilmesi söz konusu olmayacaktı. Diğer yandan, Amerikan askerî personeli hiç kuşkusuz bu alanda Ankara'ya öneriler sunacak ortamı da bulacaktı. Washington, Türklerin de bu önerileri ciddîye alacağına ilişkin pek çok neden olduğu kanısındaydı.

Diğer yandan, ABD'nin kendisini eylem ya da önderlik açısından herhangi bir şekilde İngilizlere bağlaması da doğru olmazdı; Ankara'nın ABD'nin, Türklerin bilgisi veyâ onayı olmaksızın, İngilizlerle ortak kararlar aldığını düşünmesi de arzu edilmezdi. Böyle bir gelişmeden kesinlikle kaçınılmalıydı. Bununla birlikte, Washington da, Londra'nın Türkiye'ye yönelik ilgisini ve bu ülkede süregelen çıkarlarını biliyordu. Kabûl de ediyordu; İngiltere'nin imkânı olduğunda gerek teknik eğitmenler ve gerekse başkaca şekillerde Türkiye'ye yardım etmeye devâm etmesini ABD de istiyordu zâten. ABD, kesinlikle İngilizleri saf dışı etmek gibi bir

amaç gütmüyordu. Onlar da oldukları yerde kalacaklardı. Özellikle İngiltere'nin, Türkiye'nin nasıl bir kara kuvvetine sâhip olması gerektiği ve ne tür araç ve gereç kullanacağına ilişkin karar alınmadığı sürece, Türkiye'de kara kuvvetlerine yardımcı olan İngiliz eğitmenlerinin görevlerine hâlâ devâm etmeleri yönünde karar vermelerine imkân olmadığına ilişkin görüşü oldukça mantıklı bir gerekçe olarak görülmeliydi.

Henderson, bütün bu görüş ve tartışmalardan sonra, kendi önerilerini gündeme getirmişti. Buna göre, ABD Savunma Bakanlığı ile Donanma Bakanlığı birlikte bâzı adımlar atmalıydı ve bu adımların atılabilmesi için de yetkilendirilmeliydi. İngiltere'nin Washington Büyükelçiliği'ne, ABD'nin Türklere Türk silâhlı kuvvetlerinin nasıl yapılandırılması gerektiğine ilişkin herhangi bir dayatma niyetinde olmadığı gayri resmî olarak açıklanmalıydı; bu nedenle de Washington, İngiltere'nin talebi olan nihâî karârı vermek üzere resmî görüşmelere katılmak istemiyordu. Yine İngiliz Büyükelçiliği'ne ABD'nin İngiltere'nin bu konudaki çıkarlarını kabûl ettiğini de bildirmek gerekiyordu. Ayrıca ABD, İngiltere'nin Türkiye'deki eğitim programını plânlayabilmesi için de gereken bilgilere olan ihtiyâcını kabûl ediyordu. Bu nedenle ABD, araştırma heyetinin Türkiye'den dönüşünden sonra Washington'da İngilizlerle gayri resmî görüşmelere başlanabileceğini bildirmeliydi. Bu târihte elbette Amerikan heyeti İngilizlere gereken bilgileri iletmiş olacaktı. Bu bilgiler içinde Türk silâhlı kuvvetlerinin ikmâli konusunda gerek Türklerin ve gerekse Amerikan ve İngilizlerin plânları da bulunacaktı.

Ancak Henderson, bu noktada önemli bir başka husûsa daha değinme ihtiyâcını hissediyordu; buna göre, Ankara özel olarak talep ederse, Türkiye'nin Amerikalılarla paylaştığı bilgiler, Ankara'nın onayı olmaksızın İngiltere'ye aksettirilmeyecekti. Ayrıca, bilinmesi gereken bir başka konu daha vardı; buna göre, Ankara'dan İngiliz ya da Amerikan ataşelerinin gayri resmî görüşmelerde bulunmak üzere çağrılmasının son derece uygunsuz bir izlenim vereceği konusunda da ABD'nin Ankara Büyükelçiliği uyarılmalıydı. Çünkü, bu durum hiç kuşkusuz Türkiye açısından spekülasyonlara açık olacaktı; ayrıca görüşmelerin önemini de abartacaktı.[117]

117 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Henderson'un Bilgi Notu", (3.6.1947).

Marshall, 4 Haziran 1947 târihinde, ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'ne yazdığı raporda, Amerikan yardımına ilişkin olarak Türkiye'ye önerilecek anlaşma metninin taslağını sunuyordu. Unutulmasın ki, sâdece birkaç gün önce 31 Mayıs'ta benzer bir taslak ABD'nin Atina Büyükelçiliği'ne de iletilmişti.[118] Bu vesileyle metinleri karşılaştırmak da mümkündür.

Anlaşmada, Türk Hükümeti'nin ülkesinin özgürlüğünü ve bağımsızlığını savunmak için güvenlik güçlerini güçlendirmek ve aynı zamanda da ekonomisinin istikrârını sürdürmek amacıyla ABD'den yardım talep ettiği belirtiliyordu. ABD kongresi de, 22 Mayıs'ta Truman'a Türkiye'ye yardım yapma yetkisi vermişti; bu yardımın amacı, her iki ülkenin de güvenliğini ve bağımsızlığını güvence altına almaktı. Gerek ABD ve gerekse Türk Hükümeti, bu yardımın BM anlaşmasının temel amaçlarıyla uyum içinde olduğu kanısındaydı; yardım programı, BM anlaşmasının temel hedeflerinin gerçekleşmesine hizmet edecekti. Aynı zamanda Amerikan ve Türk halkları arasındaki dostluk bağlarının güçlendirilmesine de yardım olacaktı.

Yunanistan ile yapılması tasarlanan anlaşmada da benzer ifâdeler vardı; buna göre, Yunanistan hükümeti, ABD'den mâlî, malzeme ve teknik yardım talep etmişti; bu talebin nedeni, ekonomik krizi engellemek, ulusal toparlanmayı desteklemek ve ülkede sukûneti sağlamaktı. Kongre de bu yetkiyi Truman'a vermişti. Bu kısım Türkiye ile yapılması düşünülen anlaşma metniyle aynıydı.

Türkiye ile yapılması düşünülen anlaşmanın ilk maddesinde, 22 Mayıs'ta kongrenin onayı ile Truman'a verilen yetki sonucunda, ABD'nin Türkiye'ye yardımda bulunacağı belirtiliyordu. Ayrıca, buna ek olarak başkaca yetkiler de verilebilirdi. Ankara da, bu yardımları anlaşma koşulları çerçevesinde en verimli şekilde kullanacaktı. Yunanistan için de aynı hüküm geçerliydi; fakat Atina için mümkün olan en kısa sürede Yunanistan'da güvenliğin sağlanması ve yeniden yapılanmanın temini için kendi öz kaynaklarını da devreye sokacağı belirtilmişti.

Türkiye'ye önerilen anlaşmanın ikinci maddesinde, Truman tarafından şekillendirilen ve Türkiye'ye gönderilen Amerikan heyeti-

118 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan ABD'nin Atina Büyükelçiliği'ne", (31.5.1947)

nin başkanının ABD'yi temsil edeceği ve bu anlaşma çerçevesinde de yardım programıyla ilgili konularla ilgileneceği belirtiliyordu. Heyet başkanı, Ankara'ya da danışılarak yapılacak olan yardımın şartlarını ve süresini bu anlaşma çerçevesinde saptayacaktı; ancak, ABD ile Türkiye arasında yapılacak olan, bu arada zaman zaman da değişecek olan ve mâlî şartları içeren özel anlaşma, bu çerçevede ele alınmayacaktı. Heyet başkanı, bu anlaşma çerçevesinde yardım programının amaçlarına tam olarak ulaşmasını sağlamak üzere Ankara'ya önerilerde de bulunacaktı. Bir anlamda danışmanlık yapacaktı. Ankara, heyet başkanına ve onun tarafından atanmış heyetin diğer üyelerine, Amerikan yardım programının kullanımını ve uygulanmasını özgürce gözleme imkânı ve fırsatı tanıyacaktı. Yine Türkiye, heyet başkanına, görevi ve sorumluluğu gereğince talep ettiğinde, söz konusu yardım programının kullanımına ve gelişimine ilişkin olarak rapor ve bilgi verecekti. Yunanistan için de aynı hükümler geçerliydi; fakat Atina için Yunanistan'ın kendi öz kaynaklarını da faaliyete geçirmesi talep ediliyordu.

Önerilen anlaşmanın üçüncü maddesine göre, iki ülke kendi kamuoylarının tam olarak bilgilendirilmesinde işbirliği içinde olacaklardı; bu işbirliğinde iki ülkenin de güvenliği açısından tutarlılık bekleniyordu. Bu çerçevede; ABD'nin basın ve yayın temsilcileri özgürce gözlemde bulunabilecekler ve yardım programına ilişkin gelişmeleri yine özgürce rapor edebileceklerdi. Ankara da, yardımın amacı, kaynağı, karakteri, kapsamı, felsefesi ve miktârı ile gelişme sürecine ilişkin olarak kendi kamuoyuna tam ve sürekli bilgi aktaracaktı. Yunanistan için de aynı hükümler geçerliydi.

Anlaşma taslağının dördüncü maddesine göre, Ankara, Truman'ın talep etmesi hâlinde, ABD'nin güvenliği açısından bu anlaşma çerçevesinde gereken bilgileri sağlayacaktı. Truman'ın izni olmaksızın da bu türden bilgilerin Türk Hükümeti adına çalışan bir görevlinin kullanımına açılması ya da bilgilerin amacına aykırı olarak kullanılması mümkün değildi. Aynı hüküm Atina için de geçerliydi.

Anlaşma taslağının beşinci maddesinde, Türk Hükümeti'nin ABD'den aldığı bu yardımı, bu yardım hangi alanda olursa olsun, herhangi bir şekilde bir başka ülkeye iletmesi yasaklanıyordu. Yunanistan için de aynı yükümlülük söz konusuydu.

Önerilen anlaşmanın altıncı maddesi, yardım programının hangi koşullarda sona ereceğini öngörüyordu; buna göre, Türkiye talep ederse ya da BM Güvelik Konseyi ya da Genel Kurulu, BM'nin sağlayacağı bir yardımın ABD'nin yardımının yerine geçeceğini ya da onun devâmını sağlayacağını ve artık ABD ile yapılan anlaşmaya gerek kalmadığını ya da istenmediğini açıklarsa ya da yukarıda belirtilen yardımın üçüncü ülkelere aktarılamayacağına ilişkin hükmün ihlâl edilmesi hâlinde, ABD'nin çıkarlarına aykırı olmamak kaydıyla, kongrenin karârıyla ya da ABD başkanının onayıyla, yardım programına son verilecekti. Yunanistan için de bu hüküm geçerliydi.

Anlaşma taslağının yedinci maddesine göre, anlaşmanın imzâ târihinden itibâren yürürlüğe girmesi öngörülüyordu; anlaşmanın sona ereceği târih ise, iki hükümetin arasında kararlaştırılacaktı; yâni anlaşmanın bitim târihi açık bırakılmıştı. Anlaşma, BM'ye de sunulacaktı. Aynı hükümler Atina için de söz konusuydu.[119]

Wilson da, hemen iki gün sonra 6 Haziran'da ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, bakanlığın iki gün önceki raporuna atıfta bulunuyor ve hemen ardından da Türkiye'ye yapılacak olan Amerikan yardımının en verimli şekilde gerçekleşmesini sağlamak için görevlendirilen ABD Dışişleri, Savunma ve Donanma bakanlıkları araştırma heyetinin kendisine bâzı önerilerde bulunduğunu açıklıyordu. Heyet 22 Mayıs'ta Ankara'ya varmıştı. Heyet bir an önce Türk Genelkurmay Başkanlığı ve hükûmetiyle günlük görüşmelere başlamıştı bile. Bu alanda oldukça tatmin edici gelişmeler görülmüştü; heyet tüm Türk yetkilileriyle tam bir işbirliği içindeydi. 3 Haziran'da da heyet Türkiye'deki muhalefet partileriyle birlikte araştırmada ele alınan konuların çalışılması için ülkenin belirli bölgelerini ziyâret etmişti. Heyetin ziyâretlerini tamamlayarak Haziran ayı sonlarında yeniden Ankara'ya dönmesi bekleniyordu. Sonra araştırma raporunun taslağı hazırlanacaktı. Wilson, heyetin dönüşünden ve yardım programına ilişkin spesifik tavsiyelerini içeren raporun hazırlanmasından sonra, Washington'dan Ankara'ya döndükten sonraki gözlemleri ile araştırma heyetinin kazanmış olduğu tecrübe temelinde kendi kişisel gözlemlerini içeren ge-

119 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan Wilson'a", (4.6.1947).

nel görüşlerini aktaracağı raporunu ABD Dışişleri Bakanlığı'na ileteceğini bildiriyordu.

Raporunun bu kısmında Wilson, başkaca açıklamalarda da bulunuyordu; buna göre, Türkiye'ye yardım programının ABD kongresi tarafından kabûl edilmesinin Türkiye'de cesâretlendirici etkisi olmuştu. Gerek Türk Hükümeti ve gerekse Türk halkı bu gelişmeyi bütün kalbiyle desteklemişti. Wilson'a göre, bütün bu gelişmelerin BM'nin güçlenmesine etkili katkısı olacağı gibi, Orta Doğu'da barış ve istikrârın korunmasına son derece olumlu etkileri olacaktı. Türk halkı olsun, hükümeti olsun Amerikan yardım programına çok güveniyordu. Bu bakımdan da ABD'nin söz konusu programı uygulamaktan kaçınmasını ya da ertelemesini hiçbir şekilde anlayamayacaktı.

Wilson, Ankara'ya yeniden döndüğünden beri yaptığı gözlemler sonucunda, ABD'nin Türkiye'ye yapacağı yardımın bölgedeki barışın korunmasına katkıda bulunacağına ilişkin inancının daha da güçlendiğini bildiriyordu. Amerikan yardımı dünyânın bu bölgesine moral vermek bakımından çok önemliydi; ayrıca ABD'nin BM'nin ilkelerini desteklediğini de gösteriyordu. Amerikan yardımının Türk ulusal savunmasını güçlendireceği ve bunun sonucunda da Türk ekonomisi üzerinde olumlu etkilerinin görüleceği öngörülmüştü. Eğer ABD, Türkiye'ye ihtiyâcı olan araç ve gereçleri sağlamazsa, bu takdirde Ankara bunları satın almak için dövize ihtiyaç duyacak ve bu ihtiyâcını gidermek için de elindeki döviz stoklarını kullanmak zorunda kalacaktı; bütün bunlar Türkiye'nin mâlî ve ekonomik durumunu zayıflatacaktı.

Wilson, raporunda, pek çok alanda yapılan araştırmalar sonucunda, araç, gereç ve teknik yardım şeklindeki yardıma kesin ihtiyaç olduğunun anlaşıldığını belirtiyordu. Yine araştırmalar sonucunda, yardım programına ilk başta düşünüldüğünden de daha fazla gerek duyulduğu anlaşılmıştı. Yardım programı verimli projelere tahsis edilecekti. Bu projelerin pek çoğu âcildi. ABD'nin Türkiye'ye yardım programı baştan ölçülemeyecek önemdeydi; programın olumlu etkileri öngörüldüğü şekilde tamâmen verimli olacaktı. ABD'den alacağı bu yardımla ve uluslararası bankadan ekonomik projeleri için alacağı ek yardımla Türkiye, ülkenin eko-

nomik kaynaklarının geliştirilmesinin ulusal güvenliğini güçlendireceğini ümit ediyordu.[120]

ABD'nin Londra Büyükelçiliği'nden 11 Haziran 1947 târihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na iletilen bir rapora göre, İngiltere'nin Akdeniz'de tatminkâr bir savunma düzeni kurması zorunluydu. ABD'nin yanı sıra bölgede İngiltere'nin de gücü bulunmalıydı. Londra, Kuzey Afrika'da, Orta Doğu'da ve Akdeniz'de, Yunanistan ve Türkiye'de sorumluluğunu ve yükümlülüğünü ABD'ye devretmekten memnundu. Tıpkı İran'da da olduğu gibi. Türkiye ile Yunanistan'ın geleceği ise belirsizdi. Oysa İngiltere'nin Akdeniz'deki konumu hayli zayıftı ve gelecekte de muhtemelen daha da zayıflayacaktı.[121]

ABD'nin Moskova temsilcisi Kohler, 13 Haziran 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, *Pravda* gazetesinde Türkiye'ye yapılacak olan Amerikan yardımıyla ilgili olarak yayınlanan yorumu aktarıyordu. Buna göre, *Pravda* 12 Haziran'da ABD'nin Türkiye'ye yardımını şiddetle eleştirmişti. *Pravda*'ya göre, bu yardım Türkiye'yi Amerikan denetimine almayı amaçlıyordu. Kılıf da, Türk ordusunun modernizasyonu olarak lânse edilmişti. Ama aslında Türkiye'nin bağımsızlığı kaybediliyordu. Oysa Türk halkı bu duruma karşı çıkmıştı; ama sonucu değiştirememişti. Türk halkının görüşü ABD'nin umurunda değildi. Onlar sanki Türkiye'yi satın almış gibi davranıyorlardı. Amerikalı danışmanlar ülkeyi denetlemeye gelmişlerdi. Yardımın nasıl ve nereye harcanacağını da saptayacaklar ve denetleyeceklerdi. ABD sâdece siyâsî çıkarlarının peşindeydi; Truman Doktrini, bir yandan da ABD endüstrisinin çıkarlarını gerçekleştirmek üzere gündeme gelmişti. Diğer yandan da, hem elde kalmış savaş araç ve gereçleri, hem de Amerikan savaş sanâyinin ürünleri satılabilecekti. Ama hep Amerikan denetiminde kalmak üzere.

Bu arada ABD askerî heyeti de gelecekti. Heyet üyeleri, Türk yetkililerle ülkenin silâhlanma ihtiyâcını görüşüyordu. Görüşmeler, Türk piyâde birliklerinin motorizasyonu, yüksek ateş gücü, hava savunma güçleri, yeni hangarlar yapılması, eski yapıların yeniden düzenlenmesi gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştı. Hat-

120 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (6.6.1947).

121 **FRUS**, 1947, Cilt: I, (General; The United Nations), "Douglas'tan ABD DB'ye", (11.6.1947).

tâ Türk ordusu için yeni üniformalar bile görüşülüyordu. Amerikan heyeti, ülkenin bütün önemli stratejik bölgelerini ziyâret ediyordu. Bütün bunlar, Türkiye'nin bağımsızlığını tehdit ediyordu. Amerikan sermâyesi, Türkiye'nin ekonomisine derinden sızıyordu, ona nüfûz ediyordu. Daha şimdiden İstanbul ve İzmir'de Amerikan bankaları şûbe açmaya başlamıştı bile; Amerikan şirketleri de topluca şûbeler açıyorlardı. Amerikan şirketleri ayrıca petrol araştırmaları için de izinliydi. Amerikan baskısı altında ülkede yabancı sermâye sınırlamaları kaldırılmıştı. Aksine, yabancı sermâye için olağanüstü olumlu koşullar sağlanmıştı. Böylece ülkede Amerikan sermâyesinin sızması için mümkün olan tüm olumlu şartlar yaratılmıştı. Sonuçta, ABD'nin gözde sloganı olan "açık kapı ve eşit fırsat" ilkesi uygulamaya konulmuştu. Türkiye bu sûretle ekonomik bağımsızlığını da yitirmeye başlamıştı. Bu arada İngiltere de, daha güçlü olabileceği ve daha iyi sonuç alabileceği bir konum için arayış içindeydi. Bu aşamada ABD'nin ülkeye girişinin ardından Türkiye'deki demokratik çevreler alârma geçmişti. Türkiye'nin Amerika'nın kolonisi hâline gelmesinden çekiniyorlardı. Hattâ sıradan insanlar bile aynı düşünceyi paylaşıyorlardı. Onlar da yabancı bir doktrinle Türkiye'nin bağımsızlığının kaybedilmesi tehdidi karşısında son derece rahatsızdılar.[122]

Wilson, 17 Haziran 1947 târihinde, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir başka raporda, Türkiye'deki araştırma heyetinin ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen son talep üzerine, çalışmalarına ara verip, bakanlığın sorularını yanıtlamak üzere çalışmaya başladığını haber veriyordu. Ancak bütün hesaplar sonunda geçiciydi ve yalnızca tahmine dayanıyordu. Hazırlanan son rapor ancak 15 Temmuz'da sunabilecekti ve bütün bu tahmine dayanan hesaplamalar bu raporda yeniden gözden geçirilecekti. Hâli hazırdaki hesaplamalar 100.000.000 Dolar üzerinden yapılıyordu. Neticede, elde bulunan fonların Türkiye'nin bütçesine ağırlık oluşturmadan Türkiye'nin askerî direnç gücünü artıracak şekilde dağıtılması amaçlanmıştı. Yardım programı, tamâmen Türk Hükümeti'nin âcil ve öncelikli askerî ihtiyâcına göre düzenleniyordu; Türk Hükümeti, ayrıca uluslararası bankadan olsun, başkaca kaynak-

122 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Kohler'den ABD DB'ye", (13.6.1947).

lardan olsun, ekonomik programının mâlî bakımdan desteklenece-ğini umuyordu.

Wilson, yardım programının kategorilerini ayrıntılı olarak bildiriyordu; bu program Türk ordusunun savunma gücünü yükseltecek ve Türkiye'nin kendi kendine yeterli hâle gelmesine katkıda bulunacaktı; üstelik 100.000.000 Dolar tutarındaki limit içinde gerçekleştirilecekti. Ancak Amerikan araştırına heyetinin son raporunu tamamlaması ise, ancak 1948 yılının ortalarında gerçekleşebilecekti.

Bu arada Wilson raporunda, Türkiye hakkında başkaca bilgiler de veriyordu; buna göre, Tarım Bakanlığı, Mart ve Nisan aylarındaki kuraklık yüzünden buğday üretiminin % 20 ilâ 30 arasında düşeceğini belirtmişti. Tütün üretimi de 1946 yılına göre % 30 oranında azalma gösterecekti. Kuru üzüm üretimi de yine geçen yıla göre yarı yarıya azalacaktı. Buna karşılık, zeytinyağı üretiminde geçen seneye oranla % 30 daha fazla artış bekleniyordu. Türk Hükümeti, daha 12 Haziran'da 119.000.000 TL'nin 1947 yılı ulusal savunma bütçesi için ayrılmasına karar vermişti; 32.000.000 TL diğer bütçe kaynaklarından sağlanacağına göre, daha 87.000.000 TL'nin bulunması gerekiyordu. Bu ekstra harcamalar, başta öngörüldüğünden daha yüksek gerçekleşeceği tahmin edilen gelirlerden karşılanacaktı. Ancak bu gelirler, âcil ihtiyaç olan savunma giderlerine ayrılacaktı.

Raporda, o zamâna kadar yapılan gözlemler sonucunda, Türkiye'de yol, demiryolu ve limanların düşünüldüğünden de kötü durumda olduğuna değiniliyordu. Daha da ötesi, pek çok sanâyi dalının da modernleştirilmesi gerekiyordu. Türk Hükümeti, her ne kadar hâlihazırda gelen yardımın bu alanlarda kullanımını talep etmediyse de, ulaşım araçlarının geliştirilmesi ve korunması, ülke sanâyinin verimliliğinin sağlanması, bütün bunların, eğer dış krediler temin edilmezse, ülke bütçesiyle gerçekleştirilmesi, Türkiye'nin dış ticâret dengesinde esaslı bir delik açardı.[123]

ABD Dışişleri Bakanı Marshall, 25 Haziran'da Wilson'a yazdığı raporda, İngiltere'nin Washington Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede, Türkiye'ye ordusunun yeniden yapılandırılmasında her-

123 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Wilson'dan ABD DB'ye", (17.6.1947).

hangi bir dayatıcı tutum içinde olmadığını söylediğini açıklıyordu. Bu bakımdan da ABD, İngiltere ile nihâî karar konusunda herhangi bir şekilde görüşmek istemiyordu; her ne kadar İngiltere bu konuda arzu etse de. İngiltere'ye ise ABD'nin Türkiye'ye yardımına ilişkin gereken bilgi verilecekti. Ancak Ankara'nın Londra'ya sunulmasını istemediği bilgiler, ABD tarafından İngiltere ile paylaşılmayacaktı. Bu konu yeniden gündeme gelirse, ABD, İngiltere ile bu alanda görüşmeyeceğini yineleyecekti.[124]

ABD'nin işgâli altında bulunan bölgelerden sorumlu ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Hilldring'den 26 Haziran 1947 târihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'na yazılan ve Amerikan askerî ikmâl malzemesine ilişkin bir raporda, Amerikan sevkiyâtının yapıldığı ülkeler sıralanıyordu ki, bu listede Yunanistan ile Türkiye ilk sırada yer alıyordu. Raporda, Yunanistan ve Türkiye'nin askerî yardıma olan ihtiyâcı vurgulanıyordu. ABD bu ihtiyâcı karşılamalıydı.[125] ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan ABD Donanma Bakanlığı'na iletilen 7 Haziran 1947 târihli bir bilgi notunda da, Türkiye ile Yunanistan'a mayın tarayıcı gemilerinin satıldığı hatırlatılıyordu.[126]

Bu bölüme son verirken, Fâik Ahmet Barutçu'nun tam bu sırada, 9 Haziran 1947 târihinde günlüğüne düştüğü nota da bir göz atalım:

> "Feridun Cemâl Erkin Roma Büyükelçiliğimize tâyin edildi. Kendisini tebrik ettim. Cemâl Erkin, bana Amerikan sefiriyle görüşmelerini anlattı. Amerikan sefiri ona şunları söylemiş: 'Şükredin ki, İnönü gibi bir devlet adamı memleketinizin başındadır. Onun uzak görüşlü politikası sâyesindedir ki, Amerika'nın yardımını almak mümkün olmuştur. Eğer Türkiye'de ikinci parti kurulmamış olsaydı, bu yardım mümkün olmazdı. Bana Amerrika'da tevcih edilen yüzlerce suâl, Türkiye'de tatbik edilen demokrasiye dâir cevap vermek mecbûriyetinde kaldığım konuyu ilk plâna getirmişti. Yardıma karşı gösterilen mukâvemeti bana sorulan bu suâllere verdiğim cevaplarla gevşetmek mümkün olmuştur."[127]

124 **FRUS**, 1947, Cilt: V, (The Near East and Africa), "Marshall'dan Wilson'a", (25.6.1947).

125 **FRUS**, 1947, Cilt: I, (General; The United Nations), "Hilldring'den Acheson'a", (26.6.1947).

126 **FRUS**, 1947, Cilt: IV, (Eastern Europe; The Soviet Union), "ABD DB'den Forrestal'a", (4.6.1947).

127 Barutçu, **age**, (Cilt: 2), s. 819.

YEDİNCİ BÖLÜM

SERTLEŞME

Bu aşamada, konuyu dağıtmamak uğruna, 1947 yılını tükettiğimizi ve hattâ 1948 yılından sonraya da adım attığımızı hatırlayacak olursak, artık yeniden geriye dönerek, olağan kronolojik akış içinde 1947 yılının ilk yarısındaki diğer önemli gelişmeleri de zikretmeye sıra gelmiş olmalıdır. Bundan sonraki kısmı okurken, bütün bir arka fonda geçtiğimiz hâdiseleri de gözden uzak tutmamak gerekir. Şimdi artık bütün bu sarmalın etrâfında olup bitenleri de görmenin zamânıdır.

1. KÖYLERDE MUHTAR VE İHTİYAR HEYETİ SEÇİMLERİ

1947 yılı partiler arasındaki gerginliğin sürdüğü bir ortamda başlamıştı. Yıl başında gerçekleşen DP Birinci Büyük Kongresi, DP tabanının iktidâra karşı duygularını körüklemişti. Buna karşılık iktidar da DP'yi solculuk ve komünistlikle suçlamaya çalışmıştı. Bütün bunların peşi sıra, köy kânunu hükümlerine göre, Şubat ayında muhtar ve köy ihtiyar heyeti seçimleri gündeme gelmişti. Belediye sınırları içindeki muhtar seçimleri 15 Mayıs'ta, köylerdeki muhtar seçimleri ise, 20 ilâ 28 Şubat târihleri arasında yapılacaktı. İlk sorun, DP'nin seçime katılıp katılmaya-

cağı noktasında düğümlenmişti. Ancak DP seçime katılmaya karar verecektir.[1]

Seçimler büyük ölçüde CHP tarafından kazanılıyordu. Oysa DP'nin iddiâsı, tıpkı '46 seçiminde olduğu gibi, idârenin köylüler üzerinde baskı kurduğu yolundaydı. İddiâya göre, pek çok köyde hiç seçim yapılmadan, idâre âmirinin tâyin ettiği kişiler muhtar ve ihtiyar heyeti üyesi seçilmiş sayılmışlardı bile... Seçim yapılan köylerde jandarma baskısı hissedilmişti. Gizli seçim yapılan köylerde de sandıklara daha önceden oy pusulalarının konulmuş olduğu saptanmıştı. Ayrıca oy tasnifleri de gizli yapılmıştı. Her hâlükârda seçimin DP adayı tarafından kazanılması hâlinde de, CHP adayının kazandığı açıklanmıştı. Sandığa atılan oylar ne olursa olsun, seçilenler CHP adaylarıydı. Bayar'ın açıklamasına göre, 40.000 köyden 39.000'inde muhtar seçimi CHP adayları tarafından kazanılmıştı. Bu açıklanan resmî rakamdı.[2] Amaç, Celâl Bayar'ın ifâde-

1 DP başkanlığının 9 Aralık 1946 târih ve 31 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946 1950)**, s. 471; DP **başkanlığının** 24 Ocak 1947 **târih** ve 34 **sayılı tâmimi** için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve** Demeçleri (1946-1950), s. 474; DP başkanlığının 3 Şubat 1947 târih ve 37 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 477. **Köy kânununun muhtar ve ihtiyar heyeti ile ilgili hükümlerine** ilişkin DP başkanlığının 3 Şubat 1947 târih ve 37 sayılı **tâmimi için bkz. Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 477-480.

Hatırlanacağı gibi, 1946 yılının Mayıs ayında yapılan belediye seçimlerinde bâzı seçim sonuçlarına itirâz edilmiş ve Danıştay da bâzı seçimleri iptâl etmişti. İptâl edilen ve DP adayının kazandığı Uşak belediye seçimi, 1947 yılının ilk günlerinde, 26 Ocak'ta yenilenmiş ve seçimi bu kez CHP adayı kazanmıştı. CHP taraftârı **Ankara** gazetesinin açıklamasına göre, seçim yaklaşık sâdece 600 oy farkı ile kazanılmıştı. DP, seçim sonucuna yeniden itirâz etmişti. Çünkü oy tasnîfi gizli yapılmıştı. DP temsilcisi ise tasnîften çekilmişti. **Cumhuriyet**, (27 ve 29-30.1.1947); **Vatan**, (27-30.1.1947). Ayrıca bkz. Nâdir Nâdi, "Uşak Seçimi", **Cumhuriyet**, (30.1.1947); **AT**, Sayı: 158, (Ocak 1947). Mart ayında da daha önce DP adayının kazandığı, ancak itirâz üzerine Danıştay tarafından iptâl edilen Afyon belediye seçiminin yineleneceği açıklanacaktır. **Cumhuriyet**, (8.3.1947). İleride göreceğimiz gibi, DP'nin katılmayı reddedeceği milletvekili ara seçiminden hemen sonraya denk gelen bu seçime de DP katılmayacaktır. Seçim, 20 Nisan'da gerçekleşecek ve CHP adayının başarısı ile sonuçlanacaktır. **Cumhuriyet**, (21.4.1947); **Vatan**, (21.4.1947). 1947 yılında yine Danıştay tarafından iptâl edilen başka belediye başkanlığı seçimleri de yapılacaktır. Adana/Osmâniye belediye başkanlığı seçimi Eylül ayı başlarında Danıştay tarafından iptâl edilecektir. **Cumhuriyet**, (11.9.1947) Seçim 20 Ekim'de yinelenecek ve CHP adayının kazandığı açıklanacaktır. **Cumhuriyet**, (19 ve 25.10.1947) DP'nin kazanabildiği yegâne belediye seçimi ise, Kastamonu/Cide'dir. **Cumhuriyet**, (23.9.1947).

2 Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 116-117; Eroğul, **age**, s. 29; Bayar, **age**, s. 72-73. Celâl Bayar'ın seçimlere ilişkin iddiâları ve açıklamaları için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 70 74 ve 97-98 ve 316; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 148, 152-155 ve 167 ve 305. Adnan Menderes'in açıklamaları için bkz. **Menderes Diyor ki**, s. 56-57. Seçimlerde yapılması muhtemel usûlsüzlükler ve **gerçeken itirazlar ile ilgili olarak DP başkanlığının 11 Şubat 1947 târih ve 39 sayılı tâmimi için bkz. Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 486; DP başkanlığının 3 Mart 1947 târih ve 41 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 487; DP başkanlığının 13 Mart 1947 târih ve 42 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 488-491; DP başkanlığının 22 Mart 1947 târih ve 44 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 492-495.

sine göre, "köylerde Demokrat Parti teşkilâtını dağıtmak veyâ zaafa uğratmak"tı. DP'nin bir başka iddiâsı da, seçime katılım oranının düşük olduğu yolundaydı. Bu süretle muhalefet, geniş yığınların seçim sürecine olan soğukluğunu dile getirmek istiyordu.

Arslanköy olayı

Mersin/Arslanköy olayı, iktidârın yönlendirdiği ve baskı kurduğu seçim sürecine karşı gerçek bir direnme sayılabilir. Bu köyde yapılan muhtar seçiminde, muhtemelen pek çok başka yerde de olduğu gibi, gerçekte DP adayı seçimi kazanmış, fakat Mersin vâlisinin talebi üzerine, seçim bucak müdürünün gözü önünde yinelenmişti. Sonucun değişmemesi üzerine, yine vâlinin talebi üzerine, bu kez köye gönderilen jandarma birliğinin önünde tekrarlanmak istenen oylama öncesinde, jandarma ile köylüler arasında anlaşmazlık ve çatışma meydana gelmişti. Jandarmanın köylülerin direnmesi üzerine köyü terk etmek zorunda kalması gerginliği artırmıştı. Bunun üzerine daha kalabalık bir jandarma birliği köye yollanmış ve seçim bu koşullarda yinelenmişti. CHP adayı da nihâyet seçimi kazanmıştı.

Ancak gelişmeler bununla sınırlı kalmayacaktır: Jandarmaya direndiği ileri sürülen köylülerden 45'i tutuklu 92 kişi hakkında dâvâ açılacak ve Konya Ağır Cezâ Mahkemesi'nde yargılama başlayacaktır. DP, sanıkların savunmasını üstlenmişti. Sanık avukatları arasında, ki 32 avukat sanıkların savunmasını üstlenmişti, Kenan Öner ile Hâmit Şevket İnce de vardı. Dâvâ sonunda savcı, sanıkların beraatini talep edecek ve sanıklar ancak 10 Ekim'de serbest bırakılırken, 11 Kasım'da da beraat edeceklerdir.[3]

CHP Genel Sekreterliği'nin 5 Şubat 1947 târihli ilçe idâre kurulu başkanlıklarına iletilen yazısı, DP'nin karşı propagandalarına ilişkin bilgi vermektedir. DP'nin iddiâsı, bu seçimleri kazandıktan sonra milletvekili genel seçimi yapılacağına ilişkindi. Ayrıca, DP'nin seçim kazandığı köylerde DP ocağı kurucuları, DP için oy kullananlar, köy bütçesi ile köy okulu inşaat masrafından muaf tutulacaklar ve herhangi bir hükümet işinde de ücretsiz çalıştırılmayacaklardı. Bâzı yerlerde ise vergilerin ödenmemesi gerektiği, yakında DP iktidâra gelince vergilerin kaldırılacağı yönünde de propagandalar yapılıyordu. Bu propaganda yöntemi, zamânında SCF'nin propagandasını andırmaktadır. Bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**. Diğer yandan, bir başka propaganda konusu, CHP'ye oy verenlerin ileride para cezâsı ödemek zorunda kalacaklarına ilişkindi. **BCA CHP K**, (Katalog Numarası: 490 01/7 35 16]. Ayrıca bkz. **BCA CHP K**, (Katalog Numarası: 490 01/7 35 23].

3 Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 116-117; Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 162-164; Yalman,

Senirkent olayı

Isparta/Senirkent olayı da, muhtar seçimlerinin hemen öncesinde Ocak ayında meydana gelmişti. İddiâya göre, idârî makamlar ve jandarma, bucak halkına karşı ağır baskı ve saldırıda bulunmuştu. Olay, bucak halkından bâzılarının *Tasvir* gazetesine ilettikleri haber üzerine basına da yansımış ve bu şekilde Senirkent olayı, kamuoyunun gündemine intikâl etmişti. İddiâların ciddî olduğu, resmî soruşturma açılmasından ve ardından da bâzı jandarmaların tutuklanmasından anlaşılıyordu. Bucak müdürü de görevinden alınmıştı. Hâmit Şevket İnce yine şikâyetçilerin avukatıydı.

İddiâya göre, DP Senirkent bucak idâre heyeti başkanı, bucakta kurulu ve bucağın ekonomisi açısından son derece önemli ve kritik olan dokumacılar kooperatifindeki seçimlerde başarı göstermişti. Kooperatif yönetimi, anlaşıldığı kadarı ile yıllarca CHP'ye ve aynı zamanda mülkî idâreye yakın yöneticilerin elinde iken, birdenbire muhalefetin eline geçmişti. Bunun üzerine Ticâret Bakanlığı ve Isparta vâliliği, kooperatif yönetiminin değiştirilmesine ve kooperatif başkanlığına da belediye başkanının getirilmesine karar vermişti. Senirkent bucağının bağlı olduğu Uluborlu kaymakamı da, bu emrin gereğini yerine getirmek üzere olayların çıktığı gün Senirkent'e gelmişti. Kooperatif başkanının mülkî idâre âmirlerinin tâlimâtı sonucunda değiştirilmesine tepki gösteren Senirkent halkına karşı jandarmanın zor kullandığı öne sürülüyordu. Mahkeme sonucunda sanıklardan 12 kişiye bir aydan altı aya kadar hapis cezâsı ve yine altı aydan 17 aya kadar da memuriyetten mahrûmiyet cezâsı verilecektir.[4]

2. MİLLETVEKİLİ ARA SEÇİMİ

İstanbul, Tekirdağ, Balıkesir ve Kastamonu'da açık milletvekillikleri için Nisan ayında seçim yapılacağı hükûmetçe saptanmış ve

---

Yakın Târihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1945-1971), (Cilt: 4), s. 121; Nutku, **age**, s. 52-53. Basında çıkan haberlere göre de, savcı sanıkların beraatini talep ederken, olaya karışan jandarmaların cezâlandırılmasını istemişti. **Hürriyet**, (16.5.1949). Aynı gazetenin yaklaşık bir ay sonraki bir haberinde ise, 32 sanığa on gün ile altı ay on gün arasında cezâ verildiği, diğer sanıkların ise beraat ettiği belirtiliyordu. **Hürriyet**, (24.6.1949). Olayların iktidar açısından görünüşü ve yorumu için bkz. Giritlioğlu, **age**, s. 405-406.

4 Haydar Kıran, **CHP Zulümlerinden: 1946 Seçimleri ve Senirkent Fâciâsı**, s. 165-255; Giritlioğlu, **age**, s. 407-409.

ilân edilmişti.[5] Sorun, DP'nin gerek '46 seçimlerinden ve gerekse muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinden sonra, bu kez milletvekili ara seçimine de katılıp katılmayacağındaydı. Beklenen, artık bu kez DP yönetiminin tabandan gelen taleplere de dayanamayarak seçimi boykot etmesi yönündeydi. Örneğin, Aralık ayı sonunda yapılan DP İstanbul il kongresinde ara seçimin İstanbul'da boykot edilmesi istenmişti.[6]

İzmir'de gerek Başbakan Recep Peker'in ve gerekse Celâl Bayar'ın düzenlediği toplantılar, ardı ardına önemli siyâsî güç gösterileri hâline gelmiş; DP'nin toplantısında meydana gelen olaylar nedeni ile çok sayıda kişi tutuklanmış ve siyâsî atmosfer bir kez daha gerilmişti.[7] Silâh seslerinin de zaman zaman duyulduğu olaylar, SCF'nin İzmir tecrübesinin[8] ışığı altında, muhalefet açısından yorumlanması güç olmayan bir gelişmeydi. Ayrıca, iktidar DP'nin seçimleri boykot etmesi olasılığını da göz önüne alıyor ve muhalefeti bu tür bir davranıştan uzak durması için uyarıyordu. Örneğin Recep Peker, seçimi boykot etmenin "yurda karşı suç" sayılacağını belirtiyor[9] ve "seçime girmemek millî vazifede bir sabotaj yapmak hareketidir" diyordu.[10] Unutulmasın ki, Soğuk Savaş'ın bu aşamasında genellikle komünist partiler seçimleri boykot etmekteydiler ve seçim boykotu bu anlamda meşrû olmayan bir örnek model sayılmaktaydı. Ayrıca Peker, Cumhurbaşkanının kendiliğinden bir girişimde bulunmasına da karşıydı.[11] Bu açıklamanın nedeni, muhtemelen *Vatan* gazetesinin İnönü'nün Bayar ile görüşeceğine ilişkin söylentiye dayalı bir haberi yayınlamasıydı.[12] İleride hayli ayrıntılı ve geniş olarak göreceğimiz gibi, iktidarla muhalefet arasında bir diyalog oluşacak; fakat Başbakan bu türden bir yakınlaşmayı yöntem itibâriyle doğru bulmadığını belirtecektir.

---

5 Gologlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 164-165; Kandemir, **age**, s. 87-88; Toker. **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 244-250; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 117-118.

6 **Cumhuriyet**, (27.12.1946).

7 **Vatan**, (2.4.1947).

8 Bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası.**

9 **Cumhuriyet**, (2.4.1947).

10 **Cumhuriyet**, (5.4.1947).

11 **Vatan**, (2.4.1947).

12 **Vatan**, (22.4.1947).

Nâdir Nâdi de, daha sonra bahar aylarında da yineleyeceği gibi, daha Şubat ayı başında, yeni dönemin sonuna gelindiğinden endişe ettiğini açıklıyordu.[13] Rejim, aradan geçen aylardan sonra sona yaklaşmış gibiydi. Nitekim DP'nin Meclis'ten çekileceğine ilişkin haberler de görülüyordu.[14] *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan bir haber, bu sırada partiler arasındaki ilişkileri açık bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir: Habere göre, Çine kaymakamı, hatırlanacağı gibi birkaç ay önce 21 Temmuz 1946 milletvekili genel seçiminden hemen önce, 18 Temmuz 1946 târihinde, öldürülen DP Çine ilçe başkanı Mehmet Budaklı'yı öldürmesini sanığa bizzat söylemişti.[15]

Ne var ki, DP yönetimi de, bu kez seçimlere katılmama yanlısıydı. Diğer yandan, *Cumhuriyet* gazetesinin bir haberinde, Bayar'ın seçimlere katılma ve DP İstanbul il idâre kurulunun ise, seçimleri boykot etme yanlısı olduğu belirtiliyordu.[16] Oysa Metin Toker, anılarında, DP İstanbul teşkilâtının seçime katılma arzusu gösterdiğini yazmaktadır. Fakat bu muhtemelen doğru değildir. Çünkü, Öner'in başında bulunduğu DP İstanbul teşkilâtının, DP Birinci Büyük Kongresi'nde parti yönetimine karşı olan sert ve uzlaşmaz tutumu hatırlanacak olursa, aynı teşkilâtın, üstelik bu güvensiz ortamda, seçimlere katılması için ortada herhangi bir neden görünmüyordu.[17] Bu görüşümü, *Cumhuriyet* gazetesinin de bir haberi destekliyor.[18] Ancak, *Cumhuriyet* gazetesinin Mart ayı sonlarında yayınlanan bir başka haberinde, DP'nin de seçimlere katılacağı ileri sürülüyordu. Hattâ DP İstanbul milletvekili adayları arasında Abdurrahman Münip, Hikmet Bayur, Kenan Öner, Refik Şevket İnce, Abilya Moskos ile Soryano Henri'nin de bulunduğu açıklanıyordu.[19] Ancak bu son haberin *Cumhuriyet* gazetesinin bir dileği olduğu da söylenebilir. Çünkü, Nâdir Nâdi, *Cumhuriyet* gaze

13 **Cumhuriyet**, (8.2.1947).

14 **Vatan**, (17.4.1947).

15 **Cumhuriyet**, (21.2.1947).

16 **Cumhuriyet**, (6.3.1947).

17 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 164-165; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 244-250; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 117-118; Eroğul, **age**, s. 30-31; Nutku, **age**, s. 52-53.

18 **Cumhuriyet**, (27.12.1946).

19 **Cumhuriyet**, (26 ve 27.3.1947).

tesinde yayınlanan yazılarında, DP'nin seçimlere katılması gerektiğini belirtiyordu.[20]

Samet Ağaoğlu'nun günlüğünün 27 Şubat 1947 târihli notundan, bütün bu söylentilerin o kadar da temelsiz olmadığını anlamak mümkündür: Buna göre, Çakmak, Hikmet Bayur ile Tevfik Rüştü Aras'ın milletvekilliği adaylığını destekliyordu. Oysa Ağaoğlu'na göre, Hikmet Bayur, DP'nin Meclis'ten çekilmesini talep etmişti; oysa şimdi de seçilirse Meclis'e gireceğinden söz ediyordu. Ağaoğlu, Bayur'un tutarsızlığını anlatıyordu. Bu arada Ahmet Tahtakılıç ile Emin Sazak, Rauf Orbay ile görüşmüşlerdi; Bayar da sonra Orbay'ı ziyâret etmişti. Her üçüne de Orbay, İnönü'nün DP'yi "vurmak" istediğinden söz etmişti. Bu nedenle onlara "dikkatli davranmalı" tavsiyesinde bulunmuştu.[21]

Yine Ağaoğlu'nun 27 Şubat târihli notunda DP içinde yaşanan tartışmaları izlemek mümkündür: "İçtimâ Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ve Adnan Menderes'in gaybubetiyle ve on üç âzâ ile yapıldı. Mevzu, kısmî seçimlere girip girmeme meselesidir. Cemâl Tunca ile [Emin] Sazak girmek lehinde bulundular. Ben de ayrıca 'girmemekle berâber', 'halkı sandık başına gitmekten alıkoymalıdır' dedim. Cemâl Tunca ile Sazak da iştirâk ederek, seçimlere girmemeye müttefikan karar verildi ve bu karârın ilânına kadar gizli tutulması da kararlaştırıldı. Yine bu toplantıda Celâl Bayar, [Hamdullah Suphi Tanrıöver'in] tavassut teşebbüslerinden bahsetti." Tanrıöver, bu aşamada da İnönü ile Bayar'ı buluşturmaya çabalamış; hattâ Bayar önce bu öneriyi benimsemiş, fakat sonra yeniden düşünüp vazgeçmişti. Ağaoğlu, notunda, Tanrıöver'in Saraçoğlu, Peker ve İnönü ile birlikte görüştüğünü ve DP'yi savunduğunu yazmaktadır. Tanrıöver, DP'nin "iyilik" istediğini söyleyince, İnönü bağırarak "aldanıyorsun" demişti.[22]

20 **Cumhuriyet**, (29.3.1947).

21 Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 53. Bu arada Çakmak'ın damâdı olan Şefik Paşa'nın tam bu sırada emekliye sevk edilmesi de politik bir gelişme olarak yorumlanabilir. Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 61.

22 Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 53-54. Ama kısa bir süre sonra Tunca ile Sazak, Peker'in tutumuna bakarak yeniden fikir değiştirmiş olmalılar; çünkü Ağaoğlu 29 Mart'ta günlüğüne bu ikilinin seçime katılmaktan yana olduğunu yazmıştır. Eğer seçim yasası değişirse, bu ihtimâl gerçekleşebilirdi. Fakat Köprülü, sorusu üzerine Ağaoğlu'na karârın değişmeyeceği yönünde teminat vermişti. Anlaşılan son ânâ kadar parti içinde önemli bir mücâdele sürmüştü. Son anda bile Öner tepkisini belli ediyordu. Bu arada Yalman, Rauf Orbay'ın da seçime katılmaktan yana olduğunu söylemişti. Ağaoğlu, **Siyâsî Gün-**

Tam bir ay sonra dahi Ağaoğlu, 27 Mart târihinde günlüğüne düştüğü notta, Kenan Öner'in seçime katılınama konusundaki karârı kendisine mâl ettiğini yazmaktadır. Üstelik parti yönetiminin karârına rağmen gerçekten de Hikmet Bayur'un İstanbul'dan adaylığını koyması, Ağaoğlu açısından çelişkiliydi; hattâ "biraz da Şarklı hareketlerdi." 16 Nisan'da da Hikmet Bayur'un DP'ye katılmamasının nedeni olarak Köprülü'yü gösterdiğini yazacaktır. Ama bu haberin kaynağı Kenan Öner'di.[23]

Nihat Erim de günlüğünde bu süreçte İnönü'nün hayli tedirgin bir bekleyiş içinde olduğunu anlatmaktadır. ABD nezdinde Sovyetler Birliği'nin Truman Doktrini'nin ilânı sırasında Ankara aleyhindeki propagandası ile birleştiğinde DP'nin seçim boykotu, Türkiye'nin yeni rejimini zora sokacak bir hamle olarak algılanmıştı. "İnönü üzgün"dü. ABD kongresinde Türkiye'ye yardım tasarısının görüşülmekte olduğu bir sırada DP'nin tutumu Türkiye'yi zora sokuyordu. Erim, İnönü'nün "derin bir idealizm içinde" olduğunu günlüğüne not etmiştir. "Sistemin iflâs etmesinden çok korkuyor"muş. Erim, onun son günlerde çok üzüldüğünü, fakat hiç kimseye belli etmemeye çalıştığından da söz ediyor. Şekeri bile çıkmıştı. Erim de, İnönü de, önemli olanın seçime katılma oranının yüksek olması olduğunu düşünüyorlardı; onlara göre, İstanbul'da % 50 katılım oranı iyi bir sonuç olurdu.[24]

Burada herhâlde belirtilmesi gereken önemli bir nokta daha vardır: Samet Ağaoğlu, günlüğünde, Köprülü'nün seçime katılınama karârının ilânının ABD kongresinde yardım görüşmelerinin sonrasına sarkıtılmasından yana olduğunu belirtmektedir. Anlaşılan muhalefet de bu konuda hayli sorumluluk sâhibiydi. Bu konuda iktidârı sıkıntıya sokmak belki mümkündü, fakat böyle bir meselede sıkıntı yaratmamak daha uygun görülmüştü.[25]

Nihat Erim de günlüğünde, Mayıs ayında Fuat Köprülü'nün de katıldığı Londra seyahati sırasında, Köprülü'nün Türkiye'nin dış politikasını destekleyen açıklamalarından çok memnun olduğunu

---

lük: **Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 57-61.

23 Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 57 ve 61.

24 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 105. Barutçu da benzer anlatımlarda bulunmaktadır. Bkz. Barutçu, **age**, (Cilt: 7), s. 795-797.

25 Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 54.

yazmaktadır. O da İngiltere ile yakın ittifak bağını öne çıkarmıştı. Hattâ zaman zaman kendi partisince bile yadırganan iktidâra desteği dikkat çekmişti.[26]

Gerçekten de seçime katılınama karârı, ilk bakışta bile dış politikayla da yakından ilgili bir mesele olarak görülüyordu. Nitekim daha kısa bir süre önce 19 Mart'ta Ağaoğlu'nun günlüğünden, Kenan Öner'in bir Amerikan gazetesine verdiği mülâkâtın şiddetli görüş ayrılığına neden olduğunu öğreniyoruz. Öner, Amerikan yardımının CHP'ye yapıldığını söylemişti. Fakat bu Ağaoğlu'na göre "gaf"tı. Köprülü bunu duyunca hemen Sazak aracılığıyla Öner'in demecini tekzib etmesini sağlamıştı. Öte yandan, Yalman son ânâ kadar DP'nin seçimlere katılmasını istemişti. Bunun için Öner'i iknâ etmeye çalışmıştı. Yalman, Amerikan yardımının tehlikeye düşebileceğinden de söz etmişti. Ağaoğlu, günlüğünde 6 Nisan'da, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı'nın Amerikan yardımının amacının Türkiye'de demokrasinin gelişmesini sağlamaktır tarzındaki demecini not aldığına göre, bu türden görüşlere hayli önem vermekteydi demektir.[27]

DP'nin seçimlere katılmayacağı belli olduktan sonra dahi,[28] Nâdir Nâdi, DP'yi eleştiriyor ve seçime katılması için onu uyarıyordu.[29] DP'nin bildirisinde ise, "seçime girmeyi Türk demokrasisine karşı ağır bir suç sayıyoruz" deniliyordu.[30] Diğer yandan, *Vatan* gazetesi, Hikmet Bayur'un Kastamonu milletvekilliği adaylığı önerisini reddettiğini açıklıyordu.[31] Bu haber doğru gibi görünüyordu. Çünkü, Hikmet Bayur, bu sırada DP içinde olgunlaşan muhalefet hareketinin önde gelenlerinden biriydi.

DP'nin önerdiği seçim yasası tasarısının, hatırlanacağı gibi,

---

26 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 123-135. Aynı konu Ağaoğlu'nun günlüğünde de vardır. Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 78.

27 Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 54-55 ve 59. Nitekim Ağaoğlu'nun günlüğünde bu sıralarda ABD'de yardımın aleyhinde yapılan kampanyalara hayli sık atıfta bulunulmaktadır.

28 **Cumhuriyet**, (3.4.1947). DP'nin bu sırada İzmir ve Ege bölgesindeki toplantılarında da konu tartışılmış ve görüşülmüştü. Bu konuda daha önce de belirttiğim resmî raporlar da vardır. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/66 405 9].

29 Nâdir Nâdi, "Yazık Oluyor!", **Cumhuriyet**, (3.4.1947).

30 **Cumhuriyet**, (4.4.1947).

31 **Vatan**, (4.1.1947).

Meclis komisyonlarında reddedilmesi üzerine,[32] CHP iktidârı, seçim yasasında bir değişiklik yapılmaksızın, "her sandık tasnif edildikten sonra neticenin ilânını ve birer mazbata sûretinin parti mümessillerine verilmesini" benimsemişti. İçişleri Bakanlığı'ndan yapılan resmî bir tâmim, bu uygulamanın milletvekili ara seçiminde uygulanacağını gösteriyordu. Ancak DP'nin bu türden sathî değişiklikler ile yetinmesi elbette beklenmezdi.[33]

6 Nisan'da yapılan ve DP'nin katılmadığı seçimler, doğal olarak CHP adaylarının seçilmesi ile sonuçlanmıştı.[34] CHP'nin İstanbul milletvekili adayları Âkil Muhtar Özden, Mim Kemâl Öke, Mekki Hikmet Gelenbeğ, Refet Bele, Ali Rızâ Arı ile Nikola Fakaçelli idi. CHP'nin Kastamonu milletvekili adayı CHP Kastamonu il idâre heyeti üyesi Bâki Tümtürk, Tekirdağ milletvekili adayı eczâcı Ekrem Pekel ve Balıkesir milletvekili adayı da emekli Orgeneral İzzettin Çalışlar idi.[35] CHP İstanbul milletvekili adaylarının be-

---

32 **Vatan**, (1.5.1947).

33 Fuat Köprülü, " 'Seçim Emniyetinden' Nasıl Bahsedebiliyorlar?", **Kuvvet**, (27.3.1947); Köprülü, **age**, s. 285-286; **Celâl Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 96; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 165. DP'nin seçime katılmama kararını açıklayan resmî beyânı için bkz. **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 160-161; **Kandemir, age**, s. 87-88. Seçimlerin yapılmasından sonra CHP'nin mevcut seçim kânununu değiştirmek istediğinden söz eden ve muhtemelen bir söylenti ve bir tahminden ziyâde bir dileğe tekâbül eden yazı için bkz. **Cumhuriyet**, (19.4.1947).

CHP Genel Sekreterliği'nden 4 Mart 1947 târihinde il idâre kurulu başkanlıklarına yazılan bir yazıda, parti Genel Sekreterliği'nin genelgelerinin "maatteessüf bâzı muhalif gazetelerin eline geçip yayıldığı"nın görüldüğü hatırlatılıyor ve "bu gibi genelgelerimizin hiçbir sûretle dışarıya sızmaması, partimizin esâsen lâubâlilikten uzak olan ciddî, hassas ve dikkatli çalışmasının en esaslı icaplarındandır" deniliyordu. **BCA CHP K**, [Katalog Numarası: 490 01/7 35 24].

34 **Cumhuriyet**, (6.4.1947). Görünen o ki, en azından İstanbul'daki seçime bağımsız adaylar da katılmıştı. Bu konuda bir örnek olarak Câfer Tayyar Kankat'ın seçim broşürüne bakılabilir. Câfer Tayyar Kankat, **İstanbul Milletvekili Seçilirsem**. Bağımsız milletvekili adayı olarak İstanbul'daki seçime katılan Tevfik Rüştü Aras da, bir ilâ 87 oy kazanan diğer bağımsız adaylarla birlikte yerini almıştı. **Cumhuriyet**, (8.4.1947). Ayrıca bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 29, 113-114, 150, 163, 170, 296-298, 304-306, 320-324, 327, 350, 379, 388, 392, 399, 411, 417, 421, 425-426, 498, 522, 537, 614, 702, 773-776, 779-783, 792, 805, 809 810, 823 ve 848. Elbette Hikmet Bayur da kazanamamıştı.

Diğer yandan, bir başka ilginç nokta da, Yalnız Vatan İçin Partisi'nin, seçime katılmamakla birlikte, bir seçim beyannâmesi yayınlayarak, seçmenleri oy kullanmaya çağırmasıydı. Amaç, "millî birliği" sağlamaktı. Parti seçime katılmıyordu; fakat bunun muhalefet şeklinde değerlendirilmemesi gerekiyordu. Sâdece seçime katılmak için imkân bulunamamıştı. Yalnız Vatan İçin Partisi, komünizm ile olan mücâdelede ve dış politikada CHP ile birlikte aynı politikayı izlediği için seçmenlerden CHP adayları için oy kullanmalarını istiyordu. Aslında Yalnız Vatan İçin Partisi'nin de "muhalif olduğu (...) pek çok noktalar mevcuttu." "Fakat ( ) bu muhalefet daha müsâit bir zamâna bırakılmıştı. **Yalnız Vatan İçin Partisi'nin Seçim Beyanâmesi**. Bu dönemde kurulan muhalefet partilerinin özelliklerini ve burada bir kez daha gördüğümüz siyâsî yaklaşım tarzını daha önceden hatırlıyoruz! Bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 190-230.

35 **Cumhuriyet**, (26.3.1947); **Vatan**, (26.3.1947). Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 161, (Nisan 1947). Barutçu, anılarında,

lirlenmesi sürecinde yoklama yapılmıştı. Yoklama, CHP İstanbul il başkanlığında CHP İstanbul il idâre heyeti üyeleri ile CHP kazâ idâre heyetleri üyelerinin katılımı ile yapılmıştı. Yoklamaya katılan isimler arasında Reşat Nûri Güntekin ile Fahrettin Kerim Gökay[36] da bulunuyordu. Balıkesir'de ise, ilçe delegelerinin katılımı ile yoklama gerçekleştirilmişti.[37] *Vatan* gazetesi, Rauf Orbay'ın CHP milletvekilliği önerisini reddettiğini haber veriyordu.[38] Bu haber şaşırtıcı sayılamazdı; hatırlanacağı gibi, Orbay, bu dönemde siyâsetin tamâmen dışında kalmayı daha başından tercih etmişti.[39]

Ne var ki, burada asıl sorun, seçime katılma oranıydı. Seçime katılma oranının yüksek ya da düşük olması, geniş yığınların seçime ilgisini ve dolayısıyla da iktidârı ya da muhalefeti gerçekten ne kadar ve ne oranda desteklediğini ölçmek için önemli bir fırsattı. Dolayısıyla da DP, seçime katılma oranındaki düşüklüğü vurgulamaya çalışıyordu. İktidar ise, bunun üzerinde daha az duruyormuş gibi görünüyordu. Bir iddiâya göre, seçime katılma oranı % 60 idi. Bu oran, CHP iktidârı için yeterli ve başarılı bir rakam olmalı ki, bizzat resmî açıklamalar da bu yöndeydi.[40] Oysa DP yö-

bu seçimde CHP içinde milletvekili adaylarının % 80 oranında yerel parti teşkilâtı tarafından belirlenmesi için girişimde bulunulduğunu, İnönü'nün bu görüşte olduğunu belirtiyor. Ne var ki, kendisi de dâhil olmak üzere parti içinde bu görüşe karşı çıkanlar hayli fazlaydı. Bunun gelecekte uygulanması, fakat bu seçimde daha ihtiyatlı davranılması gerektiği yolundaki görüş ağır basmıştı. Bunun üzerine adaylar yine en yüksek yönetim kademesinde belirlenmişti. Adaylık için yapılan yoklamada en çok oyu kazanan Fahrettin Kerim Gökay meselâ, bu süzgeçten geçememişti. Nedeni, zamânında Recep Zühtü'nün sevgilisini vurup öldürmesi üzerine kendisine akıl sağlığının yerinde olmadığına ilişkin rapor verip, onu cezâ almaktan kurtarmasıydı. Saraçoğlu, onun da Recep Zühtü'nün milletvekilliğine devâm ettiğini söyleyerek, kendilerini zora sokabileceğini hatırlatmıştı. İnönü de bu görüşü haklı bulmuştu. Fakat Gökay adaylıktan çekilmekte iknâ edilecektir. Barutçu, **age**, (Cilt: 2), s. 790. Ayrıca bkz. Cemil Koçak, "Efsâneler Aslâ Ölmez!", **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, s. 93-98.

CHP İstanbul milletvekili adayları arasında bir gayri müslimin bulunmasına karşın CHP İstanbul Vilâyeti 1946 Yılı Kongresi'nde yer alan dilekler arasında "umûmî yerlerde ekalliyetlerin Türkçe konuşmalarının temini" yönünde bir dilek de yer alıyordu. **CHP İstanbul Vilâyeti 1946 Yılı Kongresi**, s. 119. Elbette "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyasının etkileri çok derindeydi.

36 Fahrettin Kerim Gökay, önce CHP İstanbul il idâre heyeti başkanı olacak ve kısa bir süre sonra da İstanbul vâlisi olarak DP'nin iktidar döneminde de görevini sürdürecektir. **Cumhuriyet**, (18.12.1947); Cüneyt Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem (1951-1954)**, s. 205-210.

37 **Vatan**, (24.3.1947).

38 **Vatan**, (3.1.1947).

39 Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti**, s. 29, 383, 519, 537, 770-771 ve 779.

40 **Cumhuriyet**, (7 ve 8.4.1947). Resmî **Ayın Târihi** dergisine göre, İstanbul'da seçmen sayısı 537.989 idi ve seçmenlerin % 60'ı seçime katılmıştı. Oysa, 21 Temmuz 1946 târihli milletvekili genel seçiminde, İstanbul'da seçmen sayısı 528.520 idi ve seçmenlerin % 65'i seçime katılmıştı. **AT**, Sayı: 161, (Nisan 1947). Yine resmî açıklamalara göre, Balıkesir'de katılım oranı % 75 ve Kastamonu'da da merkez ilçede % 43 idi.

netimi, gerçek rakamın bunun ancak yarısı olduğunu belirtiyordu. Metin Toker de, ikinci rakamın doğruluğunu belirtiyor. Hattâ İstanbul'un bâzı kesimlerinde seçime katılım oranı % 10 civârındaydı.[41]

Seçimler sonrasındaki gergin siyâsî atmosfer içinde Nâdir Nâdi, yeni rejimin devâmından duyduğu endişeyi aktarıyordu. Yeni dönemin sona erip ermeyeceği sorusu gündemdeydi.[42] Nâdi, bu görüşünü sık sık dile getiriyordu.[43] Nâdi, bir yandan da CHP'yi uyarıyor ve muhalefet partisi için Bayar'dan daha iyi isim bulunamayacağını hatırlatıyordu.[44] Fâik Ahmet Barutçu da, günlüğünün 25 Nisan 1947 târihli notunda, bu sırada DP'nin sert muhalefetine karşılık olarak İnönü'nün "Kulağınızda kalsın; eğer bunlar gayri meşrû bir harekete teşebbüs ederlerse, partilerini cezâlandırmaya gitmemek lâzımdır. Terakkiperver partiye [Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na] yapıldığı gibi yapılmamalıdır." dediğini yazmaktadır. Sâdece bir hafta önce de İnönü, "Müdahale edilmediği takdirde ayaklanmanın önü alınamayacağı bir noktaya işi vardırmamak için dikkatli olmak lâzımdır. Bu noktada benim müdahalem icâb eder. O zaman ben konuşmaya başlarım. Bu son tecrübenin ne sûretle soysuzlaştırılmak yolu tutulduğunu memlekete anlatırım. Bunun zamânının geldiğine kâni misiniz?" demişti. Bu so-

---

Cumhuriyet, (8.4.1947). Nihat Erim, günlüğünde seçime katılma oranının % 60 civârında olmasının yeterli başarı oluşturduğunu yazmaktadır. İnönü de bu oranı yeterli görmüştü. Yine de resmî sonuçların doğru olup olmadığı konusunda CHP içinde bile kuşkular belirdiğini de belirtmek gerekir. İnönü de, parti içinde kuşku duyanların çokluğundan dolayı kuşkuya kapıldığını açıklamıştı. Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 106-107. Nitekim Erim kısa bir süre sonra İstanbul Vâlisi'ne durumu sorduğunda, vâlinin açıklanan resmî oranın doğru olmadığını söylediğini günlüğünde yazmaktadır. Buna göre, vâli, İstanbul'da seçime katılım oranının % 30 ilâ 40 arasında olduğunu itirâf etmişti. Erim'in gerçek rakamın niçin açıklanmadığını sorması üzerine vâli, bu yönde ısrâr olduğundan şikâyetçi olmuştu. Hattâ kendisi bu durumu bizzat İnönü'ye de anlatmıştı Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 111.

41 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 164-165; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 244-250; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 117-119; Kandemir, **age**, s. 87-88; Fuat Köprülü, "Havaya Kılıç Sallayanlar", **Kuvvet**, (12.4.1947); Köprülü, **age**, s. 315-318; Nutku, **age**, s. 53. DP'nin katılım oranının sâdece % 10 olduğu yolundaki iddiâları için bkz. **Cumhuriyet**, (7.4.1947); **Vatan**, (7.4.1947).

Nisan ayında basında birdenbire ortaya çıkan koalisyon hükümeti kurulacağı yolundaki söylentiye de yalı haberler, DP tarafından ânında yanıtlanacak ve Bayar, koalisyon hükümeti kurulamayacağını açıkla yacaktır. Bayar, bir koalisyon hükümetinin ancak seçim döneminde kurulabileceğini de belirtiyordu. **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 175; **Cumhuriyet**, (26.4.1947).

42 Nâdir Nâdi, "Bugün", **Cumhuriyet**, (6.4.1947).

43 Nâdir Nâdi, "İflâs mı?", **Cumhuriyet**, (8.4.1947).

44 Nâdir Nâdi, "Bindiğimiz Dal", **Cumhuriyet**, (13.4.1947).

ru üzerine Hilmi Uran henüz erken olduğunu belirtmişti.[45] CHP yönetiminde bu aşamada kesin bir karâra varıldığını söyleyemeyiz. Bir anlamda herkes tedirgindi ve geleceği kesin olarak öngöremiyordu.

İleride DP içinde meydana gelecek olan çatırdamalarda önemli etki yapacak bir başka gelişmeye daha burada yer vermek yerinde olur: Nisan ayı ortalarında Londra'yı ziyâret edecek olan her iki partiden de bir heyet seçilmişti. Fuat Köprülü de DP'nin adayı olarak heyete katılmıştı. Onun Londra'daki temaslar sırasında CHP heyetiyle hayli yakın görünmesi de ileride parti içi tartışmalarda önemli bir argüman olarak kullanılacaktır.[46]

Diğer yandan, Nihat Erim, Başbakan Peker'i övücü yazılar yazmaya devâm ediyordu: "Peker'in şahsî fikirleri olarak ortaya atılan kanaatler, Türk aydınlarının benimsemiş oldukları veyâ seve seve benimseyecekleri bir millet ve cemiyet anlayışının ifâdesidir."[47] Nitekim *Ulus* gazetesi, daha bu sırada ortaya çıkan hükûmetin istifâ edeceği yönündeki söylentileri kesin bir dille tekzib ediyordu.[48]

3. KENT VE KASABALARDA MUHTAR VE İHTİYAR HEYETİ SEÇİMİ

Mayıs ayında kent ve kasabalarda, yâni belediye sınırları içinde kalan yerlerde yapılması gereken muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinden önce yasada bir değişiklik yapılmıştı.[49] Kent ve kasabalarda yapılacak mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine ilişkin olarak mevcut yasada yapılması düşünülen değişiklik önerileri, 16 Nisan 1947 târihinde hükûmetçe TBMM'ye iletilmişti bile...[50]

---

45 Barutçu, **age**, (Cilt: 2), s. 800 ve 802.

46 Erim, **age**, s. 108-135. Samet Ağaoğlu da günlüğünde bu meselenin parti içindeki geniş yankılarını ve dedikodularını yazmaktadır. Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 60-62.

47 Nihat Erim, "Peker ve Türk-İngiliz İttifâkı", **Ulus**, (6.4.1947).

48 **Ulus**, (9.4.1947).

49 **TBMM TD**, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 5, 57. Birleşim, (7.5.1947). Yasada yapılan değişikliğin ayrıntıları konusunda DP başkanlığının 12 Mayıs 1947 târih ve 49 sayılı tâmimi için bkz. **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 498-504.

50 **TBMM TD**, Dönem: 8, Toplantı:, Cilt:,57. Birleşim, (7.5.1947), S. Sayısı: 125. Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

Mevcut yasada, mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerinin en büyük mülkî idâre âmirinin nezâreti altında olacağı öngörülmüş iken, yapılmak istenilen değişiklikle seçim, belediye meclisleri ile muhtarlardan oluşan bir seçim komisyonunun yönetim ve denetimine bırakılıyordu. Ayrıca, seçimler artık bir gün içinde tamamlanacaktı. Oyların tasnifi usûlü de değiştiriliyordu. Mevcut yasada yer alan ve seçim sonucunu en büyük mülkî idâre âmirinin onayına bırakan hükmün de değiştirilmesi öngörülmüştü. Bir önemli değişiklik de, tasarıya geçici bir madde eklenmesi ve bir kereye mahsus olmak üzere seçimin Mayıs ayında yapılmasının öngörülmesiydi. Bundan sonraki seçim de, yine bir kereye mahsus olmak üzere, 1950 yılının Aralık ayında yapılacaktı.

Tasarının görüşüldüğü geçici komisyonda ise, önemli ölçüde değişiklikler yapılmıştı. En önemli değişiklik, hükûmet önerisinde muhtar ve ihtiyar heyeti üyelerinin ayrı ayrı seçilmelerinin öngörülmüş olmasına karşılık, geçici komisyonun seçimi bir anlamda birleştirmesiydi. Tasarının son şeklinde, öncelikle ihtiyar heyeti üyeleri ve bu üyeler arasından da muhtar seçiliyordu. Diğer yandan, seçimin gözetimi, denetimi ve idâresi, belediye başkanının başkanlığında kurulacak ve belediye meclisinden ve meclis üyeleri arasından seçilecek dört üye ile belediye sınırları içindeki muhtarlardan kura ile seçilecek yine dört üyeden oluşacak bir kurula bırakılıyordu. Seçim defterlerinde adı bulunmayan seçmenlerin itiraz hakları genişletilmişti. Oy verme işleminin tamamlanmasından sonra seçim komisyonlarının denetiminde oyların sayımına geçiliyordu. Değişiklik sonucunda mahalle muhtar ve ihtiyar heyeti seçimleri, en büyük mülki idâre âmirin gözetiminden alınıyor ve belediye başkanlarının, belediye meclislerinin ve muhtarların temsilcilerinden oluşan seçim kurullarının denetimine bırakılıyordu. DP'nin talebi ise, seçim kurullarına siyâsî parti temsilcilerinin de katılması, bir hâkimin seçim kuruluna başkanlık etmesi, güvenlik güçlerinin seçim sandıklarından uzak tutulması, oyların kapalı mekânlarda kullanılması ve seçim sürecinin halk tarafından denetiminin mümkün kılınmasıydı.[51]

Bütün bu değişiklik önerileri, 7 Mayıs'ta TBMM'de ivedilikle ele

51 Eroğul, **age**, s. 30.

alınıyor ve tasarının geçici maddesi uyarınca da 15 Mayıs'ta, yâni sâdece bir hafta sonra seçimin gerçekleşmesi öngörülüyordu.

Tahmin edileceği gibi, tasarı gerginliği artıracak nitelikteydi; nitekim TBMM'de söz alan DP milletvekili Hâzım Bozca, seçim idâre kurulları ile seçim komisyonlarının CHP üyesi kişilerce oluşturulmasının sakıncalarını yineliyordu. Çünkü, hâlen bu üyeler büyük çoğunluğu ile CHP'nin adayları olarak ve parti tarafından seçilmişlerdi. Doğru olan seçimin idâresinin yargıçlara terk edilmesiydi. Seçim komisyonlarında yer alacak siyâsî parti temsilcilerinin de, komisyonlarda sorumlu bir yer tutması, gündeme gelen bir başta talepti. Seçim tutanaklarının siyâsî parti temsilcileri tarafından da imzâsı, seçim sırasındaki usûlsüzleri azaltabilecek bir önlem olarak düşünülüyordu. Bozca, oyların kapalı bir mekânda, bir hücrede kullanılması gereğini de yineliyordu. Ayrıca, güvenlik güçleri sandık başlarından uzak durmalıydılar. Oyların tasnifi de açık olmalıydı. Oylar sayıldıktan sonra imhâ edilmemeliydi.[52] Ancak, bu tür önerileri içeren önergeler her zaman olduğu gibi yine reddedilecektir.

DP, bu seçimlere de katılmamıştı.[53] Ay sonunda yapılan seçimlerde katılım oranının düşük olması, basında görülen haberler arasındaydı. Örneğin, İstanbul'da katılımın % 41 oranında olduğu resmen açıklanmıştı.[54]

4. İSKÂN KÂNUNU'NUN DEĞİŞTİRİLMESİ

Hatırlanacağı gibi, İskân Kânunu, tek-parti döneminde geniş yığınların doğudan batıya göçürülmesi sürecinde önemli rol oynamıştı. Ancak öncelikle İskân Kânunu'nun özelliklerini hatırlamak gerekir.

İskân Kânunu, 14 Haziran 1934 târihinde kabûl edilmişti.[55] Ya-

52 **TBMM TD**, (aynı yerde), (7.5.1947). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

53 **Cumhuriyet**, (22.5.1947). Fâlih Rıfkı Atay da, DP'nin tutumunu eleştiriyordu. Fâlih Rıfkı Atay, "Hürriyeti İyi Veyâ Kötü Kullanmak", **Ulus**, (14.5.1947).

54 **Cumhuriyet**, (31.5.1947).

55 **Düstur**, (3. Tertip), Cilt: 15, s. 1156-1175; **RG**, (21.6.1934), Sayı: 2733; (Kânun No: 2510). Yasanın değiştirilmiş şekli için bkz. **Düstur**, (3. Tertip), Cilt: 17, s. 28-31; **RG**, (21 Teşrinisâni 1935), Sayı: 3162; (Kânun No: 2848).

sayla, "Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus, oturuş ve yayılışının bu kânuna uygun olarak İcrâ Vekilleri'nce yapılacak bir programa göre düzeltilmesi, Dâhiliye ve Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekillikleri'ne" bırakılıyordu. "Dâhiliye ve Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekillikleri'nce müştereken yapılıp, İcrâ Vekilleri Heyeti'nce tasdik olunacak haritaya göre, Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntıkaya" ayrılıyordu.

"1 numaralı mıntıkalar: Türk kültür ve nüfûsunun tekâsüfü istenilen... 2 numaralı mıntıkalar: Türk kültürüne temessülü istenilen nüfûsun nakil ve iskânına ayrılan... 3 numaralı mıntıkalar:

Bâzı Eşhasın Şark Menâtıkından Garp Vilâyetlerine Nakilleri Hakkında Kânun 19 Haziran 1927 târihinde kabûl edildi. **Düstur**, (3. Tertip), Cilt: 8, s. 847-849; **RG**, (4.7.1927), Sayı: 624; (Kânun No: 1097). Yasa, "idârî, askerî ve içtimâî esbâba binâen şark idârei örfiye mıntıkası ile Bayazıt vilâyetinden bindörtyüze kadar şahsın ve işbu eşhas *âileleriyle seksen âsi âilesinin* ve menâtıkı mezkûredeki *ağır cezâ* mahkûmlarının garp vilâyetlerine nakli için hükümete mezuniyet" veriyordu. Nakil işlemi Ağustos ayı sonuna kadar tamamlanacaktı. "Nakledilenlerden muhtaç vaziyette bulunanlar, mahalli müretteplerine kadar hükümet tarafından *nakil ve yolda ve iskân muamelelerinin hitâmına kadar nakloludukları mahallerde iâşe*" olunacaklardı. Nakledilenlerin tümünün yerleştirildikleri mahallerde iskân edilmeleri öngörülmüştü. Garp vilâyetlerinde iskân edilenler seyahat özgürlüğüne sâhiptiler; ancak bunların şark idârei örfiye mıntıkası ile Bayazıt vilâyetine geri dönmeleri ve bu bölgeye seyahat etmeleri yasaktı. Mahkûmlardan da hükûmetçe nakil ve Iskânına karar verilenlerin, cezâlarını tamamladıktan sonra, diğer nakledilenler gibi, âileleri ile birlikte iskân edilmeleri hükme bağlanmıştı. Nakledilen kişiler, sâhibi oldukları gayri menkûlleri iki yıl içinde tasfiye etmek zorundaydılar. Aksi halde, tasfiye işlemi bu sürenin sonunda hükûmetçe yapılacak ve tasfiye bedelleri sâhiplerine verilecekti. "Nakledilen kimseler, emvâli menkûlelerinl Istedikleri gibi tasarruf" edebileceklerdi. Fakat, "nakledilenlerin terk ettikleri arâzi ve arâziye tâbi olan müsakkafatları Hazineye intikâl" edecekti. Bu hususta takdir komisyonları kurulacak ve terk edilen arâzi ve bu arâziye tâbi müsakkafat için değer takdir edilecekti. (Takdir komisyonlarının kararlarına karşı asliye mahkemesine itirâz etme hakkı vardı; ancak mahkemenin vereceği karar kesindi.) "Takdirî kıymet cetvellerine nazaran naklolunan eşhasın memleketlerinde terk ettikleri arâzi ve arâziye tâbi müsakkafat kıymetleri matlupları ad ve bu kıymetlerden evvelemirde âdiyen iskân sûretiyle kendilerine verilen emvâll gayri menkûle kıymeti mahsup" edilecek, "matlupları kalırsa, iskân olundukları mahalde başkaca emvâli gayri menkûle" verilecekti. Bütün bu işlemlerin en çok sekiz ayda tamamlanması öngörülmüştü.

Efe aldığımız dönemde doğu bölgesinin özel sorunları hiçbir zaman resmî gündemde yer almadı. Bu alanda siyâsî partiler arasında bir tartışma da olmadı. Konu yayın organlarında istisnâî olarak görüldü. O da ancak dönemin sonunda. Örneğin bkz. **Büyük Doğu**, Yıl: 6, Sayı: 16, (27.1.1950); Sayı: 17, (3.2.1950), *Sayı: 18, (10.2.1950)*; Sayı: 19, *(17.2.1950)*; Sayı: *20*, (24.2.1950).

Başbakan Recep Peker ise bu konuda şunları söylüyordu:

"Yurdumuzun bâzı parçalarında oturan ve Kürtçe konuşan vatandaşlarımızı da sevgi ile göğsümüze basıyoruz. Bu bölgenin yeni okullara devâm eden tâze çocukları, Türk dilini pek güzel öğrenerek ve aynı bölgenin genç evlâtları bilgilerini artırarak, temiz Türk milliyeti duyguları içinde, Türk milletinin iyi unsurları olarak yetişiyorlar. Bâzı güneydoğu illerimizde oturan bu halkın zor günlerde civar memleketlerdeki türlü Kürt kaynaşmalarını ve tahriklerini en küçük bir vatandaş kusûru yapmadan kayıtsızlıkla seyrederek, rahatlık ve güven içinde yaşamalarını takdirle kayda değer buluyorum. Türk âilesinin bütün bu kıymetli evlâtları, bütün yurttaşları ile berâber, devletin her vazife kolunda şerefli ve kusursuz insanlar olarak çalışıyorlar. Bunlardan er olarak silâh altına gelen genç askerlerin, geçmişte olduğu gibi, bugün de vatan savunması borcunu yerine getirmek üzere ordumuzun safları arasında hevesle ve gayretle vazife yaptıklarını takdir ile görüyoruz.", **AT**, Sayı: 140, (Mart 1947), s. 14.

Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyâset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikâmet yasak edilen" yerlerdi. "Geçim vâsıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskün ve gerek göçebe bulunsun 3 numaralı mıntıkalar halkını yaşayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeye, evleri dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamaya, huğları, obaları ve komları köyler içine kaldırmaya ve yenilerinin yapılmasını yasak etmeye, alâkadar vekilliklerin teklifi ve mütâlaası üzerine Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekilliği" yetkiliydi. "Türkiye tâbiiyetinde bulunan... ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme sûretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirilmeleri ve câsuslukları sezilenlerin sınır boylarından uzaklaştırılmaları, Dâhiliye Vekilliği'nin teklifi ve İcrâ Vekilleri Heyeti karârı ile, Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekilliği'nce" sağlanıyordu. Diğer yandan, Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin millî sınırlar dışına çıkarılmasına da yine Dâhiliye Vekâleti yetkiliydi.

"Bu kânunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanların veyâ yapmak isteyenlerin ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve âsâyiş bakımından mahzur bulunanların, aileleri ile birlikte münâsip yerlere naklolunmaları, Dâhiliye Vekilliği'nin teklifi üzerine, İcrâ Vekilleri Heyeti karârı ile Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekilliği'nce" yapılacaktı. Ayrıca, "Türk tâbiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler ve fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeye, Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekilliği; Türk tebaasından olup da, Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler ve fertlerini dağınık olarak 2 numaralı mıntıkalara nakil ve yerleştirmeye, Dâhiliye Vekilliği'nin teklifi ile Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekilliği; Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe ve aşiretler fertlerini icâba göre Türkiye hudutları dışarısına çıkarmaya, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine malûmat vermek şartı ile, Dâhiliye Vekilliği" yetkiliydi.

Nihayet, "Türk kültürüne bağlı olmayanlar veyâ Türk kültürüne bağlı olup da, Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında, harsî, askerî, siyâsî, içtimâî ve inzibâtî sebeplerle İcrâ Vekilleri Heyeti karârı ile Dâhiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri" almakla yü-

kümlüydü. "Toptan olmamak şartı ile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskât etmek de bu tedbirler içinde"ydi. "Bunlardan başka yere naklolunması lâzım gelenleri Sıhhat ve İçtimâî Muavenet Vekilliği nakil ve dağınık olarak münâsip yerlere iskân" edecekti. "Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veyâ bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veyâ bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri" de yasaklanıyordu.

Yasa, "1 numaralı mıntıkalara yeniden hiçbir aşiretin veyâ göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mıntıkalara eski yerlilerden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin avdet etmesine izin" vermiyordu. "Bu mıntıkalara soyca Türk olup, dilini unutmuş veyâ ihmâl etmiş bulunan köyler ve aşiretler efrâdı, ahâlisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nâhiye, kazâ, vilâyet merkezleri civârına" yerleştirilecekti. 2 numaralı mıntıkaya ise, 1 numaralı mıntıkalarda Türk ırkından olmayanlardan bu mıntıkaya gelip yerleşmek isteyenler de iskân edilebiliyorlardı. "Harsî, siyâsî, idârî, içtimaî, askerî, iktisâdî sebeplerle nakline lüzum görülenler, ilgili vekillerin teklifi ve Dâhiliye Vekilliği'nin mütâlaası üzerine, İcrâ Vekilleri Heyeti karârı ile Sıhhat ve İçtimaî Muâvenet Vekilliği'nce" nakil ve iskân ediliyorlardı. "Türk ırkından olmayanların serpiştirme sûretiyle köylere ve ayrı mahalle veyâ küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları" ise zorunluydu. "Hükûmetçe iskân ve ikâmet yasak edilip boşaltılması istenilen 3 numaralı mıntıkalar halkı, ... 1 veyâ 2 numaralı mıntıkalara nakil ve iskân" edilmekteydi. "3 numaralı mıntıkalara İcrâ Vekilleri Heyeti karârı olmadıkça hiç kimsenin yeniden iskân ve ikâmetine izin" verilmiyordu.

Yasada, 3 numaralı mıntıkalardan zorunlu nakledilenlerin gayri menkûllerinin devlete geçmesi öngörülmüştü. Yasa hükümlerine göre, hükûmetçe naklettirilenler ile gönüllü göç edenler, bir yıl içinde eski yerlerindeki menkûl ve gayri menkûl mallarını tasfiye etmek zorundaydılar. Bu süre içinde tasfiye edilmeyen menkûl ve gayri menkûl mallar devletçe tasfiye edilecekti.

Hükûmetçe 1 numaralı mıntıkaya yerleştirilenler, iskâna tâbi tutuldukları yerlerde en az on yıl kalmak zorundaydılar. Bu kim-

seler, Dâhiliye Vekâleti'nin izni olmadıkça başka yere gidemezlerdi. İzinsiz olarak başka yerlere gidenler ise, yakalandıkları takdirde yerleştirildikleri yere geri dönmek zorundaydılar. 1 ve 3 numaralı mıntıkalardan 2 numaralı mıntıkaya naklolunan ve 2 numaralı mıntıkada, daha önce yukarıda belirtilen şekilde, bir yerden bir yere nakledilenler, aradan on yıl geçse dahi, hükûmetin kararı olmadıkça bir başka yere gidemezlerdi.[56]

İskân Kânunu, yeni dönemde her ne kadar siyâsî gündemin tartışmalı ön sıralarında yer almamış olsa da,[57] 1947 yılının hemen başında değiştirilecektir. Hazırlıkların daha önceden başladığı, *Ulus* gazetesinin İskân Kânunu'nun değiştirileceğine ilişkin olarak daha 1946 yılının Mart ayı başında verdiği bir haberden de anlaşılıyordu.[58] *Cumhuriyet* gazetesi, bu haberin yayınlanmasının üzerinden bir yılı aşkın bir zaman geçmesinden sonra, 1947 yılının Haziran ayı başında, DP'nin yasanın değiştirilmesi için TBMM'ye önerge verdiğini belirtiyordu.[59] *Vatan* gazetesi, CHP Meclis Grubu'nda alınan karar gereğince, İskân Kânunu'nun değiştirileceğini haber veriyordu.[60] Gerçekten de hemen ertesi gün yasanın bâzı maddeleri değiştirilecektir.[61]

Yasanın kaldırılan hükümleri, 2, 7, 9. maddeleri ile 10. maddenin (c) ve (ç) fıkraları ve 11, 12, 13, 14, 15, 28 ve 30. maddeleriydi. Ayrıca, yasaya eklenen bir geçici madde ile bakanlar kurulu karârına dayanılarak nakledilmiş olanların, mürettep yerlerindeki oturma süreleri ve haklarındaki bütün kayıtlayıcı hükümler de kaldırılmıştı. Diğer yandan, yine ek bir madde ile Ağrı, Sason, Tunceli ve Zeylân yasak bölgelerine, bakanlar kurulu karârı olmadığı sürece, hiçkimsenin giremeyeceğine ilişkin hüküm mahfuz tutulmuştu.[62]

---

56 "Devlet Şûrâmız, İskân Kânunu'nun (...) hükümlerine müstenid icraatın idârî dâvâya zemin teşkil etmeyeceğini kararlarında bildirerek, bu yolda açılan dâvâları reddetmiştir." Dâver, agm, **SBFD**, Cilt: 7, Sayı: 1-4, (1952), s. 178.

57 Bir örnek için bkz. A. Atabek, **Demokrasi Devrinde İskân Kânunu ve Haksızlıklar.**

58 **Ulus**, (6.3.1946).

59 **Cumhuriyet**, (6.6.1947).

60 **Vatan**, (11.6.1947).

61 **Düstur**, (3. Tertip), Cilt: 17, s. 114-118; **RG**, (2.1.1936), Sayı: 3195; (Kânun No: 2884).

62 Giritlioğlu, **age**, s. 185-187. Ayrıca bkz. İsmâil Beşikçi, **Kürtlerin Mecbûrî İskânı**, s. 183. Bu kaynakta bu sırada yayınlanan İçişleri Bakanlığı genelgesi ile hükûmet kararı bulunmaktadır.

5. SIKIYÖNETİMİN UZATILMASI

Partiler arasındaki gerginliğin yarattığı sert ve şiddetli tartışmalar, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın da müdahalesini gerektiren boyutlara varıyordu. İstanbul'da yayınlanan *Tasvir* ve *Demokrasi* gazeteleri kapatılıyor, gazeteleri basan matbaalar da aynı işleme tâbi tutuluyordu. Kapatmaların süresiz olması da dikkati çekiyordu. Nihat Erim'in günlüğü bu kapatmaların ardında bizzat İnönü'nün

---

Şeyh Salt'in torunu olan M. Fırat, yıllar sonra, "DP kurulana kadar memleketimizin doğu bölgesi çok büyük bir baskı altındaydı. O zaman Türkiye'detek-parti olmasına rağmen, tek-partinin icâbı olarak dahi, doğuda siyâsî bir faaliyet yoktu. (...) **Mecbûrî İskân Kânunu** kaldırıldı. O sıralarda Trakya'da sürgündeydik. Kânunun kaldırılması üzerine Erzurum'a âilemle birlikte dönebildik. [Cumhuriyet] Halk Partisi, doğuda particiliğin gelişmesini arzu etmiyordu." diyecektir. Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, (Cilt: 2), s. 491. Bütün bu anlatılanlar, şimdiye kadarki saptamalarımızı yeniden doğrulamaktadır. Bkz. Cemil Koçak, **İkinci Parti ve İktidar ve Demokratlar**. Ayrıca bkz. Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, s. 137.

CHP milletvekili Bingöl ve daha sonra da Tunceli milletvekili Necmettin Sâhir Sılan'ın yüklü arşivi yakın bir zaman önce yayınlandı. Özellikle Tunceli (Dersim bölgesi) ile ilgili yazışmalar, iskân kânunun uygulaması konusunda fikir vericidir. Bu konuda özellikle Sılan'ın raporlarına ve yazışmalarına bakılmalıdır: **Necmettin Sâhir Sılan, "Doğu Sorunu, Necmettin Sâlih Sılan Raporları (1939-1953); Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik (Dersim-Sason (1934-1946); Kürt Sorunu ve Devlet: Tedip ve Tenkil Politikaları (1925-1947); Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950); Doğu Anadolu ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1939-1951); Dersimlilerden Mektuplar (1941-1953).**

İçişleri Bakanı Hilmi Uran, 29 Mayıs 1946 târihinde Başbakanlığa yazdığı yazıda, Fransızca **Nouveau Petit Larousse Illustre** adlı sözlüğün Antakya'da kıtâsiyeci Beşir Sabuncu tarafından Fransa'dan getirtildiğini, ancak sözlükteyer alan Türkiye bahsinde geçen Türkiye haritasında Ermenistan, Kürdistan ve Pontus dağları ibârelerinin bulunduğunun görülmüş olduğunu bildiriyor ve Hatay Vâliliği'nden alınan haberi yansıtıyordu. "Bu ibâreler yurdumuzun bütünlüğünü ihlâl edici mâhiyette görül"müştü. Bu nedenle toplattırılması için Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'ne yazılmıştı. Diğer yandan, sözlük sayısının az olması ve "istifâdell bir eser bulunması dolayısıyla" toplattırılmasında bir yarar da görülmemişti. Ancak, "bu kitabın bu vaziyetiyle satışa arzı bugünkü Ermeni ve Kürt meseleleri karşısında bakanlığımızca uygun görülmediğinden, hiç olmazsa bu sayfanın kitaptan çıkarılması yâhut haritadaki bu ibârelerin silinmesi sûretiyle satışa arzı düşünülmüş"tü. Ancak Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü bu öneriye de olumlu bir yanıt vermemiş ti. Benzer Ibârelerle dolu başka haritalar için yasaklama ve toplatma kararları ise çoktan verilmişti. "Mâhiyeti itibâriyle bunlardan hiçbir farkı olmayan bu haritayı ihtivâ eden bu kitabın, Kürt ve Ermeni meselelerinin haråretle münâkaşa mevzu olduğu bu zamanda aynen satışa çıkarılması uygun" bulunmamıştı. Bakanlık da kitabın toplattırılmasından yanaydı; eğer bu öneri olumlu karşılanmazsa, hiç olmazsa "bu sayfa nın kitaptan çıkarılması sûretiyle satışa arzı"na müsaade edilmesi isteniyordu. Beşir Sabuncu'nun kitabın kendisine iâdesi talebi üzerine bakanlık talebini yineleyecekse de, Başbakanlık herhangi bir yanıt verme yecektir. Bunun üzerine yılın sonlarında bakanlık yeni bir yazı ile başvuracak ve Sabuncu'nun üst üste verdiği dilekçelerle kitabını geri istediğini belirterek, bu konuda nihâî bir karâra varılmasını isteyecektir. Lâkin bu yazışmaların nasıl sonuçlandığını bilemiyoruz. **BCA BMGMK**, [Katalog Numarası: 030 10/87 575 6]

Korgeneral Ekrem Baydar, 23 Şubat 1946 târihinde Tunceli'ye Dördüncü Umûmî Müfettiş, kumandan ve vâli olarak atanmıştı. Jaeschke, **Die Türkei in den Jahren 1942-1951**, s. 58.

DP Kayseri milletvekili Fikri Apaydın'ın İskân kânununa dayanarak eski yerlerine geri dönenierin durumuna ilişkin sorusu da, CHP milletvekili Necmettin Sâhir Sılan'ın aynı konudaki bir başka sorusu ile birleştirilerek, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz tarafından 16 Nisan 1948 târihinde yanıtlanacaktır. Batıya göçürülmüş yaklaşık 16.000 kişi eskiyerlerine dönmüşlerdi. **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 2), s. 112-117.

bulunduğunu açıkça göstermektedir. Erim, 21 Nisan târihli günlüğünde şunları not etmiş: "*Tasvir* gazetesini okudu. 'Bunlar kânunen suç değil mi?' dedi. Mümtaz Ökmen 'suçtur Paşam' dedi. Adâlet Bakanı'na telefon ettirdi. Henüz okumamış; tetkik edip fikrini söyleyecek. '*Tasvir* ile *Demokrasi* gazetelerini sıkıyönetim komutanlığı kapatabilir ve iyi bir ders olur. Bunlar işi azıttılar. Daha da azacaklar.' dedi. Biz de 'münâsip olur' dedik."[63] Erim günlüğünde şöyle devâm ediyor: Gazeteler hakkında hükümet içinde de aynı gün görüşme olacaktı. İnönü, "bakalım ne karar verecekler?" diye sorunca, kendisi "Paşam, sonradan düşündüm. Kapatılmasa daha iyi olacak, çünkü artık esâsen tesirlerini kaybetmektedirler. Şimdi bir yıl önceki gibi değil; çok kimse okumaya üşeniyor" diyecektir. Erim'e göre, gazetelerin mahkemeye verilmesi yeterli olurdu. Mahkemeye verilmesi kamuoyunda da olumlu karşılanırdı. Erim'in bu sözlerine karşılık İnönü, *Tasvir*'in cezâyı hak ettiğini söylemişti: "Ama *Tasvir*'e bir cezâ lâzım"dı. İnönü hükümetin karârını merâk etmişti. Nihâyet hükümet gazetelerin kapatılmasına karar verecektir.[64] *Tasvir* gazetesinin matbaasında *Son Saat* gibi ve başka gazeteler de basıldığından, bu gazetelerin de yayını fiilen sona ermiş gibi görünüyordu. İzmir'de yayınlanan *Yeni Asır* ve *Demokrat İzmir* gazeteleri hakkında da soruşturma açılmıştı. Ankara'da yayınlanan *Kuvvet* gazetesi de benzer soruşturmalardan kurtulamamıştı. *Kuvvet* gazetesi hakkında açılan dâvânın İzmir'de görülmesi de bu tabloya eklenebilir. Dikkat edildiği takdirde hemen fark edilecektir ki, hakkında işlem yapılan basın organlarının tamâmı DP taraftârı gazetelerdi.[65] İzmir olayları, tek başına ele alındığında dahi, oluşan siyâsî gerginliğin somut bir belirtisi gibi görülebilir ve sıkıyönetimin uzatılınası yönünde güçlü bir gerekçe yaratabilirdi. Bu gerekçenin ne ölçüde haklı ve meşrû olduğu sorgulansa da, bunun sonucu değiştirip değiştiremeyeceği belirsizdi.

---

63 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 111.

64 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 112. Ayrıca bkz. Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 62.

65 Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 164-165; Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 244-250; Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş**, s. 117-119; Fuat Köprülü, "Matbuat Hürriyetini Kökünden Baltalamayınız", **Kuvvet**, (24.4.1947); Köprülü, **age**, s. 336-339; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 176-177 ve 179; **Vatan**, (22.4.1947). Fuat Köprülü'nün sıkıyönetimin altı ay önce uzatılırken ortaya koyduğu eleştirileri hatırlamak için o zaman kaleme aldığı makâleye bakmak yararlı olacaktır. Bkz. Fuat Köprülü, "Eski Bir Zihniyetin Yeni Bir Tecellisi", **Dikkat**, (10.12.1946); Köprülü, **age**, s. 129-131.

Bu aşamada İnönü sertlik yanlısı ekibini uyarmaya çalışıyordu: Erim günlüğünün 30 Nisan târihli notunda, DP'lilerin bir ayaklanmaya dahi teşebbüs edebileceklerinden konuşulduğu sırada, İnönü'nün DP'nin kapatılmaması gerektiğini söylediğini nakletmektedir. İnönü, böyle bir durumda bile, hattâ suikast söz konusu olsa dahi, sâdece DP'nin elebaşlarının cezâlandırılmasını, geri kalanlara ise dokunulmaması gerektiğini söylemişti. Yine 4 Mayıs târihli notunda da Erim, İnönü'nün "işi dejenere ettirmem; öyle nâzik bir an geldiğinde, hiç tereddüt etmeden millete durumu ilân eder, tedbirini alırım" şeklinde konuştuğunu yazmaktadır.

Hemen ardından İnönü'nün Hadımköy'de kumandanlarla toplantısında da, yeni rejimden geri dönülmeyeceğini, bu yolda ilerleneceğini, bunun ülkenin yarârı için olduğunu anlattığını belirtiyor. Bütün bunlar dışarıya yaranmak gayretiyle yapılmamıştı. Ordu komutanlarına da yeni rejimdeki ilerlemeden bahsetmişti. Gelişmeler ümit vericiydi. Ancak bir tehlike görürse, bunun da önlemini alacağından kesin olarak söz etmişti. Fakat yüksek komutanlar düzeyinde çok daha açık konuşmuştu; Erim günlüğünde şöyle yazmaktadır: "Hiç hayal yapmayınız. Muhalifler apaçık ihtilâle tahrik etmektedirler. Bu işte ordu metin durmalıdır. Küçük rütbeli subay veyâ âileleri öte tarafa meyilli görünüyorlarmış. Ordu politikaya karışmamalı. Husûsî konuşmalar esnâsında da kânunlara riâyet etmek lâzım geldiğini söylemeli. Onlar zannederler ki, ayaklanırlarsa ordu kendilerine silâh atmaz. Hattâ bunu size sorabilirler. 'Atarız, çünkü biz kânuna riâyetin bekçiyiz' demelisiniz. Husûsî konuşmalarınızda da böyle yapmalısınız.' dedi."

İnönü'nün bu konuşması aslında doğrudan orduya yönelikti. İnönü, bir yandan ordunun iktidârın desteği olmayı sürdürmesini istiyor, bir yandan onun tarafsızlığına işâret ediyor, bir yandan da kendisinin siyâsî gelişmelere hâkim olduğunu ve gerektiğinde duruma el koyacağının güvencesini vermeye çalışıyordu. Ne yönden bakıldığına bağlı olarak çok farklı düzlemlerde yorumlanabilecek bir söylemdi.

6 Mayıs'ta bile Erim, Üzeyir Avunduk aracılığıyla Bayar'ın Peker ile görüşmek istediğini günlüğünde yazmaktadır. Nitekim 8 Mayıs'ta bir gün önce gerçekleşen Peker ile Bayar'ın görüşmelerini aktarmaktadır. Ne var ki, bu görüşmelerden olumlu bir sonuç

alınamamıştı. Londra'ya giden Türk heyetinde gerek CHP'li ve gerekse DP'li üyelerin bulunması, görüşmelerin sıklaşmasına muhtemelen neden olmuştu. Heyette Köprülü'nün bulunması önemliydi. Heyetin dönüşünden sonra Köprülü de, Bayar da İnönü ile görüşeceklerdir. Seçim sisteminin nisbî temsile dönmesi bile bu görüşmelerde ele alınmıştı.

Bu arada Adnan Adıvar, görüştüğü İnönü'ye *Tasvir* ile *Demokrasi* gazetelerinin kapatılmasının ABD'de çok olumsuz karşılandığını belirtmişti. Oysa Erim daha 30 Nisan'da günlüğüne, ABD'nin Colombia ajansının Türkiye'deki muhabirine, ülkedeki gazete kapatmalarla ilgili haberleri iletmemesi gerektiğini belirttiğini yazmıştı. Bunun özellikle belirtilmesi muhtemelen Erim'in gözünde ABD'nin Türkiye'nin iç politikasındaki bu türden gelişmelerle artık yakından ilgilenmediğinin bir belirtisi olarak görülmüş olabilir. Fakat Adıvar, artık gazete kapatma politikasından tamâmen vazgeçilmesi gerektiğini, ABD'de bunu açıklayamadığını bildirmişti. Türkiye'de demokrasiye dışarıda pek inanılmıyordu ona göre. Ayrıca ABD ile ittifak politikasını da eleştirmişti; bu şekilde Moskova ile müzâkere imkânı kalmamıştı. İnönü bu eleştirileri dinlemiş, fakat sonunda sert çıkışmıştı. Yine de her iki taraf da birbirlerinden özür dilemeyi bilmişlerdi.[66] Nitekim İnönü, 9 Mayıs târihli günlüğünde, kısaca bu "kavga"dan söz etmektedir.[67]

Samet Ağaoğlu da bu temaslardan günlüğünde uzun uzun söz etmektedir; lâkin Peker ile Bayar'ın görüşmesi de tamâmen sonuçsuz kalmıştı. Hattâ Bayar, biz "bu yolda ipe kadar göze aldık" deyince, bu defâ da Peker, "biz de icâb ederse ölürüz" şeklinde yanıt vermişti. Bir yandan sıkı temaslar görünüyor, diğer yandan da

---

66 Erim, **age**, (Cilt: 1), s. 112 ve 120-137. Barutçu da günlüğünde bu sahneyi İnönü'nün ağzından teyid etmektedir. Barutçu, age, (Cilt: 2), s. 812-813. Bu arada Samet Ağaoğlu'nun günlüğünde benzer temaslarda diş hekimi Sâmi Günzberg'in de isminin geçmesi ilginçtir. Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 71. Günzberg için ayrıca bkz. Cemil Koçak, **Belgelerle Heyeti Mahsusalar**, s. 115-117; Cemil Koçak, **Aldülhamid'in Mirası** ve Rifat Bali, **Sarayın ve Cumhuriyetin Dişçibaşısı Sami Günzberg.**

67 İnönü, **Günlükler**, (Cilt: 1), s. 451.

Bu arada bir tartışmaya da burada yer vermeliyim: İnönü'nün Hadımköy'de askerî mahfilde yaptığı açıklamaların dışarıya sızdığı anlaşılmaktadır. DP çevresinde bu açıklamaların alârm işâreti olarak görülmesi mümkündü. Nitekim Haldun Derin, konuşmanın olağandışı olmadığını ve pek çok başkaca yerde de yapıldığını yazarken, Erim'in notlarından konuşmanın pek o kadar da mâsum sayılamayacağını öğreniyoruz. Bkz. Derin, **age**, s. 203-204. Nitekim Samet Ağaoğlu, 18 Mayıs târihli günlük notunda, "İnönü Hadımköy'de generallere ve albaylara âdetâ sığınmış" demektedir. Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 629.

her türlü temasta taraflar kendi pozisyonlarını şiddetle korumaya devâm ediyorlardı. Ancak bu temaslar her iki parti içinde de ayrılık doğurmaya adaydı. DP içinde kazan kaynamaya devâm ediyordu; Genel İdâre Kurulu içinde de bu temasların aleyhinde bulunanlar olduğu gibi, CHP içinde de fikir birliği yoktu. Anlaşılan DP yönetimi de, iktidârın çatlaklarını bulmaya çalışıyordu. Nitekim Ağaoğlu günlüğünde, Peker ile Saraçoğlu arasındaki anlaşmazlığı kayda geçirmiştir. "Araları açık iken istifâde edelim" demektedir. Diğer yandan Mümtaz Ökmen, Üzeyir Avunduk'a, "hayâtımızı tehlikede görüyoruz; arkadaşlar çok ileri şeyler yapmak istiyorlar; gemlerini çeke çeke kollarım bitti" demişti. Öyle görünüyor ki, CHP iktidârı, kendi içinde DP'yi korkutmaya çalışıyordu; bir grup yumuşak davranmaktan yanayken, diğer grubu zor zaptettiğini söyleyerek, DP'nin yumuşamasını sağlamaya çalışıyordu. Bu baskı DP içinde de ayrışmaya neden oluyordu. Sert tutumdan yana olan DP'liler, uzlaşma eğilimi gösterenlere karşı aynı sertlikle karşı duruyorlardı. CHP içinde DP'yi savunanlar arasında Câvit Oral ile Hamdullah Suphi Tanrıöver de bulunuyordu. Peker ile Bayar'ın son görüşmesinde dâvetin kimin tarafından yapıldığında bile çıkan anlaşmazlık, nihâyet DP Genel İdâre Kurulu'nun bizzat İnönü'den kaynaklanmayan hiçbir temasla ilgilenilmeyeceğine yönelik karar almasına neden olacaktır. Samet Ağaoğlu, günlüğünde, Menderes'in de sertleşmeye başladığını yazıyordu.[68]

Nasıl sertleşmesin ki, Menderes'in bir konuşmasını yayınladığı için Samet Ağaoğlu'nun sorumlu müdür olduğu *Kuvvet* gazetesi aleyhine dâvâ açılmıştı; üç gün de tutuklu kalmıştı. Ne var ki, dâvâ beraatle sonuçlanacaktır.[69]

Nitekim Mayıs ayında Menderes'in, Köprülü'nün, Sazak'ın ve Aldoğan'ın dokunulmazlıklarının kaldırılması önerisi Meclis gündemine gelmişti bile.[70] Sıkıyönetim, TBMM tarafından altı ay daha uzatılacaktır. 23 Haziran'da sona ermesi gereken sıkıyönetim, bu süretle neredeyse yıl sonuna kadar uzatılmış oluyordu.[71] Mec-

68 **Ağaoğlu, Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu, s.** 64-73.

69 Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu, s.** 422-428.

70 Eroğul, **age**, s. 30-31 ve Ağaoğlu, **Siyâsî Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, s. 72-75.

71 **TBMM TD**, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 5, 65. Birleşim, (28.5.1947). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda **aksi gösterilmediği** takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır. Ayrıca bkz. Eroğul,

lis'teki görüşmeler ve tartışmalar sırasında DP milletvekilleri, sıkıyönetimin esas itibâri ile muhalefete karşı siyâsî bir önlem olarak kullanıldığını yineliyorlardı. TBMM'deki tartışmalarda, DP'nin kuruluşundan bu yana, yâni neredeyse birbuçuk yıldan sonra Celâl Bayar'ın ilk kez Meclis kürsüsünde konuşma yapması ilginç ve herhâlde bir o kadar da önemliydi. Diğer yandan, sıkıyönetimin uzatılması önerisine karşı Meclis'te bir konuşma yapan Sâdık Aldoğan'ın "sıkıyönetim[in] mutlakiyet idâresine bile rahmet okutacak zâlimâne bir idâre tarzı" olduğunu belirtmesi, TBMM Başkanı tarafından sözünün kesilmesine ve Meclis'ten onbeş gün de uzaklaştırılmasına neden olmuştu.[72]

Fâlih Rıfkı Atay, tam bu aşamada, "bugünkü düşmanlık rühunun (...) ayrışıklığı eğer durmadan derinleşmekte devâm ederse, pek zararlı neticeler" vereceğinden endişe ettiğini açıklıyordu.[73]

Başbakan Recep Peker ile Celâl Bayar arasındaki görüş farkı, sıkıyönetimin iç politika üzerindeki etkileri konusunda yoğunlaşıyordu. Türkiye'nin bir saldırı tehdidi altında bulunması, hükümetin sıkıyönetimi uzatma gerekçesini haklı ve meşrû bir zemine kaydırıyordu. DP'nin bu türden bir gerekçeye karşı savunma konumu, Türkiye'nin dış politikası konusunda hükûmet ile birlikte davrandığını açıklamaktan ibâretti. Eğer sıkıyönetim gerçekten de sâdece ülkenin güvenliği ile ilgili bir tutum alsa, DP buna hiçbir şekilde karşı çıkmayı düşünmeyecekti. Sorun, sıkıyönetimin siyâsî baskılar altında DP muhalefetine karşı kullanılmak istenilmesi ve kullanılmasıydı da... Peker ise, sıkıyönetimin iç politika üzerindeki etkilerini ilke olarak reddediyordu. Peker'e göre, gazete ve matbaa kapatmak iç politika ile ilgili değildi. Sıkıyönetimin yasal yetkilerini kullanması da hukûkî bir sorun yaratmıyordu. İç politikada olası bir kargaşa, ülkenin güvenlik sorunları ile yakından ilgiliydi ve sıkıyönetim, bu bakımdan her iki konunun birbirini bütünleyen özelliğini dikkate almak zorundaydı ve alıyordu da.

---

age, s. 31; **AT**, Sayı: 162, (Mayıs 1947); Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, s. 256; Üskül, **age**, s. 59-61; **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 1), s. 468-473; **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 2), s. 312-325.

72 Barutçu, günlüğünde, bu karârın Çankaya'da İnönü'nün huzûrunda tartışıldığını ve kendisinin böyle bir cezâ verilemeyeceğini, çünkü tüzükte böyle bir cezânın bulunmadığını söylediğini yazmaktadır. Pek çok aksi görüşe karşılık İnönü Barutçu'ya hak vermişti. Barutçu, **age**, (Cilt: 2), s. 816-817.

73 Fâlih Rıfkı Atay, "İki Parti Arasında Geçinme", **Ulus**, (28.5.1947).

SEKİZİNCİ BÖLÜM

1940'LARIN İKİNCİ YARISINDA SOSYAL POLİTİKA: DEVLET, SINIFLAR, PARTİLER VE DAYANIŞMACI/VESÂYETÇİ İDEOLOJİ

Nihâyet sıra serinin ele alacağımız ilk temasına geldi. Bu bölümde önemli olduğunu düşündüğüm birkaç nokta üzerinde durmak istiyorum. Öncelikle, tek-parti döneminde sosyal politika alanında görülen cılızlığa dikkat çekeceğim. İkinci olarak, ele aldığım dönemde sosyal politika önlemlerinde meydana gelen patlamayı öne çıkararak, bunun nedenleri üzerinde duracağım. Son olarak, dönemin sosyal politika mevzuatını yarattığı tartışmalarla birlikte gözden geçirirken, siyâsî partilere egemen olan dayanışmacı/vesâyetçi ideolojinin söz konusu mevzuatı nasıl şekillendirdiğini belirteceğim. Amacım, bu alandaki tüm tartışmaların ardında dayanışmacı/vesâyetçi ideolojinin partiler arasında ortak bir payda oluşturduğunu vurgulamak.

1. TEK-PARTİ DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA

"İstiklâl Savaşı'nda ve siyâsî mücâdelelerde başarının ilk şartı, bütün milletin savaşa berâberlik ve müşterek bir şuurla atılmasıydı. Millî hareketi çelmeleyecek, millî birliği dağıtacak her türlü mukâbil hareketlerin önlenmesi lâzımdı.

(*) Bu kısım daha önce iki kez yayınlanmıştır: **Osmanlı'dan Cumhuriyete: Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar,** Târih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 222-271; **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 451-508. Fazlasıyla tekrâr olduğunun farkındayım; ancak serinin bütünselliğini yitirmemesi için buraya da almak zorunda kaldım. Diğer yandan, bu kez metne küçük eklemelerde de bulundum.

1923 Lozan barışını takip eden inşâ devrinde çeşitli mukâbil hareketler, millî birliği dâimâ bozmaya çalışmıştı. Millî savaş nasıl berâberlik içinde kazanıldıysa, barışta da millî kalkınmanın, aynı birlik duygusu içinde tahakkuk ettirilmesi lâzım dı. Millî istiklâl ve yükseliş, ancak organik (müteazzıv) bir birlik teşkil eden, tek bir millî hayâtın gelişmesi ile idâme ettirilebilirdi.

Millî kurtuluştan İkinci Dünyâ Harbi'ne kadar dünyâ, gittikçe karanlık ve huzursuz bir manzara almıştı. Birçok devletlerin harb hazırlıkları, gittikçe artan tecâvüz tehlike ve tehditleri de, millî birliğin gittikçe daha kuvvetle korunmasını zarûrî kı lıyordu. Memleketi tecvüze karşı koruyacak kuvvet, milletin askerî kudreti yanın da, millî birliğiydi. (...)

İnkılâbın öncüleri, iç ve dış siyâsî ve sosyal şartlar içinde yürüttükleri mücâdelelerde, nihâyet sosyal ve millî hayâtın fertler ve müesseseleriyle berâber birbirini tamamlayan tezatsız bir varlık olması lâzım geldiği fikri ile 'tesânütçü' (solidarist) bir dünyâ ve cemiyet görüşüne vardılar. (...)

Felsefi ve sosyolojik mânâsında tesânütçü hayat görüşü, dünyâ ve cemiyete bir birlik olarak bakar. Ferdi, tek olanı, müteazzıv bir birliğin bir parçası telâkki eder. Fert, cemiyetin bölünmez bir parçasıdır. Cemiyet veyâ millet, fertlerin, müesseselerin bir toplamı, mekanik birleşmesi sonunda meydana gelmiş bir yekûnu değildir. Ordu, mektep, mitingteki kalabalık, böyle bir mihaniki bir topluluktur. Halbuki cemiyet, millet, fertlerin ve müesseselerin karşılıklı bağlılık (fonksiyon), karşılıklı birbirini şartlandırma münâsebetlerinin organik bir hâsılası, taazzuv etmiş bir varlığıdır.

Asıl olan, ferdi varlıklar değil, bilâkis bu fertlerin bir birliği hâlinde bulunan millet varlığıdır. Fert, varlığını ancak millet varlığı içinde koruyabilir. Millet varlığı ise, ancak fertlerin sıkı birliği ile mümkündür.

Cumhuriyet Halk Partisi, tesânütçü bir hayat görüşü ile, 'sınıf mücâdelesi yerine, içtimâî intizam ve tesânüdü temin' edecek, 'birbirini nakzetmeyecek sûrette, menfaatlerde âhenk temin' edecek bir içtimâî nizâmı, kendisine ülkü yapmıştır.

[Cumhuriyet Halk Partisi], inkılâbın başından beri millet fertlerinin millî birlik şuuruyla, kendi iş sahalarında içtimâî tesânüt ve âhenkle çalışmalarını sağlayan, demokratik bir câmiâ hâlinde taazzuv etmelerine ve ilerlemelerine çalışmıştır. (...)

Milleti içinden parçalayan mücâdelelerden korunmak endişesi sarahatle görülmektedir. (...) Milli inkılâbın türlü mücâdeleleri içinde teşekkül eden bu endişe, milletin sınıf bünyesini kabûl etmez gibi görünmektedir. Türkiye, hiçbir zaman içtimâî zümrelere, sınıflara ayrılmamış bir memleket olmamıştır.

İktisâdî hayat, iptidâî şekillerden ileri şekillerine doğru inkişâf ederken meslek lere, sınıflara ayrılır. Bu, hayâtın zarûrî bir kânunudur. Parti programında bahsi geçen cihet, bir zihniyeti ifâde etmektedir. Burada tesânütçü görüş, hayâtı inkâr ma

hiyetinde değil, içtimâî ayrılıklara ve farkiara rağmen, millet fertleri arasında mânevî bir birlik, bir gönül bağı tesis etmek gâyesindedir."[1]

"Türkiye Cumhuriyet halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdi ve içtimâî hayat için, işbölümü itibârı ile muhtelif iş ve hizmet sâhiplerinden teşekkül etmiş bir câmiâ telâkki etmek, esas prensiplerimizdendir.

Çiftçiler, küçük sanâyi erbâbı ve esnaf, işçi, serbest meslek erbâbı, sanâyi erbâbı, tüccar ve memurlar, Türk câmiâsını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umûmî câmiânın hayat ve saadeti için zarûridir. Partimizin bu prensiple hedef tuttuğu gâye, sınıf mücâdelesi yerine, içtimâî intizam ve tesânüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek sûrette menfaatlerde âhenk tesis eylemektedir. Menfaatler, kaabiliyet ve çalışma derecesi ile mütenâsip olur."[2]

Cumhuriyetin ilânından aylar önce, 17 Şubat-4 Mart 1923 târihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde, işçi temsilcileri, sendika ve grev hakkının tanınması, sekiz saatlik işgününün, ücretli hafta ve bayram tâtilinin, ücretli yıllık iznin, kıdem tazminâtının, sağlık, kazâ ve yaşlılık sigortasının kabûl edilmesi, sağlık koşullarının düzeltilmesi, çalışma yaşamının resmî denetime tâbi tutulması, 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak benimsenmesi ve asgari ücretin saptanması çağrısında bulunurlarsa da,[3] 8 Nisan 1923 târihinde yayınlanan "9 Umde Beyannâmesi"nde, işçilere yönelik herhangi bir vaat yer almayacaktır.[4]

Halk Fırkası'nın 1923 târihli kuruluş nizamnamesinde de işçilere yönelik bir madde bulunmuyordu.[5]

Buna karşılık, 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programında, sermâye-emek ilişkilerinin düzenleneceği ve işçi ve işverenlerin haklarının aynı oranda savunulacağı belirtiliyordu. Fırka, işçilerin kâra iştirâkine de taraftardı.[6]

---

1 İsmâil Hakkı Tökin, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dünyâ ve Cemiyet Görüşü**, (Genel Esaslar), s. 14–18.

2 **CHP Programı (1943)**, md. 5/C.

3 **Türkiye İktisat Kongresi**, s. 430–434.

4 Tunaya, **Türkiye'de Siyâsî Partiler**, s. 580–582; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 354-356.

5 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 362-369; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 9-18.

6 Tunaya, **age**, s. 615-620; Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 370-381; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 65-71.

1925 yılında hafta tâtili kabûl edilir.[7] Böylelikle nüfûsu 10 binin üzerinde olan yerlerde çalışanlara, haftada bir gün dinlenme hakkı tanınır. Ancak nüfûsu 10 binden az olan yerlerde bu hakkın kullanımı, belediyelerin takdirine bırakılmıştı. Resmî dâirelerle, özel ticârî ve sınâî kurumlarda çalışanların haftada altı günden fazla çalıştırılmaları yasaktı. Bununla birlikte, yasanın kapsamı dardı ve daha da önemlisi, haftada bir günlük dinlenme hakkının ücretli olup olmadığı belli değildi.

1935 yılında hafta tâtili, cumartesi günü öğleden sonrayı da kapsamak üzere, pazar günü olarak kabûl edilir.[8] Ayrıca, 1 Mayıs da dâhil olmak üzere, bayram günleri, resmî kurumlarda çalışanlar için tâtil günü olarak belirlenir. Ancak bu hakkın da ücretli olup olmadığı hâlâ belli değildir.

Sanâyi kuruluşlarında hafta tâtili yapılmasına ilişkin 14 numaralı uluslararası sözleşme ise, 6 Şubat 1946 târihinde kabûl edilecektir.[9]

CHP'nin 1927 yılında kabûl edilen nizamnâmesinde ise hâlâ işçilerle ilgili bir hüküm bulunmuyordu.[10] 1930 yılında kısa bir süre faaliyet gösterebilen SCF'nin gerek programında, gerekse tüzüğünde, doğrudan işçileri ilgilendiren bir hüküm yer almamıştı.[11] Oysa aynı yıl faaliyete geçmesine izin verilmeyen Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Parti'nin esas nizamnâmesinde şöyle deniliyordu:

> "Parti, Türk amele ve çiftçisini, sermâyedariara karşı müdafaa etmek, mütegallibe ve murahabacıların ellerinden kurtarmak, Türk hayâtı içtimâiyesi yanında, bu sınıfa da bir mevki temin etmek gâyesini takip eder.
>
> Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi, Türk vatanı içinde, Kânunî Esâsî'nin her vatandaşa mütesâviyen bahşettiği salâhiyet ve hukuktan amele ve çıftçinin de bihakkın müstefit olmasını temin ve bu sınıfı [Türkiye] Büyük Millet Meclisi'nde temsil eder.

---

7 Câhit Talas, **Sosyal Politika**, s. 189.

8 Talas, **age**, s. 189 ve 194. Ücretli pazar tâtili meselesine temâs edilmesi için epey uzun bir zaman geçmesi gerekecektir. "CHP Divânı'nda Sosyal Güvenlik Dâvâmız", **Ulus**, (9.2.1948).

9 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 33. Birleşim, (6.2.1946).

10 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 382-394.

11 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 398-405; Tunaya, **age**, s. 633-634; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 77-84.

Parti, bugün müterakki memleketlerde tatbik edilen çalışma usûllerinin bizde de tatbik edilmesini teşvik ve bu hususta ecnebi memleketlerden numûneler getirilmesini temin ve bu vâdide amele ve çiftçiyi mümkün olduğu kadar tenvir ve irşâd eyler."[12]

1930 yılında kabûl edilen Umûmî Hıfzıssıhha Kânunu, çocuk ve kadın işçiler için ilk kez bâzı sosyal politika önlemlerini gündeme getiriyordu.[13] Yasa ile bâzı işyerlerinde altı haftalık doğum izni benimsenir. Ancak iznin ücretli olup olmadığı yine belli değildir. Ayrıca, 12 yaşından küçük çocukların sanâyi kuruluşlarında ve mâdenlerde çalıştırılmaları yasaklanıyor ve gece çalıştırılmaları yasaklanan 12 ilâ 16 yaşları arasındaki çocukların da, günde sekiz saatten fazla çalıştırılmamaları öngörülüyordu. Diğer yandan, yasa ile gece ve mâdende çalışmanın günde sekiz saati geçemeyeceği esâsı kabûl edilecektir. Elliden fazla işçi çalıştıran kuruluşlarda sürekli doktor bulundurulması, 100'den fazla işçi çalıştıran işyerlerinde de, her 100 işçiye bir yatak düşmek üzere, hastane açılması zorunluluğu getiriliyordu.

CHP'nin benimsenen ilk programında bu konuda ilk kez şu görüşlere yer verilmişti:

"Milliyetçi Türk amelesi ve işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlerini göz önünde tutacağız. Say ile sermâye arasında âhenk tesisi ve bir İş Kânunu ile ihtiyâca kâfi hükümlerin vâz'ı, fırkanın mühim işleri arasında görülür."[14]

CHP'nin emek-sermâye arasında âhenk sağlama amacı, partinin ilk kez 1931 yılında kabûl edilen programında yer alan toplum anlayışı ile de yakından ilgiliydi:

"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimâî hayat için işbölümü itibârı ile muhtelif mesâî erbâbına ayrılmış bir câmiâ telâkki etmek, esas prensiplerimizdendir.

---

12 Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, s. 409-417; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 93-103.

13 Talas, **age**, s. 190-192.

14 **CHF Programı** (1931), Üçüncü Kısım/md. 5.
Nitekim, 27 Eylül 1930-4 Mayıs 1931 târihleri arasında görev yapan Beşinci İsmet İnönü Hükûmeti'nin programında da, bu konuda şu görüşlere yer verilmişti: "Yalnız İş Kânunu ve İşçilerin vaziyetlerinin ıslâhı ile bilhassa meşgûl olacağımızı kaydetmek isteriz." Neşe Erdilek, "Hükûmetler ve Programları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, (Cilt: 4,) s. 975. Diğer yandan, 4 Mayıs 1931-1 Mart 1935 târihleri arasında görev yapan Altıncı İsmet İnönü Hükûmeti'nin programında, "içtimâî muavenet hizmetlerini her vasıta ile teşvik ve tevsi etmeye çalışacağız" denilliyordu. Erdilek, **age**, s. 975.

A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanâyi erbâbı ve esnaf, C) Amele ve işçi, D) Serbest meslek erbâbı, E) Sanâyi erbâbı, büyük arâzi ve iş sâhipleri ve tüccar, Türk câmiâsını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların herbirinin çalışması, diğerlinin ve umûmî câmiânın hayat ve saadeti için zarûridir.

Fırkamızın bu prensiple istihdâf ettiği gâye, sınıf mücâdelesi yerine, içtimâî intizam ve tesânüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek sûrette menfaatlerde âhenk tesis eylemektedir. Menfaatler, kaabiliyet ve çalışma derecesi ile mütenâsip olur."[15]

Aynı anlayış, CHP'nin 1935 yılında kabûl edilen programında da yer alıyordu:

"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı klaslardan karşıt değil, fakat ferdi ve sosyal hayat için işbölümü bakımından türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak, esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük zanaat sâhipleri, esnaf ve işçilerle, özgür ertik sâhipleri, endüstrieller, tecimerler ve işyarlar, Türk ulusal kuramının başlıca çalışma örgenleridir. Bunların herbirinin çalışması, öbürünün ve kamunun hayâtı ve genliği için bir zorağdır. Partimizin bu prensiple amaçladığı gâye, klas kavgaları yerine, sosyal düzenlik ve dayanışma elde etmek ve asığlar arasında, birbirlerine karşıt olmayacak sûrette uyum kurmaktadır. Asığlar, kapasite ve çalışma derecesine göre olur."[16]

1939 yılında benimsenen parti programında da benzer görüş yineleniyordu:

"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil, fakat ferdi ve içtimâî hayat için işbölümü itibârı ile muhtelif mesâî erbâbından teşekkül etmiş bir câmiâ telâkki etmek, esas prensiplerimizdendir. Çiftçiler, küçük sanâyi erbâbı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbâbı, sanâyi erbâbı, tüccar ve memurlar, Türk câmiâsını teşkil eden, başlıca çalışma zümreleridir. Bunların herbirinin çalışması, diğerinin ve umûmî câmiânın hayat ve saadet için zarûridir. Partimizin bu prensiple istihdâf ettiği gâye, sınıf mücâdelesi yerine, içtimâî intizam ve tesânüt temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek sûrette menfaatlerde âhenk tesis eylemektir. Menfaatler, kaabiliyet ve çalışma derecesi ile mütenâsip olur."[17]

15 **CHF Programı** (1931), İkinci Kısım/md. 2.

16 **CHF Programı** (1935), İkinci Kısım/md. 5/C.

17 **CHF Programı** (1939), İkinci Kısım/md. 5/C; Tunçay, **age**, s. 429-454.

1943 yılında kabûl edilen parti programında da yine aynı anlayış sürdürülecektir. Oysa, 1924 Anayasası'nın TBMM'deki görüşmeleri sırasında, dayanışmacı toplum anlayışının bir anayasa hükmü haline getirilmesi yolunda anayasa taslağında yer alan öneri reddedilmişti. İlginçtir, o târihte de TBMM'de yalnızca CHP grubu bulunuyordu. TBMM'de reddedilen öneri şöyleydi:

> "Türkler, yekdiğerine uhuvvetle merbût olup, bunların içtimâî tesânüdünün mecbûri kısmı kânunla muayyendir."[18]

Diğer yandan, daha 1921 yılında üzerinde çalışılmaya başlanan ve 1924, 1925, 1927, 1929, 1932 ve 1934 yıllarında değişik şekillerde hazırlanan İş Kânunu'nun TBMM tarafından kabûlü bir türlü mümkün olamayacaktır.[19] Oysa Türkiye, 1932 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO'ya) üye olmuştu.

CHP'nin 1935 yılında kabûl edilen programında ise, işçi-işveren ilişkileri konusunda şöyle deniliyordu:

> "Hiçbir ekonomik girişim, kamu asığına olduğu kadar, ulusal ve özel bütün kınavlar arasındaki uyuma da karşıt olamaz. İşverenlerle işçilerin çalışma birliğinde de bu uyum esastır. İş Kânunu ile işçiler ve işverenler arasındaki karşılıklı ilgiler düzenlenmektedir. İş anlaşmazlıkları, uzlaşma yolu ile ve buna imkân olmazsa, devletin kuracağı uzlaştırma araçlarının yargıçlığı ile kotarılır. Grev ve lukavt [lokavt] yasak olacaktır. Ulusçu Türk işçilerinin hayat ve hakları ile bu esaslar içinde ilgileniriz. Çıkarılacak iş kânunlarımız, bu esaslara uygun olacaktır."[20]

Parti programının üzerinde herhangi bir görüşme yapılmaksızın kabûl edilen bu maddesini, CHP Genel Sekreteri Recep Peker kurultaya şöyle sunmuştu:

---

18 **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri,** s. 426.

Yavuz Abadan, "sınıfsız bir halk kütlesi içinde" devletin hakem rolü oynadığını düşünüyor ve kadınların çalışma hayâtı ilgili olarak şu görüşleri ortaya koyuyordu: "Kadınlar evde, ev işlerinde, çocukların yetiştirilmesinde daha iyi; ama hayat şartlarında mümkün değil." **CHP İstanbul Vilâyeti 1942 Yılı Kongre Zabtı (Aralık 1942),** s. 76-78.

19 İş Kânunu tasarılarına ilişkin ayrıntılı bilgi ve belgeler için bkz. Talas, **age,** s. 194-199; Mesut Gülmez, **Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Târihi (1936 Öncesi),** s. 243-538; Mesut Gülmez, "1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Amele Birliği'nin ve Mâdencilerin Görüşleri", **Amme İdaresi Dergisi,** Cilt: 17, Sayı: 4, (Aralık 1984), s. 135-172; Mesut Gülmez, "1932 İş Yasası Tasarısı Konusunda Ziyâ Hâşim'in Bir Notu", **Yapıt,** Sayı: 10, (Nisan-Mayıs 1985), s. 87-100. 1932 yılında hazırlanan İş Kânunu tasarısı ile ilgili olarak ayrıca bkz. Selim İlkin, "Devletçilik Döneminin İlk Yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kânunu Tasarısı", **Türkiye İktisat Târihi Üzerine Araştırmalar, DDTÜ Gelişme Dergisi,** (1978 Özel Sayısı), s. 251-348.

20 **CHF Programı** (1935), Üçüncü Kısım/md. 14.

"Türkiye'de ulusal endüstri ilerlemektedir. Devlet, kendi yapıcılık kuvvetini her alanda göz kamaştıracak bir muvaffakiyetle tebârüz ettirmekte iken, husûsî teşebbüslere açık bulunan sahada da birçok işler her gün ileri gitmektedir. Bütün bunların neticesinde, memlekette geniş bir işçi sınıfı türemektedir. Endüstriye açılmamız neticesinde, mevcut işçilerimizin sayısı artacaktır.

Gerektir ki, bu ileri gidişin tabiî neticesi olarak artacak olan işçi sınıfları, klâsik sınıf mücâdelesi, liberal devletin her fenâ cereyâna açık rûhunda doğup, onun içinde beslenmiş olan ve ona karşı cephe alıp çalışmış bulunan ve gâye olarak, onun yerine bir sınıf tahakkümü devleti kurmayı güden noktai nazarı takip eden cereyanlar, ulusal Türk devletinin değerli evlâtlarından ve yurttaşlarından ibâret olan bu yeni genç Türk işçi sınıfını zehirlemesine ön vermesin ve bu genç tabaka, yurt için olduğu kadar, kendileri için de felâket getiren yanlış duygularla zehirlenmesin...

Onun için, yeni doğan bu işçi sınıfının patronlarla münâsebâtı noktası, bütün parti programının baştan aşağı yazılışında ve anlayışında ruh olan âhenk, anlaşma, uyuşma hâline irca ediyor. Aralarında uyuşma yolu yetmezse, devletin koyacağı hakem yolu, çatışmaları önleyecektir. Programda Türkiye'de grev ve luk-aut [lokavt], sınıf çarpışması yasak edilecektir. Fakat bu yasak oluşun yanında, herhangi bir sermâyedar fikrinin kendisi kadar, bu memleketin halkçılık zihniyetinden dolayı bir evlâdı olan işçiyi haksız yolda tazyik edememesini temin etmek de lâzımdır. Onun yanında, bir işçi kütlesinin topluluğuna, tesânüt kaabiliyetine güvenerek, devlet varlığında esas olan sanâyi mevcûdiyetini tahrip etmesine de müsâit bulunmamak gerektir.

Bunun için, grev ve luk-autı [lokavtı] yasak eden yeni programımız, onun yanında, işçi ile işverenin münâsebetlerinde anlaşmalarını esas olarak koyuyor. Şu hâlde, acaba korporatif bir devlet düşüncesi mi hâkimdir fikri hatıra gelebilir. Bunu da karşılamak için programımızda bir önemli madde vardır."[21]

TBMM'ye 2 Mayıs 1935 târihinde sevk edilmesine karşın, ancak 8 Haziran 1936'da, yâni aradan bir yıl geçtikten sonra kabûl edilen İş Kânunu dar kapsamlıydı.[22] Yasa, en az 10 işçi çalıştıran işyerlerinde ve bu işyerlerinde çalışan işçilerle bunların işverenlerine uygulanacaktı. İş Kânunu, toplu iş sözleşmesi (takım mukâvelesi) imzâlanmasına imkân tanıyordu. Ancak, yasa, grev ve lokavtı kesinlikle yasaklıyordu. Grev yapan işçilere para ve çeşitli hapis

21 **CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası,** (9-16 Mayıs 1935), s. 47.

22 **Düstur,** (3. Tertip), Cilt: 17, s. 448-484; **RG,** Sayı: 3330, (15.6.1936). İş Kânunu hakkında bir değerlendirme için bkz. Bülent Varlık, "Türkiye'de Çıkarılan İlk İş Yasası Üzerine Görüşler", **Toplum ve Bilim,** Sayı: 13, (Bahar 1981), s. 107-140.

cezâları verilmesi de öngörülmüştü. Toplu iş sözleşmesi için, "mümessil işçi" seçilecek, işçi ile işveren arasında anlaşmazlık çıkması hâlinde ise, İş İhtilâfları Hakem Kurulu'na gidilecekti.

Yasada ayrıntıları ile yer alan uzlaştırma ve tahkim usûllerine âid hükümler, yasanın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra uygulamaya konulacaktı. Bu amaçla da, İş İhtilâflarını Uzlaştırma ve Tahkim Nizamnâmesi yayınlanacaktı.

İş İhtilâfları Hakem Kurulu, anlaşmazlık hâlinde karar vermeye yetkiliydi. Ancak, tarafların bürokratlardan oluşan bu kurulun karârına karşı vâli nezdinde itirâz hakkı vardı. Bu durumda, bürokratlardan ve yargıçlardan oluşan İş İhtilâfları Yüksek Hakem Kurulu, kesin karar organıydı.[23]

11 Ağustos 1942 târihinde de Amele Birliği hakkında kararnâme kabûl edilecektir.[24]

İş Kânunu, çalışılan beş yıldan sonra, her bir tam iş yılı için 15 günlük ihbar tazminâtı ödenmesini öngörüyordu. Ancak, işçinin yasada ayrıntıları ile belirlenen koşullarda tazminatsız olarak işten çıkarılması da her zaman için mümkündü. Kadın işçilerin toplam altı hafta doğum izni hakları vardı. Bu durumda işçiye yarım ücret ödenecekti. Yasa, hastalık sigortasını da öngörüyordu. Bu durumda da işçiye yine yarım ücret ödenecekti. Haftada 48 saatlik işgünü kabûl edilmişti. Cumartesi günleri öğleden sonra kapanması gereken işyerlerinde, günlük çalışma süresi sekiz saati geçemezdi. Fazla mesâînin günde üç saati ve yılda 90 günü geçemeyeceği yasada açıkça belirtiliyordu. Ayrıca, fazla mesâîye normalin üzerinde ücret ödenmesi de zorunluydu. İşçinin rızâsı alınmadan fazla mesâi yaptırılması mümkün değildi. Nitekim, 27 Ekim 1939 târihinde fazla mesâîye ilişkin nizamnâme kabûl edilecektir.[25]

---

23 11 Mart 1939 târihinde kabûl edilen ve 24 Mart 1939 târihli **Resmi Gazete**'de yayımlanarak yürürlüğe giren, İş İhtilâflarını Uzlaştırma ve Tahkim Nizamnâmesi gereğince, 1939-1950 yılları arasında, İş İhtilâfları Yüksek Hakem Kurulu'nda, 1939, 1941, 1942, 1943 ve 1945 yıllarında sâdece birer, 1946 yılında üç, 1947 yılında yedi, 1948 yılında dört, 1949 yılında dokuz ve 1950 yılında da on dört uyuşmazlık konusu karâra bağlanacaktır. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler (1908-1978)**, (Cilt: 1), s. 315; Sadri Aksoy, "İş Kânunumuza Göre İşçi ve Patron İhtilâfları", **İktisâdî Yürüyüş**, Yıl: 8, Cilt: 8, Sayı: 188, (25 Kasım 947), s. 9 ve 12. İş İhtilâfları Yüksek Hakem Kurulu'nun iki örnek karârı için bkz. **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 4, (Mart 1946), s. 55-56; **Çalışma**, Yıl: 4, Sayı: 28, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1949), s. 94-96. Ayrıca bkz. Gotthard Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945)**, (11.3.1939), s. 6.

24 Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi**, (11.8.1942), s. 77.

25 Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi**, (27.10.1939), s. 19.

Yasayla gece çalışmaları da sekiz saatle sınırlandırılmıştı. İktisat Vekâleti'nin gerekli görmesi hâlinde, nüfûsu 10 binden az olan yerlerde de, hafta tâtili ve ulusal bayramlara ilişkin yasanın uygulanması mümkündü. Cumartesi günleri yarım gün çalışılan işyerlerinde tam gün ücret ödeneceği gibi, Cumhuriyet bayramında da, tâtil olmasına karşın, yine tam gün ücreti ödenecekti. Cumhuriyet bayramında çalışanlar ise, iki misli ücret alacaklardı. Yasa, asgarî ücret tesbitini de öngörüyordu. Ne var ki, buna ilişkin nizamnâme ancak 1951 yılında yürürlüğe girecektir.

İş Kânunu ile 16 yaşından küçük çocukların günde sekiz saatten fazla ve 18 yaşın altındaki erkek çocuklar ile, yaşları ne olursa olsun kız çocuklarının ve kadınların mâdenlerde çalıştırılmaları yasaklanıyordu. Kadınların mâden ocakları ile yeraltı işlerinde çalıştırılmamalarına ilişkin 45 numaralı uluslararası sözleşme, 23 Haziran 1937 târihinde onaylanacaktır.[26]

Günde ancak sekiz saat ya da daha az çalışılması gereken işler hakkında nizamnâme, 10 Kasım 1940 târihinde kabûl edilerek, 12 Şubat 1941'de yürürlüğe girecektir. 17 Haziran 1942 târihinde de mâden işçilerinin korunmasına ilişkin nizamnâme kabûl edilecektir.[27] İş Kânunu, 18 yaşın altındaki erkek çocuklarla her yaştaki kız çocuklarının ve kadınların sanâyide gece çalıştırılmalarını da yasaklıyordu. Ancak, yasanın yürürlüğe girmesinden itibaren dört yıl süre ile İktisat Vekâleti, bâzı sanâyi işyerlerinde 16 yaşından yukarı kız ve erkek çocuklarla kadın işçilerin çalıştırılabilmelerine izin verebilecekti.

Yasada işçi sağlığının korunması ve iş güvenliğinin sağlanması için de değişik önlemler alınması öngörülmüştü. Nitekim, işçi sağlığının korunması ve iş güvenliğine ilişkin nizamnâme, 5 Şubat 1941 târihinde kabûl edilerek, 17 Mayıs 1941'de yürürlüğe girecektir.[28]

İş Kânunu, devletin İş ve İşçi Bulma Kurumu (İş ve İşçi Bulma Teşkilâtı) oluşturmasını ve bunun bir kamu hizmeti olarak yeri-

26 Muslih Fer, "Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı", Çalışma, Yıl: 1, Sayı: 1, (Eylül 1945), s. 15.

27 Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi**, (17.6.1942), s. 75. Mâden ocaklarında yeraltında çalışan işçilerin ücretlerinin kazanç, buhran ve muvâzene vergilerinden ve hava kuvvetlerine yardımdan muaf tutulmasına ilişkin yasa, 17 Haziran 1947 târihinde kabûl edilecektir. **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 6, 75. Birleşim, (18.6.1947).

28 Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi**, (5.2.1941), s. 43.

ne getirilmesini hükme bağlıyordu. Bu hizmet, İktisat Vekâleti'nce yerine getirilecekti. Ne var ki, bu konudaki yasa, ileride göreceğimiz gibi, ancak 1945 yılında kabûl edilecektir.[29]

Yasada, iş kazâları ile meslek hastalıkları, analık, yaşlılık ve hastalık sigortasının ve ölüm hâlinde de sosyal yardımların devletçe sağlanması öngörülmüştü. Bu hizmetin yerine getirilmesi için de, yasanın yürürlüğe girmesinden sonra bir yıl içinde, İşçi Sigortaları İdâresi'nin kurulması hükme bağlanmıştı. Ancak, yasanın öngördüğü bu hükümlerin uygulamaya konulabilmesi için, yine ileride göreceğimiz gibi, 1945 yılını beklemek gerekecektir.

İş Kânunu hükümlerine göre, yasa kapsamına giren bütün işçilerin sigortalı olmaları zorunluydu. Yasa, devletin çalışma yaşamını denetlemesini de öngörüyordu. İşçiler yarârına pek çok hüküm içeren ve tek-partili Cumhuriyet târihinin en kapsamlı sosyal politika girişimi olan İş Kânunu, kabûl edilmesinden tam bir yıl sonra, 15 Haziran 1937 târihinde yürürlüğe girecektir.

CHP'nin 1939 yılında kabûl edilen programında ise, konu ile ilgili olarak, şu görüşlere yer verilmişti:

> "Her iktisâdî teşebbüs, umumî menfaate olduğu kadar, millî ve bütün çalışmanın âhengine de uygun olacaktır. İşverenle işçinin çalışma birliğinde de bu âhenk esastır. İş Kânunu ile işçilerin ve işverenlerin karşılıklı münâsebetleri tanzim olunur. İş ihtilâfları, uzlaşma yolu ile ve bu mümkün olmazsa, devletin kuracağı telif vâsıtalarının hakemliği ile hâllolunur. Grev ve lokavt yasaktır. Milliyetçi Türk işçilerinin hayat ve hakları ile bu esaslar içinde alâkalanırız. Mevzuatımız, bu esaslara uygun olacaktır."[30]

Kabûl edilmesi bir hayli uzun zaman alan İş Kânunu'nun uygulanması çok kısa sürecektir. Yasanın işçiler yarârına olan pek çok hükmü, 18 Ocak 1940 târihinde kabûl edilen Milli Korunma Kânunu ve bu yasaya dayanılarak hükûmetçe alınan kararlar ile fiilen ortadan kaldırılacaktır.[31]

---

29 Ferit H. Saymen, bir yazısında, İş Kânunu hükümlerine göre 1939 yılının Haziran ayında kurulması gereken kurumun kurulamadığını; bunun arkasından 26 Mayıs 1939 târihinde kabûl edilen 3612 sayılı yasa ile söz konusu kurumun en geç iki yıl içinde, yâni 1941 yılının Haziran ayında kurulmasının öngörüldüğünü açıklamaktadır. Ferit H. Saymen, "Türkiye'de İş ve İşçi Bulma Hizmeti", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 16, Sayı: 3-4, (1950).

30 **CHP Programı** (1939), Üçüncü Kısım/md 15.

31 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cemil Koçak, **TMŞD**, (Cilt: 2), s. 371-443. Çalışma yaşamını ilgilendiren

Bu konuda kapsamlı bir araştırma henüz yapılmamış olmakla birlikte, İş Kânunu'nun zâten yalnızca kamu işyerlerinde (o da muhtemelen ancak kısmen) uygulanabildiğini, özel girişime âid işyerlerinde ise, istisnâî bâzı örnekler dışında, hemen hemen hiç uygulama imkânı bulamadığını belirtmek, sanırım mübâlâğa olmaz.[32] Yasa, bu hâli ile dahi ancak iki buçuk yıl uygulanabilmişti.

CHP'nin 1943 yılında kabûl edilen programında da, işçilerin örgütlendirilmesine gayret edileceği belirtiliyordu:

> "Türk işçilerini ve esnafımızı, milletin ana varlığı içinde, o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve bu programda çizilen zihniyetle teşkilatlandırmayı iş edineceğiz."[33]

2. 1945–1950 DÖNEMİNDE SOSYAL POLİTİKA

İkinci Dünyâ Savaşı'nı izleyen birkaç yıl içinde, sosyal politika alanında önemli gelişmeler olacaktır. Ülkedeki işçi sayısı, son yıllarda artmış olmakla birlikte, genel nüfus içinde henüz önemsiz bir orandaydı. 1950 yıllında dahi, İş Kânunu'na tâbi 10 binin üzerindeki işyerinde toplam 450 bin civârında işçi çalışıyordu.[34]

Sosyal politika alanındaki bu yoğun girişimlerin bir önemli nedeni de, bu dönemde pek çok alanda sıkça görüldüğü gibi, dış etkenlerdi. Yönetim, dış ilişkilerde Uluslararası Çalışma Örgütü'nden (ILO) kaynaklanan uluslararası yükümlülüklerini yerine

---

Milli Korunma Kânunu kararlarına ilişkin bilgi için bkz. Sadri Aksoy, "Çalışma Hayâtımızı İlgilendiren Koordinasyon Kararları", **Çalışma**, Yıl: 2, Sayı: 20, (Temmuz 1947), s. 65-69.

32 Ayrıca bkz. M. Şehmus Güzel, **Türkiye'de İşçi Örgütlenmesi (1940-1950);** M. Şehmus Güzel, "İsmet İnönü, Sosyal Politika, Sendika ve Grev", **Yapıt**, Sayı: 10, (Nisan-Mayıs 1985), s. 68-86; M. Şehmus Güzel, "1946 ve Sonrasında Türkiye'de Grev Tartışması", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 40, (Kış 1988), s. 87-128.

33 **CHP Programı** (1943), Dördüncü Kısım/md 25.

34 Orhan Tuna, "İş İstatistikleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 6, Sayı: 3-4, (Nisan-Temmuz 1945), s. 325-348; **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 4 (Mart 1946), s. 52; "Türkiye'deki Çalışma Hayâtına Umûmî Bir Bakış", **Çalışma**, Yıl: 4, Sayı: 26, (Ocak-Şubat-Mart 1949), s. 43.

İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında kadın işçilerin sayısında da bâriz bir artış görülecektir. Sümerbank fabrikalarında çalışan kadın işçilerin ekonomik ve sosyal durumlarına ilişkin ampirik bir araştırma için bkz. Niyâzi Akşin, **Die Soziale Lage der Arbeiterin in den Betrieben der Sümerbank.** Kitabın Türkçe özet tanıtımı ve yorumu için bkz. Cemil Koçak, "Sayılarla Sosyal Politika Târihi", **Târih ve Toplum**, Sayı: 92, (Ağustos 1991), s. 57-60. 1946-1950 döneminde bizzat sigortalı olan kadın işçilerin sayısı 14 bine yakındı. Buna karşılık, kocalarının sigortalı olması sâyesinde sigorta kapsamına giren kadınların sayısı 80 bine yaklaşıyordu. Akşin, **age.**

getirmeye büyük özen gösteriyordu. Bu saptamayı, ileride bizzat resmî açıklamalarla da temellendirmeye çalışacağım.

Burada, 1945–1950 döneminin sosyal politika mevzuatı üzerinde dururken, asıl vurgulamak istediğim nokta, bu mevzuatın hazırlanışında egemen olan tek-partili dönemin gelenekselleşmiş dayanışmacı/vesâyetçi ideolojisidir.

Dikkat çekmek istediğim nokta, bu yeni dönemde, siyâsal, sosyal ve ekonomik görüşlerini yeniden gözden geçirme ihtiyâcı duyan CHP'nin bu alanda herhangi bir yeni anlayışa varamadığıdır. Ancak, bu ideolojik muhafazakârlığın yalnızca iktidar partisine âid olmadığını, siyâsal sahnenin aynı ideolojinin nüansları ile dolu olduğunu da göstermek amacındayım.

Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşu

"Çalışma hayâtı ile ilgili işleri düzenleme, yürütme ve denetleme ile görevli" Çalışma Bakanlığı, 8 Haziran 1945 târihinde kurulur ve Sâdi Irmak, Çalışma Bakanlığı'na atanır.[35]

Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşuna ilişkin yasa tasarısı hakkında hazırlanan bütçe komisyonu raporunda, bakanlığın amacının, "memlekette (...) iş münâsebetlerinin düzenlenmesi, (...) işçi ve işveren münâsebetlerinin âhenkli ve düzenli bir şekilde yürümesinin sağlanması" olduğu belirtiliyordu.[36] 26 Kasım 1945 târihli Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kânun tasarısının gerekçesinde ise, bakanlığın kuruluşu, "millî refah ve da-

---

35 **TBMM TD,** Devre: 7, Toplantı: 2, Cilt: 18, 71. Birleşim, (8.6.1945); **TBMM TD,** (aynı yerde), (8.6.1945), S. Sayısı: 143; **Cumhuriyet,** (8.6.1945). Bu konuda basında yayımlanan ilk haber için bkz. **Vatan,** (25.5.1945). Ayrıca bkz. **Vatan,** (8.6.1945); **Ulus,** (7-8.6.1945); **Cumhuriyet,** (7-8.6.1945).

Çalışma Bakanlığı'nın kuruluş ve görevlerine ilişkin yasa da, 22 Haziran 1945'te benimsenecek ve söz konusu yasanın bâzı maddeleri, daha sonra, 28 Ocak 1946'da değiştirilecektir. **TBMM TD,** Devre: 7, Toplantı: 2, Cilt: 18,77. Birleşim, (22.6.1945); **TBMM TD,** Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 21, 29. Birleşim, (28.1.1946).

Çalışma Bakanlığı Müsteşarlığı'na önce Enis Behiç Koryürek ve ardından Prof. Dr. Hüseyin Avni Göktürk atanacak, daha sonra, Göktürk'ün görevinden ayrılması üzerine, bu göreve Fuat Erciyes getirilecektir. **Çalışma,** Yıl: 1, Sayı: 3, (Ocak 1946), s. 70; **Çalışma,** Yıl: 1, Sayı: 4, (Mart 1946), s. 70; **Çalışma,** Yıl:1, Sayı: 15, (Şubat 1947), s. 68.

Sâdi Irmak'ın Çalışma Bakanlığı'na atanışına ilişkin eğlenceli, ancak içerdiği bilgiler itibari ile doğrulanması ya da yanlışlanmasına imkân olmayan bir yazı için bkz. Bedi Yazıcı, "Türkiye'de Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu ya da Aman Hocam, Yavaş", **Târih ve Toplum,** Sayı: 84, (Aralık 1990), s. 22-24. Ayrıca bkz. Güzel, agm, **Yaprt,** Sayı: 10, (Nisan-Mayıs 1985), s. 67-86.

36 **TBMM TD,** (aynı yerde), (8.6.1945), S. Sayısı: 143.

yarışma" ile açıklanıyordu.[37] Gerekçede, bakanlığın kuruluş amacının, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 1944 yılında Philadelphia Konferansı'nda alınan kararlarında dile getirilen amaçlarına ve Birleşmiş Milletler Anayasası'nın sosyal esaslarına uygun olduğu belirtiliyor ve bu sûretle de, bakanlığın kuruluşunda dış etkenlerin oynadığı role değiniliyordu.[38] Yasanın birinci maddesinde ise, "Çalışma Bakanlığı, çalışma hayâtının düzenlenmesi, (...) çalışanlar ile çalıştıranlar arasındaki münâsebetlerinin memleket yarârına âhenklendirilmesi" ile görevlidir deniliyordu.

İş Kazâları İle Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kânunu

TBMM'ye 26 Haziran 1944 târihinde sevk edilen, fakat ancak bir yıl sonra, 13 Haziran 1945 târihinde görüşülmeye başlanan İş Kazâları İle Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Hakkında Kânun tasarısının gerekçesinde, hazırlanan sigorta mevzuatının, "bütün ecnebi memleketler mevzuatına hâkim olan bir prensip" olduğu vurgulanıyordu.[39] Geçici komisyon raporunda ise,

37 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 21, 27. Birleşim, (23.1.1946), S. Sayısı: 52; **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 21, 29. Birleşim, (28.1.1946). Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşunda görev alan İngiliz uzmanlar için bkz. M. Şehmus Güzel, **age**, s. 235-252; **M. Şehmus Güzel**, "Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu: Çalışma Hayâtında İngiliz Etkisi", **Târih ve Toplum**, Sayı: 50, (Şubat 1988), s. 52-56; Güzel, agm, **Yapıt**, Sayı: 10, (Nisan-Mayıs 1985), s. 67-86; **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 3, (Ocak 1946), s. 71-72; **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 4, (Mart 1946), s. 49-50; **Cumhuriyet**, (30.1.1946).

Gerek Çalışma Bakanlığı'nın kuruluşunda, gerekse dönemin sosyal politika mevzuatında görülen İngiliz etkisi şaşırtıcı olmamalıdır. 1945 yılı başında İngiliz etkisi, askerî alan da dâhil olmak üzere, daha çok çok alanda ağırlığını hâlâ hissettiyordu.

38 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 21, 27. Birleşim, (23.1.1946), S. Sayısı: 52. Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

39 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 2, Cilt: 18, 73. Birleşim, (13.6.1945), S. Sayısı: 120. Hatırlanmalıdır ki, hastalık, kazâ ve sakatlığa karşı işçi sigortaları yasa tasarısı, bundan yıllar önce, 17 Ocak 1941'de hâlâ TBMM'nin ilgili komisyonunda görüşülüyordu. Jaeschke, **Türkiye Kronolojisi**, (17.1.1941), s. 41. Ayrıca bkz Jaesche, **Türkiye Kronolojisi**, (5.2.1941), s. 43.

İnönü, 1 Kasım 1941 târihinde, TBMM'yi açış konuşmasında, konuya ilişkin olarak şunları söylüyordu: "Bugüne kadar hukûkî münâsebetler ve sıhhî icaplar cephesinden tanzimine çalışılan işçi hayâtının, iş kazâları, mesleki hastalıklar ve analık hâllerine karşı, maddi cepheden de teminat altına alınmasını sağlayacak olan işçi sigortalarına âid kânun projesi, yüksek Meclis'e arz edilmiş bulunmaktadır. Bu kânunun kabûlü ile işçi hayâtında daha ferah verici neticeler elde edileceğini umuyoruz. İşçilerin elverişli oldukları işlere yerleştirilmelerine ve türlü işler için de elverişli işçiler bulunmasına aracılık edecek bir kurumun kurulmasına dâir olan kânun projesi, ayrıca yüksek Meclis'e sunulmuş bulunmaktadır." **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)**, (Cilt: 2), (1939-1960), s. 26.

İnönü, 1 Kasım 1944'de, TBMM'yi açış konuşmasında yine aynı konuda şunları belirtiyordu: "İş hayâ

CHP'nin yukarıda da gördüğümüz toplum görüşü bir kez daha yansıtılıyordu:

> "Dünyânın her bucağında çeşitli menfaat çatışmalarına ve sınıf vuruşmalarına yol açan bu dâvâ, Cumhuriyetin daha kuruluş çağlarında kabûl ettiği esaslarla kesin ve doğru çözümlemelere [çözümlere] bağlanmıştır. Gerçekten Türk milleti, ayrıcalık ve ayrılık bilmeyen, hür ve eşit yurttaşların birleşip kaynaştığı, ileri bir topluluktur. Adâlet ülküsü ile dayanışma duygusu, birlik ve berâberliğimizin sarsılmaz temelleridir."[40]

Çalışma Bakanı Sâdi Irmak da, bu görüşü şöyle ifâde ediyordu:

> "Cumhuriyetimizin çalışan insanlar hakkında verilmiş sâlim kararları ve sâbit esasları vardır. Hepimizin bildiği veçhile, bizde çalışanlar, insanlar, birbirlerinin haklarını yiyen, birbirlerini didikleyen, muhtelif zümreler değil, birbirlerini bütünleyen, birbirlerinin haklarına ve vecibelerine hürmet ve riâyetle mükellef, meslek grupları teşkil ederler. Bu zihniyet içinde kânunu ele alıyoruz."[41]

Nitekim, CHP milletvekili Rebii Barkın, TBMM'de yaptığı konuşmada, bu duruma dikkat çekiyordu:

> "Bir defâ, bu içtimâî cepheleri kısaca anlatmak icab ederse, dünyâda olup biten hâdiselerin yurdumuzun üzerindeki tesirlerini, inikaslarını vaktinde görmek ve millî vicdanda bu gibi hâricî tesirlerle vücûda gelecek rûhî muvâzenesizliği vaktinde önlemek bakımından, (...) kânun, (...) bu içtimâî muvâvezeneyi de, cemiyette büyük sarsıntılar olmadan yapmakta ve vücûda getirmektedir."

İş Kazâları İle Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kânunu, sâdece İş Kânunu hükümlerine tabi işyerlerinde çalışan sigortalı işçileri kapsıyordu (md. 1). TBMM'deki görüşmeler sırasında, yasanın kapsamının genişletilmesi yönünde görüşler dile getirilmiş, ancak bu öneriler kabûl edilmemişti.[42] Yasaya göre, iş kazası

tının hukûkî münâsebetler, sosyal ve sıhhî icaplar bakımından düzenlenmesi, Cumhuriyetin en çok ehemmiyet verdiği konulardan biridir. Hükümet, kendi elindeki kurumlarda çalışan işçilerin hâllerini ve yaşayışlarını iyileştirmek için büyük gayretler göstermiş ve büyük masraflar yapmaktadır. Bu emeklerin müsbet neticelerini alıyoruz. İş kazâları, meslek hastalıkları ve analık sigortası kânunu ile sigorta idâresi teşkilâtına bakacak kânun projeleri yürürlüğe girince, iş ve işçi hayâtının düzelmesinde yeniden kuvvetli adımlar atmış olacağız." **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)**, (Cilt: 2), (1939-1960), s. 44.

40 **TBMM TD**, (aynı yerde), (13.6.1945), S. Sayısı: 120.

41 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 2, Cilt: 18, 75. Birleşim, (18.6.1945). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

42 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 2, Cilt: 18, 73. Birleşim, (13.6.1945); **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 2, Cilt: 18,

geçiren, meslek hastalığına yakalanan sigortalı işçiler ile hâmilelik ve doğum hâlinde sigortalı işçiler ve eşleri, sigortadan yararlanabileceklerdi (md. 1). İşçilerin sigorta primleri işverenler tarafından karşılanacaktı (md. 5). TBMM'deki görüşmeler sırasında, sigorta primlerinin karşılanması için devletin de desteği talep edilmişti.

Sağlık yardımı, hastalanan işçinin doktora muayene ettirilmesini, işçiye ilaç sağlanmasını ve gerekiyorsa, işçinin hastanede tedâvisini öngörüyordu. Sağlık yardımı, iş kazâsına uğrayan ya da meslek hastalığına yakalanan sigortalı işçi iyileşinceye dek sürecekti. Ancak bu yardımın 52 haftayı, yâni bir yılı geçmesi mümkün değildi ve yasa hükümlerine göre, bu süre en fazla 12 hafta daha uzatılabilirdi. Sigorta, hâmilelikte, doğumda ve doğumdan sonra, ya işçinin harcamalarını karşılamak ya da gereken sağlık yardımını yapmakla yükümlüydü (md. 2-12).

Geçici olarak işgöremez duruma gelen işçiye kazânın ya da hastalığın dördüncü gününden itibâren her gün için günlük kazancının yarısı ödenecekti. Ancak, işgöremezlik durumu 15 günü aşarsa, ilk üç gün için de günlük ücretin yarısı ödenecekti. Fakat üç günü geçmeyen işgöremezlik durumlarında bir ödeme yapılması söz konusu değildi. Hastanede bakılan ve tedâvi masrafları karşılanan işçiye, günlük kazancının sâdece dörtte biri ödenecekti. İşçinin bakmakla yükümlü olduğu âile fertleri varsa, ödenek miktarı belirli bir oranda artırılıyordu (md. 13). Dâimî ve tam işgöremezlik hâlinde ise, işçiye yaşamı boyunca maaş bağlanacaktı. Bu maaş, işçinin yıllık gelirinin % 60'ıydı. Sigortalı işçi bakıma muhtaçsa, maaş miktârı % 50 oranında artırılıyordu (md. 14 ve 18-19).

İş kazâsı ya da meslek hastalığı sonucunda meydana gelen ölümlerde ise, sigortalı işçinin âilesine, işçinin yıllık kazancının belirli bir oranında maaş bağlanacaktı. Bu maaş, işçinin yıllık kazancının % 30'uydu. Ancak bu maaş, işçinin yıllık kazancının % 60'ını da geçemezdi (md. 20-28). İş kazâsında işçinin kasdı olduğu saptanırsa, işçi sigorta hakkını tamâmen yitirecekti. Ancak kazâ, işveren veyâ vekilinin kasdı veyâ suç sayılır hareketi veyâ sigortalı işçinin işyerinde yürütülen işlerden başka işlerde çalış-

77. Birleşim, (22.6.1945). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmedikçe takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

tırılması nedeniyle olmuşsa, sigortalı işçinin ya da hak sâhiplerinin ödenekleri işveren ya da vekilince karşılanacaktı (md. 34-37).

Tasarıda iş kazâsında işçinin kusurlu olması hâlinde de aynı hükmün geçerli olması öngörülmüşken, TBMM'deki görüşmeler sırasında bu hüküm eleştirilmiş ve yapılan değişiklikle, maddede sâdece kasıt hükmüne yer verilmişti.

CHP milletvekili Münir Birsel, bu konuda şöyle diyordu:

> "İşçilerin meslek kazâlarının sigortasına âid bir kânunda, meslek kazâlarını önleyici tedbirlere taallûk edebilecek hükümleri (...) koymak yerinde olmaz. (...) İş kazâları için para verınemeye müncer olacak neticeleri mümkün kılabilir. Ağır bir hükümdür."[43]

Geçici komisyon başkanı ve CHP milletvekili Salahı Yargı ise, tasarıda yer alan hükmü şöyle savunuyordu:

> "Kendisinin pek açık bir hatâsı sebebi ile vûkûa gelen kazadan az çok kendisine bir zarar geleceği burada tesbit olunursa, [bu], onu da dâimâ müteyakkız davranmaya sevk eder."

CHP Zonguldak Rebii Barkın da, TBMM'de yaptığı konuşmada, söz konusu hükmü söyle savunuyordu:

> "Rastgele elini kolunu kaptıran kimseler için patrona mükellefiyet yüklemek doğru mudur?"

CHP milletvekili Kemâlettin Kamu ise söz konusu hükmü şöyle eleştiriyordu:

> "İş kazâlarını önleyici tedbirler diye, iş kazâlarında hak sâhiplerinin haklarını iptâl edici bir hükmü buraya koydurmasınlar."

Oysa, maddenin tamâmen kaldırılması yönünde yapılan oylamada, madde sâdece on oy farkla metinde kalacaktır. TBMM'de bu hükmün iş kazâlarını önleyeceği savunulmuştu.[44]

---

43 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 2, Cilt: 18, 76. Birleşim, (20.6.1945). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

44 1946-1952 yılları arasında meydana gelen iş kazâlarının toplamı 65 bin civârındaydı. Bu kazalar sırasında, 1.000'in üzerinde işçi hayâtını kaybetmişti. 1946 yılında 80, 1947 yılında 306, 1948 yılında 262, 1949 yılında 270 ve 1950 yılında da 252 işçi, iş kazâsında ölmüştü. Bkz. Akşin, **age**, ek bölüm/tablolar.

Çalışma Bakanı Sâdi Irmak, 18 Kasım 1946 târihinde, Ankara Radyosu'nda yaptığı bir açıklamada, şu bilgileri veriyordu: "İşçi Sigortaları Kurumu, (...) faaliyete (...) [geçmesinden itibâren], yâni dört ay zarfın-

Dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da, tasarının görüşülmesi sırasında, TBMM'de verilen önergelerin, kabül edilsin ya da edilmesin, genellikle işçiler lehine ve konuya açıklık getirici içerikte olmasıydı.

Sigortalı işçi doğum yaptığı takdirde, toplam altı hafta çalışmamak ve bu sürede ücret de almamak koşulu ile, kendisine günlük kazancının % 70'ine kadar ödeme yapılacaktı (md. 29 ve 33).

Yasa, İşçi Sigortaları İdâresi'nin kurulmasından altı ay sonra yürürlüğe girecekti.

Yasanın bazı maddelerinin değiştirilmesine yönelik tasarı, 22 Ocak 1947 târihinde TBMM'ye sunulacak ve ancak 1 Mart 1950 târihinde kabül edilecek, fakat bu yenilik işçilere önemli ve kapsamlı yeni bir hak sağlamayacaktır.[45]

11 Şubat 1946 târihinde de, mesleki hastalıklara ilişkin 42 numaralı uluslararası sözleşme onaylanacaktır.[46]

İşçi Sigortaları Kurumu'nun kuruluşu

İşçi Sigortaları Kurumu, İş Kazâları İle Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kânunu'nun uygulanmasını sağlamak üzere, Çalışma Bakanlığı'na bağlı olarak, 9 Temmuz 1945 târihinde kabül edilen yasa ile kurulur.[47] Yasa, 1 Ocak 1946 târihinde yürürlüğe girecek ve dolayısıyla söz konusu sigorta yasası da, 1 Haziran 1946 târihinde uygulanmaya başlanacaktır. Yasa, İşçi Sigortaları Kurumu'nun gerek yönetimini, gerekse denetimini, bürokratlar kanalı ile tamâmen hükümete bırakmıştı.

Kurumun yönetim kurulu, "tabiî üye olan genel müdür ile birlikte yedi üyeden" oluşuyor, üç üye Çalışma Bakanlığı ve bir üye de Mâliye Bakanlığı'nın önerisi üzerine hükümetçe atanıyordu. İşçi ve işverenleri temsil edecek olan birer üye ise, genel kurula katılmış olan işçi ve işveren temsilcileri tarafından ve kendi araların-

da, 2.731 iş kazâsı, 39 meslek hastalığı, 15 dâimî iş göremezlik, 52 işten mütevellid ölüm, 2.211 analık vak'asında, kânûnî tazminatı ve rantları ödemiştir. **Çalışma,** Yıl: 1, Sayı: 12, (Kasım 1946), s. 2.

45 **TBMM TD,** Devre: 7, Toplantı: 2, Cilt: 18, 73. Birleşim, (13.6.1945), S. Sayısı: 120; **TBMM TD,** Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 25, 57. Birleşim, (1.3.1950), S. Sayısı: 89; **RG,** Sayı: 7449, (6 Mart 1950).

46 **TBMM TD,** Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 35. Birleşim, (11.2.1946); **RG,** Sayı: 6234, (16 Şubat 1946).

47 **TBMM TD,** Devre: 7, Toplantı: 2, Cilt: 19, 84. Birleşim, (9.7.1945), S. Sayısı: 167. Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

dan seçiliyordu. Yönetim kurulu başkanı da, yönetim kurulu tarafından ve kendi arasından seçiliyordu (md. 10). Oysa, hükümetçe hazırlanan tasarıda, yönetim kurulunun, bir başkan ile üç üyeden oluşması ve genel müdürün de, yönetim kurulunun tabiî üyesi olması öngörülüyor ve yönetim kurulu başkanının Mâliye Bakanlığı'nın, üç yönetim kurulu üyesinin de Çalışma Bakanlığı'nın önerisi ile hükümetçe üç yıl için atanması isteniyordu (md. 10).

Genel müdür ve genel müdür yardımcıları, Çalışma Bakanı'nın önerisiyle ve ortak kararnâme ile atanıyorlardı (md. 4). Genel müdür, kurumun bütün işlerini yönetim kurulunun gözetimi altında yürütüyordu (md. 5). Genel kurul ise, çeşitli işlerin işverenleri ile bu işlerdeki işçiler arasından ve en az 15'er kişiden ve eşit sayıdaki üyeden, Çalışma Bakanlığı'nca ve başka bakanlık ve devlet kurumlarında görevli bürokratlardan, üniversitelerde görevli ve ilgili dallardan seçilen profesörlerden oluşuyordu. İşveren üyeler, Ticâret ve Sanâyi Odaları tarafından, işçi üyeler ise, işyerlerindeki temsilci işçiler tarafından seçiliyordu. Seçimlerin nasıl yapılacağı Çalışma Bakanlığı'nca saptanıyordu. Genel kurul başkanı, Çalışma Bakanı ya da onun bizzat görevlendireceği kişiydi (md. 12).

Genel kurulun görevleri arasında yer alan en önemli husus, kurumun çalışmaları hakkında denetçiler tarafından hazırlanan raporları ibrâ etmekti. Ancak bu işlemin tamamlanması, yâni ibrâ işlemi, Çalışma Bakanlığı'nın onayına tâbiydi (md. 14). Denetçiler ise, üniversite mezunu ve sigorta ve hesap işlerinde yetkili kimseler arasından Çalışma Bakanlığı'nca atanıyordu (md. 15).

Ernst Hirsch, anılarında, İşçi Sigortaları Kurumu'nun, kurumun fonlarını da yönlendirecek ölçüde tamâmen Çalışma Bakanlığı'na bağlı olduğunu vurguladıktan sonra, bu durumu eleştiriyor.[48]

Bu husus, tasarının gerekçesinde şöyle sunuluyordu:

> "Kendine mahsus bir mâhiyet gösteren İşçi Sigortaları İdâresi, hem özel hukuk hükümlerine göre, tasarrufa ehliyetli, muhtar bir kuruluş, hem de Çalışma Bakanlığı'na bağlı bir devlet kurumu olmak niteliğini bünyesinde birleştirmektedir."

Çalışma Bakanı Sâdi Irmak, İşçi Sigortaları Kurumu'nun 11 Mart 1946 târihinde yapılan ilk genel kurul toplantısında yaptığı

48 Ernst E. Hirsch, **Hâtırâlarım**, s. 405-407.

konuşmada, kurumun, "sosyal dayanışmamızın pekleşmesine büyük hizmetleri olacağına" inandığını belirtiyordu. Irmak, "sosyal dâvâların ön plânda bulunduğu bir devirde, çalışanlar üzerindeki devlet himâyesini gittikçe daha tesirli kılmak için, [TBMM'nin] çıkardığı kânunlar serisi arasında İşçi Sigortaları Kurumu"nun rolünü özellikle vurguluyor,[49] sigortadan yararlanan işçi sayısının 300 bin olduğunu da açıklıyordu. Bu sayı, sigortalı işçilerin âileleriyle birlikte, bir milyonu buluyordu.[50] İşçi Sigortaları Kurumu'nun kuruluşuna ilişkin yasada, 1 Mart 1950 târihinde bazı değişiklikler de yapılacaktır.[51]

İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kuruluşu

26 Kasım 1945 târihinde TBMM'ye sunulan İş ve İşçi Bulma Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kânun tasarısının gerekçesinde, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından kabûl edilen sözleşme gereğince, ücretli iş bulma bürolarının kapatılacağından ve bu alanda devletin düzenleyici rol oynaması gerektiğinden söz ediliyordu.[52] Çalışma Bakanı Sadi Irmak, TBMM'de yaptığı konuşmada, tasarının hazırlanmasında rol oynayan dış etkenlerle ilgili olarak şu bilgileri veriyordu:

> "İşçi ve işverenlerin serbestçe anlaşmasına bu kânunla mâni olmak istemiyoruz. O, hemafıssabık devâm ediyor. Bu itibarla işçi ile işveren, eskisi gibi, rahat rahat anlaşabileceklerdir. Biz yalnız beynelmilel âleme karşı taahhüdümüzü îfâ etmek için ve insan emeğinin, işçinin, bir ticâret metaı olarak kullanılmasına mâni olmak için çalışıyoruz."[53]

Tasarının gerekçesinde de aynı görüşlere yer verilmişti:

---

49 **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 4, (Mart 1946), s. 51.

50 **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 4, (Mart 1946), s. 52; **Çalışma**, Yıl: 1, 5, (Nisan 1946), s. 65. Ayrıca bkz. Necâti Topçuoğlu, "Memleketimizin İşçi Durumuna Genel Bir Bakış", **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 4, (Mart 1946), s. 18-20.

51 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 25, 57. Birleşim, (1.3.1950); **RG**, Sayı: 7449, (6 Mart 1950).

52 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 21, 23. Birleşim, (14.1.1946), S. Sayısı: 46.
Bu dönemde Uluslararası Çalışma Örgütü'ne verilen önemin ve değerin bir başka göstergesi de, Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı'nın Statüsünde Yapılan Değişikliklerin Onanması Hakkında Kânun tasarısının, 27 Mayıs 1946'da, TBMM'de görüşülmeksizin kabûl edilmesidir. **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 23, 55. Birleşim, (27.5.1945).

53 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 21, 23. Birleşim, (14.1.1946).

"Esâsen Milletlerarası Çalışma Teşkilâtı'nın [ILO] onyedinci toplantısında kabûl edilmiş olan 34 sayılı sözleşme esaslarına uygun olarak, İş Kânunumuzun IV. bölümü hükümleri ile, ücret mukâbilinde çalışan bu gibi özel büroların peyderpey kaldırılması ve yenilerinin de çalışmaması, kesin olarak derpiş edilmiş bulunmaktadır."[54]

Nitekim, 11 Şubat 1946'da ücretli iş bürolarına ilişkin 34 numaralı, 16 Şubat 1946'da ücretli iş bürolarının kapatılmasına ilişkin yine 34 numaralı, 30 Kasım 1949'da İş ve İş Bulma Servisi'nin kurulmasına ilişkin 88 numaralı ve 16 Şubat 1950'de de işsizlik hakkındaki 2 numaralı uluslararası sözleşmeler onaylanacaktır.[55]

İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun kuruluş yasası, 21 Ocak 1946 târihinde TBMM'de kabûl edilir.[56] Bu, 1936 târihli İş Kânunu'nun öngördüğü bir hükmün, on yıl sonra uygulanmaya başlanması anlamına geliyordu.

Çalışma Bakanı Sâdi Irmak, TBMM'de yaptığı konuşmada, kurumun görevini şöyle belirtiyordu:

"Bu hedef, iş ve işçi bulma dâvâsında tam mânâsı ile devletin hâkim olmasıdır. (...) İş ve işçi bulmayı, devlet vazifesi hâlinde geliştirirken, diğer taraftan da, aynı kuruma memleketin büyük bir işini de tevdi etmek karârındayız. Bu da, mütehassıs işçi yetiştirme davasıdır."[57]

TBMM'deki görüşmeler sırasında ise, bu konuda herhangi bir uygulamanın mümkün olmadığı ve olamayacağı görüşüne de yer verilmiş ve tasarının reddi dahi istenmişti.[58]

Diğer taraftan, hükûmetçe hazırlanan tasarıda yer alan aşağıdaki hüküm geçici komisyon tarafından metinden çıkarılmıştı:

"Kurum, grev dolayısı ile cezâ kovuşturmasına yol açmış iş bırakma [grev] hâllerinde, bu grevle ilgili işçilerin ve işyerini kapatmış olup lock-out [lokavt] suçu ile

---

54 **TBMM TD**, (aynı yerde), (14.1.1946), S. Sayısı: 46.

55 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 22, 35. Birleşim, (11.2.1946); **RG**, Sayı: 7436, (18 Şubat 1946).

56 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 21, 26. Birleşim, (21.1.1946). (Kânun no: 4837; **RG**, Sayı: 6215, (25 Ocak 1946).

57 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 21, 23. Birleşim, (14.1.1946).

58 Örneğin, CHP milletvekilleri Yahyâ Sezâi Uzay ile Emin Sazak'ın ve CHP milletvekili Galip Pekel'in konuya ilişkin görüşleri için bkz. **TBMM TD**, (aynı yerde), (14.1.1946).

hakkında kovuşturmaya girilmiş olan işverenlerin dileklerini, bu hâllerin devâmında nazara almaz" (md. 6).[59]

İş ve İşçi Bulma Kurumu, Çalışma Bakanlığı'na bağlı olarak çalışacak ve İş Kânunu'nun kapsamadığı işçi ve işverenlere de hizmet verecekti (md. 1). Kurumun genel müdürü, kurumun bütün işlerini yürütecek ve genel müdür ile yardımcıları, Çalışma Bakanı'nın önerisi üzerine ortak kararnâme ile atanacaklardı (md. 7). Yasa, 25 Ocak 1946'da yürürlüğe girecek ve yasanın bâzı maddeleri 1 Mart 1950'de değiştirilecektir.[60]

Resmî açıklamalara göre, 1946 yılında altı kentte toplam 25.022 işçi, iş mürâcaatında bulunmuş ve bunların 20.912'si çeşitli işlere yerleştirilmişti. Bu sayılar, 1947'de dokuz kentte, 43.847'ye 40.152 ve 1948 yılı için de, 32.240'a 20.757 idi. 1949 yılının ilk altı ayında ise dokuz kentte, toplam 53.443 işçi iş mürâcaatında bulunmuş ve 40.818'i bir işe yerleştirilmişti.[61] Yine resmî açıklamalara göre, 1946 ve 1947 yıllarında, 1948 yılının ilk dokuz ayında ve 1949 yılının da ilk altı ayında, kuruma iş mürâcaatında bulunan işçi sayısı 150 bin civârındaydı. Kurum, 120 bin civârında işçinin talebini karşılayabilmişti.[62]

Siyâsî partiler ve sosyal politika

Muhalefet partilerinin kurulması ile birlikte sosyal politika sorunları, siyâsî parti programlarında da yer almaya başlayacaktır. Tam bu noktada sosyal politika mevzuatının gelişmesine biraz ara verip, yeni yeni kurulmakta olan siyâsî partilerin sosyal politikaya yönelik ilgilerini ve görüşlerini ele almanın zamânıdır.

MKP'nin nizamnâmesinde, işçilere yönelik herhangi bir vaat yer

---

59 **TBMM TD**, (aynı yerde), (14.1.1946), S. Sayısı: 46.

60 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 25, 57. Birleşim, (1.3.1950).

61 Ayrıca bkz. **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 12, (Kasım 1946), s. 2; **Çalışma**, Yıl: 2, Sayı: 17, (Nisan 1947), s. 82-83; **Çalışma**, Yıl: 4, Sayı: 28, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1949), s. 69.

62 "İş ve İşçi Bulma Dâvâmız", **Çalışma**, Yıl: 4, Sayı: 26, (Ocak-Şubat-Mart 1949), s. 89-93; **Çalışma**, Yıl: 4, Sayı: 28, (Temmuz-Ağustos-Eylül 1949), s. 69.

Kurumun ilk şübesi 6 Mart 1946'da İstanbul'da açıldı. Bunu 18 Mart'ta İzmir, 22 Mart'ta Seyhan, 9 Nisan'da Ankara, 19 Nisan'da Konya ve Eskişehir şübeleri izledi. Saymen, "Türkiye'de İş ve İşçi Bulma Hizmeti", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 16, Sayı: 3-4, (1950), s. 754. Saymen, kurumun geniş teşkilât ağı kurmadan önce işçi ve işveren temsilcileri ile görüşmelerde de bulunduğunu belirtiyor.

almamıştı. Sâdece "en mütekamil dünya teşkilleri numûne ittihaz edilerek, [işçilerin] hakları teminat altına alınacak" ve "resmî tâtil günlerinde işçi yevmiyelerinin çalıştıkları günler gibi verilmesi istenecekti."[63] MKP Samatya bucak başkanlığı, muhtemelen 1946 seçim kampanyası sırasında, "MKP'nin Memlekete Hediye Edeceği İşçi Hakları Beyannâmesi" adı altında bir çeşit İş Kânunu tasarısı hazırlamıştı. Buna göre, 22 yıl çalışan işçi emekli olabilecekti. İşini kaybeden işçiye devlet tarafından üç ay boyunca yarım yevmiye ödenecekti. Ayrıca, işsiz kalan işçiye üç ay içinde yeni bir iş bulunması da zorunluydu. Eşit işe eşit ücret ödenecekti. İş ortamı sağlıklı olacak; hastalık ve emeklilik sigortası sağlanacaktı. Sigorta primlerinin % 2'sini işçi, bir o kadarını da işveren ödeyecekti. Fazla mesâî de ücrete tâbi olmalıydı.[64] Türkiye Sosyalist Partisi de, İş Mahkemeleri'nin kurulmasından yanaydı.[65]

Buna karşılık DP programında, işçi sorunlarına daha somut bir yaklaşım vardı:

> "Âile ve mülkiyet esaslarına dayanan Türk cemiyetinde, içtimâî adâlet ve insânî tesânüt prensiplerinin millî vicdanda kökleşmesi ve tatbikatta geniş yer bulması için çalışmayı vazife biliriz.
>
> İnsanlık haysiyetinin korunması için, çalışmak isteyen her işsiz yurttaşa iş bulunmasını, ihtiyarlık, hastalık ve sakatlık gibi hâllerde, yurttaşların yardım görmelerini, demokrat bir cemiyetin başlıca hedeflerinden sayarız."[66]

Unutulmaması gereken nokta, hastalık ve sakatlıkla ilgili sigorta yasasının, DP kurulmadan önce kabûl edilmekle birlikte, henüz yürürlüğe girmemiş olduğudur. DP, muhtemelen yasa kapsamının genişletilmesini de söz konusu ediyordu. DP'nin kurulmasından hemen sonra, DP programı doğrultusunda yeni sosyal yardım yasaları da kabûl edilecektir. Ancak, DP programında konuyla ilgili olarak asıl dikkat edilmesi gereken madde bundan sonra geliyordu:

> "İçtimâî işbölümünün tabiî neticesi olarak, çiftçilik, işçilik, tüccarlık, sanâyicilik, avukatlık ve memurluk gibi, yurttaşların teşkil ettikleri iş ve çalışma zümrelerinin

63 **MKP Nizamnâmesi** (1945), md. 36; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 112-125; Tunaya, **age**, s. 642-645.

64 Haytoğlu, **age**, s. 101-104.

65 **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 281.

66 **DP Programı** (1946), md. 5; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 149-182; Tunaya, **age**, s. 662-673; **Vatan**, (9.1.1946).

karşılıklı münâsebet ve menfaatlerinin, umûmî menfaat çerçevesi içinde, içtimâî adâlet ve insânî tesânüt prensiplerine uygun olarak âhenkleştirilmesi lüzûmuna ve imkânına inanıyoruz."[67]

Nitekim, dönemin İktisat Vekili Celâl Bayar, 1935 yılının Ağustos ayında, İzmir İşçiler Birliği'nin açılışında yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

> "Ne sermâyenin say'e, ne de say'in sermâyeye karşı gayri âdilâne bir faaliyet ve hâkimiyetini istemiyoruz [istiyoruz]. (...) Ne say'in hakkını sermâyeye, ne de sermâyenin hakkını say'e geçirmeyerek [geçirerek], âhenkli bir politika tâkip etmekte[yiz]. (...) İşçiler için kooperasyon, ki tesânüt manasında alıyorum, çok faydalıdır."[68]

Görüldüğü gibi, DP programının bu maddesi, CHP programından alınmıştı ve CHP'nin geleneksel dayanışmacı toplum anlayışının bir tekrârı ve devâmıydı. Bu bakımdan DP'nin toplum anlayışının, CHP'den farklı olmadığı, hattâ onun bir kopyası olduğu da açıktı. CHP'nin 1946 yılı ilkbaharında Cemiyetler Kânunu'nu değiştirmesi, iktidar partisinin geleneksel ideolojisinden kopmaya başladığı anlamına gelmiyordu. Nitekim, CHP'nin 1943 yılında benimsenen programında, bu konuda şu görüşlere yer verilmişti:

"Türkiye'de cins ve sınıf ve rejiyonal fikirleri koruma ve yayma, sınıf mücâdelesi uyandırma maksatları ile cemiyet kurulamaz."[69]

10-11 Mayıs 1946 târihinde toplanan CHP 2. Olağanüstü Büyük Kurultayı'nda, İnönü, partisinin alacağı yeni istikamet konusunda şöyle diyordu:

> "Partimizin programı, sınıf esâsı üzerine cemiyet kurulmasını men etmiştir. Bu maddenin kaldırılmasını tetkik edeceksiniz. Biz kendi programımızda, sınıf mücâdelesini istemeyen ve sınıf menfaatleri arasında âhenk arayan esasta kalacağız. Vatandaşlardan sınıf menfaatleri üzerine cemiyet ve parti kurmak isteyenlere kânun yolu ile mâni olmayacağız."[70]

---

67 **DP Programı** (1946), md. 5; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 149-182; Tunaya, **age**, s. 662-673; **Vatan**, (9.1.1946). DP'nin birinci kongresinde işçiler adına söz alanlar, kat'iyen solcu olmadıklarını belirtme gereğini hissetmişlerdi. Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş**, s. 151-157. Elbette tam aksi uçta yer alanlar da vardı; meselâ Orhan Arsal'a göre, DP'nin sosyal politika görüşleri bir nev'i sosyalizm müjdesi idi. **Orhan Arsal'dan Celâl Bayar'a Açık Mektup.**

68 **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1921-1938)**, s. 127-128.

69 **CHP Programı** (1943), md. 22.

70 **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 6, (Mayıs 1946), s. 3.

Kurultayda söz konusu maddelerin parti programından çıkarılması onaylanır.[71]

1938 târihli Cemiyetler Kânunu'nun sınıf esâsına ya da adına dayanan dernek ve parti kurma yasağı da, 5 Haziran 1946 târihinde TBMM'de kabûl edilen bir yasa değişikliği ile kaldırılır.[72] CHP milletvekili ve TBMM İçişleri Komisyonu Sözcüsü Hasan Şükrü Adal, söz konusu değişiklikle ilgili olarak TBMM'de şu açıklamayı yapıyordu:

> "Eski kânunda en mühim bir esas olarak sınıf esasına müstenid cemiyetlerin kurulması yasak edilmişti. Siyâsî partiler üzerinde durulmadığı hakkındaki tenkide en kat'î ve sarih cevap, bilhassa bu sınıf esâsının kaldırılması, cemiyetlerin kurulması imkânını sağlamasıdır. Siyâsî partilerin en mühim mesnedi, sınıf esâsına dayanarak faaliyetlerini hazırlamasıdır. Bu bakımdan, sınıf esâsının kaldırılması, lâlettayin kânun maddesinin tâdili mahiyetinde olmayıp, tamâmen prensip değişikliği mâhiyetindedir."[73]

Cemiyetler Kânunu'nda yapılan bu değişikliğin hiçbir şekilde öngörülemeyen çok önemli bir sonucu daha olacaktır. Gerçekten de, ne yasa tasarısının gerekçesinde, ne tasarıya ilişkin hazırlanan çeşitli meclis komisyonu raporlarında ve ne de TBMM'de yapılan görüşme ve tartışmalar sırasında, bu yönde bir gelişme olabileceği öngörülebilmişti. Yasa değişikliği sonucunda, artık sınıf esâsına dayanan dernek ve siyâsî partiler kurulabilecekti. Ancak, bir önemli gelişme de, âdetâ kendiliğinden sağlanmıştı: Bundan böyle işçilerin sendika kurmaları da mümkün olabilecekti. Bu, DP programında yer alan bir başka önemli talepti. Bu târihten önce sendika tipi işçi örgütlenmeleri kesinlikle yasaktı. İşçilerin bu imkândan yararlanmaları, yâni sendikalar kurmaları için uzun zaman geçmeyecektir. Başta İstanbul, İzmir ve Zonguldak olmak üzere, işçilerin yoğun olarak bulunduğu pek çok kentte, işçi sendikaları ve dernekleri kurulur.[74] Çalışma Bakanı Sadi Irmak, TBMM'de yaptığı bir açıklamada, birkaç ay içinde,

---

71 **AT**, Nr. 150, (Mayıs 1946).

72 **TBMM TD**, Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 24, 59. Birleşim, (5.6.1946).

73 **TBMM TD**, (aynı yerde), (5.6.1946).

74 Güzel, **age**, s. 307-325 ve 331-337.

yüze yakın işçi sendikası kurulduğunu açıklıyordu.[75] Ancak bu durum geçiciydi. Aradan sâdece altı ay geçtikten sonra İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, İstanbul'daki önemli sendika merkezlerini kapatacak ve bu sûretle sendikal etkinlikler büyük ölçüde azalacaktır. İşçi sendikaları ile ilgili gelişmeleri, ileride ayrıntıları ile ele alacağım.

CHP'nin 1947 yılında kabûl edilen programında ideolojik muhafazakârlık devâm etmekle birlikte, parti ilk kez "çeşitli sosyal gruplar" arasında bir tercih yapıyor ve nüfusun en geniş kısmını oluşturan köylülüğe özel bir ağırlık tanıyordu:

> "Halkımızı meydana getiren çeşitli sosyal gruplar, millet bütünlüğünü yaratır. Partimiz, bunların karşılıklı faydalarını, memleket yüksek menfaatleri esâsına göre âhenkleştirmeye çalışır. Bununla berâber, partimiz, halk çoğunluğunu teşkil eden köylümüzün ve çiftçimizin yaşama seviyesini yükseltecek tedbirler almayı, zarûrî bir şart sayar."[76]

Kurultayda bu madde ile ilgili önemli bir tartışma olmaması da anlamlıdır. CHP'nin yeni programında sosyal politika artık önemli bir yer tutuyordu:

> "Millî varlığın dayanılacak ve korunacak en önemli değer kaynağı, yurttaşların emeğidir. Partimiz, çalışma hak ve hürriyetlerini mâsun tutmayı ve bedenî, fikri emeği, işverenlerin de haklarını göz önünde bulundurarak, istismardan korumayı ve işsizlere iş bulmak için gerekli tedbirleri almayı, iş hukûkumuzu demokratik hukuk esaslarına göre geliştirmeyi, prensiplerinden sayar.
>
> Devamlı işçiler için hafta dinlenmesinin ücretli olması esasını kabûl ederiz. İşyerlerinde kazâlara karşı tedbir alınmasını, bu yerlerin sağlık şartlarının düzeltilmesini ve çocuk işçilerin, analık hâllerinde kadın işçilerin korunmasını sağlayacağız. Çalışan yurttaşların, kazâ, hastalık, meslek hastalığı, malûllük, ihtiyarlık, doğum, analık ve ölüm gibi hâllere karşı korunmak hakkını tanıyan partimiz, bu maksatla sosyal sigortaları geliştirmeyi vazife sayar.
>
> İş ve işverenlerin kollektif sözleşmeler akdetmelerini, ortak menfaatlerini korumak maksadı ile kendi aralarında ayrı ayrı sendikalar kurmalarını, demokratik hak-

75 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 47. Birleşim, (20.2.1947).

76 **CHP Programı** (1947), md. 6.
Hasan Saka Hükümeti'nin programında da benzer görüşlere yer verilmeye devâm edilecektir: "İşçi ve çalışma hayâtını nizamlama ve sosyal emniyeti sağlama meseleleri ile de çok yakından alâkadar olacağız." **AT**, Sayı: 167, (Ekim 1947).

lardan sayarız. Sendikalar, millî bir zihniyetle kurulmalı ve siyâsî cereyanların dışında kalmalıdır.

İşçiyi işine ve yuvasına bağlamak için, endüstri kurulacak yerlerde küçük bahçeli evlerin yapılabileceği alanlar ayırmaya ve köylülerden işçi olanları, mümkün olduğu kadar toprağından ayırmadan, işine gelip gitmesini sağlamaya çalışacağız."[77]

İhtiyarlık Sigortası Kânunu dolayısıyla, 1 Haziran 1949'da TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında, CHP milletvekili ve eski Çalışma Bakanı Sâdi Irmak, partisinin dayanışmacı/vesâyetçi ve korporatist görüşmelerini kısaca şöyle ifâde ediyordu:

"İşçi, işveren, devlet, atbaşı berâber vazife ve vecibe kabûl etmek süreti ile, krizleri önleyerek, adâletli, anlayışlı bir tesânüt havası yaratmak yolundadırlar."[78]

CHP milletvekili Emin Soysal ise, "bir cemiyet, bu kânunları çıkarmaz, bu işler için sosyal tedbirleri almazsa, o cemiyette, bir kısım cemiyetlerde müşahade edilen, sosyal ârazlar başgösterir" diyerek, sosyal politika alanında alınan ve alınması öngörülen önlemlerin, sosyal patlamaları önleyecek bir emniyet sübabı işlevi göreceğini açıklıkla belirtiyordu.

Bu dönemde, parti programına da uygun olarak, sosyal politika alanında ardı ardına yeni yasal düzenlemelere gidilecektir. Ancak bundan sonraki gelişmeler döneminin son anlarına denk gelir. Özellikle 1949 ve 1950 senesinde yoğunlaşır.

Bu aşamada dikkatimizi artık yeniden sosyal politika mevzuatına çevirebiliriz.

İhtiyarlık Sigortası Kânunu

2 Haziran 1949'da İş Kânunu'na tâbi işyerlerinde sigortalı çalışanlara, yaşlılıkları hâlinde bağlanacak maaşları ve yapılacak diğer ödemeleri düzenlemek üzere İhtiyarlık Sigortası Kânunu kabûl edilir.[79]

77 **CHP Programı** (1943), md. 84-91 ve 93.

78 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 3, Cilt: 20, 98. Birleşim, (1.6.1949). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

79 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 3, Cilt: 20, 99. Birleşim, (2.6.1949). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır. Ayrıca bkz. **Türk Parla-**

Yasaya göre, sigortalı işçi, yasanın öngördüğü koşulları yerine getirdiği takdirde, kendisine ya da eşine yaşlılık, çocuklarına ise yetim maaşı bağlanacak, ayrıca kendisine ya da âilesine toplu bir ödemede bulunacaktı (md. 4). Yaşlılık aylığından yararlanmak için 60 yaşını doldurmuş olmak gerekiyordu (md. 5). TBMM'de tasarının görüşülmesi sırasında, 60 yaş sınırı yerine 50 ve 55 yaş önerilmişse de, bu talepler kabûl edilmemişti. Daha da dikkat çekici olan nokta, söz konusu değişiklik önergeleri için TBMM'de yapılan oylamada, sâdece 16 kabûl oyu kullanılmasıdır.

20 Mayıs 1949 târihli çalışma komisyonu raporuna muhalefet şerhi koyan CHP milletvekili Sabri Koçer, karşı oy yazısında bu konuda şu görüşlere yer veriyordu:

> "[Tasarı, sigortalı işçinin] ihtiyarlık gelirinden faydalanmak için altmış yaşını doldurmuş olmasını şart kılmaktadır. Halbuki bizim memleket[in] işçilerinin yaşama şartları ile yabancı memleketlerin işçi[lerinin] yaşama şartları arasında çok büyük farklar olduğundan ve vasati ömrün de bizde çok düşük olmasından [dolayı], altmış yaş gibi, uzun (...) yıl[lar] bir işçinin beklemesine maddeten imkân yoktur. Bu altmışyılı kabûl etmek demek, 'sana sağlığında gelir bağlamayacağım' demek gibi bir şey olacaktır. (...) Zonguldak Mâden İşçileri Sendikası'nın muntazam olan kayıtlarından çıkarılan [sonuca göre], 20.000 kişilik bir teşekkül içinde, 50 ilâ 60 yaş arasında ancak 516 kişi vardır. Bu rakam, 20.000 kişilik bir kütlenin değil, bütün kömür havzasında çalışan 30.000 kişilik kütlenin içindeki mevcut rakamdır. Şu hâle göre, İş Kânunu'na tâbi 300.000 işçi arasından ancak % 3'ü bu tasarıdan istifâde edecektir. Netice itibârile, (...) 60 yaş yerine, bir kayda tâbi tutulmaksızın, 55 yaş[ın] kabûl edilmesi, memleketimizin şartlarına uygun olacağı gibi, sosyal adâleti de tecelli ettirmiş olur kanaatindeyim."[80]

---

mento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950), (Cilt: 1), s. 301-304.

İnönü, 1 Kasım 1948 târihinde, TBMM'nin açışında yaptığı konuşmada şunları söylüyordu: "Çalışma hayâtının düzenlenmesi ve işçilerimizin ve âilelerinin refahlarını artıracak ve çalışma güçlerini emniyet altına alacak tedbirlerin alınması, iş hayâtındaki faaliyetlerimizin esaslarını teşkil ediyor. İşçi sigortaları arasına, ihtiyarlık ve hastalık sigortalarının katılması, bu yolda alınmış olan tedbirleri tamamlayacaktır." **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)**, (Cilt: 2), (1939-1960), s. 76.

Aslında bu girişim, 7 Ağustos 1946-9 Eylül 1947 târihleri arasında görev yapan Recep Peker Hükümeti'nin programında da öngörülmüştü: "Bu yıl uygulanmasına başlanmış olan ve şimdilik meslek hastalığı, kazâ ve analık hâllerini ihtivâeden sosyal sigortalara, bir de işçilerimizin ihtiyarlığını teminat altına alacak emeklilik sigortası ekleyeceğiz." Erdilek, agm, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, (Cilt: 4), s. 986.

CHP İstanbul il kongresinde de ihtiyarlık sigortası kânunu talep edilmişti. **CHP İstanbul Vilâyeti 1948 İl Kongresi**, s. 123-124.

80 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 3, Cilt: 20, 98. Birleşim, (1.6.1949).

Yasaya göre, İş Kânunu kapsamındaki işyerlerinde en az 25 yıl çalışmak ve bu süre içinde yılda ortalama 200 gün sigorta primi yatırmak, son üç yılda ise en az 200 günlük prim ödemiş olmak, yaşlılık aylığının bağlanması için zorunlu koşullardı (md. 5). 50 yaşını dolduranlara da, artık hiçbir işte çalışamayacak durumdalarsa, yaşlılık aylığı bağlanabileceği yasada öngörülmüştü. Bağlanması öngörülen yaşlılık aylığının yıllık tutarı, sigortalı işçinin kendisi ve işvereni tarafından ödenen sigorta primlerinin toplamının % 20'si olarak belirlenmişti. Ancak, yaşlılık aylığının yıllık 400 TL'den aşağı olamayacağı da yasada açıkça belirtiliyordu (md. 7). Yaşlılık aylığı alan sigortalı işçinin ölümü hâlinde, bu aylık, belirli oranlarda âilesine ödenmeye devâm edilecekti (md. 11). Yaşlılık sigortası primi, sigortalı işçinin ücretinin % 8'i idi ve bu miktârın yarısını işçi, yarısını da işveren ödüyordu (md. 24). İşverence ödenen sigorta miktârının vergide masraf olarak gösterilmesi yolundaki öneri ise, TBMM'de reddedilmişti.[81] Buna karşılık, hükümet tasarısında, yasal yükümlülüklerden kaçınan işverenlere yönelik cezâî önlemler, daha ziyâde ağır para cezâları şeklinde düzenlenmişken, söz konusu hükümler TBMM'deki görüşmeler sırasında hafifletilmişti. Yasa, TBMM'de yapılan değişiklik sonucunda, 1 Nisan 1950 târihinde yürürlüğe girecektir.

Hastalık ve Analık Sigortası Kânunu

Hastalık ve Analık Sigortası Kânunu, 4 Ocak 1950'de kabül edilir.[82]

İş Kânunu kapsamındaki işyerlerinde çalışanlara, hastalık ve analık hâllerinde yapılacak yardımlar yasada öngörülmüştü. (md. 1).[83] İş Kazâları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Kânunu kapsamı dışında kalan hastalık hâllerinde, sağlık yardımının yapılması, geçici işgöremezlik süresince günlük ödeneklerin ödenmesi, sigortalı kadın işçinin ve sigortalı erkek işçinin sigortalı olmayan karısının hâmileliği hâlinde, hâmilelik muayenesinin

81 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 3, Cilt: 20, 99. Birleşim, (2.6.1949). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

82 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 23, 25. Birleşim, (4.1.1950). Ayrıca bkz. **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 1), s. 304-308.

83 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 23, 21. Birleşim, (23.12.1949), S. Sayısı: 82.

yaptırılması, doğumda gereken sağlık yardımlarının sağlanması, emzirme yardımı yapılması ve sigortalı kadın işçiye, doğumdan önce ve doğumdan sonra işe gidemediği günler için, ödenek sağlanması, yasa hükümleri arasında yer alıyordu (md. 3).

Hastalık nedeni ile geçici olarak işgöremez duruma gelen sigortalı işçiye, hastalığı târihinden başlayarak, pazarları hâriç olmak üzere, işgöremezliğin dördüncü gününden itibâren, her gün işgöremezlik ödeneği sağlanacaktı. Bu sürenin 15 günü aşması hâlinde ise, ilk üç günlük geçici işgöremezlik ödeneğinin de verilmesi öngörülmüştü. Bu ödenek, sigortalı işçinin günlük ücretinin yarısı olarak saptanmıştı. Ancak, sigortalı işçinin âilesi varsa, bu durumda ödenek miktarı, günlük ücretin üçte ikisine yükseliyordu (md. 15-16).

Bir sağlık kuruluşuna yatırılan ve tedâvi ve bakım masrafları karşılanan işçiye, günlük ücretinin üçte biri ödenecekti. Ancak, işçinin âilesi olması halinde, bu ödenek günlük ücretinin yarısına yükseliyordu (md. 16). Doğumdan önce ve doğumdan sonra toplam altı hafta çalışmayan sigortalı kadın işçiye, bu süre içinde çalışmamak ve gündelik almamak koşuluyla, pazar günleri hâriç, her gün için günlük ücretinin üçte ikisine denk düşen bir ödeme yapılacaktı. Ayrıca, emzirme yardımı da söz konusuydu (md. 18).

Yasada, söz konusu tedâvi yardımlarının sigortalı işçinin iyileşmesine kadar süreceği öngörülmüşse de, aslında bunlar 90 günü geçemiyor, ancak belirli hâllerde 180 güne kadar çıkabiliyordu (md. 9). Diğer yandan,"kasdi veyâ suç sayılır bir hareketi yüzünden hastalanan sigortalı [işçiye]", işgöremezlik ödeneği verilmiyordu (md. 20). Hattâ, "bağışlanmaz bir kusûru yüzünden hasta olan sigortalı [işçiye] verilecek geçici işgöremezlik ödenekleri, bu kusûrun derecesine göre, yarısına kadar düşürülebilir"di (md. 21). "Alınması hekim tarafından istenen tedbirlere uymayan sigortalı [işçilere], bu tedbirleri yerine getirmedikleri müddetçe ödenek verilmez"di (md. 22). "İşçi Sigortaları Kurumu tarafından sağlanacak olan doğrudan yardımlardan muhik ve mâkûl bir sebep olmaksızın faydalanmayı reddeden veyâ hekim veyâ ebenin lüzum gösterdiği tedbirleri almayan sigortalı kadın [işçilere], doğumdan ileri gelen hastalık hâllerinde, geçici işgöremezlik ödeneği" verilmezdi (md. 24).

Sigorta primleri, hastalık ve analık sigortası primi, işçinin kazancının % 4'ü olarak belirlenmişti. Bu miktârın yarısını işçi, yarısını da işveren ödemek zorundaydı (md. 28). Yasa hükümlerine uymayan işverenlere uygulanması öngörülen cezâlar, hükümetçe hazırlanan tasarıda çeşitli hapis cezâlarına kadar varırken, tasarının çalışma komisyonunda değiştirilmiş şekliyle hapis cezâları kaldırılmış ve buna karşılık, işverenlere uygulanması öngörülen para cezâları ağırlaştırılmıştı (md. 43). Yasa, ancak 1 Mart 1951'de yürürlüğe girecektir.

İş Kânunu'nun değiştirilmesi

İş Kânunu'nun bazı maddeleri, 25 Ocak 1950 târihinde değiştirilir.[84] Hükümetçe hazırlanan yasa tasarısının gerekçesinde, 1936 târihli İş Kânunu'nun "bugün cihanın ve yurdumuzun değişen bünyesi ve sosyal politika telâkkisi ile âhenkleştirmek için, tekrar bir gözden geçirilmesi zarüreti ile" karşılaşıldığına değiniliyordu.[85] Tasarının gerekçesinde, "bütün dünyâ milletlerinin sosyal ilerleme alanındaki değerli rehberi ve yardımcısı olan" Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) aydınlatıcı yayınlarından da söz ediliyordu. Tasarı ile İş Kânunu'nun kapsamı genişletiliyor ve yasanın bundan sonra deniz ve hava ulaşımında çalışanlarla tarım işçileri dışında tüm işçilere uygulanması öngörülüyordu.

Bu değişikliğin gerekçesi tasarıda şöyle ifade edilmişti:

> "Kânun hükümleri, işçi çalıştıran her işyerine teşmil edilmek sûretiyle, bütün iş hayâtımızda hâkim olması gereken nizâmın bütünlüğü içine alınmıştır. Bu sûretle, bir taraftan işçinin hâiz olacağı hakları, işyerinde çalışan kimselerin sayısına tâbi tutmak gibi, adâlet icabları ile telifi güç olan bir duruma nihâyet verilmiş, diğer taraftan esâsen birtakım mevzuat hükümlerine göre, küçük ve büyük işletmeler arasında, büyük işletmeler aleyhine tesis edilmiş olan farkın, bu kânun ile işve-

84 **TBMM ZD**, Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 23, 34. Birleşim, (25.1.1950).
Aslında bu girişim, 7 Ağustos 1946-9 Eylül 1947 târihleri arasında görev yapan Recep Peker Hükümeti'nin programında da öngörülmüştü: "İş hukûkumuzu geliştireceğiz. Henüz İş Kânunu'ndan faydalanamayan küçük işyerlerindeki işçiler ile deniz ve tarım işçileri için tasarılar sunacağız. (...) İş Kânunu'nun, işçi lehine olarak işverenlere yüklettiği mükellefiyetleri tam olarak gerçekleştirmeyi tâkip edeceğiz." Erdilek, agm, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, (Cilt: 4), s. 986.

85 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 23, 31. Birleşim, (18.1.1950), S. Sayısı: 126. Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

> renlere tahmil edilen mükellefiyetlerin de inzimâmı ile büyük işletmeleri tâbi olduğu kânûnî kayıt ve güçlüklerden kurtulmak üzere, küçülmeye ve parçalanmaya doğru sevk eden gayri iktisâdî tesirler önlemiş, dolayısıyla millî sermâyenin, rantabilite bakımından daha verimli olan büyük işletmeciliğe yönelmesi husûsundaki tabiî seyrin denklenmesi sağlanmıştır."

Burada ilginç olan ve kanımca üzerinde durulması gereken bir başka önemli nokta da, İş Kânunu'nun kapsamını genişleten, dolayısıyla büyük bir işçi kitlesinin yararlanabileceği geniş imkânlar sağlayan yasa değişikliği önerisinin, işçilerin yarârına olacağına ilişkin herhangi bir açıklama yapılmaksızın, bundan böyle büyük işyerleri ile küçük işyerleri arasında artık herhangi bir fark kalmayacağı ve bu süretle büyük işletmelerin parçalanmasının önüne geçilerek ekonomik verimliliğin sağlanacağı görüşü ile temellendirilmiş olmasıdır. Bu açıklama tarzı, büyük ve küçük işletmelerin yasa değişikliğine karşı çıkmamalarının sağlanmasına çalışıldığı izlenimini doğuruyor. Ancak, tasarının bu hükmü, gerek ekonomi, gerek ticâret ve gerekse çalışma komisyonlarında, esâsen küçük işyerlerinde İş Kânunu hükümlerinin fiilen uygulanamayacağı gerekçesi ile metinden çıkarılacaktır. Ekonomi komisyonu raporunda bu konuyla ilgili şu görüşlere yer verilmişti:

> "Memleketimizin sosyal ve ekonomik bünyesi bakımından çok çeşitli husûsiyetler taşıyan, adetleri büyük yekûnlar tutan ve çalışma sahaları bütün memleketi kaplayan bu küçük işyerlerine ve buralarda çalışan işçilere kadar İş Kânunu hükümlerini bütün faydaları ve mükellefiyetieri ile bir anda tatbikin her bakımdan muhâl olduğu meydandadır."

Ekonomi komisyonu raporunda, kaldırılan bu hükmün "yarınki ufku" şimdiden göstermekte olduğu vurgulanıyordu.

İş Kânunu'nun söz konusu maddesi değiştirilmeksizin eskisi gibi kalacak ve sâdece on kişiden az işçi çalıştıran işyerlerinin de İş Kânunu'na tâbi olmaları için yeni bir hüküm eklenecektir (md. 2). Buna göre, bu tür işyerlerinin bakanlar kurulunca saptanarak, Çalışma Bakanlığı tarafından ilân edilmesi gerekiyordu (md. 2). Bu yöntemin uygulanması pratikte bir hayli zordu. Burada vurgulanması gereken bir başka nokta da, tasarıdan çıkarılan bu önemli hükmün TBMM'deki görüşmeler sırasında hiç tartışılmamış ol-

masıdır. Tasarının bu önemli hükmünün metinden çıkarılması, ne iktidar, ne de muhalefet milletvekilleri arasında herhangi bir yankı uyandıracaktır. Oysa, bu hüküm, kanımca, ileride ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, en az grev hakkı kadar önemliydi. Yasada bu yönde yapılacak bir değişiklik, aslında çok daha geniş bir işçi kitlesini ilgilendiriyordu. Bu sırada, grev hakkından fiilen yararlanabilecek işçi sayısı, hiç kuşkusuz bir hayli sınırlıydı.

Yasa değişikliği sonucunda bir başka önemli gelişme de, "iktisâdî ve içtimâî zarûretler dolayısıyla Çalışma Bakanlığı'nca lüzum görülecek yerlerde ve işlerde, (..) işçi ücretlerinin en aşağı hadleri"nin (yâni asgari ücretin), "mahalli komisyonlarca" saptanmasının kabûl edilmesiydi (md. 32). Kısmen bürokratlardan, kısmen de işçi ve işveren temsilcilerinden oluşması öngörülen mahalli komisyonların kararlarına itirâz etmek mümkündü (md. 32). Bu durumda, tamâmen bürokratlardan oluşan bir üst kurul kesin karar veriyordu. Ancak, bu karar, Çalışma Bakanlığı'nın onayına tâbiydi (md. 32). Devlet denetimi, bu süreçte de bürokratlar aracılığıyla sürdürülmek isteniyordu. Böylece korporatist anlayışın devâm ettiğini görüyoruz.

Bu dönemde işçi ücretleri hayli düşüktü:

> "Rakamlar, (...) memleketimizde vasati ücret gelirlerinin ve ortalama ücret hadlerinin ne kadar düşük olduğunu gâyet açık olarak göstermektedir. (...) Zarûrî ihtiyaç maddelerinin % 300-400 nispetinde artması hâdisesi karşısında, ücretlerde vâki % 57 [oranında] artışın, büyük bir mânâ ifâde etmeyeceği âşikârdır."[86]

DP milletvekili Muammer Alakant'ın, TBMM'de asgarî ücretin hükûmetçe belirlenmesi ve kamu iktisâdî devlet teşekküllerinde o anda geçerli olan ücretin % 10'undan daha düşük olmaması gerektiği yolundaki önergesi ise reddedilecektir. Alakant, tüm işçilerin kamu iktisâdî devlet teşekküllerinde çalışan işçiler kadar ücret almasını istiyordu.[87]

---

86 Orhan Tuna, "İş Piyasası ve Ücretler", **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 5, (Nisan 1946), s. 12-14.
Bu noktada bâzı işçi ücretlerinden de söz edilebilir: Örneğin, İzmir Pamuk Mensucat T.A.Ş'de 1944 yılında vasati ücret 357 Kuruş, 1945 yılında ise 371 Kuruş idi. İzmir Yün Mensucat TAŞ'de 1944 yılında vasati ücret 393 Kuruş, 1945 yılında ise 502 Kuruş idi. Şark Sanayi Kumpanyası'nda ise, 1944 yılında vasati ücret 424 Kuruş, 1945 yılında da 468 Kuruş idi. **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 4, (Mart 1946), s. 55-56; **Çalışma**, Yıl: 1, Sayı: 11, (Ekim 1946), s. 49; **Çalışma**, Yıl: 3, Sayı: 25, (Ocak-Şubat-Mart 1948), s. 66-72.

87 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 23, 32. Birleşim, (20.1.1950).

Yasa, işyerlerinde işçi temsilcilerinin seçilmesini de öngörüyordu (md. 78). Yasaya göre, işçi temsilcileri, işçilerle işverenler arasında doğabilecek tek ya da toplu iş anlaşmazlıklarında uzlaşma sağlamakla görevliydiler (md. 78).[88] Ayrıca, "bir işyerinde, aynı mâhiyette işlerde ve eşit verimle çalışan kadın ve erkek işçilere, sâdece cinsiyet ayrılığı sebebi ile farklı ücret" ödenmeyecekti (md. 2). Bu sûretle, yasada, eşit işe eşit ücret ödeneceği ve erkek ve kadın işçiler arasında cinsiyete dayalı olarak farklı ücret ödenemeyeceği açıkça hükme bağlanmıştı. Hükûmetçe hazırlanan tasarıda yer alan ve işverenlere, söz konusu yükümlülüklere uymadıkları takdirde uygulanması öngörülen cezâlar ise, hafifletilerek kabûl edilmişti (md. 5). Tasarının TBMM'deki görüşmeleri sırasında, DP milletvekili Salamon Adato ile DP milletvekili Muammer Alakant, ücretli hafta tâtili, DP milletvekili Fuat Hulûsi Demirelli ise, işsizlik sigortası oluşturulmasını önermişlerse de, önerileri kabûl edilmemişti.[89]

1948 yılında İstanbul'da 75 bin, Zonguldak'ta 35 bin ve İzmir'de de 25 bin civârında olmak üzere, yaklaşık 300 bin işçi, İş Kânunu kapsamındaydı. TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında, 1949 yılının Haziran ayında, İş Kânunu'na tâbi 350 bin civârında işçi olduğu açıklanmıştı. Bu sayının 75 binden fazlası İstanbul'daydı.[90] 1950 yılına gelindiğinde, İş Kânunu kapsamındaki 10 binin üzerindeki işyerinde, 450 bin civârında işçi çalışıyordu. Yine aynı yıl, sanâyi işyerlerinde, toplam 82 bin kuruluşta çalışan işçi sayısı 231 bin idi. TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında, İş Kânunu'nda yapılan son değişiklikle, İş Kânunu kapsamına giren işçi sayısının 500 bini geçeceği açıklanmıştı.[91]

---

88 **TBMM TD,** Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 23, 31. Birleşim, (18.1.1950). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

89 **TBMM TD,** (aynı yerde), (18.1.1950); **TBMM TD,** Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 23, 32. Birleşim, (20.1.1950).

90 **TBMM TD,** Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 23, 31. Birleşim, (18.1.1950). Ayrıca bkz. "Türkiye'nin Çalışma Hayâtına Umûmî Bir Bakış", **Çalışma,** Yıl: 4, Sayı: 27, (Nisan-Mayıs-Haziran 1949), s. 43.

91 **TBMM TD,** (aynı yerde), (18.1.1950).
1946 yılı bütçe kânunu tasarısının Meclis'te görüşülmesi sırasında, Zonguldak ve havâlisinde son derece düşük ücretlerle 30.000 kişiye iş mükellefiyeti yüklendiği açıklanıyordu. Bu konuda sayısız şikâyet vardı. **TBMM TD,** Devre: 7, Toplantı: 3, Cilt: 20, 12. Birleşim, (17.12.1945). Nitekim CHP Meclis Grubu iş mükellefiyetinin kaldırılmasına karar verecektir. Ancak mükellefiyet kömür havzasında bir yıl daha sürecekti. Ulus, (16.5.1946). Sâdi Irmak, kısa bir süre sonra sonra, 1947 yılının Şubat ayında CHP İstanbul 1946 yılı il kongresinde yaptığı konuşmada, Zonguldak'ta iş mükellefiyetinin yakında tamâmen kaldırılacağını, zâ-

İş Mahkemeleri Kânunu

İş Mahkemeleri Kânunu, "işçinin, haklarını adâlet mercilerinde çabuk, kolay ve ucuz bir sûrette istihsâl etmesini" sağlamak amacıyla, 30 Ocak 1950'de kabûl edilir.[92] Tasarının gerekçesinde, işçilerin "kendilerine yapılan haksız muamelelere boyun eğme[leri] tehlikesi"nden söz ediliyordu.[93] İş Kânunu kapsamına giren işçilerle işverenler arasında, iş akdinden ya da İş Kânunu'na dayanan her türlü hak iddiâlarından doğan hukûkî anlaşmazlıkların çözülmesiyle görevli olacak İş Mahkemeleri kuruluyordu (md. 1). Sendikaların da İş Mahkemeleri'ne başvurmaları mümkündü (md. 1). Bu mahkemeler, bir yargıcın başkanlığında, bir işveren ve bir de işçi temsilcisinden oluşuyordu (md. 2). İş Kânunu'na göre seçilmiş işçi temsilcileri, İş Mahkemeleri'nde yer alacak temsilcileri; Ticâret ve Sanâyi Odaları, eğer yoksa Ticâret ve Sanâyi Odası Meclisleri de, işveren temsilcilerini gizli oyla seçecekler ve seçilen adaylar arasından asil ve yedek üyeler, Adâlet ve Çalışma bakanlıkları tarafından atanacaklardı (md. 2). Görüldüğü gibi, bu süreçte de resmî bir denetim oluşturulmuştu. Burada da korporatist anlayışın yansıdığını görüyoruz.

Temsilcilerin görev süresi iki yıldı (md. 2). Ayrıca, yasada, temsilcilere Çalışma Bakanlığı'nca bir ödenek sağlanması da öngörülmüştü (md. 4). İş Mahkemesi'ne üye olabilmek için yasada öngörülen koşulların yerine getirilmesi zorunluydu (md. 4). İş Mahkemeleri kurulmamış yerlerde ise, o yörede görevlendirilecek mahkeme, dâvâlara, yasaya uygun şekilde –fakat mahkemeye temsilci üye alınmaksızın– bakacaktı (md. 1). Mahkemenin işçi ya da işveren üyesine itirâz etmek mümkündü. Bu durumda itiraz, reddedi-

---

ten yarıya yarıya kalkmış olduğunu açıklayacaktır. **CHP İstanbul Vilâyeti 1946 İl Kongresi**, s. 98. Mâden ocaklarında yeraltında çalışan işçilerin ücretlerinin kazanç, buhran, muvâzene ve hava kuvvetleri yardım vergilerinden muaf tutulması da söz konusudur. Bkz. **TBMM**, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 6, 72. Birleşim, (13.6.1947); **TBMM**, Dönem: 8, Toplantı: 1, Cilt: 6, 75. Birleşim, (18.6.1947); Osman Kapânl, DP İzmir il kongresinde yaptığı konuşmada, DP'nln grev hakkını tanıyacağını açıklamıştı. **Hürriyet**, (29.1.1950). Gerçekten de DP'nln ikinci kongresinde sendika ve grev hakkının tanınması talebi yeniden gündeme gelecektir. **Cumhuriyet**, (24.9.1949).

92 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 23, 36. Birleşim, (30.1.1950); **TBMM TD**, (aynı yerde), (30.1.1950), S. Sayısı: 31; **RG**, Sayı: 7424, (4 Şubat 1950). Ayrıca bkz. **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950)**, (Cilt: 1), s. 308-311. Bir süre sonra Ticâret Bakanlığı, sosyal politika mevzuatının değişmeyeceğini, zâten hayli ağır olduğunu açıklayacaktır. **Cumhuriyet**, (13.8.1949).

93 **TBMM TD**, (aynı yerde), (30.1.1950), S. Sayısı: 31.

len üyenin yerine yedek üye alınarak karâra bağlanıyordu (md. 6). Ayrıca, mahkeme kararlarına da itirâz etmek mümkündü. Bu durumda da, İş Mahkemeleri'nin kararları, Yargıtay tarafından iki ay içinde incelenerek kesinleşiyordu (md. 8).

Siyâsî partiler, sendikalar ve grev hakkı sorunu: İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kânunu

Elbette dönemin en önemli gelişmelerinin başında sendikalar meselesi geliyordu. O zamâna kadar sendika kurulması yasaktı. Bu târihte bu yasak da ortadan kaldırılacak; fakat ardından serbestlik ortamı da engellenecektir. Yasakların kaldırılmasıyla yeni yeni kısıtların gündeme gelmesinin aynı zaman dilimine denk gelmesi elbette basit bir tesâdüf değildi. Bütün bunlar şimdiye kadarki siyâsî gelişmelerin ayrılmaz bir parçasıydı. Nihâyet 1947 yılına denk gelen aşağıdaki gelişmeler okunurken, aynı sırada sol üzerine terör boyutu da hatırlanmalıdır. Soğuk Savaş ve anti-komünizm ideolojisinin sosyal politika üzerindeki izdüşümü ve derin etkileri kısa sürede açığa çıkacaktır. Bütün bunlar, dönemin nasıl bir bütünsellik taşımakta olduğunu da göstermektedir.

Bu dönemde CHP ile DP arasında önemli tartışmalara ve görüş ayrılığına neden olmuş gibi görünen, sendika ve grev hakkı sorununun yakından incelenmesi, dayanışmacı/vesâyetçi ideolojinin her iki parti tarafından da paylaşıldığının anlaşılması bakımından son derece yararlıdır.

CHP'nin 1943 yılında benimsenen programında, işçilerin vesâyetçi ideoloji çerçevesinde örgütlendirileceği ifâde ediliyordu:

> "Türk işçilerini, (...) milletin ana varlığı içinde, o varlık için kuvvet ve fayda verici yolda ve bu programda çizilen zihniyetle teşkilâtlandırmayı iş edineceğiz."[94]

Oysa, DP programında, toplumun farklı kesimlerinin dernekler şeklinde örgütlenmesinin, hattâ sendikalar da kurabilmesinin gereğinden söz ediliyordu:

> "Umûmî hayatta her bakımdan muvâzeneli ve âhenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyâsî partiler kurulmasını, yâni sâdece siyâsî sahada teşkilâtlanmış

94 **CHP Programı** (1943), md. 25.

olmayı kâfi görmüyoruz. Milletimizin iktisâdî ve içtimâî sahalarda da sürâtle teşkilâtlanması ve daha şuurlu bir birliğin tecellisi için, işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanâyicilerin, serbest meslek mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin, mesleki, içtimâî ve iktisâdî maksatlarla, cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz."[95]

Bu hüküm, hiç kuşkusuz, CHP programından bir hayli ileri, liberal bir anlayışı ifâde ediyordu. Bununla birlikte, DP, 21 Temmuz 1946 târihinde yapılan erken genel seçiminin kampanyası süresince sendika ve grev hakkı sorununu gündeme getirmeyecektir.[96]

Buna karşılık, CHP, sendikaları denetim altında tutabilmek amacıyla ikili bir yol izler. Öncelikle, daha önce kurulmuş ve kurulmakta olan sendikaların yönetimini geleneksel yöntemlerle ele geçirmeye çalışır. Diğer yandan, iktidârın sendikalar üzerindeki denetimini mümkün kılacak ve kolaylaştıracak yeni bir sendikalar yasa tasarısı hazırlanır.[97] Oysa, 1946 yılı sonbaharında dahi, yeni kurulan sendikalara karşı hoşgörülü bir tutum sergileniyordu:

"Kuruluşlarına müsaade edilmiş olan işçi ve işveren derneklerini, devletin bu görevini üzerlerine alacak birlikler değil, yardımlaşmayı ve mesleklerin gelişmesini sağlayacak teşekküller sayıyoruz. Çalışma hayâtında demokratik rûhu esas tuta-

---

95 **DP Programı** (1946), md. 6; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 149-182; **Vatan**, (9.1.1946). Sendika hakkı talebinin basında nispeten erken bir görünümü için bkz. M. Tuncer, "Yeni Bakanlık", **Yeni Asır**, (11.6.1945); **AT**, 139, (Haziran 1945).

96 **Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, s. 74-75; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 36-37 ve 414; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s.133 ve 258; Alçora, **age**, s. 359-368.

97 Güzel, **age**, s. 415-527. Ayrıca bkz. **AT**, Sayı: 171, (Şubat 1948) ve Sayı: 173, (Nisan 1948).

CHP Genel Sekreterliği'ne bağlı olarak İşçi Bürosu kurulacaktır. Güzel, agm, **Yapıt**, Sayı: 10, (Nisan-Mayıs 1985), s. 67-86. Zonguldak'taki işçi sendikasının CHP güdümünde kurulmasına ilişkin bkz. **AT**, 153, (Ağustos 1946); **AT**, 173, (Nisan 1948). İstanbul İşçi Sendikaları Birliği de, 24 Mart 1948 târihinde, yine CHP'nin güdümünde kurulur. Yeni kurulan işçi sendikalarının siyâsî eğilimlerinin ortaya çıkması da gecikmeyecektir. Nitekim, 26 Şubat 1950 târihinde, DP eğilimli, Hür İşçi Sendikaları Birliği kurulur. Ancak, muhalefete yakın işçi sendikalarının faaliyetleri zorlaştırılacak ve İstanbul Hür (Müstakil?) Mensucat Sanâyi İşçileri Sendikası'nın ilk kongresinin DP Cerrahpaşa lokalinde yapılması ve bu toplantıda, işçilerin grev hakkı talep etmeleri üzerine, sendika kapatılacaktır. **Hürriyet**, (24.1.1949); **Vatan**, (6.4.1950); Kemal Sülker, **Türkiye'de Sendikacılık Târihi 1**. Sendikalar birliğinden ayrılan beş sendikanın İstanbul Hür Sendikalar Birliği'ni kurmasına ilişkin bir haber için bkz. **Hürriyet**, (6.3.1950).

İşçilerin dernek tipi örgütlenme girişimleri de denetim altına alınmaya çalışıyordu. Örneğin, 29 Ocak 1947 târihinde, İstanbul'da kurulan İşçi Sağlığını Koruma Derneği'nin kurucuları, Çalışma Bakanı Sâdi Irmak ile otuz iki fabrikatör, işadamı ve fabrika müdürüydü. **Çalışma**, Yıl: 2, Sayı: 15, (Şubat 1947), s. 68. İşçi derneği kuruluşuna ilişkin bir haber için bkz. **Ulus**, (3.7.1946).

rak, işçiyi ve işvereni, görevde ve sorumlulukta eşit ve birbirlerini bütünleyen unsurlar olarak alıyoruz."[98]

Çalışma Bakanlığı'nın resmi yayın organı Çalışma dergisinde ise, bu konuda verilen örnek dikkat çekiyordu:

"Birleşik Amerika sendikalizmi, Avrupa'daki itidalci eşitlerine nisbetle dahi, daha mahdut ve tevâzulu maksatlar güden bir kuruluş olarak tanınmış bulunmaktadır."[99]

Çalışma Bakanı Sâdi Irmak da, *Ulus* gazetesinde görülen klâsik dayanışmacı/vesâyetçi ideolojiye şunları ekliyordu:

"Meslek menfaatlerini tevzin ve işçi-işveren arasında çıkabilecek ihtilâfları önleme ve doğanları bertaraf etme husûsunda, devletin âdil bir nâzımlık rolü oynamasını esas sayarız."[100]

Burada da bir kez daha korporatist görüşün ayrılmaz ikilisi olan dayanışmacı/vesâyetçi anlayışın harmanlandığını görüyoruz.

Herhâlde yadırganması gereken nokta, Sâdi Irmak'ın konuşmasının üzerinden sâdece bir hafta geçtikten sonra, mevcut işçi sendikalarının ortadan kaldırılmasına yönelik yeni bir sendikalar yasa tasarısı hazırlandığı yolunda basında haberler çıkmaya başlamasıdır.[101]

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, '46 Sendikacılığı'nın hızını kısa sürede kesecektir. Kısa bir süre önce kurulmuş olan sol/sosyalist partilerin denetiminde oluşturulan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile İstanbul İşçi Kulübü ve sendikal yayınlar, 16 Aralık 1946 târihinde, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatılır.[102] İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nın genellikle sosyalistlerin denetimindeki sendikal harekete karşı bu sert tutumu, bu târihten itibaren sendikalaşma hızını bir hayli azalacaktır.

98 **Ulus,** (18.11.1946).

99 Esat Tekeli, "Birleşik Amerika Sendikalizmi", **Çalışma,** Yıl: 1, Sayı: 6, (Mayıs 1946), s. 13-14.

100 Güzel, **age,** s. 345.

101 **Cumhuriyet,** (25.11.1946).

102 Güzel, **age,** s. 328. Ayrıca bkz. Aziz Çelik, **Vesâyetten Siyâsete Türkiye'de Sendikacılık 1946-1967,** s. 85-114.

İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Kânunu

Başbakan Recep Peker, yeni sendikalar yasa tasarısının şu görüş temelinde hazırlandığını açıklıyordu:

> "Millî telâkkilere aykırı ideolojik zihniyetlerin tesiri altında tutulmak istenen işçi meslek teşekküllerini, işçilerimizin yurtsever duygularına ve millî rûha uygun esaslar üzerinde kurmayı temin için, bir millî sendikalar kânunu tasarısı hazırladık."[103]

Çalışma Bakanı Sâdi Irmak, tasarının TBMM'deki görüşmeleri sırasında, Cemiyetler Kânunu'ndaki değişiklikten sonra, sendikalar üzerindeki denetimsizliği ve sendikalara dışarıdan müdahaleleri şöyle anlatıyordu:

> "[Sendikaların], az zaman sonra kısmen ödevlerinden uzaklaştıkları ve bizi yeniden bir nizam vermeye mecbur ettikleri müşâhade edildi. Şöyle ki, bunların bir kısmı, kısa zamanda bu sınıf ile alâkası olmayan insanların müdahale ve tesirine mâruz kaldı ve sendika reisi olarak, bu meslek ve sınıfla siyâsî ajitasyon hâricinde bir irtibâtı olmayan insanların geldiğini gördük. (...) Nihâyet, büyük ekseriyeti teşkil eden, vatanperver, devletle işbirliği etmeye âmâde işçilerimiz, Çalışma Bakanlığımıza başvurarak, [kendilerine] kesin rehberlik etmesini, devletin yardımını ve umûmî bir direktif verilmesini istediler. (...)
>
> Prensibimiz, hürriyetçilik, milliyetçilik ve devletçilik görüşünü, bu yeni doğmakta olan derneklere istikâmet olarak vermek[tir]. (...) Sendikaları hür teşekkül[ler] olarak tanımak, hem millî ihtiyaçlarımıza, hukuk anlayışımıza ve hem de beynelmilel taahhütlerimize uygun[dur]. (...) Sendikalar, (...) üç tip[tir]: Devlete karşı, devlet emrinde ve devletle berâber... Devlete karşı olanların sayısı azalmaya başlamıştır. Bunları bir tarafa bırakırsak, (şüphesiz, bu, bizim memleketimiz için aslâ vârid değildir) ikinci tip sendikalar, hemen hemen devlet emrinde ve bugünün telâkkileri hâricinde olan totaliter rejimlere mahsus tiptir. Üçüncü tip sendika, devletle berâber, amme içinde, zümrelerin menfaatlerini müdâfaa eden hür sendikalardır. İşte, Türkiye'ye yakışacak ve Türk rejiminin hürriyet rejimine yakışacak olan bu çeşit sendikalardır. Bizim tasarıya hâkim olan ruh, bu ruhtur. (...) İkinci bir prensip de, meslekten olmayanların, ekseriya meşrû olmayan gâyeleri için bu sendikalar içerisine nüfûz etmelerini önleyici bir hüküm koymak olmuştur. (...) Bu teşekkülleri, gayri siyâsî, mesleğin ve sınıfın yükselmesine mâtuf, temsili sendika olarak ka-

103 **Çalışma**, Yıl: 2, 15, (Şubat 1947), s. 55.

bül ettiğimize göre, bu sınıftan, bu meslekten olmayan insanların buralara girmesi, ekseriya hayırlı neticeler vermemiştir. (...) Üçüncü prensibimiz, sendikaları gayri siyâsî yapmaktır (...) Dördüncü bir prensip, (...) sendikaların millî karakterleridir. (...) Burada men ettiğimiz, (...) beynelmilelciliktir.[104]

Irmak, tasarıya hâkim olan dayanışmacı/vesâyetçi ruhuda şöyle ifâde ediyordu:

"Bu, daha ziyâde devletin işveren ve işçi sınıfları arasında adâletli, basiretli, nâzım bir rol oynamasının sembolü olarak mütâlaa edilmiştir. Yâni, devletimizin noktai nazarına göre, işveren ve işçi sınıfları, cemiyetimizin muhterem birer uzvudurlar. Amme menfaatleri çerçevesi içinde kalmak sûreti ile devletçe seyyânen muamele görmeye lâyık iki uzuvdur. Onun için bir sınıfa verdiğimiz avantajları, bir sınıfa yüklediğimiz mükellefiyetleri, diğer sınıfa da aynen yüklemeyi, devletçilik ve nizamcılık prensibine uygun mütâlaa etmekteyiz. (...) Yeter ki, devletin temsil ettiği anafikirlerle, sendikaların temsil ettiği anafikirler çarpışmayarak, birbirleri ile bağdaşabilsin, uzlaşabilsin ve millî menfaatleri herşeyin üzerinde saysın... İşte, biz sendikaları böyle düşünüyoruz. Ve sendikalar için talep ettiğimiz murâkabeyi tamâmen bu zâviyeden mütâlaa ediyoruz. (...) Biz, burada daha ziyâde işçi ile işverenlerin münâsebetleri bakımından, bu derneklerle bir teşriki mesâî yapabilmek için, denetleme hakkını talep etmekteyiz."[105]

Sâdi Irmak, grev hakkının tanınmasına karşı çıkarken, bu görüşünü de vesâyetçi ideoloji ile temellendiriyordu:

"Memleketimizde de liberal bir rejim tâkip etseydik, bu rejimin tabii haklarını tanımamız icâb ederdi. Fakat biz devletçi bir rejime sâhibiz. (...) Böylece, bu görüşle, grevin memnûiyetini devâm ettirmekte bir hak ve mantık vardır. Çünkü, devlet burada, sınıflar arasında çıkan ihtilâflarda, hâkim olmayı kabûl etmiş bulunuyor."[106]

Oysa, aynı sırada basında dahi yasa dışı grev haberleri görülüyordu:

---

104 **TBMM TD,** Devre: 8, Toplantı: 1, Cilt: 4, 47. Birleşim, (20.2.1947). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır. Ayrıca bkz. **Türk Parlamento Târihi (TBMM VIII: Dönem: 1946-1950),** (Cilt: 1), s. 275-283. **Ulus** gazetesi de yeni tasarıyı geniş ölçüde tanıtma gayreti içindeydi. **Ulus,** (21.2.1947).

105 1948 yılından 1949 yılının Haziran ayına kadar, 74 işçi ve bir de işveren sendikası, Çalışma Bakanlığı'nca 132 kez "teftiş ve murâkabe" edilecektir. "Türkiye'nin Çalışma Hayâtına Umûmî Bir Bakış", **Çalışma,** Yıl: 4, Sayı: 27, (Nisan-Mayıs-Haziran 1949), s. 34.

106 Irmak'ın görüşleri için ayrıca bkz. Sâdi Irmak, "Grev Meselesi", **Ulus,** (29.8.1948); **AT,** Sayı: 177, (Ağustos 1948).

"İstanbul liman işçilerinden bir kısmı, dün işlerine gelmediler. (...) Grev yasak olduğu için, (...) işe gelmeyen işçiler hakkında tahkikat yapılmaktadır."[107]

İşçiler, ertesi gün de işe gelmeyecekler ve bunun üzerine işten atılacaklardır.[108]

CHP'nin grev hakkını ilke olarak reddeden devletçi/vesâyetçi ideolojisine karşılık Fuat Köprülü, TBMM'de yaptığı konuşmada, grev hakkının tanınmasını talep ediyor, fakat hemen ardından, bu hakkın kullanımının çerçevelenmesi gerektiğini belirtiyordu:

"[Grevin] ekonomik faaliyet ve kudret dereceleri ile mütenâsip şekilde ne büyük zarariara sebep olduğu malûmdur. Onun için grev hakkını tabiatı ile birtakım kânûnî takyidâta tâbi tutmaya mecburuz. Meselâ, hakem usûlü (...) gibi... Ben şahsen bu takyidâta taraftârım... Millî menfaat bakımından..."

Köprülü, sendikalar yasa tasarısının, "beynelmilel iş kongreleri"nde "demokratik bir memlekete yakışan bir kânun" olduğunun onaylanması gerektiğini de ekliyordu. Köprülü'ye göre, tasarı acele hazırlanmıştı ve bu nedenle de eksikti. Geri alınmalı ve yeniden hazırlanmalıydı. Ancak Köprülü, tasarının olumlu bulduğu noktalarını desteklediğini açıklamaktan da kaçınmıyordu:

"Bu kânunun millî bir ruhla yapılması, hâricî tahrikâtın bu sendikalar arasında işlemesine meydan vermeyecek kayıtların konulması, bilhassa her ne suretle olursa olsun, siyâsî gâyelerin buraya girmeyerek, bunların yalnız meslek birliği mâhiyetinde kalmasının nazarı itibâra alınması, bu kânunun iştirâk ettiğimiz ve memnûniyetle karşıladığımız esaslarını teşkil ediyor."

Köprülü'nün görüşü, Başbakan Recep Peker'in anlayışına oldukça yakındı. Nitekim Köprülü, Peker'in yukarıda işâret ettiğim konuşmasını şöyle destekliyordu:

"Bence bu kaydın bulunması da, o meslekle alâkası olmayan ve hâriçten gelen birtakım politikacıların, iyi veyâ fenâ maksatla, bir meslek teşekkülü içine girip, o teşekkülün doğrudan doğruya meslek menfaatine hâdim olması icâb eden gâyeleri-

107 **Cumhuriyet**, (19.7.1946). Ayrıca bkz. Kemal Sülker, "Cumhuriyet Dönemi İşçi Hareketleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, (Cilt: 7), s. 1843-1847. Dönemin grev haberleriyle ilgili olarak bkz. **Cumhuriyet**, (19-20.7.1946) ve (4.10.1946).

108 **Cumhuriyet**, (19.7.1946).

ni bozmalarında âmil olabilir. Binâenaleyh, kânunda bunun da bulunmasını, biz de tammiyle tasvip etmekteyiz."

Köprülü'ye göre, tek sorun, "grev hakkının içtimâî nizâmı bozacak mâhiyette değil, fakat icâb eden kânunî takyidatla (...) konulması"ydı. Nitekim Köprülü, grev hakkının sâdece "mâkûl ve muayyen şartlar dâiresinde" kabûl edilmesini istiyordu.[109]

TBMM'deki tartışmaların yalnızca grev hakkı üzerinde yoğunlaşması da dikkat çekicidir. Oysa, sendikalar yasa tasarısı, sâdece grevi yasaklamakla kalmıyor, aksine pek çok hükmüyle çeşitli yasaklar ve sınırlamalar getiriyordu. Ancak, bu yasaklar ve sınırlamalar, hem iktidar, hem de muhalefet partisi tarafından desteklenecek ve hiçbir şekilde tartışma konusu yapılmayacaktır. Bu süretle, sendika gibi hassas bir örgütlenmenin vesâyetçi sınırlar içinde kalması gereği de, siyâsî sahnede yer alan tüm partiler tarafından onaylanıyordu. Görüldüğü gibi, iktidar ile muhalefet arasında bu açıdan, hiç fark yoktu. Tek fark, grev hakkının tanınması konusundaydı. DP bu noktada, CHP'den ilke olarak daha ileride görünüyordu. Ancak bu, sâdece görünüşteydi. DP'nin grev hakkı talebi, öylesine çerçevelenmiş bir şekilde ortaya çıkıyordu ki, grevi, ancak vesâyetçi sınırlar içinde düşündükleri açıkça belli oluyordu.

DP'nin düşündüğü grev hakkı, muhtemelen iktidârın denetiminde bir grev imkânı tanınması ile sınırlıydı. Ayrıca, dikkat edilmesi gereken bir başka önemli nokta da, DP'nin seçim propagandası sırasında grev hakkının hiçbir şekilde ön plâna çıkmamasıydı. Grev hakkı, sâdece işçilerin yoğun bulunduğu kentlerde ve muhtemelen seçim stratejisinin bir parçası olarak işlenecek, ancak genel nitelikteki propaganda çalışmalarında ve konuşmalarında ise birkaç cümle ile âdetâ geçiştirilecektir.[110] Bu durum bir bakıma anlaşılabilir. Çünkü, DP'nin toplum anlayışı, iktidar partisininkinden farklı değildi. Dayanışmacı/vesâyetçi ideoloji DP'ye de nüfûz etmişti. Bizzat Fuat Köprülü, bu konuda şöyle yazıyordu:

---

109 Fuat Köprülü, "İşçi Sendikaları", **Son Saat**, (30.1.1948); Köprülü, **age**, s. 767.

110 **Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, s. 74-75; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 36-37 ve 414; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s.133 ve 258; Alçora, **age**, s. 359-368.

"Demokrat Parti (...) meseleyi şu şekilde görmektedir: Bir memleketteki muhtelif içtimâî sınıfların hakiki menfaatleri asla birbirine aykırı değildir. Devletin başlıca vazifesi, bütün sınıflar arasındaki âhenk ve muvâzeneyi muhafaza etmek, zaman zaman birbirine zıt gibi görünen menfaatleri, içtimâî adâlet esâsına göre telif edip ayarlamak, sermâye ile iş arasında herhangi bir mücâdelenin zuhûruna sebep olabilecek âmilleri, içtimâî basiret tedbirleri Ile önleyerek, buna meydan bırakmamaktır. Bugün Türkiye'de en büyük ve en toplu sanâyi sermâyesi devletin elinde bulunduğu için, hükûmetçe içtimâî adâlet prensibine hakkı ile riâyet olunduğu takdirde, Türk işçisinin yüksek vatanseverliği, fedâkârlığı sâyesinde, bu maksadın temini kâbildir."[111]

Bu görüş, DP'nin de, CHP'nin geleneksel dayanışmacı toplum anlayışını ve devletçi/vesâyetçi ideolojisini paylaştığını açıkça gösteriyor.

22 Ocak 1947'de TBMM'ye sunulan ve 20 Şubat 1947'de de görüşülmeye başlanan İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kânun tasarısının gerekçesinde şu görüşlere yer veriliyordu:

"Yeni Dernekler Kânunu'na göre, sınıf esâsı üzerine dernekler kurulmasına izin verilmesinden sonra, müteaddit büyük şehirlerimizde meydana gelen işçi teşekküllerinin çalışmaları, hemen her memlekette olduğu gibi, özel bir kânuna ihtiyaç hissettirmiştir."[112]

Bu gerekçe, son birkaç ayda iktidarın denetimi dışında gelişen sendikalaşma hareketinin yeniden denetim altına alınmasının amaçlandığını gösteriyordu. Nitekim, tasarının gerekçesinde şu görüşlere de yer verilmişti:

"Sendikaların hür bir gelişmeye kavuşabilmeleri ve memlekette kendilerinden beklenen hizmetleri hakkı ile görebilmeleri için, her türlü siyâsî cereyân ve tesirlerin dışında kalmaları zarûrî görülmüştür. Muhtelif ecnebi mevzuatta görülen bu kayıt, hürriyeti kayıtlandıran bir unsur değil, bilâkis çalışma ve teşebbüs hürriyetini mâ-sun tutan bir faktördür. Kaldı ki, sendikaların siyâsî faaliyetlerine müsaade olunun memleketlerde de, bu cihetin esaslı sosyal sıkıntılar doğurduğu ve meslek menfa-

111 Fuat Köprülü, "İşçi Sendikaları", **Son Saat**, (30.1.1948); Köprülü, **age**, s. 765-768. Ayrıca bkz. Fuat Köprülü, "İşçilerimizi Düşünmek Başlıca Vazifemizdir", **Kudret**, (30.9.1947); Köprülü, **age**, s. 560-563.

112 **TBMM TD**, (aynı yerde), (20.2.1947), S. Sayısı: 88. Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

atlerini ihlâl eylediği sâbit olmakla, önleyici çârelere başvurulmaktadır. (...) Rejimimizin milliyetçi karakterine uygun olarak, sendikaların da millî teşekküller oldukları ve milliyetçi bir zihniyetle çalışacakları ve beynelmilel mâhiyet alamayacakları, tasarıda tesbit edilmiştir."

Aynı görüş, Adâlet Komisyonu raporunda da şöyle ifâde edilmişti:

"Cemiyetler Kânunu'nun bâzı maddelerini değiştiren 4919 sayılı kânunun sınıf ve meslek esâsı üzerine cemiyetler kurulmasını kabûl etmesinden sonra, işçiler tarafından türlü adlarla çeşitli dernekler kurulmuş ve mesleki yardımlaşma ve ortak menfaatleri koruma amacını gütmesi lâzım gelen bu derneklere, işçi ve işverenden olmadıkları hâlde öncülük edenlerin ve girenlerin, bu dernekleri gâyeleri hâricinde, siyâsî maksatlara âlet etmeye gayret edecekleri vârit görülmüştür. İşçi ve işverenlerin fert olarak siyâsî cemiyetlere intisapları bir haktır. Ancak, sendika ve birliklerin tüzel kişi olarak siyâsetle iştigâlleri, siyâsî faaliyette bulunmaları, çalışma ve teşebbüs hürriyetini takyid edeceği ve Cemiyetler Kânunu hükümleri hilâfına türlü maksatlar gütmek gibi, kânunsuzluğa yol açacağı için, sendika ve birliklerin faaliyetini esaslı bir nizâma bağlamak, zarûrî görülmüştür."

Çalışma Komisyonu raporunda da aynı görüşlere yer verilmişti:

"İşçi ve işveren sendikalarının kendilerinde işçi ve işveren vasfı bulunmayanlar tarafından mesleki gâyeler dışında bir yola sürüklenmeleri ihtimâli, kânun hükümleri ile önlenmek arzu edilmiştir. Sendikaların, açık veya kapalı şekilde, anayasamızın ikinci maddesine aykırı fikirler arkasında koşmayacak şekilde kurulması için hükümler düşünülmüştür. (...) Memleketimizde yeni kurulmaya başlayan sendikaların kendi üyelerinin menfaatlerini savunması tabiîdir. Şu var ki, memleketimizde yeni başlayan sendika hareketi, işçilerle işverenler arasındaki menfaatlerin çarpışmasını körükleyerek, yapıcı bir devirde olan yurdumuzda, istihsâli kösteklemeye ve insan enerjisini mücâdele yolu ile israf ettirmeye sebep olmamalıdır. Tersine, gerek işçi ve gerek işveren sendikaları, insan emeğinin, işyerinde daha iyi ve daha insanî bir şekilde organize olması ve daha verimli hale sokulması için tedbirler düşünmeyi, kendileri için bir ödev bilen millî kurumlar karakterini dâimâ muhafaza eylemelidir."

Aslında, içişleri komisyonu raporunda, tasarının hazırlanış gerekçesi, uzun, anlaşılmaz ve karmakarışık bir cümle içinde, ancak özünde tasarının hazırlanış amacının daha kolay anlaşılmasına katkıda bulunacak bir şekilde kaleme alınmıştı:

"Sınıf ve meslek esâsı üzerine dernekler ve teşekküller kurulması esâsı mevzuatımıza girdiğinden beri, yurdumuzun muhtelif yerlerinde ve husûsiyle İstanbul, İzmir, Eskişehir gibi nüfûsu mütekâsif olan şehir ve kasabalarımızda sendika mâhiyetinde işçi topluluklarının vücûda geldiği görülmekte olup, ancak iş ve meslek hayâtının özelliklerini tamâmı ile kavramaya elverişli olmayan Cemiyetler Kânunu'nun genel hükümlerine dayanarak, bu gibi teşekküllere, husûsî hayâtı, mâzisi ve mesleki durumu bakımından iş ve işçilik hayâtına yabancı kimselerin teşebbüsleri ile de, bu gibi teşekküllere vücûd verildiği veyâ vücûda gelmiş bu kâbil teşekküllerin başına, iş ve meslek hayâtından yetişmemiş olanların da getirebildiği, binnetice, işçi kütlelerinin hayâtî ve mesleki ihtiyaç, menfaat, alâka ve mukadderlerinin, iş hayâtının özellikleri ile ilgili olmayan, ancak işçi kütlelerini husûsî maksatlarına ve menfaatlerine âlet etmek isteyenlerin ellerine bırakılması gibi mahzurların meydana gelmesi melhuz bulunduğu anlaşılmasına binâen, hükûmet gerekçesinde gösterilen sebeplere dayanarak, iş hayâtının özelliklerini kavrayıcı hükümleri ihtivâ eden ve çalışma hayâtına yabancı olan elemanları, işçi ve işveren teşekküllerinden uzak tutarak, bu kâbil sınıf ve meslek topluluklarının ortak ihtiyaç ve mukadderlerini, tamâmı ile ilgililerin kendi eli ile serbestçe idâre edebilmelerini mümkün kılacak yeni bir sendikalar kânununa lüzum ve ihtiyaç vârid görülmekte ittifak edilmiştir."

Yine İçişleri Komisyonu raporunda yer alan ve devletin, işçi ve işveren kuruluşları karşısında hakem rolü oynayacağını ifâde eden ve devletçi/dayanışmacı/vesâyetçi ve korporatist ideolojinin yansıması olan şu satırlar da ilginçtir:

"İşçi sendikalarının yanında, bir de işverenlerin kuracakları sendikalara âid hükümlere de bu tasarıda yer verilmesi muvafık olup olamayacağı etrâfında ileri sürülen düşüncelere karşı, devletin durumu, işveren ve işçiyi eşit tutmak ve her iki sınıfın ihtiyaç, alâka ve menfaatleri önünde âdil ve tarafsız, yurdun içtimâî nizâmında hâl ve âtinin gerektirdiği ve sınâî inkişâfımızın istikbâli için icâb ettirdiği şartları koyup gözetmek olduğunu nazara alarak, iş hayâtının işçi bakımından derpiş edilen husûsiyetleri üzerine vücûd bulacak teşekküllerin tensiki sûretleri kânûnî hükümlere bağlanırken, keyfiyetin işverenler cephesinden de eşit hükümlerle, yine ilgili müteşebbislerin bu gibi teşebbüsleri kurmak yâhut kurmamak veyâhut kurulmuş olanlara girmek ve girmemekte tamâmen serbest olmaları kaydı ile, tasarının mütenâzır hükümleri kapsaması faydalı olacağı kanaatine çoğunlukla varılmış[tır]."

20 Şubat 1947 târihinde kabûl edilen İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kânun, sendikal faaliyetlerin

çerçevesini çiziyordu. Yasa, işçilerin ve işverenlerin sendika kurmalarına imkân sağlıyordu (md. 1). Yasa göre, aynı işkolunda birden çok sendika kurulabilecekti (md. 3). Sendikalar, işçi ve işveren anlaşmazlıklarında, anlaşmazlığın çözümü için, yetkili hakem kurullarına başvurabileceklerdi (md. 4). Sendikalar, iş akdi ile ilgili anlaşmazlıklarda üyelerini temsil edebilecekler, İşçi Sigortaları Kurumu Kânunu ve Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu Hakkındaki Kânun hükümlerine göre oluşturulan kurullara temsilci gönderebilecekler ve yardımlaşma sandıkları, üretim, tüketim, kredi ve yapı kooperatifleri kurabileceklerdi (md. 4). İş Kânunu hükümleri gereğince, işçi sıfatı olmayan kişilerin sendika üyesi olamayacakları yasada açıkça belirtilmişti (md. 2).Bu şekilde işçi olmayanların sendika kurmaları ve sendikalarda yönetici olmaları olanaksız kılınıyor ve işçi sendikalarına dışarıdan müdahale imkânları kısıtlanıyordu. Bu sâyede işçi sendikalarının daha kolay denetlenebileceği öngörülmüştü. Yasa, sendikalara üyeleri adına genel sözleşme imzâlama yetkisi de tanıyordu (md. 4).

Sendikaların siyâsetle ilişkisi ise şöyle düzenlenmişti:

> "İşçi ve işveren sendikaları, sendika olarak, siyâsetle siyâsî propaganda ve siyâsî yayın faaliyetleri ile iştigâl edemezler ve herhangi bir siyâsî teşekkülün maksat ve faaliyetlerine vâsıta olamazlar. Sendikalar, millî teşekküllerdir. Milliyetçiliğe ve millî menfaatlere aykırı hareket edemezler. Bakanlar Kurulu karârı ile her türlü milletlerarası teşekküllere iştirâk edebilirler (md. 5)."[113]

Hükümetin hazırladığı yasa tasarısında, bu madde, sendikalar "beynelmilel maksat ve gâyeler güdemezler" şeklinde kaleme alınmıştı (md. 4). Ancak madde, çalışma komisyonunda yukarıdaki şekilde değiştirilecektir. Bunun nedeni, ülkedeki işçi sendikalarının, uluslararası sendikal örgütlere katılmalarının, uluslararası ilişkiler ve dış politika açısından gerekli ve belki de zorunlu oluşuydu. Ancak, bu hüküm sâyesinde sendikaların hangi uluslararası sendikal örgütlere katılacaklarına iktidar karar verecekti. Sendikaların yasa hükümlerine aykırı hareket etmeleri ya da sendika yönetiminde görev almış kişilerin İş Kânunu'na göre suç sayılan grev veyâ lokavta teşebbüs etmeleri hâlinde, cezâî müeyyide-

113 **TBMM TD,** (aynı yerde), (20.2.1947).

ler dışında, sendikaların mahkeme karârı ile üç aydan bir yıla kadar geçici ya da devamlı olarak kapatılmaları da mümkündü (md. 7). Ayrıca, söz konusu sendikaların yönetim kurulu üyelerinin ve yasaklanmış fiile katılan ya da teşebbüs eden üyelerinin bir başka sendikaya üye olmaları da bir yıl süre ile yasaklanıyordu (md. 7).

Yasa, sendikaların kendi aralarında birlik kurabilmelerine de imkân tanıyordu (md. 8). Ancak, hükûmetçe hazırlanan yasa tasarısında, bu tür birliklere katılabilmek için, birliğe katılmak isteyen sendikaların genel kurullarında karar alınmasının yeterli olacağı yolunda bir hüküm konulmuşken (md. 7), çalışma komisyonunda bu hüküm, söz konusu genel kurulda sendika üyesi işçilerin üçte iki çoğunluğunun sağlanması koşuluna dönüştürülecektir (md. 8). Bu sûretle sendikaların birlik oluşturabilmeleri de zorlaştırılıyordu.

Yasada, sendikaların Çalışma Bakanlığı'nın denetimine tâbi olacakları da açıkça öngörülmüştü (md. 11).[114] Zâten, daha o dönemde "Türk sendikalarının ne devlete bağlı, ne de tamâmen serbest birer sendika olmayıp [olup], ikisi ortası, mutavassıt bir mâhiyet arz ettiği" ortaya çıkmıştı.[115] Çalışma Bakanı Sâdi Irmak da, bu durumu açıkça belirtiyordu:

> "Türk sendikalar kânunu, (...) milliyetçi ve devletçi bir dünyâ görüşünün mantıki bir neticesidir."[116]

Yasanın kabûl edildiği 1947 yılının sonunda, Çalışma Bakanlığı verilerine göre, toplam 49 işçi sendikasına 40 bin civârında işçi üyeydi. On sendikanın üye sayısı ise bilinmiyordu.[117] Ay-

---

114 **TBMM TD**, (aynı yerde), (20.2.1947); **TBMM TD**, (aynı yerde), (20.2.1947), S. Sayısı: 88.

115 Ferit H. Saymen, "Türk İşçi Sendikalarının Karakterleri", **İçtimâî Siyâset Konferansları**, (Birinci Kitap), s. 82-105.

116 Sâdi Irmak, "Türk Sendikaları", **Çalışma**, Yıl: 2, Sayı: 16, (Mart 1947), s. 69.
İnönü, 1 Kasım 1947'de, TBMM'yi açış konuşmasında şöyle diyordu: "Her sahada çalışan işçilerin yaşamâ seviyelerinin yükseltilmesi, çalışanlarla çalıştıranlar arasında karşılıklı menfaat istismârına meydan vermeyen, âhenkli işbirliğinin sağlanması ve bu sûretle, Türk demokrasisinin sosyal adâlet idealine doğru gelişmesi, hükûmetçe üzerinde durulması gereken esaslı tedbirlerdir." **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları (1920-1973)**, (Cilt: 2), (1939-1960), s. 70. Ayrıca bkz. Gerhard Kessler, "İşçi Sendikalarının Vazifeleri ve Karşılaştıkları Güçlükler", **İçtimâî Siyâset Konferansları**, (Birinci Kitap), s. 7-15; Ahmet Ali Özeken, "Türkiye'de Sanâyi İşçileri", **İçtimâî Siyâset Konferansları**, (Birinci Kitap), s. 56-81. Bkz. Güzel, agm, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 40, (Kış 1988), s. 87-128.

117 **Çalışma**, Yıl: 2, Sayı: 24, (Kasım-Aralık 1947), s. 78-79.

nı yılın Ağustos ayında, İstanbul'da toplam 11 işçi sendikasında 5 bin civârında işçi bulunuyordu. Oysa, İstanbul'da sâdece İş Kânunu'na tâbi 80 bin civârında işçi vardı. Aynı yıl, İstanbul'da 19, İzmir'de 3, Zonguldak'ta 2, Ankara'da 4 ve Adana'da da 5 olmak üzere, Türkiye'de toplam 41 sendika kurulmuştu.[118] 1948 yılında, 74 işçi sendikası ve bir sendikal birlik çatısı altında 50 bin, 1949 yılında 77 işçi sendikası ve iki sendikal birlik çatısı altında 70 bin ve 1950 yılında da, 88 işçi sendikası ve üç sendikal birlik çatısı altında 75-80 bin civârında işçi sendikal örgütlenmeye dâhil olmuştu.[119]

30 Mayıs 1949 târihinde TBMM'ye sevk edilen, ancak 18 Ocak 1950'de görüşülmeye başlanan İş Kânunu'nun Bâzı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kânun tasarısı vesilesiyle, grev hakkı sorunu bir kez daha gündeme gelecektir. TBMM'deki görüşmeler sırasında ise, grev hakkı konunun belkemiğini oluşturacaktır.

CHP milletvekili İhsan Olgun, tasarının hem işçilerin, hem de işverenlerin çıkarlarını bağdaştırdığını şöyle ifâde ediyordu:

> "Devletin, devletçilik sistemini kabûl etmek süreti ile bir nevi işveren mevkiinde bulunuşu, sanâyi hareketi, sermâye ile say arasındaki münâsebetler, işçi ile işveren arasındaki temaslar, bu sosyal dâvâların çözülebilmesi için, memleketimizde bilhassa işçinin, işverenin ve devletin haklarını korumak sûreti ile, aynı zamanda amme nizâmını temin ve tesis etmek için, [yasaya] yeni yeni hükümler konulmaktadır. (...) İş Kânunu'nun tâdilâtı, bu noktadan daha vazıh, aydınlatıcı şekilde, problemleri hâlletmek için hazırlanmıştır. Bu tâdil olunan maddelerin belli başlı prensipleri, daha ziyâde işçinin hakkını koruyacak müeyyideleri hazırlamaktadır. Tabiatı ile işçinin hakkını koruyacak müeyyideler vâz edilirken, diğer taraftan amme intizâmını muhafaza, aynı zamanda işverenin hakkını koruma husûsu da göz önünde tutulmuştur. (...) Kânunun yegâne maksadı, sosyal adâleti temin ve tanzim etmek, aynı zamanda amme intizâmını da bu sûretle korumak, işçinin hakkını, işverenin hakkını ve devletin hakkını, mütevâzin bir şekilde temin etmek[tir]."[120]

---

118 Muhlis Ete, "Türk İşçi Sendikaları", **Türk Ekonomisi**, Yıl: 5, Sayı: 53, (Kasım 1947), s. 335, 340 ve 346.

119 "Türkiye'nin Çalışma Hayâtına Umûmî Bir Bakış", **Çalışma**, Yıl: 4, Sayı: 26, (Ocak-Şubat-Mart 1949), s. 34; Güzel, **age**, s. 431. Ayrıca bkz. Ahmet Yücekök, **Türkiye'de Dernek Gelişmeleri (1946-1968)**, s. 16-149; Sülker, **age**; **Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücâdeleleri Târihi**; Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayâta Geçiş**, s. 52 ve 76-78

120 **TBMM TD**, (aynı yerde), (18.1.1950). Bundan sonra bu konuda verilecek bütün bilgiler için, dipnotlarda aksi gösterilmediği takdirde, aynı kaynak kullanılacaktır.

DP milletvekili Salamon Adato ise, bu vesile ile, grev hakkının tanınması gereğine bir kez daha işaret ediyordu:

"Demokrat Parti programında yer alan bir müesseseye temâs etmek istiyorum. O da, işçilere tanınması zarûrî olan grev hakkıdır. Sendikalar kânunu (...) müzakere edilirken, grev hakkının kabûl edilmesi zarûreti üzerinde partimiz durmuştu. Ve o zaman, Çalışma Bakanı Sayın Dr. Sâdi Irmak arkadaşımız, grev hakkının İş Kânunu'nda yer aldığını ve ancak İş Kânunu'nun tâdil edilmesi bahis mevzuu olduğu zaman, bu grev meselesine temâs edilebileceğini beyân buyurmuşlardı. Şimdi İş Kânunu'nun yirmi maddesi tâdil edilmektedir. Bendeniz bu kânuna, bilhassa böyle mühim bir kânun olan İş Kânunu'na yamalar yapmakta bir fayda mülâhaza etmiyorum. Bilâkis, böyle bir kânunun, yeni bir temel üzerinde tesis edilmek sûreti ile vücûda getirilmesi daha muvafık olur kanaatindeyim. Grev hakkı üzerinde partimizce durulmaktadır. Ve parti siyâsî toplantılarımızda bahis konusu olmuştur. Buna Sayın Çalışma Bakanı [Sâdi Irmak] cevap verdiler ve dediler ki, unutulmamalıdır ki, grev karşısında lokavt da vardır. Evet, amele kendi mesâî şartlarını serbestçe tâyin etmek hakkına hâiz olduğu zaman, hiç şüphe yoktur ki, patron da, aynı salâhiyeti kullanmakta muhtardır. Buyuruyorlar ki, grev hakkı, bugün beklenilen faydayı temin etmekten çok uzaktır. (...) Binâenaleyh, bütün bu mâruzatımla, bizim memleketimizde grev hakkının kabûl edilmemesi için ne içtimâî, ne de iktisâdî bir sebep tasavvur olunamayacağını belirtmek isterim. Ancak bir endişe mevcuttur. Her yeni teşebbüste, tabiidir ki, o teşebbüsün neticesi hakkında bir endişe duyulabilir. Fakat adım atmak lâzımdır. Ve ancak böyle bir cesâret gösterildiği takdirdedir ki, demokratik sahada büyük inkişâflar yapılması mümkün olacaktır."

Salamon Adato'nun grev hakkını savunduğu bu konuşması, DP milletvekili Fuat Hulûsi Demirelli tarafından şöyle tamamlanıyordu:

"[İşçilerin] bu hakkı kötüye kullanmayacaklarını da pekâlâ takdir ediyoruz. Fakat grev hakkı karşısında takyidi hükümler koymak yolu da vardır. Tahkim usûlü vardır deniliyor. Fakat tahkim usûlü, daha ziyâde işverenlerle işçi arasındaki ihtilâfları hâlleder. Biz hiçbir zaman grev hakkını mutlak bir hürriyet olarak tanıyacak değiliz. Grev hakkı tesis edilirse, bu tahkimin de tahkimi lâzımdır. İşçilerin menfaatlerine de hâdimdir. Grev hakkı tesis edilirse, bunun elbette kânunî bir nehci olacaktır, kânunî hükümlere bağlı bulunacaktır. İcâbında tahkime mürâcaat lüzümu hakkı tanıtan kânun da yer bulacaktır. (...) Her müessesenin bir mahzuru olabilir. Bu mahzurları önleyecek kânunî tedbirler alınır, hükümler vâz edilir. (...) Grev hakkı, işçinin esaslı haklarındandır ve bunu tanımak lazımdır."

DP milletvekili Muammer Alakant da, bu yöndeki görüşleri, şöyle özetliyordu:

> "Demokrat Parti, işçiyi grev yapmak husûsunda teşvikte bulunmamaktadır ve bulunmaz da... Fakat demokratik haklardan birisi olan bu hakkın işçiye verilmesi taraftârıdır. (...) Bu hak verilirse, muhakkak işçilerimiz grev yaparak bu haklarını kullanacak değildirler. Belki, 'Biz grev hakkı istemiyoruz ve yapmayacağız' şeklindeki beyânatları da, mâ-vaka mutâbıktır. Fakat bu hakkın alınması demek, her zaman her halûkarda istimâl edilmesi demek değildir. Binâenaleyh böyle bir hakkın istimâl edilmesi demek değildir. Ve Demokrat Parti, grev hakkının kullanılmasında bir müşevvik değildir."

Dönemin Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer ise, grev hakkını ilke olarak savunan, ancak bu hakkın da çerçevelenmesi gereğine dikkat çeken ve ayrıca grev ve lokavt hakkını birlikte gören DP programından da geride olan iktidar partisinin konuya bakışını şöyle özetliyordu:

> "Devletçiliği ana şiar olarak esas olarak kabûl ettik. Eğer irticâ yapacaksak, (...) devletin vazifeleri husûsunda hâiz olduğumuz telâkkilerden vazgeçersek veya bunlardan, kırk, elli, hattâ otuz sene evvelin modası olan liberal nizâma dönecek olursak, o takdirde hakikaten greve de, lokavta da lüzum olacaktır. Ama eğer irticâ yapacak olursak... Hiçbir noktada irticâ yapmayacağımız için, devletçiliğin, devlet hakemliğinin bulunmadığı hâllerde, zümre mücâdelesi için belki lüzumlu birer silâh olan grev ve lokavta ihtiyaç olmayacaktır. Devlet, emeğin de, sermâyenin de arasında âdil bir hakem olacaktır. Emeği de, sermâyeyi de koruyacaktır. (...) Bizim sâhip olduğumuz devlet vazifeleri telâkkisine göre, sınıfların arasındaki ihtilâfların hâllini onlara terk etmiyoruz. Bundan dolayı sınıf mücâdelesinin silâhları ile cihazlanıp, karşı karşıya geçmelerini tecviz edemiyoruz. Buna hiçbir zaman lüzum ve ihtiyaç hâsıl olmayacaktır. (...) Kendisi [işçi] hayâtın her riskine, tehlikesine karşı garanti edilecek olursa, arkasında lokavt gibi korkunç ve kötü bir silâhı da saklayan grevle silâhlanmasına ne ihtiyaç kalır? (...) Eğer işçi kitlesinin birtakım emniyet şartları, garantileri bulunmazsa, o vakit işçi kitlesinin grev yaparak, hayâtı umûmîyeyi, memleketin bütün huzûrunu sekteye uğratması, bir nevi müdâfaai nefs gibi kabûl edilebilir ve o zaman bu ihlâlle, umûmî hürriyetin belki ihlâlinden bahsedilemez.
>
> Fakat eğer vatandaş, cemiyetin, devletin, kânun vâzının, huzur ve emniyeti için meydana getireceği tedâbirle huzûra ve emniyete kavuşacak olursa, artık onun ge-

niş millet kitlesinin hürriyet ve emniyetini ihlâl eden bir silâha mürâcaat etmesi tecviz edilemez. Kemâlist rejimin kurulmasında, yerleşmesinde târihî bir vazife almış olan benim mensup bulunduğum siyâsî heyet, bu altı umdede irticâ yapmak niyetinde olmadığından, devletçilikte, devletin vazifeleri telâkkisinde de irticâ yapmayacağımıza göre, bizim mesûliyetli bulunduğumuz zamanlar içinde sınıflar mücâdelesi olmayacaktır. Sınıflar, nefretle, kinle, grev ile lokavt ile birbirlerinin karşısına geçmeyeceklerdir. Bu devlet, buna meydan vermeyecektir. Bu sebeple mücâdele silâhlarına da lüzum olmayacaktır."

CHP milletvekili Fahri Kurtuluş'un bir sorusunu, Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, TBMM'de yaptığı konuşmada şöyle yanıtlıyordu:

"1917 senesine kadar bu mâhiyeti ile grev, nihâyet iktisâdî hayâtı sarsıcı, zümreler arasına nifak sokucu, huzûru ihlâl edici, yâni cemiyeti yaralayıcı bir silâh idi. Fakat 1917 senesinden sonra, yâni beşeriyetin bin yıllardır biriktirdiği mânevî mirası tahrip etmek isteyen bir ideolojinin yeryüzünde zuhûrundan beri grevler, başka bir mâhiyet almıştır. O zamâna kadar grev, cemiyeti yaralayıcı bir silâh idi. O zamandan beri de grev, cemiyetleri öldürücü bir silah olmuştur.

[Grev], mâhut ideolojinin dünya huzûrunu ihlâl etmek için, milletlerin bünyesinde nifak ve şikak yaratmak, zümreleri birbirine düşürmek, iktisâdî bünyeyi tahrip etmek için müracaat ettiği en tesirli silâhlardan biri hâline gelmiştir. (...) Hiç kimseye hayrı dokunmayan, cemiyetin iktisâdî ve içtimâî bünyesine hayır getirmeyen, grevli, lokavtlı, didişmeli, boğuşmalı demokrasiyi istemiyoruz derlerse, o zaman grevsiz ve lokavtsız bir demokrasi tahakkuk etmiş, büyük bir ekseriyetin istediği tahakkuk etmiş demektir. Ve Türkiye'de de bu hâlde tam bir demokrasi var demektir. Şâyânı hayrettir, bâzı kimseler de çıkıp, 'Grev olmaması, hürriyet prensiplerine münâfidir' diyorlar."[121]

---

121 **TBMM TD**, Devre: 8, Toplantı: 4, Cilt: 23, 35. Birleşim, (27.1.1950). Ayrıca bkz. Çelik, **age**, s. 141-157 ve 193-212.

Osman Kapâni, DP İzmir il kongresinde yaptığı konuşmada, DP'nin grev hakkını tanıyacağını açıklamıştı. **Hürriyet**, (29.1.1950). Gerçekten de DP'nin ikinci kongresinde sendika ve grev hakkının tanınması talebi yeniden gündeme gelecektir. **Cumhuriyet**, (24.9.1949). Benzer bir başka talep için bkz. **Cumhuriyet**, (15.1.1950).

Nâdir Nâdi, grev hakkının tanınmasına açıkça karşı çıkıyordu. Nâdir Nâdi, "İşçi Sendikaları ve Grev Hakkı", **Cumhuriyet**, (22.2.1947). Ayrıca bkz. Nâdir Nâdi, "Ezberlenmiş Kişelerle Fikir Yapmak", **Cumhuriyet**, (7.3.1948). Nâdi, "Hürriyet rejimin temel şartlarından biri olan grev hakkını reddetmek, sonra da 'bizde hürriyet var' demek, gerçekten pek güçtür." diye yazıyordu. Ancak Nâdi, hakkın kayıtlanması gereğine de dikkat çekiyordu. Nâdir Nâdi, "Grev Hakkı", **Cumhuriyet**, (18.8.1948). Ayrıca bkz. Nâdir Nâdi, "Gene O Mesele", **Cumhuriyet**, (29.8.1948). Nâdi, grev hakkının tanınmasına karşı, devletin hakem rolü oynamasını ve sosyal yardımların gündeme alınmasını talep ediyordu. **Cumhuriyet**, (7.3.1948). Ancak Nâdi de, grev

1948 yılında kurulan Millet Partisi'nin programında, sendika ve grev hakkı konusuna değinilmiyor, ancak partinin "içtimâî sigorta plânları" hazırladığı belirtiliyordu.[122] Buna karşılık DP, 1949 yılında "işçi sendikalarının grev hakkının tanınması" gereğini programına ekleyecektir.[123] 14 Mayıs 1950 genel seçiminde CHP'nin yayınladığı seçim beyannamesinde, işçilere yönelik olarak yalnızca şu vaat yer almıştı:

> "İşçilerimizi emniyet içinde çalıştırmak için gerekli tedbirlerden çoğu gerçekleştirilmiştir. Bunlara yeni tedbirler katılacaktır."[124]

İnönü, 4 Mayıs 1950'de İzmir'de yaptığı bir konuşmada, grev hakkının lokavtı da berâberinde getireceğini belirterek, işçilere grev hakkı tanınması hâlinde, işverenlere tanınması gereken lokavtın işçinin aleyhine olacağı gerekçesi ile, grev hakkı tanınmasına bir kez daha açıkça karşı çıkacaktır.[125]

DP'nin yayımladığı seçim beyannamesinde de grev hakkı konusuna değinilmemişti. Ancak Celâl Bayar, seçim kampanyası sırasında yaptığı konuşmalarda, partisinin grev hakkını tanıyacağını vurgulayacaktır.[126]

Yukarıdaki bu saptamalarım, Taha Parla'nın aşağıdaki satırlarını doğruluyor:

---

hakkı meselesinde kesin bir tutum alamıyordu. Bir başka yazısında da bu hakka karşı çıkan Irmak ile Abadan'ı eleştiriyor ve demokratik bir rejimde grev hakkının tanınmamasını kınıyordu. Ona göre, CHP'nin görüşü net değildi. Nâdir Nâdi, "Efendim?", **Cumhuriyet**, (7.9.1948). Ayrıca bkz. Güzel, agm, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 40, (Kış 1988), s. 87-128.

122 **Millet Partisi Programı** (1948), md. 15.

Toprak, Emlâk ve Serbest Teşebbüs Partisi, grev hakkını programına almıştı (30.9.1949). 1947 yılında kurulan Türk Muhafazakâr Partisi de, sendikalar kurulmasını talep ediyor ve grev ve lokavt hakkını tanıyacağını ilân ediyordu. Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, Yalnız Vatan İçin Partisi ve Türk Sosyal Demokrat Partisi de, sendikal özgürlüklere taraftardılar. Sosyal güvenlik sisteminin genişletilmesi, İşsizlikle mücâdele edilmesi ve İş Mahkemeleri'nin kurulması, bu dönemde değişik parti programlarında rastlanan diğer konulardı. **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 265, 276-277, 280-281, 283, 374, 402, 405, 459 ve 605.

123 **DP Programı** (1949), md. 7; **Türkiye'de Siyâsî Dernekler II**, s. 149-182 ve 493-527; Tunaya, **age**, s. 662-673 ve 718-732. Ayrıca bkz. Fehmi Yazıcı, **Sendika ve Grev Hürriyeti**.

124 **Vatan**, (28.4.1950).

125 **Ulus**, (5.5.1950); Alçora, **age**, s. 384-394.

126 **Celâl Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 Yılları Seçim Kampanyasındaki Söylev ve Demeçleri**, s. 74-75; **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1946-1950)**, s. 36-37 ve 414; **Celâl Bayar Diyor ki (1920-1950)**, s. 133 ve 258; Alçora, **age**, s. 393.

"Yirminci yüzyıl egemen Türk siyâsal düşüncesi, hattâ daha yüksek bir soyutlama düzeyinde, Türk kamu felsefesi, korporatisttir. (...) Genelde solidarist/dayanışmacı, zaman zaman, yer yer faşizan ve faşist tonları ve dozları ile korporatisttir. Bu nedenle de Türkiye'de politik/ideolojik 'merkez', ortada değil, hep sağda olagelmiştir. Her iki alt türü de, anti-marksist ve anti-sosyalist olan ve kapitalizme anti-liberal bir teorik/moral rasyonel sağlamaya çalışan korporatizm, tanımı gereği, sağ bir ideoloji ve dünyâ görüşüdür.

Korporatizm, toplumu, Atatürk'ün deyişi ile, birbirlerinin 'lâzım ve melzumu' olan, birbirlerini uyum içinde tamamlayan organlardan (meslek zümrelerinden) oluşan bir organizma olarak görür. Hem liberalizmin bireyciliğini, hem de sosyal sınıfların varlığını, sınıf çatışmasını, emek-sermâye çelişkisini reddeder. Bütünsel bir 'kamu çıkarı'nı ve 'ulusal çıkarı' meydana getiren mesleki çıkarların toplamının, devlet-işveren-işçi üçgeni içinde gerçekleştiğini ileri sürer. Bu da, siyâsal temsil ve karar alma düzeyinde, gevşek ya da sıkı korporatif kurumsal yapılarla sağlanır. İki alt türünden biri olan solidarist korporatizm, daha çoğulcu ve ılımlı devletçi, öbür alt türü faşist korporatizm ise, tekçi ve totaliterdir. Değişen derecelerle otoriter ve devletçi ara biçimler, teoride ve pratikte çeşitlilik gösterir. Korporatizm, rekabetçi, bireyci liberal kapitalizme, Marksizmin yönelttiği üretim anarşisi ve sınıfsal sömürü eleştirisindeki isâbet payını görüp, kapitalizmin sınıf çatışması riskini gidermeye yönelik, korporatist/kapitalist bir kuram geliştirilmiştir.

Korporatizm, liberal kapitalizmin bencil bireyciliğinin ve parlamentarizminin 'anarşik demokrasi'ye yol açtığını ileri sürmüş, ya doğrudan doğruya korporasyonlara ve korporatif meclislere ya da daha gevşek karma ekonomik konseylere ve idârî devletçiliklere başvurmuştur."[127]

127 Taha Parla, **Ziyâ Gökalp, Kemâlizm ve Türkiye'de Korporatizm**, s. 7-8.

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER

Bu kez 1946 yılının ikinci yarısından itibâren, bu seride ele aldığım beş yıllık süreçte bir dönüm noktası oluşturacak olan 12 Temmuz Beyannâmesi'nin hazırlık sürecine kadar geçen neredeyse bir yıllık dönemi gözden geçirdik. Kısaca "rejim krizi" adını verdiğim bu dalgalı dönem fâsılasız bir şekilde iktidarla muhalefet arasındaki ilişkilere hâkim olmuştu. Bu krizi tetikleyen önemli aşamalar vardı: Öncelikle '46 seçimlerinin yol açtığı güvensizlik söz konusuydu. Ardından Recep Peker'in hükûmeti kurması, muhalefet açısından iktidârın geleceğe ilişkin tasavvurunu ele veren güçlü bir işâretti. Bu bakımdan muhalefet, tıpkı on beş yıl kadar önce SCF deneyiminde olduğu gibi, iktidârın taarruza geçtiğine hükmetti. Savunma sertleşti. Bütün yıl boyunca sertliğin hâkim olduğu bir siyâsal ortam en küçük bir yumuşamaya izin vermeden sürdü. Hiçkimse geleceği öngörebilecek hâlde değildi. Kriz, eskiden olduğu gibi, muhalefet partisinin tasfiyesi ile mi sonuçlanacaktı; yoksa bu kez bir uzlaşma imkânı doğacak mıydı sorusuna ne iktidar, ne de muhalefet kesin bir yanıt veremezdi. Bu ciltte de siyâsal gitgellerin, zigzagların nasıl oluştuğunu izledik. Nihâyet 12 Temmuz Beyannâmesi ile sonuçlanacak süreç Mayıs/Haziran ayında başladığında, "rejim krizi"nin de sonuna gelinmiş demekti. 12 Temmuz Beyannâmesi'ne yaklaşı-

lırken "rejim krizi" geride kalacak ve bu aşamada rejimin önü tamâmen açılacaktır.

Öncelikle, Peker Hükümeti'nin DP'ye karşı aldığı sert tutumun sâdece Peker'in kişiliğinden kaynaklandığını düşünmenin yanıltıcı olacağına değinmek isterim. Elbette Peker'i Başbakan yapanlar, onun hükümet başkanı olarak muhalefete yönelik politikasının ne olacağını biliyorlardı; hattâ bundan emin olmasalar, Peker'i Başbakanlığa da atamazlardı. Aksine, iktidârın yeni politikasının Peker eliyle şekilleneceği belli olmuştu. DP'nin seçim sonuçlarına itirazları ve bir "halk ihtilâli"ne yönelik faaliyetleri varsa, belki de bunu ancak Peker'in otoriter hükümetinin önleyebileceği düşüncesi iktidarda hâkimdi. Yeni hükümetin muhalefet açısından baskı anlamına gelen yasaları değiştirmeye yeltenmesi de, şaşırtıcı sayılamazdı. O kadar ki, yıl sonunda DP'nin Meclis'te kalıp kalmayacağı bile başlı başına bir soru işâreti hâline gelmişti. Yine de 12 Temmuz Beyannâmesi'nde olduğu gibi, İnönü'nün partiler arasında hakem konumunu benimsemesi sâyesinde ilk "rejim krizi" atlatılacaktır. Bütün bu gelişmelerin patlama noktası, DP'nin Birinci Büyük Kongresi'ydi. Bu kez DP tabanı, iktidâra karşı bir "halk ihtilâli" beklentisini dile getirdiğinde; bu kez de DP yöneticileri, kendi tabanlarını yatıştırmaya çalışacaklardır. Kriz, bütün yönleriyle ve her boyutta sürüyordu.

Üstelik mesele, sâdece iç politikada düğümlenmiyordu; aksine, dış politika sivri ucunu hep göstermekteydi. Türk-Sovyet ilişkileri âdetâ donmuştu. Soğuk Savaş'ın sert rüzgârları her yerde ve Türkiye üzerindeydi. Sovyet notaları ve Türkiye'nin yanıtları bu sürece eşlik ediyordu. Türkiye hâlâ ABD'den kesin bir güvence almaya çalışıyordu. Truman Doktrini'nin ilânına kadar geçen süre Ankara açısından uykusuz geceler anlamına gelmişti. ABD ile ilişkilerin ancak bu dönemde istikrarlı bir yöne kıvrıldığını gördük. ABD ile ilişkiler, sâdece askerî ve siyâsî destek anlamına gelmiyordu; bu, aynı zamanda ekonomik ve mâlî yardım da demekti.

Tam bu sırada sola/sosyalistlere yönelik darbe, dönemin Soğuk Savaş atmosferini bize daha yakından hissettirecektir. İnsan Hakları Cemiyeti'nin, sosyalist partilerin kapatılması, yayın organlarının yasaklanması, sendikaların kapatılması; ardından komünist faaliyetlerin soruşturulmasına geçilmesi, hattâ DP'nin bi-

le bu suçlamalardan kaçınamaması, partiler arasında anti-komünizm rekâbetinin genişleyerek artması; bütün bunların üstünde bir de Irkçılık-Türancılık dâvâsının rövanşı olarak Öner-Yücel dâvâsı, hepsinin üstüne tuz biber ekmişti. DTCF'deki solcu hocalara yönelik saldırı kampanyası da hep bu kurgunun içindedir. Tabiî Köy Enstitüleri ile ilgili ön plâna çıkan sert eleştiriler de buna eklenmelidir. Bütün bu saldırıların arka plânında ise, milliyetçiliğin yeniden yükselişi vardı. Bu bakımdan dönemin en önünde yer alan ideoloji, milliyetçilikti. Milliyetçiliğin tanımı ise değişken olduğu gibi, siyâsî konjonktürle de ilgiliydi. Bu tartışma, hem iktidar partisinde, hem de muhalefet partisinde benzer ölçüde sürüyordu.

Bu dönemin bir başka özelliği de, partiler içinde görülen sert tartışmalardı. Her iki parti de ancak görünürde kaya gibi sağlamdı; aksine, partiler içindeki çatlaklar, ayrışmalar, parçalanmalar, iç mücâdeleler görünür hâldeydi. Özellikle DP Birinci Büyük Kongresi, aslında muhalefet partisi içindeki farklı eğilimlerin ana damarlarına ışık tutmak bakımından da anlamlıydı; her ne kadar işin bu kısmının su altında kalması tercih edilmiş olsa da. DP de atacağı adımlar konusunda kendi içinde bütünlük taşımıyordu, tıpkı CHP gibi. CHP yönetimi de, kendi içinde tartışmalı ve çatışmalıydı. CHP'nin rotasına hâkim olabilmek için parti içinde gruplar arasındaki çatışma kendisini göstermemeye çalışarak sürüyordu. Her iki parti de, karşısındakinin bu iç rekâbetinden yararlanmanın yollarını aramaya başlamıştı bile. Bu filizlenme, gelecekteki ayrışmaların ve belki de kopuşların habercisi olabilirdi.

Nihâyet bir ana tema üzerinden iki parti arasındaki ideolojik makas açıklığının sanıldığından çok daha az olduğunu belirtecek bir vesile de bulabildim. Sosyal politika alanına bakış, iki parti arasında özellikle dayanışmacı/vesâyetçi ve devletçi ideolojik yakınlığı bize göstermesi bakımından çok yararlıdır. Milliyetçilik de, zâten bu eksende tutkal görevi gören ayrı bir unsurdu. Bütün bu ideolojik yumağın her iki partiyi de kucakladığını görmezden gelmek olmaz. Diğer yandan da, toptan bir tavırla, iki partinin birbirinin aynısı olduğunu söylemek çok yanlış bir analiz olur(du). Bu bakımdan benzerlikleri ve ayrışmaları mikroskobik ölçekte ayırd etmek ve belirtmek daha uygun olur.

Özellikle sosyal politika alanı, bize bu konuda İngiltere'den gelen rüzgârların etkisini göstermesi bakımından çok yararlıdır. Savaş sonrasında İngiltere'de İşçi Partisi'nin sosyal politika alanındaki atılımları, Ankara'yı da yakından etkilemişti. Bu alanda, işçilere yönelik o zamâna kadar görülmemiş ölçekte bir yardım programı gündeme gelmişti. Genişletilmesi düşünülmeyen tek alan, sendikaların özgürce faaliyet göstermesiydi. Sendikalar sıkı gözetim altına alınırken, bir yandan da işçi örgütlenmelerin bir anlamda denetim dışına kaymasına izin verilmemişti. Sendikalar yasası, hem anti-komünizm rüzgârının yayıgınlığını, hem de milliyetçi ve vesâyetçi ideolojinin ağırlığını rahat bir şekilde izlememize imkân vermektedir.

Daha önceki ciltte aynı dönemde Avrupa'daki, özellikle İspanya ve Portekiz'deki gelişmelerle Latin Amerika ülkelerindeki dalgalanmaları birlikte gözden geçirmiştik.[1] Karşılaştırma ölçeğimiz bu cildi de içine alacak şekilde sarktığı için, bir sonraki ciltte yeniden bu konuya dönmek üzere, şimdilik dönem karşılaştırmasını erteliyorum.

1 Bkz. Cemil Koçak, **İktidar ve Demokratlar**, s. 535-542.

'46 Sendikacılığı 247, 248, 576
9 Umde Beyannâmesi 541
12 Temmuz Beyannâmesi 9, 20, 299, 300, 593, 594
24 Saat gazetesi 325
1924 Anayasası 22, 181, 265, 389, 545
1944 Irkçılık-Türancılık Davası 11, 308, 313

Abadan, Yavuz 190, 198, 199, 408, 545
Abdülhamit 392
Acheson 75, 77-83, 85, 86, 109, 124, 127-132, 155, 166, 167, 169-174, 177, 417, 426-430, 438, 439, 444-447, 449, 450, 455, 456, 462-466, 468, 469, 477-479, 481, 482, 484, 486, 498, 511
Adal, Hasan Şükrü 563
Adalan, Şevket 30
Adalı, Ferruh Niyâzi 361
Adato, Salamon 187, 303, 572, 587
Adımlar dergisi 334, 357, 383
Adıvar, Adnan 21, 22, 30, 39, 180, 215, 255, 257, 403, 404, 535,
Ağaoğlu, Samet 18-20, 22, 35, 44, 45, 235, 236, 253, 255, 264, 269, 270, 283, 289-291, 297-301, 322, 327, 332, 519, 520, 525, 535, 536
Akaygen, Enis 238, 289-291, 471
Akdur, Fâik 158
Aksu, Niyâzi 339
Akşam gazetesi 204, 463
Akşit, Şevket 409
Alakant, Muammer 571, 572, 588
Aldoğan, Sâdık 46, 230, 246, 290, 291, 331, 405, 536, 537
Alexander 163-165
Alevilik 315
Ali Baba dergisi 328
Âli Karar Heyeti Hakkındaki Kânun 191
Ali, Muzaffer 271
Âli, Sabahattin 248, 322, 323, 326-331, 334, 342, 350, 351, 356, 370
Alkan, Kemâl 316
Almanya 57, 58, 61, 93-95, 115, 116, 118, 140, 142, 334, 414, 453, 461, 465, 473, 487
Alsan, Zeki Mesut 346, 350
Altay, Fahrettin 245
Altınışık dergisi 336
Altın Zincir 410
Amele Birliği 545, 547
Amerikan Kongresi 440, 470
Ana Dâvâlar Komisyonu 267, 283-285, 296, 298
Anadolu Ajansı 39, 100, 123, 139
Ankara Atatürk Lisesi 334, 370
Ankara Devlet Konservatuvarı 354, 356

Ankara Hukuk Fakültesi 372, 387
Ankara Radyosu 257, 555
Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi (DTCF) 262, 306, 318, 320, 324-326, 334, 337, 343, 346, 348, 350-356, 362, 367, 371, 373, 375-379, 382, 384-386, 387, 389-391, 393, 394, 396-399, 401, 403-405, 409, 595
Ankara Üniversitesi Senatosu 325, 345, 347, 348, 352, 353, 372, 373, 376, 379, 382-385, 390, 394-396
Ankara Üniversitesi Rektörü 238, 324, 334, 345, 375, 380, 383, 397, 401, 402
Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesi 369
Antel, Sadrettin Celâl 334, 342, 355
Apaydın, Fikri 201, 291, 532
Arap 152, 174, 176, 415, 474
Arap Birliği 421
Aras, Tevfik Rüştü 18, 137, 229, 230, 232, 235, 236, 240, 307, 309, 312, 321, 346, 519, 522
Arı, Ali Rızâ 522
Arıkan, Saffet 28, 30, 31, 40, 242, 259, 292, 308, 339
Arna, Fuat 269, 270
Arnavutluk 110, 465
Arpag, Hamdi 230, 232
Arsabük, Esat 353
Arsal, Orhan 562
Arslanköy 515
Artunkal, Ali Rızâ 194
Askerî Temyiz Mahkemesi 316
Askerî Tıbbiye 335
Askerî Yargıtay 197, 318
Aslıtürk, Ersin 347
Asya, Ârif Nihat 332, 346, 357
Ataç, Hasan Fehmi 50, 51
Ataç, Nurullah 347
Atatürk 19, 22, 24, 35, 46, 80, 138, 230, 236, 260, 265, 266, 268, 270, 282, 308, 312, 333, 334, 370, 377, 378, 391, 591
Atay, Fâlih Rıfkı 23, 28, 72, 91, 121, 130, 138, 139, 156, 157, 201, 227, 239, 241, 248, 267, 294, 295, 308, 316, 329, 344, 345, 347, 362, 472, 492, 493, 499, 527, 537
Atina 113, 124, 163, 165, 414, 431, 438, 441, 444-446, 449, 451, 452, 455, 464, 479, 482, 483, 494, 495, 504-506
Atina Büyükelçiliği 165, 446, 449, 451, 495, 504
Atsız, Nihâl 322, 323, 326, 329, 332, 336, 342, 349, 350, 354, 357
Attlee 81
Austin 170, 175-177, 482, 485
Avunduk, Üzeyir 255, 257, 534, 536
Avusturya 442, 447, 485, 487
Âyan Meclisi (Senato) 271
Aybar, Mehmet Ali 327, 330, 331
Aydemir, Şevket Süreyyâ 21, 26, 35, 252, 257, 258, 260, 263, 265, 267, 284, 339, 408
Aydınlı, Reşat 52, 180, 321, 384
Aydınlık dergisi 325
Azad Millet gazetesi 410
Azerbeycan 410, 415
Azerbeycan gazetesi 410

Baban, Cihat 100, 132, 138, 157, 180, 196, 203, 204, 215, 229-231, 233, 238, 242, 247, 250, 258, 259, 263, 266, 270, 272, 372-374, 381, 383, 385, 386
Bâbı Âli 144
Balfour, John 424, 425
Balta, Tahsin Bekir 27, 29, 30
Baltacıoğlu, İsmâil Hakkı 340
Baltık Denizi 71
Banguoğlu, Tahsin 42, 183, 339, 370, 376, 403, 406
Barınman, Nûrullah 336
Barkın, Rebii 553, 555
Barlas, Cemil Sâit 31, 52, 244, 248, 319, 328, 364, 365
Barutçu, Fâik Ahmet 21, 41, 186, 199, 255, 292, 347, 348, 484, 498, 511, 520, 522-525, 535, 537
Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü 246, 410, 411, 532
Başgil, Ali Fuat 228, 230, 231, 237, 398
Başbakanlık Müsteşarı 40
Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü 25, 39
Başkent gazetesi 253
Başoğlu, Muzaffer Şerif 334, 355, 356
Batur, Sertan 347
Batur, Suphi 291
Bayar, Celâl 17-22, 25, 29, 36, 39, 43-46, 91, 100, 198, 201, 202, 204, 226, 231, 235-237, 252, 255-258, 262, 263, 265-267, 270, 272, 275, 279, 282-284, 289-295, 297, 298, 300, 302,

303, 306, 307, 312, 322, 337, 349, 514, 517-519, 522, 524, 525, 533-537, 562, 575, 580, 590
Bayur, Hikmet 331, 518-522
Bayazıt 528
Baydar, Ekrem 532
Baydur, Hüseyin Râgıp 134, 175, 176, 482-484
Bayındırlık Bakanı 27
Baykut, Câmi 18, 19, 229-232, 235, 236, 307, 312
Bazı Eşhasın Şark Menâtıkından Garp Vilâyetlerine Nakilleri Hakkında Kânun 528
Bekata, Hıfzı Oğuz 342
Bele, Refet 44, 522
Belge, Burhan 91, 268, 398
Belger, Nihat Reşat 398
Belli, Sevim Tarı 229
Berkan, Abdurrahman Münip 180, 186, 187, 190, 197, 198, 265, 289
Berkes, Mediha 334, 342, 355, 356
Berkes, Niyâzi 334, 342, 355, 356, 371, 383, 385, 386, 403
Berkok, İsmâil 316
Berlin 59, 60, 67, 119, 230
Bevin 72, 81, 86, 87, 112, 113, 126, 132, 133, 156, 166-168, 171, 453, 457, 478
Beyazıt, Kemâli 31
Beyaz Rusya 175
Beyaz Saray 444, 446
Beyrut 127
Bieri 157, 492
Bilgiç, Sait 351
Birsel, Münir 30, 186, 555
Bristol muhribi 492
BM İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Türk Grubu 233, 237
BM Anayasası 232, 552
BM Antlaşması 98, 148, 454
BM Daimi Büyükelçisi 485
BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi 174
BM Güvenlik Konseyi 83, 129, 131, 174, 419, 481, 482, 493
Boğazlar 55-79, 83-107, 111, 114-123, 128-133, 135-150, 152, 153, 156-160, 416, 419, 420, 455, 464
Bolşevik 249, 310, 374, 375, 410, 493
Boran, Behice 334, 342, 355, 356, 379, 383, 386, 403
Boratav, Pertev Nâili 334, 342, 355, 356, 371, 379, 383, 386, 403
Bozca, Hâzım 291, 527
Bozdağ, İsmet 265, 283, 297, 299, 300
Bozkurt, Mahmut Esat 333
Bölükbaşı, Osman 269, 270, 283, 290, 299
Börklüce, Mustafa 409
Brynes 75, 77, 78, 80, 81, 113, 130, 151, 163, 164, 166-171, 416, 417, 420, 421, 427, 428, 447
Breslau [Midilli] 118, 122, 148
Budaklı, Mehmet 518
Bulgaristan 56, 60, 101, 110, 156, 157, 414, 448, 465
Burma 427, 442
Burçak, Rıfkı Sâlim 24-26, 33, 40, 185, 190, 243, 252, 257, 262, 263, 266, 267, 284, 287, 290, 514, 515, 517, 518, 524, 533
Bursa Heyeti Mahsusası 191, 194
Bursley, Herbert S. 61, 121-129, 131, 132, 480, 483, 484
Büyük Britanya 59, 95, 115, 145, 149, 150
Büyük Doğu dergisi 248, 313, 314, 368, 528
Büyük Pedro 70

Caffery 124, 495
Carım, Fuat 123, 238
Cebelitarık Kanalı 143
Cebesoy, Ali Fuat 28, 29, 294, 308
Cemiyetler Kânunu 205, 273, 562, 563, 577, 582, 583
Cemgil, Nâfize 343
Churchill, Winston 496
CHP Divânı 301, 542
CHP İstanbul Vilâyeti 1946 Yılı Kongresi 523
CHP Genel Başkan Vekili 25, 36
CHP Genel Başkan Vekilliği 36, 37
CHP Genel Sekreterliği 28, 30-32, 40-42, 200, 250, 264, 303, 322, 361, 373, 515, 522, 545, 575
CHP Meclis Grubu 24, 25, 28, 31, 47, 181, 306, 307, 309, 323, 333, 400, 407, 531, 572
CHP Meclis Grup Başkan Vekilliği 36, 37, 40
CHP Meclis Grubu İdâre Heyeti 31
CHP Yedinci Büyük Kurultayı 45, 182, 363-368
Cide 514

Cidde 127
Clayton, William L. 108, 111-114, 169, 439, 500
Colombia 535
Connally 493
Coşkan, Tahsin 27, 29, 34, 369
Crain 428
Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği 40, 230
Cumhuriyet gazetesi 18, 25, 27, 28, 30, 39, 42, 56, 72, 85, 91, 100, 114, 155, 183, 199, 202, 233, 271, 291, 301, 308, 324, 345, 348, 350, 352, 370, 372, 380, 391, 400, 407, 408, 410, 498, 518, 531

Çakır, Abidin 199
Çakmak, Fevzi 17, 24, 25, 183, 187, 229-232, 234, 235, 238, 240, 265, 290, 295, 307, 308, 310, 312, 321
Çalışlar, İzzet 522
Çalışma Bakanı 27, 29, 553, 555, 557-560, 563, 565, 575-577, 585, 587-589
Çalışma Bakanlığı'nın Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kânun 551
Çalışma dergisi 576
Çamlıbel, Faruk Nâfiz 291
Çanakkale 26, 94, 127, 201, 219, 253, 370
Çanakkale Boğazı 94, 127
Çankaya 17-19, 238, 248, 255, 256, 259, 267, 268, 292, 295, 308, 309, 317, 322, 348, 361, 378, 406, 484, 498, 537
Çankaya, Ali 346
Çankaya Köşkü 34, 255
Çanlar Kimin İçin Çalıyor? 392, 407
Çarlık Hükûmeti 315
Çarıklı, Hacim Muhittin 31
Çekoslovakya 69, 161, 406
Çeliköz, Eminittin 186
Çevik, İsmâil Hakkı 244, 291
Çınaraltı dergisi 336, 351, 357
Çıtakoğlu, Niyâzi 219
Çiçerin 145, 148
Çin 76, 153
Çine 518
Çingene 101
Çoşar 369

Damat Ferit Paşa 191
Danıştay 191, 316, 344, 346, 355, 356, 385, 386, 390, 394, 396, 403, 414, Danıştay Genel Kurulu 386, 393, 396, 398
Dayton Kruvazörü 492
De Gaulle 496
Değmer, Şefik Hüsnü 248, 326, 383, 409
Dekanozov 102, 103, 133
Demiray, Tahsin 336
Demirelli, Fuat Hulûsi 24, 46, 185, 218, 289, 291, 572, 587
Demir Perde 104, 448
Demokrasi gazetesi 499, 532, 533, 535
Demokrat İzmir gazetesi 533
Dendramis, G. 495
Denizcilik Bakanı 165
Derin, Haldun 257, 294, 535
Dernekler Kânunu 250, 581
Derviş, Suat 229, 248
Devrin, Şinâsi 30, 332
DP Birinci Büyük Kongresi 261-263, 272-282, 285, 291, 295-301, 313, 341, 513, 518, 594, 595
DP Genel İdâre Kurulu 19, 20, 25, 255, 257, 271, 275, 284, 289, 291, 536
DP İstanbul İl Başkanı 230, 235, 313
DP İstanbul İl İdâre Heyeti Başkanı 264, 313
DP İzmir İl İdâre Heyeti Başkanı 264
DP İstanbul İl İdâre Kurulu 518
DP Meclis Grubu 20, 24, 46, 91, 252-255, 258, 261, 265, 266, 269, 270, 283, 284, 288, 289, 291, 297, 298, 321
DP Meclis Grubu Başkanlığı 46
DP Meclis Grubu Yönetim Kurulu 46
DP tüzüğü 262-264, 271, 272, 279
Dikmen, Sedat 31
Dimitrov 414
Dinçer, Hasan 180, 184, 185, 289
Doğu Akdeniz 75, 104, 127, 152, 443, 474, 493
Doğu Avrupa 101, 174, 175, 414
Dolmabahçe Sarayı 318, 492
Douglas 508
Dördüncü Umumi Müfettiş 532
Durbrow 69, 496, 498
Dursunoğlu, Cevat 31
Durukan, Eyüp 194, 341
Dunn 485
Dülger, Bahadır 381, 382, 406, 407
Dündar, Haydar 201
Düşünsel, Feridun Fikri 268

EAM 447
Ebüzziyâ, Ziyad 91, 132, 317
Ecevit, Fahri 244, 246
Ediz, Hasan Âli 335, 350, 356
Edgüer, Rıdvan Nâfiz 372, 373
Ege Denizi 58, 104
Ehrenburg, Ilya 496
Ekonomi Bakanı 27, 30
'Ems' 58, 63, 94
Ekin, Câvit 30
Eliçin, Asiye 324
Emeç, Selim Râgıp 382, 398, 399, 410
Emre, Ahmet Cevat 342, 356
Erdilek, Neşe 543, 566, 569
Erdem, Necâti 194, 291
Erden, Ali Fuat 316, 317
Erer, Raşit Karel 230
Erer, Tekin 262, 263, 265, 292
Erem, Fâruk 376
Erişirgil, Emin 193, 407
Erhat, Azra 346, 347
Ergenekon, Saim 46
Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi 590
Erkmen, Fâris 409
Ermenistan 532
Erim, Nihat 53, 54, 72, 91, 100, 101, 121, 132, 170, 221, 233, 234, 238, 241, 247, 248, 252, 254-259, 263, 267, 268, 284, 288, 290, 292, 294, 295, 308, 309, 322, 328, 332, 347, 361, 371, 375, 376, 406, 421, 467, 471, 472, 480, 484, 493, 499, 520, 524, 525, 532
Eriş, Muammer 294
Erkin, Feridun Cemâl 56, 68, 73, 92, 100, 102, 121, 123, 124, 126, 128, 136, 139, 157-160, 238, 415, 416, 419, 461, 479, 473, 484, 511
Ermeni Gregoryan 184
Ermeni 85, 410, 532,
Ermete, İbrahim Surûri 350, 357
Ermete, Surûri 361
Ersoy, Mehmet Âkif 377
Ertürk, Selâhattin 361
Esen, Ali Rızâ 218
Esendal, Memduh Şevket 19, 322
Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü 355
Eximbank 161, 165, 417, 431, 482

Fakaçelli, Nikola 522
Felâh Grubu 193
Fenik, Mümtaz Fâik 156, 233, 238, 258, 259, 262, 263, 288, 385
Fethi Okyar Hükümeti 32, 51
Feyzioğlu, Sait Azmi 219, 220
Fırat, M. 532
Fındıkoğlu, Fahri 398
Filibe 101
Filistin 157, 427, 442, 473, 474
Finlandiya 474, 475
Fontamara 370
Forrestal 103, 439, 440, 468, 469, 473, 477, 511
Franco 496
Fransa 62, 72, 85, 100, 102, 103, 105, 107, 108, 135, 138, 139, 150, 157, 403, 410, 414, 442, 447, 465, 473, 475, 487, 532
Fransız Vichy Hükümeti 63

Gallman 124, 448
Gedeleç, Kemâl 40
Gedik, Hakkı 291
Gelenbeğ, Mekki Hikmet 28, 522
Genelkurmay Başkanı 24, 187, 309, 323, 492, 499, 500
Gerçek dergisi 248
Gerçek gazetesi 203
Germen, Mazhar 254
Giritlioğlu, Fâhir 33, 45, 46, 226, 227, 516, 531
Gologlu, Mahmut 257, 263
'Göben', [Goeben] [Yavuz] 118, 122, 148, 167, 168, 171
Gökçe, Enver 409
Gölpınarlı, Abdülbâki 350, 356
Gökyay, Orhan Şâik 342, 346, 347, 349, 354
Göle, Münir Hüsrev 30
Görüşler dergisi 229, 232, 234, 307, 310, 311, 355, 356
Güler, Cemal Nâdir 233
Gümrük ve Tekel Bakanı 27, 29
Günaltay, Şemsettin 255, 408
Gün dergisi 248
Gündeş, Kâmil 186, 291
Güney Kafkasya Cumhuriyeti 146
Güntekin, Reşat Nûri 344, 523
Günzberg, Sâmi 535
Gürsoy, Ahmet İhsan 180
Güven Basımevi 411

Hadımköy 534, 535

Halil, Necmettin 405
Hamidiye 321, 324
Harb Divânı 191
Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü 368
Hasan Saka Hükûmeti 564
Hatipoğlu, Şevket Râşit 29
Hemingway, Ernest 392
Henderson 62, 65, 106-108, 134-136, 139, 151, 152, 154, 164, 165, 168, 169, 173, 174, 417, 424-430, 438, 439, 444-446, 448, 455, 469, 495, 501-503
Henri, Soryano 518
Heyeti Mahsusa 190-194, 197, 535
Hıristiyan 392
Hikmet, Nâzım 308, 342, 354, 411
Hilldring 155, 480, 500, 511
Hindistan 76, 427, 442
Hirsch, Ernst 353, 376, 388, 391, 557
Hitler, Adolf 100, 348, 349
Hollanda 175-177
Howard 456
Hürriyet Misâkı 266, 284, 285, 292-296
Hürriyet gazetesi 330, 380, 393, 398, 400, 406, 409, 410, 516, 573, 575, 589
Hür dergisi 330, 331
Hür İşçi Sendikaları Birliği 575
Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti 397, 398

Ilgaz, Rıfat 330, 343, 357
Ilıcak, Nazlı 44, 532
Irak 487
Irkçılık-Türancılık dâvâsı 11, 308, 312, 313, 316, 319, 322, 329, 332, 333, 336, 342-346, 349-351, 357, 359, 404, 595
Irmak, Sâdi 27, 29, 30, 373, 551, 553, 555, 557-559, 563, 565, 572, 575-578, 585, 587
Isparta Gönen Köy Enstitüsü 382
Ispartalıgil, Memduh 26

İçöz, Sırrı 50, 51
İdârecîler Kongresi 301, 302
İhracat ve İthâlât Bankası 113, 154, 445, 448, 469, 477, 480
İhtiyarlık Sigortası Kânunu 565, 566
İkinci Celâl Bayar Hükûmeti 29, 322
İkinci Dünyâ Savaşı 57, 59, 60, 89, 98, 119, 122, 150, 243, 317, 345, 550
İkinci Grup 290
İkinci Meşrûtiyet 216, 217, 230
İkinci Refik Saydam Hükûmeti 29
İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti 29, 322
İleri Demokrasi gazetesi 156
İleri, Tevfik 370
İlkin, Nedim Veysel 246, 410
İlköğretim Genel Müdürü 338, 352, 362, 406
İnan, Abdülkadir 346, 403
İnan, Âtıf 27, 29, 30
İnan, Rauf 335
İnce, Hamit Şevket 269, 289, 291, 314, 326, 515, 516
İnce, Refik Şevket 283, 289, 298, 300, 518
İncedayı, Cevdet Kerim 27, 29
İncesu, Necmettin 232
İngiltere 57, 59, 61-70, 72, 77, 81, 85-87, 91, 92, 95, 100-102, 104, 105, 107, 108, 113, 120-124, 126, 128-130, 132, 133, 135-139, 149, 151, 154, 155, 157-159, 163-168, 170-173, 407, 413-440, 442-444, 446-453, 455-458, 461-464, 467, 469, 471-474, 476-479, 487, 490, 496, 501-503, 508-511, 521, 596
İnkılâp Târihi Enstitüsü 404
İnsan Haklarını Koruma Derneği 19
İnsan Haklarını Müdâfaa Cemiyeti 228
İnsan Hakları Cemiyeti 228-235, 237, 238, 308, 311, 594
İran 71, 107, 108, 110-114, 159, 174, 486, 487
İskân Kânunu 49, 527, 531, 532
İstanbul Belediyesi 193
İstanbul Bir Numaralı Sıkı Yönetim Mahkemesi 313, 317, 359
İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi 382
İstanbul Hür Sendikalar Birliği 575
İstanbul İki Numaralı Sıkı Yönetim Mahkemesi 314
İstanbul İşçi Kulübü 247, 576
İstanbul İşçi Sendikaları Birliği 247, 575, 576
İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 188, 203, 204, 247, 248, 283, 306, 323, 330, 336, 532, 564, 576
İstanbul Üniversitesi 238, 314, 331, 334, 335, 372, 373, 379, 380, 384-386, 391, 396, 405, 406
İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi 388

İstanbul Üniversitesi Rektörü 238, 373, 379, 386, 405
İstanbul Üniversitesi Senatosu 379, 380
İstanbul Yüksek Tahsil Gençlik Derneği 379
İstiklâl Savaşı 539
İsveç 109, 110
İşçi Bürosu 575
İş İhtilâfları Hakem Kurulu 547
İş İhtilâflarını Uzlaştırma ve Tahkim Nizamnâmesi 547
İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kânun 574, 577, 581, 583
İşçi Sendikaları Birliği 247, 248, 575, 576
İşçi Sigortaları İdâresi 549, 556, 557
İşçi Sigortaları Kurumu 555-558, 568
İşçi Sigortaları Kurumu Kânunu 584
İş Kazâları ile Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortaları Hakkında Kânun 552, 553, 556, 567
İş Kânunu 543, 545-550, 553, 559-561, 565-567, 569, 570, 572, 573, 584, 586, 587
İş Mahkemeleri 561, 573, 574, 590
İş ve İşçi Bulma Kurumu 548, 558-560
İtalya 57, 58, 63, 66, 67, 93-96, 115, 116, 118, 140, 142, 370, 442, 447, 465, 467, 475, 484-487
İzmir Pamuk Mensucat T.A.Ş. 571
İzmir Yün Mensucat T.A.Ş. 571
İzmir İktisat Kongresi 541
İzmir İşçiler Birliği 562

Japonya 56, 73, 81, 133, 143, 150, 453
Jernegan 134-136
Jones 62, 65

Kadro dergisi 323
Kafkas 56, 117
Kâhire 162, 420
Kamu, Kemâlettin 555
Kanada 403, 488
Kankal, Câfer Tayyar 522
Kansu, Şevket Aziz 238, 324, 334, 343, 375, 380
Kansu, Mazhar Müfit 240
Kansu, Nâfi Âtuf 40, 41
Kantar, Baha 376
Kapani, Osman 201, 269, 283, 573, 589
Kaplan, Râsih 31
Karabekir, Kâzım 24, 187, 240, 309, 318, 471
Karadeniz 57-60, 62, 64-71, 73, 74, 77, 78, 83, 85, 87, 89, 90, 93-95, 97-99, 115-120, 122, 125, 127, 129, 131, 136, 137, 140-148, 158, 419, 498, 499
Karagülle, Hulki 319
Karaoğuz, Tâhir 364, 365
Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfü 264, 265, 283, 290, 296, 298, 299, 331, 519
Karakaya, Fahri 351
Karal, Enver Ziyâ 384, 398
Kayseri Lisesi 370
Keith 488
Kelly 66
Kenan Öner-Hasan Âli Yücel Dâvâsı 11
Kennan 108, 429, 498
Kenney, W. John 103, 105
Kentli, Mustafa 269, 294
Keşmir, Hâlit Nazmi 27, 29
Kıbrıs 452, 453
Kırseven, Ali Rızâ 370
Kızılbaşlık 315
Kızılelma dergisi 336
Kızıl Enternasyonal 344
Kilikya 420
Kocaeli 183, 343
Kocagüney, Vehbi 243, 339
Koç, Vehbi 257
Koçak, Şükrü 29
Koçer, Sabri 566
Konos, Vasil 183, 184
Koraltan, Refik 21, 51, 180, 183, 186, 192-194, 197, 236, 243, 255, 282, 283, 289, 290, 292, 297, 298, 303
Kore 403, 487
'Kriegstransport' 58, 63, 94, 95
Köprülü, Fuat 19-21, 26, 46, 50, 51, 182, 185, 198, 224, 231, 235, 236, 244, 245, 252, 255-258, 263, 264, 267, 270, 282, 284, 289-293, 295-302, 307, 308, 314, 322, 323, 348, 349, 374, 375, 398, 399, 402, 471, 472, 519-522, 524, 525, 533, 535, 536, 579-581
Köni, Osman Nüri 194, 290, 291, 297
Köstence 94
Köy Enstitüleri 11, 306, 312, 318, 319, 321-324, 326, 334, 335, 337-341, 346, 349-352, 354-357, 362, 363, 366, 368, 370, 371, 382, 406, 408, 410, 595

Köy Enstitüsü Dergisi 335
Köymen, Hulûsi 269, 270, 283, 289, 291, 296
Kurdoğlu, Fâik 27, 29, 30, 339
Kurtuluş, Fahri 196, 254, 340, 352, 363, 364, 366, 369, 370, 374, 376, 385, 403-405, 407, 409, 589
Kut, Râsim 271
Kuvâyi İnzibâtiye 191
Kuvvet gazetesi 472, 533, 536
Kuzey Afrika 508
Kür-Şad dergisi 336
Kürt 420, 528, 532
Kürtçe 528
Kürdistan 532

Lacoste, Francis 135, 136
Laski, Harold 320
Latin Amerika 174, 177, 596
Lausanne Konferansı 148
Lausanne Sözleşmesi 144
Lawson, Edward B. 168-170, 173
Leffler 61, 84, 106, 132, 156, 160
Leyte uçak gemisi 492
Litvinof, Maksim 145
Lozan 540
Lublin 414
Lübnan 152, 176

Macaristan 442, 447, 487
MacKenzie 488
MacVeagh 452, 453, 494, 495, 497
'Mahheim' 63
Malatya Lisesi 339
Malum\Merhum Paşa dergisi 329
Marko Paşa dergisi 248, 325, 327-330, 339, 409
Marks 320
Marshall 424-426, 438-441, 443, 444, 446-449, 452, 462, 466, 478, 484, 486, 491, 491, 495-498, 500, 504, 506, 510, 511
Matbuat Kânunu 202-205, 207-209, 211-214, 216-218, 334, 410
Matbuat Umum Müdürlüğü 317
McDermott 124
McGhee, George C. 414, 471, 484, 485, 500
Memurin Muhakemat Kânunu 394-396
Menderes, Adnan 17, 43, 44, 46, 47, 51, 215, 220, 229, 235, 251, 252, 255, 258, 262, 263, 267, 272, 282-284, 289, 290, 297, 301, 514, 519
Menemencioğlu, Nûman 63, 64
Mısır 152, 174, 176, 442, 473
Mihver 56-58, 63, 64, 92-96, 114, 116, 118, 140, 142, 411, 454
Millet dergisi 325, 326
Millet Partisi 300, 301, 405, 411, 590
Milletlerarası Çalışma Teşkilatı'nın Statüsünde Yapılan Değişikliklerin Onanması Hakkında Kânun 558
Milletler Cemiyeti 107, 143
Milletler Cemiyeti Umûmî Kâtipliği 140, 141,
Millî Şef 28, 37, 38, 187, 230, 260, 313, 317, 322, 357
Millî Korunma Kânunu 38, 198, 549, 550
Millî Korunma Mahkemesi 198
Millî Kütüphane Müdürlüğü 352
Millî Mücadele 22, 43, 191, 193-195, 197, 198, 207, 240, 273
Millî Talebe Birliği 331, 374, 377, 409, 410
Millî Türk Talebe Federasyonu 391
MKP 19, 560, 561
Molotov 70, 147
Montreux Sözleşmesi 93-98, 116, 117, 119, 140-146, 148-150
Morkaya, Burhan Câhit 190, 198
Moskos, Abilya 518
Moskova 55-57, 60-62, 64, 65, 69-76, 78-82, 84-88, 90-92, 99-104, 106-108, 111, 112, 114, 120-123, 125, 126, 128-131, 133, 134, 136-139, 141, 145-147, 151-153, 157-159, 174, 310, 312, 313, 333, 415, 416, 419, 420, 423, 426, 428, 432, 433, 447, 455, 459, 464, 472, 474, 478, 481, 496, 498-500, 508, 535
Moskova Radyosu 60, 125
Montro Antlaşması 56-60, 62-71, 73, 74, 76-83, 85, 86, 88-90, 92, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 120-123, 128-135, 140, 419
Muhit dergisi 351
Müstecaplıoğlu, Esat Âdil 248, 326, 343, 350, 408, 409

Nâdi, Doğan 24, 39
Nâdi, Nadir 17, 23, 24, 42, 43, 53, 91, 189, 190, 202, 222, 238, 243, 246,

247, 249, 252, 254, 258, 262, 263, 266, 270, 288, 302, 326, 345, 372, 379, 384, 391, 402, 405, 406, 492, 499, 514, 518, 521, 524, 589, 590
Nâsuhioğlu, Rüknettin 343
NATO 61, 84, 106, 132, 156, 414, 471, 494
Nazi 348
Nesin, Aziz 248, 327, 328, 330
New York 167
New York Times 91
Nor Or 248
Noyan, Abdülkadir 376
Nutku, Emrullah 236, 263, 264, 290, 292, 296, 358

Oğuz, Ahmet 289, 290
Okyar, Fethi 31, 32, 36, 51, 357
Oliver 348, 498-500
Omurtak, Sâlih 323, 492, 499, 500
Onar, Sıddık Sâmi 380, 386, 387, 405
Onan, Necmettin Halil 361, 384
Onursal, Rauf 269
Oral, Câvit 31, 72, 218, 536
Orbay, Rauf 239, 347, 348, 519, 520, 523
Orekhov, Fedor 61, 82, 83
Orhon, Orhan Seyfi 365, 394, 397, 401
Orhun dergisi 354, 357
Orkun, Hüseyin Nâmık 343, 346
Orta Doğu 71, 75, 76, 101, 104, 106, 109-111, 113, 152, 153, 160, 163, 174, 427, 433, 435, 442, 443, 456, 463, 464, 474, 487, 488, 491, 507, 508
Ortaç, Yusuf Ziyâ 336
Otoman, Necdet 397

Öke, Mim Kemâl 522
Ökmen, Mümtaz 26, 29-31, 40, 41, 213, 218, 221, 246, 255-257, 268, 533, 536
Öner, Kenan 11, 19, 20, 184, 230, 232, 234-237, 255, 264, 265, 283, 284, 289-291, 296, 297, 299, 301, 303, 313, 314, 321, 322, 332, 342, 344, 346, 357-359, 361, 515, 518, 520, 521
Örgeevren, Süreyyâ 50, 51
Ötüken, Adnan 350, 352
Özalp, Kâzım 30, 293-295
Özçoban, Kemâl 221, 291
Özdemir, Mehmet Evliyazâde 17, 229, 232, 310
Özden, Akil Muhtar 522
Özgelen, Necdet 343

Panama Kanalı 122
Papen, Von Franz 61
Parla, Taha 590, 591
Pâris Barış Konferansı 55, 65, 67, 101, 156
Pars, Muhittin Baha 195, 243, 254, 262
Parti Müfettişi 41
Patterson, Robert P. 103, 105, 440, 462, 464, 465, 467-469, 473, 477, 491, 492
Pekel, Ekrem 522
Peker, Recep 10, 15, 26-41, 43-49, 52, 53, 55, 72, 74, 79, 80, 100, 125, 133, 138, 157, 158, 160, 165-167, 203, 204, 217, 222, 227, 234, 238, 241, 243, 248, 251-254, 256-260, 267, 268, 308, 309, 314, 316, 338, 341, 376, 397, 421, 455, 471, 472, 492, 499, 500, 517, 519, 525, 528, 534-537, 545, 566, 569, 577, 579, 593, 594
Peterson 133, 157, 438
Pire 127
Polatkan, Hasan 291, 403
Polonya 414, 475, 488
Pontus 532
Poroy, Nâzım 233, 238
Port Sait 127
Potsdam Konferansı 59, 65, 129, 133, 149
Potuoğlu, Abidin 291, 403
Pravda gazetesi 496, 508
Pratt, Caroll C. 391
Purdy muhribi 492

Randolph gemisi 156, 157
Raynor, G. Hayden 177
Renda, Abdülhalik 24, 30
Roberts, Frank N. 418
Robertson 458, 460, 461, 463, 466
Romanya 56, 60, 414
Rum Ortodoks 184
Rusk 481, 482
Rossov 108
Rusya 55, 84, 85, 90-92, 95, 98, 114, 132, 138, 144-146, 411, 500

Sâbis, Ali İhsan 317, 318
Sabuncu, Beşir 532
Sabuncu, İsmâil 31
Sadak, Necmettin 23, 39, 42, 91, 100, 101, 132, 138, 161, 249, 254, 258, 263, 266, 270, 284, 455, 463, 472, 492, 493

Saka, Hasan 26, 27, 29, 61, 66, 67, 81, 91, 101, 105, 137, 158, 233, 259, 308, 384-388, 456, 463, 466, 492, 498, 499, 564
Sakaoğlu, Mithat 291
Samatya 561
Sancar, Nejdet 343, 359
Sandifer 494
San Fransisco 53, 90, 98, 149
San Fransisco Konferansı 74, 218
Saraçoğlu, Cemâlettin 359
Saraçoğlu, Şükrü 25, 26, 28, 29, 32, 34, 35, 37, 38, 40, 42, 45, 61, 193, 255, 308, 322, 332, 357, 364
Sarol, Mükerrem 16, 17, 283, 284, 298
Sarper, Selim 100, 499
Sason 531, 532
Saymen, Ferit H. 549, 560, 585
Sazak, Emin 21, 46, 198, 267, 271, 290, 294, 337, 519, 521, 536, 559
SCF 31, 51, 188, 269, 270, 357, 515, 517, 542, 593
Sebat Basımevi 411
Sebük, Mehmet Ali 398
Seefalke 58, 93, 94
Sendika 248, 541, 550, 563, 564, 573-575, 577, 580-586, 589, 590
Senirkent Olayı 91, 516
Serdengeçti, Osman Yüksel 336, 343, 346, 350, 361
Serdengeçti dergisi 336, 350, 361
Sertel, Sabiha 17, 229, 230, 232, 234, 237, 248, 307, 312, 325, 327, 328, 331, 376, 400
Sertel, Zekeriyâ 17-19, 229-233, 248, 307, 310, 312
Ses 248, 411
Seval, Osman 368
Seviğ, Vasfi Râşit 392
Seyhan, Dündar 155
Sheppard, Sherman S. 481
Sıkıyönetim Komutanlığı 188, 194, 203, 204, 247-250, 283, 306, 307, 323, 326-328, 330, 349, 359, 410, 411, 532, 533, 564, 576
Sılan, Necmettin Sâhir 532
Silivrili, Ahmet Kemâl 180, 303
Sinclair, Upton 410
Sirer, Reşat Şemsettin 27, 29, 320, 332, 334, 335, 338-341, 346, 351, 368, 376, 380, 384, 394-397, 406, 588, 589
Siyasi Müsteşarlıklar 28
Smith 131, 415, 416, 423
Sofuoğlu, Zeki 343
Solok, Cevdet Kudret 343
Son Dakika gazetesi 204
Son Posta gazetesi 204, 382, 399, 410
Son Saat gazetesi 204, 308, 375, 382, 407, 533, 580, 581
Sovyet Bilimler Akademisi 351
Sovyetler Birliği 51, 55, 57-60, 63-79, 81-88, 90, 92, 93, 96, 98, 99, 101-110, 112, 115-123, 125-133, 135-139, 141, 142, 145-154, 156-160, 166, 174, 175, 312, 406, 410, 414-416, 419, 420, 423, 426, 432-435, 443, 447, 448, 454, 458, 459, 464, 473-475, 485, 486, 496, 498, 520
Sovyet Notası 55, 57, 58, 60-74, 77-84, 87-92, 97, 99, 100, 114, 115, 118, 120-129, 132-143, 145, 146, 148-150, 152, 594
Soyak, Hasan Rızâ 230, 232, 237
Soysal, Emin 249, 320, 322, 338, 341, 351, 357, 369, 370, 402, 404, 405, 565
Sökmensüer, Şükrü 26, 29, 30, 201, 249, 306, 307, 309, 313, 323, 326, 339, 349, 357
Sporel, Zeki Rızâ 180, 190-197
Sûriye 152, 174, 420, 421
Sultanahmet Cezâevi 330
Sümer, Nûrullah Esat 27, 471
Sümerbank 550
Süveyş Kanalı 71, 117, 143, 160

Şam 420, 421
Şefik Paşa 519
Şerif, Muzaffer 334, 342, 346, 347, 355
Şeyh Sait 532
Şirketi Hayriye 38
Şöförler Cemiyeti Başkanı 199
Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti 26, 29, 38, 40, 322

Tahtakılıç, Ahmet 46, 180, 187, 289, 290, 303, 519
Talim ve Terbiye Kurulu 338
Tanin gazetesi 43, 91, 92, 100, 101, 132, 138, 139, 157, 204, 249, 288, 343, 467, 472, 493, 499
Tan gazetesi 229, 310, 324, 379
Tan Matbaası Olayı 53, 229, 233, 247, 331, 379

Tandoğan, Nevzat 343, 347, 362
Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit 186, 341
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 27, 30, 52, 254, 255, 292-295, 309, 365, 519, 536
Taşkıran, Tezer 18
Tanyu, Hikmet 317, 336, 346, 350
'Tarvisio' 58, 93, 94
Tasvir gazetesi 91, 101, 132, 138, 157, 196, 204, 247, 250, 252, 258, 259, 263, 266, 270, 272, 333, 351, 372, 374, 381, 383, 386, 493, 516, 532, 533, 535
Tasviri Efkâr gazetesi 317, 333
Taylan, Tevfik 380, 406
Tebriz 108
Tekelioğlu, Sinan 338
Tengirşenk, Yusuf Kemâl 20, 21, 24, 25, 46, 183, 289, 290, 299
Teşkilâtı Esâsîye Kânunu 180, 181, 195
Tınaz, Nâci 339
Ticaret ve Sanayi Odaları 557, 573
Toker, Metin 17, 35, 84, 183, 234, 262, 270, 290, 295, 307, 518, 524
Tonguç, İsmâil Hakkı 335, 338, 339, 341, 343, 352, 362, 370, 406
Toprak, Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi 590
Toydemir, Cemil Câhit 26, 27, 30, 499
TpCF (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası) 31, 524, 541
Trammell, Webb 169
Transkafkasya Cumhuriyeti 122
Truman 75, 78, 81, 86, 103, 114, 129, 130, 424, 425, 428, 437-441, 443-447, 462, 464-467, 469-472, 477, 479-489, 491, 493, 495, 497, 498, 500, 504, 505
Truman Doktrini 111, 101, 413, 414, 470, 472, 480, 482, 486, 488, 508, 520, 594
TSP (Türkiye Sosyalist Partisi) 247, 326, 561
TSEKP (Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi) 247, 248
Tugay, Şefik 31
Tuna 68, 69
Tunca, Cemâl 21, 290, 519
Tunceli 201, 260, 531, 532
Türan, Kemâl 187
Türan, Osman 346
Tümtürk, Bâki 522
Tümtürk, İsmet Râsim 329, 342, 349
Türk Cezâ Kânunu 195, 206, 208, 210, 214, 221-225, 393, 400
Türk Neşriyat ve Gazetecilik Bürosu 411
Türk Sosyal Demokrat Partisi 590
Türkçüler Partisi 336
Türk Gençlik Teşkilatı 336
Türk Kültür Ocağı 336
Türk Kültür Çalışmaları Derneği 336
Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması 60, 151
Türkiye Barışseverler Derneği 403
Türkiye Gençler Derneği 376, 378, 409
Türkiye İktisat Kongresi 541
Türkiye Merkez Bankası 422

Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 146
Uluborlu 516
Ulus, Ahmet 307
Ulus gazetesi 28, 30, 54, 55, 72, 91, 121, 129, 138, 139, 156, 203, 230, 239, 241, 242, 257, 267-269, 294, 322, 327-329, 333, 346, 349, 363, 372, 392, 408, 492, 498, 525, 532, 576, 578
Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) 550, 552, 558, 569
Uluslararası Para Fonu (IMF) 423, 431
Umûmî Hıfzısıhha Kûnunu 543
United Press 124
Uran, Hilmi 21, 27-29, 31, 33, 36-40, 42, 45, 186, 188, 193, 242, 252, 260, 264, 348, 410, 525, 532
Us, Âsım 91, 92, 101, 138, 139, 252, 283, 334, 381, 467, 472, 492, 500
Uz, Behçet 27, 29, 532
Uzgören, Vedit 39, 40

Ünen, Nurettin 26, 253, 340, 405
Üniversitelerarası Kurul 384-388, 390, 391, 394, 396-399
Üniversiteler Kânunu 325, 353, 367, 371, 373, 383, 386, 388-390, 394, 395, 397, 399, 401, 402
Ürdün 152
Üsküdar Paşa Kapısı Cezaevi 329
Üstündağ, Ekrem Hayri 264, 283
Üstündağ, Muhittin 28

Vakit gazetesi 91, 92, 101, 138, 139, 204, 283, 334, 388, 467, 472, 492, 500
Vandenberg 486, 493

Varşova 488
Vatandaş Türkçe Konuş! 523
Vatan gazetesi 27, 28, 30, 42, 56, 114, 156, 193, 203, 228, 234, 240, 258, 284, 300, 301, 321, 324, 325, 331, 336, 344, 346, 352, 353, 356, 359, 371, 372, 384, 407, 517, 521, 523, 531
Vatan ve Aşk 407
Veagh, Mac 124, 452, 453, 494, 495, 497
Velibeşe, Zühtü 271
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 376, 380, 386, 388
Veteriner Fakültesi 369, 377, 409
Veziroğlu, Ahmet 339, 340, 411
Villarda, Henry S. 177

Wadsworth, George 177
White, Lincoln 124
Wilson (ABD'nin Ankara Büyükelçisi) 61, 66, 67, 69-75, 77-84, 87, 88, 90, 101-103, 105, 106, 121, 124, 136-139, 157-159, 161, 162, 165-174, 268, 309, 417-420, 449, 456-463, 466, 467, 472, 479, 480, 482-484, 491, 492, 496, 498, 501, 502, 506-511
Woodward 486, 488

Yahudi 184, 315, 334
Yakın Doğu 62, 106-108, 112, 134, 135, 139, 151, 164, 168, 173, 176, 413, 415, 417, 424, 427, 429, 432-434, 444, 445, 447, 455, 470, 472, 486, 495, 501
Yalazkan, Kemâl 339
Yalçın, Hüseyin Câhit 28, 40, 43, 91, 92, 100, 101, 132, 138, 139, 157, 248, 249, 288, 309, 311, 343, 467, 471, 472, 493, 499
Yalman, Ahmet Emin 20, 27, 230, 233, 252, 259, 300, 325, 392, 398, 405, 515, 520, 521
Yalnız Vatan İçin Partisi 522, 590
Yardımcı, Celâl 272, 317
Yargı, Salâh 555
Yargıtay 197, 297, 318, 326, 329, 330, 358-361, 400, 574
Yarın gazetesi 248
Yassıada 17, 18, 229
Yastıman, Âşık Şemsi 246
Yavuz savaş gemisi 122, 167, 168, 171
Yegena, Ali Münif 23
Yeni Asır gazetesi 288, 533, 575
Yeni Bozkurt dergisi 336
Yeni Sinema 262, 299
Yeniçay, Fâhir 388
Yeni Sabah gazetesi 203, 204, 322, 323, 342, 358, 359
Yeni Türkiye gazetesi 204
Yeşil, Cemâl 40
Yetkin, Suut Kemâl 402, 404, 406
Yırcalı,Sıtkı 269, 271, 296
Yorst, Charles W. 177
Yugoslavya 62, 110, 124, 410, 465
Yurdoğlu, İhsan 499
Yurt ve Dünyâ dergisi 323, 334, 335, 342, 350, 357, 383
Yunanistan 62, 75, 101, 103, 106, 108, 110-114, 152, 153, 155, 157, 159, 163-165, 170, 174, 176, 414, 415, 421, 423-434, 436-448, 450-456, 458, 462-468, 470, 472-475, 477-489, 491, 493-498, 500, 504-506, 508, 511
Yücel, Can 335
Yücel, Hasan Âli 11, 29, 308, 309, 313, 321-323, 326, 332, 336, 338, 341, 342, 346, 347, 354, 356-361, 370, 404, 406
Yüksek Adâlet Divânı 17, 229
Yüksek Ziraat Enstitüleri 369, 397, 410
Yürüten, Senihi 199
Yüzatlı, Fikret 193

Zeylan 531
Zeytinoğlu, Kemâl 199
Zincirli Hürriyet gazetesi 327, 330, 331
Ziraat Bankası 40
Zonguldak Mâden İşçileri Sendikası 566